

Пролетарии от всички страни, съединявайте се!

МАРКС ЕНГЕЛС

С Ъ Ч И Н Е Н И Я

ИЗДАТЕЛСТВО
НА БЪЛГАРСКАТА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ
СОФИЯ 1964

МАРКС
ЕНГЕЛС

Т О М

13

*Материалите, включени в настоящото издание,
са преведени от руски и сверени със съответните оригинали*

**К. МАРКС
Ф. ЭНГЕЛЬС**

Сочинения

Издание второе

**Государственное издательство
политической литературы**

ПРЕДГОВОР

Тринадесетият том от Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс съдържа произведения, написани от януари 1859 до февруари 1860 г.

През 1859 г. започва да се съживява пролетарското и демократическото движение и да се засилва националноосвободителната борба на потиснатите народи. В европейските страни се появяват признаци на настъпващ революционен подем, завършва дългият период на политическа реакция, който трае от момента на поражението на революцията през 1848—1849 г. Пред работническата класа се откриват нови революционни перспективи. И както предвиждат Маркс и Енгелс, тласък към общо политическо съживяване дава първата в историята на капитализма световна икономическа криза през 1857—1858 г., предизвикана от дълбоките противоречия на капиталистическия строй. Последниците от кризата се проявяват с пълна сила още през 1859 г.

По това време теоретическата и практическата революционна дейност на Маркс и Енгелс има за цел да подготви международния пролетариат за новите класови битки в условията на назряващия революционен подем. Маркс продължава да се занимава усилено с въпросите на политическата икономия, а Енгелс — с военни науки, история, лингвистика. Публицистичната дейност на Маркс и Енгелс става изключително интензивна. Те систематично публикуват в печата статии на икономически, политически и военни теми, продължават започналото през 1857 г. сътрудничество в „Нова американска енциклопедия“.

Разработвайки революционната теория на пролетариата, Маркс и Енгелс отделят през този период особено голямо внима-

ние на развитието на икономическото учение. Главните усилия на Маркс са насочени към създаване на пролетарска политическа икономия, след като още през втората половина на 40-те години заедно с Енгелс той полага теоретическата основа на научния комунизъм, разработва основните положения на диалектическия и историческия материализъм и формулира главните политически идеи на марксизма и редица отправни положения на пролетарската политическа икономия. След като установява, че начинът на производство на материалния живот обуславя социалния, политическия и духовния процес на живота на обществото, Маркс се залавя да изследва законите за развитието на начините на производство, особено икономическите закони за движението на капиталистическото общество, разкрива противоречията на капитализма, развитието на които води неизбежно до социалистическа революция. В течение на много години Маркс задълбочено изследва най-важните проблеми на политическата икономия на капитализма, изучава въз основа на многобройни източници и материали икономическата действителност на капиталистическото общество, различни отрасли на обществените и природните науки (история на техниката, агрохимия, математика и др.), данните на които използва за по-обстойно изясняване на редица икономически въпроси. След като извършва тази гигантска работа, през 1857 г. Маркс пристъпва непосредствено към написването на голям труд по политическа икономия. Черновата на първата част на този труд е достигнала до нас като икономически ръкописи от 1857—1858 година. В тези ръкописи са обобщени до известна степен резултатите от многогодишните изследвания на Маркс в областта на политическата икономия и са формулирани редица важни положения, които той развива по-късно в основното си икономическо произведение — „Капиталът“. Ръкописите от 1857—1858 г. показват, че именно по това време Маркс разработва в общи черти основите на теорията за принадлежната стойност — крайгълъния камък на марксистката политическа икономия. Икономическите ръкописи от 1857—1858 г. са отчасти изходният материал, който Маркс е възнамерявал да преработи, допълни и използва при написването на замисления от него обширен икономически труд. Този труд Маркс смятал да издава в отделни свитъци. Първият свитък бил завършен през януари 1859 г. и излиза под заглавие „Към критиката на политическата икономия“.

Настоящият том започва с труда „Към критиката на политическата икономия“ — едно от забележителните икономически произведения на марксизма. Този труд отразява важен етап от формирането на икономическото учение на Маркс, от неговите изслед-

вания на капиталистическия начин на производство и критиката на буржоазната политическа икономия. Той спада към произведенията, в които, както отбелязва В. И. Ленин, Маркс революционизира политическата икономия.

В това произведение на Маркс е точно и ясно изразен дълбоко научен възглед за обществените отношения, анализиран е характерът на стоката и труда при условията на стокното производство, разработена е теорията за стойността, изследвани са въпросите за произхода, същността и функциите на парите. Значително място е отделено на критическия разбор на различните буржоазни и дребнобуржоазни теории за стоката, стойността, парите и паричното обръщение. В своето произведение Маркс полага основата за научно обяснение на същността на капиталистическата експлоатация.

Произведението „Към критиката на политическата икономия“ започва със знаменития предговор, който представлява огромен теоретически интерес и има самостоятелно научно значение. Този предговор съдържа гениална характеристика на същността на откритото от Маркс единствено научно материалистическо разбиране на историята, класическо определение на самата същност на историческия материализъм. В него по думите на В. И. Ленин Маркс дава „цялото формулировка на основните положения на материализма, приложен към човешкото общество и неговата история“ (В. И. Ленин. Съч., т. 21, стр. 44).

От различните области на обществения живот Маркс отделя икономическата област, а от всички обществени отношения — производствените отношения, като основни, определящи всички други отношения. При това той подчертава, че съвкупността на тези производствени отношения съставлява реалната база на обществото, върху която се издига юридическата и политическата надстройка и на която съответствуват определени форми на общественото съзнание. С това е посочен единствено правилният път за научно изследване на процесите на възникването, развитието и упадъка на обществено-икономическите формации, за изследване историята на човешкото общество „като единен, закономерен в цялата своя грамадна разностранност и противоречивост процес“ (В. И. Ленин. Съч., т. 21, стр. 46).

В предговора Маркс формулира закона за съответствието на производствените отношения на характера на производителните сили, както и извънредно важното положение на марксизма, че възникващите на определен стадий от развитието на класовото общество противоречия между производителните сили и производствените отношения са главната причина за социалните революции,

за революционната смяна на една общественно-икономическа формация от друга, по-прогресивна. „На известно стъпало от своето развитие материалните производителни сили на обществото влизат в противоречие със съществуващите производствени отношения или — което е само юридически израз на същото — с онези отношения на собственост, в границите на които те са се движели дотогава. От форми на развитие на производителните сили тези отношения се превръщат в окови за същите. Тогава настъпва епоха на социална революция“ (виж настоящия том, стр. 9). Като разкрива диалектическия процес на взаимодействие между производителните сили и производствените отношения при капиталистическото общество, Маркс доказва, че то неизбежно ще загине, че буржоазните производствени отношения ще бъдат същевременно последната антагонистическа форма на общественния процес на производство, че бъдещият, социалистическият обществен строй ще бъде свободен от антагонизмите на класовото общество.

Маркс прилага метода на материалистическата диалектика при изследването на икономическите проблеми, осветлявани в неговата книга, и по-специално при анализа на стоката, труда, стойността и парите. Той разкрива противоречието между потребителната стойност и стойността на стоката и показва, че развитието на това противоречие, разпростирането му върху отношението между стоката и парите представляват естественоисторически процес.

За разлика от буржоазните икономисти, които смятат, че стока и стойност са вечни естествени категории, Маркс доказва техния исторически преходен характер. Като изследва стоката, Маркс показва, че продуктът взема формата на стока само при определени обществени отношения, че стокото производство се появява на определен исторически етап и преминава в своето развитие различни стадии от простото стоково производство до капиталистическото. Маркс гледа на стоката като на икономическа клетка на буржоазното общество, клетка, която съдържа в зародиш всички противоречия на капитализма.

Още икономистите преди Маркс отбелязват двойствения характер на стоката като потребителна стойност и разменна стойност. В своя анализ на стоката Маркс пръв установява, че потребителната стойност и разменната стойност образуват противоречиво единство, което отразява реално съществуващото противоречие между частния и общественния труд на стокопроизводителите.

В процеса на изследването на стоката Маркс изяснява по-нататък, че противоречието, което се крие в стоката, е обусловено от противоречивия характер на труда, изразходван за производ-

ство на стоката. Като изследва задълбочено труда, който създава стойност, Маркс прави извънредно важно откритие — той установява и доказва *двойствения характер на труда*, въплътен в стоката. Според определението на самия Маркс това откритие става „отправна точка“, която дава възможност да се обяснят цяла редица най-сложни проблеми на политическата икономия.

Маркс развива своята теория за стойността въз основа на анализа на стоката и труда. Докато буржоазните икономисти, включително Смит и Рикардо, виждат в размяната на стока срещу стока, в размяната на стойности — размяна на предмети, Маркс разкрива в тази размяна отношение между хората. При анализа на стойността Маркс не се ограничава подобно на буржоазните икономисти с количествената страна на въпроса, с определянето на нейния размер, а изяснява подробно преди всичко същността на стойността, дава ѝ качествена характеристика като овеществен абстрактен труд; той обосновава теоретически определянето на размера на стойността с обществено необходимия труд. С помощта на своята теория за стойността Маркс установява, че при стокото производство изразходваният за производство на стоката труд неизбежно взема формата на стойност.

Изхождайки от своята теория за стойността, Маркс изследва обстойно също въпроса за парите. Той пръв в икономическата наука обяснява произхода на паричната форма на стойността, показва органическата връзка между стойността и парите, като разглежда последните като краен резултат от историческото развитие на формата на стойността. Той разкрива същността на парите, изследва икономическата роля на парите в буржоазното общество, определя и обяснява научно различните функции на парите, а също законите на металическото и книжно-паричното обръщение. Същевременно Маркс показва несъстоятелността на различните буржоазни и дребнобуржоазни теории за парите и паричното обръщение, както и утопичността на проектите за отстраняване на основните противоречия на капитализма, за „подобряване на капитализма“ чрез премахване на парите.

Създадената от Маркс стройна научна теория за стойността е забележителен принос в развитието на пролетарската политическа икономия. Въз основа на своята теория за стойността Маркс разработва по-късно в „Капиталът“ подробно и всестранно теорията за принадлежната стойност.

След издаването на книгата „Към критиката на политическата икономия“, т. е. на първия свитък от замисленото произведение, Маркс възнамерявал да публикува втори свитък, в който смятал да изложи проблемите на капитала. Обаче в процеса на

по-нататъшните си икономически изследвания Маркс изменя значително първоначалния план на своя труд и се въздържа временно да публикува резултатите от изследванията си, като се залавя да проучва допълнително редица въпроси, които смята за недостатъчно изяснени. Новия си замисъл Маркс осъществява в „Капиталът“, първият том на който излиза в 1867 г.

Маркс смята първия том на „Капиталът“ в известен смисъл като продължение на книгата „Към критиката на политическата икономия“. Но въпреки това той намира за необходимо да резюмира основното съдържание на произведението „Към критиката на политическата икономия“ в първия раздел на първия том на „Капиталът“. Маркс прави това не само за по-голяма системност и пълнота на изследването, но и защото отделни положения в теорията му за стоката, стойността и парите, само скицирани в произведението „Към критиката на политическата икономия“, са развити в „Капиталът“ (например учението за субстанцията и формите на стойността, тезата за стоковия фетишизъм и др.). Същевременно някои положения, разработени обстойно в книгата „Към критиката на политическата икономия“, Маркс смята за възможно само сравнително бегло да осветли в „Капиталът“, както той сам отбелязва в предговора към първия том. Ето защо с появата на „Капиталът“ трудът му „Към критиката на политическата икономия“ не загубва самостоятелното си научно значение и с право заема видно място сред класическите произведения на марксизма. Особено ценни са отделни негови изложения из историята на анализа на стоката, из историята на теориите за стойността и теориите за средствата за обръщение. Книгата на Маркс беше и си остава най-добрата в световната икономическа литература монография за парите при капитализма.

Значителна част от тома заемат публицистичните произведения на Маркс и Енгелс от този период: техни статии, печатани в прогресивния по онова време американски буржоазен вестник „New-York Daily Tribune“, в който те продължавали да сътрудничат, в лондонския немски вестник „Das Volk“, както и публикуваните като отделни издания две брошури на Енгелс — „По и Рейн“ и „Савоя, Ница и Рейн“. И през този период революционната публицистика продължава да е една от главните форми на дейност на основоположниците на марксизма. Съдържанието ѝ отразява напълно изострянето на политическата обстановка в Европа и назряването на нови революционни събития.

В центъра на вниманието на Маркс и Енгелс, както се вижда от статиите им, публикувани в „New-York Daily Tribune“ още в началото на 1859 г., са засиленото се националноосвободително

движение в Италия против потисничеството на абсолютистка Австрия и вътрешната реакция, които пречели за преодоляване на политическата разпокъсаност и националното обединение на страната, засилването на борбата против бонапартизма във Франция и извън пределите ѝ, както и консолидирането на революционно-демократическите сили в другите страни. Във всичко това Маркс и Енгелс виждат признаци, които предвещават нов революционен подем в Европа. С напрегнато внимание те следят също развитието на международните конфликти, криещи нова криза в международните отношения и нова война. При оценката на събитията Маркс и Енгелс вземат под внимание преди всичко обстоятелството, че буржоазните преобразования не са довършени, че е необходимо пролетариатът да ликвидира остатъците от феодализма в редица страни, да реши неизпълнените през 1848—1849 г. задачи на буржоазнодемократическата революция, на първо място обединението на Германия и Италия, за да се разчисти пътят на една победоносна пролетарска революция.

В статията „Въпросът за обединението на Италия“ Маркс изразява ясно ориентацията на пролетарските революционери към постигане национално единство на италианския народ чрез разгръщане на революционната борба на масите. Маркс отбелязва народните вълнения в страната, той изтъква на преден план прогресивните буржоазни елементи в националното италианско движение, „националната партия“, която се бори против политиката на управляващите кръгове, стремежи се да използват ситуацията в Италия за династически, антинародни интереси, за обединение на Италия под хегемонията на Пиемонт. В призива на тези кръгове за чуждестранна „помощ“, в съюза им с Луи Бонапарт, който преследвал користолобиви цели, Маркс виждал заплаха за националноосвободителното движение в Италия. Маркс изразява надеждата, че борбата на италианския народ ще пробуди народните маси и в другите страни за революционни действия, че „една успешна революция в Италия ще послужи като сигнал за обща борба на всички потиснати националности за освобождение от своите потисници“ (виж настоящия том, стр. 176).

В статиите „Перспективите на войната в Европа“, „Паричната паника в Европа“, „Положението на Луи Наполеон“, „Мир или война?“, „Перспективите на войната във Франция“, „Неизбежността на войната“ и други Маркс и Енгелс разобличават стремежа на реакционните сили в Европа, преди всичко на управляващите бонапартистки кръгове във Франция, да предотвратят революционния взрив чрез разпалване на нова „локална“ война. Маркс и Енгелс предупреждават против такава война, тъй като на първо

време тя може да упражни „във всяко отношение контрареволуционно действие“ (из писмото на Маркс до Ласал от 4 февруари 1859 г.). Същевременно те изказват предположението, че европейската реакция няма да успее „да локализира“ войната, че „една война, започнала в която и да било част на Европа, няма да завърши там, където е започнала“ (виж настоящия том, стр. 177). Задачата на пролетарските революционери в случай на война Маркс и Енгелс виждат в това, да съдействуват с всички сили за широко разгръщане на революционното движение на народите и за превръщане на тази война в общоевропейска революционна война.

Въпреки че войната се подготвя в дълбока тайна, основоположниците на марксизма много месеци преди започването ѝ предсказват неизбежното военно сблъскване между Франция и Пиемонт, от една страна, и Австрия — от друга. Те разкриват пред читателите на „Тribune“ истинските причини, които тласкат Луи Бонапарт и неговите съучастници към нова военна авантюра, показват дипломатическите интриги на правителствата на европейските сили с цел да се изостри конфликтът, отбелязват военните приготовления на враждуващите държави. В редица статии — „Как Австрия държи в ръцете си Италия“, „Шансовете за успех в предстоящата война“ и други — Енгелс анализира от военно-стратегическа гледна точка особеностите на бъдещия театър на военните действия, съотношението между военните сили на страните, като предсказва в общи черти характера на предстоящите военни операции.

Свързвайки новата международна криза с перспективите за подем на пролетарските и демократическите движения, Маркс и Енгелс смятали за необходимо при тези условия да пропагандират по-широко възгледите си и да засилят практическата си революционна дейност.

Маркс установява по-тясна връзка с лондонските организации на германските работници, присъствува на много публични събрания. При новите условия особено остро започват да се чувствуват ограничените възможности за публикуване статиите на Маркс и Енгелс и за въздействие върху общественото мнение в интерес на пролетариата. Сътрудничеството в „Тribune“ било явно недостатъчно за тази цел. „Времената се измениха — отбелязва Маркс в писмо до Ласал от 28 март 1859 г. — и аз смятам сега, че е от значение нашата партия да заема позиции навсякъде, където е възможно, макар и за това, да не ги завладеят други партии“. Маркс и Енгелс търсят път за непосредствен контакт с читателските маси на европейския континент. През март 1859 г.

Маркс се съгласява да сътрудничи във виенския буржоазно-либерален вестник „Die Presse“, обаче поради започналата австро-итало-френска война редакцията не се решава да предостави страниците на своя вестник на вожда на пролетариата и преговорите по това време не се увенчават с успех.

През април 1859 г. Маркс успява да издаде в Германия анонимно брошурата „По и Рейн“, в която се обосновава позицията на Маркс и Енгелс по въпросите, свързани с италианската криза и предстоящата война.

Произведението „По и Рейн“ е образец на марксистки анализ на сложните международни проблеми. Предназначавайки брошурата си за широката общественост, включително и за буржоазния читател, Енгелс изтъква на преден план военноисторически и военнотрагически съображения. При все това цялата брошура е пронизана от идеята за защита от пролетарски позиции, от позицията на пролетарския интернационализъм на революционно-демократическия път за обединение както на Италия, така и на Германия и има за цел да докаже несъвместимостта на реакционната политика на управляващите класи, водена под знамето за защита на националните интереси, с истинските национални интереси на италианския и германския народ. В брошурата на Енгелс се разобличават завоевателните претенции на бонапартистка Франция върху левия бряг на Рейн, основани на реакционната „теория за естествените граници“, която, както отбелязва Енгелс, служи постоянно за оправдание на агресивната политика. Енгелс дава решителен отпор на представителите на австрофилските кръгове на германската буржоазия, които проповядвали шовинистическата идея за създаване на „средноевропейска велика сила“ под хегемонията на Австрия и за подчиняване на всички други нации в Централна Европа на германците. Същевременно Енгелс разкрива контрареволуционния характер на плановете за създаване на „Малка Германия“ под хегемонията на юнкерска Прусия. Като горещ привърженик на освобождението на Ломбардия и Венеция от австрийско иго Енгелс показва убедително, че даването на независимост на Италия би било изгодно за Германия и в политическо, и във военно отношение. „Вместо да виждаме източника на своята сила във владенето на чужди земи и потискането на чужда националност, чиято способност за историческо развитие могат да отричат само заслепените от предразсъдъци, ние бихме сторили по-добре да се погрижим да станем единни и силни в собствения си дом“ (виж настоящия том, стр. 267).

Необходимостта да се създаде собствен пролетарски орган и да се използва той като открита партийна трибуна за пропаган-

диране на революционните идеи и като център за сплотяване и организиране на разединените през време на реакцията кадри пролетарски борци подтиква Маркс да свика в началото на май 1859 г. съвещание на своите стари съратници от Съюза на комунистите — Либкнехт, Пфендер, Лохнер и други, на което се развива широка дискусия по въпроса за пролетарската партия и нейния печатен орган. Скоро след това Маркс установява тясна връзка с вестник „Das Volk“ — орган на лондонското Просветно дружество на германските работници. Маркс обещава да сътрудничи неофициално във вестника — да му изпраща статиите си, печатани в „Tribune“, да дава съвети, да оказва материална подкрепа. Маркс се надява да превърне в решителния момент „Das Volk“ в боеви орган на пролетарската партия. В бр. 6 на вестника от 11 юни 1859 г. се съобщава официално за сътрудничеството на Маркс и Енгелс. Скоро Маркс става редактор, а фактически и администратор на вестника.

Въпреки че след излизането на бр. 16 на 20 август 1859 г. издаването на вестника се прекратява поради недостиг на парични средства, вестник „Das Volk“ изпълнява под редакторството на Маркс почетната роля на предвестник на задачите на пролетарското движение, на боеви глашатай на теоретическите и тактическите принципи на пролетарските революционери. На страниците на „Das Volk“ Маркс и Енгелс пропагандират най-важните положения на революционната теория. Вестникът прелечатва споменатия по-горе предговор към произведението на Маркс „Към критиката на политическата икономия“. През август 1859 г. Енгелс помества в два броя на вестника публикуваната в настоящия том рецензия за книгата на Маркс „Към критиката на политическата икономия“. В тази рецензия Енгелс характеризира същността на революционния преврат, който Маркс извърши с откритията си в областта на обществените науки, като показва огромното значение на тези открития не само за науката, но и за практиката, за революционното движение. Енгелс дава ярка характеристика на ограничеността на буржоазната политическа икономия, по-специално на изостаналостта на буржоазната икономическа мисъл в Германия, и противопоставя на вулгарните икономически теории истински научната политическа икономия на пролетариата. Във втората част на своята рецензия Енгелс характеризира съществени черти на разработения от Маркс метод на материалнистическата диалектика.

Защищавайки интересите на пролетарските маси, вестник „Das Volk“ се откликва на класовите битки на пролетариата, и по-специално осветлява подробно хода на знаменитата стачка на

строителните работници в Лондон, започнала през юли 1859 г. В статията „Политически преглед“, публикувана в „Das Volk“, Маркс обосновава революционното гледище за стачката като една от закономерните и важни форми на класовата борба на пролетариата. В тази статия Маркс посочва, че опитът на английската буржоазия да накара насила работниците да се откажат от организирана борба ще доведе само до задълбочаване на „и без това достатъчно дълбоката пропаст между труда и капитала“, до засилване на класовата омраза, която е сигурен залог за социален преврат (виж настоящия том, стр. 512).

На страниците на „Das Volk“ Маркс и Енгелс можели да изкажат революционните си възгледи по-свободно, отколкото в „Tribune“, тъй като буржоазното направление на вестника пречело за това. Маркс и Енгелс използват „Das Volk“, за да излагат открито основите на пролетарската тактика във връзка с най-важните събития на външната и вътрешната политика на европейските държави, за рязко разобличаване на реакцията и за борба против буржоазните и дребнобуржоазните идеологически противници на пролетариата.

Така например публикуваните в приложенията към тома материали под заглавие „По страниците на печата“ показват колко язвително осмиват те в този вестник изпълнените с филистерски дух и национализъм статии на германските дребнобуржоазни демократи — Кинкел и други — на страниците на лондонския им орган „Hermann“.

Маркс и Енгелс смятат за главна задача на статиите си в „Das Volk“, а също и в „New-York Daily Tribune“ обосноваването на революционната пролетарска тактика във връзка със започналата в края на април 1859 г. война в Италия. Много от статиите, написани от основоположниците на марксизма по това време, са посветени на оценката на тази война, на изясняването на причините ѝ, на анализа на нейния ход и последици.

Развивайки своето гледище, изказано още в началния период на италианската криза, преди започването на военните действия, Маркс и Енгелс разглеждат войната на Франция и Пиемонт против Австрия като продължение на антинародната политика на бонапартистките кръгове. Тази война, подчертават те, е продиктувана от стремежа на Луи Наполеон и неговата клика да заздрави бонапартисткия режим във Франция с помощта на сравнително леки победи над „външния враг“, да си спечели популярност, като спекулира демагогски с лозунга за „освобождение на Италия от австрийско господство“, с „принципа за националностите“, под прикритието на този лозунг да закръгли френската територия за

сметка на Италия и други държави и да укрепи политическата си хегемония в Европа. Смъквайки от Луи Наполеон лицемерната маска на „освободител на Италия“, основоположниците на марксизма разкриват напълно контрареволуционните му кроежи по отношение на италианското национално движение. Бонапартистка Франция, подчертават те, е заедно с Австрия най-злият враг на независимостта и обединението на Италия. Разпалената от Наполеон III война е замаскирана интервенция против народното революционно движение за единство на Италия. В статията си „Луи Наполеон и Италия“ Маркс сравнява направо тази война с експедицията на френските интервенти през 1849 г., по времето на Втората република, с цел да се възстанови властта на римския папа. Маркс изтъква, че за Луи Наполеон „войната беше само втора френска експедиция в Рим, наистина във всяко отношение по-голяма, но без да се различава по мотиви и резултати от онази „републиканска“ акция“ (виж настоящия том, стр. 506). Въсъщност истинската цел на Наполеон III била да запази разпокъсаността на Италия и контрареволуционните режими в италианските държави.

Всички статии на Маркс и Енгелс са изпълнени с гореща симпатия към борбата на италианския народ против чуждестранното господство. Основоположниците на марксизма подчертават, че в Италия има сили, които въпреки бонапартистките интриги и контрареволуционните династични стремежи на пиемонтските монархисти са способни да обединят страната по революционно-демократичен път. Маркс одобрява манифеста на италианския революционер Мадзини, който разобличава демагогските маневри на Луи Наполеон, и публикува превода на този манифест в „New-York Daily Tribune“ (виж настоящия том, стр. 383—387). В действията против австрийците на доброволческите отряди, възглавявани от бележития италиански патриот Гарибалди, Маркс и Енгелс виждат образец на народна съпротива срещу чуждестранно господство, образец на истинска освободителна война. Гарибалди, изтъква Енгелс, „не се страхува от бързината и натиска, против които Наполеон III“ предупреждава подчинените си (виж настоящия том, стр. 388). Енгелс дава висока оценка на Гарибалди като революционен пълководец в статията си „Стратегията на войната“.

В статиите „Войната“, „Най-последното сражение!“, „Развитието на военните действия“, „Военните събития“, „Сражението при Маджента“, „Сражението при Солферино“, „Италианската война. Преглед на изтеклите събития“ и други Енгелс анализира военните събития от военна гледна точка. Наред с другите военноисторически очерци на Енгелс, публикувани в тома, тези статии са важен

принос във военната наука. Проявявайки се в тях като голям познавач на военното дело, Енгелс прави всестранен разбор на военната кампания от 1859 г., нерядко прави отклонения в областта на историята на военното изкуство и стига до дълбоки военнотеоретически обобщения. Голям интерес представлява по-специално статията „Италианската кампания“, публикувана от Енгелс във вестник „Das Volk“. В нея Енгелс анализира измененията, станали след Наполеоновите войни, в начина на воюване благодарение на развитието на фортификацията и системата на укрепените лагери и крепостите, прикриващи държавните граници, а също благодарение на значителното усъвършенствуване на транспорта с по-важата на железниците и параходните линии. С този пример Енгелс разкрива връзката между развитието на производителните сили и начина на воюване. Значително място във военните прегледи Енгелс отделя на проблемите на крепостната война, на взаимодействието между крепостите и полевите армии, на особеностите на войната в планинска местност и т. н.

В статиите си Енгелс критикува ръководството на военните действия от командването на воюващите армии. Като характеризира австрийската армия и ръководителите ѝ, Енгелс разкрива зависимостта на организацията на въоръжените сили, стратегията и тактиката от обществения и политическия строй на една или друга страна. Енгелс отбелязва консерватизма на австрийската военна система, обусловен от икономическата изостаналост на Хабсбургската империя, от запазването на полуфеодалните отношения в нея. Като оценява по достойнство храбростта на австрийските войници, Енгелс сурово бичува австрийското командване за грубите му грешки и опущения и отбелязва плачевните последици от намесата на придворната камарила и на самия император Франц Йосиф в хода на военните операции. Например за протежето на камарилата — австрийския главнокомандуващ Дюлай, Енгелс пише, че войските му „демонстрираха непобедимата жизнена сила на народа, а той самият — старческата немощ и идиотизма на монархията“ (виж настоящия том, стр. 407).

В статиите си Енгелс дава рязко отрицателна характеристика на френското командване. Енгелс отбелязва, че то няма широки стратегически планове и инициатива и не умее да използва военните успехи, постигнати поради грешките на противника. Методите на бонапартистка Франция на водене на война, изтъква Енгелс, напълно отговарят на двуличната, реакционна политическа стратегия на Наполеон III, на стремежите му „да локализира войната“, да избягва сериозни военни усложнения и техните революционни последици.

Разобличаването от Маркс и Енгелс на италианската политика на главатарите на Втората империя по страниците на „New-York Daily Tribune“, и особено на „Das Volk“, има характер на широка изобличителна кампания против бонапартисткия режим изобщо. Маркс и Енгелс вдъхват на читателите си дълбока омраза към бонапартистката диктатура на едрата буржоазия, изградена върху полицейски терор, широко използване на социалната демагогия и лавиране между класите. В бонапартистка Франция те виждат най-опасната контрареволуционна сила на тогавашна Европа, душител на революционните и националноосвободителните движения. Маркс и Енгелс гледат на борбата против бонапартизма като на първостепенна задача на пролетарските революционери. Те смятат за особено важно да се оказва съпротива на бонапартистката агентура в демократическите среди, по-специално в средите на германската емиграция. Именно по това време Маркс започва да следи внимателно пробонапартистките прояви на германския вулгарен демократ Карл Фогт и да събира материал, който го изобличава като платен агент на Наполеон III. Въз основа на този материал Маркс написва през 1860 г. памфлета си „Господин Фогт“ (виж настоящото издание, т. 14).

В статиите си „Нахлуване!“, „Франция се разоръжава“ и „Страхът от нахлуване в Англия“ Маркс показва, че политиката на военни авантюри, провеждана от главатарите на Втората империя, е източник на все нови конфликти и войни. В редица статии Маркс и Енгелс заклеймяват и другите реакционни европейски сили, които оказват дипломатическа поддръжка на Франция по време на подготовката на войната в Италия и в хода на самите военни действия. Маркс разобличава по-специално контрареволуционния характер на сговора между Луи Наполеон и представителя на английската буржоазно-аристократическа олигархия Палмерстон, който развързал ръцете на Наполеон III при осъществяването на италианската авантюра. На същите цели служело, както подчертават Маркс и Енгелс, споразумението между бонапартистка Франция и царска Русия, сключено през март 1859 г.

Маркс и Енгелс свързват тясно италианската проблема с въпроса за обединението на Германия. В брошурата на Енгелс „По и Рейн“, в статиите на Маркс за вестниците „Das Volk“ и „Tribune“ се подчертава, че както австрийското господство в Северна Италия, така и бонапартистката хегемония в Европа са пречка в борбата на германския народ за създаване на единна германска държава. Едно поражение на бонапартистка Франция във войната би разчистило, според Маркс и Енгелс, пътя на революционните сили както в Италия и Франция, така и в Германия, би довело

в края на краищата до падане на противонародните режими в Европа и би дало тласък за разгръщане на националноосвободителните движения, включително и на борбата на потиснатите народи в Централна Европа против игото на австрийските Хабсбурги. В Германия такава ситуация би дала превес на привържениците на обединението на страната по революционно-демократичен път, чрез ликвидиране на реакционните австрийска и пруска монархии и създаване на единна демократична германска република. Като изхождат от това, Маркс и Енгелс се обявяват за участие на държавите от Германския съюз във войната против бонапартистка Франция и осъждат застъпниците на „неутралитета“.

Редица публикувани в тома статии на Маркс са насочени против позицията на управляващите кръгове в Прусия и поддържащите ги представители на германската либерална буржоазия по отношение на войната. В статиите „Пруско гледище за войната“, „Шпрее и Минчо“ и в недовършената серия статии „Quid pro quo“ Маркс заклеймява провъзгласената от Прусия неутрална политика на „посредническа сила“ като открито помагане на бонапартизма. Истинската причина за жалкото и страховито лавиране на пруските управници по време на войната в Италия, на тяхното угодничество пред Луи Наполеон и руския цар били, както отбелязва Маркс, страхът от революционен подем в Германия в случай на война и надеждата да се отслаби съперникът в борбата за господство в Германия — Австрия. Като маневрира и избягва да влезе във войната, изтъква Маркс, Прусия се надява „някой ден да шконтира по мошенически начин полицата си за хегемония в Германия“ (виж настоящия том, стр. 479). В основата на пруската политика лежи стремежът на пруските юнкери да обединят Германия под своя хегемония.

В изключително дълбоката по съдържание статия „Ерфуртовщината през 1859 година“ Маркс показва, че германските буржоазни либерали — представителите на така наречената Готска партия, които още от свикването на Ерфуртския парламент по инициатива на Прусия през 1850 г. се опитват да осъществят идеята за опрусяване на Германия, се обявяват за горещи застъпници на този контрареволуционен план. Позицията на германската либерална буржоазия, подчертава Маркс, явно показва, че тя се е отказала от всякакви революционни и демократични традиции и е капитулирала пред реакцията. Вследствие контрареволуционността на буржоазията в ролята на вдъхновител на буржоазната революция се явяват най-реакционните сили, които осъществяват в изопачен вид назрелите задачи на тази революция, по-специално задачата за национално обединение на страната. Маркс изтъква

че „програмата на революцията се превръща в ръцете на реакцията в сатира на съответните революционни стремежи“ (виж настоящия том, стр. 434).

Маркс и Енгелс защитават революционно-демократическия път за обединение на Германия и в полемика с националистическите възгледи на „кралско-пруския социалист“ Ласал. В брошурата си „Италианската война и задачите на Прусия“ Ласал, противоположно на Маркс и Енгелс, оправдава неутралитета на Прусия и всъщност споделя ориентацията на прусофилската либерална буржоазия, към обединение на Германия отгоре под пруско господство. В позицията на Ласал, осъдена от Маркс и Енгелс, е отразено неверието в революционно-демократическите сили в Германия. В своята драма от това време „Франц фон Зикинген“ той се опитва да обоснове исторически защо отрича революционната роля на селските и плебейските маси и да оправдае призива към съюз с дворянско-монархическите кръгове (виж писмата на Маркс от 19 април и на Енгелс от 18 май 1859 г. до Ласал).

Противно на Ласал, Маркс и Енгелс призовават към революционно разрешение на италианската криза, което, както те подчертават, се състои в засилване на антифеодалната и национално-освободителната борба на народните маси в Италия и Германия, в опълчването на европейските народи против бонапартизма и поддържащите го контрареволуционни сили. На контрареволуционната война, разпалена от бонапартистките кръгове, те противопоставят идеята за революционна, освободителна война против бонапартистка Франция и царска Русия в името на обединението на Германия и Италия и на освобождението на потиснатите народи. Тактиката на Маркс и Енгелс е насочена към последователно-революционното разрешение на задачите на буржоазнодемократичната революция от вдигналите се на борба широки народни маси. „... При военните конфликти върху почвата на възходането на буржоазията към властта в отделните националности Маркс се е грижил най-много, както и в 1848 година, за разширяване и изостряне на буржоазнодемократическите движения чрез участието на по-широките и по-„плебейските“ маси, на дребната буржоазия изобщо, на селячеството по-специално и, най-после, на бедните класи. Именно това съображение на Маркс за разширяване социалната база на движението, за неговото развитие отличава коренно последователно-демократическата тактика на Маркс от непоследователната, наклонна към съюз с национал-либералите тактика на Ласал“ (В. И. Ленин. Съч., т. 21, стр. 139).

В статиите на Маркс „Какво спечели Италия?“, „Мирът“, „Вилафранкският договор“, „Луи Наполеон и Италия“ и други,

както и в брошурата на Енгелс „Савоя, Ница и Рейн“ се прави равностетка на австро-итало-френската война. Вилафранкският мир (по-късно условията му били в основни линии утвърдени в Цюрих), се подчертава в тези статии, разкри напълно династическите и грабителски цели на Луи Наполеон във войната, нямащи нищо общо с освобождението на Италия. За това свидетелствуват претенциите на Наполеон III върху Савоя и Ница и последвалата анексия на тези провинции, стремежът му да постави начело на проектираната италианска конфедерация римския папа — главния вдъхновител на реакцията в Италия, опитите му да възстанови властта на съборените от народа херцози на Тоскана, Модена и Парма.

Както и предвиждат Маркс и Енгелс, войната завършва със сделка в ущърб на интересите на Италия между бонапартистките и австрийските реакционни кръгове, до участие в която след известно време бива допусната само по „милост“ от Наполеон III управляващата клика на Пиемонт. Нито един от основните въпроси на буржоазната революция че получава разрешение. Единственият положителен резултат както отбелязват Маркс и Енгелс, е саморазобличаването на Наполеон III, окончателното проваляне на неговите опити да се яви в ролята на борец за италианската независимост и единство. Прибързаността, с която бил сключен мирът, също говори за вътрешната неустойчивост на Втората империя, за неспособността на този режим да издържа продължителни военни изпитания, пълни с революционни взривове. И все пак, въпреки че през 1859 г. италианските революционери не успяват да превърнат, както казва Ленин, „либерално-скромното движение в демократически-бурно“, събитията от тази година допринасят за засилването на националноосвободителната борба в Италия през следващата, 1860 година.

В брошурата на Енгелс „Савоя, Ница и Рейн“ въз основа на военно-исторически и лингвистически анализ се опровергават териториалните претенции на Втората империя. Като изхожда от факта, че въпросът за обединението на Италия и Германия е все още нерешен, тук Енгелс отново разглежда създалото се още преди войната в Италия съотношение на силите на международната арена, а също и вътре в споменатите страни. Той доказва, че и след войната е правилна ориентацията на пролетарските революционери към борба на революционно-демократичните сили против реакционно-монархическите, възглавявани от бонапартистка Франция и царска Русия, като единствен път за последователно решаване на въпроса за обединението на Италия и Германия в единни национални държави. При това Енгелс държи сметка и за рево-

люционната ситуация, възникваща в Русия в навечерието на реформата от 1861 г., разглеждайки я като извънредно важен фактор за назряването на революционния подем в Европа, а вдигащите се на борба против царизма руски крепостни приветствува като съюзници на европейския пролетариат.

Важно място в тома заема също характеристиката на икономическото и политическото положение в Англия и разобличаването на колониалната ѝ политика. В статиите на Маркс „Състоянието на британската фабрична промишленост“, „Население, престъпност и пауперизъм“, „Британската търговия“, „Фабрична промишленост и търговия“ въз основа на анализа на официални английски статистически данни се проследява действието на най-важните закономерности на капиталистическата икономика — засилването на концентрацията на производството и цикличния характер на неговото развитие.

Като анализира данните на текущия британски внос и износ, Маркс открива една от особеностите на развитието на английската икономика, която се състои в това, че „по отношение на световния пазар Англия развива функцията си на заемодател още по-бързо, отколкото функцията си на фабрикант и търговец“ (виж настоящия том, стр. 522).

Маркс илюстрира с редица примери действащата в капиталистическото общество тенденция към обединяване на работническата класа. Той привежда факти и цифри, които показват влошаването на трудовите условия на английските работници, особено на жените и децата, увеличаването на броя на нещастните случаи в производството поради липсата на най-елементарни мерки за безопасност, засилването на пауперизма и престъпността едновременно с разрастването на промишленото производство и търговията. Като анализира всички тия факти, Маркс стига до следния извод: „Трябва да има нещо гнило в самата сърцевина на една социална система, която увеличава богатството си, без да намалява бедността, и при която престъпността расте дори по-бързо от броя на населението“ (виж настоящия том, стр. 516).

Маркс критикува съществуващото фабрично законодателство в Англия, което дава на фабрикантите всякакви възможности да го нарушават. Той разобличава идеологическите слуги на буржоазната класа — буржоазните икономисти, апологети на капиталистическия строй, готови да оправдаят с теориите си всяко престъпление на господстващата класа.

Много от използваните от Маркс материали, по-специално отчетите на английските фабрични инспектори, които разобличават злоупотребите на английските фабриканти и рисуват картини

на жестока експлоатация на английските работници, той използва по-късно в първия том на „Капиталът“.

В редица статии — „Политически преглед“, „Избирателна корупция в Англия“ и други — Маркс разкрива антинародната същност на политическия строй в Англия. „Истинската конституция на британската камара на общините — подчертава Маркс — може да се изрази с една дума — *корупция* (виж настоящия том, стр. 550). Разглеждайки в статията си „Новият законопроект за парламентарна реформа в Англия“ предложените през февруари 1859 г. от Дизраели незначителни изменения в съществуващата избирателна система в Англия, Маркс подчертава, че главната цел на този проект е да запази съществуващия монопол на аристокрацията и буржоазията върху политическата власт и политическото безправие на работническата класа. „От пръв поглед става ясно — пише Маркс, — че всички тези нови изборни привилегии, като допускат до изборите някои нови групи на буржоазията, са явно измислени с цел да не се допусне до участие в изборите работническата класа и да се остави тя в сегашното ѝ положение на политически „парий““ (виж настоящия том, стр. 227).

Редица статии на Маркс и Енгелс, влизащи в настоящия том, отразяват борбата, която основоположниците на марксизма водят систематично против гнусната система на заробване и експлоатирание на колониалните и зависимите страни от европейските капиталистически държави, на първо място от Англия.

В статията „Тежко разстройство на индийските финанси“ Маркс разобличава хищническата политика на Англия в Индия, като посочва пагубните последици от британското господство в тази страна. Той отбелязва по-специално съсипеването на местната промишленост чрез масовия внос на британски памучни тъкани и прежда. Засягайки последиците от жестокото смазване на националноосвободителното въстание в Индия през 1857—1859 г. от английските колонизатори, Маркс изтъква, че свързаните с това огромни разходи, а също и необходимостта да се поддържат постоянно в Индия големи въоръжени сили са тежко бреме преди всичко за английския данъкоплатец.

В серията статии „Новата китайска война“ и в статията „Търговията с Китай“ Маркс разобличава политиката на англо-френските колонизатори, които през 1859 г. се стремели да разпалят още една грабителска война против Китай, подобна на „опиумните“ войни от 1838—1842 и 1856—1858 г. Като разкрива провокационния характер на действията на англичаните и подчертава, че не китайските власти, а английските и френските колонизатори нарушават съществуващите договори, по-специално условията на

Гянцзинския договор от 1858 г., Маркс защитава правото на китайското правителство и народа да се съпротивяват срещу въоръжено нахлуване на колонизаторите, под какъвто и предлог да се извършва това нахлуване.

Като разобличава колонизаторската политика на английските управляващи кръгове, Маркс изобличава и английския буржоазен печат, който умишлено разпалва „кръвожадните инстинкти на своите съотечественици“, фалшифицира фактите, за да оправдае агресията против Китай.

В статията „Търговията с Китай“ Маркс разкрива късогледата политика на английската буржоазия, която не разбира икономическите закономерности, и обвинява китайското правителство, че създава изкуствени пречки за британската търговия в тази страна, които тя призовава да бъдат унищожени с грабителски военни авантюри. Маркс изтъква, че причините за сравнително ограничената търговия се крият в самата икономическа структура на китайското общество, в съчетанието на селското стопанство и домашната промишленост, което дава възможност само за ограничен външен обмен. Маркс изразява твърдата си увереност, че английските колонизатори, въпреки всевъзможните авантюри, никога няма да успеят да покорят Китай.

Три статии на Енгелс — две под заглавие „Войната с мавритите“ и една под заглавие „Ходът на войната с мавритите“ — са посветени на колониалната война на Испания в Мароко през ноември 1859—март 1860 г. Енгелс отбелязва упоритата съпротива на мароканците срещу испанските завоеватели. Въпреки явния превес в числеността на войските и във въоръжението, редовната испанска армия не успяла да удържи решаваща победа във войната и испанското правителство било принудено да сключи мир през март 1860 г.

Като приложения към тома се публикуват споменатите по-горе материали под заглавие „По страниците на печата“, изготвени от Маркс в сътрудничество с Бискамп за вестник „Das Volk“, а също и редакционното съобщение на този вестник, в което Маркс и Енгелс са посочени като официални сътрудници. Този документ хвърля светлина върху историята на борбата на Маркс за превръщане на вестник „Das Volk“ в пролетарски орган.

*
* *
*

В настоящия том са включени 13 статии на Маркс и Енгелс, които не влизат в първото издание на Съчиненията и се публику-

ват на руски за пръв път: „Паричната паника в Европа“, „Положението на Луи Наполеон“, „Военните ресурси на Германия“, „Мир или война?“, „Неизбежността на войната“, „Извънредно важни новини от Виена“, „Италианската кампания“, „Манифестът на Мадзини“, „Сражението при Солферино“, „Ерфуртовщина през 1859 година“, „Франция се разоръжава“, „Политически преглед“, „Страх от нахлуване в Англия“. Включените в приложенията документи също се публикуват на руски за пръв път.

Всички поместени в тома статии са публикувани без подпис, някои от тях като уводни статии. Както неведнъж посочват в свои писма Маркс и Енгелс, редакцията на „New-York Daily Tribune“ се отнасяла произволно с техните текстове, вмъквала отделни изречения и прибавяла цели пасажки, особено в уводните статии, стремежи се да им придаде характер на статии, написани в Ню Йорк. В настоящото издание подобна намеса на редакцията в текста на статиите е посочена в бележки към съответните места. Няколко статии от този период са запазени в два варианта: немски, публикуван в „Das Volk“, и английски, напечатан в „Tribune“, което е посочено в съответна бележка.

При изучаване на конкретно-историческия материал, съдържащ се в статиите, публикувани в настоящия том, трябва да се има предвид, че за значителен брой статии, посветени на текущите събития, Маркс и Енгелс са били принудени да използват като източник главно информацията в буржоазния печат — във вестниците „Times“, „Moniteur universel“, „Wiener Zeitung“, „Allgemeine Zeitung“, „Allgemeine Militär-Zeitung“, в списание „Economist“ и други. Оттук те вземат сведения за хода на военните действия, за числеността на армиите на воюващите страни, за състоянието на финансите на различните държави и т. н. В някои случаи тези данни се различават от данните, установени в по-късни изследвания.

Откритите в текста на „New-York Daily Tribune“ и „Das Volk“ печатни грешки в собствени имена, географски названия, цифрови данни, дати и т. н. са поправени след проверка на източниците, от които са се ползвали Маркс и Енгелс.

Заглавията на статиите са дадени така, както са напечатани във вестниците. В случаите, когато заглавието на статията, липсващо в оригинала, е дадено от Института по марксизъм-ленинизъм, пред заглавието е поставена звездичка.

*Институт по марксизъм-ленинизъм
при ЦК на КПСС*

К.МАРКС
Ф.ЕНГЕЛС

ЯНУАРИ 1859 — ФЕВРУАРИ 1860

К. МАРКС

КЪМ КРИТИКАТА
НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ

*Написано от К. Маркс през август 1858 —
януари 1859 г.*

Напечатано в Берлин в 1859 г.

Подпис: Карл Маркс

*Печата се по текста на изданието
от 1859 г.*

Превод от немски

Sur Kritik

ber

Politischen Oekonomie

von

Carl Morz.

Erstes Heft

Berlin.

Verlag von Franz Duncker.
(B. Neff's Verlagshaus.)

1859.

Заглавната страница на първото издание на „Към критиката на политическата икономия“

ПРЕДГОВОР

Аз разглеждам системата на буржоазната икономия в този ред: *капитал, поземлена собственост, наемен труд, държава, външна търговия, световен пазар*. Под първите три рубрики аз изследвам икономическите условия за живот на трите големи класи, на които се разпада съвременното буржоазно общество; взаимната връзка между другите три рубрики е очевидна. Първият отдел на първата книга, която разглежда капитала, се състои от следните глави: 1) стоката; 2) парите или простата циркулация; 3) капиталът въобще. Първите две глави образуват съдържанието на настоящата брошура. Целият материал лежи пред мен във форма на монографии, които бяха написани в твърде много отдалечени един от друг периоди, не за да бъдат печатани, а за да си уясня сам въпросите; последователната обработка на тези монографии по посочения план ще зависи от външни обстоятелства.

Изоставям общия увод², който бях нахвърлил, защото при обстойно размисляне всяко предварително изказване върху подлежащи тепърва на доказване резултати ми изглежда като спънка, а читателят, който изобщо желае да ме следва, трябва да се реши да се изкачва от частното към общото. Обаче някои указания върху хода на моите собствени политико-икономически занимания изглеждат уместни.

Моето специално образование беше юриспруденцията, обаче аз я изучавах само като подчинена дисциплина покрай философията и историята. През 1842—1843 г. като редактор на „*Rheinische Zeitung*“³ изпаднах за пръв път в затруднението да се изказвам върху така наречени материални интереси. Разискванията в рейн-

ския ландтаг върху кражбата на дърва и парцелирането на поземлената собственост, официалната полемика, която г-н фон Шапер, тогавашен оберпрезидент на Рейнската провинция, откри срещу „Rheinische Zeitung“ по въпроса за положението на мозелските селяни, най-последно дебатите върху свободната търговия и защитните мита бяха първите поводи да се занимавам с икономически въпроси⁴. От друга страна, по онова време, когато доброто желание „да се отиде по-нататък“ многократно компенсираше компетентността, в „Rheinische Zeitung“ беше отекнало слабо философски оцветено ехо на френския социализъм и комунизъм. Аз се изказах против това дилетантство, но същевременно признах откровено в една полемика с „Allgemeine Ausburger Zeitung“⁵, че тогавашните ми знания не ми позволяваха да се реша да изкажа каквото и да е мнение върху самото съдържание на френските направления. Толкова по-охотно аз се възползвах от илюзията на ръководителите на „Rheinische Zeitung“, които се надяваха чрез по-умерена позиция да постигнат отменяване на произнесената срещу него смъртна присъда, за да се оттегля от обществената арена в научния кабинет.

Първата работа, предприета за разрешаване на съмненията, които ме обземаха, беше едно критично преразглеждане на Хегеловата философия на правото; уводът към този труд се появи в издаваните през 1844 г. в Париж „Deutsch-Französische Jahrbücher“⁶. Моето изследване завърши със заключението, че правните отношения, както и държавните форми, не могат да бъдат разбрани нито от самите тях, нито от тъй нареченото общо развитие на човешкия дух, че, напротив, те се коренят в материалните условия на живота, чиято целокупност Хегел, по примера на англичаните и французите от XVIII век, нарича „гражданско общество“, и че анатомията на гражданското общество трябва да се търси в политическата икономия. Изследването на последната, което започнах в Париж, аз продължих в Брюксел, където се бях преселил вследствие на една заповед за екстерниране, издадена от господин Гизо. Общият резултат, до който стигнах и който, веднъж получен, служеше като ръководна нишка в моите по-нататъшни изследвания, може накъсо да се формулира така: В общественото производство на своя живот хората влизат в определени, необходими, независими от тяхната воля отношения — производствени отношения, които отговарят на определено стъпало от развитието на техните материални производствени сили. Съвкупността на тези производствени отношения образува икономическата структура на обществото, реалната база, върху която се издига една правна и политическа надстройка и на която от-

говарят определени форми на общественото съзнание. Начинът на производството на материалния живот обуславя процеса на социалния, политическия и духовния живот изобщо. Не съзнанието на хората определя тяхното битие, а, напротив, тяхното обществено битие определя съзнанието им. На известно стъпало от своето развитие материалните производителни сили на обществото влизат в противоречие със съществуващите производствени отношения или — което е само юридически израз на същото — с онези отношения на собственост, в границите на които те са се движили дотогава. От форми на развитие на производителните сили тези отношения се превръщат в окови за същите. Тогава настъпва епоха на социална революция. С изменението на икономическата основа настъпва по-бавен или по-бърз преврат в цялата огромна надстройка. При разглеждането на такива преврати трябва винаги да се прави разлика между материалния преврат в икономическите условия на производството, който може да се установи с точността на природните науки, и правните, политическите, религиозните, художествените или философските, накъсо, идеологическите форми, в които хората осъзнават този конфликт и го разрешават с борба. Както за отделния човек не може да се съди по това, което той сам мисли за себе си, така за една епоха на преврати не може да се съди по нейното съзнание. Напротив, това съзнание трябва да се обясни въз основа на противоречията на материалния живот, въз основа на съществуващия конфликт между обществените производителни сили и производствени отношения. Никога една обществена формация не загива, преди да са се развили всички производителни сили; за които тя дава достатъчно простор, и никога нови, по-висши производствени отношения не настъпват, преди материалните условия за съществуване на същите да са узрели в недрата на самото старо общество. Ето защо човечеството си поставя винаги само такива задачи, които може да разрешава, защото при по-внимателно разглеждане винаги ще се окаже, че самата задача възниква само където материалните условия за нейното разрешение са вече налице или най-малко се намират в процес на формиране. В общи черти азиатският, античният, феодалният и съвременният — буржоазният — начини на производство могат да бъдат наречени прогресивни епохи на икономическата обществена формация. Буржоазните производствени отношения са последната антагонистична форма на обществения производствен процес, антагонистична не в смисъл на индивидуален антагонизъм, а на антагонизъм, израснал из обществените жизнени условия на индивидите; но развиващите се в недрата на буржоазното общество производителни сили създават същевре-

менно материалните условия за разрешаването на този антагонизъм. Затова с буржоазната обществена формация завършва предисторията на човешкото общество.

Фридрих Енгелс, с когото от появата на гениалния му очерк към критиката на икономическите категории⁷ (в „Deutsch-Französische Jahrbücher“) поддържах непрекъсната писмена размяна на идеи, беше дошъл по други пътища (сравни неговото съчинение „Положението на работническата класа в Англия“⁸) до същия резултат, както и аз; и когато през пролетта на 1845 г. и той се засели в Брюксел, ние решихме да разработим заедно нашите възгледи в противоположност на идеологичните възгледи на немската философия, всъщност да разчистим сметките си с нашата предишна философска съвест. Ние изпълнихме намерението си във формата на критика на следхегеловата философия. Ръкописът, два дебели тома в октав⁹, беше отдавна пристигнал на мястото на издаването му във Вестфалия, когато получихме известието, че изменили се обстоятелства не позволяват отпечатването. Ние толкова по-охотно предоставихме ръкописа на гризящата критика на мишките, тъй като бяхме постигнали нашата главна цел — изяснение на въпросите за самите нас. От разпръснатите трудове, в които по онова време излагахме в различни направления нашите възгледи пред публиката, споменавам само заедно написания от Енгелс и мене „Манифест на комунистическата партия“ и публикуваната от мене „Реч за свободата на търговията“¹⁰. Решаващите точки в нашето гледище бяха за първи път научно изложени, макар и само в полемична форма, в моето съчинение „Нищета на философията“¹¹, издадено през 1847 г. и насочено срещу Прудон. Написаният на немски език трактат върху „Наемния труд“¹², в който бях вплел лекциите си върху този предмет, четени пред Брюкселското немско работническо дружество,¹³ бе прекъснат през време на печатането вследствие на Февруарската революция и на последвалото във връзка с нея мое насилствено отстраняване от Белгия.

Издаването на „Neue Rheinische Zeitung“¹⁴ през 1848 и 1849 г. и последвалите по-късно събития прекъснаха моите икономически изследвания, които можаха да бъдат възобновени едва през 1850 г. в Лондон. Огромният материал по история на политическата икономия, събран в Британския музей, благоприятната позиция, която Лондон осигурява за наблюдаване на буржоазното общество, най-после, новият стадий на развитие, в който изглеждаше да навлиза последното с откриването на калифорнийското и австралийското злато — всичко това ме подбуди да се заема с изучаването на предмета отначало и да прегледам критически новия мате-

риал. Тези занимания ме отвеждаха отчасти сами по себе си в привидно съвсем странични дисциплини, където трябваше да престоявам по-кратко или по-продължително време. Обаче времето, с което разполагах, се съкращаваше главно поради повелителната необходимост да работя за насъщния хляб. Моето вече осемгодишно сътрудничество в първия англо-американски вестник „New York Daily Tribune“¹⁵ (същински вестникарски кореспонденции аз пиша само по изключение) налагаше по необходимост извънредно чести прекъсвания в научните ми занимания. Обаче статиите върху забележителни икономически събития в Англия и на Континента съставяха толкова значителна част от моята работа за вестника, че бях принуден да се запознавам отблизо с практически подробности, които лежат извън обсега на същинската наука политическа икономия.

Тези бележки за хода на заниманията ми в областта на политическата икономия целят само да покажат, че моите възгледи, както и да бъдат преценявани и колкото и малко да се съгласуват с егоистическите предразсъдъци на господстващите класи, са резултат на добросъвестни и дългогодишни изследвания. Но на входа на науката, както и на входа на ада, трябва да се постави следното изискване:

„Qui si convien lasciare ogni sospetto;
Ogni viltà convien che qui sia morta“.*

Лондон, януари 1859 г.

Карл Маркс

* „Тук трябва да се остави всяко колебание;
Тук трябва да умре всякаква низост.“
Данте, „Божествена комедия“. Ред.

КНИГА ПЪРВА

ЗА КАПИТАЛА

ОТДЕЛ ПЪРВИ

КАПИТАЛЪТ ВЪОБЩЕ.

ГЛАВА ПЪРВА

СТОКАТА

На пръв поглед буржоазното богатство се явява като огромно натрупване на стоки, а отделната стока — като негово елементарно битие. Обаче всяка стока се представя от двойна гледна точка: като *потребителна стойност* и като *разменна стойност*.*

Преди всичко, казано с израза на английските икономисти, стоката е „някакво нещо, необходимо, полезно или приятно за живота“, предмет на човешки потребности, средство за живот в най-широкия смисъл на думата. Това битие на стоката като потребителна стойност съвпада с нейното природно, осезаемо съществуване. Пшеницата например е отделна потребителна стойност за разлика от потребителните стойности памук, стъкло, хартия и т. н. Потребителната стойност има стойност само за потреблението и се осъществява само в процеса на консумацията. Една и съща потребителна стойност може да бъде използвана различно. Обаче сумата на всички възможни нейни полезни употреби се обхваща в нейното съществуване като нещо с определени свойства. Освен това тя е определена не само качествено, но и количествено. Съобразно с природната ѝ своеобразност различните потребителни

* Aristot. d. Rep. L. 1, C. 9 (edit. I. Bekkeri, Oxonii, 1837) [Аристотел. „Политика“, кн. 1, гл. 9, стр. 13 (изд. на И. Бекер, Оксфорд, 1837)]. „Защото употребата на всяко благо е двойка... Едната е свойствена на нещото като такава, другата — не, както един сандал да служи и като обувка, и за размяна. И двете са потребителни стойности на сандала, тъй като и оня, който разменя сандала срещу нещо, което му липсва, напр. срещу храна, използва сандала. Но не по естествения начин на неговата употреба. Защото той не съществува заради размяна. Същото се отнася и за другите блага.“

стойности имат различни мерки, напр. шефел пшеница, топ хартия, аршин платно и т. н.

Каквато и да е обществената форма на богатството, винаги потребителни стойности образуват неговото съдържание, което отначало е безразлично към тази форма. По вкуса на пшеницата не може да се определи от кого е произведена, дали от руски крепостен, от френски дребен селянин или от английски капиталист. Макар да е предмет на обществени потребности и затова в обществена взаимовръзка, потребителната стойност обаче не изразява обществено производствено отношение. Дадена стока като потребителна стойност е например диамант. По диаманта не може да се узнае, че той е стока. Там, където той служи като потребителна стойност, естетично или механично, на гърдите на леката жена или в ръката на шлифовача, той е диамант, а не стока. Изглежда, че е необходима предпоставка за стоката да бъде потребителна стойност, но че е безразлично определение за потребителната стойност да бъде стока. Потребителната стойност в това безразличие към определението на икономическата форма, т. е. потребителната стойност като потребителна стойност, лежи извън кръга на въпросите, разглеждани от политическата икономия.* Тя попада в този кръг само където сама е определение на формата. Тя е непосредствено веществената база, в която се изразява едно определено икономическо отношение — *разменната стойност*.

Разменната стойност се явява преди всичко като *количествено отношение*, в което потребителните стойности се разменят една с друга. В такова отношение те представляват една и съща разменна величина. Така, 1 том Проперций и 8 унции емфие могат да бъдат еднаква разменна стойност въпреки разнородността на потребителните стойности на тютюна и елегията. Като разменна стойност една потребителна стойност струва точно толкова, колкото и друга, стига те да са взети в правилна пропорция. Разменната стойност на един дворец може да бъде изразена в определен брой кутии вакса за обуща. Обратно, лондонските фабриканти на вакса са изразили в дворци разменната стойност на своите многобройни кутии вакса. Следователно съвсем безразлични към своя естествен начин на съществуване и без оглед на специфичната природа на онази потребност, за която те са потребителни стой-

* Това е причината, заедно немските компилатори разглеждат *con amore* [с любов] потребителната стойност, обозначена с името „благо“. Виж напр. L. Stein, „System der Staatswissenschaften“, Bd. I, den Abschnitt von den „Gütern“ [Л. Щайн, „Система на политическите науки“, т. I, отдел за „благата“.] Сведения за „благата“ трябва да се търсят в „Ръководства по стокознание“.

ности, стоките се покриват една друга в определени количества, заместват се една с друга в размяната, важат като еквиваленти и по този начин въпреки привидната си пълнота представляват едно и също единство.

Потребителните стойности са непосредствено средства за живот. Но на свой ред самите тези средства за живот са продукти на обществения живот, резултат на изразходвана човешка жизнена сила *определен труд*. Като материализация на обществения труд всички стоки са кристализация на едно и също единство. Сега трябва да разгледаме определения характер на това единство, т. е. на труда, който е представен в разменната стойност.

Нека 1 унция злато, 1 тон желязо, 1 квартал пшеница и 20 аршина коприна да бъдат еднакво големи разменни стойности. Като такива еквиваленти, в които качествената разлика на техните потребителни стойности е заличена, те представляват еднакво количество от един и същ труд. Трудът, който е предметен равномерно в тях, трябва сам да бъде еднообразен, неразличаващ се, прост труд, за който е безразлично дали се явява в злато, желязо, пшеница или коприна, тъй както за кислорода е безразлично дали се намира в ръждата на желязото, в атмосферата, в сока на гроздето или в кръвта на човека. Но да се копае злато, да се добива желязо от рудника, да се произвежда пшеница и да се тъче коприна — това са качествено различни видове труд. И наистина, това, което вещно се явява като разлика между потребителните стойности, в процеса се явява като разлика между дейностите, създаващи потребителните стойности. Безразличен към отделното вещество на потребителните стойности, трудът, създаващ разменната стойност, е следователно безразличен и към особената форма на самия труд. Освен това, различните потребителни стойности са продукти от дейността на различни индивиди, т. е. резултат на индивидуално различни видове труд. Но като разменни стойности те представляват еднакъв, неразличаващ се труд, т. е. труд, в който е заличена индивидуалността на работещите. Затова трудът, създаващ разменна стойност, е *абстрактно-всеобщ труд*.

Ако 1 унция злато, 1 тон желязо, 1 квартал пшеница и 20 аршина коприна са еднакво големи разменни стойности, или еквиваленти, 1 унция злато, $\frac{1}{2}$ тон желязо, 3 бушела пшеница и 5 аршина коприна са разменни стойности от съвсем различна величина и тази количествена разлика е единствената разлика, която те изобщо могат да имат като разменни стойности. Като разменни стойности от различни величини те представляват нещо повече или по-малко, по-големи или по-малки количества от онзи прост, еднообразен, абстрактно всеобщ труд, който образува субстанцията-

та на разменната стойност. Пита се, как да се измерят тези количества? Или, по-скоро, пита се кое е количественото битие на самия този труд, защото количествените разлики на стоките като разменни стойности са само количествени разлики на предметеността в тях труд. Както времето е количественото битие на движението, така и *работното време* е количественото битие на труда. Различието в продължителността на труда е единствената разлика, която може да има трудът, ако приемем качеството му за дадено. Като работно време трудът получава свой мащаб в естествените мерки за времето — час, ден, седмица и т. н. Работното време е живото битие на труда, безразлично към неговата форма, неговото съдържание или неговата индивидуалност; то е живо количествено битие на труда и същевременно иманентно мерило на това битие. Предметеността в потребителните стойности на стоките работно време е както субстанцията, която ги прави разменни стойности, а оттам и стоки, така и мярката за измерване на определените величини на техните стойности. Съотносителните количества от различните потребителни стойности, в които се определя едно и също работно време, са еквиваленти, т. е. всички потребителни стойности са еквиваленти в пропорциите, в които те съдържат еднакви количества изразходвано, предметено работно време. Като разменни стойности всички стоки са само определени количества *кристализирано работно време*.

За да се разбере определянето на разменната стойност чрез работното време, трябва да се придържаме към следните основни точки: свеждането на труда към прост, тъй да се каже, безкачествен труд; специфичният начин, по който трудът, създаващ разменната стойност, а значи и произвеждащ стоки, е *обществен труд*; най-сетне, разликата между труда, доколкото има за резултат потребителни стойности, и труда, доколкото има за резултат разменни стойности.

За да измерваме разменните стойности на стоките с работното време, което се съдържа в тях, трябва самите различни видове труд да са сведени към еднакъв, еднороден, прост труд — накратко, към труд, който е качествено еднакъв и поради това се различава само количествено.

Това свеждане се явява като абстракция, но това е абстракция, която в обществения производствен процес се извършва всекидневно. Превръщането на всички стоки в работно време не е по-голяма, но същевременно и не по-малко реална абстракция от превръщането на всички органически тела във въздух. Трудът, който по този начин се измерва с времето, се явява всъщност не труд на различни субекти, а по-скоро различните работещи индивиди

се явяват като прости органи на този труд. С други думи, трудът, както се представя в разменни стойности, може да бъде наречен *всеобщо човешки* труд. Тази абстракция на всеобщия човешки труд *съществува* в средния труд, какъвто може да извършва всеки среден индивид от дадено общество — това е определено производително изразходване на човешки мускули, нерви, мозък и т. н. Това е *прост* труд*, към какъвто може да бъде приучен всеки среден индивид и който той, в една или друга форма, трябва да извършва. Самият характер на този среден труд е различен в различните страни и в различните културни епохи, но той се явява като нещо дадено във всяко съществуващо общество. Простият труд съставлява далеч по-голямата част от общата маса труд в буржоазното общество, както може да се убедим от всяка статистика. Дали *A* произвежда в продължение на 6 часа желязо и в продължение на 6 часа платно, а *B* също произвежда в продължение на 6 часа желязо и в продължение на 6 часа платно, или пък *A* произвежда в продължение на 12 часа желязо, а *B* произвежда в продължение на 12 часа платно — очевидно е, че това е само различно използване на *едно и също* работно време. Но как е със сложния труд, който се издига над средното ниво като труд с по-голямо напрежение, с по-голямо относително тегло? Този вид труд се свежда към съставен прост труд, прост труд, повдигнат на по-висока степен, така че например един сложен работен ден да е равен на три прости работни дни. Тук е още рано да разглеждаме законите, които регулират това свеждане. Обаче ясно е, че такова свеждане става: защото като разменна стойност продуктът и на най-сложния труд в определена пропорция е еквивалент на продукта на простия среден труд и следователно се приравнява към определено количество от този прост труд.

Освен това определянето на разменната стойност чрез работното време има за предпоставка, че в определена стока, напр. в един тон желязо, е предметено *еднакво* количество труд, безразлично дали това е труд на *A* или на *B*, или че различни индивиди употребяват еднакво работно време за произвеждането на една и съща количествено и качествено определена потребителна стойност. С други думи, приема се, че работното време, което се съдържа в една стока, е *необходимото* за нейното производство работно време, т. е. работното време, нужно при дадени общи производствени условия, за да се произведе нов екземпляр от същата стока.

* Английските икономисти го наричат „Unskilled labour“ [„Необучен труд“].

Условията на труда, който създава разменна стойност, тъй както те произтичат от анализа на разменната стойност, са *обществени определения* на труда, или определения на *обществения труд*, но не чисто и просто обществен, а по особен начин. Това е специфичен вид общественост. Преди всичко, лишената от различия простота на труда е равенство на труда на различните индивиди, взаимното отнасяне на техните видове труд един към друг като към равен труд, и то чрез действително свеждане на всички видове труд към еднороден труд. Трудът на всеки индивид, доколкото се представя в разменни стойности, притежава този обществен характер на равенство, а той се представя в разменна стойност само доколкото е отнесен към труда на всички други индивиди като към равен.

Освен това работното време на отделния индивид се явява в разменната стойност непосредствено като *всеобщо работно време*, а този *всеобщ характер* на обособения труд — като негов *обществен характер*. Работното време, представено в разменната стойност, е работно време на отделния човек, но на отделния човек без разлика от другия отделен човек, на всички отделни индивиди, доколкото те извършват равен труд, така че работното време, нужно на някого за произвеждане на определена стока, е *необходимото работно време*, което всеки друг би употребил за произвеждането на същата стока. Това е работното време на отделния индивид, *неговото работно време*, но само като общо за всички работно време, за което следователно е безразлично *на кого* от отделните индивиди то е работно време. Като всеобщо работно време то се изразява в един всеобщ продукт, във *всеобщ еквивалент*, в определено количество предметно работно време, за което е безразлична определената форма на потребителна стойност, в която то се явява като непосредствен продукт на един индивид, и то може произволно да бъде прехвърляно във всяка друга форма на потребителна стойност, в която се представя като продукт на всеки друг индивид. Само като такава *всеобща* величина той е *обществена величина*. За да може трудът на отделния индивид да има за резултат разменна стойност, той трябва да има за резултат един *всеобщ еквивалент*, т. е. изразяване на работното време на отделния индивид като всеобщо работно време или изразяване на всеобщото работно време като работно време на отделния индивид. Като че ли различните индивиди са нахвърлили накуп работното си време и са представили в различни потребителни стойности различни количества от работното време, с което общо разполагат. Така работното време на отделния индивид е фактически работното време, от което обществото се нуж-

дае за произвеждане на определена потребителна стойност, т. е. за задоволяване на определена потребност. Но тук се касае само за специфичната форма, в която трудът придобива обществен характер. Определено работно време на предача се определя на напр. в 100 фунта прежда. Нека 100 метра платно, продукт на тъкача, да представляват същото количество работно време. Доколкото тези два продукта представляват еднакво количество от всеобщото работно време и поради това са еквиваленти на всяка потребителна стойност, която съдържа същото количество работно време, те са еквиваленти един на друг. Само с това, че работното време на предача и това на тъкача се представят като всеобщо работно време, а оттам и техните продукти — като всеобщи еквиваленти, трудът на тъкача за предача и трудът на предача за тъкача тук се превръща в труда на единия за труда на другия, т. е. в общественото битие на техния труд един за друг. Напротив, в селско-патриархалната промишленост, където предачи и тъкачи са живеели под един покрив, женската част на семейството е прела, а мъжката е тъкала, да кажем, за собствените нужди на семейството, преждата и платното са били *обществени* продукти, а преденето и тъкането — *обществен* труд в границите на семейството. Обаче техният обществен характер не се е състоял в това, че преждата като всеобщ еквивалент се е разменяла срещу платното като всеобщ еквивалент или че и двата продукта са се разменяли един с друг като равнозначни и равностойни изрази на едно и също всеобщо работно време. Напротив, семейната връзка с нейното саморасло разделение на труда е слагала върху продуктите на труда своеобразния си обществен печат. Или да вземем ангарията или доставките в натура на Средновековието. Определеният труд на отделния индивид в неговата натурална форма, обособеността, а не всеобщеността на труда, образува тук обществената връзка. Или да вземем, най-после, задружния труд в неговата саморасла форма, както го намираме на прага на историята на всички културни народи.* Тук общественият характер на труда очевидно не е опосредствуван от това, че трудът на отделния инди-

* Смешен е разпространеният напоследък предразсъдък, че формата на самораслата обща собственост била специфично славянска или дори изключително руска форма. Тя е първобитната форма, която можем да проследим у римляните, германците и келтите, от която обаче у индийците още се среща, макар отчасти вече в разруха, цяла колекция от разнообразни образци. Поточното изследване на азиатските и по-специално на индийските форми на обща собственост би показало как от различните форми на самораслата обща собственост произлизат различни форми на нейното разпадане. Така напр. различните оригинални типове на римска и германска частна собственост могат да се изведат от различните форми на индийската обща собственост.

вид приема абстрактната форма на всеобщността или че неговият продукт приема формата на всеобщ еквивалент. Общината (Gemeinwesen) като предпоставка на производството не възпрепятства труда на отделния индивид да бъде частен труд, а неговият продукт — частен продукт, а, напротив, представя отделния труд непосредствено като функция на един член от обществения организъм. Трудът, който се представя в разменната стойност, е представен като труд на обособения индивид. Той става обществен с това, че приема формата на своята пряка противоположност, формата на абстрактната всеобщност.

Най-после, трудът, създаващ разменна стойност, се характеризира с това, че общественото отношение на хората се представя сякаш превратно, а именно като обществено отношение на вещите. Само доколкото една потребителна стойност се отнася към друга като разменна стойност, трудът на различните индивиди се отнася един към друг като равен и всеобщ. Затова, ако е правилно да се каже, че разменната стойност е отношение между лица,* необходимо е все пак да се прибави: отношение, скрито под вещна обвивка. Както един фунт желязо и един фунт злато, въпреки техните различни физически и химически свойства, представляват една и съща тежест, така и две потребителни стойности от стоки, съдържащи едно и също работно време, представляват една и съща разменна стойност. Така разменната стойност се явява като обществена природна определеност на потребителните стойности, като определеност, която им е присъща като на вещи и вследствие на която те в процеса на размяната се заместват едни други в определени количествени съотношения, образуват еквиваленти, също както простите химически вещества се съединяват в определени количествени съотношения, образуват химически еквиваленти. Само поради навика от всекидневния живот изглежда тривиално, само по себе си разбираемо, че едно обществено производствено отношение приема формата на предмет, така че отношението на лицата в техния труд се представя по-скоро като отношение, в което вещите се отнасят едни към други и към хората. В стоката тази мистификация е още твърде проста. Всички повече или по-малко имат смътната представа, че отношението на стоките като разменни стойности е по-скоро отношение на лицата в тяхната взаимна производителна дейност. В по-

* „Богатството е отношение между две лица. (Galiani. „Della Moneta“ р. 221 в том III на сборката Кустоди „Scrittori classici italiani di Economia Politica. Patre Moderna“, Милано, 1803. [Галиани. „За парите“, стр. 221 в том III на сборката Кустоди „Италиански класици на политическата икономия. Съвременни икономисти“. Милано, 1803 г.]

висши производствени отношения тази привидност на простота изчезва. Всички илюзии на монетарната система произлизат от това, че по външния вид на парите* не се вижда, че са обществено производствено отношение, но във формата на природна вещь с определени свойства. У съвременните икономисти, които се надсмиват на илюзиите на монетарната система, се проявява същата илюзия, щом боравят с по-висши категории, напр. с капитала. Тази илюзия проблясва в признанието на наивно учудване, когато това, което те току-що грубо са помислили, че са установили като вещь, скоро се появява като обществено отношение, а след това започва пак да ги дразни като вещь онова, което те току-що са фиксирали като обществено отношение.

Тъй като разменната стойност на стоките фактически не е нищо друго освен взаимно отнасяне на труда на отделните лица като към равен и всеобщ, нищо друго освен предметен израз на една специфична обществена форма на труда, тавтология е да се каже, че трудът е *единственият* източник на разменната стойност, а затова и на богатството, доколкото то се състои от разменни стойности. Също така е тавтология да се каже, че природното вещество като такова не съдържа разменна стойност**, защото не съдържа труд, и че разменната стойност като такава не съдържа природно вещество. Обаче когато Уйлям Пети нарича „труда баща, а земята майка на богатството“¹⁶, или когато епископ Бъркли пита:

„Дали четирите елемента заедно с човешкия труд не са истинският източник на богатството“***,

или когато американецът Т. Купер популярно обяснява:

„Отнеми от един хляб употребения за него труд, труда на хлебаря, на мелничаря, на земеделеца и т. н., и какво ще остане? — Няколко семена от трева, двнворасли и безполезни за каквато и да е човешка употреба“****.

* В първото издание *златото*; поправено в I личен екземпляр.

** В овоето естествено състояние веществото е винаги лишено от стойност. Mac Culloch. «Discours sur l'origine de l'économie politique etc.» traduit par Prévost. Genève, 1825, p. 57 [Мак-Кълък. „Разсъждение върху произхода на политическата икономия и т. н.“, прев. от Прево. Женева, 1825 г., стр. 57. Вижда се колко високо стои дори един Мак-Кълък над фетишизма на немските „мислители“, които обявяват веществото и още половин дюзина странични неща за елемента на стойността. Сравни напр. Л. Шайн, цит. съч., том I, стр. 170.

*** Berkeley. „The Querist“. London, 1750 [Бъркли. „Питашият, Лондон, 1750 г.]: „Whether the four elements, and man's labour therein, be not true source of wealth?“

**** Th. Cooper. „Lectures on the Elements of Political Economy“. London, 1831 (Columbia, 1826), p. 99. [Т. Купер. „Лекции върху основите на политическата икономия“. Лондон, 1831 (Колумбия, 1826), стр. 99.]

във всички тия възгледи не става дума за абстрактния труд като източник на разменна стойност, а за конкретния труд като източник на материалното богатство, накратко, за труда, доколкото той произвежда потребителни стойности. Като се взима за предпоставка потребителната стойност на стоката, взима се за предпоставка особената полезност, определената целесъобразност на погълнатия от нея труд, но от гледището на стоката с това се изчерпва целият интерес към труда като към полезен труд. В хляба като потребителна стойност ни интересуват неговите свойства като хранителен продукт, но в никой случай не ни интересува реннe на земеделеца, мелничаря, хлебаря и т. н. Ако благодарение на някакво изобретение отпаднаха 19/20 от този труд, хлябът щеше да оказва същата услуга, както и преди. Ако той падаше готов от небето, нямаше да изгуби нито атом от своята потребителна стойност. Докато трудът, създаващ разменната стойност, се осъществява в равенството на стоките като всеобщ еквиваленти, трудът като целесъобразна производителна дейност се осъществява в безкрайното разнообразие на техните потребителни стойности. Докато трудът, създаващ разменна стойност, е *абстрактно всеобщ и равен* труд, трудът, създаващ потребителна стойност, е конкретен и отделен труд, който според формата и материала се разпада на безкрайно различни видове труд.

За труда, доколкото произвежда потребителни стойности, е погрешно да се каже, че той е *единственият* източник на произведеното от него, а именно на вещественото богатство. Тъй като той е оная дейност, която приспособява вещественото за тази или онази цел, той се нуждае от веществото като предпоставка. В различните потребителни стойности пропорцията между труда и природното вещество е твърде различна, обаче потребителната стойност винаги съдържа някакъв природен субстрат. Като целесъобразна дейност за усвояване на природното в една или друга форма трудът е природно условие за човешкото съществуване, независимо от всички социални форми условия за обмяната на вещества между човека и природата. Напротив, трудът, създаващ разменна стойност, е специфично обществена форма на труда. Например шивашкият труд в своята веществена определеност като отделна производителна дейност произвежда дрехата, но не и разменната стойност на дрехата. Той произвежда последната не като шивашки труд, а като абстрактно всеобщ труд, а този последният принадлежи към една обществена взаимовръзка, която не е съшита от шивача. Така в античната домашна индустрия жените са произвеждали дрехата, без да произвеждат разменната ѝ стойност. Трудът като източник на вещественото богатство е бил

познат както на законодателя Мойсей, така и на митническия чиновник Адам Смит.*

Да разгледаме сега някои по-близки определения, които следват от свеждането на разменната стойност към работно време.

Като потребителна стойност стоката действа причинно. Например пшеницата действа като хранително средство. Машината замества труд в определени пропорции. Действието на стоката, само чрез което тя е потребителна стойност, предмет на консумацията, може да се нарече нейна услуга, услугата, която тя извършва като потребителна стойност. Но като разменна стойност стоката винаги се разглежда само от гледището на резултата. Тук не се касае за услугата, която тя оказва, а за услугата,** която е била оказана на нея самата при нейното производство. Така например разменната стойност на една машина се определя не от количеството работно време, което се замества от нея, а от количеството работно време, вложено в самата нея, и което значи е необходимо, за да се произведе нова машина от същия вид.

Ето защо, ако количеството труд, необходимо за произвеждането на стоки, останеше постоянно, тяхната разменна стойност щеше да бъде неизменна. Обаче лекотата и трудността на производството се изменят постоянно. Ако порасне производителната сила на труда, той произвежда една и съща потребителна стойност за по-късо време. Спадне ли производителната сила на труда, изисква се повече време за произвеждане на същата потребителна стойност. Ето защо величината на съдържащото се в една стока работно време, значи нейната разменна стойност, е променлива, тя се качва и спада обратно пропорционално на покачването и спадането на производителната сила на труда. Производителната сила на труда, която в манифактурното производство се прилага в предварително определена степен, в земеделието и добивната индустрия е обусловена и от природни условия, които не се поддават на контрол. Един и същ труд ще даде по-голям или по-малък добив на различни метали в зависимост от сравнително по-големите или по-малки залежи на тези метали в земната кора.

* Фр. Лист, който никога не е могъл да разбере разликата между труда, доколкото той способствува за създаването на полезни неща, на потребителни стойности, и труда, доколкото той произвежда определена обществена форма на богатството, разменната стойност, защото разбирането е било изобщо чуждо на неговия практически заинтересован разсъдък, е виждал за това в английските съвременни икономисти прости плагиатори на Мойсей от Египет.

** Понятно е каква „услуга“ трябва да оказва категорията „услуга“ (service) на икономисти от рода на Ж. Б. Сей и Ф. Бастиа, чиято резонираща мъдрост, както правилно е забелязал още Малтус, навсякъде се абстрахира от специфичната определеност на формата на икономическите отношения.

Един и същ труд може при благоприятна реколта да се определи в 2 бушела пшеница, а при неблагоприятна — в 1 бушел. Редкостта или изобилието като природни условия изглежда, че определят тук разменната стойност на стоките, защото те определят свързаната с природните условия производителна сила на отделен реален труд.

Различните потребителни стойности съдържат в нееднакви обеми едно и също работно време, или една и съща разменна стойност. В колкото по-малък обем на своята потребителна стойност, сравнена с другите потребителни стойности, една стока съдържа определено количество работно време, толкова по-голяма е нейната *специфична разменна стойност*. Ако намираме, че в различните, много отдалечени една от друга културни епохи известни потребителни стойности образуват помежду си редица специфични разменни стойности, които запазват една към друга, ако не точно същото числено съотношение, поне общото съотношение на възходящо и низходящо подреждане, както напр. злато, сребро, мед, желязо или пшеница, ръж, ечемик, овес, от това следва само, че прогресивното развитие на обществените производителни сили въздейства равномерно или приблизително равномерно върху работното време, необходимо за произвеждане на тези различни стоки.

Разменната стойност на една стока не се проявява в нейната собствена потребителна стойност. Обаче като определяне на всеобщото обществено работно време потребителната стойност на една стока е поставена в съотношения към потребителните стойности на другите стоки. По този начин разменната стойност на една стока се манифестира в потребителните стойности на другите стоки. Еквивалент е всъщност разменната стойност на една стока, изразена в потребителната стойност на друга стока. Например, ако кажа, че един аршин платно има стойност на два фунта кафе, разменната стойност на платното е изразена в потребителната стойност на кафето, и то в определено количество от тази потребителна стойност. Щом е дадена тази пропорция, аз мога да изразя стойността на всяко количество платно в кафе. Ясно е, че разменната стойност на една стока, например на платното, не се изчерпва в пропорцията, в която друга една отделна стока, например кафе, образува нейния еквивалент. Количеството всеобщо работно време, чийто израз е аршинът платно, е реализирано едновременно в безкрайно различни обеми от потребителните стойности на всички останали стоки. Потребителната стойност на всяка друга стока образува еквивалент на един аршин платно в пропорцията, в която тя представлява същото ко-

личество работно време. Затова разменната стойност на тази отделна стока се изразява изчерпателно само в безкрайно многото уравнения, в които потребителните стойности на всички останали стоки образуват нейния еквивалент. Една стока е изразена изчерпателно като *всеобщ еквивалент* само в сумата на тези уравнения, или в съвкупността на различните пропорции, в които тя е разменяема с всяка друга стока. Например редът от уравнения

$$\begin{aligned} 1 \text{ аршин платно} &= \frac{1}{2} \text{ фунт чай,} \\ 1 \text{ аршин платно} &= 2 \text{ фунта кафе,} \\ 1 \text{ аршин платно} &= 8 \text{ фунта хляб,} \\ 1 \text{ аршин платно} &= 6 \text{ аршина басма} \end{aligned}$$

може да бъде представен и така:

$$1 \text{ аршин платно} = \frac{1}{3} \text{ фунта чай} + \frac{1}{2} \text{ фунт кафе} + 2 \text{ фунта хляб} + 1\frac{1}{2} \text{ аршина басма.}$$

Ето защо, ако имахме пред себе си цялата сума от уравнения, в които изчерпателно се изразява стойността на един аршин платно, можехме да представим нейната разменна стойност във формата на един ред. Всъщност този ред е безкраен, защото кръгът на стоките никога не е окончателно затворен, а постоянно се разширява. Но докато по този начин едната стока измерва своята разменна стойност чрез потребителните стойности на всички други стоки, обратно, разменните стойности на всички други стоки се измерват чрез потребителната стойност на тази, измерваща се в тях стока.* Щом разменната стойност на един аршин платно се изразява в $\frac{1}{2}$ фунт чай или 2 фунта кафе, или 6 аршина басма, или 8 фунта хляб и т. н., следва, че кафето, чаят, басмата, хлябът и пр. са равни помежду си в онази пропорция, в която те са равни на едно трето, на платното, значи, че платното служи като обща мярка на техните разменни стойности. Като предметено всеобщо работно време, т. е. като определено количество всеобщо работно време, всяка стока изразява своята разменна стойност последователно в определени количества от потребителните стойности на всички други стоки и, обратно, разменните стойности на всички други стоки се измерват с потребителната стойност на тази отделна изключителна стока. Обаче като разменна стойност всяка стока е както изключителната стока, служеща

* „Още една особеност на мерките е и това, да са в такова отношение с измереното нещо, че измереното става един вид мярка на измерващото“. Montanari. „Della Moneta“, p. 41 в изданието на Кустоди, vol. III. Parte Antisa. [Montanari. „За парите“, стр. 41, в изданието на Кустоди, том III. Икономисти на древните времена].

за обща мярка на разменните стойности на всички останали стоки, така и, от друга страна, само една от многото стоки, в чийто съвкупен кръг всяка друга стока изразява непосредствено своята разменна стойност.

Беличината на стойността на една стока не се засяга от това, дали освен нея съществуват малко или много стоки от друг вид. Обаче от по-голямото или по-малко разнообразие на другите стоки зависи дали редът от уравненията, в които се реализира нейната разменна стойност, е по-голям или по-малък. Например, редът от уравнения, в който се представя стойността на кафето, изразява сферата на неговата разменяемост, границите, в които то функционира като разменна стойност. На разменната стойност на една стока, като определяне на всеобщото обществено работно време, съответства изразът на нейната еквивалентност в безкрайно различни потребителни стойности.

Видяхме, че разменната стойност на една стока се изменя заедно с количеството на непосредствено съдържащото се в самата нея работно време. Нейната реализирана, т. е. изразена в потребителните стойности на другите стоки, разменна стойност трябва също да зависи от отношението, в което се изменя работното време, изразходвано за произвеждане на всички останали стоки. Например, ако работното време, необходимо за произвеждане на един шефел пшеница, останеше същото, а през това време се удвоеше работното време, необходимо за произвеждането на всички други стоки, разменната стойност на един шефел пшеница, изразена в нейните еквиваленти, щеше да спадне наполовина. Резултатът би бил практически същият, ако необходимото за произвеждане на един шефел пшеница работно време спаднеше наполовина, а работното време, нужно за произвеждане на всички други стоки, останеше неизменно. Стойността на стоките се определя от пропорцията, в която те могат да бъдат произведени за едно и също работно време. За да видим на какви възможни промени е изложена тази пропорция, нека вземем две стоки, *А* и *Б*. *Първо*: Нека работното време, необходимо за произвеждане на *Б*, остане неизменно. В този случай разменната стойност на *А*, изразена чрез *Б*, спада или се покачва право пропорционално на намалението или увеличението на работното време, необходимо за произвеждане на *А*. *Второ*: Нека работното време, необходимо за произвеждане на *А*, остане неизменно. Разменната стойност на *А*, изразена в *Б*, спада или се покачва обратно пропорционално на намалението или увеличението на работното време, необходимо за произвеждане на *Б*. *Трето*: Нека работното време, необходимо за произвеждане на *А* и *Б*, се намалява или увелича-

ва в еднаква пропорция. Тогава изразът на еквивалентността на A в B остава неизменен. Ако поради някакво обстоятелство производителната сила на всички видове труд се намалеше в еднаква степен, така че всички стоки да се нуждаеха в еднаква пропорция от повече работно време за тяхното произвеждане, стойността на всички стоки щеше да се покачи, реалният израз на тяхната разменна стойност щеше да остане неизменен, а действителното богатство на обществото щеше да се намали, защото то щеше да се нуждае от повече работно време, за да създаде същата маса потребителни стойности. *Четвърто:* Нека работното време, необходимо за произвеждане на A и B , се увеличава или намалява, но не в еднаква степен, или нека необходимото за произвеждане на A работно време се увеличава, а онова за B се намалява, или обратно. Всички тези случаи могат просто да се сведат към това, че необходимото за произвеждането на една стока работно време остава неизменно, докато това на другите се увеличава или намалява.

Разменната стойност на всяка стока се изразява в потребителната стойност на всяка друга стока било в цели величини или в дробни части от тази потребителна стойност. Като разменна стойност всяка стока е също така делима, както и самото работно време, предметено в нея. Еквивалентността на стоките е също тъй независима от тяхната физическа делимост като потребителни стойности, както и за събирането на разменните стойности е безразлично на какви реални промени по форма се подлагат потребителните стойности на тези стоки при претапянето им в една нова стока.

Досега стоката се разглеждаше от двойно гледище, като потребителна стойност и като разменна стойност, всеки път едностранчиво. Обаче като стока тя е непосредствено *единство* от потребителна стойност и разменна стойност; същевременно тя е стока само по отношение на другите стоки. *Действителното* отношение на стоките една към друга е *процесът на размяната* им. Това е общественият процес, в който участвуват независимите един от друг индивиди, но те участвуват в него само като стокопритежатели; тяхното взаимно съществуване един за друг е съществуването на техните стоки и по този начин те се явяват всъщност само като съзнателни носители на процеса на размяната.

Стоката е потребителна стойност, пшеница, платно, диамант, машина и т. н., но като стока тя същевременно *не е* потребителна стойност. Ако тя беше потребителна стойност за своя притежател, т. е. непосредствено средство за задоволяване на собствените му

нужди, тя нямаше да бъде стока. Напротив, за него тя е *непотребителна стойност*, а именно само веществен носител на разменната стойност, или просто *средство за размяна*: като активен носител на разменната стойност потребителната стойност става средство за размяна. За него тя вече е потребителна стойност само като разменна стойност.* Ето защо тя трябва *тепърва да стане* потребителна стойност, най-напред за другите. Тъй като не е потребителна стойност за своя собствен притежател, тя е потребителна стойност за притежатели на други стоки. Ако не, неговият труд е бил безполезен труд, значи и резултатът му не е бил стока. От друга страна, тя трябва да стане потребителна стойност *за него самия*, защото неговите средства за живот съществуват във от нея, в потребителните стойности на чуждите стоки. За *да стане* потребителна стойност, стоката трябва да се срещне с оная отделна потребност, за която тя е предмет на задоволяване. Следователно потребителните стойности на стоките *стават* потребителни стойности, като сменят всестранно своите места и преминават от ръцете, в които те са средства за размяна, в ръцете, в които те са предмети за потребление. Само чрез това всестранно *отчуждаване* на стоките съдържащият се в тях труд става полезен труд. В това *процесообразно* отнасяне на стоките едни към други като потребителни стойности те не получават нова икономическа определеност по форма. По-скоро изчезва онази определеност по форма, която ги характеризираше като стоки. Хлябът например, като преминава от ръката на хлебаря в ръката на консуматора, не изменя своето съществуване като хляб. Напротив, едва консуматорът се отнася към него като към потребителна стойност, като към този определен хранителен продукт, докато в ръцете на хлебаря той беше носител на икономическо отношение, сетивно свръхсетивно нещо. Следователно единствената промяна по форма, която претърпяват стоките при превръщането им в потребителни стойности, е премахването на тяхното формално съществуване, в което те бяха непотребителни стойности за своя притежател, а потребителни стойности за своя непритежател. За да станат потребителни стойности, стоките трябва всестранно да се отчуждават, да влизат в процеса на размяната, но тяхното съществуване за размяната е съществуването им като разменни стойности. Ето защо, за да се реализират като потребителни стойности, те трябва да се реализират като разменни стойности.

* Именно в тази определеност Аристотел схваща разменната стойност (виж цитираното място в началото на тази глава).

Докато от гледището на потребителната стойност отделната стока изглеждаше първоначално като самостоятелно нещо, напротив, като разменна стойност тя беше разглеждана още от самото начало по отношение на всички други стоки. Но това отношение беше само теоретично, мислено. То влиза в действие само в процеса на размяната. От друга страна, *стоката е* наистина разменна стойност, доколкото в нея е изразходвано определено количество работно време, следователно доколкото тя е *определено работно време*. Но в своя непосредствен вид тя е само предметно индивидуално работно време с отделно съдържание, а не *всеобщо* работно време. Затова тя *не е* непосредствено разменна стойност, а трябва *тепърва да стане* такава. Преди всичко тя може да бъде предметяване на всеобщото работно време само доколкото представлява работно време в определено полезно приложение, следователно в някаква потребителна стойност. Това беше вещественото условие, само при което работното време, съдържащо се в стоките, се приема като всеобщо, като обществено. Следователно, ако *стоката може да стане* потребителна стойност само като се реализира като разменна стойност, тя, от друга страна, може да се реализира като разменна стойност само като се прояви при отчуждаването като потребителна стойност. Като потребителна стойност *стоката може да бъде отчуждена* само на този, за когото тя е потребителна стойност, т. е. предмет на отделна потребност. От друга страна, отчуждават я само срещу друга стока, или, ако застанем на страната на притежателя на другата стока, той също така може да отчужди, т. е. да реализира своята стока само като я постави в контакт с отделната потребност, чийто предмет е тя. Следователно при всеобщото отчуждаване на стоките като *потребителни стойности* отнасят ги едни към други според техните веществени различия като отделни неща, които със своите специфични качества задоволяват отделни потребности. Но като такива прости потребителни стойности те са една за друга безразлични съществувания, без взаимни отношения. Като потребителни стойности те могат да бъдат разменени само във връзка с отделни потребности. Но те са разменяеми само като еквиваленти, а са еквиваленти само като равни количества предметно работно време без оглед на техните природни свойства като потребителни стойности, значи и без оглед на отношението на стоките към отделни потребности. Напротив, една стока действа като разменна стойност, когато тя като еквивалент замества произволно определено количество от всяка друга стока, безразлично дали тя е потребителна стойност за притежателя на другата стока или не. Обаче за притежателя на другата стока тя

става стока само доколкото е за него потребителна стойност, а за своя собствен притежател тя става разменна стойност само доколкото е стока за другия. Така че едно и също отношение трябва да бъде отношение между стоките като равни по същество и само количествено различни величини, да ги изравнява помежду им като материалзация на всеобщото работно време и същевременно да бъде тяхно отношение като качествено различни неща, като отделни потребителни стойности, задоволяващи отделни потребности, накратко, да бъде отношение, което ги различава като действителни потребителни стойности. Но това приравняване и това неприравняване се изключват взаимно. По такъв начин се получава не само един омагьосан кръг от проблеми, тъй като разрешението на единия има за предпоставка разрешението на другия, но и една съвкупност от противоречиви искания, тъй като изпълнението на едно условие е непосредствено свързано с изпълнението на неговата противоположност.

Процесът на размяната на стоките трябва да бъде както разгръщане, така и разрешение на тези противоречия, които не могат обаче да се представят в него в тази проста форма. Ние само наблюдавахме как самите стоки биват отнасяни едни към други като потребителни стойности, т. е. как стоките се проявяват като потребителни стойности *в рамките* на процеса на размяната. Разменната стойност, напротив, тъй както я разгледахме досега, съществувахе само в нашата абстракция или, ако искате, в абстракцията на отделния стокопритежател, комуто стоката като потребителна стойност лежи в склада, а като разменна стойност — на съвестта. Обаче в рамките на процеса на размяната самите стоки трябва да съществуват една за друга не само като потребителни стойности, но и като разменни стойности, и това тяхно съществуване трябва да се прояви като тяхно собствено отнасяне една към друга. Затруднението, което срещнахме отначало, беше това, че за да може да се представи като разменна стойност, като предметено всеобщо работно време, стоката трябва да бъде предварително отчуждена като потребителна стойност, да се продаде, докато пък отчуждаването ѝ като потребителна стойност има за предпоставка нейното съществуване като разменна стойност. Но да приемем, че това затруднение е разрешено. Да приемем, че стоката се е отърсила от своята отделна потребителна стойност и чрез нейното отчуждаване е изпълнила вещественото условие да бъде общественополезен труд, вместо отделен труд на отделния индивид за себе си. Тогава тя като разменна стойност трябва да стане в процеса на размяната всеобщ еквивалент, предметено всеобщо работно време за другите стоки и по този начин да придобие,

вместо ограниченото действие на една отделна потребителна стойност, непосредствената способност да се представя във всички потребителни стойности като в свои еквиваленти. Но всяка стока е тази стока, която по този начин, чрез отчуждаване на своята отделна потребителна стойност, трябва да се прояви като пряка материализация на всеобщото работно време. Обаче, от друга страна, в процеса на размяната си противостоят само отделни стоки, отделни видове труд на частни индивиди, предметени в отделни потребителни стойности. Самото всеобщо работно време е абстракция, която като такава не съществува за стоките.

• Ако разгледаме сбора от уравнения, в които разменната стойност на една стока намира своя реален израз, например:

1 аршин платно = 2 фунта кафе,

1 аршин платно = $\frac{1}{2}$ фунта чай,

1 аршин платно = 8 фунта хляб и т. н.,

тези уравнения наистина означават само, че в 1 аршин платно, 2 фунта кафе, $\frac{1}{2}$ фунт чай и т. н. е предметено всеобщо, обществено работно време от еднаква величина. Но всъщност индивидуалните видове труд, които се представят в тези отделни потребителни стойности, стават всеобщ, а в тази форма и обществен труд само когато те действително се разменят помежду си пропорционално на времетраенето на съдържащия се в тях труд*. Общественото работно време съществува в тези стоки, тъй да се каже, само латентно и се разкрива едва в процеса на тяхната размяна. Отправна точка не е трудът на индивидите като обществен труд, а, напротив, отделният труд на частни индивиди, трудът, който едва чрез снемане на неговия първоначален характер в процеса на размяната се очертава като всеобщ обществен труд. Поради това всеобщият обществен труд не е готова предпоставка, а формиращ се резултат. И от това произлиза новото затруднение, че, от една страна, стоките трябва да влязат в процеса на размяната като предметено всеобщо работно време, а, от друга страна, самото предметяване на работното време на индивидите като всеобщо работно време е само продукт на процеса на размяната.

Чрез отчуждаване на своята потребителна стойност, значи на своето първоначално съществуване, всяка стока трябва да придобие своето съответно съществуване като разменна стойност.

* В първото издание пропорционално на тяхното времетраене; поправено в личния екземпляр I.

Ето защо в процеса на размяната стоката трябва да удвои своето съществуване. От друга страна, самото нейно второ съществуване като разменна стойност може да бъде само някоя друга стока, защото в процеса на размяната си противостоят само стоки. Как да се представи непосредствено една отделна стока като *определено всеобщо* работно време, или, което е същото, как непосредствено да се придаде на индивидуалното работно време, което е предметено в една отделна стока, характерът на всеобщност? Реалният израз на разменната стойност на една стока, т. е. на всяка стока като всеобщ еквивалент, се представя в една безкрайна сума от уравнения, като:

$$\begin{aligned} 1 \text{ аршин платно} &= 2 \text{ фунта кафе,} \\ 1 \text{ аршин платно} &= \frac{1}{2} \text{ фунт чай,} \\ 1 \text{ аршин платно} &= 8 \text{ фунта хляб,} \\ 1 \text{ аршин платно} &= 6 \text{ аршина басма,} \\ 1 \text{ аршин платно} &= 1 \text{ и т. н.} \end{aligned}$$

Това изразяване беше теоретично, доколкото само *мислено* стоката беше определено количество предметено всеобщо работно време. Съществуването на една отделна стока като всеобщ еквивалент се превръща от чиста абстракция в *обществен* резултат на самия процес на размяната чрез просто обръщане на горния ред от уравнения:

Например:

$$\begin{aligned} 2 \text{ фунта кафе} &= 1 \text{ аршин платно,} \\ \frac{1}{2} \text{ фунт чай} &= 1 \text{ аршин платно,} \\ 8 \text{ фунта хляб} &= 1 \text{ аршин платно,} \\ 6 \text{ аршина басма} &= 1 \text{ аршин платно.} \end{aligned}$$

Щом кафето, чаят, хлябът, басмата, накратко, всички стоки, изразяват съдържащото се в самите тях работно време в платно, разменната стойност на платното се изразява обратно във всички други стоки като в нейни еквиваленти и предметеното в самото него работно време става непосредствено всеобщото работно време, което се представя равномерно в различни количества на всички останали стоки. Платното става тук *всеобщ еквивалент* чрез *всестранното действие* на всички други стоки върху него. Като разменна стойност всяка стока ставаше мярка на стойностите на всички други стоки. Тук обратно, тъй като всички стоки измерват разменната си стойност посредством една отделна стока, изключената стока става адекватно битие на разменната стой-

ност, нейно битие като всеобщ еквивалент. Напротив, безкрайната редица, т. е. безкрайното множество уравнения, в които се представяше разменната стойност на всяка стока, се свежда до едно единствено уравнение от само 2 члена. 2 фунта кафе = 1 аршин платно е сега изчерпателният израз на разменната стойност на кафето, защото в този израз платното се явява непосредствено като еквивалент на определено количество от всяка друга стока. Следователно сега в рамките на процеса на размяната стоките съществуват една за друга, или се явяват една на друга, като разменни стойности във формата на платно. Обстоятелството, че всички стоки като разменни стойности са отнесени една към друга само като различни количества предметно всеобщо работно време, се проявява сега в това, че те като разменни стойности представляват само различни количества *от един и същ* предмет, платното. Поради това всеобщото работно време се представя от своя страна като отделно нещо, стока наред със и извън всички други стоки. Но същевременно уравнението, в което стока се представя за друга стока като разменна стойност, например 2 фунта кафе = 1 аршин платно, е приравняване, което трябва тепърва да се осъществи. Само чрез отчуждаването ѝ като потребителна стойност, което зависи от това, дали в процеса на размяната тя се е оказала годна като предмет на някоя потребност, стоката действително се превръща от формата си на кафе във формата си на платно, приема по този начин формата на всеобщия еквивалент и става найстина разменна стойност за всички други стоки. И обратно, поради това, че всички стоки чрез отчуждаването им като потребителни стойности се превръщат в платно, последното става превърната форма на всички останали стоки и само като резултат от това превръщане на всички останали стоки в него то непосредствено става *определяване на всеобщото работно време*, т. е. продукт на всестранното отчуждаване, снемане на индивидуалните видове труд. Щом стоките удвояват по този начин своето съществуване, за да се явят една за друга като разменни стойности, и отделената като всеобщ еквивалент стока удвоява своята потребителна стойност. Освен отделната си потребителна стойност като отделна стока тя получава и една всеобща потребителна стойност. Самата тази нейна потребителна стойност е определена по форма, т. е. произлиза от специфичната роля, която тя играе в процеса на размяната вследствие на всестранното действие на другите стоки върху нея. Потребителната стойност на всяка стока като предмет на отделна потребност има различна стойност в различните ръце, например има една стойност в ръцете на този, който я отчуждава, и друга стойност

в ръцете на оня, който я придобива. Отделената като всеобщ еквивалент стока е сега предмет на една всеобща потребност, израстваща от самия процес на размяната, и има за всекиго една и съща потребителна стойност: да бъде носител на разменната стойност — всеобщо разменно средство. Така в тази една стока е разрешено онова противоречие, което стоката като такава включва в себе си — да бъде като отделна потребителна стойност едновременно и всеобщ еквивалент, а оттам и потребителна стойност за всекиго, всеобща потребителна стойност. Значи докато всички други стоки сега представят своята разменна стойност преди всичко като мнслено, тепърва подлежащо на реализиране уравнение с отделената стока, потребителната стойност на тази отделена стока, макар и реална, се явява в самия процес само като формално битие, което подлежи на реализиране едва чрез превръщане в истински потребителни стойности. Първоначално стоката се представяше като стока изобщо, като всеобщо работно време, предметено в отделна потребителна стойност. В процеса на размяната всички стоки се отнасят към отделената стока като към стока изобщо, просто стока, битие на всеобщото работно време в една отделна потребителна стойност. Затова като отделни стоки те се отнасят противоположно към една отделна стока като към *всеобщата* стока*. Следователно обстоятелството, че стокопритежателите се отнасят взаимно към своите различни видове труд като към всеобщ обществен труд, се представя по такъв начин, че те се отнасят към своите стоки като към разменни стойности, а взаимното отнасяне на стоките една към друга като разменни стойности се представя в процеса на размяната като тяхно всестранно отнасяне към една отделна стока, като към адекватен израз на тяхната разменна стойност, което, обратно, се явява отново като специфично отнасяне на тази отделна стока към всички други стоки и поради това като определен, сякаш саморазсъл обществен характер на дадено нещо. Отделната стока, която по този начин представлява адекватното битие на разменната стойност на всички стоки, или разменната стойност на стоките като отделна, изключителна стока, е — *пари*. Това е кристализация на разменната стойност на стоките, която те образуват в самия процес на размяната. Ето защо, докато вътре в процеса на размяната стоките стават една за друга *потребителни стойности*, като смъкват от себе си всякаква определеност по форма и се отнасят едни към други в своя непосредствен веществен образ, те трябва, за да се явят една на друга като *разменни стойности*, да

* Същият израз се среща у Дженовези. [Забележка в личния екземпляр I.]

приемат нова определеност по форма, да продължат до образуване на пари. Парите не са символ, тъй както не е символ съществуването на една потребителна стойност като стока. Обстоятелството, че едно обществено производствено отношение се представя като съществуващ във от индивидите предмет, а определените отношения, в които те встъпват в производствения процес на техния обществен живот, се представят като специфични свойства на едно нещо, това превръщане и тази не въобразена, а прозаично реална мистификация характеризира всички обществени форми на създаващия разменна стойност труд. В парите това се явява само по-фрапантно, отколкото в стоката.

Необходимите физически свойства на отделната стока, в която трябва да се кристализира паричното битие на всички стоки, доколкото непосредствено произтичат от природата на разменната стойност, са: произволна делимост, еднообразност на всички части и липса на различия между всички екземпляри от тази стока. Като материалзация на всеобщото работно време тя трябва да бъде еднородна материалзация и да е способна да изразява само количествени разлики. Другото необходимо свойство е трайност на нейната потребителна стойност, тъй като тя трябва да се запази в процеса на размяната. Благородните метали притежават тези свойства в превъзходна степен. Тъй като парите не са продукт на разсъждаване или на споразумение, а се образуват инстинктивно в процеса на размяната, функцията на парите е била изпълнявана поредно от твърде различни, повече или по-малко неподходящи стоки. Появилата се на известно стъпало от развитието на разменния процес необходимост да се разпределят полярно между стоките определенията на разменна стойност и потребителна стойност, така че една стока да фигурира например като средство за размяна, докато другата се отчуждава като потребителна стойност, довежда до това, че навсякъде отначало случайно една или няколко стоки с най-всеобща потребителна стойност играят ролята на пари. Ако тези стоки не са предмет на някаква непосредствено съществуваща потребност, тяхното битие като веществено най-значителна съставна част на богатството им осигурява един по-общ характер, отколкото на другите потребителни стойности.

Непосредствената разменна търговия, самораслата форма на процеса на размяната, представлява по-скоро започващото превръщане на потребителните стойности в стоки, отколкото превръщането на стоките в пари. Разменната стойност не получава собствен образ, а е още непосредствено свързана с потребителната стойност. Това се проявява двояко. Самото производство в цялата

своя конструкция е насочено към създаване на потребителни стойности, а не на разменни стойности, и поради това потребителните стойности тук престават да бъдат потребителни стойности и стават средства за размяна, стоки, само доколкото надминават количеството, необходимо за консумацията. От друга страна, те, макар и полярно разположени, стават стоки само вътре в границите на непосредствената потребителна стойност, така че разменяните от стокоприжателите стоки трябва да бъдат и за двамата потребителни стойности, но всяка трябва да бъде потребителна стойност за своя неприжател. В действителност процесът на размяната на стоки не се появява първоначално в недрата на самораслите общини*, а там, където те свършват, на техните граници, в малкото допирни точки, които те имат с други общини. Тук започва разменната търговия и оттук тя прониква във вътрешността на общината, върху която действува разлагащо. Ето защо отделните потребителни стойности, които стават стоки в разменната търговия между отделните общини, като роби, добитък, метали, образуват най-често първите пари вътре в самата община. Ние видяхме, че разменната стойност на една стока се представя като разменна стойност в толкова по-голяма степен, колкото е по-дълга редицата на нейните еквиваленти, или колкото е по-голяма сферата на размяната за тази стока. Ето защо постепено разширение на разменната търговия, умножаването на разменните и разнообразяването на влизашите в разменната търговия стоки развива стоката като разменна стойност, напират към образуване на пари и с това действува разлагащо върху непосредствената разменна търговия. Икономистите обикновено извеждат парите от външните затруднения, които среща разширената разменна търговия, обаче при това забравят, че тези затруднения произлизат от развитието на разменната стойност, а оттам и на обществения труд като всеобщ труд. Например: стоките като потребителни стойности не са произволно делими, каквито трябва да бъдат като разменни стойности. Или пък стоката на А може да бъде потребителна стойност за Б, докато стоката на Б не е потребителна стойност за А. Или пък стокоприжателите може да се нуждаят в нееднакви стойностни пропорции от неделимите стоки, които трябва да разменят помежду си. С други думи, под предлог че изследват простата

* Аристотел отбелязва същото за частното семейство като първоначалната общност. Но първобитната форма на семейството е самото родово семейство, от историческото разлагане на което се развива частното семейство. „Защото в първобитната общност (а това е семейството) не е имало никаква необходимост от нея (размяната).“ (Аристотел. „Политика“, кн. 1, гл. 9, изд. на Бекер, Оксфорд, 1837, стр. 14).

разменна търговия, икономистите си изясняват известни страни на противоречието, което се крие в битието на стоката като непосредствено единство от потребителна стойност и разменна стойност. От друга страна, те последователно се придържат към разменната търговия като към адекватна форма на процеса на размяната на стоките, която била само свързана с известни технически неудобства, срещу които парите били хитро измислено средство. Ето защо, изхождайки от това съвсем плоско становище, един духовит английски икономист правилно твърдял, че парите били просто материален инструмент, като кораб или парна машина, но не и израз на обществено производствено отношение, и следователно не са икономическа категория. Поради това те неправилно се разглеждали в политическата икономия, която фактически няма нищо общо с технологията.*

В стоковия свят се предпоставя едно развито разделение на труда или по-скоро то се представя непосредствено в разнообразието на потребителните стойности, които се противопоставят една на друга като отделни стоки и в които се съдържат също тъй разнообразни видове труд. *Разделението на труда* като съвкупност на всички отделни видове производителни дейности е цялостният образ на обществения труд, погледнат от неговата веществена страна, като труд, произвеждащ потребителни стойности. Обаче от становището на стоките и в рамките на процеса на размяната то съществува като такова само в своя резултат, в обособяването на самите стоки.

Размяната на стоките е онзи процес, в който обществената обмяна на веществата, т. е. размяната на отделните продукти на частните индивиди, е едновременно и създаване на определени обществени производствени отношения, в които встъпват индивидите при тази обмяна на вещества. Развиващите се отношения на стоките една към друга се кристализират като различни определения на всеобщия еквивалент и по този начин процесът на размяната е едновременно и процес на образуване на парите. Целостта на този процес, който се представя като протичане на различни процеси, е *циркуляцията*.

* „Парите са в действителност само инструмент за извършване на покупки и продажби“ (но кажете, моля, какво разбирате под покупки и продажби?) „я тяхното изучаване толкова малко е част от науката политическа икономия, колкото и изучаването на кораби, парни машини или някой друг инструмент, който се употребява за облекчаване на производството и разпределяне на богатството“ (Th. Hodgkin. „Popular Political Economy etc.“, London, 1827, p. 178—179 [Т. Ходскин. „Популярна политическа икономия и т. н.“. Лондон, 1827, стр. 178—179]).

А. ИСТОРИЧЕСКИ ДАННИ КЪМ АНАЛИЗА НА СТОКАТА

Свеждането на стоката към труд в двояка форма — потребителната стойност към реален труд, или целесъобразно производителна дейност, разменната стойност към работно време, или еднакъв обществен труд — е критическият краен резултат на повече от 150-годишните изследвания на класическата политическа икономия, която в Англия започва с Уилям Пети, а във Франция с Боагилбер,* и завършва в Англия с Рикардо, а във Франция със Сисмонди.

Пети свежда потребителната стойност към труд, без да се заблуждава относно природната обусловеност на неговата творческа сила. Той схваща веднага действителния труд в неговия цялостен обществен образ като *разделение на труда*.** Този въз-

* Едно сравнително изучаване на съчиненията и характеристиките на Пети и Боагилбер, независимо от светлината, която то би хвърлило върху социалните противоположности на Англия и Франция в края на XVII и началото на XVIII век, би било генетичното описание на националния контраст между английската и френската политическа икономия. Същият контраст се повтаря на края у Рикардо и Сисмонди.

** Пети е развил разделението на труда и като производителна сила, и то на по-широка основа, отколкото Адам Смит. Виж „An Essay concerning the Multiplication of Mankind etc.“, 3 edition, 1686, p. 35—36. [„Очерк върху увеличаването на числеността на човешкия род и т. н., 3 изд., 1686, стр. 35—36]. Тук той посочва предимствата от разделението на труда за производството не само по фабриката на един джобен часовник, както по-късно Адам Смит направи същото по фабриката на иглата, но и с разглеждането на един град или на цяла страна от гледна точка на големите фабрични предприятия. „Spectator“¹⁷ от 26 юнември 1711 г. се позовава на тази „илюстрация на удивителния сър Уилям Пети“. Значи Мак Кълък грещи, като предполага, че „Spectator“ смесва Уилям Пети с някакъв 40 години по-млад писател. (Виж Mac Culloch. „The Literature of Political Economy, a classified catalogue“. London, 1845, p. 105. [Мак Кълък. „Литература по политическа икономия, систематичен каталог“. Лондон, 1845 г., стр. 105]). Пети се чувствава като основател на нова наука. Той казва, че методът му бил „не обичайният“. Вместо да сплете заедно няколко спекулативни аргумента и редица думи в сравнителна и превъзходна степен, той се заел да говори с [terms of number, weight or measure (числа, тегла и мерки)], да си служи само с аргументи, извлечени от сетивния опит, и да разглежда само такива причини, as have visible foundations in nature [които имат видими опори в природата]. Той предоставял на други да изследват причините, които зависели от mutable minds, opinions, appetites and passions of particular men [променливите умове, мнения, желания и страсти на отделните хора] („Political Arithmetic etc.“, London, 1699. Preface [„Политическа аритметика и т. н.“. Лондон, 1699 г. Предговор]). Неговата гениална смелост се проявява например в предложението му да се транспортират в останалата част на Великобритания всички жителни и движимости на Ирландия и планинска Шотландия. С това шло да се спести работно време, да се увеличи производителността на труда и „кралят и неговите поданици шели да станат по-богати и по-силни“ („Политическа аритметика“, гл. 4). Или в оная глава на

глед върху източника на вещественото богатство не остава повече или по-малко безплоден, както напр. у неговия съвременник Хобс, а го довежда до *политическата аритметика*, първата форма, в която политическата икономия се отделя като самостоятелна наука. Обаче той взема разменната стойност тъй, както тя се проявява в процеса на размяната на стоките, като пари, а самите пари — като съществуваща стока, като злато и сребро. Обвързан от представите на монетарната система, той обявява отделния вид реален труд, чрез който се добива злато и сребро, за труд, създаващ разменна стойност. Всъщност той мисли, че буржоаз-

неговата „Политическа аритметика“, в която той в един момент, когато Холандия още играела преобладаваща роля като търговска нация, а Франция изглеждала да става господстваща търговска сила, доказва, че Англия е призвана да завладее световния пазар: „че поданиците на английския крал имат достатъчно и подходящи средства да завладеят търговията на целия търговски свят“ (пак там, гл. 10) и „че препятствията за английското величие са временни и могат да бъдат отстранени“ (стр. 247 и сл). Оригинален хумор протича през всички негови произведения. Така например той посочва, че завладяването на световния пазар от Холандия, която тогава така е била образцова страна за английските икономисти, както днес Англия е за континенталните икономисти, е станало по съвоем естествен начин, „без онази ангелска схватливост и разум, каквито някои приписват на холандците“ (пак там, стр. 175—176). Той защитава свободата на съвестта като условие за търговията, „защото бедните били усърдни и смятали труда и производството за дълг пред бога, докато им се позволявало да мислят, че те, които имат по-малко богатства, имали повече схватливост и разум за божествените неща — нещо, което те смятат за специална собственост на бедните“. Ето защо търговията „не била свързана с някакъв вид религия, а по-скоро с другOVERската част на цялото“ (пак там, стр. 183—186). Той препоръчва специални данъци в полза на мошениците, защото било по-добре за обществото само да се облага с данъци в полза на мошениците, отколкото да се остави те да го облагат (пак там, стр. 199). Напротив, той е против онези данъци, които прехвърлят богатствата от ръцете на индустриалците в ръцете на хора, които „само ядат, пият, леят, играят, танцуват и се занимават с метафизика“. Съчиненията на Пети са почти буквинистични ряджости и се намират пръснати само в стари лоши издания, което е толкова по-удивително, тъй като Пети е не само бащата на английската политическа икономия, но едновременно с това и прародител на Хенри Пети — с друго име Маркиз Ленсдоун — нестор на английските виги. Впрочем фамилията Ленсдоун едва ли би могла да издаде пълно събрание на съчиненията на Пети без едно въведение с неговата биография, а в този случай важи това, което важи за повечето origines [родословия] на големите фамилии на вигите: the less said of them the better [колкото по-малко се говори за тях, толкова по-добре]. Смелият в мисълта си, но иначе напълно фриволен армейски хирург, който бил еднакво склонен да плякосва в Ирландия под егидата на Кромвел, както и да измолни чрез пълзене от Чарлс II, необходимата баронска титла за ограбеното, е такъв портрет на правдолюбец, че надали е подходящ за публично излагане. Освен това в болшинството свои съчинения, издадени от самия него приживе, Пети се старее да докаже, че английската епоха на разцвет е по времето на Чарлс II — еретическо гледище за наследствените експлоататори на „glorious revolution“ [славната революция].

ният труд не трябва да произвежда непосредствена потребителна стойност, а стока, такава потребителна стойност, която по пътя на своето отчуждаване в процеса на размяната може да се представи като злато и сребро, т. е. като пари, т. е. като разменна стойност, т. е. като предметен всеобщ труд. Впрочем неговият пример поразително показва, че разбирането на труда като източник на вещественото богатство никак не изключва неразбирането на определената обществена форма, в която трудът е източник на разменната стойност.

Боагилбер от своя страна свежда, макар и несъзнателно, но фактически, разменната стойност на стоката към работно време, определяйки „истинската стойност“ (*la juste valeur*) чрез правилната пропорция, в която работното време на индивидите се разпределя между отделните клонове на производството, и представяйки свободната конкуренция като оня обществен процес, който установява тази правилна пропорция. Но едновременно с това и в противоположност на Пети то се бори фанатично против парите, които с вмешателството си смущавали естественото равновесие или хармонията на стоквата размяна и като фантастичен Молох искали да им се принася в жертва всичкото естествено богатство. Макар тази полемика против парите да е свързана, от една страна, с определени исторически обстоятелства, тъй като Боагилбер се бори против сляпо опустошителната алчност за злато на двора на Людовик XIV, на неговите откупчици на парични приходи и неговите благородници,* докато Пети величае в алчността за злато оня делови порив, който поощрява един народ към индустриално развитие и към завладяване на световния пазар, тук едновременно се проявява дълбоката принципиална противоположност, която се повтаря като постоянен контраст между истинската английска и истинската френска** политическа икономия. Боагилбер вижда всъщност само вещественото съдържание на богатството.

* В противоположност на „финансовата магия“ на тогавашното време Боагилбер казва: „Финансовата наука е само задълбочено познаване на интересите на земеделието и търговията“. „*Le détail de la France*.“ 1697. Издание на Eugène Daire „*Economistes financiers du XVIII siècle*“. Paris, 1843, vol. I, p. 241 [„Търговията на дребно на Франция“. 1697. Издание на Ежен Дер. „Икономисти финансиста на XVIII век“. Париж, 1843 г., том I, стр. 241.]

** Но не и романската политическа икономия, защото италианците и от двете школи — неаполитанската и миланската — повтарят противоположността между английската и френската политическа икономия, докато испанците от по-ранната епоха са или само меркантилисти и модифицирани меркантилисти като Устариц, или като Ховелянос (виж неговата „*Orbas*“. Barcelona, 1839—40 [Произведения, Барселона, 1839—40 г.]) поддържат заедно с Адам Смит „златната среда“.

потребителната стойност, потреблението* и разглежда буржоазната форма на труда, производството на потребителни стойности като стоки, и процеса на стоковата размяна като природосъобразна обществена форма, в която индивидуалният труд постига тази цел. Затова там, където среща специфичния характер на буржоазното богатство, както в парите, той мисли, че се намесват чужди узурпиращи елементи, и се нахвърля срещу буржоазния труд в едната му форма, докато в същото време утопически го идеализира в другата.** Боагилбер ни дава доказателство, че работното време може да бъде разгледано като мярка за величината на стойността на стоките, макар да се смесва предметеният в разменната стойност на стоките и измерванията с времето труд с непосредствената естествена дейност на индивидите.

Първият съзнателен, почти тривиално ясен анализ на разменната стойност, който я свежда към работното време, намираме у един човек от Новия свят, където буржоазните производствени отношения, импортирани едновременно с техните носители, са избуяли бързо върху една почва, която компенсирала липсата на исторически традиции с изобилие от хумус. Този човек е *Бенжамин Франклин*, който в своя първи младежки труд, написан през 1719 г. и напечатан през 1721 г., е формулирал основния закон на съвременната политическа икономия.*** Той заявява, че е необходимо да се търси друга мярка на стойността вместо благородните метали. Това било трудът.

„Чрез труда може да се измери стойността както на среброто, така и на всички други предмети. Приеми например, че един човек е зает с произвеждане на жито, докато друг копае и рафинира сребро. На края на годината или след някой друг определен период време целият продукт жито и целият продукт сребро представляват естествената цена един за друг и ако житото е 20 бушела, а среброто 20 унции, тогава една унция сребро има стойността на труда, употребен за произвеждане на един бушел

* „Истинското богатство... е пълното ползване не само на жизнените потребности, но и на всеки разкош, и на всичко, което може да достави радост на чувствата.“ Voisguillebert. „Dissertation sur la nature de la richesse etc.“ I. с., р. 403 [Боагилбер. „Дисертация върху природата на богатството и т. и.“ цит. съч., стр. 403]. Но докато Пети е бил лекомислен и безхарактерен, склонен към грабежи авантюрист, Боагилбер, макар и един от интендантите на Людовик XIV, се е застъпвал с толкова ум, колкото и смелост за потиснатите класи.

** Френският социализъм в лицето на Прудон страда от същия национален наследствен недостатък.

*** Franclin. B. „The Works of etc.“, ed. by J. Sparks, vol. II. Boston, 1836: „A modest Inquiry into the Nature and Necessity of a Paper Currency.“ [Франклин, Б. Съчинения, изд. от Дж. Спаркс, т. II. Бостон, 1836 г.: „Скромно изследване върху природата и необходимостта от книжни пари“]

жито. Но ако вследствие на откриването на по-близки, по-лесно достъпни и по-богати мини един човек може да произведе 40 унции сребро толкова леко, колкото по-рано е произвеждал 20, а за произвеждането на 20 бушела жито все още е необходим същият труд, както по-рано, тогава 2 унции сребро няма да имат по-голяма стойност, отколкото същият труд, употребен за произвеждане на 1 бушел жито, а 1 бушел жито, който по-рано е струвал 1 унция сребро, сега ще струва *caeteris paribus* [при равни други условия] 2 унции сребро. Така, богатството на една страна трябва да бъде ценено по *количеството труд*, което нейните жители са способни да закупят.“*

Работното време се представя у Франклин веднага икономически едностранчиво като мярка на стойностите. Превръщането на действителните продукти в разменни стойности се разбира от само себе си и затова въпросът е само да се намери мярка за величината на тяхната стойност.

„Тъй като“, казва той, „търговията изобщо е само размяна на труд срещу труд, стойността на всички неща се оценява най-правилно чрез труд.“**

Ако тук вместо думата труд се постави действителен труд, веднага се открива смесването на една форма труд с друга форма труд. Тъй като търговията се състои например в размяната на общарски труд, миньорски труд, предачески труд, художнически труд и т. н., стойността на общата най-правилно ли се оценява в труда на художника? Напротив, Франклин мисли, че стойността на общата, минните продукти, преждата, картините и т. н. се определя от абстрактния труд, който не притежава никакво особено качество и затова е измерим само с количество.*** Но тъй като той не разглежда труда, съдържащ се в разменната стойност, като абстрактно всеобщ, като обществен труд, който произлиза от всестранното отчуждаване на индивидуалните видове труд, той неизбежно не може да разбере парите като непосредствена форма на съществуване на този отчужден труд. По тази причина парите и създаващият разменната стойност труд не се намират за него в никаква вътрешна взаимна връзка; а парите са по-скоро инструмент, внесен в размяната отвън, за техническо

* Пак там, стр. 265. „Thus the riches of a country are to be valued by the quantity of labour its inhabitants are able to purchase.“

** „Trade in general being nothing else but the exchange of labour for labour, the value of all things is, as I have said before most justly measured by labour“ (пак там, стр. 267).

*** L. c.: „Remarks and Facts relative to the American Paper Money“. 1764. {Цит. съч.: „Бележки и факти относно американските книжни пари“, 1764}.

удобство.* Франклиновият анализ на разменната стойност е останал без непосредствено влияние върху общото развитие на науката, защото той е разглеждал само отделни въпроси от политическата икономия във връзка с определени практически поводи.

Противоположността между действително полезния труд и труда, създаващ разменна стойност, е вълнувала Европа през XVIII век във формата на следната проблема: какъв особен вид действителен труд е източникът на буржоазното богатство? Така се приемало, че не всеки труд, който се осъществява в потребителни стойности или доставя продукти, с това вече непосредствено създава богатство. Обаче за физиократите, както и за техните противници, парливият въпрос не е бил кой труд създава *стойността*, а кой труд създава *принадената стойност*. Следователно те разглеждат проблемата в сложна форма, преди да са я разрешили в нейната елементарна форма, тъй както историческият ход на всички науки едва след маса лутаници насам-натам довежда до техните действителни изходни точки. За разлика от другите строители науката не само чертае въздушни кули, но и завършва отделни обитаеми етажи от сградата, преди да е положила основния ѝ камък. Без тук да се спираме по-дълго при физиократите и като изоставяме цяла редица италиански икономисти, които в повече или по-малко сполучливи догадки докосват правилния анализ на стоката**, нека се обърнем веднага към първия британец, който е работил върху общата система на буржоазната политическа икономия — сър Джеймс Стюърт***. Както у него абстрактните категории на политическата икономия са още в процеса на отделянето от тяхното материално съдържание и затова се явяват разлати и колебливи, така е и с категорията

* Виж „Papers of American Politics“; [„Статии върху американската политика“]. „Бележки и факти относно американските книжни пари“, 1764 (цит. съч.).

** Виж напр. Galiani. „Della Moneta“, vol. III, b. „Scrittori classici italiani di economia politica. (Izd. Custodi). Parte moderna. Milano, 1833 [Галиани. „За парите“ в изд. на Кустоди „Италиански класици на политическата икономия. Съвременни икономисти“, т. III. Милано, 1803 г.]: „Трудността“ (fatica), казва той, „е единственото, което придава стойност на нещата“, стр. 74. Означаването на труда като fatica е характерно за южняка.

*** Съчинението на Стюърт „An Inquiry into the Principles of political economy, being an essay on the science of domestic policy in free nations“ [„Изследване върху принципите на политическата икономия, или Очерк върху науката за вътрешната политика в свободните страни“] е издадено най-напред в 1767 г. в Лондон в два тома в кварта, десет години преди съчинението на Адам Смит: „Богатствата на народите“. Аз цитирам по изданието от 1770 г. в Дъблин.

разменна стойност. На едно място той определя *реалната стойност* чрез работното време (what a workman can perform in a day)*, но редом с него конфузно фигурират работната заплата и суровият материал.** На друго място борбата му с вещественото съдържание се проявява още по-очевидно. Той нарича съдържащия се в стоката природен материал, напр. среброто в сребърния филигран, нейна *вътрешна стойност* (intrinsic worth), а съдържащото се в нея работно време — нейна *потребителна стойност* (useful value).

„Първата“, казва той, „е нещо само по себе си реално... Потребителната стойност, напротив, трябва да се оценява според труда, който е струвало, за да бъде произведена. Трудът, употребен за видоизменението на материята, представлява част от времето на човека и т. и.“***

Това, което отличава Стюърт от икономистите преди и след него, е рязкото различаване между специфично обществения труд, който се изразява в разменната стойност, и реалния труд, който създава потребителни стойности. Оня труд, казва той, който чрез своето отчуждаване (alienation) създава всеобщ еквивалент (universal equivalent), аз наричам *индустрия*. Той отличава труда като индустрия не само от реалния труд, но и от всички други обществени форми на труда. За него този труд е буржоазната форма на труда в противоположност на античната и средновековната форма. Особено го интересува противоположността между буржоазния и феодалния труд, последния от които той е наблюдавал във фазата на неговия упадък както в самата Шотландия, така и при своите обширни пътешествия из континента. Стюърт естествено е знаел много добре, че и в предбуржоазната епоха продуктът приема формата на стока, а стоката — формата на пари, но той доказва подробно, че стоката като елементарна основна форма на богатството и отчуждаването като господстваща форма на присвояването принадлежат само на буржоазния период на производството, следователно и характерът на създаващия разменна стойност труд е специфично буржоазен.****

* Това, което работникът може да произведе за един ден. — *Ред.*

** Стюърт, пак там, том I, стр. 181—183.

*** Стюърт, пак там, том I, стр. 361—362: „represents a portion of a man's time“.

**** Ето защо той обявява патриархалното земеделие, насочено непосредствено към създаване на потребителни стойности за земевладелеца, за „злоупотреба“, наистина не в Спарта, Рим или дори в Атина, а в индустриалните страни на XVIII век. Това „abusive agriculture“ [злоупотребяващо земеделие] не било „trade“ [професия], а „само средство за съществуване“. Както буржоазното земеделие очиствало селото от излишни гърла, така и буржоазната манфактура очиствала фабриката от излишни работни ръце.

След като отделните форми на реалния труд, като земеделие, манифактура, корабоплаване, търговия и т. н., бяха обявявани поредно за истински източници на богатството, Адам Смит провъзгласи труда изобщо, и то в неговия цялостен обществен образ, като *разделение на труда*, за единствен източник на материалното богатство, или на потребителните стойности. Докато той тук съвсем не забелязва природния елемент, последният го преследва в сферата на чисто общественото богатство — на разменната стойност. Наистина, Адам определя стойността на стоката чрез съдържащото се в нея работно време, но след това пренася действителността на това определение на стойността в праадамовите времена. С други думи, онова, което му се вижда правилно от становището на простата стока, му става неясно, щом на нейното място се появят по-висшите и по-сложни форми капитал, наеман труд, поземлена рента и т. н. Той изразява това така, че стойността на стоките се е измервала със съдържащото се в тях работно време в *paradise lost** на буржоазията, когато хората още не си противостоели като капиталисти, наемни работници, поземлени собственици, арендатори, лихвари и пр., а само като прости производители и обменители на стоки. Той постоянно смесва определението на стойността на стоките чрез съдържащото се в тях работно време с определението на техните стойности чрез стойността на труда, лута се навсякъде в разработване на подробностите и погрешно смята обективното изравняване, което общественият процес насилствено провежда между неравните видове труд, за субективно приравняване на индивидуалните видове труд.** Той търси да осъществи прехода от действителния труд към създаващия разменна стойност труд; т. е. към буржоазния труд в неговата основна форма, чрез *разделението на труда*. Впрочем, колкото е вярно, че частната размяна има за предпоставка разделение на труда, толкова е невярно, че разделението на труда има за предпоставка частната размяна. Например меж-

* Изгубеният рай — *Ред.*

** Така например Адам Смит казва: „Еднакви количества труд трябва да имат във всички времена и на всички места еднаква стойност за оня, който работи. При нормално състояние на здравето, силата и дейността и при средна степен на умение, каквото може да притежава, той трябва винаги да отстъпва същата част от своето спокойствие, свобода и щастие. Следователно, каквото и да бъде количеството стоки, което той получава като възнаграждение за своя труд, цената, която той плаща, е винаги една и съща. Наистина, за тази цена той може да купи ту по-малко, ту по-голямо количество от тези стоки, но само защото се изменя стойността на стоките, а не и стойността на труда, с която ги купува. Следователно самият труд не изменя никога собствената си стойност. Значи той е реалната цена на стоките и т. н.“

ду перуанците трудът е бил извънредно много разделен, макар да не е ставала частна размяна, размяна на продуктите като стоки.

Противоположно на Адам Смит, *Давид Рикардо* е разработил определението на стойността на стоката само чрез работното време и показва, че този закон господства и над онези буржоазни производствени отношения, които на пръв поглед най-много му противоречат. Изследванията на Рикардо се ограничават изключително върху *величината на стойността* и по отношение на нея той поне се догажда, че осъществяването на закона зависи от определени исторически предпоставки. Той казва например, че определението на величината на стойността чрез работното време важело само за онези стоки,

„които произволно могат да бъдат умножени чрез индустрията и над чието производство господства неограничена конкуренция“.*

Това наистина означава само, че законът за стойността, за да се развие напълно, предполага обществото на едрото индустриално производство и на свободната конкуренция, т. е. съвременното буржоазно общество. Впрочем Рикардо разглежда буржоазната форма на труда като вечна природна форма на обществения труд. Той приема, че първобитният рибар и първобитният ловец разменят помежду си рибата и лова веднага като стокоприетатели пропорционално на работното време, предметено в тези разменни стойности. При това той изпада в анахронизма, че първобитният рибар и първобитният ловец при изчислението на своите оръдия на труда се ползват от анюитетните таблици, които са били в сила на Лондонската борса през 1817 г. „Паралелограмите на г-н Оуен“¹⁸ изглежда да са били единствената обществена форма, която той е познавал извън буржоазната. Макар и ограничен от този буржоазен хоризонт, Рикардо анализира буржоазната икономия — която в дълбочината си изглежда съвсем иначе, отколкото на повърхността — с такава теоретична точност, че лорд Браухам е могъл да каже за него:

„Изглежда, че мистър Рикардо е паднал от друга планета“.

В пряка полемика с Рикардо *Сисмонди* е подчертал специфичния обществен характер на труда, създаващ разменна стой-

* Ricardo, David, „On the principles of Political Economy and Taxation“, 3 edition, London, 1821, p. 3 [Рикардо, Давид. „Принципи на политическата икономия и облагането“, 3 изд., Лондон, 1821, стр. 3].

ност*, и е окачествил като „характерна черта на нашия икономически прогрес“ свеждането на величината на стойността към необходимото работно време, към

„отношението между потребностите на цялото общество и количеството труд, достатъчно да задоволи тези потребности“.**

Сисмонди се е освободил вече от представата на Боагилбер, че създаващият разменната стойност труд се фалшифицира чрез парите, но затова пък напада едрия индустриален капитал също както Боагилбер е нападал парите. Ако в лицето на Рикардо политическата икономия безпощадно слага край на себе си и по този начин завършва, Сисмонди допълва този завършък, като изразява нейното съмнение в самата себе си.

Тъй като Рикардо като завършител на класическата политическа икономия е формулирал и развил най-чисто определението на разменната стойност чрез работното време, върху него естествено се концентрира полемиката, подета от страна на икономистите. Ако от тази полемика се премахне в по-голямата ѝ част нелепата*** форма, тя може да се обобщи в следните точки:

Първо: Самият труд има разменна стойност, а различните видове труд имат различни разменни стойности. Ако вземем разменна стойност за мярка на разменната стойност, ще се получи омгъсан кръг, защото измерващата разменна стойност сама се нуждае от мярка. Това възражение се свежда към проблемата: когато работното време е дадено като иманентна мярка на разменната стойност, да се изложи работната заплата на тази основа. Учението за наемния труд ни дава отговора.

Второ: Ако разменната стойност на един продукт е равна на съдържащото се в него работно време, разменната стойност на един работен ден е равна на неговия продукт. Или работната заплата трябва да бъде равна на продукта на труда.**** В действи-

* Sismondi. «Etudes sur l'économie politique», t. 2, p. 162. Bruxelles, 1838 [„Изследвания по политическа икономия“, т. 2, Брюксел, 1838 г., стр. 162]: „Към противоположността между потребителната стойност и разменната стойност търговията свежда цялата работа“, стр. 161.

** Sismondi, пак там, стр. 163—166.

*** Сигурно най-нелепа в забележките на Ж. Б. Сей към френския превод на Рикардо, направен от Констанцио, а най-педантично самомнителна в неотдавна излязлата „Theory of Exchange“,¹⁹ London, 1858 [„Теория за валутния курс“. Лондон, 1858 г.] от г. Мак-Лъод.

**** Това възражение, издигнато срещу Рикардо от буржоазни икономисти, е било подето по-късно от страна на социалисти. Предпоставяйки теоретическата правилност на формулата, те обвиняват практиката в противоречие с теорията и подканват буржоазното общество да осъществи на практика мнимия извод от нейния теоретически принцип. По такъв начин поне английски социалисти обърнаха Рикардовата формула на разменната стойност против политическата

телност е тъкмо обратното. Ergo* това възражение се свежда към проблемата: по какъв начин производството довежда върху базата на определената само от работното време разменна стойност до резултата, че разменната стойност на труда е по-малка от разменната стойност на неговия продукт? Тази проблема разрешаваме при разглеждането на капитала.

Трето: Пазарната цена на стоките се движи под или над тяхната разменна стойност заедно с изменящото се отношение между търсенето и предлагането. *Поради това* разменната стойност на стоките е определена от отношението между търсенето и предлагането, а не от съдържащото се в нея работно време. В действителност в това странно заключение се поставя само въпросът, по какъв начин върху основата на разменната стойност се развива една различна от нея пазарна цена или, по-правилно, по какъв начин законът за разменната стойност се осъществява само в своята собствена противоположност. Проблемата се разрешава в учението за конкуренцията.

Четвърто: Последното и на вид най-поразяващо противоречие, ако не се поднася, както обикновено, във формата на курioзни примери: ако разменната стойност не е нищо друго освен съдържащо се в стоката работно време, как могат стоки, които не съдържат труд, да притежават разменна стойност, или с други думи, откъде иде разменната стойност на самите природни сили? Тази проблема се разрешава в учението за поземлената рента.

икономия. На господин Прудон бе предоставено да възвести не само основния принцип на старото общество като принцип на новото, но заедно с това да оповести себе си за откривател на формулата, в която Рикардо е обобщил целия резултат на класическата английска политическа икономия. Доказано е, че дори утопическото тълкуване на формулата на Рикардо е било вече изчезнало в Англия, когато г-н Прудон я „открил“ отвъд канала. (Сравни моето съчинение „Misère de la philosophie etc“, Paris, 1847 [„Нишета на филозофията и т. н.“, Париж, 1847 г.] параграф върху la valeur constituée [конституираната стойност]).

* Следователно. — *Ред.*

Глава втора

ПАРИТЕ, ИЛИ ПРОСТАТА ЦИРКУЛАЦИЯ

През време на парламентарните дебати върху банковите закони на сър Роберт Пил от 1844 и 1845 г.²⁰ Гладстон забеляза, че даже любовта не е превърнала толкова много хора в глупци, колкото мъдруването върху същността на парите. Той говори за британци на британци. Холандците, напротив, тези хора, които, въпреки съмненията на Пети, са притежавали „небесно остроумие“ за парични спекулации, никога не са си губили остроумието в спекулации по въпроса за парите.

Главната трудност в анализа на парите е превъзможната, щом бъде разбран техният произход от самата стока. При тази предпоставка става въпрос още само да се разберат в чист вид техните своеобразни определености по форма, което до известна степен е затруднено, защото всички буржоазни отношения се явяват позлатени или посребрени, като парични отношения, и вследствие на това паричната форма изглежда да притежава едно безкрайно разнообразно съдържание, което е чуждо за самата нея.

При по-нататъшното изследване трябва да се има предвид, че се касае само за онези форми на парите, които израстват непосредствено от размяната на стоките, но не и за онези техни форми, които принадлежат на едно по-висше стъпало на производствения процес, като напр. кредитните пари. За опростяване навсякъде за парична стока се взема златото.

1. МЯРКА НА СТОЙНОСТИТЕ

Първият процес на циркулацията е, така да се каже, теоретически подготвителен процес за действителната циркулация.

Стоките, които съществуват като потребителни стойности, си създават най-напред формата, в която те мислено *се явяват* една за друга като разменна стойност, като определени количества предметено *всеобщо* работно време. Първият необходим акт от този процес е, както виждаме, че стоките отделят една специфична стока, да кажем *злато*, като непосредствена материализация на *всеобщото* работно време, или като *всеобщ* еквивалент. Нека за един момент се върнем към онази форма, в която стоките превръщат златото в пари.

1 тон желязо	= 2 унции злато,
1 квартал пшеница	= 1 унция злато,
1 центнер кафе	= 1/4 унция злато,
1 центнер поташ	= 1/2 унция злато,
1 тон бразилско дърво	= 1 1/2 унция злато,
Y стока	= X унция злато.

В този ред от уравнения желязото, пшеницата, кафето, поташът и т. н. се явяват едни за други като материализация на еднообразен труд, а именно на труд, материализиран в злато, в който са напълно залечени всички особености на действителните видове труд, представени в различните им потребителни стойности. Като стойност те са идентични, те са материализация на *един и същ* труд, или *една и съща* материализация на труда — злато. Като еднообразна материализация на един и същ труд те проявяват само *едно* различие — количественото, или се явяват като различни стойностни величини, защото в техните потребителни стойности се съдържа *нееднакво* работно време. Като такива единични стоки те заедно с това се отнасят едни към други като предметеност на *всеобщото* работно време, тъй като към самото работно време те се отнасят като една отделна стока, злато. Същото, имащо характер на процес отношение, чрез което те се представят една на друга като разменни стойности, представя съдържашото се в златото работно време като *всеобщо* работно време, от което дадено количество се изразява в различни количества желязо, пшеница, кафе и т. н., накратко, в потребителните стойности на всички стоки, или се разгръща непосредствено в безкрайния ред на стоките еквиваленти. С това, че стоките всеотранно изразяват своите разменни стойности в злато, златото изразява своята разменна стойност непосредствено във всички стоки. С това, че стоките сами си придават една на друга формата на разменна стойност, те придават на златото формата на *всеобщия* еквивалент, т. е. на парите.

Тъй като *всички* стоки измерват своите разменни стойности в злато съгласно отношението, в което определено количество злато и определено количество стока съдържат еднакво работно време, златото става *мярка на стойностите*, и отначало само поради това свое предназначение като мярка на стойностите, в качеството на която неговата собствена стойност се измерва непосредствено във всички стокови еквиваленти, златото става всеобщ еквивалент, или пари. От друга страна, разменната стойност на всички стоки се изразява сега в злато. В този израз трябва да бъдат разграничени един качествен и един количествен момент. Разменната стойност на стоката съществува като материализация на едно и също еднообразно работно време; величината на стойността на стоката е представена изчерпателно, защото стоките са приравнени една към друга в същата пропорция, в която те са приравнени към златото. От една страна, в техния златен еквивалент се явява *всеобщият* характер на съдържащото се в тях работно време, от друга страна — количеството на същото. Разменната стойност на стоките, изразена по този начин като всеобща еквивалентност и същевременно като степен на тази еквивалентност в една специфична стока, или в едно единствено уравнение на стоките с една специфична стока, е *цена*. Цената е превърнатата форма, в която се явява разменната стойност на стоките вътре в процеса на циркулацията.

Следователно чрез същия процес, чрез който стоките представят своите стойности като цени в злато, те представят златото като мярка на стойностите, а оттам и като пари. Ако те всестранно измерваха своите стойности в сребро, пшеница или мед и следователно ги представяха като цени в сребро, пшеница или мед, среброто, пшеницата или медта щяха да станат мярка на стойностите, а с това и всеобщ еквивалент. За да се проявят в циркулацията като цени, стоките са предпоставени на циркулацията като разменни стойности. Златото става мярка на стойностите само защото всички стоки оценяват в него своята разменна стойност. Но всестранността на това процесиращо отнасяне, от което единствено произлиза неговият характер на мярка, има за предпоставка обстоятелството, че всяка отделна стока се измерва в злато, пропорционално на съдържащото се в двете работно време, че следователно действителната мярка между стоката и златото е самият труд или че чрез непосредствената разменна търговия стоката и златото биват приравнявани едно на друго като разменни стойности. По какъв начин това приравняване става на практика, не може да бъде разгледано в сферата на простата циркулация. Впрочем става ясно поне това, че в страните, произвеждащи

злато и сребро, определено работно време се въплътява непосредствено в определено количество злато и сребро, докато в страните, които не произвеждат злато и сребро, се постига същият резултат по околен път, чрез пряка или непряка размяна на местните стоки, т. е. на определен дял от националния среден труд срещу определено количество на материализираното в злато и сребро работно време на страните, които притежават мини. За да може да служи за мярка на стойностите, златото трябва потенциално да бъде *променлива* стойност, защото то може да стане еквивалент на другите стоки само като материализация на работното време, а едно и също работно време се осъществява с промяната на производителните сили на реалния труд в неравни количества от едни и същи потребителни стойности. Както при изразяването на разменната стойност на всяка стока в потребителната стойност на друга стока, при оценката на всички стоки в злато се взема за предпоставка само това, че в даден момент златото представлява дадено количество работно време. По отношение на изменението на неговата стойност важи развитият по-рано закон за разменните стойности. Ако разменната стойност на стоките остане непроменена, всеобщо покачване на техните цени в злато е възможно само ако спадне разменната стойност на златото. Ако разменната стойност на златото остане непроменена, всеобщо покачване на цените в злато е възможно само ако се покачат разменните стойности на всички стоки. В случай на всеобщо спадане на стоките цени става обратното. Ако стойността на една унция злато спадне или се покачи вследствие на промяна в работното време, необходимо за нейното произвеждане, тя спада или се покачва *равномерно* за всички останали стоки, значи, както и преди това, по отношение на всички стоки представлява работно време от *дадена* величина. Едни и същи разменни стойности се оценяват сега в по-големи или по-малки количества злато, отколкото преди, но те се оценяват съответно на величината на своите стойности, така че техните стойности запазват една към друга същата пропорция. Пропорцията 2:4:8 остава същата като 1:2:4 или 4:8:16. Измененото количество злато, в което се оценяват разменните стойности при промяна в стойността на златото, не пречи на златото да изпълнява функцията на мярка на стойностите, също тъй, както и 15 пъти по-малката стойност на среброто спрямо златото не му пречи да измести последното от тази функция. Тъй като работното време е мярката между златото и стоката, а златото става мярка на стойностите само доколкото всички стоки се измерват в него, в процеса на циркулацията само изглежда като че ли па-

рите правят стоките съизмерими.* Напротив, само съизмеримостта на стоките като определено работно време прави от златото пари.

Реалният образ, в който стоките встъпват в процеса на размяната, е образът на техните потребителни стойности. Действителен всеобщ еквивалент те трябва да станат едва чрез тяхното отчуждаване. Определянето на техните цени е само мисленото им превръщане във всеобщия еквивалент — едно уравнение със златото, което още подлежи на реализиране. Но тъй като стоките в своите цени са превърнати само мислено в злато, или само в представлявано злато, и тяхното парично битие още не е действително откъснато от реалното им битие, златото е превърнато още само в мислени пари, то е още само мярка на стойностите и определени количества злато функционират в действителност още само като названия за определени количества работно време. От определения начин, по който стоките изразяват една на друга своята собствена разменна стойност, зависи винаги определеността на формата, в която златото се кристализира като пари.

Стоките застават сега една срещу друга като двойки съществувания: действително — като потребителни стойности, мислено — като разменни стойности. Двойката форма на труда, който се съдържа в тях, те изразяват сега една за друга с това, че отделният реален труд съществува действително като тяхна потребителна стойност, а всеобщото абстрактно работно време получава в тяхната цена едно мислено съществуване, в което те са еднородна и само количествено различна материалзация на една и съща стойностна субстанция.

* Аристотел наистина разбира, че разменната стойност на стоките е предпоставка на стоковите цени: „че... е имало размяна, преди да е имало пари, това е ясно, защото няма никаква разлика в това, дали се разменят пет легла за една къща или за толкова пари, колкото е стойността на пет легла“. Но от друга страна, тъй като стоките приемат една за друга формата на разменната стойност само в цената, по негово мнение те стават съизмерими само чрез парите. „Всичко трябва да има цена; така всякога ще има размяна, а следователно и общество. И наистина, парите, подобно на мярка, правят нещата съизмерими и след това ги приравняват. Защото няма общество без размяна, а не може да има размяна без равенство и равенство без съизмеримост.“ Той не скрива от себе си, че тези различни, измервани от парите неща са съвсем несъизмерими величини. Онова, което той търси, е единството на стоките като разменни стойности, което той като античен грък не е могъл да намери. Той излиза от това затруднение, като с помощта на парите прави съизмеримо онова, което само по себе си е несъизмеримо, доколкото това е нужно за практическите потребности. „Всъщност е невъзможно толкова различни предмети да бъдат съизмерими, но за практическите нужди това става.“ (Arist. „Ethica Nicom.“, I, 5, С. 8, edit. Bekkeri, Oxonii, 1837 [Аристотел. „Никомахова етика“, кн. 5, гл. 8, изд. Бекер, Оксфорд, 1837 г.]).

Разликата между разменна стойност и цена изглежда, от една страна, само като номинална разлика, също както Адам Смит казва, че трудът е реалната цена, а парите — номиналната цена на стоките. Вместо да се оцени 1 квартал пшеница в 30 работни дни, той се оценява сега в 1 унция злато, ако 1 унция злато представлява продукта на 30 работни дни. Но, от друга страна, тази разлика до такава степен не е само разлика в названията, че в нея са съсредоточени всички бури, които застрашават стоката в действителния процес на циркулацията. 30 работни дни се съдържат в квартера пшеница и затова не е нужно той тепърва да бъде изразен в работно време. Но златото е стока, различна от пшеницата, и само в процеса на циркулацията може да се види дали кварталът пшеница действително ще стане една унция злато, както е предвидено в неговата цена. Това зависи от обстоятелството, дали той ще се утвърди или не като потребителна стойност, дали съдържащото се в него количество работно време ще се окаже или не онова количество работно време, което е необходимо на обществото за произвеждане на един квартал пшеница. Стоката като такава е разменна стойност, тя има цена. В това различие между разменната стойност и цената се проявява фактът, че съдържащият се в стоката отделен индивидуален труд едва чрез процеса на отчуждаването трябва да се представи като своята противоположност, като лишен от индивидуален, абстрактно всеобщ и само в тази форма обществен труд, т. е. пари. Дали той е способен да се представи като такъв или не, изглежда случайно. Ето защо, макар че разменната стойност на стоката получава в цената само мислено различие от нея съществуване, и двоякото битие на съдържащия се в стоката труд* съществува само още като различен начин на изразяване, поради което, от друга страна, материализацията на всеобщото работно време, златото, се противопоставя на действителната стока само още като представлявана мярка на стойността, все пак в съществуването на разменната стойност като цена, или на златото като мярка на стойността, се съдържа в латентно състояние необходимостта от отчуждаването на стоката срещу звонково злато и възможността за нейното отчуждаване, накратко — съдържа се цялото противоречие, което произлиза от това, че продуктът е стока, или че отделният труд на частния индивид, за да има обществен ефект, трябва да се представи като своя непосредствена противоположност, като абстрактно-всеобщ труд. Така, че утопистите, които искат стоката, но не и парите, искат основаното върху частната размяна производство без необходимите условия за това

* В първото издание двояк труд; поправено в личния екземпляр II.

производство, са последователни, когато „унищожават“ парите не чак в тяхната осезаема форма, а още в тяхната газообразна и мисловна форма като мярка на стойностите. В невидимата мярка на стойностите дебне твърдата парá.

Ако е налице онзи процес, чрез който златото е станало мярка на стойностите, а разменната стойност е станала цена, всички стоки в своите цени са вече само мислено представени количества злато от различна величина. Като такива различни количества от едно и също нещо, от златото, те се приравняват, сравняват и измерват помежду си и по този начин технически се развива необходимостта да бъдат отнесени към определено количество злато като към *единица мярка*, единица мярка, която се развива по-нататък в мащаб благодарение на това, че се разделя на кратни части, които от своя страна пак се разделят на кратни части.* Обаче количествата злато като такива се измерват по тегло. Следователно мащабът е заварен вече готов в общите мерки за тежестта на металите, които мерки при всяка металическа циркулация служат първоначално като мащаб на цените. Тъй като стоките не се отнасят вече една към друга като разменни стойности, измервани чрез работното време, а като едноименни величини, измервани в злато, златото се превръща от *мярка на стойностите в мащаб на цените*. Сравняването на стоките цени помежду им като различни количества злато се кристализира по този начин в знаци, които биват изписани върху намислено количество злато и го представят като мащаб, разделен на кратни части. Златото като мярка на стойността и като мащаб на цените притежава съвсем различна определеност по форма и смесването на едната с другата е породило най-странни теории. Като предметено работно време златото е мярка на стойностите, а като определено тегло метал то е мащаб на цените. Златото става мярка на стойностите, когато е отнесено като разменна стойност към стоките като към разменна стойност; в мащаба на цените определено количество злато служи като единица за други количества злато**. Златото е мярка на стойностите, защото стой-

* Особеността, че унцията злато в Англия като единица мярка на парите не е разделена на кратни части, се обяснява по следния начин: „Нашата монетна система е била първоначално приспособена за използване само на среброто — затова една унция сребро може всякога да бъде разделена на съответен брой монети; но понеже златото е било въведено едва по-късно в една монетна система, пригодена изключително за сребро, една унция злато не може да бъде разделена на съответен брой монети“ (MacLaren. „History of the Currency“, P. 16. London, 1858 [Макларен. „История на средствата за обръщение“, Лондон, 1858, стр. 16]).

** В първото издание липсва *злато*: поправено в личния екземпляр II.

ността му е променлива; то е мащаб на цените, защото е фиксирано като неизменна тегловна единица. Тук, както във всички определения на мярката на едноименни величини, устойчивостта и определеността на пропорцията между мерките стават решаващи. Необходимостта да се установи едно количество злато като единица мярка, а кратни части от същото — като подразделения на тази единица, е породила представата, че сякаш определено количество злато, което естествено има променлива стойност, се поставя в постоянно стойностно отношение към разменните стойности на стоките, при което е било пренебрегнато само обстоятелството, че разменните стойности на стоките са превърнати в цени, в количества злато, преди златото да се е развило в мащаб на цените. Както и да се променя стойността на златото, различните количества злато изразяват едно към друго винаги едно и също стойностно отношение. Ако стойността на златото спаднеше с 1 000 процента, 12 унции злато пак щяха да притежават, както и преди, стойност, 12 пъти по-голяма от една унция злато, а при цените става въпрос само за отношението на различни количества злато едно към друго. Тъй като, от друга страна, една унция злато при спадане или покачване на нейната стойност не изменя в никой случай теглото си, не се изменя и теглото на нейните кратни части и по този начин златото като установен мащаб на цените оказва винаги една и съща услуга, както и да се изменя неговата стойност.*

Един исторически процес, който ще обясним по-късно, изхождайки от природата на металическата циркулация, е довел до това, да се запази старото наименование на тегло за едно постоянно изменящо се и намаляващо тегло на благородните метали в тяхната функция като мащаб на цените. Така, английският фунт означава по-малко от една трета от своето първоначално тегло, шотландският фунт преди обединението²¹ — само $\frac{1}{36}$, френската ливра — $\frac{1}{74}$, испанският мараведи — по-малко от $\frac{1}{1000}$, португал-

* „Парите могат постоянно да се колебаят по стойност и все пак да служат еднакво добре за мярка на стойността, както ако тяхната стойност останеше неизменна. Да приемем например, че стойността им се е намалила... Преди намалението една гвинея купуваше 3 бушела пшеница, или труда на 6 дни, след него тя би купила само два бушела, или труда на 4 дни. В двата случая, при дадени отношения на пшеницата и труда към парите, може да бъде определено отношението помежду им; с други думи, ние можем да установим, че един бушел пшеница има стойност на 2 работни дни. Това е всичко, което включва измерването на стойността, а това се извършва и след намалението еднакво гладко, както и преди. Въздигането на нещо в мярка на стойността съвсем не зависи от променливостта на неговата собствена стойност“. (Bailey. „Money and its Vicissitudes“. London, 1837, p. 9—10 [Бейли, „Парите и изменението на тяхната стойност“. Лондон, 1837, стр. 9—10]).

ският рейс — една още по-малка част. По този начин паричните наименования на металните тегла се отделят от техните общи наименования на тегла.* Тъй като определянето на единицата мярка, на нейните кратни части и на техните наименования е, от една страна, чисто условно, а, от друга страна, трябва да има в пределите на циркулацията характер на всеобщност и необходимост, наложено се е да стане определяне *по закон*. Тази чисто формална операция се е паднала следователно на правителствата.** Определеният метал, който е служил като материал за парите, е бил обществено даден. Естествено, в различните страни законният мащаб на цените е различен. В Англия например унцията като метално тегло е разделена на Pennyweights, Grains, Carats, Troy, а

* „Онези монети, чиито наименования днес са вече само мислени, са най-старите у всички народи; някога всички са били реални“ (в този широк смисъл това не е правилно) „и именно защото са били реални, са смятали с тях.“ (Galliani. „Della Moneta“, ф, с. р. 153 [Галнани. „За парите“, цит. изд., стр. 153]).

** Романтикът А. Мюлер казва: „Според нашата представа всеки независим суверен има право да сече метални пари, да определя тяхната обществена икономическа стойност, категория, разред и титла“ (S. 288. Zweiter Teil. A. H. Müller. „Die Elemente der Staatskunst“. Berlin, 1809 [стр. 288. Част втора. А. Х. Мюлер. „Основи на изкуството на държавното управление“. Берлин, 1809]). Що се отнася до титлата, г-н придворният съветник има право; той забравя само *сдържаността*. Доколкото неговите „представи“ са били объркани, се вижда например от следния пасаж „Всекиму е ясно какво голямо значение има правилното определяне на цената на монетите особено в една страна като Англия, където правителството с *великодушна щедрост* сече пари безплатно (г-н Мюлер изглежда да вярва, че правителствените чиновници в Англия покриват от собствения си джоб разноските по сеченето на пари), не събира мита за сечене и т. н., значи, ако правителството повишеше значително монетната цена на златото над пазарната цена, ако то, вместо да плаща 1 унция злато с 3 фунта 17 шилинга и 10½ пенса, установеше като монетна цена на една унция злато 3 фунта и 19 шилинга, всички пари биха се устремили към монетния двор, полученото там сребро би се разменило на пазара срещу туж по-евтиното злато и по този начин би било върнато пак в монетния двор и цялото монетно дело би изпаднало в безпорядък“ (стр. 280, 281, пак там). За да запази порядъка в английския монетен двор, Мюлер сам изпадна в „безпорядък“. Докато шилинг и пенс са само наименования, наименования на определени части от една унция злато, представени в сребърни и медни знаци, той си въобразява, че унцията злато се оценява в злато, сребро или мед, и по този начин ошастливява англичаните с една тройна standard of value (мярка на стойността). Наистина, среброто като парична мярка редом със златото е било формално премахнато едва през 1816 г. с 68-я закон от 56-та година от царуването на Георг III. По същество то било законно премахнато още през 1734 г. с 42-я закон от 14-та година от царуването на Георг II, а на практика — много по-рано. Своята способност към едно тъй наречено по-висше разбиране на политическата икономия А. Мюлер дължи специално на две обстоятелства: от една страна, на неговата широка незапознатост с икономическите факти и, от друга страна, на неговото чисто дилетантско мечтателно отношение към философията.

унцията злато като единица мярка на парите — на $3\frac{7}{8}$ соверена, соверенът — на 20 шилинга, шилингът — на 12 пенса, така че 100 фунта 22-каратово злато (1 200 унции) = 4 672 соверена и 10 шилинга. Обаче на световния пазар, където изчезват държавните граници, изчезва и националният характер на паричните мерки и отстъпва пред общите мерки на теглата на металите.

Следователно цената на една стока, или количеството злато, в което тя мислено е превърната, се изразява сега в паричните наименования на златния машаб. Така че вместо да кажат, че един квартал пшеница е равен на една унция злато, в Англия биха казали, че той е равен на 3 ф. ст. 17 шилинга и $10\frac{1}{2}$ пенса. По този начин всички цени се изразяват в еднакви наименования. Своеобразната форма, която стоките придават на своята разменна стойност, е превърната в *парични наименования*, в които те една на друга си казват колко струват. Парите от своя страна се превръщат в *пари за смятане**.

Превръщането на стоката в пари за смятане в главата, на книга или в говора става винаги, когато някакъв вид богатство бива определено от гледището на разменната стойност**. За това превръщане е необходим материалът на златото, но само като представлявано. За да се оцени стойността на 1 000 бали памук в определен брой унции злато, а самият този брой унции — в онези наименования на унцията, които служат за смятане, във фунта стерлинги, шилинги и пенси, не е потребен нито един атом действително злато. Така, в Шотландия преди банковия закон на сър Роберт Пил от 1845 г. не е циркулирала нито една унция злато, макар унцията злато, и то изразена в английския машаб за смятане в 3 ф. ст. 17 шил. и $10\frac{1}{2}$ пенса, да е служела за законна мярка на цените. По същия начин среброто служи за мярка на цените в стокообмена между Сибир и Китай, макар тази търговия да е в действителност само разменна търговия. Ето защо за златото като пари за смятане е безразлично дали — било единицата мярка на парите, било нейните подразделения — действително са насечени в монети или не. В Англия през времето на

* „Когато запитали Анахарсис за какво едните употребяват парите, той отговорил: за смятане“. (Athen. „Deipnosophistae“, L. IV, 49, v. 2, ed. Schweighauser, 1802). [Атений. „Трапезни беседи на учени мъже“, в 50 книги, кн. IV, 49, т. 2, изд. Швайгхойзер, 1802, стр. 120].

** Г. Гарние, един от по-старите френски преводачи на Адам Смит, е нмал странното хрумване да установи една пропорция между употребата на парите за смятане и употребата на действителни пари. Протопорцията е 10 към 1. (Garnier, G. „Histoire de la monnaie depuis les temps de la plus haute antiquité etc.“ t. I, p. 78 [Гарние, Ж. „История на парите от най-старата древност и т. н.“, т. I, стр. 78]).

Вилхелм Завоевател фунтът стерлинг, равняващ се по онова време на 1 фунт чисто сребро, и шилингът, равняващ се на $\frac{1}{20}$ от един фунт, са съществували само като пари за смятане, а пенсът, равняващ се на $\frac{1}{240}$ фунт сребро, е бил най-голямата съществуваща сребърна монета. И обратно, в днешна Англия не съществуват никакви шилинги и пенси, макар че те са законни наименования за смятане на определени части от една унция злато. Парите като пари за смятане могат да съществуват изобщо само мислено, а действително съществуващите пари да са насечени по съвсем друг мащаб. Така например в много английски колонии в Северна Америка циркулиращите до към края на XVIII век пари са се състояли от испански и португалски монети, докато парите за смятане са били навсякъде същите, както и в Англия.*

Тъй като златото като мащаб на цените се явява със същите наименования за смятане, както и цените на стоките — напр. една унция злато се изразява, също както и един тон желязо, с 3 ф. ст. 17 шил. и $10\frac{1}{2}$ пенса, — тези негови наименования за смятане били наречени *монетна цена* на златото. Поради това е възникнала странната представа, според която златото като че ли се оценява в своя собствен материал и като че ли, за разлика от всички други стоки, получава от държавата *твърда* цена. Установяването на наименования за смятане за определени тегла злато се сметнало погрешно като установяване на стойността на тези тегла.** Златото там, където то служи като елемент за определяне на цените и следователно като пари за смятане, не само няма *твърда* цена, но и изобщо няма цена. За да има цена, т. е. за да се изрази в една *специфична* стока като *всеобщ* еквивалент, тази друга стока би трябвало да играе в процеса на циркулацията същата изключителна роля като златото. Обаче две стоки, които изключват всички останали стоки, се изключват взаимно една друга. Затова там, където среброто и златото едновременно служат като законни пари, т. е. като мярка на стойностите, винаги е бил правен безуспеш-

* Издаденият през 1723 г. Закон в Мериленд, според който тютюнът се обявявал за законна монета, като стойността му обаче се свеждала към английските златни пари, именно 1 пенс за 1 фунт тютюн, напомня за *leges barbarorum*²², при които, обратно, определени парични суми се приравняват към волове, крави и т. н. В този случай не златото и среброто, а воловете и кравите са били действителният материал на парите за смятане.

** Така например ние четем във „Familiar words“ [„Дружески слова“] на г-и Девид Уркварт: „Стойността на златото трябва да се измерва със самото злато; но по какъв начин една субстанция може да бъде мерило на собствената си стойност в друг неща? Стойността на златото трябва да се установи с помощта на собственото му тегло под фалшиво наименование на това тегло — и една унция трябва да има стойността на толкова фунта или части от фунта. Но това е фалшификация на мярката, а не установяване на един мащаб.“

ният опит да бъдат разглеждани и двете като *една и съща материя*. Ако се приеме, че едно и също работно време неизменно се определя в еднакви пропорции сребро и злато, приема се в действителност, че среброто и златото са една и съща материя и че среброто — по-малоценният метал, е неизменна дробна част от златото. Още от управлението на Едуард III до времето на Георг II историята на английското парично дело се лута в непрекъснатата редица от смущения, произлизащи от сблъскването между установените със закон съотношения на стойностите на златото и среброто и действителните колебания на техните стойности. Ту златото е било оценявано много високо, ту среброто. По-ниско оцененият метал е бил изтеглян от циркулацията, претопяван и експортиран. След това съотношението на стойностите на двата метала е било изменено отново по законодателен път, обаче новата номинална стойност скоро е влизала в същия конфликт с действителното съотношение на стойностите, както и старата. В наше време слабото и временно спадане на стойността на златото спрямо среброто, дължащо се на засиленото търсене на сребро от страна на Индия и Китай, предизвика във Франция същото явление в най-голям мащаб, а именно износ на сребро и изтласкването му от циркулацията от златото. През годините 1855, 1856 и 1857 превесът на вноса на злато във Франция над износа на злато от Франция е възлизал на 41 580 000 ф. ст., докато превесът на износа на сребро над вноса на сребро е възлизал на 14 704 000 ф. ст. В действителност в страни като Франция, където и двата метала са по закон мерки на стойността, и двата трябва да бъдат приемани задължително като платежно средство, но всеки може да плати по желание в този или онзи метал, металът, чиято стойност се покачва, носи ажио, и, както всяка друга стока, измерва цената си в надценения метал, а този последният служи като единствена мярка на стойността. Целият исторически опит в тази област се свежда просто до това, че там, където две стоки по закон изпълняват функцията на мярка на стойностите, фактически винаги само една се затвърдява като такава.*

* „Парите като мярка в търговията би трябвало, както всяка друга мярка, да бъдат запазени по възможност стабилни. Това е невъзможно, ако парите ви се състоят от два метала, чието стойностно отношение се изменя постоянно.“ (John Locke. „Some Considerations on the Lowering of Interest etc.“ 1691, p. 65 в неговите „Works“, 7 ed., London, 1768, vol. II [Джон Лок. „Някои съображения за спадането на лихвата и т. н.“, 1691; стр. 65, Съчинения, т. II, изд. 7, Лондон, 1768]).

В. ТЕОРИИ ЗА ЕДИНИЦАТА МЯРКА НА ПАРИТЕ

Обстоятелството, че стоките в своите цени са превърнати само мислено в злато, а поради това и златото е превърнато само мислено в пари, е предизвикало ученето за *идеалната единица мярка на парите*. Тъй като при определяне на цените функционира само мислено злато или сребро, защото златото и среброто функционират само като пари за смятане, някои твърдят, че наименованията фунт стерлинг, шилинг, пенс, талер, франк и т. н., вместо да обозначават теглови части от злато или сребро или предметен по някакъв начин труд, обозначавали по-скоро идеални атоми стойност. Значи ако се покачеше например стойността на една унция сребро, тя щеше да съдържа повече такива атоми и поради това би трябвало да бъде изчислена и насечена в повече шилинги. Тази доктрина, изтъкната отново през време на последната търговска криза в Англия и дори застъпена в парламента в два специални доклада, приложени към отчета на заседаващия през 1858 г. комитет за банките, датира от края на XVII век. През времето, когато Вилхелм III поел управлението, английската монетна цена на една унция сребро възлизала на 5 шилинга и 2 пенса, или $\frac{1}{62}$ унция сребро се наричала пенс, а 12 такива пенса се наричали шилинг. Според този мащаб насичали сребро на тежест напр. 6 унции на 31 парчета под името шилинги. Обаче *пазарната цена* на една унция сребро се покачила над нейната *монетна цена*, от 5 шилинга и 2 пенса на 6 шилинга и 3 пенса, или за да се купи една унция чисто сребро, трябвало да се заплатят 6 шилинга и 3 пенса. Как е могла пазарната цена на една унция сребро да се покачи над нейната монетна цена, щом монетната цена е само наименование за смятане на кратните части от една унция сребро? Загадката се разрешила много просто. От 5 600 000 ф. ст. сребърни пари, които циркулирали тогава, 4 000 000 били изхабени, изстъргани и обрязани. При една проба се оказало, че 57 000 ф. ст. сребро, които трябвало да тежат 220 000 унции, тежали само 141 000 унции. Монетният двор продължавал да сече монети по стария мащаб, но действително циркулиращите леки шилинги били по-малки кратни части от унцията, отколкото показвало тяхното наименование. Следователно на пазара трябвало да се плаща за една унция чисто сребро по-голямо количество от тези намалени шилинги. Когато вследствие на така настъпилото смущение било решено да се направи общо пренасичане на монетите, *Лаундс*, secretary to the treasury*, твърдял, че стойността на унцията сребро се била пока-

* секретар на съкровището.

чила и поради това занапред трябвало да се насича на 6 шилинга и 3 пенса вместо на 5 шилинга и 2 пенса, както било дотогава. Така че всъщност той е твърдял, че поради повишената стойност на унцията стойността на нейните кратни части е спаднала. Но неговата погрешна теория е била само поукрасяване на една правилна практическа цел. Трябвало ли да се плащат с тежки шилинги държавните дългове, които били сключени в леки шилинги? Вместо да каже: върнете 4 унции сребро, щом сте получили номинално 5 унции, но в действителност само 4 унции, той казвал обратно: върнете номинално 5 унции, но намалете тяхното метално съдържание на 4 унции и наречете шилинг това, което досега сте наричали $\frac{4}{5}$ шилинг. Така че Лаундс фактически се придържал към металното съдържание, докато на теория се придържал към наименованието за смятане. Противниците му, които се придържали само към наименованието за смятане и поради това обявили един с 25 до 30 процента олекнал шилинг за идентичен с един пълноценен шилинг, твърдели, обратно, че се придържат само към металното съдържание. Джон Лок, който защищавал новата буржоазия във всички нейни форми — индустриалците срещу работниците и пауперите, търговците срещу старомодните лихвари, финансовите аристократи срещу държавните длъжници — и в едно специално съчинение дори доказвал, че буржоазният разсъдък е нормалният човешки разсъдък, поел ръкавицата и против Лаундс. Джон Лок победил и парите, които били взети в заем при 10 или 14 шилинга в една гвинея, били върнати в гвинеи от по 20 шилинга.* Сър Джеймс Стюърт резюмира иронично цялата операция по следния начин:

* Лок казва между другото: „Наречете една корона това, което по-рано се е наричало половин корона. Стойността си остава определена от металното съдържание. Ако можете да отрежете от една монета $\frac{1}{20}$ от теглото на нейното сребро, без да намалите нейната стойност, със същия успех можете да отрежете и $\frac{19}{20}$ от това нейно тегло. Според тази теория би трябвало с един фартинг, стига да бъде наречен корона, да може да се купи толкова подправки, коприни или други стоки, колкото и с една корона, която съдържа 60 пъти повече сребро. Всичко, което можете да направите, е да сложите на едно по-малко количество сребро печата и наименованието на едно по-голямо количество. Обаче изплащането на задължения и покупката на стоки не става с наименования, а със сребро. Ако вашето увеличение на стойността на парите не означава нищо друго освен произволно да се дават наименования на кратните части на един къс сребро, например да наречете пенс една осма част от една унция сребро, вие действително можете да определите парите толкова високо, колкото желаете.“²³ Едновременно с това Лок отговорил на Лаундс, че покачването на пазарната цена над монетната цена не произлязло „от покачването на стойността на среброто, а от олекването на сребърната монета“. 77 изтъркани и образзани шилинга не тежели ни стотинка повече от 62 шилинга с пълно тегло. Накрай, той изтъкнал правилно, че независимо от обезсребряването на цирку-

„Правителството спечели значително от данъци, кредиторите — от капитал и лихви, а народът, единственият ограбен, беше много радостен, защото неговият *Standart* (мащабът на неговата собствена стойност) не бе понижен“**.

Стюърт мислел, че при по-нататъшно развитие на търговията народът ще се покаже по-хитър. Той грешел. Приблизително 120 години по-късно се повторило същото *quid pro quo***.

Било е в реда на нещата епископ *Бъркли*, представителят на мистичния идеализъм в английската философия, да придаде теоретически облик на учението за идеалната единица мярка на парите — нещо, което бил пропуснал практичният „секретар на съкровището“. Той пита:

„Не трябва ли наименованията ливра, фунт стерлинг, крона и т. н. да бъдат разглеждани като прости *наименования на отношения?*“ (А именно отношение на абстрактната стойност като такава.) „Нима златото, среброто или хартията са нещо повече от прости билети или марки за пресмятането, записването или контролирането му?“ (на стойностното отношение.) „Нима не е богатство да имаш *властта* да командуваш производството на другите“ (обществения труд)? „И нима парите не са в действителност само марки или знаци за прехвърляне или регистриране на тази власт и много ли е важно от какво се състои материалът на тези марки?“***

Тук става смесване, от една страна, между мярка на стойностите и мащаб на цените, от друга страна, между златото или среброто като мярка и като средство за циркуляция. От това, че благородните метали могат в акта на циркуляцията да бъдат замествани със знаци, Бъркли заключава, че тези знаци на свой ред не представляват *нищо*, а именно, че представляват абстрактното понятие стойност.

лиращата монета, пазарната цена на чистото сребро в Англия можела малко да се покачи над монетната цена, защото износът на чисто сребро бил разрешен, а този на сребърни монети бил забранен. (Вижъ цит. съч., стр. 54—116.) Лок извънредно много се пазел да не се засегне парливият въпрос за държавните дългове, както и предпазливо избягвал обсъждането на деликатния икономически въпрос. Този въпрос бил: Както камбналният курс, така и отношението на чистото сребро към сребърната монета доказвали, че циркулиращите пари далеч *не били* обезценени пропорционално на действителното им обезсребряване. На този въпрос ще се върнем в обща форма в отдела за средството за циркуляция [ср. стр. 112]. Николас Барбон в „*A Discourse Concerning Coining the new money lighter, in answer to Mr. Loskes Considerations etc.*“ London, 1696 [„Трактат върху сеченето на новя, по-лека монета в отговор на „Съображения“ на г. Лок и т. н.“, Лондон, 1696 г.] напразно се опитвал да примамии Лок на опасен терен.

* Стюърт, Цит, съч., том II, стр. 154.

** — недоразумение. — *Ред.*

*** Запитвачът. Впрочем разделът „*Queries on Money*“ (въпроси върху парите) е остроуен. Между другото, Бъркли с право отбелязва, че тъкмо развитието на северноамериканските колонии прави „ясно като бял ден, че златото и среброто не са толкова необходими за богатството на народа, както си въобразяват простаците от всички рангове.“

Учението за идеалната единица мярка на парите е така пълно развито при сър *Джеймс Стюърт*, че неговите последователи — несъзнателни последователи, защото не го познават — не намират нито нов израз, нито дори нов пример.

„Парите за смятане“, казва той, „не са нищо друго освен произволен машаб с равни деления, измислен за да се измерва относителната стойност на нещата за продаж. Парите за смятане са нещо съвсем различно от моетните пари (money coin), които са цена*; и те можеха да съществуват дори и ако нямаше на света никаква субстанция, която да бъде пропорционален еквивалент на всички стоки. Парите за смятане оказват същата услуга за стойността на нещата, както градусите, минутите, секундите и т. н. за ъглите или машабите за географските карти и т. н. Във всички тези изобретения се взима за единица винаги едно и също наименование. Както полезността на всички такива приспособления, така и паричната единица е просто ограничена в *показване на пропорцията*. Затова тя не може да има неизменно определено отношение към коя да е част от стойността, т. е. тя не може да бъде фиксирана в някакво определено количество злато, сребро или каква да е друга стока. Ако веднаж е дадена единицата, ние можем чрез умножение да достигнем най-високи стойности. Тъй като стойността на стоките зависи от всеобщото стечение на действащите върху тях обстоятелства и от бръмбарите в главите на хората, тяхната стойност би трябвало да се разглежда само като променяща се в тяхното отнасяне една към друга. Всичко, което смущава и обърква установяването на изменението на пропорциите посредством един всеобщ определен и неизменен машаб, по необходимост оказва вредно въздействие върху търговията. Парите** са само един *идеален машаб* с равни деления. На въпроса, каква трябва да бъде единицата мярка за стойността на едно деление, аз отговарям с друг въпрос: каква е нормалната величина на един градус, на една минута, на една секунда? Такава те не притежават, но шом е определено едно деление, всички останали трябва да следват пропорционално, съобразно с природата на дадения машаб. Примери на такива идеални пари са банквите пари в Амстердам и парите в Ангола на африканското крайбрежие.“***

Стюърт се придържа просто към *проявата* на парите в циркулацията като *машаб на цените* и като *пари за смятане*. Ако цените на различни стоки са отбелязани в ценоразписа съответно с 15 шил., 20 шил., 36 шилинга, при сравняване на техните величини не ме интересува всъщност нито сребърното съдържание на шилинга, нито неговото наименование. Численото съотношение 15, 20, 36 обяснява всичко, а числото 1 е станало единствената единица мярка. Изобщо чист абстрактен израз на една пропорция е само самата абстрактна пропорция на числата. За да бъде последователен, Стюърт е трябвало да изостави не само златото и среброто, но и техните законни кръщелни имена. Тъй като той не разбира превръщането на мярката на стойностите в машаб на цените, той естествено вярва, че онова определено количество злато,

* Тук, както у английските писатели-икономисти от XVII век, *цената* означава реален еквивалент.

** В първото издание *златото*; поправено в личния екземпляр II.

*** Стюърт, цит. съч., том II, стр. 154, 299.

което служи за единица мярка, било отнесено като мярка не към други количества злато, а към стойности като такива. Тъй като чрез превръщането на техните разменни стойности в цени стоките се явяват като едноименни величини, той отрича качеството на мярката, която ги прави едноименни, а тъй като в това сравнение на различни количества злато величината на служещото за единица мярка количество злато е условна, той отрича, че тази величина изобщо трябва да бъде установена. Вместо да нарича $\frac{1}{360}$ част от кръга градус, той може да нарече градус $\frac{1}{180}$ част от кръга; тогава правият ъгъл щеше да се измерва с 45 вместо с 90 градуса, а остри и тъпи ъгли — съответно. Въпреки това мярка за ъгъл пак щеше да остане, както и преди, първо — една качествено определена математическа фигура, кръгът, и второ — един количествено определен сегмент от кръга. Що се отнася до икономическите примери на Стюърт, той с единия оборва себе си, а с другия нищо не доказва. Банковите пари от Амстердам са били в действителност само наименование за смятане на испанските дублони, които запазвали многозначителната си тлъстина чрез лениво лежане в банковите подземия, докато дейната текуща монета била измършавяла поради грубото търкане с външния свят. А що се отнася до африканските идеалисти, трябва да ги представим на собствената им съдба, докато пътешественици с критичен поглед съобщят по-големи подробности върху тях.* Като приблизително идеални пари, както ги разбира Стюърт, могат да бъдат характеризирани френските асигнации: „Национална собственост. Асигнация за 100 франка“. Нанстина тук потребителната стойност, която асигнацията трябвало да представя, била специфицирана, а именно конфискуваните земи, но количественото определяне на единицата мярка било забравено и затова „франк“ била безсмислена дума. Колко земя представлявал един асигнационен франк, зависело от резултата на публичния търг. Обаче на практика асигнационният франк циркулирал като стойностен знак на сребърните пари и затова неговото обезценяване се измервало по този сребърен мащаб.

Епохата, през която Английската банка преустановила обмяната на банкнотите със злато, едва ли е била по-богата с военни

* По повод на последната търговска криза известни кръгове в Англия емфатично възхваляваха африканските идеални пари, след като тяхното седалище бе преместено от крайбрежието в сърцето на Берберия. Липсата на търговски и индустриални кризи у берберите се обясняваше с идеалната единица мярка на техните кюлчета. Не беше ли по-просто да се каже, че наличността на търговия и индустрия е *conditio sine qua non* [необходимото условие] за търговски и индустриални кризи?

комюникета, отколкото с теории върху парите. Обезценяването на банкнотите и покачването на пазарната цена на златото над неговата монетна цена съживили отново в средите на някои защитници на банката доктрината за идеалната мярка на парите. Класически объркан израз за този объркан възглед е намерил лорд *Кесълрий*, определяйки единицата мярка на парите като „a sense of value in reference to currency as compared with commodities“*. Няколко години след Парижкия мир, когато обстоятелствата позволили да се възстанови обмяната на банкнотите със злато, се повдигнал в почти неизменна форма същият въпрос, който Лаундс бе повдигнал през времето на Вилхелм III. Огромен държавен дълг и маса частни дългове, срочни задължения и т. н., сумирани в течение на повече от 20 години, били сключени в обезценени банкноти. Следвало ли да се върнат тези задължения в такива банкноти, от които 4 672 ф. ст. и 10 шилинга представлявали не номинално, а реално 100 фунта 22-каратово злато? *Томас Атвуд*, banker от Бирмингам, започнал да говори като *Lowndes redivivus***.

Кредиторите трябвало да получат номинално толкова шилинга, колкото били номинално уговорени, но ако по старата монетна мярка шилинг се е наричала $\frac{1}{78}$ от унцията злато, сега трябвало, да речем, $\frac{1}{90}$ от унцията да бъде наречена шилинг. Привържениците на Атвуд са известни под името бирмингамска школа на „little Shillingmen“***. Спорът върху идеалната парична мярка, който започнал в 1819 г., траял все още през 1845 г. между сър Роберт Пил и Атвуд, чиято собствена мъдрост, доколкото се отнася до функцията на парите като мярка, е обобщена изчерпателно в следния цитат:

„Сър Роберт Пил в своята полемика с бирмингамската търговска камара пита: какво ще представлява вашата банкнота от 1 ф. ст.?... Какво е един фунт стерлинг?... И обратно, какво трябва тогава да се разбира под сегашната единица мярка на стойността?... Означават ли 3 ф. ст. 17 шил. и $10\frac{1}{2}$ пенса една унция злато или нейната стойност? Ако означават самата унция злато, защо да не наречем нещата с техните собствени имена и вместо фунт ст., шилинг, пенс да не кажем унция, пенс-тегло и гран? Тогава се връщаме назад към системата на непосредствената разменна търговия... Или те означават стойността? Ако една унция = 3 фунта 17 шил. и $10\frac{1}{2}$ пенса, тогава защо тя в различни времена е струвала ту 5 ф. ст. 4 шилинга, ту 3 ф. ст. 17 шилинга и 9 пенса? Изразът фунт (£) се отнася до стойността, но не и до стойността, фиксирана към една неизменна тегловна част злато. Фунтът стерлинг е идеална единица... Трудът е субстанцията, към която се свеждат про-

* „Представа за стойност, произтичаща от сравняването на парите със стоките“. — *Ред.*

** — Лаундс възкръсналия. — *Ред.*

*** — привърженици на малкия шилинг. *Ред.*

изводствените разходи, и той придава на златото неговата относителна стойност също тъй, както и на желязото. *Ето защо, каквото и особено наименование за смятане да бъде употребено за обозначаване на еднодневния или седмичния труд на един човек, това наименование изразява стойността на произведената стока.*^{*}

В последните думи се разсейва мъглявата представа за идеалната мярка на парите и се показва нейното истинско идейно съдържание. Наименованията за смятане на златото — фунт стерлинг, шилинг и т. н., трябвало да бъдат наименования на определени количества работно време. Тъй като работното време е субстанция и иманентна мярка на стойностите, тези наименования биха представявали по този начин всъщност самата стойностна пропорция. С други думи, твърди се, че работното време е истинската единица мярка на парите. С това ние напускаме бирмингамската школа, но мимоходом отбелязваме още, че доктрината за идеалната мярка на парите придобила ново значение в спора за обменемостта или необменемостта на банкнотите. Ако хартията получава своето наименование от златото или среброто, конвертибилитетът на банкнотата, т. е. нейната обменемост в злато или сребро, остава икономически закон, безразлично какъв е юридическият закон. По този начин един пруски книжен талер, макар и по закон необменяем, веднага би бил обезценен, ако в обикновената размяна струваше по-малко от един сребърен талер, значи, ако не беше на практика обменям в злато. Ето защо последователните представители на необменяемите в злато книжни пари в Англия са прибегнали към идеалната парична мярка. Щом паричните наименования за смятане — фунт стерлинг, шилинг и т. н. — са наименования за определена сума стойностни атоми, от които дадена стока при размяната с други стоки всмуква или отделя повече или по-малко, една английска банкнота от 5 ф. ст. например е толкова независима от своето отношение към златото, колкото и към желязото и памука. Тъй като нейното наименование би престанало да я приравнява теоретически към определено количество злато или друга някоя стока, изискването тя да бъде обменяема в злато, т. е. да бъде практически изравнена с определено количество от някаква специфична вещь, би било изключено от самото ѝ понятие.

Учението за работното време като непосредствена единица мярка на парите е било за пръв път систематически развито от

* „The Currency Question, the Gemini Letters“, London, 1844, p. 266—272 passim [„Въпроси на паричното обръщение, писма на близнаци“. Лондон, 1844, стр. 266—272, на разни места].

Джон Грей*. Той изисква една национална централна банка да удостоверява чрез своите клонове работното време, изразходвано за произвеждане на различните стоки. В замяна на своята стока производителят получава официално удостоверение за стойността, т. е. разписка за толкова работно време, колкото съдържа неговата стока.** Тези банкноти за 1 работна седмица, 1 работен ден, 1 работен час и т. н. служат същевременно като документ за получаване на съответен еквивалент от всички други стоки, намиращи се в банковите складове.*** Това е основният принцип, грижливо разработен в подробности и навсякъде приспособен към съществуващите английски институции. При тази система, казва Грей,

„би било във всяко време също тъй лесно да се продава за пари, както сега е лесно да се купува с пари; производството би било равномерният и никога непресъхващ извор на търсенето.“****

Благородните метали биха загубили своята „привилегированост“ спрямо другите стоки и

„биха заели своето подобавашо място на пазара редом с маслото, яйцата, сукното и басмата, а тяхната стойност не би ни интересувала повече от тази на диамантите“*****

„Трябва ли да запазим нашата въображаема мярка на стойностите, златото, и по този начин да сковем производителните сили на страната, или

* John Gray. „The social sistem. A treatise on the principle of exchange“ Edinburgh, 1831 [Джон Грей. „Социалната система. Трактат върху принципите на размяната“. Единбург, 1831 г.] Ср. от същия автор: „Lectures on the nature and use of money“, Edinburgh, 1848 [„Лекции върху природата и употребата на парите“. Единбург, 1848 г.] След Февруарската революция Грей изпратил на френското временно правителство един меморандум, в който той му обяснява, че Франция не се нуждае от „Organisation of labour“ [„организация на труда“], а от „organisation of Exchange“ [„организация на размяната“], планът за която бил напълно готов в измудрената от него парична система. Добрият Джон не е подозирал, че 16 години след появата на неговата „Социална система“ патентът за същото това откритие е бил взет от изобретателя Прудон.

** Грей. „Социалната система и т. н.“, стр. 63: „Парите би трябвало да бъдат само свидетелство за това, че техният притежател или е прибавил определена стойност към наличното национално богатство, или е придобил право върху споменатата стойност от някого, който я е прибавил.“

*** „Да приемем, че една оценена стойност, предварително предметена в продукт, се вложи в банката и при нужда се изтегли обратно, обаче под общата уговорка, че лицето, което влага в проектираната национална банка някакво имущество, може да изтегли обратно същата стойност в какъв да е друг вид, без да е задължено да изтегли непременно същото нещо, което е вложило.“ Цит. съч., стр. 67—68.

**** Пак там, стр. 16.

***** Грей. „Лекции върху природата и употребата на парите“, стр. 182.

трябва да се обърнем към естествената мярка на стойностите, към труда, и да освободим производителните сили на страната?***

Щом работното време е иманентната мярка на стойностите, защо съществува покрай нея и друга, външна мярка? Защо разменната стойност се развива в цена?

Защо всички стоки оценяват своята стойност в една отделена стока, която по този начин бива превърната в адекватно съществуване на разменната стойност, в пари? Това е била проблемата, която Грей трябвало да разреши. Вместо да я разреши, той си въобразява, че стоките можели да се отнасят непосредствено една към друга като продукти на обществения труд. Но те могат да се отнасят една към друга само като това, което са. Стоките са непосредствено продукти на обособени, независими видове частен труд, които чрез своето отчуждаване в процеса на частната размяна трябва да се потвърдят като всеобщ обществен труд, или трудът върху основата на стоковото производство става обществен труд едва чрез всестранното отчуждаване на индивидуалните видове труд. Но ако Грей приема съдържащото се в стоките работно време като *непосредствено обществено* работно време, той с това го приема като *задружно* работно време, или за работно време на непосредствено сдружени индивиди. В такъв случай наистина една специфична стока като златото и среброто не би могла да противостои на другите стоки като възплъщение на всеобщия труд, разменната стойност не би се превърнала в цена, но и потребителната стойност не би се превърнала в разменна стойност, продуктът не би се превърнал в стока и по този начин би била премахната основата на буржоазното производство. Но това съвсем не е мнението на Грей. Според него *продуктите трябва да бъдат произвеждани като стоки, но да не бъдат разменяни като стоки*. Грей прехвърля на една национална банка изпълнението на това благочестиво желание. От една страна, обществото в лицето на банката прави индивидите независими от условията на частната размяна. От друга страна, то ги оставя да продължават да произвеждат върху основата на частната размяна. Обаче вътрешната последователност кара Грей да отрича едно след друго условията на буржоазното производство, макар че иска само да „реформира“ парите, произлезли от стоковата размяна. По този начин той превръща капитала в национален капитал**, по-

* Пак там, стр. 169.

** „Сделките на всяка страна би трябвало да бъдат извършвани върху основата на един национален капитал.“ Грей, „Социалната система“, стр. 171.

землената собственост в национална собственост* и ако си отваряме очите, ще видим, че неговата банка не само с едната ръка получава стоки и с другата издава удостоверения за извършена работа, но и регулира самото производство. В своето последно съчинение „Лекции върху природата и употребата на парите“, в което Грей страхливо се старее да представи своите трудови пари за чисто буржоазна реформа, той се заплита в още по-крещяща безсмислица.

Всяка стока е непосредствено пари. Това е била теорията на Грей, извлечена от неговия непълен и поради това погрешен анализ на стоката. „Органическата“ конструкция на „трудови пари“, на „национална банка“ и на „складове със стоки“ е само мираж, в който догмата е представена лъжливо като закон, който господствува над света. Догмата, че стоката е непосредствено пари или че съдържащият се в нея отделен труд на частния индивид е непосредствено обществен труд, естествено не става истина от това, че една банка вярва в нея и действа съобразно с нея. Напротив, в такъв случай банкрутът би поел ролята на практическа критика. Това, което у Грей остава скрито и неизвестно, особено на самия него, а именно, че трудовите пари са икономически звучаща фраза, изразяваща благочестивото желание да бъдат премахнати парите, а заедно с парите — и разменната стойност, заедно с разменната стойност — и стоката, заедно със стоката — и буржоазната форма на производството, се изказва направо от няколко английски социалисти, които са писали отчасти преди Грей и отчасти след него**. Обаче на г-н Прудон и на неговата школа е било предоставено да проповядват сериозно и като същност на социализма деградирането на *парите* и възнесението на *стоката* и с това да сведат социализма до елементарно недоразумение относно необходимата взаимна връзка между стока и пари.***

* „Земята трябва да бъде превърната в национална собственост“ (пак там, стр. 298).

** Виж например W. Thompson. „An Inquiry into the Distribution of Wealth etc.“, London 1824. [У. Томпсън. „Изследване на принципите за разпределяне на богатството и т. н.“ Лондон 1824 г.]; Bray „Labours Wrong and Labours Remedy, Leeds, 1839. [Брей. „Несправедливости по отношение на труда и средства за отстраняването им“. Лийдс, 1839].

*** Като сбито изложение на тази мелодраматична теория на парите може да бъде разгледана Alfred Darimond. „De la réorme des banques“, Paris, 1856 [Алфред Даримон. „За реформата на банките“. Париж, 1856 г.]

2. СРЕДСТВО ЗА ЦИРКУЛАЦИЯ

След като стоката в процеса на формирането на цената е получила своята годна за циркулация форма, а златото — своя паричен характер, циркулацията едновременно ще представи и разреши противоречията, които включва разменният процес на стоките. Действителната размяна на стоки, т. е. общественият обмен на веществата, се извършва като промяна на форми, при която се разкрива двояката природа на стоката като потребителна стойност и разменна стойност, но заедно с това промяната на нейната собствена форма се кристализира в определени форми на парите. Описанието на тази промяна на форми е описанието на циркулацията. Както видяхме, че стоката е само тогава развита разменна стойност, когато има като предпоставка един свят от стоки, а оттам и действително развито разделение на труда, така виждаме, че и циркулацията има за предпоставка все-странни разменни актове и непрекъснатия поток на тяхното възобновяване. Втората предпоставка е, че стоките влизат в процеса на циркулацията като *определени по цени* стоки или се *явяват* една спрямо друга в същия процес като двойки съществува-ния: реално като потребителни стойности, мислено — в цената — като разменни стойности.

В най-оживените лондонски улици се притискат магазин до магазин, а зад техните кухи стъклени очи излагат великолепието си всички богатства на света: индийски шалове, американски револвери, китайски порцелан, парижки корсети, руски кожи и тропически подправки, но всички тия неща, жадни да видят света, носят на челото си фатални бели книжни етикети, на които са гравирани арабски цифри с лаконически знаци £, s, d.* Това е картината на стоките, които се явяват в процеса на циркулацията.

а) Метаморфозата на стоките

Разгледан по-отблизо, процесът на циркулацията има две различни форми кръгообръщение. Ако означим стоката със *S*, а парите** с *P*, можем да изразим тези две форми така:

$$\begin{array}{c} S-P-S \\ P-S-P \end{array}$$

* — фунт стерлинг, шилинг, пенс. — *Ред.*

** В първото издание *златото*.

В този отдел ще се занимаем изключително с първата форма или с непосредствената форма на стоковата циркулация.

Кръгооборотът $C—P—C$ се разлага на движението $C—P$, размяна на стока срещу пари, или *продажба*; на противоположното движение $P—C$, размяна на пари срещу стока, или *покупка*, и на единството на двете движения $C—P—C$, размяна на стока срещу пари, с цел да се разменят парите срещу стока, или *продажба* за *покупка*. Обаче като резултат, в който угасва самият процес, се явява $C—C$, размяна на стока срещу стока — действителният обмен на веществата.

Ако вземем за изходна точка първата стока, $C—P—C$ представлява нейното превръщане в злато и нейното обратно превръщане от злато в стока, или движение, в което стоката съществува първоначално като отделна потребителна стойност, после отхвърля това съществуване, придобива съществуване като разменна стойност, или всеобщ еквивалент, откъснато от всякаква връзка с нейното саморасло битие, след което отхвърля и него и най-после остава като действителна потребителна стойност за отделни потребности. В тази последна форма тя преминава от циркулацията в консумацията. Ето защо целостта на циркулацията $C—P—C$ е преди всичко цялата редица от метаморфози, през които преминава всяка отделна стока, за да стане непосредствена потребителна стойност за своя притежател. Първата метаморфоза се извършва в първата половина на циркулацията $C—P$, втората — във втората половина $P—C$, а цялата циркулация образува *surgiculum vitae** на стоката. Но циркулацията $C—P—C$ е само цялостната метаморфоза на една отделна стока, като едновременно с това е сбор от определени едностранни метаморфози на други стоки, защото всяка метаморфоза на първата стока е нейно превръщане в друга стока, значи превръщане на другата стока в нея, значи двустранно превръщане, което се извършва в един и същ стадий на циркулацията. Ние трябва най-напред да разгледаме изолирано всеки един от двата разменни процеса, на които се разпада циркулацията $C—P—C$.

$C—P$, или *продажба*: C , стоката, влиза в процеса на циркулацията не само като отделна потребителна стойност, напр. като един тон желязо, но и като потребителна стойност с определена цена, да кажем 3 ф. ст. 17 ш. и 10½ п., или една унция злато. Тази цена, докато, от една страна, е експонент на съдържащото се в желязото количество работно време, т. е. на величината на нейната стойност, изразява едновременно с това и благочестивото же-

* — жизнения път. *Ред.*

лание на желязото да стане злато, т. е. да придаде на съдържащото се в самото него работно време образа на всеобщото обществено работно време. Ако това преминаване от една субстанция в друга не успее, тонът желязо не само престава да бъде стока, но и продукт, защото то е стока само защото не е потребителна стойност за своя притежател, или трудът на последния е действителен труд само като полезен труд за други, а за него е полезен само като абстрактен всеобщ труд. Ето защо задачата на желязото, или на неговия притежател, е да намери в стокския свят оня пункт, където желязото привлича златото. Но тази трудност, това *salto mortale** на стоката е преодоляно, щом продажбата действително се извърши, както се приема тук при анализа на простата циркулация. Щом тонът желязо чрез своето отчуждаване, т. е. преминаване от ръцете, в които той е непотребителна стойност, в ръцете на които е потребителна стойност, се осъществи като потребителна стойност, той реализира едновременно с това и своята цена и от само мислено злато става истинско злато. На мястото на наименованието една унция злато, или 3 ф. ст. 17 ш. и 10½ п., е застанала сега една унция действително злато, а тонът желязо е отстъпил. Посредством продажбата *C—P* се превръща реално в злато не само стоката, която в своята цена е била мислено превърната в злато, но посредством същия процес и златото, което като мярка на стойностите е било само мислени пари и фактически е фигурирало само като парично наименование на самите стоки, се превръща в действителни пари.** Също както то мислено е станало всеобщ еквивалент, защото всички стоки са измервали в него своите стойности, така и сега, като продукт на всестранното отчуждаване на стоките срещу него — а продажбата *P—C* е процесът на това всеобщо отчуждаване — то се превръща в абсолютно отчуждаемата стока, в реални пари. Но златото става в продажбата реални пари само защото разменните стойности на стоките са били в своите цени вече мислено злато.

Както при продажбата *C — P*, така и при покупката *P — C* противостоят една на друга две стоки, единства от разменна стойност и потребителна стойност, обаче в стоката нейната разменна

* — смъртен скок. *Ред.*

** Монетата бива два вида, мислена и реална; тя се употребява по два начина: за оценка на вещите и за тяхната покупка. За оценката мислената монета е също тъй пригодна, както и реалната, а може би и даже по-пригодна. Другото употребление на монетата се състои в покупката на самите вещи, които тя оценява. . . Цените и договорите се оценяват в мислена монета, а се привеждат в изпълнение в реална монета.“ [Галвани. Цит. съч., стр. 112 и сл.]

стойност съществува само мислено като цена, докато в златото, макар че то самото е действителна потребителна стойност, потребителната му стойност съществува само като носител на обменната стойност и затова — само като формална потребителна стойност, без да е отнесена към някаква действителна индивидуална потребност. Следователно противоположността между потребителната стойност и обменната стойност се разпределя полярно между двата крайни члена $C — P$, тъй че стоката е спрямо златото такава потребителна стойност, която тепърва трябва да реализира в злато своята мислена обменна стойност — своята цена, докато златото е спрямо стоката такава обменна стойност, която материализира тепърва в стоката своята формална потребителна стойност. Само чрез това удвояване на стоката, на стока и злато, и чрез също тъй двойното и противоположно отнасяне, при което всеки краен член е мислено това, което е реално противоположният му член, и е реално това, което противоположният член е мислено, значи само чрез представяне на стоките като двустранни полярни противоположности се разрешават противоречията, съдържащи се в процеса на тяхната размяна.

Досега ние разглеждахме $C—P$ като продажба, като превръщане на стока в пари. Но ако застанем на страната на другия краен член, същият процес се явява по-скоро като $P—C$, като покупка, като превръщане на пари в стока. По необходимост продажбата е в същото време и своята противоположност, покупка — едното, ако се погледне на процеса от едната страна, и другото, ако се погледне на същия от другата страна. С други думи, процесът се различава в действителност само по това, че при $C—P$ инициативата изхожда от крайния член на стоката, или от продавача, а при $P—C$ тя изхожда от крайния член на парите, или от купувача. Значи, като представяме първата метаморфоза на стоката, нейното превръщане в пари като резултат от изминаването на първия стадий на циркулацията $C—P$, ние същевременно приемаме, че друга стока се е превърнала вече в пари и значи се намира вече във втория стадий на циркулацията $P—C$. По този начин ние попадаме в един омагьосан кръг на предпоставки. Самата циркулация е този омагьосан кръг. Ако не разглеждаме P в $C—P$ вече като метаморфоза на някоя друга стока, ние изваждаме акта на размяната вън от процеса на циркулацията. Обаче извън този процес изчезва формата $C—P$ и една срещу друга остават вече само две различни C , да речем желязо и злато, чиято размяна не е отделен акт на циркулацията, а акт на пряката обменна търговия. На мястото на своето производство златото е стока, както и всяка друга стока. Неговата относителна стойност,

както и тази на желязото или на всяка друга стока, се изразява тук в онези количества, в които те взаимно се разменят. Но в процеса на циркулацията тази операция е вече приета като предпоставка; неговата собствена стойност е вече дадена в цените на стоките. Затова нищо не може да бъде по-погрешно от представата, че *вътре в процеса на циркулацията* златото и стоката встъпват в отношението на пряката разменна търговия и че следователно тяхната относителна стойност се установява чрез тяхната размяна като прости стоки. Ако изглежда така, като че ли в процеса на циркулацията златото се разменя срещу стоките просто като стока, тази привидност произлиза просто оттам, че в цените определено количество стока е вече приравнено към определено количество злато, т. е. че е вече отнесено към златото като към пари, като към всеобщ еквивалент и *поради това* е непосредствено разменимо с него. Доколкото цената на една стока се *реализира* в злато, стоката се разменя срещу златото като стока, като отделна материализация на работното време, но доколкото в злато се реализира нейната *цена*, стоката се разменя срещу златото не вече като стока, а като пари, т. е. тя се разменя срещу златото като всеобща материализация на работното време. Но и в двете тези отношения количеството злато, срещу което се разменя стоката вътре в процеса на циркулацията, не се определя от размяната, а, напротив, размяната се определя от цената на стоката, т. е. от нейната разменна стойност, оценена в злато.*

Вътре в процеса на циркулацията златото се явява в ръцете на всекиго като резултат на продажбата $C—P$. Но тъй като $C—P$, продажбата, е същевременно и $P—C$, покупка, явно е, че докато C , стоката, от която започва процесът, извършва своята първа метаморфоза, другата стока, която ѝ противостои като краен член P , извършва своята втора метаморфоза и следователно преминава през втората половина на циркулацията, докато първата стока се намира още в първата половина на своя път.

Като резултат на първия процес на циркулацията, на продажбата, се получава изходната точка на втория процес, парите. На мястото на стоката в нейната първоначална форма е застанал нейният златен еквивалент. Този резултат може да образува на първо време точка на покой, тъй като стоката, в тази нейна вто-

* Това, разбира се, не пречи пазарната цена на стоките да стон под или над тяхната стойност. Обаче това съображение е чуждо на простата циркулация и се отнася до една съвсем друга сфера, която предстои да бъде разгледана по-късно, когато ще изследваме отношението между стойността и пазарната цена.

ра форма, притежава трайно съществуване. Стоката, която в ръцете на своя притежател не беше потребителна стойност, е сега във винаги използвана форма, тъй като е винаги разменяема, и от обстоятелствата зависи кога и в коя точка на повърхността на стоковия свят тя пак ще влезе в циркулацията. Нейната фаза на златен пашкул образува самостоятелен период в нейния живот, в който тя може да остане по-късо или по-дълго време. Докато в разменната търговия размяната на една отделна потребителна стойност е непосредствено свързана с размяната на друга отделна потребителна стойност, тук общият характер на създаващия разменната стойност труд се проявява в отделянето и в безразличното разпадане на актовете на покупката и продажбата.

П—С, покупката, е обратното движение на *С—П*, а едновременно с това — втората, или заключителна метаморфоза на стоката. Като злато, или в нейното съществуване на всеобщ еквивалент, стоката може непосредствено да бъде представена в потребителните стойности на всички други стоки, които в своите цени се стремят към златото като към своя откъден живот, но заедно с това посочват и височината на нотата, в която то трябва да звънне, за да скочат техните тела — потребителните стойности — на страната на парите, а душата им — разменната стойност — да скочи в самото злато. Всеобщият продукт на отчуждаването на стоките е абсолютно отчуждаемата стока. Не съществува вече качествено, а само количествено ограничение за превръщането на златото в стока, ограничението на неговото собствено количество, или величината на неговата стойност. „Всичко може да се купи със сухи пари“. Докато в движението *С—П* стоката чрез отчуждаването ѝ като потребителна стойност реализира своята собствена цена и потребителната стойност на чуждите пари, в движението *П—С* тя реализира чрез отчуждаването ѝ като разменна стойност своята собствена потребителна стойност и цената на другата стока. Ако посредством реализирането на своята цена стоката едновременно превръща и златото в действителни пари, тя посредством обратното си превръщане превръща златото в своето собствено само изчезващо парично битие. Тъй като стоковата циркулация има за предпоставка развито разделение на труда, значи многостранност на потребностите на отделния индивид, обратна пропорционална на едностранността на неговия продукт, покупката *П—С* ту ще се представи като уравнение с един стокос еквивалент, ту ще се раздоби в редица стокоси еквиваленти, определена от кръга на потребностите на купувача и от величината на неговата парична сума. — Както продажбата

е едновременно и покупка, така и покупката е едновременно и продажба, $P—C$ е едновременно и $C—P$, обаче тук инициативата принадлежи на златото, или на купувача.

Ако се върнем сега към цялостната циркулация $C—P—C$, ще се окаже, че в нея една стока преминава през цялата редица свои метаморфози. Но в същото време, докато тя започва първата половина на циркулацията и извършва първата метаморфоза, друга една стока влиза във втората половина на циркулацията, извършва своята втора метаморфоза и излиза от циркулацията, и обратно — първата стока влиза във втората половина на циркулацията, извършва своята втора метаморфоза и излиза от циркулацията, докато в същото време една трета стока влиза в циркулацията, преминава първата половина от своя път и извършва първата метаморфоза. Следователно цялостната циркулация $C—P—C$ като цялостна метаморфоза на една стока е винаги едновременно и краят на цялостната метаморфоза на една друга стока и началото на цялостната метаморфоза на една трета стока, значи една редица без начало и край. Нека за по-голяма нагледност, за да можем да различаваме стоките, да обозначим по различен начин C в двата крайни члена, напр. $C'—P—C''$. Същност първото звено $C'—P$ има за предпоставка, че P е резултат на едно друго $C—P$, значи самото то е само последното звено от $C—P—C'$, докато пък второто звено $P—C''$, в своя резултат, е $C''—P$, значи се представя самото като първо звено от $C''—P—C'''$, и т. н. По-нататък се оказва, че последното звено $P—C$, макар P да е резултат само на една продажба, може да се представи като $(P—C') + (P—C'') + (P—C''')$ + и т. н., значи може да се раздоби на маса покупки, т. е. на маса продажби, т. е. на маса първи звена от нови цялостни метаморфози на стоки. Значи, ако цялостната метаморфоза на една отделна стока се представя не само като звено на една верига от метаморфози без начало и край, но и като звено на много такива вериги, процесът на циркулацията на стоковия свят се представя — тъй като всяка отделна стока преминава през циркулацията $C—P—C$ — като безкрайна плетеница от вериги на това движение, което постоянно завършва и постоянно започва отново в безкрайно много различни точки. Обаче едновременно с това всяка отделна покупка или продажба съществува като безразличен и изолиран акт, чийто допълнящ акт може да бъде отделен от него по време и пространство и затова не е длъжен да се присъедини непосредствено към него като негово продължение. Тъй като всеки отделен циркулационен процес $C—P$ или $P—C$ образува — като превръщане на една стока в потребителна стой-

ност, а на другата стока в пари, като първи и втори стадий на циркулацията — в две направления самостоятелна точка на задържане, а, от друга страна, всички стоки започват своята втора метаморфоза и заемат отправната точка на втората половина на циркулацията в общата за тях форма на всеобщия еквивалент, т. е. на златото, в действителната циркулация едно произволно $P—C$ се нарежда до едно произволно $C—P$, втората глава от житието на една стока към първата глава от житието на друга стока. Например A продава желязо за 2 ф. ст., значи извършва $C—P$, или първата метаморфоза на стоката желязо, но отлага покупката за по-късно време. В същото време B , който преди 14 дни е продал 2 квартера пшеница за 6 ф. ст., купува със същите 6 ф. ст. сако и панталон от „Мозес и син“, значи извършва $P—C$, или втората метаморфоза на стоката пшеница. Тези два акта $P—C$ и $C—P$ се явяват тук само като звена на една верига, защото в P , в златото, всяка стока изглежда като всяка друга и защото на златото не се познава дали е метаморфозирано желязо или метаморфозирана пшеница. Следователно $C—P—C$ се представя в действителния циркулационен процес като безкрайно случайна успоредност и последователност на пъстро разхвърлени звена на различни цялостни метаморфози. По този начин действителният циркулационен процес се явява не като цялостна метаморфоза на стоката, не като нейно движение през противоположни фази, а като прост агрегат от множество покупки и продажби, протичащи случайно едновременно или последователно. По този начин е заличена определеността на формата на процеса, и то толкова повече, че всеки отделен акт на циркулацията, напр. продажбата, е в същото време и своята противоположност, покупка, и обратно. От друга страна, процесът на циркулацията е движение на метаморфозите на стокския свят и затова трябва да отрази това движение и в своето цялостно движение. По какъв начин той го отразява, ще разгледаме в следващия отдел. Тук нека отбележим още само, че в $C—P—C$ двата крайни члена C по формата си не се намират в еднакво отношение спрямо P . Първото C се отнася като отделна стока към парите като всеобща стока, докато парите като всеобща стока се отнасят към второто C като към единична стока. По тази причина $C—P—C$ може абстрактно-логически да се сведе към заключителната форма $O—B—E$, при която отделността образува първия краен член, всеобщността — свързващия среден член и единичността — последния краен член.

Притежателите на стоки са влезли в процеса на циркулацията просто като пазители на стоки. Вътре в този процес те се

противопоставят един на друг, в противоположната форма на купувачи и продавачи, единият във вид на персонифицирана буца захар, а другият във вид на персонифицирано злато. Щом буцата захар се превърне в злато, продавачът се превръща в купувач. Следователно тези определени социални характери не произлизат в никой случай от човешката индивидуалност изобщо, а от разменните отношения между хората, които произвеждат своите продукти в определената форма на стока. В отношението между продавача и купувача толкова малко са изразени чисто индивидуални отношения, че двамата могат да влязат в това отношение само доколкото техният индивидуален труд е отречен, т. е. доколкото става пари като неиндивидуален труд. Ето защо колкото глупаво е да се схващат тези икономически буржоазни характери на продавач и купувач като вечни обществени форми на човешката индивидуалност, толкова погрешно е да бъдат обleti в сълзи като премахване на индивидуалността*. Те са необходимо изображение на индивидуалността на основата на определено стъпало на обществения производствен процес. При това, в противоположност между купувач и продавач антагонистичната природа на буржоазното общество се изразява още толкова повърхностно и формално, че тази противоположност принадлежи и на предбуржоазни форми, тъй като тя изисква само индивидите да се отнасят един към друг като притежатели на стоки.

Ако разгледаме сега резултата от $C-P-C$, той се свежда до обмена на вещества $C-C$. Разменена е стока срещу стока, потребителна стойност срещу потребителна стойност, а превръщането на стоката в пари, или стоката като пари, служи само

* Колко дълбоко наранява красивите души дори съвсем повърхностната форма на антагонизма, който се изразява в покупката и продажбата, показва следната извадка от книгата на г-н Исак Перейр „Leçons sur l'industrie et les finances“, Paris, 1832 („Лекции по индустрията и финансите“. Париж, 1832). Обстоятелството, че същият този Исак е прословутият като основател и диктатор на „Crédit Mobilier“²⁴ парижки борсов вълк, показва същевременно какво значение има сантименталната критика на политическата икономия. Господин Перейр, тогава апостол на Сен Симон, казва: „Индивидите разменят помежду си продуктите на своите съответни производства вследствие на това, че те са изолирани, отделени един от друг, било в своя труд, било за консумацията. От необходимостта за размяна произхожда необходимостта да се определи относителната стойност на предметите. Ето защо идеите за стойността и размяната са интимно свързани и изразяват и двете в своята актуална форма индивидуализъм и антагонизъм... Определянето на стойността на продуктите става само защото има покупки и продажби, с други думи — антагонизъм между различните членове на обществото. Интерес към цената и стойността има само там, където има продажба и покупка, т. е. където всеки индивид е принуден да се бори, за да се снабди с предметите, необходими за поддържане на своето съществуване.“ (Пак там, стр. 2 и 3 и сл.)

като посредник в този обмен на вещества. По този начин парите се явяват само като *средство за размяна* на стоките, но не като средство за размяна изобщо, а средство за размяна, характеризирано чрез процеса на циркулацията, т. е. *средство за циркулация*.*

От обстоятелството, че процесът на стоковата циркулация угасва в $C—C$ и поради това изглежда да е само разменна търговия, извършена при посредничеството на парите, или че $C—P—C$ не само се разпада на два изолирани процеса, но заедно с това изразява и тяхното подвижно единство, да се прави заключение, че съществува само единството, а не и разделението между покупката и продажбата, е начин на мислене, чието разкритикуване се отнася до логиката, но не и до икономиката. Както разделението между покупка и продажба в процеса на размяната пръсва местните саморасли, традиционно-смирени и добродушно-глупави прегради на обществения обмен на веществата, така то е същевременно и всеобщата форма на разкъсване на принадлежащите един към друг негови моменти и на тяхното установяване един спрямо друг; с една дума, то е общата възможност на търговските кризи, обаче само защото противоположността между стока и пари е абстрактната и всеобща форма на всички противоположности, съдържащи се в буржоазния труд. Ето защо може да има парична циркулация без кризи, но не може да има кризи без парична циркулация. Обаче това означава само, че там, където основаният върху частната размяна труд даже още не се е развил до образуване на пари, той не може естествено да породи такива явления, които имат за предпоставка пълно развитие на буржоазния производствен процес. Оттук може да се измери дълбочината на критиката, която чрез премахването на „привилегията“ на благородните метали и чрез една така наречена „рационална парична система“ иска да отстрани „недъзите“ на буржоазното производство. От друга страна, като образец на икономическата апологетика е достатъчно да се приведе един пример, за който се носи славата, че е необикновено остроумен. *Джеймс Мил*, бащата на известния английски икономист *Джон Стюърт Мил*, казва:

„Не може никога да има липса на купувачи за всички стоки. Който и да предлага една стока за продажба, иска да получи в замяна на това друга стока и поради това е купувач по самия факт, че е продавач. Ето защо купу-

* „Парите са само средство и способи, докато стоките, полезни за живота, са само крайна цел“. Боагилбер. „Търговията на дребно във Франция“. 1697, в сборника на Ежен Дер „Икономисти-финансисти от XVIII век“, т. I. Париж, 1843, стр. 210.

вачите и продавачите на всички стоки, взети заедно, трябва да поддържат равновесие по силата на една метафизическа необходимост. Затова, ако за една стока има повече продавачи, отколкото купувачи, за друга стока трябва да има повече купувачи, отколкото продавачи.**

Мил възстановява равновесието, като превръща процеса на циркулацията в непосредствена разменна търговия, но затова пък по контрабанден начин вмъква в непосредствената размяна взетите от процеса на циркулацията фигури на купувача и продавача. Казано на неговия забъркан език, в такива моменти, когато всички стоки са непродаваеми, както например в Лондон и Хамбург в определени моменти на търговската криза през 1857/58 г., има действително повече купувачи, отколкото продавачи на *една стока*, на *парите*, а повече продавачи, отколкото купувачи на *всички други видове пари*, на стоките. Метафизическото равновесие на покупките и продажбите се ограничава в това, че всяка покупка е продажба и всяка продажба е покупка, което не е никакво утешение за онези пазители на стоки, които не стигат до продажба и значи и до покупка.**

* През ноември 1807 г. в Англия излязло от печат едно съчинение от Уйлям Спенс под заглавие „Britain Independent of Commerce“ [„Британия независима от търговията“], чийто принцип Уйлям Кобет развил по-нататък в своя „Political Register“ [„Политически регистър“] в по-драстичната форма на „Perish commerce“ [„Долу търговията“]. В отговор на това Джеймс Мил публикувал през 1808 г. своето съчинение „Defence of Commerce“²⁵, в което вече се съдържа поместеният аргумент, взет в текста от неговите „Elements of Political Economy“ [„Основни на политическата икономия“]. В своята полемика със Сисмонди и Малтус върху търговските кризи Ж. Б. Сей си присвоил тази прилична находка и понеже би било невъзможно да се каже с какво ново хрумване този комичен „prince de la science“ [принц на науката] би обогатил политическата икономия — неговата заслуга се състояла по-скоро в безпристрастието, с което той еднакво е разбирал погрешно своите съвременници Малтус, Сисмонди и Рикардо, — неговите континентални почитатели го разтръбили за откривател на съкровището относно метафизическото равновесие на покупките и продажбите.

** Начинът, по който икономистите представят различните определения на формата на стоките, може да се види от следните примери:

„Ако притежаваме пари, достатъчно е да извършим само една размяна, за да получим желанния предмет; докато с други излишни нам продукти трябва да извършим две размени, от които първата (получаването на пари) е несравнено по-трудна от втората.“ (Opdyke, G. „A Treatise on Political Economy“, New York, 1851, p. 287—288 [Олдайк, Д. „Трактат върху политическата икономия“, Ню Йорк 1851 г., стр. 277—278].)

„По-голямата продаваемост на парите е именно ефект, или естествено следствие, от по-малката продаваемост на стоките.“ (Corbet, Th. „An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals etc.“, London, 1841, p. 117 [„Корбет, Т. „Изследване на причините и формите на националното богатство и т. н.“ Лондон, 1841 г., стр. 117]). „Парите притежават способността винаги да са разменими срещу това, което измерват.“ (Bosquet. „Metallic.

Разделението между продажба и покупка дава възможност покрай истинската търговия да се правят маса привидни сделки преди окончателната размяна между стокопроизводителите и консуматорите на стоки. По този начин то дава възможност на маса паразити да проникват в процеса на производството и да експлоатират това разделение. Но това пак означава само, че заедно с парите като всеобща форма на буржоазния труд е дадена и *възможността* за развитие на неговите противоречия.

в) Обръщението на парите

Действителната циркулация се представя преди всичко като маса случайно протичащи успоредно покупки и продажби. Както при покупката, тъй и при продажбата отношението, в което стоката и парите си взаимно противостоят, остава винаги същото: продавачът — на страната на стоката, купувачът — на страната на парите. Затова парите като средство за циркулация се явяват винаги като *покупателно средство*, вследствие на което техните различни предназначения в противоположните фази на стоквата метаморфоза са станали неузнаваеми.

Парите преминават в ръцете на продавача в същия акт, в който стоката преминава в ръцете на купувача. Следователно стоката и парите се движат в противоположни посоки и тази смяна на местата, при която стоката преминава на едната, а парите на другата страна, се извършва едновременно в неопределено много точки по цялата повърхност на буржоазното общество. Обаче първата крачка, която стоката прави в циркулацията, е същевременно и нейната последна крачка.* Независимо от това, дали тя се придвижва от мястото си, защото златото се привлича от нея (С—П), или защото тя се привлича от златото (П—С), с едно придвижване, с една смяна на мястото тя преминава от циркулацията в консумацията. Циркулацията е непрекъснато движение на стоки, но винаги на други стоки, а всяка

Paper and Credit Currency etc.", London, 1842, p. 100 [Бозанкет. „Металически, книжни и кредитни пари и т. н.“. Лондон, 1842 г., стр. 100]).

„Парите могат всякога да купят други стоки, докато другите стоки не всякога могат да купят пари.“ (Tooke, Th. „An Inquiry into the Currency Principle“, 2 ed., London, 1844, p. 10 [Тук, Т. „Изследване на законите на паричното обръщение“, 2 изд., Лондон, 1844, стр. 10]).

* Една и съща стока може да бъде много пъти купена и продадена отново. Тогава тя не циркулира като проста стока, а с едно предназначение, което не съществува от гледището на простата циркулация, на простата противоположност между стока и пари.

стока се движи само веднаж. Всяка стока започва втората половина от своята циркулация не като същата стока, а като друга стока, като злато. Значи движението на метаморфозиранията стока е движение на златото. Една и съща монета, или идентичният златен индивид, който в акта $C—P$ е сменил веднаж мястото си с една стока, се явява обратно отново като изходна точка на $P—C$ и разменя по този начин за втори път мястото си с друга стока. Както преди тя премина от ръцете на купувача B в ръцете на продавача A , сега тя преминава от ръцете на превърналия се в купувач A в ръцете на B . Така че движението на формите на стоката, нейното превръщане в пари и нейното обратно превръщане от пари, или движението на цялата метаморфоза на стоката, се представя като външното движение на една и съща монета, която два пъти сменя мястото си с две различни стоки. Колкото разпокъсано и случайно да протичат една до друга покупките и продажбите, все пак в действителната циркулация винаги стои продавач срещу купувач, а парите, които застават на мястото на продадената стока, трябва вече да са разменили веднаж мястото си с друга стока, преди да са дошли в ръцете на купувача. От друга страна, те по-рано или по-късно пак преминават от ръцете на продавача, станал купувач, в ръцете на нов продавач и в това често повтаряне на тази смяна на места парите изразяват преплитането на стоковите метаморфози. Значи едни и същи монети се придвижват от едно място на циркулацията към друго, винаги в обратна посока на раздвижените стоки, едни по-бързо, други по-бавно и по този начин описват по-дълга или по-къса циркулационна дъга. Тези различни движения на една и съща монета могат да следват едно след друго само във времето, така както, обратно, многочислеността и разпокъсаността на покупките и продажбите се проявява в еднократната смяна на местата между стоки и пари, протичаща едновременно и пространствено паралелно.

В своята проста форма стоковата циркулация $P—C—P$ се извършва при преминаването на парите от ръцете на купувача в ръцете на продавача и от ръцете на продавача, станал купувач, в ръцете на един нов продавач. С това се завършва метаморфозата на стоката, а следователно и движението на парите, доколкото то е неин израз. Но тъй като трябва да се произвеждат все нови потребителни стойности като стоки, а следователно и все отново да се хвърлят в циркулацията, $C—P—C$ се повтаря и подновява от страна на едни и същи стокопритежатели. Парите, които те са изразходвали като купувачи, се връщат в ръцете им, щом те се появят отново като продавачи на стоки. По този

начин постоянното възобновяване на стоквата циркулация се отразява в това, че парите не само постоянно се търкалят от ръка в ръка по цялата повърхност на буржоазното общество, но и описват, същевременно множество различни малки кръгообръщения, изхождайки от безкрайно различни точки и връщайки се към същите точки, за да повторят отново същото движение.

Тъй като смяната на стоквата форма се явява като проста смяна на местата на парите и непрекъснатостта на циркулационното движение изцяло пада на страната на парите — защото стоката прави винаги само една крачка в противоположна посока на парите, а парите винаги правят втората крачка вместо стоката и казват *В*, където стоката е казала *А*, — цялото движение *изглежда* да изхожда от парите, макар че при продажбата стоката притегля парите от тяхното място, значи привежда парите в циркулация също така, както при покупката парите привеждат в циркулация стоката. Освен това, тъй като парите противостоят на стоката винаги в едно и също отношение като *покупателно средство*, но в качеството си на такова те движат стоките само чрез реализирането на тяхната цена, цялото движение на циркулацията се явява така, че парите сменят мястото си със стоките, реализирайки техните цени било в едновременно паралелно протичащи отделни актове на циркулацията, било последователно, при което една и съща монета реализира една подир друга цените на различни стоки. Ако разгледаме например $S-P-S'-P-S''-P-S'''$ и т. н. без оглед на качествените моменти, които в действителния процес на циркулацията стават неузнаваеми, виждаме само една и съща монотонна операция. След като е реализирало цената на *S*, *P* реализира една подир друга цените на $S'-S''$ и т. н., а стоките $S'-S''-S'''$ и т. н. идват винаги на онова място, което напускат парите. И така, изглежда, че парите привеждат стоките в циркулация, като реализират техните цени. В тази функция на реализиране на цените самите пари постоянно циркулират, при което те ту сменят само веднаж мястото си, ту преминават една дъга на циркулацията, ту описват един малък кръг, в който изходната точка съвпада с точката на връщането. Като средство за циркулация парите имат своя собствена циркулация. Поради това движението на формите на стоките, които се намират в процес [на циркулация], се явява като собствено движение на парите, което способствува на размяната на неподвижните сами по себе си стоки. Следователно движението на циркулационния процес на стоките се представя в движението на парите* като средство за циркулация — в *паричното обръщение*.

* В първото издание *златото*.

Както стокоприетелите представяха продуктите на своя частен труд като продукти на обществения труд, превръщайки едно нещо, златото, в непосредствено битие на всеобщото работно време, а затова и в пари, така и сега тяхното собствено всестранно движение, чрез което те способствуват за обмена на веществата на техните различни видове труд, им се противопоставя като своеобразно движение на едно нещо, като обръщение на златото. Самият обществен характер на движението е за стокоприетелите, от една страна, външна необходимост, от друга страна — само формален способстващ процес, който дава възможност на всеки индивид срещу онази потребителна стойност, която хвърля в циркулацията, да изтегли от нея други потребителни стойности, имащи същата стойност. Потребителната стойност на стоката започва с излизането ѝ от циркулацията, докато потребителната стойност на парите* като средство за циркулация е самото тяхно циркулиране. Движението на стоката в циркулацията е само изчезващ момент, докато неуморното обикаляне в нея става функция на парите*. Тази тяхна своеобразна функция вътре в процеса на циркулацията придава на парите като средство за циркулация една нова определеност по форма, която сега трябва да бъде разгледана по-подробно.

Преди всичко ясно е, че паричното обръщение е едно безкрайно разпокъсано движение, тъй като в него се отразява безкрайната раздробеност на циркулационния процес на покупки и продажби и безразличното разпадане на допълнящите се фази на стоквата метаморфоза. Наистина, в малките кръгообръщения, при които изходната точка съвпада с точката на връщането, се разкрива едно завиващо назад движение, действително кръгово движение, но изходните точки са точно толкова, колкото са и стоките, и вече поради тяхното неопределено множество тези кръгообръщения се изплъзват от всеки контрол, измерване или изчисление. Също тъй и времето между отдалечаването и връщането в изходния пункт не е определено. Безразлично е и това, дали в даден случай се описва такова кръгообръщение или не. Няма по-всеизвестен икономически факт от този, че някой може да изразходва пари с едната ръка, без да ги получи обратно с другата. Парите излизат от безкрайно различни точки и се връщат в безкрайно различни точки, но съвпадането на изходната точка с точката на връщането е случайно, защото в движението *С—П—С* обратното превръщане на купувача в продавач не е необходимо условие. Но паричното обръщение още по-малко представлява такова движение, което излиза като лъчи от един цен-

* В първото издание *златото*.

тър към всички точки на периферията и се връща от всички точки на периферията към същия център. Така нареченото кръгообръщение на парите, както се рисува във въображението, се ограничава в това, че във всички точки се вижда появяването и изчезването им, тяхната неуморна смяна на места. В една повисша опосредствувана форма на паричната циркулация, напр. в банкнотната циркулация, ще намерим, че условията за изразходването на парите включват условията за тяхното възвръщане. Напротив, при простата парична циркулация превръщането на един и същ купувач в продавач е само случайно. Там, където в нея се виждат действителни кръгови движения от постоянен характер, те са само отражение на по-дълбоки производствени процеси. Например фабрикантът изтегля в петък пари от своя банкер, изплаща ги в събота на своите работници, те веднага плащат по-голямата част от тези пари на бакали и т. н., а последните ги занасят в понеделник обратно на банкера.

Ние видяхме, че при онези покупки и продажби, които пространствено стават пъстро една до друга, парите едновременно реализират дадена маса цени и само веднаж сменят мястото си със стоките. Но от друга страна, доколкото в движението на парите се проявява движението на цялостните метаморфози на стоките и преплитането на тези метаморфози, една и съща монета реализира цените на различни стоки и по този начин извършва по-голям или по-малък брой обръщения. Следователно, ако вземем процеса на циркулацията в една страна за даден период от време, например за един ден, количеството злато, което е нужно за реализиране на цените, а оттук и за циркулацията на стоките, ще бъде определено от два момента: от една страна, от общата сума на тези цени, от друга страна, от средния брой на обръщенията на едни и същи златни монети. Този брой на обръщенията, или скоростта на паричното обръщение, е от своя страна също така определен, или изразява само онази средна скорост, с която стоките преминават различните фази на своите метаморфози, с която тези метаморфози се продължават като верига и с която стоките, преминали вече своите метаморфози, се заместват в процеса на циркулацията от нови стоки. Значи, докато при определянето на цените разменната стойност на всички стоки е била мислено превърната в дадено количество злато с еднакво голяма стойност, а в двата изолирани акта на циркулацията $P—C$ и $C—P$ една и съща стойност е била налице двояко, на едната страна като стока, на другата страна като злато, битието на златото като средство за циркулация не е определено чрез неговото изолирано отнасяне към отделните неподвижни стоки, а от

неговото подвижно битие в движещия се стокосвят; от неговата функция да изразява чрез промяната на мястото си смяната на стокосвятите форми, значи чрез скоростта на смяната на своите места да изразява скоростта на смяната на стокосвятите форми. И тъй, неговата действителна наличност в процеса на циркулацията, т. е. действителната маса злато, която циркулира, е значи определена от функциониращото битие на златото в самия цялостен процес.

Предпоставка за паричната циркулация е стокосвятната циркулация и при това парите привеждат в циркулация такива стоки, които имат цени, т. е. които вече са мислено приравнени към определени количества злато. При определянето на цените на самите стоки величината на стойността на служещото за единица мярка количество злато, или стойността на златото, е приета като дадена. При тази предпоставка количеството на необходимото за циркулацията злато е определено преди всичко от цялата сума на стокосвятите цени, подлежащи на реализиране. Но самата тази цяла сума е определена: 1) от равнището на цените, от относително по-високото или по-ниско равнище на оценените в злато разменни стойности на стоките и 2) от масата на стоките, циркулиращи по определени цени, значи от масата на покупките и продажбите по дадени цени.* Ако един квартал пшеница струва 60 шилинга, необходимо е два пъти повече злато, за да бъде той приведен в циркулация или за да бъде реализирана цената му, отколкото ако той струваше само 30 шилинга. За циркулацията на 500 квартаера по 60 шилинга е необходимо два пъти повече злато, отколкото за циркулацията на 250 квартаера по същата цена. Най-после, за циркулацията на 10 квартаера по 100 шилинга е нужно само половината от златото, необходимо за циркулацията на 40 квартаера по 50 шилинга. Оттук следва, че нужното за циркулацията количество злато може да спадне въпреки покачането на цените, ако масата на приведените в циркулация стоки се намали в по-голяма пропорция, отколкото е пораснала цялата сума на цените, и, обратно, че масата на средствата за циркулация може да се увеличи, ако масата на приведените в циркулация стоки спадне, но сумата на техните цени се увеличи в по-

* Паричната маса е без значение, „стига да има достатъчно за поддържане на цените, съответстващи на стоките“. Боагилбер. Цит. съч., стр. 209. „Ако циркулацията на стоки за 400 милиона ф. ст. изисква една маса злато за 40 милиона и тази пропорция от $\frac{1}{10}$ е била адекватното ниво, тогава, в случай че стойността на циркулиращите стоки се покачи по естествени причини на 450 милиона, масата злато, за да остане на своето ниво, би трябвало да нарасне на 45 милиона.“ W. Blake. „Observations on the Effects produced by the Expenditure of Government etc.“, London, 1823, p. 80 [У. Блейк. „Бележки за действието на правителствените разходи и т. н.“. Лондон, 1823 г., стр. 80].

голяма пропорция. Добри детайлни изследвания на англичани показаха например, че в Англия през първия стадий на поскъпването на житните храни се увеличава масата на циркулиращите пари, защото сумата на цените на намалените количества пшеница е по-голяма, отколкото е била сумата на цените на по-голямата маса житни храни, а заедно с това за известно време циркулацията на масата останали стоки спокойно продължава по техните стари цени. Напротив, в един по-късен стадий на поскъпването на житните храни масата на циркулиращите пари се намалява или защото наред с пшеницата се продават по-малко други стоки по старите цени, или защото се продават пак толкова стоки, но на по-ниски цени.

Но както видяхме, количеството на циркулиращите пари не е определено само от цялата сума на стоковите цени, подлежащи на реализиране, но същевременно и от скоростта, с която парите се обръщат, или с която те в даден период време извършват операцията на това реализиране. Ако един и същ sovereign в един и същ ден направи 10 покупки, всяка от които по цена от един sovereign, значи ако той премине 10 пъти от ръка в ръка, той извършва точно същата операция, както 10 sovereigna, от които всеки един извършва само едно обръщение в един ден.* Значи скоростта в обръщението на златото може да замести неговото количество, или битието на златото в процеса на циркулацията не се определя само от неговото битие на еквивалент наред със стоката, а също и от неговото битие вътре в движението на стоквата метаморфоза. Обаче скоростта на паричното обръщение замества само до известна степен неговото количество, тъй като във всеки даден момент се извършват пространствено една до друга безкрайно разпокъсани покупки и продажби.

Ако всички цени на циркулиращите стоки се покачват, но в по-малка пропорция, отколкото нараства скоростта на паричното обръщение, масата на средствата за циркулация ще се намали. Обратно, ако скоростта на циркулацията се намали в по-голяма пропорция, отколкото е спаднала общата цена на циркулиращата стокова маса, ще се увеличи масата на средствата за циркулация. Растящо количество на средствата за циркулация при всеобщо спадащи цени или намаляващо се количество на средствата за циркулация при всеобщо покачващи се цени е едно от най-добре установените явления в историята на стоковите цени. Обаче причините, които предизвикват покачването на равнището на цените и едновременно с това още по-голямо покачване сте-

* „Бързината на паричното обръщение, а не количеството на метала прави парите да изглеждат повече или по-малко“ (Галиани, цит. съч., стр. 99).

пента на скоростта на паричното обръщение, както и обратното движение, спадат извън областта на разглеждането на простата циркуляция. Като пример може да се посочи, че между другото в периоди, когато кредитът преобладава, скоростта на паричното обръщение расте по-бързо, отколкото цените на стоките, а при намаляващ се кредит цените на стоките спадат по-бавно, отколкото скоростта на циркуляцията. Повърхностният и формален характер на простата парична циркуляция проличава именно в това, че всички моменти, които определят броя на средствата за циркуляция, като напр. масата на циркулиращите стоки, цените, покачването или спадането на цените, броя на едновременните покупки и продажби, скоростта на паричното обръщение, зависят от процеса на метаморфозата на стоковия свят, който от своя страна зависи от целия характер на начина на производството, количеството на населението, отношението между града и селото, развитието на транспортните средства, по-голямото или по-малко разделение на труда, кредита и т. н., накратко, от обстоятелства, които всички лежат *вън* от простата парична циркуляция и само се отразяват в нея.

Следователно, ако скоростта на циркуляцията е предпоставена, масата на средствата за циркуляция е определена просто от цените на стоките. Значи цените не са високи или ниски, защото има в обръщение повече или по-малко пари, а има повече или по-малко пари в обръщение, защото цените са високи или ниски. Това е един от най-важните икономически закони, чието подробно доказване с помощта на историята на стоковите цени е може би единствената заслуга на английската политическа икономия след Рикардо. Ако опитът показва, че равнището на металната циркуляция или масата на циркулиращото в дадена страна злато или сребро, найстина е изложено на временни отливи и приливи, а понякога на твърде силни отливи и приливи*,

* Пример за необикновено спадане на металната циркуляция под нейното средно равнище даде Англия през 1858 г., нещо, което се вижда от следната извадка от лондонското списание „Economist“²⁶: „От самата при рода на нещата“ (а именно от разпокъсания характер на простата циркуляция) „е невъзможно да се получат точни данни за количеството налични пари, които флукутират на пазара и в ръцете на класите, които ни вършат банкови сделки. Но може би активността или безактивността на монетните дворове на големите търговски нации е един от най-добрите показатели на изменението на това количество. Секат се много монети, когато са нужни много, и малко — когато са нужни малко... В английския монетен двор са насечени монети: през 1855 г. 9 245 000 ф. ст., през 1856 г. — 6 476 000 ф. ст., през 1857 г. — 5 293 855 ф. ст. През 1858 г. монетният двор почти не е работил“. („Economist“, 10 юли 1858 г.). Обаче в същото време в подземията на банката лежах около 18 милиона фунта стерлинги злато.

но все пак, общо взето, остава постоянно за по-дълги периоди, а отклоненията от средното равнище продължават само в слаби колебания, това явление се обяснява просто с противоречивата природа на обстоятелствата, които определят масата на циркулиращите пари. Тяхното едновременно изменение парализира действието им и оставя всичко по старому.

Законът, според който при дадена скорост на паричното обръщение и при дадена сума на стоковите цени е определено количеството на циркулиращите средства, може да се изрази и така, че когато са дадени разменните стойности на стоките и средната скорост на техните метаморфози, количеството на циркулиращото злато зависи от неговата собствена стойност. Ето защо, ако стойността на златото, т. е. необходимото за неговото производство работно време, се увеличи или намали, стоковите цени ще се покачват или спадат обратно пропорционално, а на това всеобщо покачване или спадане на цените при неизменна скорост на обръщението ще съответствува по-голяма или по-малка маса злато, необходимо за циркулацията на една и съща маса стоки. Същата промяна щеше да настъпи, ако старата мярка на стойностите се изместеше от някой метал с по-голяма или по-малка стойност. По тази причина Холандия, когато — ръководена от нежно внимание към кредиторите на държавата и от страх пред последиците от откриването на калифорнийските и австралийските златни залежи — замени златните пари със сребърни, трябваше, за да може да движи същата маса стоки, да пусне в циркулация 14 до 15 пъти повече сребро, отколкото беше преди златото.

От зависимостта на количеството на циркулиращото злато от променливата сума на стоковите цени и от променливата скорост на циркулацията следва, че масата на металическите средства за циркулация трябва да бъде способна към свиване и разширяване или че — съответно на потребностите на процеса на циркулацията — златото трябва ту да влиза в процеса като средство за циркулация, ту да се отстранява от него. Как самият циркуляционен процес осъществява тези условия, ще видим по-късно.

с) Монетата. Стойностният знак

В своята функция на средство за циркулация златото получава свой собствен Фаçon* — то става *монета*. За да не се за-

* — форма. Ред.

държа обръщението му от технически затруднения, то бива насичано на монети съответно на мащаба на парите за смятане. Късове злато, чийто пресован надпис и форма показват, че те съдържат същите тегловни части от златото, обозначени в паричните наименования за смятане като ф. ст., шилинг и т. н., са монети. Както определянето на цената на монетите, така и техническата операция по сеченето на монетите се пада на държавата. Парите като монети, също както и като пари за смятане, получават *местен и политически характер*, говорят на различни езици и носят различни национални униформи. Ето защо сферата, в която парите са в обръщение като монета, се отделя от *всеобщата* циркулация на стоковия свят като *вътрешна* стокова циркулация, ограничена в пределите на една държава.

Впрочем златото на кюлче и златото като монета се различават не повече, отколкото неговото монетно и неговото тегловно наименование. Това, което в последния* случай е разлика в наименованията, сега се явява само като разлика във формата. Златната монета може да бъде хвърлена в тегела за претопяване и с това да се превърне пак в злато *sans phrase***, както и обратно: достатъчно е златното кюлче да бъде изпратено в монетния двор, за да получи формата на монети. Превръщането и обратното превръщане от една форма в друга се явява като чисто техническа операция.

За 100 фунта, или 1 200 унции тегло 22-каратово злато, се получават от английския монетен двор 4 672¹/₂ ф. ст., или златни соверена, и ако тези соверени се поставят в едното блюдо на везните, а в другото — 100 фунта злато на кюлче, те ще тежат еднакво, и с това се доказва, че соверенът е само означената в английската монетна цена тегловна част злато със своя форма и свой щемпел. Тези 4 672¹/₂ златни соверена се пускат от различни места в циркулацията и подхванати от нея, извършват в един ден определен брой обръщения, един соверен повече, а друг по-малко. Ако средният брой на всекидневните обръщения на всяка унция беше 10, то 1 200 унции злато щяха да реализират стокови цени на обща сума 12 000 унции, или 46 725 соверена. Както и да въртим или обръщаме една унция злато, тя никога няма да тежи 10 унции. Но тук, в циркулационния процес, една унция тежи действително 10 унции. Наличното количество монети вътре в циркулационния процес е равно на съдържащото се в тях количество злато, умножено на броя на техните обръщения. Следователно ос-

* В първото издание *първия*, поправено в личния екземпляр II.

** — чисто и просто. *Ред.*

вен своето действително битие на отделен къс злато с определено тегло, монетата получава и мислено битие, произтичащо от нейната функция. Впрочем соверенът може да се обърне веднаж или 10 пъти, при всяка отделна покупка или продажба той действува само като отделен соверен. Също както един генерал, който в деня на сражението чрез навременно появяване на 10 различни пункта замества 10 генерала и все пак на всеки пункт си остава същият идентичен генерал. Идеализацията на средството за циркулация, която в паричното обръщение произлиза от заместването на количеството със скоростта, се отнася само до функционалното битие на монетата вътре в процеса на циркулацията, без да засяга битието на отделната монета.

Обаче паричното обръщение е външно движение и соверенът, макар че по *olet**, се движи във всякакво общество. Като минава през какви ли не ръце, кесии, джобове, портмонета, пояси, торби, сандъци и сандъчета, монетата се изтърква, загубва тук един златен атом, там — друг, и по този начин, като се изхвърля в практиката на живота, тя губи все повече и повече от вътрешното си съдържание. При употреба тя се изхвърля. Нека разгледаме соверена в такъв момент, когато неговият солиден по природа характер изглежда още само слабо засегнат.

„Хлебарят, който днес получава от банката един съвсем нов соверен и утре го плаща на мелничаря, не плаща вече същия истински (*veritable*) соверен; той е по-лек, отколкото по времето, когато го е получил“.**

„Ясно е, че монетите по самата природа на нещата трябва да се обезценяват една по една вследствие на самото въздействие на обикновеното и неизбежно изтъркване. Физически е невъзможно, когато и да било, дори за един единствен ден, олекналите монети да бъдат съвсем изключени от циркулацията.“***

Според преценката на Джекоб от съществуващите през 1809 г. в Европа 380 милиона фунта стерлинги през 1829 г., значи в продължение на 20 години, напълно са изчезнали чрез изтъркване 19 милиона фунта стерлинги.**** Значи също както стоката още при

* — не смърди. *Ред.*

** Dodd. „Curiosities of Industry etc.“, London, 1854 [Дод. „Особености на промишлеността“, Лондон, 1854, стр. 16].

*** „The Currency Question reviewed etc. by a Banker etc.“, Единбург. 1845 г., стр. 69 и сл. „Ако едно малко изтъркано ежю важеше нещичко по-малко от едно съвсем ново ежю, циркулацията би била постоянно спъвана и не би имало нито един платеж, който да не бъде предмет на спорове“ (Гарние. Цит. съч., том I, стр. 24).

**** Jakob, W. „An Historical Inquiry into the Production and Consumption of the Precious Metals“. London. 1831 vol. II. ch. XXVI, p. 322 [Джекоб, У. „Историческо изследване на производството и потреблението на благородните метали“, Лондон, 1831 г., том II, гл. XXVI, стр. 322].

първата си стъпка в циркулацията изскача от нея, така монетата след няколко стъпки в циркулацията представя вече повече металическо съдържание, отколкото притежава. Колкото по-продължително монетата е в обръщение при неизменна скорост на циркулацията или колкото по-живо става нейната циркулация в един и същ период от време, толкова повече битието ѝ като монета се отделя от нейното златно или сребърно битие. Онова, което остава, е *magis nominis umbra**. Тялото на монетата е вече само сянка. Докато в началото на процеса тя беше по-тежка, сега в хода на процеса става по-лека, но продължава при всяка отделна покупка или продажба да важи като първоначалното количество злато. Соверенът продължава като *привиден* соверен, като *привидно* злато да изпълнява функцията на законната златна монета. Докато другите същества загубват при търкане с външния свят своя идеализъм, монетата се идеализира от практиката и се превръща само в привидно битие на своето златно или сребърно тяло. Това второ, предизвикано от самия процес на циркулацията идеализиране на металическите пари, или отделянето на тяхното номинално съдържание от реалното, се експлоатира отчасти от правителствата, отчасти от частни авантюристи за най-разнообразни монетни фалшификации. Цялата история на монетното дело от началото на средновековието до голяма част от XVIII век се свежда до историята на такива двустранни и антагонистични фалшификации и многотомният сборник на италианските икономисти, издаден от Кустоди, до голяма част се върти около този пункт.

Обаче привидното битие на златото в рамките на неговата функция влиза в конфликт с неговото действително битие. Една златна монета е загубила в обръщението по-голяма част от своето металическо съдържание, а друга — по-малка, и поради това единият соверен сега струва действително повече, отколкото другият. Но тъй като в своето функционално определение на монети те важат наравно и соверенът, който тежи $\frac{1}{4}$ унция, не минава за повече от онзи соверен, който е само привидно $\frac{1}{4}$ унция, соверените с пълно тегло в ръцете на безсъвестни притежатели биват отчасти подложени на хирургически операции и на тях се извършва изкуствено онова, което самото обръщение по естествен начин е извършило на техните по-леки братя. Изрязват ги и ги изстъргват и тяхната излишна златна тлъстина отива в тигана за претапяне. Ако $4\ 672\frac{1}{2}$ златни соверена, поставени върху блюдо-то на везните, тежат вместо 1 200 унции само 800**, на пазара на

* — сянка на велико име. *Ред.*

** В първото издание. 80.

златото те ще купят само 800* унции злато, или пазарната цена на златото щеше да се покачи над неговата монетна цена. Всяка монета, дори и да има пълно тегло, в своята монетна форма би минавала за по-малко, отколкото в своята форма на кюлче. Соверените, имащи пълно тегло, биха били превърнати обратно във формата им на кюлче, в която по-голямото количество злато струва повече, отколкото по-малкото. Когато това спадне под металното съдържание, би обхванало достатъчен брой soberени, за да предизвика трайно повишение на пазарната цена на златото над неговата монетна цена, паричните наименования за смятане биха останали същите, но биха означавали вече по-малки количества злато. С други думи, мащабът на парите би се изменил и сеченето на монети от злато би се извършвало занаят по този нов мащаб. Чрез идеализирането му като средство за циркулация златото по обратен път изменя установените със закон отношения, в които то е било мащаб на цените. Същата революция би се повторила отново след известен период време и по този начин златото както в своята функция на мащаб на цените, така и като средство за циркулация би било подхвърлено на постоянна промяна, така че промяната в едната форма би предизвикала промяна в другата, и обратно. Това обяснява споменатото по-преди явление, че в историята на всички съвременни народи се е запазило едно и също парично наименование за едно постоянно намаляващо се метално съдържание. Противоречието между златото като монета и златото като мащаб на цените се превръща също така и в противоречие между златото като монета и златото като всеобщ еквивалент, като какъвто то циркулира не само вътре в границите на страната, но и на световния пазар. Като мярка на стойностите златото е имало винаги своето пълно тегло, тъй като то е служило само като мислено злато. Като еквивалент в изолирания акт *C—P* то веднага се връща от своето подвижно битие в това на покой, но като монета неговата естествена субстанция влиза в постоянен конфликт с неговата функция. Превръщането на златния soberен в привидно злато не може да се избегне напълно, но законодателството се старее да предотврати неговото затвърдяване като монета, като го детронира, щом намалението на неговата субстанция достигне известна степен. Например, съгласно английския закон, един soberен престава да бъде законен, щом е изгубил повече от 0,747 грана тегло. Английската банка, която само в периода между 1844 и 1848 г. е проверила теглото на 48 милиона soberени, при тежата във везните за злато на г-н Котон една машина, която не само чувствава между два soberени разликата от $\frac{1}{100}$ грана, но

* В първото издание 80.

подобно на разумно същество изхвърля совершенна с непълно тегло върху една дъска, където той попада в друга машина, която с ориенталска жестокост го нарязва на парчета.

Впрочем златната монета изобщо не би могла да циркулира при тези условия, ако нейното обръщение не беше ограничено в определени сфери на циркулацията, в чиито граници тя се изхвърля не толкова бързо. Доколкото една златна монета важи в циркулацията за $\frac{1}{4}$ унция, въпреки че тежи вече само $\frac{1}{5}$ унция, тя е станала всъщност прост знак или символ на $\frac{1}{20}$ унция злато и по този начин всички златни монети в самия процес на циркулацията се превръщат повече или по-малко в прости знаци или символи на своята субстанция. Но няма такова нещо, което може да бъде свой собствен символ. Нарисуваното грозде не е символ на истинско грозде, а само привидно грозде. А още по-малко един олекнал софист може да бъде символ на такъв с пълно тегло, също както и един мършав кон не може да бъде символ на тлъст кон. Следователно, тъй като златото се превръща в символ на самото себе си, а не може да служи като символ на самото себе си, то получава в онези сфери на циркулацията, в които най-бързо се изтърква, т. е. в сферите, където покупките и продажбите се постоянно възобновяват в най-малки размери, едно символично сребърно или медно битие, отделено от неговото златно битие. Определен дял от цялото количество златни пари винаги би шарил като монети в тези сфери, макар и да не са все същите златни монети. В тази пропорция сребърни или медни знаци заместват златото. Значи, докато само една специфична стока може да функционира в пределите на една страна като мярка на стойностите, оттам и като пари, различни стоки могат да служат наред с парите като монети. Тези спомагателни средства за циркулация, например сребърни или медни знаци, представляват вътре в циркулацията определени части от златната монета. Поради това тяхното собствено сребърно или медно съдържание не е определено от съотношението или стойностите на среброто и медта спрямо златото, а е установено произволно със закон. Те могат да бъдат пускани само в такива количества, в които биха били постоянно в обръщение представляваните от тях малки части от златните монети, било за размяна на по-големи златни монети, било за реализиране на съответни малки стокови цени. В рамките на дребната стокова циркулация сребърните и медните знаци принадлежат на свой ред на отделни сфери. Съгласно природата на нещата скоростта на тяхното обръщение е обратно пропорционална на цената, която те реализират при всяка отделна покупка и продажба, или на величината на частта от златната монета, която те представляват. Ако

се вземе предвид огромният размер на всекидневния оборот на дребно в една страна като Англия, сравнително незначителният относителен дял на цялото количество циркулиращи спомагателни монети показва скоростта и непрекъснатостта на тяхното обръщение. От един неотдавна издаден парламентарен отчет виждаме например, че през 1857 г. английският монетен двор е насякъл злато на сума 4 859 000 ф. ст. и сребро на номинална стойност 733 000 ф. ст. с метална стойност 363 000 ф. ст. Цялата сума на златото, насечено на монети през десетилетието, завършващо на 31 декември 1857 г., е била 55 239 000 ф. ст., а на среброто — само 2 434 000 ф. ст. През 1857 г. медните монети възлизирали само на 6 720 ф. ст. номинална стойност с 3 492 ф. ст. стойност на медта; от тях 3 136 ф. ст. — в пенси, 2 464 — в полупенси и 1 120 във фаринги. Цялата стойност на насечените през последните 10 години медни монети възлизила на 141 477 ф. ст. номинална стойност със 73 503 ф. ст. стойност на медта. Също както на златната монета се пречи да се затвърди в своята функция на монета чрез законно определяне на онази загуба на метал, която я демонетизира, така, обратно, на сребърните и на медните знаци се пречи да преминат от своите сфери на циркулация в циркулационната сфера на златната монета и да се затвърдят като пари, като се определя със закон размерът на цените, които те реализират. Така например в Англия човек е длъжен да приеме мед само до 6 пенса, а сребро само до 40 шилинга. Ако се пуснеха сребърни и медни знаци в големи количества, отколкото изискват нуждите на техните сфери на циркулация, от това не биха се повишили цените на стоките, а би станало натрупване на тези знаци у продавачите на дребно, които в края на краищата биха се принудили да ги продадат като метал. Така през 1798 г. английски медни монети, изразходвани от частни лица, на сума 20 350 ф. ст., се били натрупали у разни бакали, които напразно се опитвали да ги пуснат отново в обръщение и най-после трябвало да ги пуснат като стока на медния пазар.*

Сребърните и медните знаци, които представляват златните монети в определени сфери на вътрешната циркулация, притежават законно определено сребърно и медно съдържание, но обхванати веднаж от циркулацията, те се изтъркват подобно на златните монети и съответно на по-голямата скорост и непрекъснатост на своето обръщение още по-бързо се идеализират в призрачни тела. Ако би трябвало пак да се прокарва гранична линия за за-

* David Buchanan. „Observations on the Subjects treated of in Doctor Smith's Inquiry on the Wealth of Nations etc.“, Edinburgh, 1814, p. 3 [Давид Бюкенен. „Бележки върху предмети, разглеждани в „Изследване върху богатството на народите и т. н. на доктор Смит“. Единбург, 1814, стр. 3].

губата на метал, отвъд която сребърните и медните знаци биха загубили своя характер на монети, те самите би трябвало в определени кръгове на тяхната собствена сфера на циркулация да бъдат отново заместени с други символични пари, да кажем, желязни или оловни, и това представлява не едни символични пари чрез други символични пари би било един процес без край. Ето защо във всички страни с развита циркулация самата необходимост на паричното обръщение налага да се направи монетният характер на сребърните и медните знаци независим от каквато и да било губа на метал. С това се проявява обстоятелството, което лежи в самото естество на работата, че те са символи на златната монета не защото са символи, направени от сребро или мед, не защото имат стойност, а доколкото нямат такава.

Относително лишени от стойност неща като хартия могат значи да функционираат като символи на златните пари. Съществуването на спомагателни монети от металически знаци — сребро, мед и т. н., произхожда главно от това, че в повечето страни по-малоценните метали са циркулирали като пари*, напр. сребро в Англия, мед в древната Римска република. в Швеция, Шотландия и пр., преди процесът на циркулацията да ги е деградирал до положението на спомагателни монети и да е поставил на мястото им по-благороден метал. Впрочем, по самата природа на нещата израсналият непосредствено от металическата циркулация паричен символ сам е първоначално пак метал. Тъй както металически знаци заместват онази част от златото, която би трябвало постоянно да циркулира като разменна монета, така и другата част от златото, която като монета се поглъща постоянно от сферата на вътрешната циркулация, значи трябва постоянно да е в обръщение, може да бъде заместена със знаци без стойност. Нивото, под което никога не спада масата на монетите в обръщение, е дадено за всяка страна от самия опит. И така, отначало незначителната разлика между номиналното и металическото съдържание на металическите монети може да се развие до абсолютно отделяне. Монетното наименование на парите се отделя от тяхната субстанция и съществува във вид на листчета хартия без всякаква стойност. Също както разменната стойност на стоките се кристализира в златни пари чрез процеса на тяхната размяна, така и златните пари в обръщение се сублимират в свой собствен символ, най-напред във форма на изтъркана златна монета, след това във форма на спомагателни металически монети и най-после във форма на знак без всякаква стойност, на хартийка, на прост *стойностен знак*.

* В първото издание е *злато*; в личния екземпляр I и II поправено.

Впрочем златната монета е създала своите отначало металически, а после книжни заместници само защото въпреки загубата на част от своя метал е продължавала да функционира като монета. Тя не е циркулирала, защото се изхабявала, а се изхабявала чак до превръщане в символ, защото продължавала да функционира. Само доколкото самите златни пари стават в процеса на циркулацията прости знаци на собствената си стойност, само дотолкова те могат да бъдат заместени от прости стойностни знаци.

Доколкото движението $C—P—C$ е протичащо като процес единство на два преминаващи непосредствено един в друг моменти $C—P$ и $P—C$, или доколкото стоката преминава процеса на своята цялостна метаморфоза, дотолкова тя развива своята разменна стойност в цена и пари, за да отхвърли веднага тази форма, да стане пак стока, или по-скоро потребителна стойност. Следователно стоката се развива само към привидно обособяване на нейната разменна стойност. От друга страна, ние видяхме, че златото, доколкото то функционира само като монета, или се намира постоянно в обръщение, представлява действително само преплитането на метаморфозите на стоките и тяхното само изчезващо парично битие — реализира цената на едни стоки само за да осъществи цената на другите, но никъде не се явява като битие на разменната стойност в покой, или като намираща се самата в покой стока. Реалността, която разменната стойност на стоките получава в този процес и която златото представлява в неговото обръщение, е само реалността на електрическата искра. Макар че е действително злато, то функционира само като привидно злато и затова може в тази функция да бъде заместено със знаци за самото него.

Стойностният знак, който функционира като монета, да кажем хартията, е знак на количеството злато, изразено в неговото монетно наименование, т. е. знак на златото. Както определено количество злато само по себе си не изразява стойностно отношение, така и знакът, който го замества. Доколкото определено количество злато като предметено работно време притежава определена величина стойност, стойностният знак представлява стойност. Но представляваната от него стойностна величина винаги зависи от стойността на представляваното от него количество злато. По отношение на стоките стойностният знак представлява реалността на тяхната цена, той е *Signum pretii** и е знак на тяхната стойност само защото тяхната стойност е изразена в тяхната цена. В процеса $C—P—C$, доколкото той се представя само като

* — знак на цената. *Ред.*

единство в процес, или като непосредствено превръщане на двете метаморфози една в друга — а той се представя така в сферата на циркулацията, в която функционира стойностният знак — разменната стойност на стоките получава в цената само мислено, а в парите само представено, символично съществуване. По този начин разменната стойност се явява само като мислена или вещно представена, но не притежава *реалност* освен в самите стоки, доколкото в тях е предметено определено количество работно време. Ето защо *изглежда* като че ли стойностният знак представлява *непосредствено* стойността на стоките, представяйки се не като знак на златото, а като знак на разменната стойност, която в цената е само изразена, а съществува само в стоката. Но тази привидност е погрешна. Стойностният знак е непосредствено само *знак за цена*, следователно *знак на златото*, и само по околен път е знак за стойността на стоката. Златото не е продало своята сянка като Петер Шлемил,²⁷ а купува със сянката си. Затова стойностният знак действа само доколкото той вътре в процеса на циркулацията представлява цената на една стока по отношение на друга стока, или доколкото *представлява злато* по отношение на всеки отделен стокопритежател. Определено нещо, сравнително без стойност, напр. парче кожа, листче хартия и пр., става отначало по навик знак за паричния материал, но то се затвърдява като такъв само след като неговото битие на символ бъде гарантирано от общата воля на стокопритежателите, т. е. след като по закон получи конвенционално битие, а затова и принудителен курс. Държавните книжни пари с принудителен курс са завършената форма на *стойностния знак* и единствената форма на книжните пари, която израства непосредствено от металическата циркулация или от самата проста стокова циркулация. *Кредитните пари* спадат към една по-висша сфера на обществения производствен процес и се регулират от съвсем други закони. Символичните книжни пари всъщност съвсем не са нещо различно от спомагателните металически монети, само че действуват в по-широка сфера на циркулацията. Ако чисто техническото развитие на мащаба на цените, или на монетната цена, а след това и външното оформяване на суровото злато в златни монети вече са предизвикали намесата на държавата и с това видимо се е разграничила вътрешната циркулация от всеобщата стокова циркулация, това отделяне се завършва посредством развитието на монетата до стойностен знак. Като просто средство за циркулация парите могат да се обособяват изобщо само в сферата на вътрешната циркулация.

Нашето изложение показва, че монетното битие на златото като отделен от самата златна субстанция стойностен знак про-

излиза от самия процес на циркулацията, а не от някакво съглашение или държавна намеса. Русия дава поразителен пример за саморасло възникване на стойностния знак. През времето, когато сурови и кожухарски кожи служели там като пари, противоречието между този нетраен и неподходящ материал и неговата функция като средство за циркулация създадо навика да се замества този материал с малки парчета щемпелувана кожа, които по този начин станали асигнации, платими в сурови и кожухарски кожи. По-късно те под името копейки се превърнали в прости знаци за части от сребърната рубли и се запазили на някои места като такива чак до 1700 г., когато Петър Велики заповядал да бъдат обменени срещу малки медни монети, издадени от държавата*. Античните писатели, които са могли да наблюдават само явленията на металическата циркулация, разглеждат златната монета вече като символ, или като стойностен знак. Така е и у Платон**, и Аристотел***. В страни без каквото и да е раз-

* Henry Storch. „Cours d'économie politique etc. avec des notes par J. V. Say". Paris, 1823, t. IV, p. 79. [Хенри Щорх. „Курс по политическа икономика и т. н. със забележки от Ж. Б. Сей, Париж, 1823 г., том IV, стр. 79]. Щорх издал своето съчинение в Петербург на френски език. Ж. Б. Сей веднага го преиздал в Париж и го допълнил с така наречени „забележки“, които всъщност не съдържат нищо друго освен изгъркани фрази. Щорх приел тази прибавка на „принципа на науката“ към своето съчинение не съвсем учтиво (виж неговото съчинение „Considérations sur la nature du revenu national“. Paris, 1824. [Съображения върху природата на националния доход“. Париж 1824]).

** Plato. „De Rep., Z. II“ „νόμισμα ἐὶς μόνον τῆς ἀλλαγῆς“, („монетата е символ на размяната“) Opera omnia etc. ed. G. Stallbaumius, London, 1850, p. 304. [Платон, „Република“, кн. II: „Парите — знак на размяната“. Събрани произведения и т. н., изд. Г. Щалбаум, Лондон, 1850, стр. 304]. Платон разглежда парите само в двете определения — като мярка на стойността и като стойностен знак, но освен стойностния знак, служещ на вътрешната циркулация, той иска въвеждането на друг за връзките с Гърция и другите страни (сравни също така 5-а книга на неговите „Закони“).

*** Аристотел. „Никомахова етика“, книга 5, гл. 8: „Парите по съглашение са станали всеобщо средство на размяната. Затова те се наричат νόμισμα защото не съществуват по естествен начин, а по установяване (νόμος), и от нас зависи те да бъдат заменени или направени неупотребяеми.“ Аристотел схващал парите несравнено по-многогранно и по-дълбоко, отколкото Платон. В следващия пасаж той хубаво обяснява как от разменната търговия между различните общини произлиза необходимостта да се придаде паричен характер на една специфична стока, значи на една субстанция, която сама по себе си притежава стойност. „Когато станаха по-отдалечени помощните източници, откъдето беше възможно да се внесат липсващите предмети и където беше възможно да се изнесе собствения излишък, тогава неизбежно прибегнаха до употребата на пари... Дойде се до споразумение, при взаимния обмен да се дава или взема нещо такова, което, бидейки ценно само по себе си, би било удобно за всекидневно потребление, напр. желязо, сребро или нещо друго от този род.“ Аристотел. „Политика“, кн. I, гл. 9. Това място Мишел Шевалие, който или не е чел Аристотел, или не го е разбрал, цитира, за да докаже, че

витие на кредита, като Китай, книжни пари с принудителен курс се срещат твърде рано.* У по-старите защитници на книжните пари се посочва също тъй изрично, че превръщането на металическите монети в стойностни знаци произлиза от самия процес на циркулацията. Така се изказват Бенжамин Франклин** и епископ Бъркли.***

Колко топа хартия, нарязана на листчета, могат да циркулират като пари? Така поставен, въпросът би бил глупав. Лишените от стойност знаци са стойностни знаци само доколкото представляват златото вътре в процеса на циркулацията, а те го представляват само доколкото самото злато като монети би влязло

според мнението на Аристотел средството за циркулация трябва да се състои от една субстанция, притежаваща сама по себе си стойност. Напротив, Аристотел изрично казва, че парите като просто средство за циркулация изглеждали да имат само конвенционално или законно определено битие, както показвало самото тяхно наименование *утрица* и както те всъщност получавали своята потребителна стойност като монети само от самата своя функция, а не от присъщата на самите тях потребителна стойност. „Парите тъкмо затова ни се струват незаслужаващи внимание, защото са изцяло една условност, на която нищо не съответствува в природата, защото ако онези, които ги използват, ги заменят, те губят всякаква стойност и от тях не могат да се ползват за придобиване на каквото и да било необходимо нещо.“ (пак там [стр. 14]).

* Mandeville, Sir John. „Voyages and Travels“, London, ed. 1705 [Мандевил, сър Джон. „Пътешествия и странствувания“. Лондон, изд. 1705, стр. 105]: „Този император (на Китай) може да харчи толкоз, колкото иска, без ограничение. Защото той не е зависим и прави пари само от подпечатани кожни или хартийки. И когато тези пари са в обръщение толкова дълго, че започват да се разкапват, носят ги в императорската хазна, където в замяна срещу старите получават нови пари. И тези пари са в обръщение из цялата страна и из всички провинции... не правят пари нито от злато, нито от сребро“ и, както предполага Мандевил, „затова той може да харчи безгранично и по свое усмотрение“.

** Benjamin Franklin. „Remarks and facts relative to the American paper money“, 1764, p. 348, I. c. [Бенжамин Франклин. „Бележки и факти относно американските книжни пари“. 1764, стр. 348, цит. съч.]: „Именно по това време дори и сребърните пари в Англия стават за част от своята стойност задължително законно платежно средство; тази част е разликата между тяхното реално тегло и тяхното наименование. Голяма част от шилингите и шестпенсовите монети, които сега са в обръщение, са загубили от изгъркване 5, 10, 15, 20, а някои шестпенсови монети и 50% от своето тегло. На тази разлика между реалното и номиналното съдържание не съответствува никаква вътрешна стойност; не съответствува дори хартия, не съответствува нищо. Сребърната монета със стойност 3 пенса минава за 6-пенсова монета само защото е законно платежно средство и всички знаят, че тя лесно може да се предаде на друг за същата стойност.“

*** Бъркли. Цит. съч.: „Ако бъде запазено наименованието на монетата, след като нейният метал е споделил съдбата на всички телени вещи, няма търговията не би продължавала?“

в процеса на циркулацията — количество, определено от неговата собствена стойност, ако са дадени разменните стойности на стоките и скоростта на техните метаморфози. Листчета с наименование 5 ф. ст. биха могли да циркулират само в 5 пъти по-малък брой, отколкото листчета с наименование 1 ф. ст., а ако всички платежи се извършваха с листчета от по 1 шилинг, би трябвало да циркулират 20 пъти повече шилингови листчета, отколкото от по 1 ф. ст. Ако златната монета се представляваше от листчета с различни наименования, напр. от по 5 ф. ст., 1 ф. ст., 10 шилинга, количеството на тези различни видове стойностни знаци щеше да се определя не само от необходимото за общата циркулация количество злато, но и от количеството злато, необходимо за сферата на циркулация на всеки отделен вид. Ако 14 милиона фунта стерлинги (така приема английското законодателство, но не за монетите, а за кредитните пари) бяха нивото, под което никога не би спаднала циркулацията на дадена страна, можеха да циркулират 14 милиона книжни листчета, всяко от които да е стойностен знак за 1 ф. ст. Ако стойността на златото спаднеше или се покачеше, защото необходимото за неговото произвеждане работно време се е намалило или увеличило, при непроменена разменна стойност на една и съща стокова маса броят на циркулиращите еднофунтови листчета щеше да се увеличи или намали обратно пропорционално на изменението на стойността на златото. Ако златото като мярка на стойностите се заместеше със сребро, ако стойностното отношение на среброто към златото беше 1:15 и ако всяко листче представляваше занапред същото количество сребро, което то по-рано е представлявало в злато, вместо 14 милиона би трябвало да циркулират занапред 210 милиона еднофунтови листчета. Следователно количеството на книжните листчета е определено от количеството на златните пари, които те заместват в циркулацията, и тъй като те — доколкото заместват златото — са само стойностни знаци, тяхната стойност е определена просто от тяхното количество. Значи, докато количеството на циркулиращото злато зависи от цените на стоките, стойността на циркулиращите книжни листчета зависи, обратно, изключително от тяхното собствено количество.

Намесата на държавата, която издава книжните пари с принудителен курс — а ние разглеждаме тук само този вид книжни пари, — изглежда като че ли отменя икономическия закон. Държавата, която в монетната цена само е дала на определено тегло злато определено кръщелно име, а при сеченето на монетите само е сложила върху златото своя печат, сега изглежда чрез магията

на своя печат да превръща хартията в пари. Тъй като книжните листчета имат принудителен курс, никой не може да попречи на държавата да вкара в циркулация произволно голям брой от тях и да напечата върху тях произволни монетни наименования като 1 ф. ст., 5 ф. ст., 20 ф. ст. Намиращите се веднаж в циркулацията листчета не могат да бъдат изхвърлени не само защото тяхното движение се задържа на границата на държавата, но и защото те загубват *извън* циркулацията всякаква стойност, както потребителна, така и разменна. Откъснати от своето функционално битие, те се превръщат в нищожни хартийки. Впрочем тази власт на държавата е само привидна. Тя може да хвърли в циркулацията произволно количество книжни листчета с произволни монетни наименования, но с този механичен акт престава и нейният контрол. Веднаж обхванати от циркулацията, стойностният знак или книжните пари попадат под властта на нейните иманентни закони.

Ако 14 милиона фунта стерлинги бяха сумата на златото, необходима за стоковата циркулация, и ако държавата хвърлеше в циркулация 210 милиона листчета, всяко с наименованието 1 ф. ст., тези 210 милиона щяха да се превърнат в представители на злато на сума 14 милиона фунта стерлинги. Щеше да е също като че ли държавата е направила от еднофунтовите листчета представители на един 15 пъти по-малокцен метал или на една 15 пъти по-малка тегловна част от златото от по-рано. Нищо нямаше да е изменено освен наименованието на мащаба на цените, което, естествено, е конвенционално, безразлично дали то става направо — чрез изменение на съдържанието на монетата, или косвено — чрез увеличение на броя на книжните листчета в размер, съответстващ на нов, по-нисък мащаб. Тъй като наименованието фунт стерлинг би показвало сега 15 пъти по-малко количество злато, всички стокови цени биха се покачили 15 пъти и 210-те милиона еднофунтови листчета действително биха били също тъй необходими, както по-рано 14 милиона. В същия мащаб, в който би се увеличила цялата сума на стойностните знаци, би се намалило количеството злато, което представлява всеки от тези знаци. Покачването на цените би било само реакция на циркулационния процес, който насилствено приравнява стойностните знаци към онова количество злато, на чието място те претендират да циркулират.

В историята на паричните фалшификации, извършвани от английското и френското правителство, констатираме неведнаж, че цените не са се повишавали в същата пропорция, в която е била фалшифицирана сребърната монета. Просто защото съот-

ношеннето, в което е бил увеличен броят на монетите, не е съответствувало на съотношението, в което те са били фалшифицирани, т. е. защото от по-лошата метална композиция не е било насечено достатъчно количество, за да могат разменните стойности на стоките да бъдат занаяпред оценявани в тази метална композиция като мярка на стойностите и да бъдат реализирани в монети, отговарящи на тази по-ниска единица мярка. Това разрешава затруднението, неразрешено в дуела между Лок и Ланундс. Съотношението, в което стойностният знак, бил той хартия или фалшифицирано злато и сребро, замества изчислени съобразно с монетната цена тегла злато и сребро, зависи не от неговия собствен материал, а от количеството му, намиращо се в циркулация. Трудността при разбиране на това съотношение произлиза от туй, че парите в двете свои функции, като мярка на стойностите и като средство за циркулация, са подчинени не само на обратни, но и на привидно противоречащи на противоположността на двете функции закони. За тяхната функция* като мярка на стойностите, в която парите служат само като пари за смятане, а златото — само като мислено злато, всичко зависи от природния материал. Разменните стойности, оценени в сребро, или като цени в сребро, се представят естествено съвсем иначе, отколкото оценени в злато, или като цени в злато. Напротив, в тяхната функция като средство за циркулация, в която златото не е само в нашата представа, а трябва да бъде налице като действително нещо наред с другите стоки, материалът на парите става безразличен, докато всичко зависи от тяхното количество. За единицата мярка е от решаващо значение дали тя е един фунт злато, сребро или мед, докато простият брой прави от монетата, независимо от нейния собствен материал, съответно осъществяване на всяка от тези единици мерки. Но обстоятелството, че при само мислените пари всичко зависи от тяхната материална субстанция, а при сетивно съществуващата монета всичко зависи от едно мислено числено съотношение, противоречи на обикновения човешки разсъдък.

Така че покачването или спадането на стоковите цени заедно с покачването или спадането на масата книжни листчета — последното в случаите, когато книжните листчета са изключително средство за циркулация — е само насилствено осъществяване от циркулационния процес на механически нарушения отвън закон, според който количеството на циркулиращото злато е определено от цените на стоките, а количеството на циркулиращите

* За тяхната функция е прибавено в личния екземпляр I.

стойностни знаци — от количеството на златните монети, които те заместват в циркулацията. Затова, от друга страна, всяка произволна маса книжни листчета се абсорбира и сякаш смилва от процеса на циркулацията, защото стойностният знак, с каквато и златна титла да влезе в циркулацията, вътре в последната бива сведен до знак на това количество злато, което би могло да циркулира вместо него.

В циркулацията на стойностните знаци всички закони на действителната парична циркулация изглеждат обърнати и поставени с главата надолу. Докато златото циркулира, защото има стойност, хартията има стойност, защото циркулира. Докато при дадена разменна стойност на стоките количеството на циркулиращото злато зависи от неговата собствена стойност, стойността на хартията зависи от нейното циркулиращо количество. Докато количеството на циркулиращото злато се покачва или спада заедно с покачването или спадането на стоковите цени, последните изглежда да се покачват или спадат заедно с промяната в количеството на циркулиращата хартия. Докато стоковата циркулация може да абсорбира само определено количество златни монети, поради което последователната контракция и експанзия на циркулиращите пари се представя като необходим закон, книжните пари изглежда да влизат в циркулацията във всяко произволно количество. Докато държавата фалшифицира златните и сребърните монети и така смущава тяхната функция като средство за циркулация, когато издава монетите макар и само с $\frac{1}{100}$ гран под тяхното номинално съдържание, тя извършва съвсем правилна операция, когато издава книжни листчета без стойност, които нямат нищо от метала освен монетното наименование. Докато златната монета очевидно представлява стойността на стоките, доколкото последната сама е оценена в злато, или е представена като цена, стойностният знак изглежда непосредствено да представлява стойността на стоката. Затова става ясно защо наблюдателите, които са изучавали едностранчиво явленията на паричната циркулация по циркулацията на книжни пари с принудителен курс, е трябвало неправилно да схванат всички закони, иманентни на паричната циркулация. В действителност тези закони не само изглеждат превратно в циркулацията на стойностните знаци, но и заличени, тъй като книжните пари, когато са издадени в съответно количество, извършват движения, които не им са свойствени като стойностни знаци, докато свойството на самите тях движение, вместо да произхожда направо от метаморфозата на стоките, възниква от нарушението на тяхната правилна пропорция към златото.

3. ПАРИ

За разлика от монетите, *парите*, резултат на циркуляционния процес във формата $C—P—C$, образуват отправната точка на циркуляционния процес във формата: $P—C—P$, т. е. размяна на пари срещу стока с цел да се размени стока срещу пари. Във формата $C—P—C$ изходна и крайна точка на движението образува стоката, а във формата $P—C—P$ — парите. В първата форма парите посредничат при стоквата размяна, в последната форма стоката посредничи за превръщането на парите в пари. Парите, които в първата форма са само средство, се явяват в последната форма като крайна цел на циркулацията, докато стоката, която в първата форма е крайна цел, се явява във втората форма само като средство. Тъй като парите са вече резултат от циркулацията $C—P—C$, във формата $P—C—P$ резултатът на циркулацията се явява същевременно и като нейна изходна точка. Докато при $C—P—C$ обменът на веществата е действителното съдържание, самото битие на формата на стоката, произлязло от този пръв процес, образува действителното съдържание на втория процес $P—C—P$.

Във формата $C—P—C$ двата крайни члена са стоки с еднаква величина на стойността, но същевременно с качествено различни потребителни стойности. Тяхната размяна $C—C$ е действителен обмен на веществата. Напротив, във формата $P—C—P$ и двата крайни члена са злато, и при това злато с една и съща величина на стойността. Да се разменя злато срещу стока с цел да се размени стока срещу злато или, ако разгледаме резултата $P—P$, да се разменя злато срещу злато изглежда безсмислено. Но ако сведем формулата $P—C—P$ към формулата: *купувам*, за да *продавам*, което значи само да се разменя с помощта на едно посредническо движение злато срещу злато, тогава веднага ще познаем господстващата форма на буржоазното производство. Обаче на практика никой не купува само за да продаде, а купува евшино, за да продаде по-скъпо. Разменят пари срещу стока, за да разменят тази стока срещу по-голямо количество пари, така че крайните членове $P—P$ са различни, ако не качествено, го количествено. Такава количествена разлика има за предпоставка *размяна на нееквиваленти*, докато стоката и парите като такива са само противоположни форми на самата стока, значи различни начини на съществуване на една и съща стойностна величина. Така че кръгообръщението $P—C—P$ крие под формите пари и стока по-развити производствени отношения и в рамките на простата циркулация е само рефлекс на едно по висше дви-

жение. Ето защо трябва да изведем парите, за разлика от средството за циркулация, от непосредствената форма на стоковата циркулация $C—P—C$.

Златото, т. е. специфичната стока, която служи за мярка на стойностите и за средство за циркулация, се превръща в пари без по-нататъшното съдействие на обществото. В Англия, където среброто не е нито мярка на стойностите, нито господстващо средство за циркулация, то не се превръща в пари, точно както в Холандия златото престанало да бъде пари, щом било детронирано като мярка на стойностите. Така че една стока става пари преди всичко като единство от мярка на стойностите и средство за циркулация, или единството от мярка на стойностите и средство за циркулация е пари. Но като такова единство златото притежава ново самостоятелно съществуване, различно от неговото битие в тези две функции. Като мярка на стойностите то е само мислени пари и мислено злато; само като средство за циркулация то е символични пари и символично злато; но в своята металическа телесност златото е пари, или парите са действително злато.

Нека за момент разгледаме намиращата се в покой стока злато, която е пари, в нейното отношение към другите стоки. Всички стоки представляват в своите цени определена сума злато, значи са само представлявано злато или представлявани пари, *представители на златото*, тъй както, обратно, в стойностния знак парите се явяваха като прост представител на стоковите цени.* Тъй като по този начин всички стоки са само представлявани пари, парите са единствената действителна стока. В противоположност на стоките, които само представляват самостоятелното битие на разменната стойност, на всеобщия обществен труд, на абстрактното богатство, златото е *материалното битие на абстрактното богатство*. Откъм потребителната стойност всяка стока изразява чрез отнасянето ѝ към някоя отделна потребност само един момент от вещественото богатство, само една отделна страна на богатството. Обаче парите задоволяват всяка потребност, доколкото могат да бъдат заменени непосредствено с предмета на всяка потребност. Тяхната собствена потребителна стойност е реализирана в безкрайната редица от потребителни стойности, които образуват техния еквивалент. В своята плътна ме-

* „Не само благородните метали са знаци на нещата... но и, обратно, нещата... са знаци на златото и на среброто. А. Genovesi. „Lezioni di Economia civile“ (1765), p. 281 [А. Дженовези. „Лекции по гражданска икономия“ (1765), стр. 281] в изданието на Кустоди „Съвременни икономисти“, т. VIII.

талност парите съдържат неразтворено цялото материално богатство, което е разгърнато в стокския свят. Следователно, ако стоките в своите цени представляват всеобщия еквивалент, или абстрактното богатство, златото в своята потребителна стойност представлява потребителните стойности на всички стоки. Ето защо златото е материалният представител на вещественото богатство. То е „*précis de toutes les choses*“* (Боагилбер), компендиум на общественото богатство. Заедно с това по своята форма то е непосредствено изпълнение на всеобщия труд, а по съдържание — олицетворение на всички видове реален труд. То е всеобщото богатство като индивид**. В своя образ на посредник в циркулацията то е претърпяло всякакъв вид повреда, било е обрязвано и дори сведено до само символичен лист хартия. Като пари то получава отново своето златно величие. От слуга то става господар.*** От прост помагач — става бог на стоките.****

а) Образуване на съкровища

Първоначално златото се отделило от средството за циркулация с това, че стоката прекъснала процеса на своята метаморфоза и се застояла в своята фаза на златен пашкул. Това става

* — „обобщение на всички неща“. *Ред.*

** Петн. „Златото и среброто са „universal wealth“ [универсално богатство]“, „Политическа аритметика“, стр. 242.

*** Е. Missetden. „Free Trade or the Means to make Trade flourish etc“. London, 1622 [Е. Мисълдън. „Свободната търговия или средството за процъфтяване на търговията и т. н.“, Лондон, 1622 г.]. „Естественният предмет на търговията е merchandise, which merchants from the end of the trade have stiled commodities [стока, която след завършване на производството търговците наричат полезност]. Изкуственият предмет на търговията са парите, които са получили титлата sinewes of warre and of state [нерви на войната и държавата]. Парите, макар по естество и по време да идват след стоката, yet for as much as it is now in use has become the chiefe [са станали, доколкото се сега в употреба, главното]. (стр. 7). Той сравнява стоката и парите с „двумата сина на стария Яков, който сложил дясната си ръка върху по-младия, а лявата върху по-стария“. (Пак там) Boisguillebert. „Dissertation sur la nature des richesses“ etc I. c. (p. 395, 399) [Боагилбер. „Трактат върху природата на богатствата и т. н.“, цит. съч. (стр. 395, 399)] „и ето, робът на търговията става неин господар... Мизерията на народите идва само от това, че бившият роб е бил направен господар, или по-право тиранин.“

**** Боагилбер: „От тези метали (злато и сребро) са направили идоли и пренебрегвайки целта и намерението, за които са били въведени в търговията, а именно да служат като залог при размяната и при взаимното предаване, тях почти са ги отделили от тази служба, за да ги превърнат в божества, на които са пожертвували и още продължават да жертвуват повече блага, скъпоценности и дори хора, отколкото спялата древност някога е жертвувала на своите лъжливи божества“ (Пак там, стр. 395).

всеки път, когато продажбата не премине в покупка*. Следователно обособяването на златото като пари е преди всичко нагледен израз на разпадането на циркулационния процес, или на стоквата метаморфоза, на два отделни акта, безразлично съществуващи един от друг. Самата монета става пари, щом нейното движение бъде прекъснато. В ръката на продавача, който я е получил срещу своята стока, тя е пари, а не монета; щом излязат от неговата ръка, те стават пак монета. Всеки е продавач на едностранната стока, която произвежда, но купувач на всички останали стоки, от които той се нуждае за своето обществено съществуване. Докато проявяването му като продавач зависи от работното време, което е необходимо за произвеждане на стоката му, проявяването му като купувач се обуславя от постоянното подновяване на жизнените потребности. За да може да купува, без да продава, той трябва да е продал, без да е купил. Възщност циркулацията $C—P—C$ е само намиращото се в процес единство на продажбата и покупката, доколкото тя същевременно е постоянен процес на тяхното разделяне. За да могат парите да текат постоянно като монети, монетите трябва постоянно да кристализират в пари. Постоянното обръщение на монетите е обусловено от тяхното постоянно застояване в по-големи или по-малки количества във вид на монетни резервни фондове — които възникват всестранно вътре в циркулацията и също тъй я обуславят, — чието образуване, разпределение, разпадане и възобновяване се изменя непрекъснато, чиято наличност постоянно изчезва, чието изчезване е постоянно налице. Адам Смит е изразил това непрекъсващо превръщане на монетите в пари и на парите в монети така, че всеки стокоприжател покрай отделната стока, която продава, трябва да има винаги в запас известна сума от всеобщата стока, с която той купува. Видяхме, че в циркулацията $C—P—C$ вторият член $P—C$ се разпада на редица покупки, които не се извършват изведнаж, а последователно във времето, така че една част от P се намира в обръщение като монети, докато другата част лежи като пари. Парите тук са възщност само *супендирани монети* и отделните съставни части на намиращата се в обръщение монетна маса се явяват последователно ту в една, ту в другата форма. Затова това първо превръщане на средството за циркулация в пари представлява само един технически момент от самото парично обръщение.**

* В първото издание „покупката не премннава в продажба“. Поправено в личните екземпляри I и II.

** Боагилбер веднага надушва в първото премннаване в недвижно състояние на това *perpetuum mobile*, т. е. в отрицанието на тяхното функционално

Първата саморасла форма на богатството е формата на излишък или изобилие, оная част от продуктите, която не е непосредствено необходима като потребителна стойност, или притежаването на такива продукти, чиято потребителна стойност е във от кръга на най-необходимите потребности. При разглеждането на прехода от стока към пари видяхме, че този излишък или това изобилие на продуктите при неразвито стъпало на производството образува същинската сфера на стокообмена. Излишните продукти стават заменяеми продукти, или стоки. Адекватната форма на съществуване на този излишък е златото и среброто — първата форма, в която хората задържат богатството като абстрактно обществено богатство. Не само че стоките могат да бъдат съхранявани във формата на злато или сребро, т. е. в материала на парите, но златото и среброто са богатство в консервирана форма. Всяка потребителна стойност като такава служи с това, че я консумират, т. е. унищожават. Обаче потребителната стойност на златото като пари е да бъде носител на разменната стойност, като безформен суров материал да бъде материализация на всеобщото работно време. Като безформен метал разменната стойност притежава трайна форма. Злато или сребро, приведени в неподвижност като пари, са *съкровище*. У народи с чисто метална циркуляция, както това е у древните народи, образуването на съкровища се явява като всестранен процес, като се почне от отделния индивид и се стигне до държавата, която охранява своето държавно съкровище. В по-старите времена, в Азия и Египет, тези съкровища, под разпореждането на царете и жреците, се явяват по-скоро като свидетелства за тяхната мощ. В Гърция и Рим образуването на съкровища като осигурена и винаги готова за действителна форма на излишъка се превръща в политика. Бързото пренасяне на такива съкровища от една страна в друга, извършвано от завоевателите, и тяхното отчасти внезапно вливане в циркуляцията са една своеобразност на античната икономика.

Като *опредметено работно време* златото гарантира величината на своята собствена стойност и понеже то е материализация на *всеобщото работно време*, процесът на циркуляцията му гарантира неговото постоянно действие като разменна стойност.

битие като средство за циркуляция, тяхното обособяване по отношение на стоките. Парите, казва той, трябва да бъдат в „постоянно движение, което е възможно само докато са подвижни; станат ли неподвижни — всичко е загубено“. („Търговията на дребно на Франция“, стр. 213.) Той не вижда, че тази неподвижност е условие за тяхното движение. Всъщност той иска стойността форма на стоките да се явява само като изчезваща форма на техния обмен на веществата, но никога да не се затвърди като самоцел.

Поради простия факт, че стокoprитежателят може да задържи стоката в образа ѝ на разменна стойност, или да задържи самата разменна стойност като стока, размяната на стоките става — с цел да бъдат получени обратно в преобразената форма на златото — истински мотив на циркулацията. *Метаморфозата на стоката С—П се извършва заради самата нейна метаморфоза, за да бъде тя превърната от отделно натурално богатство във всеобщо обществено богатство. Вместо обмена на веществата, самоцел става смяната на форми. От проста форма разменната стойност се превръща в съдържание на движението. Стоката се запазва като богатство, като стока, само доколкото тя се запазва вътре в сферата на циркулацията, а тя се запазва в такова текущо състояние само доколкото се вкостенява в сребро и злато. Тя остава в ход като кристал на циркулационния процес. Впрочем самото злато и сребро се фиксират като пари само доколкото не са средство за циркулация. Като не-средства за циркулация те стават пари.** Така че изтеглянето на стоката от циркулацията във форма на злато е единственият начин да се държи стоката постоянно в сферата на циркулацията.

Стокoprитежателят може да получи обратно от циркулацията във вид на пари само това, което ѝ дава във вид на стока. Ето защо постоянното продаване, непрестанното хвърляне на стоки в циркулацията, е първо условие за образуването на съкровища от гледището на стоквата циркулация. От друга страна, парите постоянно изчезват като средство за циркулация в самия циркулационен процес, като се осъществяват постоянно в потребителни стойности и преминават в преходни потребления. Следователно те трябва да бъдат изтръгнати от унищожавашото ги течение, или стоката трябва да бъде задържана в нейната първа метаморфоза, като им се попречи да изпълнят своята функция на покупателно средство. Стокoprитежателят, който сега е станал нагрупвач на съкровище, трябва да продава възможно най-много и да купува възможно най-малко, както още старият Катон поучавал: *patrem familias vendacem, pop emacem esse*²⁸. Както трудолюбието е положителното условие за образуване на съкровища, така пестеливостта е отрицателното. Колкото по-малко еквивалентът на стоката се изтегля от циркулацията във вид на отделни стоки или потребителни стойности, толкова повече той се изтегли от нея във формата на пари или на разменна стойност.** Така че присвояването на богатството в неговата всеобща форма обуславя

* В личния екземпляр I подчертано от Маркс.

** „Колкото повече расте запасът от стоки, толкова повече се намалява онзи, съществуващ като съкровище (in treasure).“ Мисълдън, цит. съч., стр. 22.

отказването от богатството в неговата материална реалност. Ето защо живият двигател за образуване на съкровища е *скъперничеството*, за което необходимост е не стоката като потребителна стойност, а разменната стойност като стока. За да бъде завладян излишъкът в неговата всеобща форма, отделните потребности трябва да бъдат третираны като лукс и излишък. Така, през 1593 г. кортесите изпратили до Филип II едно изложение, в което между другото се казва:

„Кортесите на Валадолид помолнаха през 1586 г. Ваше Величество занаят да не разрешава внасянето в кралството на свещи, стъклени стоки, бижутерни ножове и други подобни неща, които идват от чужбина, за да бъдат обменени срещу злато тези толкова безполезни за човешкия живот неща, като че ли испанците са *индианци*.“

Натрупвачът на съкровище презира светските, временните и преходните наслади, за да гони вечното съкровище, което не ядат нито молци, нито ръжда, което е съвсем небесно и съвсем земно.

„Всеобщата далечна причина за нашия недостиг на злато“, казва Ми-сълдън в цитираното съчинение, „е, че кралството прекалява при консумиране на чуждестранни стоки, които се оказват за нас вместо *commodities** *dis-commodities***, като ни откъсват от също толкова съкровища, които иначе биха били внесени вместо тия играчки (*toys*). Ние консумираме у нас в прекалено голямо изобилие вина от Испания, Франция, Ренания и Левант; испанското сухо грозде, левантинските сафиди, *Lawns* (вид фино платно) и *Cambrics* (батисти) от Ено, копринените изделия от Италия, захарта и тютюнът от Западна Индия, подпряките от Източна Индия — всичко това за нас не е *абсолютна потребност* и все пак тези неща се купуват със сухо злато.“***

Като злато и сребро богатството е непреходно както защото разменната стойност съществува в устойчив метал, така и особено защото златото и среброто са възпрепятствувани да се превърнат като средство за циркулация в само изчезваща парична форма на стоката. По този начин преходното съдържание бива жертвувано заради непреходната форма.

„Ако чрез данъци парите се отнемат от този, който ги изяжда и изпива, и се дадат на друг, който ги употребява за мелниорация на земята, риболовство, минно дело, манифактура или дори за облекло, това има предимство за обществото, защото дори и дрехите не са толкова преходни, както яденето и литнетата. Ако те бъдат употребени за мебели, предимството е по-голямо, за строеж на къщи — още по-голямо и т. и., а най-голямо е, ако в страната бъде внесено злато и сребро, защото само тези неща не са преходни и се ценят като богатство във всички времена и на всички места; всичко друго е само богатство *pro hic et nunc* [за тук и засега].“****

* — полезни. *Ред.*

** — вредни. *Ред.*

*** Пак там, стр. 11—13.

**** Петн. „Политическа аритметика“, стр. 196.

Изтръгването на парите от потока на циркулацията и спазването им от общественения обмен на веществата се проявява и външно при *заравянето*, така че общественото богатство като подземно непреходно съкровище е поставено в съвсем тайно частно отношение към стокоприитежателя. Д-р Берние, който е прекарал известно време в двореца на Аурангзеб в Делхи, разказва как търговците заравят тайно и дълбоко парите си, особено пък езичниците немохамедани, които държат в ръцете си почти цялата търговия и всичките пари,

„проникнати от вярата, че златото и среброто, което скриват приживе, ще им служи след смъртта на оня свят“*.

Впрочем натрупвачът на съкровище, доколкото неговият аскетизъм е свързан с енергично трудолюбие, в религията си е по същество протестант и още повече пуританин.

„Не може да се отрече, че купуването и продаването е нещо необходимо, от което не можем да се лишим и можем да се ползуваме християнски, особено на такива неща, които задоволяват нуждата и благоприличието, защото и патрарсите са купували и продавали така добитък, вълна, жито, масло, мляко и други блага. Това са божи дарове, които бог дава чрез земята и разделя между хората. Обаче търговията с чуждите страни, която докарва стоки от Каликут и Индия** и други подобни, като такива скъпоценни коприни, златни изделия и подправки, които служат само за разкош, без да принасят полза, и изсмукват парите от страната и населението, не би трябвало да се допуска, ако имаме управление и князе. Но за това сега не искам да пиша; защото считам, че на края, когато не ще имаме вече пари, сами ще трябва да се откажем от тази търговия, както и от украшенията и лакомствата: иначе никакви писания и науки не ще помогнат, докато не ни принуди нуждата и мизерията.“***

* François Bernier. „Voyages contenant la description des états du Grand Mogol“, tome I, conf. p. 312—314. [Франсоа Берние. „Пътешествията, съдържащи описание на държавите на Великия Могол“, т. I, ср. стр. 312—314], парижко издание, 1830 г.

** Каликут, пристанище на малабрийския бряг на индийската провинция Мадрас. Лутер през 1524 г. пише: „Каликут и Индия“, защото Васко да Гама слеза там за пръв път през 1498 г. През времето на Лутер то не се числи към Индия. Градът става окончателно английско владение едва през 1792 г. *Ред.*

*** Dr. Martin Luther. „Bücher vom Kaufhandel und Wucher“. 1524 [Д-р Мартин Лутер. „Книги за търговията и лихварството“, 1524]. На същото място Лутер казва: „Бог е докарал нас, немците, дотам, да трябва да изнасяме своето злато и сребро в чуждите страни, да обогатяваме цял свят, а сами да останем просиящи. Англия сигурно щеше да има по-малко злато, ако Германия ѝ оставеше нейното сукно, а португалският крал също така щеше да има по-малко злато, ако му оставехме подправките за ястия. Пресметни колко злато се изнася без нужда и без причина от немската земя на един франкфуртски панаир: ще се зачудниш как е могла да остане стотинка в Германия. Франкфурт е златната и сребърна дупка, през която изтича от немската земя всичко, което извира и расте, което у нас се сече и кове на монети: ако тази дупка беше запушена, нямаше сега да чуваме жалбите, че навсякъде има само задължения и че ня-

В периоди на сътресения в обществения обмен на веществата заравнянето на пари като съкровища се извършва дори и в напредналото буржоазно общество. Обществената връзка в нейната компактна форма — за стокoprитежателите тая връзка се състои в стоката, а адекватното битие на стоката са парите — бива спасена от общественото движение. Общественият *pervus regum** бива погребан редом с тялото, чийто нерв е той.

Съкровището би било само безполезен метал, паричната му душа щеше да отлети от него и то щеше да остане само като изгорена пепел на циркулацията, като нейна *caput mortuum***, ако не се намираше в постоянно напрежение спрямо циркулацията. Парите, или обособената разменна стойност, са по качеството си битие на абстрактното богатство, но, от друга страна, всяка дадена парична сума е количествено ограничена величина на стойността. Количествената граница на разменната стойност противоречи на нейната качествена всеобщност и натрупачът на съкровище чувствава тази граница като ограничение, което наистина се превръща същевременно и в качествено ограничение, или прави съкровището ограничен представител на вещественото богатство. Парите като всеобщ еквивалент се представят, както видяхме, непосредствено в едно уравнение, в което те самите образуват едната страна***, а безкрайният ред от стоки — другата. От величината на разменната стойност зависи доколко парите се реализират приблизително като такава безкрайна редица, т. е. доколко те съответствуват на своето понятие като разменна

ма никакви пари, че села и градове са разорени от лихварите. Но нека всичко върви тъй, както иска да върви: немци сме, немци трябва да останем! Няма да отстъпим, защото трябва.“

В горещитраното съчинение Мисълдън иска да задържи златото и среброто поне в кръга на християнските народи: „Парите намаляват поради търговията отвъд християнските страни — с Турция, Персия и Източна Индия. Тези клонове на търговията се водят главно с налични пари, обаче съвсем иначе, отколкото клоновете на търговията между самите християнски народи. Защото, макар търговията в християнския свят да се извършва с налични пари, все пак парите остават затворени в неговите граници. Тук има наистина течения и обратни течения, приливи и отливи на парите при търговията, която се води вътре в християнския свят, защото понякога те са повече в едната му част, а по-малко в другата, в зависимост от това, че една страна страда от недостиг, а друга — от излишек; парите идват, отиват си и се въртят в кръга на християнските народи, но винаги остават в техните граници. Но парите, които при търгуване излизат извън християнския свят в посочените по-горе страни, са изразходвани окончателно и никога не се връщат.“

* — нерв на нещата. *Ред.*

** — буквално: мъртва глава (название на железен окис), тук в смисъл: мъртви останки. *Ред.*

*** В първото издание *едното коляно*; поправено в личния екземпляр II.

стойност. Движението на разменната стойност като разменна стойност, като автомат, изобщо може да се състои само в това, да излезе извън своята количествена граница. Но с прекрачването на количествената граница на съкровището се създава нов предел, който също трябва да бъде премахнат. Като предел се явява не определена граница на съкровището, а всяка негова граница. Следователно образуването на съкровище няма иманентна граница, няма мярка в себе си, а е безкраен процес, който във всеки свой постигнат резултат намира подтик за своето започване. Ако увеличаването на съкровището става само чрез консервирането му, неговото консервиране става само чрез увеличаването му.

Парите не са само *един* обект на стремежа към забогатяване, а са *същинският* негов обект. Този стремеж по същество е *augi sacra fames**. За разлика от стремежа към отделно природно богатство или потребителни стойности, като дрехи, украшения, стада и т. н., стремежът към забогатяване е възможен само когато всеобщото богатство, като такова, е индивидуализирано в отделно нещо и затова може да бъде задържано във вид на единична стока. Ето защо парите се явяват едновременно и обект, и източник на стремежа към забогатяване.** Това, което наистина лежи в основата, е, че разменната стойност като такава, а с това и нейното увеличение стават цел. Скъперничеството задържа съкровището, като не позволява на парите да станат средство за циркулация, но жаждата за злато съхранява паричната му душа, неговото постоянно напрежение спрямо циркулацията.

Дейността, чрез която се образува съкровището, е, от една страна, изтегляне на парите от циркулацията по пътя на постоянно повтарящи се продажби, а, от друга страна — просто събиране, *натрупване*. И наистина, само в сферата на простата циркулация, и то във формата на образуване на съкровище, става натрупването на богатството като такова, докато, както ще видим по-нататък, другите тъй наречени форми на натрупването важат погрешно като натрупване само вследствие на спомена, останал от простото парично натрупване. В едни случаи всички други стоки биват натрупвани като потребителни стойности и тогава начинът на тяхното натрупване е определен от особеността на тяхната потребителна стойност. Така например натрупването на жито изисква специални приспособления. Натрупването на овце ме пра-

* — проклета жажда за злато. *Ред.*

** „От парите води своето начало скъперничеството... Тук постепенно се разгаря лудост, вече не скъперничество, а жажда за злато.“ Plin. „Hist. nat.“. L. XXXIII, с. III, [sect. 14] [Плиний, „Естествена история“, кн. XXXIII, гл. III, параграф 14].

ви овчар, натрупването на роби и земя изисква господарски и робски отношения и т. н. Образуването на запас от специално богатство изисква специални процеси, различни от самия прост акт на натрупване, и развива специални страни на индивидуалността. В други случаи богатството във формата на стоки бива натрупвано като разменна стойност и тогава натрупването се явява като търговска или специфично икономическа операция. Нейният субект става търговец на жито, търговец на добитък и т. н. Златото и среброто са пари не поради някаква дейност на индивида, който ги натрупва, а като кристали на циркулационния процес, който протича без негово съдействие. Неговата работа се състои само в това, да ги отделя настрана и да натрупва тежест върху тежест — съвсем безсъдържателна дейност, която, приложена към други стоки, би ги обезценила.*

Нашият натрупвач на съкровище изглежда мъченик на разменната стойност, благочестив аскет на върха на металния стълб. Той търси богатството само в неговата обществена форма и затова го заравя и скрива от обществото. Той жадува за стоката в нейната винаги годна за циркулация форма и затова я изтегля от циркулацията. Той мечтае за разменната стойност и затова не върши размяна. Текущата форма на богатството и неговата вкаменелост, еликсир на живота и камък на мъдростта, се мяркат в алхимически вихър. В своята въображаема безгранична жажда за наслади той се отказва от всяка наслада. Защото иска да задоволи всички обществени потребности, той едва задоволява естествените си нужди. Като задържа богатството в неговата металическа телесност, той го дестилирва в мозъчна измислица. Всъщност натрупването на парите заради самите пари е варварската

* Значи Хораций нищо не разбира от философията на образуването на съкровищата, когато казва (Satir. L. II, Satir 3 [Втора книга сатири. Сатира 3]).

„Ако някой купи китари и купените натрупа на едно, без да се отдаде нито на изучаване на китара, нито на някоя муза; ако необушар купи калъпи и шила; ако нямаш намерение да търгува, купи корабни платна: заслужено навсякъде ще бъде наречен луд и безумен. Различава ли се от тях този, който трупа пари и злато, не знаейки да се възползва от събраните и страхувайки се да докосне като че ли свещеното?“

Господин Синиър разбира работата по-добре: „Парите изглежда да са единственото нещо, към което желането е общо, и това е така, защото парите са *абстрактно богатство* и защото хората, притежавайки го, могат да задоволят всичките си нужди, каквито и да са те.“ („Principes fondamentaux de l'Ec. pol.“, traduit par le Comte Jean Arivabene, Paris, 1836, p. 221. [„Основни принципи на политическата икономия“, превод от граф Жан Аривабене, Париж, 1836 г., стр. 221.]). Или Щорх: „Тъй като парите репрезентират всички други богатства, достатъчно е те да бъдат натрупани, за да си достави човек всички видове богатства, които съществуват в света.“ (Цит. съч., том II, стр. 135.)

форма на производството заради самото производство, т. е. развитието на производителните сили на обществения труд извън границите на обичайните потребности. Колкото по-неразвито е стоковото производство, толкова по-важно е първото обособяване на разменната стойност като пари, образуването на съкровище, което поради това играе голяма роля у древните народи — в Азия и до днес — и у съвременните земеделски народи, където разменната стойност още не е обхванала всички производствени отношения. Ние ще пристъпим към разглеждането на специфично икономическата функция на образуването на съкровища вътре в самата металическа циркулация, но преди това ще споменем друга една форма на образуване на съкровища.

Съвсем независимо от естетичните си качества сребърните и златните стоки — доколкото материалът, от който са направени, е паричен материал — могат да бъдат превърнати в пари, както и златните пари или златните кюлчета могат да бъдат превърнати в такива стоки. Тъй като златото и среброто са материалът на абстрактното богатство, най-голямото излагане на показ богатството се състои в тяхното използване като конкретни потребителни стойности и ако на известни стъпала на производството стокоприитежателят скрива своето съкровище, навсякъде, където няма опасност, нещо го тика да се яви пред другите стокоприитежатели като *rico hombre**. Той позлатява себе си и къщата си**. В Азия, особено в Индия, където образуването на съкровища не се явява, както в буржоазната икономия, като подчинена функция на механизма на общото производство, а богатството в тази си форма бива задържано като крайна цел, златните и сребърните стоки са всъщност само естетична форма на съкровищата. В средновековна Англия златните и сребърните стоки били считани по закон само като форма на съкровището, тъй като стойността им не се увеличавала много от прибавения към тях груб труд. Тяхното предназначение било да бъдат отново хвърлени в циркулацията и затова тяхната проба била също тъй предписана, както и пробата на самите монети. Растящата употреба на златото и среброто като луксозни предмети заедно с нарастването на богатството е толкова просто нещо, че било напълно ясно за древните учени,**

* — богат човек. *Ред.*

** До каква степен вътрешният човек на стокския индивид остава непроменен дори и там, където се е цивилизовал и развил в капиталист, показва напр. лондонският представител на една международна банкерска къща, който закачил една сложена под стъкло в рамка банкнота от 100 000 ф. ст. като добавяш герб на своята фамилия. Духовитостта тук се състои в това, че банкнотата гледа отвисоко и подигравателно на циркулацията.

*** Виж цитираното по-долу място от Ксенофонт.

докато съвременните икономисти са установили погрешното положение, че употребата на сребърни и златни стоки не нараства пропорционално на увеличението на богатството, а само пропорционално на спадането на стойността на благородните метали. Затова техните иначе точни данни върху употребата на калифорнийското и австралийското злато показват винаги празнота, защото увеличената консумация на златото като суров материал в тяхната представа не е оправдана чрез съответното спадане на неговата стойност. От 1810 до 1830 г. средното годишно производство на благородните метали е спаднало на по-малко от половината вследствие на войната на американските колонии срещу Испания²⁹ и на предизвиканото от революциите прекъсване на работата в мините. Намаляването на монетите, циркулиращи в Европа, е било през 1829 г. почти $\frac{1}{8}$ в сравнение с 1809 г. Обаче, при все че количеството на производството на благородни метали беше спаднало, а производствените разноски — доколкото те изобщо бяха изменени — се бяха повишили, консумацията им като луксозни предмети се беше увеличила извънредно много, в Англия още през време на войната, а на континента след Парижкия мир. Тя се увеличи заедно с нарастването на всеобщото богатство.* Като всеобщ закон може да се каже, че превръщането на златните и сребърните пари в луксозни предмети преобладава във време на мир, а тяхното обратно превръщане в кюлчета или монети — в бурни времена.** Колко значително е съотношението на златното и сребърно съкровище, съществувало във формата на луксозни стоки, спрямо благородния метал, служещ като пари, може да се види от това, че през 1829 г. съотношението в Англия е било според Джекоб 2:1, а в цяла Европа и Америка е имало $\frac{1}{4}$ повече благородни метали в луксозни предмети, отколкото в пари.

Видяхме, че паричното обръщение е само проява на метаморфозата на стоките, или на смяната на формите, в които се извършва общественият обмен на вещества. Поради това с изменението на сбора от цените на циркулиращите стоки или на обема на техните едновременни метаморфози, от една страна, и в зависимост от дадената във всеки случай скорост на смяната на техните форми, от друга, цялото количество на циркулиращите пари трябва постоянно да се разширява или свива, което е възможно

* Джекоб. Цит. съч., том II, гл. 25 и 26.

** „Във времена на големи вълнения и опасности, особено във времена на вътрешни въстания или на нашествия, хората бързо превръщат златните и сребърните предмети в пари; в периоди на спокойствие и просперитет хората превръщат парите в прибори и украшения“ [Цит. съч., том II, стр. 357].

само при условие, че цялото количество на намиращите се в една страна пари непрекъснато стои в променливо съотношение спрямо количеството на парите, намиращи се в циркулацията. Образоването на съкровища изпълнява това условие. Ако цените спадат или ако скоростта на циркулацията се увеличава, съкровищните резервоари поглъщат отстранената от циркулацията част от парите; ако цените се покачват или скоростта на циркулацията се намалява, съкровищата се отварят и се вливат отчасти обратно в циркулацията. Замръзването на циркулиращите пари в съкровища и вливането на съкровищата обратно в циркулацията е движение, което постоянно се връща в обратна посока, при което преобладаването на едното или другото направление е определено изключително от колебанията на стоковата циркулация. По този начин съкровищата се явяват като приливни и отливни канали на циркулиращите пари, така че като монети циркулира винаги само онова количество пари, което е обусловено от непосредствените нужди на самата циркулация. Ако обемът на цялата циркулация внезапно се разшири и текущото единство на продажбите и покупките вземе превес, но така, че цялата сума на цените, които трябва да бъдат реализирани, да нараства по-бързо от скоростта на паричното обръщение, съкровищата видимо се изпразват; щом в цялото движение настъпи необикновен застои или пък отделянето на продажбите от покупките се затвърди, средството за циркулация замръзва в забележителни размери във вид на пари, а съкровищните резервоари се изпълват далеч над тяхното средно ниво. В страните с чисто металическа циркулация или на неразвито стъпало на производството съкровищата са безкрайно много разпокъсани и разпръснати по цялата територия на страната, докато в буржоазно развитите страни те биват концентрирани в банковите резервоари. Съкровището не бива да бъде смесвано с монетния резерв, който сам образува съставна част от цялото количество на намиращите се постоянно в циркулация пари, докато активното съотношение между съкровищата и средствата за циркулация предпоставя намалението или увеличението на въпросното цяло количество. Както видяхме, златните и сребърните стоки също така образуват както отводен канал за благородните метали, така и латентен източник за техния приток. В обикновено време за икономиката на металическата циркулация е важна само тяхната първа функция.*

* Ксенофонт разглежда парите в специфичната им определеност по форма като пари и съкровище в следния пасаж: В този единствен занаят от всички, които познавам, никой от заетите в него не предизвиква завист у другите... защото колкото по-богата е сребърната мина и колкото повече сребро

в) Платежно средство

Двете форми, в които парите досега се различаваха от средството за циркулация, бяха формата на *суспендираната монета* и формата на *съкровището*. Първата форма отразяваше в преходното превръщане на монетата в пари обстоятелството, че вторият член от $C-P-C$, покупката $P-C$, трябва в рамките на определена сфера на циркулацията да се разпокъса в редица последователни покупки. Обаче образуването на съкровища почишваше просто върху изолирането на акта $C-P$, който не продължаваше да се развива в $P-C$, или беше само самостоятелно развитие на първата метаморфоза на стоката, парите, развити като отчужденото битие на всички стоки, в противоположност на средството за циркулация като битие на стоката в нейната постоянно отчуждаваща се форма. Монетният резерв и съкровището бяха само пари като нециркуляционни средства, но нециркуляционни средства само защото не циркулираха. В определеността, в което ние сега разглеждаме парите, те циркулират или влизат в циркулацията, но не във функцията на средство за циркулация. Като средство за циркулация парите бяха винаги покупателно средство, сега те действуват като непокупателно средство. Щом парите чрез образуването на съкровища са развити като битие на абстрактното обществено богатство и като материален представител на вещественото богатство, те получават в тази си определеност като пари своеобразни функции вътре в процеса на циркулацията. Ако парите циркулират като просто средство за циркулация и затова като покупателно средство, предоставено е, че стока и пари си противостоят едновременно, че една и съща величина на стойността е два пъти налице — на единия полюс като стока в ръцете на продавача, на другия полюс като пари в ръ-

се добива в нея, толкова повече хора тя привлича към себе си. Щом се придобият толкова прибори и съдове, колкото са необходими за домакинството, няма да се купуват много повече; но никой няма толкова сребро, че да не желае да има повече, а ако у някого то е в изобилие, той заравя в земята излишното и се радва на него не по-малко, отколкото ако го използваше. Когато градовете процъфтяват, гражданите се нуждаят особено много от пари: мъжете искат да си купят красиво оръжие, добри коне, великолепен дом и обстановка; жените желаят накити и златни украшения; ако градовете страдат от неурожай или война, тогава поради неплодородността на земята парите са необходими за придобиване на продоволствие или за наема на спомагателни войски.“ Хеп. „De Vectig.“ с. IV [Ксенофонт. „За налозите“, гл. IV]. Аристотел в гл. 9, кн. I на „Република“ разглежда двете движения на циркулацията $C-P-C$ и $P-C-P$ в тяхната взаимна противоположност под наименованията „икономика“ и „хрематистика“. Гръцките трагичи, особено Еврипид, противопоставят двете форми като $\delta\eta\lambda\iota$ [право] и $\chi\epsilon\rho\omicron\varsigma$ [корист].

цете на купувача. Това едновременно съществуване на двата еквивалента в противоположни полюси и едновременната смяна на техните места, или тяхното взаимно отчуждаване, има за предпоставка от своя страна, че продавачът и купувачът се отнасят един към друг само като притежатели на налични еквиваленти. Но процесът на метаморфозата на стоките, който създава различните определености на парите по форма, метаморфозира и стокопритежателите, или променя обществените роли, в които те се явяват един спрямо друг. В процеса на стоквата метаморфоза пазителят на стоката променя кожата си толкова пъти, колкото промени извършва стоката или колкото пъти парите се появяват в нови форми. Така, първоначално стокопритежателите стояха един срещу друг само като стокопритежатели, след това единият стана продавач, а другият купувач, след това всеки подред — купувач и продавач, след това — натрупвачи на съкровища и станаха най-сетне богати хора. По този начин стокопритежателите не излизат от процеса на циркулацията такива, каквито са влезли в него. Всъщност различните определености по форма, които парите получават в процеса на циркулацията, са само кристализирана смяна на формите на самите стоки, която от своя страна е само предметен израз на изменящите се обществени отношения, в които стокопритежателите извършват своя обмен на веществата. В процеса на циркулацията възникват нови разменни отношения и стокопритежателите като носители на тези променени отношения получават нови икономически роли. Тъй както в рамките на вътрешната циркулация парите се идеализират и простата хартия като представител на златото изпълнява функцията на парите, така и същият този процес придава на купувача или продавача, който влиза в него само като представител на парите или на стоката, т. е. представлява бъдещи пари или бъдеща стока, значението на действителен продавач или купувач.

Всички определености по форма, в които златото се развива като пари, са само разгръщане на включените в метаморфозата на стоките определения, които обаче в простото парично обръщение, в появата на парите като монети, или в движението $C—P—C$ като единство в процес, не са били отделени в самостоятелен образ или пък са се явили само като възможности, както напр. прекъсването на стоквата метаморфоза. Видяхме, че в процеса $C—P$ стоката като действителна потребителна стойност и мислена разменна стойност се отнасяше към парите като към действителна разменна стойност и само мислена потребителна стойност. Отчуждавайки стоката като потребителна стойност, продавачът

реализираше нейната собствена разменна стойност и потребителната стойност на парите. Обратно, отчуждавайки парите като разменна стойност, купувачът реализираше тяхната потребителна стойност и цената на стоката. Съответно на това стана смяна на местата на стоката и парите. Живият процес на тази двустранна полярна противоположност сега пак се разкъсва при своето осъществяване. Продавачът действително отчуждава стоката, но реализира цената ѝ отначало само мислено. Той е продал стоката по нейната цена, която обаче бива реализирана в по-далечен определен срок. Купувачът купува като представител на бъдещи пари, докато продавачът продава като притежател на настояща стока. От страна на продавача стоката като потребителна стойност се отчуждава действително, без да бъде действително реализирана като цена; от страна на купувача парите се реализират действително в потребителната стойност на стоката, без да бъдат действително отчуждени като разменна стойност. По-рано стойностният знак представляваше парите, вместо това сега символично върши това самият купувач. Но както по-рано всеобщата символика на стойностния знак пораждаше гаранцията и принудителния курс на държавата, така сега личната символика на купувача поражда между стокопритежателите частни договори, чието изпълнение може да бъде наложено с помощта на закона.

Обратно, в процеса *П—С* парите могат да бъдат отчуждени като действително покупателно средство и по този начин цената на стоката може да бъде реализирана, преди да бъде реализирана потребителната стойност на парите или да бъде отчуждена стоката. Това става например във всекидневната форма на предплащанията или във формата, в която английското правителство купува опиума от райотите в Индия, или в която живущите в Русия чуждестранни търговци закупуват голяма част от руските земеделски произведения. Обаче парите действуват така само в познатата вече форма на покупателно средство и затова не получават никакво ново определение по форма.* Ето защо, ние не се спираме на последния случай, но отбелязваме с оглед на видоизменения образ, в който тук се явяват двата процеса *П—С* и *С—П*, че само мислената разлика между покупка и продажба, тъй както тя се явява непосредствено в циркулацията, сега става действителна разлика, тъй като в едната форма е налице само стоката, в другата — само парите, а в двете — само крайният член, от който изхожда инициативата. При това двете форми имат

* Разбира се, има авансиран капитал и във форма на пари и авансираните пари могат да бъдат авансиран капитал, обаче тази гледна точка не спада към хоризонта на простата циркулация.

това общо, че в двете единият еквивалент съществува само в общата воля на купувача и продавача, воля, която обвързва двамата и получава определени законни форми.

Продавачът и купувачът стават кредитор и длъжник. Ако стокoprитежателят като пазител на съкровището по-скоро беше комична фигура, сега той става страшен, тъй като смята не самия себе си, а своя ближен за битие на дадена парична сума и прави не от себе си, а от него мъченик на разменната стойност. От вярващ той става човек, който дава на вяра, от религията той попада в юриспруденцията.

„I stay here on my bond!“

Следователно в променената форма С—П, в която стоката е налице, а парите са само представени, парите функционират най-напред като мярка на стойностите. Ние оценяваме разменната стойност на стоката в пари като в нейна мярка, обаче цената като договорно измерена разменна стойност съществува не само в главата на продавача, а заедно с това и като мярка за задължението на купувача. На второ място тук парите функционират като покупателно средство, макар че само хвърлят пред себе си сянката на своето бъдещо битие. А те именно изтеглят стоката от нейното място, от ръцете на продавача в ръцете на купувача. Щом настъпи срокът за изпълнение на договора, парите влизат в циркулацията, защото сменят мястото си и преминават от ръцете на бившия купувач в ръцете на бившия продавач. Но те не влизат в циркулацията като средство за лиркуляция, или като покупателно средство. Като такова те вече функционираха, преди да са налице, а се появяват, след като са престанали да функционират като такова. Напротив, те влизат в циркулацията като единствен адекватен еквивалент на стоката, като абсолютното битие на разменната стойност, като последна дума на разменния процес, накъсо — като пари, и то като пари в определената функция на *всеобщо платежно средство*. В тази функция на платежно средство парите се явяват като абсолютна стока, но вътре в самата циркулация, а не като съкровище вън от нея. Разликата между покупателното средство и платежното средство** се проявява твърде неприятно в епохите на търговски кризи.***

* „Аз настоявам на моята полица!“ (Шекспир. „Венецианският търговец“).

** В първото издание *покупателните средства и платежните средства*; направено в личните екземпляри I и II.

*** Разликата между покупателно средство и платежно средство е подчертана у Лутер. [Заб. в личен екземпляр I.]

Първоначално превръщането на продукта в пари се явява в циркуляцията само като индивидуална необходимост за стокoprитежателя, доколкото неговият продукт не е за него потребителна стойност, а трябва да стане такъв едва чрез отчуждаването му. Но за да плати на договорния срок, той трябва преди това да е продал стока. Ето защо, съвсем независимо от неговите индивидуални потребности, за него продажбата се е превърнала в обществена необходимост вследствие на движението на циркуляционния процес. Като бивш купувач на дадена стока той по принуда става продавач на друга стока, не за да получи парите като покупателно средство, а за да ги получи като платежно средство, като абсолютна форма на разменната стойност. Превръщането на стоката в пари като заключителен акт, или първата метаморфоза на стоката като самоцел, което при образуването на съкровища изглеждаше като каприз на стокoprитежателя, сега е станало икономическа функция. Мотивът и съдържанието на оная продажба, която човек прави, за да плаща, е съдържание на циркуляционния процес, възникващо от самата негова форма.

В тази форма на продажбата стоката сменя мястото си, циркулира, отсрочвайки първата си метаморфоза, превръщането си в пари. А на страната на купувача протича втората метаморфоза, т. е. става превръщане на парите обратно в стока, преди да е станала първата метаморфоза, т. е. преди стоката да е била превърната в пари. Така че тук първата метаморфоза се явява по време след втората. И с това парите — образът на стоката в нейната първа метаморфоза — получават нова определеност по форма. Парите, или самостоятелното развитие на разменната стойност, не са вече посредническа форма на стоквата циркуляция, а неин приключващ резултат.

Не е необходимо да се доказва подробно, че подобни *продажби със срок*, в които двата полюса на продажбата съществуват разделени във времето, възникват саморасло от простата стокова циркуляция. Най-напред развитието на циркуляцията довежда до това, че се повтаря редуващото се явяване на едни и същи стокoprитежатели едни спрямо други като продавачи и купувачи. Това повтарящо се явление не остава само случайно, а се поръчва напр. стока за дадена бъдеща дата, на която стоката трябва да бъде доставена и платена. В този случай продажбата е извършена мислено, т. е. юридически, без телесната поява на стоката и парите. Двете форми на парите, като средство за циркуляция и като платежно средство, тук още съвпадат, тъй като, от една страна, стоката и парите, едновременно сменят местата си, а, от друга, парите не купуват стоката, а реализират цената на по-

рано продадената стока. Освен това, природата на редица потребителни стойности е такава, че тяхното действително отчуждаване става не чрез фактическо предаване на стоката, а само чрез нейното предоставяне за определено време. Например, ако използването на една къща бъде продадено за един месец, потребителната стойност на къщата е напълно доставена едва след изтичането на месеца, макар че тя още в началото на месеца преминава в други ръце. Тъй като тук фактическото предаване на потребителната стойност не съвпада по време с нейното действително отчуждаване, реализирането на нейната цена става също така по-късно, отколкото смяната на нейното място. Но най-после разликата във времетраенето или в сезона на производството на различните стоки става причина единият да се прояви като продавач, докато другият още не може да се прояви като купувач, и по този начин при честото повторение на покупки и продажби между едни и същи стокопритежатели двата момента на продажбата се раздалечават съобразно с производствените условия на техните стоки. Така между стокопритежателите се създава отношение на кредитори и длъжници, което наистина образува самораслата основа на кредитната система, но може да бъде напълно развито, преди да съществува последната. Впрочем ясно е, че заедно с развитието на кредитното дело, значи на буржоазното производство изобщо, функцията на парите като платежно средство ще се разширява за сметка на тяхната функция като покупателно средство, а още повече като елемент за образуване на съкровища. В Англия например парите като монета са прогонени почти изключително в сферата на търговията на дребно и дребната търговия между производителите и консуматори, докато в качеството си на платежно средство те господствуват в сферата на едрите търговски сделки.*

* Въпреки своята доктринерска мания към дефиниции, г-н Мак Леод до-толкова не разбира най-елементарните икономически отношения, че извежда изобщо произхода на парите от тяхната най-развита форма, от формата им на платежно средство. Той казва между другото: Тъй като хората не винаги се нуждаят едновременно от своите взаимни услуги и не в еднакъв размер на стойността, „остава неизравнена известна разлика, или известно количество услуги, които се дължат от първия на втория — дълг.“ Ищецът на този дълг се нуждае от услугите на трето лице, което не се нуждае непосредствено от неговите услуги, и „прехвърля на това трето лице дълга, който има към него дървяните. Документът за този дълг преминава по този начин от ръце в ръце -- обръщение. Ако някое лице получи запис за дълг, изразен в металически пари, то може да се разпорежда с услугите не само на първоначалния длъжник, но и на цялото индустриално общество.“ Macleod. „Theory and Practice of Banking etc.“ London, 1855, v. I. ch. 1 [Маклеод. „Теория и практика на банковото дело и т. н.“ Лондон, 1855, т. I. гл. 1].

Като всеобщо платежно средство парите стават *всеобща стока* на контрактите — отначало само в сферата на стоковата циркуляция.* Обаче заедно с тяхното развитие в тази функция всички други форми на платежи се свеждат постепенно до парични платежи. Степента на развитието на парите като изключително платежно средство показва степента, в която разменната стойност е завладяла производството в неговата дълбочина и широчина.**

Масата на циркулиращите като платежно средство пари е определена преди всичко от цялата сума на платежите, т. е. от сбора на цените на отчуждените стоки, а не от подлежащите на отчуждаване, както е при простото парично обръщение. Обаче определената по този начин сума е подложена на двояко изменение: първо, от бързината, с която една и съща монета повтаря една и съща функция или с която масата на платежите се представя като верижен процес от платежи. А плаща на *В*, след което *В* плаща на *В* и т. н. Бързината, с която една и съща монета повтаря функцията си като платежно средство, зависи, от една страна, от преплитането на отношенията на кредитори и длъжници между стокоприетателите, така че един и същ стокоприетател, който е кредитор по отношение на единия, е длъжник по отношение на другия и т. н., от друга страна, от времето, което разделя сроковете на различните платежи. Тази верига от платежи, или от по-последни първи метаморфози на стоките, е качествено различна от веригата на метаморфозите, която се представя в обръщението на парите като средство за циркуляция. Последната верига от метаморфози не само се проявява в хронологическа последователност, но и телпърва

* В цитираното произведение, стр. 3, Бейли казва: „Парите са всеобща стока на контрактите или тази, в която се включват повечето имуществени сделки, подлежащи на изпълнение в бъдеще.“

** В цитираното произведение, стр. 221, Снийър казва: „Тъй като стойността на всички неща се изменя за определено време, за платежно средство се взема такава вещь, чиято стойност най-малко се изменя, която най-дълго време запазва дадена средна покупателна способност. По този начин парите стават изразители или представители на стойностите.“ Обратно. Тъй като златото, среброто и пр. са станали пари, т. е. форма на обособената разменна стойност, те стават всеобщо платежно средство. Колебанията във величината на стойността на парите се разкриват тогава, когато се появн споменатият от г. Снийър интерес към трайността на величината на паричната стойност, т. е. в периоди, когато парите, по силата на обстоятелствата, се налагат като всеобщо платежно средство. Такъв период в Англия е била епохата на Елисавета и по нейно време лорд Бърлей и сър Томас Смит, с оглед на видимото обезценяване на благородните метали, прокарали едно постановление на парламента, което задължавало Оксфордския и Кембриджския университет да условят една трета от техните поземлени ренти да се заплащат в пшеница и малц.

възниква в нея. Стоката става на пари, после пак на стока и по този начин дава възможност на друга стока да стане пари и т. н., или продавачът става купувач, благодарение на което някой друг стокопритежател става продавач. Тази взаимна връзка възниква случайно в самия процес на стоковата размяна. Обаче в това, че парите, с които *A* е заплатил на *B*, се плащат от *B* на *V*, от *V* на *Г* и т. н., и то в бързо следващи един след друг периоди — в тази външна взаимна връзка, се разкрива само една вече съществуваща обществена взаимна връзка. Едни и същи пари преминават през различни ръце не защото се явяват като платежно средство, а са в обръщение като платежно средство, защото различни стокопритежатели вече са си стиснали ръце. Така че скоростта на обръщението на парите като платежно средство показва много по-дълбоко въвлечение на индивидите в процеса на циркулацията, отколкото скоростта на обръщението на парите като монети, или като покупателно средство.

Сумата от цените на едновременните и затова извършващи се пространствено една до друга покупки и продажби образува границата за заместването на монетната маса със скоростта на нейното обръщение. Тази граница отпада за парите, функциониращи като платежно средство. Ако платежите, които трябва да се извършат едновременно, се съсредоточат на едно място, което най-напред става саморасло само в големите възлови пунктове на стоковата циркулация, то платежите като отрицателни и положителни величини се уравняват взаимно, тъй като *A*, който има да плаща на *B*, има в същото време да получава платеж от *B* и т. н. Затова паричната сума, необходима като платежно средство, ще бъде определена не от сбора на цените на платежите, подлежащи едновременно на реализиране, а от по-голямата или по-малка концентрация на същите и от големината на разликата, която остава след взаимното уравнение на платежите като отрицателни и положителни величини. Специални институции за тези уравнивания възникват без каквото и да било развитие на кредитното дело, както например в древния Рим. Обаче тук не е мястото нито за тяхното разглеждане, нито за разглеждането на общите платежни срокове, които навсякъде се установяват в определени обществени среди. Тук нека отбележим само, че специфичното влияние, което тези срокове упражняват върху периодичните колебания в количеството на циркулиращите пари, е научно изследвано едва в най-ново време.

Доколкото платежите се уравняват взаимно като положителни и отрицателни величини, няма никаква намеса на действителни пари. Тук те се развиват само в своята форма като мярка

на стойностите, от една страна, в цената на стоката, от друга — във величината на взаимните задължения. Следователно разменната стойност освен мисленото си битие не получава тук никакво самостоятелно битие, нито дори битието на стойностен знак, или, с други думи, парите стават само мислени пари за смятане. Така че функцията на парите като платежно средство включва противоречието, че, от една страна, доколкото платежите взаимно се уравниават, парите действуват само мислено като мярка, а, от друга страна, доколкото трябва действително да се извърши плащане, влизат в циркулацията не като изчезващо средство за циркулация, а като устойчиво битие на всеобщия еквивалент, като абсолютна стока, с една дума — като пари. Ето защо там, където се е развила веригата на платежите и изкуствената система за тяхното уравниване, парите в случай на сътресения, които насилствено прекъсват течението на платежите и нарушават механизма на тяхното уравниване, се превръщат внезапно от своя газообразен, изтъкван от мозъка образ като мярка на стойностите в сухи пари, или платежно средство. И така, при условия на развито буржоазно производство — при които стокопридетелят отдавна е станал капиталист, познава своя Адам Смит и високомерно се надсмива на суеверието, че само златото и среброто били пари или че въобще парите, за разлика от другите стоки, били самата абсолютна стока — парите неочаквано пак се появяват не като посредник на циркулацията, а като единствена адекватна форма на разменната стойност, като единственото богатство, точно тъй, както ги схваща натрупачът на съкровище. Парите се проявяват като такова изключително битие на богатството в това, че цялото веществено богатство загубва отчасти и изцяло стойността си не само в представите ни — както напр. при монетарната система, — а действително. Това е особенният момент на кризи в световния пазар, който се нарича парична криза. *Summum bonum**, което в такива моменти всички искат като единственото богатство, са парите, сухите пари, а сравнени с тях, всички други стоки, именно защото са потребителни стойности, изглеждат безполезни, дреболии, играчки или, както казва нашият д-р Мартин Лутер, само украшения и лакомства. Това внезапно превръщане на кредитната система в монетарна система прибавя към практическата паника теоретически ужас и агентите на циркулацията изтръпват пред непрогледната тайна на своите собствени отношения.**

* Висшето благо. *Ред.*

** Боагилбер, който би желал да възпрепятствува буржоазните производствени отношения да се опълчат против самите буржоа, предпочитва да

Платежите от своя страна се нуждаят от резервен фонд, от натрупване на пари като платежно средство. Образуването на такива резервни фондове не се явява вече, както беше при образуването на съкровища, дейност, външна за самата циркулация, нито пък, както при монетния резерв, просто технически застой на монетите, а парите трябва постепенно да бъдат събирани, за да бъдат налице на бъдещи определени платежни дати. Така че, докато образуването на съкровища в оная абстрактна форма, в която това се смята за обогатяване, се намалява заедно с развитието на буржоазното производство, онова образуване на съкровища, което е непосредствено необходимо за разменния процес, нараства, или по-право част от съкровищата, които изобщо се образуват в сферата на стоквата циркулация, се абсорбира като резервен фонд от платежни средства. Колкото по-развито е буржоазното производство, толкова повече тия резервни фондове се ограничават до необходимия минимум. В своето съчинение върху намалението на лихвения процент* Лок дава интересни данни върху големината на тези резервни фондове по негово време. От тях се вижда каква значителна част от парите, намиращи се изобщо в обръщение, са поглъщали резервоарите за платежни средства в Англия тъкмо в епохата, когато започнало да се развива банковото дело.

Законът за количеството на циркулиращите пари, така както той следваше от разглеждането на простото парично обръщение, съществено се видоизменя чрез обръщението на платежното средство. При дадена скорост на обръщението на парите — било като средство за циркулация, било като платежно средство. — цялата сума на циркулиращите в даден период от време пари ще бъде определена от цялата сума на подлежащите на реализиране стокви цени плюс цялата сума на насрочените през този период платежи минус платежите, унищожени чрез взаимно погасяване. Всеобщият закон, според който масата на парите в обръщение зависи от цените на стоките, не се засяга от това ни най-малко, защото самата сума на платежите е определена от договорно

разглежда ония форми на парите, в които те се явяват само мислено или само изчезващо. Така беше по-рано със средството за циркулация. Така също — с платежното средство. Онова, което той пак не вижда, е непосредственото превръщане на мислената форма на парите в тяхната външна действителност, че сухите пари се съдържат вече латентно в само мислената мярка на стойностите. Обстоятелството, казва той, че парите са само форма на самите стоки, се вижда в търговията на едро, където размяната става без интервенцията на парите, след като „les marchandises sont appréciées" („стоките са оценени"). „Търговията на дребно на Франция", стр. 210.

* Лок, цит. съч., стр. 17, 18.

установените цени. Обаче убедително проличава, че дори ако приемем скоростта на обръщението и икономията в платежите за неизменни, сумата на цените на стоковите маси, циркулиращи в даден период, например в един ден, по никой начин не се покрива с масата на парите, циркулиращи през същия ден, защото циркулират маса стоки, чиито цени ще бъдат реализирани по-късно в пари, и циркулират маса пари, които съответствуват на стоки, излезли отдавна от циркулацията. Самата тази последна маса ще зависи от това, колко е голяма сумата от стойността на платежите, чиито падеж е на същия ден, макар да са контракувани през съвсем различни периоди.

Ние видяхме, че изменението в стойността на златото и среброто не засяга техните функции като мярка на стойностите или като пари за смятане. Обаче това изменение става решаващо за парите като съкровище, защото заедно с покачването или спадането на стойността на златото и среброто се качва или спада и величината на стойността на златното или сребърно съкровище. То е още по-важно за парите като платежно средство. Плащането става по-късно от продажбата на стоката, или парите действуват в два различни момента, в две различни функции, първо, като мярка на стойностите, а след това като платежно средство, съответствуващо на това измерване. Ако междувременно се измени стойността на благородните метали, или необходимото за тяхното произвеждане работно време, същото количество злато или сребро ще има, когато се яви като платежно средство, по-голяма или по-малка стойност, отколкото по времето, когато е служело за мярка на стойностите или когато е бил сключен договорът. Функцията на една отделна стока, напр. златото или среброто, като пари, или като обособена разменна стойност, се сблъсква тук с нейната природа на отделна стока, чиято величина на стойността зависи от изменението на производствените ѝ разходи. Голямата социална революция, предизвикана от спадането на стойността на благородните метали в Европа, е толкова известен факт, колкото и обратната революция, предизвикана в една ранна епоха на древната римска република от покачването на стойността на медта, в която били контракувани задълженията на плебеите. Без да разглеждаме по-нататък колебанията в стойността на благородните метали и тяхното влияние върху системата на буржоазната икономика, от това вече следва, че спадането на стойността на благородните метали облагодетелствува длъжниците за сметка на кредиторите, а, обратно, покачването на тяхната стойност облагодетелствува кредиторите за сметка на длъжниците.

с) Световни пари

За разлика от монетите златото става пари, най-напред, като се оттегли от циркулацията като съкровище, после, като влезе в нея като нециркуляционно средство, най-после, като пробие границите на вътрешната циркулация, за да функционира като всеобщ еквивалент в света на стоките. По този начин златото става *световни пари*.

Също както общите мерки за теглото на благородните метали служеха първоначално за мярка на стойностите, така и в рамките на световния пазар наименованията за смятане на парите пак се превръщат в съответните наименования за тегло. Също както безформеният суров метал (aes rude) беше първоначалната форма на средството за циркулация, а самата монетна форма беше първоначално само официалният знак на теглото, съдържащо се в металическите късове, така благородният метал като световна монета захвърля отново формата и гравировката си и се връща обратно към своята безразлична форма на кюлче или, когато в чужбина циркулират национални монети, като руски имперали, мексикански талери или английски соверени, наименованието им става безразлично и важи само тяхното съдържание. Най-сетне, благородните метали като международни пари отново изпълняват своята първоначална функция на средство за размяна, която, както и самата размяна на стоките, не е възникнала във вътрешността на самораслата община, а в допирните точки между различните общини. Така че парите като световни пари получават отново своята първа саморасла форма. Напущайки вътрешната циркулация, те изоставят отново онези отделни форми, които бяха възникнали от развитието на разменния процес в рамките на онази отделна сфера — своите локални форми, като мащаб на цените, монети, спомагателни монети и стойностни знаци.

Ние видяхме, че във вътрешната циркулация на дадена страна за мярка на стойностите или като пари за смятане служи само една стока. Но тъй като в една страна тази функция изпълнява златото, а в друга — среброто, на световния пазар важат две мерки на стойността, а парите удвояват съществуването си и във всички други свои функции. Превръщането на стоковите стойности от златни цени в сребърни и обратно се определя всеки път от относителната стойност на двата метала, която се мени постоянно и поради което нейното установяване се явява като постоянен процес. Стокопритежателите от всяка вътрешна циркуляционна сфера са принудени да си служат за външната циркулация ту със

злато, ту със сребро и да разменят метала, който важи в страната като пари, срещу метала, който тъкмо им трябва в чужбина като пари. Така че всяка нация употребява като световни пари и двата метала, златото и среброто.

В международната стокова циркулация златото и среброто се явяват не като средство за циркулация, а като *всеобщо средство за размяна*. Но всеобщото средство за размяна функционира само в двете развити форми на *покупателно средство* и на *платежно средство*, чието отношение обаче на световния пазар става обратно. В сферата на вътрешната циркулация парите, доколкото бяха монети, представляваха средното звено в намиращото се в процес единство $S—P—S$, или само изчезващата форма на разменната стойност в непрекъснатата смяна на местата на стоките, действаха изключително като покупателно средство. На световния пазар става обратното. Златото и среброто се явяват там като покупателно средство, когато обменът на веществата е само едностранен и затова покупката не съвпада с продажбата. Например пограничната търговия в Кяхта е фактически и по договор³⁰ разменна търговия, в която среброто служи само за мярка на стойността. Войната от 1857—1858 г.³¹ принудила китайците да продават, без да купуват. Тогава среброто внезапно се появило като покупателно средство. С оглед на текста на договора русите преработвали френски петфранкови монети в груби сребърни стоки, които служели за разменно средство. Среброто функционира непрекъснато като покупателно средство между Европа и Америка, от една страна, и Азия. от друга, където то се наслоява като съкровища. Освен това благородните метали функционират като международно покупателно средство, когато обичайното равновесие в обмена на веществата между две нации бъде внезапно прекъснато, напр. когато неурожай принуди едната от тях да купува в по-голям размер от обикновения. Накрай, благородните метали са международно покупателно средство в ръцете на страните, произвеждащи злато и сребро, където те са непосредствен продукт и стока, а не превърната форма на стоката. Колкото повече се развива стокообменът между различните национални сфери на циркулация, толкова повече се развива функцията на световните пари като *платежно средство* за уравниване на международните баланси.

Както вътрешната, така и международната циркулация се нуждаят от постоянно изменящо се количество злато и сребро. Поради това част от натрупаните съкровища служи у всеки народ за резервен фонд на световните пари, който съответно на колебанията в стокообмена ту се изпразва, ту се напълва отно-

во.* Освен отделните движения, при които световните пари се движат насам-натам между националните** сфери на циркулация, те имат и едно общо движение, чиито изходни точки лежат в онези производствени източници, откъдето в различни направления протичат през световния пазар реки от злато и сребро. Тук златото и среброто влизат в световната циркулация като стоки и се разменят като еквиваленти — пропорционално на съдържащото се в тях работно време — срещу стокони еквиваленти, преди да попаднат във вътрешните сфери на циркулация. По тази причина те се явяват в тях с дадена величина на стойността. Ето защо всяко спадане или покачване при промяната на техните производствени разходи засяга в същия размер тяхната относителна стойност на световния пазар, която, напротив, е съвсем независима от степента, в която различните национални сфери на циркулацията поглъщат злато или сребро. Онези част на реката от метал, която се улавя от всяка отделна сфера на стокония свят, отива отчасти непосредствено във вътрешното парично обръщение, за да замести изтърканите металически монети, отчасти бива задържана в различните съкровищни резервоари от монети, платежни средства и световни пари, отчасти бива превърната в луксозни артикули, а остатъкът става чисто и просто съкровище. При развито стъпало на буржоазно производство образуването на съкровища се ограничава до онзи минимум, който изискват различните процеси на циркулацията за свободното функциониране на нейния механизъм. Съкровище като такова тук става само неизползуваното богатство, освен ако то не е моментна форма на излишък в баланса на платежите, резултат на прекъснат обмен на веществата и затова замръзване на стоката в нейната първа метаморфоза.

Както златото и среброто като пари са според самото понятие за тях всеобща стока, така в световните пари те получават съответната форма на съществуване на универсалната стока. В степента, в която всички продукти се отчуждават срещу тях, те стават превърнат образ на всички стоки и поради това всеобщо отчуждаема стока. Като материалзация на всеобщото работно време те биват осъществени в оня размер, в който обменът на веществата на реалните видове труд обхваща земната по-

* „Натрупаните пари се прибавят към сумата, която, за да бъде действително в циркулация за евентуалните потребности на търговията, се отделя и излиза от сферата на самата циркулация. Д. Р. Карли, забележка към Verri: „Meditazioni sulla Economia Politica“, t. XV, p. 162. [Верри. „Размишления върху политическата икономия“, т. XV, стр. 162] в изд. на Кустоди, цит. съч.

** В първото издание *интернационалните*; поправено в личния екземпляр I.

върхност. Те стават всеобщ еквивалент в онези степен, в която се развива редицата отделни еквиваленти, които образуват тяхната сфера на размяна. Тъй като в световната циркулация стоките разгръщат универсално своята собствена разменна стойност, техният превърнат в злато и сребро образ се явява като световни пари. Така че, докато нациите от стокопритежатели превръщат — чрез своето всестранно производство и чрез всеобщата размяна — златото в адекватни пари, производството и размяната им изглеждат само като средство за изтегляне на парите от световния пазар във формата на злато и сребро. Поради това златото и среброто като световни пари са както продукт на всеобщата стокова циркулация, така и средство за разширяване на нейните сфери. Както зад гърба на алхимиците в опитите им да направят злато е израснала химията, така зад гърба на стокопритежателите в надпреварването им за стоката в нейния омагьосан образ се разкриват източниците на световната индустрия и търговия. Златото и среброто спомагат за създаването на световния пазар с това, че в понятието си като пари предпоставят неговото съществуване. Че това тяхно магическо въздействие съвсем не е ограничено върху детската възраст на буржоазното общество, а по необходимост израства от превратния вид, в който на носителите на стоковия свят се явява техният собствен обществен труд, доказва необикновеното влияние, което упражнява откриването на нови златоносни земи — в средата на XIX век — върху световната размяна.

Както парите се развиват в световни пари, така и стокопритежателят се развива в космополит. Космополитичното отнасяне на хората един към друг е първоначално само тяхното отношение като стокопритежатели. Стоката сама по себе си стои над всяка религиозна, политическа, национална или езикова ограниченост. Нейният всеобщ език е цената, а нейната обща същност са парите. Но заедно с развитието на световните пари като противоположност на националните монети се развива и космополитизмът на стокопритежателя като вяра на практическия разум, в противоположност на традиционните религиозни, национални и други предрасъдъци, които спъват обмена на веществата сред човечеството. Когато едно и също злато, което пристига в Англия във форма на американски eagles*, става на соверен, след три дни се намира в обръщение в Париж като наполеон, след няколко дни се среща във Венеция като дукат, но винаги запазва същата стойност, тогава на стокопритежателя става ясно, че национал-

* — орли, десетдоларови монети. *Ред.*

ността „is but the guinea's stamp“.* Възвишената идея, в която за него се разкрива целият свят, е идеята за пазар, за — *сватовния пазар*.**

4. БЛАГОРОДНИТЕ МЕТАЛИ

Буржоазният производствен процес овладява отначало металната циркулация като готов онаследен орган, който наистина постепенно се преобразува, но все пак винаги запазва основната си конструкция. Въпросът, защо златото и среброто, а не други стоки, служат за материал на парите, спада отвъд пределите на буржоазната система. Поради това ние само сумарно обобщаваме най-съществените аспекти.

Тъй като самото всеобщо работно време допуска само количествени разлики, предметът, който трябва да важи като негово специфично въплъщение, трябва да е годен да изразява чисто количествени разлики, така че са предпоставени еднаквост и еднообразие на качеството. Това е първото условие за функцията на една стока като мярка на стойностите. Ако аз например оценявам всички стоки във волове, кожи, пшеница и т. н., всъщност трябва да ги измервам в мислени средни волове или средни кожи, тъй като има качествена разлика между вол и вол, пшеница и пшеница или кожа и кожа. Напротив, златото и среброто като прости тела са винаги равни на самите себе си и поради това еднакви количества от тях представляват еднакво големи стойности.*** Другото условие за стоката, която трябва да служи като всеобщ еквивалент, което произлиза от нейната функция да изразява чисто количествени разлики, е възможността да бъде нарязана на произволни части и отново съединявана, така че парите за смятане да могат да бъдат представени и осезателно. Златото и среброто притежават тези качества в най-висша степен.

* — „е само знакът на гвинеята“. *Ред.*

** Монтанари. „За парите“ (1683). Цит. съч., стр. 40. Сношаването между всички народи е нещо толкова разпространено по цялото земно кълбо, че почти може да се каже, че светът е станал един единствен град; в който става непрекъснат панаир на всички стоки и където всеки човек, седейки у дома си, може посредством парите да си набави и да се наслади на всичко, което произвеждат земята, животните и човешкото трудолюбие. Чудесно изобретение!“

*** Металите имат такава свойственост и особеност, че в тях самите се свеждат всички отношения в едно — тяхното количество, тъй като не са получили от природата друго качество нито във вътрешното си устройство, нито във външната си форма и направа.“ (Галиани, цит. съч., стр. 126—127).

Като средство за циркуляция златото и среброто имат пред другите стоки това предимство, че тяхното голямо специфично тегло — способността им да представят относително голямо тегло в малък обем — съответствува на икономическото им специфично тегло — на способността им да включват относително много работно време, т. е. голяма разменна стойност в малък обем. По този начин е осигурена лекотата на транспорта, на прехвърлянето от ръце в ръце или от държава в държава, както и способността им бързо да се появяват и изчезват — накъсо, тяхната материална подвижност, това *sine qua non** за тази стока, която трябва да служи като *regretium mobile*** на циркуляционния процес.

Високата специфична стойност на благородните метали, тяхната грайност, относителна неразрушимост, неокисляемост на въздуха, а специално при златото неговата неразтворимост в киселини, с изключение на царската вода, всички тези естествени свойства правят от благородните метали естествен материал за образуване на съкровища. Затова Петер Мартир, който изглежда да е бил голям приятел на шоколада, казва следното за торбите с какао, които били един от видовете мексикански пари:

„О, щастлива монета, която доставя на човешкия род приятна и полезна напитка и запазва притежателите си свободни от адската язва на алчността, тъй като не може да бъде нито заровена, нито запазена задълго.“ („За новия свят“³²)

Голямо значение на металите изобщо в рамките на непосредствения производствен процес е свързано с функцията им като оръдия на производството. Независимо от редкостта на златото и среброто, тяхната голяма мекота в сравнение с желязото и дори с медта (в закалено състояние, както я употребявали древните народи) ги прави негодни за такова използване и ги лишава в голяма степен от онова свойство, върху което почива потребителната стойност на металите изобщо. Колкото безполезни са те в рамките на непосредствения производствен процес, толкова може и без тях като средства за живот, като предмети за потребление. Затова всяко произволно количество от тях може да влезе в обществения процес на циркуляция, без да увреди процесите на непосредственото производство и потребление. Тяхната индивидуална потребителна стойност не влиза в конфликт с икономическата им функция. От друга страна, златото и среброто са не само излишни в отрицателен смисъл, т. е. предмети, от които

* — необходимо условие. *Ред.*

** — вечен двигател. *Ред.*

можем да се лишим, но техните естетични свойства ги правят саморасъл материал за разкош, украшения, блясък и празнични потребности, накратко — положителна форма на изобилнето и богатството. Те се явяват, тъй да се каже, като масивна светлина, изкопана от подземния свят, при което среброто отразява всички лъчи на светлината в тяхната първоначална смес, а златото — само най-голямата сила на цвета — червеното. Но чувството за цвят е най-популярната форма на естетичното чувство изобщо. Етимологическата връзка между наименованията на благородните метали и съотношенията между цветовете в индо-германските езици е доказана от Якоб Грим (виж неговата „История на немския език“³³).

Накрай, възможността златото и среброто да бъдат превръщани от формата на монети във формата на кюлче, от формата на кюлче във формата на луксозни артикули и обратно, значи тяхното преимущество пред другите стоки да не бъдат свързачи веднаж завинаги с дадени определени потребителни форми ги прави естествения материал на парите, които трябва постоянно да се превръщат от една определеност по форма в друга.

Природата не произвежда пари, нито банкери, нито камбиален курс. Но тъй като буржоазното производство трябва да кристализира богатството като фетиш във формата на отделна вещ, златото и среброто са неговото съответно въплъщение. Златото и среброто по природа не са пари, но парите са по природа злато и сребро. От една страна, сребърният или златният паричен кристал е не само продукт на циркуляционния процес, но и фактически неговият единствен устойчив продукт. От друга страна, златото и среброто са готови природни продукти и са също тъй непосредствено първото, както са и второто, неразделени от никакви различия на формата. Всеобщият продукт на обществения процес, или самият обществен процес като продукт, е отделен природен продукт — метал, скрит в недрата на земята и изкопаем от нея.*

Ние видяхме, че златото и среброто не отговарят на изискването, което им се поставя като пари — да бъдат стойности с неизменни величини. Все пак те притежават, както още Аристотел

* През 760 година маса бедни хора се изселили, за да промиват речния златоносен пясък южно от Прага, и трима души били в състояние да промият в един ден злато за три марки. Вследствие на това притокут към находищата и броят на извадените от земеделието работни ръце пораснал дотолкова, че на другата година страната била сполетяна от глад. (Виж М. G. Köfner. *Abhandlung von dem Altertum des böhmischen Bergwerks*“, Schneeberg, 1758 [М. Г. Кьорнер. „Трактат върху миналото на бохемското минно дело“, Шнеберг, 1758 г., стр. 37—38]).

отбелязва, по-перманентна величина на стойността, отколкото средно другите стоки. Независимо от общия ефект от поскъпването или поевтиняването на благородните метали, колебанията в стойностните съотношения на златото и среброто са от особена важност, тъй като и двата метала паралелно служат на световния пазар като материя на парите. Чисто икономическите причини за тези промени в стойността — завоевания и други политически промени, които упражнявали голямо влияние върху стойността на металите в стария свят, действуват само локално и временно — трябва да бъдат сведени към изменението на работното време, необходимо за произвеждането на тези метали. Самото работно време ще зависи от тяхната относителна естествена рядкост, както и от по-големите или по-малки трудности, каквито представлява добиването им в чисто металическо състояние. Всъщност златото е първият метал, открит от човека. От една страна, самата природа го представя в самородна кристална форма, индивидуализирано, несвързано химически с други тела или, както казвали алхимиците, в девствено състояние; от друга страна, природата само поема делото на технологията в големите златопромивачници на реките. Така, от страна на човека се изисква само най-прост труд, било за получаване на речното злато, било за златото в наносна почва, докато добиването на сребро има за предпоставка миньорски труд и изобщо сравнително високо развитие на техниката. Ето защо първоначалната стойност на среброто, въпреки неговата по-малка абсолютна рядкост, е по-голяма от тази на златото. Твърдението на Страбон, че у едно арабско племе били давани 10 фунта злато за 1 фунт желязо и 2 фунта злато за 1 фунт сребро, съвсем не изглежда невероятнo. Но паралелно с развитието на производителните сили на обществения труд и на произлизащото от него поскъпване на продукта на простия труд в сравнение със сложния и паралелно с все по-всестранното разработване на земната кора и на изчерпването на първоначалните повърхностни източници на притока на злато спада стойността на среброто в сравнение с тази на златото. Най-после, на дадено стъпало на развитието на технологията и на съобщителните средства натежава на везните откриването на нови страни със златни или сребърни залежи. В древна Азия отношението на златото към среброто било 6 : 1 или 8 : 1 — последното отношение било в сила в Китай и Япония чак до началото на 19 век; 10 : 1 — съотношението по времето на Ксенофонт — може да бъде взето за средно съотношение през средния период на древността. Експлоатацията на испанските сребърни мини от Картаген, а покъсно и от Рим е имала в древните времена същия ефект, както

откриването на американските мини в съвременна Европа. За епохата на Римската империя отношението 15 или 16 : 1 може да се приема за приблизителна средна цифра, макар че в Рим се среща често по-голямо обезценяване на среброто. Същото движение, започващо с относителното обезценяване на златото и завършващо със спадане на стойността на среброто, се повтаря в следващата епоха, която се простира от средните векове до най-ново време. Подобно на времето на Ксенофонт, средното съотношение през средновековието е 10 : 1 и се превръща вследствие на откриването на американските мини пак в 16 или 15 : 1. Откриването на австралийските, калифорнийските и колумбийските златни източници прави вероятно едно ново спадане на стойността на златото.*

С. ТЕОРИИ ВЪРХУ СРЕДСТВАТА ЗА ЦИРКУЛАЦИЯ И ПАРИТЕ

Както през XVI и XVII век — детския период на съвременното буржоазно общество — всеобщата жажда за злато тикала народи и князе към задморски кръстоносни походи за златната купа*, така и първите тълкуватели на съвременния свят — създа-

* Откритията в Австралия и другаде досега още не са засегнали отношението между стойностите на златото и среброто. Противното твърдение на Мишел Шевалие има толкова стойност, колкото и социализмът на този екс-сенсимонист. Наистина, курсовете на среброто на лондонския пазар показват, че средната цена на среброто, изразена в злато, е през 1850 — 1858 г. почти с 3% по-висока, отколкото през периода 1830 — 1850 г. Това покачване обаче се обяснява с търсенето на сребро от страна на Азия. През време на периода от 1852 до 1858 г. цената на среброто в отделни години и месеци се изменя само в зависимост от това търсене, а съвсем не от вноса на злато от новооткритите източници. Ето една таблица на цените на среброто на лондонския пазар, изразени в злато:

Цени на среброто за една унция:

Година	Март	Юли	Ноември
1852	61 ¹ / ₈ пенси	60 ¹ / ₄ пенси	61 ⁷ / ₈ пенси
1853	61 ³ / ₈ "	61 ¹ / ₂ "	61 ⁷ / ₈ "
1854	61 ⁷ / ₈ "	61 ³ / ₄ "	61 ¹ / ₂ "
1855	60 ⁷ / ₈ "	61 ¹ / ₂ "	60 ⁷ / ₈ "
1856	60 "	61 ¹ / ₄ "	62 ¹ / ₈ "
1857	61 ³ / ₄ "	61 ⁵ / ₈ "	61 ¹ / ₂ "
1858	61 ⁵ / ₈ "	—	—

** Бележка на Маркс в неговия личен екземпляр I: „Златото е чудесно нещо! Който го притежава, е господар на всичко, каквото желае. Чрез златото човек дори може да настани души в рай.“ (Колумб в едно писмо от Ямайка през 1503 г.). *Ред.*

телите на монетарната система, от която меркантилната система е само вариант — прокламирали златото и среброто, т. е. парите, за единствено богатство. Те правилно формулирали призиванието на буржоазното общество: „да прави пари“, значи, от становището на простата стокова циркулация, да трупа вечното съкровище, което не се разяжда нито от молци, нито от ръжда. На монетарната система не отговарят с това, че един тон желязо на цена 3 ф. ст. е същата стойностна величина, както и 3 ф. ст. злато. Тук не се касае за величината на разменната стойност, а за нейната адекватна форма. Ако монетарната и меркантилна система окачествява световната търговия и свързаните непосредствено с нея отделни отрасли на националния труд за единствен истински източник на богатство, или пари, трябва да се има предвид, че по-голямата част от националното производство се движело тогава още във феодални форми и служело като непосредствен източник за издръжката на самите производители. Продуктите до голяма степен не се превръщали в стоки, следователно не и в пари, не влизали изобщо във всеобщия обществен обмен на веществата и затова не се явявали като опредметяване на всеобщия абстрактен труд и в действителност не образували буржоазно богатство. Пари като цел на циркулацията — това е разменната стойност, или абстрактното богатство, а не някакъв материален елемент на богатството като определяща цел и движещ мотив на производството. Съответно на предшествуващото стъпало на буржоазното производство, тези непризнати пророци се придържали към масивната, осезаема и блестяща форма на разменната стойност, към нейната форма на всеобща стока, в противоположност на всички отделни стоки. Същинската буржоазноикономическа сфера на тогавашната епоха била сферата на стоквата циркулация. Ето защо те разглеждали целия заплетен процес на буржоазното производство от гледището на тази елементарна сфера и смесвали парите с капитала. Нестихващата борба на съвременните икономисти срещу монетарната и меркантилна система произтича в голяма степен от това, че тази система в брутално-наивна форма изказва тайната на буржоазното производство — неговата подчиненост на разменната стойност. Рикардо, макар с цел да го използва неправилно, отбелязва някъде, че дори и в епохи на глад жито се внася не защото народът гладува, а защото търговецът на жито печели пари. Така че политическата икономия греша в своята критика срещу монетарната и меркантилна система, защото я напада като проста илюзия, само като лъжлива теория, а не разпознава в нея варварската форма на своята собствена предпоставка. При това тази система не само получава историческо право, но и пълно право на

гражданство в рамките на определени сфери на съвременната икономика. На всички стъпала на буржоазния производствен процес, където богатството приема елементарната форма на стока, разменната стойност приема елементарната форма на пари и във всички фази на производствения процес богатството винаги отново се връща за един миг във всеобщата елементарна форма на стока. Дори и в най-развитата буржоазна икономика, специфичните функции на златото и среброто като пари, за разлика от тяхната функция като средство за циркулация и в противоположност на всички останали стоки, не се премахват, а само се ограничават, така че монетарната и меркантилната система запазват своето право. Католическият факт, че златото и среброто като непосредствено въплъщение на обществения труд и следователно като битие на абстрактното богатство се противопоставят на останалите светски стоки, засяга естествено протестантската *point d'honneur** на буржоазната политическа икономия, която от страх пред предразсъдъците на монетарната система загубила, както ще видим в следващото изложение, за дълго време способността да преценява явленията на паричната циркулация.

В противоположност на монетарната и меркантилната система, които познават парите само в определеността по форма като кристален продукт на циркулацията, било е съвсем правилно, че класическата политическа икономия ги е схващала най-напред в тяхната течаща форма, като форма на разменната стойност, възникваща и отново изчезваща в процеса на стоквата метаморфоза. Затова, както стоквата циркулация се схваща изключително във формата *C—P—C*, а тази форма също тъй се схваща изключително в определеността на намиращото се в процес единство на продажбата и покупката, парите се утвърждават в определеността по форма като средство за циркулация, в противоположност на определеността по форма като пари. Ако самото средство за циркулация се изолира в неговата функция като монета, то се превръща, както видяхме, в стойностен знак. Но тъй като пред класическата политическа икономия стоеше преди всичко металическата циркулация като господстваща форма на циркулацията, тя схваща металическите пари като монети, а металическите монети — като прости стойностни знаци. По този начин съответно на закона за циркулацията на стойностните знаци се формира схващането, че цените на стоките зависят от масата на циркулиращите пари, а не обратното — че масата на циркулиращите пари зависи от цените на стоките. Това гледище срещаме повече или по-малко спомена-

* — чест. Ред.

то у италианските икономисти от XVII в., ту възприето, ту отречено от Лок, определено развито от „Spektator“ (в броя от 19 октомври 1711 г.), от Монтескьо и от Юм. Тъй като Юм е най-значителният представител на тази теория в XVIII век, ние откриваме нашия преглед с него.

При определени предпоставки увеличението или намалението било на циркулиращите металически пари, било на циркулиращите стойностни знаци изглежда да действа *равномерно* върху цените на стоките. Ако спадне или се покачи стойността на златото или среброто, в които разменните стойности на стоките са оценени като цени, цените на стоките се покачват или спадат, тъй като мярката на тяхната стойност се е изменила и циркулира повече или по-малко злато и сребро като монети, защото цените са се покачили или спаднали. Обаче видимото явление е изменението на цените заедно с увеличеното или намалено количество на средствата за циркулация при непроменена разменна стойност на стоките. От друга страна, ако количеството на циркулиращите знаци на стойността се намали или увеличи под стойностни или над необходимото им ниво, спадането или покачването на стоковите цени ги свежда принудително към него. И в двата случая еднаквият ефект изглежда предизвикан от една и съща причина и Юм се е придържал към тази привидност.

Всяко научно изследване на отношението между количеството на средствата за циркулация и движението на стоковите цени трябва да приеме стойността на паричния материал за дадена. Юм, напротив, разглежда изключително епохи на революция в мярката на самите благородни метали, следователно революции в мярката на стойностите. Настъпилото след откриването на американските мини покачване на стоковите цени едновременно с увеличаването на количеството на металическите пари образува историческия фон на неговата теория, а полемиката срещу монетарната и меркантилната система служи като практически мотив. Разбира се, че притокът на благородни метали може да се увеличи при непроменени разходи за тяхното производство. От друга страна, намалението на тяхната стойност, т. е. на необходимото за тяхното производство работно време, ще се прояви отначало само в увеличението на техния приток. Следователно, казвали покъсно ученици на Юм, намалението на стойността на благородните метали се проявява в растящата маса на средствата за циркулация, а растящата маса на средствата за циркулация — в покачването на стоковите цени. Но в действителност се покачва само цената на експортираните стоки, които се разменят срещу злато и сребро като стока, а не като средство за циркулация. По този на-

чин цената на тези стоки, които са оценени в злато и сребро с намалена стойност, се покачва спрямо всички останали стоки, чиято разменна стойност продължава да бъде оценявана в злато и сребро според мащаба на техните стари производствени разходи. Тази двойна оценка на разменните стойности на стоките в една и съща страна може да бъде, естествено, само временна и цените, изразени в злато и сребро, трябва да се изравнят в пропорциите, определени от самите разменни стойности, така че накрай разменните стойности на всички стоки да бъдат оценявани съответно на новата стойност на паричния материал. Тук не е мястото нито за разглеждане на този процес, нито пък на начина, по който изобщо разменната стойност се налага сред колебанията на пазарните цени. Но че в по-слабо развитите епохи на буржоазното производство това изравняване става съвсем постепенно и заема дълги периоди от време и във всеки случай не върви в крак с увеличението на наличностите в обръщение, е доказано убедително чрез новите критически изследвания върху движението на стоковите цени през XVI век.* Съвсем неуместни са любимите на Юмовите ученици позовавания на покачването на цените в древния Рим вследствие на завладяването на Македония, Египет и Мала Азия. Свойственото на древния свят внезапно и насилствено прехвърляне на натрупани парични съкровища от една страна в друга, временното намаление на производствените разходи на благородните метали в определена страна чрез простия процес на грабеж също така не засягат присъщите на паричната циркулация закони, както например безплатното раздаване на египетско и сицилийско жито в Рим не засяга общия закон, който регулира цената на житото. На Юм, както и на всички други писатели от XVIII век, липсвал необходимият материал за детайлно наблюдение на паричното обръщение — от една страна, проверена история на стоковите цени, от друга страна, официална и непрекъсната статистика върху експанзията и контракцията на циркулиращите средства, върху прилива и отлива на благородните метали и т. н., — материал, който изобщо се създава едва при пълното развитие на банковото дело. Юмовата теория за циркулацията се резюмира в следните положения: 1. Цените на стоките в една страна са определени от масата на намиращите се в нея пари (реални пари или символични); 2. Парите, циркулиращи в една страна, представляват всички намиращи се в нея стоки. В пропорцията, в която нараства броят

* Впрочем Юм признава тази постепенност, макар че тя не отговаря на неговия принцип. Виж David Hume. „Essays and treatises on several subjects“ London, 1777, vol. I, p. 300 [Давид Юм. „Очерци и трактати по различни въпроси“. Лондон, 1777, т. I, стр. 300].

на представителите, т. е. на парите, повече или по-малко от репрезентираната вещь се пада на отделния представител; 3. Ако се увеличи количеството на стоките, цената им спада или стойността на парите се покачва. Ако се увеличи количеството на парите, цената на стоките се покачва, а стойността на парите спада.*

„Скъпотията на нещата“, казва Юм, „дължаща се на изобилие от пари, е недостатък на всяка съществуваща търговия, защото позволява на победните страни да конкурират по-богатите на чуждите пазари.**... Когато разгледаме една нация като нещо отделно, наличността на много или малко монети за изчисление или репрезентиране на стоките не може да окаже никакво влияние — нито добро, нито лошо, — също както балансът на един търговец не би се изменил, ако той въведе в счетоводството си вместо арабската система за смятане, която изисква по-малко цифри, римската, която се нуждае от повече цифри. Подобно на римските цифри по-голямото количество пари е дори неудобно и изисква повече труд както за съхранение, така и за транспорт.“***

За да докаже изобщо нещо, Юм би трябвало да посочи, че в дадена цифрова система масата на употребените цифри не зависи от големината на числото, а обратното, големината на числото зависи от количеството на употребените цифри. Много правилно е, че не е предимство да се оценяват или „изчисляват“ стоковите стойности в злато или сребро с понижена стойност, и затова народите, заедно с нарастването на сумата от стойностите на циркулиращите стоки, винаги са намирали за по-удобно да изчисляват в сребро вместо в мед и в злато вместо в сребро. В размера, в който те ставали по-богати, те превръщали по-малоценните метали в спомагателни монети, а по-ценните — в пари. От друга страна, Юм забравя, че за изчисляване на стойностите в злато или сребро не е необходимо да е „налице“ нито злато, нито сребро. За него парите за смятане съвпадат със средството за циркулация, а и двете са монети (coin). От това, че изменението на стойността на мярката на стойностите, или на благородните метали, които функционират като пари за смятане, предизвиква покачване или спадане на стоковите цени, а следователно и на количеството на циркулиращите пари при непроменена скорост на обръщението, Юм заключава, че покачването или спадането на стоковите цени зависи от количеството на циркулиращите пари. Това, че през XVI и XVII век не само се увеличило количеството на златото и среброто, но заедно с това се намалили и техните производствени разходи, Юм можел да види от закриването на европейските мини. През XVI и XVII век стоковите цени в Европа се повишили заедно с масата злато и сребро, внесени от Америка;

* Стюърт. Цит. съч., т. I, стр. 394—400.

** Давид Юм, Цит. съч., стр. 300.

*** Пак там, стр. 303.

значи цените на стоките във всяка страна се определят от масата на намиращото се в нея злато и сребро. Това бил първият „необходим извод“ на Юм.* В XVI и XVII век цените на стоките не се покачили равномерно с увеличението на благородните метали; изминал повече от половин век, преди да се покаже *каквато и да е* промяна в стоковите цени, а дори и след това минало дълго време, преди разменните стойности на стоките да се оценяват общо съобразно спадналата стойност на златото и среброто, значи, преди революцията да обхване всички стокови цени. Значи, заключава Юм, който в пълно противоречие с основните положения на своята философия безкритично превръща едностранчиво наблюдавани факти в общи положения, значи цената на стоките или стойността на парите не се определят от абсолютната маса на намиращите се в една страна пари, а, обратно, от онова количество злато и сребро, което действително влиза в циркулацията, но в края на краищата всичкото злато и сребро, намиращо се в една страна, трябва да бъде погълнато от циркулацията като монети.** Ясно е, че ако златото и среброто притежават собствена стойност, за дадена сума от стокови стойности може, независимо от всички други закони на обръщението, да циркулира като еквивалент само определено количество злато и сребро. Значи, ако всяко случайно намиращо се в една страна количество злато и сребро — без оглед на сумата на стоковите стойности — трябва да влезе в стокообмена като средство за циркулация, златото и среброто не притежават никаква иманентна стойност и поради това фактически не са действителни стоки. Това е третият „необходим извод“ на Юм. Той пуска в процеса на циркулацията стоки без цени и злато и сребро без стойност. Затова той никога не говори за стойност на стоките и стойност на златото, а само за тяхното съответно количество. Още Лок беше казал, че златото и среброто имали само въображаема или условна стойност: първата брутална форма на противоположаване срещу твърдението на монетарната система, че само златото и среброто имат истинска стойност. Обстоятелството, че паричното битие на златото и среброто произтича единствено от

* Давид Юм, Цит. съч., стр. 303.

** „Очевидно е, че цените зависят не толкова от абсолютното количество на стоките и парите, намиращи се в дадена нация, колкото от количеството на стоките, които са или могат да бъдат изнесени на пазара, и от парите, които циркулират. Ако затворят насечените пари в сандъци, за цените това е същото, като че ли са унищожени; ако стоките се складират в магазини и депа, действието ще бъде същото. Тъй като в такива случаи парите и стоките никога не се срещат, те не могат да си влияят едни на други. Сумата (на цените) достига в края на краищата *точната пропорция към новото количество монети, което се намира в страната.*“ (Цит. съч., стр. 303, 307, 308).

тяхната функция в обществения разменен процес, се тълкува в смисъл, че те дължат своята* собствена стойност, а следователно и величината на своята стойност, на една обществена функция.** Значи златото и среброто са неща без стойност, но вътре в процеса на циркулацията получават фиктивна величина на стойността като *представители на стоките*. Този процес ги превръща не в пари, а в стойност. Тази тяхна стойност се определя от пропорцията между тяхната собствена маса и масата на стоките, тъй като двете количества трябва да се покрият. Значи, докато Юм застава златото и среброто да влязат в света на стоките като нестоки, той, обратно, щом се явят определени във форма на монети, ги превръща в прости стоки, които чрез проста разменна търговия се обменят срещу други стоки. Ако стоковият свят се състоеше от една единствена стока, например от 1 милион квартаера жито, бихме могли много лесно да си представим, че един квартал жито ще се обменя срещу 2 унции злато, ако има 2 милиона унции злато, а срещу 20 унции злато, ако има 20 милиона унции злато, че значи цената на стоката и стойността на парите се покачват и спадат обратно пропорционално на наличното количество пари.*** Обаче стоковият свят се състои от безкрайно различни потребителни стойности, чиято относителна стойност съвсем не е определена от тяхното относително количество. Тогава как си представя Юм тази размяна между масата на стоките и масата на златото? Той се задоволява с непонятно смътната представа, че всяка стока като кратна част от цялата стокова маса се разменя срещу съответна кратна част от цялата маса злато. Следователно извършващото се като процес движение на стоките, което произлиза от съдържашата се в тях противоположност между разменната стойност и потребителната стойност, което се проявява в обръщението на парите и се кристализира в различните определености по форма на последните, е заличено и на негово място идва въображаемото, механично изравняване между тегловата маса на намиращите се в една страна благородни метали и масата на наличните едновременно стоки.

Сър Джеймс Стюърт започва своето изследване върху монетите и парите с изчерпателна критика на Юм и Монтескьо.**** Той

* своята прибавено в личен екземпляр II.

** Забележка на Маркс в личен екземпляр I: „Виж Лоу и Франклин относно свръхстойността, която златото и среброто получават вследствие на тяхната парична функция. Също тъй Форбоне“.

*** Бележка в личен екземпляр I: „Тази фикция се среща буквално у Монтескьо“.

**** Стюърт, Цит. съч., том I, стр. 394 и сл.

наистина е първият, който поставя въпроса: определя ли се количеството на намиращите се в обръщение пари от цените на стоките или цените на стоките се определят от количеството на намиращите се в обръщение пари? Макар неговото изложение да е замъглено от фантастичния му възглед върху мярката на стойностите, от колебливото изразяване на разменната стойност изобщо и от реминисценции от меркантилната система, той открива съществените определености по форма на парите и общите закони на паричното обръщение, защото не поставя механически на едната страна стоките и на другата парите, а действително извежда различните функции от различните моменти на самата стокова размяна.

„Употребата на пари за вътрешна циркулация може да се резюмира в две главни точки: заплащане на това, което някой дължи, и купуване на това, от което някой се нуждае; двете, взети заедно, образуват търсенето на налични пари (ready money demands) . . . Състоянието на търговията, мануфактурата, начинът на живеене и обичайните разходи на жителите — всички, взети заедно, регулират и определят масата на търсенето на налични пари, т. е. масата на отчуждаванията. За да бъде осъществено това разнообразие от платежи, необходимо е известно количество пари. Това количество може от своя страна според обстоятелствата да се увеличи или намали, макар количеството на отчуждаванията да остава същото . . . Във всеки случай циркулацията на дадена страна може да абсорбира само определено количество пари.“*

„Пазарната цена на стоката се определя от сложната операция на търсенето и конкуренцията (demand and competition), които са съвсем независими от намиращото се в дадена страна количество злато и сребро. Но какво става със златото и среброто, което не е нужно като монети? То се натрупва като съкровища или се преработва като материал за луксозни артикули. Ако масата на златото и среброто спадне под нивото, необходимо за циркулацията, тя се замества със символични пари или други спомагателни средства. Ако някой благоприятен камбиален курс донесе в страната излишък от пари и същевременно пресече търсенето им за износ в чужбина, те често пъти попадат в касите, където са така безполезни, като че ли лежат в мините.“**

Вторият закон, открит от *Стюърт*, е възвръщането на основаната върху кредит циркулация към своя изходен пункт. Накрай той описва влиянията, които разликата на лихвения процент в различните страни оказва върху международния прилив и отлив на благородните метали. Последните две определения отбелязваме тук само за пълнота, защото те не спадат към нашата тема върху

* Стюърт, пак там, том II, стр. 377—379.

** Пак там, стр. 379—380 и сл.

простата циркулация.* Символичните пари или кредитните пари— Стюърт още не прави разлика между тези две форми на парите — могат да заместят благородните метали като покупателно средство или като платежно средство във вътрешната циркулация, но не и на световния пазар. Поради това книжните пари са парите на обществото (*money of the society*), докато златото и среброто са парите на света (*money of the world*).**

Характерна особеност на народите с „историческо“ развитие в смисъл на историческата правна школа³⁴ е, че забравят постоянно своята собствена история. По тази причина, макар че спорният

* „Добавъчните монети могат да бъдат заключени или превърнати в съдове... Що се касае до книжните пари, те, шом са изпълнили първата задача да задоволят потребността на този, който ги е взел на заем, ще се върнат при дължника и ще бъдат реализирани... Ето защо, в каквато и пропорция да се увеличи или намали количеството на наличните пари в страната, стоките ще се покачват или спадат съобразно с принципите на търсенето и конкуренцията, а последните винаги ще завият от склонностите на лицата, притежаващи собственост или друг някакъв еквивалент за даване, но никога от количеството на монетите, които те притежават... Нека то (количеството на наличните пари в страната) бъде съвсем незначително, докато в страната има реална собственост от каквато и да е вид и конкуренция за консумиране между тези, които я притежават, цените ще бъдат високи посредством разменната търговия, символичните пари, взаимните престации и хиляди други изобретения... Ако страната има връзки с други нации, трябва да съществува известна пропорция между цените на много видове стоки в страната и другаде и внезапно увеличение или намаление на звонковите пари, ако приемем, че то само по себе си би могло да предизвика покачване или спадане на цените, би било ограничено в своето действие от външната конкуренция.“ (Цит. съч., том I, стр. 400—402). „Във всяка страна паричната циркулация трябва да съответствува на промишлеността на жителите, които произвеждат стоките, постъпващи на пазара... Затова, ако количеството на монетите в страната спадне под пропорцията, съответствуваща на цените на промишлените изделия, предлагани за продажба, ще се прибегне до изобретения като символични пари, които ще създадат еквивалент за тях. Ако пък звонковите пари превишат пропорционално размера на промишлеността, те няма да предизвикат повишение на цените, нито ще влязат в циркулацията: те ще бъдат натрупани като съкровища... Каквото и да е количеството на парите в дадена нация в сравнение с останалия свят, в циркулацията винаги може да остане само такова количество, което е пропорционално на консумацията на богатите жители и труда на бедните“, а тази пропорция се определя „от количеството на фактически намиращите се в страната пари“. (Пак там, стр. 403—408). „Всички нации ще се стараят да отправят своите налични пари, които не са им необходими за тяхната собствена циркулация, в такава страна, където лихвата за парите е висока в сравнение с тяхната собствена страна.“ (Пак там, том 2, стр. 5.) „Най-богатата страна в Европа може да бъде най-бедна откъм циркулиращи звонкови пари.“ (Пак там, том 2, стр. 6) — Виж полемика срещу Стюърт у Ардър Ънъг [Прибавено в личен екземпляр I.]

** Стюърт, пак там, том 2, стр. 370. Луи Блан превръща *money of the society*, което не значи нищо друго освен вътрешни национални пари, в социалистически пари, което нищо не значи, и последователно прави от Джон Лоу социалист (виж първия том от неговата „История на френската революция“).

въпрос върху отношението на стоковите цени към количеството на средствата за циркулация постоянно е вълнувал парламента през първата половина на този век и предизвикал в Англия хиляди големи и малки памфлети, Стюърт останал „мъртво куче“ в още по-голяма степен, отколкото Спиноза изглеждал на Мозес Менделсон през времето на Лесинг. Дори и най-новият историк на „сиггепсу“*, Макларен, превръща Адам Смит в автор на Стюъртовата теория, а Рикардо — на Юмовата.** Докато Рикардо подобрил теорията на Юм, Адам Смит само регистрира резултатите от изследванията на Стюърт като мъртви факти. Своята шотландска поговорка, „щом спечелиш малко, често става лесно да спечелиш много“, Адам Смит е приложил и по отношение на духовното богатство и поради това премълчава с дребнавото старание източниците, на които дължи малкото, от което наистина прави много. Неведнаж той предпочита да притъпи острието на въпроса там, където една ясна формулировка би го принудила да разчисти сметките си със своите предшественици. Така е и с паричната теория. Той мълчаливо приема теорията на Стюърт, като разказва, че намиращото се в една страна злато и сребро се употребява отчасти като монети, отчасти се натрупва като резервен фонд за търговците в страните без банки и като банкови резерви в страните с кредитна циркулация, отчасти служи като съкровище за уравниване на международните платежи и отчасти се преработва в луксозни артикули. Той мълчаливо отстранява въпроса за количеството на циркулиращите монети, третирайки съвсем неправилно парите просто като стока.*** Неговият вулгаризатор, блудкавият Ж. Б. Сей, когото французите са произвели в *prince de la science***** — тъй както Йохан Кристоф Готшед произведе своя Шьонайх в Омир, а Пиетро Аретино произведе самия себе си в *terrogr principum et lux mundi*,***** — въздигна с голяма важност това не съвсем навивно недоглеждане на Адам Смит в догма.***** Впрочем полемич-

* — паричното обръщение. *Ред.*

** Макларен, цит. съч., стр. 34 и сл. Патриотизмът подвел един преждевременно починал немски писател (Густав Юлиус) да противопостави на школата на Рикардо стария Бюш като авторитет. Почтеният Бюш превел гениалния английски език на Стюърт на хамбургски диалект и обезобразил оригинала колкото могъл.

*** Бележка в личен екземпляр I: „Това не е съвсем точно. Напротив, на някои места правилно формулира закона.“

**** — Принц на науката. *Ред.*

***** — „ужас за князете“ и „светлина на света“. — *Ред.*

***** Поради тази причина разликата между „сиггепсу“ и „money“, т. е. между средство за циркулация и пари, не е посочена в „Богатство на народите“. Подведен от привидното безпристрастие на Адам Смит, който отлично познавал своя Юм и Стюърт, честният Макларен отбелязва: „Теорията за за-

ното напрежение против илюзиите на меркантилната система попречи на Адам Смит да схване обективно явленията на металическата циркулация, докато възгледите му относно кредитните пари са оригинални и дълбоки. Както в теориите за вкаменелостите от XVIII век постоянно протича едно скрито течение, произтичащо от критично или апологетично отношение към библейското предание за потопа, така и зад всички парични теории на XVIII век се крие тайна борба с монетарната система, с оня призрак, който беше пазил люлката на буржоазната политическа икономия и все още хвърляше своята сянка върху законодателството.

Изследванията върху паричното дело през XIX век са били непосредствено подбудени не от явленията на металната, а, обратно, от тия на банкнотната циркулация. Връщането към първата е ставало само за да се открият законите на втората. Преустановяването на плащанията в злато от Английската банка през 1797 г., последвалото по-късно покачване на цените на много стоки, спадането на монетната цена на златото под неговата пазарна цена и обезценяването на банкнотите, особено през 1809 г., послужили като непосредствени практически поводи за борба между партиите в парламента и за теоретически турнир във от парламента, водени и двете с еднаква страст. За исторически фон на дебатите служели историята на книжните пари в XVIII век, крахът на банката Лоу⁵⁵ и обезценяването на провинциалните банкноти на английските колонии в Северна Америка, вървящо ръка за ръка с нарастващото количество на стойностните знаци, което продължило от началото до средата на XVIII век; след това, по-късно, книжните пари (Continental bills), уложени със закон от американското централно правителство през време на войната за независимост, и най-после експериментът с френските асигнации, извършен в още по-голям мащаб. Повечето английски писатели от онова време смесват банкнотната циркулация, която се определя по съвсем други закони, с циркулацията на стойностните знаци или на държавните ценни книжа с принудителен курс и заявявайки, че обясняват явленията на тази принудителна циркулация със законите на металната циркулация, те в действителност извличат обратно законите на последната от явленията на първите. Ние прескачаме всички тези многобройни писатели от периода 1800—1809 г. и се обръщаме веднага към Рикардо, първо, защото той обобщава своите предшественици и по-ясно формулира тех-

висимостта на цените от количеството на средствата за обръщение досега не е привлякла вниманието към себе си; и доктор Смит, подобно на г-н Лок (Лок се колебае в своя възглед), не сита металните пари за нещо друго освен стока.“ (Макларей, цит. съч., стр. 44.)

ните възгледи, и, второ, защото образът, който той е дал на паричната теория, до този момент господствува в английското банково законодателство. Подобно на своите предшественици, Рикардо смесва циркулацията на банкнотите, или на кредитните пари, с простата циркулация на стойностните знаци. Той е повлиян най-много от факта на обезценяването на книжните пари и едновременното покачване на стоковите цени. Каквото за Юм са били американските златни мини, това за Рикардо е била печатницата за книжни пари в Трейднидъл-стрийт³⁶ и той сам на едно място изрично идентифицира двата фактора. Неговите първи съчинения, които се занимават само с паричния въпрос, съвпадат с епохата на най-ожесточената полемика между Английската банка, на чиято страна били министрите и военната партия, и нейните противници, около които се групирани парламентарната опозиция, вигите и партията на мира. Тези съчинения се появили като преки предшественици на прочутия доклад на комитета за кюлчетата от 1810 г., в който са приети възгледите на Рикардо.* Странното обстоятелство, че Рикардо и неговите привърженици, които обявяват парите за прости стойностни знаци, се наричат „буйонисти“ (привърженици на златните кюлчета), не произтича само от наименованието на този комитет, но и от самото съдържание на учението на Рикардо. В своето съчинение върху политическата икономия Рикардо е повторил и развил същите възгледи, но никъде не е изследвал паричното дело само по себе си, както е направил по отношение на разменната стойност, печалбата, рентата и т. н.

Рикардо определя отначало стойността на златото и среброто, както и стойността на всички други стоки, чрез количеството на предметеното в тях работно време.** В тях като в стоки с дадена стойност се измерват стойностите на всички други стоки.*** Следователно количеството на средствата за циркулация в една държава се определя, от една страна, от стойността на единицата мярка на парите, от друга страна, от сумата на разменните стойности на

* David Ricardo. „The high Price of Bullion a Proof of the Depreciation of Banknotes“, 4 edition. London, 1811 [Давид Рикардо. „Високата цена на кюлчетата — доказателство за обезценяване на банкнотите“, 4 издание, Лондон, 1811 г.] (Първото издание се появи през 1809 г.). По-нататък: „Reply to Mr. Bosanquets practical Observations on the Report of the Bullion Committee, London, 1811 [„Отговор на практическите бележки на г-н Бозанкет по доклада на комитета за кюлчетата“, Лондон, 1811 г.]

** Давид Рикардо. „Приинципи на политическата икономия“, стр. 77. „Стойността на благородните метали, както и на всички други стоки, зависи в края на краищата от общото количество труд, необходим за да бъдат произведени и донесени на пазара.“

*** Цит. съч., стр. 77, 180, 181.

стоките. Това количество се видоизменя чрез икономията в начина на плащане.* Тъй като по този начин количеството, в което могат да циркулират парите с дадена стойност, се оказва определено и стойността на парите вътре в циркулацията се проявява само в тяхното количество, те могат да бъдат заместени в циркулацията чрез прости стойностни знаци, ако са издадени в определена от стойността на парите пропорция, и при това

„парите в обръщение се намират в своето най-съвършено състояние, ако се състоят изключително от книжни пари, които имат същата стойност, както и златото, което те претендират да представляват“.**

Следователно досега Рикардо определя чрез цените на стоките количеството на средствата за циркулация, като се приеме стойността на парите за дадена, а парите като стойностни знаци означават за него знаци на определено количество злато, а не — както у Юм — лишени от всякаква стойност представители на стоките.

Там, където Рикардо внезапно прекъсва равния ход на своето изложение и преминава в противоположния възглед, той веднага се обръща към международната циркулация на благородните метали и по този начин забърква проблемата чрез внасянето на чужди гледни точки. Като следваме вътрешния глас на неговите мисли, ние най-напред отстраняваме всички изкуствени случайни обстоятелства и затова пренасяме златните и сребърни мини във вътрешността на страните, в които благородните метали циркулират като пари. Единственото положение, което следва от досегашното изложение на Рикардо, е, че при дадена стойност на златото количеството на циркулиращите пари се оказва определено от цените на стоките. Следователно количеството на циркулиращото в една страна злато се определя в даден момент просто от разменната стойност на циркулиращите стоки. Нека сега приемем, че сумата на тези разменни стойности се намали било защото се произведат по-малко стоки със старите разменни стойности, било защото вследствие на увеличената производителна сила на труда

* Рикардо, цит. съч., стр. 421. „Количеството на парите, които могат да бъдат употребени в една страна, зависи от тяхната стойност. Ако циркулираше само злато, щяха да бъдат необходими 15 път по-малко пари, отколкото, ако се употребеше само сребро“. Виж също Ricardo: „Proposals for an economical and secure currency, London, 1816, р. 8 [Рикардо: „Предложение за икономично и устойчиво парично обръщение“. Лондон, 1816 г., стр. 8], където той казва: „Количеството на циркулиращите банкноти зависи от сумата, необходима за циркулацията на една страна, а тази сума се регулира от стойността на единичната марка на парите, от сумата на плащанията и от икономията при тяхното реализиране.“

** Рикардо: „Принципи на политическата икономия“, стр. 432, 433.

същата маса стоки получава по-малка разменна стойност. Или да приемем обратно, че сумата на разменните стойности се увеличи, защото масата на стоките се увеличи при неизменящи се производствени разходи или защото стойността — било на същата стокова маса, било на по-малка стокова маса — расте вследствие на намалената производителна сила на труда. Какво ще стане в двата случая с *даденото* количество циркулиращ метал? Ако златото е пари само защото е в обръщение като средство за циркулация, ако е принудено да остава в циркулацията като издадени от държавата книжни пари с принудителен курс (а Рикардо има това предвид), тогава в първия случай количеството на циркулиращите пари ще дойде в превес по отношение на разменната стойност на метала; във втория случай то би спаднало под своето нормално ниво. Следователно, макар и надарено със своя собствена стойност, златото в първия случай се превръща в знак на метал с по-ниска разменна стойност от неговата собствена, а във втория случай — в знак на метал с по-висока стойност. В първия случай то като стойностен знак ще се намира по-ниско, а във втория случай — по-високо от своята действителна стойност (пак извод от книжните пари с принудителен курс). В първия случай би било също, като че ли стоките се оценяват в метал с по-ниска стойност, а във втория случай — в метал с по-висока стойност. Ето защо цените на стоките в първия случай биха се покачили, а във втория случай биха спаднали. И в двата случая движението на стоковите цени, тяхното покачване или спадане, би било последица от относителната експанзия* или контракция на масата на циркулиращото злато свръх или под онова ниво, което отговаря на неговата собствена стойност, т. е. свръх или под нормалното количество, което се определя от съотношението между неговата собствена стойност и стойността на стоките, които трябва да влязат в циркулация.

Същият процес би настъпил, ако сумата от цените на циркулиращите стоки останеше неизменна, а масата на циркулиращото злато стигнеше под или над правилното ниво: първото — ако изтърканите в циркулацията златни монети не се заместеха чрез съответно ново производство на мините, а второто — ако новият приток от мините превишеше нуждите на циркулацията. И в двата случая се приема, че производствените разходи на златото, или неговата стойност, остават неизменни.

Да резюмираме: Циркулиращите пари се намират на нормално ниво, ако при дадена разменна стойност на стоките тяхното количество се определя от тяхната собствена стойност като метал.

* В първото издание от експанзията; поправено в личен екземпляр I.

Те надвишават това ниво, златото спада под своята собствена стойност като метал и цените на стоките се покачват, защото сумата на разменните стойности на стоковата маса се намалява или притокът на злато от мините се увеличава. Те се свиват под своето правилно ниво, златото се покачва над своята собствена стойност като метал и цените на стоките спадат, защото сумата от разменните стойности на стоковата маса се увеличава или притокът на злато от мините не замества масата на изхабеното злато. И в двата случая циркулиращото злато е стойностен знак с по-голяма или по-малка стойност, отколкото действително съдържа. То може да стане знак на самото себе си с повишена или понижена стойност. Щом всички стоки се оценят в тази нова стойност на парите, а общите цени на стоките се повишат или спаднат съответно, количеството на циркулиращото злато ще съответствува отново на нуждите на циркулацията (извод, който Рикардо изтъква с особено удоволствие), но ще бъде в противоречие с производствените разходи на благородните метали, а оттам и с тяхното отношение като стока към останалите стоки. Съобразно с Рикардовата теория за разменните стойности изобщо, покачането на златото над неговата разменна стойност, т. е. над стойността, определена от съдържащото се в него работно време, би предизвикало увеличение на производството на злато, докато неговият увеличен приток го върне пак на нормалната величина на неговата стойност. Обратно, спадането на златото под неговата стойност би предизвикало намаление на неговото производство, докато то се покачи пак до нормалната величина на стойността си. Чрез тези противоположни движения противоречието между металната стойност на златото и неговата стойност като средство за циркулация би се изгладило, правилното ниво на циркулиращата златна маса би се възстановило и нивото на стоковите цени отново би отговаряло на мярката на стойностите. Тези колебания в стойността на циркулиращото злато биха обхванали и златото във форма на кюлче, тъй като съгласно предпоставката всичкото злато, което не се употребява като луксозни артикули, се намира в циркулация. Тъй като самото злато, било като монети, било като кюлче, може да се превърне в стойностен знак с по-голяма или по-малка метална стойност от своята собствена, разбира се, че същата участ споделят и евентуално циркулиращите обменями срещу злато банкноти. Макар банкнотите да са обменями срещу злато и следователно тяхната реална стойност да отговаря на тяхната номинална стойност, цялата маса на циркулиращите пари в злато и банкноти (*the aggregate currency consisting of metal and of convertible notes*) може да бъде оценена над или под своята стой-

ност, според това, дали цялото нейно количество вследствие на изложените по-горе причини надхвърля или спада под онова ниво, което е определено от разменната стойност на циркулиращите стоки и металната стойност на златото. Необменяемите срещу злато книжни пари имат от тази гледна точка само това преимущество пред обменяемите срещу злато книжни пари, че те могат да се обезценяват двойно. Те могат да спаднат под стойността на метала, който трябва да представляват, защото са пуснати в преголям брой или пък защото представляваният от тях метал е спаднал под собствената си стойност. Това обезценяване — не на книжните пари спрямо златото, а на златото и книжните пари, взети заедно, или на цялата маса на средствата за циркулация в една страна — е едно от главните изобретения на Рикардо, което лорд Оверстон и компания впрегнаха в своя служба и го направиха основен принцип в банковото законодателство на сър Роберт Пил от 1844 и 1845 г.

Това, което трябвало да бъде доказано, било, че цената на стоките или стойността на златото зависи от масата на циркулиращото злато. Доказателството се състои в предпоставяне на това, което трябва да бъде доказано, че всяко количество от благородния метал, което служи за пари, в каквото и отношение да се намира към своята вътрешна стойност, трябва да стане средство за циркулация, монети, а по този начин и стойностен знак на циркулиращите стоки, каквато и да е общата сума на тяхната стойност. С други думи, доказателството се състои в абстрахиране от всички други функции, които парите изпълняват, освен функцията им като средство за циркулация*. Поставен на тясно, както например в полемиката си с Бозанкет, Рикардо, съвсем обладан от явлението, че стойностните знаци са обезценени поради тяхното количество, прибегва към догматични твърдения.**

Ако Рикардо би развил тази теория абстрактно по начина, по който ние строихме това, без да внася в нея конкретни отношения и случайни моменти, които отклоняват вниманието от самия въпрос, нейната празнота би проличала ясно. Обаче той придава на цялото изложение *международна* окраска. Все пак лесно ще може да се докаже, че привидната грандиозност на мащаба с нищо не изменя нищожността на основните идеи.

* В първото изд. от всички други определености по форма, които парите притежават извън тяхната форма като средство за циркулация; поправено в личния екземпляр I.

** Давид Рикардо. „Отговор на практическите бележки на г-н Бозанкет и т. н.“, стр. 49. „Че цените на стоките се повишават или спадат пропорционално на увеличението или намаляването на количеството на парите, аз приемам за неоспорим факт.“

И тъй, първото положение гласеше: количеството на циркулиращите метални пари е нормално, ако се определя в оценената в тяхната метална стойност сума от стойностите на циркулиращите стоки. Изразено в международен мащаб, това гласи: При нормално състояние на циркулацията всяка страна притежава онова количество пари, което отговаря на нейното богатство и на нейното производство. Парите циркулират със стойност, отговаряща на тяхната действителна стойност, или на техните производствени разходи; т. е. те във *всички страни имат една и съща стойност*.* Затова никога нямало да се изнасят или внасят пари от една страна в друга.** По този начин би настанало равновесие между сургенсies (цялата маса на циркулиращите пари) на различните страни. Правилното ниво на националната сургенсу е изразено сега като международно равновесие между отделните сургенсies и действително не е казано нищо, освен че националността не изменя с нищо общия икономически закон. Сега стигнахме пак до същия фатален пункт, както и по-преди. Как се нарушава правилното ниво, което сега гласи, как се нарушава международното равновесие между сургенсies, или как парите престават да имат във всички страни една и съща стойност, или, най-после, как парите престават да имат във всяка страна своя собствена стойност? Както по-преди правилното ниво беше нарушено, защото масата на циркулиращото злато се увеличаваше или намаляваше при непроменяща се сума на стоковите стойности или защото количеството на циркулиращите пари оставаше непроменено, докато разменните стойности на стоките се увеличаваша или намаляваха, така и сега определеното от стойността на самия метал международно ниво се нарушава, защото масата на намиращото се в една страна злато нараства вследствие на откриването на нови метални мини в нея***, или защото сумата на разменните стойности на стоките, циркулиращи в отделна страна, се е увеличила или намалила. Както по-преди производството на благородните метали се увеличаваше или намаляваше според това, дали трябваше да се свива или разширява сургенсу, а стоковите цени съответно да се понижават или повишават, така сега експортът и импортът действуват от една страна в друга. В онази страна, в която цените биха се покачили и стойността на златото

* Давид Рикардо. „Високата цена на кюлчетата и т. н.“, стр 4; „Парите биха имали *една и съща стойност* във всички страни.“ В своята политическа икономия Рикардо е видоизменил това изречение. но не по начин, който тук би имал значение.

** Цит. съч., стр. 3—4.

*** Цит. съч., стр. 4.

би спаднала под неговата метална стойност вследствие на набъбналата циркулация, златото би се обезценило в сравнение с другите страни, а цените на стоките биха се увеличили в сравнение с другите страни. Така че би се изнасяло злато и биха се внасяли стоки. При обратен случай би станало обратното. Както по-преди продължаваше производството на злато, докато се възстанови правилно стойностно съотношение между метал и стока, така и сега вносът или износът на злато, а заедно с това и покачането или спадането на стоковите цени би продължило, докато отново се възстанови равновесието между международните *сиггенсис*. Както при първия случай производството на злато се увеличаваше или спадаше само защото златото струваше повече или по-малко от своята стойност, така и сега международното пътуване на златото би се извършвало само поради същата причина. Както при първия случай всяка промяна в производството на златото би повлияла върху количеството на циркулиращия метал, а с това и върху цените, така би повлиял сега международният внос и износ. Щом се възстанови отново относителната стойност между златото и стоките, или нормалното количество на средствата за циркулация, при първия случай би се преустановило по-нататъшното производство, а при втория случай — по-нататъшният износ или внос, освен за заместване на изхабените монети или за консумацията на индустрията за лукс. Оттук следва, че

„не може никога да има изкушение да се изнася злато като еквивалент за стоки, или неблагоприятен търговски баланс освен като резултат на количествено пресищане със средства за циркулация“.*

Само когато металът губи от стойността си или я надхвърля вследствие на експанзията или контракцията на масата на средствата за циркулация над или под нейното правилно ниво, се предизвиквал неговият внос или износ.** По-нататък би се получило следното: тъй като в първия случай производството на злато се увеличава или намалява, а във втория случай златото се внася или изнася само защото неговото количество е превишило или спаднало под правилното ниво, защото е получило по-висока или по-ниска стойност от своята метална стойност, защото значащите стоковите цени са твърде ниски, всяко такова движение действа

* „An unfavourable balance of trade never arises but from a redundant currency“ (Ricardo, 1. с., p. 11, 12) [„Неблагоприятен търговски баланс не се получава другоаче освен поради прекомерност на средствата за циркулация.“ (Рикардо, цит. съч., стр. 11, 12)].

** „Износът на монети се предизвиква от тяхното поевтняване и не е следствие, а причина за неблагоприятен баланс.“ (Цит. съч., стр. 14).

като средство за корекция*, като възвръща цените чрез експанзия или контракция на циркулиращите пари пак на истинското им ниво, в първия случай — нивото между стойността на златото и стойността на стоковете, а във втория случай — международното ниво на *siggnés*. С други думи: парите циркулират в различните страни само доколкото циркулират като монети във всяка отделна страна. Парите са само монети и затова намиращото се в една страна количество злато трябва да влезе в циркулацията и значи може да се покачи или да спадне като стойностен знак за самото себе си над или под своята собствена стойност. По този начин, по околния път на тази международна заплетеност, ние стигнахме благополучно пак до простата догма, съставляваща изходния пункт.

Няколко примера ще покажат как Рикардо насилствено нагажда действителните явления в духа на своята абстрактна теория. Например той твърди, че във времена на неурожай често в Англия през периода от 1800 до 1820 г. се изнасяло злато не защото има нужда от зърнени храни и златото е пари, значи винаги ефикасно** покупателно и платежно средство на световния пазар, а защото златото се е обезценило спрямо другите стоки и следователно *siggnés* на страната, в която е имало неурожай, се е обезценило по отношение на другите национални *siggnés*. Именно защото неурожаят бил намалил масата на циркулиращите стоки, даденото количество на циркулиращите пари било превишило нормалното си ниво и вследствие на това всички стокови цени се били покачили.*** В противоположност на

* Пак там, стр. 17.

** В първото издание *действащо*; поправено в личен екземпляр II.

*** Рикардо. Цит. съч., стр. 74, 75. „В резултат на неурожай Англия би се оказала в положението на страна, лишена от част от своите стоки, която затова се нуждае от по-малко количество средства за циркулация. *Siggnés*, което по-рано съответствуваше на платежите, би се оказало сега прекомерно и относително евтино пропорционално на намаленото производство. Ето защо износът на тази сума би възстановил стойността на *siggnés* спрямо стойността на *siggnés* на другите страни.“ Смесването на понятията пари и стока, както и на понятията пари и монета се разкрива по забавен начин в следващото изречение на Рикардо: „Ако можем да приемем, че след неурожай, когато Англия има случай за необикновено голям внос на жито, някоя друга страна има излишък от този артикул, но не се нуждае от никакви други стоки, би следвало безспорно, че тази нация не би изнесла житото си срещу стоки: но тя също тъй не би изнесла жито и за пари, тъй като парите са стока, от която всички нации се нуждаят не абсолютно, а само относително.“ (Пак там, стр. 75). В епичната поема на Пушкин башата на героя не може никак да разбере, че стока е пари. Но че парите са стока, това русите са разбрали отдавна, което се доказва не само от английския внос на жито през 1838—1842 г., но и от цялата история на тяхната търговия.

това парадоксално тълкуване статистически бе доказано, че от 1793 г. до последно време в случай на неурожай в Англия наличните средства за циркулация не са били в прекалено количество, а недостатъчни, и затова са циркулирали и трябвало да циркулират повече пари, отколкото по-преди.*

По същия начин Рикардо твърдял през време на Наполеоновата континентална блокада³⁷ и на английските декрети за блокадата³⁸, че англичаните изнасят в континента злато вместо стоки, защото техните пари били обезценени в сравнение с парите на континенталните страни, затова стоките им имали по-високи цени и по този начин износът на злато вместо стоки било по-изгодна търговска спекулация. Според него Англия била пазар, където стоките били скъпи, а парите евтини, докато на континента стоките били евтини, а парите скъпи.

„Факт беше — казва един английски писател, — че цената на нашите фабрики и колониални продукти беше катастрофално спаднала под въздействието на континенталната система през последните 6 години на войната. Например цените на захарта и кафето бяха на континента, изразени в злато, четири до пет пъти по-високи, отколкото същите цени в Англия, изразени в банкноти. Това беше времето, когато френските химици откриха цвекловата захар и заместиха кафето с цикория, докато в същото време английските арендатори правеха експерименти за угодяване на воловете със сироп и меласа, времето, когато Англия завладя Хелголанд, за да устрои там сточно депо за улеснение на контрабандата със Северна Европа, и когато по-леките сортове британски фабрики търсеха път за Германия през Турция... Почти всички стоки на света бяха натрупани в нашите складове и лежаха там затворени, освен ако някое малко количество се изкупило с френско разрешение, за което хамбургските и амстердамските търговци бяха платили на Наполеон една сума от 40 000 до 50 000 ф. ст. Странни търговци трябва да са били те, щом са плащали такива суми за правото да пренесат една партида стоки от един скъп пазар на един евтин. Коя беше ясната алтернатива за търговеца? Или да купи кафе по 6 пенса в банкноти и да го отпрати към един пазар, където можеше веднага да го продаде за 3 или 4 шилинга в злато, или да купи злато с банкноти по 5 ф. ст. за една унция и да го отпрати към място, където златото се оценяваше по 3 ф. ст. 17 шилинга и 10 $\frac{1}{2}$ пенса унцията. Значи глупаво е да се казва, че се правил износ на злато вместо кафе като по-изгодна търговска операция... Нямаше тогава друга страна в света освен Англия, където можеше да се получат такива големи количества желанни стоки. Бонапарт постоянно проучваше внимателно английските ценоразписи. Докато виждаше, че в Англия златото е скъпо, а кафето евтино, той беше доволен от действието на оwoята континентална система.“**

* Сравни Thomas Tooke. „History of Prices“ [Томас Тук. „История на цените“] и James Wilson „Capital, Currency and Banking“. [Джеймс Уилсон. „Капитал, средства за банково дело“]. (Последната книга е сборник от статии, излезли през 1844, 1845 и 1847 г. в Лондон, в Economist.)

** James Deacon Hume. „Lettres on the Cornlaws“, London, 1834, p. 29—31 [Джеймс Дякон Юм. „Писма за житните закони“, Лондон, 1834 г., стр. 29—31].

Точно по времето, когато Рикардо за първи път изложил своята парична теория и комитетът за златните кюлчета я включил в своя парламентарен доклад — в 1810 г., — цените на всички стоки в Англия спаднали катастрофално в сравнение с 1808 и 1809 г., докато в същото време златото* сравнително повишило своята стойност. Изключение правели земеделските продукти, тъй като техният внос отвън срещал спънки, а количеството им вътре в страната се било намалило поради лоши реколти.** Рикардо толкува не разбираш ролята на благородните метали като международно платечно средство, че в своята реч пред комитета на камарата на лордовете (1819 г.) той можал да заяви:

„Отливите на злато поради износ биха спрели напълно, щом бъдат възобновени плащанията в злато и паричното обръщение бъде възврънато към своето металично ниво.“

Той умрял навреме, точно преди да избухне кризата от 1825 г., която опровергала неговото предсказване. Периодът, към който спада писателската дейност на Рикардо, бил изобщо малко пригоден за наблюдаване на функцията на благородните метали като световни пари. Преди въвеждането на континенталната система търговският баланс бил почти винаги в полза на Англия, а през време на тази система сделките с европейския континент били твърде незначителни, за да повлияят на английския камбиален курс. Паричните пратки били главно от политическо естество и изглежда, че Рикардо съвсем погрешно е разбрал ролята, която парите за субсидии играели в английския износ на злато.***

Измежду съвременниците на Рикардо, които образували школата за принципите на неговата политическа икономия, най-значителен е *Джеймс Мил*. Той е направил опит да изложи паричната теория на Рикардо на базата на простата металическа циркулация без неуместните международни усложнения, зад които Рикардо скрива оскъдността на своя възглед, и без каквато и да е критика на операциите на Английската банка. Неговите основни положения са следните:****

„Стойността на парите е равна на пропорцията, в която ги разменят срещу други артикули, или на количеството пари, които се дават в размяната за определено количество други вещи. Това съотношение се определя от съкупното количество пари, намиращи се в една страна. Ако приемем, че всички

* В първото издание *парите*; поправено в личен екземпляр I.

** Томас Тук. „История на цените и т. н.“, Лондон, 1848 г., стр. 110.

*** Ср. У. Блек, цитираните по-горе „Бележки и т. н.“...

**** James Mill. „Elements of Political Economy“. [Джеймс Мил. „Основи на политическата икономия“]. В текста преведено от френския превод на Ж. Т. Парисо, Париж, 1823.

стоки на една държава са на едната страна, а всичките ѝ пари — на другата, очевидно е, че при размяната на двете страни стойността на парите, т. е. количеството стоки, за което те се разменят, напълно зависи от количеството на самите пари. Съвсем същ е случаят при действителния ход на нещата. Цялата маса на стоките на една страна не се разменя наведнаж срещу цялата маса на парите, а стоките се разменят на части, често на твърде малки части, през различните периоди на годината. Една и съща парă, която днес е послужила за тази размяна, може утре да послужи за друга. Част от парите се използва за по-голям брой разменни актове, друга — за твърде малък брой, а трета се натрупва и не служи за никаква размяна. Измежду тези вариации съществува едно средно ниво, основано на броя на разменните актове, за които би била употребена всяка златна монета, ако всяка реализираше еднакъв брой разменни актове. Нека установим произволно този среден брой на 10. Ако всяка намираща се в страната монета е послужила за 10 покупки, това е същото, като че ли цялата маса на монетите се е удесеторила и всяка монета е послужила само за една единствена покупка. В този случай стойността на всички стоки е 10 пъти по-голяма от стойността на парите и т. н. Обратно, ако вместо всяка монета да служи през годината за 10 покупки, цялата маса на парите се увеличише 10 пъти и всяка монета извършваше само един разменен акт, ясно е, че всяко увеличение на тази маса би причинило пропорционално намаление на стойността на всяка отделна монета. Тъй като се приема, че масата на всички стоки, срещу които парите могат да се разменят, остава една и съща, стойността на цялата парична маса след увеличаването на нейното количество не е станала по-голяма, отколкото е била предн това. Ако приемем, че е станало увеличение с една десета, стойността на всяка кратна част от цялата маса, например една унция, трябва да се е намалила с една десета. Следователно каквато и да е степента на намалението или увеличението на цялата парична маса, ако количеството на другите вещи остане неизменно, стойността на цялата парична маса и на всяка от нейните части претърпява обратно пропорционално намаление или увеличение. Ясно е, че този закон е абсолютно верен. Всеки път, когато стойността на парите е претърпявала покачване или спадане, и всеки път, когато количеството на стоките, срещу които те са могли да бъдат обменени, и движението на циркулацията остават неизменни, тази промяна трябва да е била предизвикана от относително увеличение или намаление на парите и не може да се припише на никаква друга причина. Ако се намали масата на стоките, а количеството на парите остане неизменно, ще бъде също така, като че ли се е увеличила цялата сума на парите, и обратно. Подобни изменения са резултат на всяка промяна в движението на циркулацията. Всяко увеличение на броя на обръщенията произвежда същия ефект, както и общото увеличение на парите; намалението на броя на обръщенията предизвиква непосредствено обратния ефект. . . Ако част от годишното производство съвсем не бъде разменена, както например частта, която производителите сами консумират, тази част не влиза в сметката. Тъй като не се разменя срещу пари, тя по отношение на парите като че ли изобщо не съществува. . . Всеки път, когато увеличението или намалението на парите може да стане свободно, цялото им количество, намиращо се в една страна, се регулира от стойността на благородните метали. . . Обаче златото и среброто са стоки, чиято стойност, подобно стойността на всички останали стоки, се определя от техните производствени разходи — от количеството на съдържащия се в тях труд.*

* Цит. съч., стр. 128—136.

Цялото остроумие на Мил се свежда до редица колкото произволни, толкова и нелепи предпоставки. Той иска да докаже, че цената на стоките, или стойността на парите, се определя „от съвкупното количество на съществуващите в една страна пари“. Ако вземем за предпоставка, че масата и разменната стойност на циркулиращите стоки остават неизменни, също така и скоростта на циркулацията и определената от производствените разходни стойности на благородните метали, и ако едновременно с това вземем за предпоставка, че въпреки това количеството на циркулиращите метални пари се увеличава или намалява по отношение на масата на съществуващите в страната пари, тогава действително става „очевидно“, че сме взели за предпоставка именно това, което трябваше да докажем. Впрочем Мил изпада в същата грешка, както и Юм, да пуща в циркулацията потребителни стойности, а не стоки с дадена разменна стойност, и затова неговото твърдение е погрешно, дори и да признаем всички негови „предпоставки“. Скоростта на циркулацията може да остане неизменна, също така и стойността на благородните метали, както и количеството на циркулиращите стоки, и все пак с изменението на тяхната разменна стойност може да е нужна ту по-голяма, ту по-малка парична маса за тяхната циркулация. Мил вижда факта, че част от намиращите се в една страна пари циркулира, докато другата част остава в стагнация. С помощта на една крайно забавна средна сметка той взема за предпоставка, че всъщност всички намиращи се в страната пари циркулират, макар че в действителност изглежда иначе. Ако приемем, че 10 милиона сребърни талера правят в дадена страна две обръщения в годината, тогава биха могли да бъдат в обръщение 20 милиона, ако всеки талер извършваше само една покупка. Ако пък цялата сума на намиращото се в тази страна сребро във всички форми възлиза на 100 милиона талера, може да се приеме, че тези 100 милиона могат да бъдат в обръщение, ако всяка монета извършва една покупка в пет години. Би могло също така да се приеме, че парите на целия свят циркулират в Хемстед³⁹, но че всяка кратна част от тях, вместо да прави например по три обръщения в година, прави едно обръщение в 3 000 000 години. Едната предпоставка е точно толкова важна за определяне на съотношението между сумата на стоките и количеството на средствата за обръщение, колкото и другата. Мил чувствава, че за него е от решаващо значение да постави стоките в непосредствена връзка с целия запас от пари, които всеки път съществуват в една страна, а не с онова количество пари, което се намира в циркулация. Той признава, че тоталната маса на стоките в една страна не се

разменя „наведнаж“ срещу съвкупната маса на парите, а че различни части от стоките се разменят срещу различни части от парите през различни периоди от годината. За да отстрани това несъответствие, той *приема*, че то не съществува. Впрочем цялата тази представа за непосредственото противопоставяне на стоки и пари в тяхната непосредствена размяна е извлечено от движението на простите покупки и продажби или от функцията на парите като покупателно средство. В движението на парите като платежно средство изчезва вече това едновременно появяване на стоката и парите.

Търговските кризи през XIX век, особено големите кризи през 1825 и 1836 г., не са предизвикали по-нататъшно развитие, а само ново приложение на Рикардовата парична теория. Конфликтът на всички елементи на буржоазния производствен процес — конфликт, чийто произход и начини за предотвратяване са били търсени в най-повърхностната и най-абстрактна сфера на този процес, в сферата на паричната циркулация — се разразява вече не в отделни икономически явления, както у Юм в обезценяването на благородните метали през XVI и XVII век или както у Рикардо в обезценяването на книжните пари, а в големите бури на световния пазар. Същинската теоретична предпоставка, от която изхожда школата на икономическите закланатели на бури, се състои всъщност само в догмата, че Рикардо е открил законите на чисто металическата циркулация. Това, което оставало да направят, било да подчинят на тези закони кредитната или банковна циркулация.

Най-общото и най-очевидно явление при търговските кризи е внезапното всеобщо спадане на стоковите цени, което идва след по-продължително всеобщо покачване на същите. Всеобщото спадане на стоковите цени може да бъде изразено като покачване на относителната стойност на парите в сравнение с всички стоки, а всеобщото покачване на цените — обратно, като спадане на относителната стойност на парите. И в двата начина на изразяване явлението е само казано, не е обяснено. Дали поставям задачата: да се обясни всеобщото периодично покачване на цените, което се сменя с всеобщото им спадане, или формулирам същата задача така: да се обясни периодичното спадане и покачване на относителната стойност на парите в сравнение със стоките — различната фразеология оставя задачата толкова непроменена, колкото би го сторило превеждането ѝ от немски на английски език. Ето защо паричната теория на Рикардо дойде тъкмо на място, защото тя придава на една тавтология привидността на причинно отношение. Откъде иде периодическото всеобщо спадане на сто-

ковите цени? От периодическото покачване на относителната стойност на парите. А откъде иде обратното, т. е. периодическото покачване на стоковите цени? От периодическото спадане на относителната стойност на парите. Със същото право би могло да се каже, че периодическото покачване и спадане на цените произлиза от тяхното периодическо покачване и спадане. Самата задача е поставена при предпоставката, че иманентната стойност на парите, т. е. тяхната стойност, определена от производствените разходи на благородните метали, остава непроменена. Щом тази тавтология претендира да бъде нещо повече от тавтология, тогава тя почива върху погрешното разбиране на най-елементарните понятия. Ако разменната стойност на *A*, измерена в *B*, спада, ние знаем, че това може да се дължи както на спадане на стойността на *A*, така и на покачване на стойността на *B*. Същото е и в обратния случай, когато се покачва стойността на *A*, измерена в *B*. Щом признаем веднаж превръщането на тавтологията в причинно отношение, всичко друго следва с лекота. Покачването на стоковите цени се дължи на спадането на стойността на парите, а спадането на стойността на парите се дължи, както знаем от Рикардо, на препълнената циркулация, т. е. на това, че масата на циркулиращите пари се покачва над нивото, определено от тяхната собствена иманентна стойност и от иманентните стойности на стоките. Също така и обратно, всеобщото спадане на стоковите цени се дължи на покачването на стойността на парите над тяхната иманентна стойност вследствие на недостатъчно запълнена-циркулация. Следователно цените се качват и спадат периодически, защото периодически циркулират или твърде много, или твърде малко пари. Ако пък се докаже, че покачването на цените е съвпаднало с намалена парична циркулация, а спадането на цените — с увеличена циркулация, може въпреки това да се твърди, че вследствие на някакво, макар и статистически съвсем недоказуемо намаление или увеличение на циркулиращата стокова маса, количеството на циркулиращите пари се е увеличило или намалило, ако не абсолютно, то поне относително. Видяхме, че според Рикардо тези всеобщи колебания на цените трябва да стават и при една чисто метална циркулация, но се изравняват благодарение на тяхното редуване, защото незапълнената циркулация предизвиква например спадане на стоковите цени, спадането на стоковите цени предизвиква износ на стоки в чужбина, а този износ докарва приток на злато в страната, този приток на злато пък предизвиква отново покачване на стоковите цени. Обратното става при една препълнена циркулация, когато се внасят стоки, а се изнасят пари. Но тъй като, въпреки тези общи колебания, про-

изхождащи от естеството на самата Рикардова метална циркулация, тяхната бурна и насилствена форма, тяхната форма на кризи, принадлежи към периодите с развито кредитно дело, ясно е като бял ден, че издаването на банкноти не се регулира точно по законите на металната циркулация. Лечебното средство на металната циркулация е вносът и износът на благородни метали, които веднага влизат в обръщение като монети и по този начин, чрез своя прилив или отлив, предизвикват спадане или покачване на стоковите цени. Същият ефект върху стоковите цени трябва сега да се предизвиква изкуствено от банките чрез подражание на законите на металната циркулация. Ако има приток на злато от чужбина, това е доказателство, че циркулацията е незапълнена, че стойността на парите е твърде висока, а цените на стоките твърде ниски и следователно трябва да бъдат пуснати в обръщение нови банкноти, пропорционално на нововнесеното злато. Обратно, те трябва да бъдат изтеглени от обръщение, пропорционално на златото, което изтича от страната. С други думи, издаването на банкноти трябва да се регулира според вноса и износа на благородни метали или според камбиалния курс. Погрешната предпоставка на Рикардо, че златото* е само монета и че затова цялото внесено злато увеличава парите в обръщение и затова предизвиква покачване на цените, че цялото изнесено злато намалява количеството на монетите и затова предизвиква спадане на цените — тази теоретическа предпоставка става *тук практически експеримент: да се пускат в обръщение толкова монети, колкото е наличното злато в даден момент.* Лорд Оверстон (банкерът Джонс Лойд), полковник Торенс, Норман, Клей, Арбътнот и множество други писатели, известни в Англия под името школа на „сиггесу рпнсірле“, не само проповядваха тази доктрина, но посредством банковите закони на сър Роберт Пил от 1844 и 1845 г. я превърнаха в основа на съществуващото английско и шотландско банков законодателство. Нейното позорно фиаско, както на теория, така и на практика, след експерименти в най-голям национален мащаб, може да бъде изложено само в учението за кредита.** Обаче и сега се вижда как теорията на

* В първото издание *парите*, поправено в личен екземпляр II.

** Няколко месеца преди избухването на всеобщата търговска криза през 1857 г. една комисия заседаваше в камарата на общините, за да изследва ефекта на банковите закони от 1844 и 1845 г. Лорд Оверстон, теоретическият баща на тези закони, се впусна в своята реч пред комисията в следното самохвалство: „Чрез точно и бързо изпълнение на принципите на закона от 1844 г. всичко протече редовно и леко, паричната система е здрава и непоклатна, процъфтяването на страната е безспорно, доверието на публиката в закона от 1844 г. расте всеки ден. Ако комисията би пожелала още практически доказа-

Рикардо, която изолира парите в тяхната текуща форма на средство за циркулация, завършва с това, че приписва на прилива и отлива на благородните метали такова абсолютно въздействие върху буржоазната икономика, каквото суеверието на монетарната система не беше сънувало. По този начин Рикардо, който обяви книжните пари за най-съвършена форма на парите, стана пророк на буйонистите.

След като теорията на Юм, или абстрактната противоположност на монетарната система, била по този начин развита до крайност, Стюъртовото конкретно схващане за парите бе най-после пак въведено в своите права от *Томас Тук**. Тук извежда своите принципи не от някаква теория, а от добросъвестен анализ на историята на стоковите цени от 1793 до 1856 г. В първото издание на неговата история на цените, която излезе през 1823 г., Тук е още съвсем обладан от теорията на Рикардо и напразно се мъчи да съгласува фактите с тази теория. Неговият памфлет „За парите“, който излезе след кризата от 1825 г., би могъл дори да бъде разгледан като първо последователно изложение на възгледите, на които по-късно Оверстон придаде валидност. Обаче по-нататъшните изследвания в историята на стоковите цени го заставиха да се убеди, че оная пряка връзка между цените и количеството на средствата за обръщение, която е предпоставка на теорията, е само фантазия, че експанзията и контракцията на средствата за обръщение при непроменена стойност на благородните метали е винаги следствие, а не причина за колебанията на цените, че паричната циркулация изобщо е само вторично движение и че в действителния производствен процес парите получават още и съвсем други определености по форма освен тази на средство за циркулация. Неговите подробни изследвания не спадат към простата метална циркулация, а към друга сфера, и затова не могат още да бъдат разгледани тук, също както и принадле-

телства за здравината на принципите, върху които почива този закон, или за благотворните резултати, осигурени от него, правилният и достатъчен отговор би бил: погледнете около себе си; погледнете на сегашното положение на търговията в страната, погледнете на народното доволство, на богатството и процъфтяването на всички обществени класи; и след това комисията ще бъде в състояние да реши дали иска да спре по-нататъшното действие на закона, при който са постигнати такива резултати.“ Така Оверстон надуваше своята собствена победна тръба на 14 юли 1857 г.; на 12 ноември същата година министерството на своя собствена отговорност трябваше да отмени чудотворния закон от 1844 г.

* Тук е бил съвсем незапознат със съчинението на Стюърт, както се вижда от неговата „History of Prices from 1839 till 1847“, London, 1848 [„История на цените от 1839 до 1847“, Лондон, 1848 г.], в която той излага историята на паричните теории.

жашите към същото направление изследвания на Уилсън и Фълертън.* Всички тези писатели не схващат парите едностранчиво, а в различните им моменти, обаче само веществено, без каквато и да е жива връзка било между тези моменти, било с цялата система на икономическите категории. Затова те погрешно смесват парите, за разлика от *средствата за циркулация*, с *капитала* или дори със *стоката*, макар, от друга страна, да са принудени при случай да изтъкнат разликата между парите и другите две форми.** Например, ако се изпрати злато в чужбина, в действителност в чужбина се изпраща капитал, но същото става и ако се изнася желязо, памук, жито, накратко — всяка стока. И едното, и другото е капитал и затова те не се различават като капитал, а като пари и стока. Следователно ролята на златото като международно разменно средство не произлиза от неговата определеност по форма като капитал, а от неговата специфична функция като пари. Също тъй, когато златото или вместо него банкнотите функционират като платежно средство във вътрешната търговия, те са същевременно и капитал. Обаче капитал във формата на стока не би могъл да ги замести, както нагледно показват например кризите. Те стават платежно средство значи пак поради различието на златото като пари от *стоката*, а не поради неговото битие като капитал. Дори и когато капиталът се изнася направо като капитал, например за да се даде под лихва в чужбина определена стойностна сума, от конюнктурите зависи дали ще бъде

* Най-значителното съчинение на Тук освен „История на цените“, което е издадено в 6 тома от неговия сътрудник Нюмарч, е „An Inquiry into the CURRENCY Principle the connection of currency with prices etc.“, 2 издание, Лондон, 1844 г. Съчинението на Wilson [Уилсън] вече цитирахме. Накрай трябва да споменем още John Fullarton [Джон Фълертън]: „On the Regulation of Currencies“, 2 издание, Лондон, 1845 г.

** „Трябва да се прави разлика между парите като стока, т. е. капитал, и парите като средство за циркулация.“ (Тооке [Тук]: „An Inquiry into the CURRENCY Principle etc.“, стр. 10.) „Може да се приеме, че златото и среброто при тяхното получаване почти точно покриват сумата, която е необходима... Златото и среброто притежават безкрайното преимущество пред всички останали видове стоки... чрез обстоятелството, че те навсякъде се употребяват като пари... Плащането на задълженията, външни и вътрешни, обикновено по договор става в монети, а не в чай, кафе, захар или индиго; и затова изпращането на пари, било в посочените монети, било на купчета, които могат веднага да бъдат превърнати в монети чрез монетния двор или на пазара на страната, в която се изпращат, трябва да предлага на изпращача най-сигурен, най-непосредствен и точен начин за постигане на тази цел, без риск на неуспех поради недостатъчно търсене или колебане на цените.“ (Fullarton [Фълертън], пак там, стр. 132, 133.) „Всеки друг артикул“ (освен златото и среброто) „може по своето количество или качество да се окаже извън обичайното търсене в страната, в която е изпратен.“ (Тооке [Тук]: „An Inquiry etc.“)

изнесен във форма на стока или във форма на злато и ако износът стане в последната форма, това става поради специфичната определеност по форма на благородните метали като пари, противопоставени на стоката. Изобщо, споменатите писатели не разглеждат отначало парите в оня абстрактен вид, както се разглеждат в рамките на простата стокова циркулация и както израстват в отношенията между самите стоки в процес. Затова те се колебаят постоянно насам-натам между абстрактните определености по форма, които парите получават в противоположност на стоките, и ония определености на парите, в които се крият по-конкретни отношения, като капитал, *revenue** и т. н.**

* — доход. *Ред.*

** Превръщането на парите в капитал ще разгледаме в трета глава, която третира капитала и образува края на този пръв отдел.

К. МАРКС

*ВЪПРОСЪТ ЗА ОБЕДИНЕНИЕТО НА ИТАЛИЯ

Както в приказката за лъжливото овчарче, което крещяло, че е дошъл вълк⁴⁰, италианците толкова често повтаряха, че „възбуждението в Италия е стигнало до краен предел и тя е на прага на революцията“, а коронованите особи в Европа толкова често дрънкаха за „разрешаване на италианския въпрос“, че не ще бъде чудно, ако действителното появяване на вълка остане незабелязано и ако истинската революция и общата европейска война избухнат изведнъж и ни изненадат! Обстановката в Европа в 1859 г. е твърде войнствена и ако враждебната позиция и явните приготовления на Франция и Пиемонт за война против Австрия не доведат до нищо, не е изключена възможността горещата омраза на италианците към техните потисници, съчетана с все по-големите им страдания, да се излее в обща революция. Ние се ограничаваме с формулата: „не е изключена възможността“, тъй като, ако дълго несбъдващата се надежда мъчи сърцето, дълго несбъдващото се пророчество настройва ума скептично. Но ако можем да вярваме на съобщенията на английските, италианските и френските вестници, състоянието на общественото мнение в Неапол е *fac simile** на физическия му строеж, и един порой от революционна лава би бил толкова естествен, колкото едно ново изригване на стареца Везувий. Кореспондентите от Папската област описват подробно растящите злоупотреби на клерикалното правителство и говорят за дълбоко вкоренилото се убеждение на римското население, че е невъзможна реформа или подобрене, че

* — факсимиле, точно копие. *Ред.*

единственото средство е пълното събаряне на това правителство, че това средство би било отдавна приложено, ако ги нямаше швейцарските, френските и австрийските войски⁴¹, и че независимо от тези съществени пречки, такъв опит може да бъде предприет в който и да е ден и час.

Съобщенията от Венеция и Ломбардия са по-определени и много ни напомнят симптомите, които бяха характерни за тези провинции в края на 1847 и началото на 1848 година⁴². Всички се въздържат еднородно от употреба на австрийски тютюн и промишлени изделия, широко са разпространени също възванията към народа да не посещава увеселителните места. Преднамерената проява на омраза към ерцхерцога* и към всички австрийски чиновници стигна дотам, че княз Алфонсо Парча, предан на Хабсбургската династия италиански аристократ, не се реши пред хората да смене шапка на минаващата по улицата ерцхерцогиня; последвалото след тази простъпка наказание — заповед на ерцхерцога князът да напусне незабавно Милано, подтиква хората от неговата класа да се присъединят към общото искане: *Fuori i Tedeschi!*** Ако към тези безмълвни прояви на народните чувства прибавим ежедневните свади между народа и войската, винаги предизвиквани от него, а също така студентските безредици в Павия и последвалото затваряне на университета, пред нас ще се повтори прологът към петте милански дни от 1848 година⁴³.

Но макар и да смятаме, че Италия не може да остане вечно в сегашното положение, тъй като всичко има край, макар и да знаем, че из целия полуостров се извършва активно организиране, засега още не можем да кажем дали тези действия са изцяло признак на стихийния изблик на народната воля или се поощряват от агентите на Луи Наполеон и съюзника му граф Кавур. Ако съдим по външните признаци Пиемонт, поддържан от Франция, а може би също и от Русия, крои за тази пролет нападение срещу Австрия. Ако съдим по приема, оказан от императора на австрийския посланик в Париж, той изглежда не изпитва дружелюбни намерения към правителството, представлявано от г. Хюбнер⁴⁴; ако съдим по концентрирането на толкова мощни военни сили в Алжир, естествено е да предположим, че враждебните действия против Австрия ще започнат с нападение срещу италианските ѝ провинции; военните приготовления на Пиемонт, изказванията, граничещи с обявяване война на Австрия, които се правят ежедневно в официалната и полуофициалната част на пиемонтския

* — Фердинанд-Максимилиан. *Ред.*

** — във немците! *Ред.*

печат, ни дават повод да предполагаме, че кралят ще се възползва от първия предлог, за да премине Тичино. Освен това от частни, заслужаващи доверие източници се потвърждава слухът, че героят от Монтевидео и Рим, Гарибалди⁴⁵, е бил повикан в Торино. Кавур разговарял с него, осведомил го за перспективите за война в най-близко бъдеще и изказал мисълта, че би било целесъобразно да се съберат и организират доброволци. Австрия, една от главните заинтересовани страни, показва ясно, че вярва на тези слухове. Освен 120 000 души, съсредоточени в италианските ѝ провинции, тя увеличава с всички възможни средства своите сили: съвсем неотдавна тя изпрати подкрепления от 30 000 души. Отбранителните съоръжения на Венеция, Триест и др. се разширяват и подсилват; във всички други австрийски провинции се иска от земевладелците и от всички лица, които имат коне, да ги предадат, тъй като кавалерията и сапъорите се нуждаят от ездитни коне. От една страна, Австрия не пропуска нищо, за да подготви съпротива „по-благоразумен австрийски маниер“, а, от друга страна, тя също взема мерки за в случай на възможно поражение. От страна на Прусия — този германски Пиемонт, чиито интереси са диаметрално противоположни на собствените ѝ интереси — Австрия може в най-добрия случай да се надява само на неутралитет. Очевидно мисията на нейния пратеник, барон Зеебах, в С.-Петербург с цел да осигури подкрепа в случай на нападение е претърпяла пълен неуспех. Плановете на царя* в много отношения, и не на последно място по въпроса за Средиземно море, където той също хвърли котва⁴⁶, съвпадат твърде много с проектите на вившия му противник, а сега верен съюзник в Париж, поради което той не ще се реши да защитава „благодарна“ Австрия⁴⁷. Добре известното съчувствие на английския народ към италианците и омразата им към *giogo tedesco*** ни карат много сериозно да се съмняваме, че един британски кабинет ще се осмели да поддържа Австрия, колкото и отделните му членове да биха искали да сторят това. Освен това Австрия, както и много други, силно подозира, че претендентът за ролята на „отмъстител за Ватерло“*** съвсем не се е отказал от страстното си желание да унизи „коварния Албион“⁴⁸, че като не рискува да нападне врага в собственото му левовище, той обаче не ще се поколебае да го предизвика на Изток, като нападне заедно с Русия Турската империя (въпреки клетвите си да запази тази империя неприкосновена); по такъв начин той би накарал половината от британските сили да дей-

* — Александър II. *Ред.*

** — немско иго. *Ред.*

*** — Наполеон III. *Ред.*

ствуват на източния военен театър, а другата половина, ползват се от Шербург, би държал в принудително бездействие, за охрана на британските брегове. Ето защо Австрия си остава с неутиешителното чувство, че в случай на истинска война тя ще трябва да разчита само на себе си. При това заслужава да се отбележи един от многото и начини да намалява максимално загубите си в случай на поражение, характеризиращ безочливата и изобретателност. Казармите, дворците, арсеналите и другите държавни постройки из цяла Венецианска Ломбардия, чиито строеж и поддръжка прекомерно обременяваха италианците с данъци, се смятат въпреки това за собственост на империята. Сега правителството принуждава различните общини да закупуват всички тези здания на баснословни цени, като се мотивира с това, че то има намерение за в бъдеще да ги *наема*, вместо да бъде техен собственик. Дали някога общините ще получат макар и един грош *наем*, дори ако Австрия запази господството си, е в най-добрия случай съмнително; но ако тя бъде изгонена от всичките си италиански владения или от част от тях, тя ще може да се поздрави с хитрото си хрумване, благодарение на което е превърнала значителна част от загубеното си имущество в налични пари, които може лесно да отнесе със себе си. Освен това твърдят, че Австрия се старее с всички сили да убеди римския папа, неаполитанския крал, херцоците на Тоскана, Парма и Модена да се съпротивяват докрай също така решително, както и тя самата на всички опити на народа или на коронованите особи да изменят съществуващия ред в Италия. Но никой по-добре от самата Австрия не знае колко безуспешни биха били всички усилия на тези нейни жалки оръдия да се съпротивяват на една вълна на народното въстание или на чуждестранна намеса. И макар че всеки истински италианец желае страстно война против Австрия, можем да не се съмняваме, че значителното мнозинство от италианците смятат, че по своите перспективи една война, започната от Франция и Пиемонт, би имала най-малкото съмнителен резултат. Макар и никой да не вярва искрено, че палачът на Рим би могъл под влиянието на някакво хуманно чувство да се превърне в спасител на Ломбардия, все пак една малка клика се отнася благоприятно към плановете на Луи Наполеон да постави Мюрат на неаполитанския трон и заявява, че вярва в намерението му да махне папата от Италия или да ограничи властта му в град Рим и Римска Кампания и да помогне на Пиемонт да присъедини към владенията си цяла Северна Италия. Съществува освен това една неголяма, но честна партия, която си въобразява, че мисълта за италианската корона съблазнява Виктор Емануил, както очевидно съблазняваше баща

му*; тази партия е уверена, че той чака с нетърпение удобен случай, за да извади меча си и да завоюва италианската корона, и че ще се възползва от помощта на Франция или от която и да е друга помощ с единствената цел да спечели това толкова желано съкровище. Една значително по-многобройна група, която има привърженици навсякъде из поробените провинции на Италия, особено в Ломбардия и сред ломбардската емиграция, без да храни особена вяра в пиемонтския крал или пиемонтската монархия, все пак заявява: „Каквито и да са целите му, Пиемонт разполага с армия от 100 000 души, с флот, арсенали и хазна; нека той предизвика Австрия, ние ще го последваме на бойното поле; ако той остане верен на делото, ще получи наградата си; ако пък не оправдае надеждите, нацията ще намери достатъчно сили, за да продължи започнатата вече борба и да я доведе до победа.“

Напротив, италианската национална партия заявява, че тя смята за национално нещастие обявяването на война за независимост на Италия под покровителството на Франция и Пиемонт. За нея въпросът не се заключава в това — както често предполагат погрешно, — дали Италия, освободена от чуждестранното господство, ще се обедини при републиканска или монархическа форма на управление, а в това, че предлаганите средства няма да доведат до завоюване на Италия за италианците и в най-добрия случай само ще заменят едно чуждестранно иго с друго, не по-малко тежко. Привържениците на тази партия смятат, че героят от 2 декември⁴⁹ няма да започне война освен под натиска на растящото нетърпение на своята армия или на заплашващата позиция на френския народ; че принуден да прибягне до война, той ще избере Италия за театър на военните действия с цел да изпълни плана на чичо си** — да превърне Средиземно море във „френско езеро“, което той би постигнал, след като постави Мюрат на неаполитанския трон; че диктувайки условията си на Австрия, той се стреми да довърши започнатия в Крим реванш за договорите от 1815 г., когато Австрия беше една от страните, които продиктуваха на Франция крайно унижителни за фамилията Бонапарт условия. Тази партия гледа на Пиемонт като на обикновено оръдие в ръцете на Франция и е убедена, че след като постигне собствените си цели и без да рискува да помогне на Италия да извоюва свободата, която той отказва на Франция, Наполеон III ще сключи мир с Австрия и ще смаже всички опити на италианците да продължат войната. Ако Австрия удържи в общи линии позициите си, Пи-

* Карл Алберт. *Ред.*

** — Наполеон I. *Ред.*

монт ще трябва да се задоволи с присъединяване към сегашната си територия на херцогствата Парма и Модена; но ако в тази борба Австрия бъде победена, на Адидже ще бъде сключен мир, който ще остави цялата Венецианска област и част от Ломбардия в ръцете на омразните австрийци. Пиемонт и Франция, твърдят те, са постигнали вече помежду си мълчаливо споразумение относно този мир на Адидже. При все че националната партия е уверена във възтържествуването на нацията в случай на национална война против Австрия, тя все пак твърди, че ако тази война има за свой вдъхновител Наполеон, а за диктатор краля на Сардиния, италианците не ще могат да направят дори и крачка против признатите от самите тях водачи, те по никакъв начин не ще могат да предотвратят интригите на дипломацията, капитулацията, договорите и вследствие на всичко това ще трябва отново да позволят да им надянат оковите; те припомнят поведението на Пиемонт спрямо Венеция и Милано през 1848 г., а също при Новара в 1849 г.⁵⁰ и убеждават съотечествениците си да имат предвид този горчив опит от фаталното им доверие към монарсите. Всички усилия на националната партия имат за цел да се завърши организирането на полуострова, да подтикнат народа да се обедини за върховното усилие и да не влиза в борба дотогава, докато не почувствува в себе си сили да започне великото национално въстание, което след като събори папата, краля-бомба* и компания, ще създаде възможност да се използват армиите, флотите и военното имущество на съответните провинции за унищожаване на чуждестранния враг. Смятайки пиемонтската армия и народ за ревностни борци за свободата на Италия, членовете на тази партия чувствуват, че кралят на Пиемонт, ако пожелае, ще има по такъв начин пълната възможност да допринесе за свободата и независимостта на Италия; ако пък той се окаже на страната на реакцията, те знаят, че армията и народът ще бъдат на страната на националното дело. Ако кралят оправдае надеждите, възлагани му от неговите привърженици, италианците не ще закъснеят да проявят благодарността си в най-осезателна форма. Във всеки случай нацията ще може да реши собствената си съдба. Предчувствавайки, че една успешна революция в Италия ще послужи като сигнал за обща борба на всички потиснати националности за освобождение от своите потисници, тази партия не се страхува от намесата на Франция, тъй като Наполеон III ще има твърде много грижи в страната си, за да се меси в работите на другите нации дори заради успеха на собствените си честолюбиви планове. *A chi tocca-tocca?**** — както

* — Пий IX и Фердинанд II. *Ред.*

** — Кой трябва да започне? *Ред.*

казват италианците. Ние не се решаваме да предсказваме кои — революционерите или редовните армии — ще се появят първи на полесражението. Но очевидно може да се каже с достатъчна увереност, че една война, започнала в която и да е част на Европа, не ще завърши там, където е започнала; и ако тази война действително е неизбежна, ние желаем искрено и от цялата си душа тя да доведе до истинско и справедливо решаване на италианския въпрос, както и на различни други въпроси, защото докато тези въпроси не бъдат разрешени, те ще нарушават периодически мира в Европа и следователно ще пречат на прогреса и процъфтяването на целия цивилизован свят.

*Написано от К. Маркс около 5 януари
1859 г.*

*Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5541, 24 януари 1859 г.,
като уводна*

Печата се по текста на вестника.

Превод от английски

К. МАРКС

ПЕРСПЕКТИВИТЕ ЗА ВОЙНА В ЕВРОПА⁵¹

Париж, 11 януари 1859 г.

Отговорът на австрийския император на необичайните новогодишни поздравления, изпратени му от Париж от името на „холандския племенник на Аустерлицката битка“⁵², и речта на добродетелния Емануил при откриването на сардинския парламент никак не допринесоха за разсейване на обхваналата Европа тревога пред възможността за война. Във всички центрове на паричния пазар барометърът показва „буря“. Неаполитанският крал внезапно стана великодушен и враждебно настроен към Русия: той започна да освобождава цели групи политически затворници, изгони Поерио и привържениците му и отказа на Русия каменовъглена база в Адриатика; разправиите с немците и кампанията против потребителите на правителствени цигари продължиха в Милано, Лоди, Кремона, Брешиа, Бергамо, Парма и Модена, а в Павия по заповед на правителството бяха прекратени временно заниманията в университета; на извикания в Торино Гарибалди е възложено да реорганизира доброволческия корпус; в Торино се формира нов егерски корпус от около 15 000 души, а в Касале се строят с ускорени темпове укрепления. Австрийска армия, наброяваща около 30 000 души, т. е. пълен *corps d'armée** (3-и), вероятно по това време е вече навлязла в Ломбардо-Венецианското кралство, а граф Дюлай, генерал от школата на Радецки, човек с инстинктите на Хайнау, е пристигнал вече в Милано, за да поеме управлението от ръцете на мекушавия, благонамерен, но слаб ерцхерцог Фердинанд Максимилиан. Във Франция военните маневри

* — армейски корпус. *Ред.*

станаха постоянно явление, а сам императорът проявява огромно усърдие в извършването на опитите с новото оръдие във Венсан. Най-после и пруското правителство пусна в ход новата си либерална система, като поиска от камарите пари за увеличаване на постоянната армия и за превръщане на ландвера в придатък на линейните войски⁵³. При наличността на такива тъмни облаци на европейския хоризонт може да ни учуди сравнително незначителното спадане на курсовете на лондонската борса, която обикновено е по-точен показател за пулса на европейското общество, отколкото паричните обсерватории в Париж и другите точки на континента.

Преди всичко проникателните наблюдатели на лондонската борса бяха наклонни да гледат на новогодишните капризи на Наполеон просто като на спекулативна борсова маневра на августейшия им съюзник. И наистина, щом френските ценни книжа започнаха да падат, хората се втурнаха стремглаво към храма на Ваал, за да се отърват от държавните облигации, а също от облигациите *Crédit Mobilier*⁵⁴ и от акциите на железопътните линии срещу всяка цена, която успеят да получат. След като част от спекулантите, които залагаха на повишение на курсовете, бяха разорени, на 6 януари в парижката борса изведнъж настъпи леко оживление поради разпространилия се слух, че в „*Moniteur*“⁵⁵ ще бъде поместено правителствено съобщение с цел да се заглади впечатлението от изказването на „негово величество“ пред австрийския посланик. Такова съобщение наистина се появи в петък, 7 януари. Тогава държавните ценни книжа се покачиха и не малко спекуланти, известни като свои хора в Тюйлери, получиха същия този петък огромни печалби. Така тези господа се обезщетиха по най-изгоден начин за своите разходи за новогодишни подаръци. Подобен заговор, който нарязваше в Лондон, беше очевидно осуетен не благодарение на някаква необикновена проникателност на британските финансови умове, а благодарение на тайното им господство над някои от финансовите ръководители на елисейските *meus plaisirs**. Но сравнителната устойчивост на британските ценни книжа се дължи главно на друга причина, която е по-малко ласкава за Луи Наполеон, но е по-характерна за положението в Европа. Никой духовник не познава така добре уязвимите места в сърцето на една прелестна каеща се грешница, както финансовите магнати от Чапел стрийт, Ломбард стрийт и Треднидл стрийт⁵⁶ знаят какви затруднения преживяват европейските управници. Те

* — буквално: „дребни удоволствия“; в преносен смисъл: допълнителни разходи за всевъзможни прищевки. *Ред.*

знаят, че Русия се нуждае от около 10 милиона лири стерлинги заем; че Франция, въпреки очакваното в бюджета превишение на приходите над разходите (за това превишение говорят винаги в бъдеще време), има голяма нужда от пари; че за да покрие част от задълженията си, Австрия се стреми да получи поне 6 или 8 милиона лири стерлинги; че малка Сардиния жадува за заем не само за новата италианска кампания, но и за да изплати старите си дългове, в които затъна във връзка с Кримската война, и че коронованите особи и военните първо трябва да получат от английската кесия заеми на обща сума 30 милиона лири стерлинги, преди да замаршируват армиите, да се пролее кръв и да се раздаде бесният грохот на оръдията. Но за да се осъществят всички тези парични операции, е необходима поне двумесечна отсрочка; така че напълно независимо от военните съображения една война, ако се стигне до нея, ще трябва да се отложи до пролетта.

Но би било голяма грешка да се прави прибързаният извод, че зависимостта на войнствените песове от добрата воля на миролюбивите капиталисти непременно ще им попречи да се откъснат от синджира. При лихва, която едва достига $2\frac{1}{2}\%$, при наличност на повече от 40 милиона в злато, залежали се в хранилищата на Английската и Френската банка, при общо недоверие към комерческите спекулации, само дяволът, ако обявеше заем за новата кампания, би успял след няколко срамежливи отсрочки и две-три лицемерни уговаряния да продаде своите облигации по стойност по-висока от номиналната.

Същите обстоятелства, които биха могли да отложат европейската война, тласкат събитията към такава развръзка. След своите блестящи дипломатически успехи в Азия⁵⁷ Русия се стреми да си възвърне господстващата роля в Европа. И наистина, така както провериха предварително в Париж тронната реч на краля на малка Сардиния, точно така и новогодишната *boutade** на Бонапарт (Малки)⁵⁸ беше само ехо на издигнатия от С.-Петербург лозунг. При такова положение, когато Франция и Сардиния следват С.-Петербург, Австрия е застрашена, Англия изолирана, а Прусия се колебае, в случай на война руското влияние би станало господстващо, поне за известно време. Русия би могла да се държи настрана, да отслаби Франция и Австрия във взаимната им борба и на края да „облекчи“ затрудненията на последната, която прегражда сега пътя ѝ на юг и пречи на панславистката ѝ пропаганда. Рано или късно руското правителство ще трябва да се намеси; неговите вътрешни затруднения биха могли да бъдат

* — нападка. Ред.

уредени с война извън страната и при успех императорската власт би могла да сломи дворянската опозиция в собствената си страна. Но от друга страна създаденото от кримската кампания финансово бреме би се утроило, дворянството, към което ще се наложи да се обърнат при такива критични обстоятелства, би получило ново оръжие за нападение и защита, а селяните, пред лицето на все още неизпълнените обещания⁵⁹, раздразнени от нови отсрочки, нови свиквания на набори и нови данъци, е възможно да бъдат доведени до въстание. Що се отнася до Австрия, тя се страхува от война; но, разбира се, могат да ѝ я наложат. Твърде вероятно е, че Бонапарт на свой ред е стигнал до правилното заключение, че сега е настъпил моментът да пусне в ход главния си коз. *Aut Caesar aut nihil!** Фалшивата слава на Втората империя замира бързо и за да се заякчи отново тази чудовищна измама, е необходима кръв. Нима би могъл Бонапарт да се надява на успех, ако не действуваше в толкова изгодната роля на освободител на Италия и ако не бяха сегашните толкова благоприятни обстоятелства, когато Англия е принудена да пази неутралитет, Русия го поддържа тайно, а Пиемонт се обяви за негов васал? А от друга страна клерикалната партия във Франция се противопоставя енергично на безбожния кръстоносен поход; буржоазията му напомня неговите думи: „L'Empire c'est la paix“⁶⁰; обстоятелството, че засега Англия и Пруссия са принудени да пазят неутралитет, ще ги направи в хода на войната господари на положението, а всяко поражение в равнините на Ломбардия ще прозвучи като пребален звън над тази фалшива империя.

Написано от К. Маркс на 11 януари 1859 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, № 5547, 31 януари 1859 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

* — „Или Цезар, или нищо!“ (думи, приписвани на Юли Цезар). Ред.

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

ПАРИЧНАТА ПАНИКА В ЕВРОПА⁶¹

Париж, 13 януари 1859 г.

Паниката на европейските борси още не е стихнала и според някои много умерени оценки стойността на държавните ценни книжа е спаднала с около 300 000 000 долара. Докато френските, сардинските и австрийските държавни книжа са се понижали с 5%, железопътните акции на същите страни са спаднали с 15—35%, а ломбардо-венецианските железопътни акции са спаднали с близо 50%. Всички европейски борси с изключение на лондонската са убедени сега, че ще има война. Нямам основания да променя мнението си, изказано по-рано по този въпрос*. Убеден съм, че Луи-Наполеон в действителност не се готви да воюва и че намеренията му не излизат извън рамките на една дипломатическа победа над Австрия, съчетана с голяма печалба за него лично и за неговите поддържници-авантюристи от парижката борса. Гръмкият тон на бонапартисткия печат, а също на „Indépendance Belge“⁶², тази продажна колекционерка на клюки, самохвалството, с което се възвестяват военните приготовления, достатъчно ясно доказват, че се касае не за война, а за заплашване с война. Сега дори кореспондентът на лондонския „Times“⁶³ признава, че затъналите в дългове лакеи на двора отново имат възможност да обират, и то в невиджани досега размери, „почтените“ спекуланти и дребните притежатели на ценни книжа в цяла Франция, спекулирайки както никога досега с понижение на курса. Говори се, че само граф де Морни е спечелил от тази игра до 5 януари не по-малко от 2 000 000 фр., а общата парична сума, преминала от джобовете на буржоа-

* Виж този том, стр. 179—180. *Ред.*

зията в джобовете на бонапартистките авантюристи, трябва да е многократно по-голяма.

Три са факторите, които карат Луи Наполеон да се стреми към благоразположението на италианците и да заема заплашителна позиция спрямо Австрия. Това е, първо, Русия, която от Парижкия мир⁶⁴ насам винаги го е използвала като свое оръдие. Вторият фактор е малко известен, тъй като Наполеон и дворът му правят всичко възможно, за да го скрият от обществеността, макар че съществуването на този фактор е доказано. Още от опита на Орсини за атентат както преди, така и след екзекуцията му, френският император е получавал непрекъснато писма от Върховната вента на италианските карбонари — тайно сдружение, на което той е бил член през 1831 г.⁶⁵ Напомнено му било какви клетви е давал при влизането си в това сдружение, как ги е нарушил и как според устава на сдружението се наказват подобни изменници. Докато Орсини беше още в затвора, карбонарите предупредиха императора, че ако той екзекутира Орсини, атентатите срещу него ще продължат, докато се увенчаят с успех, а след екзекуцията на Орсини Луи Наполеон получи официална смъртна присъда, произнесена над него от Вентата. Суеверният дух на този преуспяващ авантюрист беше страшно развълнуван от тази присъда на един таен трибунал. Нервите му, станали макар и не железни, но нечувствителни и твърди като щавена кожа в резултат на двадесетгодишния ношен тренинг край игралната маса, не издържаха тази постоянна заплаха на дамеклевия меч. Тази тайнствена намеса на една наистина невидима, но известна му от опита на предишните години, както и от неотдавнашния изстрел на Пианори и от бомбата на Орсини сила беше наистина от естество да предизвика паника у един човек, който извън ежедневната политика на непосредствена изгода не вижда причинна връзка в историята, а само тайнствено действие на някакви фатални сили, които са непостижими за човешкия разум и често издигат един истински шарлатанин до върховната власт. Този постоянен страх от заплашващата го опасност допринесе в огромна степен за редицата груби грешки, които характеризират управлението му през последните дванадесет месеца.

Факт е, че за да избегне съдбата си — защото той вярва във всемогъществото на италианските терористи не по-малко, отколкото в гаданията на циганките на епсомските надбягвания⁶⁶, — той трябваше да умиловити невидимата сила. Затова бяха публикувани фалшифицираните писма на Орсини, от които излиза, че на Луи Наполеон се възлага като някакъв свещен завет да осъществи надеждите на италианците⁶⁷. Но не беше така лесно да се за-

доволят карбонарите: те не преставаха да напомнят на обвиняемия, че той все още е осъден на смърт и може само с дела да заслужи помилване. Най-после значително се влоши напоследък и положението му в самата Франция. Големият въпрос — къде да намери пари — се изправя всеки ден все по-заплашително пред него. Да получи заем няма ни най-малка надежда: държавният дълг е нараснал толкова бързо, че за това не може и дума да става. *Crédit Mobilier* и *Crédit Foncier*⁶⁸, тегленето на милиони под предлог за напояване, за пресушаване на блата, за залесяване, за издигане на диги — всичко това бе използвано на времето и не можеше да бъде повторено. Но при създалото се положение са необходими все повече и повече пари; собствената му разточителност и преди всичко ежедневно растящите искания на хищната банда от военни, чиновници и авантюристи, чиято вяръност той е принуден да купува всеки ден, правят за него паричния въпрос въпрос на живот и на смърт; затова при крайна необходимост от чисто парична гледна точка една война с перспектива за принудителни заеми, грабежи и военни контрибуции от завоюваните провинции изглежда да е единственият изход от положението. Но работата не е само във финансите, а в общата несигурност на положението му във Франция, в съзнанието, че макар и да е станал император по милостта на армията, той не може да прекрачи известни граници в борбата против общественото мнение както на буржоазията, така и на пролетариата, че тъй като стана император по милостта на армията, той трябва да изпълнява волята ѝ. Вследствие на всичко това отдавна вече за самия него и за целия свят е очевидно, че последният му коз в случай на крайна опасност е една война, и то война за повторно завоюване на левия бряг на Рейн. Не е наложително необходимо една такава война да започне на самия Рейн. Напротив, въпросната територия може да бъде завоювана, по-точно завоюването ѝ може да започне в Италия, точно така, както първото завоюване на тези провинции беше завършено благодарение победите на генерал Бонапарт в Ломбардия.

Такава една война е неизбежно последната карта на Луи Наполеон. Той залага всичко на нея и като опитен играч знае много добре, че шансовете му са страшно малко. Той знае, че колкото и тайнствено да пази мълчание, на целия свят е известно, и беше известно още от първите дни от идването му на власт, какво представлява тази последна карта. Наполеон знае, че с маската си на сфинкс не ще успее да заблуди никого по този въпрос. Той знае, че нито една европейска сила не би търпяла такова разширение на френската територия и че на дружбата с Русия може да се уповава почти така, както и на собствените си клетви. За такъв човек

като него, който толкова много разви девиза на Людовик XV „Après moi le déluge“* и който знае що за потоп ще бъде това, всеки час е определена и неопценима печалба, чрез която може да отложи развързката, да спечели време и да измами заобикалящите го играчи.

Но същевременно той съвсем не е господар на положението: необходимостта може да го накара да използва главния си коз по-рано, отколкото би желал. Най-малкото през последните три месеца Франция се въоръжава в колосални размери. След като значителен брой стари войници бяха пуснати в отпуск, през 1858 г. бяха свикани всички рекрути, на брой 100 000, вместо 60 000, както при други мирни години. Трескавата работа във всички арсенали и военни заводи убеди още преди три месеца целия висш команден състав, че се подготвя сериозна кампания. А сега узнаваме, че на държавните леярни заводи е поръчано да произведат 75 батареи, или 450 оръдия от новата система на Луи Наполеон (12-фунтови топове); че е още повече усъвършенствуван пушечният куршум (по предложение на Неслер, официален приемник на Миние); че числеността на егерските батальони е увеличена от 400 на 700, а числеността на батальоните от линейните полкове от 900 или 1 000 на 1 300 души чрез прехвърляне на около 60 000 души от учебно-запасните части (които се комплектуват от рекрути); че в Тулон се струпват военни материали и че се предвижда да бъдат организирани два лагера, чието местонахождение още не е известно. Но за разположението им не е трудно да се досетим: единият ще бъде около Лион, или по на юг, близо до Тулон, а другият край Мец, където ще бъде съсредоточена една амрия, готова за действие против Прусия и Германския съюз⁶⁹. Всичко това разпалва неизбежно до крайност войнствените настроения в армията; и на една война разчитат с такава увереност, че офицерите не си поръчват вече цивилни дрехи, тъй като са убедени, че известно време ще трябва да носят само униформа.

Докато нещата във Франция са такива, в Пиемонт кралят съобщи на своите генерали още преди рождество да бъдат готови, тъй като е възможно още преди пролетта да им се наложи да помиришат барут. Речта, с която той откри неотдавна заседанието на камарата, дотолкова изобилствуваше с високпарни фрази за италианския патриотизъм и с намеци за несправедливостта на австрийското господство, че се налага изводът: или той решително възнамерява да воюва, или е готов да приеме целият свят да го нарече кръгъл глупак. В Ломбардия, в Рим, в херцогствата се

* — „След мен, ако ще и потоп“. *Ред.*

наблюдават вълнения, които могат да се сравнят само с вълненията, предшествували експлозията от 1848 година; очевидно населението открито не се подчинява на чуждестранните войски и се стреми само към едно: да демонстрира крайното си презрение към съществуващата власт и пълната си увереност, че след няколко месеца австрийците ще трябва да напуснат Италия. В отговор на всичко това Австрия усилва преспокойно армията си в Ломбардия. Тази армия се състоеше от три армейски корпуса — 5-и, 7-и и 8-и, които наброяваха всичко около 100 000 души. Както отбелязах вече в предишната си статия*, в негова подкрепа се придвижва 3-и корпус. Съобщават, че шест пехотни полка (30 батальона), четири батальона тиролски стрелци, два кавалерийски полка, шест батареи, целият щаб и инженерният обоз на 3-и армейски корпус са на път или са вече пристигнали в Ломбардия. По такъв начин числеността на армията се увеличава на 130 000 или 140 000 души. Заемайки позиции между Адидже и Минчо, тези сили ще могат да издържат натиска най-малкото на два пъти по-силен противник.

И така навсякъде се трупа горивен материал. Може ли Луи Наполеон да се справи с всички тези събития? Не. Много неща са напълно извън властта му. Ако пламне в Ломбардия, Рим или в едно от херцогствата, ако генерал Гарибалди нахлуе в непосредствено граничещата територия и вдигне народа на въстание — ще могат ли Пиемонт и Луи Наполеон да устоят? След като на френската армия беше почти обещано завоюването на Италия, където трябва да я посрещнат като освободителка, как може да се иска от нея да стои свободно, с пушки при юзе, докато австрийските войски задушават огнищата на италианското въстание? Ето кое е същественото. Ходът на събитията в Италия вече не се подчинява на волята на Наполеон; във всеки момент изпод влиянието му може да се изплъзне и ходът на събитията в самата Франция.

Написано от К. Маркс и Ф. Енгелс
на 13 януари 1859 г.

✎ Печата се по текста на вестника
Превод от английски

Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5548, 1 февруари 1859 г.

* Виж този том, стр. 178. Ред.

К. МАРКС

ПОЛОЖЕНИЕТО НА ЛУИ НАПОЛЕОН

Париж, 26 януари 1859 г.

На вас несъмнено ви е известно за тайната връзка между новата италианска политика на Луи Бонапарт и дълбоко вкоренилия се у него страх от италианските терористи. Преди няколко дни бихте могли да прочетете във „France Centrale“, провинциален вестник, който, за съжаление, никога не пресича Атлантическия океан, следната история:

„Ние споменахме за бала, който се състоя миналия понеделник в Тюйлери. В писма от Париж ни съобщават за едно произшествие, което е предизвикало немалко възмущения на това празненство. Имало много гости. Дали защото една дама се почувствувала зле, или по друга причина, настъпило объркване и 3 или 4 хиляди гости помислили, че се е случило някакво нещастие. Това причинило смут. Няколко души се устремили към трона, и императорът, за да успокои присъстващите, минал по залите.“

Но на бала, за който става дума, в Salle du Trône* са се намирали около 200 или 300 души и те са били свидетели на едно произшествие, твърде различно от онова, което е било разрешено на вестник „France Centrale“ да опише. Всъщност гостите неизвестно по каква причина внезапно се разтичали из различните зали и вкупом започнали да напират към Salle du Trône, а в този момент Луи Бонапарт и Евгения бързо напуснали трона и стремглаво се спуснали през залата към изхода, при което императрицата, тичайки, подхванала полите си криво-ляво и изглеждала така бледа, че най-добрите ѝ приятели казвали след това: „Тя беше бледа като смърт“.

* Виж този том, стр. 178. *Ред.*

Това мъчително безпокойство на узурпатора и приятелите му след атентата на Орсини много напомня известния пасаж от „Държавата“ на Платон:

„Тиранът не постига дори основната си цел — да бъде господар. Каквото и да изглежда тиранът, той винаги е роб. Сърцето му винаги ще е обзето от страхове, терзано от ужас и угризения на съвестта. С всеки ден той все повече и повече ще става това, което е бил от самото начало, т. е. човек, комуто завиждат и когото мразят, подозрителен, лишен от приятели, несправедлив, враг на всичко свято и защитник и поощрител на всичко безчестно. Така тиранът е най-нещастният между хората“.

Враждебната позиция на Бонапарт по отношение на Австрия, макар и несъмнено да има за цел да създаде у роптаещата армия някаква надежда за активни действия от по-друг характер в сравнение с полицейската служба, която тя изпълнява сега, все пак цели главно да обезвреди италианския кинжал и да увери италианските патриоти, че императорът е верен на предишната си клетва пред карбонарите. Бракът на принц Наполеон, или генерал Плон-Плон, както го наричат парижани, със сардинската принцеса Клотилда трябваше пред очите на целия свят да доведе неизбежно до най-тясно сплотяване на Франция и Италия и по такъв начин да стане, както искат да представят това обитателите на Тюйлери, първата вноска по дълга на Бонапарт към италианците. Но нали знаете героя от Сатори!⁷⁰ Известно е твърдоглавието, с което преследва веднъж поставената цел, но пътищата му криволичат, придвижването му напред е съпроводено с постоянни отстъпления и всеки път, щом стигне до кулминационната точка, пред него възникват огромни усложнения, които като че ли го парализират.

В такива моменти като Булон, Страсбург⁷¹ и нощта на 1 срещу 2 декември 1851 г. винаги някакви нагли, самоуверени, горещи луди глави стоят зад гърба му и не му позволяват да отлага повече изпълнението на отдавна замислените от него планове, като го карат насилва да нагази в Рубикон. След като го премине благополучно, той започва отново да действа с присъщото му коварство, престъпни кроежи, тайни заговори, нерешителност и флегматичност. Самата му фалшива натура го тласка към двойна игра по отношение на собствените му планове. Този сардински брак например беше замислен още преди осем месеца под предлога, че Франция възнамерява да възглави един кръстоносен поход в полза на Италия. След толкова несполучливи опити да се промъкне в кръга на кралските семейства не би било лош политически ход да се примамва под фалшив предлог в бонапартистките мрежи дъщерята на представителя на най-старата европейска династия!

Но Луи Наполеон имаше по-сериозни причини, които го накараха да прибегне до *tesulade** и да си послужи с тактиката на успокояване, след като беше надул бойната тръба. Никога по-рано през цялото му управление буржоазията не е проявявала такива несъмнени признаци на недоволство, а тревогата ѝ, предизвикана само от слуховете за война, намери израз в огромни сътресения на борсата, на селскостопанските пазари и в промишлените центрове. Финансовите магнати протестираха. Граф де Жермини, директор на Френската банка, уведоми лично императора, че упорито следваният опасен политически курс ще доведе неизбежно до разтърсване на търговския живот в цялата страна.

Докладвайки за небивалата паника в търговските кръгове, префектите на Марсилия, Бордо и други големи търговски градове правеха необикновени намеци за признаците на нелоялност сред тези „приятели на собствеността и реда“. Г-н Тиер сметна този случай за подходящ, за да наруши дългото си мълчание и да критикува открито и рязко в салоните, гъмжащи от правителствени шпиони, „безумната политика“ на Тюйлери. Правейки подробен политически и стратегически анализ на шансовете в една война, той доказваше, че Франция не ще може да избегне поражението, ако не разполага в началото на борбата с 400 000 войници, без да се смятат ония, които тя трябва да държи в Алжир, и ония, които е необходимо да остави вътре в страната. Дори правителственият „*Constitutionnel*“⁷², макар и с тон на лицемерно негодуване, не можеше да не признае, че войнственият дух на Франция се е изпарил и че тя като някой страхливец изпада в ужас от самата мисъл за сериозна война. От друга страна, шпионите от по-нисък ранг съобщаваха единодушно за подигравките, които предизвиква сред населението дори мисълта, че деспотът на Франция възнамерява да играе ролята на освободител на Италия, като наред с тези подигравки се пеят твърде непочтителни куплети във връзка със сардинския брак. Един от тези куплети започва с думите:

„И така този път съпруг на Мария Лунза трябва да стане Плон-Плон“⁷³.

Въпреки успокоителните инструкции, изпратени до всички префекти, и строго официалното опровержение на слуховете за някаква опасност, застрашаваща *status quo***-то, общата паника далеч още не е стихнала. Преди всичко тук стана известно, че полубогът от Тюйлери е бил принуден да отиде по-далеч, отколкото е възнамерявал. Носят се слухове, че принцеса Клотилда, която във-

* — отстъпление. *Ред.*

** — съществуващото положение. *Ред.*

реки младостта си има силен характер, е приела предложението на Плон-Плон с думите: „Омъжвам се за Вас, за да осигуря на татко поддръжката на Франция. Ако не бях напълно уверена в това, не бих се омъжила за Вас.“ Тя отказвала да даде съгласието си за годеж, докато не бъдат дадени на баща ѝ „твърди гаранции“ за активна помощ от Франция. По такъв начин Луи Бонапарт трябваше да подпише с Виктор Емануил отбранително-настъпателен съюз⁷⁴ — факт, за който агентите на Плон-Плон се постаряха незабавно да съобщят на цяла Европа на страниците на „Indépendance belge“. Фактически този Плон-Плон и свитата му претендират да играят в този момент същата роля, която трябваше да играят Персини в Булонската експедиция, а Морни, Фльори и Сент Арно през нощта срещу 2 декември, а именно: да блъснат Луи Бонапарт в Рубикон. Както знаете, Плон-Плон не се слави с военна доблест. По време на кримската кампания той представляваше твърде жалка фигура, не притежавайки дори мъжеството, необходимо за обикновения войник; той дори не умее да пази нужното равновесие при езда на кон. А при това сега той е истинският Марс на династията на Бонапартите. Да стане вицекрал на Ломбардия — това, според него, е следващата крачка по пътя към трона на Франция. Приятелите му станаха толкова нескромни, че техният главатар, г. Емил де Жирарден, когато станало дума за намеренията на императора, се осмелил да заяви в присъствието на двадесетина души: „За какъв император говорите? Единствен, фактически император е оня, който се намира в Пале Роял“⁷⁵. Докато правителствените вестници привидно проповядват мир, вестникът на Плон-Плон „Presse“⁷⁶ ден след ден тръби най-хладнокръвно за приготовленията за война. Докато Луи Бонапарт уговаря демонстративно Виктор Емануил да възпира мадзинистите, Плон-Плон подстрекава краля „да ги подбужда“. Докато Бонапарт състави свитата, която трябва да съпровожда братовчед му в Торино, измежду най-консервативните хора, като генерал Ниел, Плон-Плон, за да придаде на своя *entourage** привидна революционност, се съгласи да замине само при условие, че ще го съпровожда г. Биксио, бивш министър на Френската република от 1848 година. А хората казват: „Щом Луи Наполеон не е готов на всичко, нищо не може да бъде по-опасно от позърството на Плон-Плон и статиите, публикувани от приятелите му.“ Ето защо опасенията все още са големи. От друга страна, всички разбират, че Луи Наполеон би извършил самоубийство, ако, заплашен от кръсъците на Френската буржоазия и неодобрението на европейските династии, отстъпи,

* — окръжение. *Ред.*

след като Виктор Емануил е компрометиран и войнствените мечти на френската армия са достигнали най-високата си точка. За да даде на армията *quid pro quo**, според слуховете той възнамерява да я изпрати в някаква задморска експедиция — в Мароко, Мадагаскар или някакво друго отдалечено място, нефигуриращо във Виенския договор⁷⁷. Но въпреки волята на коронования мошеник, всяко непредвидено събитие може да доведе до война с Австрия.

Написано от К. Маркс на 28 януари 1859 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5563, 18 февруари 1859 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

* — едно вместо друго, замяна. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС
ФРЕНСКАТА АРМИЯ

Парижкият вестник „Constitutionnel“ излезе неотдавна с твърдение, имащо за цел да докаже, че в случай на война Франция би могла да изпрати отвъд границите на страната армия от 500 000 души⁷⁸. Според писмо на г. Гайярде, от Париж, публикувано във вчерашния брой на „Courrier des Etats-Unis“⁷⁹, това твърдение и цифрите, на които то се основава, били предадени на нашия парижки събрат непосредствено от самия император, без знанието на който и да е от неговите министри. Първата точка на това твърдение се заключава в това, че ако бъдат върнати от отпуск всички войници и не се разрешават повече отпуски, към 1 април тази година френската армия ще се състои от 568 000 души; ако бъдат призовани всички подлежащи на военна служба през 1858 г., численият ѝ състав ще се увеличи с 64 000 души; и ако бъде обявена война, правителството може да разчита с пълна увереност поне на 50 000 доброволци както измежду старите войници, чийто срок на службата е изтекъл, така и на млади доброволци. Всичко това би дало общо 682 000 души, които се делят, според нашия коронован статистик, на следните категории:

Пехота.....	390 978	Обоз.....	10 120
Кавалерия.....	83 000	Гвардия.....	29 942
Артилерия.....	46 450	Други.....	49 000
Инженерни войски.....	12 110		
			Всичко — 621 600

В тази обща сума е допусната явна грешка: не достигат още 60 000 души, които императорското перо е забравило в бързината си да отнесе към някаква категория. Но работата не е в това. Да

предположим, че цифрата 682 000 души е вярна. В случай на война в учебно-резервните части, които са същевременно вътрешни гарнизони, биха останали 100 000 души. Те биха имали подкрепата на 25 000 жандарми; а за Алжир биха били достатъчни 50 000 души. Като извадим тези 175 000 души от получената по-горе обща сума, остават 507 000 души. Но негово величество пак е успял да дение някъде 10 000 души и да изважда не от 682 000, а от 672 000, и по такъв начин намалява числения състав на полевите войски на 497 000 души. По такъв начин, според нашия авторитетен източник, към 1 юни 1859 г. Франция може да разполага за война отвъд границите си с армия от 500 000 души, без да извършва някакви промени в съществуващата организация на армията.

Нека видим сега какво в действителност представлява френската армия. Съществуващата организация в една армия поставя граници на възможностите за нейното увеличаване; батальоните, ескадроните, батареите в различните родове войски не могат да имат повече от определен брой хора, коне и оръдия, тъй като в противен случай ще бъде нарушена системата и ще бъдат премахнати тактическите особености на всеки род войски. Така например френските батальони, всеки от тях съставен от осем роти, не биха могли да удвоят числеността на своите роты, които наброяват обикновено по 118 бойци, без да наложат коренна промяна на първоначалното и батальонното обучение на войниците; също така и френските батареи не биха могли да увеличат броя на оръдията си от шест на осем или дванадесет, без да доведат до подобни последици; и в двата случая ротите и батареите биха станали крайно мъчноподвижни, ако не се делеяха на по-малки подразделения. По такъв начин организацията на една армия поставя известен предел на числения ѝ състав; и ако тези предели бъдат превишени, възниква необходимост от нови формации. Но тъй като те не могат да бъдат скрити от обществеността, щом вече са създадени в известен брой, и тъй като, както заявява „Constitutionnel“, засега не са необходими нови формации, можем да приемем организационната структура на армията такава, каквато беше в самия край на войната с Русия⁸⁰, като предел за броя на хората, които днешната армия може да обхване.

Френският линейен пехотен батальон със сложната си организация от шест линейни и две елитни роты едва ли може да има в състава си повече от 1 000 души. В такъв случай 100 линейни полка, всеки от по три батальона, биха наброявали 300 000 души. Ние включваме умишлено третия батальон, тъй като, при все че до войната с Русия той фигурираше само като учебно-запасен батальон, след това беше мобилизиран, и във всеки полк бяха формирани

три допълнителни учебно-резервни роти, които без съмнение още съществуват. Тези 300 учебно-резервни роти ще дадат общо около 36 000 души. 20 батальона *chasseurs à pied**, които трябва да се сражават по-скоро като самостоятелни роти, отколкото в състава на батальоните, могат да имат по-голяма численост; всеки от тях наброява около 1 300 души и по такъв начин общата им численост възлиза на 26 000 души, при което почти нямат учебно-резервни подразделения, защото получават голям брой хора от други полкове. Гвардията се състои от две пехотни дивизии, и полковете ѝ, до сключването на мира с Русия, имаха само по два батальона всеки, което отговаря на твърдението на „*Constitutionnel*“, според който гвардейската пехота ще се състои от 18 батальона, т. е. от 18 000 души. Горелосочените части съставляват цялата френска пехота, с изключение на войските, предназначени за служба в Африка. Последните се състоят от 9 батальона зуави, наброяващи 9 000 души, и освен това около 500 души в учебно-резервните роти; 3 дисциплинарни батальона (зефири), или 3 000 души, и 9 батальона алжирски (туземни) стрелци, които в пълния си състав ще наброяват 9 000 души⁸¹. По такъв начин общият числен състав на френската пехота може да се сумира, както следва:

Линейни части, включително учебно-резервни — 336 000 души в 300 батальона и 300 учебно-резервни роти. Стрелци — 26 000 души в 20 батальона. Гвардия — 18 000 души в 18 батальона. Зуави — 9 500 души в 9 батальона. Зефири — 3 000 души в 3 батальона. Алжирски туземни стрелци — 9 000 души в 9 батальона.

Общо 401 500 души в 359 батальона и 300 учебно-резервни роти.

От този брой 36 500 души спадат към учебно-резервните роти, с други думи, на действителна военна служба във Франция и извън пределите ѝ има 365 000 души.

През 1856 г. френската кавалерия се изчисляваше на 12 полка тежка кавалерия — 72 ескадрона и 12 учебно-резервни ескадрона — 14 400 души в строя и 1 800 души в резерв; 20 линейни полка — 120 ескадрона и 20 учебно-резервни ескадрона — 24 600 души в строя и 3 820 души в резерв; 21 полка лека кавалерия — 126 ескадрона и 21 учебно-резервни ескадрона — 27 100 души в строя и 4 230 души в резерв; 4 африкански полка — 16 ескадрона и 4 учебно-резервни — 3 000 души в строя и 450 души в резерв; 3 туземни полка — 12 ескадрона — 3 600 души в строя.

Общо 346 строеви и 57 учебно-резервни ескадрона — 72 700 души в строя и 10 300 души в резерв. Към това число трябва да се

* — пеши стрелци. *Ред.*

добави гвардейската кавалерия — 30 строеви ескадрона — 6 000 души в строя.

Всичко — 376 строеви и 57 резервни ескадрона — 78 700 души в строя и 10 300 души в резерв.

Не бива обаче да се забравя, че макар от 1840 г. насам да са постигнати големи успехи в подобряването на конските породи във Франция, все пак местните коне са извънредно непригодни за кавалерийска служба. Едва след огромни усилия и разходи през последните години кавалерията можа да бъде снабдена, и то не блестящо, предимно с френски коне. Впрочем това се отнася само за мирновременната армия, когато едва ли са необходими повече от 50 000 коня; и въпреки възможността да се снабдява армията с коне от Алжир, наложи се да бъдат купени много коне от чужбина, сред които имаше не малко продадени преди това от кавалерията на други страни като непригодни за строева служба. В този момент се закупуват от Германия коне за френската кавалерия, а австрийското правителство неотдавна забрани износа на коне през своята югозападна граница. При всички тези трудности не трябва да се опасяваме, че френската кавалерия ще превиши някога посочените по-горе цифри или че, с изключение на една малка част от кавалерията, снабдена с алжирски коне, тя ще се отличи някога в боя, освен ако не получи чрез завоевания по-голям брой добри коне, отколкото притежава сега.

Артилерията, включително гвардейската артилерия, наброява вероятно около 50 000 души с 207 батареи полева артилерия или 1 242 оръдия. От тези хора поне 5 000 души са от учебно-резервните батареи. Числеността на инженерните войски не превишава 9 000 или 10 000 души, но да приемем, както твърди „Constitutionnel“, че са 12 000. Обозът, трудовите роти, медицинският персонал и т. н. — всички нестроеви — наброяват във военно време около 11 000 души. По такъв начин максималният брой хора, които френската армия би могла да побере при сегашната ѝ организация, е както следва:

	В строя	В резерв	Всичко
Пехота	365 000	36 500	401 500
Кавалерия.....	78 700	10 300	89 000
Артилерия	45 000	5 000	50 000
Инженерни войски	12 000	—	12 000
Нестроеви	—	11 000	11 000
Всичко.....	500 700	62 800	563 500

Този резултат е в пълно съответствие с обикновените мероприятия по комплектуване на френската армия. Всяка година 100 000

младежи биват призовавани в редовете ѝ, но по-рано в мирно време в полковете се изпращаха фактически само 60 000 души и тъй като бяха длъжни да служат седем години, армията не можеше да превъншава 400 000 или 420 000 души. Но при Луи-Филип действителният срок на службата рядко превъншаваше четири-пет години, така че по онова време фактическата численост на армията не беше повече от 300 000 души, а останалите се намираха в отпуск. Но тъй като след това бяха придадени един допълнителен батальон към всеки пехотен полк, един допълнителен ескадрон към всеки кавалерийски полк и освен това беше създадена гвардията⁸², организационната структура на армията дотолкова се разрасна, че тя може да достигне докъм 600 000 души; и едва ли някога, освен в случай на отбранителна национална война, Франция ще разполага наведнъж с по-голям брой обучени войници.

И така, ако вземем посочените по-горе от нас цифри и прибавим към тях 49 000 жандарми, общински гвардейци и никому неизвестните „други“, които „Constitutionnel“ включва, за да получи своя сбор, общият брой почти съвпада със състава, който според този вестник трябва да има армията към 1 април 1859 година. Но тук започва разликата: В нашия окончателен сбор фигурират учебно-резервни поделения, 300 роты и 57 ескадрона, които едва стигат за предварително обучаване и организиране на 46 800 пехотинци и кавалеристи, които сега влизат в тях. Нека предположим, че те бъдат внезапно изтеглени, за да отворят място за новобранците и да запълнят в полковете местата на ония, чийто срок на службата вече е изтекъл; в такъв случай колко новобранци би трябвало да обучат тези учебно-резервни поделения? 100 000 новобранци от набора 1859 г. и най-малко 20 000 необучени доброволци, всичко 120 000 души, т. е. със 70 000 повече, отколкото учебно-резервните поделения могат да приемат. Но тогава без съмнение между 1 април и 1 юни три учебно-резервни роты от всеки пехотен полк трябва да се развият до размерите на пълен батальон, а също така за всеки кавалерийски полк трябва да бъдат създадени два учебно-резервни ескадрона вместо един. Защото ако сега, когато цялата армия изпълнява само гарнизонна служба, учебно-резервните поделения са просто етапни пунктове за новобранец, от които той, още необучен или полуобучен, бива препращан колкото може по-скоро в своя полк, за да бъде там обучен, не трябва да се забравя, че във време на война, когато армията изпълнява бойна служба, учебно-резервното поделение трябва напълно да екипира и обучи войника, така че той да може да постъпи в полка подготвен за служба в армията. По такъв начин, като твърди, че френската армия може да увеличи състава си до 700 000 души, без да прибавя

до нови формации, „Constitutionnel“ се отдалечава твърде много от истината. А формирането на 100 учебно-резервни батальона от 300 учебно-резервни роты и 57 допълнителни учебно-резервни ескадрона ще наложи изтеглянето от редовете на действащата армия най-малкото на 2 000 офицера и 10 000 подофицера тъкмо тогава, когато службата им е най-нужна.

Но да предположим, че бъдат набрани 700 000 души — а ние съвсем не твърдим, че Франция в самото начало на една война не ще може да набере такъв брой млади хора, — колко от тези 700 000 ще бъдат годни за войници? Не повече от 580 000 души, а от тях, според „Constitutionnel“, 50 000 души трябва да отбраняват Алжир. Ние трябва да приемем, че жандармите и другите части за вътрешна служба са не 25 000, а да се придържаме към първоначалното изчисление на „Constitutionnel“, именно 49 000. По такъв начин остават 481 000 души. Но нашият коронован събрат по перо трябва да бъде твърде уверен в устойчивостта на своята династия, ако мисли, че защитата ѝ може да бъде поверена само на 120 000 необучени новобранци, 49 000 жандарми и друга военна полиция. Учебно-резервните части едва ли ще стигнат за формиране гарнизоните на по-важните крепости, без да се смятат Париж и Лион. Тези два града Луи Наполеон никога не би поверил на необучени новобранци; и макар „Constitutionnel“ да смята, че 40 000 души са напълно достатъчни, за да бъдат те държани под контрол, може със сигурност да се каже, че 100 000 души не ще бъдат твърде голяма цифра за тази цел. Ако обаче извадим 100 000 души, необходими за охраняване на големите градове във Франция и роялсткия ѝ юг, числеността на цялата армия, с която може да се разполага за война извън пределите на страната, ще се намали на 381 000 души. От това число поне 181 000 души би трябвало да съставляват армия за охрана на белгийската, германската и швейцарската граница и само 200 000 души биха останали за нападение срещу Италия. Ние твърдим, че 150 000 австрийци на силната им позиция при Минчо и Адидже са равни най-малко на 300 000 французи и сардинци, и ако действително започне война, един прекрасен ден те могат да докажат това.

Написано от Ф. Енгелс на 31 януари 1859 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5568, 24 февруари 1859 г., като вводна

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

ВОЕННИТЕ РЕСУРСИ НА ГЕРМАНИЯ

Неотдавнашните хвалби на Луи Наполеон за числеността на въоръжените сили, които той може да изкара срещу Австрия, накарал германските вестници да публикуват подобни данни за военните ресурси, които могат вероятно да бъдат обединени против него в случай на война. Но тези данни изобщо могат само в нищожна степен да претендират за точност и обоснованост и затова ние бяхме принудени да се обърнем към автентични и официални документи за фактите и цифрите, които представяме сега на нашите читатели.

Австрийската армия е, разбира се, далеч най-силната от всички армии, които биха били изправени срещу Франция в такава война. Пехотата ѝ се състои от 62 линейни полка (всеки полк — от един гренадирски, четири линейни и един учебно-резервен батальон), равняващи се на 310 строеви батальона и 62 учебно-резервни батальона; 14 погранични полка (съставени от по два полеви и един резервен батальон), или общо 28 строеви и 14 резервни батальона (освен един отделен батальон) и 32 стрелкови батальона. Австрийските батальони не са еднакви по численост, тъй като имат в състава си от четири до шест роты. В пълния си състав пехотата ще наброява:

Линейни войски	370 000 души
Полкове по военната граница ⁸⁹	55 000 „
Стрелкови войски	32 000 „

Всичко, включително учебно-резервните поделения

.....	457 000 души
-------	--------------

Линейните и пограничните полкове са въоръжени с гладкоцевни капсулни пушки, чиито затвори имат своеобразна, не много блестяща конструкция, но все пак тези пушки съвсем не са лоши. В пограничните полкове всяка рота има 20 винтовки. 32-та стрелкови батальона са въоръжени изцяло с винтовки, но далекобойността им е много по-малка от тази на френската винтовка на Миние или на английската на Енфилд. Пехотата е във всяко отношение първокласна и австрийските войници не отстъпват на войниците на която и да е европейска страна, макар че в сравнение с английската или пруската пехота, където всеки войник е въоръжен с далекобойна винтовка, по-лошото въоръжение не може да не се отразява неблагоприятно. В сравнение с френските или руските войски това неблагоприятно положение не би съществувало, ако се абстрахираме от 20-те батальона френски стрелци и докато не се измени въоръжението на френската линейна пехота.

Австрийската кавалерия наброява 10 полка тежка кавалерия и 24 полка лека кавалерия — първите се състоят от 6, вторите — от 8 ескадрона и освен това от един учебно-резервен ескадрон на полк. Един ескадрон тежка кавалерия наброява 194 души, един ескадрон лека кавалерия — 227 души. При този състав австрийският кавалерийски полк е по-силен от френската кавалерийска бригада. Това прави общо 67 000 души, снабдени с превъзходни коне, като по-голямата част от легката кавалерия се рекрутира от две националности — родени ездачи: унгарци и поляци. Няма съмнение, че тези 67 000 души биха били повече от равностойни на 81 000 френски кавалеристи, които Луи Наполеон възнамерява да изкара. Без съмнение днес австрийската кавалерия няма равна на себе си.

Артилерията се състои от 12 полка полска артилерия, всеки от които разполага с 13 батареи по осем оръдия, 1 полк брегова артилерия и 1 ракетен полк от 20 батареи, всичко — 1 248 оръдия, 240 ракетни коли и 50 000 души. Инженерните войски, санитарните части и др. наброяват още около 20 000 души.

Общо цялата армия в мирно време, включително обоза и др., би наброявала от 580 000 до 600 000 души. От тях около 200 000 обикновено — и това важи и за момента — се намират в отпуск и само 400 000 души са на действителна служба. Но не само тези 200 000, а и 120 000 запасни (уволнявани след осемгодишна служба и подлежащи на мобилизиране в армията за още две години) могат да бъдат мобилизирани в случай на война, и ако се вярва на твърденията на австрийски автори, всички те могат да бъдат въоръжени за 14 дни. И все пак с това ресурсите на империята не се изчерпват. Военната граница е освободена от задължението да да-

ва запасни, но там всеки мъж е войник до 60-годишната си възраст и всеки момент може да бъде извикан в своя полк. През 1848 г. тази област даде войските, които спасиха Радецки в Италия, а с него и австрийската монархия. Още не са се заличили от паметта спомените за формирането и изпращането в Италия на батальон след батальон от тези калени славонци — докато армията, която по същото време отне Виена от въстаниците, бе рекрутирана от същия човешки материал⁴. Тази област, чиито войски при обикновени условия са ограничени на 55 000 души, може да даде в случай на необходимост 200 000 войници. И така австрийската армия заедно със запасните и само 80 000 войници от Военната граница би наброявала всичко 800 000 души, към които с организирането на батальоните могат да бъдат прибавени още над 100 000 войници от Военната граница. По такъв начин Австрия, при положение, че притежава необходимите парични средства, сама би била напълно в състояние да защитава италианските си владения срещу обединените сили на Франция и Пиемонт.

Сега идва ред на Пруссия. Пехотата на това кралство се състои от 36 линейни и гвардейски полка със 108 батальона; 9 резервни полка, които се състоят от 18 батальона; заедно с 8 резервни батальона и 10 стрелкови батальона това прави всичко 144 батальона, които при военни условия наброяват около 150 000 души. Като прибавим тук първия набор на ландвера — 116 батальона — около 120 000 души, ще се получат всичко 270 000 души. Във време на война 8-те резервни батальона се превръщат в 36 учебно-резервни батальона за 36-те линейни и гвардейски полкове, а 9-те резервни полка със съответните 9 батальона на ландвера се предназначават за гарнизонна служба; по такъв начин действащите войски наброяват 228 батальона с около 230 000 души.

Кавалерията се състои от 38 линейни полка от по 4 ескадрона всеки, всичко 152 ескадрона, и 34 полка със 136 ескадрона от първия набор на ландвера, т. е. около 49 000 души.

Артилерията се състои от 9 полка по 11 батареи по осем оръдия всяка и 4 роты за служба в крепостите — всичко 792 полски оръдия и 20 000 души.

Инженерните войски, обозът и др. наброяват общо 40 000 души.

По такъв начин Пруссия разполага с армия от всичко 380 000 души от линейните войски и от първия набор на ландвера, от които най-малко 340 000 души са годни за активни операции. Вторият набор на ландвера не е организиран и практически е предназначен само за служба в крепостите. В случай на война обаче той може да бъде подготвен задоволително за около четири месеца, що се

отнася до пехотата и артилерията; кавалерията едва ли някога ще бъде годна за активна служба. Във всеки случай може сигурно да се разчита на 100 000 до 120 000 души от втория набор на ландвера, които ще освободят от гарнизонна служба същия брой линейни войски. По такъв начин Прусия може да събере армия от 500 000 души; освен това има известен брой обучени хора, за които в първия набор на ландвера нямаше място и които биха могли да бъдат използвани за формиране на нови части.

Поради това, че срокът на службата в пруската армия не е дълъг (3 години) и целият състав на първия набор на ландвера не е бил в редовете на армията средно от 4 до 5 години (с незначителни прекъсвания), при избухване на една война по качество на личния си състав тя ще отстъпва на австрийската армия. Но прусаците имат значителна склонност към военното дело и няколко седмици военни действия винаги ще ги направят добри войници. Прусия трябва да се страхува само от първия или първите два месеца на една война. Тъй като повече от половината армия се състои от опълчение, тя не е много подходяща за настъпателна война, но ще бъде толкова по-добра в отбрана, тъй като никъде, с изключение на Швейцария⁸⁵, армията не обхваща действително цялата нация, както в Прусия. Що се отнася до въоръжението, цялата гвардия и по един батальон във всеки линеен полк са въоръжени с новите иглянки, които имат далекобойност 1 000 ярда и наред с английската винтовка на Енфилд превъзхождат по далекобойност всички други пушки, които са понастоящем в употреба. Останалите линейни войски са въоръжени с обикновени пушки, които обаче по твърде прост начин са набраздени по принципа на Миние и малко отстъпват по далекобойност и точност на стрелбата на истинската винтовка на Миние. Когато бъде свикан първият набор на ландвера, ще получи също иглянки. По такъв начин пруската пехота има най-доброто оръжие в Европа, ако не се смята английската пехота.

За армията на Германския съюз Австрия формира първия, втория и третия армейски корпус, а Прусия — четвъртия, петия и шестия. Бавария формира седмия. Тя е задължена да постави на разположение обикновен контингент от 36 500 души и резерв от 17 800, всичко — 54 300 души. Но баварската армия е значително по-многобройна, а именно: 54 батальона пехота — 54 000 души, 56 ескадрона кавалерия — 9 000 души, 224 оръдия и 5 600 артилеристи, освен това инженерни войски и т. н., общо повече от 72 000 души, без да се смятат резервите, в които влизат всички уволнени от действителна служба войници на възраст от 27 до 40 години; те могат да бъдат използвани за нови формации.

По контингент и резерв осмият корпус наброява:

Вюртемберг	21 000 души	Действителна армия	19 000 души
Баден	15 000 "	Действителна армия	15 000 "
Хесен—Дармшадт	9 300 "	Действителна армия	10 500 "
Необходими	45 300 души	В действителност	44 500 души

По контингент и резерв деветият корпус трябва да наброява 36 000 души, но армиите, от които е образуван, наброяват в действителност 44 000 души.

Десетият корпус трябва да наброява 42 000 души и ние предполагаме, че влизашите в него армии ще имат приблизително тази численост. Резервната дивизия (контингенти на малките държави) наброява около 17 000 души. По такъв начин общо имаме:

Австрия	800 000 души
Прусия	400 000 "
Бавария	70 000 "
Осми корпус	45 000 "
Девети корпус	44 000 "
Десети корпус	42 000 "
Резервна дивизия	17 000 "
Всичко	1 418 000 души

От тази колосална военна сила последните пет съставни части, всичко 218 000 души, се намират винаги в бойна готовност и образуват само *редовните мирновременни сили* на съответните държави след свикването на всички, които се намират в отпуск. Ето защо тези държави биха могли лесно да изкарат от 100 000 до 150 000 души повече, но тъй като за тях не съществуват формации, ние изобщо не сме ги смятали, така както и втория набор на пруския ландвер. Австрия може сигурно да свика в двуседмичен срок под знамената 700 000 души. В Прусия свикването на военния резерв (отпускарите) би отнело още по-малко време и би довел до линейните части до пълния им състав от 225 000 души. Следователно за две седмици Германия може да изкара около 1 150 000 души, след един месец — още 270 000 души. И дори тогава тя ще има на разположение целия втори набор на пруския ландвер, целия баварски резерв и около 100 000 войници от австрийската Военна граница. И едва когато тези ресурси бъдат изчерпани, тогава, и само тогава, ще бъдат необходими извънредни мерки.

По такъв начин военните сили, които се намират на разположение на Германия, са толкова големи, че ако бъдат под единно и здраво ръководство, тя няма защо да се страхува от едновременно нападение на Франция, Италия и Русия. Но, разбира се, съмнително е дали те ще имат такова ръководство; но ако при обща

война дребнава завист, нерешителност и рутина затрудняват действията на тези армии и доведат до поражение, сегашните правителства на Германия могат да си опаковат куфарите: те ще трябва светкавично да офейкат. Германия от 1859 г. се различава от Германия от времената на Базелския мир, на Йена, Аустерлиц и Ваграм⁸⁶, както днешна Франция от революционна Франция от 1793 г., защото 1848 година, макар и да не доведе до големи резултати, пробуди националното чувство на германците във всички краища на страната, дори в ония, които по-рано бяха обвинявани във франкофилство. Луи Наполеон може да се опитва да играе ролята на освободител на Италия, но той не смее да прави това на Рейн; и дори ако той постигне частичен успех в една война, той само би предизвикал революция в Германия, която би довела до окончателното му поражение и с примера си би застрашила собствения му, вече клатещ се трон.

*Написано от Ф. Енгелс на 10 февруари
1859 г.*

Печата се по текста на вестника

*Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5582 от 12 март 1859 г.*

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

КАК АВСТРИЯ ДЪРЖИ В СВОИ РЪЦЕ ИТАЛИЯ

Когато в 1796 г. генерал Бонапарт се спуснал от Приморските Алпи, достатъчна е била само една седмица на велики победи при Дего, Милезимо, Монтеноте и Мондови, за да завладее цял Пиемонт и Ломбардия⁸⁷. До Минчо неговите колони настъпвали, без да срещат съпротива. Тук обаче положението се изменило. Стените на Мантуа го спрели и за да преодолее това препятствие, на най-великия за времето си пълководец са били необходими цели девет месеца. Цялата втора половина от първата италианска кампания се върти около завоюването на Мантуа. Сраженията при Риволи, Кастилионе, Арколе и походът през долината на Брента — всичко е било подчинено на тази основна цел⁸⁸. Два пъти през живота си Наполеон е бивал спиран от крепост: първия път от Мантуа, а втория от Данциг⁸⁹. Наполеон отлично е знаел, че Мантуа е ключът на Италия. Веднъж завладяна, той никога вече не я изпуснал от ръцете си, докато не се простил с короната си; а до тогава неговата власт над Италия никога не се е излагала на сериозна опасност.

Географската конфигурация на Италия ясно показва, че оная държава, която би могла да стъпи здраво в северната ѝ част, в така наречената Цизалпийска Галия на римляните, ще господствува над цяла Италия. Басейнът на река По винаги е бил театър на големи битки, в които се е решавала съдбата на полуострова. Като почнем от Мариняно и Павия и минем през Торино, Арколе, Риволи, Нови и Маренго, за да завършим с Кустоца и Новара, всички решителни сражения за господство в Италия са се разигравали тук⁹⁰. И това е напълно естествено. Французи или немци,

конто и да е от тях, щом изтласквали противника си от долината на По, с това го изолирали от продълговатия полуостров, както и полуострова от неговите съюзници. Оставен на собствените си ресурси, полуостровът, който е най-рядко населената и най-слабо-културната част на Италия, скоро е бивал принуден да се подчини. В този именно басейн на река По Мантуа била централна позиция. Тя се намира на еднакво разстояние от Адриатическо и Средиземно море, приблизително на 70 мили от едното и другото; следователно, когато се отбранява от една полева армия, тази позиция действително затваря всякакъв достъп към полуострова. Към гореканоното трябва да се прибавят и огромните тактически предимства на нейното положение сред езерата, с три предмостови укрепления за излизане на войските; при това навсякъде около нея местността е пресечена от реки, което пък помага за изолирането на частите на обсаждащата армия една от друга; ето защо никак не е чудно, че съществува стара поговорка, която гласи: който държи Мантуа, той владее Италия.

Само тези съображения са достатъчни, за да се разбере, че изгонването на австрийците от Италия не ще бъде тъй лесно, дори ако в техни ръце се намира само Мантуа. Това, което най-изтъкнатият пълководец на своето време постигна за девет месеца, не ще се удаде за същото време на бившия капитан от швейцарската артилерия⁹¹. Обаче от 1796 и дори от 1848 г. насам Ломбардия извънредно много се е изменила във военно отношение. В известна степен кампанията от 1848 г. е пълна противоположност на кампанията от 1796 г. Ако 1796 г. показва какво може да направи Мантуа при една отбранителна война, 1848 г. показва какво могат да направят Мантуа, Пескиера, Ленаго и Верона заедно при една настъпателна война; оттогава тази великолепна позиция, едва ли не най-добрата в цяла Европа, беше усъвършенствувана и подготвена по всички възможни начини и при това с такава прецизност, грижливост и ensemble*, които правят извънредно голяма чест на австрийския шаб и на австрийските военни инженери.

Да погледнем картата. От езерото Гарда до река По тече Минчо — не особено голяма река, лете проходима в брод на много места, но изобщо годна за отбрана. Дължината на тази отбранителна линия, която трябва да се смята от Пескиера до Боргофорте, макар последното да се намира настрана от реката, е равна приблизително на 30 мили, така че една армия, разположена в средата, може за един ден да стигне до единия или

* Координираност на всички действия. *Ред.*

до другия ѝ край. Тази къса отбранителна линия от 30 мили, която отдясно (от север) се прикрива от езерото и от Тиролските Алпи, а отляво — от реката По, е първата добра позиция за австрийската армия срещу един противник, който би настъпил от запад. Но това не е единственото ѝ предимство. Почти успоредно на езерото и на реките Минчо и По, на разстояние от 10 до 30 мили зад тази линия, тече Адидже, която образува втора и много по-силна отбранителна линия; при това през всички годишни времена Адидже представлява сериозно водно препятствие, което може да се премине само по мостове. Ако хвърлим един поглед върху картата, ще видим, че тази двойна линия, естествено превръща Тирол и съседните австрийски провинции в едно компактно цяло; от военна гледна точка тя е тяхно необходимо допълнение; и точно на това обстоятелство се основава принципът на австрийската политика, която гласи, че линията на Минчо е необходима за отбраната на Германия и че Рейн трябва да се отбранява на По.

Тази естествено силна позиция беше и изкуствено засилена. Линията на Минчо се разделя на две части от крепостта Мантуа. Тази крепост е разположена толкова близко до устието на реката, че тази част от реката до самото устие може и да не се взема предвид. По такъв начин линията на реката се съкращава с около 7 или 8 мили; южният край на тази линия, усилен с една първокласна крепост, образува предмостови укрепления по двата бряга на реката. Другата част на реката, на онова място, където тя напуска езерото, се пази от малката крепост Пескиера. Разбира се, тази крепост не е много силна и в 1848 г. piemontците я завзеха; но все пак тя е достатъчно силна срещу случайни атаки и може да се държи, докато австрийците водят полеви действия; в същото време тя улеснява последните да излязат на западния бряг на Минчо.

До 1815 г. линията на Адидже е била пренебрегвана. От 1797 до 1809 г. по нея е минавала границата между Австрия и Италия; но от 1815 г. Австрия получила и двата бряга на реката. Приблизително на разстояние 25 мили зад Мантуа на Адидже е разположена малката крепост Ленаго; но най-близкият град зад Пескиера — Верона, не бил укрепен. Обаче австрийците скоро разбрали, че за да се направи тази позиция действително такава, каквато трябва да бъде, Верона следва да се укрепи. Така и сторили. Но поради присъщата на австрийците допотопна мудност, на изпълнението на тази задача обръщали толкова малко внимание, че в 1848 г., когато избухнала революцията, част от укрепленията на левия или източния бряг на реката, ко-

ито би могло да се използват срещу Австрия, са били вече завършени, докато страната, обърната към неприятеля, е била оставена почти незащитена.

Радецки и началниците на неговия щаб Хес и Шонхалс, след като революцията ги изгонила от Милано, веднага се заели да поправят този пропуск. Височините западно от Верона били опасани с укрепления, които прикривали валовете на града срещу неприятелския огън. Това било цяло щастие за Австрия. Наложило се линията на Минчо да бъде изоставена. Пескиера била обсадена от piemontците; последните стигнали почти до валовете на редуите на Верона. Тук обаче били спрени. Сражението при Санта Лучия (6 май 1848 г.) им показало, че всяко понататъшно нападение върху отбранителните съоръжения на Верона би било съвсем безполезно.

Но все пак цяла Горна Италия се намирала в ръцете на революционната армия. Радецки загубил всичко, освен четирите си крепости, от които Верона той използвал като укрепен лагер за своята армия. Пространството пред фронта и фланговете му, както и почти целият му тил, се намирала в неприятелски ръце; дори връзката с Тирол била несигурна и от време на време била прекъсвана. Обаче една дивизия под командването на генерал Нугент успяла да си пробие път през възстаналата Венецианска област и да се присъедини към Радецки в края на май. Тогава именно Радецки показал какво може да се направи от тази блестяща позиция, която той току-що бил създал. Като не можел да изхранва повече армията си в опустошените околности на Верона и бидейки слаб, за да приеме решително сражение в полето, той със смел и изкусен флангов марш прехвърлил армията си през Ленаго в Мантуа; след това, още преди неприятелят да е добил ясна представа за станалото, Радецки настъпил от Мантуа с цел да атакува врага на западния бряг на Минчо; той отблъснал обсаждащите го сили и принудил главната армия на piemontците да отстъпи от Верона. Въпреки това Радецки не можал да предотврати падането на Пескиера и след като постигнал всички възможни резултати от похода си към Мантуа, отново събрал войските си, насочил ги през Ленаго към Виченца и я отнел от италианците; с това той подчинил цялата континентална венецианска територия, възстановил съобщенията си и си осигурил ресурсите на една богата и голяма област в тила; след това той отново се оттеглил в крепостта си — Верона, откъдето piemontците не могли да го изгонят и загубили цял месец в пълно бездействие. Обаче през това време пристигнали три силни австрийски бригади и положението коренно се промене-

нило. В продължение на три дена Радецки очистил от piemont-ните височините между Адидже и Минчо, като в същото време обходил десния им фланг при Мантуа и им дал такъв урок, че те не оказали никаква съпротива, докато не се озовали на другия бряг на Тичино.

Тази кампания на Радецки показва какво може да направи един генерал, чиято армия е по-слаба от армията на противника, ако се опре на някоя добре защитена система от речни отбранителни линии. Където и да се намирали piemontците и както и да се опитвали да разгръщат фронта си, те не можели да атакуват австрийците и техните действия наслука, каквото са представлявали военните им операции през последните пет седмици до окончателното им поражение, ясно показват в какво тежко положение са били изпаднали. Но в какво собствено се е състояла силата на позицията на Радецки? Просто в това, че крепостите не само са го прикривали срещу атаки, но са и принуждавали противника да разкъса силите си, докато Радецки, опрян на тях, е могъл да действа с всичките си сили в който и да е пункт и против всяка част от неприятелската армия, която му се изпречи. Пескиера е заангажирвала доста противникови войски; докато Радецки стоял във Верона, Мантуа е заангажирвала друга част от неприятелските войски, а щом настъпил към Мантуа, Верона принудила piemontците да оставят около нея обсервационен корпус. Нещо повече: италианците били принудени да действуват с отделни корпуси по двата бряга на реките, при което нито един от тези корпуси не е могъл да окаже бърза помощ на останалите, докато Радецки благодарение на своите крепости и предмостови укрепления е могъл по свое желание да прехвърля цялата си армия от единия на другия бряг на реката. Виченца и Венецианската област никога не биха паднали, ако piemontците са били в състояние да им помогнат. При такова именно положение на нещата Радецки завладял и двете, докато гарнизоните на Верона и Мантуа държали piemontците под удар.

Когато на французите в Алжир се налага да преминат в колона през неприятелска област⁹², те образуват четири пехотни карета и ги поставят на четирите ъгъла на един ромбоид, а кавалерията и артилерията поставят в центъра. При нападение на арабите пехотата ги посреща с чест огън и щом ги разстрои, кавалерията се връзва сред тях, а оръдията се откатват от предниците и ги догонват със своите снаряди. Ако пък кавалерията бъде отблъсната, тя намира сигурна защита зад пехотните карета. Каквото е здравата пехота срещу такива нередовни орди,

такова е и системата от крепости за една по-слаба армия в открито поле, особено ако тези крепости са разположени сред мрежа от реки. Верона, Мантуа, Пескиера и Ленаго образуват четирите ъгли на едно каре и докато поне три от тях не бъдат овладени от неприятеля, той не може да застави по-слабата армия да отстъпи позицията си. Но как може да се овладеят тези крепости? Наистина Пескиера всякога и лесно може да падне, ако австрийците не успеят да се задържат в полето; но по отношение на Мантуа в 1848 г. не са дори правени опити за блокирането ѝ от всички страни, а още повече за обсада. За да се блокира Мантуа, необходими са три армии: една — на западния бряг на Минчо, друга — на източния ѝ бряг, пряко за обсада, и трета — за прикриване на обсадата срещу австрийците във Верона. При изкусно маневриране между реките и крепостите *всяка* една от тези три армии може да бъде *ab libitum* (по желание) атакувана с *всички* австрийски сили. Как да се предприеме обсада при такива условия? Щом Мантуа, оставена сама на себе си, е изисквала деветмесечни усилия от страна на генерал Бонапарт, за да я превземе, и то чрез глад, колко по-силна би станала тя при поддръжката на една армия, опряна на Верона, Ленаго и Пескиера — армия, способна да маневрира със съединени сили по двата бряга на Минчо и Адидже и чийто път за отстъпление не може да бъде отрязан, тъй като тя разполага с две съобщителни линии — една през Тирол и друга през Венецианската област? Ние смело можем да кажем, че тази позиция е една от най-силните в Европа и тъй като австрийците не само напълно са я подготвили, но и напълно са разбрали нейното значение, уверени сме, че 150 000 австрийци, разположени на нея, не ще се боят и от двойно по-силен противник.

Да предположим обаче, че те са отхвърлени от тази позиция. Да допуснем, че те са загубили Мантуа, Пескиера и Ленаго. Докато държат Верона и не са прогонени окончателно от полето, те могат да направят извънредно рискован марша на всяка френска армия към Трнест и към Виена. Задържайки Верона като аванпост, те могат да се оттеглят в Тирол, да попълнят състава си и отново да принудят неприятеля да раздели силите си, тъй като с част от тях ще трябва да обсажда Верона, а с друга част да отбранява долината на Адидже; при това положение дали на противника ще му останат достатъчно сили, за да предприеме действия към Виена? Ако да, тогава тиролската армия би могла да го нападне именно през долината на Brenta, чийто стратегическо значение австрийците разбраха след тъй жестокия урок на генерал Бонапарт от 1796 г. Обаче подобен експе-

римент би бил съдбоносна грешка, освен ако австрийците нямат друга армия за защита на прекия път за Германия. Защото ако главните сили на австрийците бъдат хвърлени в Тиролските Алпи, неприятелят би могъл да се промъкне покрай тях и да достигне Виена, преди австрийците да са излезли от планините. Но да приемем, че Виена е укрепена (което, както предполагам, се прави вече), това съображение ще отпадне. Армията би имала достатъчно време да се съсредоточи при Виена и да я освободи от обсадата; освен това тя би могла да сведе защитата на каринтийската граница до това — постоянно да държи в Алпите под шах левия фланг на нахлупата армия, заплашвайки я било с удар при Басано или Корнелиано, било с прекъсване на комуникациите ѝ, щом тя премине.

Трябва да се каже, че тази косвена отбрана на южногерманската граница е най-добрият отговор на опитите на австрийците да оправдаят своята окупация на Италия със съображението, че линията на Минчо е естествена граница на Германия на юг. Ако беше така, Рейн би трябвало да стане естествена граница на Франция. Всеки аргумент, който важи за единия случай, важи и за другия. За щастие обаче, нито Франция има нужда от Рейн, нито Германия от По или Минчо. Който обхожда, сам бива обходен. Ако Венецианската област обхожда Тирол, Тирол обхожда цяла Италия. Бормийският проход води направо за Милано и за един противник, който би нападнал Триест и Градиска, той би могъл да се използва за ново Маренго, точно както стана с Големия Сен Бернар при атаката на Мелас срещу линията на Вар.⁹³ В края на краищата при всяка война повече шансове за победа има този, който по-дълго и по-здраво държи местността. Нека Германия здраво държи в свои ръце Тирол; тогава тя спокойно може да остави италианците да действуват в равнината както си искат. Докато нейните армии са боеспособни, няма голямо значение дали Венецианската област ѝ принадлежи политически или не. От военно гледище алпийската граница *доминира* над Венецианската област и това е достатъчно за Германия.

Това, разбира се, е въпрос, който засяга само отношенията между Италия и Германия. Но щом се намесва и Франция, положението се променя; и ако Франция хвърли на везните цялата си тежест, естествено и двамата противници ще трябва, доколкото е възможно, да осигурят позициите си. Германия може да си позволи да се откаже от линията на Минчо, а също и от линията на Адидже; но тя може да се откаже от тях само при положение, че ги отстъпва на Италия, но не и на някоя друга нация.

Досега ние разглеждахме шансовете на австрийците само при една отбранителна война. Но ако работата стигне до война, тяхното положение е такова, че то повелително ще наложи една настъпателна кампания. На тази тема ще поговорим друг път.

*Написано от Ф. Енгелс в средата
на февруари 1859 г.*

*Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5575 от 4 март 1859 г.*

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

СЪСТОЯНИЕТО НА БРИТАНСКАТА ФАБРИЧНА
ПРОМИШЛЕНОСТ

Лондон, 25 февруари 1859 г.

Фабричните инспектори в Англия, Шотландия и Ирландия публикуваха редовните си полугодишни отчети до 31 октомври 1858 г., които се отнасят до различните им окръзи, и аз, както обикновено, ви изпращам мой кратък преглед на тези извънредно важни промишлени бюлетини⁹⁴. Общият отчет този път е сбит в няколко реда; той констатира само, че с изключение само на Шотландия се е увеличил рязко броят на случаите, в които фабрикантите нарушават установеното от закона работно време за юноши и жени и особено времето, определено им за храна. Поради това инспекторите смятат за свое задължение да настояват тези нарушения на закона да бъдат предотвратени с допълнителен законодателен акт.

„Недостатъците на фабричното законодателство“ — казват те, — „които правят извънредно трудна за инспекторите и техните помощници задачата да откриват и наказват неговите нарушители, а също изпълнението на ясните намерения на законодателството по отношение на твърде важните задачи за ограничаване на работното време и осигуряване на работниците достатъчни възможности, за да си починат и се подкрепят през деня, налагат някои изменения в законите. Ако парламентът би предполагал, че ще започнат да прибегват до такива заобикаляния на закона, без съмнение би предвидил съответни постановления против това.“

Тъй като изучих добросъвестно бурните парламентарни разисквания, резултат на които бяха сега действащите фабрични закони, ще си позволя да не се съглася със заключението на фабричните инспектори и да продължа да се придържам към възгледа, че фабричните закони са съставени с явното намерение да се дават широки възможности за тяхното нарушаване и заобика-

ляне. Ожесточената вражда между земевладелци и фабриканти, която породила тези закони, беше все пак смекчена от общата омраза на двете господстващи класи по отношение на ония, които те наричат „простолудие“. Същевременно използвам на драго сърце случая, за да изразя уважението си към ония британски фабрични инспектори, които, въпреки всемогъщите класови интереси, поеха защитата на потиснатите маси с нравствено мъжество, с упорита енергия и с умствено превъзходство, подобни на които не ще се намерят много в нашата епоха на всеобщо поклонение на мамона.

Автор на първия отчет е г. Леонард Хорнър, чийто окръг обхваща промишления център на Англия, целия Ланкашир, части от Чешир, Дербишир, Западен Райдинг в Йоркшир, Северен Райдинг и четирите северни графства на Англия. Тъй като фабричните закони все още срещат непримирима опозиция от страна на фабрикантите и почти всяка година се води парламентарна кампания за отменянето им, г. Хорнър започва със защита на законодателството, което освободи децата и жените от неограничената власт на неумолимите закони на свободната търговия. Официалните икономисти обявиха, че фабричното законодателство противоречи на всички здрави „принципи“ и че последиците от него ще се окажат без съмнение твърде вредни за промишлеността. В отговор на първото възражение г. Хорнър заявява:

„Тъй като във всички фабрики значителни суми от основния капитал са вложени в сгради и машини, колкото по-голям брой часове работят машините, толкова по-голям доход ще се получи. И от само себе си се разбира, че ако тази работа би могла да се върши без вреда за хората, не би имало никаква законодателна намеса по този въпрос. Но когато се видя, че с цел да се получи по-голяма печалба върху капитала децата, юношите от двата пола и жените работят ежедневно, а често и нощем, толкова дълго, че това е съвършено несъвместимо със запазването на тяхното здраве, с нравствеността, възпитанието на децата, нормалния бит и изобщо не позволява дори и в минимална степен да се радват на живота, най-очевидните изисквания на *нравствените* принципи подтикнаха законодателната власт да сложи край на това голямо зло.“

С други думи, г. Хорнър изказва мисълта, че при днешното състояние на обществото един принцип може да изглежда „разумен“ за икономиста и за класите, чийто теоретически изразител е той, и все пак не само да противоречи на всички закони на човешката съвест, но и, подобно на раковия тумор, да изсмуква жизнените сокове на цяло едно поколение. Що се отнася до твърденията на противниците на фабричните закони, че те били спъвали развитието на промишлеността, на тяхната фразеология г. Хорнър противопоставя факти. В изданието по решение на ка-

марата на общините от 19 март 1835 г. отчет се посочват следните цифри за броя на фабриките и лицата, заети в тях, в разглеждания окръг:

	Брой на фабриките	Брой на лицата, заети в тях
Памучни	775	132 898
Вълнени и камгарни.....	220	8 738
Ленени	60	3 546
Копринени	23	5 445
Всичко.....	1 078	150 627

В отчета, представен в камарата на общините през февруари 1857 г., се съдържат следните цифри:

	Брой на фабриките	Брой на лицата, заети в тях
Памучни	1 535	271 423
Вълнени и камгарни.....	181	18 909
Ленени	49	6 738
Копринени	46	10 583
Всичко.....	1 811	307 653

Данните от тези таблици показват, че за 22 години броят на памучните фабрики се е почти удвоил, докато броят на заетите в тях лица се е увеличил повече от два пъти. Значителното намаляване на броя на фабриките във вълнената и камгарната промишленост едновременно с увеличаването, повече от два пъти, на броя на заетите в тях лица говори за концентриране на капитала и значително изместване на дребните фабрики от едрите. Същият процес, макар и в по-малка степен, може да се забележи и в лененото производство. Що се отнася до копринените фабрики, броят им се е удвоил, а броят на заетите в тях лица се е почти удвоил.

„Но — отбелязва г. Хорнър — прогресът на промишлеността не се изчерпва с увеличаването на броя на фабриките, тъй като големите подобрения във всички видове машини повишиха значително тяхната производителна сила.“

Важен момент тук е обстоятелството, че тези подобрения, особено що се отнася до по-голямата скорост на машините за дадено време, бяха безусловно стимулирани от законодателното ограничение на работното време.

„Тези подобрения — казва г. Хорнър — и обстоятелството, че работниците получиха възможност да се отнасят към работата с по-голямо усърдие, доведоха до това, че, както неведнъж съм могъл да се убедя, за по-малко

време се извършва толкова работа, колкото на времето се извършваше за по-дълъг период.“

След неотдавнашното подобрене в състоянието на промишлеността именно в окръга на г. Хорнър имаше все по-чести случаи на предумишлено и съзнателно нарушаване на постановленията, ограничаващи работните часове, както и на ония, отнасящи се до възрастта на работниците и до посещаването на училище от децата на възраст от осем до тринадесет години, които по закон трябва да работят само половин работно време. Цитирам отчета:

„На съблазънта да увеличават печалбите се поддават онези фабриканти, за чийто морален кодекс нарушаването на едно парламентарно постановление не е престъпление и които разчитат, че хакват и да е глоба, наложена им в случай, че бъдат разкрити, ще представлява много малка част от печалбата, която те получават благодарение на това, че не спазват ограниченията на закона.“

За да се проумее това обикновено оплакване, което се повтаря във всеки отчет, е необходимо, първо, да се има предвид, че в повечето случаи съдиите са фабриканти или техни роднини, че, второ, налаганите от закона глоби са много малки и че, най-после, юношите и жените се считат за работещи само в случай „*че не бъде доказано противното*“. А при това г. Хорнър заявява:

„За недобросъвестния фабрикант няма нищо по-лесно от това, да докаже *противното*. Трябва само, щом се появи инспекторът, той да спре своята парна машина и тогава цялата работа спира; във всяко сведение инспекторът трябва да докаже, че посоченото в оплакването лице е било наистина заварено на работа. Щом започне да се работи незаконно, а това става шест пъти в различно време на деня, тъй като общият сбор на работните часове през деня се получава от малки части, поставя се наблюдател, който трябва да обади, че идва инспектор, и веднага след като той се покаже, се дава сигнал за спиране на машината и за отдалечаване на работниците от фабриката.“

До улики могат да се доберат само ония помощници на инспектора, които преодоляват присъщото на порядъчните хора отращение към похвати, подобни на похватите на полицейския детектив. Тъй като инспекторът и неговите помощници скоро стават добре известни в своите окръзи, те губят възможността да откриват най-ловките нарушители на закона и им остава едно единствено средство — да се обърнат към колегите си в съседните окръзи, които, взети погрешно за непознати търговци, пристигнали за покупки, могат да минат незабелязани от агентите, поставени от фабрикантите по различните железопътни станции.

Следният бюлетин за загубите в ранени и убити през полугодияшната промишлена кампания в окръга на г. Хорнър сигурно ще представлява интерес за изучаващите военната наука, които

ще се убедят, че редовната дан от части на човешкото тяло, като китки, ръце, кости, крака, глави и лица, принасяна в жертва на съвременната промишленост, превъзхожда загубите в много, считани за най-кръвопролитни, сражения.

Нещастни случаи, причинени от машини

Видове наранявания	Възрастни		Ююоши		Деца		Всичко	
	м. пол	ж. пол	м. пол	ж. пол	м. пол	ж. пол	м. пол	ж. пол
Смъртни случаи.....	4	—	3	1	2	—	9	1
Ампутация на дясната ръка или китката	2	—	1	—	—	—	3	—
Ампутация на лявата ръка или китката.....	2	—	1	1	1	—	4	1
Ампутация на част от дясната китка.....	8	19	14	14	6	4	28	37
Ампутация на част от лявата китка.....	14	14	8	12	5	3	27	29
Счупване на крайници и кости на тялото....	18	4	10	4	3	3	31	11
Счупване китката или стъпалото.....	26	27	23	19	8	9	57	55
Нараняване на главата и лицето.....	11	16	12	13	7	1	30	30
Скъсвания, натъртвания и други наранявания, непосочени по-горе	146	97	122	138	33	35	301	270
Всичко.....	231	177	194	202	65	55	490	434

Нещастни случаи, които не са причинени от машини

Видове наранявания	Възрастни		Ююоши		Деца		Всичко	
	м. пол	ж. пол	м. пол	ж. пол	м. пол	ж. пол	м. пол	ж. пол
Смъртни случаи.....	3	1	—	—	—	—	3	1
Наранявания на главата и лицето.....	2	—	1	—	—	—	3	—
Скъсвания, натъртвания и други наранявания, непосочени по-горе	3	2	4	2	—	1	7	5
Всичко.....	8	3	5	2	—	1	13	6

Вторият отчет, изготвен от сър Джон Кинкейд, съдържа сведения за цяла Шотландия, където, както посочва той, законите, които регулират труда на жените, юношите и децата във фабриките, продължават да се спазват строго. Казаното не се отнася до разпорежданията, които засягат училищното обучение на децата, тъй като очевидно любим похват на шотландските фабриканти е да получават за своите малолетни работници училищни удостоверения от специално създадени за тази цел заведения, които обаче изобщо не се посещават от децата, а дори и да се посещават, се оказват напълно негодни да дадат на децата някакво образование. За да се убедим в това, достатъчно е да цитираме два случая. В 1858 г. сър Джон Кинкейд, придружен от помощник-инспектора г. Кемпбел, посетил две училища, от които децата, работещи в няколко фабрики в Глазгоу за шампосване на басми, получавали обикновено своите удостоверения. Цитирам отчета:

„Първото училище принадлежеше на г-жа Ан Килин в Смитс Корт, Бриджтън; при нашето посещение в класната стая нямаше деца; когато помолихме г-жа Килин да каже по букви презимето си, тя сбърка, като започна с буквата С, но веднага се поправи и каза, че презимето ѝ започва с буквата К. Разглеждайки обаче подписа ѝ върху училищните удостоверения на децата, забелязах, че тя не винаги е писала еднакво презимето си, освен това почеркът ѝ показваше, че е съвсем неспособна да преподава, и тя сама призна, че не може да води класния дневник. Второто училище, което посетих, принадлежеше на Уилям Лог, на улица Лондрес в Калтън; сметнах за свой дълг да обявя и неговите удостоверения за недействителни. Класната стая беше около 15 стъпки дълга и 10 стъпки широка, и в нея ние преброихме 75 деца, които крещяха нещо неразбираемо колкото им глас държи. Помолих учителя да ми каже имената на някои от децата, и по начина, по който ги гледаше, разбрах, че не знае дали тези деца присъствуват или не.“

Действително, макар членовете на фабричните закони, отнасящи се до обучението, и да изискват децата да имат свидетелство, че са ходили на училище, те не изискват децата да са научили нещо там.

В Шотландия нещастните случаи, причинени от машини, възлизат на 237, от които 58 сред мъжете и 179 сред жените; други нещастни случаи е имало само 10. Увеличава се броят на нещастните случаи, при които се е наложила ампутация, а също и на по-леките случаи; но разликата се дължи на по-големия брой работници, заети през втората половина на 1858 година. Има само един смъртен случай. Според отчетите на помощник-инспекторите от западните окръзи на Шотландия, някои памучни фабрики, преустановили производството в 1857 г., още не са възобновили работа, а производството на модни шамповани басми през цялата година е било вяло. Последните отчети, получени от сър Джон Кинкейд от източния район, показват, че в Дънди и Арброт ня-

колко фабрики не работят поради неотдавнашни банкрути и други причини, и че в някои други фабрики, за които се смята, че имат пълен работен ден, много машини бездействуват; съобщава се, че до голяма степен това положение се дължи на свръхпроизводството, на намаляването на обикновените доставки на лен от прибалтийските страни и на предизвиканите от този факт високи цени на суровините. Броят на обикновено заетите във фабриките лица намалява и фактически сред собствениците на ленопредачни фабрики има стремеж да сведат работата във фабриките до 42 часа седмично, докато трае депресията. От друга страна, в районите на вълненого производство, особено в районите, където се изработва материята „туид“, производствен отрасъл, който с всеки ден се разширява, се забелязва голямо оживление в Хауич, Галашилс, Селкирк и др., като при това всички отрасли на промишлеността работят с пълна пара, с изключение на ръчните тъкачни станове, чието производство, поради увеличаването на броя на механичните станове, постепенно спада и скоро съвсем ще изчезне.

Сър Джон Кинкейд дава следната таблица, която показва промените, станали за 20 години, между 1835 и 1857 година, в отраслите на шотландската фабрична промишленост:

Години	Фабрики	Брой на работниците		
		мъже	женя	всичко
	Памучни от всички видове			
1835.....	159	10 529	22 051	32 580
1857.....	152	7 609	27 089	34 698
	Вълнени			
1835.....	90	1 712	1 793	3 505
1857.....	196	4 942	4 338	9 280
	Ленени			
1835.....	170	3 392	10 017	13 409
1857.....	168	8 331	23 391	31 722

Запазвам си правото да направя преглед на двата други отчета в една следваща статия, още повече, че отчетът на г. Роберт Бейкър съдържа материали, които представляват интерес за индустриалците във всяка страна.

Написано от К. Маркс на 25 февруари
1859 г.

Печата се по текста на вестника
Превод от английски

Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5584, 15 март 1859 г.

Ф. ЕНГЕЛС

ШАНСОВЕТЕ ЗА УСПЕХ В ПРЕДСТОЯЩАТА ВОЙНА

И последната слаба надежда за запазване на мира в Европа започва вече да напуска и най-ревностните му привърженици и вместо да обсъждат възможностите за мирно разрешаване на противоречията, те обсъждат сега шансовете за успех на бъдещите воюващи страни. Затова и на нас ще бъде позволено да продължим изучаването от военна гледна точка на долината на река По и на условията, които тя дава за маневриране на френско-сардинската и австрийската армии, изправени една срещу друга.

Ние вече описахме силната позиция на австрийците при Минчо и Адидже.* Нека сега погледнем към другата страна. По течението си от запад на изток река По прави голям завой, като на едно разстояние от 16 мили тече от северозапад на югоизток, след което отново взема източна посока. Този завой се намира на сардинска територия, на около 25 мили от австрийската граница. В северния му край в река По се влива Сезия, която извира от Алпите и тече в южна посока, а в южния — Бормида, която извира от Апенините и тече в северна посока. Множество по-малки рекички се вливат в тези две реки недалеч от устията им, така че на картата областта западно от тях има вид на обширна системa от потоци, които се спускат от амфитеатъра на планините, заобикалящи Пиемонт от три страни, и се насочват към един общ пункт подобно на радиуси, прокарани от периферията на кръга към неговия център. В това се и състои силата на отбранителната позиция на Пиемонт, отлично разбрана още от Наполеон; обаче

* Виж настоящия том, стр. 204—217. *Ред.*

пренебрегната както от него, така и от сардинското правителство, което наследи френската власт, тази позиция започна да се организира за отбрана едва след тежките поражения в 1849 г. Но дори и тогава отбранителните съоръжения са строени така бавно и скъпернически, че и в настоящия момент те още не са завършени; а укрепленията, които би трябвало да имат облицовани с камък ескарпи и контраескарпи, днес се строят като обикновени полски укрепления, които трябва да бъдат готови за отбрана до полетта.

На около 4 мили по-горе от мястото, където Сезия се влива в По, е разположен Казале, който е бил укрепяван и продължава да се укрепява така, че да служи за опора на северния, левия фланг на позицията. В точката, където се съединяват Танаро и Бормида, на 8 мили над мястото, където Бормида се влива в По, е разположена Алесандрия, най-мощната крепост на Пиемонт, която сега се превръща в централен пункт на големия укрепен лагер, прикриваш южния, десния фланг на цялата позиция. Разстоянието между двата града е 16 мили; успоредно на пътя, който ги свързва, на 5—6 мили от него, тече река По. Левият фланг на армията, разположена на тази позиция, се прикрива, първо, от Сезия, и, второ, от Казале и река По, а десният — от Алесандрия и реките Орби, Бормида, Белбо и Танаро, които се събират при Алесандрия. Фронтът на позицията се прикрива от завоя на река По.

Ако Сардиния съсредоточи своята армия от 80 до 90 000 души на тази позиция, в нейно разпореждане за активни действия ще останат около 50 000 души, готови да се нахвърлят върху фланговете на всяка армия, която би се опитала да обходи тази позиция при Нови и Акви на юг или при Верчели на север. Следователно може да се смята, че Торино добре се прикрива от тази позиция, още повече че тази столица има цитадела, за чието превземане е необходима предварителна правилна обсада; а нито една армия, която обходи позицията, не ще може да води такава обсада, без предварително да изтласка пиемонтската армия от нейния укрепен лагер. Но позицията Казале—Алесандрия има и една слаба страна: тя няма дълбочина и нейният тил с нищо не е прикрит. Австрийците между Минчо и Адидже имат един четириъгълник, прикрит с четири крепости — по една на всеки ъгъл; а пиемонтците на По и Бормида имат една отбранителна линия с две крепости — по една на всеки фланг и с добре защитен фронт, но тилът им е съвсем открит. Обхождането на Алесандрия от юг би било рисковано и сравнително безполезно; но Казале може да бъде обходен от север, ако не при Верчели, то в краен случай

при Сесто-Календе, Новара, Биела, Сантия и Крешентино; и ако една армия с превъзхождащи сили премине По над Казале и атакува пиемонтците в тил, те веднага ще бъдат принудени да се откажат от предимствата на силно укрепената позиция и да приемат сражение в открито поле. Едно такова положение би било повторение на Маренго, само че на противоположния бряг на Бормида.

И така, след като описахме двете оперативни бази в басейна на река По (австрийската — в една от предшествуващите статии, и френско-пиемонтската — в направените по-горе бележки), сега ще преминем към разглеждане на въпроса, как биха могли да се използват тези бази. Само един поглед върху картата е достатъчен, за да се види, че цялата североизточна част на алпийското било, която принадлежи на Швейцария, от Женева до линията на една миля от Стелвийския проход, ще бъде неутрална територия, дотогава, докато една от воюващите страни не сметне за нужно да наруши този неутралитет. Тъй като в настоящия момент швейцарците разполагат с доста силна армия за отбрана, това нарушение едва ли би могло да стане в самото начало на войната. Ето защо сега ние ще разглеждаме Швейцария като действително неутрална и недостъпна и за двете воюващи страни територия. В такъв случай французите биха могли да използват само четири пътя, за да стигнат до Пиемонт. Лионската армия ще трябва да премине през Савоя и Мон-Сени, а един по-малък корпус може да мине през Бриансон и Мон-Женевр; след като слязат от планините, те ще се съединят в Турино. Част от армията, концентрирана в Прованс, може да тръгне от Тулон през Ница и Кол ди Тенда, а друга част може да бъде натоварена в Тулон на кораби и за много по-късо време да стигне до Генуа. И двете части на тази армия ще се съсредоточат в района на Алесандрия. Тук има малко повече пътища, но те или са негодни за преминаване на големи войсковы части, или в сравнение с гореспомнатите имат второстепенно значение; при това те водят към същите пунктове за съсредоточаване.

Диспозицията за италианската армия на французите, както можем да я наречем сега, е била съставена от по-рано в съгласие с гореописаното положение на нещата. Двата главни пункта за съсредоточаване на войските са Лион и Тулон; между тях, в долината на река Рона, е съсредоточен един по-малък отряд, готов да тръгне през Бриансон. За да може бързо да се съсредоточи една силна френска армия в долината на река По зад Алесандрия и Казале, действително ще трябва да се използват всички споменати по-горе пътища, като най-силните части минат през

Лион и Мон-Сени, а най-слабите — през Бриансон и Мон-Женевр; що се отнася до армията в Прованс, по-голямата част от нея ще трябва да се прехвърли до Генуа по море, защото ако нейните корпуси тръгнат от Вар през Кол ди Тенда, те ще изминат разстоянието до Алесандрия за повече от 10 дена, докато пътят по море от Тулон до Генуа ще им отнеме само 24 часа, а отгук до Алесандрия ще стигнат на три усилени или четири обикновени прехода.

Ако Австрия, както трябва да се предполага, обяви война, щом дори само един френски батальон влезе в Пиемонт, какъв начин на действие би възприела нейната италианска армия? Тя може да остане в Ломбардия и да изчака, без да употреби оръжие, концентрирането на 200 000 французи и 50 000 пиемонтци и след това да отстъпи пред тях към оперативната си база на Минчо, като изостави Ломбардия. Но този начин на действие би довел австрийската армия до униение и би въодушевил нейните противници с успеха, който тя ще им даде на неочаквано ниска цена. Или пък австрийската армия може да изчака нападението на французите и пиемонтците в откритата равнина на Ломбардия. В този случай обаче тя би била разбита от превъзхождащия я по численост противник, понеже ще има само 120 000 души срещу двойно по-големи вражески сили; освен това тя ще бъде стеснена от евентуалното италианско въстание, което би обхванало цялата страна. Наистина австрийската армия би могла да се добере до крепостите си, но в такъв случай тази великолепна оперативна база ще бъде използвана само за безплодна отбрана, тъй като настъпателната сила на полевата армия към този момент ще бъде вече изразходвана. Основната цел, с която е била създадена тази система от крепости, а именно да служи като база на една по-слаба армия за успешно, добре прикрито нападение върху една по-силна армия, не би могла да се осъществи, докато от вътрешността на Австрия не ѝ изпратят подкрепления; а в това време Пескиера може да падне, Ленаго също, и съобщенията през венецианска територия навярно ще бъдат прекъснати. Ясно е, че и двата начина на действие, разгледани по-горе, биха били неизгодни и може да се допуснат само при крайна необходимост. Обаче австрийската армия би могла да използва още един начин на действие.

Австрийците могат да изкарат в полето най-много 120 000 души. Ако добре изберат момента, против тях ще се окажат не повече от 90 000 пиемонтци, от които само 50 000 ще могат да участвуват в полските операции. Французите ще пристигнат по четирите пътя, които се събират при Алесандрия. Ъглите, заклю-

чени между тези четири пътя, т. е. между линията, прокарана от Мон-Сени към Алесандрия, и линията от Генуа към Алесандрия. правят общо около 140 градуса; следователно и дума не може да става за някакво взаимно сътрудничество между различните френски корпуси, преди да се концентрират напълно. И така, ако австрийците добре изберат момента (а ние видяхме в 1848 и 1849 г., че това им се удава) и се насочат срещу пиемонтската оперативна база, като я атакуват фронтално или я обходят от север, ние имаме смелостта да твърдим, дори като признаваме храбростта на пиемонтската армия, че сардинците ще имат малко шансове да издържат срещу превъзхождащите ги по численост австрийци; ако пиемонтците бъдат бързо прогонени от откритото поле и се ограничат само с пасивна отбрана на своите крепости, австрийците ще могат с превъзхождащи сили да атакуват поотделно всеки френски корпус при излизането му от Алпите или Апенините; и дори ако бъдат принудени да отстъпят, това тяхно отстъпление ще бъде осигурено, докато неутралитетът на Швейцария прикрива северния им фланг, и тяхната армия след пристигането си в Мантуа все още ще бъде годна за активна отбрана на своята оперативна база.

Друга възможност за австрийците е да заемат позиция в околностите на Тортона и да чакат пристигането на френската колона от Генуа на път за Алесандрия, когато тя ще им изложи фланга си. Това обаче би било твърде жалък начин за настъпление, понеже французите биха могли да останат в Генуа дотогава, докато другите колони се концентрират в Алесандрия; в такъв случай австрийците не само че ще се лишат от всякакви предимства, но и могат да бъдат отрязани от Минчо и Адидже.

Да допуснем, че австрийците могат да бъдат разбити и принудени да отстъпят към оперативната си база; но и французите, щом проникнат по-навътре от Милано, могат да бъдат обходени. Пътят от Стелвио води от Тирол право за Милано по долината на Ада; пътят от Тонале върви по долината на Ольо, а пътят от Джудикария е по долината на Киезе. Последните два пътя водят към самото сърце на Ломбардия и в тил на всяка армия, която би атакувала Минчо от запад. Тирол дава възможност на Австрия да обходи цялата Ломбардо-Венецианска област, и ако бъде извършена необходимата подготовка, тя винаги би могла да устрои в Ломбардската долина ново Маренго за своя противник. Обратно, докато Швейцария е неутрална, подобна стратегия не би могла да се приложи към Австрия, ако тя нападне Пиемонт.

И така при сегашното положение на нещата в Италия най-добър начин на действие за Австрия е настъплението. Насочва-

нето право към центъра на неприятелската армия, докато тя се съсредоточава, е най-блестящият от онези великолепно маньоври в съвременната война, които Наполеон така изкусно прилагаше. И против никого този маньовър не е бил изпълняван с такъв успех, както против австрийците; доказателство за това са битките при Монтеноте, Милезимо, Мондови и Дего; за същото говорят и битките при Абенсберг и Екмюл.⁹⁵ Че австрийците са научили този маньовър от Наполеон — това те блестящо доказаха при Сомма-Кампания⁹⁶ и Кустоца, и особено при Новара. Няма съмнение, че в днешната война един такъв маньовър би бил най-подходящ за Австрия; и макар и да изисква голяма бдителност и точно изпълнение на операцията по време, ако австрийците се ограничат с проста отбрана на своята територия, те ще изпуснат от ръцете си блестящата възможност за успех.

*Написано от Ф. Енгелс в края на февруари
1859 г.
Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5586, 17 март 1859 г.*

*Печата се по текста на вестника
Превод от английски*

К. МАРКС

НОВИЯТ ЗАКОНОПРОЕКТ
ЗА ПАРЛАМЕНТАРНА РЕФОРМА В АНГЛИЯ⁹⁷

Лондон, 1 март 1859 г.

На вечерното заседание от 28 февруари г. Дизраели посвети камарата на общините в тайните на правителствения законопроект за парламентарна реформа. Този законопроект може да се характеризира накратко като законопроект на г. Лок Кинг, тъй като предвижда намаление на изборителния ценз за изборителите в графствата от 50 л. ст. на 10 л. ст.⁹⁸, компенсирано до известна степен от това, че на фрихолдерите с четиридесетшиллинг доход⁹⁹, които живеят в градовете, имащи право на представителство в парламента, се отнема правото на глас в графствата; този законопроект е също така поукрасен със сложна смес от заплетени изборителни привилегии, които са от една страна съвсем нищожни, а от друга — биха само засилили съществуващия класов монопол. Големите въпроси за допускане на мнозинството от народа до участие в изборите, за изравняване на изборителните окръзи и за осигуряване на тайно гласуване дори не се засягат. Точността на моята характеристика на законопроекта може да се потвърди от следното кратко изложение на основните му положения: трябва да бъде установено единно изборително право на арендаторите както в графствата, така и в градовете; с други думи, трябва да бъде отменен членът, предложен от Чандос, в закона за парламентарната реформа от 1832 г., който установява имуществен ценз от 50 л. ст. за арендаторите на земя в графствата¹⁰⁰. Изборителното право на арендаторите на недвижими имоти се разпростира върху всички видове недвижимо имущество, независимо от това, дали недвижимият имот включва или не включва постройка. Въвеждането в графствата на имуществен ценз от 10 л. ст. би увеличило според изчисленията на г. Нюмарч

броя на избирателите в графствата със 103 000, докато г. Дизраели смята, че увеличението на избирателите в графствата би възлизало на 200 000 гласа. От друга страна, четиридесетшилинговият фрихолд би давал както по-рано номинално право на глас, но живеещите в градовете четиридесетшилингови фрихолдери, които досега, благодарение на фрихолдерските си владения, са имали право на глас в графствата, ще загубят това право, понеже са задължени да гласуват в градовете, където живеят. Вследствие на това около 100 000 гласа биха били прехвърлени от графствата в градовете, като в същото време около 40 000, ако не и повече, избиратели, живеещи непостоянно в графствата, биха се лишили изобщо от правата си. Това е същността на новия законопроект. С едната ръка той отнема на избирателното право в графствата онова, което дава с другата, като особено е загрижен да унищожи изцяло влиянието, което градовете, след парламентарната реформа от 1832 г., оказваха върху изборите в графствата чрез закупуване на четиридесетшилингови фрихолдерски участъци. В дългата си реч при внасянето на законопроекта в камарата г. Дизраели се старееше с всички сили да покаже, че през последните 15 години фабрикуването от градовете на четиридесетшилингови фрихолдове доведе дотам,

„че броят на избирателите в графствата, които не живеят в тях, сега превишава броя на ония, които гласуват въз основа на члена за правото на глас на арендаторите“, така че в деня на изборите „някои големи градове биха наводнили с помощта на железниците графствата с голям брой свои избиратели и с членовете на някой градски клуб биха заглушили числено гласовете на ония лица, които живеят постоянно в графството“.

На речта на този джентълмен в защита на графствата г. Брайт даде следния победоносен отговор:

„Вашата цел е да ограничите още повече избирателното право в графствата. Очевидно нищо не ви плаши толкова много, колкото едни пълнокръвни избирателни окръзи, особено в графствата. Много знаменателно е, че в значителна част от Англия дълго време броят на избирателите в графствата не се е увеличавал, а в много се е намалил. Г-н Нюмарч посочи, че има 11 графства, в които за 15 години, от 1837 до 1852 г., броят на избирателите се е намалил с не по-малко от 2 000, докато общият брой на имащите право на глас в графствата само на Англия и Уелс се е увеличил през тези 15 години с 36 000, като повече от 17 000 се падат на Ланкашир, Чешир и Западен Райдинг в Йоркшир. В останалите части на Англия трудностите по закупуването на фрихолдове са толкова големи и размерите на фермите толкова са се увеличили, че общият брой на избирателите почти във всички графства или е останал непроменен, или непременно се е намалил.“

Преминавайки сега от графствата към малките градове, ние се натъкваме на нови заплетени избирателни привилегии, заимствувани отчасти от злополучните проекти на лорд Джон Ръсел

от 1852 и 1854 г.¹⁰¹, а отчасти дължащи появата си на гения на лорд Еленбъро, измътил объркания, злополучен индийски законопроект¹⁰². Сред тях преди всичко са така наречените привилегии във връзка с образованието, които, както отбеляза иронично г. Дизраели, макар и да не зависят от никакви научни занимания, означават, че образованието на съответните класи „е наложило твърде значителни парични разходи“, и затова може да бъде причислено към общата категория на имуществения ценз. Съгласно тези привилегии право на глас се дава на лицата, които имат висше образование, на духовенството от англиканската църква и от всички други религиозни общини, на адвокатите, защитниците и нотариусите, на прокурорите и юрисконсултите, на лекарите, дипломираните педагози, с една дума — на представителите на различните свободни професии или, както обикновено ги наричаха французите в епохата на г. Гизо, на „талантите“. Тъй като значителна част от тези „таланти“ имат вече избирателни права като лийзхолдери¹⁰³, получаващи 10 л. ст. доход, това условие едва ли ще увеличи броя на избирателите що-годе чувствително, при все че то може да съдействува за засилване на клерикалното влияние. Другите нови избирателни привилегии се дават: 1) на наемателите и арендаторите на какъвто и да е дом, мебелиран или немебелиран, които плащат по 8 шилинга седмично или 20 л. ст. годишно; 2) на лицата, които получават доход в размер на 20 л. ст. годишно от движимо имущество под формата на държавни ценни книжа или рента, остиндийски акции или банкови акции, или пък получават пенсия или помощ в размер на 20 л. ст. годишно за многогодишна служба в армията, флота или като чиновници и които не са на действителна служба; 3) на вложителите в спестовните каси, които имат влогове от 60 лири стерлинги.

От пръв поглед става ясно, че всички тези нови изборни привилегии, като допускат до изборите някои нови буржоазни групи, са измислени явно с цел да не се допусне до участие в изборите работническата класа и да се остави тя в сегашното ѝ положение на политически „парий“, както г. Дизраели непредпазливо нариче хората, които нямат право на глас. Можем да смятаме за нова черта на опозицията, проявила се в камарата на общините, обстоятелството, че всички противници на правителството, от г. Джон Брайт до лорд Джон Ръсел, подчертаваха именно този момент в новия законопроект за реформа, като предизвикващ най-много възражения. Сам г. Дизраели заяви:

„когато в 1831 г. бе внесен законопроектът за избирателна реформа, всички признаха, че целта му бе да се даде на английската буржоазия възможност да има своя законена опозиция в законодателните учреждения“.

„Е добре, сър — каза лорд Джон Ръсел, — когато престанах да гледам на закона от 1832 г. като на окончателен, аз постъпих така по причина, която ми се струваше единствената причина за нарушаването на едно обширно и сложно споразумение, а именно, че бе изключен огромен брой лица и принадлежащи към трудещите се класи в нашата страна, напълно достойни за избирано право.“

„Законопроектът от 1832 г. — каза г. Робак — трябваше да даде власт на буржоазията. Без трудещите се класи не би имало в този случай никакъв законопроект за избирателна реформа. Работниците се държаха по начин, който аз никога не ще забравя; това не трябва да забравя и английската буржоазия. В името на трудещите се класи в нашата страна аз се обръщам сега към буржоазията.“

„Аз — каза г. Брайт — бих презирал до крайна степен трудещите се класи в Англия, по-точно казано, не само бих ги презирал, но бих загубил всякаква вяра в тях, ако можех да предположа, че ще се примирят с лишаването им от избирателни права, както прави това законопроектът на Дизраели.“

Изключването на трудещите се класи от състава на избирателите заедно с лишаването на фрихолдерите, живеещи в градовете, от избирателни права, ще бъде бойният зов, под който ще се води атаката срещу сегашния законопроект за парламентарна реформа и неговите автори. Същевременно разногласията в правителствения лагер, които проличаха с излизането от кабинета на г. Уолпол и г. Хенли и се дължаха на отменяването на предложения от Чандос член, никак не ще съдействуват за засилване на средствата им за защита.

Що се отнася до другите членове на законопроекта, те имат сравнително малко значение. Нито един град, който има правото да изпрати депутат в парламента, не се лишава от това право, но се създават 15 нови места, от които Западен Райдинг в Йоркшир ще получи 4, Южен Ланкашир — 2, Мидлсекс — 2; в същото време 7 нови места в камарата ще бъдат дадени на неотдавна израснали малки градове, а именно: Хартлпул, Биркенхед, Уест Бромвич и Уенсбъри, Бърнли, Хейлибридж, Кройдън и Грейвсенд. За да се отвори място за тези допълнителни членове на парламента, броят на представителите, изпращани в камарата от 15 малки градове с население под 6 000 души, трябва да бъде намален от два на един. Такива са пропорциите, в които трябва да бъде осъществено „изравняването“ на избирателните окръзи.

Избирателни пунктове трябва да има във всяка епархия или група епархии, наброяващи не по-малко от 200 избиратели; допълнителните избирателни пунктове трябва да бъдат учредени за сметка на графствата. Като един вид компромис с привържениците на тайното гласуване избирателите, които не желаят да гласуват там, където стават изборите, могат да си послужат с избирателните бюлетини, разпращани до избирателите, като ги върнат

на комисаря по изборите с препоръчано писмо, подписано в присъствието на двама свидетели, единият от които трябва да бъде домопритежател; писмото трябва да бъде отворено от специален пълномощник в деня на гласуването. Най-после, законопроектът предвижда някои подобрения в системата на регистриране на избирателите в графствата. В Лондон няма нито един вестник, с изключение на „Times“ и правителствения орган¹⁰⁴, който да храни някаква надежда за успех на този законопроект¹⁰⁵.

Написано от К. Маркс на 1 март 1859 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5586, 17 март 1859 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

СЪСТОЯНИЕТО НА БРИТАНСКАТА ФАБРИЧНА
ПРОМИШЛЕННОСТ

Лондон, 4 март 1859 г.

Днес имам намерение да направя преглед на двата фабрични отчета, споменати вече в една от предишните статии*. Първият е написан от г. А. Редгрейв, чийто фабричен окръг обхваща Мидлсекс (Лондон и околностите му), Съри, Есекс, част от Чешир, Дербишир и Ланкашир, а също Източен Райдинг (Йоркшир). В този окръг за половин година — до 31 октомври 1858 г. — са станали 331 нещастни случая, причинени от машини, 12 от които смъртни. Отчетът на г. Редгрейв засяга почти изключително една точка, а именно постановленията за обучаване на децата, които работят в шамповъчни и други фабрики. Преди да приеме на постоянна работа дете или юноша в шамповъчна или друга фабрика, собственикът е длъжен да получи удостоверение от участъковия лекар, който по силата на закона от 7-та година на царуването на Виктория, глава 15-а, приложение А¹⁰⁶, трябва да откаже да издаде такова, ако представеното за освидетелствуване лице

„не притежава обикновената сила и външен вид на поне 8-годишно дете, а за категорията на юношите — външност поне на 13-годишен, или ако болест и физическа слабост са направили малолетния неспособен за ежедневна работа във фабрика през времето, разрешено от закона“.

Деца на възраст от 8 до 13 години са по закон негодни за пълно работно време и трябва да отделят част от времето си за училище, като лекарят е упълномощен да им дава удостоверения само за половин работно време. От отчета на г. Редгрейв става ясно, че, от една страна, родителите, когато могат да получат за децата си работна заплата за пълен работен ден, се стремят да

* Вжж тозн том, стр. 218. *Ред.*

попечат техните деца да ходят на училище и да получават половин работна заплата, а, от друга страна, за собственика на фабриката децата представляват интерес само като физическа сила, способна да извършва една или друга работа. Докато родителите искат възнаграждение за пълно работно време, фабрикантът търси работници, заети пълно работно време. Следната обява, появила се във вестника на един голям фабричен център в окръга на г. Редгрейв, напомня поразително похватите на търговията с роби; то показва как фабрикантите изпълняват предписанията на закона. Обявата гласи буквално:

„Търсят се 12—20 момчета, които по външен вид могат да минат най-малко за тринадесетгодишни... Работна заплата 4 шилинга седмично.“

Фактически работодателят не е задължен по закон да изисква удостоверение за възрастта на детето от някакъв достоверен източник; за него е достатъчно *мнение* за възрастта по външния вид на детето. Системата на половин работно време, която е изградена върху принципа, че детски труд не трябва да се разрешава, ако едновременно с работата си във фабриката детето не ходи ежедневно на училище, среща по две причини възраженията на фабрикантите. Те не желаят да носят отговорност за задължителното посещаване на училище от работещите половин работно време (децата под 13 години) и намират, че е по-евтино и полесно да използват една детска смяна вместо две, работещи на смени от по 6 часа. Затова първият резултат от въвеждането на системата на половин работно време беше номиналното съкращение, почти наполовина, на броя на децата под 13 години, работещи във фабриките. От 56 455 през 1835 г. броят им се намали на 29 283 през 1838 година. Това намаление впрочем беше в значителна степен само номинално, тъй като услужливостта на участъковите лекари, издаващи удостоверения, внезапно измени рязко съответните възрасти на малолетните работници в Обединеното кралство. Следователно с установяването на по-строг контрол от фабричните инспектори и техните помощници над лекарите, издаващи удостоверения, и с увеличаването на възможността да се удостоверява действителната възраст на децата въз основа на вписването на ражданията, след 1838 г. започна движение в обратна посока. От 29 283, на колкото спадна през 1838 г. броят на заетите във фабриките деца под 13 години, през 1850 г. той се увеличи отново на 35 122 и на 46 071 през 1856 г., като последният официален отчет далеч не отразява действителния размер на прилагането на детския труд. От една страна, много от лекарите, които издават удостоверения, все още съумяват да заобиколят бди-

телността на инспекторите, а от друга страна, много хиляди деца престанаха да ходят на училище и да се подчиняват на системата на половин работно време още от 11-годишна възраст поради изменението на закона, по отношение на копринените фабрики¹⁰⁷ —

„жертва, която“ — както казва един от фабричните инспектори — „може да е принесена в полза на фабрикантите, но която се оказва вредна за социалното благополучие на окръзите с копринена промишленост“.

Макар и да можем по такъв начин да извадим заключение, че броят на децата от 8 до 13 години, заети сега в щамповъчните и другите фабрики на Обединеното кралство, превишава броя на децата, вършили същата работа през 1835 г., все пак не може да има съмнение, че системата на половин работно време изигра голяма роля за стимулиране на изобретенията, целещи да се замени детският труд. Така г. Редгрейв заявява:

„Днес една категория фабриканти — от вълнопредачната промишленост — фактически рядко използват труда на деца под 13 години (т. е. работещи половин работно време). Те въведоха усъвършенствувани и различни видове нови машини, които премахват напълно необходимостта от използване на детски труд. Така например, като илюстрация на това намаление на броя на децата в производството мога да спомена един производствен процес, при който, като се прибави към сега действащата машина един апарат, наречан пресувачна машина, трудът на работещите половин работно време шест или четири деца — в зависимост от особеностите на всяка машина — може да бъде заменен от труда само на един юноша.“

Неотдавнашни примери в Прусия отново показаха нагледно до каква степен съвременната промишленост, най-малкото в страните, където тя отдавна вече е развита, принуждава децата да търсят платена работа. Пруският фабричен закон от 1853 г. постанови, че след 1 юли 1855 г. нито едно дете не трябва да се наема във фабрика, докато не навърши 12 години, и че деца от 12 до 14 години не трябва да работят повече от шест часа дневно и са длъжни да ходят на училище най-малко три часа дневно. Този закон срещна такава съпротива от страна на фабрикантите, че правителството беше принудено да отстъпи и да не го въвежда в цяла Прусия, а за опит само в Елберфелд и Бармен, два тясно свързани промишлени града с многобройно фабрично население, занимаващо се с предене, щамповане на басми и т. н. В годишния отчет на търговската камара на Елберфелд и Бармен за 1856 г. се правят по този повод следните предложения до пруското правителство:

„Повишаването на работната заплата, а също и на цените на въглищата и на всички необходими за тези отрасли на промишлеността материали, като: кожи, масла, метали и т. н., се оказва крайно неизгодно за производството. Освен това строгото изпълнение на закона от 1 май 1853 г. относно използване

нето на детския труд във фабриките се оказа много вредно. То не само доведе до отдръпване на известен брой деца от производството, но ги лиши също от възможността да получат онази първоначална подготовка, която има за цел да направи от тях изкусени работници. Поради недостига на такива малолетни работници в някои промишлени предприятия машините бяха спрени, тъй като възрастни работници не бяха подходящи да боравят с тях. Ние препоръчваме да се видоизмени гореспоменатият закон в смисъл да се намали времето, в течение на което децата, получили известни знания, са длъжни да ходят на училище, като мярка, изгодна за многодетните семейства и фабрикантите.“

Последният от фабричните отчети, чийто автор е г. Бейкър, инспектор за Ирландия, изпъква с анализа на причините, които водят до нещастни случаи, и с характеристиката на общото състояние на производството. Що се отнася до първия въпрос, г. Бейкър констатира, че един нещастен случай се пада на всеки 340 работника, т. е. увеличение с 21% в сравнение с полугодieto, което завърши през април, и че около 40% от общия брой на нещастните случаи, предизвикани от машини — а само 10% от нещастните случаи не са свързани с машини, — би могло да бъдат избягнати и предотвратени с помощта на нищожни разноски, но

„вследствие неотдавнашното изменение на закона сега е много трудно те да бъдат поправени, тъй като само увещания не са достатъчни“.

Г-н Бейкър твърди, че състоянието на производството се е подобрило, но, според него,

„в много случаи отново е достигнат максимумът, отвъд който фабричната промишленост става постепенно все по-малко доходна, докато изобщо престане да бъде такава“.

Той с право посочва изменението в съотношението между цената на суровините и готовите фабрични произведения като една от главните причини, които, заедно с увеличаването на машинните съоръжения, водят до редуване на благоприятните и неблагоприятните цикли. Като пример г. Бейкър посочва промените в камгарната промишленост:

„По време на доходните за камгарната промишленост години — 1849 и 1850 — цената на английската влачена вълна беше 1 шил. и 1 п., а цената на австралийската вълна се колебаеше между 1 шил. и 2 п. и 1 шил. и 5 п. фунта. Средно за 10 години — от 1841 до 1850 г., включително и тези две години — средната цена на английската вълна нито веднъж не превиши 1 шил. и 2 п., а цената на австралийската вълна — 1 шил. и 5 п. фунта. В началото на злополучната 1857 г. цената на австралийската вълна се равняваше отначало на 1 шил. и 11 п., по-късно спадна на 1 шил. и 6 п. през декември, когато паниката достигна най-високата си точка, но след това през 1858 г. отново постепенно се покачи на 1 шил. и 9 п.; а цената на английската вълна се равняваше отначало на 1 шил. и 8 п., през април и септември 1857 г. се покачи на 1 шил. и 9 п., като през януари 1858 г. спадна на 1 шилинг и 2 пенса; оттогава тя се покачи на 1 шил. и 5 п., което е с 3 п. на фунт по-високо от средната цена през споменатото по-горе десетилетие. Това доказва, че или

са забравени банкрутите, предизвикани от подобни цени през 1857 г., или че произведената вълна едва стига за наличното количество вретена, които могат да я преработят.“

Изобщо г. Бейкър очевидно е на мнение, че както броят на вретената и тъкачните станове, така и броят на оборотите им се увеличават в пропорция, която не съответствува на производството на вълна. В това отношение в Англия не съществува надеждна статистика; но статистическите данни за селското стопанство на Ирландия, събрани от полицейските управления, и статистическите данни за Шотландия, събрани от г. Хол Максвел, са напълно достатъчни за всички практически цели. Тези данни показват, че докато в 1857 г. отглеждането на някои зърнени култури, а също така цялото животновъдство в Ирландия и Шотландия са се разширили значително, овцевъдството е представлявало изключение, като в Ирландия броят на овците е бил през 1858 г. със 114 557 по-малък, отколкото през 1855 година; и при все че през 1858 г. се е увеличил в сравнение с 1857 г. с 35 533, общият брой е бил с 95 177 по-малък от средния брой през трите предшествуващи години, и това се отнася главно до овцетемайки. В Шотландия съответните цифри са били:

	Овце от всички възрасти за разплод	Овце от всички възрасти за клане	Агнета
През 1856 г.....	2 714 301	1 146 427	1 955 832
„ 1857 г.....	2 632 283	1 181 782	1 869 103
Намаление.....	82 018 прираст	35 355 намаление	86 729

Това показва не само общо намаление на овците със 133 392, а също, че за клане са отглеждани повече овце, отколкото досега. От посочените цифри виждаме, че като определим количеството настригана вълна от една овца на 7 фунта, през 1858 г. Ирландия е била в състояние да даде само 16 276 330 фунта вълна, докато през 1855 г. тя е могла да даде 16 810 934 фунта вълна, без да се смята вълната от агнетата, и че намалението на количеството на вълната в Шотландия, също без да се смятат агнетата, е възлязло през 1857 г. на 326 641 фунта; по такъв начин общият дефицит на вълна в двете страни е възлизал на 861 245 фунта, или, според едно повече или по-малко точно изчисление, на 1/95 част от общото количество на произвежданата в Англия вълна, необходима ежегодно за преработка в камгарната промишленост.

Написано от К. Маркс на 4 март 1859 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5592, 24 март 1859 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС
—
ПО И РЕЙН¹⁰⁸

*Написано от Ф. Енгелс в края
на февруари—началото на март 1859 г.
Напечатано като отделна брошура
в Берлин през април 1859 г.*

*Печата се по текста на брошурата
Превод от немски*

I

От началото на тази година голяма част от германския печат издигна лозунга: *Рейн трябва да бъде отбраняван на По.*

Този лозунг намираще пълно оправдание предвид на военните приготовления и заплахи на Бонапарт. С непогрешим инстинкт в Германия почувствуваха, че ако за Луи Наполеон По е само предлог, главната му цел при всички обстоятелства трябва да е Рейн. Изглежда, че само една война за установяване на границата по Рейн може да послужи на бонапартизма като гръмоотвод против двете стихийни сили, които го заплашват вътре във Франция: „патриотичния излишък на сили“* на революционните маси и клокочещото недоволство на „буржоазията“. На едните това би поставило задача от национално значение, на другите — перспективата за един нов пазар. Затова приказките за освобождение на Италия не можеха никого да заблудят в Германия. Това беше случай, за който една стара пословица казва: удари самара, да се сети магарето. Ако Италия беше принудена да играе ролята на самара, Германия този път нямаше никакво желание да бъде магарето.

Така че задържането на река По в дадения случай би означавало само, че Германия, застрашена от нападение, при което в последна сметка се касае за заграбването на няколко от най-хубавите ѝ провинции, по никакъв начин не може да помисли да отстъпи без бой една от най-силните, ако не и най-силната си военна позиция. В този смисъл естествено цяла Германия беше

* Хайне. „При пристигането на ношния пазар в Париж“ (цикъл „Съвременни стихотворения“). *Ред.*

сериозно заинтересована от отбраната на По. В навечерието на една война, както и през време на самата война, обикновено се завладява всяка изгодна позиция, от която може да се заплашва врагът и да му се вреди, и много-много не се изпада в нравоучителни размишления дали това е съвместимо с вечната справедливост или с принципа на националността. Тогава се пази само собствената кожа.

Но тази постановка на въпроса за защита на Рейн на По е твърде различна от стремежа на голям брой германски военни и политици да обявят По, т. е. Ломбардия и Венецианската област, за стратегически необходимо допълнение и, така да се каже, за неделима част от Германия. Този възглед беше изказан и теоретически защитаван особено след италианските походи през 1848 и 1849 г.; доказваха го генерал фон *Радовиц* в катедралата св. Павел¹⁰⁹ и генерал фон *Вилизен* в книгата си „Италианският поход от 1848 г.“¹¹⁰. В неавстрийска Южна Германия тази тема развиваше с пристрастие, граничещо с вдъхновение, баварският генерал фон *Хайлбронер*. Главният аргумент, изтъкван във всички тези случаи, винаги имаше политически характер: Италия съвсем не била в състояние да остане независима; в Италия трябвало да господствува или Германия, или Франция; ако днес австрийците биха се оттеглили от Италия, утре в долината на Еч и пред вратите на Триест биха се появили французите, и цялата южна граница на Германия би била разголена пред „вековния враг“. Затова Австрия задържала Ломбардия от името и в интереса на цяла Германия.

Както виждаме, военните авторитети, които поддържат този възглед, принадлежат към най-видните в Германия. Въпреки това трябва да се обявим най-решително против тях.

За аугсбургския „Allgemeine Zeitung“, който иска да играе ролята на официален защитник на германските интереси в Италия, този възглед стана догма, защитавана с истински фанатизъм. Въпреки омразата си към евреите и турците този християнско-германски вестник би допуснал по-скоро сам да бъде „обрязан“, отколкото да се отрежат „германските“ области в Италия. Онова, което политиканстващите генерали защитават в края на краищата само като прекрасна военна позиция в ръцете на Германия, е за аугсбургския „Allgemeine Zeitung“ съществена съставна част на определена политическа теория. Имаме предвид теорията за така наречената „средноевропейска велика сила“, съгласно която от Австрия, Прусия и останалата част от Германия трябва да бъде образувана съюзна държава под хегемонията на Австрия; Унгария и славяно-румънските страни

край Дунава да бъдат германизирани чрез колонизиране, училища и предпазливо прилагана принуда — по този начин центърът на тежестта на целия този комплекс от страни се пренася все повече и повече към югоизток, във Виена; освен това — да бъдат отново завоювани Елзас и Лотарингия¹¹¹. Тази „средноевропейска велика сила“ трябва да възроди един вид Свещената римска империя на германската нация¹¹² и наред с другите цели, изглежда, трябва да има за цел и да присъедини като васални държави бивша Австрийска Нидерландия¹¹³, а също и Холандия. В такъв случай германското отечество би се разпростряло почти два пъти по-нашироко в сравнение с територията, на която сега звучи немска реч; ако всичко това наистина се осъществи, Германия ще стане арбитър и господар на Европа. Съдбата вече се е погрижила, за да може всичко това да се осъществи. Романските народи бързо се израждат; испанците и италианците загинаха окончателно; в момента французите също са в разложение. От друга страна, славяните съвсем не са способни да създадат истинска съвременна държава и ходът на световната история ги е определил да бъдат германизирани, като на подмладена Австрия пак се отрежда ролята на главно оръдие на providение-то. По такъв начин само германските народи запазват морална сила и способност за историческо творчество, като от тях англичаните са затънали толкова дълбоко в своя островен еготиъм и материализъм, че срещу влиянието им, срещу тяхната търговия и промишленост трябва да се издигне преграда от високи защитни мита, като на европейския материк се създаде нещо като рационална континентална система¹¹⁴. Така че строгата германска добродетел и младата „средноевропейска велика сила“ имат абсолютно всичко, за да може последната да завоюва за кратко време световно господство по суша и море и да открие нова историческа ера, когато Германия най-сетне, след дълго прекъсване, ще започне отново да свири първа цигулка, под звуците на която ще играят останалите народи.

Французи и руси земята,
а морето британите владяат.
Германците пък на мечтата,
на бяла царството владяят.*

Ние ни най-малко не възнамеряваме да се запинаваме тук с обсъждане на политическата страна на тези патриотични фантазии. Ние ги обрисовахме с няколко думи само в тяхната взаимна връзка, за да не може никой по-късно да се възползва от

* Хайне. „Германия. Зимна приказка“, глава VII. *Ред.*

цялото това великолепие като от нов аргумент в полза на необходимостта от „германско“ господство в Италия. Тук нас ни интересува само военната страна на въпроса, а именно, нуждае ли се Германия за своята отбрана от постоянно господство над Италия и, по-специално, от пълно военно владение на Ломбардия и Венецианската област?

От чисто военна гледна точка този въпрос може да бъде формулиран по следния начин: необходимо ли е за отбраната на южната си граница Германия да владее реките Еч, Минчо и долното течение на По с предмостовите укрепления Пескиера и Мантуа?

Преди да се опитаме да отговорим на този въпрос, трябва най-напред да отбележим изрично: когато говорим тук за Германия, под това наименование ние разбираме една единна държава, чиито въоръжени сили и действия се ръководят от един център; ние си представяваме Германия не като някакъв въображаем, а като реално съществуващ политически организъм. При други предпоставки не може изобщо и дума да става за каквито и да е политически или военни нужди на Германия.

II

Столетия наред Северна Италия в още по-голяма степен от Белгия е бойното поле, на което се водят войните между французи и германци. Владееенето на Белгия и на долината на река По е необходимо условие за нападащия, независимо от това, дали става дума за германско нахлуване във Франция или за френско нахлуване в Германия; само владееенето на тези страни гарантира напълно тила и фланговете на нахлуващата във Франция или Германия армия. Само в случай на пълен неутралитет на Белгия и Северна Италия би могло да се говори за изключение от посоченото правило, но досега още никога не е имало такъв случай.

Докато още от времето на битката при Павия¹¹⁵ по полесраженията в долината на По се е решавала косвено съдбата на Франция и Германия, съдбата на Италия се е решавала в тези боеве пряко и непосредствено. С появата в по-ново време на големите постоянни армии, при непрекъснато растящата мощ на Германия и Франция, при политическото разпадане на Италия, същинска древна Италия, Италия южно от Рубикон, загуби всякакво военно значение, и владееенето на древна Цизалпийска Галия влечеше неизбежно след себе си господството над целия тесен, проснат на дължина Апенински полуостров. Най-гъсто населени бяха басейните на По и Еч, генуезкото, романьолското и венецианското крайбрежие; в тези райони са съсредоточени най-цветущото земеделие, най-развитата промишленост и най-оживената търговия на Италия. Полуостровът, т. е. Неапол и Папската област, остана относително стабилен в своето обществено развитие; от военна

гледна точка тези области вече от столетия не са играли никаква роля. Онзи, който владееше долината на река По, отрязваше сухопътната връзка между полуострова и материка и можеше при случай без усилие да подчини цяла Италия. Французите направиха това на два пъти по време на революционните войни; същото направиха и австрийците на два пъти през последното столетие. Затова само басейнът на реките По и Еч има военно значение.

Заграден от три страни от непрекъснатата планинска верига на Алпите и Апенините, а от четвъртата — от Аквилия до Римини — от Адриатическо море, този басейн представлява рязко очертан от самата природа къс територия, по която По тече от запад на изток. Южната или Апенинската граница на тази област не ни интересува в случая, но затова пък толкова повече ни интересува северната или алпийската граница. Малко са местата, където шосейни пътища водят към снежните ѝ хребети, ограничен е броят дори на пътищата за коли или животни, а също и на пътеките за пешеходци; дългите дефилета на долините водят към проходи през високите планини.

Германската граница обхваща Северна Италия от устието на Изонцо до Щилфската седловина; оттук до Женева минава границата на Швейцария, а от Женева до устието на Вар Италия граничи с Франция. Като се движим от изток към запад, от Адриатическо море към Щилфската седловина, всеки следващ проход през планината води все по-дълбоко в сърцето на басейна на По и следователно обхожда всички лежащи на изток позиции на една италианска или френска армия. Граничната линия по река Изонцо може да бъде обходена също през най-близкия от запад проход Карфрайт (Капорето) по посока към Чивидале. Понтафелският проход дава възможност да се обходи позицията при Тальяменто, която може да бъде атакувана и във фланг през два нешосирани прохода откъм Каринтия и Кадоре. Проходът Бренер обхожда линията Пияве през прохода Пойтелщайн от Брунек към Кортина д'Ампецо и Белуно; линията по река Брента може да бъде обходена през Вал Сугана към Басано, линията по река Еч — през долината на тази река. Позицията при Киезе може да се обходи през Джудикарие, позицията при Олио — по нешосиран път през Тонале и, най-последно, цялата област на изток от Ада — през Щилфската седловина и Белтлин.

Може следователно да се каже, че при такова изгодно стратегическо положение действителното владение на равнината чак до река По може да е съвсем безразлично за нас, германците. Където и да е разположена, при еднакви сили, неприятелската армия — източно от Ада или северно от По, — всичките ѝ по-

зиции могат да бъдат обходени. Където и да премине тя По или Адда, тя излага навсякъде фланговете си на удар: ако се разположи южно от По, връзката ѝ с Милано и Пиемонт се оказва застрашена, ако се оттегли зад Тичино, тогава рискува да загуби връзката си с целия полуостров. Най-последно, ако дръзне да премине в настъпление към Виена, тя може да бъде във всяко време откъсната и принудена да приеме сражение с тил към неприятелската страна и с фронт към Италия. Ако претърпи поражение, това ще бъде второ Маренго, при което французи и германци биха си разменили ролите; а ако в това сражение претърпят несполука германците, все пак те би трябвало да са истински глупаци, за да изпуснат възможността да отстъпят към Тирол.

Построяването на пътя през Шилфската седловина показва, че австрийците са направили правилни изводи от поражението си при Маренго. Наполеон построи пътя през Симплон, за да си осигури безопасен път към самото сърце на Италия; австрийците допълниха своята система на активна отбрана в Ломбардия с прокарането на шосето от Шилфс за Бормио. Може да се възрази, че споменатият проход е на такава височина, че зиме е непроходим; че целият път е твърде труден, тъй като минава — едно разстояние от най-малко 50 германски мили* (от Фюсен в Бавария до Леко край езерото Комо) — през негостоприемна планинска местност; че на това разстояние ще трябва да бъдат преодоляни три планински прохода; че, най-последно, той може лесно да бъде преграден в дългото дефиле при езерото Комо и в самите планини. Нека видим как стои този въпрос.

Наистина, от всички проходи в Алпийската верига този е най-високият: той се намира на 8 600 фута височина и зиме се заснежава силно. Но ако си спомним например зимния поход на Макдоналд от 1799—1800 г. през Шплюген и Тонале, няма да отдадем много голямо значение на това препятствие. Зимно време в Алпите всички проходи се заснежават, но все пак може да се минава през тях. Реорганизацията на цялата артилерия, която стана наложителна, след като Армстронг създаде удобно, пълноценно оръжие за затвора набраздено оръжие, ще даде възможност да се въведе по-леко оръжие също и в полската артилерия и по такъв начин ще увеличи значително подвижността ѝ. Постериозна пречка ще бъде дългият път през планинската местност и следващите един след друг планински проходи. Шилфската седловина се намира не на водораздела на реките по север-

* Една германска миля се равнява на 7 420 метра. *Ред.*

ния и южния склон на Алпите, а на водораздела на Ада и Еч, две реки от басейна на Адриатическо море, и за да се стигне от долината на Ин в долината на Еч, е необходимо да се преодолее преди това главната Алпийска верига, като се мине през Бренерския или Финстермюнския проход. Но тъй като в Тирол Ин тече общо взето от запад към изток между две планински вериги, войските, тръгнали от Боденското езеро и от Бавария, трябва да прехвърлят също северната от тези две вериги, така че само по този път имаме общо два или три планински прохода. Но колкото и трудно да е това, то не е решаваща пречка, за да се преведе по този път една армия в Италия. Трудностите на този преход ще бъдат скоро сведени до минимум благодарение на железопътната линия в долината на река Ин, която е отчасти вече готова, и на проектираната железопътна линия в долината на Еч. Наистина, пътят на Наполеон през Сен Бернар, от Лозана до Ивреа, е минавал през високопланински райони само на разстояние от около 30 мили; но затова пък пътят от Удине за Виена, по който Бонапарт е настъпвал в 1797 г. и по който в 1809 г. са минали принц Евгений и Макдоналд, за да се съединят с Наполеон при Виена, прекосява на разстояние повече от 60 мили планинска местност и минава също през три алпийски прохода. Пътят от Понде-Бовуазен, през Малък Сен Бернар за Ивреа, който, без да стига до Швейцария, води направо от Франция най-дълбоко във вътрешността на Италия и следователно е най-удобен за обхождане, също минава на разстояние 40 мили през високи планини, така както и пътят през Симплон от Лозана до Сесто Календе.

Що се отнася до възможността да се прегради пътят в самия проход или при езерото Комо, то след походите на французите в Алпите вече по-малко се вярва в ефикасността на такива преграждащи укрепени пунктове. Господстващите височини и възможността да бъдат заобиколени ги правят почти безполезни. Французите превзеха много от тях с атака, а укрепленията в планинските проходи никога не са могли да ги задържат сериозно. Укрепленията в проходите, издигнати по италианския склон на Алпите, могат да бъдат обходени през Чеведале, Монте Корно и Гавие, както и през Тонале и Априка. От Велтлин за Бергамаска водят няколко планински пътеки и преградата в дългото дефиле при езерото Комо може да бъде обходена отчасти през тях, отчасти откъм Дервио или откъм Белано през Вал Сасина. Тактиката на планинската война и без това изисква едновременно движение в няколко колони и ако една от тях си пробие път, обикновено целта бива постигната.

Че и най-трудните проходи са проходими почти през всяко време на годината, стига само за изпълнението на тази задача да бъдат изпратени добри войски и решителни генерали, че също така и най-маловажните, успоредни проходи, дори недостъпните за движение с коли, могат да бъдат използвани като добри операционни линии, особено за обходни движения, и колко малко са полезни преградните укрепления в планините — всичко това най-добре доказват походите в Алпите от 1796 до 1881 г. Нито един проход в Алпите не е бил още шосиран по онова време, и въпреки това армиите са прекосявали планините във всички посоки. В 1799 г. Луазон преминал още в началото на март с една френска бригада по планинските пътеки през водораздела между реките Ройс и Рейн; в същото време Лекурб преминал през Бернардин и Виамала, оттам през проходите Албула и Юлиер (на 7 100 фута височина) и още на 24 март с обходно движение завладял дефилето на Мартинсбрук, като в същото време изпратил Десол от Мюнстерската долина през Писок и Вормския проход (пешеходна пътека на височина 7 850 фута) в долината на горното течение на Еч, а оттам в Решен-Шайдек. В началото на май Лекурб отново отстъпил през Албула.

През септември същата година последвал походът на Суворов, в който, както се изразил старият войник на своя силен и образен език, „руският щик прониза Алпите“ (Ruskij štyk prornal čes Alpow). Той отпратил по-голямата част от своята артилерия през Шплюген, изпратил една обходна колона през Вал Бленио за Лукманир (пешеходна пътека на височина 5 948 фута) и оттам през Сикс-Мадун (около 6 500 фута) в долината на горното течение на Ройс, като в същото време сам той преминал през Сен Готар по едва проходимия тогава коларски път (на височина 6 594 фута). На 24—26 септември той завзел с атака преградния пункт при Дяволския мост; но след като пристигнал в Алтдорф, той се озовал пред езерото, заобиколен от французите; тогава не му оставало нищо друго, освен да се изкачи по Шехентал, през Кинцигулм, в Муотатал. Пристигайки там, след като оставил цялата артилерия и обозите в долината на Ройс, той отново видял пред себе си превъзхождащите сили на французите, докато Лекурб продължавал да върви по петите му. Тогава Суворов преминал през Прагел в долината на река Кльон, за да стигне по този път до рейнската равнина. В Нефелското дефиле той се натъкнал на непреодолимата съпротива на неприятеля и бил принуден да се добере по пътеката през прохода Паникс, на височина 8 000 фута, до долината на Горен Рейн и да възстанови връзката си с Шплюген. Преходът започнал на 6 октомври, а на 10-и

главната му квартира била вече в Иланц. Този преход е най-забележителният от всички извършени дотогава алпийски преходи.

Не ще се спираме дълго на прехода на Наполеон през Голям Сен Бернар. Тази операция отстъпва на други подобни операции по онова време. Сезонът бил благоприятен, и единственото, което заслужава внимание, е майсторският начин, по който Наполеон заобиколил преградния пункт форта Бард.

Напротив, операциите на Макдоналд през зимата на 1800—1801 г. заслужават особено ласкав отзив. Имайки за задача да обходи със своя 15-хиляден отряд, който е представлявал левия фланг на френската армия, десния фланг на австрийците при Минчо и Еч, Макдоналд преминал Шплюген (6510 фута) *посред зима с войски от всички родове оръжие*. При най-големи трудности, често спиран от лавини и снежни бури, той превел своята армия от 1 до 7 декември през прохода и се изкачил по Адда през Велтлин към Априка. И австрийците също толкова малко се изплашили от зимата в планината. Те удържали Албула, Юлиер и Браулио (Вормската седловина) и дори нападнали при последния пункт французите, като пленили един отряд спешени френски хусари. След като Макдоналд преминал през прохода Априка от долината на Адда в долината на Олио, той се изкачил по планински пътеки на извънредно високия проход Тонале и на 22 декември атакувал австрийците, които били укрепили дефилето в прохода с ледени блокове. Тъй като през този ден атаката му била отбита, както и втората атака (това било на 31 декември, следователно той прекарал в планините 9 дни!), той се спуснал по Вал Камоника към езерото Изео, изпратил конницата и артилерията по равнината, а с пехотата отново преминал през три планински хребета, които водят към Вал Тромпия, Вал Саббия и Джудикария, където и пристигнал, в Норо, още на 6 януари. Същевременно Бараге д'Илие пристигнал от долината на Ин, през Решен-Шайдек (прохода Финстермюнци), в долината на горното течение на Еч. Ако такива преходи са били възможни преди 60 години, какво не бихме могли да направим днес, когато през по-голямата част от проходите минават отлични шосейни пътища!

Още от този кратък очерк виждаме, че от всички преградни пунктове могат за известно време да бъдат удържани само ония, които поради недостатъчно време или неумение на командния състав не са били обходени. Така например Тонале не е могъл да бъде удържан след появата на Бараге д'Илие в долината на горното течение на Еч. Другите кампании доказват, че преградните пунктове са били превземани или чрез обхождане, или пък често и чрез атака. Луциенщайг е бил завземен с бой два или три пъ-

ти, както и Малборг в прохода Понгафел през 1797 и 1809 г. Тиролските преградни пунктове не са спрели нито Жубер в 1797 г., нито Ней в 1805 г. Известно е твърдението на Наполеон, че за обход може да се използва всяка пътека, по която може да мине козел. И оттогава войната се води така, че се обхожда всеки преграден пункт.

Ето защо човек не може да си представи по какъв начин една враждебна на германците армия, при равни сили, може да защитава в открито поле Ломбардия, на изток от река Адда, срещу една настъпваща през Алпите германска армия. Остава ѝ само един шанс — да се разположи между съществуващите крепости или между крепости, които трябва да бъдат построени, и да маневрира между тях. Тази възможност ще разгледаме по-нататък.

Нека видим сега от кои проходи може да се възползува Франция за нахлуване в Италия? Докато германската граница обхваща напълно половината от Северна Италия, френската представлява почти права линия от север към юг и следователно нищо не обхваща и не обхожда. Само ако завземат Савоя и част от генуезкото крайбрежие, французите биха получили възможност да подготвят обходни движения през Малък Сен Бернар и през проходите на Приморските Алпи; обаче влиянието на тези обходни движения се простира само до реките Сезия и Бормида; по такъв начин нито Ломбардия, нито херцогствата, а още по-малко самият полуостров са изложени на опасността от обхождане откъм Франция. Само един десант в Генуа, който обаче ще бъде доста труден за една голяма армия, би могъл да доведе до обхождане на целия Пиемонт. Един десант по на изток, например в Специя, не би могъл вече да има за база Пиемонт и Франция, а само полуострова, и поради това би могъл да бъде обходен в същата степен, в каквата самият той е обхождал противника.

Досега разглеждахме Швейцария като неутрална страна. В случай, че тя бъде въвлечена във война, Франция би могла да разполага с още един проход, а именно със Симплон (Голям Сен Бернар, който, както и Малък Сен Бернар, води към Аоста, не предоставя никакви нови изгоди, освен че пътят е по-къс). Пътят през Симплон води към Тичино и поради това прави Пиемонт достъпен за французите. При подобни обстоятелства германците биха получили на разположение имащия второстепенно значение Шплюген, който се съединява при езерото Комо с шилфския път; освен това те биха могли да използват Бернардин, чието влияние се простира чак до Тичино. В зависимост от обстоятелствата Сен Готарският проход би могъл да се използва и от двете страни, но те ще имат малко нови изгоди откъм фланга. По

такъв начин виждаме, че сферата на действие на едно френско обходно движение през Алпите, от една страна, и на едно германско, от друга, се простира до днешната ломбардо-пиемонтска граница, т. е. до Тичино. Но ако германците се появят при Тичино, ако дори стоят само при Пиаченца и Кремона, те ще затворят за французите пътя по суша към италианския полуостров. С други думи, докато Франция господства над Пиемонт — Германия господства над цяла останала Италия.

Германците разполагат с още едно тактическо преимущество: по цялата германска граница, при всички важни проходи, с изключение на Щилфския, линията на водораздела лежи на германска територия. Фелла в Понтафелския проход извира в Каринтия; Бойте в Пойтелщайнския проход води началото си от Тирол. Посоченото преимущество има решаващо значение в тази провинция. Долината на горното течение на Брента (Вал Сугана), долината на горното течение на Киезе (Джудикария) и по-голямата половина от течението на Еч се намират в Тирол. Ако във всеки отделен случай, без да се проучи добре дадената местност, не може да се каже окончателно, дали действително владенето на линията на водораздела при високопланинските проходи крие тактически изгоди, то като общо правило няма съмнение, че шансовете за господство над местността и за обход са на страната на оня, който владее гребена на планината и част от склона откъм неприятелската страна; по-нататък, няма съмнение, че това дава възможност още преди започването на една война да се направят проходими за всички родове войски най-трудните места по второстепенните проходи, което в Тирол има решаващо значение за осигуряване на съобщенията. Ако нашата територия до такава степен се вклини в територията на неприятеля, както територията на Германския съюз в Южен Тирол; ако, както в дадения случай, двата главни прохода, Бренер и Финстермюнц, се намират далеч от неприятелската граница; ако освен това, извънредно важни успоредни проходи, като например ония, които минават през Джудикария и Вал Сугана, също се намират изцяло на германска територия, то всичко това така много облекчава тактическите условия за нахлуване в Северна Италия, че в случай на война те трябва да бъдат само разумно използвани и успехът ще бъде осигурен.

Докато Швейцария е неутрална, най-късият път за една германска армия, която действава против Италия, е Тирол, а ако тя престане да е неутрална — Тирол и Граубюнден (долината на Ин и Рейн). По този път на времето са прониквали в Италия Хохеншауфените. Една Германия, която действа във военно отно-

шение като *единна* държава, не може в никоя друга посока да нанесе бързи и решаващи удари в Италия. Но в тази посока операционна база не е вътрешна Австрия, а Бавария и Горна Швабия от Боденското езеро до Залцбург. Така е било и през цялото средновековие. Едва след като Австрия се утвърдила в областта на средното течение на Дунав, когато Виена станала централен пункт на монархията, когато Германската империя се разпаднала и когато в Италия започнали да се водят вече не германски, а само австрийски войни, едва тогава бил изоставен старият, къс, пряк път от Инсбрук за Верона и от Лийдау за Милано, едва тогава вместо тях започнали да използват дългия, криволичещ и лош път от Виена — през Клагенфурт и Тревизо — за Виченца. В миналото германската армия е използвала този път само в случаите на крайна необходимост, при отстъпление под заплахата от страна на противника, но никога не за настъпление.

Докато Германската империя е съществувала като действително военна държава, докато съответно на това база за нейно нападение срещу Италия са били Горна Швабия и Бавария, тя е можела да се стреми да подчини Северна Италия по политически, но никога не по чисто военни съображения. През време на дългите войни за владее на Италия Ломбардия е бивала ту германска, ту независима, ту испанска, ту австрийска; но не трябва да се забравя, че Ломбардия е била отделена от Венеция, а Венеция е била самостоятелна. И при все че Ломбардия е владеела Мантуа, тъкмо линията Минчо и областта между Минчо и Изонцо не са влизали в границите ѝ, т. е. областта, за която днес ни уверяват, че ако не я владее, Германия не може да спи спокойно. Едва от 1814 г. Германия (с посредничеството на Австрия) завладя напълно линията Минчо. И ако ролята на Германия като единен политически организъм и през XVII и XVIII столетие не е била никак блестяща — това в никой случай не може да се припише на обстоятелството, че тя не е владеела линията Минчо.

Във всеки случай идеята за стратегическо закръгляване на държавите и за установяване на границите им по удобни за отбрана линии излезе на по-преден план, след като френската революция и Наполеон създадоха по-подвижни армии и прекосиха по всички посоки Европа с тези армии. Докато по време на Седмгодишната война¹¹⁶ оперативният район на една армия се е ограничавал само в една провинция, цели месеци се е маневрирало около отделни крепости, позиции или отделни операционни бази, сега при всяка война трябва да се взема под внимание топографията на цели страни; значението, което в миналото се е

придавало на отделни тактически позиции, се придава сега само на големи групи крепости, дълги речни линии или високи, рязко изразени планински вериги. И от тази гледна точка такива линии, като линиите на реките Минчо и Еч, имат, разбира се, сега много по-голямо значение, отколкото по-рано.

И така, нека разгледаме тези линии.

Всички реки, които текат от Алпийските планини на изток от Симплон по североиталианската равнина към По или направо към Адриатическо море, образуват заедно с По или сами по себе си дъга, обърната с вдлъбнатата си част към изток. Благодарение на това по-удобно е те да бъдат защищавани от армия, която се намира на изток от всяка от тях, отколкото от армия, която се намира на запад от тях. Погледнете Тичино, Адда, Олио, Киезе, Минчо, Еч, Brenta, Пиаве и Талиаменто: всяка от тези реки, сама по себе си или със съответната част от По, представлява дъга от кръг, чийто център се намира източно от реката. Благодарение на това една армия, която се намира на левия — източния — бряг на тези реки, може да заеме отзад централна позиция, от която за сравнително кратко време да достига всяка атакувана точка по течението на реката; тя държи линията, наречена от Жомини „вътрешна линия“¹¹⁷, и се движи по радиусите или по хордата, докато неприятелят е принуден да маневрира върху по-дълги пътища, по окръжността. Ако армията, която се намира на десния бряг на реката, трябва да се отбранява, това обстоятелство също става за нея неблагоприятно: местността е благоприятна за фалшивите атаки на врага, а късите разстояния от отделните точки на периферията, които толкова улесняваха маневрирането на противника при отбрана, му дават сега при настъпление решаващо превъзходство. По такъв начин линиите на ломбардо-венецианските реки благоприятствуват извънредно именно една германска армия както при отбрана, така и при настъпление; за една италианска или итало-френска армия те са неблагоприятни. Ако към това прибавим разгледаното вече по-горе обстоятелство, а именно, че тиролските проходи дават възможност да се обходят всички тези линии, действително няма никакво основание да се съмняваме в безопасността на Германия дори в случай, че нито един австрийски войник не се намира на италианска земя, тъй като ние можем да завладеем Ломбардия всеки път, когато пожелаем това.

Освен това тези речни линии в Ломбардия са най-често твърде незначителни и малко подходящи за сериозна отбрана. С изключение на самата По, за която ще говорим по-нататък, а целия басейн на тази река има само две действително важни

позиции както за Франция, така и за Германия; съответните генерални щабове са оценили правилно тяхната сила; те бяха укрепени и в следващата война ще играят непременно решаваща роля. В Пиемонт, на една миля под Касале, По, чието течение следва дотук източна посока, завива и след това цели три мили тече на югоизток, а след това отново свива на изток. При северния завой в По се влива от север Сезиа, а при южния от югозапад — Бормида. В последната, непосредствено преди вливането ѝ в По, се вливат около самата Алесандрия Танаро, Орба и Белбо и всички заедно образуват система от речни линии, спускащи се лъчеобразно към една централна точка и образувачи много важен възел, който се прикрива от укрепления лагер при Алесандрия. От Алесандрия армията може да оперира по желание на всеки от бреговете на тези малки реки: може да защитава линията По, която лежи непосредствено пред нея, освен това може при Касале, също така укрепен, да премине през По или да действа по течението на река По, на десния ѝ бряг. Тази позиция, подсилена с достатъчен брой укрепления, е единствената позиция, която прикрива Пиемонт или може да служи като база за настъпателни операции против Ломбардия и херцогствата. Тя страда обаче от липсата на дълбочина, и тъй като тази позиция може да бъде както обходена, така и пробита фронтално, това обстоятелство е твърде неблагоприятно; едно силно и умело настъпление би могло да сведе бързо размерите ѝ до границите на още недовършения укрепен лагер при Алесандрия. Доколко този лагер би могъл да спести на своите защитници необходимостта да приемат едно сражение при неблагоприятни условия, това не можем да кажем, тъй като не знаем нито какви са най-новите укрепления там, нито до каква степен те са готови. Още Наполеон е признал значението на тази позиция за отбраната на Пиемонт срещу настъпление от изток, поради което Алесандрия е била отново укрепена. През 1814 г. крепостта не е проявила отбранителната си сила; доколко тя може да направи това днес, това ще видим може би в най-скоро време.

Другата позиция, която има за Венецианската област също-то или дори много по-голямо значение при настъпление от запад, отколкото Алесандрия за Пиемонт, е позицията, която образуват реките Минчо и Еч. Изтичайки от езерото Гарда, Минчо тече на разстояние четири мили до Мантуа в южна посока, образува в района на този град залив, заобиколен като езеро от блата, и тече след това на югоизток до вливането си в По. Участъкът от реката на юг от блатата при Мантуа до вливането ѝ в По е твърде къс за преминаването на цяла армия, тъй като противникът, ако

нападне внезапно откъм Мантуа, може да я атакува в тил и да я принуди да приеме бой при най-неизгодни условия. Ето защо едно обходно движение трябва да се извърши по на юг от Мантуа, а По да бъде премината при Ревере или Ферара. На север езерото Гарда осигурява на голямо разстояние позицията при Минчо срещу обход, така че действително подлежащата на отбрана линия Минчо от Пескиера до Мантуа не е по-дълга от четири мили и с всеки от фланговете се опира на крепост, която осигурява излаз към десния бряг на реката. Самата река Минчо не е щогоде сериозно препятствие, при това в зависимост от местността някъде е по-висок десният, а някъде левият бряг. На това се дължи, че до 1848 г. линията Минчо имаше в известна степен лоша слава и ако не беше влиянието на едно особено обстоятелство, благодарение на което тази линия става значително по-силна, тя едва ли би получила толкова голяма известност. Това особено обстоятелство е, че четири мили зад нея тече втората река на Северна Италия — Еч, във вид на дъга, почти успоредно на Минчо и на долното течение на По, и образува по такъв начин втора, по-мощна позиция, подсилена от още две разположени по нея крепости — Верона и Леньяго. Тези две речни линии заедно с техните четири крепости образуват за една германска или австрийска армия срещу една армия, настъпваща от Италия или Франция, такава, силна отбранителна позиция, с която никоя друга в Европа не може да се сравни; така че една армия, която и след като отдели гарнизони, още е способна за полеви действия, може спокойно да издържи на тази позиция нападение дори на два пъти по-силен противник. Радецки показа през 1848 г. какво може да даде такава позиция. След мартенската революция в Милано¹¹⁸, след отпадането на италианските полкове и преминаването на пиемонтските войски през Тичино, с остатъците от войските си, наброяващи около 45 000 души, Радецки отстъпи към Верона. След като отдели гарнизони за крепостите, наброяващи 15 000 души, на негово разположение останаха около 30 000 души. Армията на противника, наброяваща около 60 000 души, съставена от войските на Пиемонт, Тоскана, Модена и Парма, се бе разположила между Минчо и Еч. В тил на Радецки се появи 45-хилядната армия на Дурандо, организирана от доброволци и войски, изпратени от папата и Неапол¹¹⁹. Радецки имаше на разположение само една съобщителна линия — през Тирол, но дори и тази линия се намираще в планините под заплаха, макар и несериозна, от страна на ломбардски доброволчески отряди. Въпреки това Радецки се държеше. Наблюдаването на Пескиера и Мантуа отне на пиемонтците толкова войски,

че на 6 май за атака срещу позицията при Верона (сражението при Санта Лучия) те можаха да хвърлят всичко четири дивизии, наброяващи от 40 000 до 45 000 души; Радецки можа да използва за боя, заедно с гарнизона на Верона, 36 000 души. Така че равновесието на полесражението, ако вземем под внимание силната в тактическо отношение обранителна позиция на австрийците, беше вече възстановено и пиемонтците бяха разбити. Контрареволуцията от 15 май в Неапол освободи Радецки от присъствието на 15 000 неаполитанци¹²⁰ и намали венецианската армия приблизително на 30 000 души, от които обаче само 5 000 папски швейцарци и приблизително такъв брой папски строеви войски, съставени от италианци, бяха годни за действия в открито поле; останалата част представляваха доброволчески отряди. Почти 20-хилядната резервна австрийска армия под командването на Нугент, сформирана през април при Изонцо, си проби лесно път през тези войски и се съедини с Радецки на 25 май във Верона. Сега старият фелдмаршал можа най-после да излезе от състоянието на пасивна отбрана. С цел да освободи Пескиера, обсадена от пиемонтците, и да разшири заемащата от него територия, той предприе своя знаменит флангов марш с цялата си армия към Мантуа (27 май); на 29 май той премина там на десния бряг на Минчо, превзе с атака неприятелската позиция при Куртатоне и на 30 излезе при Гойто в тила и фланга на италианската армия. Но в същия ден падна Пескиера, времето стана неблагоприятно, а Радецки още не се чувствуваше достатъчно силен за решително сражение. Затова на 4 юни той се върна обратно през Мантуа към Еч, изпрати резервния корпус във Верона и с останалите си войски мина през Леньяго за Виченца, която Дурандо беше укрепил и държеше със своите 17 000 души. На 10-и той хвърли в атака срещу Виченца 30 000 души и на 11 Дурандо капитулира след мъжествена съпротива. 2-и армейски корпус (д'Аспре) завладя Падуа, горната част от долината на Брента и изобщо Венецианската област, а след това потегли след 1-и корпус за Верона; в това време втора резервна армия под командването на Велден пристигна откъм Изонцо. През цялото това време и чак до края на кампанията пиемонтците със суеверно упорство съсредоточаваха цялото си внимание върху платото Риволи, на което те още от времето на победата на Наполеон очевидно гледаха като на ключ за владеенето на Италия, но което през 1848 г. нямаше вече никакво значение, след като австрийците бяха отново открили сигурна съобщителна линия с Тирол през Вал д'Арса, т. е. пряка връзка с Виена през Изонцо. Същевременно пиемонтците тряб-

ваше да предприемат някакви действия срещу Мантуа, като за тази цел я бяха блокирали откъм десния бряг на Минчо; тази операция можеше да има само един смисъл — да докаже господстващата в пиемонтския лагер безпомощност, да разпилее армията на цели осем мили между Риволи и Боргофорте и освен това да я раздели около течението на Минчо на две половини, които не можеха да се поддържат една друга.

И когато пиемонтците се опитаха да блокират Мантуа също и откъм левия бряг на Минчо, Радеcki, към когото междуременно се бяха присъединили още 12 000 души от войските на Велден, се реши да пробие отслабения център на пиемонтците и след това да бие по части събиращите се войски на противника. На 22 юли той заповяда да се атакува Риволи, който беше евакуиран от пиемонтците на 23; на 23 юли той сам потегли от Верона с 40 000 души към позицията при Сона и Сомакампаня, отбранявана само от 14 000 пиемонтци, завзе я и по такъв начин разкъса цялата неприятелска линия. На 24 юли левият фланг на пиемонтците беше окончателно отхвърлен отвъд Минчо, а десният им фланг, който междуременно се беше съсредоточил и преминал в настъпление срещу австрийците, бе разбит на 25 при Кустоца; на 26 цялата австрийска армия премина Минчо и нанесе на пиемонтците още едно поражение при Волта. С това кампанията завърши; пиемонтците, почти без да оказват съпротива, отстъпиха зад Тичино.

Това кратко описание на кампанията от 1848 г. доказва по-добре от каквато и да е теоретическа обосновка силата на позицията при Минчо и Еч. След като навлязоха в образувания от крепостите четириъгълник, пиемонтците трябваше да отделят толкова войски, за да ги наблюдават, че в резултат на това настъпателната им сила, както показва сражението при Санта Лучия, беше вече значително подкопана, докато Радеcki, веднага щом получи първите подкрепления, можеше да се придвижва съвършено свободно между крепостите, използвайки за база ту Мантуа, ту Верона, днес да застрашава тила на противника по десния бряг на Минчо, няколко дни след това да завземе Виченца и през цялото време да държи инициативата на кампанията в свои ръце. Наистина пиемонтците правеха грешка след грешка. Но в това именно е и силата на позицията — че поставя врага в трудно положение и едва ли не го принуждава да прави грешки. Наблюдаването на отделните крепости, а още повече обсаждането им го карат да се разпилява, да намалява настъпателната сила на наличните си войски; реките го принуждават още повече да се разпилява, като почти се изключва въз-

можността за взаимна подкрепа между различните корпуси. Какви огромни сили са необходими за обсада на Мантуа, когато всеки миг полевата армия на противника може да връхлети върху обсаждащия, отправяйки се от отделните фортове на Верона!

Само Мантуа е могла през 1797 г. да спре победоносната армия на генерал Бонапарт. Само на два пъти една крепост му е внушавала уважение: Мантуа, и десет години по-късно — Данциг. Цялата втора част на похода от 1797 г., т. е. Кастильоне, Медоле, Калиано, Басано, Арколе, Риволи¹²¹ — всичко това е имало за цел Мантуа, и едва след като тази крепост паднала, победителят се осмелил да продължи настъплението си на изток и да премине Изонцо. По онова време Верона не е била още укрепена; през 1848 г. по десния бряг на Еч бе готова само стената около Верона и сражението при Санта Лучия стана на онова място, където скоро след това бяха построени австрийските редути, а по-късно и отделни фортове; и само благодарение на това укрепеният лагер при Верона става днес ядро, редуют на цялата позиция, която придобива по такъв начин много голяма сила.

Както виждате, ние не се стремим да подценяваме значението на линията Минчо. Но нека не забравяме, че тази линия придоби значение едва след като Австрия започна да води войните в Италия на своя отговорност и съобщителната линия Боден—Инсбрук—Мюнхен бе отхвърлена на заден план от другата линия, а именно Тревизо—Клагенфурт—Виена. И за Австрия, в днешния ѝ вид, владееенето на линията Минчо е действително жизнен въпрос. Като самостоятелна държава, която иска да действа като велика европейска сила, независимо от Германия, Австрия е изправена пред необходимостта или да държи в ръцете си линията Минчо и долното течение на По, или да се откаже от отбраната на Тирол; иначе Тирол би бил обходен от две страни и връзката с останалата част от монархията би могла да се поддържа само през Тоблахския проход (пътят от Залцбург за Инсбрук минава през Бавария). Но сред по-старото поколение военни съществува мнението, че Тирол сам по себе си притежава много голяма отбранителна способност и господствува както над басейна на Дунав, така и над басейна на По. Но това мнение почива безусловно на фантазърство и никога не е било потвърдено от опит, тъй като въстаническата война, каквата е била войната от 1809 г.¹²², не може да бъде основание за изводи, които се отнасят до операции на една редовна армия.

Автор на това гледище е Бюлов; той го формулира между другото в своята история на операцияте при Хохенлинден¹²³ и Маренго. Един екземпляр от френския превод на тази книжка¹²⁴, принадлежал на английския военен инженер Емет, който още по времето на Наполеон е бил командирован на остров Св. Елена, попаднал през 1819 г. в ръцете на пленения пълководец. Той направил многобройни бележки по полетата, и през 1831 г. Емет преиздал тази книга заедно с бележките на Наполеон.

Отначало тази книга очевидно е направила на Наполеон добро впечатление. Той се изказва одобрително по предложение то на Бюлов да се разгръща цялата пехота в стрелкови вериги: „De l'ordre, toujours de l'ordre, les tirailleurs doivent toujours être soutenus par les lignes“*. След това на няколко пъти: „Bien, c'est bien“**, и отново „bien“. Но към двадесета страница Наполеон губи търпение, като вижда как бедният Бюлов се мъчи да обясни — крайно несполучливо и неумело — всички превратности на войната със своята теория за ексцентричното отстъпление и концентричното настъпление, като вижда как с ученическото си тълкувание той лишава от смисъл майсторски шахматни ходове. Отначало той отбелязва няколко пъти: „Mauvais“, „cela est mauvais“, „mauvais principe“***, по-нататък отбелязва: „cela n'est pas vrais“, „absurde“, „mauvais plan bien dangereux“, „restez unis si vous voulez vaincre“, „il ne faut jamais séparer son armée par un fleuve“, „tout cet échafaudage est absurde“**** и т. н. И когато Наполеон открива по-нататък, че Бюлов хвали постоянно лошите операции и порицава хубавите, че приписва на генералите най-глупавите мотиви и им дава най-комични съвети, че, най-после, иска да премахне щика и вместо това да въоръжи втората редица на пехотата с пики, той възкликва: „bavardage inintelligible, quel absurde bavardage, quelle absurdité, quel misérable bavardage, quelle ignorance de la guerre“*****

Бюлов упреква австрийската дунавска армия, командувана от Край, че отстъпила към Улм, вместо да се отправи за Тирол. Тирол е непристъпен бастион от планини и скали; ако бъде зает от достатъчно силна армия, тя ще господствува едно-

* — „Ред, винаги ред — стрелковите вериги трябва винаги да се поддържат от линейни части“. *Ред.*

** — „Добре, това е добре“. *Ред.*

*** — „Лошо“, „това е лошо“, „лош принцип“. *Ред.*

**** — „това не е вярно“, „абсурдно“, „лош и твърде опасен план“, „бъдете единни, ако искате да победите“, „не бива никога една армия да бъде разделена от река“, „цялото това пустословие е абсурдно“. *Ред.*

***** — „ненадминат брътвеж, какъв безсмислен брътвеж, какъв абсурд, какъв жалък брътвеж, какво непознаване на войната“. *Ред.*

временно над Бавария и част от Ломбардия. (Наполеон: „On n'attaque pas les montagnes, pas plus le Tirol que la Suisse, on les observe et on les tourne par les plaines“*). Бюлов упреква и Моро, че позволил да бъде спрян при Улм от армията на Край, вместо да не ѝ обръща внимание и сам да завладее Тирол, в който имало малко войски: според Бюлов завоеването на Тирол би било гибелно за австрийската монархия (Наполеон: „Absurde, quand même le Tirol eût été ouvert, il ne fallait pas y entrer“**).

След като прочел цялата книга, Наполеон характеризирал системата на концентричното настъпление и ексцентричното отстъпление, а също теорията за господството на планините над равнините по следния начин: „Si vous voulez apprendre la manière de faire battre une armée supérieure par une armée inférieure, étudiez les maximes de cet écrivain; vous aurez des idées sur la science de la guerre, il vous prescrit le contre-pied de ce qu'il faut enseigner“***.

Три или дори четири пъти Наполеон повтаря предупреждението: „il ne faut jamais attaquer le pays des montagnes“****. Без съмнение този страх от планините се появява у него през по-късните му години, когато армиите му достигат колосални размери и са свързани с равнините както по въпросите на продоволствието, така и от условията за тактическо разгръщане. Вероятно Испания¹²⁵ и Тирол също са съдействували за това. В миналото той не се е боял толкова от планините. Първата половина от похода му през 1796 г. е била изцяло в планините, а през следващите години Масена и Макдоналд доказаха достатъчно, че и в една планинска война — и именно преди всичко в една планинска война — може с малки сили да се постигнат много големи резултати. Но изобщо ясно е, че нашите съвременни армии могат най-добре да използват силите си в местност, където равнините се редуват с ниски хълмове, и че не е вярна теорията, която предписва да се изпраща една голяма армия във високите планини — не за да ги прекоси, а за да заеме там позиция за продължително време, — особено ако отдалечно и отляво лежат сво-

* — „Планини не се атакуват, още повече пък Тирол или Швейцария, те трябва да бъдат наблюдавани и обкождани по равнините“. *Ред.*

** — „Абсурд, дори и Тирол да беше съвсем открит, не би следвало да се влиза там“. *Ред.*

*** — „Ако искате да научите как на една по-силна армия се нанася поражение от една по-слаба армия, изучете принципите на този писател; ще получите представа за военната наука; той ви предписва обратното на онова, което трябва да се учи“. *Ред.*

**** — „никога не трябва да се атакува планинска местност.“ *Ред.*

бодни равнини, както баварската или ломбардската, в които може да се реши изходът на една война. Колко време например може да се изхранва една 150-хилядна армия в Тирол? Работата е там, че много скоро гладът би я прогонил отново в равнината, в която тя през това време е дала възможност на противника да се укрепя и където могат да я принудят да приеме бой при крайно неизгодни условия. И най-после, къде в тесните планински долини една армия би могла да намери позиция, за да разгърне всички свои сили?

Ако Австрия не владее Минчо и Еч, тогава Тирол би бил за нея загубена позиция, която тя ще бъде принудена да отстъпи, щом бъде атакуван от север или юг. Германия има възможност да обходи Ломбардия чак до река Адда през проходите на Тирол, но в случай на сепаративни действия на Австрия може да обходи Тирол откъм Ломбардия и Венецианската област чак до река Brenta. Австрия може да задържи Тирол само докато откъм север го прикрива Бавария, а откъм юг — благодарение владееенето на линията Минчо. Създаването на Рейнския съюз¹²⁶ отне на Австрия възможността да защитава сериозно едновременно дори Тирол и Венецианската област и затова Наполеон е бил съвършено последователен, когато по Пресбургския мирен договор е откъснал и двете тези области от Австрия¹²⁷.

Следователно за Австрия е безусловно необходимо да владее линията Минчо с Пескйера и Мантуа. За Германия като цяло не е никак необходимо да владее тази линия, при все че от военна гледна точка владееенето ѝ е все още много изгодно. Съвсем очевидно е в какво се изразява тази изгода. Тя се състои само в това, че тази линия ни осигурява предварително силна позиция в ломбардската равнина, която отначало не ще бъде необходимо да завоюваме, и че тази линия закръглява добре нашата отбранителна позиция и усилва значително едно наше настъпление.

А какво ще стане, ако Германия не разполага с линията Минчо?

Нека предположим, че цяла Италия е станала независима, единна и се намира в съюз с Франция за настъпателна война срещу Германия. От всичко казано дотук произтича, че в такъв случай операционна линия и път за отстъпление на германците не би било направление Виена — Клагенфурт — Тревизо, а Мюнхен — Инсбрук — Боцен и Мюнхен — Фюсен — Финстермюнц — Глюрс и че изходите на тези линии към ломбардската равнина лежат между Вал Сугана и швейцарската граница. Къде в такъв случай се намира решаващият пункт, срещу който тряб-

ва да бъде насочена една атака? Очевидно това ще бъде частта от Северна Италия, която свързва полуострова с Пиемонт и Франция, а именно: средното течение на По от Алесандрия до Кремона. Но проходите между езерата Гарда и Комо са напълно достатъчни за проникване на германците в тази местност и за отстъпление по същия този път, а в най-лошия случай през Шилфската седловина. В такъв случай крепостите на Минчо и Еч, които според възприетите от нас предположения се намират в ръцете на италианците, биха лежали далеч настрана от решаващото полесражение. Заемането на укрепления лагер при Верона от достатъчно силни за настъпателни действия войски би било само безполезно разпиляване на сили от страна на нашия противник. Или може би се очаква, че главните сили на италианците ще прикриват от германците долината на Еч върху любимото Риволийско плато? Откакто е построен пътят за Стелвио (през Шилфската седловина), изходът от долината на Еч престана да играе такава важна роля. Но дори и ако допуснем, че Риволи ще трябва да играе отново ролята на ключ за завладяването на Италия и че италианската армия, която се намира там, толкова много ще привлеча германците, че те ще я атакуват — за какво тогава би трябвало да служи Верона? Тя не затваря изхода от долината на Еч, защото в противен случай походът на италианците към Риволи би бил излишен. За да бъде прикрито отстъплението в случай на поражение, съвсем достатъчна е Пескйера, която осигурява преминаването през Минчо и по такъв начин прави безопасно по-нататъшното движение към Мантуа или Кремона. Съсредоточаването на всички бойни сили на италианците между четирите крепости с цел, без да приемат боя, да очакват тук пристигането на французите, би разделило още от самото начало на кампанията силите на противника на две части и би ни дало възможност, като се разположим между двете армии, да атакуваме със съединени сили първо французите, да ги разбием и тогава да предприемем макар и малко продължителния процес на изтласкване на италианците от техните крепости. Една страна като Италия, чиято национална армия при всяко успешно настъпление от север и изток ще бъде неизбежно изправена пред дилемата да избира като своя операционна база или полуострова, или Пиемонт — такава страна трябва очевидно да разполага с крупни отбранителни съоръжения в района, където армията ѝ може да бъде изправена пред тази дилема. В дадения случай опорни точки предлагат местата, където Тичино и Адда се вливат в По. Генерал фон Вилизен (в своя „Италиански поход от 1848 г.“) изрази пожеланието тези два пункта да бъдат укрепени от австрий-

ците. Но това е невъзможно преди всичко поради факта, че необходимата за укрепленията територия не принадлежи на австрийците (десният бряг на По при Кремона принадлежи на Парма, а в Пиаченца те имат право само да поддържат гарнизон); освен това и двата тези пункта се намират твърде дълбоко в една страна, в която при всякаква война австрийците ще бъдат заобиколени от въстаници. По-нататък Вилизен, който не може да види сливане на две реки, без да изготви веднага план за голям укрепен лагер, забравя, че нито Тичино, нито Ада представляват подходящи за отбрана линии и поради това, дори съгласно собствените му възгледи, не прикриват разположената зад тях местност. Но онова, което за австрийците би било безполезно пилеене на сили, представлява за италианците безусловно добра позиция. За тях По е главната отбранителна линия; триъгълникът Пицигетоне, Кремона и Пиаченца с Алесандрия, която лежи наляво от тях, и Мантуа — надясно, биха образували ефикасна защита на тази линия и биха дали възможност на армията или да изчаква под прикритие пристигането на отдалечените съюзници, или дори, в определен случай, да предприеме настъпление на решаващото бойно поле, в равнината между Сезия и Еч.

По този повод генерал фон Радовиц се изказва във франкфуртското Национално събрание по следния начин: ако загуби линията Минчо, Германия ще бъде поставена в такова положение, в което сега би се оказала само ако загуби цялата кампания. Тогава войната ще се води веднага на германска територия; би започнала при Изонцо и в италиански Тирол, и цяла Южна Германия до Бавария включително би била обходена, така че и в Германия войната би се водила на Изар, вместо на Горен Рейн.

Очевидно генерал фон Радовиц е имал съвършено правилно мнение за военните познания на своята публика. Съвсем вярно е: ако Германия се откаже от линията Минчо, тя ще загуби в смисъл на територия и позиция толкова, колкото би могла да донесе на французите и италианците цяла една успешна кампания. Но с такава отстъпка Германия би се поставила далеч не в онова положение, в което би се намирала при един неуспешен поход. Нима една силна, свежа германска армия, съсредоточена в Бавария, в подножието на Алпите, и настъпваща през тиролските проходи, за да нахлуе в Ломбардия, се намира в същото положение, в което е и една разбита и деморализирана от неуспешен поход войска, преследвана от противника и отстъпваща бързо към Бренерския проход? Нима може да се сравняват шансовете за успешно настъпление, започнато от една позиция, която

в много отношения господства над района на съединяването на французите и италианците, с шансовете на една претърпяла поражение армия да прехвърли артилерията си през Алпите? Ние много по-често сме завладявали Италия, преди да владеем линията Минчо, отколкото от времето, откакто я владеем. Кой се съмнява, че в случай на нужда ние ще повторим още един път този фокус?

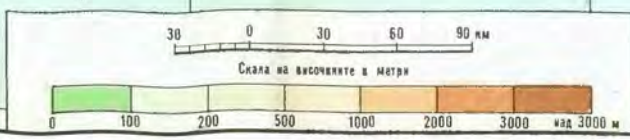
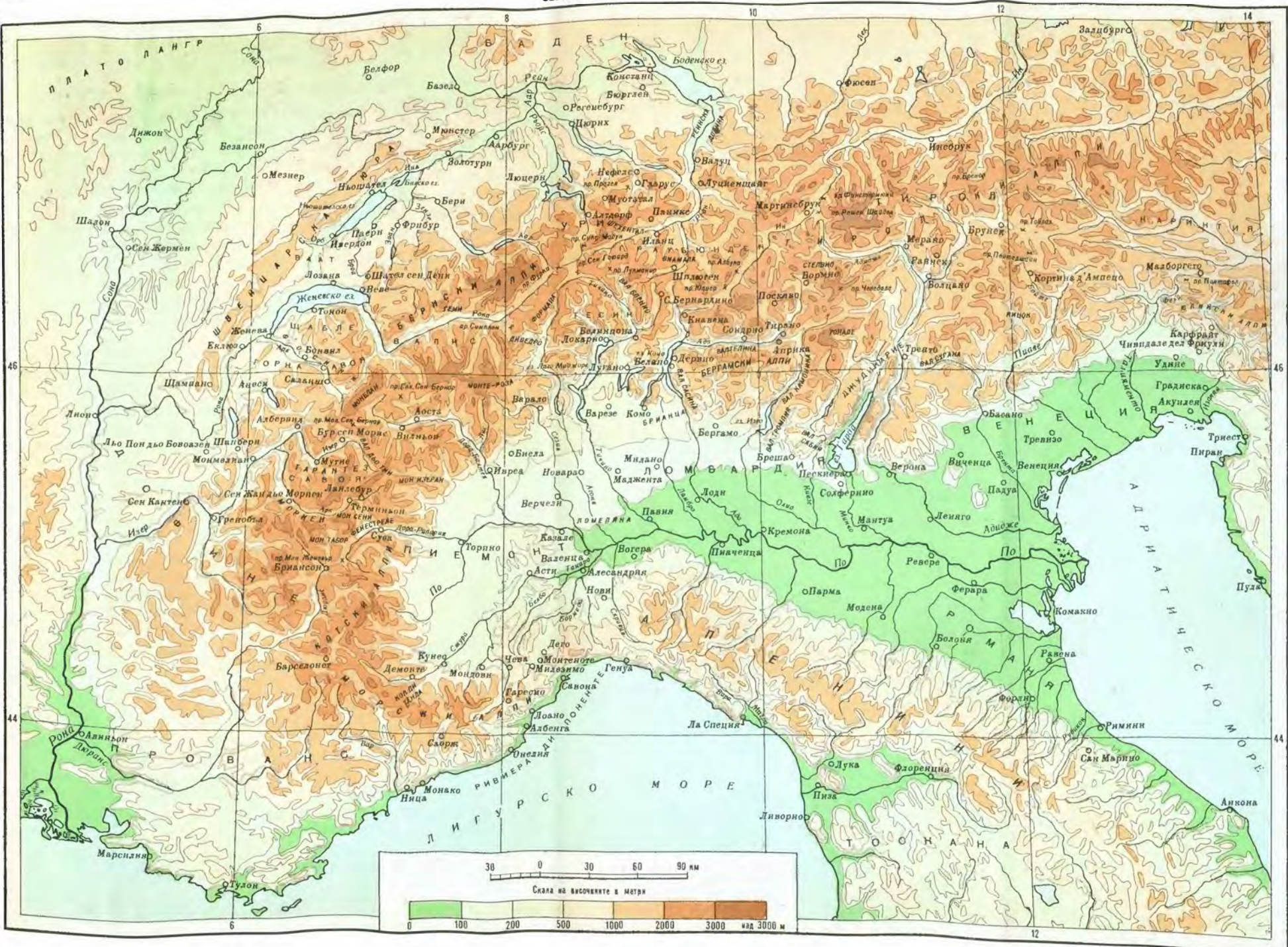
Що се отнася до твърдението, че без линията Минчо войната ще се пренесе веднага в Бавария и Каринтия, това също не е вярно. Нашето гледище по този въпрос се свежда изцяло до това, че без линията Минчо защитата на южната германска граница може да бъде *само настъпателна*. Това се обуславя от планинския характер на германските погранични области, които не могат да бъдат място за решаващи битки, както и от благоприятното разположение на алпийските проходи. Бойното поле се намира в равнината пред тях. Ние трябва да се спуснем в нея, и никаква сила на света не ще може да ни попречи да сторим това. Не можем да си представим по-благоприятна предпоставка за настъпление от тази, която имаме тук, дори и в най-неблагоприятния случай, ако се образува френско-италиански съюз. Чрез усъвършенствуване на проходите през Алпите и чрез укрепяване на шосейните възли в Тирол тази обстановка би могла да се подобри още повече. Тези укрепления във възловите шосейни пунктове трябва да бъдат достатъчно солидни, за да могат в случай на наше отстъпление, ако не съвсем да спрат врага, поне да го накарат да отдели силни отряди за осигуряване на своите комуникации. Що се отнася до алпийските пътища, то всички алпийски войни ни доказват, че не само повечето от главните нешоширани пътища, но също и много планински пътеки са проходими без особено усилие за всички родове войски. При тези условия едно германско настъпление в Ломбардия може действително да бъде така организирано, че да има всички шансове за успех. Разбира се, ние можем въпреки това да претърпим поражение — и тогава може да стане онова, за което говори Радовиц. А как ще стои тогава въпросът за оставяне без прикритие Виена и за обход на Бавария през Тирол?

Преди всичко съвсем ясно е, че нито един неприятелски батальон не ще се осмели да премине Изонцо, докато германската армия в Тирол не бъде напълно и окончателно отхвърлена отвъд Бренерския проход. От момента, в който Бавария ще стане германска операционна база против Италия, едно италиано-френско настъпление към Виена не ще има вече никакъв смисъл, тъй като това би било безполезно раздробяване на силите. Но дори ако

Виена и тогава бъде толкова важен център, че да си заслужава да се насочат главните сили на неприятелската армия, за да я завладеят — това само доказва, че тя трябва да бъде укрепена. Ако Виена е била укрепена, походът на Наполеон от 1797 г. и нахлуването му в Италия и Германия през 1805 и 1809 г. са можели да завършат много зле за французите. Настъпващи, оцели толкова много напред войски, винаги са изложени на опасността последните им сили да бъдат разбити в съпротивата на една укрепена столица. Дори да предположим, че противникът е отблъснал германската армия от татък Бренер, с какво огромно превъзходство в силите трябва да разполага той, за да може да отдели войски за ефикасни действия във вътрешна Австрия!

А каква е възможността за обход на цяла Южна Германия през Италия? Всъщност, ако Ломбардия дава възможност да се обходи Германия чак до Мюнхен, пита се тогава на каква дълбочина Германия обхожда Италия? Във всеки случай поне до Милано и Павия. Така че шансовете в това отношение са еднакви. Но тъй като територията на Германия е много по-широка, отколкото на Италия, то на една германска армия в областта на Горен Рейн, „обходена“ през Италия по посока на Мюнхен, никак не се налага да отстъпва веднага. Един укрепен лагер в Горна Бавария или временни укрепления на Мюнхен биха дали убежище на разбитата тиролска армия и биха спрели бързо настъплението на преследвания я противник, докато горнорейската армия би била изправена пред избора да се настани на база или при Улм и Инголщадт, или на Майн, т. е. в най-лошия случай да смени операционната си база. За Италия всичко това стои съвсем иначе. Ако една италианска армия бъде обходена от запад през тиролските проходи, за завладяването на цяла Италия ще бъде достатъчно тази армия да бъде прогонена от крепостите. При едновременна война против Италия и Франция Германия ще има винаги няколко армии, най-малкото три, и победата или поражението ще зависи от общия резултат и на трите кампании. Обаче Италия предоставя поле за действие само на една армия; всяко разделяне на армията би било грешка; и ако тази армия бъде унищожена, Италия ще бъде завладяна. За една френска армия в Италия главният въпрос при всички обстоятелства е запазването на съобщителните линии с Франция; и докато тази съобщителна линия не се ограничи с Кол-ди-Тенда и Генуа, дотогава французите ще излагат пред германците, намиращи се в Тирол, своя фланг — и то толкова повече, колкото по-навътре французите навлязат в Италия. Разбира се, трябва да се предвиди възможността французите и италианците да нахлуят в Бавария

СЕВЕРНА ИТАЛИЯ И ШВЕЙЦАРИЯ

през Тирол, ако в Италия отново се водят *германски* войни и операционната база бъде преместена от Австрия в Бавария. Но с помощта на съответни фортификационни съоръжения, изградени съгласно съвременните принципи, според които крепостите служат на армиите, а не армиите на крепостите, такова нахлуване в Германия може да бъде много по-лесно отблъснато, отколкото едно германско нахлуване в Италия. Затова не трябва да превръщаме в плашило така наречения „обход“ на цяла Южна Германия. Неприятелят, който ще обходи една германска горнорейнска армия през Италия и Тирол, ще трябва да напредне до Балтийско море, преди да може да се възползува от плодовете на този обход. Походът на Наполеон от Йена към Щетин¹²⁸ едва ли може да бъде повторен в посоката от Мюнхен към Данциг.

Ние ни най-малко не оспорваме факта, че ако се откаже от линията Минчо и Еч, Германия ще се лиши от много силна отбранителна позиция. Но оспорваме най-решително мнението, че тази позиция е *необходима* за сигурността на южната германска граница. Разбира се, ако вземем за база предположението, което очевидно правят представителите на противоположното гледище, че всяка германска армия, където и да се покаже, винаги ще бъде разбита, ние можем да си въобразим, че Еч, Минчо и По са ни безусловно необходими. Тогава и тези отбранителни линии фактически не могат с нищо да ни бъдат полезни; тогава не ще ни помогнат нито крепости, нито армии; тогава най-добре да минем направо под Кавдинския ярем¹²⁹! Ние си представляваме въоръжената мощ на Германия по иначе и затова смятаме, че са съвсем достатъчни за осигуряване на южната ни граница предимствата, които тя дава за едно наше настъпление в Ломбардия.

Наистина тук играят роля и политически съображения, които не можем да оставим без внимание. От 1820 г.¹³⁰ насам националното движение в Италия излиза от всяко поражение обновено и все по-силно. Не са много страните, които така наречени естествени граници да съвпадат толкова точно с границите на националността и да са в същото време така ясно изразени. Ако в една такава страна, която при това наброява около 25 милиона жители, националното движение се е засилило, то не може отново да стихне, докато една от най-хубавите и важни в политическо и военно отношение части от страната, в която живее почти четвърт от населението ѝ, се намира под антинационално чуждо господство. От 1820 г. насам Австрия господства в Италия само чрез насилие, чрез потушаване на все нови и нови въстания и чрез терористич-

ния режим на обсадното положение. За да запази господството си в Италия, Австрия е принудена да се отнася към политическите си противници, т. е. към всеки италианец, който се чувствува италианец, по-зле, отколкото към обикновените престъпници. Начинът, по който Австрия се отнасяше, а на места и днес още се отнася, към италианските политически затворници, е нечуван за една цивилизована страна. За да опозорят политическите престъпници в Италия, австрийците много често ги подлагаха на бой с тояги, както за да изтръгнат признания, така и под предлог за наказание. Много нравствено негодувание се изля против италианската кама, против политическите убийства от засада, но очевидно съвсем се забравя, че всичко това е отговор на австрийските тояги. Средствата, които Австрия е принудена да използва, за да запази господството си в Италия, са най-доброто доказателство, че това господство не може да трае дълго; и Германия, чийто интереси в Италия, въпреки мнението на Радовиц, Вилизен и Хайлбронер, не съвпадат с интересите на Австрия, без съмнение ще се запита: тези интереси толкова ли са големи, че да натежат повече от многобройните неизгоди, които са свързани с тях?

Северна Италия е придатък, който при всички обстоятелства може да бъде полезен на Германия само във военно време, а в мирно време може само да ѝ вреди. Военните сили, необходими за да държат Италия в подчинение, непрекъснато са се увеличавали след 1820 г., а от 1848 г. насам, дори в периода на най-дълбок мир, те наброяват повече от 70 000 души; тези войски се чувствуват винаги като във враждебна страна и трябва всяка минута да очакват нападение. Съвсем очевидно е, че войната от 1848—1849 г. и окупацията на Италия са стрували досега на Австрия много повече, отколкото тя е спечелила от Италия след 1848 г., въпреки получената от Пиемонт военна контрибуция, въпреки повторните контрибуции от Ломбардия, принудителните заеми и извънредните данъци. И всё пак от 1848 до 1854 г. Италия е била системно третирана като страна, която се намира само във временно владение и от която се изсмуква колкото може повече, преди да бъде изоставена. Едва от Източната война насам, т. е. в продължение само на няколко години, Ломбардия се намира до известна степен при по-нормални условия; но колко дълго ще трае това при днешното объркано положение, когато националното чувство на италианците е отново толкова силно разпалено?

Но много по-важно е да се изясни следният въпрос: уравновесяват ли изгодите от владенето на Ломбардия цялата омаза,

фанатичната враждебност, които то разпали срещу нас в цяла Италия? Уравновесяват ли те общата отговорност на немците за мероприятията, чрез които Австрия — от името на Германия и, както ни уверява, в интерес на Германия — осигурява господството си в тази страна? Уравновесяват ли те вредите от постоянната намеса във вътрешните работи на цяла останала Италия? Както показва досегашната практика и както ни уверяват австрийците, без тази намеса Ломбардия не можела да бъде задържана, а тази намеса разпалва още повече омразата на цяла Италия към нас, немците. Във всичките ни досегашни военни съображения ние сме изхождали винаги от най-лошия случай, а именно съюз между Франция и Италия. Дотогава, докато ние държим Ломбардия, Италия е безусловно съюзник на Франция във всяка война на Франция против Германия. Но щом се откажем от Ломбардия, това вече не е неизбежно. В наш интерес ли е да държим четири крепости, за да осигурим за себе си фанатична вражда, а за французите — съюз с 25 милиона италианци?

Користните приказки за политическата неспособност на италианците, за призванието им да бъдат или под немско, или под френско господство, а също така различните разсъждения за възможността или невъзможността да се създаде единна Италия, ни се струват малко странни в устата на германци. Отдавна ли мина времето, когато *ние*, великата германска нация, два пъти по-многобройна от италианците, се избавихме от „призванието“ да се намираме или под френско, или под руско господство? И нима въпросът за единството или раздробеността на Германия е практически разрешен днес? Нима сега не сме по всяка вероятност в навечерието на събития, които дотолкова подготвят въпроса за нашето бъдеще, че той ще се разреши в една или друга насока? Нима съвсем забравихме Наполеон в Ерфурт или австрийския апел към Русия на конференциите във Варшава, или най-последно сражението при Бронцел¹³¹?

Нека приемем за миг, че Италия трябва да се намира под германско или френско влияние. В този случай, освен въпроса за симпатиите или антипатиите, решаващо е също и военно-географското положение на двете страни, които упражняват влияние върху Италия. Бойните сили на Франция и Германия ще смятаме за еднакво силни, макар и да е съвършено ясно, че Германия би могла да бъде много по-силна. Но сега ние смятаме за доказано, че дори в най-благоприятен случай, т. е. ако Валис и Симплон бъдат открити за французите, непосредствено военно влияние те ще упражняват само върху Пиемонт и за да го уп-

ражняват върху по-далечни области, те би трябвало преди всичко да спечелят едно сражение, докато нашето влияние се разпростира върху цяла Ломбардия и района, в който Приемонт се съединява с полуострова, и за да ни отнемат това влияние, нашите противници трябва преди това да ни нанесат поражение. Но при едно такова географско положение, което осигурява господство на Германия, тя няма какво да се страхува от конкуренцията на Франция.

Неотдавна в аугсбургския „Allgemeine Zeitung“ генерал Хайл-бронер изказа приблизително следната мисъл: Германия съществува не за да служи като гърмоотвод на мълниите, които се събират над главата на династията на Бонапартите. Със същото право италианците биха могли да кажат: Италия съществува не за да бъде на германците буфер, който да смекчава ударите на Франция, и от благодарност за това да търпи австрийските тояги. Ако обаче Германия е заинтересована да запази този буфер, тя може при всички случаи да постигне това много по-добре, като установи добри отношения с Италия, признае националното движение, даде възможност на италианците да решават своите въпроси, щом италианците не ще се месят в германските работи. Твърдението на Радовиц, че ако днес Австрия си отиде от Северна Италия, Франция още утре неизбежно ще господства там, беше и на времето си също така необосновано, както и преди три месеца. Днешната обстановка показва, че твърдението на Радовиц започва да се превръща в истина, но в противоположен смисъл. Ако 25 милиона италианци не могат да бранят независимостта си, толкова по-малко могат да сторят това 2 милиона датчани, 4 милиона белгийци и 3 милиона холандци. Въпреки това ние не чуваме защитниците на германското господство в Италия да се оплакват от френско и шведско господство в посочените страни и да настояват да бъде то заменено с германско.

А що се отнася до въпроса за единството, нашето мнение е следното: или Италия може да се обедини — и тогава тя ще има своя собствена политика, която безусловно не ще бъде нито френска, нито германска, и затова не може да бъде за нас по-вредна, отколкото за французите; или пък ще остане раздробена — и тогава тази раздробеност ни осигурява съюзници в Италия при всяка война с Франция.

Едно само е несъмнено: независимо дали владеем или не Ломбардия, ние ще имаме винаги значително влияние в Италия, докато бъдем силни у дома си. Ако оставим Италия сама да урежда работите си, омразата на италианците към нас ще

секне от само себе си, и естественото ни влияние върху тях във всеки случай ще се засили значително и може дори при известни обстоятелства да се превърне в истинска хегемония. Ето защо, вместо да виждаме източника на своята сила във владееенето на чужди земи и потискането на чужда националност, способността на която за историческо развитие могат да отричат само заслепените от предразсъдъци, ние бихме сторили по-добре, ако бихме се погрижили *да станем единни и силни в собствения си дом.*

III

Каквото право имат едните, същото право трябва да имат и другите. Ако държим на По и Минчо за отбрана не толкова срещу италианците, колкото срещу французите, не трябва да ни учудва, ако французите също претендират върху речните линии за отбрана срещу нас:

Центърът на тежестта на Франция не е в средната ѝ част, при Лоара, близо до Орлеан, а на север, при Сена, в Париж, и опитът показва на два пъти, че падането на Париж води до падане на цяла Франция¹³². Ето защо военното значение на конфигурацията на границите на Франция се определя преди всичко от защитата, която те осигуряват на Париж.

Разстоянието от Париж до Лион, Базел, Страсбург, Лотербург е по права линия почти еднакво и възлиза на около 55 мили. При всяко нахлуване във Франция от Италия по посока на Париж нашествениците трябва непременно да проникнат в района на Лион между Рона и Лоара или още по на север, ако не искат да изложат на опасност съобщителните си линии. В такъв случай алпийската граница на Франция южно от Гренобъл може да не се взема под внимание при движението на врага към Париж, тъй като откъм тази страна Париж е напълно прикрит.

От Лотербург нататък френската граница напуска Рейн и завива под прав ъгъл на северозапад; от Лотербург до Дюнкерк тя представлява почти права линия. Така дъгата, която описахме с радиус Париж—Лион през Базел, Страсбург и Лотербург, се прекръсва в последния пункт; северната граница на Франция образува по-скоро хорда спрямо тази дъга, и сегментът от кръга,

който остава от другата страна на тази хорда, не принадлежи на Франция. Най-късата съобщителна линия от Париж до северната граница, линията Париж—Монс, е дълга само половината от радиуса Париж—Лион или Париж—Страсбург.

В тези прости геометрични отношения се крие причината, поради която Белгия трябваше да бъде полесражение във всички войни на север между Франция и Германия. През Белгия може да бъде обходена цяла Източна Франция от Вердюн и горното течение на Марна чак до Рейн, т. е. една армия, нахлула от Белгия, може да стигне по-рано до Париж от една френска армия на Рейн, която се движи към Париж през Вердюн или Шомон; по такъв начин при успешно настъпление една армия, която нахлува от Белгия във Франция, може винаги да се вклини между Париж и френската рейнска или мозелска армия; толкова повече, че пътят от белгийската граница до пунктовете на Марна, които са решаващи за обхода (Мо, Шато-Тиери, Еперне), е още по-къс от пътя към самия Париж.

Но нещо повече, по цялата линия от Маас до морето, в посока на Париж, врагът не ще срещне дори най-малки естествени препятствия преди Ена и Долна Оаза, чието разположение обаче е твърде неблагоприятно за отбрана на Париж от север. Както през 1814, така и през 1815 г. те не създадоха значителни трудности при нахлуването. Но дори ако се допусне, че те могат да бъдат включени в района на отбранителната система, образувана от река Сена и притоците ѝ — отчасти те са били използвани по такъв начин през 1814 г., — с това се признава същевременно като факт, че истинската отбрана на Северна Франция започва едва при Компьен и Соасон и че първата отбранителна позиция, прикриваща Париж от север, се намира само на 12 мили от Париж.

Трудно е да си представи човек по-слаба държавна граница от френската граница с Белгия. Известно е колко усилия е струвало на Вобан да компенсира недостига на естествени отбранителни средства по тази граница с изкуствени, известно е също, че нахлулият през 1814 и 1815 г. враг е преминал през троен пояс от крепости, почти без да им обръща внимание. Известно е как през 1815 г. са се предавали крепост след крепост под натиска само на един пруски корпус след нечувано кратки обсади и обстрелвания. Авен се предал на 22 юни 1815 г., след като е бил обстрелван половин ден от 10 полски гаубици. Крепостта Гюиз се предала пред 10 полски оръдия, без нито един изстрел от нейна страна. Мобеж капитулирал на 13 юли след 14-дневна обсада; Ландреси разтворил вратите си на 21 юли — 36 часа

след започването на обсадата и след двучасово обстрелване, при което обсаждащите са си послужили с всичко 126 бомби и 52 гюлета. Мариенбург само *pro forma** поискал да му бъде оказана честта да започне обсадата и да се изгърми само едно 24-фунтово гюлле и се предал на 28 юли. Филипвил издържал две денонощия обсада и няколкочасово обстрелване. Рокроа се предал 26 часа след започване на обсадата и двучасова бомбардировка. Само Мезиер се държал 18 денонощия след започване на обсадата. Сред комендантите на крепостите царяло някакво капитулационно безумие, което малко отстъпвало на настроението в Прусия след сражението при Йена; и ако се позоваваме на това, че през 1815 г. всички тези крепости са били в упадък, със слаби гарнизони и лошо въоръжени, не бива все пак да се забравя, че с някои изключения тези крепости не могат да не се намират *постоянно* в занемарено състояние. Днес тройният пояс на Вобан е загубил всякакво значение, той е безусловно вреден за Франция. Нито една от крепостите на запад от Маас не прикрива сама по себе си какъвто и да е участък от територията и никъде не можем да намерим четири или пет крепости, образувачи заедно група, вътре в която една армия би намерила прикритие, като в същото време запази способността си да маневрира. Причината за това е, че нито една от крепостите не лежи край голяма река. Реките Лис, Шелда и Самбра придобиват значение от военна гледна точка едва в Белгия; затова влиянието на тези крепости, разпръснати в открито поле, не се простира отвъд техните пушечни изстрели. С изключение на няколко големи укрепени бази по границата, които могат да бъдат използвани при настъпление към Белгия, и някои пунктове край Маас и Мозел, които имат стратегическо значение, всички други крепости и фортове по северната френска граница служат само за най-безполезно разпиляване на въоръжените сили. Всяко правителство, което ги събори, ще послужи на Франция. Но какво би казало традиционното френско суеверие?

Така че северната граница на Франция е крайно неблагоприятна за отбрана; в действителност не е възможно тя да бъде защитавана, и вобановският пояс от крепости, вместо да я укрепи, служи днес само като признание и паметник на нейната слабост.

Както теоретиците на една „средноевропейска велика сила“ търсят в Италия, така и французите търсят отвъд северната си граница една речна линия, която да им осигури добра отбранителна позиция. За коя река може да става дума?

* — външно, формално. *Ред.*

Първата линия, на която може да се спре вниманието, е линията по долното течение на Шелда и Дила, продължена до вливането на Самбра в Маас. Тази линия би придала към Франция по-голямата половина от Белгия. Тя би включила почти всички знаменити белгийски полесражения, на които са воювали французи и германци — Ауденард, Жемап, Фльорюс, Лини, Ватерло¹³³. Но и тази линия не образува още отбранителна линия, тя оставя между Шелда и Маас голяма пролука, през която неприятелят може да нахлуе безпрепятствено.

Втората линия би била самата Маас. Но ако Франция владееше левия бряг на Маас, положението ѝ пак нямаше да е толкова благоприятно, както положението на Германия, ако тя владееше в Италия само линията Еч. Линията Еч закръглява доста пълно границите, докато Маас прави това много несъвършено. Ако Маас течеше от Намюр направо за Антверпен, тя би образувала значително по-добра гранична линия. Вместо това при Намюр Маас завива на североизток и едва отвъд Венло тече във вид на голяма дъга към Северно море.

В случай на война цялата територия на север от Намюр между Маас и морето би била прикрита само от своите крепости; ето защо, след като премине Маас, врагът винаги ще срещне френската армия в равнината на Южен Брабант, докато едно френско настъпление към германския ляв бряг на Рейн би се натъкнало веднага на силната рейнска линия, и то точно на къолнския укрепен лагер. Ъгълът, образуван от Маас между Седан и Лютих, също допринася за отслабване на тази линия, въпреки че този ъгъл се запълня от Ардените. По такъв начин линията Маас дава някъде на французите твърде много, а другаде твърде малко за добра отбрана на границите. И така, да продължим.

Нека поставим отново върху картата едното рамо на нашия пергел при Париж и с радиуса Париж — Лион да опишем дъга от Базел до Северно море. Ще открием, че *от Базел до устието на Рейн* неговото течение с удивителна точност *следва тази дъга*. Всички главни пунктове по Рейн отстоят — с точност до няколко мили — на еднакво разстояние от Париж. *В това именно се крие истинската, реалната причина на френските претенции за рейнската граница.*

Ако Рейн принадлежеше на Франция, то в случай на война с Германия Париж щеше да е действително център на страната. Всички радиуси от Париж към застрашаваните граници, било на Рейн или на Юра, ще са еднакво дълги. Навсякъде към противника е насочена изпъкналата периферия на кръга, отвъд

която той е принуден да маневрира в обход, докато френските армии биха могли да се движат по по-късата хорда и да изпреварват врага. Еднакво дългите операционни линии и линии за отстъпление улесняват необикновено много концентричното отстъпление на няколко армии и така дават възможност да се съсредоточат на определено място две от тях за главен удар над още разпръснатия противник.

Ако французите владееха рейнската граница, отбранителната система на Франция, доколкото става дума за *естествените* предпоставки, щеше да спада към ония, които генерал Вилизен нарича „идеални“, т. е. такива, при които не може нищо по-добро да се желае. Силната вътрешна отбранителна система на басейна на Сена, образувана от ветрилообразно вливащите се в нея реки Йона, Об, Марна, Ена и Оаза — където през 1814 г. Наполеон даде на съюзниците такива тежки уроци по стратегия¹³⁴, — тази речна система ще бъде само при такава гранична линия еднакво прикрита във всички посоки; противникът ще настъпи в този район почти едновременно от всички страни и може да бъде задържан при реките, докато френските армии ще са в състояние да нападнат със съсредоточени сили поотделно всяка от неговите изолирани колони; а без рейнската линия отбраната в решаващия район, при Компьен и Соасон, може да започне едва на 12 мили от Париж. Никъде в Европа железниците не могат да окажат по-голяма помощ на отбраната чрез бързо съсредоточаване на големи сили, както именно в пространството между Рейн и Сена. Железопътните линии излизат от центъра, Париж, по радиуси към Булон, Брюге, Гент, Антверпен, Маастрихт, Лютих и Кьолн, към Манхайм и Майнц през Мец, към Страсбург, Базел, Дижон и Лион. В който и пункт да се появи врагът с най-големи сили, навсякъде може да бъде хвърлена срещу него по железницата от Париж цялата мощ на резервната армия. Вътрешната отбранителна способност на басейна на Сена се засилва особено благодарение и на това, че в този район всички железопътни радиуси минават по долините на реките (Оаза, Марна, Сена, Об, част от Йона). Но и това не е всичко. Три концентрични железопътни дъги, всяка от които представлява поне четвърт кръг, заобикалят Париж приблизително на еднакви разстояния една от друга: първата минава по железопътните линии на левия бряг на Рейн, които сега вече се точат почти непрекъснато от Нойс до Базел; втората върви от Остенде и Антверпен през Намюр, Арлон, Тионвил, Мец и Нанси към Епинал и е също почти завършена; най-после третата върви от Кале през Лил, Дуе, Сен-Кантен, Реймс, Шалон на Марна и Сен-Дизие за Шо-

мон. Така в този район може навсякъде за най-кратко време да се съсредоточат войски във всеки негов пункт; благодарение на природата и изкуството, дори без всякакви крепости, благодарение на маневрената способност на войските тук отбраната би била толкова силна, че врагът би трябвало да разчита при едно свое нахлуване във Франция на съвсем друга съпротива в сравнение със съпротивата от 1814 и 1815 г.

Само едно би липсвало на Рейн като погранична река. Докато един от бреговете ѝ е изцяло германски, а другият — френски, нито един от тези народи не ще господства над тази река. На по-силната армия, на която и нация да принадлежи тя, не би могло да се попреди да се прехвърли през Рейн на което и да е място; това сме наблюдавали стотици пъти, и стратегията ни обяснява защо трябва да стане именно така. При настъпление на германците с превъзхождащи сили французите ще бъдат принудени да се отбраняват на по-близки подстъпи: северната армия — на Маас между Венло и Намюр, Мозелската армия на Мозел, около мястото, където река Саар се влива в нея, горно-рейнската — на горното течение на Мозел и горното течение на Маас. За да господствуват напълно над Рейн, за да могат да се съпротивяват енергично на преминаването на неприятеля през реката, французите ще трябва да разполагат с предмостови укрепления на десния бряг на Рейн. Затова Наполеон е постъпил съвсем логично, когато безцеремонно е присъединил към Френската империя Везел, Кастил и Кел¹³⁵. При днешното положение неговият племенник би трябвало да си изпроси освен превъзходните крепости, които германците са построили за него на левия бряг на Рейн, също Еренбрайтщайн, Дойц, а в случай на нужда и предмостовото укрепление при Гермерсхайм. Тогава военно-географската система на Франция би била свършена от гледна точка на настъпление и отбрана, и всяко ново допълнение би могло само да ѝ навреди. През 1813 г. съюзниците убедително доказаха колко добра е тази система по природните си данни и до каква степен тя оправдава себе си. Франция бе създала тази система преди някакви си 17 години и все пак тя се смяташе за нещо от само себе си разбиращо се, така че многоуважаемите съюзници, въпреки превъзходството си и беззащитността на Франция, отстъпиха страхливо, като пред светотатство, при мисълта да се опитат да разклатят тази система; и ако национално-германските елементи на движението не бяха увлекли след себе си съюзниците, Рейн щеше и днес още да е френска река.

Но французите едва тогава биха изпълнили спрямо себе си дълга, който ние, германците, според Радовиц, Вилизен и Хайл-

бронер, изпълняваме спрямо нас, като държим Еч и Минчо с предмостовите укрепления Пескиера и Мантуа, когато бихме отстъпили на французите не само Рейн, но и предмостовите укрепления на десния му бряг. Но тогава бихме направили Германия също така напълно безсилна спрямо французите, каквато е днес Италия спрямо Германия. Тогава Русия, както и през 1813 г., би се превърнала в естествен „освободител“ на Германия (точно така, както днес Франция, или по-точно френското правителство, се представя за „освободител“ на Италия) и би измолила за себе си като награда за своите безкористни старания да получи само няколко „малки късчета“ територия — като Галиция и Прусия — за закръгляване на Полша, тъй като през тези провинции Полша също може да бъде „обходена“.

Каквото за нас са Еч и Минчо, същото за Франция — само че още по-важно — е Рейн. Докато Венецианската област, намирайки се в ръцете на Италия и, евентуално, на Франция, дава възможност да се обходи Бавария и Горен Рейн и открива пътя към Виена, то Белгия и Германия обхождат през Белгия цяла Източна Франция и правят пътя към Париж още по-открит. Разстоянието от Изонцо до Виена е все пак 60 мили, при терен, който дава някоя възможности за отбрана; от Самбра до Париж са само 30 мили, и едва на 12 мили от Париж, т. е. при Соасон или Компьен, отбраната може да се опре на една шо-годе прикриваща речна линия. Докато Германия, според Радовиц, в случай, че отстъпи Минчо и Еч, би се поставила предварително в положение, равносилно на загуба на цяла кампания, Франция при днешните си граници е поставена в такова положение, като че ли е имала рейнската граница и е загубила две кампании — една за крепостите по Рейн и Маас, а другата из полетата на белгийската равнина. Дори силната позиция на северноиталианските крепости се повтаря до известна степен по долното течение на Рейн и Маас; нима не би могло от Маастрихт, Кьолн, Юлих, Везел и Венло с малка допълнителна помощ и може би с два промеждутъчни пункта да се създаде също така силна система, която би прикрила напълно Белгия и Северен Брабант и би дала възможност на една френска армия, твърде слаба за полеви операции, да задържа чрез маневриране край реките значително по-силна неприятелска армия и, най-последно, с помощта на железниците да се оттегли безпрепятствено в белгийската равнина или в района на Дуе?

В цялото това изследване ние изхождаме от предположението, че Белгия е съвсем открита за настъпление на германците срещу Франция и е в съюз с тях. Тъй като трябваше да се аргу-

ментираме от френска гледна точка, ние имахме толкова право на това, колкото и нашият противник при Минчо, когато смята, че Италия — също и свободна и обединена Италия — е страна винаги враждебна на германците. При всички подобни обстоятелства е напълно естествено да разглеждаш първо най-лошия случай и да се готвиш преди всичко за него и французите трябва да постъпват именно така, когато разглеждат сега отбранителната способност и стратегическата конфигурация на северната си граница. На обстоятелството, че Белгия, както и Швейцария, е по силата на европейските договори неутрална страна, ние можем тук да не обръщаме внимание. Първо, историческата практика трябва тепърва да докаже, че при една европейска война този неутралитет е нещо повече от лист хартия; второ, Франция в никакъв случай не може да разчита толкова здраво на този неутралитет, че да поддържа цялата си граница с Белгия във военно отношение така, като че ли на мястото на тази страна се е образувал морски залив, прикриващ Франция от Германия. Така че в края на краищата границата си остава пак толкова слаба, независимо дали ще бъде занапред действително активно защищавана или ще бъдат само отделени войски, които да я заемат при евентуално нападение.

Ние направихме вече достатъчно паралели между По и Рейн. Ако изключим обстоятелството, че рейнската проблема е по-голяма от проблемата за По — а това само засилва френските претенции, — аналогията е толкова пълна, че повече не трябва и да се желае. Можем да се надяваме, че в случай на война германските войници ще защищават практически с по-голям успех Рейн на река По, отколкото вършат това теоретически проповедниците на „средноевропейската велика сила“. Последните естествено защищават Рейн на По, но... *само за французите.*

Впрочем, ако германците се окажат някога такива несретници, че загубят своята „естествена граница“ при Минчо и По, то с оглед на този случай ние искаме все пак да продължим малко нашата аналогия. Французите са владели своята „естествена граница“ всичко 17 години и оттогава вече почти 45 години са принудени да минават без нея. През това време най-добрите им военни авторитети стигнаха и теоретически до гледището, че безполезността на вобановския пояс от крепости срещу едно нахлуване е обоснована в принципите на съвременното военно изкуство, че следователно през 1814 и 1815 г. не случаят и не „trahison“* — любимото средство за обясняване — дадоха на

* — „измяна“. *Ред.*

съюзниците възможност да преминат спокойно между крепостите. След това стана съвсем очевидно, че трябва да се направи нещо за осигуряване на откритата за нападение северна граница. Но въпреки това беше съвсем ясно, че не можеше да се разчита на връщане на рейнската граница в най-близко бъдеще. Какво трябваше да се направи?

Французите намериха такъв изход от положението, който прави чест на един велик народ: те укрепиха Париж, те за пръв път в новата история се опитаха да превърнат столицата си в укрепен лагер с колосален размер. Военните специалисти от старата школа клатеха глава пред тази неразумна инициатива. Хвърлени на вятъра пари единствено в угода на френското самохвалство! Нищо сериозно няма тук, само големи приказки; кой е чувал някога за крепост с окръжност девет мили и един милион жители! Как ще се отбранява такава крепост, ако не се настани в нея гарнизон от половин армия? Как ще се продоволствуват всички тези хора? Безумие, френско перчене, светотатство, повторно строителство на вавилонската кула! Така осъждаше военният педант новата инициатива, същият педант, който изучава обсадната война по вобановския шестоъгълник и чиито пасивни методи на отбрана не познаят по-голям контраудар от внезапното нападение на пехотен взвод от прикрития проход до подножието на насипа! Французите обаче продължиха спокойно строителството и въпреки че Париж не е издържал още бойна проверка, те все пак бяха доволни, че необзетите от педантизъм военни в цяла Европа им дадоха право, че Уелингтън започна да проектира укрепването на Лондон, че около Виена, ако не се лъжем, вече започна издигането на отделни фортове и че въпросът за укрепването на Берлин най-малкото се обсъжда. Те сами трябваше да се убедят от примера на Севастопол каква огромна сила притежава един колосален укрепен лагер, зает от цяла армия, която води активна отбрана в големи размери. При това Севастопол беше заобиколен само с крепостна ограда и нямаше никакви отделни фортове; имаше само полеви укрепления и никакви ескарпи с каменна зидария!

Откакто Париж е укрепен, Франция не се нуждае от граница на Рейн. Както Германия в Италия, Франция ще отбранява северната си граница преди всичко чрез настъпление. Разположението на железопътната мрежа показва, че този въпрос е схванат именно така. Ако настъплението бъде отблъснато, френската армия ще се спре твърдо при реките Оаза и Ена; по-нататъшното придвижване на врага би загубило всякакъв смисъл, защото една нахлуваща откъм Белгия армия би била твърде слаба са-

ма по себе си, за да действа срещу Париж. Френската северна армия би могла да изчаква зад река Ена пристигането на другите армии, като си осигури връзка с Париж, в най-лошия случай — зад Марна, като се опира с левия си фланг на Париж и заеме настъпателна флангова позиция. На врага не би оставало нищо друго, освен да се придвижи към Шато-Тиери и да действа срещу съобщителните връзки на френските армии при Мозел и Рейн. Но тези действия далеч няма да имат онова решаващо значение, което можеха да имат преди укрепяването на Париж. Дори в най-лошия случай отстъплението на другите френски армии зад Лоара не може да бъде преградено; след като се съсредоточат в този район, французите ще бъдат все още достатъчно силни, за да представляват опасност за нахлулата армия, отслабена и разделена вследствие обкръжаването на Париж, или пък за да си пробият път до Париж. С една дума, благодарение на укрепяването на Париж един обход през Белгия не е вече опасен; влиянието на този обход не ще бъде вече решаващо; отрицателните моменти, до които обходът води, и средствата, които трябва да му бъдат противопоставени, сега вече лесно могат да се предвидят.

Ще постъпим добре, ако последваме примера на французите. Вместо да се оставяме да ни заглушават с крясъци за необходимостта от владения извън Германия, които от ден на ден стават за Германия все по-малко удържими, бихме постъпили много по-добре, ако предварително се подготвим за оня неизбежен момент, когато ще се откажем от Италия. Колкото по-рано започне строежът на необходимите ни в такъв случай укрепления, толкова по-добре. Къде и как трябва да бъдат разположените — по този въпрос не е наша работа да говорим повече от онова, което вече е казано по-горе в общи черти. Не трябва само да се заблуждаваме и да строим преградни укрепени пунктове и разчитайки на тези пунктове, да пренебрегваме единствения вид укрепления, който би дал възможност на една отстъпваща армия да спре, а именно: укрепен лагер и групи от крепости по реките.

IV

Ние видяхме сега накъде води теорията за „естествените граници“, лансирана от проповедниците на идеята за „велика средноевропейска сила“. Каквото право има Германия над По, такова има Франция над Рейн. Ако Франция не трябва да присъединява към себе си 9 милиона валонци, нидерландци и германци заради една добра военна позиция, то и ние нямаме никакво право заради една военна позиция да поробваме 6 милиона италианци. И тази естествена граница, реката По, е в края на краищата само една военна позиция, и само затова, ни се казва, Германия трябва да я държи.

Теорията за „естествените граници“ слага край и на шлезвиг-холщайнския въпрос с един лозунг: *Danmark til Eideren!* Дания до Айдер!¹³⁶ А какво друго искат датчаните, ако не своите *Минчо* и *По*, наричани Айдер, своята Мантуа, наричана Фридрихшафт?

Въз основа на същото право, по силата на което Германия държи По, теорията за „естествените граници“ изисква Галиция и Буковина да се дадат на Русия и да се извърши такова закръгляване по посока на Балтийско море, което включва най-малкото целия пруски десен бряг на Висла. А след не много години Русия ще може със същото право да претендира, че естествената граница на руска Полша е реката Одер.

Теорията за „естествените граници“, приложена спрямо Португалия, изисква разширяване на тази страна до Пиренеите и дава възможност да се включи цяла Испания в състава на Португалия.

Но ако се вземат под внимание законите на вечната справедливост, естествената граница на княжеството Ройс-Грайц-Шлайц-Лобенщайн¹³⁷ също трябва да се разшири най-малкото до границите на Германския съюз или дори още повече — до По, а може би и до Висла. Защото княжеството Ройс-Грайц-Шлайц-Лобенщайн има също такива претенции за осъществяване на своите права, както и Австрия.

Ако теорията за „естествените граници“, т. е. границите, прокарани изключително по военни съображения, е правилна, как трябва тогава да назовем германските дипломати, които на Виенския конгрес ни поставиха под заплахата от война на германци срещу германци, позволиха да бъдем лишени от линията Маас, оставиха открита източната германска граница и предоставиха на чужденците да определят външните граници на Германия и да я прекроят вътре? Откровено казано, нито една страна няма толкова основания да се оплаква от Виенския конгрес, както Германия; но ако подходим към въпроса от гледна точка на естествените граници, как в такъв случай ще изглежда репутацията на тогавашните германски държавници? А при това същите хора, които защитават теорията за естествените граници на река По, живеят от наследството на дипломатите от 1815 г. и продължават традицията на Виенския конгрес.

Не желаете ли един пример?

Когато през 1830 г. Белгия се отдели от Холандия¹³⁸ — надигнаха глас именно същите ония хора, които днес правят от Минчо въпрос на живот и смърт. Те се развикаха за помощ във връзка с разчленяването на съседната силна нидерландска държава, която трябваше да бъде крепост против Франция и — тъй силен е още предразсъдъкът дори след двадесетгодишен опит! — да поеме задължението да противопостави на вобановския пояс от крепости, който без съмнение беше едно грандиозно по рода си съоръжение, една тясна ивичка от крепости. Великите сили като че ли се страхуваха, че едно прекрасно утро Арас, Лил, Дие и Валансиен ще се окажат в Белгия с всичките си крепости, полулюнети, люнети и ще се разположат там като у дома си! Представителите на това страдащо от ограниченост течение, с което ние се борим в този труд, се оплакваша тогава, че Германия е в опасност, тъй като Белгия, която е само безволен придатък на Франция, е неизбежно враг на Германия и че ценните крепости, построени с германски (т. е. отнети от французите) пари за защита от Франция, могат да бъдат сега използвани от французите против нас. Френската граница, казваха те, се оказа изместена напред до Маас и Шелда и отвъд тези реки; дълго ли

ще трябва да се чака, докато тя излезе на Рейн! Повечето от нас си спомняме още съвсем ясно тези хленчения. А какво се случи в действителност? От 1848 г., а особено от времето на бонапартистката реставрация, Белгия все по-решително се отдалечава от Франция и се сближава с Германия. Сега на Белгия може да се гледа вече дори като на чуждестранен член на Германския съюз. И какво правеха белгийците, когато застанаха в един вид опозиция спрямо Франция? Те разрушиха всички крепости, наложени на страната от мъдростта на Виенския конгрес, като *съвсем безполезни срещу Франция* и създадоха около Антверпен укрепен лагер, достатъчно голям, за да побере цялата армия и да ѝ даде възможност в случай на френско нашествие да изчака там английска или германска помощ. И с право.

Същата мъдра политика, която искаше през 1830 г. да държи насила католическа, говореща предимно френски, Белгия прикована към протестантска, говореща холандски език, Холандия, същата тази мъдра политика иска от 1848 г. да държи Италия насила под австрийско иго и да направи нас, германците, отговорни за действията на Австрия в Италия. И всичко това само от страх от Франция. Целият патриотизъм на тези господа се заключава очевидно в това, че те изпадат в трескаво възбуждение, щом само стане дума за Франция. Те изглежда и досега още не са се оправили от ударите, които старият Наполеон им нанесе преди 50 и 60 години. Ние, разбира се, не спадаме към ония хора, които подценяват военната сила на Франция. Ние отлично знаем например, че нито една армия в Германия не може да се сравни с френската, що се отнася до леката пехота, опита и изкуството в една малка война, а също що се отнася до някои страни на артилерийската наука. Но когато хора отначало се хвалят, че разполагат с 1 200 000 германски войници, които като че ли вече са пострсени подобно на шахматни фигури, с които д-р Колб играе партия шахмат с Франция за Елзас и Лотарингия¹³⁹, и когато същите тези хора след това във всеки отделен случай проявяват такава нерешителност, като че ли от само себе си се разбира, че тези 1 200 000 войници трябва да бъдат напълно разбити от два пъти по-малко французи, освен ако се укриват на непристъпни позиции — тогава действително е време да загуби човек търпение. В противовес на тази политика на пасивна отбрана ние считаме за съвременен да напомним, че ако Германия изобщо е осъдена да се отбранява, като си служи с контраудари, все пак най-действена е активната отбрана, която се води настъпателно. Време е да напомним, че достатъчно често сме доказвали превъзходството си над французите и други нации именно в настъплението.

„Впрочем атаката е присъща на духа на нашите войски и това именно е много хубаво“ — казва Фридрих Велики за своята пехота¹⁴⁰.

А за това, как неговата конница е умеела да атакува, биха могли да свидетелствуват Росбах Цорндорф и Хоенфридеберг¹⁴¹. Най-доброто доказателство за това, как германската пехота е умеела през 1813 и 1814 г. да настъпва, е известната инструкция на Блюхер в началото на похода през 1815 г.:

„Тъй като опитът ни е научил, че френската армия не издържа атаката на нож на нашите батальонни маси, трябва по правило винаги да прибъгваме към нея, когато се касае да се отблъсне неприятелят или да се завладее една или друга позиция.“

Нашите най-добри сражения са били настъпателните сражения; и ако на германския войник липсва някое от качествата на френския, то, както може да се докаже, е именно това, че той не умее да се укрепява за отбрана в села и къщи; в настъпление той се е проявявал като напълно равен на французина и е правел това достатъчно често.

Без да засягаме мотивите, които лежат в основата на тази политика, ние виждаме, че тя се състои в това, отначало под предлог на защита на съмнителни или преувеличени до абсурд германски интереси да ни направи омразни на всички наши помалки съседи и после да се възмушава от това, че те клонят повече към Франция. Необходими бяха цели пет години бонапартистка реставрация, за да се откъсне Белгия от съюза с Франция, в който тя беше вкарана от политиката на Свещения съюз¹⁴², започната през 1815 г. и продължена през 1830 г.; в Италия ние създадохме на французите положение, което уравновесява значението на линията Минчо. Обаче френската политика спрямо Италия е била винаги ограничена, егоистична, експлоататорска, така че италианците, при що-годе лоялно поведение от наша страна, безусловно биха държали по-скоро за нас, отколкото за Франция. Достатъчно добре известно е как Наполеон, неговите наместници и генерали са измъквали от Италия от 1796 до 1814 г. пари, продоволствие, художествени ценности и хора. През 1814 г. австрийците дойдоха като „освободители“ и бяха приети като освободители. (Как освободиха те Италия, за това най-добре говори омразата, която днес всеки италианец изпитва към *Tedeschi**) Такава е практическата страна на френската политика в Италия; колкото за нейната теория, трябва да кажем само, че тя се основава върху единствен принцип: *Франция никога не може да допусне съществуването на единна и независима Италия.*

* — германците. *Ред.*

Този принцип остава непоклатим чак до Луи Наполеон и за да предотврати всички недоразумения, Ла Герониер е принуден още веднаж да по провъзгласи днес като вечна истина¹⁴³. Нима при такава ограничена еснафска политика на Франция, политика, която без всякакво стеснение претендира за правото на намеса във вътрешните работи на Италия, ние, германците, трябва да се страхуваме, че Италия, която не се намира вече под пряко германско господство, ще бъде винаги послушен слуга на Франция срещу нас? Такова опасение е наистина смешно. Това е същият стар панически кръсък от 1830 г. във връзка с Белгия. И въпреки това Белгия дойде при нас, дойде немолена; Италия също ще трябва да дойде при нас.

Впрочем трябва твърдо да помним, че въпросът за владее-нето на Ломбардия е въпрос на взаимоотношенията между Италия и Германия, а съвсем не на отношенията между Луи Наполеон и Австрия. А по отношение на третото лице, каквото е Луи Наполеон, който желае да се намеси само в името на своите, в известно отношение антигермански интереси, въпросът се свежда само до простото задържане на една провинция, отстъпвана само по принуда, до задържането на една военна позиция, изоставяна едва тогава, когато вече не може да бъде защищавана. В този случай политическият въпрос веднага отстъпва пред военния въпрос: нападат ни — ние се защищаваме.

Ако Луи Наполеон иска да играе ролята на паладин на италианската независимост, той няма защо да воюва с Австрия. „Charité bien ordonnée commence chez soi-même“.* Департаментът Корсика е италиански остров, италиански, въпреки че е родина на бонапартизма. Нека Луи Наполеон първо отстъпи Корсика на своя чичо Виктор Емануил, тогава може би ще се съгласим да разговаря с нас. Докато той не направи това, ще бъде добре да не говори за горещата си преданост към интересите на Италия.

В цяла Европа няма нито една голяма държава, която да не включва в границите си части от други нации. Франция има фламандски, германски, италиански провинции. Англия, единствената страна, която има наистина естествени граници, излезе по всички посоки отвъд тях и извърши завоевания във всички страни; сега тя води борба с един от своите протекторати, с Йонийските острови, след като с истински австрийски методи смаза колосалното въстание в Индия¹⁴⁴. Германия има полуславянски провинции, славянски, маджарски, влашки и италиански придатоци. А над колко езика господствува петербургският бял цар!

* — „Правилно организираното милосърдие започва в собствения дом.“ *Ред.*

Никој не ще тврди, че картата на Европа е установена окончателно. Но всички изменения, доколкото са трайни, трябва да имат за цел да предоставят на полемите и жизнеспособни европейски нации във все по-голяма и по-голяма степен техните *действително* естествени граници, които се определят от езика и общността на симпатиите, докато същевременно отломките от народи, каквито все още има тук-таме и които не са способни повече за самостоятелно национално съществуване, трябва да останат в състава на по-големите нации и или да се претопят сред тях, или да останат само като етнографски паметници, без всякакво политическо значение¹⁴⁵. Тук военните съображения могат да имат само второстепенно значение.

Но ако картата на Европа трябва да бъде преразгледана, ние, германците, имаме правото да настояваме това да бъде извършено сериозно и безпристрастно и да не се искат жертви, както е ставало обикновено досега, само от Германия, докато всички други народи само са печелили от тези преразпределения, без абсолютно нищо да жертвуват. Ние можем да се откажем от някои области, които са прикачени към границите на нашата страна и които ни въвличат в истории, в които би било по-добре да не се месим толкова непосредствено. Но точно това важи и за всички други; нека ни дадат пример за безкористност или в противен случай да мълчат. Крайният извод от цялото това изследване е, че ние, германците, бихме склучили прекрасна сделка, ако можем да заменим По, Минчо, Еч и всички италиански вехтории за *единството* на Германия, което би ни предпазило от повтарянето на Варшава и Бронцел и което единствено може да ни направи силни вътре и вън. Щом достигнем това единство, ние можем да прекратим отбраната. Тогава не ще ни трябва вече никаква Минчо, тогава отново „особеността на нашия дух“ ще се състои в това — да „атакуваме“; а има още такова гнило места, където това е твърде необходимо.

К. МАРКС

МИР ИЛИ ВОЙНА?¹⁴⁶

На друга страница помества неогдавна напечатаната в „Moniteur“ статия, която отрича пророчески каквото и да е намерение на неговия господар и вдъхновител Луи Наполеон да хвърли Европа във война¹⁴⁷ — статия, която очевидно повдигна курса на ценните книжа на борсите и разсея наполовина опасенията на Стария свят. И все пак при внимателно четене в тази статия ще намерите малко основания за надеждите, които тя предизвика. Като изключим единственото твърдение, че задълженията на императора към краля на Сардиния не отиват подалеч от обещанията за защита от австрийска агресия — обещания, от които Виктор Емануил сигурно не се е нуждаел, поне след като войските му бяха изпратени в подкрепа на френските и английските войски при Севастопол, — ние не виждаме в този манифест нищо, освен нова подигравка с общественото мнение. Фактически в статията се предлага на света да забрави, в интерес на френския узурпатор, че не вестниците, а именно той разтревожи и развъълнува Европа с необоснованата и демонстративна заплаха, отправена до Австрия чрез нейния посланик* на Нова година — че именно неговият печат, неговите памфлетисти, неговият братовчед**, натрупването от него въоръжение и закупуването на военна екипировка разпространиха военната паника, която бе предизвикана от собствените му преднамерено произнесени думи. В самата тази статия няма нито ред, ни една

* — Хюбнер. *Ред.*** — Бонапарт, Наполеон Жозеф Шарл Пол. *Ред.*

фраза, която да съдържа поне намек за негов отказ от претенциите и интригите в Италия и княжествата Молдавия и Влашко¹⁴⁸. Той *може би* е решил да отстъпи пред европейското обществено мнение (с изключение на Италия, но без да се изключва Франция); но може също да е решил да заговори с миролюбив и умерен език, за да прикрие гигантски борсови спекулации и по измамен начин да създаде у ония, които се готви да нападне, фатална увереност в сигурността им. В целия му нов манифест от първата до последната дума няма дори намек, че това изменение преди всичко на тона, а не на самата позиция, е обусловено и оправдано от някакво намаляване на надменността на Австрия, от някакво проясняване на дипломатическия хоризонт. Не е ли абсурдно, че човекът, който готви мълниеносен удар, проявява такива миролюбиви настроения, още повече като не забравяме, че това е същият онзи Луи Наполеон, който в самото навечерие на фаталния ден, когато задуши изменнически Френската република, се оплака на един републиканец от цинизма на ония, които го считаха способен да замисли подобна низост. Затова смятаме, че този Наполеонов манифест е „заключение, което нищо не заключават“. Това е само бяла купчина, която може да се окаже или обикновено брашно, или просто овъргалиян в брашно котарак, но какво именно — само бъдещето ще покаже.

В коментарите на лондонския „Times“ има по-голямо значение тази част, в която се дава съвет за съдържано отношение към манифеста, отколкото онази, където той се одобрява открито. Луи Наполеон никога вече не ще може да бъде полубог на борсата и на буржоазията. Отсега нататък той ще управлява само със силата на мечата.

Написано от К. Маркс около 8 март
1859 г.

Печата се по текста на вестника
Превод от английски

Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5593, 25 март 1859 г.,
като вводна

К. МАРКС

ВЪЗДИШКА ОТ ТЮЙЛЕРИ

Император Наполеон трябва наистина да се намира в твърде плачевно положение, щом като той не само е написал много съзливо писмо, но и го е адресирал до сър Ф. Хед, който далеч не е най-жизнерадостният измежду дребните държавни дейци. Сър Ф. Хед напечата това писмо в лондонския „Times“¹⁴⁹, който не е най-оптимистичният от британските вестници, като по такъв начин придаде на цялата работа особена тържественост, невидана досега във веселата страна на галите, и дори тук, в мъглива Англия, това прозвуча като погребален звън. „Скъпи мой сър Френсис“, гласи нежното обръщение на императора към баронета на сапунените мехури¹⁵⁰, в края на писмото също се казва: „Скъпи мой сър Френсис“. Както изглежда, сър Френсис и преди това е писал някакви писма в защита на императора до лондонския „Times“. Без съмнение тези писма са били прекрасни, както често се случва с кореспонденциите в печата, написани по собствена инициатива, но ние нещо не си спомняме да сме ги чели или поне бегло да сме ги преглеждали, и сме уверени, че те почти или изобщо не са обсъждани в британския парламент. Негово величество Наполеон е получил тези произведения от автора и тъй като великите хора често са благодарни за подарените им ремъци за точене на бръсначи или големи калъпи сирене, то и негово величество Наполеон тъжно благодари на сър Френсис Хед за неговите статии. На императора е много приятно да се убеди, че още не са го забравили в Англия, и той си спомня трогателно дните, когато търговците в тази страна му предоставяха такъв кредит, с какъвто никога още не се е ползвал нито един скиташ принц¹⁵¹.

„Днес“ — казва той — „виждам ясно какви грижи създава властта и най-неприятното според мен е това, че не те разбират и погрешно съдят за теб именно онези, които ти иай-много цениш и с които би искал да живееш в добро разбирателство.“

Освен това той заявява открито, че свободата е заблуждение.

„Съжالياвам дълбоко“ — казва той, — „че свободата, както всичко хубаво, има своите крайности! Защо вместо да разпространява истината, тя полага всички усилия, за да я затъмни? Защо вместо да поощрява и развива благородните чувства, тя сее недоверие и омраза?“

И императорът, чиято свещена особа е уязвена по такъв начин от свободата, благодари на скъпия сър Френоис, че той без колебания, честно, безкористно и енергично се е обявил против подобни заблуждения.

Без ни най-малко да навлизаме в политическите подробности на днешните му скърби, ние не разбираме защо негово величество Наполеон III разчита, че ще бъде винаги в хубаво и весело настроение? Нима жизненият път на семейството, чийто мним член е той, е бил толкова радостен и слънчев, че когато се стремеше към трона на Франция, когато рискуваше по време на миниатюрните си нашествия¹⁵² своя живот, свободата и парите, които успяваше да вземе на заем, е могъл да предполага, че го очакват розовия венец на сибаритски наслаждения, симпатиите на хората, личните удоволствия, благословията на Джон Бул и благоприятното положение на Европа, което може да се осигури с шантаж! Нима никога не е чувал забележката на „божествения Уилямс“:

„Да, тежка е царската корона!“*

Нима не е смятал, че от всички хора именно той е призван от съдбата и дълга да страда от мигрена в Тюйлери за благо на цялата нация? Защо тогава се хвърля в широките обятия на уважаемия сър Ф. Хед и плаче, че короната, към която така страстно се домогваше, притиска челото му? И ако той смята за нужно да пише до „Times“, защо не стори това сам, вместо да използва за тази цел западналия баронет? Та той неведнъж е пренебрегвал грубо етикета. Нима не би могъл да постъпи и сега така?

Жалките шмекерии, ако можем да си послужим с такъв непочтителен израз по адрес на високопоставени лица, бяха любим похват на чичото, а племенникът очевидно го копира твърде успешно. Основателят на династията е имал обичая да приказва

* Шекспир. „Крал Хенрих IV“, част II, действие III, сцена първа. *Ред*

надълго и нашироко, заливайки се обилно със сълзи и почти изпадайки в сантименталност, за своите страдания, мъчения, изпитания, за опасностите, на които се е подлагал, и особено за лошото отношение на „коварния Албион“ към него. Но предполагахме, че ни веднъж не е успял да помести в лондонския „Times“ писмо, адресирано до англичанин. Наполеон I се стремеше да му се смеят от душа в Англия и също толкова искрено да го съжаляват във Франция, но пък понякога и той успяваше да накара своите кикотещи се съседи да заплачат. Но ако Наполеон I бе се занимавал само с писането на писма до съвременните нему сърове Френсис Хедовци и никога не бе правил нещо повече, вероятно биха го освободили от мъчителните задължения в Тюлери много по-рано, отколкото това стана в действителност, когато той се отправи за спокойната обител на Св. Елена.

*Написано от К. Маркс около 8 март
1859 г.*

*Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5594, 26 март 1859 г.,
като цитирана*

*Печата се по текста на вестника
Превод от английски*

К. МАРКС

ПЕРСПЕКТИВИТЕ НА ВОЙНАТА ВЪВ ФРАНЦИЯ

Париж, 9 март 1859 г.

По времето, когато военната тревога бе обхванала всички европейски борси, аз писах, че Бонапарт е още далеч от това, да се реши окончателно да воюва, но че каквито и да са истинските му намерения, очевидно контролът над събитията ще се изплъзне от ръцете му*. Сега обаче, когато по-голямата част от европейския печат изглежда склонна да вярва в мира, аз съм уверен, че ще избухне война, стига само някакво щастливо стечение на обстоятелствата да не доведе до внезапно събаряне на узурпатора и неговата династия. Дори най-повърхностният наблюдател трябва да признае, че докато перспективите на мира се ограничават в сферата на разговорите, перспективите на войната, напротив, поуват на материални фактори. Както във Франция, така и в Австрия, се правят военни приготовления в небивали размери, и ако вземем под внимание безнадеждното състояние на двете императорски хазни, то и без обширни доводи ще можем да стигнем до заключението, че се замисля война, и при това в близко бъдеще. Ще си позволя да отбележа, че Австрия е преследвана от безпощадна орис, чиито нишки водят може би до С.-Петербург, орис, която винаги, щом финансите ѝ започнат да укрепват, я блъсва назад в пропастта на финансовите бедствия също така неминуемо, както невидимата ръка е търкулвала злополучния камък, избутван нагоре по планината с такъв труд от Сизиф, всеки път, когато обреченият мъченик е приближавал върха ѝ. Така след дългогодишни непрекъснати усилия Австрия

* Виж настоящия том, стр. 182—186. Ред.

успя през 1845 г. да се приближи до положението, при което приходите покриват разходите; но тогава избухна краковската революция¹⁵³ и я принуди да направи извънредни разходи, които доведоха до катастрофата от 1848 година¹⁵⁴. Друг път, през 1858 г., тя извести на света, че Виенската банка е възобновила плащанията в брой, когато изведнъж новогодишното поздравление¹⁵⁵, изпратено от Париж, сложи рязко край на всички планове на Австрия за икономии и я принуди да направи такива разходи и така да изтощи ресурсите си, че дори най-трезвите австрийски държавни дейци гледат на войната като на последно спасително средство.

От всички вестници, които могат да се похвалят, че имат не само местно значение, „Tribune“ е може би единственият, който никога не е стигал дотам, следвайки модата — не бих казал да възхвалява характера на Луи Бонапарт, тъй като това би било твърде лошо, — да му приписва гениалност и изключителна сила на волята. „Tribune“ анализира неговите политически, военни и финансови подвизи и според мен доказва неопровержимо, че успехът му, така поразителен в очите на тълпата, се обяснява със сплитане на обстоятелства, които той не е създал и в използването на които никога не се е издигал по-високо от посредствен професионален играч, надарен с усет за възможни компромиси, неочаквани маневри и coups de main*, но който остава винаги покорен роб на случая и прикрива старателно зад желязна маска гутаперчова душица. Това е именно възгледът, към който от самото начало всички велики европейски сили решиха мълчаливо да се придържат по отношение на grand saltimbanque**, както го нарекоха руски дипломати. Когато разбраха, че е станал опасен, защото се е поставил в опасно положение, те се съгласиха да му позволят да се прави на приемник на Наполеон, но при определеното, мълчаливо условие, че винаги ще се задоволява само с привидно влияние и никога не ще прекрачи границите, които отделят актьора от представяния от него герой. Тази игра беше успешна известно време, но както обикновено, дипломатите пропуснаха в мъдрите си комбинации един важен фактор — народа. Когато избухнаха бомбите на Орсини, героят от Сатори се престори, че заема повелителна поза спрямо Англия, а британското правителство изрази пълната си готовност да му разреши подобно поведение; но мощните искания на народа оказаха такъв силен натиск върху парламента, че не само

* — смели удари, решителни действия. *Ред.*

** — големия комедиант. *Ред.*

че беше съборен Палмерстън¹⁵⁶, но и антибонапартистката политика стана съществено условие за оставане на Даунинг стрийт¹⁵⁷. Бонапарт отстъпи, и от този момент външната му политика представлява непрекъснатата верига от груби грешки, унижения и несполуки. Достатъчно е да посоча плана му за имиграция на свободни негри и португалските му авантюри¹⁵⁸. Освен това покушението на Орсини доведе до възобновяване на деспотизма във Франция, докато търговската криза, превърната чрез шарлатанство от силна треска в хроническа болест, лиши трона на този парвеню от единствената реална основа, на която той се опираше, а именно — материалното процъфтяване. В редовете на армията се появиха признаци на недоволство; прозвучаха сигнали, свидетелстващи, че буржоазията започва да се бунтува; заплахите на съотечествениците на Орсини за лично отмъщение лишиха узурпатора от сян. Тогава той се опита внезапно да си създаде ново положение, като повтори *mutatis mutandis** грубия тон на Наполеон по отношение на английския посланик след Люневилския мир¹⁵⁹ и отправи предизвикателство към Австрия от името на Италия. Този човек, въплъщение на предпазливост, фелдмаршал на компромисите, герой на нощните изненади, направи една толкова отчаяно смела крачка не по своя собствена воля, а по силата на обстоятелствата.

Без съмнение към тази крачка го тласнаха фалшиви приятели. При откриването на парламента Палмерстън, който в Компьен го уверяваше ласкателно в симпатиите на английските либерали, се обяви демонстративно против него¹⁶⁰. Русия, която го подстрекаваше с тайни ноти и открити вестникарски статии, очевидно започна дипломатически *rougrarlers*** с австрийския си съсед. Но жребият беше хвърлен, разнесе се повикът към война и Европа беше, така да се каже, принудена да се занимае пак с миналото, настоящето и бъдещето на преуспяващия мошеник, доживял най-после до италианската кампания, с която чичо му започна кариерата си. През декемврийските дни той възстанови наполеонизма във Франция, но с италианската кампания беше очевидно решил да го възстанови в цяла Европа. Той имаше предвид не една италианска война, а унижаване на Австрия без война. Успехите, които неговият съменник беше извоювал с помощта на оръдията, той възнамеряваше да изтръгне с помощта на страха от революцията. Съвсем очевидно е, че той не възнамерява да воюва, а само да постигне *succès D'estime****. В про-

* — със съответни размери. *Ред.*

** — преговорн. *Ред.*

*** — успех с помощта само на репутацията. *Ред.*

тивен случай той щеше да започне с дипломатически преговори и да завърши с война, а не обратно. Преди да заговори за война, той щеше да се приготви за нея, с една дума, не би поставил колата пред конете.

Но той много се излъга в държавата, с която започна разпрата. Англия, Русия и Съединените щати могат да направят много привидни отстъпки, без да загубят нито йота от действителното си влияние; но Австрия — особено когато става дума за Италия — не може да се отклони от своя път, без да изложи на опасност собствената си империя. Затова единственият отговор, който Бонапарт получи от Австрия, беше: приготовления за война, което го принуди да стори същото. Съвсем независимо от волята му и противно на очакванията му привидната разпра се превърна постепенно в конфликт на живот и на смърт. Нещо повече, всичко стана не така, както му се искаше. Във Франция той се натъкна на пасивна, но упорита съпротива, а силното желание на най-заинтересованите му приятели да му попречат да извърши безразсъдни действия не оставяше съмнение, че те не вярват в наполеоновските му дарования. В Англия либералната партия му обърна гръб и осъди претенциите му да гледа на свободата като на перо от френския износ. Единодушно проявеното към него пренебрежение в Германия го убеди, че каквито и да са били представите на изостаналото френско селячество през 1848 г., от другата страна на Рейн господства твърдото убеждение, че той е само фалшив Наполеон и че почитта на германските управници към него е проста формалност, с една дума, че той е точно такъв Наполеон „по благоволение“, каквито „лордове по благоволение“ са по-младите синове на английските херцози¹⁶¹.

Нима вярвате сериозно, че затрудненията, които доведоха този човек през януари 1859 г. до усложненията с Австрия, ще бъдат премахнати с едно смешно и срамно *reculade**, или че самият герой от Сатори смята да е подобрил безнадеждното си положение с най-голямото и най-недвусмислено поражение, каквото е претърпявал някога? Той знае, че френските офицери дори привидно не крият крайното си раздражение от смехотворните му лъжи в „*Moniteur*“ за сегашните военни приготовления; той знае, че парижкият бакалин започва вече да сравнява отстъплението на Луи Филип пред европейската коалиция през 1840 г.¹⁶² и *grande retraite*** на Луи Бонапарт през 1859 година; той знае, че

* — отстъпление, оттегляне. *Ред.*

** — широкото отстъпление. *Ред.*

буржоазията е обвзета от явна, макар и потисната ярост от това, че трябва да се подчинява на един авантюрист, който се оказва и страхливец; той знае, че в Германия господства открито презрение към него и че още няколко крачки в тази насока ще го направят за присмех пред целия свят. „N'est pas monstre qui veuit* е казал Виктор Юго, но холандският авантюрист се нуждае не просто от репутацията на Квазимодо, той трябва да се прослави като един Квазимодо, който внушава ужас. Шансовете, на които той разчита сега, за да започне сериозно една война — а той знае, че трябва да я започне, — са следните: Австрия не ще направи ни най-малка отстъпка по време на предстоящите дипломатически преговори и по такъв начин ще му даде достатъчно благовиден предлог, за да се хване за оръжието; в своя отговор на австрийската нота от 22 февруари¹⁶³ Прусия прояви пълно равнодушие и антагонизъм между тези две германски държави може да се засили. След падането на кабинета Дерби външната политика на Англия ще премине в ръцете на лорд Палмерстън. Русия ще вземе реванш от Австрия, без сама да рискува нито един войник и нито една рубла, а главно то, тя ще създаде в Европа усложнения, които ще ѝ дадат възможност да получи всички изгоди от мрежите, хвърлени от нея пред Високата порта в Дунавските княжества, Сърбия и Черна гора. Най-после в Италия ще пламне пожар в момента, когато дипломатическият дим ще обвие конференцията в Париж, и европейските народи ще дадат на въстанала Италия юнова, което откъзваха на самозвания ѝ защитник. Такива са шансовете, които, както се надява Луи Бонапарт, ще насочат още веднъж кораба на неговото щастие в открито море. За породените от страха мъки, които той сега понася, може да се съди дори от факта, че на едно неотдавнашно заседание на министерския съвет той започнал силно да повръща. Не на последно място сред факторите, които го тласкат неумолимо към война, е ужасът от отмъщение на италианците. Преди три седмици той се увери отново, че съдиите от италианския Verme¹⁶⁴ го наблюдават. В градината на Тюйлери е бил заловен някакъв човек; обискирали го и намерили револвер и две или три ръчни гранати с възпламенители подобни на намерените у Орсини. Естествено той бил арестуван и отведен в затвора. Той споменал италианско име и говорел с италиански акцент. Казал, че може да съобщи на полицията много сведения, тъй като е свързан с тайна организация. Но два или три дни той пазил пълно мълчание и най-после помо-

* „Не всеки може да бъде чудовище“ (Юго. „Наполеон Малки“). Ред.

лил да настанят в килията му още някой, като заявил, че не може и не иска нищо да говори, докато го държат сам. Дали му за компаньон един чиновник от затвора, някакъв архивар или библиотекар. Тогава италианецът разкрил или дал вид, че разкрива много тайни. Но след няколко дни лицата, които го разпитвали, се върнали и му казали, че неговите сведения не се потвърждават от фактите и че той трябва да говори откровено. Италианецът обещал да стори това на следния ден. През нощта го оставили на мира. Но около четири часа сутринта той станал, взел бръснача на съседа си и си прерязал гърлото. Повиканият лекар установил, че раната е нанесена с такава сила, че смъртта вероятно е последвала незабавно.

*Написано от К. Маркс около 11 март
1859 г.*

*Печата се по текста на вестника
Превод от английски*

*Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5598, 31 март 1859 г.*

К. МАРКС

ПЕРСПЕКТИВИТЕ НА ВОЙНАТА В ПРУСИЯ

Берлин, 15 март 1859 г.

Тук смятат, че войната е неизбежна, но въпросът за ролята, която Прусия трябва да изиграе в предстоящата борба между Франция и Австрия, е предмет на общ спор, и очевидно нито правителството, нито общественото мнение са стигнали до някакво определено становище. Един факт трябва да ви е направил силно впечатление, а именно, че единствените войнствени петиции, изпратени в Берлин, пристигнаха не от същинска Прусия, а от Кьолн, столицата на Рейнска Прусия. Не трябва обаче да се отдава голямо значение на тези петиции, защото очевидно те са дело на католическата партия, която както в Германия, така и във Франция и Белгия естествено се солидаризира с Австрия. В едно отношение може да се каже, че изключително еднородна е цяла Германия. Никой не се изказва в полза на Луи Наполеон, никой не проявява каквато и да е симпатия към „освободителя“, напротив, ежедневно по негов адрес се излива истински поток от омраза и презрение. Католическата партия го смята за бунтовник против папата и, разбира се, проклина светотатствения меч, който може всеки момент да се насочи срещу държавата, която чрез конкордата си с Рим подчини отново значителна част от Европа на папския престол¹⁶⁵. Феодалната партия, макар и да дава вид, че мрази френския узурпатор, всъщност мрази френската нация и се надява, че ужасните нововъведения, внесени от страната на Волтер и Жан-Жак Русо, ще бъдат изметени с една справедлива война срещу цялата тази нация. Търговската и промишлената буржоазия, която някога прославяше Луи Бонапарт като велик „спасител на реда, собст-

веността, религията и семейството“, сега непрекъснато разобличава безразсъдния нарушител на мира, който вместо да се задоволи със смазването на надигналите се сили във Франция и усмиряването на смелчаците сред социалистите с полезни занимания в Ламбеса и Кайена¹⁶⁶, си е втълпил налудничавата идея да понижи курса на ценните книжа, да разстрои нормалния ход на деловия живот и отново да събуди революционните страсти. Широките народни маси са най-малкото извънредно доволни, че след продължилото години принудително мълчание им се разрешава да изразяват свободно омразата си към човека, в когото те виждат главната причина за неуспехите на революционното движение от 1848—1849 година. Предизвикващите гняв спомени за Наполеоновите войни и скритото подозрение, че една война срещу Австрия ще означава замаскиран ход против Германия, са съвършено достатъчни, за да придадат на филипиките срещу Бонапарт, породени от най-различни мотиви, известна привидност на общонационално чувство. Глупавите лъжи в „*Moniteur*“, празнословните памфлети, съчинени от литературните кондотиери на императора, както и явните признаци на колебания, обърканост и дори страх, проявявани от лисицата, която е принудена да играе ролята на лъв, — всичко това препълни чашата и превърна общата омраза в общо презрение.

Би било обаче най-голяма грешка да се прави извод, че цяла Германия е на страната на Австрия, защото цяла Германия е настроена против Бонапарт. Първо, не смятам за необходимо да ви напомням хроническия и неизбежен антагонизъм между австрийското и пруското правителство, антагонизъм, който едва ли ще бъде смекчен от спомените за Варшавската конференция, за безкръвното Бронцелско сражение, за австрийската въоръжена разходка до Хамбург и Шлезвиг-Холщайн или дори за руско-турската война¹⁶⁷. Вие знаете колко сдържани са последните манифести на пруското правителство. Като европейска държава, се казва в тях, всъщност Прусия не вижда причини, поради които тя би трябвало да се изказва в полза на едната или другата страна, а като германска държава тя си запазва правото да проучи въпроса, доколко австрийските претенции в Италия отговарят на истинските германски интереси. Прусия отиде дори още по-далеч. Тя заяви, че сепаративните договори на Австрия с Парма, Модена, Тоскана и Неапол, а следователно и поставеният на обсъждане въпрос за отменяването на тези договори, трябва да се разглеждат от общоевропейска гледна точка, и съвсем не са въпрос, който засяга само Германския съюз. По дунавския въпрос Прусия се обяви открито против Австрия. Тя отзова от

Съюзния сейм във Франкфурт своя пълномощник*, очевидно твърде решителен поддържник на австрийските интереси¹⁶⁸. Най-после, за да отклони от себе си подозрението в непатриотични действия, тя последва примера на малките германски държави и забрани износа на коне; но за да премахне от тази забрана антифренското ѝ жило, тя обяви, че забраната се отнася до целия Митнически съюз¹⁶⁹, така че е насочена както против Австрия, така и против Франция. Прусия е все още същата онази сила, която сключи някога сепаративния договор в Базел¹⁷⁰, а през 1805 г. изпрати Хаугвиц в лагера на Наполеон с две послания: едното от тези послания е трябвало да бъде предадено на императора, в случай че Аустерлицкото сражение завърши с неуспех, а другото е съдържало раболепни поздравления до чуждия завоевател. Независимо от традиционната семейна политика, към която династията на Хохенцолерните се придържа постоянно, Прусия още се страхува от Русия, която, както ѝ е известно, поддържа тайно добри отношения с Бонапарт и дори го подтикна към съдбоносната декларация на Нова година. Щом един такъв орган като „Neue Preußische Zeitung“¹⁷¹ взема под своя защита краля на Пиемонт срещу Франц-Йосиф, не е необходима голяма проникателност, за да се определи от коя страна духа вятърът. За да не останат никакви съмнения, г-н фон Мантойфел издаде анонимен памфлет, който проповядва руско-френски съюз против австро-английския съюз¹⁷².

Но същността на въпроса не е толкова в намеренията на правителството, колкото в симпатиите на народа. Трябва да ви кажа, че, с изключение на католическата партия, феодалната партия и някои остатъци от глупавите тевтонски кресльовци от 1813—1815 г., целият германски народ и особено населението на Северна Германия, чувствава, че Германия е изправена пред много трудна дилема. Заставайки решително на страната на Италия срещу Австрия, същевременно германският народ не може да не застане на страната на Австрия против Бонапарт. Разбира се, ако трябваше да съдим от думите на аугсбургския „Allgemeine Zeitung“, бихме стигнали до единодушното убеждение, че Австрия е кумир за всяко германско сърце. Ще си позволя да изложя с няколко думи теорията на този вестник. Всички нации в Европа, с изключение на германската, се разлагат. Франция се разпада; Италия трябва да е особено щастлива, че е превърната в германска казарма; на славянските народи липсват нравствени качества, за да могат да се управляват сами; Англия е развратена

* — Бисмарк. Ред.

от търговията. Така само Германия е здрава, а Австрия е представителка на Германия в Европа. С една ръка тя държи Италия, с друга — славяните и маджарите под облагодияващото влияние на германската *Sittlichkeit** (тази дума е непреводима). Бранейки отечеството си от едно руско нашествие, като държи под своя власт Галиция, Унгария, крайбрежието на Далмация и Моравия и възнамерява да окупира дунавските княжества, Австрия брани същевременно Германия — това сърце на човешката цивилизация — от вредното влияние на френското морално разложение, лекомислие и честолубие, като държи под своя власт Италия. Впрочем не е необходимо да ви казвам, че извън Австрия никой никога не е признавал тази теория, освен някои баварски *Krautjunker*** , които имат също толкова основание да претендират за ролята на представители на германската цивилизация, колкото древните беотийци¹⁷³ — да претендират за ролята на представители на елинския гений. Но имаше, а и сега още има друг, по-прозаичен възглед по въпроса, който изхожда от същите среди. Твърдят, че Рейн трябва да бъде защитаван на По и че австрийските позиции на По, Адидже и Минчо образуват естествена военна граница на Германия срещу едно френско нахлуване. Лансирана през 1848 г. в германското Национално събрание във Франкфурт от генерал Радовиц, тази доктрина се наложи и накара събранието да застане на страната на Австрия против Италия; но над този така наречен революционен парламент, който си позволи да предостави на един австрийски ерцхерцог изпълнителната власт¹⁷⁴, отдавна вече е произнесена присъда. Германците започват да разбират, че *quid pro quo**** ги заблуди, че военните позиции, необходими за защитата на Австрия, никак не са нужни за защитата на Германия, и че със същото, ако не и с по-голямо право французите могат да гледат на Рейн като на своя естествена военна граница, както правят това германците по отношение на По, Минчо и Адидже.

Написано от К. Маркс на 15 март 1859 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5598, 31 март 1859 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

* — приблизителен смисъл: добродетелност, нравственост. *Ред.*

** — тълпи юнкери. *Ред.*

*** — смесването на едно с друго. *Ред.*

К. МАРКС

ИСТОРИЧЕСКИ ПАРАЛЕЛ

Когато Луи Наполеон в стремежа си да надмине по-малко щастливия венециански дож Марино Фалиеро се добра до трона с помощта на клетвонарушение и измяна, нощен заговор и арестуване в леглата им онези членове на събранието, които не можаха да бъдат подкупени, опирайки се на огромна военна сила, изкарана по улиците на Париж, царуващите владетели и аристокрацията в Европа, едрите земевладелци, индустриалци, рентиери и борсови спекуланти — почти всички без изключение, ликуваха по повод на неговия успех, като че ли това беше техен собствен успех. „За престъпленията отговаря той“ — заявяваха всички те, кискайки се самодоволно, — „а техните плодове принадлежат нам“. Луи Наполеон царува в Тюйлери, а ние царуваме още по-сигурно и самовластно в нашите владения, във фабриките, на борсата и в нашите кантори. Долу социализмът! Vive L'Empereur!*

Преуспяващият узурпатор пусна в ход цялото си изкуство, за да може след военната клика да привлече под знамето си богатшите и силните на деня, гешефтарите и спекулантите. „Империята значи мир“ — възклидаваше той, и милионерите почти го боготворяха. „Нашият много скъп син во Исусе Христе“ — нежно го наричаше римския папа; а римо-католическото духовенство (рго тепроге**) го приветствуваше, изразявайки по всички възможни начини своето доверие и преданост. Повишаваха се

* Да живее императорът! *Ред.*

** — засега, временно. *Ред.*

курсовете на ценните книжа; появиха се и разцъфтяха банките на Cr dit Mobilier; с едно драсване на перото се печелеха милиони от новите железопътни линии, от новата търговия с роби и новите, най-разнообразни спекулации. Обръщайки гръб на миналото, британската аристокрация приветствува възторжено новия Бонапарт и се докарваше пред него. Той направи семейно посещение при кралица Виктория¹⁷⁵, лондонското Сити устрои в негова чест празненство, парижката и лондонската борса се чукнаха за здраве; сред апостолите на борсовите спекулации се носеха всеобщии поздравления, всички си стискаха ръцете и бяха уверени, че златният телец е превърнат най-после в истински бог, а негов Аарон е станал новият френски самодържец.

Минаха седем години и всичко се промени. Наполеон III произнесе дума, която никога не ще може да бъде взета обратно или забравена. Независимо от това, дали той сам се носи така лекомислено срещу съдбата си, както неговият предшественик в Испания и Русия, или общият негодуващ ропот на царстващите особи и буржоазията в Европа го принуждават да се подчинява временно на волята им — на обаянието му завинаги е сложен край. Отдавна вече всички те знаеха, че той е негодник, но си въобразяваха, че е услужлив, отстъпчив, послушен и способен на благодарност негодник; сега те виждат грешката си и се разкайват за нея. През цялото време той ги използваше за свои интереси, докато те си въобразяваха, че те го използват. Той ги обича точно толкова, колкото обича своя обед и своето вино. До сега те му служеха по известен начин; сега те трябва да му служат иначе или трябва да бъдат готови да срещнат отмъщението му. Ако и занаяпред „империята значи мир“, това е мир на Минчо или на Дунав, мир с неговите императорски орли, развяващи се победно над По и Адидже, ако не и мир на Рейн и Елба, това е мир с желязна корона на главата му¹⁷⁶, с Италия като френска сатрапия и с Великобритания, Прусия и Австрия като обикновени сателити, въртящи се около Франция и осветени от това централно светило, от тази нова империя на Карл Велики.

Разбира се, в кралските дворци скърцат със зъби, но скърцат и в залите на банкерите и търговските магнати. Та нали 1859 г. започна с предзнаменования, които обещаха връщане на златните дни от 1836 и 1856 година¹⁷⁷. Поради продължилия твърде много застой във фабричното производство са изчерпани запасите от метали, стоки и фабрични изделия. Многобройните банкрути прочистиха чувствително атмосферата в търговията. Отново започнаха да се търсят кораби; пак започнаха да се строят и пълнят със стоки складовете. Съживиха се борсите и милионерите

станаха решително по-весели; с една дума, никога още не е имало по-блестящи търговски перспективи, по-ясно, обещаващо успех небе.

Една единствена дума промени всичко това; и тази дума бе произнесена от героя на *coup d'état**, избраника на декември, спасителя на обществото. Тя бе казана на австрийския посланик г-н Хюбнер без достатъчен повод, хладнокръвно, напълно съзнателно и явно сочеше предварително обмисленото намерение да се започне разпра с Франц-Йосиф или чрез заплахата да бъде той унищожен, което за него е по-гибелно, отколкото три загубени сражения. При все че явно се целеше тази дума да даде непосредствено отражение на борсата в интерес на спекулативните борсови сделки, тя издаде също твърдото намерение да се прекрои картата на Европа. Австрия трябва да се откаже от номинално независимите италиански държави, които фактически тя окупира сега по силата на договорите, сключени със съгласието на техните управници, иначе Франция и Сардиния ще заемат Милано и ще заплахват Мантуа с такава армия, с каквато генерал Бонапарт никога не е разполагал в Италия. Папата трябва да сложи край на злоупотребите на клерикалния режим в Папската област — злоупотреби, които между впрочем дълго бяха поддържани от френското оръжие — или да последва дребните деспоти на Тоскана, Парма, Модена и др. т. в стремителното им бягство към Виена, където те разчитат на безопасност¹⁷⁸. Ротшилдовци оплакват 11 милиона долара, които те загубиха поради обезценяването на ценните книжа, предизвикано от заплахата на Бонапарт пред Хюбнер, и се отказват решително от утешения. Фабрикантите и търговците с мъка си дават сметка, че очакваната от тях жътва през 1859 г., както личи, трябва да отстъпи на „жътвата на смъртта“. Навсякъде опасения, недоволство и негодуване разтърсват опората, върху която само до преди няколко месеца почиваше толкова надеждно тронът на героя от декември.

Събореният, разрушеният кумир никога вече не може да бъде върнат на своя пиедестал. Той може да отстъпи от страх пред бурята, предизвикана от самия него, и отново да получи благословията на папата и благоразположението на британската кралица; но и едното, и другото ще бъде само на думи. И папата, и кралицата го знаят сега такъв, какъвто народите отдавна вече го знаеха — безразсъден играч, отчаян авантюрист, който еднакво охотно ще играе с кралски зарчета, както и с всякакви други, стига само да очаква печалба от играта. Те го смятат за

* — държавния преврат. *Ред.*

човек, за когото, добрал се като Макбет до короната по кървав път, е по-лесно да върви напред, отколкото да се върне към мир и спокойствие. От момента, в който се изказа демонстративно против Австрия, Луи Наполеон стоеше и стои самотен сред коронованите особи. Младият руски император* може още, с оглед на собствените си цели, да минава за негов приятел; но това е само привидно. Наполеон I от 1813 г. е прототип на Наполеон III от 1859 година. И вероятно последният също така ще се устреми срещу съдбата си, както се устреми на времето си първият.

Написано от К. Маркс около 18 март
1859 г.

Печата се по текста на вестника
Превод от английски

Изпечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5598, 31 март 1859 г.,
като уводна

* — Александър II. Ред.

Ф. ЕНГЕЛС

ПРЕДСТОЯЩИЯТ МИРЕН КОНГРЕС

Готовността, с която Луи Наполеон се съгласи с предложението да се свика конгрес, който да обсъди италианския въпрос, беше по-скоро лошо, отколкото добро предзнаменование за мира в Европа. Ако един монарх, всяко действие на когото през последните шест месеца приближаваше без съмнение войната, изведнъж прави остър завой и се хваща за едно предложение, което външно има за цел да се запази мирът, ние веднага ще извадим заключението, че зад кулисите се крият неща, които, ако бяха известни, биха отстранили привидната непоследователност на действията му. Така именно стои въпросът за европейския конгрес. Онова, което на пръв поглед изглеждаше опит да се запази мирът, сега се оказва нов предлог за печелене на време с цел да се довършат военните приготовления. Конгресът бе предложен неотдавна и докато още нищо не е решено за мястото, където той трябва да се събере, както и за условията, при които трябва да се състои, докато откриването му, ако изобщо е съдено той да се състои, се отлага най-малкото за края на април. — френската армия получи заповед да пристъпи към формиране на четвърти батальон във всеки полк, а шест френски дивизии трябва да бъдат поставени в бойна готовност. Заслужава си да се спрем на тези факти.

Френската пехота, освен стрелците, зуавите, чуждестранния легион, туземните алжирски отряди и другите специални части, се състои от 8 гвардейски и 100 линейни полка. Тези 100 линейни полка се състоят в мирно време от три батальона всеки, два строеви и един учебно-резервен батальон; по такъв начин един

полк наброява от 1 500 до 1 800 души под оръжие. Освен това той включва толкова или дори повече хора, намиращи се в отпуск, които, когато полкът премине към военновременен положение, са длъжни да се присъединят веднага към своята част. В този случай общата численост на три батальона ще възлиза на 3 600 до 4 000 души. Тъй като за един учебно-резервен батальон се оставят от 500 до 600 души, два строеви батальона трябва да наброят от 1 500 до 1 700 души всеки; такава численост прави батальона съвсем неспособен да маневрира. За да могат всички тези обучени войници да бъдат ефикасно използвани във военни действия, необходимо е веднага да се формира във всеки полк нов строеви батальон, благодарение на което численият състав на всеки батальон като тактическа единица се намалява приблизително на 1 000 души, което е днес средната цифра, приета в повечето европейски армии. Ето защо формирането на четвъртите батальони е необходима предварителна крачка за поставяне на френската армия в бойна готовност; едва тогава армията ще има необходимата организация, за да побере наличния брой обучени хора. Това обстоятелство придава особено значение на споменатото по-горе формиране на четвъртите батальони: то означава готовност за война. Начинът за създаване на тези четвърти батальони е много прост: пета и шеста рота на трите съществуващи батальона (всеки от по шест роти) се обединяват в четвърти батальон, а от останалите четири роти се отделят необходимият брой офицери и войници за формиране на две нови роти във всеки батальон. Новият батальон се превръща в учебно-резервен, докато третият се преустройва в строеви. Заедно с гвардията, стрелците и другите специални части броят на батальоните във френската армия ще се равнява в такъв случай на около 480 — достатъчно количество, за да поберат около 500 000 души; ако това се окаже недостатъчно, четвъртите батальони би могло да се преустроят в строеви, а новоформирани пети батальони да станат учебно-резервни. Такъв процес наистина имаше в края на Кримската война, когато армията наброяваше 545 батальона.

Друга мярка, която последва веднага след първата, доказва, че тази крачка на френското правителство наистина не означава нищо друго освен непосредствена готовност за война. Шест дивизии получиха заповед да преминат към военновременен положение, т. е. да прекратят отпуската на своите войници. Френската пехотна дивизия се състои от четири линейни полка, или две линейни бригади и един батальон пешни стрелци, или общо 13 батальона, което се равнява на около 14 000 души. При все че номерата на тези шест дивизии не се споменават, не е трудно

да се досети човек, за кои от тях се отнася заповедта. На първо място тук се имат предвид четирите дивизии, които вече са на Рона, между тях — дивизията на генерал Рено, току-що завърнала се от Алжир; след това дивизията на Бурбаки, която получи заповед да бъде натоварена в Алжир на кораби; и най-последна дивизия от парижката армия, която, както съобщават, е получила заповед да бъде всеки момент готова за действие. Тези шест дивизии имат в състава си около 85 000 пехотинци, което заедно със съответната артилерия, кавалерия и обоз образува една армия, вероятно надхвърляща 100 000 души. Тези дивизии могат да се считат като основно ядро на военните сили, които трябва да образуват италианската армия в предстоящата кампания.

Предвид на общото желание за мир във Франция, на силното национално и антифренско движение в Германия и позицията на Англия, Луи Наполеон очевидно не се решаваше да предприема такава крачка — да мобилизира своята армия, — без да направи същевременно нещо, което би накарало хората да повярват, че той не е решил безвъзвратно да започне война и би бил доволен от всяка възможност за подобряване на положението в Италия, което би могло да се постигне чрез конгрес. Историята на военните приготовления потвърждава това гледище и разкрива нови причини, поради които тази мистификация е влизала в неговите планове.

След като новогодишният прием в Тюйлери показва, че намеренията му имат за цел да предизвикат усложнения с Австрия, започна това, което бихме могли да наречем надпреварване във въоръжаването между Франция и Сардиния, от една страна, и Австрия — от друга. Последната държава обаче доказа веднага, че е изпреварила съперниците си. За няколко дни цял армейски корпус беше прехвърлен с поразителна бързина в Италия и когато съобщенията за съсредоточаване на френски и сардински войски взеха още по-заstraшителен характер, войниците, числящи се към италианската армия и намиращи се в отпуски, за три седмици бяха събрани и върнати в техните полкове, като същевременно отпускарите и рекрутите от италианските провинции бяха също мобилизирани и разпратени в своите части по гарнизоните във вътрешността на страната. Редът и бързината, с които бе извършено всичко това, са най-доброто доказателство за съвършенството на австрийската военна система и за пълната боеспособност на австрийската армия. Наистина едно време австрийците минаваха за бавни, педантични и непохватни, но тази репутация бе вече достатъчно убедително опровергана от

начина, по който Радецки използва войските си през 1848—1849 г., обаче едва ли можеше да се очакват такова гладко функциониране на механизма и такава бойна готовност в най-кратък срок. Тук не бяха нужни никакви нови формации; строевите батальони в Италия трябваше да получат само своите запасни войници, за да достигнат пълната си численост, докато преустройството на учебно-резервните батальони в строеви и организирането на нови учебно-резервни поделения става в дълбокия тил и по никакъв начин не отлага комплектуването на строевите части от армията.

Трябва да се признае, че и на Сардиния не бяха нужни никакви нови формации. Нейната организация беше напълно задоволителна. Друго беше положението при французите. За мобилизацията беше необходимо значително време. Създаването на четвъртите батальони трябваше да предшества прекратяването на отпуската на войниците. Освен това Луи Наполеон трябваше да предвиди възможността за война с Германския съюз, в случай че нападне Австрия. По такъв начин, докато Австрия, открита за нападение само откъм италианската или южната си граница и прикрита на запад от Германия, можеше да хвърли в Италия твърде значителна част от военните си сили и в случай на необходимост да започне веднага война, френското правителство трябваше да съсредоточи всичките си военни сили, преди да се реши да премине към настъпателни операции; поради това трябваше първо да се свикат едновременно новият набор за 1859 г. и 50 000 доброволци, на които Франция изобщо разчита в случай на война. За всичко това би било необходимо много време; а при това положение едно прибързано започване на кампанията съвсем не беше от полза за Луи Наполеон. Наистина, ако вземем знаменитата статия за френската армия в „Constitutionnel“, която, както помнят читателите, изхождаше непосредствено от самия Наполеон*, ще видим, че той определяше края на май като срок, в който френската армия ще достигне около 700 000 души. Значи дотогава Австрия би имала относително предимство пред Франция; и тъй като работата вървеше явно и бързо към открито скъсване, мирният конгрес дойде като превъзходно средство, за да се спечели време.

Трябва да се разгледа и още един въпрос. Сега не може да се съмняваме, че Русия има пръст в тази работа. От само себе си се разбира, че тя се стреми да унижи Австрия; очевидно е също и това, че обръкването в Западна Европа ѝ дава свобода на

* Виж настоящия том, стр. 192—197. *Ред.*

действие на Дунав, за да си върне онова, което загуби по Парижкия мир; неотдавнашната ѝ политика по отношение на румънските княжества, Сърбия и славянското население на Турция доказва, че тя има свои собствени планове спрямо тези страни¹⁷⁹. Най-доброто, което тя може да направи, за да отмъсти на Австрия, е да съживи, докато Австрия ще воюва, панслависткото движение сред милионите австрийски славяни. За да изпълни всичко това, а ако е възможно — и повече от това, тя трябва също да съсредоточи свои войски и да подготви почвата за това; но за всички тези неща ще ѝ бъде нужно време. Освен това, за да заеме пасивно враждебна позиция спрямо Австрия, е необходим предлог, а никъде не може така лесно да се намери удобен случай за една лека караница, както на подобен конгрес. Затова този конгрес, стига само той да се състои някога, не ще бъде нищо друго освен „самоизмама, посмешнице и капан“, вместо да стане сериозен или най-малкото честен опит да се запази мирът; и едва ли може да има съмнение, че сега всички велики сили са напълно убедени, че цялата тази работа ще излезе празна формалност, която трябва да се свърши докрай, за да се отклони вниманието на обществеността и да се скрият истинските планове, на които е още рано да се дава гласност.

Написано от Ф. Енгелс в началото на април 1859 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5618, 23 април 1859 г., като вводна

*Печата се по текста на вестника
Превод от английски*

К. МАРКС

ТЕЖКО РАЗСТРОЙСТВО НА ИНДИЙСКИТЕ ФИНАНСИ

I

Лондон, 8 април 1859 г.

Финансовата криза в Индия, която наред със слуховете за война и предизборната агитация е главната тема, поглътща вниманието на английската общественост, трябва да бъде разглеждана от двойка гледна точка: наред с временните тя влече след себе си и постоянни затруднения.

На 14 февруари лорд Стенли внесе в камарата на общините законопроект, който упълномощава правителството да обяви в Англия заем на сума 7 000 000 л. ст. за покриване на извънредните разходи на индийската администрация през тази година. Шест седмици по-късно самодоволното тържествоване на Джон Бул във връзка с това, че индийското въстание¹⁸⁰ му струва твърде евтино, беше грубо нарушено от пристигането на континенталната поща, която донесе до ушите му риданието на калкутското правителство по повод на тежкото финансово положение на Индия. На 25 март лорд Дерби се изправи в камарата на лордовете и заяви, че освен заема от 7 000 000 л. ст., който сега е предложен за одобрение от парламента, ще бъде необходим нов индийски заем от 5 000 000 л. ст. за покриване на нуждите през тази година, и че дори в този случай ще останат известни претенции за компенсация и пари за награди¹⁸¹, възлизали най-малкото на 2 000 000 л. ст., които ще трябва да бъдат изплатени от някакви, засега още неизвестни, източници. За да подслади хапчето, в първото си изказване лорд Стенли се погрижи само за нуждите на индийското ковчежничество в Лондон, като предложи на британското правителство в Индия да се оправя със собствени средства, макар че от получените телеграми той не е

могъл да не знае, че тези средства са далеч недостатъчни. Независимо от разходите на самото британско правителство или на индийската администрация в Лондон, лорд Канинг изчисли дефицита в бюджета на правителството в Калкута за текущата 1859/1860 г. на 12 000 000 л. ст., изхождайки от увеличението на обикновените приходи с 800 000 л. ст., и от намалението на военните разходи с 2 000 000 лири стерлинги. Нуждата на правителството в Калкута от пари стигна дотам, че то прекрати изплащането на заплатите на част от своите граждански служители; кредитът му толкова спадна, че петпроцентовите правителствени ценни книжа се котираха с 12% отстъпка от номиналната им стойност и бъркотията във финансите му стигна дотам, че то ще може да бъде спасено от банкрут само ако в продължение на няколко месеца се изпрати от Англия в Индия по море сребро за 3 000 000 лири стерлинги. Така се изясняват три обстоятелства. Първо, първоначалната декларация на лорд Стенли беше „усукване“: не само не бяха взети под внимание всички индийски задължения, но не беше дори споменато за непосредствените нужди на индийското правителство в Индия. Второ, през цялото време на въстанието, ако не се смята изпратеното през 1857 г. от Лондон за Индия сребро на сума 1 000 000 л. ст., калкутското правителство беше оставено само да се оправя, за да покрие от собствените си източници по-голямата част от извънредните военни разходи, които, разбира се, трябваше да се плащат в Индия, разходите за допълнително настаняване в казармите на около 60 000 европейски войници, за компенсиране на разграбените ценности, както и приходите на местната администрация, изчезнали напълно вследствие на въстанието. Трето, освен нуждите на индийското ведомство в Англия, има още един дефицит от 12 000 000 л. ст., който трябва да бъде покрит тази година. Посредством операции, със съмнителния характер на които няма да се занимаваме, тази сума трябва да бъде намалена на 9 000 000 л. ст., от които 5 000 000 л. ст. трябва да бъдат осигурени чрез заем в Индия, а 4 000 000 л. ст. — чрез заем в Англия. От последната сума 1 000 000 л. ст. в сребро на пръчки бяха вече изпратени по море от Лондон за Калкута и още 2 000 000 л. ст. трябва да бъдат изпратени в най-скоро време.

От този кратък отчет може да се види, че английските господари постъпиха твърде недобросъвестно с правителството на Индия, като го зарязаха в тежко положение само за да хвърлят прах в очите на Джон Бул; от друга страна, трябва да се признае, че по своята несръчност финансовите операции на лорд Канинг надминават дори неговите военни и политически подвизи.

До края на януари 1859 г. той успяваше да осигурява необходимите средства с помощта на заеми в Индия, обявявани отчасти под формата на пускане на правителствени ценни книжа, отчасти под формата на пускане на съкровищни бонове. Но колкото и странно да е, усилията му достигаха целта по време на революцията, но претърпяха пълен неуспех, след като английското господство беше възстановено със силата на юръжието. При това те не само претърпяха неуспех, но що се отнася до правителствените ценни книжа, се стигна дори до паника; настъпи небивало падане на стойността на всички фондове, съпроводено от протестите на търговските палати в Бомбай и Калкута; в Калкута публични събрания на английски и местни финансови магнати осъждаха неустойчивостта, произволния характер, безпомощността и несъстоятелността на правителствените мероприятия. Заемният капитал в Индия, който снабдяваше правителството с парични средства до януари 1859 г., започна след това да пресъхва и възможностите на правителството да получава кредити очевидно бяха изчерпани. Фактически заемите, които от 1841 до 1857 г. достигнаха 21 000 000 л. ст., само за две години, 1857 и 1858, погълнаха около 9 000 000 л. ст., което се равнява почти на половината от парите, взети на заем през предишните 16 години. При все че този недостиг на средства обяснява необходимостта от по-нататъшно увеличаване на лихвата за правителствените заеми от 4% на 6%, той естествено далеч не може да обясни паниката на индийския фондов пазар и пълната неспособност на генерал-губернатора да задоволи най-неотложните нужди. Загадката се решава с факта, че за лорд Канинг стана обикновена маневра да пуска нови заеми с по-висока лихва от лихвата на заемите, *чиято подписка още не е приключена*, без каквото и да е предварително предупреждаване на обществеността, на която, освен това, той не съобщава нищо за бъдещите финансови операции. Обезценяването на фондовете в резултат на тези маневри беше изчислено на не по-малко от 11 000 000 лири стерлинги. Притиснат от сиромашията на хазната, изплашен от паниката на фондовия пазар, подтикван от протестите на търговските палати, както и от събранията в Калкута, лорд Канинг сметна за необходимо да стане добро момче и да се старее да действа съгласно пожеланията на финансовите кръгове; но съобщението му от 21 февруари 1859 г. отново показва, че разсъдъкът на човека не зависи от волята му. Какво трябваше да направи? Не трябваше да пуска едновременно два заема при различни условия, а веднага да съобщи на финансовите кръгове сумата, необходима за текущата година, и да не ги лъже с декларации, след-

ваши една след друга и противоречащи една на друга. А какво прави в съобщението си лорд Канинг? Отначало той казва, че е необходимо да се получи за 1859/1860 г. чрез заем на индийския пазар сума от 5 000 000 л. ст. при $5\frac{1}{2}\%$, и че

„когато тази сума бъде реализирана, подписката за заема 1859/1860 г. ще бъде прекратена, и през тази година в Индия не ще има повече нови заеми“.

В същото това съобщение, обезценявайки напълно току-що дадените от него уверения, той продължава:

„През 1859/1860 г. в Индия не ще бъде пуснат заем с по-висока лихва, освен по указание на английското правителство“.

Но и това не е всичко. Фактически той обявява *двоен заем* при различни условия. Като оповестява, че „от 30 април се прекратява пускането на съкровищни бонове при условията, съобщени на 26 януари 1859 г.“, той заявява, „че нови съкровищни бонове ще бъдат пуснати от 1 май и че те ще носят около $5\frac{3}{4}\%$ и ще подлежат на изкупуване в продължение на една година от деня на пускането им. Двата заема са открити едновременно, тъй като подписката за обявения през януари заем още не е приключена. Единствения финансов въпрос, който лорд Канинг очевидно е способен да схване, е, че годишната му заплата се равнява номинално на 20 000 л. ст., а фактически стига до 40 000 лири стерлинги. Въпреки насмешките на кабинета Дерби и своята общоизвестна неспособност, той продължава да се държи за поста си от „чувство за дълг“.

Последиците от индийската финансова криза за английския вътрешен пазар са вече напълно очевидни. Преди всичко изпращането на сребро за сметка на правителството, заедно с големите пратки на сребро по търговските плащания в един период, когато обикновените доставки на сребро от Мексико се бавеха поради силните вълнения в тази страна¹⁸², естествено повишиха цената на среброто на пръчки. На 25 март тя стигна до надутата по изкуствен начин цена $62\frac{3}{4}$ пенса за стандартна унция; това доведе до такъв прилив на сребро от всички части на Европа, че цената му в Лондон спадна отново на $62\frac{3}{8}$ пенса, докато скотовият процент в Хамбург се повиши от $2\frac{1}{2}$ на 3%. Вследствие на този усилен внос на сребро курсът на борсата се измени неблагоприятно за Англия и започна отлив на злато на пръчки, който засега само освобождава лондонския паричен пазар от излишните пари, но в края на краищата може да му се отрази сериозно, ако се вземе под внимание, че към това обстоятелство се прибавят значителни континентални заеми. Както и да е, обез-

ценяването на лондонския паричен пазар на индийските правителствени ценни книжа и на гарантираните железопътни акции, което ще се отрази неблагоприятно на правителствените и железопътни заеми, предстоящи още през този сезон, без съмнение е най-сериозната последица за английския пазар от индийската финансова криза. Акциите на много индийски железопътни линии се продават с отстъпка от 2 или 3% от номиналната стойност, макар че правителството гарантира 5% доход от тях.

Но като вземам всичко това под внимание, аз все пак смятам кратковременната индийска финансова паника за второстепенен въпрос в сравнение с общата криза на индийското съкровище, която може би ще ми се удаде случай занаяпред да разгледам.

II

Лондон, 12 април 1859 г.

Съобщенията от последната континентална поща не само не говорят за някакво отслабване на финансовата криза в Индия, но, напротив, показват такова състояние на бъркотията, каквото едва ли можеше да се предположи. Машинациите, към които е принудено да прибегва правителството на Индия, за да покрива най-неотложните си нужди, могат да бъдат илюстрирани най-добре с едно неотдавнашно мероприятие на губернатора на Бомбай. Бомбай е пазар, на който ежегодно се пласират средно 30 000 сандъка опиум от Малва, доставян на партиди от 2 000—3 000 сандъка всеки месец; доставките се изплащат с полици, теглени срещу Бомбай. Като облага всеки сандък, внасян в Бомбай, с 400 рупии такса, правителството получава всяка година приход от малвския опиум в размер на 1 200 000 лири стерлинги. С цел да попълни изпразнената си хазна и да предотврати назряващия банкрут, бомбайският губернатор обяви сега, че увеличава митото за всеки сандък малвски опиум от 400 на 500 рупии; но в същото време той съобщава, че увеличеното мито ще се събира едва от 1 юли, така че собствениците на малвски опиум имат право да внасят наркозата в продължение на още четири месеца при старото мито. Тъй като на 15 юни започва мусонът, от средата на март, когато беше съобщено за повишаването на митото, до 1 юли остават само два и половина месеца, през които може да се внася опиум. От само себе си се разбира, че собствениците на малвски опиум ще се възползват от предоставеното им време, за да внасят опиум при старото мито и следователно за два и половина месеца ще пласират целия си наличен запас в прези-

дентството¹⁸³. Тъй като количеството опиум както от старата, така и от новата реколта, намиращо се в Малва, възлиза на 26 000 сандъка, а цената на малвския опиум достига 1 250 рупии сандъка, малвските търговци ще трябва да предявят пред бомбайските търговци полици за не по-малко от 3 000 000 л. ст., от които повече от 1 000 000 лири трябва да попаднат в бомбайската хазна. Целта на тази финансова машинация е съвсем очевидна. Бъдещото повишение на митото се поставя пред търговците на опиум *in terrorem**, за да може да се прибере предварително целият годишен приход от митото върху опиума и да се принудят търгуващите с тази стока да го заплатят веднага. Съвсем излишно е да се спираме надълго и широко върху шарлатанския характер на това изобретение, което пълни сега хазната, но в близките няколко месеца ще създаде съответна празнина в нея; трудно е обаче да се посочи по-поразителен пример за изчерпването на средствата, намиращи се на разположение на наследниците на Великия Могол¹⁸⁴.

Нека разгледаме сега общото състояние на индийските финансии, в което те се оказаха в резултат на последното въстание. Според последните официални изчисления чистият приход, който британците получават от своето индийско владение, се равнява на 23 208 000 л. ст., или кръгло 24 000 000 лири стерлинги. Този ежегоден приход никога не е бил достатъчен, за да покрие ежегодния разход. От 1836 до 1850 г. чистият дефицит е възлизал на 13 171 096 л. ст., или средно около 1 000 000 л. ст. годишно. Дори през 1856 г., когато хазната беше като никога пълна благодарение на широко провежданите от лорд Далхузи анексии, грабежи и шантажи, приходите не бяха равни на разходите, а, напротив, към натрупания дефицит се прибавиха около четвърт милион лири стерлинги. През 1857 г. дефицитът възлизаше на 9 000 000 л. ст., през 1858 г. той достигна 13 000 000 л. ст., а през 1859 г. самото индийско правителство го определяше на 12 000 000 лири стерлинги. И така, първото заключение, до което стигаме, е, че дори при обикновени обстоятелства дефицитът непрекъснато се е увеличавал и че при извънредни обстоятелства той трябва да стигне до половината и дори повече от годишния приход.

Възниква въпросът, доколко тази съществуваща вече пропаст между разходите и приходите на индийското правителство се е увеличила вследствие на неотдавнашните събития? Новият постоянен дълг на Индия, който се увеличи във връзка със смазването на въстанието на сипаите, се оценява дори от най-опти-

* — като заплаха. *Ред.*

мистичните английски финансисти на сума между 40 000 000 и 50 000 000 л. ст., докато г. Уилсън оценява *постоянния дефицит*, или ежегодната лихва по този нов дълг, която трябва да бъде изплащана от ежегодния приход, на не по-малко от 3 000 000 лири стерлинги. Би било обаче голяма грешка да се смята, че този постоянен дефицит от 3 000 000 е единственото наследство, оставено от въстаниците на техните победители. Разноските по смазването на въстанието не са само въпрос на миналото, но в значителна степен и на бъдещето. Дори в спокойни времена, преди да започне въстанието, военните разходи поглъщаха най-малкото 60% от всички обикновени приходи, тъй като превишаваха 12 000 000 л. ст., но сега положението се измени. В началото на въстанието бойният състав на европейската армия в Индия възлизаше на 38 000 души, докато туземната армия наброяваше 260 000 души. Сегашните военни сили в Индия се състоят от 112 000 европейски и 320 000 туземни войници, включително туземната полиция. Би могло с достатъчно основание да се каже, че тези небивали цифри ще вземат по-умерени размери с изчезването на извънредните обстоятелства, поради които те се увеличили до днешния си обем. Обаче военната комисия, назначена от британското правителство, стигна до заключението, че в Индия ще бъде необходима постоянна европейска армия от 80 000 души, при туземна армия от 200 000 души, което означава почти двойно увеличение на военните разходи в сравнение с първоначалния им размер. На 7 април по време на разискванията в камарата на лордовете по индийските финанси всички авторитетни оратори бяха единодушни по две точки: те признаваха, от една страна, че ежегодните разходи само за армията, възлизали на почти 20 000 000 л. ст., са несъвместими с чистия приход на Индия от общо 24 000 000 л. ст., а, от друга страна, че е трудно да си представи човек такова положение, което би позволило на англичаните, без риск, да оставят Индия неопределен брой години без европейска армия, която да не е два пъти по-голяма от преди започването на въстанието. Но дори да предположим, че е възможно дълго време европейските войски да бъдат увеличени само с една трета в сравнение с първоначалния им състав, получаваме нов постоянен ежегоден дефицит най-малкото от 4 000 000 лири стерлинги. И така, новият постоянен дефицит, произхождащ, от една страна, от консолидирания дълг, образуван по време на въстанието, и, от друга страна, от постоянното увеличение на числеността на британските войски в Индия, и при най-умерено изчисление ще бъде не по-малък от 7 000 000 лири стерлинги.

Към това трябва да се прибавят още две други пера, едно от които произхожда от увеличението на задълженията, а другото — от намалението на приходите. Според едно неотдавнашно съобщение на железопътния отдел при индийското ведомство в Лондон, общата дължина на утвърдените за Индия железопътни линии се равнява на 4 817 мили, от които досега са построени само 559 мили. Целият капитал, вложен от различните железопътни компании, възлиза на 40 000 000 л. ст., от които 19 000 000 л. ст. са вложени, а 21 000 000 л. ст. трябва тепърва да бъдат внесени, като подписката за 96% от цялата сума беше покрита в Англия и само 4% — в Индия. За тази сума от 40 000 000 л. ст. правителството гарантира 5% доход, така че годишната лихва, която трябва да бъде изплатена от приходите на Индия, достига 2 000 000 л. ст., които трябва да се изплащат още преди железопътните линии да започнат да действуват и да носят някакъв доход. Граф Еленбъро изчислява загубата за индийските финанси от този източник през идните три години на 6 000 000 л. ст., а впоследствие постоянния дефицит от тези железопътни линии — на половин милион годишно. Най-после, от 24 000 000 л. ст. индийски чист приход 3 619 000 л. ст. идват от продажбата на опиум в други страни — източник на приход, който, както сега навсякъде признават, трябва да се намали значително по силата на последния договор с Китай¹⁸⁵. Така става очевидно, че освен извънредните разходи, които се налагат от необходимостта да се доведе докрай смазването на въстанието, ежегодният постоянен дефицит, най-малкото от 8 000 000 л. ст., ще трябва да се покрива от чистия приход от 24 000 000 л. ст., които правителството ще съумее може би да увеличи чрез нови данъци на 26 000 000 л. ст. Неизбежен резултат от това положение на нещата ще бъде необходимостта да се стоварят върху английския данъкоплатец задълженията по индийския дълг и, както заяви в камарата на общините сър Д. К. Луис,

„да се гласуват ежегодно четири или пет милиона като субсидия за така наречената ценна колония на британската корона“.

Трябва да се признае, че този финансов резултат от „славното“ повторно завоюване на Индия далеч не прави очарователно впечатление и че Джон Бул ще трябва да плати твърде високи покровителствени мита, за да осигури на манчестерските фритредери монопол върху индийския пазар.

Написано от К. Маркс на 8 и 12 април
1859 г.

Печата се по текста на вестника
Превод от английски

Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5624, 30 април 1859 г.

Ф. ЕНГЕЛС

*НЕИЗБЕЖНОСТТА НА ВОЙНАТА

Лондон, петък, 15 април 1859 г.

Въпреки че дипломатията все още полага всевъзможни усилия за свикване на конгрес, като разчита по такъв начин да постигне мирно разрешение на италианския въпрос, никой вече не вярва във възможността да се избегне войната. Английският кабинет и Прусия са несъмнено искрени в стремежа си към мир, но Франция и Русия участваха във водените сега преговори само с цел да печелят време. Монсени, през който френската армия ще трябва да мине по своя път за Италия, все още е покрит с дълбок сняг. Във Франция и Алжир трябва да бъдат комплектувани няколко нови френски и арабски полка, подготовката за превозване на войските от Марсилия и Тулон до Генуа още не е завършена, а русите се нуждаят от известно време, за да организират влашката милиция и нередовната сръбска армия. Междувременно във Виена надделява военната партия и Франц-Йосиф за нищо не жадува така пламенно, както за първия оръдеен залп. В такъв случай защо той поддържа предложенията за свикване на конгрес, щом знае, че дипломатическото отлагане само ще изтощи финансите му и ще засили враговете му? Отговорът се крие в позицията на пруския принц, който, незаразен от обзеления германците ентусиазъм, се опитва да намери благовиден предлог, за да се запази действителен неутралитет и да се избягнат разорителните разходи на един въоръжен неутралитет, който ще доведе рано или късно до война. Ако в стремежа си да разгроми пиемонтската армия Австрия започне война, една такава политика на берлинския кабинет ще бъде оправдана дори в очите на германците; при това едно нападение на французите

над Австрия в Ломбардия ще повлече неизбежно след себе си официален апел на Франц-Йосиф към Германския съюз да постави съюзната армия в бойна готовност. Тъй като истинските намерения на Австрия са именно такива, крайно забавно е да се наблюдава как дипломатите на различните страни се стараят да се надминат едни други с хитроумни планове, които имат за цел да накарат противника да нанесе първия удар. Франция се оплаква от деспотизма на австрийците; човекът, който засели Ламбеса и Кайена с френски републиканци, е шокиран, че Франц-Йосиф пълни затворите си с италиански републиканци! От друга страна, Австрия, която заграби Краков и отмени унгарската конституция¹⁸⁶, се позовава сериозно на светостта на договорите. Русия, която си спомни внезапно, че книжните пари са голямо зло, и която във връзка с това получава огромен заем, естествено, не иска война, а предлага четири точки като основа за конгрес. Те съответствуват напълно на широко известните четири точки, предложени от Русия на Австрия по време на Кримската война¹⁸⁷. Те съдържат искания за отказ от протектората над италианските херцогства, за свикване на конгрес, който да постави ред в управлението на Италия и да реши въпроса за необходимите в тази страна реформи, както и за ревизиране на второстепенните точки на големите договори, като например правото да се поддържат гарнизони във Ферара, Комачио и Пиаченца¹⁸⁸, които ще станат излишни след обявяването на неутралитета на Италия. Англия подхваща добросъвестно тези предложения, придава им смекчена форма и ги съобщава на Австрия. Граф Буол естествено бърза да ги приеме, но с такива двусмислени изрази, които не оставят никакво съмнение за желанието му да ги отхвърли напълно. Но той добавя нова точка — предарително общо разоръжаване. Лорд Малмсбъри преценява това предложение като много разумно и подканя граф Кавур да разпусне част от сардинската армия и да облекчи по такъв начин тежкото бреме на страната. Граф Кавур не възразява ни най-малко против това прекрасно предложение, но посочвайки огромните военни сили на австрийците в Ломбардия, се обръща към граф Буол с думите: „След вас“. Граф Буол отговаря, че не може да разпусне своите скъпо струващи батальони, докато Наполеон не стори същото. Наполеон възразява хладнокръвно: „Не съм се въоръжавал и поради това не мога да се разоръжа. Не съм молил за заем нито Ротшилд, нито Перейра; нямам военен бюджет. Аз поддържам своята армия от общия бюджет на страната; как тогава да се разоръжа?“ Слisan от безсрамието на този отговор, но все още обзет от силното желание да постави

на изпитание дипломатическото си щастие, лорд Малмсбъри предлага по-нататък конгресът да обсъди и разреши преди всичко въпроса за разоръжаването; но борсата и заедно с нея всички разумни хора в Европа се надсмиват над простодушието му и се готвят за най-лошото. Германският народ е силно развълнуван. В ХанOVER обаче поощряването от двора раздражение против Франция взе неочаквано друг обрат. Пробудените от апатията хора смятат, че е дошло времето да се направи равностметка вътре в страната, както и вън от нея, и в случай че днешното неопределено положение продължи още два месеца, Германия сигурно ще предприеме действия против Франция, но за да ги предприеме, ще постави като необходимо условие свободата и единството на своята страна. На пруския принц тези настроения на съотечествениците му са известни по-добре, отколкото на Франц-Йосиф или на баварския крал*, и поради това той се опитва да попречи на разпространението на вълненията, които неизбежно застрашават полудеспотическите му стремежи.

За Русия случаят сега е удобен или да съсипе Турската империя с въстания в Босна, България и Албания, или да отлъсти на австрийския император. Разбира се, тя не ще воюва срещу Франц-Йосиф, но може да поощрява и поддържа едно моладвско-влашко нахлуване в Трансилвания и сръбско нахлуване в Унгария. Именно чрез влашките и славянските елементи царят ще се опита да предизвика вълнения в Унгария, тъй като в противен случай свободна и независима Унгария може да се окаже поздрава бариера за агресивната му политика от отслабналия централизиран деспотизъм на Австрия.

Неаполитанският крал** е на смъртно легло. Кралството е обхванато от силно вълнение; едни говорят за конституция, други за въстание на привържениците на Мюрат. Най-вероятно е да се образува правителство начело с Филанджери, херцог Сатриано, представител на просветения абсолютизъм по пруски образец. Но предвид на италианската криза такава система не може да бъде трайна и скоро би отстъпила мястото си, първо, на една конституция, а след това и на въстание в Сицилия, през време на което привържениците на Мюрат биха ловили риба в мътна вода.

Написано от Ф. Енгелс около 11 април 1859 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5624, 30 април 1859 г.

* Максимилиан II. Ред.

** Фердинанд II. Ред.

К. МАРКС

ПРЕДСТОЯЩИЯТ МИРЕН КОНГРЕС

Париж, 14 април 1859 г.

Най-после британското правителство сметна за необходимо да посвети обществеността в официалната история на европейския конгрес, този Deus ex machina*, изкаран на сцената от руските и френските режисьори, когато видяха колко изостават от Австрия във военните си приготовления. Може преди всичко да се отбележи, че нотата на граф Буол до г-н Балабин, руския посланик, датирана: Виена, 23 март 1859 г., и другата нота на австрийския министър, адресирана до лорд Лофтъс, британския посланик при виенския двор, и датирана: Виена, 31 март, са били поверително съобщени на виенските вестници от австрийското правителство на 8 април, докато Джон Бул се е запознал с тях не по-рано от 13 април. Но това не е всичко. Нотата на граф Буол до г-н Балабин в оня вид, в който е била съобщена на лондонския „Times“ от английското правителство, съдържа само част от австрийската нота; в нея са изпуснати някои извънредно важни места; ще се постарая да ги предам в тази статия, за да дам на Джон Бул възможност да се запознае чрез Ню Йорк с дипломатическите новини, които английското правителство не смята за безопасно да доверява на проникателния му ум.

Още от пръв поглед върху нотата на Буол до г-н Балабин се вижда, че предложението да се свика конгрес идва от Русия, или, с други думи, че това е ход, предприет съвместно от съюз-

* буквално „бог от машина“ (в античния театър актьорите, които играели ролята на богове, се появявали на сцената с помощта на специални механизми); в преносен смисъл — неочаквано появяващо се лице или обстоятелство, което спасява положението. *Ред.*

ните шахматисти в С.-Петербург и Париж — факт, който едва ли има за цел да ни внуши особено възхищение от проникателността или искреността на господарите от Даунинг-стрийт, които дори в парламента не се отказаха от претенциите си за патент върху това изобретение. От самата нота се вижда, че Австрия (и тази точка беше грижливо скрита в съобщението на френския „Moniteur“ за присъединяването на Австрия към предложението да се свика общ конгрес) се е съгласила да се срещне с другите велики сили на конгреса само при известни условия.

„В случай че“ — казва граф Буол — „освен този въпрос“ (т. е. унищожаването на „политическата система в Сардиния“) „силите сметнат за необходимо да поставят на обсъждане други въпроси, необходимо е те да бъдат предварително точно определени и дотолкова, доколкото биха засегнали вътрешния режим на други суверенни държави, долуподписаният се не би могъл да не настоява преди всичко процедурата на обсъждането в този случай да съответствува на принципите, формулирани в Аахенския протокол от 15 ноември 1818 година.“

Така Австрия прие руското предложение за свикване на общ конгрес при следните четири условия: първо, главната цел на конгреса трябва да бъде унижаването на Сардиния и приемането на решения в интерес на Австрия; второ, Аахенският протокол¹⁸⁹ трябва да бъде признат за основа на дискусиата; трето, „преди започването на каквато и да е конференция Сардиния трябва да се разоръжи“, и, най-после, въпросите, които подлежат на обсъждане, „трябва да бъдат точно установени предварително“. Първата точка не се нуждае от коментари. За да не остави никакво съмнение в нейното значение, граф Буол добавя нарочно, че я смята за „единствена съществено важна за моралното омиротворяване на Италия“.

Втората точка — признаването на Аахенския протокол — би довела до непосредственото признаване от Франция на договорите от 1815 г. и на специалните договори на Австрия с италианските държави. Но това, което Бонапарт желае, е именно анулиране на договорите от 1815 г., върху които почива господството на Австрия над Ломбардо-Венецианското кралство, както и анулиране на отделните договори, които ѝ осигуряват господстващо влияние над Неапол, Тоскана, Парма, Модена и Рим. Третото условие — предварително разоръжаване на Сардиния — е предугаждане от страна на Австрия на предимството, което само една успешна война би могла да ѝ даде. Последното условие — предварително фиксиране на подлежащите на обсъждане въпроси — би лишило Бонапарт от главния резултат, който, освен необходимото за военните му приготовления отлагане, той се надява

да постигне с помощта на конгреса, а именно: възможността да изненада Австрия и, омотавайки я в мрежите на дипломатическите преговори, да я компрометира пред европейското обществено мнение, като я накара да даде сигнал за скъсване на мирните преговори чрез рязък отказ да задоволи исканията, предявени ѝ внезапно от Франция и Русия.

Условията, при които в нотата си до руския посланик Австрия се съгласи да се присъедини към един общ конгрес, могат да бъдат резюмирани по следния начин: Австрия ще участва в една европейска конференция за разрешаване на италианския въпрос, ако преди откриването на тази конференция европейските сили се съгласят да застанат на нейна страна срещу Сардиния, да принудят Сардиния да се разоръжи, да признае Виенския договор и допълнителните договори, основаващи се на него, и най-после, ако Бонапарт бъде лишен от всички предлози за нарушаване на мира. С други думи, Австрия ще се съгласи да участва в един конгрес, ако последният преди още откриването му се обвърже със задължението да ѝ отстъпи всичко, което сега тя, според нейните декларации, е готова да постигне със силата на оръжието. Ако вземем под внимание, че Австрия знае отлично, че конгресът е само капан, поставен за решилите се да воюват нейни врагове, никой не ще я упрекне за толкова ироничното ѝ отношение към руско-френските предложения.

Местата от австрийския документ, които прокоментирах, са именно онези, които британското правителство намери за уместно да публикува. А следващите места от посланието на Буол са изхвърлени от публикуването под редакцията на Малмсбъри текст на австрийската нота:

„Австрия ще се разоръжи, след като се разоръжи Пиемонт. Австрия се стреми с всички сили да запази мира, тъй като желае мир и умее да го цени. Но тя иска искрен и траен мир, който, както тя справедливо смята, може да осигури, без да увреди на могъществото си и на своята чест. Австрия даде вече много жертви за поддържане на спокойствието в Италия. Докато не бъдат формулирани и уредени гореспоменатите предварителни въпроси, Австрия може да понамали военните си приготовления, но не и да ги прекрати напълно. Войските ѝ ще продължават движението си към Италия.“

След като руско-френският трик беше разобличен по такъв начин, намеси се Англия, подстрекавана от августейшия ѝ съюзник от другата страна на Ламанш, за да подтикне Австрия да приеме предложението за свикване на конгрес на великите сили, който би разгледал усложненията по италианския въпрос, и изрази желанието си императорското правителство да се съгласи с предварителните предложения, разработени на Даунинг-стрийт. В

летописите на дипломатическата история вероятно няма да се намери по-оскърбителен ироничен документ от отговора на граф Буол до английския посланик във Виена. Първо, Буол повтаря искането си преди какъвто и да било конгрес Сардиния да сложи оръжие и по такъв начин да се предаде на милостта на Австрия.

„Австрия“ — казва той — „не може да се яви на конгреса, докато Сардиния не завърши разоръжаването си и не пристъпи към разпускане на *cogrs francs**. Императорското правителство заявява, че когато тези условия бъдат изпълнени, то ще бъде готово да даде най-официално уверение, че Австрия *не ще нападне Сардиния, докато трае конгресът*, доколкото последната ще зачита територията на Империята и съюзниците ѝ.“

И така, ако Сардиния се разоръжи, Австрия ще се задължи само да не напада *разоръжена Сардиния, докато трае конгресът*. Отговорът на Буол на предложенията на Англия е изготвен напълно в духа на Ювенал. Що се отнася до британското предложение „териториалните споразумения и договори от 1815 г. да останат неприкосновени“, на това Буол отговаря с възклицанието: „Напълно съгласен!“ и добавя само, че и „договорите, сключени в изпълнение на договорите от 1815 г., трябва да бъдат неприкосновени“. Желанието на Англия да намери начини, за да се осигури поддържането на мира между Австрия и Сардиния, Буол тълкува в смисъл, че „конгресът ще разгледа средствата да се принуди Сардиния да изпълни международните си задължения“. Що се отнася до предложенията за „евакуиране на Папската област и обсъждане на реформи в италианските държави“, Буол е съгласен да позволи на Европа „да обсъди всестранно“ тези въпроси, но същевременно запазва за „непосредствено заинтересуваните държави“ правото „да приемат окончателно изработените препоръки“. Що се отнася до британската „комбинация, която трябва да замени специалните договори между Австрия и италианските държави“, Буол настоява „да се запазят в сила договорите“, но се съгласява да бъдат ревизирани в случай, че Сардиния и Франция се съгласят да обсъдят въпроса за съответните им владения, едната — за Генуа, другата — за Корсика. Фактически Австрия отговори на английските предложения по същия начин, както беше вече отговорила на телеграмата на Русия. След този втори неуспех Русия и Франция подтикнаха злочестия лорд Малмсбъри да предложи на Австрия, като предварителна стъпка, *общо разоръжаване*. Без съмнение в Тюйлери са предполагали, че изпреварвайки всичките си съперници във въоръжаването, Ав-

* — доброволческите отряди. *Ред.*

стрия ще отговори на такова предложение с категоричен отказ, но Бонапарт отново си направи сметката без кръчмаря. Австрия знае, че Бонапарт не може да се разоръжи, без да се освободи същевременно от неспокойното бреме на императорската корона. Затова Австрия се съгласи с предложението, направено изключително с оглед на неин отказ. Това предизвика голямо объркване в Тюйлери, който след 24-часово размишление обогати света с откритието, че „едновременно разоръжаване на великите сили не може да означава нещо друго, освен разоръжаване на Австрия“. Достатъчно е само да се прочете следната безсрамна статийка в „Patrie“¹⁹⁰ — вестник, вдъхновяван непосредствено от Наполеон III:

„Във всеки случай предложението за разоръжаване трябва да засегне само две сили, Австрия и Пиемонт — Австрия, която съсредоточи в небивали размери военните си сили в Италия, и Пиемонт, който пред лицето на австрийската армия в Ломбардия е принуден да отговаря на заплахата за война с подготовка за отбрана. Въпросът за разоръжаването, повдигнат от Австрия, трябва да бъде решен преди всичко от нея; когато тя изтегли армията си от Италия, Пиемонт ще трябва само да последва примера ѝ.

Що се отнася до Франция, тя няма основания за разоръжаване (elle n'a pas à desarmar) по простата причина, че не се е въоръжавала извънредно, че не е изпращала войски към границите си, че дори не е пожелала да се възползва от правото си да отговори на австрийските заплахи — заплахи, насочени против Пиемонт и против мира в Европа. За Франция не може и дума да става за намаляване макар и с един войник бойния състав на армията ѝ, или за предаване в арсенала макар и на едно единствено оръдие. За нея разоръжаването може да означава само задължение да не се въоръжава.

Ние не мислим, че Австрия ще възрази нещо по този повод; това би означавало да се обезсили гаранцията, която тя — без съмнение в по-благоприятно настроение (meux inspirée) — е пожелала да даде за запазване на мира в Европа, като предложи разоръжаване, за което, както прекрасно знае, именно тя трябва да вземе инициативата.“

Написано от К. Маркс на 14 април 1859 г.

Печата се по текста на вестника

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5624, 30 април 1859 г.

Превод от английски

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

СИМПТОМИ НА ПРИБЛИЖАВАЩАТА СЕ ВОЙНА. —
ВЪОРЪЖАВАНЕТО НА ГЕРМАНИЯ¹⁹¹

Лондон, 22 април 1859 г.

В германските университети, след като около 11 часа вечерта университетското началство прогони студентите от различните бирарии, студентските корпорации, ако времето е хубаво, се събират обикновено на пазарния площад. Тук членовете на всяка корпорация, или „цвят“, започват игра с членове на други „цветове“, която се заключава във взаимно „дразнене“, целта на тази игра е да се предизвика един от разпространените и не много опасни дуели, които спадат към най-характерните черти на студентския бит. В тези предварителни словесни състезания на пазарния площад главното изкуство се заключава в това, собствените насмешки да приемат такава форма, която да не съдържа никаква действителна или формална обида, но в същото време да дразни колкото може повече опонента, като го принуждава в края на краищата да загуби хладнокръвие и да отговори с онова обикновено формално оскъряние, което ви кара да му обявите дуел.

Такава именно предварителна игра разиграват вече няколко месеца Австрия и Франция. Франция започна играта на 1 януари тази година и Австрия не ѝ остана длъжна. От дума на дума, от жест на жест противниците вървяха все повече към предизвикателство; но дипломатическият етикет изисква такава игра да се разиграва докрай. Оттук и безкрайните предложения и контрапредложения, отстъпки, условия, уговорки, извъртания.

Ето един последен образец на дипломатическо дразнене: на 18 април лорд Дерби заяви в камарата на лордовете, че Англия прави последно усилие и в случай на неуспех тя трябва да се

откаже от посредничество. Само три дни по-късно, на 21 април, „Moniteur“ заяви, че Англия е направила следните предложения на четирите други велики сили: 1) Да се постигне още преди конгреса общо и едновременно разоръжаване. 2) Разоръжаването трябва да се извърши под ръководството на военна или гражданска комисия, независимо от конгреса (като тази комисия трябва да се състои от шест члена, включително един от Сардиния). 3) Щом комисията започне работа, конгресът ще се свика и ще пристъпи към обсъждане на политическите въпроси. 4) Веднага след откриването на конгреса представителите на италианските държави трябва да бъдат поканени да заемат местата си наред с представителите на великите сили, точно така, както на конгреса през 1821 година¹⁹². В това време „Moniteur“ съобщи, че Франция, Русия и Прусия са се съгласили с предложенията на Англия, а една телеграма от Торино успокои различните борси в Европа с радостното известие, че Луи Наполеон е подтикнал Пиемонт към такава стъпка. Дотук всичко вървеше необичайно мирно и изглеждаше, че всички пречки за свикването на конгреса ще бъдат непременно премахнати. Всъщност планът беше съвсем прозрачен. Франция още не беше готова за борба, а Австрия беше готова. За да не остави никакви съмнения в своите действителни намерения, Луи Наполеон даде ясно да се разбере чрез своя полуофициален печат, че това разоръжаване може да обхване само Австрия и Пиемонт, тъй като Франция, която не се е въоръжавала, естествено *не може да се разоръжава*; същевременно в официалния вестник „Moniteur“ статиите му бяха така формулирани, че да не го обвързват с никакви задължения за разпространение на „принципа за разоръжаване“ върху Франция. Следващата му крачка очевидно би била да превърне в официална полуофициалната декларация, че Франция не се е въоръжавала; така въпросът би бил успешно прехвърлен върху неопределената почва на военните подробности, при която е лесно да се проточи почти безкрайно подобен спор с твърдения, контра-твърдения, искания на доказателства, опровержения, официални възражения и други подобни трикове. Междувременно Луи Наполеон би получил възможност да завърши спокойно приготвянията си, които, според новия му принцип, той може да не счита за въоръжаване, тъй като са му нужни не хора (които може да мобилизира, когато поиска), а военни материали и нови формации. Той сам заяви, че не ще бъде готов за война по-рано от 1 юни тази година. И наистина, ако приготвянията му завършат към 15 май, той би могъл, използвайки своите железопътни линии, да прекрати към тази дата отпуската на войниците и те да се върнат

към 1 юни по своите части. Има обаче сериозни основания да смятаме, че поради колосалните разхищения, безредие, рушветчийство и злоупотреби във френското военно ведомство, в пълно съгласие с похвалния пример на императорския двор, необходимата подготовка на материалната част не може да бъде напълно довършена дори в срока, който сам Луи Наполеон определи първоначално. Така или иначе няма съмнение, че всяко отсрочване с една седмица е печалба за Луи Наполеон и загуба за Австрия, която, вследствие на тази дипломатическа интермедия, не само би се лишила от военните предимства, които произтичат от обстоятелството, че е изпреварила във военните си приготовления другите страни, но и би била смазана от бремето на колосалните разходи, необходими за продължаване на военните приготовления в сегашните размери.

Прекрасно разбирайки положението, Австрия не само отказа да приеме английското предложение за свикване на конгрес при същите условия, при които се състоя конгресът в Лайбах, но и първа даде сигнал за война. От нейно име генерал Дюлай изпрати до торинския двор *ултиматум*, в който настояваше за разоръжаване и разпускане на доброволците, като на Пиемонт се даваха само три дни, за да вземе решение, след изтичане на които трябваше да бъде обявена войната. В същото това време към Тичино бяха изпратени още две дивизии от австрийската армия, т. е. 30 000 души. Така в дипломатическо отношение Наполеон притисна Австрия към стената, тъй като я принуди първа да произнесе свещената дума — да обяви война. Но ако заплашителните ноти на Лондон и С.-Петербург не накарат Австрия да се откаже от своята стъпка, дипломатическата победа на Бонапарт може да му струва трона.

Междувременно военната треска обхвана и други страни. Малките германски държави, които справедливо смятат, че приготовленията на Луи Наполеон ги застрашават, дадоха израз на националните си чувства до степен, невиджана в Германия от 1813 и 1814 година. Те съобразяват действията си с тези „национални чувства“. Бавария и съседните държави създават нови формации, като свикват резервите и ландвера. Седми и осми корпус на германската съюзна армия (образувани от тези държави), които трябва да наброяват официално 66 000 души на действителна служба и 33 000 души в резерв, ще влязат вероятно във войната със 100 000 души на действителна служба и 40 000 в резерв. ХанOVER и другите северни германски държави, образуващи десети съюзен корпус, се въръжават в същите размери, като укрепват същевременно бреговете си срещу нападение откъм морето.

Прусия, която благодарение на подготовката в периода на мобилизацията през 1850 г.¹⁹³ и след нея се намираше във военно-техническо отношение на по-високо равнище, отколкото когато и да било по-рано, от известно време насам подготвя спокойно армията си за мобилизация. Сега тя въоръжава все по-широко пехотата си с пушки и гюлени и съвсем неотдавна снабди цялата си пеша артилерия с 12-фунтови оръдия; същевременно се поставят в бойна готовност крепостите ѝ на Рейн. Тя издаде заповед три нейни армейски корпуса да бъдат готови за военни действия. В същото време позицията ѝ в съюзната военна комисия във Франкфурт е убедително доказателство, че тя разбира много добре колко опасна за нея е политиката на Луи Наполеон. И ако правителството ѝ все още се колебае, общественото мнение е в пълна готовност. Няма съмнение, че в лицето на Германия Луи Наполеон ще срещне такъв единодушен и решителен противник на Франция, какъвто тя никога не е имала, и то по време, когато между германците и французите съществува по-малка вражда от когато и да било по-рано.

*Написано от К. Маркс и Ф. Енгелс
на 21—22 април 1859 г.*

Печата се по текста на вестник

Превод от английски

*Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5631, 9 май 1859 г.*

Ф. ЕНГЕЛС

ПЕРСПЕКТИВИТЕ НА ВОЙНАТА

Ние не смятахме за нужно да отговаряме на всяка повърхностна критика, каквито през последните два месеца се появяваха винаги, когато се залавяхме за обсъждането на ресурсите и стратегическата обстановка преди започването на голямата и кървава война, в която е въвличена сега Европа. Но в многобройните подробности, които пълнят днес колоните на нашия вестник — подробности, предаващи ярката картина на първите сцени от тази ужасна и внушителна драма, — ние имаме толкова пълно, дори подробно и в същото време безусловно заинтригуващо обществеността потвърждение на нашите възгледи, че смятаме за възможно да привлечем вниманието към тази тема.

Още преди два месеца посочихме, че за Австрия сигурно средство за отбрана е настъплението*. Ние твърдахме, че австрийците, чиято армия в Италия е вече в значителна степен съсредоточена близо до пиемонтската отбранителна позиция, снабдена е добре и се намира в пълна бойна готовност, биха направили голяма грешка, ако не използват това временно превъзходство над своите противници, чиито сили бяха все още разпилени, и ако не стъпят незабавно на сардинска територия, като първо разбият сардинската армия, а след това настъпят срещу французите, които трябваше да преминат в няколко колони през Алпите, рискувайки по такъв начин да бъдат разбити поотделно. Този наш извод предизвика сред различните повече или по-малко значителни и повече или по-малко ориентирани се в стратегията критици го-

* Виж този том, стр. 219—224. *Ред.*

лям брой възражения. Но както се изясни, нашето гледище се потвърждава от мнението на всички военни специалисти, писали по този въпрос; и най-после, оказва се, че такова е мнението и на австрийските генерали. Но стига по този въпрос.

Тъй като войната вече започна, нека разгледаме съотношението на силите и шансовете на всяка от страните за успех.

Австрийците имат в Италия пет армейски корпуса — 2-и, 3-и, 5-и, 7-и, 8-и, — които наброяват най-малко 26 пехотни полка, по пет батальона всеки (един от тях гренадирски), и 26 батальона лека пехота — всичко 156 батальона, или 192 000 души. Заедно с кавалерията, артилерията, инженерните и гарнизонните войски силите им възлизат, по най-скромни изчисления, на 216 000 души. Ние не знаем колко се е увеличила тази цифра след изпращането на нови погранични полкове и запасни. Но едва ли можем да се съмняваме, че се е увеличила. Нека приемем минималната цифра — 216 000 души. От тях 56 000 души ще бъдат напълно достатъчни, за да отбраняват всички крепости, фортове и укрепени лагери, които австрийците ще поискат да задържат в Ломбардия. Нека приемем обаче максималната цифра — 66 000 души. Тогава за нападение срещу Пиемонт ще останат 150 000 души. Според телеграфните съобщения числеността на австрийската армия за нападение възлиза на 120 000, но естествено на тези съобщения не може да се разчита особено. Нека предположим във всеки случай, че австрийците разполагат с не повече от 120 000 души за бойни действия. Как ще бъдат разположени френските и пиемонтските сили, за да посрещнат тази компактна армия?

Пиемонтската армия е съсредоточена между Алесандрия и Касале, на позицията, която описахме преди няколко седмици*. Тя се състои от пет пехотни дивизии и една кавалерийска, или 45 000 души линейна пехота, включително и резервите, 6 000 стрелци и около 9 000 кавалеристи и артилеристи — всичко 60 000 души — максимална численост на армията, която Пиемонт може да изкара на бойното поле. Останалите 15 000 души са необходими за гарнизонна служба. Италианските доброволци още не могат да излязат срещу един противник в открито поле.

Както отбелязахме вече, по стратегически съображения пиемонтската позиция не може да бъде обходена от юг, но може да се обходи от север; тук обаче тя е защитена от река Сезиа, която се влива в По на около 4 мили източно от Касале и която сардинците, ако вярваме на телеграфните съобщения, имат намерение да държат.

* Виж този том, стр. 219—221. *Ред.*

Би било съвсем безсмислено, ако 60 000 души, атакувани от двойно по-силен противник, приемат на тази позиция едно решаващо сражение. По всяка вероятност на тази река ще бъде оказана на противника известна съпротива, достатъчна, за да принуди австрийците да разкрият всичките си сили, а след това сардинците ще се оттеглят отвъд Касале и По, оставяйки открит прекия път за Торино. Това би могло да стане на 29 или 30 април, в случай че английската дипломация не доведе до ново отлагане на военните действия. На следния ден австрийците биха се опитали да се прехвърлят през По и в случай на успех да отблъснат сардинците през равнината към Алесандрия. Там те биха могли да ги оставят на мира за известно време. Отправяйки се от Пиаченца на юг от По, австрийската армия би могла в случай на необходимост да разруши железопътната линия между Генуа и Алесандрия и да атакува всеки френски корпус, движещ се от Генуа към Алесандрия.

Но какво, според нас, ще правят през цялото това време французите? Те, разбира се, се спускат бързо към бъдещия театър на военните действия — долината на горното течение на По. Когато съобщението за австрийския ултиматум стигна в Париж, силите, предназначени за алпийската армия, едва превишаваха четири пехотни дивизии в района на Лион и още три дивизии, разположени в Южна Франция и Корсика, или намиращи се в стадия на съсредоточаване. Освен това още една дивизия беше на път от Африка. Тези осем дивизии трябваше да образуват четири корпуса; като първа резерва френската армия разполагаше с дивизията линейни войски в Париж, а като втора резерва — с гвардията. Това прави всичко дванадесет линейни дивизии и две гвардейски, което се равнява на седем армейски корпуса. Дванадесет линейни дивизии, всяка от които би наброявала до пристигането на отпускарите около 10 000 души, правят всичко 120 000, с кавалерията и артилерията — 135 000, а с 30 000-ната гвардия — общо 165 000 души. Заедно със свиканите отпускарни числеността на цялата тази армия би достигнала 200 000 души. Дотук всичко е добре; това е прекрасна армия, достатъчно голяма, за да завоюва дори два пъти по-голяма от Италия страна. Но къде би могла да се намира тя на 1 май или около тази дата, в един момент, когато ще бъде нужна в долината на Пиемонт? Около 23 или 24 април корпусът на Мак-Махон беше изпратен за Генуа; а тъй като не е бил предварително съсредоточен, не ще може да напусне Генуа преди 30. Корпусът на Бараге д'Илие се намираще в Прованс и трябваше да се придвижва, според едни сведения, през Ница и Кол ди Тенда, а според други — да се

натовари на кораби и да направи десант на средиземноморския бряг. Корпусът на Канробер трябваше да се прехвърли в Пиемонт през Монсени и Мон-Женевр, а всички други войски трябваше по реда на пристигането си да минат по същите пътища. Сега е сигурно, че до 26 април никакви френски войски не са стъпили на сардинска територия, че на 24-и три дивизии от парижката армия са се намирали все още в Париж, че една от тях едва този ден е заминала с влак за Лион. Освен това се очакваше, че гвардията не ще може да действа преди 27-и. По такъв начин, ако допуснем, че всички други изброени по-горе от нас войски са били съсредоточени на границата и са готови за поход, имаме осем пехотни дивизии, или 80 000 души. От тях 20 000 се изпращат в Генуа; 20 000 под командването на Бараге, стига само изобщо да са тръгнали за Пиемонт, се движат затам през Кол ди Тенда; останалите 40 000 под командването на Канробер и Ниел се движат през Монсени и Мон-Женевр. Ето всичко, с което Луи Наполеон ще може да разполага в един момент, когато помощта му ще бъде най-необходима, т. е. в един момент когато австрийците могат да се окажат в Торино. И всичко това, отбелязано между другото, съвпада напълно със забележките, които направихме по този въпрос преди няколко седмици. Но дори и да разполага с всички железопътни линии на света, Луи Наполеон не може да прехвърли останалите четири дивизии от парижката армия до започването на първите боеве, за да попречи на австрийците цели две седмици да правят с пиемонтците всичко, каквото пожелаят; и дори в този случай шансовете му за успех са твърде незначителни, тъй като той ще има осем дивизии в два планински прохода, а там, където те се съединяват — един противник най-малкото равен по численост. Но човек в неговото положение не може да допусне по политически съображения цели две седмици противникът да опустошава Пиемонт и затова той ще трябва да приеме едно сражение, щом австрийците му го предложат, като това сражение той ще трябва да води в неблагоприятна обстановка. Колкото по-скоро французите преминат през Алпите, толкова по-добре за австрийците.

Написано от Ф. Енгелс на 28 април 1859 г.

*Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5634, 12 май 1859 г.,
като введена*

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ФИНАНСОВАТА ПАНИКА

Лондон, 29 април 1859 г.

Вчера беше ден за плащания по чуждестранни държавни ценни книжа и акции и паниката на борсата, започнала на 23 април, достигна в известен смисъл кулминационната си точка. От миналия понеделник насам са обявѐни не по-малко от 28 фалита на членове на фондовата борса, 18 от които са станали на 28 т. м. Сумата на дълговете, довели до фалит, достигна в един случай 100 000 л. ст.; което превишава значително обикновения среден размер на подобни „екзекуции“. Едновременното повишаване от директорите на Английската банка на сконтовия процент от $2\frac{1}{2}\%$ — колкото беше определен на 9 декември 1858 г. — на $3\frac{1}{2}\%$ — повишаване, предизвикано от отлива на злато поради закупуването на сребро за Индия, допринесе до известна степен за засилване на бъркотията. 3-процентните консоли, които на 2 април се котираха по $96\frac{1}{4}$, спаднаха на 28 април до 89, а за няколко часа дори до $88\frac{3}{4}$. Руските $4\frac{1}{2}$ процентни облигации, които на 2 април се котираха по 100, спаднаха на 28 април до 87. За същото време сардинските облигации спаднаха от 81 на 65, а турският 6-процентен заем спадна от $93\frac{1}{2}$ на 57, при все че по-късно отново се покачи до 61. Австрийските 5-процентови облигации се котираха по много нисък курс — 49. Главната причина за това огромно обезценяване на вътрешните и чуждестранните ценни книжа, което беше съпроводено с подобно спадане на железопътните акции, особено на италианските, бяха съобщенията за нахлуването на австрийците в Сардиния, за придвижването на една френска армия в Пиемонт и за сключването на отбранителни и нападателни договори между Франция, Русия и Дания¹⁹⁴.

Наистина през деня телеграфът съобщи, че „Constitutionnel“ опровергава слуховете за сключване на отбранителен и нападателен договор между Франция и Русия. Но при все че борсата е несъмнено твърде лековерна и оптимистична, този път тя се осмели да не повярва на френските полуофициални декларации. Тя още не можеше да забрави, че само преди седмица „Moniteur“ се осмели да отрече, че Франция се въоръжава или възнамерява да се въоръжава. Нещо повече, отричайки съществуването на договор, френският оракул все пак призна, че между двамата самодържци, източния и западния, е постигнато „споразумение“, така че в най-добрия случай опровержението се превръща в игра на думи. Едновременно с фалиралите британски борсаджии се провали и руският заем от 12 000 000 л. ст., който, ако по това време Австрия не беше взела внезапното решение да изпрати ултиматум до Сардиния, щеше сигурно да бъде погълнат от Ломбард-стрийт. Г-н Симпсън — автор на финансовите статии в лондонския „Times“ — прави следните интересни забележки за начина, по който руският заем се пръсна като сапунен мехур:

„Един от особено заслужаващите внимание моменти на сегашното положение е, че обществеността се отърва от този предвиждан заем за Русия. Въпреки че плановете на тази сила бяха съвсем прозрачни още в момента на преждевременното завършване на Кримската война благодарение на влиянието на нашия „съюзник“ и на последвалата среща на императорите в Шутгарт, ясно беше, че никакви предупреждения, освен съвсем безспорни доказателства, не биха могли да ѝ попречат да получи всяка желана от нея сума, ако можеше да се намери солидна банкерска къща, готова да поеме осъществяването на тази сделка. Затова преди един-два месеца, когато беше обявен проектът за получаване на 12 000 000 л. ст., всички заинтересувани страни проявяваха признаци на крайно повишено настроение и увереност. Каквото и да правят английските притежатели на капитални, ще им се падне само твърде скромна дял! В Берлин и други места хората бяха готови да купуват облигации от заема по цена с един или два процента по-висока от цената, по която той трябваше да бъде пуснат на лондонския пазар. При такива обстоятелства имаше слаба надежда, че предупрежденията ще бъдат взети под внимание. Наистина, нито г. Беринг, нито г. Ротшилд, които обикновено си съперничат твърде много в такива неща, не проявиха този път никакво желание да имат нещо общо с този заем. Освен това се съобщи за тайнствено съсредоточаване на 100 000-на руска войска в Грузия. Говореше се също така, че руският посланик във Виена заявил открито, че искането на император Наполеон за ревизиране на договорите от 1815 г. било съвсем справедливо; и най-после неотдашните планове да се анулира онази част от Парижкия договор, която се отнася до Дунавските княжества, пъгуването на великия княз Константин по Средиземно море и хитрият ход с цел да се провали мирната мисия на лорд Каули — всичко това, както можеше да се предположи, беше достатъчно, за да доведе до колебания. Нищо обаче не може да действа на оптимистично настроение английски вложител, алчен за всякаква облигация, която му обещава 5% доход, и няма предел презрението му към паникьорите. Затова надеждите на хората, които участваха в заема, не отслабяха, и

фактически само ден-два преди съобщението за австрийския ултиматум ставаха последните съвещания с цел да бъде готово всичко за обявяване всеки момент на заема. След като бяха получени най-последните успокояващи уверения на френския „Mopiteur“, които трябваше да потвърдят дадените вече по-рано уверения, че Франция не се въоръжава и не възнамерява да се въоръжава, цялата работа можеше да се увенчае с пълен успех. Но „престъпният“ ход на Австрия, която не пожела да изчака, докато противниците ѝ получат всичко, което им е необходимо, развали всичко и по такъв начин сега сумата от 12 000 000 л. ст. ще трябва да остане в Англия.“

Разбира се, в Париж паниката на паричния пазар и последвалите я фалити са много по-големи от суматохата на лондонската борса. Но Луи Наполеон, който току-що си осигури чрез своите лакеи в Законодателния корпус нов заем от 500 000 000 франка, забрани най-строго да се съобщава каквото и да е в печата за тези неблагоприятни произшествия. Въпреки това ние можем да направим правилна преценка на сегашното положение, като прегледаме следната таблица, която взех от официалния курсов бюлетин:

	24 март		7 април		28 април	
	фр.	сант.	фр.	сант.	фр.	сант.
3-процентова рента	69	20	67	95	62	00
Акции на френската банка	2 865	00	2 840	00	2 500	00
Crédit Mobilier	805	00	707	50	530	до
					542	00
Орлеанска железопътна линия	1 368	00	1 257	50	1 150	00
Северна	940	00	915	00	835	00
Източна	682	00	627	50	550	00
Средиземноморска железопътна линия	850	00	830	00	752	00
Южна	523	00	503	75	412	50
Западна	600	00	537	50	485	00
Женевска	540	00	520	00	445	00
Австрийска	560	00	536	25	406	25
Виктор Емануил	400	00	390	00	315	00
Ломбардо-Венецианска	527	50	512	50	420	00

Финансовите умове на Англия сега са крайно ядосани на британското правителство, обвиняват го, че е станало за посмешиеще в дипломатическите кръгове на Европа и, което е още по-важно, че е заблудило търговския свят с упоритата си слепота и недомислие. Действително през време на цялата тази комедия на преговори лорд Дерби позволи на Франция и Русия да го превърнат в някаква футболна топка. Не стигат предишните му непрекъснати грешки, ами взе, че отново влезе в същия казан, когато се получи съобщението за австрийския ултиматум, който на обеди у лондонския лорд-мер той заклеми като „престъпен“, въпреки че тогава още нищо не знаеше за френско-руския дого-

вор. Последното му предложение за посредничество, което, според него, Австрия не можеше да не приеме, беше прост предизборен трик, който можеше да доведе само до един резултат: да даде на Бонапарт още 48 часа, за да съсредоточи войските си и да парализира неизбежните действия на Австрия. Такава е дипломатическата проницателност на тази горда аристокрация, която се съпротивява на демократичната парламентарна реформа под предлог, че тази реформа би могла да изтръгне ръководството на външната политика от изкусните ръце на наследствените политици. В заключение ще отбележа, че въстанията в Тоскана и херцогствата¹⁹⁵ дават на Австрия желаня повод, за да ги окупира.

Написано от К. Маркс на 29 април 1859 г.

Печата се по текста на вестника

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5634, 12 май 1859 г.

Превод от английски

К. МАРКС

ЗАХАРОСАНИ УВЕРЕНИЯ

Нотата на Луи Наполеон от 27 април, изпратена чрез дипломатическите му представители до европейските правителства, както и обръщението му от 3 май до неговия Законодателен корпус показват, че императорът напълно съзнава колко широко разпространени са подозренията спрямо мотивите и крайните цели на намесата в работите на Италия и че с всички сили се стреми да ги разсее. В нотата си той се стреми да докаже, че по въпроса за тази намеса е действувал през цялото време само в съгласие с Англия, Прусия и Русия, представяйки работата така, като че ли всички тези сили, също както и той, не са доволни от положението на Италия, убедени са еднакво в опасностите, които произтичат от ширещото се там недоволство и от вършената там тайна агитация, и в еднаква степен се стремят да предотвратят една неизбежна криза с помощта на разумна предпазливост. Но когато за доказателство се позовава на мисията на лорд Каули във Виена¹⁹⁶, на предложението на Русия да се свика конгрес и на обстоятелството, че Прусия поддържа тези мерки, той забравя очевидно, че главната цел на тези мероприятия съвсем не беше Италия, че тяхна цел и импулс за тях беше очерталото се скъсване между Австрия и Франция, в сравнение с което недоволството и възненията в Италия загубиха своето значение.

Едва внезапният специален интерес на Наполеон към италианските работи придаде на италианския въпрос извънредно значение в очите на другите европейски сили. Макар че Австрия започна първа военните действия, безспорен факт е, че ако не беше подстрекателството на Наполеон по отношение на Сардиния —

подстрекателство, в което нито Пруссия, нито Англия не участваха, — както и последвалите ходове на Сардиния, нямаше да има никакви основания да се очаква, че ще започнат военни действия. В действителност Франция ни най-малко не е предлагала да сътрудничи с други сили за приятелско уреждане на спора между Австрия и Сардиния; не бива да се отминава фактът, че едва когато Франция се заплете здраво в този конфликт, другите сили сметнаха за необходимо да се заинтересуват сериозно от него, при това вече не като от италиански, а като от общоевропейски въпрос. Именно обстоятелството, че само Франция се чувствава задължена да се обяви в защита на Сардиния срещу нападението на Австрия, противоречи на мнението, което се опитват да наложат, че по италианския въпрос Франция била действувала изключително в сътрудничество с другите сили. Както в тази нота, така и в обръщението си към Законодателния корпус френският император отрича особено упорито всякакво лично честолюбие, всякакъв стремеж към завоевания, каквото и да е желание да затвърди френското влияние в Италия. Той иска да повярват, че се посвещава изключително на италианската независимост и на възстановяването на равновесието на силите, нарушено от превеса на Австрия. Онези, които помнят декларациите на императора и клетвите му, когато беше президент на Френската република, едва ли ще бъдат склонни да вярват сякаш само на неговите уверения; и дори тези негови опити да успокоят страховете и да разсеят подозренията в Европа съдържат намеци, които до голяма степен целят да се постигне обратен ефект.

Никой не може да се съмнява, че сега Луи Наполеон желае искрено да предотврати каквато и да е намеса на Англия и Германия във войната му срещу Австрия. Но това далеч не е достатъчно, за да докаже, че той се стреми само към уреждане на италианския въпрос. Нека предположим, че той се стреми към хегемония над Европа. В този случай той би предпочел естествено да воюва поотделно срещу различните сили. Него го учудва тревогата, която цари в някои германски държави, при все че тази тревога се дължи на същите причини, с които той обяснява собствената си стремителност в желанието си да помогне на Сардиния.

Ако Франция граничи със Сардиния, свързана е с нея чрез стари традиции, общ произход и неотдавна сключения с нея съюз, между Германия и Австрия съществуват също такива и дори по-тесни връзки. Ако Наполеон не иска да чака, за да не се изправи пред свършен факт, а именно — пред победата на Австрия над Сардиния, германците също нямат намерение да чакат, до-

като пълната победа на Франция над Австрия стане свършен факт. Луи Наполеон не отрича, че се стреми да унижи Австрия, най-малкото да я изгони от Италия. Наистина той отрича каквото и да е намерение да заграби италианска територия или да спечели влияние в Италия, като заявява, че целта на войната е да се възстанови независима Италия, а не да ѝ се наложи смяна на господарите. Но представете си, че италианските правителства, чиято независимост от Австрия според твърденията му трябва да бъде възстановена, започнат да бъдат смущавани — както по всяка вероятност и ще стане — от онези, които Луи Наполеон представя като „подстрекатели към безредици и неоправими членове на старите клики“.

Какво ще стане тогава?

„Франция“ — казва Луи Наполеон — „показва омразата си към анархията.“

Днешната си власт той дължи, както заявява, на самата тази омраза към анархията. В тази омраза към анархията той намери оправдание, за да разтури Националното събрание, да наруши собствените си клетви, да събори с военна сила републиканското правителство, да премахне каквато и да е свобода на печата, да изпрати на заточение или в Кайена всички противници на своята неограничена диктатура. Не може ли смазването на анархията да му свърши също така добра работа и в Италия? Ако „смазването на подстрекателите към безредици и на неоправимите членове на старите клики“ оправдаваше унищожаването на свободата във Франция, не може ли това да послужи точно така като благовиден предлог, за да бъде ликвидирана независимостта на Италия?

Написано от К. Маркс около 6 май
1859 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5639, 18 май 1859 г.
като цитирана

К. МАРКС

ОТНОШЕНИЕТО НА АВСТРИЯ, ПРУСИЯ И ГЕРМАНИЯ
КЪМ ВОЙНАТА

Виена, 10 май 1859 г.

Нетърпението и разочарованието на виенчани във връзка с бавния ход на войната, която привидно беше толкова решително започната, накараха правителството да разлепи по всички стени на столицата следното съобщение:

„Вероятността всички сведения, които австрийските вестници обнародват за движенията на императорската армия, да станат за няколко часа известни на неприятеля и да бъдат използвани от него, ни задължава да бъдем най-предпазливи при всички такива съобщения, предназначени за публикуване. Според последните сведения императорската армия е заела позиция между По и Сезиа, която може да служи като база за настъпателни операции. В нейни ръце са всички бродове по Сезиа и макар продължаващото прииждане на водата в По да не дава възможност за някакво решително прехвърляне на сили на десния бряг на реката, територията между Понтекуроне и Вогера както и преди е заета от значителни части на императорската армия; същевременно ние разрушихме железопътния мост при Валенца.“

Естествено австрийското правителство следи с известна тревога положението в малките италиански държави. Военното министерство обнародва следното съобщение за военните сили на тези държави:

Тоскана. 4 линейни пехотни полка, всеки полк се състои от 2 батальона, всеки батальон от 6 роти — всичко 6833 души; 1 батальон стрелци — 6 роти, 780 души; 1 батальон островни стрелци — 780 души; батальони от егери-доброволци — 2 115 души; 1 батальон ветерани — 320 души; 1 дисциплинарна част — 150 души; 2 ескадрона драгуни — 360 коня; 1 артилерийски полк — 8 батареи по 6 оръдия всяка; 1 дивизион брегова артилерия — 2 218 души; 1 полк жандармерия — 1 800 души. Заедно със съответните щабове, сапъори, моряци и др. това прави 15 769 души.

Парма. Лейб-гвардия, алебардисти, гидове — 179 души; 2 линейни батальона, 1 батальон егери — 3 254 души; артилерийска батарея — 84 души; сапъори — 14 души; четири роти жандармерия — 417 души; заедно с щабове, команден състав, учебни подразделения, работни роти — всичко 4 294 души.

Модена. 4 линейни полка, само по 1 батальон всеки — 4 880 души; рота егери — 120 души; 3 роти драгуни — 300 души; една 6-оръдейна батарея полска артилерия — 150 души; една 12-оръдейна батарея брегова артилерия — 250 души; 1 работна рота — 130 души; 1 сапъорна рота — 200 души; освен това известен брой ветерани, алебардисти и др., всичко — 7 594 души.

Сан-Марино. Армията на тази малка република наброява 800 души.

Рим. 2 полка швейцарска пехота (сега се формира трети полк) — 1 862 души; 2 италиански полка със същата численост; 2 уседнали батальона (твърде странна категория войници) — 1 200 души; един полк драгуни — 670 конника; 1 артилерийски полк със седем батареи по 4 оръдия всяка — 802 души; жандармерия — 4 323 души; с щабове, сапъори и др. — 15 255 души.

Неапол и Сицилия. 4 швейцарски полка, 2 неаполитански гвардейски гренадирски полка, 6 гренадирски полка, 13 пехотни полка, 1 полк карабинери с учебно-резервни роти, наброяващи всичко 57 096 души; 12 батальона егери — 14 976 души, а с учебно-резервните роти — 16 740 души; 9 кавалерийски полка, 2 полка тежки драгуни, 3 драгунски полка, 1 полк карабинери, 2 улански полка, 1 полк конни егери — 8 415 конника; 2 артилерийски полка, всеки от по 2 дивизиона полска артилерия, и 1 дивизион обсадна артилерия или 16 батареи полска артилерия със 128 оръдия и 12 батареи обсадна артилерия, всичко заедно с обоза — 52 000 души. Като прибавим алебардистите, сапъорите, гидовете, лейбгвардията и др., получаваме всичко 130 307 души.

Неаполитанският флот се състои от 2 линейни кораба с 80 и 84 оръдия, 50 платноходни и 12 парни фрегати с 10 оръдия всяка, 2 платноходни и 4 парни корвета, 2 платноходни шхуни, 11 малки парахода, 10 мортирни кораба и 18 канонерки.

Австрийското правителство предвидя повече или по-малко събитията в Тоскана, така че, може да се каже, то се е съобразило до известна степен с тях. Но това, което наистина го изпълва със загриженост, е безучастната, нерешителна и съвсем недружелюбна позиция на пруското правителство. Пруското правителство се въоръжава, защото решителните искания на обществеността го принуждават да стори това, но в същото време то, така да се каже, парализира със своите дипломатически действия това въо-

ръжаване. Читателите знаят, че членовете на сегашното пруско правителство, и особено министърът на външните работи фон Шлайниц, принадлежат към партията, известна в Германия под името Готска партия¹⁹⁷. Тази партия се утешава с илюзията, че разгромът на Австрия би помогнал на Прусия да създаде нова Германия под господството на Хохенцолерните. Тази партия изслушва с лицемерна доверчивост уверенията на Бонапартовата дипломация, че войната ще бъде „локализирана“ в Италия, и че формирането на френския наблюдателен корпус в Нанси под командването на Пелисне има за цел само до поласкае малко този „прославен воин“. Ще отбележа *en passant**, че броят на „Mopiteur“, който съдържа тази успокоителна теория, публикува едновременно и императорската заповед за издигане паметник на Хумболдт в Париж. Тази маневра показва най-малкото, че според Бонапарт Готската партия може да бъде толкова лесно купена с паметници, колкото френските зуави с колбаси¹⁹⁸. Достоверно е едно, че австрийският пълномощник в Съюзния сейм във Франкфурт** направи предложение, което призовава Германския съюз да се изкаже дали участието на Бонапарт в италианската борба не е заплаха за самия Съюз, но поради интригите на Прусия Сеймът и досега се въздържа да отговори на този въпрос. Може би Прусия е права, като протестира против опитите на повечето от малките германски „Landesväter“*** да ѝ диктуват волята си, но в такъв случай тя беше длъжна да вземе инициативата и сама да предложи мерките, необходими за защита на Германия. Досега нейното поведение беше съвсем друго. На 29 април Прусия отправи нота до различните членове на Германския съюз, в която им препоръчва твърде настойчиво съдържаност и предпазливост. В отговор на това послание южногерманските правителства напомниха в твърде изразителен тон на берлинския кабинет римската фраза: „Caveant consules ne guio respublica Detrimenti cariat“¹⁹⁹.

Те заявиха, че според убеждението им е настъпил вече момент на сериозна опасност за сигурността на Германия и че времето, когато е могло да се бездействува, е безусловно минало. В собствената си страна пруското правителство намира най-различни съюзници. Освен самата Готска партия съществува, първо, руската партия, която проповядва неутралитет. След това идва много влиятелната партия, представена от „Kölnische Zeitung“²⁰⁰, на банкерите, борсовите посредници и спекуланти, чиито мате-

* — мимоходом. *Ред.*

** — Рехберг, Йохан Бернхард. *Ред.*

*** — „бащи на народа“. *Ред.*

риални интереси са подчинени на парижката „Crédit Mobilier“ и следователно, на бонапартизма. И най-после — лъжедемократическата партия, която се преструва, че е толкова възмутена от грубостта на Австрия, та е готова да види либерализъм в политиката на героя от декември. Аз твърдя, че някои членове на тази партия са били без съмнение подкупени с наполеондори и че главният организатор на това търгашество със съвестта живее в Швейцария, че самият той е не само германец по националност, но и бивш член на германското Национално събрание от 1848 г. и краен радикал²⁰¹. Вие разбирате, че при такива обстоятелства тук, във Виена, следят зорко всяка проява на антинеутрализъм в Прусия, и че един малък манифест на пруския историк на кръстоносните походи г. Фридрих фон Раумер, озаглавен „Гледището на Прусия“²⁰² и оспорващ открито теорията на Готската партия, се превъзнеса до небесата. Следните извадки ще дадат възможност на читателите да съдят за смисъла на неговите излияния:

„Една партия твърди, че Прусия трябва да запази най-пълна самостоятелност, без да се оставя да бъде увлечена от събитията, или от нетърпеливите настоявания на онези, които биха искали да насочат политиката на Германия по погрешен път и да я подтикнат към прибързани действия. Правителството, казват представителите на тази партия, трябва да се противопоставя с непоколебима твърдост на тези тенденции; и тъй като една от големите германски държави е въвлечена в италианската война, другите германски държави трябва да се сплотят около Прусия като естествен център на германската политика.

Ние не можем да се подчиним на тези увещания, без да анализираме внимателно истинското им значение. Преди всичко твърдението за най-пълна самостоятелност на Прусия е преувеличение. Напротив, Прусия съвършено правилно се оглеждаше, разпитваше, изразяваше пожелания, предупреждаваше, съветваше, тъй като, обкръжена от четири могъщи държави, тя не може фактически да претендира за пълна самостоятелност, а трябва да се съобразява с действията на съседите си, без обаче да принася в жертва истинските си призвания. Прусия заема мястото си сред великите сили не благодарение на размерите си, а благодарение на своя разум, на своята решителност и енергия. При липсата на тези качества тя, както показва историята, ще се превърне във второстепенна държава, която другите сили не ще зачитат и над която може би ще господствуват.

Цели четири месеца дипломатията се бори против такъв противник, като Наполеон III, но не постигна абсолютно нищо и се провали напълно. Нима не е естествено, нима не е похвално, че германците, поучени от горчивия си опит, разбирайки отлично какво изискват честта, дългът и интересите на самосъхранението, започват да губят търпение и не желаят повече да считат призрачните облаци за твърди скали?

Как е възможно човек да се придържа неизменно към едно старо гледище, когато са се изменили всички главни условия, и за нас са настъпили решителни събития! А тъй като позицията на посредничество не доведе никъде, позволено е да се усъмним, дали тя е била правилна от самото начало? Не беше ли голяма грешка да вземем по въпроса за отношенията между Франция и Австрия такава позиция, като че ли ставаше дума за от-

ношенията между Франция и Турция? Тази мнима безпристрастност на Прусия, без каквото и да е предпочитание на Германия, не спечели симпатиите на французите, но затова пък намали в останалата част на Германия разположението и доверието към Прусия.

Повтаряме: в края на краищата без Германия Прусия не може да бъде велика сила. Предложението и съветът да се изостави Австрия на произвола на съдбата и да се възложат всички надежди само на Прусия означават гибел за Германия. Предлагат следното: Германия, която най-после се чувствувва неделимо цяло, трябва, по примера на Медея, да бъде разрязана на парчета и хвърлена в котела на вещниците; при това ѝ внушават, че дипломатическите готвачи ще се погрижат да я сглобят отново от тези парчета и да я възродят! Не ни е известно нищо по-безразсъдно, по-непатриотично, по-гибелно от тази открито провъзгласявана и контрабандно промъквана доктрина за австрийска Германия и пруска Германия: именно тази достойна за осъждане доктрина за някаква си демаркационна линия, разсичаща и разчленяваща нашето отечество, бе разпространена широко през 1805 г. и доведе до 1806 година.

Интересите на цяла Германия са едновременно интереси на Прусия, а Австрия в продължение на векове, въпреки всички недостатъци, грешки и неуспехи, е била винаги опора на Германия срещу славяните, турците и французите. След няколко седмици трябва да настъпи решителен поврат в италианската война. Ще бъде ли след няколко седмици Германия готова, в случай че Наполеон, съблазнявайки Франция с перспективата за естествена граница по левия бряг на Рейн, поиска съгласието на Прусия за тази граница по силата на Базелския мирен договор?

Досега *предпазливост* не е липсвала — по-скоро не е имало достатъчно *предвидливост*; събитията изпревариха всички изчакващи, принудиха ги да забравят старата изпитана пословица: „Загубиш ли време — всичко губиш!“

За да не изпусна заминаващата поща, отлагам за друг случай някои бележки за търговската паника и народните движения в този весел и простодушен град.

Написано от К. Маркс на 10 май 1859 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5647, 27 май 1859 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

ВОЙНАТА

На 11 май Наполеон III отплува от Марсилия за Генуа, където трябваше да поеме командването на френската армия и където бяха извършени вече приготовления, за да бъде той посрещнат с изключителна помпозност. Дали военните му подвизи ще се окажат равни на безспорните триумфи на неговата дипломация, това е проблем, за решаването на който вероятно ще имаме скоро достоверен материал; досега единственото, дадено от него доказателство за стратегическите му способности, е неговият план за военни операции в Крим, чиито остарели основни положения произлизаха от военната школа на Бюлов, за когото великият Наполеон е казал, че науката му е наука на поражението, а не на победата²⁰³.

Безспорно френският император влиза в Италия с огромен морален успех. След като благодарение на по-голямата си хитрост и ловкост накара австрийците да поемат тежката отговорност за обявяването на войната, той има щастието да види как за две седмици фактическо бездействие те загубиха единственото предимство, на което можеха да разчитат, предприемайки тази важна крачка. Вместо да разгромят пиемонтската армия, възползувайки се от численото си превъзходство и бързото придвижване, преди да успеят да пристигнат френските подкрепления, австрийците изпуснаха този удобен случай и сега пред тях стои една съюзническа армия, която е напълно равна на собствената им и с всеки ден печели все по-голямо превъзходство над тях. Вместо настъпателни операции и победоносно напредване твърде вероятно е, че австрийците ще бъдат скоро принудени да изоставят

дори Милано и да отстъпят на линията Минчо, където те ще се ограничат с чисто отбранителни действия под прикритието на своите големи крепости. И така Луи Наполеон започва кариерата си на пълководец с предимство благодарение на огромните и почти необясними грешки на противника си. Неговата щастлива звезда все още е във възход.

Първите две седмици война представляват, от австрийска страна, интересна, макар и еднообразна история, която много прилича на знаменития куплет за френския крал. На 29 април австрийският авангард премина Тичино, без да срешне особена съпротива, а на другия ден бе последван от главните сили. Ако се съди по първите придвижвания към Арона (край езерото Лаго Маджоре), Новара и Виджевано, изглеждаше, че настъплението се извършва по посока на Верчели и торинския път. Завземането на Верчели на 1-и или сутринта на 2-и май и телеграмите от Швейцария, съобщаващи, че силите на нахлулата армия са съсредоточени при Сезиа, като че ли потвърждаваха това гледище. Но очевидно това настъпление е било привидно и предприето с цел да се наложи контрибуция във всички райони между Тичино и Сезиа и да се наруши телеграфната връзка между Пиемонт и Швейцария. Истинската цел на настъплението беше посочена в сводката на генерал Дюлай, от която се вижда, че главните пунктове за съсредоточаване са били Коццо и Камбио, и че вечерта на 2 май главната му квартира се е намирала в Ломело. Тъй като първият от споменатите пунктове се намира близо до сливането на Сезиа и По (малко на изток от него), вторият пункт — на По, малко на изток от сливането на Бормида с тази река, а третият пункт се намира малко по-назад в тила, но на еднакво разстояние от първите два, като погледнем на картата, виждаме, че австрийците настъпват фронтално срещу пиемонтската позиция, проточила се отвъд По от Касале до Алесандрия с център при Валенца. Както се вижда от следващите съобщения, получени през Торино, на 3 май те са построили мостове над По при Камбио и са изпратили разузнавателни отряди към Тортона, на южния бряг на тази река; освен това те разузнали почти целия фронт на пиемонтската позиция, особено близо до Валенца, влизайки на няколко места в бой с неприятеля, с цел да го накарат да разкрие силите си. Пусна се също слух, че един австрийски корпус излязъл от Пиаченца и се отправил покрай южния бряг на По към Алесандрия, но това съобщение не се потвърди. Все пак, след построяването на мостовете над По при Камбио, в това движение няма нищо невероятно.

Така изглеждаше кампанията до 5 май. Дотогава, а, разбира се, и в периода след 5 май, австрийците маневрираха извънредно бавно и предпазливо, да не кажем нещо повече. От Тичино до По при Валенца има сигурно не повече от 25 мили, или два обикновени прехода, а тъй като военните действия започнаха на 29 април, всички нахлули войски биха могли да се съсредоточат срещу Валенца към обед на 1 май. Авангардът би могъл да привърши разузнаването същия ден и през нощта би могло да се вземе решение за предприемане на решителни действия на следващия ден. Тъй като разполагаме само със съобщенията, доставени по пощата на Вандербилт, ние все още не можем да обясним станалото закъснение. Но понеже обстоятелствата налагаха на австрийците да действуват бързо и понеже генерал Дюлай се ползува с репутацията на решителен и смел командир, естествено е да се предположи, че те са били принудени от непредвидени обстоятелства да действуват предпазливо. Съществувал ли е първоначално план да се върви към Торино през Верчели, от който са се отказали едва след като са получили съобщенията за пристигането в Генуа на такъв брой французи, който е правел една обходна маневра опасна? Имало ли е това някаква връзка със състоянието на пътищата, навсякъде прекъснати и барикадирани от пиемонтците, или генерал Дюлай, чиито способности като главнокомандуващ са съвсем неизвестни на света, е бил възпрепятствуван от тромавостта на армията, която е трябвало да ръководи? Трудно е да се отговори на всички тези въпроси. Един поглед върху позициите на другата страна може все пак да хвърли известна светлина върху положението.

Още преди някой австриец да е преминал границата, французите започнаха масово да навлизат в Пиемонт. Първите отряди пристигнаха в Генуа на 26 април; същия ден дивизията на генерал Буа стигна в Савоя, прехвърли се през Монсени и на 30 април пристигна в Торино. През този ден в Алесандрия имаше 24 000 французи и около 16 000 в Торино и Суза. Оттогава те непрекъснато прииждаха, но много повече в Генуа, отколкото в Торино. От двата пункта войските се отправяха към Алесандрия. Разбира се, не може да се определи броят на французите, изпратени по този начин на фронта, но ако съдим по някои обстоятелства, които ще посочим по-долу, не може да има съмнение, че очевидно към 5 май са го смятали за достатъчен, за да даде възможност на съюзническите армии да се държат и да попречат на австрийците да обхождат позициите им при Верчели. Първоначалният план се е заключавал в това, да се държи линията По от Алесандрия до Касале с главните сили на пиемонтците и онези

френски войски, които са могли да бъдат изтеглени от Генуа, а останалите сили на пиемонтците (савойските гвардейски бригади) е трябвало заедно с французите, пристигащи през Алпите, да държат линията Дора-Балтеа от Ивреа до Кивасо, прикривайки по такъв начин Турино. Така всяко настъпление на австрийците срещу линията Дора би могло да бъде парализирано с флангова атака на пиемонтците, които, тръгвайки от Касале, биха принудили нахлулия враг да раздели силите си. Но въпреки всичко това позицията на съюзниците можеше да бъде само временна и всъщност беше лоша. От Алесандрия до Ивреа тя се простираше на около 50 мили, с един изпъкнал и един вгънат ъгъл; и при все че възможността, която тя даваше за флангова атака, я усилваше значително, все пак една толкова дълга линия създаваше за неприятеля големи удобства за привидни атаки, а по нея не можеше да се организира сериозна съпротива срещу едно решително настъпление. Ако линията Дора би била завзета, а една флангова атака временно парализирана от по-малобройните сили на австрийците, победоносните австрийци биха могли да се завърнат свободно на който и да е бряг на По и с превъзхождащите си сили да отблъснат армията на Алесандрия под защитата на оръдията на тази крепост. Ако австрийците биха действували енергично първите два-три дни на войната, всичко това би могло лесно да се постигне. Тогава още между Алесандрия и Касале нямаше съсредоточена армия, която би могла да застраши техните действия. Но на 3, 4 и 5 май положението се измени и очевидно броят на пристигналите на тази позиция и все още продължаващи да пристигат от Генуа французи беше вече достатъчно голям, за да могат силите, които я защитават, да достигнат около 100 000 души, от които 60 000 да бъдат използвани за настъпление през Касале. Че този брой се е считал достатъчен за прикриване на Турино, доказва косвено фактът, че още на 3 май както френските, така и сардинските войски, се придвижваха от линията Дора към Алесандрия. По такъв начин мудноста на австрийците даде на съюзниците възможност да довършат спокойно тази опасна маневра — да съсредоточат силите си при алесандрийската позиция. Така австрийското настъпление загуби всякакъв смисъл и съюзниците постигнаха това, което нарекохме морална победа.

Очевидно досега австрийският генерал действуваше, ръководейки се последователно най-малкото от три различни плана на кампанията. Изглежда, че отначало, прехвърляйки се през Тичино, той е възнамерявал да върви направо към Верчели и Дора; по-късно, когато узнал, че в Генуа са пристигнали големи френ-

ски сили, и сметнал фланговия поход покрай Касале за твърде опасен, той изменил посоката на настъплението си и завил към Ломело и По; и най-после той отново променя намерението си, съвсем се отказва от настъплението и, укрепявайки се при Сезиа, очаква приближаването на съюзниците с цел да им даде сражение. Наистина сведенията ни за неговите придвижвания са твърде недостатъчни, защото произхождат почти изключително от френски и сардински телеграми, но очевидно от продължителното бездействие на главните сили на австрийците и от различните, не толкова важни и очевидно нерешителни маневри на предните отряди между 5 и 11 май може да се направи само такъв извод.

В случай че настъплението на съюзниците бъде отложено поради някакво произшествие с още няколко дни, не е изключена възможността да станем свидетели на още една промяна в австрийската стратегия — под формата на отстъпление към Тичино, дори без бой, тъй като армията на Дюлай не може да бездействува дълго сред гибелните за нея блатисти оризови полета, където според последните ни сведения тя се намира, и трябва или да рискува да предприеме едно настъпление с много съмнителни шансове за успех, или да заеме нова позиция в по-здрава местност. Трябва обаче да се очаква незабавно настъпление на съюзниците и сражение; и вероятно със следващата поща ще се получат съобщения за това. Но при такива обстоятелства не е чудно, че както ни съобщават от Виена, Хес, най-вероятният приемник на Дюлай на поста командувач, не одобрява неговите действия; и почти сигурно може да се каже, че ако австрийците не спечелят предстоящата битка, те ще имат нов главнокомандувач, преди да завърши първият месец война. Впрочем такова събитие във военната история на Австрия не представлява нищо необикновено.

Написано от Ф. Енгелс на 12 май 1859 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5643, 23 май 1859 г., като уводна

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ИЗВЪНРЕДНО ВАЖНИ СЪОБЩЕНИЯ ОТ ВИЕНА

Виена, 14 май 1859 г.

Пруският генерал Вилзен (брат на другия пруски генерал със същото презиме, който спечели известна слава с трудовете си в областта на военната наука²⁰⁴ и отново я загуби с ръководството си на войната в Шлезвиг-Холщайн) пристигна тук очевидно с поръчение от Берлин да посрещне тъпия крал на Прусия и кралицата* при завръщането им в Прусия. Казват, че той преследва всъщност две цели: първо, да поиска от Австрия да прекрати интригите си във франкфуртския сейм, тъй като Прусия не желае да се подчинява на диктата на виенския кабинет, който действа под прикритието на съществуващия само на книга Германски съюз; второ, да подслади поднесеното по такъв начин хапче с положителни уверения, че сега Прусия е твърдо решена, що се отнася до „въоръженото посредничество“. Този мъгляв термин се тълкува по следния начин: след като сложи ред у дома си и се въоръжи до зъби, Прусия ще направи някакви нови мирни предложения на Бонапарт и след като бъдат отклонени, ще хвърли меча си на везните. Едновременно с това важно съобщение австрийското правителство бе осведомено през Берн, че руско-френският договор, независимо от още неизвестните тайни клаузи, задължава Франция да ограничи военните действия в рамки, които отговарят на открито провъзгласената от нея цел да освободи Италия, а Русия се задължава при първата действителна намеса на Германския съюз в борбата да придвижи отвъд границите си армия, наброяваща не по-малко от 300 000 души.

* — Фридрих Вилхелм IV и Елизабета. *Ред.*

Тук се чуват много оплаквания от остарялата стратегия на генерал Дюлай и дори се пръсна слух, че е подал оставка, като за негов приемник споменават генерал Хес. Но очевидно още не възнамеряват да предприемат такава крачка, тъй като полковник Кун — най-изтъкнатият офицер от австрийския генерален щаб — беше изпратен да укрепи ръководството на Дюлай, отличаващо се с нерешителност. Самият Дюлай е унгарец. Той е роден в Пеща на 1 септември 1798 година. На 16-годишна възраст постъпва с чин младши лейтенант в пехотен полк, командуван от баща му, след това е прехвърлен при хусарите, през септември 1827 г. става майор от императорските улани, скоро след това — полковник от 19-и пехотен полк, а през 1837 г. получава чин генерал-майор и длъжността бригаден командир в Санкт Пьолтен. През 1845 г. той командува 33-и пехотен полк във Виена; през 1846 г. получава званието фелдмаршал-лейтенант и бива изпратен в Триест като дивизионен генерал и главнокомандуващ. Тук през 1848 г. му се удава случай да се отличи. След като възглавява на своя отговорност морските сили, той уволнява заподозрените италиански офицери и моряци, настанява военните кораби на сигурни места в различните бази по далматинското крайбрежие и спасява няколко военни кораба, които са били вече на път за Венеция²⁰⁵. Той се разпорежда за необходимите отбранителни мерки в Триест, Пола, Пирано и други важни пунктове по крайбрежието, укрепява границата, застрашена от въстание, и подготвя настъплението, извършено от фелдцейгмайстер граф Нугент на 17 април 1848 г., след пристигането на подкрепления от вътрешните провинции. Една гребна флотилия, формирана от Дюлай, поддържа действията на армията по крайбрежието. На 23 май piemontската флота се появява пред Триест, но благодарение на взетите от Дюлай мерки е принудена да се държи на значително разстояние. Опитът на флотата да изненада отдалечената батарея в Сан Баркола също претърпява неуспех. За последен път piemontската флота напада Триест на 8 юни, но след като се убеждава, че Дюлай се е подготвил добре, се скрива на 4 юли отвъд хоризонта, а след боя при Кустоца напуска Адриатическо море. За тези заслуги Дюлай получава от императора различни ордени и почетно гражданство от градския съвет на Триест. Назначен в началото на юни 1849 г. за военен министър на Австрия, той се проявява, както казват, като енергичен и деен човек. При завземането на Рааб²⁰⁶ той се намира в свитата на императора. След като се получава съобщението за поражението при Ач²⁰⁷, от Виена, където се е върнал в министерството си, Дюлай заминава незабавно за Коморн, за да вземе там необхо-

димите мерки. По-късно той е изпратен на инспекция из цялата империя и представя своя доклад на Франц Йосиф. Сменяйки през юли 1850 г. длъжността военен министър с командването на 5-и корпус в Милано, той е повишен за фелдцейгмайстер и получава ордена „Златното руно“. След оставката на Радецки той получава командването на 2-а армия, която сега поведе срещу Пиемонт. Той спада към онези австрийски генерали, повечето от тях по произход словенци или маджари, които се опозориха с побой над жени и с други гнусни жестокости.

Два батальона виенски доброволци вече заминаха за театъра на военните действия, а днес заминава трети батальон. Тези доброволци, облечени в мундири на *легионерите* от 1848 г.²⁰⁸ и спадащи към *коренното* дворянство от предградията, бяха отначало героите на деня. В тяхна полза се устройваха балове, концерти и театрални представления, и дори австрийският Орфей на валсовете г-н Шраус написа в тяхна чест нов марш преди своето твърде непатриотично заминаване за Петербург. Не може обаче да се отрече, че напоследък популярността на тези новозипечени воини спадна катастрофално. Тези недоделани грубияни от предградията консумираха твърде много бира и пури, позволяваха си прекалени волности спрямо прекрасния пол и твърде често излизаха извън рамките дори на виенския „хумор“. Какво те представляват, се вижда от любимата им песничка:

„Ich bin ein ächter Wiener.
Führ ein lustiges Leben,
Und da hat mich mein Vater
Zu den Deutschmeistern gegeben;
Deutschmeister ist ein
Gar lustiges Regiment,
Hält in der einen Hand den Säbel.
In der andern das Ciment.“

(„Аз съм истински син на Виена, обичам веселия живот и затова баша ми ме даде в полка на „Дойчмайстерите“; нашият полк е весел полк, в едната ръка държи сабята, в другата — цимента“).

Трябва да поясня, че цимент е бирена чаша, която побира ужасяващо количество течност.

Един от подвизите на тези „свободни и весели“ хора взе твърде сериозен обрат и с право бе порицан сурово в печата. Казармите на нашите приятели се намират на улица Залцгрис, която, както и водещите към нея улици, е заселена главно от евреи. Пристигащите по работа във Виена евреи от Галиция обикновено също отсядат в тези твърде мръсни райони. Веднъж, на връщане вечер в казармите от „Шперл“, където ги чествували и приветствували публично за предстоящи доблестни прояви, тези герои

гуляйджи, които били в твърде възбудено състояние и предкусвали бъдещите си дела, нападнали внезапно нещастните евреи. Те разбили прозорците на домовете на някои от тях, повалили други на земята, на мнозина отрязали брадите, а един нещастник дори хвърлили в бъчва с катран. На мирни минувачи те задавали въпроса: „Вие евреи ли сте?“ и ако отговорът бивал положителен, ги биели безжалостно сред шумни крясъци: „Macht nichts, der Jud wird gefahrn gelt“ („Нищо, евреинът трябва да бъде натупан“). За повишената чувствителност на тези виенски гуляйджи може да се съди по следния факт: един петнадесетгодишен обучаващ чирак, който не бил приет в доброволческия корпус от сержанта вербовчик, се самообесил от отчаяние.

Парични и финансови затруднения се наблюдават във всички слоеве на обществото, от най-висшия до най-низшия. Първо, както вероятно сте узнали вече от европейския печат, самият император е заложил диамантите на короната. Второ, който и орган на виенския печат да вземете в ръка, безусловно ще ви направи впечатление поместената на видно място рубрика, озаглавена: „Патриотични пожертвувания“. Тези патриотични подаръци, предназначени или за военни цели изобщо, или специално за формиране на доброволчески отряди, са твърде различни по размери; едни не превишават незначителната сума от 2 флорина и 12 кройцера, други достигат такива големи суми като 10 000—12 000 флорина. Тук-там паричните пожертвувания се редуват с подаръци от по-средновековен характер, като чифт револвери от търговец на оръжие, хартия за патрони от собственик на хартиена фабрика, плат за униформи от търговец на текстил и така нататък. Между пожертвуванията от отделни лица фигурират повече или по-малко подозрителни средства, събрани в провинциални общини под официалния натиск на дребни общински чиновници и бургмайстери (кметове). Обаче отличителна черта на всички по-ценни вноски е, че те не се правят в парична форма, а под формата на държавни облигации и купони от държавни лихвоносни ценни книжа, така че на държавата плащат в буквален смисъл със „собствената ѝ монета“. Най-безпогрешен, хвърлящ се в очи на всяка крачка, признак за разстройството на финансите е пълното изчезване на дребните монети от ежедневното парично обръщение. Веднага след като бе съобщено официално за спирането на плащанията в брой и за свързаните с това мерки, дребните метални монети, както медните, така и сребърните, изчезнаха като по чудо. Населението прибягна към същия примитивен начин на разделяне големите банкноти на кратни части, който толкова смущаваше чужденците, посещавали Виена през 1848 г. — всеки

притежател на банкнота от един флорин я разрязва на толкова дребни части, колкото са му нужни за дребни покупки. Във Виена и провинцията правителството се опита да прекрати този процес, като съобщи, че бирниците и банката не ще приемат за плащания части от банкноти. Що се отнася до банката, това предупреждение изглежда незаконно, тъй като и досега действа законът от 1848 г., който задължава банката да приема такива части от банкноти, и в банката съществува дори цяла система за тяхното изчисляване. Неофициално се заявява, че в обръщение е имало 28 000 000 флорина дребни монети, което, добавят, превишавало два пъти действителната нужда. Ето защо властите

„са твърдо решени да противодействуват най-сериозно на безсмислената спекулация, която предизвиква сега недостига от размени монети“.

Подобно твърдение за изобилието на дребни монети естествено ни най-малко не може да компенсира съвсем очевидния недостиг от тази необходима вещ.

Властите би трябвало да знаят, че ажиото на среброто се увеличи рязко, че дори за медта тази разлика е 10 % и че навсякъде селяните трупат в гърнета всичко, което звънти като метал. Губернаторите на Бохемия и Долна Австрия напомниха на обществеността за закона, по силата на който всякаква борсова игра със сребърни и медни монети се наказва с глоба от 50 флорина и дори с по-тежки наказания, но всичко беше напразно. Такива репресивни мерки не дават никакви резултати, особено ако се съпровождат от официални съобщения, като съобщението, поместено в официалната рубрика на „Wiener Zeitung“²⁰⁹, че в Ломбардо-Венецианското кралство от 1 юни ще бъдат изтеглени от законно обръщение сребърните монети от по 6 кройцера. В края на краищата правителството ще бъде принудено да задоволи молбата на търговската камара в Долна Австрия, колкото и недостойно да изглежда това, и да пусне за оборота на дребно банкноти от по 5, 10 и 25 кройцера.

Преминавайки сега от низшата област, т. е. от оборота на дребно, към областта на паричния пазар и търговията в истинския смисъл на думата, трябва преди всичко да отбележим вече известния ви фалит на голямата фирма Арнщайн и Ескелес, обявен на 5 май. Те бяха главните борсови посредници в столицата и на тях главно беше възложено сконтирането на полиците, които не подлежат на непосредствено сконтиране в банката, както и реесконтирането на промишлените и търговските полици от провинцията. В ръцете им бяха съсредоточени, без да се смята столицата, паричните операции на индустриалците в Унгария, Бохемия и Силезия. Фирмата се гордееше с 80-годиш-

ното си съществуване и нейният шеф, барон фон Ескелес, обединяваше в едно лице задълженията на директор на Националната банка, генерален консул в Дания, председател на Дисконтовата компания в Долна Австрия, председател на компанията на Държавните железопътни линии, директор на Южната железопътна линия и т. н. С една дума, след Ротшилд той беше най-значителната финансова фигура в империята. Арнщайн и Ескелес са играли видна роля по време на Виенския конгрес, когато салонът на г-жа фон Арнщайн е бил център за срещи на политическите и литературните знаменитости на онова време. Една от непосредствените причини, които доведоха до фалита, свързан с дългове на сума около 30 000 000 долара, беше отказът на парижката *Crédit Mobilier* да изплати полиците на виенската фирма. След това сгромолясване на виенската фондова борса не минава ден да не се регистрират цяла редица фалити на фирми, сред които най-значителни бяха фалитите на фирмите Соломон-Камандо, Айдам и К^о, Г Бланк. Плехер и К^о, Дием и Инглиш, И. Ф. Гаартнер, Ф. С. Шмид, М. Грегер и К^о, братя Покарни, Мориц Колински, Карл Цолер, А. Киршман и други. В провинцията фалити на австрийски фирми, свързани непосредствено с тази катастрофа, имаше в Брюн, Прага, Райхенберг, Лемберг и т. н. Най-важният между тях беше фалитът на фирмата Лутерот и К^о в Триест, начело на която стоеше пруският консул, директор на Австрийски Лойд²¹⁰. Извън пределите на австрийската държава фалираха няколко първокласни банкерски къщи в Бреслау, Магдебург, Мюнхен, Франкфурт, както и заемната и търговска банка в Касел. Общо взето сегашната паника напомня търговската паника в Хамбург през есента на 1857 г. и взетите тогава в Хамбург мерки за нейното уталожване²¹¹ са също пример, който австрийското правителство се готви да последва. Ще има някои смекчения в законите, засягащи полиците; Националната банка ще създаде комитет за подкрепа на онези фирми, които само за кратко време са били принудени да прекратят плащанията поради общата липса на търговски кредит, и на банките в Прага и Брюн ще бъдат предоставени два милиона в банкноти.

Налисано от К. Маркс на 14 май 1859 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5655, 6 юни 1859 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

ВОЙНАТА НЕ НАПРЕДВА

Последните телеграми от театъра на войната, които получихме вчера от „Азия“, обхващат периода до 13 май, т. е. точно с три дни повече от съобщенията на пощата Вандербилт. Тези телеграми се състоят от кратки и твърде противоречиви сводки на сардинското правителство, а австрийците не публикуват сведения за своите действия. През тези три дни не се е случило нищо значително. По своята мудност сегашната кампания продължава да заема първо място в летописите на съвременните войни. Започва да ни се струва, че сме се върнали в онези допотопни времена на помпозни и бездействени войни, на които Наполеон така внезапно и решително сложи край. Ние наблюдаваме две огромни, противостоящи една на друга армии по линия, дълга повече от 40 мили — армии, всяка от които може да воюва със 100 000—140 000 души. Едната армия се приближава, другата върши разузнаване, като се придвижва предпазливо ту към една, ту към друга точка от неприятелската позиция, след това се оттегля, а първата армия не напуска заеманата от нея местност; по такъв начин двете армии са на разстояние от 8 до 20 мили.

Наистина някои факти дават възможност да се обясни рационално това ненормално положение, но въпреки всичко положението остава ненормално и се дължи на грешката на нападащата страна в началото на кампанията. Както вече посочихме*, осъществяването на целта и задачата на австрийското нахлуване в Пиемонт бе провалено от мудното и нерешително придвижване

* Виж този том, стр. 346—349. *Ред.*

на австрийците, което едва ли може да се припише на нещо друго, освен на колебанията на генерал Дюлай. Получените оттогава насам съобщения потвърждават напълно това гледище. Австрийците не дават никакви обяснения за странното поведение на своята армия, а това доказва очевидно, че те възлагат цялата отговорност на главнокомандувашия. Наистина едва една седмица след започването на кампанията австрийските сводки посочиха лошото време и наводняването на местността като причина, принудила техния генерал да изтегли войските си от маларичните блатисти оризови полета в долината на По. А сега нашият добре осведомен лондонски кореспондент ни пише, че самият австрийски император, поддържавайки на Луи Наполеон, е заминал заедно с генерал Хес, да освободи от длъжност Дюлай и да поеме командването.

Доколкото можем сега да съдим, очевидно кампанията е водена по следния начин. Преди всичко дясното крило на австрийците е напреднало към Новара и Верчели, извършвайки, демонстрация по посока на Лаго Маджоре. Центърът, а може би и лявото крило, движейки се по успоредни линии през Виджевано и Павиа, оставали твърде далеч назад. Колоната от Павиа стигнала с главните си сили до Ломело едва на 2 май. Издадената напред позиция на дясното крило е имала за цел, както сега се изяснява, първо, да отклони вниманието на съюзниците от заплахата за настъпление към Дора и Торино и, второ, да се реквизират за нуждите на австрийската армия ресурсите на горната част от Ломелина. Едва на 3 май австрийските главни сили започнали да развиват настъплението си към линията Касале и Валенца; на 4 май били извършени демонстрации по посока към Фрасинето (разположен срещу мястото, където Сезиа се влива в По) и Валенца, докато десният фланг е бил придвижен по-близо до центъра; междувреме е бил построен мост над По между Камбио и Сале и създадено предмостово укрепление на южния бряг на реката. Според някои съобщения 8-и австрийски армейски корпус, който, както разправяха, се движел от Пиаченца по южния бряг на По, се е съединил тук с главните сили и преминал реката след малка експедиция към Тортона и Вогера и след като разрушил железопътния мост над Скривиа. Но според други съобщения, включително и някои от нашите последни телеграми, австрийските сили все още се намират на пътя между Пиаченца и Страдела. Трудно е да се каже дали споменатата експедиция към Вогера е била замислена като привидна атака срещу Нови и съобщителните линии между Генуа и Алесандрия. Във всеки случай тази експедиция заблудн по-

вечето от опитните редактори на вестници в Турино, Париж и Лондон, като ги накара да предсказват решителната битка на старото полесражение при Нови или някъде около Маренго; но това пророчество беше веднага опровергано от оттеглянето на австрийците на северния бряг на По и разрушаването на построения от тях мост. Освен това в началото на май започнали много силни дъждове. Равнището на река По при Павиа се покачило с 10—12 фуга и съответно се покачило също равнището на нейните притоци. Наводняването на оризовите полета в долината на река По, което обикновено не е пречка за една армия в поход, тъй като пътищата минават по насипи над водното равнище, сега станало сериозна пречка: цялата местност и много пътища били наводнени. Освен това австрийците не се движели: те оставали в тези блата и трябвало да се устройват на лагер или по пътищата, или по мокрите полета. Ето защо, след като прекарали няколко дни сред този порой, те се сблъскали с належащата необходимост да се прехвърлят в по-висока и по-суха местност. Очевидно те са претърпели тежки загуби от болести, особено от холера и малария. Вследствие на това се стигна до отстъплението и съсредоточаването в района на Мортара и Новара, отстъпление не пред неприятеля (тъй като последният продължавал да си стои твърде спокойно на своите позиции), а пред стихията. След това австрийците изградили укрепления по линията Сезиа и изпратили разузнавателни отряди и команди фуражири до самата линия Дора, която образува крайния ляв фланг от позицията на съюзниците.

Във всички тези действия ние не можем да видим нито един ход, който да говори за добро военно ръководство. Наистина, след като първият благоприятен момент за атака срещу позицията на съюзниците е бил пропуснат, цялото настъпление към Ломелина е станало съвсем безпредметно и е загубило своето значение. Придвижването на австрийския десен фланг напред беше безспорна грешка. Не трябваше да се губи време за изкуствени маневри; да се върви направо към неприятеля, да бъде той атакуван и разбит, преди да може да съсредоточи напълно силите си — такъв беше единствено правилният план за действия. Ако 8-и корпус на генерал Бенедек наистина се е движел по южния бряг на По, това е било втора грешка: широка река го е отделяла от главните сили и ако дъждовете биха залочнали един или два дни по-рано, би било невъзможно да се построи мост при Камбио и австрийците сами биха се оказали разединени, в каквото положение те са се надявали да заварят неприятеля. Самото преминаване през По им е било очевидно наложено от

необходимостта да се съединят с Бенедек. Защо още от самото начало той не беше на северния бряг? Построяването на мостове през По и свързаните с това действия са ги принудили да прекарат в крайно вредните за здравето блата няколко дни повече, отколкото би се наложило при други обстоятелства. Най-после очевидно цялата кампания е била лошо ръководена. Във всички тези действия австрийците не проявиха никаква решителност; демонстрации се вършат по всички посоки, но никъде не виждаме движения за действително настъпление. По такъв начин те са се придвижвали напред липнешком по дължината на цялата неприятелска линия, докато най-после наводнената местност е станала няколко мили широка непреодолима преграда между двете воюващи армии. Тогава по липса на по-добро занимание и същевременно от желание да покажат, че предприемат нещо, те извършват разузнаване в посока на Дора; но всички разузнавателни операции се осъществяват от малки подвижни отреди, които не могат да нанасят силни удари и са принудени да отстъпват почти незабавно, когато се срещнат с някакъв преден патрул.

Докато по такъв начин австрийците всъщност нищо не правят, техните противници очевидно се занимават със същата игра. Сега те са достигнали максимално възможната степен на съсредоточаване по дългата линия, която заемат. Позициите им са разположени, както следва. Крайната лява линия на Дора и По до Касале е заета от френския корпус на генерал Ниел, който се състои от две дивизии, с ляв фланг при Касале, образуван от две пиемонтски дивизии и 3 000 доброволци под командването на Гарибалди. Центърът, във Валенца, се състои от френския корпус на генерал Мак-Махон и една пиемонтска дивизия, всичко три дивизии. Десният фланг, при Алесандрия, е образуван от френския корпус на Канробер и една пиемонтска дивизия — всичко три дивизии. Крайният десен фланг, при Нови и Арнято, се състои от френския корпус на Бараге д'Илие и една пиемонтска дивизия — всичко три дивизии. Две френски гвардейски дивизии в Генуа са резерв. Ако допуснем, че една дивизия наброява 10 000 души (това е твърде висока цифра, тъй като френските дивизии, които не са имали време да свикат отпускарите, са по-малки на брой, а сардинските — по-големи), получаваме общо 150 000 души, което е приблизително равно на общата численост на съюзническите войски. От тях около 110 000—120 000 души могат да участвуват непосредствено в бойните действия. Тяхната крайна пасивност се дължи може би отчасти на недостатъчната подготовка на французите, които имат на разположение

много малко артилерия и бойни припаси, и отчасти на заповедите на Луи Наполеон, който без съмнение се готви сам да пожъне първите лаври на кампанията. Този нов пълководец пристигна в Генуа на 12 май и беше посрещнат там с шумни приветствия от народа. На 13 май той се видя с краля*; който пристигна от лагера за тази среща. Същия ден той издаде прокламация в Наполеонов стил, която поместваме на друга страница, а на 14 май трябваше да замине при армията.

Сега очевидно дъждовете вече са спрели и в най-близко бъдеще пощата може да ни донесе новини за по-решителни действия. Това състояние на нерешителност и бездействие не може да продължава твърде дълго. Или австрийците ще трябва отново да преминат По, или трябва да стане сражение в Ломелина. Може би австрийците са търсели и подготвяли силна отбранителна позиция, от която биха могли да отблъснат натиска на съюзническите войски. Ако са намерили такава позиция, това е било най-доброто, което са могли да сторят; без бой те не могат да отстъпят, и в същото време от такава позиция те биха могли да пуснат в ход всички сили, с които разполагат сега в действащата армия, докато съюзниците биха били отслабени поради оставените от тях гарнизони в Касале, Алесандрия и Валенца.

Междувременно и двете воюващи страни очакват подкрепления. Австрия изпрати за Триест и околностите му корпус от 50 000 души под командването на генерал Вимпфен с цел да образуват резерв за италианската армия, в същото време Луи Наполеон организира още два армейски корпуса за своята италианска армия. Носят се също слухове, че принц Наполеон ще застане начело на пъстрата експедиция, с която той възнамерява да слезе някъде на брега на полуострова, за да си завоюва едно кралство.

Написано от Ф. Енгелс на 16 май 1859 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5647, 27 май 1859 г., като уводна

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

* — Виктор Емануил II. Ред.

Ф ЕНГЕЛС

НАЙ-ПОСЛЕ СРАЖЕНИЕ!

„Град Вашингтон“, който отплава от Ливерпул на 25 май и мина край нос Рейс миналия четвъртък вечерта, ни донесе от театъра на военните действия по-интересни от обикновено сведения. Отстъплението на австрийците и настъплението на съюзниците с цел да завземат отново Ломелина без съмнение са започнали, при все че очевидно това става не особено бързо. Това се вижда от обстоятелството, че австрийската главна квартира, която беше преместена на 19 май в Гарласко — чифлик близо до Тичино, по пътя от Виджевано за Граполо, — на 24 май още се е намирала там. Но южно от По, при Монтебело, малко градче по пътя от Страдела за Вогера, между отряд от корпуса на Стадион и авангарда на Бараге д'Илие е станало сблъскване, в което, според собствената им сводка, съюзниците са имали решително превъзходство. Нашите досегашни сведения за това сблъскване са по неволя извънредно кратки. Французите съобщават, че дивизията на Форе, която наброявала 6 000—7 000 души (при пълен състав 10 000), заедно с един полк пиемонтска кавалерия, е завързала бой с австрийска войскова част, наброяваща 15 000 души, или с половината от целия корпус на Стадион, и че след четиричасово тежко сражение австрийците били отблъснати, загубвайки от 1 500 до 2 000 убити и ранени и 200 пленници, част от които пристигнали вече в Марсилия, докато загубите на съюзниците възлизат само на 600—700 души. Но поражението на австрийците не е било толкова сериозно, че да позволи на съюзниците да преследват отстъпващия враг. Според австрийската версия Стадион изпратил един отряд на разузнаване от другата

страна на По. Отрядът се придвижил по посока на Вогера до Монтебело, когато срещнал числено превъзхождащи френски сили, и след тежък бой се оттеглил в пълен ред към По. Това различие във военните сводки трябва да приемем като напълно естествено, като държим сметка за преувеличенията, каквито винаги съществуват, когато липсват достоверни официални сведения. За да преценим значението и действителния характер на сражението, трябва да изчакаме по-точни сведения. Във всеки случай това е било обикновено сблъскване на предни части, а не голямо сражение, в което се подлагат на истинско изпитание силите на сражаващите се армии и способностите на пълководците.

Докато по такъв начин второто действие на драмата несъмнено е започнало, материалите за критически поглед върху бойните операции по време на първото действие се попълниха с много ценни съобщения на кореспондентите на лондонския „Times“ и на аугсбургския „Allgemeine Zeitung“ при австрийската главна квартира. Ако не бяха тези статии, ние би трябвало да съдим за действителността на австрийците по пиемонтските сводки, които естествено нямат за цел да съобщават цялата истина, и по австрийските сводки, в които изобщо почти нищо не се съобщава. За да запълним многобройните празнини, на първо време ние не разполагахме с нищо, освен с противоречиви слухове и догадки, разпространявани сред офицерите и кореспондентите на вестници, които се намират сега в Пиемонт, — слухове, които естествено заслужават много малко доверие. И тъй като австрийците взеха инициативата в кампанията и я държаха до оттеглянето си от Верчули, а съюзниците бяха сравнително пасивни, нас ни интересуваше главно онази армия, за която изобщо няхахме сведения или в най-добрия случай имахме само негативни сведения. Ето защо не е чудно, че по въпроси, засягащи подробностите, ние стигахме до заключения, които сега не се потвърждават от фактите. Напротив, по-чудно е, че общо взето нас ни се удаде да налучкаме правилно главните черти на кампанията. Само в един важен пункт ние сме се отклонили от онова, което, както заявяват сега, е било първоначален план на австрийците, но остава още да се изясни, дали този план е бил ясно разработен от самото начало, както твърдят сега, или сегашният „първоначален план“ е бил измислен по-късно.

Когато получихме първите съобщения за нахлуването на австрийците в Пиемонт, мислехме, че те все още имат намерение (а такова очевидно те винаги са имали) да нападнат бързо пиемонтската армия и френския авангард, преди да успеят да пристигнат главните сили на французите. Сега ни съобщават, че още

преди това австрийците се отказали от тази идея. Очевидно у австрийците се е създало впечатлението, че французите са започнали да навлизат на пиемонтска територия на 24 април, и при все че преди 26 април нито един френски полк не се е намирал на пиемонтска земя, напълно възможно е тази погрешна представа да ги е подтикнала да се откажат от всички опити за *coup de main** против всякакви войски, които биха се оказали пред тях. Поради това нахлуването загуби онзи стремителен характер, какъвто би имало, ако се преследваше по-важна цел. Това беше чисто и просто започване на военните действия, заповядано от императора с единствената цел да се заеме част от неприятелската територия, да се заграбят нейните ресурси и да се лиши отбраняващата се армия от възможността да ги изпълзува. Ако такава е била целта, твърде ясно е, че нахлуването е трябвало да бъде спряно на Сезиа и По при Верчели и Валенца. В такъв случай не е имало защо да се бърза. Австрийската армия е напредвала в пиемонтска територия методично, бавно и умерено. Има още едно обстоятелство, което е предопределило в значителна степен този начин на действие. Австрийците са се движели по два главни пътя, които водят от изток към запад през Ломелина: единият път от Павиа към Валенца, а другият от Абятеграсо към Виджевано и Касале. Те изобщо не са изпълзували северния път от Бофалора към Верчели. И двата тези пътя се пресичат от многобройни реки, които текат от северозапад към югоизток, като две от тях, Тердопио и Агоня, са по-големи. Тъй като мостовете са били разрушени и на много места пътищата са били повредени, а низината отъясно и вляво на пътищата е била или наводнена, или просмукана от водата, напредването на армията е било много забавено, и цялата армия от 150 000 до 180 000 души е трябвало да се движи по тези два пътя. Затова сега не се учудваме, след като узнахме, че последният корпус на австрийската армия е преминал Тичино не по-рано от 1 май, тъй като корпус, който наброява 30 000 до 35 000 души и се движи по един единствен път с целия си обоз, обикновено се разтегля най-малко на 12—15 мили, или на разстояние от еднодневен преход; а тъй като по пътя от Павиа за Касале са се движели три корпуса, това означава, че третият от тези корпуси е преминал Тичино при Павиа два дни след първия.

Авангардът е преминал реката на 29 април при Павиа; това е било бригада от 5-и корпус под командата на генерал Фешетич. След нея е минал целият 3-и корпус (Шварценберг), движейки

* — смел удар, решително действие. *Ред.*

се към Граполо. Същия ден друг корпус, 7-и (генерал Цобел), преминал реката по север при Берегуардо и се насочил към Гамболо. На 30 с. м. 8-и корпус (Бенедек) последвал 3-я при Павиа, а 5-и корпус (Стадион) последвал 7-я при Берегуардо. На 1 май 2-и корпус (Лихтенщайн) преминал реката при Павиа. В този ред, със 7-я корпус на крайния десен фланг, с 5-и, 3-и и 2-и корпус в центъра и с 8-и корпус на крайния ляв фланг, армията преминала отначало Тердопио, след това Агоня и най-после, към вечерта, на 2 с. м., се появила пред По и Сезиа. От това заключаваме, че пиемонтските съобщения за големи войскове части при Бофалора и Арона са съвсем неверни (свободното напредване на Гарибалди към Гравелона при Лаго Маджоре потвърждава напълно това). Невярно е също и изразеното в тези съобщения предположение, че генерал Бенедек тръгнал от Пиаченца с 8-и корпус и че в отделна колона се е движел по южния бряг на По. Напротив, австрийците са напредвали по толкова тесен фронт (12 мили), колкото е бил възможен за една армия от 150 000 души. Те са се държали и са действували колкото е възможно съсредоточено и методично и са имали само няколко подвижни части на двата си фланга в района на Новара, Арона и на южния бряг на По. Струва ни се, че това извънредно методично напредване е доказателство, че те не са се отказали окончателно от идеята за настъпление срещу пиемонтците. Тъй като неприятелят очевидно не е могъл да окаже сериозна съпротива, преди да достигнат отбранителната му линия, австрийците не биха изтощавали напразно войските си с поход в такова тясно пространство, ако не е била тази идея. Могло е без всякаква загуба и с огромни предимства да се използва пътят за Новара, тъй като, за да се заеме Ломелина и Новарезе, е необходимо при всички обстоятелства да се завладее и Верчели. Фактът, че са пренебрегнали това предимство, ни се струва явно доказателство, че в австрийската главна квартира не е била още изоставена надеждата за възможността да се нанесе на неприятелските сили при Касале и Алесандрия удар с превъзхождащи сили и при благоприятни обстоятелства. Без съмнение те са възнамерявали да нанесат *coup de main* срещу Нови (център на железопътни линии, свързващи Генуа, Алесандрия и Страдела). За да бъде той осъществен, през нощта срещу 3 май е бил построен мост над По при Корнале и генерал Бенедек минал по него със своя 8-и корпус. Той действувал твърде енергично; за по-малко от 12 часа заел Вогера, Каstellнуово на река Скривиа и Тортона, разрушил железопътните мостове и, твърде вероятно, би се решил да напредне към Нови, ако дъждовете и внезапното прииж-

дане на водата в По, което разрушило отчасти неговия мост, не го принудили да се оттегли, за да запази връзката си с главните сили. Мостът бил възстановен, и цялата австрийска армия била отново съсредоточена на северния бряг на По. Времето направило невъзможен престоя в наводнената долина на По и поради това армията заела позиция по на север, между Гарласко, Мортара и Верчели, използвайки близостта на главните сили до Сезиа за разузнаване и фуражировка в района на запад от тази река. Австрийците осъществили това, без да срещнат сериозна съпротива, а на 9 с. м. изоставили западния бряг на Сезиа, с изключение на Верчели, премествайки главната си квартира в Мортара, където, както посочихме, останали до 19-и. През това време те построили мост над По при Белджойсо, близо до устието на Тичино, и един корпус с неизвестна численост и състав заел позиция при Страдела и започнал фуражировка в районите на Южен Пиемонт, покрай границите на Пармското херцогство. Предполагаме, че това е корпусът, с който Форс се е сражавал при Монтебело. Но по този въпрос трябва да очакваме по-достоверни сведения. Очевидно в най-близко бъдеще сардинците ще изпитат всички прелести на съюза с французите. Предстои армията им да бъде разделена на части, вместо да образува отделен корпус и сама да печели слава. Всяка от нейните пет дивизии трябва да стане придатък към един от петте френски армейски корпуса, в които естествено тя ще се разтвори напълно, така че цялото командване и цялата слава ще принадлежат изключително на французите. Генуа със своите фортове и всичко друго премина вече напълно в ръцете на французите, и сега сардинската армия ще съществува само като придатък на френската армия. Наистина грейва зората на наполеоновското освобождение на Италия! При все че обвиненията в груба жестокост и грабежи в Ломелина, отправяни от сардинците към австрийците, не са неочаквани или невероятни, справедливостта налага да отбележим, че кореспонденциите на лондонския „Times“ и на аугсбургския „Algemeine Zeitung“ при австрийската главна квартира представят тази работа в друга светлина. Според тези достоверни източници, омразата на селяните в Ломелина, както и в Ломбардия към земевладелците е значително по-силна от отвращението им към чуждите потисници. Що се отнася до земевладелците в Ломелина (в миналото австрийска провинция), те са обикновено *sudditi misti**, т. е. поданици както на Австрия, така и на Пиемонт. Всички големи аристократи в Милано имат обширни

* — лица с двойно поданство. Ред.

имения в Ломелина. Те са пиемонтци и дълбоко в душата си са враждебно настроени към австрийците, но селяните в тази провинция, поради своя антагонизъм към тях, повече симпатизират на Австрия. Това доказва сърдечният прием, оказан на австрийците в Ломелина, и очевидно реквизициите и непосилните данъци, налагани от тяхна страна, са се ограничавали, доколкото е възможно, до собствеността на аристокрацията, както и на градовете, които са центрове на италианското патриотично движение, като са щадели селяните в рамките на възможното. Тази политика е характерна за Австрия и тя винаги е била такава след 1846 година²¹². Тя обяснява напълно вдигнатия в пиемонтския печат шум във връзка с реквизициите, които в края на краищата не превишават онова, което се счита за нормално в една съвременна война, и не достигат обичайните за френските войски размери.

*Написано от Ф. Енгелс около 24 май
1859 г.*

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

*Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5655, 6 юни 1859 г.,
като уводна*

Ф. ЕНГЕЛС

СРАЖЕНИЕТО ПРИ МОНТЕБЕЛО

Пощата, която получихме с „Африка“, добавя малко към онова, което знаехме по-рано за това нашумяло сражение, осветлено толкова широко на страниците на бонапартисткия печат от двете страни на Атлантика.

Ние разполагаме само с кратка телеграфна извадка от доклада на Дюлаи, а многобройните френски и сардински съобщения не са нищо друго, освен торинска и парижка сплетня и толкова малко претендират за точност, че дори не посочват правилно номерата на полковете, взели участие в това сражение. Наистина липсата на сведения се компенсира отчасти от доклада на генерал Фор, който получихме в понеделник вечерта с парахода „Град Вашингтон“, но Фор не дава сведения нито за числеността, нито за загубите на австрийците. За съжаление, от Бараге д'Илие нямаме нищо, а тъй като в това сражение са участвували освен дивизията на Фор и части от неговия корпус, неговият доклад несъмнено би осветлил някои предизвикващи съмнение моменти. Но в очакване на по-пълни и достоверни сведения ние ще споделим някои съображения, основаващи се на внимателното съпоставяне на всички притежавани от нас документи, които все пак представляват известна ценност. След като получили сведения, че французите се готвят да излязат на линията на река По между Павиа и Пиаченца, австрийците построили мост над тази река при Вакарица, недалеч от Павиа. Корпусът на генерал Стадион бил прехвърлен на другия бряг, за да развизнае тази позиция и намеренията на противника. Генерал Стадион заел страделската позиция — едно дефиле, близо до река-

та, където едно от разклоненията на Апенините, през което няма шосейни пътища, се приближава до река По — и изпратил три бригади (15 батальона с около 18 оръдия и вероятно с малко кавалерия) по посока на Вогера. Австрийците, които несъмнено са оставили силни части по своя път, за да си осигурят оттеглянето, са срещнали предните сили на противника пред Кастеджо и са ги изтикали отвъд града и селото Монтебело. След това те се придвижили към следващото село, Джинестрело, но там се натъкнали на една от бригадите от дивизията на генерал Форе (бригадата на Бере, 17-и стрелкови батальон, 74-и и 84-и линеен полк), и сражението взело позиционен характер. По това време от австрийска страна в сражението са участвували очевидно малко войски, може би около една бригада. На французите са били изпратени бързо четири батальона подкрепления от друга бригада на генерал Форе (98-и полк на Бланшар и един батальон от 91-и линеен полк). Така те получили числено превъзходство. Бригадата на Бере била построена за атака; тя завзела Джинестрело, а по-късно, след упорит бой, и Монтебело, но австрийците се спрели при Кастеджо, от другата страна на малката река, край която се намира този пункт, и дали сражение. Очевидно в този момент те са получили нови подкрепления, защото са отблъснали в безредие французите към Монтебело и са се готвели отново да влязат в това село, когато се натъкнали на част от дивизията на генерал Винуа — 6-и стрелкови батальон и 52-и линеен полк. Това обстоятелство отново наклонило везните в полза на французите, и австрийците отстъпили организирано към Кастеджо, където оставили ариергард, докато колоните им се построят в походен ред. След като изпълнили по такъв начин задачата си и изяснили къде е разположен корпусът на Барге д'Илие (този корпус образувал крайния десен фланг на французите), те се оттеглили необезпокоявани към По, уверени, че засега съюзниците нямат намерение да напредват към Пиаченца.

На полесражението австрийците не са могли да имат повече от две бригади, тъй като най-малко три батальона е трябвало да оставят за охрана на пътя, а други два са били необходими за боя с два батальона от 91-и френски полк при Ориоло, поради което само един батальон от този полк се е сражавал при Монтебело. От тези две бригади, или 10 батальона, само една част е могла да участва в боя, защото един австрийски генерал, който би използвал за разузнаване последните резерви, с които разполага, естествено би заслужил много сериозно порицание.

От френска страна е имало три полка (74-и, 84-и и 98-и) и един линеен батальон (от 91-и полк), както и един батальон

стрелци — всичко 11 батальона, поддържани към края на боя от два батальона от 52-и полк и 6-и стрелкови батальон. По такъв начин имаме общо 15 френски батальона срещу около 10 австрийски. При все че австрийският батальон е без съмнение по-голям от френския, все пак, когато настъпил преломният момент в сражението, численото превъзходство било на страната на французите. Освен това не трябва да се забравя, че австрийците са се сражавали не толкова за победа, колкото да накарат противника да разкрие силите си в дадения пункт, и тази задача те изпълнили изцяло. Затова би било глупаво да се гледа на това незначително сражение като на важна победа. При гигантските армии, които стоят една срещу друга в равнините на Италия, едно сражение като това при Монтебело има не по-голямо значение от просто сблъскване на предни постове във войни от по-малък мащаб. И ако това е победа, къде са тогава нейните плодове? Французите казват, че са заловили 140 ранени и 60 неранени пленници, т. е. не повече от онова, на което биха могли да разчитат след един двучасов бой за което и да е село. Освен това те взели една ракла и една загубили. Не е имало никакво преследване, никакви опити да пожънат плодовете на победата, въпреки че французите са разполагали с достатъчно пиемонтска кавалерия. След като отблъснали последната атака на противника, очевидно австрийците се оттеглили необезпокоявани и в пълен ред.

*Написано от Ф. Енгелс около 24 май
1859 г.*

*Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5659, 10 юни 1859 г.,
като вводна*

*Печата се по текста на вестника
Превод от английски*

К. МАРКС

ЕДНО ПРУСКО ГЛЕДИЩЕ ЗА ВОЙНАТА

Берлин, 24 май 1859 г.

Запалената от френския самодържец война без съмнение не само не може да бъде „локализирана“ в смисъла, който този термин има в политическия жаргон, т. е. че военните операции не трябва да бъдат пренасяни извън италианския полуостров — но, напротив, не ще се ограничи в рамките просто на една война, която се води между две деспотични правителства и се решава от действията на редовни армии. В своето развитие тя ще се превърне в общ революционен пожар на континентална Европа, в който очевидно едва ли мнозина от днешните управници ще успеят да спасят своите корони и своите династии. Германия може да стане център на това сътресение, тъй като тя трябва да стане център на военни операции веднага щом Русия бъде готова да хвърли меча си на везните. Не са нужни дълги разсъждения, за да се стигне до извода, че едно сериозно поражение на бойното поле ще доведе до революционни сътресения във Франция или Австрия, но Берлин е може би единственото място, където могат да се намерят необходимите сведения за изясняване размерите на суровото изпитание, през което Германия предстои да мине в близко бъдеще. Ден след ден може почти с просто око да се следи назряването на условията, които, след като достигнат известна степен на развитие, ще предизвикат колосална криза, за която еснафите от всички рангове едва ли подозират. Симптомите на приближаващата се буря мога да резюмирам с няколко думи: завистта и съперничеството между германските монарси, които ги обричат на бездействие през първата фаза на войната; со-

циалните бедствия и недоволството на народа, които като степен пожар се разпространяват от Висла до Рейн и през втората фаза на войната добавят към нападението отвън народни въстания; и най-после въстанията на славянското население, включено в състава на Германия — въстания, които ще прибавят към външната война и революционните сътресения вътрешна международна борба.

Нека разгледаме преди всичко социалната база, на която ще се опират германските монарси, когато обстоятелствата ще ги принудят най-после да вземат решение за някакви общи действия. Известно е, че периодът от 1849 до 1859 г. е небивала епоха в икономическото развитие на Германия. През това време тя се превърна, така да се каже, от земеделска в индустриална страна. Да вземем например един-единствен град — Берлин. През 1848 г. в него имаше едва 50 000 фабрични работници, мъже и жени, а сега общият им брой е достигнал 180 000. Да вземем само един клон от промишлеността: до 1848 г. износът на вълна в Англия, Франция и други страни беше един от главните приходни източници за Германия, а сега местната вълна в Германия едва стига за нуждите на собствените ѝ фабрики. Едновременно с развитието на фабриките, железопътните линии, параходните съобщения и проучването на подземните богатства се разви извънредно бързо кредитната система, която не само отговаря по размери на общия прогрес на промишлеността и търговията, но се развива извън законните си предели благодарение на парниковите изобретения от типа на *Crédit Mobilier*, внесени от Франция. Селячеството и дребната буржоазия, които представляваха доскоро огромното мнозинство от нацията, до революцията от 1848 г. спазваха спокойно стария азиатски обичай да трупат у дома си наличните пари; сега те са ги заменили с лихвоносни ценни книжа от всички видове, всички цветове и всички стойности. Хамбургската криза от 1857 г. разтърси леко, но не повреди шо-годе сериозно сградата на това отскорошно процъфтяване, която сега се разклати още при първия залп на оръдията по бреговете на По и Тичино. Без съмнение вие сте получили вече сведения, как австрийската търговска криза се отрази на останалата част от Германия, и колко бързо един след друг последваха фалитите в Лайпциг, Берлин, Мюнхен, Аугсбург, Магдебург, Касел, Франкфурт и други търговски центрове на Германия. Но тези бедствия са само симптоми на близки катастрофи в по-високите „делови“ сфери. За да си представите действителното положение, смятам за целесъобразно да привлека вниманието ви към току-що оповестената прокламация на пруското правителство, в която то,

посочвайки опасното разпускане на цели промишлени армии в Силезия, Берлин, Саксония и Рейнска Прусия, заявява, че *не може* да се съгласи с петициите на търговските камари в Берлин, Бреслау, Щетин, Данциг и Магдебург, които му препоръчват съмнителния експеримент да пусне в голямо количество неконвертируеми книжни пари, и отказва още по-решително да използва работниците за обществено-полезен труд с единствената цел да им създаде работа и възнаграждение. Последното искане звучи наистина малко странно в един момент, когато правителството беше принудено поради липса на средства да прекрати внезапно вече започнатите обществени строежи. Дори самият този факт, че още в началото на войната пруското правителство е принудено да излезе с такава прокламация, говори много. Прибавете към това внезапно нарушение на промишления живот общото въвеждане на нови данъци в цяла Германия, общото повишение на цените на предметите от първа необходимост и общото разстройство на всички предприятия поради свикването на запасните и ландвера и ще получите известна представа, какви размери ще вземе това социално бедствие след няколко месеца. Минаха обаче онези времена, когато мнозинството от германския народ имаше навика да вижда в земните бедствия неизбежно наказание, изпратено от небето. Вече се чува тихият, но ясен глас на народа, който шепне: „Отговорност! Ако революцията от 1848 г. не беше смазана с измама и насилие, Франция и Германия нямаше да стоят отново въоръжени една срещу друга. Ако жестоките душители на германската революция не бяха склонили коронованите си глави пред някакъв Бонапарт и някакъв Александър, война дори и сега нямаше да има.“ Такъв е глухият ропот на народа, който ще се превърне постепенно в гръмотевичен тътен.

Нека преминем сега към представлението, което германските управници разиграват пред твърде нетърпеливата публика. От началото на януари австрийският кабинет пусна в ход всички видове дипломатически интриги, за да подтикне германските държави да съсредоточат в някой пункт в Южна Германия голяма съюзна армия, значителна част от която биха били австрийски сили, като това съсредоточение би трябвало да постави Франция под заплахата от нападение срещу източните ѝ граници. По такъв начин Германският съюз трябваше да бъде вмъкнат в една настъпателна война, и същевременно Австрия би си осигурила ръководството в тази война. Предложената на Съюзния сейм във Франкфурт на 13 май резолюция в този дух от името на Ханс-

вер срещна възражението на г. фон Узедом, пруския пълномощен представител, който излезе с официален протест на своето правителство. Това доведе до избухването на общо патриотично негодувание на владетелите в Южна Германия. Тогава Прусия допълни тези свои действия с мерки от противоположен характер.

Преди разпускането на парламента във ваканция пруското правителство си осигури широка популярност, като съобщи, че е решило да се придържа към политиката на „въоръжено посредничество“. Но едва парламентът беше разпуснат и това „въоръжено посредничество“ прие много по-скромни размери, изразявайки се в отказа на Прусия да се обяви за неутрална, към което я призоваваха Франция и Русия. Тази негативна смелост, макар и достатъчна, за да предизвика яростта на петербургския двор, никак не отговаряше на очакванията на пруския народ. Въоръжаването на западните и източните крепости едновременно със свикването на запасните и ландвера имаше за цел да успокои предизвикания от това ропот сред народа. Обаче на 19 май г. фон Узедом помоли от името на своето правителство Съюзния сейм да подчини съюзната наблюдателна армия непосредствено на пруското командване и да ѝ предостави пълна инициатива по въпроса за военните мерки, които трябваше да вземе. Сега дойде редът на дребните германски владетели, поддържани тайно от Австрия, да докажат искреността на своите патриотични намерения. Бавария заяви, че не е дошло още времето да подчини армията на Вителсбаховци на командването на Хохенцолерните. С негодуващото: *Tu quoque!** ХанOVER напомни на Прусия за протеста ѝ против съюзната наблюдателна армия, която трябваше да бъде съсредоточена в един пункт на Южна Германия. Саксония от своя страна не виждаше причини, поради които да не би могло да се възложи на августейшия ѝ владетел върховното командване, макар и за да неутрализира взаимно противоречивите претенции на Хабсбургите и Хохенцолерните. Вюртемберг беше едва ли не готов да предпочете едно френско нашествие пред господството на Прусия. По такъв начин всички най-лоши черти на Свещената германска империя празнуваха своето позорно възраждане. Влиянието на Германия е сведено до нула — такъв е в момента общият резултат от тези разпри между нейните дребни владетели. Искането да бъде възстановен германският национален парламент е само първият слаб про-

* — „И ти също!“. *Ред.*

тест против тези династически обструкции, протест, който идва не от революционните маси, а от плахата, склонна към компромиси буржоазия.

Ще се възползувам от друг случай, за да поговорим за на-зряващите в Германия вълнения сред славяните.

Написано от К. Маркс на 24 май 1859 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5659, 10 юни 1859 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

отвѣд По и Танаро, между Касале, Алесандрия и Валенца, е изградена върху такава система от крепости, която ѝ осигурява защита дори срещу значително превъзхождащ я по численост противник. Преди да пристигнат австрийците, французите успяха да съсредоточат зад тази позиция толкова много войски, че всички надежди на австрийците за решителен успех на едно тяхно нападение се оказаха напразни, а французите спечелиха по такъв начин време, за да съсредоточат останалите си сили и да попълнят запасите си от въоръжение. При това австрийското настъпление при Касале и Валенца беше спряно, а тъй като една фронтална атака или сериозна обходна маневра се оказаха невъзможни, на австрийците не оставаше нищо друго, освен да се ограничат с демонстрации по фланговете западно от Сезиа и южно от По, съчетани с мероприятия по реквизиране на намиращите се в тези области необходими за армията припаси.

Вторият фактор, който измени значително начина на воюване от времето на Наполеон, е парата. Само благодарение на железопътните линии и параходите французите можаха за пет дни — от момента, в който австрийците изпратиха ултиматума си, до нахлуването им — да прехвърлят в Пиемонт толкова количество войски, че никаква атака на австрийците срещу пиемонтските позиции не можеше да даде резултат, а през следващата седмица те успяха толкова да увеличат силите си, че към 20 май на линията между Асти и Нови имаше най-малко 130 000 французи.

И все пак поради неизбежните при мошеническото господство на Луи Бонапарт корупция и безредие в управлението френските войски не бяха снабдявани своевременно и задоволително. В сравнение с това благоприятен контраст са редът и бързината, с които австрийските корпуси в пълна бойна готовност влязоха в Италия. В хода на войната това неизбежно ще окаже влияние.

Австрийците не могат да напредват, тъй като се натъкнаха на укрепените позиции между пиемонтските крепости, а французите не могат да преминат в настъпление, защото още не е завършен подвозът на военни материали. С това се обяснява забавянето на движенията, с това се обяснява и интересът, който незаслужено беше проявен към незначителното сблъскване при Монтебело. Цялата работа се ограничи в следното. Австрийците получили съобщение, че французите изместват десния си фланг към Пиаченца; тази маневра давала основание да се предположи, че те възнамеряват да преминат По между Павия и Пиаченца и по такъв начин да заобиколят австрийските позиции при Ломелина, движейки се в посока към Милано. Ето защо 5-и австрийски корпус (на Стадион) изпратил три бригади от-

татък моста, построен над По при Вакарица (под Павиа), за да заемат позиция край Страдела и да разузнават в посока на Вогера. Тези три бригади се натъкнали при Кастеджо на предните постове на съюзниците, а при Монтебело — на първа бригада от френската дивизия на Форе, която те отблъснали от Монтебело. Скоро тук пристигнала втората френска бригада и след упорит бой австрийците били прогонени от селището; но те отбили атаката срещу Кастеджо и принудили французите да отстъпят в безредие към Монтебело, пункт, който те без съмнение биха завзели (по-голямата част от войските им още не била хвърлена в боя), ако в този момент не била пристигнала една бригада от френската дивизия на Виноа. Щом видели това подкрепление, австрийците спрели настъплението си. Целта им била постигната: станало им ясно къде сега са разположени най-близките войски на френското дясно крило и необезпокоявани се оттеглили от Кастеджо към По, а след това, прехвърляйки се на другия бряг, се присъединили към главните сили, уверени, че до този момент французите още не са започнали да се придвижват сериозно към Пиаченца. Австрийците постъпили съвсем правилно, като съсредоточили силите си на левия бряг на По, докато нямат сериозно основание да прехвърлят цялата си армия на десния бряг. Всяко разделяне на армията а *cheval** на реката би било грешка, а мостът при Вакарица с неговото предмостово укрепление им дава възможност да се прехвърлят във всеки момент и да ударят французите във фланг в случай, че настъпят към Страдела.

Гарибалди обходи начело на 5000 доброволци дясното крило на австрийците и сега се намира в Ломбардия. Според последните съобщения австрийците са вече в тила му и го заплашва сериозна опасност да се окаже откъснат, което сигурно ще бъде много приятно на Бонапарт — „освободителя“.

Принц Наполеон, Плон-Плон, получи задачата да организира в Ливорно (Тоскана) армейски корпус, който трябва да атакува австрийците във фланг. Френските войници се ядосват, а австрийците се подсмиват.

В събота и неделя сардинците се опитаха да се закрепят на левия бряг на Сезиа, но австрийците им попречиха.

Написано от Ф. Енгелс около 27 май
1859 г.

Печата се по текста на вестника

Напечатано във вестник „Das Volk“,
бр. 4, 28 май 1859 г.

Превод от немски

* — по двата бряга. Ред.

Ф. ЕНГЕЛС

СТРАТЕГИЯТА НА ВОЙНАТА

Ние можем само малко да прибавим към последните си бележки за военните действия при Монтебело*. От официалното австрийско съобщение, което най-после се появи и украси вчера колоните на нашия вестник, става ясно, че от трите бригади, с които генерал Стадион се е движил към Монтебело, някои части са били оставени назад за охрана на фланговете на маршрута. Останалите части пристигнали в Кастеджо, който е бил зает от бригадата на принц Хесенски; тази бригада държала града в свои ръце, а другите две (непълни) бригади се придвижили напред и заели Монтебело и Джинестрело. Те са поели върху себе си главния удар на цялата дивизия на Форс и на двата кавалерийски полка на генерал де Соназа (кралския пиемонтски и монфератския), а когато най-после били отхвърлени към Кастеджо, бригадата на принц Хасенски им е оказала изглежда толкова голяма подкрепа, че противникът не се осмелил да атакува и австрийците успели да се оттеглят в пълен ред и тогава, когато са сметнали за най-целесъобразно. Обаче ако се съди по получените австрийски сведения, твърде е вероятно към края на боя да е пристигнал на полесражението най-малко целият корпус на маршал Бараге д'Илие. Този корпус се състои от три пехотни и една кавалерийска дивизия, което се равнява общо на 12 пехотни полка, 3 батальона егери, 4 кавалерийски полка (20 ескадрона) и съответното количество артилерия. Това отговаря на австрийските съобщения за показанията на френските пленници и на

* Виж настоящия том, стр. 367—369. *Ред.*

две съобщения от Торино, а именно, че тук е имало 12 френски пехотни полка; според първото от тях, Форе е бил поддържан от дивизията на Винуа, а според второто — от дивизията на Базен. Тези три дивизии съставляват цялата пехота на Бараге. Говори се също, че тук е имало френска кавалерия и пиемонтска пехота; но това ни изглежда малко вероятно. Резултатът от боя се представя в такъв вид: австрийците, които не са могли да имат друга цел освен разузнавателна (защото иначе би било истинско безумие да се започва настъпление с три слаби бригади), напълно са постигнали целта си, като са принудили Бараге да разкрие всичките си сили. През време на сражението те се били тъй добре, както и техният противник; когато са били отхвърлени от Монтебело, те трябвало да отстъпват пред противник, който ги превъзхождал по численост; преследването се прекратило пред Кастеджо, където австрийците дори се обърнали назад и прогонили преследващия ги враг толкова енергично, че той повече не се опитал да ги тревожи, макар че по това време французите разполагали с четири пъти повече хора, отколкото австрийците. Следователно, ако французите си приписват победата поради това, че в края на краищата Монтебело останал в техни ръце, а австрийците са отстъпили след боя, последните могат да я припишат на себе си на основание на това, че са прогонили французите от Кастеджо и са имали успех в края на боя, а най-вече затова, че са изпълнили докрай задачата, която им е била поставена, защото сражението е било започнато с цел да се натъкнат именно на превъзхождащи ги сили, при което, разбира се, те са имали предвид, че ще се наложи да отстъпят.

След Монтебело боеве са били водени също в центъра и на дясното крило на австрийците. Според известията, получени с „Фултон“ и публикувани вчера, на 30 май, сардинците са преминали Сезиа при Верчели, след което са атакували и завзели австрийските окопи при Палестро, Касалино и Винуаджо. Командувал ги самият Виктор Емануил и боят бил завършен с щикова атака. Според съобщенията на сардинците, загубите на австрийците са били много тежки. От пощата, донесена с „Европа“ в Халифакс, ние научаваме, че австрийците на два пъти се опитвали да си възвърнат Палестро и единия път почти успели, но отряд зуави се притекъл на помощ и ги отблъснал. Тук сардинците, според техните думи, са взели 1 000 пленници; за тези действия обаче не можем да имаме ясна представа, понеже ни липсват каквито и да е достоверни сведения. Ние не сме очаквали такава упорита борба на аванпостовете при Сезиа от австрийците, които, както се говори, са в пълно отстъпление на другия бряг

на Тичино. На крайния си десен фланг обаче те не са проявили същата храброст и твърдост. На 25 май Гарибалди обходил с алпийските си стрелци и някои други войски (общо около 5 000 души) крайния десен фланг на австрийците, преминал през Тичино, насочил се към Варезе между езерата Маджоре и Комо и завзел този град. На 26 май той разбил един австрийски отряд, който го атакувал, и без да губи нито минута, развил успеха си; на 27 той отново разбил същия отряд (подкрепен от гарнизон на Комо) и същата нощ влязъл в този град. Обаче летящият корпус на генерал Урбан се насочил срещу него и го прогонил в планините; но според получените тази нощ с „Европа“ най-нови сведения той се върнал, нападнал австрийците с изненада и завзел обратно Варезе. Неговият успех предизвикал въстание в градовете на езерото Комо и във Валтелина, или по горното течение на Ада, в планинския район, който във въстанието от 1848 г. прояви по-голяма енергия, отколкото градовете в Ломбардската равнина. Параходите в езерото Комо се намирали в ръцете на инсургентите и 800 души от Валтелина се присъединили към Гарибалди. Както се говори, въпреки временните неуспехи, въстанието в тая част на Ломбардия се разширява.

Този набег на Гарибалди представлява голям успех за съюзниците, а австрийците направиха голяма грешка. За последните не е голяма беда, че са позволили на Гарибалди да завземе Варезе; обаче те трябваше да задържат Комо в свои ръце с една силна колона, с която той не би посмял да влезе в бой. Друг един отряд, изпратен към Сесто-Календе, би могъл да отреже пътя за отстъпление на Гарибалди; по този начин той би бил затворен в доста тясното пространство между езерата и едно енергично настъпление би го принудило или да сложи оръжие, или да премине в неутралната швейцарска територия, където ще бъде разоръжен. Австрийците обаче подцениха този човек, когото наричат атаман на разбойниците; а между това, ако те бяха се потрудили да изучат историята на обсадата на Рим и неговия поход от Рим в Сан Марино²¹⁵, щяха да разберат, че той е човек с необикновен военен талант, с изключително безстрашие и голяма находчивост; вместо това те се отнесоха към неговия набег пак така лекомислено, както към нахлуването на ломбардските доброволци на Алеманди в 1848 г.²¹⁶ Те съвсем не взеха под внимание факта, че Гарибалди е човек на строгата дисциплина и че повечето от хората му се намират под негова команда вече четири месеца — време, напълно достатъчно да усвоят маневрирането и движенията при една партизанска война. Възможно е Гарибалди да е бил изпратен в Ломбардия от Луи Наполеон и

Виктор Емануил със скритата надежда, че там той и неговите доброволци ще загинат, защото, тъй да се каже, това е елемент твърде революционен за една династическа война. Поразително потвърждение на тази хипотеза е фактът, че неговият поход е бил извършен без необходимата поддръжка; обаче не бива да се забравя, че в 1849 г. Гарибалди премина по същия път и съумя да се изплъзне. Във всеки случай той завладя моста при Лекко и параходите в езерото, което му осигурило свобода на действие източно от езерото Комо. Тук се намира една обширна планинска област, която се простира на север до проходите Шплюген и Стелвио, на изток до езерото Гарда, на юг до Бергамо и Брешия — област като че ли нарочно пригодена за партизанска война; в нея Гарибалди трудно би могло да бъде заловен, в което току-що се убедил и генерал Урбан. Ако един отряд от 6 000 до 8 000 души би бил достатъчен за унищожаването му в окръга Варезе, тук за същата цел не биха стигнали и 16 000 души, така че занапред една бригада на Гарибалди ще ангажира три австрийски бригади. Обаче при наличието на военните сили, които се струпват в Тирол (един пълен армейски корпус е тръгнал вече от Бохемия за Тирол по железопътните линии през Саксония и Бавария), както и при наличието на войските, които държат Ломбардия, ние не виждаме по какъв начин Гарибалди би могъл да се задържи въпреки последните си успехи във Варезе, ако съюзниците в най-близко бъдеще не удържат решителна победа над австрийците. А това ще бъде трудна работа. Още един австрийски корпус, 9-и, се е присъединил към действащата армия, с което съставът ѝ достига до шест корпуса, или най-малко 200 000 души; освен това и други корпуси се намират на път. Но тъй като Луи Наполеон не може да си позволи да стои повече в бездействие, скоро трябва да очакваме сражение; и съобщението, че с главната си квартира и гвардията той се е прехвърлил във Вогера, на крайния десен фланг на съюзническата позиция, трябва да се вземе за указание, че сражението може да стане в околностите на Страдела. Ако е така, твърде е вероятно австрийците да се отбраняват по фронта в дефилето на Страдела, а в същото време да оперират на фланга и в тила на французите, като преминат моста при Вакарица.

Написано от Ф. Енгелс на 30 май 1859 г.

*Напечатано във в. „New-York Daily Tribune“, бр. 5663 от 15 юни 1859 г.
като вводна*

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

МАНИФЕСТЪТ НА МАДЗИНИ¹⁷

При сегашните обстоятелства всяка декларация на Мадзини е събитие, което заслужава повече внимание от дипломатическите декларации на съперническите си кабинети или дори разкрасените бюлетени от театъра на военните действия. Колкото и различни да са мненията на хората за личността на римския триумвир²¹⁸, никой не ще отрече, че италианската революция е свързана почти тридесет години с името му и че през същото това време Европа го счита за най-способния изразител на националните възжелания на неговите съотечественици. Сега той извърши забележителен акт на нравствено мъжество и патриотично самопожертвование, като сам, с риск да навреди на своята популярност, издигна глас против вавилонското стълпотворение на самоизмама, сляп ентузиазъм и користна лъжа. Неговите разобличения на истинските планове, съгласувани между Бонапарт, Александър и Кавур, агент на двамата самодържци, трябва да бъдат преценени много по-грижливо, тъй като от всички частни лица в Европа Мадзини, както е известно, разполага с най-широк кръг средства за проникване в мрачните тайни на господстващите сили. Гарибалди изпълни буквално неговия съвет до народните доброволци да прокарат ясна разграничителна линия между собственото си дело и делото на коронованите самозванци и никога да не безчестят своите възвания с позорното име на Луи Наполеон. Фактът, че във възванието на Гарибалди името на Франция не е споменато²¹⁹, е за Луи Наполеон, както съобщава парижкият кореспондент на лондонския „Times“, смъртно оскърбление. И толкова голям беше страхът, предизвикан от съобщенията за тайната връзка на Гарибалди

с римския триумвир, че корпусът му беше намален от първоначално обещаните му 10 000 chasseurs d'Alpes* на 4 000, придадената към него артилерийска част беше изтеглена, единствената батарея, изпратена вече по негова молба, беше спряна, а в свитата му вмъкнаха тайно, под маската на доброволци, двама опитни полицейски агента, на които беше възложено да съобщават за всяка дума и всяко движение на Гарибалди.

По-долу поместваме точен превод от манифеста на Мадзини, публикуван в Лондон в последния брой на „Pensiero ed Azione“ („Мисъл и действие“) под заглавие „La Guegga“ („Войната“)²²⁰:

„Войната започна. Следователно ние сме изправени не пред вероятност, която подлежи на обсъждане, а пред свършен факт. Войната избухна между Австрия и Пиемонт. Войниците на Луи Бонапарт са в Италия. Руско-френският съюз, за който съобщихме преди година, се разбухва пред Европа. Сардинският парламент даде на Виктор Емануил диктаторски пълномощия. С въоръжено въстание херцогското правителство на Тоскана беше съборено и тя прие диктатурата на краля“ (който след това се отказа от нея в полза на Бонапарт). „Възможно е общият кипнеж в Италия да доведе до подобни резултати и на други места. Днес съдбата на нашето отечество се решава безспорно на полесражението.

При такива обстоятелства поечето от нашите съотечественици, опиянени от стремежа към действия, възхитени от мисълта за мощна подкрепа от редовна армия; увлечени от радостта по повод военните действия против австрийското господство; предизвикващо справедлива омраза, забравят грешките на миналото и техните причини, не само жертвуват най-дълбоките си убеждения, но се отказват дори от намерението да се върнат към тях, отхвърлят всякаква предпазливост, всякаква свобода на преценяване, без да поставят каквито и да е условия, приветствуват всеки, който се нагърбва да води войната, безразборно одобряват всичко, което изхожда от Франция и Пиемонт, и започват битката за свобода, като сами стават робци. Други, като виждат как изчезва всякакво подобие на политическа нравственост сред агитаторите и следващите ги тълпи, като виждат как народът, от половин век апостол на свободата, изведнаж влиза в съюз с деспотизма, като виждат как хора, които довчера са вярвали в Прудоновата анархия, се оставят на милостта на краля, а съотечествениците на Гюфредо Мамели приветствуват с възглас „Viva l'Imperatore!“²²¹ оня, който го изпрати на смърт заедно с хиляди други²²², и отчаяни от бъдещето, заявяват, че нашият народ бил неспособен да се ползва от свободата.

Що се отнася до нас, ние не споделяме нито слепите лакейски надежди на едините, нито унинието и отчаянието на другите. Войната започва при най-неблагоприятни предзнаменования, но италианците могат, ако поискат, да я насочат към по-добра цел; и ние вярваме в благородните инстинкти на нашия народ. Тези инстинкти си пробиват енергично път през грешките, към които агитаторите тласкат народа. Може би ще бъде по-добре, ако вместо да се обединяват под неограничената власт на силите, които могат да предадат надеждите им, доброволците организират спокойно въстания в собствените си страни и след като вземат инициативата, възглавят тези въстания от името на италианския народ; но те са обзети от свещен и възвишен дух, те дават нео-

* — алпийски стрелци. *Ред.*

** — „Да живее императорът!“ *Ред.*

провержими доказателства за предаността си към общата родина, и именно на това стихийно възникнало ядро на бъдещата национална армия Италия възлага най-големи надежди. Приемането на кралската диктатура е грешка, която наистина може да завърши фатално, и тя оскърбява достойнството на народа, възстанал за своето освобождение; тази диктатура в една страна с предан на монархията парламент, при наличието на примера на Рим и Венеция, където хармонията между народните събрания и ръководителите на избраната беше източник на могъщество, при наличието на спомените за дългата и страшна война против Първата империя, която Англия издържа, без ни най-малко нарушение на гражданските свободи — очевидно не е нищо друго освен отстъпка пред исканията на обединените деспоти и пръв стадий в осъществяването на един план, който има за цел да подмени въпроса за свободата с въпроса за територията; но народът, който приема с ентузиазъм диктатурата, вярва, че извършва акт на висша саможертва за благо на общото отечество, и заблуден от мнението, че успехът на войната зависи от такова съсредоточаване на властта, желае с одобрението си да покаже твърдата си решеност да се бори и да победи, каквото и да струва това. Безусловната капитулация на възстаналите провинции пред абсолютната власт на коронования диктатор ще доведе почти неизбежно до фатални последици. Логиката на възтанието изисква всяка възстанала провинция да се подчини на местната възтаническа власт и да излъчи представител за образуване на общонационално възтаническо правителство; но дори тази огромна грешка е дан на необходимостта от национално единство; тя опровергава решително глупавия брътвеж на европейския печат за нашите разногласия, тя е законна за Италия. В момента патриотизмът в Италия е толкова силен, че той преодолява всички грешки. Добрите граждани, вместо да се отчайват, трябва да му дадат необходимата насока. За тази цел те са длъжни да настояват, без да се страхуват от лоши тълкувания, да бъде изложено истинското положение. Моментът е твърде сериозен, за да се обръща внимание на непосредствената изгода или на упреците.

Истинското положение е следното:

Също както през 1848 г., и дори повече, италианското движение се стреми към свобода и национално единство. Сардинската монархия и Луи Бонапарт започнаха войната със съвсем други цели. Също както през 1848 г., и дори повече, антагонизмът между спремешите на нацията и стремежите на признатите ръководители, който на времето провали войната, заплашва Италия със страшни разочарования.

Национално единство — ето какво желае Италия. Луи Наполеон не може да желае това. Овене Ница и Савоя, които Пиемонт му отстъпи вече като възнапращане за помощта му при образуването на кралството на Север, той очаква удобен случай, за да санкционира трона на един Мюрат на Юг, и трона на своя братовчед — в Цейтъра. Рим и част от Папската област трябва да останат под времешното управление на папата.

Искрено или не, това няма значение, но правителството, на което принадлежи сега върховната власт в Пиемонт, даде съгласието си за този план.

По такъв начин Италия трябва да бъде разделена на четири държави: две от тях трябва да се управляват непосредствено от чужденци, а *косвено* Франция ще притежава цяла Италия. Папата става франкски васал след 1849 г., сардинският крал ще стане васал на империята от благодарност и поради недостиг на сили.

Ако Австрия се съпротивява до последната възможност, планът ще бъде изпълнен изцяло. Но ако Австрия, след като претърпи поражение в самото начало, предложи условия, подобни на ония, които тя предложи в определен момент през 1848 г. на английското правителство, а именно да изостави Ломбардия, като запази за себе си Венеция — тогава мирът, поддържан естествено

от цялата европейска дипломация, ще бъде приет; при това ще бъде изпълнено само едно условие: разширяване на сардинската монархия и предаване Савоя и Ница на Франция; върху Италия ще се стовари откъсването на нейните по-величели и пълното осъществяване на заветния план ще бъде отложено за по-благоприятен момент.

Този план е известен на европейските правителства. Оттук и общото им въоръжаване, оттук и военната възбуда в целия Германски съюз, оттук и вече подготовените елементи на една коалиция между Англия, Германия и Прусия — коалиция, която е неизбежна, въпреки уверенията на правителствата в противен смисъл. Ако Италия не ще защитава националното си съществуване, независимо от бонапартияския съюз, защитата на Австрия и на договорите от 1815 г. ще стане неизбежно ос на коалицията.

Луи Наполеон се страхува от коалицията. Оттук и съюзът му с Русия, с този ненадежден и вероломен съюзник, който все пак е готов да се намеси при условие, че бъдат направени смъртоносни за свободата отстъпки, като пълен отказ от Полша и общ протекторат на царя над Европейска Турция срещу превръщането на Средиземно море във френско езеро. Ако войната продължи и вследствие на една германска намеса вземе европейски размери, едно отдавна подготвяно въстание в турските провинции, и едно въстание в Унгария ще дадат на съюза възможността да приеме осезаеми форми.

В случай, че събитията се развият до тази точка, съществува намерението да се удави в териториалното преразпределение всяка мисъл за народно право и свобода. Руски князе ще управляват държавите, създадени върху развалините на Турската империя и Австрия, иринцово от Бонапартовската династия — новите италиански държави, а може би, ако се удаде случай, и някои други държави в придастък. Вече тъкмят руския велик княз Константин за недоволните унгарци, така както Луи Наполеон Бонапарт — за монархическите агитатори в Папската област и в Тоскана. Както Карл V и Клемент VII. бидейки смъртни врагове, се обединиха, за да си поделат свободните градове в Италия²²², така и двамата царе, мразейки се искрено един друг, се обединяват, за да задушат всички надежди за свобода и да *империализират Европа*. Оттук и декретът, който ликвидира за неопределено време свободата на Писмонт, предадена от Кавур. Когато печатът мълчи, когато не се разрешава каквото и да е тълкуване на военните операции, когато държат народа в пълно неведение, тогава, арената е свободна за маневрите на управниците. А народното съзнание е омагьосано от призрака на независимостта — която ще се окаже в края на краищата само промяна на зависимостта, — отвиква от мисълта за свобода, която е истинският източник на всяка независимост.

Таква са плановете на обединените деспоти. Някои могат да ги отхвърлят именно защото те сами подготвят изпълнението им, както Луи Бонапарт отхвърляше каквото и да е намерение да извърши *coup d'état*^{*}, други — поради същото си доверие към всяка дума на властелините, или поради същото си желание, което замъглява мозъка им; въпреки всичко това тези плановете не стават по-малко реални; те са ми известни, както са известни на различните правителства, и излязоха най-вече отчасти в думите, отчасти в делата на Луи Наполеон и граф Кавур. Казвам граф Кавур, защото съм склонен да мисля, че Виктор Емануил не е замесен в сделките в Пломбиер и Штутгарт.

Ако граф Кавур беше истински приятел на Италия, той щеше да използва огромния престиж, породен от притежаването на значителна материална сила и от общите тенденции, които преобладават в Италия, за да подготви едно движение в Италия и да му окаже *незабавна* поддръжка от страна на

* — държавен преврат. *Ред.*

Пиемонт. Европа щеше да погледне с одобрение и доброжелателство на една борба, поведена само с италиански сили. И Европа, която заплашва днес Наполеон, защото прониква в Италия по неин зов и с вид на освободител, никога нямаше да търпи той да се притече в помощ на Австрия по своя инициатива, без да е повикал. Това щеше да е свещено и възвишено дело и Кавур щеше да съумее да го осъществи. Но за това щеше да е необходимо побратимяване с италианската революция в името на свободата и правото. Такъв начин на действие не се харесваше на министъра от сардинската монархия. Отвращение към народа и свободата го подтикна да търси съюз с тиранията — онази тирания, която всички народи мразят заради старите ѝ завоевателни традиции. Този план измени самата същност на италианското дело. Ако той спечели победа при наличието на съюзник, признат за неин патрон — националното единство е загубено, Италия ще стане предмет на нов дележ под френски протекторат. Ако той се провали заедно с героя от декември, загубите ще трябва да понесе Италия, тя ще бъде подложена на безкрайни репресии, а Европа, вместо да ни оплаква, ще каже: „Така ви се пада“ („Voi non avete, se non quello che meritate“). Над цялата човешка тактика, над всички планове господствуват нравствени закони, които народите не могат да нарушават безнаказано. Всяка вина влече неизбежно след себе си изкупление. Франция — ние говорихме за това на времето — ще изкупи своята римска експедиция. Да пази бог Италия от суровото изкупление, което заслужи сардинската монархия, свързала осветеното от полувековни жертви, мъченичество и добродетелни стремежи дело със знамето на егонизма и тиранията!

И все пак войната е *факт* — факт от огромно значение, който възлага нови задължения и изменя съществено собствените ни действия. Между кроежите на Кавур и опасността от една коалиция, между Луи Наполеон и Австрия, между тези еднакво печални възможности стои Италия — и колкото по-сериозно и опасно е положението, толкова повече трябва да се обединят всенародните усилия за спасяване на общото отечество от опасностите, на които то бива подлагано. Ако войната се водеше между правителствата, можеше да останем зрители, които очакват момента, когато борещите се страни ще се отслабят една друга и националната стихия ще може да излезе на преден план. Но тази стихия избухна вече. Измамена или не, страната е обхваната от трескава дейност и вярява, че тя може да постигне целта си, използвайки войната на императора и краля. Тосканското движение, стихийно движение на италиански войници и граждани, общата възбуда и поривът на доброволческия корпус разкъсват обръча на официалните интриги: всичко това е пулсът на нацията. Необходимо е те да бъдат последвани от дела на бойното поле; необходимо е да се разшири, италианизира (*italianizzare*) войната. Републиканците ще съумеят да изпълнят този дълг.

Ако поиска, Италия ще може да се спаси от опасностите, които посочихме. Тя може да излезе от сегашната криза, като постигне национално единство.

Необходимо е Австрия да претърпи поражение. Можем да съжаляваме за императорската интервенция, но не можем да отречем, че Австрия е заклет враг на всяко национално развитие на Италия. Всеки италианец трябва да съдействува за сгромолясане на Австрия. Това изискват честта и сигурността на всички. Европа трябва да научи, че между нас и Австрия се води непрекъсната война. Необходимо е италианският народ да запази неприкосновено достойнството си и да убеди Европа, че ако търпим помощта на тиранията, тъй като едно италианско правителство е поискало тази помощ, ние не сме молили за нея и не сме се отказали заради нея от вярата си в свободата и в съюза на народите. Италианците могат да викат с чиста съвест „Viva la Francia!“*, но

* — „Да живее Франция!“. *Ред.*

това не се отнася до възгласа „Viva l'Imperatore!“ ... Необходимо е цяла Италия да въстане... на Север, за да завоева, а не за да получи свободата; на Юг, за да организира резерв на националната армия. Навсякъде, където австриецът се е разположил на лагер или се намира наблизо, въстанието може да приеме с подobaваща сдържаност военното командване на краля; въстанието на Юг трябва да действа и да бъде по-независимо... Неапол и Сицилия могат да осигурят делото на Италия и да учредят своя власт, представена от един Национален лагер... Където и да бъде вдигнат, лозунгът на въстанието трябва навсякъде да бъде: „Единство, Свобода, Национална независимост!“. Името на Рим трябва винаги да стои до името на Италия. Дълг на Рим е да не изпраща нито един човек в сардинската армия, напротив — да докаже на императорска Франция, че за всяка страна е недостойно да се сражава в името на италианската независимост и в същото време да се изказва в подкрепа на папския абсолютизъм... Днес съдбата на Италия зависи от Рим, от Неапол, от поведението на доброволческата милиция. Рим олицетворява единството на отечеството, Неапол и доброволците могат да формират неговата армия. Задълженията са огромни; и ако Рим, Неапол и доброволците не съумеят да ги изпълнят, те не заслужават свободата и не ще я получат. Войната, предоставена на волята на правителствата, ще завърши с втори Кампоформийски договор²²³.

Дисциплината, която днес се провъзгласява за разковниче на победата от същите онези хора, които предадоха въстанието в 1848 г. — не е нищо друго освен робска покорност и пасивност на народа. Дисциплината, както ние я разбираме, може да изисква здраво единство във всичко, което се отнася до воденето на редовната война; тя може да наложи мълчание по всички въпроси на формата; но никога не може да настоява Италия да не въстава или да гине по волята на един диктатор без програма и на един чуждестранен деспот; никога Италия не ще се откаже да провъзгласява твърдата си решеност да бъде свободна и обединена!“.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5665 от 17 юни 1859 г.

Уводните бележки към манифеста на Мадзини са написани от К. Маркс в края на май 1859 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

ХОДЪТ НА ВОЕННИТЕ ДЕЙСТВИЯ

Досега само Гарибалди пожъна военна слава; съдейки по всичко, той не се страхува от бързината и натиска, против които Наполеон III предупреждава подчинените си. Този ръководител на доброволческите части стана съвсем неочаквано герой на Италия, при все че от тази страна на Атлантическия океан бонапартисткия печат се опитва да припише заслугата за подвизите му изключително на своя велик покровител. Но лаврите на партизанския генерал пробудиха очевидно и в гърдите на Виктор Емануил стремежа да последва примера му. Така се стигна до сражението при Палестро, за което ние, за съжаление, разполагаме засега само с телеграфни съобщения, а и те са само от сардинския лагер.

Според тези съобщения 4-та пиемонтска дивизия на Чалдини, която премина преди няколко дни Сезиа близо до Верчели и цялото време след това прекара в незначителни схватки с австрийски предни постове, очевидно е атакувала на 30 май вражеската укрепена позиция при Палестро, Винцалио и Конфиенца. Пиемонтците разбили бригадата (много вероятно бригадата на генерал Габленц), която заемала тази позиция, но както съобщават, на следващата сутрин (31 май) австрийски войски, наброяващи 25 000 души, се опитали да си възвърнат позицията. Австрийците се опитали да обходят десния фланг на пиемонтците, поради което сами изложили своя фланг на удар от корпуса на генерал Канробер (дивизията на Трошу), който построил мост над Сезиа и тъкмо по това време приближавал полесражението. Императорът изпратил незабавно 3-и зуавски полк в помощ на

пиемонтците. Зуавите, „макар и да не получиха подкрепа“, атакували една австрийска батарея, пленили шестте ѝ оръдия и изгласкали прикриващата част в един канал, където, както съобщават, се удавили 400 души. Сардинският крал се намирал в самия разгар на боя и така се увлякъл в избиването на неприятеля, че „зуавите се опитваха — впрочем безуспешно — да го сдържат“. Както съобщават, генерал Чалдини командувал лично зуавите. В края на краищата австрийците били отблъснати, като оставили в ръцете на съюзниците 1 000 пленници и осем оръдия.

„Загубите на австрийците“ — се казва в пиемонтското съобщение — „бяха твърде значителни, нашите собствени не са още известни.“

Същевременно при Конфиенца е станало друго сражение, в което поражение на неприятеля е нанесла дивизията на генерал Фанти. Но около шест часа вечерта австрийците се опитали отново да атакуват Палестро, впрочем с не по-голям успех. На 1 юни генерал Ниед влязъл в Новара с френския 4-и корпус, без очевидно да е срещнал някаква съпротива.

След като в резултат от мирния договор през 1849 г. Spada d'Italia беше поставен в ножницата, не ни се е налагало да четем по-заплетено и противоречиво съобщение за някакво сражение²²⁴. И при това в нашето резюме на този отчет ние изпуснахме някои от най-необяснимите му подробности. В шастъплението на австрийците са участвували 25 000 души. Били ли са те изцяло насочени срещу Палестро или в този брой се включват и частите, разбити от генерал Фанти при Конфиенца? Тъй като числеността на последните не е посочена отделно, едва ли ще сгрешим — като имаме предвид изключителната правдивост на пиемонтските съобщения, — ако заключим, че в сражението от 31 май са участвували всичко около 25 000 австрийци. Колко големи са били силите, които са им нанесли поражението, ще си изясним постепенно. Когато пиемонтците се оказали в опасно положение, императорът заповядва на 3-и зуавски полк да мине в нападение. Той е възглавяван от Чалдини, а кралят, разблъскавайки ги, се вмъква в самия разгар на сражението, като зуавите напразно се опитват да го удържат.

Великолепна картина! Как изумително са разпределени ролите! Луи Наполеон, „императорът“, заповядва на зуавите да нападнат. Чалдини, генералът, при това пиемонтец, ги води в боя — пиемонтец начело на френските зуави! „Кралят“ се втурва към тях и се сражава в редовете им под началството на своя собствен генерал на най-опасното място в боя. Но същевременно ни казват, че кралят командувал лично 4-а пиемонтска дивизия, т. е. дивизията на Чалдини. Какво е станало с тази 4-а дивизия,

докато Чалдини е водел в боя зуавите, а кралят се е намирал на най-опасното място, това може би никога не ще и узнаем. Но това поведение на Виктор Емануил не ни учудва. В съдбоносното сражение при Новара той бе обзет от подобна детинска идея, зарязва дивизията си на произвола на съдбата и допринесе не малко за собственото си поражение и за победата на Радецки.

При все че истинският характер на това сражение ще ни стане ясен едва след като получим официалните съобщения на французите и австрийците, ние можем все пак да извлечем от това заплетено съобщение за сражението някои полезни факти. Крайното ляво крило на съюзниците беше заето досега от френския корпус на генерал Ниел; той беше разположен при Дора Балтеа на запад от Верчели. Най-близо до него се намираха двете пиемонтски дивизии на Чалдини и Дурандо (4-а и 3-а) при Касале. При Алесандрия и Валенца бяха пиемонтските дивизии на Кастилборго (1-а) и Фанти (2-а) и френските корпуси на Мак-Махон и Канробер с гвардията, образуващи центъра. Източно от Алесандрия, при Тортона, Нови и Вогера, бяха разположени пиемонтската 5-а дивизия на Кукари и френският корпус на Бараге д'Илие.

В сражението при Палестро и Конфиенца (тези селища отстоят едно от друго на не повече от три мили) е участвувал, както виждаме, не само Чалдини, но и Фанти; и при все че нищо не се казва за Ниел, тук заварваме Канробер. Тук виждаме и 3-и зуавски полк, който не влиза в корпуса на Канробер, нито в който и да е друг от останалите три френски корпуса. Най-последно казват ни, че Луи Наполеон е пренесъл главната си квартира във Верчели и че генерал Ниел е завзел Новара на другия ден след сражението. Всичко това говори за решителна промяна в разположението на съюзната армия. Лявото крило, което се състоеше по-рано от корпуса на Ниел, 26 батальона, и дивизията на Чалдини, 14 батальона, или общо 40 батальона, сега е подсилено с корпуса на Канробер, 39 батальона, и дивизията на Фанти, 14 батальона, т. е. всичко 53 батальона; по такъв начин тази част от съюзната армия има сега в състава си всичко 93 батальона. От тях в сражението при Палестро безспорно са участвували в по-голяма или по-малка степен двете пиемонтски дивизии, 28 батальона, или общо 25 000 пиемонтци и най-малко 11 000 французи. Това обяснява как са били отблъснати 25 000 австрийци.

Но това усилване на лявото крило е било предприето очевидно с друга, по-важна цел. Доказателство за това е настъплението на генерал Ниел към Новара и преместването на главната квартира на Луи Наполеон във Верчели. Освен това вероятност-

та, че след него тук е пристигнала и гвардията, едва ли оставя съмнение за намеренията на съюзниците. Присъствието на гвардията увеличава числеността на войските при Сезиа на 127 батальона, а с помощта на железопътната линия, както беше при Монтебело, войски могат да бъдат бързо прехвърлени от крайния десен фланг, за да вземат участие в общото сражение. По такъв начин остават два възможни варианта. Или Луи Наполеон ще продължи започнатото от него придвижване на войските, като обходи напълно десния фланг на австрийците и разположи главните сили на армията си по прекия път от Верчели за Милано между Верчели и Новара, а в същото време отклонява вниманието на австрийците с демонстрация по линията По. Или наред с мощна демонстрация на десния фланг на австрийците ще съсредоточи главните си сили в околностите на Валенца, където корпусите на Бараге, Мак-Махон и гвардията наброяват 99 батальона, а дивизиите на Кукяри, Дурандо и Кастелборго — 42 батальона, като тази групировка бъде усилена с бързото прехвърляне на корпуса на Канробер и на известен брой пиемонтци, благодарение на което в един пункт ще бъдат съсредоточени 170 батальона, които могат да нападнат австрийския център и да го разгромят.

Демонстративните действия при Сезиа на корпуса на Канробер (от който тук фактически е могла да се намира само дивизията на Трошю) и на пиемонтците на Фанти, и не по-малко демонстративното преместване на главната квартира на Луи Наполеон във Верчели говорят очевидно в полза на второто предположение. Но тук можем само да гадаем.

Междувременно австрийците, съдейки по всичко, все още се намират при Агоня, макар че лондонският „Daily News“²²⁵ съобщава за оттеглянето им на другия бряг на Тичино. Войските им се съсредоточават все повече в тясното пространство около Гарласко. Тук-таме противниците се опипват един друг — един при Монтебело, друг при Палестро, но се стараят да не разпръсват силите си. Австрийците разполагат най-малко с шест армейски корпуса, т. е. между 160 и 200 батальона (в зависимост от това, колко са оставени на гарнизон). По такъв начин очевидно силите на противниците са почти равни. Още няколко дни и ще избухне назрващата в облаците буря.

Написано от Ф. Енгелс на 2 юни 1859 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5665 от 17 юни 1859 г.
като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

ВОЕННИТЕ СЪБИТИЯ

Откъслечният и противоречив характер на телеграмите, получени от театъра на военните действия, дава възможност да се направят само няколко бегли бележки за отстъплението на австрийците отвъд Тичино и за поражението им при Маджента. Изплашени, както изглежда, от завземането на Новара от генерал Ниел, австрийците отстъпили на 3 и 4 юни отвъд Тичино. На 4 юни, в 4 часа сутринта, французи и пиемонтци, преминавайки Тичино при Турбиго и Бофалора на десния фланг на австрийците, нападнали с превъзхождащи сили намиращия се непосредствено пред тях противник и след извънредно кръвопролитна и упорита съпротива го изтласкали от заемащата от него позиция. Подробностите за това сражение, публикувани от репортьора на съюзната армия, Луи Бонапарт, говорят за силата на въображението на този „таен генерал“, който все още не може да надвие отвращението си към „armes de précision“* и затова пътува след армията в обоза, на почтително разстояние от полесражението, намирайки се обаче „в пълно телесно здраве“.

Нахалството, с което се натрапва на целия свят този бюлетин за здравето на императора, има сериозни основания. При обсъждането на булонската авантюра на Луи Бонапарт във френската камара на перовете свидетелите твърдяха под клетва, че в момента на опасността нашият герой облекчил сърцето си от полискащото го бреме по начин, който е всичко друго, само не признак на „пълно телесно здраве“.

* „набраздено оръжие“. *Ред.*

Австрийците се бяха съсредоточили и заемаха позиция при Агоня като тигър, който се готви да скочи. Виновен за тяхното поражение е Дюлаи, който изостави тази позиция. След като завладяха Ломелина и заеха позиция на около 30 мили от Милано, стана ясно от само себе си, че те не можеха да прикрият всички възможни подстъпи към тази столица. Пред съюзниците бяха открити три пътя: един — през австрийския център — към Валенца, Гарласко и Берегуардо; друг — през австрийския ляв фланг — към Вогера. Страдела и по-нататък през По, между Павия и Пиаченца; най-после, трети — през австрийския десен фланг — към Верчели, Новара и Бофалора. Ако искаха да защитават непосредствено Милано, австрийците биха могли да преградят със своята армия само един от тези пътища. Да разположат по един корпус на всеки от тях, би означавало да раздробят силите си и да вървят към сигурно поражение. Но едно от правилата на воденето на съвременната война се състои в това, че един път може да се защитава от флангова позиция също така добре, ако не и по-добре, както и от фронтална. Неприятелят може безнаказано да игнорира една армия от 150 000 до 200 000 души, съсредоточена в мажко пространство и готова да действа във всяко направление само в случай, че разполага със значително числено превъзходство. Когато през 1813 г. Наполеон напредвал към Елба, съюзниците имали основания да му наложат сражение, при все че числено са били много по-слаби. Затова те заели позиция при Лютцен, няколко мили южно от пътя от Ерфурт за Лайпциг. Част от армията на Наполеон била вече отминала, когато съюзниците дали на французите да разберат, че се намират наблизко. Това спряло движението на цялата френска армия, придвижилите ѝ се напред колони били върнати и се водило сражение, при което французите, въпреки численото си превъзходство от около 60 000 души, едва се задържали на полесражението²²⁶. На другия ден и двете армии се движели по успоредни пътища към Елба, като съюзниците отстъпвали съвсем необезпокоявани. Ако неравенството в силите на двете армии не е било толкова голямо, фланговата позиция на съюзниците е щяла да спре движението на Наполеон най-малко толкова успешно, колкото една непосредствено фронтална позиция по пътя за Лайпциг.

Позицията на Дюлаи била подобна. С една армия от около 150 000 души той стоял между Мортара и Павия, преграждайки прекия път от Валенца за Милано. Можел е да бъде обходен и от двата фланга, но неговата позиция му давала възможности да противодейства на такова обхождане. На 30, 31 май и 1 юни

главните сили на съюзната армия били съсредоточени при Верчели. Те са включвали четири piemontски дивизии (56 батальона), корпуса на Ниел (26 батальона), корпуса на Канробер (39 батальона), гвардията (26 батальона) и корпуса на Мак-Махон (26 батальона), всичко 173 батальона пехота, без да се смята кавалерията и артилерията. От своя страна Дюлаи е разполагал с шест корпуса, отслабени след отделянето на части за Вогера, против Гарибалди, за окупиране на различни пунктове и т. н., но все пак наброяващи 150 батальона. Армията му била така разположена, че отъясно е могла да бъде обходена само чрез флангово движение в границите на нейното оперативното поле. Известно е, че една армия винаги се нуждае от време, за да може да се преустрои от походен в боен ред, дори и при фронтална атака, при все че в този случай походният ред е най-подходящ за бой. Несравнено по-опасно е безредието, в случай че строените в походен ред колони бъдат нападнати във фланг. Ето защо задължително правило е да се избягва флангово движение в границите на оперативното поле на неприятеля. Съюзната армия нарушила това правило. Тя настъпвала към Новара и река Тичино, очевидно без да обръща внимание на намиращите се в нейния фланг австрийци. В този момент именно Дюлаи е трябвало да действувал. Оставяйки един корпус по долното течение на Агоня, за да наблюдава Валенца, той е трябвало да съсредоточи армията си през нощта на 3 юни при Виджевано и Мортара и след това на 4 юни да удари във фланг с всички разполагаеми сили напредващите съюзници. Няма почти никакво съмнение относно резултата от една такава атака с около 120 батальона срещу твърде разтегнатата и на много места разкъсана походна колона на съюзниците. Ако част от съюзниците биха вече успели да преминат Тичино, толкова по-добре би било за Дюлаи: едно негово нападение би ги принудило да се върнат, но едва ли би им дало време да повлияят решително върху изхода на сражението. Дори в най-лошия случай, т. е. при неуспешна атака, австрийците биха могли също така безопасно да отстъпят към Павиа и Пиаченца, както направиха това например след битката при Маджента. Цялата диспозиция на Дюлаи показва, че именно такъв е бил първоначалният план на австрийците. След задълбочено обсъждане военният съвет решил да остави открит за французите прекия път за Милано и да се прикрива Милано само с движение във фланг на неприятеля. Но когато настъпил решителният момент и Дюлаи видял, че френските маси на десния му фланг се устремили към Милано, този чистокръвен маджарин загубил ума и дума, започнал да се колебае и в края на краищата отстъпил

оттатък Тичино. Така той подготвил поражението си. Докато французите настъпвали по прекия път към Маджента (между Новара и Милано), самият той направил голяма забиколка — отначало се спуснал покрай Тичино, преминал реката при Берегардо и Павиа, след това завил отново нагоре по течението на Тичино към Бофалора и Маджента, за да прегради прекия път към Милано. В резултат войските му пристигали на малки части и не могли да бъдат съсредоточени в необходимото количество, за да сломят ядрото на съюзната армия.

В случай, че съюзната армия остане господар на полесражението, т. е. на прекия път за Милано, австрийците би трябвало да се оттеглят отвъд По и Ада или зад своите големи крепости, за да прегрупират силите си. При все че и в този случай сражението при Маджента би решило участието на Милано, то далеч още не би решило съдбата на кампанията. Австрийците разполагат с три пълни армейски корпуса, които сега се съсредоточават при Адидже и в края на краищата ще могат да им осигурят равновесие на силите, ако нерешителността на Дюлаи и този път не „изправи“ отново грубите грешки на „тайния генерал“.

Написано от Ф. Енгелс около 9 юни
1859 г.

Напечатано във вестник „Das Volk“,
бр. 6. 11 юни 1859 г.

Печата се по текста на вестника
Превод от немски

Ф. ЕНГЕЛС

ПОРАЖЕНИЕТО НА АВСТРИЙЦИТЕ

С „Персия“, който пристигна миналата нощ, получихме редица разнообразни и много интересни документи за сражението при Маджента, които читателят ще намери на съответното място. Същността на тези документи може да бъде резюмирана с няколко думи. Сражението при Маджента беше решително поражение за австрийците, а за французите — победа, която открива широки перспективи; съюзниците влязоха в Милано и бяха посрещнати от ликуващия народ; австрийците отстъпват по целия фронт и корпусът на Бенедек претърпя голямо поражение от Бараге д'Илие (за негова оставка вече и дума не става) при Мариняно, при което бяха взети 1 200 пленника; съюзниците са напълно уверени в успеха, а австрийците са с понижен дух и са обзети от отчаяние.

Общо взето нашите лондонски събрата по перо смятат, че сражението е било неочаквано за австрийците; такова беше и нашето собствено мнение, докато не бяхме получили документите, с които сега разполагаме. Вече ни е ясно, че Дюлай не толкова е бил изненадан, колкото е извършил фатална грешка; и това схващане ние сега ще обосновем. Когато австрийците заеха позицията си на около 30 мили пред Милано, не можеше да се очаква, че ще успеят да прикрийт всички възможни подстъпи към тази столица. Пред съюзниците бяха открити три пътя: направо в центъра на австрийската позиция през Валенца, Гарласко и Берегуардо; при австрийския ляв фланг през Вогера, Страдела, като преминат По между Павиа и Пиаченца; и най-после при австрийския десен фланг право през Верчели, Новара и

Бофалора. Ако австрийците искаха да защитават Милано, те можеха да защитават само един от тези три пътя, разполагайки армията си напреко на него; да защитават и трите пътя, като разположат на всеки от тях по един корпус, би означавало да разпръснат силите си и да си осигурят поражението. Но едно от общопризнатите правила на съвременната война е, че един път може също така добре, ако не и по-добре, да се защити чрез една флангова позиция, както и чрез една обикновена фронтална. Нито една армия — освен ако има на своя страна огромно числено превъзходство — не може да мине безнаказано покрай една неприятелска армия от 150 000—200 000 души, съсредоточена на малък участък и готова да действа във всяко направление. Така например, когато през 1813 г. Наполеон напредвал към Елба, съюзниците, които макар и да му отстъпвали значително по численост, но имали свои съображения да търсят сражение, заели позицията при Лютцен, няколко мили южно от пътя от Ерфурт за Лайпциг. Част от армията на Наполеон била минала вече покрай тях, когато французите научили, че врагът е близо. В резултат на това движението на цялата френска армия било преустановено, придвижилата се напред колона била върната, и след това станало сражение, в което французите, макар и да имали 60 000 души повече, едва запазили контрола на полесражението. На другия ден и двете армии потеглили успоредно една на друга към Елба, и съюзниците отстъпили, без дори да са обезпокоени от противника. Ако разликата между силите на противниците би била по-малка, фланговата позиция на съюзниците би спряла движението на Наполеон най-малкото толкова успешно, колкото би сторила това една фронтална позиция по прекия път за Лайпциг. Позицията на генерал Дюлай е била точно такава. С армия, чиято численост той е могъл, разбира се, да увеличи по желание на повече от 150 000 души, той е стоял между Мортара и Павия, преграждайки прекия път от Валенца за Милано. Той е могъл да бъде обходен и от двата фланга; но такъв е бил характерът на неговата позиция, и ако тя е имала някаква стойност, той е трябвало да съумее да намери ефикасно средство против подобни изненади в самите възможности, които му е давала тази позиция за парирание на такива движения. Но без да юбръщаме каквото и да е внимание на лявото крило на австрийците, ще се ограничим да разгледаме положението на онова крило, което в действителност е било обходено. На 30 и 31 май, както и на 1 юни Луи Наполеон съсредоточил по-голямата част от войските си при Верчели. На 31 май той е разполагал тук с четири пиемонтски дивизии (56 батальона), корпуса на Ниел (26 батальона), кор-

пуса на Канробер (39 батальона) и гвардията (26 батальона). Освен това той докарал тук и корпуса на Мак-Махон (26 батальона), съсредоточавайки на това място огромна сила от общо 175 батальона пехота, без да се смята кавалерията и артилерията. Дюлай е разполагал с шест австрийски армейски корпуса; те са били с намалена сила, тъй като от техния състав са били отделени части за гарнизони, части, изпратени против Гарибалди, във Вогера и т. н., но все пак средно взето са имали по пет бригади всеки, което прави общо 30 бригади, или 150 батальона.

Никои генерал не ще дръзне да остави по фланговете си или в тила една армия, която създава силата си. Освен това тази армия е била така разположена, че не е могло да бъде обходена отдясно по друг начин, освен с флангово движение в границите на нейното оперативно поле, а такова флангово движение е извънредно опасна маневра. Една армия в походен ред винаги се нуждае от много време, за да се престрои в съответния боен ред. Тя никога не е напълно готова за бой. Но ако тя не е напълно готова за бой дори тогава, когато я атакуват фронтално, т. е. откъм страната, където походният ред е най-подходящ за съпротива, тя е много по-уязвима, когато походните колони биват атакувани флангово.

Затова едно общопризнато правило на стратегията препоръчва да се избягва флангово движение в границите на оперативното поле на неприятеля. Разчитайки на числеността на своите войски, Луи Наполеон наруши съзнателно това правило. Той се отправил към Новара и река Тичино, явно без да обръща внимание на австрийците на своя фланг. В този именно момент Дюлай е трябвало да действа. Той е трябвало през нощта на 3 юни да съсредоточи войските си около Виджевано и Мортара, като остави един корпус по долното течение на Агоня, за да наблюдава Валенца, и на 4 юни да нападне във фланг промъкналите се напред съюзници с всички сили, с които разполага. Едва ли са възможни някакви съмнения в резултатите от подобен удар на почти 120 батальона по разтеглените, разкъсани колони на съюзниците. Ако през това време част от съюзническите сили бяха преминали Тичино, толкова по-добре. Този удар би ги принудил да се върнат, но те едва ли биха пристигнали навреме, за да променят изхода от сражението. Но дори ако този удар би бил неуспешен, отстъплението на австрийците към Павиа и Пиаченца можеше да бъде осъществено също така безопасно, както е станало след сражението при Маджента. Има основания да се

предполага, че първоначалният план на Дюлаи е бил такъв. Но когато на 2 юни той видял, че французите започнали да съсредоточават главните си сили по прекия път за Милано, на десния му фланг, очевидно решителността го е напуснала. Французите са могли да бъдат в Милано ще по-късно от самия него, ако той би им позволил това, тъй като там едва ли е имало и един войник, който да им прегради прекия път. Дори влизането на малка френска част в Милано би могло да разпали пожар в цяла Ломбардия. И макар че по всяка вероятност тези съображения са били обсъждани неведнъж във военния съвет на Дюлаи и че на фланговото настъпление срещу французите са гледали като на мярка, напълно достатъчна за прикриване на Милано, все пак, когато едно такова положение станало реален факт и французите се оказали толкова близо до Милано, колкото и австрийците, Дюлаи започнал да се колебае и в края на краищата отстъпил от татък Тичино. Това решило съдбата му. Докато французите се движели по права линия към Маджента, той извършил дълъг обход, спуснал се по долината на Тичино и преминал реката при Берегардо и Павиа, след това отново се изкачил по течението на реката към Бофалора и Маджента, опитвайки се по такъв начин да прегради прекия път на противника към Милано, но било вече късно. Поради това войските му пристигали на малки части и не могли да бъдат хвърлени в боя така масово, както е било необходимо, за да се окаже успешна съпротива на главните сили на съюзниците. Няма съмнение, че австрийците са се сражавали храбро; що се касае до въпросите на тактиката и стратегията на сражението, ние възнамеряваме да се върнем към тях друг път. Но австрийските съобщения напразно се опитват да премълчат факта, че австрийците са били разбити и че това сражение е решило съдбата на Милано и ще окаже влияние върху съдбата на цялата кампания. Междувременно австрийците съсредоточават още три армейски корпуса на Адидже, което ще им даде значително числено превъзходство. Освен това командването е отнето от Дюлаи и е предадено на генерал Хес, който се ползува с репутацията на пръв стратег в Европа; но както казват, той е толкова слаб физически, че не е способен да работи продължително време.

Нашите читатели вероятно ще забележат, че съобщенията за беззаконията, вършени от австрийците в Ломелина, се опровергават както от френските, така и от английските достоверни източници. Ние обръщаме внимание на този факт не само за да бъдем справедливи спрямо двете страни, но и защото нашето

недоверие към тези съобщения беше изтъкувано така, като че ли симпатиите ни са на страната на Франц Йосиф; напротив, не бихме искали да се отложи дори с един ден сгромолясването на този монарх. Ако можеше той и Наполеон да загинат заедно, единият от ръката на другия, това би било венец на историческата справедливост.

*Написано от Ф. Енгелс около 9 юни
1859 г.*

*Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5669, 22 юни 1859 г.
като уводна*

*Печата се по текста на вестника
Превод от английски*

Ф. ЕНГЕЛС

СРАЖЕНИЕТО ПРИ МАДЖЕНТА²²⁷

Официалните френски и австрийски съобщения за сражението при Маджента потвърждават предположенията, които ние се решавахме да изказваме въз основа на телеграмите.

На 4 юни сутринта австрийците завършили своето отстъпление през Тичино и се насочили към Маджента и Абиатеграцо с цел да ударят във фланг френската армия, която настъпвала към Милано; в същото време генерал Клам-Галас, току-що пристигнал с една дивизия от своя корпус (1-и) от Милано, е трябвало незабавно да атакува противника фронтално със своята дивизия и с 2-и корпус (на Лихтенщайн), който се присъединил към него при Маджента. Като резерв той имал дивизията на Райшах от 7-и корпус (на Цобел) при Корбета на няколко мили ют Маджента. След като линията на Тичино била изоставена като неподходяща за отбрана, тези седем или осем австрийски бригади трябвало да задържат линията по широкия канал *Навильо-Гранде*, който върви почти успоредно на Тичино и е проходим само по мостовете. Трябвало да се отбраняват двата моста — буфалорският и мадженският, — които се намират на двата пътя, водещи от Маджента към моста на Тичино при Сан Мартино. Дивизията от 1-и корпус (под командването на генерал Кордон) се движела по пътя за Турбиго; две бригади от 2-и корпус завзели мостовете; една дивизия се намирала в Маджента, а дивизията на Райшах (от 7-и корпус), както казахме, при Корбета.

Французите настъпвали в две колони. Първата под номиналното командване на героя от Сатори се състояла от дивизията

на гвардейските гренадири и корпусите на Канробер, Ниел и Бараге д'Илие, всичко 9 дивизии, или 18 бригади (117 батальона). Тя се движела по прекия път от Новара за Милано, минаващ през моста при Сан Мартино, и трябвало да завземе бофалорския и маджентския мост. Втората колона, под командуването на Мак-Махон, се състояла от една дивизия гвардейски стрелци, корпуса на Мак-Махон и цялата пиемонтска армия — всичко 8 дивизии, или 16 бригади (109 батальона: пиемонтските дивизии имат по един батальон повече от френските). Нейният авангард преминал Тичино и Навильо при Турбиго, без да срещне сериозна съпротива, и трябвало да поддържа фронталната атака на първата колона чрез движение във фланг на австрийците, като се насочи направо към Маджента от север.

Около обед Мак-Махон започнал атаката. С превъзхождащи сили той отблъснал към Маджента стоящата пред него дивизия на Кордон, а към два часа гвардейските гренадири, които преследвали австрийските аванпостове до самия канал, атакували мостовете при Бофалора и Маджента. В този момент на полесражението се намирали 8 френски бригади срещу 5 австрийски (две от 1-и корпус и три от 2-и), т. е. по-малко от 30 000 души, защото дори двете бригади на Райшах още били при Корбета. Френският „таен генерал“ по примера на Фалстаф превърнал по-малко от 30 000 австрийци в повече от 125 000. Французите успели да шурмуват мостовете през канала. Дюлаи, който се намирал в Маджента, заповядал на Райшах да настъпи и да завземе обратно моста при Маджента. Това било направено. Но Бофалора изглежда останала в ръцете на французите. В сражението се получила задръжка; корпусът на Мак-Махон, както и гренадирите, били успешно отблъснати, но австрийците хвърлили вече в сражението всичките си налични сили. *Но къде са били останалите им корпуси?*

Те са били навсякъде другаде, само не и там, където е трябвало да бъдат. Втора дивизия от 1-и корпус все още се намирала на път от Германия. Разбира се, нейното пристигане не можело да се изчака. За другата бригада от 2-и корпус нямало никакви сведения. Обаче собствените депеша на Дюлаи показват, че в сражението са участвували само 3 бригади от 2-и корпус. Втора дивизия от 7-и корпус под командуването на генерал Лилиа се намирала в Каstelето, на 6 или 7 мили от Маджента. 3-и корпус се намирал при Абиатеграцо, на 5 мили от Маджента, 5-и корпус се движел към Абиатеграцо вероятно от Берегуардо. Когато започнало сражението, той е бил най-малко на 9 мили от Маджента, 8-и корпус се движел от Бинаско за Бестацо и е бил на раз-

стояние 10 или 12 мили и 9-и корпус *incredibile dictu!** се шляял безцелно край Пò зад Павиа, на 20 или 25 мили от района на военните действия. В резултат на това нечувано разпокъсване на силите си Дюлаи сам се поставил в такова неблагоприятно положение, че е трябвало само със седем бригади да задържа натиска на двете френски колони от обед до около пет часа вечерта. Това се оказало възможно само защото огромната френска армия напредвала само по два пътя и поради това се движела бавно.

Докато Райшах бранел моста при Маджента и пленил едно от новите френски набраздени оръдия, г-н Дюлаи се насочил към Робекo — село на канала, отстоящо на около три мили под Бофалора, за да ускори движението на 3-и и 5-и корпуси и определи насоката на тяхното настъпление. В резултат четири бригади от 3-и корпус били изпратени напред, бригадите на Хартунг и Раминг на първа линия, бригадата на Дюрфелд в резерв — и трите покрай канала, а бригадата на Вецлар — по течението на Тичино. Те трябвало да атакуват десния фланг на французите, но през това време французите също получили подкрепление. Бригадата на Пикар (от дивизията на Рено, корпуса на Канробер) пристигнала в помощ на гренадирите и отблъснала Райшах отвъд моста. След нея се движели дивизията на Виноа (от корпуса на Ниел), бригадата на Жанен (от дивизията на Рено) и дивизията на Трошю (от корпуса на Канробер). Така французите съсредоточили в този пункт допълнително две гренадирски и други шест бригади. От австрийска страна влезли в действие фактически само две или три от четирите бригади на 3-и корпус. Въпреки това неблагоприятно съотношение на силите австрийците на няколко пъти завземали маджентския мост и само с цената на най-отчаяни усилия превъзхождащите сили на неприятеля успели да го завладеят.

Докато се водели боевете за мостовете, Мак-Махон подготвял на своя фронтови участък втора атака срещу австрийците, които наброявали 4 или 5 бригади от 1-и и 2-и корпуси. Две негови дивизии отново започнали настъпление в две колони към Маджента, зад тях вървяла във втора линия дивизията на гвардейските стрелци под командуването на Каму. Тъй като дивизиите на Еспинас и Ламотруж (от корпуса на Мак-Махон) били успешно отблъснати от австрийците, на помощ им се притекли стрелците. Настъпил решаващият, преломният момент на сражението. Първата френска колона преминала по маджентския мост и се нахвърлила срещу селото, което било вече силно при-

* — просто невероятно! *Ред.*

тиснато и от колоната на Мак-Махон. Най-последно, към залез слънце, на полесражението се появила бригадата на принц Хесенски от 5-и австрийски корпус. Тя направила нов опит да отблъсне французите отвъд моста. Обаче тя не могла да направи това и наистина едва ли е могло да се очаква, че една слаба бригада, понесла вече големи загуби в сражението при Монтебело, ще може да спре и отблъсне устремилия се като лава към маджентския мост поток от френски войски. Атакувани във фронт, във фланг и откъм тила и намиращи се още от самото начало на сражението под непрекъснат огън, австрийците най-последно започнали да отстъпват и след неколкократно яростни атаки французите към вечерта завладели Маджента.

Дюлаи изтеглил войските си през Корбета, завзета през това време от дивизията на Лириа, и през Робекко, който се държал от 3-и корпус, докато 5-и корпус се разположил на бивак между тези два пункта. Дюлаи възнамерявал да продължи боя на 5 юни, но едно съвсем необяснимо объркване в разпоречените запоеди провалило плана му. Защото посред нощ внезапно му съобщават, че 1-и и 2-и корпуси, поради *погрешно тълкуване* на заповедта, се отдалечили на няколко мили от полесражението и продължавали оттеглянето си в 3 часа сутринта. Това известие накарало Дюлаи да се откаже от набелязаното за другия ден сражение. Една бригада от 3-и корпус отново атакувала Маджента, за да прикрие отстъплението на австрийците, което било извършено в пълен ред.

По сведенията на австрийците от тяхна страна в сражението са участвували:

	Бригади
От 1-и корпус дивизията на Кордон.....	2
„ 2-и корпус	3
„ 7-и корпус дивизията на Райшах	2
„ 3-и корпус	3
„ 5-и корпус (късно вечерта).....	1
Всичко.....	11

По френски сведения от страна на съюзниците в сражението са участвували:

	Бригади
От гвардейския корпус 2 дивизии	4
„ корпуса на Мак-Махон	4
„ „ на Канробер 2 дивизии (на Рено и Трошу).....	4
„ корпуса на Ниел 1 дивизия (на Виноа)	2
Всичко.....	14

Четиринадесет френски бригади, или 91 батальона, са наброявали най-малко 80 000 души. Обаче във френското съобщение за сражението се казва по повод настъплението на дивизията на Виноа:

85-и линеен полк пострада най-много... Генерал Мартенпре беше ранен, когато предвождаше бригадата си.“

Обаче нито 85-и полк, нито бригадата на Мартенпре не влизаха в състава на дивизията на Виноа от корпуса на Ниел. 85-и полк влиза в състава на 2-а бригада на генерал Ладре дьо ла Шарьер от дивизията на Ладмиро, а генерал Мартенпре командуваше 1-а бригада от същата дивизия, която се числеше към корпуса на маршал Бараге д'Илие. Това е неопровержимо доказателство, че в *сражението са участвували повече френски войски, отколкото е посочено в официалното съобщение*. Щом дивизията на Ладмиро, с която броят на бригадите нараства на 16, на батальоните — на 104, а на бойците — на 90 000, е била така безцеремонно премълчана, възниква подозрението, че изобщо броят на действувалите на полесражението французи е бил значително по-голям от посочения в отчета за полесражението. Освеч това от съобщението на австрийците се вижда, че заловените от тях пленници са от почти *всички* полкове, образуващи действащата армия на съюзниците в Италия. Така че французите са имали значително числено превъзходство, което прави голяма чест на австрийските войски. Те са отстъпили само местността, на която се е водило сражението, взели са едно оръдие, като загубили четири, и напуснали полесражението с убеждението, че при равни сили победата би била тяхна. Но какво можем да кажем за техния главнокомандуващ, кралско-императорския фелдцейгмайстер? Той *очаква* атаката на 4-и. На 8 мили от полесражението той има 13 бригади (7 за пръв път участващи в сражението, 2 бригади от дивизията на Лилиа и 4 бригади от 3-и корпус); на 9 мили се намират още 4 бригади от 5-и корпус, а на 10 или 12 мили — други четири бригади от 8-и корпус. Такова е било разположението на неговите войски към 8 часа и 30 минути сутринта. Може ли да се смята, че е било извънредно голямо искане тези войски да се намират в деня на сражението към 4 или най-късно към 5 часа след обед достатъчно близо до Маджента, за да вземат участие в сражението? Нима не е трябвало в 2 часа след обед, когато е започнало сериозното сражение, да вземат участие не 7, а поне 13 бригади? В такъв случай биха били предотвратени големите загуби на дивизията на Кордон и на 2-и корпус. С пристигането на 5-и корпус австрийците биха

могли да преминат в настъпление и да отблъснат французите отвъд Тичино. Но, както изглежда, старата прословута мудрост отново е завладяла австрийците. Те, казваше истинският Наполеон, губят скъпоценни мигове за безполезна парадност и празни формалности. Дюлаи отново е възродил тази традиция и по този начин, изпускайки лекомислено своята собствена победа, той осигурява победата за „тайния генерал“. Тази победа би могла да бъде лека и решителна, ако не беше храбростта на австрийските войски и пълното нищожество на шефа на Дружеството от 10 декември²²⁸.

На 5-и сутринта Дюлаи е имал под своя команда следните войски, които не са участвували в сражението при Маджента:

	Бригади
Една дивизия от 3-и корпус	2
От 5-и корпус	3
Една дивизия (на Лилиа) от 7-и корпус	2
От 8-и корпус	4
<hr/>	
Всичко.....	11

Това е представлявало бойна сила, равна на силата, с която той разполагал предния ден. От войските, които са участвували в сражението предния ден, боеспособността си загубили само три дивизии (от 1-и и 2-и корпуси); останалите 8 бригади са били боеспособни; Дюлаи е имал 19 боеспособни бригади, или над 100 000 души. Срещу тях са били изправени 16 бригади, участвували вече в сражението на 4-и, 4 свежи френски дивизии, които на 5 юни е трябвало да бъдат в бойна готовност, и една или две пиемонтски дивизии, които се намирали още далеч, на път. Така че на 5-и Дюлаи е могъл да има на свое разположение 19 бригади. С помощта на 9-и корпус, който той неизвестно защо държал настрана, тези сили е трябвало да изменят резултата от предния ден. Грешките на Дюлаи могат да бъдат формулирани накратко така:

Първо: когато Луи Наполеон извършвал фланговия марш от Верчели към Турбиго в района на бойните действия на австрийците, Дюлаи не се възползвал от неизгодното положение на своя противник и не се нахвърлил с всичките си сили срещу неговата уязвима походна колона, която е могъл да разреже на две части и да изтласка част от нея към Алпите, повтаряйки маньовъра, осъществен от Радецки през 1848 г.

Второ: вместо това той се оттегля зад Тичино и по такъв начин заобикаля отдалеч, за да прикрие Милано, докато прекият път бил предоставен на неприятеля.

Трето: през време на оттеглянето той разпръсва своите войски и извършва оттеглянето с такава безгрижна бавност, която едва ли е допустима дори на учебния плац.

Четвърто: той оставя 9-и корпус напълно извън района на съсредоточаването.

Пето: в хода на самото сражение съсредоточаването на войските се извършвало толкова небрежно, че те понасяли напразни загуби и победата била буквално подарена на неприятеля.

Ако Дюлаи въпреки множеството допуснати от него груби грешки все пак не претърпял пълен разгром, макар че срещу него са стояли елитните части на френската армия, това той дължи изключително на храбростта на своите войски и на „хитростта“ на своя противник, „тайния генерал“. Войските на Дюлаи демонстрираха непобедимата жизнена сила на народа, а той самият — старческата немощ и идиотизма на монархията. „Тайният генерал“ на свой ред отбелязва, че с отстъплението на австрийците на Мирчо завършва мелодраматичният период на кампанията и започва истинската война. Той вече се е убедил в справедливостта на мъдрата сентенция, която истинският Наполеон неуморно повтаряше на своя брат Жозеф и която гласи, че на война никаква игра на криеница не спасява от личната опасност. Най-последно Канробер, оскърбен поради предпочитанието, което се оказва на Мак-Махон, заплашва да разкрие някои от подвизите, извършени в този поход от героя на Сатори. Ето защо „героят“ се стреми обратно към своята възлюблена съпруга в предградието Поасониер и към мир at any price*. Ако мирът е непостижим, тогава поне мирни преговори, за да оправдае с тях „отстъплението на своята собствена персона към Париж“.

Написано от Ф. Енгелс около 16 юни 1859 г.

Напечатано във вестниците „Das Volk“, бр. 7, 18 юни 1859 г. и „New-York Daily Tribune“, бр. 5678, 2 юли 1859 г.

Печата се по текста на вестник „Das Volk“, сверен с текста на вестник „New-York Daily Tribune“.

Превод от немски

* — на всяка цена. *Ред.*

К. МАРКС

ШПРЕЕ И МИНЧО

Както е известно, Волтер имал във Ферне четири маймуни, които кръстил с имената на своите четирима литературни противници — Фрерон, Бомел, Нонот и Франк де Помпинян. Не минавало ден, без писателят да ги храни собственоръчно, да ги награждава с ритници, да им дърпа ушите, да бодне с игли носовете им, да ги настъпва за опашките, да им навлича попски калимявки и да ги малтретира по всевъзможен начин. Тези маймуни на критиката са били толкова необходими на фернейския старец, за да излива жлъчката си, да удовлетворява омразата си и да потиска страха си от оръжието на полемиката, както са необходими сега на Луи Бонапарт в Италия маймуните на революцията. Точно така хранят днес Кошут, Клапка, Фогт, Гарибалди; след като им надянаха златни нашийници, сега ги държат под ключ; ту ги ласкаят, ту ги награждават с ритници, в зависимост от това, дали у техния повелител преобладава омразата към революцията или страхът от нея. Бедните маймуни на революцията трябва да бъдат и нейни заложници, те трябва да гарантират на героя от 2 декември примирието с революционната партия, за да може той свободно да разруши арсеналите на Орсиниевите бомби, да нападне врага — от който той толкова време трепереше в Гюйлери — в собствения му лагер и да го удуши.

*Империята трябва отново да означава мир*²²⁹ — в противен случай не си е заслужавало да се вършат толкова много позорни деяния, клетвопрестъпления и да се понасят толкова унижения, за да бъде тя основана. Империя, която не е вече осигурена против избухването на революционни бомби, против тайни дружества,

дръзки буржоа и разпасали се войници, е непоносима! *Marchons!**. Ето ви слава, ето ви наполеоновски идеи²³⁰, свобода, принцип на националността, независимост, всичко, каквото желаете; и така, *marchons, marchons!*

Идеята за превръщане на Италия в мишеловка на революцията е достатъчно хитра, само че от нея нищо не може да излезе, защото всеки, който си позволи да бъде подмамен в нея, губи каквото и да е значение за революционната партия още в момента, в който се хване на тази въдица. Опитът да се затъкне кратерът на революцията, като се хвърлят в него с главата надолу господата Кошут, Клапка, Фогт и Гарибалди, е наистина наивен и само допринася да се ускори експлозията.

Дори и да можеше с тяхна помощ да се обезвреди една Орсинова бомба в Италия, друга ще избухне във Франция, в Германия, в Русия или където и да е на друго място, тъй като потребността и естествената необходимост от революция е толкова обща, колкото и отчаянието на поробените народи, на чийто гръб издигате вашия трон, толкова обща, колкото и омразата на ограбените пролетарии, с чийто нищета вие толкова увлекателно си играете. И едва когато революцията стане стихийна сила, неподдаваща се на контрол и неизбежна като мълнията, чийто гръм вие чувате едва след нейния неотвратим смъртоносен удар — едва тогава революционната експлозия става неизбежна.

Къде и как може да стане тази експлозия — това няма голямо значение. Главното е, че тя ще стане. Очевидно този път Прусия, против волята си, ще стане изразителка на общата революционна потребност. Принц-регентът, който *самостоятелно* „никога не е казал нищо глупаво и никога не е направил нищо умно“, е принуден изключително от любов към консерватизма да поеме сериозно революционната роля, докато Луи Бонапарт от страх, лицемерие и каприз само кокетира с революцията.

Вторъженото посредничество на Прусия, т. е. съюзът ѝ с Австрия, *означава революция*.

Общото настроение на берлинския печат доказва, че неутралитетът, съчетан с мобилизация на армията, се превръща в позиция, която не издържа критика. „*National-Zeitung*“²³¹, орган, който отразява либералните пристъпи на кабинета, отбелязва съвсем правилно:

„При съвременните условия неутралитетът може да подхожда за Белгия, Холандия или Швейцария; за Прусия неутралитетът означава смърт.“

* — Напред! *Ред.*

Ако Бонапарт успее да осъществи „благородните“ си намерения спрямо Италия, единствената последица от това, според същия вестник, ще бъде установяването на френски военен протекторат над целия полуостров, дори в случай че войната бъде локализирана и Франция не получи никакви преки териториални придобивки в резултат от войната. Благодарение на това руско-френската хегемония над европейския континент, която и без това е твърде осезаема през последните три години, ще се засили дотолкова, че всеки момент би могло да се пристъпи към провъзгласеното още на остров Св. Елена разпределение на сферите на господство. Новата империя проявява изцяло тенденциите на своята предшественичка, само че се намира в по-благоприятно положение, тъй като, без да е притискана отвън, може да избере по свое усмотрение времето, мястото и условията за изолиране на своите противници, а след това и за унищожаването им *en détail**. За да попречи на успеха на този досега толкова ловко осъществяван боен план, Прусия беше принудена да върви заедно с Австрия, но съвсем не за да поддържа хабсбургската политика, а за да се бори за собственото си съществуване.

Такова е приблизително съдържанието на споменатата по-горе статия, на която се гледа като на политическа програма на регентството. Никой не вярва в успеха на неотдавнашната посредническа мисия, възложена на г-н Вертер. Ако обаче Наполеон се съгласи на мир, който в най-добрия случай ще подхрани отново недоволството на неговите офицери и войници, борбата против него ще бъде вече излишна. В този случай за него ще важи изказването на Хораций Уолпол за сардинския дипломат маркиз дьо Вери:

„Той е мъртъв, но желае още за някой и друг ден да запази това в тайна. За по-дълъг срок не би успял.“

Ако посоченото посредничество, което едва ли е било сериозно предприето, не успее, тогава ще се развихрят битки не само между Наполеоновата тирания и хабсбургския деспотизъм на Минчо, но и битки за свобода на Одер и Висла. В Калиш, на две мили от пруската граница, са съсредоточени вече многобройни войски. Един пруски армейски корпус е получил заповед да се отправя към Рейн през ХанOVER, друг се движи на юг, а командирите на различните съюзни корпуси са овикани на военен съвет в Берлин. Всички тези мерки се отнасят само до мобилизирането на авангарда. *Армията*, която трябва да воюва против Франция и Русия, още не съществува и тя може да бъде рекрутирана само

* — поотделно. *Ред.*

от народа, но не от онзи народ, който декламира истинско германските патриотарски стихове на патриотарския Лудвиг²³², а от народа, който се надига с великата, унищожаваша всичко енергия на революционното въодушевление. Ако това въодушевление бъде събудено, хохенцолернската мобилизация, въоръженото посредничество, обявяването на войната, воденето на самата война и т. н. ще се базират върху наивните сметки на негъра от Златния бряг, който мисли, че ще нанесе смъртоносен удар на врага си, ако успее да се обеси на портата на дома му.

*Написано от К. Маркс около 23 юни
1859 г.*

*Напечатано във вестник „Das Volk“,
бр. 8, 25 юни 1859 г.*

*Печата се по текста на вестника
Превод от немски*

Ф. ЕНГЕЛС

ОТСТЪПЛЕНИЕТО НА АВСТРИЙЦИТЕ КЪМ МИНЧО

Плодовете на победата се пожъват обикновено при преследване на неприятеля. Колкото по-енергично е преследването, толкова по-решителна е победата. През време на сражението се вземат по-малко пленници, артилерия, обоз и знамена, отколкото през време на преследването. От друга страна, *пълнотата* на победата се измерва с енергията на преследването. Какво може да се каже от тая гледна точка за „grande victoire“* при Маджента? Още на други деи след сражението ние заварваме френските „освободители“ „почиващи и заети с реорганизация“. Ни най-малък опит за преследване! При настъплението си към Маджента съюзниците фактически съсредоточиха всичките си бойни сили. При австрийците стана обратното: една част от войските им се намираше в Абиатеграцо, друга част — на път за Милано, трета част — при Бинаско и на края част — при Белджойсо; това беше едно безредно струпване на различни колони, така разпръснати и тътрейки се без всякаква взаимна връзка, че сякаш сами подканваха неприятеля да се нахвърли върху тях, да ги разпръсне с *един* енергичен удар във всички посоки и след това преспокойно да плени цели бригади и полкове, чийто път за отстъпление беше отрязан. Наполеон, истинският Наполеон, би съумял в подобен случай да използва разумно 15-те или 16-те бригади, които съгласно официалното френско съобщение не са взели предния ден никакво участие в сражението. А как постъпи имитаторът Наполеон, Наполеон на г. Фогт, Наполеон от „Circus Olympiqa“, от Сент-Джеймс

* — „голямата победа“. *Ред.*

стрийт и от амфитеатъра „Естли“^{233?} Той благоволил да обядва на полесражението.

Прекият път за Милано му беше открит. Театралният ефект осигурен. Това, разбира се, му беше достатъчно. Той подарява на австрийците цели три дни — 5, 6 и 7 юни, — за да могат да се измъкнат от опасното положение. Те се спускат към По и тръгват по северния ѝ бряг към Кремона, движейки се по три успоредни пътя. На най-северния пункт на тези пътища генерал Бендек, който се намирал най-близо до линията на маршрута на неприятелската армия, прикривал три дивизии това отстъпление. От Абиатеграцо, където се намирал на 6 юни, той се насочил през Бинаско към Меленяно. В този град той оставил две бригади да задържат позицията, докато обозът на централната колона се изтегли на достатъчно разстояние. На 8 юни маршал Бараге д'Илие получил заповед да отхвърли тези две бригади от града и за да му бъде гарантиран успехът, под негово командване бил придаден и корпусът на Мак-Махон. Десет бригади срещу две! Недалеч от река Ламбро корпусът на Мак-Махон бил изпратен да отреже пътя за отстъпление на австрийците, докато три дивизии на Бараге атакували Маленяно; две бригади се насочили към града фронтално, две го обходили отлясно и две отляво. В Меленяно е имало само една австрийска бригада, бригадата на Роден, а бригадата на генерал Бьор се намирала на другия, източния бряг на река Ламбро. Французите атакували с голяма стремителност и тяхното числено превъзходство — те били шест пъти повече от австрийците — принудило генерал Роден след упорита съпротива да очисти града и да отстъпи под прикритието на бригадата на Бьор. Именно с тази цел последната заела позиция в тила. Като изпълнила задачата си, бригадата на Бьор също отстъпила в пълен ред. В това сражение Бьор бил убит. Загубите на една от австрийските бригади, взела най-голямо участие в боя, били безспорно значителни; обаче приведените от декемврийските сгараuds* цифри (около 2 400) са съвсем фантастични, защото цялата бригада преди сражението не е наброявала повече от 5 000 души.

Победата на французите отново се оказала безрезултатна. Нито един трофей, нито едно взето оръдие!

Междувременно на 6 юни Павия била изоставена от австрийците, след това, по неизвестни причини, пак била завзета на 8-и, за да бъде отново напусната на 9-и, а Пиаченца е била напусната на 10-и, едва шест дни след сражението при Маджента. Без да

* — жабн, нишожества (имат се предвид представителите на бонапартисткия генерален щаб). *Ред.*

бързат, австрийците отстъпвали по линията По, докато стигнали до Киезе. Тук те завили на север и се насочили към Лонато, Кастилионе и Каstell-Гофредо, където заели отбранителна позиция, на която, изглежда, ще дочакат новата атака на „освободителите“.

Докато австрийците извършвали това движение отначало на юг от Маджента към Белджойсо, след това на изток към Пиадена и на края на север — към Кастилионе, описвайки фактически един полукръг, „освободителите“ се движели по диаметъра на този полукръг и следователно е трябвало да изминат път, с една трета по-къс от пътя на австрийците. Обаче те никъде не настигнали австрийците освен при Меленяно и още веднъж близо до Кастиленоло, където Гарибалди имал малка схватка с тях. Такова нехайство при преследване е нечувано във военната история. То е твърде характерно за Квазимодо, който, подражавайки на своя чичо (чичо съгласно постановлението на Наполеоновия кодекс: „La recherche de la paternité est interdite“²³⁴), му подражава дори и в своите успехи.

В същото време, когато главните сили на австрийците заели между 18 и 20 юни позициите си зад Киезе, авангардът на съюзниците достигнал фронта на Киезе. Те се нуждаят от няколко дни, за да докарат тук главните си сили. Ето защо, ако австрийците действително приемат боя, едно второ общо сражение може да се очаква на 24 или 26 юни. „Освободителите“ не могат дълго да се бавят пред лицето на противника, ако искат да поддържат победния élan* на войските си и да не дадат възможност на противника да ги бие в малки схватки. Позицията на австрийците е много благоприятна. От южния край на езерото Гарда при Лонато в посока на Минчо се простира плато, чиято граница откъм Ломбардската равнина върви по линията Лонато—Кастилионе—Сан Касиано—Кавриана—Волта; на такава позиция е много удобно да се изчаква врагът. Това плато постепенно се издига в посока на езерото и осигурява редица добри и разнообразни позиции, като всяка следваща позиция превъзхожда по сила и съсредоточеност предшествуващата, така че завладяването на върха на платото още не означава победа, а само завършък на първия етап от сражението. Десният фланг на позицията се прикрива от езерото, а левият е доста извит назад, така че оставя без защита почти десет мили от линията Минчо. Обаче това не е недостатък на позицията, а напротив — най-голямото ѝ предимство, защото зад Минчо започва блатистата местност, която е затворена между четирите крепости — Верона, Пескиера, Мантуа и Лентяго, и в която

* — порив. *Ред.*

неприятелят не би посмял да навлезе, ако няма твърде значително числено превъзходство. Тъй като Мантуа господствува над южния край на линията Минчо, а местността отвъд Минчо се намира в района на действие на крепостите Мантуа и Верона, всеки опит да се пренебрегне присъствието на австрийците на платото и да се премине край тях в посока към Минчо скоро би бил пресечен. Съобщителните линии на настъпващата армия биха били унищожени, докато самата тя не би могла да застраши съобщителните линии на австрийците. Освен това тя не ще има кого да атакува отвъд Минчо (защото при такива обстоятелства за обсада не би могло и дума да става) и поради липсата на обект за нападение би трябвало да се върне обратно. Главната опасност на една такава маневра би се състояла в това, че тя би трябвало да се извърши пред лицето на австрийците, разположени на платото. Последните би трябвало само да преминат в настъпление по цялата линия и да нападнат неприятелската колона от Волта към Гойто, от Кавриана към Гуидицоло и Черезара и от Кастилионе към Каstell-Гофредо и Монтекиаро. Едно такова сражение би протекло при страшно неблагоприятни условия за „освободителите“ и би могло да стане втори Аустерлиц, само че при разменени роли.

„Героят“ от Маджента, Дюлаи, е отстранен от командването. На негово място като командувач 2-а армия е поставен Шлик, а Вимпфен остава начело на 1-а армия. И двете армии, съсредоточени при Лонато и Кастилионе, образуват заедно италианската армия на австрийците под номиналното командване на Франц Йосиф и с началник на генералния щаб Хес. Шлик, ако се съди по миналото му в унгарската война, е средно способен генерал. Хес безспорно е най-големият от сегашните стратежи. Опасността се състои в личната намеса на прословутия Франц Йосиф. Подобно на Александър I при нахлуването на Наполеон в Русия, той се е оградил с пъстра клика от стари, ограничени мустакати всезнайковци, някои от които може би направо се заплащат от Русия. Ако френската армия остави австрийците на техните позиции и се насочи направо към Минчо, от високото плато тя цялата ще се вижда поразително ясно, полк след полк. Силното впечатление от появата на врага на един път, съвсем близък до линията на отстъплението, лесно би могло да обърка една глава като главата на Франц Йосиф. При неговите слаби нерви бръщолевенето на мрачно настроените всезнайковци с еполети би могло да стане благовиден предлог да се откаже от прекрасно избраната позиция и да се оттегли в района между крепостите.²³⁵ Когато една държава се възглавява от глупави хлапаци, всичко зависи от състоянието на техните нерви. И най-добре обмислените планове стават играчка

на субективни впечатления, случайности и капризи. Поради присъствието на такъв човек като Франц Йосиф в австрийската главна квартира, австрийците едва ли биха могли да имат някаква друга гаранция за победа освен присъствието на Квазимодо в неприятелския лагер. Но последният поне е закалил нервите си при професионалните комарджии от Сент-Джеймс стрийт и макар и да не е направен от желязо, както биха искали това неговите поклонници, във всеки случай — от каучук.

Написано от Ф. Енгелс на 23 юни 1859 г.

*Напечатано във вестник „Das Volk“,
бр. 8. 25 юни 1859 г.*

Печата се по текста на вестника

Превод от немски

Ф. ЕНГЕЛС

НОВИНИ ЗА ВОЙНАТА²³⁶

Пристигането на „Азия“ не добавя нищо към краткото телеграфно съобщение, получено през Ню Фаундленд, за голямата победа при Минчо, поместено вчера сутрин в нашия вестник. Сражението е станало в петък, 24 юни, и е траяло от четири часа сутринта до осем вечерта, а параходите са отплували на другия ден, преди да е могло да се получат някакви подробни сведения. Ето защо трябва да изчакаме пристигането на „Араго“ или на „Унгарец“ в Квебек, за да получим подробна информация, която любознателните читатели очакват с такова нетърпение. Междувременно, тъй като броят на сражаващите се от двете страни е бил приблизително еднакъв, можем да направим следния извод: австрийският войник не може да се сравнява с френския.

Както в Англия, така и у нас повечето от военните очевидно смятаха, че съюзниците не ще започнат голямо сражение, докато не пристигне тръгналият от Тоскана корпус на принц Наполеон, за да атакува австрийците в тил. Същевременно се предполагаше, че в езерото Гарда ще бъде пусната флотилия, която ще даде на съюзниците възможност да предприемат и флангова атака в този район. Но Наполеон III не седнал да чака нито едното, нито другото, а дал сражение и го спечелил. От получената от съюзния лагер кореспонденция, всички съществени моменти от която помещаваме на друго място, е съвършено ясно, че сражението е било единственият реален изход. Едно отлагане би охладило победоносния порив на съюзните войски и би дало на австрийците възможност да ги гроят в дребни схватки, благодарение на своето числено превъзходство.

В действията на австрийската армия под командата на Шлик личали същите колебания и същата нерешителност, вследствие на които преди това Дюлаи претърпя поражение и изпадна в немилост. Отначало австрийците се готвели да приемат сражението по линията Лонато—Кастилионе—Сан-Касиано—Кавриано—Волта. Тук постепенно издигащото се към езерото и към Минчо плато предлага редица великолепно, следващи една зад друга позиции, всяка от които е по-силна и компактна от предшестващата, така че овладяването на ръба на това плато би означавало не победа, а само първото действие на едно сражение. Дясното крило на австрийците е било прикрито от езерото, докато лявото е било изтеглено значително назад, поради което почти 10 мили от линията Минчо оставали незащитени. Но това обстоятелство не е било недостатък, а, напротив, фактически то е представлявало най-забележителната черта на тази позиция поради това, че оттатък Минчо се е намирала опасната местност между четирите крепости, в която неприятелят не би рискувал да проникне, без да разполага със значително числено превъзходство. Над южния край на линията Минчо господства Мантуа, а районът от другата страна на Минчо влиза в сферата на действие както на Мантуа, така и на Верона; затова всеки опит, без да се обръща внимание на австрийците, заели позиции върху платото, да се мине покрай тях към Минчо, би бил бързо ликвидиран; съобщителните линии на напредващата армия биха били унищожени, докато самата тя не би могла да застраши съобщителните линии на австрийците. Но най-опасното в една такава маневра би било обстоятелството, че тя ще трябва да бъде извършена пред очите на австрийците, разположени върху платото, като на тях нищо не ще им струва да преминат в настъпление по цялата линия и да нападнат разпръснатите неприятелски колонии от Волта към Гойто, от Кавриано към Гуидицоло и Черезара, от Кастилионе към Каstel-Гофредо и Монтекиаро. Съюзниците би трябвало да водят едно такова сражение в извънредно неизгодно положение, и маневрата може да се превърне в нов Аустерлиц, само че при разменени роли.

Такава е била позицията на австрийците. Тяхното предимство се е заключавало и в това, че те познават превъзходно цялата местност, в която редица години тяхната армия е правела маневри в най-широки размери. Както отбелязахме, тази местност е била грижливо подготвена за предстоящото сблъскване, а градовете и селата — укрепени. Но тогава по някакви причини, напълно необясними от военна гледна точка, австрийците изоставят в последния момент позицията и се отдръпват благополучно отвъд Минчо, където на 24-и съюзниците ги атакуват и в края на краищата ги

побеждават. Дали това внезапно и важно изменение на плана за кампанията има някаква връзка с действията на Прусия, която, както казват, гледа на четириъгълника между Минчо и Адидже в известен смисъл като на част от отбранителната система на Германия — това е въпрос, който, както се надяваме, ще бъде по-добре осветлен впоследствие. Що се отнася до Прусия, очевидно едно е твърде ясно: позицията ѝ ще попречи вероятно на Луи Наполеон да прехвърли допълнително голям брой войски от Франция в Италия. Нашите читатели знаят вече, че Прусия е мобилизирала шест от своите девет армейски корпуса, т. е. свикала е ландвера, състоящ се от зачислени към тези корпуси войници, които, след като са били три години на действителна служба, са уволнени в безсрочна отпускат. Пет от тези шест армейски корпуса са трябва да заемат позиция по долното и средното течение на Рейн. По такъв начин около 170 000 прусаки трябва да бъдат сега разположени на линията между Кобленц и Мец; и няма съмнение, че два други съюзни корпуса, които наброяват заедно от 100 000 до 120 000 души — баварският корпус и корпусът на Баден, Вюртемберг и Хесен-Дармшадт, — също ще заемат своите позиции в Баден и Пфалц. Срещу такива сили Наполеон III ще се нуждае от почти цялата армия, с която разполага сега във Франция. В такъв случай той може да сметне за уместно да прибегне към помощта на едно въстание на унгарците и към услугите на Кошут; при все че можем да бъдем почти уверени, че той не ще се възползува от това, докато не бъде принуден.

Твърде съмнително е, че сега Прусия има наистина желание да вземе участие във войната, но не ще ѝ бъде така лесно да избегне това. Нейната военна система, която превръща по-голямата част от възрастното, физически годно население във войници, изисква от нацията такова напрежение още от момента на свикването дори само на първия набор на ландвера, че Прусия не може да стои дълго настрана, без да воюва. В момента в шест от осемте провинции всички физически годни мъже на възраст от 20 до 32 години са под знамената. Мобилизацията нанася огромна вреда на целия търговски и промишлен живот в Прусия, и страната може да издържи всичко това само при условие, че поведат незабавно армията срещу неприятеля. Самите войници не биха могли да издържат такава положителна, и след два-три месеца цялата армия би се разбунтувала. Същевременно възлата на националните чувства се е надигнала толкова високо в Германия, че Прусия, която отиде вече така далеч, не може да отстъпи. Спомените за Базелския мир, за колебанията в 1805 и 1806 г., както и за Рейнския съюз²³⁷ са още толкова живи, че германците са твърдо решени

да не допускат да бъдат разбити поотделно от техния хитър противник. Пруското правителство не може да се справи с тези чувства. То може да се опита да ги канализира, при все че ако стори това, ще се окаже изцяло свързано с националното движение, и най-малката проява на колебание ще се счита за измяна и ще нанесе удар на самия колебаещ се. Без съмнение ще бъдат направени опити за споразумение, но сега всички заинтересувани до такава степен са се уплели, че не се вижда никакъв изход от този лабиринт.

Но ако Германия участва в тази война, няма съмнение, че скоро на сцената ще се появи още едно действащо лице. Русия уведоми малките германски държави, че ще се намеси, ако германците не останат безучастни наблюдатели на разпокъсването на Австрия. Сега Русия съсредоточава два армейски корпуса на пруската, два на австрийската и един на турската граница. Възможно е през годината тя да предприеме една кампания, но сигурно ще бъде късно. От времето на Парижкия мир в Русия не са свиквани набори; поради големите загуби през последната война броят на пуснатите в безсрочен отпуск войници не може да бъде голям, и ако армейските корпуси, дори след свикването им, наброяват 40 000 души всеки, това ще бъде вече много. Преди 1860 г. Русия не може да започне настъпателна кампания, но и тогава тя ще има не повече от 200 000 или 250 000 бойци. За военни действия на север сега Германия разполага с четири пруски корпуса, наброяващи 136 000 души, освен това девети и десети съюзни корпуси с резервната дивизия — приблизително 80 000 души, и най-малкото три австрийски корпуса, или 140 000 души. Така дори и сега Германия няма защо да се страхува от Русия в случай на отбранителна война или дори на нападение срещу руска Полша. Но когато и да се намеси Русия в тази война, тази намеса ще доведе до избухването на националните чувства и ще засили класовите противоречия, и борбата ще вземе такива размери, които, твърде вероятно, ще затъмнят войните от времето на първата френска революция.

*Написано от Ф. Енгелс около 24 юни
1859 г.*

*Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5682, 8 юли 1859 г.,
като уводна*

*Печата се по текста на вестника
Превод от английски*

Ф. ЕНГЕЛС

СРАЖЕНИЕТО ПРИ СОЛФЕРИНО

Рицарският Франц Йосиф, на когото лаврите на лъже-Наполеон не му даваха покой, ни показа какво значи, когато един „роден военачалник“* вземе в свои ръце юздите на командването. Миналата седмица видяхме вече как армията трябваше най-напред да заеме позицията по височините на Кастилионе и в момента, когато всеки можеше да очаква с пълно основание сражение, се изтегли от позицията без бой и без каквато и да е причина за това и мина оттатък Минчо**. Но това не беше достатъчно на Франц Йосиф, за да докаже жалката си слабост и непоследователност. Едва армията беше се озовала отвъд Минчо, и нашият „млад герой“ променил решението си (за един Хабсбург беше недостойно да напусне полесражението без съпротива) — армията да се върне, да премине отново Минчо и да атакува неприятеля!

След като с това детинско разкарване назад и напред укрепил достатъчно доверието на своята армия към нейния августейши военачалник, Франц Йосиф я повел срещу врага. Армията брояла най-много 150 000 души; дори самият истинолюбец Бонапарт не споменава по-висока цифра. Австрийците нападнали на фронт, дълъг най-малко 12 английски мили. По такъв начин на всяка миля (2 100 стъпки) от фронта са се падали най-много 12 500 души, което при по-малка дължина на фронта, естествено при известни условия, би било достатъчно, но при толкова разтегнат фронт се оказало безусловно недостатъчно, а още по-малко за настъпление,

* Игра на думи: „angestammter“ означава „роден“, както и „наследствен“, „по рождение“. *Ред.*

** Вж настоящия том, стр. 419—420. — *Ред.*

тъй като това в никакъв случай не осигурявало нанасянето на достатъчно силни удари на отделните важни участъци. Освен това неприятелят имал безусловно числено превъзходство и следователно австрийското настъпление от самото начало било осъдено на неуспех; един по-силен противник почти сигурно би могъл да пробие във всяка точка една толкова слаба линия на настъпващите. Общото настъпление на австрийците започнало в четвъртък, 23 юни; навсякъде те отблъснали лесно предните части на противника, завзели Поцоленго, Волта, Гуидицоло и вечерта напреднали до Солферино и Кастел-Гофредо. На другата сутрин те отхвърлили още по-назад неприятелския авангард, като левият фланг стигнал почти до Кизе, но тук те се натъкнали на главните сили на неприятеля и сражението станало общо. И двата австрийски фланга постигнали успех, особено десният, срещу който се намирили пиемонтците, които австрийците жестоко разбили. Тук австрийците явно побеждавали. Но в центъра се почувствувала погрешната диспозиция. Солферино, ключовата позиция на центъра, останала в края на краищата след упорит бой в ръцете на французите, които същевременно осигурили значителен числен превес срещу австрийското ляво крило. Тези две обстоятелства принудили Франц Йосиф, който вероятно хвърлил в боя всичките си сили до последния човек, да даде заповед за отстъпление. Австрийците отстъпили — безспорно в пълен ред и непреследвани от никого — и съвсем необезпокоявани преминали обратно Минчо.

Ние не получихме своевременно подробности за сражението, така че не можем още в този брой да се спрем на тях. Във всеки случай няма съмнение, че и този път австрийските войски са се сражавали изключително храбро. Това се доказва от факта, че са устоявали твърдо цели 16 часа срещу превъзхождащите сили на неприятеля, и особено от факта, че са се оттеглили в ред и необезпокоявани от врага. Очевидно австрийците не изпитват особена почит към господата французите; вероятно Монтебело, Маджента и Солферино са ги убедили само в това, че при числено равенство те биха се справили не само с французите, но и с глупостта на собствените си генерали. Загубата на 30 оръдия и вероятно на 6 000 пленници е твърде жалък резултат за победителя в едно такова решително сражение; многобройните сражения за населени места не *можеха* да му дадат по-малко. Но колкото блестящо са се държали войските, оражавайки се срещу числено превъзхождащ ги противник, толкова командването се оказало отново бездарно. Нерешителността, колебанията, противоречивите заповеди — като че ли целта е била да се деморализират умишлено войските, — ето причините, за да падне безвъзвратно за три дни Франц Йосиф

в очите на своята армия. Трудно е да си представи човек нещо по-жалко от този арогантен хлапак, който се осмелява да поеме командването на армията, а същевременно подобно на люшкана от вятъра тръстика се поддава на най-противоречиви влияния — днес следва указанията на стария Хес, за да изслуша отново утре противоположните съвети на Грюне, днес отстъпва, а утре изведнъж преминава в настъпление, и изобщо сам никога не знае какво иска. Впрочем, вече му омръзна и посрамен се връща като мокра кокошка във Виена, където ще му се устрои достоен прием.

А войната *едва сега започва*. Едва сега австрийските крепости започват да придобиват значение. Преминавайки Минчо, французите ще трябва да се разделят и едновременно ще започнат редица боеве за отделни пунктове и позиции, редица отделни боеве от второстепенно значение, в които австрийците, *сега най-последно възглавявани от стария Хес*, дори и общо взето с по-малко сили, все пак имат повече шансове за победа. Когато благодарение на това и на подкрепленията равновесието между воюващите страни бъде отново възстановено, австрийците ще могат, съсредоточавайки превъзхождащи сили, да нападнат разпокъсаните сили на противника и да повторят сражението при Сомакампа и Кустоца²³⁸, само че в десеторен размер. Такава е задачата през близките шест седмици. Впрочем австрийците едва сега събират резервите, които ще увеличат тяхната италианска армия най-малко със 120 000 души, докато Луи Наполеон още от момента на пруската мобилизация се намира в трудно положение, не знаейки откъде да вземе подкрепления.

И така сражението при Солферино само малко измени шансовете на войната. Постигнат е обаче голям резултат: един от нашите властващи „бащи на народа“ се посрами окончателно и цялата му старо-австрийска система се разклати. В цяла Австрия се проявява недоволство от конкордата²³⁹, централизацията, господството на бюрокрацията и народът настоява за събаряне на системата, която се характеризира вътре в страната с потисничество, а навън — с поражения. Настроението във Виена е такова, че Франц Йосиф бързо замина затам, за да направи отстъпки. Но в същото време за наше голямо удоволствие се позорят и други наши „бащи на народа“. След като рицарският пруски принц-регент прояви като политик същата нерешителност и безхарактерност, каквато Франц Йосиф прояви в ролята на генерал, малките държави отново кроят разправии с Прусия във връзка с преминаването на войски през техните територии, а военната комисия на Германския съюз заявява, че едва след двуседмично обмисляне тя ще може да докладва във връзка с пруското предложение за свободните съ-

юзни корпуси по Горен Рейн. Работите се заплитат чудесно. Впрочем този път господата монарсите могат да се позорят, без това да застрашава с някаква опасност нашата нация. Напротив, германският народ, който стана съвсем друг след революцията от 1848 г., сега е достатъчно силен, за да се справи не само с французите и руснаците, но същевременно и със собствените си 33 „бащи на народа“.

Написано от Ф. Енгелс на 30 юни 1859 г.

*Напечатано във вестник „Das Volk“,
бр. 9, 2 юли 1859 г.*

*Печата се по текста на вестника
Превод от немски*

Ф. ЕНГЕЛС

ПРАВОСЪДИЕТО НА ИСТОРИЯТА

Ние публикувахме вече всички официални сведения за сражението при Солферино, които сме получили, както и многобройни писма и от двата лагера, включително и отличната специална кореспонденция на лондонския „Times“; тъй като тези документи са известни на нашите читатели, може би ще бъде уместно да изясним истинските причини, поради които сражението беше загубено от Франц Йосиф и спечелено от Наполеон III.

Когато австрийският император отново преминал Минчо с цел да започне настъпление, той разполагал с девет армейски корпуса, които, като се спаднат гарнизоните за крепостите, можеха да излязат в полето със среден състав от по четири пехотни бригади или всичко 36 бригади; средната численост на бригадите се колебаела между 5 000 и 6 000 души. Следователно той разполагаше за настъпление с около 200 000 души пехота. Макар че тази численост е била достатъчна, за да се започне настъпление, тя все пак е била по-малка от числеността на противника или едва я достигала, защото съюзниците са имали 10 piemontски и 26 френски пехотни бригади. Обаче след сражението при Маджента французите получили значителни подкрепления от войници, пуснати дотогава в безсрочен отпуск, и от обучени новобранци, които били разпределени по своите полкове; ето защо френските бригади са били несъмнено по-силни от австрийските, чиито подкрепления се състояли от два свежи армейски корпуса (10-и и 11-и), с които е бил увеличен общият брой на бригадите, но не и техният състав. Затова смело може да се каже, че съюзническата армия е имала пълен състав пехота — 170 000 французи и 75 000 сардинци; а като

спаднем загубите от започването на кампанията, да речем 30 000 души, ще останат около 215 000 души пехота. Тъй като австрийците са разчитали на бързината и внезапността на своя маньовър, на горещото желание на своите войски да отмъстят за поражението при Маджента и да докажат, че те с нищо не отстъпват на противника, а също така и на силата на позицията, която отново биха могли да си осигурят чрез едно бързо придвижване към височините отгдетък Кастилионе, те естествено са имали всички основания да предприемат атака, но при условие, че ще държат войските си колкото е възможно по-съсредоточено и ще настъпват бързо и енергично. Те обаче не изпълнили нито едното, нито другото условие.

Вместо да настъпят с цялата армия между Пескиера и Волта, за да си осигурят всички височини до Лонато и Кастилионе, а равнината при Гвидицоло да предоставят на кавалерията и може би на един корпус пехота, те оставили един корпус, 2-я, в Мантуа за охрана на крепостта срещу възможно внезапно нападение от корпуса на принц Наполеон, който, както предполагали, се намирал близо. Но ако гарнизонът на Мантуа действително не е бил в състояние без допълнително усилване с един корпус да запази една от най-силните крепости в Европа срещу внезапна атака, той е бил твърде странен гарнизон. Изглежда обаче, че не това е било истинската причина, която е привързала 2-и корпус към Мантуа. Работата е там, че два други корпуса, 11-и и 10-и, са били отделени за обход на десния фланг на съюзниците при Азола — град на р. Киезе, на около шест мили югозападно от Кастел-Хофредо, т. е. толкова далеч от полесражението, че при всякакви условия тези корпуси биха стигнали до Мантуа твърде късно. Излиза, че 2-и корпус е бил предназначен да прикрива фланга и тила на тая обходна колона срещу възможно нападение на принц Наполеон и по този начин да я предпази от опасността сама да бъде обходена. Целият този план дотолкова е близък на старата австрийска школа, дотолкова е сложен, дотолкова е смешен в очите на един човек, свикнал да изучава плановете на сраженията, че несъмнено трябва да освободим австрийския шаб от всяка отговорност за неговото съставяне. Никой друг освен Франц Йосиф и адютантът му граф Грюне не би могъл да измисли такъв анахронизъм. По този начин три корпуса са били благополучно поставени в безопасност. Останалите седем корпуса са били разположени, както следва: 8-и корпус (на Бенедек) — между Поцоленго и езерото Гарда, със задача да отбранява позицията на хълмовете, чийто център и ключ е бил Сан Martino; 5-и (на Стадион) заемал Солферино; 7-и (на Цобел) — Сан Касиано; 1-и (на Клам Галас) — Кавриана. На юг, в равнината, 3-и корпус (на Швар-

ценберг) настъпвал по централния път от Гоито за Кастилионе през Гвидицоло, а 9-и (на Шафготше) — още по на юг, към Медола. Тяхното ляво крило е било изнесено напред, за да отхвърли дясното крило на съюзниците и да окаже помощ на 10-и и 11-и корпус, когато последните, ако това изобщо стане, пристигнат на полесражението.

По такъв начин шестте корпуса, които според възприетия план фактически трябвало да участвуват в сражението, са били разположени в линия, дълга цели 12 мили, което дава средно две мили, или 3540 ярда фронт на всеки корпус. Такава дълга линия не би могла да има достатъчна дълбочина. Но това не е било единственият ѝ сериозен недостатък. Посоката за евентуално отстъпление на 3-и и 9-и корпус, които в момента настъпват от Гоито, също водела към това място; а посоката за отстъпление на близките до тях 1-и и 7-и корпус водела към Валеджио. Ако погледнем на картата, ще видим, че това представлява едно ексцентрично отстъпление — обстоятелство, на което главно би трябвало да се припише слабият ефект, постигнат от действията на двата корпуса в равнината.

Тая лоша диспозиция, дадена на 24 бригади (а ако допуснем, че корпусът на Бенедек е бил усилен с някои части и от гарнизона на Пескиера, ще трябва да ги приемем за 25 или 26 австрийски бригади), е била още повече влошена поради бавното придвижване напред. Един бърз марш на австрийската армия на 23 юни, когато тя отново преминала Минчо, би я поставил към обед в допир с изнесените напред позиции на съюзниците при Дезенцано, Лонато и Кастилионе и би ѝ позволил да ги отхвърли надвечер към река Киезе, така че битката би започнала при предварителен успех на австрийците. Вместо това най-далечният пункт, достигнат в хълмистата местност, е бил Солферино, само на шест мили от Минчо. В равнината предните австрийски части достигнали едва до Кастел-Хофредо, т. е. на 10 мили от Минчо, а ако беше дадено съответно нареждане, биха могли да стигнат до река Киезе. След това на 24-и, вместо да тръгнат още на разсъмване, било заповядано да се тръгне едва в девет часа. По тази именно причина съюзниците, които настъпили в два часа сутринта, изпреварили австрийците, като ги атакували между пет и шест часа сутринта. Последствията от това са били неизбежни. Срещата между 33 силни бригади и 25 или 26 слаби бригади (участвували в предните боеве и понесли тежки загуби) е могла да доведе само до поражение на австрийците. Само Бенедек с петте или шестте си бригади цял ден се държал срещу приемонтската армия, от десетте бригади на която само гвардията не

участвувала в сражението; и той би удържал докрай позицията си, ако общото отстъпление на центъра и лявото крило не бе го принудило да се оттегли. В центъра 5-и и 1-и корпус (8 бригади) отбранявали Солферино срещу корпуса на Бараге д'Илие (6 бригади) и гвардията (4 бригади) до три часа след обед, докато в същото време четирите бригади на Мак-Махон държали в резерв 7-и корпус (4 бригади). Когато най-после Солферино бил завзет, френската гвардия настъпила в посока на Сан Касиано и това принудило 7-и австрийски корпус да напусне позицията си. А падането на Кавриана към пет часа след обед решило съдбата на сражението в центъра и принудило австрийците да отстъпят. На левия австрийски фланг 3-и и 9-и корпус водели безпорядъчен бой с корпуса на Ниел и една дивизия (на Рено) от корпуса на Канробер, докато малко по-късно, след обед, в боя била вкарана още една дивизия от този корпус (на Трошю) и австрийците били отхвърлени към Гоито. Макар че тези осем австрийски бригади още от самото начало имали пред себе си почти равни сили, те биха могли да направят много повече, отколкото са направили. С едно решително настъпление от Гуидицоло към Кастилионе те биха могли да освободят 7-и корпус при Сан Касиано и по този начин косвено да подкрепят защитниците на Солферино; но тъй като тяхната посока за отстъпление е била към Гоито, всяка крачка напред би ги изложила на опасност и затова те са действували с голяма предпазливост, която е съвсем неуместна при една такава битка; обаче виновни за това са ония, които са им заповядали да отстъпят към Гоито.

В това сражение съюзниците са участвували в пълния си състав, с изключение на три бригади: две от корпуса на Канробер и една пиемонтска гвардейска. Следователно, щом е трябвало да се използват всички резерви освен тези три бригади, за да се спечели с труд една победа без преследване на противника, какъв ли би бил изходът от сражението, ако Франц Йосиф съумееше да използва трите си армейски корпуса, които в това време са бродили безцелно някъде далеч на юг? Да предположим, че той дадеше единия корпус на Бенедек, другия поставеше като резерв зад Солферино и Сан Касиано, а третия като общ резерв зад Кавриана, какъв ли би бил тогава резултатът от сражението? Не можем да се съмняваме нито за момент, че след повторни и неуспешни усилия да завземат Сан Martino и Солферино, фронтът на пиемонтците и френският център биха били пробити чрез едно решително и енергично настъпление на цялата австрийска армия и вместо да отстъпят към Минчо, австрийците биха завършили сражението на бреговете на Киезе. Те са би-

ли разбити не от французите, а от високомерието и глупостта на своя император. Победени отвън от численото превъзходство на врага, отслабени отвътре поради бездарността на своето командване, те все пак се оттеглили в ред, без да отстъпят на врага нищо освен бойното поле. Те доказаха, че не допускат да ги обхване паника и в това отношение не отстъпват на други, получили световна известност армии.

*Написано от Ф. Енгелс около 6 юли
1859 г.*

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

*Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5692 от 21 юли 1859 г.
като уводна*

Ф. ЕНГЕЛС

СРАЖЕНИЕТО ПРИ СОЛФЕРИНО

За пряката връзка между кървавото поражение при Солферино и толкова очевидното тъпоумие на Франц Йосиф стана вече дума в предишния брой на „Volk“*. Публикуваните по-късно съобщения за подробностите на това сражение потвърждават, че ние все пак сме надценили способностите на „младия герой“. За победителите от 1849 г. 1859 г. беше държавен изпит, на който те един след друг се провалиха.

Към 23 юни австрийската армия наброяваше не по-малко от 9 армейски корпуса, от които 1-и, 2-и, 3-и, 5-и, 7-и, 8-и бяха участвували вече напълно или отчасти в боевете, а 9-и, 10-и и 11-и корпуса бяха още съвсем свежи и нито веднъж не бяха се срещали с противника. Първите шест корпуса наброяваха около 130 000 души, последните три — 75 000. По такъв начин противникът можеше да бъде нападнат с най-малкото 200 000 души. А как постъпи Франц Йосиф? Той изпратил от Мантуа за Азола (на Киезе) 10-и и 11-и корпуса, за да ударят французите в тил, а 2-и корпус оставил при Мантуа, за да прикрива това прехвърляне на войски от едно възможно нападение на 5-и френски корпус (на принц Наполеон), който, както се предполагало, се намирал наблизо. След това му останали само 6 корпуса, т. е. 24 бригади, с които именно той искал да атакува фронта на френско-пиемонтската армия. Придвижването обаче ставало толкова бавно, че на 23 юни вечерта армията се разположила на лагер само на 6 английски мили от Минчо. Настъплението на

* Виж настоящия том, стр. 422—425. *Ред.*

24 юни било определено едва за 9 часа сутринта. Наложено е отстъпление на авангардните части на съюзниците по целия фронт на 23 юни, както донесенията на техните разузнавачи предизвикали, разбира се, тревога в лагера на французите и се получило така, че австрийците, вместо да започнат в 9 часа настъплението, самите били нападнати в 5 часа. Срещу 24-те австрийски бригади, които наброявали около 136 000 души, съюзниците хвърлили една след друга най-малко 33 бригади (9 пиемонтски, наброяващи 45 000 души, и 24 френски, наброяващи 150 000 души)*, с други думи, най-малко 195 000 души; освен това съюзниците държали в резерви една пиемонтска (гвардейска) и две френски бригади (дивизията на Бурбаки). Така че те имали на полесражението най-малко 210 000 души. При такова превъзходство на силите победата на съюзниците била осигурена. Въпреки това генерал Бенедек начело на 8-и австрийски корпус успешно отблъснал нападението на цялата пиемонтска армия и спечелил пълна победа на десния фланг, макар че собственият му корпус се състоял само от четири бригади, подкрепени вероятно от гарнизона в Пескиера с още една, пета бригада. Центърът, зает от 12 слаби австрийски бригади, бил атакуван от 14 силни френски бригади и отблъснат назад. Левият фланг, 8 бригади, също бил отблъснат след продължителен бой от превъзхождащите сили на 10 френски бригади, към които освен това били придадени многобройната френска кавалерия и артилерия. Би било целесъобразно да се съсредоточи на този фланг, както и в центъра, значителен брой австрийска артилерия, но Франц Йосиф предпочел да остави да стоят спокойно във Валеджо 13-те батареи от резервната артилерия (104 оръдия), без да дадат нито един изстрел! Така превъзходството в огъня на френската артилерия се обяснява много просто, т. е. съвсем не с превъзходството на набраздените оръдия, а с безпомощността и безнадеждната бъркотия в главата на австрийския император, който съвсем не използвал в боя артилерийските си резерви.

Но къде са били 10-и и 11-и корпуси? Докато се водели боеве между езерото Гарда и Гуидицоло, те се лутали значително по на юг, из равнината. Твърдят, че 11-и корпус видял отдалеч

* Пиемонтци: дивизията на Молар, дивизията на Фанти, дивизията на Дурандо — всяка от по 2 бригади, и савойските бригади. От френска страна ^В сражението са участвували: 4 гвардейски бригади, 1-и корпус на Бараг д'Илие — 6 бригади; 2-и корпус на Мак-Махон — 4 бригади; 3-и корпус на Канробер — 4 бригади; 2 бригади — в резерв; 4-и корпус на Ниел — 6 бригади. В боя са били хвърлени всичко 33 бригади, 3 били оставени в резерв. Воински тези сведения са взети от официалния отчет на Наполеон Малкия. Впрочем това са сведения само за пехотата.

няколко неприятелски отряда, а 10-и корпус дори и това не успял. А в момента, когато изходът на сражението бил решен, тези два корпуса не само не успели да дадат нито един изстрел, но се намирили още толкова далече, че Канробер, който е трябвало да попречи на това обходно движение — а французите знаели предварително за него, — можал да хвърли всичките си войски до последната дивизия срещу главните сили на австрийците и да спечели по такъв начин сражението на левия австрийски фланг.

Междувременно 2-и корпус заемал позиция при Мантуа, готвейки се да отблъсне въображаемата атака на принц Плон-Плон, който същия този ден пирувал с армията си в Парма на осем дни път от бойното поле!

Имаме най-ярък пример какво се получава, когато командването се намира в ръцете на германски „роден военачалник“. Два корпуса (50 000 души) се разхождат безцелно далеч от бойното поле, трети корпус (20 000 души) държи фронта при Мантуа срещу въображаем противник, а 104 оръдия стоят безцелно в обоза във Валеджо, т. е. цяла една трета от всички сили и всички резерви на артилерията са били нарочно отдалечени от полесражението, за да бъдат останалите две-трети безсмислено смазани от превъзхождащите сили на противника — такава безнадеждна глупост може да извърши само един германски „баша на народа“!

Австрийските войски се сражавали с такава изключителна храброст, че съюзниците, които разполагали с един и половина пъти по-големи сили, едва след огромно напрежение успели да ги изтласкат от двете от трите им позиции, и че дори тези превъзхождащи сили не са били в състояние да разстроят редиците на австрийците или да се опитат да ги преследват. Какъв щеше да е изходът от битката, ако 70 000 души и 104 оръдия, които Франц Йосиф остави неизползувани, се намираха между Волта и Поцоленго като резерв? Без съмнение французите щяха да бъдат разбити и по такъв начин фронтът щеше отново да бъде преместен от Минчо и Киезе на Тичино. Австрийските войски са победени не от съюзниците, а от глупостта и високомерието на собствения им император. Когато един австрийски войник извърши на предните позиции най-малко провинение, той получава за това 50 удара с тояга. Най-малкото, което Франц Йосиф може да направи, за да изкупи поне донякъде своите груби грешки и безсмислени постъпки, е да се яви при генерал Хес и да получи своите напълно заслужени 50 тояги.

Сега войната се води в четириъгълника от крепости и първите резултати от влиянието на тези крепости върху действията

на съюзниците започнаха вече да се проявяват: *те трябваше да разделят силите си*. Един отряд е оставен при Брешия, за да наблюдава проходите в Тирол. 5-и френски корпус (на Плон-Плон) се е разположил в Гойто срещу Мантуа и е получил в подкрепа още една дивизия. Голяма част от пиемонтската армия е предназначена за обсадата на Пескиера. Според сведенията, с които разполагаме, Пескиера, някога малка крепост, след 1849 г. е укрепена чрез издадени напред и разположени в полукръг фортове и е превърната в укрепен лагер (виж „Revue des deux Mondes“²⁴⁰ от 1 април 1859 г.). Ако е така, пиемонтците ще трябва доста да се потрудят и за „операциите“ срещу Верона, за които Луи Бонапарт съобщи така помпозно, остава само една дивизия и отслабената от загубите при Солферино френска армия (25 бригади, малко повече от 130 000 души). Ако Хес наистина е поел сега командването и е получил неограничени пълномощия, той ще намери може би скоро възможност да даде няколко победоносни сражения и по такъв начин да подготви една по-голяма победа. В помощ на французите идват три дивизии от лионската армия и както се твърди, още една дивизия от парижката армия, общо от 50 000 до 60 000 души. Австрийците очакват 6-и корпус от Южен Тирол, 4-и от Триест и освен това още четвъртите полеви батальони от полковете, намиращи се в Италия, т. е. най-малко 54 батальона опитни войници, така че всички австрийски подкрепления ще достигнат около 100 000 души. Но в края на краищата главното за австрийците е да се постигне равновесието на полесражението не толкова чрез свежи подкрепления, колкото чрез едно единно и разумно командване. Това може да бъде постигнато само, ако бездарният Франц Йосиф бъде отстранен и Хес поеме изцяло командването.

Написано от Ф. Енгелс на 7 юли 1859 г.

Напечатано във вестник „Das Volk“,
бр. 10, 9 юли 1859 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от немски

К. МАРКС

ЕРФУРТОВЩИНАТА ПРЕЗ 1859 г.²⁴¹

Реакцията изпълнява програмата на революцията. Това очевидно противоречие обяснява силата на наполеонизма, който и досега още играе ролята на пълномощник на революцията от 1789 г., то обяснява успеха на шварценберговската политика в Австрия, която концентрира неясните мечти от 1848 г. за единство, като им придаде ясна и положителна форма, и това очевидно противоречие укрепва призрака на парламентарната реформа на Германския съюз, който броди сега по милост на Прусия из Малка Германия и заедно с гражданите Якоб Венедей и Цайс изпълнява фантастичен танц на сенките върху гробовете на революцията от 1848 г. Наистина тази програма на революцията се превръща в ръцете на реакцията в сатира на съответните революционни стремежи и става по такъв начин най-смъртоносното оръжие в ръцете на непримиримия враг. Реакцията изпълнява исканията на революцията точно така, както Луи Бонапарт изпълнява исканията на италианската национална партия. Трагикомичното в този процес е, че нещастните грешници, които трябва да бъдат обесени заради собственото си празнословие и глупости, крещят с всички сили „браво!“ и докато палачът стяга вече примката на шията им, приветствуват собствената си екзекуция с бурни ръкопляскания.

Както през 1848 г. известните мартенски искания, които бяха формулирани от партията, наричаща се тогава „революционна“, и чието разпространение беше организирано много ловко²⁴², обиколиха всички ландтази, всички шумни, размирни сборища — така сега из Централна и Южна Германия шествува триумфално

някаква „декларация“²⁴³, която изглежда е *mot d'ordre** на регента за отговарящото на желанията му „народно движение“ в полза на въоръженото посредничество. В тази инспирирана от регента програма, която носи твърде характерно название „насауска декларация“^{**}, защото бе призната за пръв път от насауските бащи на отечеството, възглавявани от стария ни познаник господин Цайс, се провъзгласява:

„В сегашната война Австрия не бива да бъде оставена сама, тъй като тази война може да застраши германски интереси. Напротив, Германия е длъжна“ (призвана — би казал г-н фон Шлайниц) „да поиска от Австрия реформи, по-специално да се осигури в Италия ред, отговарящ на съвременните изисквания. Военното и политическото ръководство в предстоящата борба трябва да бъде възложено на Прусия. Но *постоянно чувствуваната* необходимост от силно съюзно правителство *не ще бъде още* (!) задоволена, като се предостави на Прусия ръководно положение; на германския народ не може да се отказва повече да *преустрои германската централна власт*, от една страна, и да *изработи*, от друга, конституция, която трябва да получи своя завършек“ (върх — както обичаше да се изразява г-н фон Гагерн) „в едно германско *народно представителство*“.

Тази насауска декларация, наричана също и „Манифест“, е приета вече от конституционните и демократичните нотабили на Дармщад, Франкфурт, Вюртемберг, където е била подписана в хармонично безредие от Ройшер, Шот, Фишер, Дюверноа, Циглер и др., приета е и се проповядва сега от „либералния“ печат в Югозападна Германия, Франкония и Тюрингия като чудотворно евангелие, което ще спаси Германия, ще заличи от лицето на земята Френската империя, ще върне на г-н Венедей депутатското възнаграждение и ще придаде на г-н Цайс политическо значение.

„Та ето кой бил вътре в пудела“^{***}.

Ето с помощта на какъв нищожен трик, спекулирайки с пълното затъпяване на вдетинилите се имперски еснафи, защитниците на „пруското призвание“ разчитат да отнемат на Съюзния сейм толкова рицарски завоюваните и толкова скъпо заплатени лаври на Бронцел! Трябва да признаем, че не изпитваме особена почит към героите на „призванието“, които, вместо да зашлевяват публично господата от Ешенхаймер гасе²⁴⁴ — а те с удоволствие биха направили това, но не се решават, — се опитват да им напакостват, като от почтително разстояние насъскват сре-

* — лозунг. *Ред.*

** В оригинална игра на думи: думата „nassauisch“ — „насауски“ е сходна с думата „Nassauer“ — „паразит“, „готован“. *Ред.*

*** Гьоте. Фауст. Част I, сцена 3, кабинет на Фауст. *Ред.*

шу тях господата Шот, Цайс и Ройшер. Ако берлинската държавна мъдрост не знае друго средство за „спасяване на Германия“ освен закупуването от second hand* на наследството на покойния г-н фон Радовиц и неговите злополучни** готци, тогава нека се примири с всяко положение и се подчини безусловно на френско-руската диктатура, тъй като тя няма и понятие за сериозността на борбата, започната с кампанията за освобождаване на Италия.

Следователно все още има патриотични представителни учреждения, чиято посредственост намира достатъчен израз в „насауската декларация“, учреждения, които се утешават с илюзията, че подражавайки слабо на имперската парламентарна игра от 1848 г., ще могат да предизвикат народно движение, достатъчно силно, за да започне борба с обединения деспотизъм на Русия и Франция; това доказва само колко е прав Х. Хайне, когато казва, че

„истинското безумие се среща също толкова рядко, колкото и истинската мъдрост“.

Защото безумието на насауските автори е от начало до край фалшиво, лъжливо и страхливо; това е шутовска маска, която тези господа са си сложили, за да минат за невменяеми обитатели на лудница, тъй като сами се срамуват от плачевната си нерешителност и бездействие и мислят да избягнат отговорността, апелирайки като просянци за обществено съчувствие.

„Преустроена централна власт с народно представителство“ — какво великолепно оръжие против разбеснелия се бонапартизъм и доведения до отчаяние царизъм, принуден да се бори на германска земя за своето съществуване, застрашен от опасност в собствената си страна! Струва ми се, че през 1848 и 1849 г. ние вкусихме достатъчно и от едното, и от другото, за да разберем, че всяко народно движение, което прахосва революционната си сила в приказки за конституционно народно представителство, е обречено на гибел.

Написано от К. Маркс около 9 юли
1859 г.

Печата се по текста на вестника
Превод от немски

Напечатано във вестник „Das Volk“,
бр. 10, 9 юли 1859 г.

* — от втора ръка. Ред.

** В оригинала игра на думи: думата „selig“ — „покоен“, „unselig“ — „злополучен“. Ред.

К. МАРКС

КАКВО СПЕЧЕЛИ ИТАЛИЯ?

Италианската война завърши. Наполеон я завърши точно така внезапно и неочаквано, както австрийците я започнаха²⁴⁵. Макар и да не трая дълго, тя струваше скъпо. Няколкото седмици, през които се водí тази война, бяха не само пълни с подвизи, нахлувания и контранахлувания, походи, сражения, победи и поражения, но погълнаха толкова големи човешки жертви и материални средства, каквито са характерни за много, значително по-продължителни войни. Някои от последиците ѝ са твърде осезаеми. Австрия понесе териториални загуби, репутацията ѝ пострада сериозно от гледна точка на военната доблест, гордостта ѝ е дълбоко накрънена. Но ние се страхуваме, че и да си е взела някаква поука от това, тя е по-скоро военна, отколкото политическа, и че промените, до които могат да доведат резултатите от тази война, ще бъдат по-скоро във военното обучение, дисциплината и въоръжението, отколкото в политическата ѝ система или методите на управление. Възможно е тя да се е убедила в ефикасността на набразденото оръжие. Може би тя ще въведе в армията си нещо подобно на френските зуави. Това е много вероятно, отколкото да се очаква, че тя ще измени съществено управлението си в онези италиански провинции, които ѝ останаха.

Освен това, поне засега, Австрия не упражнява онази опека над Италия, за запазването на която тя настояваше, въпреки протестите и оплакванията на Сардиния, което беше и причината за миналата война. Но макар и този път Австрия да беше принудена да се прости със званието опекун, самото място на опекун очевидно не остана вакантно. Твърде знаменателен е фактът,

че новото споразумение по италианските въпроси е постигнато по време на кратка среща между императорите на Франция и Австрия, т. е. между двама чужденци, всеки от които стои начело на една чуждестранна армия. Твърде знаменателен е и фактът, че това споразумение е постигнато не само без да бъде спазена формалността поне фиктивно да бъдат запитани страните, 'за които става дума в него, но дори без тяхно знание и без да дозираш, че зад гърба им се сключват сделки и че се разпореждат с тях. Две армии, дошли от другата страна на Алпите, се срещат и воюват в долините на Ломбардия. След шестседмични битки чуждестранните повелители на тези чуждестранни армии се залавят да уреждат и оправят работите на Италия, без да допуснат поне един италианец на своите съвещания. Кралят на Сардиния, сведен във военно отношение до положението на френски генерал, очевидно не е участвувал повече в постигането на окончателното споразумение и не е повлиял върху него повече, отколкото ако действително беше само обикновен френски генерал.

Причината за оплакванията от Австрия, правени така гръмка от Сардиния, беше не само обстоятелството, че Австрия претендира за общ надзор върху италианските работи, но и че тя поддържа всички съществуващи злоупотреби, че води политика на запазване положението такова, каквото е, че се меси във вътрешните работи на италианските си съседи и претендира за правото да смазва с оръжие всеки опит на жителите на тези държави да изменят или подобрят политическото си положение. При новите условия отделя ли се повече внимание, отколкото при старите, на чувствата и желанията на италианците или на онова право на революция, чиято защитница беше Сардиния? Въпреки че помощта, предложена по време на войната от италианските херцогства на юг от По, беше приета, мирният договор ги предава обратно на техните прогонени управници. В нито една част от Италия не са се оплаквали така от лошото управление, както в Папската област. Лошото управление в тази държава, съчувствието и подкрепата, оказвани на това лошо управление от Австрия, се изтъкваха в близкото минало на преден план като една от отрицателните, ако не и най-отрицателната черта на положението в Италия. При все че Австрия беше принудена да се откаже от въоръжения си протекторат над Папската област, нещастното население на тази област нищо не спечели от тази промяна. Франция поддържа също така широко светската власт на папския престол, както правеше това и Австрия; а тъй като злоупотребите на правителството на Папската област се преце-

няват от италианските патриоти като нещо неделимо от църковния му характер, трябва да се предполага, че няма надежда за подобрене. При сегашното си положение на единствена покровителка на папата, Франция фактически става много по-отговорна за всички злоупотреби на правителството на Папската област, отколкото Австрия когато и да е било.

Що се отнася до италианската конфедерация, която е част от новото споразумение, необходимо е да отбележим следното: или тази конфедерация ще бъде политическа реалност, притежаваща в известна степен сила и влияние, или тя ще се окаже само едно заблуждение. В последния случай обединението, свободата и развитието на Италия нищо не ще спечелят от това. А ако се окаже реалност, какво добро може да се очаква от нея, като се имат предвид елементите, от които се състои? Работата е там, че Австрия (която влиза в нея поради това, че владее Венецианската област или кралството), папата и неаполитанският крал, обединени от интересите на деспотизма, ще надделеят лесно над Сардиния, дори ако другите по-малки държави бъдат на нейна страна. Австрия ще може дори да се възползува от това ново положение, за да си осигури контрола над другите италиански държави, също толкова нежелателен, да не кажем нещо повече, колкото и юзни, за който тя претендираше по-рано поради специални договори с тях.

*Написано от К. Маркс около 12 юли
1859 г.*

*Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5697, 27 юли 1859 г.,
като вводна*

*Печата се по текста на вестника
Превод от английски*

К. МАРКС

МИРЪТ

Сведенията, получени с „Европа“, ни карат да предполагаме, че провъзгласената от Наполеон III италианска конфедерация като една от основите на неговия мир с Франц Йосиф е нещо твърде неопределено и неустойчиво. Това е засега само идея, с която Австрия се е съгласила, но тя трябва да бъде още представена за разглеждане от италианските правителства. Няма основания да смятаме, че дори Сардиния, с чийто крал между впрочем очевидно не са се съветвали при сключването на мира, ще се съгласи да приеме тази идея, въпреки че кралят естествено трябва да прави това, което му казват. Междувременно се носи слух, че папата, предполагаемият почетен глава на конфедерацията, е писал на Луи Наполеон, че ще търси защитата на католическите сили — твърде съмнително средство в един момент, когато той иска да получи защита именно от Франция. Що се отнася до неотдавна прогонените монарси на Тоскана, Модена и Парма, те очевидно трябва да получат обратно троновете си, а при такива обстоятелства те ще бъдат без съмнение готови да се присъединят към всяка конфедерация, която им наложат. Абсолютно нищо обаче не е известно за позицията на неаполитанския крал*, единствения днес независим монарх в Италия; не е изключена възможността той да откаже категорично. Следователно още не е сигурно, че изобщо ще има някаква конфедерация, а ако тя бъде образувана, съвсем не се знае какъв ще бъде нейният характер.

* — Франциск II. *Ред.*

Важен факт, който едва сега се изясни, е, че Австрия запазва и четирите големи крепости, като Минчо става западна граница на нейните владения. Така тя все още държи ключовете на Северна Италия и може да се възползува от всяко благоприятно стечение на обстоятелствата, за да си върне онова, което сега трябва да предаде. Дори само този факт показва колко неоснователно е твърдението на Наполеон, че той действително бил осъществил намерението си да изгони Австрия от Италия. В действителност може без преувеличение да се каже, че ако той победи Австрия във войната, тя явно го победи при сключването на мира. Тя се отказа само от онова, което ѝ беше отнето, и от нищо повече. С цената на няколко милиона долара и живота на близо петдесет хиляди свои синове Франция спечели контрола над Сардиния, гръмка слава за своите войници, а нейният император — репутация на много щастлив, но не много преуспяващ пълководец. За него това е много, но за Франция, която изнесе на гърба си всички тези разходи и понесе всички тези загуби, това е малко, и не е чудно, че в Париж цари недоволство.

Мотивът, с който Наполеон обяснява толкува внезапно край на войната, е, че тази война започна да взема размери, несъвместими с интересите на Франция. С други думи, тя започваше да се превръща в революционна война, характерни черти на която щяха да бъдат въстания в Рим и в Унгария. Интересно е, че непосредствено преди сражението при Солферино същият Наполеон е подбуждал фактически Кошут, дошъл по негова покана за среща в лагера, да извърши революционна диверсия в полза на съюзниците. Тогава, преди това сражение, той не се страхуваше от опасностите, които започнаха да го плашат веднага след сражението. Че обстоятелствата изменят положението, това не е нова констатация, но тя важи и за сегашния случай. Впрочем не е необходимо да увеличаваме аргументите, за да докажем, че този човек е също толкова егоистичен, колкото и безсъвестен, и че след като проля кръвта на петдесет хиляди души, за да задоволи личното си честолюбие, сега е готов да се отрече дори от лицемерното признание на думи на всички принципи, в името на които той ги води към кланицата.

Един от първите резултати от сегашното споразумение е падането на правителството на Кавур в Сардиния, което трябваше да подаде оставка. Граф Кавур, един от най-прозорливите хора в Италия и съвсем незамесен в сключването на мира, въпреки всичко не можа да устои на общественото негодувание и разочарование. Ще мине вероятно много време, преди той да се върне отново на власт. Ще мине също много време, преди Луи Напо-

леи да може отново да внуши на сантименталните хора и ентузиастите илюзията, че е борец за свобода. Отсега нататък италианците ще го мразят повече от всички други представители на тиранията и предателството, и не ще бъде чудно, ако кинжалите на италианските терористи отново започнат да заплашват живота на човека, който, преструвайки се, че е извоювал независимост за Италия, въпреки обещанията си остави Австрия яхнала Италия почти така здраво, както и преди.

Написано от К. Маркс на 15 юли 1859 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5698, 82 юли 1859 г., като цитирана

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ВИЛАФРАНКСКИЯТ ДОГОВОР

Докато войната, запалена от Луи Наполеон под фалшивия предлог за освобождаване на Италия, предизвика общо объркване на понятията, промяна на позициите, безпримерно в историята на Европа проституиране на хората и нещата, сключеният във Вилафранка мир сложи край на една съдбоносна измама. Каквото и да се каже за прозорливостта на Наполеон, този мир унищожи неговия престиж и дори отблъсна от него френския народ и френската армия, осигуряването на чиято симпатия към неговата династия беше главната му цел. Когато заявява на тази армия, че е сключил мир, защото се е страхувал от Прусия и от четириъгълника на австрийските крепости, той ѝ казва именно онова, което може да предизвика у нея само отвращение. Когато пък казва на народа, всеки представител на който е роден революционер, че е спрял победоносния си марш само защото следващата крачка напред е трябвало да направи в съюз с революцията — той може да бъде сигурен, че този народ ще се отнесе към него с много по-голямо недоверие и отвращение, отколкото към плашилото, с което се мъчи да го изплаши. В цяла днешна Европа никой не се е провалял така, както Луи Бонапарт с италианската си война. Измамата се разкри във Вилафранка. Спекулантите от фондовата борса ликуват във връзка с това събитие, клюмналите демагози са зашеметени, измамените италианци треперят от бяс, „посредничешките сили“ имат жалък вид, а онези британци и американци, които вярваха в демократическата мисия на Луи Бонапарт, крият позора си зад нищо не значещи протести и усукани обяснения. Само онези, които имаха

смелостта да се противопоставят на потока от самоизмама, рискувайки дори да ги обвинят в симпатии към австрийците, само те, както става сега ясно, са били на правилна позиция.

Нека преди всичко видим как е бил сключен мирният договор. Двамата императори се срещат; Франц Йосиф отстъпва Ломбардия на Бонапарт, който я подарява на Виктор Емануил, а той на свой ред, макар и да изглежда главното действащо лице във войната, дори не присъствува на конференцията, която решава въпроса за мира. Мисълта да поискат, макар и от приличие, мнението на тази човешка стока, с която търгуват така безцеремонно, предизвиква у двете договарящи страни само презрителна усмивка. Франц Йосиф се разпорежда със своята собственост, точно това прави и Наполеон III. Ако ставаше дума за предаване на имот, щеше да е необходимо да присъствува съдебен чиновник и да се изпълнят някои юридически формалности. Нищо подобно обаче не е нужно при предаването на три милиона души. Не питат дори за съгласието на Виктор Емануил — човек, комуто в края на краищата беше предадена тази собственост. Такова унижение беше прекалено за един министър и Кавур подаде оставка. Разбира се, кралят може да каже за анексираната страна същото, което е казал някога римският император за парите, с които се сдобил: *Non olet**. Може би за него това не мирише на оскърбление.

Това, което стана, на езика на *idées napoléoniennes*** се нарича очевидно „възстановяване на националностите“. Дори Виенският конгрес, ако се сравнят неговите протоколи със сделката във Вилафранка, може да бъде смело заподозрян в привързаност към революционните принципи и в симпатии към народа. Възникването на италианската нация се придружава от преднамерено оскърбление, което ѝ нанася споразумението, обявяващо на всеуслышание, че Италия не е страна във войната против Австрия и затова няма думата при сключването на мира с Австрия. Гарибалди и неговите храбри планинци, въстанията в Тоскана, Парма, Модена и Романя, самият Виктор Емануил и неговата нападната страна, изтощените му финанси и оредялата му армия — всичко това не се взема под внимание. Войната се води между един Хабсбург и един Бонапарт. Италианска война не е имало. Виктор Емануил не може да претендира за вниманието, оказано дори на второстепенен съюзник. Той не беше воюваща страна; той беше само оръдие и затова няма правата,

* — Не мирише (думи на римския император Веспасиан, казани от него във връзка с данъка върху клозетите). *Ред.*

** — на наполеоновските идеи. *Ред.*

които, според международното право, има всеки участник в една война, колкото и да е той незначителен сам по себе си. Не му оказват дори онова внимание, което оказаха на германските медиатизирани князе при сключването на мира през 1815 година²⁴⁶. Нека този скромен, беден роднина събира мълчаливо трохите, които падат от масата на неговия богат и могъщ събрат.

Ако минем сега към съдържанието — имаме предвид официалното съдържание — на Вилафранкския договор, ще видим, че то отговаря напълно на метода на сключването му. Ломбардия трябва да бъде отстъпена на Пиемонт; но същото предложение, само че при много по-благоприятни условия и без недостатъците, присъщи на сегашния договор, Австрия направи през 1848 г. на Карл Алберт и лорд Палмерстън²⁴⁷. По онова време още никоя чужда сила не беше използвала за свои цели италианското национално движение. Предвиждаше се територия да бъде отстъпена на Сардиния, а не на Франция; предвиждаше се също така Венеция да бъде отделена от австрийските области и да се превърне в независима италианска държава, начело не с австрийския император, а с един австрийски ерцхерцог. Тогава тези условия бяха отхвърлени с презрение от великодушния Палмерстън, който ги заклейми като твърде жалък край на италианската война за независимост. Сега същата тази Ломбардия се предава като френски подарък на Савойската династия, докато Венеция, включвайки четиригълника от крепости при Минчо, трябва да остане в ноктите на Австрия.

Така независимостта на Италия се превърна в зависимост на Ломбардия от Пиемонт, а на Пиемонт от Франция. Дори и ако гордостта на Австрия е накърнена с отстъпването на Ломбардия, все пак реалната ѝ сила по-скоро се увеличи благодарение на евакуирането на една територия, която поглъщаше част от военните ѝ сили, и все пак беше беззащитна срещу чуждо нашествие и не компенсираше разноските по издържането на тези сили. Паричните средства, които се харчеха на вятъра в Ломбардия, могат сега да се използват резултатно на друго място. Австрия разполага както и преди с командна военна позиция, от която тя може във всеки благоприятен момент да се втурне срещу своя слаб съсед, който фактически постигна само това, че увеличи слабостта си, като получи открита за нападение граница и територия с неспокойно, недоволно и недоверчиво население и същевременно загуби дори предлога да се изтъква като представител на интересите на Италия. Пиемонт сключи династическа сделка, но се отказа от националната си мисия. От независима държава Сардиния се превърна в държава, която съществува по

милост и за да устои на своя враг от Изток, трябва да раболепствува пред своя покровител на Запад.

Но това не е всичко. По силата на договора Италия трябва, по примера на Германския съюз, да образува италианска конфедерация под почетното председателство на папата. Очевидно сега се натъкват на някои трудности при осъществяването на тази „наполеонова идея“, и тепърва ще видим как Наполеон III ще се справи с пречките, които изникват по пътя на неговата страст. Защото както и да завърши тази работа, не може да има съмнение, че една такава конфедерация, възглавявана от папата, е негова страст. Но нали ликвидирането на светската власт на папата в Рим винаги се е смятало за *conditio sine qua non** на италианското освобождение. Още Макиавелли в своята „История на Флоренция“²⁴⁸ вижда в господството на папата източника за упадък на Италия. Сега вместо да освободи Романия, Луи Наполеон възнамерява да подчини цяла Италия на номиналната власт на папата. И наистина, ако някога конфедерацията бъде все пак създадена, папската тиара ще стане емблема на австрийското господство. Какво целеше Австрия с частните си договори с Неапол, Рим, Тоскана, Парма и Модена? Да създаде конфедерация от италиански монарси под ръководството на Австрия. Вилафранкският договор с неговата италианска конфедерация, в която папата, Австрия и възстановените херцози — ако те изобщо могат да бъдат възстановени — образуват едната страна, а Пиемонт — другата, надминава най-смелите мечти на Австрия. Още от 1815 г. тя се стреми да образува конфедерация от италиански монарси, насочена против Пиемонт. Сега тя може да подчини самия този Пиемонт. Тя може да унищожи жизнената сила на тази малка държава в една конфедерация, чийто номинален глава ще бъде папата, който отлъчи Сардиния²⁴⁹, а истински ръководител — непримиримият враг на Сардиния. Така се получи не освобождение на Италия, а потискане на Пиемонт. На Пиемонт, който се противопоставя на Австрия, е определено да играе ролята на Прусия, но той не притежава средствата, които дадоха възможност на тази държава да парализира своя съперник в Съюзния сейм. Франция от своя страна може да се поздрави с това, че заема по отношение на Италия позиция, каквато заема Русия по отношение на Германския съюз, но руското влияние в Германия почива върху равновесието на силите между Хабсбургите и Хохенцолерните. Единственият път, по който Пиемонт може да възстанови престижа си, му е посочен ясно от не-

* — необходимо условие. *Ред.*

говия покровител. В своята прокламация към войниците Луи Наполеон казва:

„Присъединяването на Ломбардия към Пиемонт създава за нас“ (т. е. за фамилията на Бонапартите) „могъщ съюзник, който ще дължи нам своята независимост.“

По такъв начин Наполеон заявява, че вместо независим Пиемонт се е появила наполеоновска сатрапия. Виктор Емануил не разполага с никакви средства, за да се измъкне от това унижително положение. Той може само да апелира към Италия, чието доверие излъга, или към Австрия, с чието наградено богатство го дариха. Много е възможно обаче в тази работа да се намеси италианската революция, за да измени картината на целия полуостров и да изкара още един път на сцената Мадзини и републиканците.

Написано от К. Маркс на 19 юли 1859 г.

Печата се по текста на вестника

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5704, 4 август 1859 г., като вводна

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

ИТАЛИАНСКАТА ВОЙНА

ПРЕГЛЕД НА СТАНАЛИТЕ СЪБИТИЯ

I

„Тайният генерал“ изпрати бързо гвардията си в Париж, за да влезе триумфално начело на нея, а след това да накара победоносните войски да дефилират пред него на площад Карусел. Междувременно ще направим още веднъж преглед на главните военни събития, за да изясним действителната заслуга на маймуната, която подражава на Наполеон.

На 19 април граф Буол постъпи детински непредпазливо, като съобщи на английския посланик, че на 23 април ще даде на пиемонтците тридневен срок, след изтичането на който ще започне военни действия и ще даде заповед за нахлуване. Макар Буол да знаеше, че Малмсбъри не е Палмерстон, той е забравил, че приближаваха общите избори и че от страх да бъдат заклеймени като „австрийци“ ограничените тори бяха станали в действителност по неволя бонапартисти. На 20 април английското правителство бързо съобщи това на господин Бонапарт, *след което незабавно започна съсредоточаването на френски войски* и беше дадена заповед за формиране на четвъртите батальони от отпускарни. На 23 април — в навечерието на общите английски избори — австрийците наистина дават ултиматум на Сардиния. Дерби и Малмсбъри бързат да обявят тази постъпка за „престъпление“, против което те протестират най-енергично. Бонапарт заповядва на войските си да преминат пиемонтската граница, преди да е изтекъл срокът за ултиматума; на 26 април французите влизат в Савоя и Генуа. Австрийците обаче, задържани от протестите и заплахите на правителството на торите, загубват още два дни и влизат в Пиемонт не на 27, а едва на 29 април.

Така че „тайният генерал“ е имал сведения за техните намерения цели девет дни преди австрийците да навлязат и благодарение на предателството на английското правителство успя да изпревари австрийците с три дни. Но „тайният генерал“ имаше свои съюзници не само в английското правителство, но и в командването на австрийската армия. Всеки очакваше, и с пълно основание, че главното командване на италианската армия ще бъде възложено на Хес; вместо това то си остана в ръцете на Дюлаи, пълен тъпак, глупав и безволев човек, който през 1848 и 1849 г. не се срещна нито веднъж с врага. Хес не е от благороден произход и не се ползва със симпатиите на реакционната и приятелски настроена към йезуитите дворянска клика, която образува камарилата на Франц Йосиф. Триумвиратът Грюне—Тун—Бах насъскваше срещу стария стратег слабия Франц Йосиф, който разработи заедно с Грюне един много странен оперативен план, остро разкритикуван от Хес. И така знатният тъпак Дюлаи остана главнокомандуващ и неговият оперативен план — нахлуване в Пиемонт — беше приет. А Хес съветвал строго да се придържат към отбраната и да се избягва всякакво сражение чак до Минчо. Австрийската армия, задържана освен това и от силните дъждове, се появила на По и Сезиа едва на 3 или 4 май и, разбира се, сега било вече твърде късно да дръзне да нападне внезапно Торино или някои от пиемонтските крепости. Голям брой французи били съсредоточени в района на горното течение на По, което давало на бездарния Дюлаи желанието да бездействува. За да докаже пълната си безпомощност, той заповядал да се извърши форсирано разузнаване край Монтебело. Завързалото се по такъв начин сражение било водено с чест от тринадесет австрийски батальона срещу шестнадесет френски, докато не се появили на полесражението 2-а и 3-а дивизия от корпуса на Барagé д'Илие, след което австрийците, постигнали целта си, отстъпили. Но тъй като след това разузнаване не последвало нищо от австрийска страна, ясно е, че цялата експедиция би могла и изобщо да не се предприема.

Междувременно „тайният генерал“ трябвало да чака военни материали и своята кавалерия и вероятно е прекарвал времето си, изучавайки своя любим Бюлов. След като получили изчерпателни сведения за разположението и силите на австрийците, французите са могли лесно да разработят план за настъпление. Изобщо има три начина за нападение: или фронтално, за да се направи пробив в центъра, или чрез обход на десния и левия флангове. „Тайният генерал“ решил да обходи врага откъм десния фланг. Австрийците били разположени на една дълга линия

от Биела до Павия, след като със своите реквизиции опустошили, необезпокоявани, цялата област между Сезия и Дора Балтеа. На 21 май piemontците атакуват линията на Сезия и няколко дни водили малки боеве между Касале и Верчели, докато Гарибалди, след като предпазливо се добрал със своите алпийски стрелци до самия бряг на Лаго Маджоре, вдига въстание във Везезото и прониква в района на Камаско и Брианца. Както и по-рано, Дюлаи оставя силите си разпръснати и дори изпраща един от своите шест армейски корпуса (9-и) на южния бряг на По. Най-после към 29 май приготвленията напреднали дотолкова, че можело да се започне настъплението. Боевете при Палестро и Винцалино, в които участвувала по-голямата част от piemontската армия срещу част от 7-и армейски корпус (на Цобел), открили на съюзниците пътя към Новара, която Дюлаи заповядал да се изостави без съпротива. Натам веднага се изпращат piemontците, 2-и, 3-и и 4-и френски армейски корпуси и гвардията; след тях тръгва 1-и корпус. Обхождането на австрийския десен фланг приключва, прекият път за Милано е открит.

По такъв начин армиите се оказали на същите позиции, при които през 1849 г. Радецки спечели победата при Новара. Съюзниците се движели към Тичино в разтегнати колони по няколко успоредни пътища. Придвижването можело да става самото бавно. Дори без да се смята разпръснатият 9-и корпус, Дюлаи имал на разположение пет армейски корпуса. Щом настъплението на piemontците станало сериозно, а такава е било положението на 29 и 30 май, Дюлаи трябвало да съсредоточи войските си. Нямамо е почти никакво значение къде ще стане това съсредоточаване, тъй като не може да се мине покрай 140 000—150 000 души, съсредоточени на едно място; освен това задачата е била не да се защитава пасивно, а а tempo* да ударят по врага. Ако Дюлаи беше съсредоточил на 31 май и 1 юни своите сили между Мортара, Гарласко и Виджевано, той щеше да може, от една страна, по време на обхождането на десния му фланг при Новара сам да удари противника във фланг, да раздели на две походните му колонии, да отхвърли една част от тях към Алпите и да завладее пътя за Торино, а, от друга страна, ако врагът преминеше По под Павия, Дюлаи все още щеше да има възможност да стигне навреме, за да му прегради пътя за Милано.

Съсредоточаването на войските действително започнало. Но преди да успее да го завърши, Дюлаи бил заблуден от превземането на Новара. Значи врагът се намирал по-близо до Мила-

* — навреме. Ред.

но, отколкото той! Но именно това се искало. Точно сега бил моментът да се нанесе а tempo удар, тъй като врагът би бил принуден да се сражава при най-неблагоприятни условия. Но Дюлаи, колкото и да е лично храбър, морално е страхливец. Вместо да напредне бързо, той отстъпил, за да може с форсиран преход да опише дъга около врага и отново да му прегради при Маджента прекия път за Милано.

Войските започнали движението си на 2 юни и главната квартира била преместена в Розате, Ломбардия. На 3 юни в пет и половина часа сутринта там пристигнал фелдцейгмайстер Хес. Той поинскал от Дюлаи обяснение относно непростимата му грешка и веднага заповядал да се спрат всички войски, тъй като все още смятал, че е възможно да се нанесе удар по посока на Новара. Цели два армейски корпуса, 2-и и 7-и, се намирили вече на ломбардска територия и се движели от Виджевано към Абиятеграсо. 3-и корпус получил заповед да спре в момента, когато минавал по моста при Виджевано; той се върнал назад и заел позиция на пиемонтския бряг. 8-и корпус минал през Берегуардо, а 5-и — през Павия. 9-и корпус се намирал още твърде далеч и изобщо извън района на операциите.

Когато Хес се запознал подробно с разположението на войските, той решил, че е вече твърде късно, за да може да се разчита на успех по посока на Новара; сега оставала само посоката към Маджента. В десет часа сутринта била изпратена заповед до колоните да продължават движението си към Маджента.

Дюлаи хвърля вината за загубеното при Маджента сражение върху тази намеса на Хес и загубените четири и половина часа поради спирането на колоните. Колко необоснован е този предлог, се вижда от следните факти. Мостът при Виджевано се намира на 10 английски мили от Маджента, т. е. на разстояние един кратък дневен преход. 2-и и 7-и корпуси са били вече в Ломбардия, когато получили заповедта да спрат, следователно те са могли да изминат средно най-много 7—8 мили. Въпреки това само една дивизия от 7-и корпус стигнала до Корбета и три бригади от 2-и корпус — до Маджента. Втора дивизия от 7-и корпус на 3 май стигнала едва до Кастелето, около Абиятеграсо, а 3-и корпус, който получил заповед да тръгне в поход от моста при Виджевано най-късно в 11 часа сутринта и следователно разполагал още с голяма част от деня, очевидно не е изминал дори 5—6-те английски мили от Абиятеграсо, тъй като е можал да влезе в боя едва на другия ден около четири часа след обед при Робекко (на три мили от Абиятеграсо). Очевидно по пътищата е станало задръстване на колоните, което поради липсата на съответна

организация е забавило тяхното движение. Ако на един корпус му трябва денонощие и повече, за да измине 8—10 мили, то наистина 4—5 часа повече не играят никаква роля. 8-и корпус, насочен през Берегардо и Бинаско, е трябвало толкова много да заобиколи, че дори и да е използвал загубените четири и половина часа, все пак не би могъл да дойде навреме на полесражението. Пети корпус, който пристигнал от Павия в *два действително форсирани прехода*, успял да се включи на 4 юни вечерта в сражението само с една бригада²⁵⁰. Това, което загубил във време, той спечелил с интензивното си движение. Така че опитът да се стовари върху Хес отговорността, че армията била разпръсната, увисва напълно във въздуха.

И така, стратегическата прелюдия към победата при Маджента се състои, първо, от една действителна грешка на самия Луи Бонапарт, който предприема флангово движение в оперативното поле на противника, и, второ, от грешка на Дюлаи, който вместо да нападне със съсредоточени сили разтегнатите походни колони на врага, съвсем разпръсва армията си с контрамарш (при това несполучливо замислен) и отстъпление и повежда своите войски в бой изморени и изгладнели. Такава е първата фаза на войната. За втората фаза ще поговорим в следващия брой.

II

Ние оставихме нашия „наистина таен“ Наполеон на маджентското полесражение. Дюлаи му оказа най-голямата услуга, която един военачалник може да окаже на своя противник: той довел войските си при Маджента толкова разпръснати, че през цялото време на сражението разполагал със значително по-малък брой войски и дори вечерта не всички войски са били на негово разположение. 1-и и 2-и корпуси отстъпвали към Милано; 8-и се движел откъм Бинаско, 5-и — откъм Абиятеграсо; 9-и бил заведен на разходка далеч по течението на По. Тук именно се била създадена ситуация за един истински пълководец. Тук той е трябвало със значителните свежи сили, пристигнали през нощта, да се вреже в разпръснатите австрийски колони и е щял да спечели *истинска* победа, цели части заедно със знамената и артилерията да бъдат принудени да сложат оръжието! Така е действувал обикновеният Наполеон при Монтеноте и Милезимо, при Абенсберг и Регенсбург²⁵¹. Но не така постъпи „възвишеният“ Наполеон. Той стои над такъв груб емпиризъм. Той знае от своя Бюлов, че ексцентричното отстъпление е най-изгодното. Така той даде заслуженото на майсторската отстъпателна тактика на Дюлаи и вместо да тръгне срещу австрийците, телеграфира в Париж: армията почива и се реорганизира. Той и без това е бил уверен, че светът ще бъде толкова вежлив да нарече неумелите му упражнения при Маджента не нещо друго, а „велика победа“!

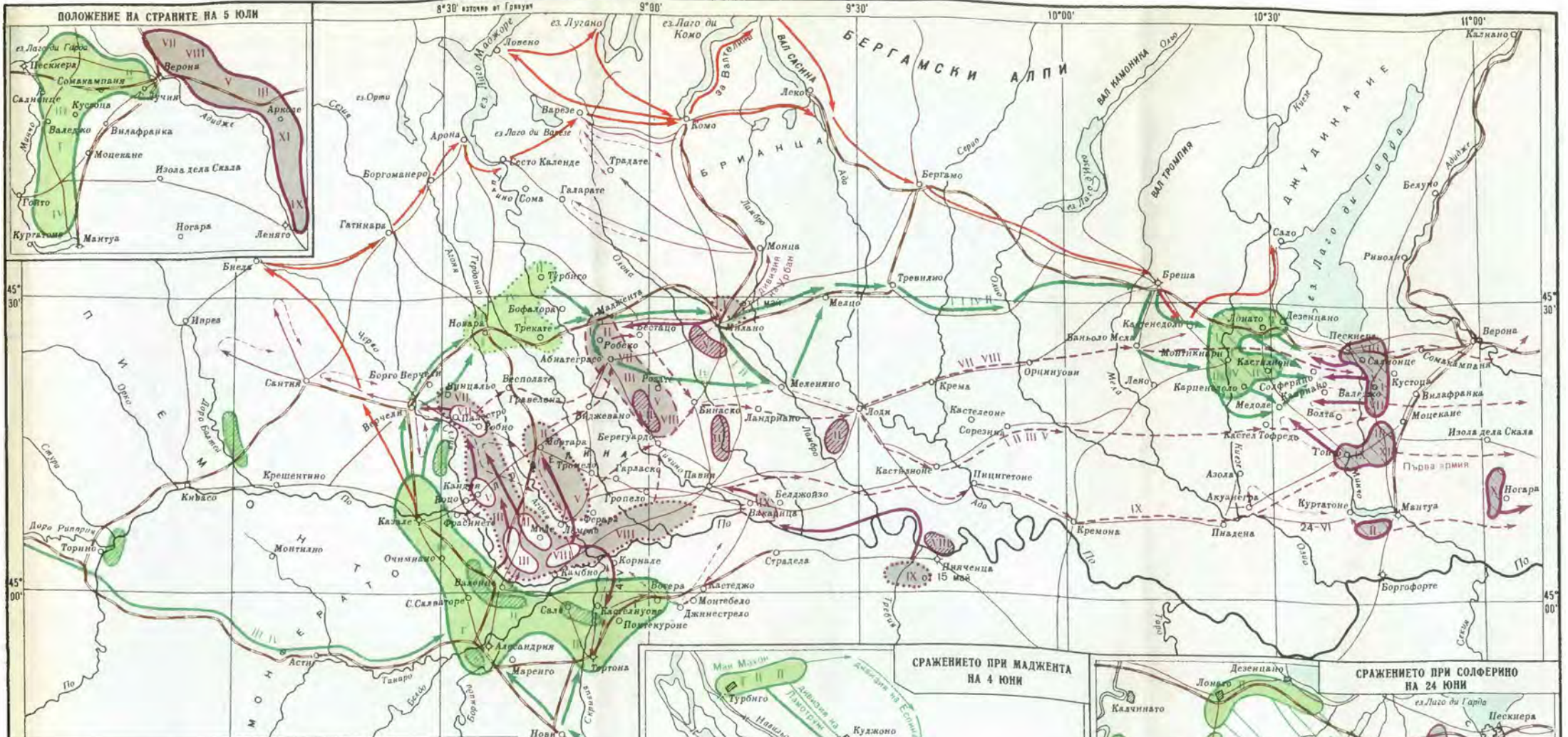
Този приятел Дюлаи, който вече веднъж с толкова голям успех се беше опитал да извърши маневра, при която да обходи врага дъгообразно, повтори този експеримент, и този път в широк

машаб. Той застава армията си да се насочи най-напред на югоизток, към По, след това в три колони по три успоредни пътя покрай По до Пиадена на Олио, а след това отново на север към Кастилионе. При това той никак не бързал. Пътят, който е трябвало да измине до Кастилионе, бил около 120 английски мили, с други думи, десет обикновени или осем форсирани дневни прехода. Следователно той е могъл на 14-и, най-късно на 15-и юни, да заеме позиция при Кастилионе, но в действителност едва на 19-и значителна част от армията се оказала по височините южно от езерото Гарда. Впрочем доверието поражда доверие. Докато австрийците се придвижвали бавно, „възвишеният“ Наполеон доказал, че той и в това отношение ги превъзхожда. Обикновеният Наполеон би побързал преди всичко да придвижи форсирано войските си към Кастилионе по прекия, по-къс път, не по-дълъг от 100 английски мили, за да излезе *преди* австрийците на позицията южно от езерото Гарда и на Минчо и там, където е възможно, да удари отново във фланг австрийските походни колони. Не така постъпил „усъвършенствуваият“ Наполеон. „Винаги бавно напред“ — това е неговият девиз. На него му е било нужно времето от 5-и до 22-и, за да съсредоточи войските си на Кизе, т. е. 17 дни за 100 мили път или някакви си 2 часа движение в денонощие!

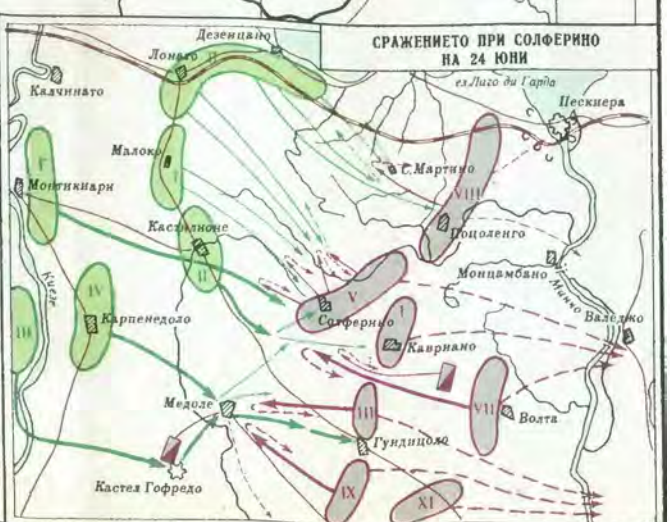
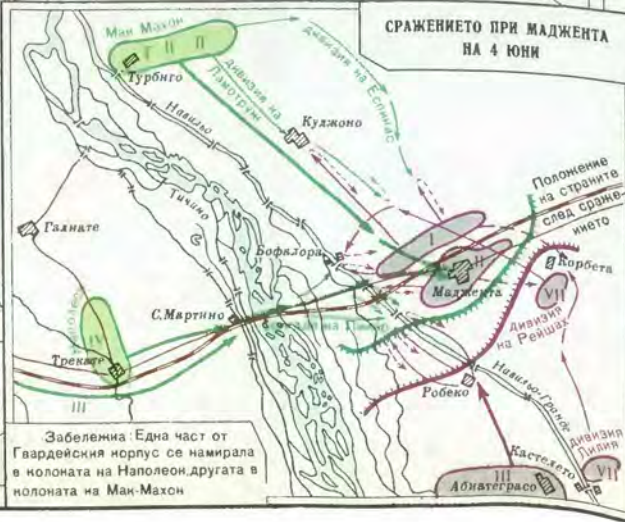
Такива са огромните лишения, които френските колони е трябвало да понесат и които внушиха на кореспондентите на английските вестници такова възхищение от издръжливостта и неизчерпаемата бодрост на *ricurieux**. Само веднъж бил направен опит за ариергарден бой. Трябвало да се прогони една австрийска дивизия (на Бергер) от Меленяно. Една бригад държала града, другата била вече отагък река Ламбро, за да прикрие отстъплението на първата, и почти не участвувала в сражението. Тук именно нашият „таен генерал“ доказал, че ако е необходимо, той също знае наполеоновската стратегия: главните сили на решаващия участък! Ето защо той изпратил срещу тази единствена бригада цели два армейски корпуса, т. е. десет бригади. Атакувана от шест френски бригади, австрийската бригада (на Роден) се държала около 3—4 часа и без да е преследвана от противника, отстъпила през река Ламбро едва тогава, когато загубила повече от една трета от състава си; втората бригада (на Боер) била напълно достатъчна, за да задържи значително превъзхождащите я френски сили. Както се вижда, французите са водили войната крайно вежливо.

* — *люлю* (прякор на френските пехотинци). Ред.

ИТАЛИАНСКАТА ВОЙНА (1859 г.)

АВСТРИЙСКА АРМИЯ		СЪЮЗНИ АРМИИ	
	Разположение на 26 април		Разположение на пиемонтската армия на 26 април
	Разположение на 2-7 май		Разположение на съюзните армии на 16-27 май
	Разположение на 10 май-2 юни		Разположение на съюзните армии на 3 юни
	Разположение на 3 юни		Разположение на съюзните армии на 22 юни
	Разположение на 22 юни		Придвижвания на армиите и корпусите
	Придвижвания на армиите и корпусите		Придвижвания на дивизиите и бригадите
	Придвижвания на дивизиите и бригадите		Придвижвания на отряда на Гарибалди
	Придвижвания на отряда на Гарибалди		Гвардейски корпус на Аннели
Армейски корпуси		Армейски корпуси	
I Нлам-Галас	VIII Бенедек	I Бараге д'Илие	IV Наробер
II Лихтенщайн	IX Шафготш	II Ман-Махон	III Ниел
III Шварценберг	X Вернхарт	III Пиемонтска армия на Виктор Емануил	
V Стадлон	XI Фейгъл		
VII Цобел			
	Крепост		Железопътна линия
	Шосе		

В Кастилионе излиза на сцената друг герой — Франц Йосиф австрийски. Двама достойни противници! Единият се стреми да разпространява навсякъде мнението, че е най-умната глава на всички времена, а другият изпитва удоволствие да се представя за рицар. Единият на всяка цена иска да бъде най-великият пълководец на своето време, защото е призван да пародира истинския Наполеон; та нали е взел със себе си в похода оригиналната чаша и други реликви на Наполеон. Другият трябва непременно да украси с победа своите знамена; та нали той е „роденият върховен военачалник“ на своята армия! Хазяйничето на всевъзможните епигони, широко разпространено в антрактите между революциите от деветнадесето столетие, не можеше и да се прояви по-добре на полесражението.

Франц Йосиф бе залочнал кариерата си на върховен главнокомандуващ с това, че заповяда на войските си да заемат позиция южно от езерото Гарда, за да ги изтегли веднага след това отвъд Минчо. Но едва войските бяха отстъпили отатък Минчо и той отново ги изпрати в настъпление. Една подобна маневра трябваше да поразии дори „усъвършенствувания“ Наполеон и той беше достатъчно учтив да признае открито това в своя бюлетин. Тъй като същия този ден и той напредваше с армията си към Минчо, стигна се до сблъскването на двете армии, т. е. до сражението при Солферино. Тук няма да повтаряме подробностите на това сражение, тъй като това вече направихме в един от миналите броеве на този вестник*, толкова повече че официалното австрийско съобщение за сражението при Солферино е нарочно крайно объркано, за да скрие смайващите грешки на „родения военачалник“. Но от него ясно се вижда, че вината за загубването на сражението при Солферино носят главно Франц Йосиф и неговата камарила. Първо, Хес бе нарочно системно държан на заден план. Второ, самият Франц Йосиф претендираше за мястото на Хес. Трето, под влияние на камарилата на важни командни длъжности бяха оставени маса неспособни, а понякога дори и съмнителни по отношение на личната им храброст хора. Вследствие на тези обстоятелства, да не говорим за първоначалния план, в деня на сражението настъпва такава бъркотия; че не остава и помен от командване на войските, съгласуваност на движенията, ред и последователност на бойните действия. Особено в центъра изглежда царяла безгранична неразбория. Трите армейски корпуса, които се намирали тук (1-и, 5-и и 7-и), предприемали толкова противоречиви и несъгласувани действия, в решителния момент до такава степен губели връзката

* Виж настоящия том, стр. 431—434. *Ред.*

помежду си и освен това през цялото време толкова си пречели един на друг, че от австрийското съобщение произтича само един, но затова пък безспорен извод: в дадения случай сражението е било загубено не толкова поради числената слабост, колкото поради позорно лошото ръководство. Никой от корпусите не оказал нито веднъж своевременно поддръжка на другия. Резерви имало навсякъде, само не там, където са били необходими. Така падат един след друг Солферино, Сан Касиано, Кавриано, докато при едурита и изкусна отбрана всички те заедно представляваха непристъпна позиция. Обаче Солферино, този решаващ пункт, бил загубен още в два часа, а с него — и сражението. Солферино падна вследствие на концентрична атака, която е можело да бъде осуетена само с контраатаки, но тъкмо такива не били предприети. След Солферино паднали другите населени пунктове също след концентрични атаки, на които била противопоставена съвсем недостатъчна пасивна отбрана. И все пак австрийците още разполагали със свежи войски, тъй като австрийските списъци за загубите показват, че от 25, участвували в сражението линейни полкове, осем (Росбах, ерцхерцог Йосиф, Хартман, Мекленбург, Хес, Грюбер, Вернхард, Вимпфен), т. е. една трета, са загубили по-малко от 200 души на полк; това доказва, че в сражението е участвувала само незначителна част от техните сили! А три от посочените осем полка, както и градишканският полк от Военната граница, са загубили не повече от 100 души на полк, повечето от егерските батальони (пет) са загубили под 70 души на батальон. Тъй като десният фланг (8-и корпус на Бенедек) бил принуден поради значителното превъзходство на противника да хвърли действително в боя всичките си войски, оттук следва, че всички посочени по-горе полкове и батальони, участвували само с част от силите си в сражението, се падат на центъра и на левия фланг, като значителна част от тях вероятно са се намирали в центъра. Това доказва колко лошо е било тук ръководството. Впрочем работата се обяснява много просто: тук се намирал лично Франц Йосиф със своята камарила и следователно тук всичко се е развивало без какъвто и да е план. Тринадесет батареи от резервната артилерия не дали нито един изстрел! Очевидно и на левия фланг е царяла подобна липса на ръководство, особено в кавалерията, която, намирайки се под командата на „старите баби“, не била използвана в боя. Там, където се показал австрийски кавалерийски полк, френската кавалерия свивала обратно, но от осем полка само един-единствен хусарски е участвувал истински в атаката, а два драгунски и един улански полк — само частично. Пруските хусари загубили 110 души, двата драгунски полка заедно — 96 души, за загубите на си-

цилийските улани няма сведения, останалите четири полка загубили всичко 23 души! Общо артилерията загубила само 180 души.

Тези цифри повече от всичко друго говорят за неувереността и нерешителността, с които австрийските военачалници, от императора до корпусния командир, са водели войските си срещу врага. Ако при това вземем под внимание и численото превъзходство, както и моралния подем, на който французите дължаха неотдавнашните си успехи, ще стане ясно защо австрийците не можаха да победят. Единственият корпусен командир, който не се изплашил, бил Бенедек; той командувал съвсем самостоятелно дясното крило и Франц Йосиф нямал време да се намеси. В резултат той здравата натупал пиемонтците, въпреки двойното им числено превъзходство.

„Възвишеният“ Наполеон не беше чак такъв новак в ръководенето на войната, както Франц Йосиф. Той заслужи шпорите си още при Маджента и знаеше от опит как трябва да се държи на полесражението. Той възложил на стария Вайян да определи дължината на фронтовата линия, която е трябвало да бъде заета — оттук автоматично произтичал редът на разположението на отделните корпуси; след това той предоставил на корпусните командири сами да се погрижат за всичко, тъй като той можел да бъде твърде спокоен, че те умеят да командуват своите корпуси. А самият той се отправил за онези места, където било най-изгодно да се представи в следващия съботен брой на парижкия „Illustration“²⁵²; оттам той давал макар и твърде мелодраматични, но нямали никакво значение детайлни заповеди.

III

Преди много години в Дюселдорфската академия имало един руски художник, който по-късно заради бездарност и леност бил изпратен в Сибир. Бедничкият бил страстно влюбен в своя император Николай и имал навик въодушевено да разказва: „Императорът е велик човек! Императорът всичко може! Императорът може и да рисува картини, но той няма време за това; императорът купува пейзажи и след това рисува върху тях войници. Императорът е велик човек! Бог е велик, но императорът е още много млад!“

„Възвишеният“ Наполеон има това общо с Николай, че и според него пейзажите съществуват само за да се рисуват върху тях войници. Но тъй като никога няма време дори да рисува войници върху пейзажите, той се задоволява с това, че *позира* за картини, *il pose**. За него Маджента, Солферино и цяла Италия са само пейзаж, само предлог отново да изложи в „Illustration“ и в „Illustrated London News“²⁵³ ефектната си фигура в мелодраматична поза. И тъй като това може да се направи с малко пари, той успява.

Той казал на миланците:

„И да има хора, които не разбират своя век“ (века на рекламата и блъфа), „аз не съм от тях.“

Старият Наполеон е бил велик, а „усъвършенствуваият“ Наполеон вече не е млад!

* — Той позира. *Ред.*

Това съзнание, че вече не е млад, му внушило мисълта, че май е дошло вече време да се сключи мир. Всичко, което би могъл да постигне само със succès d'estime*, той вече е постигнал. „В четири боя и две сражения“, със загубата на повече от 50 000 души само в сраженията, без да се смятат болните, той завладя областта до австрийските крепости, т. е. една област, за която самата Австрия с изграждането на крепостите на Минчо даде на целия свят да разбере, че при едно превъзходство на силите на противника тя няма намерение сериозно да я защитава и че този път тя е била защитавана само за да се ядосва маршал Хес. Via sacra²⁵⁴, по който „възвишеният“ Наполеон водеше досега армията си с такова класическо хладнокръвие и с такъв съмнителен успех, изведнъж се оказа преграден. Отвъд се простираше обетованата земя, която не е съдено да видят не само сегашната „италианска армия“, но може би дори и нейните внуци. Риволи и Арколе не бяха включени в програмата; Верона и Мантуа имаха намерение да кажат тежката си дума и единствената крепост, в която „възвишеният“ Наполеон влезе за малко с военната си свита, беше крепостта Хам — и той беше твърде доволен, че можа да я напусне без всякакви военни почести²⁵⁵. Гръмките му успехи бяха твърде малко; наистина той води grandes batailles**, но че е имал и grandes victoires***, в това не е повярвала дори и телеграфната жица. Една война за укрепени лагери, война против стария Хес, война с променлив успех и с постепенно намаляващи се шансове, война, изискваща сериозни усилия, една истинска война — това не беше за Наполеон, за този герой от Порт Сен-Мартен²⁵⁶ и от Амфитеатъра Естли. Към това се прибавя и обстоятелството, че още една крачка напред от негова страна щеше да предизвика война на Рейн и тогава щяха да започнат такива затруднения, които биха сложили край на героичните гримаси и мелодраматичните poses plastiques****. Но „възвишеният“ Наполеон не е любител на такива работи, затова той сключи мир и преглътна своята програма.

Когато войната започна, нашият „възвишен“ Наполеон веднага започна да напомня за италианските походи на обикновения Наполеон, за via sacra при Монтеноте, Дего, Милезимо, Монтебело, Маренго, Лоди, Кастилионе, Риволи и Арколе. Но нека сравним копието с оригинала.

* — Помощта на репутацията. *Ред.*

** — големи битки. *Ред.*

*** — големи победи. *Ред.*

**** — пластични пози. *Ред.*

Обикновеният Наполеон пое командуването на 30 000 полу-гладни, боси и окъсани войници в един момент, когато Франция, с разстроени финанси и без никаква възможност да сключи заем, трябваше да издържа не само две армии в Алпите, но и две армии в Германия. Сардиния и останалите италиански държави не бяха с него, а против него. Армията, която стоеше срещу него, превъзходеше армията му както по численост, така и в организационно отношение. И въпреки това той настъпи, нанесе на австрийците и пиемонтците шест бързо следващи един след друг удари, като всеки път съумяваше да запази за себе си численото превъзходство, принуди Пиемонт да сключи мир, премина По, форсира Ада при Лоди и обсади Мантуа. Първата австрийска армия, която се притече на помощ, той разби при Лонато и Кастилионе, а при второто ѝ настъпление я принуди чрез смел маньовър да се затвори в крепостта. Втората армия, която се притече на помощ на обсадената Мантуа, той спря при Арколе и я държа под удар цели два месеца, докато най-после, получила подкрепление, тя настъпи отново, за да бъде разбита при Риволи. След това той принуди Мантуа да се предаде, а южноиталианските монарси да сключат мир и през Юлийските Алпи проникна до подножието на Земеринг, където успя да сключи мир.

Така действуваше обикновеният Наполеон. А как постъпи „възвишеният“? Той завари най-добрата и най-силната армия, каквато Франция е имала някога, и такова финансово положение, което най-малкото му позволява с заеми лесно да покрие разходите по войната. Той разполага с цели шест месеца, за да се подготви в условия на пълен мир за своята кампания. Той има на своя страна Сардиния със силните ѝ крепости и многобройната ѝ превъзходна армия. Той владее Рим; Средна Италия чака само сигнал от него, за да влезе в боя и се присъедини към него. Неговата оперативна база се намира не до Приморските Алпи, а в средното течение на По, при Алесандрия и Касале. Там, където неговият предшественик е имал планински пътечки, той има железопътни линии. И какво прави той? Той хвърля в Италия пет силни армейски корпуса, толкова многобройни, че заедно със сардинците неговата армия винаги превъзхожда значително по численост австрийците, превъзхожда ги толкова, че може да отстъпи шести корпус като туристическа армия на своя братовчед за военната му разходка. Въпреки всички железопътни линии на него му беше необходим цял месец, за да концентрира войските си. Най-после той настъпва. Бездарността на Дюлаи се оказва за него подарък, благодарение

на който сражението при Маджента, завършило с равен успех, се превръща в победа поради случайните стратегически условия, в които се оказаха двете армии след сражението, условия, за които „възвишеният“ Наполеон няма никаква вина, а отговорност носи само Дюлаи. Вместо да преследва австрийците, Наполеон от благодарност им позволява да се измъкнат. При Солферино Франц Йосиф почти го *принуждава* да победи и въпреки това резултатът едва ли е по-добър от този при Маджента. Именно сега се създава такова положение, при което обикновеният Наполеон би проявил всичките си способности. Войната се води на такава местност, където може да се направи нещо значително, и взема размери, при които едно голямо честолюбие може да бъде задоволено. Стигнал до мястото, където едва започва *via sacra* на обикновения Наполеон, където тепърва се разкрива величествена перспектива — точно на това място „възвишеният“ *Наполеон моли за мир!*

*Написано от Ф. Енгелс на 20, 28 юли
и около 3 август 1859 г.*

*Печата се по текста на вестника
Превод от немски*

*Напечатано във вестник „Das Volk“,
бр. 12, 13 и 14: 23, 30 юли и 6 август
1859 г.*

К. МАРКС

ПОТВЪРДЕНА ИСТИНА

На едно място в своята книга за италианската кампания от 1796 и 1797 г. Клаузевиц отбелязва, че при последна сметка войната не е до такава степен театрално представление, както е склонна обществеността да си въобразява, и че ако победите и пораженията бъдат преценени от гледна точка на науката, те представляват картина, по-скоро противоположна на онази, която рисува въображението на политическите дърдорковци²⁵⁷. Познаването на тази истина ни позволи да понесем твърде равнодушно кресливото раздражение, което нашата оценка на военните събития от неотдавнашната война предизвикваше от време на време у различните усърдни, макар и не много разумни, бонапартистки вестници в нашата страна, независимо от това, дали те се издават на френски или английски език. Сега ние узнахме със задоволство, че мнението ни за тези събития се потвърди много по-рано, отколкото можеше да се очаква, и при това от най-главните участници във войната — Франц Йосиф и Луи Наполеон.

Ако оставим настрана подробностите, в какво се заключаваше същността на нашите критични оценки? От една страна, ние приписахме пораженията на австрийците не на някаква гениалност, проявена от съюзниците, не на баснословното действие на набразденото оръжие, не на въображаемата измяна на унгарските полкове и не на прехвалената храброст на френския войник, а чисто и просто на стратегическите грешки на австрийските генерали, които Франц Йосиф и личните му съветници поставиха на мястото на такива хора като генерал Хес. Имен-

но тази порочна стратегия не само съумяваше да противопоставя на врага във всеки пункт числено по-слаби сили, но можа и на самото полесражение да се разпорежда най-безсмислено с наличните сили. От друга страна, упоритата съпротива на австрийската армия дори при такива обстоятелства, сраженията, които протичаха при почти еднакъв успех, въпреки неравните сили, грубите стратегически грешки на французите и непростимото им бездействие, което обезцени победата и почти ги лиши от плодовете ѝ, защото беше изпусната възможността за преследване -- всичко това ни позволяваше да твърдим, че ако висшето командване на австрийската армия беше отнето от некадърниците и предадено на способни хора, вероятно положението на воюващите страни щеше да бъде обратно на сегашното. Втори, и при това най-важен, момент, на който държехме още преди започването на войната, се заключаваше в следното: след като австрийците преминават от настъпление към отбрана, войната ще се разпадне на две части — на мелодраматична, разигравана в Ломбардия, и сериозна, която започва отвъд линията Минчо, в границите на страшната мрежа на четирите крепости. Ние казвахме, че всички победи на французите нямат никакво значение в сравнение с изпитанията, които им предстои още да преживеят на позицията, чието преодоляване отне дори на истинския Наполеон девет месеца, при все че в негово време Верона, Ленияго и Пескиера са били нули във военно отношение, и Мантуа сама е трябвало да издържи цялата тежест на нападението. Генерал Хес, комуто естествено по-добре от нас е било известно *status quo** във висшето австрийско военно ръководство, е предлагал от самото начало на войната, както научаваме сега от виенските вестници, да не се нахлува в Пиемонт, а да се евакуира Ломбардия и да се приеме сражение едва отатък Минчо. Нека чуем сега какво казват в своите апологии Франц Йосиф и Луи Бонапарт — единият се оправдава с това, че е изоставил част от територията, а другият с това, че е изменил плана за действията, предложен от него в началото на войната.

Като говори за войната, Франц Йосиф установява два факта, против които „*Moniteur*“ не възразява. В своето обръщение към армията²⁵⁸ той казва, че срещу австрийските войски винаги са противостояли превъзхождащи сили. „*Moniteur*“ не дръзва да опровергае това твърдение, което, ако бъде правилно преценено, вменява цялата вина на самия австрийски император. Както и да е, можем да смятаме за своя заслуга, че от най-про-

* — съществуващото положение. *Ред.*

тиворечивите твърдения на „собствените кореспонденти“, от френските лъжи и австрийските преувеличения съумяхме да извлечем онова, което характеризираше действителното положение на нещата, и разполагайки с оскъдни и ненадеждни източници, установихме в нашите критични прегледи на отделните сражения, като се почне от Монтебело и се свърши със Солферино, сравнителните сили на воюващите страни. Франц Йосиф подчертава усилено друг момент, който трябва да звучи твърде необичайно за известна категория вестникарски писачи. Ще цитираме неговите думи:

„Също така несъмнен факт е, че нашият противник, въпреки крайните си усилия и пълното използване на твърде значителните си ресурси, отдавна подготвяни за замисляната от него война не можа дори с цената на огромни жертви да спечели решителна победа. Той успя да постигне в боевете само второстепенни успехи. В същото време австрийската армия задържа с непоколебима сила и мъжество позицията, притежаването на която ѝ даваше добри шансове за успех във всичките ѝ бъдещи опити да си възвърне загубената територия.“

Онова, което Франц Йосиф не се осмелява да каже в своите манифести, а именно, че той и неговата камарила провалиха цялата война, като предоставиха ръководството ѝ на своите любимци, налагаха своите капризи и издигаха безсмислени препятствия на пътя на даровитите, макар и от плебейски произход генерали — дори този грях е признат сега съвсем открито, ако не на думи, то поне на дело. На генерал Хес, чиито съвети пре-небрегнаха по време на цялата кампания и който бе лишен от положението, което заслужаваше поради своето минало, възрастта си и дори мястото, заемано от него в австрийската таблица на ранговете, сега е присвоено званието фелдмаршал; възложено му е върховното командване на италианската армия и Франц Йосиф, след като пристигна във Виена, преди всичко посети демонстративно съпругата на стария генерал. С една дума, цялото сегашно отношение на хабсбургския самодържец към човека, чийто плебейски произход, либерални симпатии, грубоватата откровеност и военни дарования бяха оскърбление за претенциозните аристократически кръгове на Шьонбрун²⁵⁹, означава признание, унижително за хора с каквото и да е обществено положение, а толкова повече за наследствените повелители на човешките съдби.

Нека сега разгледаме френското подобие на австрийския манифест, а именно апологията на Бонапарт²⁶⁰. Споделя ли той глупавата самоизмама на своите поклонници, че бил спечелил редица решителни битки? Мисли ли той, че в бъдеще не може и

дума да става за пълна промяна в положението? Намеква ли той поне, че събитията са стигнали решителен момент и че беше необходима само упоритост, за да се постигне пълна победа? Точно обратното! Той признава, че мелодраматичната част от борбата беше завършила, че войната неизбежно щеше да измени скоро характера си, че по-нататък го очакваха неуспехи, че го плашеше не само опасността от революция, но и силата на „намиращия се пред него враг, окопал се зад големи крепости“. Той виждаше пред себе си само „положителна и безплодна война“. Той казва буквално следното:

„Когато войната наближи до стените на Верона, борбата трябваше неизбежно да измени характера си както във военно, така и в политическо отношение. Принуден да атакувам във фронт противника, окопал се зад големи крепости, чийто флангове бяха прикрити благодарение на неутрализираната заобикалящата територия, намирайки се на прага на продължителна и безплодна война, аз се оказах лице срещу лице с въоръжена Европа, готова или да оспорва нашите успехи, или да задълбочи очакваните ни неуспехи.“

С други думи, Луи Наполеон сключи мир не само защото се страхуваше от Прусия и Германия, както и от революцията, но и защото се страхуваше от четирите големи крепости. Според една полуофициална статия в „Indépendance Belge“ за обсадата на Верона биха били нужни подкрепления от 60 000 души. Тях той не би могъл да докара от Франция, като едновременно остави там необходимите сили за северната армия под командата на Пелисие, а когато би свършил с Верона, той би трябвало да се бори още за Леньяго и Мантуа. Накратко казано, Наполеон III и Франц Йосиф потвърждават изцяло след войната онова, което казахме още преди войната и по време на войната както за военните ресурси на двете страни, така и за характера на кампанията. Ние цитираме тези двама свидетели, защото те говорят неволно в полза на здравия смисъл и историческата истина против потока от тъпоумни преувеличения и глупава самоизмама, който през последните два месеца получи такова разпространение, каквото едва ли ще получи отново в скоро време.

Написано от К. Маркс на 22 юли 1859 г.

Печата се по текста на вестника

*Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5:704, 4 август 1859 г.
като вводна*

Превод от английски

К. МАРКС

НАШЕСТВИЕ!

От всички догми на лицемерната политика на нашето време нито една не е причинила толкова беди, както догмата, която гласи: „Ако искаш мир, готви се за война.“ Тази велика истина, която се отличава главно с това, че съдържа една велика лъжа, е боеви лозунг, който призова към оръжие цяла Европа и породил такъв ландскнехтски фанатизъм, че всяко ново сключване на мир се преценява като ново обявяване на война и става обект на съответни спекулации. Докато всички европейски държави се превърнаха във военни лагери, чиито наемници горят от желание да се нахвърлят един срещу друг, за да си прежат взаимно гърлата в чест на мира, пред всяко ново избухване на война е необходимо да се изясни само един съвсем незначителен въпрос: на чия страна да се застане. Щом дипломатическите парламентаристи разрешат задоволително този второстепенен въпрос с помощта на изпитаното правило „si vis pacem, para bellum“*, започва една от онези войни за слава на цивилизацията, които по необузданото си варварство принадлежат към епохата на разцвета на разбойническото рицарство, а по изтънченото си вероломство все пак принадлежат изключително на най-новия период на империалистическата буржоазия.

При такова положение на нещата няма нищо чудно, че общата склонност към варварство придобива методичен характер, беззравствеността се въздига в система, беззаконието намира своите законодатели, а юмручното право — своите кодекси. Ето

* — „ако искаш мир, готви се за война“. *Ред.*

защо, ако сега се връщат толкова често към „idées paroléoniennes“*, причината е, че тези безсмислени фантазии на бившия амски арестант станаха един вид петокнижие на съвременната религия на мошеничеството и откровение на императорската политика на военни и борсови афери.

На времето Луи Наполеон заяви в Ам:

„Едно велико начинание рядко успява още от първия път“²⁶¹.

Убеден в тази истина, той притежава уменията да отстъпи в необходимия момент, за да се подготви скоро след това за нов скок, и повтаря тази маневра дотогава, докато противникът му загуби бдителността си, а провъзгласяваните от самия него mots d'ordre** станат тривиални и смешни, но поради това и опасни. Това умение да изчаква с цел да измами общественото мнение, уменията да отстъпва, за да може още по-безпрепятствено да се придвижва напред, с една дума, тайната на правилото: ordre, contre-ordre, désordre*** беше най-силният му съюзник при държавния преврат.

Що се касае до наполеоновската идея за *нашествие в Англия*, тук той очевидно има намерение да се придържа към същата тактика. Тази идея, от която толкова често се отказваха официално, която толкова пъти беше осмивана, толкова пъти беше удавяна в потоците от шампанско в Компьен, отново е на дневен ред в европейските политически разговори и сплетни, въпреки всички уж понесени от нея поражения. Никой не знае източника на внезапното ѝ появяване, но всеки чувства, че самото ѝ съществуване е все още непобедена сила. Сериозни хора, като 84-годишния лорд Линдхърст или Еленбъро, комуто положително не липсва мъжество, отстъпват от страх пред тайнствената сила на тази идея. Ако една обикновена фраза може да направи толкова силно впечатление на правителство, парламент и народ, това говори само за инстинктивно възприемане и осъзнаване на факта, че зад тази фраза стои една армия от 400 000 души, с която ще трябва да се воюва не на живот, а на смърт, и че иначе не ще се отървеш от тази зловеща идея.

Статията в „Moniteur“, която въз основа на едно сравнение на английския морски бюджет с френския представя Англия като инициаторка на скъпо струващото въоръжаване, раздразненият тон на уводната и заключителната част на този документ, написани от августейшата ръка²⁶², официозният комен-

* — „наполеоновските идеи“. *Ред.*

** — лозунги. *Ред.*

*** — заповед, контразаповед, безредие. *Ред.*

тар на „Patrie“, който съдържа чисто и просто нетърпелива заплаха, издадената веднага след това заповед да се преведат военните сили на Франция в мирновременен състояние — всичко това са толкова характерни моменти на бонапартистката тактика, че не е трудно да се разбере защо английският печат и общественото мнение обсъждат най-сериозно въпроса за нашествие. Щом като Франция „не се въоръжава“ — както особено изразително заяви това г. Валевски — преди обявяването на италианската война и със съзнанието за своята от никого непризната невинност, — след това започва тримесечна „освободителна война“; ако тя *разоръжава* невъоръжената си армия, трябва да сме готови за най-неочакван *coup**.

Няма съмнение, че г-н Бонапарт не би успял да поведе преторианските си пълчища в никакво друго начинание, което да е по-популярно както във Франция, така и в значителна част от европейския континент, от едно нашествие в Англия. Когато по време на едно свое посещение в Англия Блюхер минал на кон по улиците на Лондон, той в неволен възторг, присъщ на войнишката му натура, възкликнал: „Боже, какъв град за грабеж!“ Императорските преторианци ще съумеят да оценят изкушаващата сила на този възглас. Но идеята за нашествие би била популярна и сред господстващата буржоазия, и то по същите причини, които „Times“ привежда в полза на запазването на „entente cordiale“²⁶³, заявявайки:

„Радостни сме да видим Франция силна. Докато действуваме ръка за ръка като пазители на реда и приятели на цивилизацията, нейната сила е наша сила, а нейното процъфтяване е наша крепост.“

С един флот от 449 кораба, от които 265 парни военни съдове, с една армия от 400 000 души, вкусили кръв и слава в Италия, със завещанието от остров Св. Елена в джоба и съзирайки бъдещата си неминуема катастрофа, г. Бонапарт е тъкмо човекът, който е способен да заложил всичко на едно нашествие в Англия. Той трябва да играе *va banque!*** Рано или късно той трябва да играе.

Написано от К. Маркс на 28 юли 1859 г.

Печата се по текста на вестника

Напечатано във вестник „Das Volk“,
бр. 13, 30 юли 1859 г.

Превод от немски

* — маневра, удар. *Ред.*

** — ва банк, залагайки всичко. *Ред.*

К. МАРКС

ФРАНЦИЯ СЕ РАЗОРЪЖАВА

Съобщението на Наполеон III в неговия „Moniteur“, че възнамерява да преведе армията си и флота в мирновременен положение, може да изглежда малко убедително, ако бъде съпоставено с факта, че преди започването на войната същият самодържец заяви тържествено в същия „Moniteur“, че от 1856 г. насам неговата армия и флот нито веднаж не са били на военна нога.²⁶⁴ Намерението му да предотврати мигновено надпреварването във въоръжаването на английската армия и флот чрез една умела бележка в официалния орган е твърде прозрачно, за да може да се усъмни човек в него. И все пак би било голяма грешка да се гледа на съобщението в „Moniteur“ като на обикновен капан. Искреността на Наполеон III е принудена: той просто върши онава, което не може да не върши.

След сключването на Вилафранкския договор за Луи Наполеон беше необходимо да намали своята армия и флот до размери, отговарящи на един мирновременен бюджет. Италианската авантюра струваше на Франция около 200 милиона долара и 60 000 най-подбрани войници, без същевременно да ѝ донесе нещо друго освен известна военна слава от твърде съмнителен характер. Да се засили разочарованието от непопулярния мир, като продължи събирането на военните данъци, би било твърде опасен експеримент. Едно от необходимите условия за съществуването на реставрираната империя е да се извършват периодически внезапни нападения през границите на Франция и да се преодолява враждебността на населението, като бъде то опиянявано с военни успехи. Второто условие за съществуването на героя от де-

кемврийския преврат е да застане в позата на спасител на Франция от една общеевропейска война, след като е била доведена до ръба на тази война. След неизбежното разстройване на промишлеността и търговията, предизвикано от войната, един мир при каквито и да е условия изглежда не само благодат, но и притежава прелестта на нещо ново. Скуката, която при монотонното управление на зуава и шпионина превръща мира в тежко бреме, се заменя от приятното усещане на наслада, щом войната наруши еднообразието. Острото чувство на унижение, което вероятно потиска съзнанието на французите, когато се замислят за узурпирането на властта над народа от един безпринципен, макар и нелишен от ловкост авантюрист, се смекчава временно при мисълта, че други народи и управници, поне формално, ако не по същество, се подчиняват на същата висша власт. Силно намаленото производство получава сега по закона за еластичността нов подтик. Сделките, които бяха внезапно прекъснати, се възобновяват с удвоена енергия, парализираната спекула внезапно достига невиджани досега размери. По такъв начин мирът, който последва Наполеоновата война, осигурява отново на династията жизнено необходимата отсрочка, която малко време преди това изглеждаше, че може да бъде получена само като се обяви война. Разбира се, след известно време старите елементи на разложението отново ще работят в полза на една война. Ще се възроди основният антагонизъм между гражданското общество и *сoup d'état** и когато вътрешната борба достигне пак известна степен на интензивност, пак ще прибягнат към нова войнствена интермедия като единствен реален отдушник. Съвсем очевидно е, че условията, при които „спасителят на обществото“ ще трябва да спасява самия себе си, ще стават постепенно все повече и повече опасни. Авантюрата в Италия беше значително по-опасна от авантюрата в Крим. В сравнение с авантюрата на Рейн и с още по-далечната авантюра — нашествието в Англия, — а и двете тези авантюри несъмнено са живи в мислите на Наполеон III и са страстно желани от най-безразсъдните измежду неговите поданици — тази война в Италия може да изглежда просто детска игра.

Въпреки това ще трябва да мине известно време, преди да бъдат предприети тези нови авантюри. Между Кримската и Италианската война минаха четири години. Но едва ли сега, приживе и при управлението на Луи Наполеон, може да настъпи такъв дълъг отидх. Фаталната необходимост, благодарение на ко-

* — държавния преврат. — *Ред.*

ято той държи властта, ще го безпокои през все по-кратки и по-кратки интервали. Апетитите на армията и самата деградация, която той налага на народа, ще го накарат да направи следващата крачка по-бързо от предишната. Войната е условието, по силата на което той се държи на трона, но тъй като в края на краищата той е само един фалшив Бонапарт, очевидно войната ще бъде винаги безплодна, разпалена под фалшиви предлози, ще поглъща кръв и материални ценности, без да носи на поданиците му някакви изгоди. Такава беше Кримската война. Такава е току-що завършилата война. Само при такива условия Франция може да ползува предоставеното ѝ благо — да бъде управлявана от този човек. Тя е принудена, така да се каже, да прибягва безкрайно към практиката на декемврийските дни. Само мястото на разрушителните действия се пренася от парижките булеварди в равнините на Ломбардия или в Херсонес Кримски, а жалките потомци на великата революция, вместо да убиват съотечествениците си, биват използвани за убиването на хора, които говорят други езици.

· *Написано от К. Маркс около 30 юли 1859 г.*

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5711, 12 август 1859 г., като изводна

K. M A P K C

QUID PRO QUO²⁶⁵

I

В своето съчинение за австро-френската кампания от 1796 г. генерал Клаузевиц отбелязва, че Австрия е търпяла толкова често поражения, защото плановете ѝ за сраженията, както стратегическите, така и тактическите, са имали за цел не истинско спечелване на победата, а по-скоро използването на една мислено вече спечелена победа²⁶⁶. Обхождането на врага по двата фланга, обкръжаването му, разпръскването на собствените сили по най-отдалечените пунктове с цел да се затворят всички изходни места на мислено разбития враг — тези и подобни на тях мероприятия за използване на въображаемата победа винаги са били най-сигурното средство да се осигури поражението. Тази характеристика на австрийския метод на воюване е приложима напълно към пруската дипломация.

Прусия безспорно се стремеше да играе голяма роля при малки производствени разходи. Някакъв усет ѝ беше подсказал, че е настъпил благоприятният момент за преуспяване на посредственостите. Франция на Виенските договори, Франция на Луи Филип беше преименувана с обикновен декрет от кралство на империя²⁶⁷, без да бъде преместен нито един пограничен камък в Европа. Вместо италианския поход от 1796 г. и египетската експедиция достатъчно беше основаването на мошенническото Дружество от 10 декември и колбасарският парад в Сатори, за да се устрои с помощта на 2 декември пародията на 18 брюмер²⁶⁸. Прусия знаеше, че великите сили не споделят напълно илюзията на френските селяни за възкресяването на истинския Наполеон. Всички се съгласиха мълчаливо, че авантюристът, който искаше във Фран-

лия да се *представя* за Наполеон, се е нагърбил с опасна роля и поради това всеки момент може да стане опасен за официална Европа. Франция можеше да търпи имитираната империя само дотогава, докато изглеждаше, че Европа вярва на този фарс. Ето защо трябваше да се улесни ролята на комедианта и да се осигурят усърдни клакьори в партера и галерията. Винаги когато вътрешното положение на Франция ставаше неудържимо — а две години са очевидно максималният период на една обиколка на тази империя — рококо около собствената ѝ ос, — трябваше да се разрешава на бившия арестант от Ам някаква чуждестранна авантюра. Тогава в дневния ред на Европа се появяваше пародията на някой член от Наполеоновата програма, който можеше да се осъществи отвъд френската граница. На сина на Хортензия се разрешаваше да воюва, но само под лозунга на Луи Филип: „La France est assez riche pour payer sa gloire“*. Старият крал на Прусия**, човек с безмозъчна глава, заяви веднъж, че *неговата* Прусия се отличава от Прусия на Фридрих Велики по това, че последната била абстрактно противоположна на християнството, докато първата била преодоляла преходната епоха на блудкавото просвещение и постигнала дълбоко вътрешно разбиране на откровението. Старият Наполеон също се придържаше към плиткия рационалистически предразсъдък, че за Франция войната е изгодна само тогава, когато разходите ѝ се плащат от други страни, а Франция жъне плодове ѝ. Противно на това неговият мелодраматичен приемник стигна до дълбокомисленото заключение, че Франция трябва сама да плаща за военната си слава, че запазването на старите ѝ граници е естествен закон и че всички негови войни трябва да бъдат „локализирани“, т. е. да се водят в пределите на ограниченото пространство, което Европа всеки път ще благоволи да му посочи, за да изпълни той своята роля. Поради това неговите войни са всъщност само периодични кръвопускания на Франция, които я обогатяват с нов държавен дълг и я лишават от една от старите ѝ армии.

Но след всяка такава война настъпва някаква неуредица. Франция е недоволна, но Европа прави всичко възможно, за да склони капризната *belle France****. Тя играе ролята на Барнум спрямо *Dutchfish*****. Нима след войната с Русия Европа не го снабди с всички театрални атрибути на арбитър? Нима барон фон

* — Франция е достатъчно богата, за да плати за славата си“. *Ред.*

** — Фридрих Вилхелм III. *Ред.*

*** — прекрасна Франция. *Ред.*

**** — буквално: „холандската рибка“; в преносен смисъл: „холандския нахалник“. *Ред.*

Зеебах не пътуваше насам-натам от Дрезден за Париж и от Париж за Дрезден²⁶⁹? Не се ли увъртаха около него отровителят Орлов и фалшификаторът Брунов²⁷⁰? Нима не вярваха в неговото всемогъщество черногорският княз и Якоб Венедей²⁷¹? Нима не му дадоха възможност да наложи исканията на Русия под маската на вероломство по отношение на Англия? Нима мирът с Русия, който Палмерстон подпечата с предателство спрямо Карс и с негативно възвеличаване на своя собствен генерал Уйлямс²⁷², не беше обявен от „Times“ за измяна на Бонапарт спрямо Англия? Нима той не се ползваше със славата на най-ловкия човек в Европа? Нима по време на войната той не беше завзел всички столици, ако не на съвременния, то на античния свят²⁷³? А обстоятелството, че той се махна снизходително от Дарданелите, не говореше ли, че съществуват дълбоко скрити планове? Старият Наполеон обикновено се заемаше с непосредствените задачи. Привидното смирение на новоизпечения Наполеон говори за макиавелистическа непостижимост. Той отхвърли доброто само защото се стремеше към по-добро. Най-после нима Парижкия мирен договор не беше увенчан с едно „Avis“* от страна на Европа до антибонапартистките вестникарски драскачи на такава „гигантска държава“, като Белгия²⁷⁴?

Междувременно двете години нормално кръгообръщение на лъженаполеоновска Франция изтичаха. Официалните представители на Европа смятаха, че засега са направили достатъчно за величието на този човек. Разрешиха му да се мъкне в свитата на англичаните в Китай²⁷⁵ и по поръчение на Русия да направи полковник Куза владетел на Дунавските княжества. Но щом само направи опит, макар и за опит, да прекрачи едва забележимата граница между героя и комедианта, който играе ролята на герой, на Луи Наполеон бе заповядано с насмешка да се върне в пределите на определеното му поле на дейност. Интригите му против Североамериканските съединени щати, опитът му да възстанови търговията с роби²⁷⁶, мелодраматичните му заплахи по адрес на Англия, антируската му демонстрация във връзка с въпроса за Суецкия канал, която той се задължи да извърши по поръчение на Русия, за да оправдае пред Джон Бул инспирираната от Русия опозиция на Палмерстон срещу проекта — всичко това пропадна. Разрешиха му да се държи застрашително само спрямо малката Португалия²⁷⁷, за да подчертаят жалкото му поведение спрямо великите сили. Дори Белгия започна да строи укрепления, дори Швейцария започна да декламира „Вилхелм Тел“²⁷⁸.

* — „предупреждение“. Ред.

Очевидно със силите, които официално управляват Европа, се случи онова, което в миналото толкова често е заблуждавало астрономите — погрешно изчисляване на времето, необходимо за едно кръгообръщение на светилата.

Междувременно двете години кръгообръщение на „lesser Empire“* изтекоха. По време на първото кръгообръщение, от 1852 до 1854 г., стана безшумно изветряване, което можеше да се почувствува с обонянието, но не и със слуха. Войната с Русия послужи като safety valve**. Друго беше положението при втория кръг през 1856—1858 г. Вътрешното развитие на Франция отхвърли лъже-Бонапарт към момента на държавния преврат. Бомбите на Орсини възвестиха буря. Нещастният любовник на мис Купс трябваше да се откаже от властта в полза на своите генерали. Франция — нещо нечувано — беше разделена по испански обичай на пет генерал-капитанства²⁷⁹, като цялата операция мина под звездата на страдащата от подуване на корема Евгения. Учредяването на регентство предаде фактически властта от ръцете на императора Квазимодо в ръцете на Пелисие, орлеанския специалист по печене на араби²⁸⁰. Но възобновяването на terreur*** вече не всяваше страх. Вместо да изглежда страшен, холандският племенник на Аустерлицката битка е уродливо смешен. N'est pas popstre qui veut!**** Монтамбер можеше да играе в Париж ролята на Хемпдън²⁸¹, а Прудон да проповядва в Брюксел луифилипизъм с Acte additionel²⁸². Въстанието в Шалон²⁸³ доказа, че самата армия виждаше в реставрираната империя пантомима, чиято заключителна сцена се приближава.

Луи Бонапарт стигна отново до съдбоносния момент, когато официална Европа трябваше да разбере, че опасността от революция може да бъде отклонена само чрез една пародия на някой нов член от старата Наполеонова програма. Пародията започна с това, с което Наполеон завърши — с руския поход. Защо да не я продължи с онова, с което Наполеон започна, т. е. с италианската кампания? Измежду всички европейски персони Австрия беше най-малко grata*****. Прусия желаше да ѝ отмъсти за Варшавския конгрес, за Бронцелското сражение и за похода към Северно море. Палмерстон отдавна доказваше цивилизаторските си стремежи с омраза си към Австрия. Русия възприе със страх съобщението на Австрия, че нейната банка отново ще плаща в

* — „малката Империя“. *Ред.*

** — отдушник. *Ред.*

*** — терора. *Ред.*

**** — Не всеки може да бъде чудовище! *Ред.*

***** — желана. *Ред.*

брой. Когато през 1846 г. за пръв път от незапомнени времена австрийското съкровище се оказа без дефицит, Русия даде сигнала за краковската революция²⁸⁴. Най-после Австрия беше *bête noire** за либерална Европа. Така че вторият театрален атиловски поход на Бонапарт трябваше да бъде срещу Австрия, но при известни условия: никакво заплащане на военните разходи, никакво разширяване на френските граници, „локализиране“ на войната в рамките на здравия разум, т. е. в областта, необходима за повторно славно кръвопускане на Франция.

При тези обстоятелства — тъй като комедията все пак се изиграваше — Прусия реши, че и за нея е настъпил моментът да изиграе голяма роля с разрешение на началството и при добра застраховка. Вилафранкският мир я изправи, изиграна, на позорния стълб пред очите на цяла Европа. С големите си успехи в конституционализма, изразили се в увеличаването на държавния й дълг в геометрична прогресия, тя сметна за уместно да наложи раните си с пластира *blue book of its own make*²⁸⁵. В следващата статия ще изслушаме собствената й апология.

* — буквално: „черният звяр“, т. е. страшилище, предмет на омраза. *Ред.*

II

Когато регентска Прусия говори точно така, както и пише, тогава лесно проличава нейният проявил се в европейската „Комедия от грешки“* талант не само да разбира превратно, но и да бъде превратно разбирана. В това отношение тя прилича малко на Фалстаф, който не само самият пускал шеги, но подбуждал и други да пускат шеги.

Ерцхерцог Албрехт пристигна на 14 април в Берлин, където остана до 20-и. Той е трябвало да съобщи на регента някаква тайна и да му направи някакво предложение. Тайната се отнасяла до предстоящия австрийски ултиматум до Виктор Емануил, а предложението — до една война на Рейн. Ерцхерцог Албрехт трябвало да действа с 260 000 австрийци и съюзните южногермански корпуси на западния бряг на Горен Рейн, докато пруските и северногерманските корпуси трябвало да образуват една северна армия на Рейн под върховно пруско командване. Вместо един „съюзен главнокомандуващ“ Франц Йосиф и принц-регентът трябвало да ръководят заедно от една главна квартира.

Прусия не само веднага отхвърли със сдържано негодувание плана за война, но и „направи пред ерцхерцог Албрехт енергични възражения против *внезапното* даване на ултиматума“.

Когато Прусия пуска в ход *donkeupower*** (както е известно, мощността на големите машини се определя от *horsepower****) на своята словоохотлива хитрост, никой не може да ѝ устоява, а най-

* — наименование на известна комедия от Шекспир. *Ред.*

** — магарешката сила. *Ред.*

*** — конските сили. *Ред.*

малко един австриец. Регентът и неговите четирима сателити — Шлайниц, Аусервалд, Бонин и г. д-р Цабел — бяха „убедени“, че са „убедили“ Австрия.

„Когато ерцхерцог Албрехт“ — се казва в едно полуофициално пруско съобщение — „напусна на 20 април Берлин, всички *смятаха*, че поставеният на дневен ред смел план е отложен; но *alas!** няколко часа след като той отпътува, телеграфът събщи от Вена за *даването на ултиматума*.“

След избухването на войната Прусия отказа да обяви своя *неутралитет*. В „Телеграма до пруските мисии при германските дворове“, датирана: „Берлин, 24 юни“, Шлайниц ни разкрива тайната на това героично решение.

„Прусия“ — неясно казва той — „никога не се е отказвала от своята позиция на *посредническа сила*“ (в друга депеша се казва — *медиационна сила*). „Нещо повече, от започването на войната *главният ѝ стремеж* беше да запази тази *позиция*, заради което *тя отказа да гарантира своя неутралитет*, въздържа се да поеме каквито и да е задължения по отношение на *която и да било страна и по такъв начин* остава напълно безпристрастна и *свободна да посредничи*.“

С други думи: Австрия и Франция, двете враждуващи страни, ще изтощават взаимно силите си в „локализираната“ на италианска арена война, докато Англия като неутрална страна (!) стои далеч на заден план. Неутралните държави сами се парализираха, а на воюващите са вързани ръцете, тъй като те се нуждаят в борбата от своите юмруци. Между едните и другите се носи, като Еврипидовия *Deux ex machina*** „напълно безпристрастна и свободна“ Прусия. Посредникът винаги се стреми към нещо повече от страните, между които посредничи. Христос постигнал повече от Йехова, свети Петър — повече от Христос, попът — повече от светците, а Прусия, въоръженият посредник, ще постигне повече от враждуващите и неутралните страни. Възможно е да настъпи такъв момент, когато Русия и Англия ще дадат сигнал да се сложи край на комедията. Тогава те незабелязано ще пхнат в джоба на Прусия тайните си инструкции, докато тя в това време си сложи маската на Брен²⁸⁶. Франция не ще знае дали Прусия посредничи в полза на Австрия, а Австрия не ще знае дали Прусия посредничи в полза на Франция, а и двете не ще знаят дали не посредничи тя и против двете в полза на Русия и Англия. Тя ще има правото да настоява за доверието на „всички страни“

* — Увил Ред.

** — буквално: „бог от машина“ (в античния театър актьорите, които играели ролите на богове, се появявали на сцената с помощта на специални механизми); в преносен смисъл — неочаквано появяващо се лице или обстоятелство, което спасява положението. Ред.

и да внушава недоверие на всички страни. Нейната необвързаност ще обвързва всички. Ако Прусия се обяви за неутрална, тогава не ще може да се попречи Бавария и другите членове на Германския съюз да вземат страната на Австрия. А като въоръжен посредник — с неутралните велики сили, прикриващи нейните флангове и тил, с мъглявия образ на своя „германски“ подвиг, който вечно заплашва да се осъществи — Прусия, отгадена изцяло на толкова тайнствените, колкото и дълбоко обмислени мероприятия за спасяването на Австрия, можеше да се надява да шконтира някой ден по мошенически начин полицата си за хегемония в Германия. Като рупор на Англия и Русия тя можеше да импонира на Германския съюз, а като негов умиротворител — да спечели доверието на тези две сили.

Прусия е не само германска велика сила, но и европейска велика сила, и при това „посредническа сила“, и на всичко отгоре тиранин на Германския съюз! В хода на събитията ще се види как Шлайниц все повече и повече затъва в този толкова остроумен, колкото и възвишен ход на мисли. Досега пето колело на европейската държавна колесница, велика сила „by courtesy“, европейска особа „on sufferance“ — същият този прусак се оказва сега достоен с грандиозното положение на „quos ego!“²⁸⁷. И всичко това, без да изважда меч, а само премятайки пушка на рамо, и без да пролива нищо, освен сълзите на регента и мастилото на неговите сателити. Прусия наистина не е виновна, че не си спечели дори славата на Митлер от романа на Гьоте „Роднинство по избор“.

Прусия разбираше, че в първото действие трябваше да се мръщи на Австрия, да отклонява и най-малкото подозрение на Луи Бонапарт и преди всичко с добра игра да си спечели добро име пред Русия и Англия.

„Не беше лесно да се постигне тази цел, толкова важна за нашите интереси“ — признава Шлайниц във вече цитираната от нас своя телеграма, — „при възбуждението, което цареше в много германски държави. При това едва ли е необходимо да напомняме, че насоката на нашата политика по този въпрос се отклоняваше от политиката на голям брой германски правителства и че по-специално Австрия не беше съгласна с нея.“

Въпреки всички тези затруднения Прусия изигра успешно ролята на жандарм на Германския съюз. От края на април до края на май тя разви посредническата си дейност, като принуди своите съдружници от Германския съюз към бездействие.

„Нашите старания“ — се изразява евфемистично Шлайниц — „бяха насочени преди всичко към предотвратяване на *преждевременното* въвличане на съюза във война.“

В същото време берлинският кабинет отвори шлюзовете на либералния печат, който недвусмислено разясняваше на бюргера, че ако Бонапарт е тръгнал за Италия, това е само с цел да освободи Германия от Австрия и да създаде германско единство под егидата на героя, който, без съмнение, принадлежи на нацията, тъй като вече по-рано беше обявен за „национална собственост“.

Онова, което затрудни до известна степен действията на Пруссия, беше призванието ѝ да бъде „на времето си“ не просто посредник, а „въоръжен“ посредник. От една страна, тя трябваше да съдържа войнствените страсти, а от друга — да призовава към оръжие. Раздавайки оръжие, тя трябваше същевременно да предупреждава против пускането му в действие.

„Не си играй с огнестрелното оръжие,
То чувствава болката, както и ти.“

„Но щом вземахме едновременно всички мерки“ — казва Шлайниц — „за защита на Германия, която се намира между двете воюващи велики сили, и ако органите на съюза също вземаха постоянно с наше съдействие отбранителни мерки, за нас възникна *ново задължение* — да следим тези мерки да не се превърнат внезапно в средства за нападение и вследствие на това позицията на съюза и *нашата собствена* позиция да се окаже сериозно компрометирана.“

Напълно ясно е обаче, че „посредническата сила“ не винаги можеше да действа едностранчиво в една и съща посока. При това се проявиха опасни симптоми.

„За наше най-голямо съжаление“ — казва Шлайниц — „се проявиха признаци, че се подготвят специални споразумения в отклоняваща се от нашата политика посока, и сериозността на положението трябваше да събуди у нас *опасения*, че по такъв начин все повече можеше да се проявява непреднамерено тенденцията към фазтуряне на съюза.“

За да се предотвратят тези „неуредици“ и да започне второто действие на „посредничеството“, беше организирана мисията на генерал Вилизен във Виена. Нейните резултати са изложени в телеграмата на Шлайниц от Берлин от 14 юни, адресирана до пруския посланик във Виена, Вертер. Когато Шлайниц пише само до членовете на Германския съюз, той си служи *in ordinary** с пруския чиновнически стил. Когато обаче пише до другите велики сили, това, за щастие, става на непознат нему език. Но телеграмите му до Австрия! Това са извънредно дълги фрази, заплетени като тения, нахиснати в пяна от „готаизми“, поръсени със сухия канцеларски пясък на Укермарк²⁸⁸ и полуудавени в потоци коварен берлински treacle**.

* — обикновено. *Ред.*

** — сироп. *Ред.*

Ако анализираме подробно известна част от берлинската Blue book*, която вече е на три седмици, към това ни подтиква не капризът на антикваря и не интересът към бранденбургската история. Тук става дума за такива документи, за които сега германските либерали и демократи тръбят, че са доказателство за бъдещото имперско призвание на Прусия.

Последната депеша на Шлайниц, адресирана до генерал Вилизен, била получена във Виена на 27 май. Телеграмите на Вертер до Шлайниц за приема, оказан на Вилизен от императорския кабинет, са от 29 и 31 май. В продължение на половин месец те остават без отговор. За да се замажат всички противоречия между първоначалната „мисия“ и нейната „интерпретация“, която стана с късна дата, в пруската blue book са изпуснати както телеграмите на Шлайниц до Вилизен, така и телеграмите на Вертер до Шлайниц, а също и всички преговори между принц-регента и Бустрада²⁸⁹. Австрийският министър на външните работи Рехберг не е могъл по никакъв начин да възстанови първоначалния текст, тъй като Вилизен и Вертер е трябвало да му съобщят пруските телеграми не в писмена форма, а само да му ги прочетат. Човек може да си представи положението на един министър, който трябва не да прочете, а да изслуша следния израз:

„Ръководен от желанието“ — казва Шлайниц — „да изясня напълно един такъв важен въпрос, аз се постарах в моето адресирано до генерал фон Вилизен писмо да изложа съвсем определено нашето гледище както по това, което ние от наша страна възнамеряваме при известни обстоятелства да предприемем, така и по предпоставките, които трябва непременно да залегнат в основата на предвижданите от нас действия.“

Преди да се пригответи за официално тълкуване на мисията на Вилизен във Виена, Шлайниц, с характерната за него предпазливост, бе оставил събитията да следват собствения си ход. Австрийската армия бе загубила сражението при Маджента, бе оставила всички ломбардски крепости и отстъпваше стремително отвъд Киезе. Нотата на Горчаков до малките германски държави, в която той, заплашвайки с камшика, им предписва най-строг неутралитет, попадна в печата²⁹⁰. Заподозрян в тайни симпатии към Австрия, Дерби се отказа от властта в полза на Палмерстон. Най-после, на 14 юни, деня, в който беше изпратена телеграмата на Шлайниц до Вертер, пруският правителствен вестник²⁹¹ публикува указ за мобилизиране на шест пруски армейски корпуса. Мисията на Вилизен във Виена и след нея тази мобилизация! Цяла Германия говореше за пруското героично благоразумие и за пруското благоразумно геройство.

* — Снятая книга. Ред.

Нека видим най-после телеграмата на Шлайниц до пруския посланик във Виена. „Великодушни думи“ се бяха откъснали от устата на регента. По-нататък Вилизен вещае с тоя на оракул за „най-честни намерения“, „най-безкористни планове“ и „най-искрено доверие“; граф Рехберг „се съгласи с възприетото от нас гледище“. Но същият този Рехберг, този виенски Сократ, пожелава да пренесе най-после дискусиата от небесните висини на фразеологията върху прозаичната почва на фактите. Той придава „особено значение“ на обстоятелството „да види пруските намерения формулирани“. Съответно с това Прусия се опитва „да уточни“ с помощта на перото на Шлайниц „намеренията“ на „мисията“ на Вилизен. Поради това той „резюмира по-долу намеренията, за които бяхме съобщили по време на станалата във Виена *размяна на мисли*“. Тук ще изложим накратко това „резюмиращо по-долу“. Смисълът на мисията на Вилизен бил следният. Прусия имала „при наличието на определена предпоставка, твърдо установени намерения“. Шлайниц би трябвало да каже, че Прусия има неопределени намерения при твърдо установена предпоставка. *Предпоставката* беше Австрия да предостави на Прусия инициативата в Германския съюз, да се откаже от сепаративните договори с германските дворове, с една дума, да предостави временно на Прусия хегемонията в Германия; *намерението* беше — да се осигури на Австрия „владенето на италианските области, базирало се на договорите от 1815 г.“, и „на тази основа да се постигне мир“. Отношенията на Австрия към другите италиански държави и „отношенията на тези последните“ Прусия смята за „открит въпрос“. Ако „италианските владения“ на Австрия „бъдат сериозно застрашени“, Прусия ще се опита да „извърши въоръжено посредничество“ и в

„зависимост от неговите успехи ще действа по-нататък за постигане на набелязаната по-горе цел, както това налага задълженията ѝ на европейска сила и високото призвание на германската нация“.

„Нашият собствен интерес“ — казва незаинтересуваният Шлайниц — „ни диктува да не *закъсняваме* с намесата. Но *избирането на момента* както за посредничеството, така и за произтичащите от него по-нататъшни действия на Прусия трябва да се предостави на *свободната преценка на кралския двор*.“

Шлайниц, първо, твърди, че тази предадена от Вилизен „размяна на мисли“ е характеризирана от Рехберг като „размяна на мнения“; второ, че намеренията и предпоставките на Прусия „трябваше да получат съгласието на императорския двор“, и, трето, че Рехберг, който изглежда е враг на чистото мислене, е искал да превърне „размяната на мисли“ в „размяна на дипломатически ноти“, в „съгласие на двата кабинета, потвърдено с пис-

мени документи“, с една дума, желал е да види пруската „пред-поставка“ и пруското „намерение“ „зафиксирано“ черно на бяло. Но тук благородното съзнание на Шлайниц се възмущава. Каква цел преследва искането на Рехберг? Действителното превръщане на нашата „най-тайна, поверително съобщена политическа идея в обвързващо ни обещание“.

Шлайниц се занимава с действителни тайни упражнения по политическо мислене, а Рехберг иска да обвърже непостижимата идея с обикновени ноти! *Quelle horreur** за берлинския мислител! Освен това подобна размяна на ноти би приличала на „гаранция“ за австрийските владения в Италия. Сякаш Пруссия иска да гарантира нещо! Освен това размяната на мисли, превърнатата кошунствено в размяна на ноти, „би била веднага схваната от Франция и Русия — и *напълно логично*, — като *engagement for mel*** и като влизане във войната“. Сякаш Пруссия е мислила някога да се намеси във войната или е желала да се компрометира пред някого, а още повече пред Франция и Русия! Най-после, и това е главното, такава размяна на ноти „очевидно би направила неизпълним проектирания опит за посредничество“. Австрия обаче трябва да разбере, че се касае не за италианските ѝ владения, не за договорите от 1815 г., не за френската узурпация, не за руското световно господство и изобщо не за обикновени интереси, а за това, да се сложи начало на европейските усложнения, за да се създаде за Пруссия съвсем неочаквано ново високо „положение“ като „посредническа сила“. Шекспировият гол-так, който, заспивайки калайджия, се събужда лорд²⁹², не говори толкова високопарно, колкото Шлайниц, когато го овладява натрапчивата идея за призванието на Пруссия като посредническа „въоръжена посредническа сила“. Като тарантул го хапе и преследва „*uneasy conviction, that he ought to act up to his newborn sublimity of character*****“.

„Доверието“, с което Шлайниц шепне на ухото на Рехберг натрапчивата идея за призванието на Пруссия като посредническа сила, дава възможност, както казва той, „да се надяваме, че ще срещнем у императорския двор доверие, отговарящо на нашето“. Рехберг от своя страна иска копие от тази куриозна нота на Шлайниц. За да потвърди с документ пруското доверие, заявява Вертер, той, „съгласно своите инструкции“, е упълномощен да прочете нотата, но в никакъв случай да не оставя това *congrus*

* Какъв ужас. *Ред.*

** — официално задължение. *Ред.*

*** — „неспокойното убеждение, че той трябва да действа съобразно новороденото величие на неговия характер“. *Ред.*

delicti*. Тогава Рехберг поисква от Вертер да заминат заедно при Франц Йосиф във Верона, за да може последният „поне устно да получи точни и изчерпателни сведения за гледищата на Прусия“. Но пруското „доверие“ се обявява и против това искане и Рехберг отбелязва с иронична покорност, че „ако в отговора си може би не ще съумее да следва съвсем правилно целия ход на мислите на берлинската телеграма“, това се дължи на обстоятелството, че фразите на Шлайниц са му били само прочетени.

Отговорът на Рехберг, изпратен до австрийския посланик в Берлин Колер, е датиран: Верона, 22 юни. Този отговор ни кара да се съмняваме, че смисълът на мисията на Вилизен в края на май и берлинското тълкуване на тази мисия в средата на юни съвпадат.

„Въз основа на предишните ми разговори с него“ (Вертер) „и с генерал фон Вилизен“ — казва Рехберг — „не стигнах до заключението, че берлинският кабинет все още ще се държи към нас толкова резервирано, че ще избегне каквото и да е било документално потвърждение на своите намерения.“

Но мисията на Вилизен още по-малко подготви Рехберг да признае възвишеното призвание на Прусия да бъде въоръжена посредническа сила в Европа. По думите на Рехберг главното, в което действително се състои същността на въпроса, е „независимостта на Европа от върховната власт на Франция“. Самите събития разкрили несъстоятелността и нищожността на „предлозите“, „под които нашите противници искаха благовидно да скрият истинските си намерения, докато узреят“. „Освен това, като член на Германския съюз Прусия има задължения, с които запазването на посредническата роля всеки момент може да стане несъвместимо“. Най-после Австрия се надявала да види Прусия на своята страна „като съюзник“ и затова от самото начало отхвърлила призиванието ѝ като „посредник“. Затова щом още в началото на усложненията в Италия Австрия се изказала против пруските „опити да заеме позицията на посредник“, очевидно тя още по-малко можела да се съгласи да одобри някога едно „въоръжено посредничество на Прусия“.

„Въоръженото посредничество“ — казва Рехберг — „по самата същност на това понятие крие в себе си възможността за война против двете страни. За щастие между Прусия и Австрия не съществува такава възможност и затова не можем да си представим въоръжено посредничество на Прусия в отношенията между тези две сили. Както названието, така и онова, което се крие зад него, трябва очевидно винаги да бъде изключено от отношенията между двете сили.“

* — веществено доказателство, улици. *Ред.*

И така, Рехберг възразява против телеграмата на Шлайниц и тълкуването ѝ на мисията на Вилизен. Той намира, че от края на май тонът на Прусия се е изменил; той отрича категорично, че Австрия е признала възвишеното призвание на Прусия да бъде въоръжена посредническа сила. Шлайниц е длъжен да разясни това недоразумение № 2 (недоразумение № 1 е между ерцхерцог Албрехт и принц-регента), като публикува телеграмата си до Вилизен и телеграмите на Вертер до самия него.

Впрочем Рехберг отговаря като австриец, пък и защо австриецът в разговор с прусака трябва да изменя характера си? Защо Прусия да не „гарантира“ на Австрия владенията ѝ в Италия? Нима подобна гаранция, пита Рехберг, не отговаря на духа на Виенските договори?

„Нима Франция би могла в епохата след Виенския конгрес и дори до наши дни да разчита, че поне един от враговете ѝ ще бъде изоллиран, ако тя пожелае да ликвидира съществена част от установената с договори организация на Европа? Франция не можеше и да помисли да посегне чрез една локализирана война върху установените граници на владенията.“

Впрочем, „размяната на ноти“ не е още „почиваща на договор гаранция“. Според Рехберг Австрия „искаше само да вземе акт“ от добрите намерения на Прусия. Но в угода на Шлайниц тя ще пази в абсолютна тайна неговите абсолютно тайни политически мисли. Що се отнася до мира, отбелязва Рехберг, Прусия може да прави колкото си иска мирни предложения на Франция „при условие, че тези предложения запазват неприкосновени териториалния статут от 1815 г. и суверенните права на Австрия и другите италиански владетели“.

С други думи, в своите „поверителни съобщения до Прусия“, като посредническа сила, Австрия ни най-малко не възнамерявала да излезе извън границите на нищо не значещите общи положения. Напротив, щом Прусия „действува като активен съюзник, за изработването на мирни условия може изобщо да става дума само с общото съгласие на двете сили“.

Най-после Рехберг слага пръсти върху белезите от зараснали пруски рани. Според неговите думи Австрия се е съгласила с „намерението“ на Прусия да вземе инициативата в Съюзния сейм при „предпоставката“, че пруската размяна на мисли ще се превърне в размяна на ноти. Но заедно с предпоставката отпада и изводът. Дори Шлайниц с присъщата му способност да разбира „ще разбере“, че тъй като Берлин „в никакъв смисъл не е поемал обвързването го задължение“, защото той самият „отложи вземането на своите решения за въоръжено посредничество“ за неопределено „бъдеще и си запази правото да избере момента за това“,

то и Виена, от своя страна, „трябва да си запази напълно свободата в областта на отношенията в Германския съюз“.

Така опитът на Прусия да получи от Австрия признание на своето доминиращо положение в Германия и пълномощия за високата роля на европейска посредническа сила завърши с решителен неуспех. А през това време бяха мобилизирани шест пруски армейски корпуса. Прусия трябваше да даде обяснение на Европа. Ето защо в една своя „окръжна телеграма от 19 юни до пруските посолства при европейските сили“ Шлайниц заявява:

„Като мобилизира, Прусия заема позиция, която повече отговаря на сегашното положение, без при това да се отказва от своите принципи на умереност. . . Политиката на Прусия остана същата, каквато беше от началото на усложненията по италианския въпрос. Но сега тя съгласува със създаването се положение и своите средства за разрешаване на този въпрос“.

А за да не остане никакво съмнение както относно политиката, така и относно нейните средства, в края на телеграмата се заявява, че „намерението на Прусия е да предотврати разцеплението на Германия“.

Правителството на регента сметна за необходимо да смекчи дори тази своя декларация на каещ се грешник със „съвсем поверителни“ съобщения до Франция. Още непосредствено преди да започне войната, живописецът-баталист Ж.*, общ приятел на Бустрала и регента, беше изпратен пръв с поръчение в Берлин. Той се върна с уверения за дружба. А по време на мобилизацията в Париж бяха изпратени официални и полуофициални уверения със следното съдържание:

„Франция не трябва в никакъв случай да тълкува в лош смисъл военните мероприятия на Прусия. Ние не си правим никакви илюзии, ние знаем колко неблагоприятна би била една война против Франция, какви опасни последици би имала тя. Но нека императорът има предвид в какво трудно положение се намираме. Върху правителството на принц-регента се упражнява натиск от всички страни. Ние сме изправени пред подозрителна чувствителност и сме принудени да се съобразяваме с нея.“

Или:

„Ние ще извършим мобилизация, но в никакъв случай не трябва да се смята, че това е агресивна мярка срещу Франция. В качеството си на quasi** глава на Германския съюз регентът трябва не просто да защитава интересите на съюза, но също и да заеме вътре в страната положение, което би му дало възможност да предотврати необмислени постъпки и да принуди другите германски държави да следват неговата политика на умереност. Нека императорът разбере добре това и положи всички усилия да ни облекчи задачата.“

В своите комични хитрости Прусия стигна дотам, че започна да моли френското правителство:

* Очевидно става дума за Жинен. Ред.

** — в известен смисъл. Ред.

„Нека правителствените вестници не хвалят твърде много Прусия за сметка на Бавария, Саксония и т. н.; това би могло само да компрометира Прусия.“

Така че Валевски с пълно право заяви в окръжната си телеграма от 20 юни:

„Новите военни мероприятия на Прусия не ни внушават *никакви опасности*... Като мобилизира част от армията си, пруското правителство пояснява, че то няма никакви други намерения, освен да защитава сигурността на Германия и да създаде такава положение, при което то би могло да има справедливо влияние върху по-нататъшния ход на посредничеството наред с другите две велики сили.“

Високото призвание на Прусия като *въоръжена посредническа сила* стана вече толкова пословично сред великите сили, че Валевски дори си позволи лошата шега, че Прусия била мобилизирала не против Франция, а против „другите две велики сили“, които искали да я лишат от „справедливо“ влияние върху „сключването на споразумение“.

Така завърши второ действие на пруското посредничество.

Първото действие на пруското посредничество — от края на април до края на май — произнесе над Германия присъдата: „La mort sans phrase“²⁹³. Във второто действие — от края на май до 24 юни — парализата на „великото отечество“ се украсява с фразата за мисията на Вилizen и с арабеската на пруската мобилизация. Заключителната сцена на това второ действие се играе при малките германски дворове, които получават за *изслушване* една нота на Шлайниц. Шлайниц, както Щибер, обича „смесена“ устна процедура. От споменатата вече от нас негова нота, датирана: Берлин, 24 юни, и „адресирана до пруските мисии при германските дворове“, цитираме тук само два пасажа. Защо Прусия не се съгласи да изпълни австрийското желание за превръщане „размяната на мисли“ в „размяна на ноти“?

„Изпълнението на това желание“ — шепне Шлайниц на германските дворове — „би било равноснено на *гаранция* за владенето на *Ломбардия* от Австрия. За Прусия е абсолютно нереално да поеме подобно задължение във връзка с *неопределени евентуалности*.“

Следователно от берлинска гледна точка загубата на Ломбардия не представляваше „сериозна заплаха за австрийските владения в Италия“ и не беше онази „определена евентуалност“, която пруският меч дебнеше, за да излезе от ножницата.

„По-нататък трябваше“ — продължава Шлайниц — „да се въздържаме дори от *каквото и да е формално задължение*, което би могло да *измени нашето положение на посредническа сила*.“

И така пруското посредничество не се стремеше да изменя „неопределените евентуалности“ в интерес на Австрия; напротив, по-скоро предназначението на всички вероятни евентуалности беше да се остави непроменено „положението на Прусия като посредническа сила“. Докато Прусия категорично иска от Австрия да ѝ предостави инициативата в Германския съюз, самата тя поднася на Австрия съмнителен еквивалент под формата на пруска добра воля, гарантирана с добри пруски намерения. Лучена супа със сос от стафида, както казват берлинските надничари²⁹⁴.

В третото действие на посредничеството Прусия се появява най-после в ролята на европейска велика сила, и Шлайниц изготвя телеграма в два екземпляра, единият от които е адресиран до граф Бернщорф в Лондон, а другият — до барон Бисмарк в Петербург; първият — за да бъде прочетен на лорд Джон Ръсел, а вторият — на княз Горчаков. Половината от телеграмата се състои от поклони и извинения. Прусия мобилизира част от военните си сили, и Шлайниц е неизтощим в обосноваването на тази смела стъпка. В общата нота от 19 юни до европейските велики сили тази стъпка се представяше като защита на германската съюзна територия, като осъществяване от Прусия на нейната роля на въоръжена посредническа сила, и особено като средство за „предотвратяване на разцеплението в Германия“. В посланието до членовете на Германския съюз се казва, че „тази мярка трябваше да обвърже военните сили на Франция и да облекчи значително положението на Австрия“. В телеграмата до Англия и Русия като мотиви фигурират „въоръжаванията на съседите“, „наблюдаването на хода на събитията“, „приближаването на военните действия до германската граница“, достойнство, интереси, призвание и т. н. Но „от друга страна“, и „въпреки това“ и „повтарям това, г. графе, г. бароне“, Прусия няма нищо лошо предвид със своето въоръжаване. Тя няма намерение, „разбира се, да създава нови усложнения“. Тя преследва „само същата цел, към която напоследък се стремеше в съгласие с Англия и Русия“. *Nous n'entendons pas malice!** — възкликвава Шлайниц.

„Ние желаем само мир“, и „ние се обръщаме с доверие към лондонския и петербургския кабинети, за да намерим в съюз с тях средствата за прекратяване на кръвопролитие.“

За да се покаже достойна за доверието на Англия и Русия, Прусия защитава като нерушима догма две англо-руски тези. Първата е — Австрия предизвика войната със своя ултиматум; втората — борбата се води за либерално-административни рефор-

* — Ние не коим нищо лошо! *Ред.*

ми и за премахване на австрийския протекторат над съседните италиански държави. Примиряване на правата на австрийската императорска династия с националнолибералната „реорганизационна дейност“ — ето към какво се стреми Пруссия. Най-после, тя вярва, както се изразява Шлайниц, на *selfdenying declarations** на Луи Бонапарт.

И тези банални безвкусици са всичко, което Пруссия „с пълно доверие и чистосърдечна откровеност“ смутено мънка за своите „посреднически планове“ пред неутралните велики сили. Шлайниц, „трезвият, скромнен момък“, се опасява, че „ще навреди в известна степен на въпроса с по-нататъшното уточняване на своите *идеи*“. Но в края на краищата неговата натрапчива идея излиза най-вече: Пруссия смята, че е „*призвана* за ролята на вървожечна посредническа сила“. Нека Англия и Русия признаят това призвание! Нека „изкажат възгледите си за уреждането на сегашните усложнения и за начина, по който това уреждане да се направи приемливо за борещите се страни“. Нека дадат преди всичко на Пруссия инструкции, които ще ѝ позволят, с висшето разрешение на началството, така да се каже, *avec garantie du gouvernement*** да поеме ролята на посредническия лъв! И така Пруссия иска да изиграе ролята на европейския lion***, но така, както я играе столарят Бурма.

Лъвът. Но знайте, лъв не съм жесток — пазя ме боже!

Аз съм Бурма, столарят, в лъвска кожа.

Но същи лъв да бях и тук да дойда в миг

Беда ще е за мен, беда и бой велик!!!

Тезей. Ето едно много мило и съвестно животно.

Лизандър. Тоя лъв е истинска лисица — по своето мъжество.

Тезей. Да, и истинска гъска, по своето благоразумие****.

Телеграмата на Шлайниц носи дата 24 юни, деня на сражението при Солферино. Двете копия на телеграмата са лежали още на бюрото на Шлайниц, когато в Берлин се получило съобщението за поражението на Австрия. Същевременно пощата донесла една телеграма на лорд Джон Ръсел²⁹⁵, „в която някогашният *little man****** на г-н Брум“, *tom-tit of English liberalism******, глашатаят на ирландските „*coercion bills*“²⁹⁶ посветява Пруссия в италианските планове на Палмерстон. Магдебург не е на Минчо, а Бюкебург не е на Адидже, както и Харидж не е на Ганг, а Сол-

* — безкористните декларации. *Ред.*

** — с гаранция на правителството. *Ред.*

*** — лъв. *Ред.*

**** Шекспир. „Съи в лятна нощ“, действие V, сцена първа. *Ред.*

***** — малък човек. *Ред.*

***** — птиченцето на английския либерализъм. *Ред.*

форт не е на Сатледж. Но Луи Бонапарт заяви, че не го тегли към Магдебург и Бюкебург. Защо да се дразни галският петел с тевтонска грубост? Джек Ръсел прави дори откритието, че ако „победата“ на полесражението бъде „решителна“, „вероятно противниците ще се съгласят твърде охотно да прекратят изтощителната борба“. С помощта на това премъдро откритие, порицавайки войнствените стремежи на Германия и хвалейки „умереното и просветено поведение“ на Пруссия, Ръсел напомня на Шлайниц да копира Англия „толкова точно“, „колкото позволява това положението в Германия“! Най-после този Jack of all trades* си спомня за „високото посредническо призвание“ на Пруссия и с обичайната си лека, кисело-сладка подигравателна усмивка това човече подхвърля на прощаване на ученика си по конституционализъм следните утешителни думи:

„Възможно е да е много близо времето, когато гласът на приятелските сили-помирителки ще бъде изслушан с внимание и предложенията за сключване на мир не ще бъдат вече безрезултатни!“ (телеграма на Ръсел до лорд Блумфилд в Берлин, датирана: Лондон, 22 юни).

Написано от К. Маркс в края на юли-средата на август 1859 г.

Напечатано във вестник „Das Volk“, бр. 13, 14, 15 и 16: 30 юли, 6. 13 и 20 август 1859 г.

*Печата се по текста на вестника
Превод от немски*

* — майстор-всезнайко. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

КАРЛ МАРКС. „КЪМ КРИТИКАТА НА ПОЛИТИЧЕСКАТА
ИКОНОМИЯ“

КНИГА ПЪРВА, БЕРЛИН, ФРАНЦ ДУНКЕР, 1859⁹⁷

I

Германците отдавна са доказали, че във всички области на науката са равни на другите цивилизовани нации, а в повечето от тези области дори ги превъзхождат. Само сред корифеите на една наука — политическата икономия — нямаше нито едно германско име. Причината за това е ясна. Политическата икономия е теоретически анализ на съвременното буржоазно общество и затова предполага развити буржоазни отношения, отношения, които след войните на Реформацията и Селската война, и особено след Тридесетгодишната война в течение на столетия не са могли да възникнат в Германия. Отделянето на Холандия от империята²⁹⁸ изтика Германия от световната търговия и от самото начало сведе промишленото ѝ развитие до най-нищожни размери; и докато германците толкова трудно и бавно се свързваха от опустошенията на гражданските войни, докато пилееха цялата си гражданска енергия, която никога не е била особено голяма, в безплодна борба против митническите граници и ненормалните търговски наредби, на които всеки дребен княз и императорски барон подчиняваше промишлеността на своите поданици, докато имперските градове западаха в условията на дребнава цеховщина и патрицианско високомерие — в това време Холандия, Англия и Франция завоюваха първите места в световната търговия, основаваха колония след колония и развиваха манифактурната промишленост до най-висок разцвет, докато най-после Англия, благодарение на парата, която за пръв път направи ценни залежите ѝ от въглища и желязо, застана начело на съвременното буржоазно развитие. Но дотогава, докато трябваше да се

води борба против просто смешно остарелите остатъци от Средновековието, които до 1830 г. сковаваха материалното буржоазно развитие на Германия, дотогава не беше възможна никаква германска политическа икономия. Едва с основаването на Митническият съюз германците стигнаха до положение, при което изобщо можеха да *разберат* политическата икономия. Оттогава започна в действителност вносът на английска и френска политическа икономия за нуждите на германската буржоазия. Скоро учените и бюрократите сложиха ръка на импортирания материал и го обработиха по такъв начин, който не прави особена чест на „немския дух“. Тогава от пъстрата сбирщина от писателстващи аферисти, търговци, даскали и бюрократи се създаде немската икономическа литература, която по своята вулгарност, повърхностност, липса на мисъл, многословие и плагиатство може да се сравнява само с германския роман. Сред хората на практиката се образува най-напред школата на протекционистите-индустриалци, чийто авторитет, Лист, е все още най-доброто, което е създавала немската буржоазна икономическа литература, макар че цялото му прославено произведение е преписано от французина Фурие — теоретическия родоначалник на континенталната система. В противовес на това течение през 40-те години възникна школата на свободната търговия на търговците от прибалтийските провинции, които с детински наивна, но не безкористна доверчивост повтаряха доводите на английските фритредери. Най-после между даскалите и бюрократите, които се заеха с теоретическото разработване на тази наука, имаше анемични и безкритични събирачи на факти, като г-н Рау, умуващи спекуланти, които превеждаха текстовете на чуждите автори на езика на неразбрания от тях Хегел, като г-н Щайн, или белетристиращи педанти в областта на „историята на културата“, като г-н Рил. В края на краищата от всичко това се получи камералистиката²⁹⁹, някаква каша от галиматии, полята с еклектически-икономически соc — нещо, което е полезно да знае при държавния изпит един кандидат за правителствен чиновник.

Докато буржоазията, даскалите и бюрокрацията в Германия още се трепеха да научат наизуст като неприкосновени догми основните начала на англо-френската политическа икономия и поне малко от малко да ги разберат, появи се германската пролетарска партия. Цялото съдържание на нейната теория произтичаше от изучаването на политическата икономия; от момента на появяването ѝ води началото си също и научната, самостоятелна *немска политическа икономия*. Тази немска политическа икономия почива всъщност върху *материалистическото разбиране на исто-*

рията, чиито основни черти са изложени накратко в предговора към разглежданото произведение*. Този предговор беше вече в основната си част отпечатан в „Das Volk“ и затова отправяме там читателя. Не само за политическата икономия, но и за всички исторически науки (а исторически науки са онези, които не са природни науки) беше революционизиращо откритие. положението, че „начинът на производство на материалния живот обуславя социалния, политическия и духовния процес на живота изобщо“, че всички обществени и държавни отношения, всички религиозни и правни системи, всички теоретически възгледи, които се появяват в историята, могат да бъдат разбрани само тогава, когато се разберат материалните условия на живота на всяка съответна епоха и когато те бъдат изведени от тези материални условия. „Не съзнанието на хората определя тяхното битие, а, напротив, тяхното обществено битие определя тяхното съзнание.“ Това положение е толкова просто, че би трябвало да бъде съвсем естествено за всеки, който не е затънал безвъзвратно в идеалистическата шарлатания. Но от него произтичат крайно революционни изводи не само за теорията, но и за практиката: „На известна степен от своето развитие материалните производителни сили на обществото влизат в противоречие със съществуващите производствени отношения, или — което е само юридически израз на същото — с отношенията на собственост, в границите на които са се движили досега. От форми на развитие на производителните сили тези отношения се превръщат в окови за същите. Тогава настъпва епоха на *социална революция*. С изменението на икономическата основа настъпва по-бавен или по-бърз преврат в цялата огромна надстройка... Буржоазните производствени отношения са последната антагонистична форма на обществения производствен процес, антагонистична не в смисъл на индивидуален антагонизъм, а на антагонизъм, израснал от обществените жизнено условия на индивидите; обаче развиващите се в недрата на буржоазното общество производителни сили създават същевременно материалните условия за разрешаването на този антагонизъм.“** Щом развием по-нататък нашата материалистическа теза и я приложим към съвременността, пред нас веднага се разкрива перспективата на една грандиозна, на най-грандиозната на всички времена революция.

Положението, че съзнанието на хората зависи от тяхното битие, а не обратно, изглежда просто; но ако се разгледа по-отбли-

* Виж настоящия том, стр. 7—11. *Ред.*

** Виж настоящия том, стр. 9—10. *Ред.*

зо, веднага проличава, че още с първите си изводи това положение нанася смъртоносен удар на всеки, дори най-прикрития идеализъм. С това положение се отричат всички наследени и обичайни възгледи върху всичко историческо. Рухва целият традиционен начин на политическо мислене; патриотичното благородство отхвърля с възмущение един толкова порочен възглед. Ето защо новият мироглед неизбежно се натъква на съпротивата не само на представителите на буржоазията, но и на масата френски социалисти, които искат да изменят света с помощта на магическата формула: *liberté, égalité, fraternité*.* Но особено силен гняв възбуди тази теория сред германските вулгарно-демократични кресльовци. Въпреки това те ревностно се опитаха да използват плагиаторски новите идеи, при което проявиха рядко неразбиране.

Разработването на материалистическото схващане, макар и само въз основа на един-единствен исторически пример, представляваше такъв научен труд, който изисква дългогодишни спойкини изследвания, защото е ясно, че само с фрази тук нищо не може да се направи, че такава задача може да бъде разрешена само с помощта на богат, критично проверен, усвоен до съвършенство исторически материал. Февруарската революция хвърли нашата партия на политическата арена и с това я лиши от възможността да преследва чисто научни цели. Въпреки това основният възглед минава като червена нишка през всички литературни произведения на партията. Във всички тях се изтъква за всеки отделен случай как политическото действие винаги е възниквало от преки материални подбуди, а не от съпровождащите го фрази, как, обратно, политическите и юридическите фрази също така се пораждат от материалните подбуди, както и политическото действие и неговите резултати.

След поражението на революцията от 1848—1849 г. настъпи момент, когато ставаше все повече и повече невъзможно да се въздействува на Германия от чужбина; тогава нашата партия предостави на вулгарната демокрация полето на емигрантските вражди, тъй като враждите останаха единствено възможното действие. И докато вулгарната демокрация се занимаваше с удоволствие с тези вражди, пердашейки се днес, за да се побратими утре, а вдругиден отново да изнася кирливите си ризи пред целия свят, докато тази вулгарна демокрация просеше пари из цяла Америка, за да устрой веднага след това нов скандал за поделянето на няколкото получени талера — нашата партия се

* — свобода, равенство, братство. *Ред.*

радваше, че отново си е осигурила известно спокойствие за научни занимания. Нейното огромно предимство се състоеше в това, че тя имаше за теоретическа основа един нов научен ми­роглед, чието разработване ѝ създаде достатъчно работа. Дори само по тази причина тя не можеше да падне толкова ниско, колкото „великите мъже“ на емиграцията.

Първият плод на тези изследвания е намиращата се пред нас книга.

II

В такова съчинение като настоящото не може и дума да става за една повърхностна критика на отделни, откъснати едно от друго положения на политическата икономия, за отделно разглеждане на едни или други спорни икономически въпроси. Напротив, това съчинение е по начало изградено върху едно систематично обобщение на целия комплекс на икономическите науки, върху едно свързано изложение на законите на буржоазното производство и буржоазната размяна. А тъй като икономистите не са нищо друго освен тълкуватели и апологети на тези закони, това изложение е същевременно и критика на цялата икономическа литература.

От смъртта на Хегел насам едва ли е правен някакъв опит да се развие една наука в собствената ѝ, вътрешна връзка. Официалната Хегелова школа беше усвоила от диалектиката на учителя само манипулирането с най-простите похвати, които прилагаше върху всичко и навсякъде, и при това често със смешна несръчност. За тази школа цялото наследство на Хегел се ограничаваше в прост шаблон, с помощта на който се изграждаше всяка тема, и в списък от думи и изрази, които се използваша, за да бъдат вмъквани навреме там, където липсваха мисли и положителни знания. Получи се така, че както казваше един бонски професор, тези хегелианци не разбираха от нищо, а можеха да пишат за всичко. И наистина, така беше. Но въпреки цялото им сомнение тези господа толкова добре съзнаваха собствената си слабост, че се стараеха да се държат по възможност по-далеч от големите задачи; старата, рутинирана наука запазваше позиции-

те си благодарение превъзходството си в положителните знания. И едва когато Фойербах обяви умозрителната идея за несъстоятелна, хегелианството постепенно загасна и изглеждаше, че в науката отново е започнало царството на старата метафизика с нейните неизменни категории.

Това явление имаше своя естествена причина. След режима на Хегеловите диадохи³⁰⁰, който доведе до господството на празната фраза, естествено настъпи епоха, в която положителното съдържание на науката отново надделя над формалната ѝ страна. Същевременно обаче Германия се нахвърли с извънредно голяма енергия върху природните науки, което отговаряше на мощното ѝ буржоазно развитие след 1848 г.; и заедно със ставането на мода на тези науки, в които спекулативното направление никога не е играло що-годе значителна роля, отново нахлу и старият метафизичен начин на мислене, до крайната плиткост на Волф. Хегел бе забравен, разви се новият природонаучен материализъм, който теоретически почти никак не се различава от материализма на XVIII век и в сравнение с него има в повечето случаи само това предимство, че разполага с по-богат, природонаучен, особено химически и физиологически материал. Този ограничен филистерски начин на мислене от периода преди Кант е възпроизведен крайно плитко у Бюхнер и Фогт; и дори Молешот, който се кълне във Фойербах, се заплита всеки момент по най-забавен начин в най-простите категории. Естествено, тромавият каруцарски кон на делничния буржоазен разсъдък се спира смутен пред рова, който отделя същността от явлението, причината от следствието. Но когато човек се готви за лов с хрътки по извънредно пресечената местност на абстрактното мислене, тогава именно не бива да язи каруцарски кон.

Така че тук трябваше да се решава друг въпрос, който няма отношение към политическата икономия като такава. Какъв метод на научно изследване трябва да бъде избран? От една страна, съществуваше Хегеловата диалектика в съвсем абстрактен, „спекулативен“ вид, в който я завеща Хегел; от друга — обикновеният, станал сега пак моден, предимно Волфов метафизически метод, с помощта на който именно буржоазните икономисти пишеха своите несвързани дебели книги. Този метод беше така разгрозен теоретически от Кант и особено от Хегел, че само инертността и липсата на друг *прост* метод можеха да продължат неговото практическо съществуване. От друга страна, в *тази* негова форма Хегеловият метод беше абсолютно непригоден. Той беше по същество идеалистически, а тук беше нужно да се развие такъв мироглед, който да бъде по-материалистически от всички

предишни. Той изхождаше от чистото мислене, а тук трябваше да се вземат за основа най-упоритите факти. Един метод, който, според собственото признание на Хегел, „от нищо през нищо стигна до нищо“³⁰¹, в този си вид тук беше съвсем неуместен. Въпреки това от целия наличен логически материал той беше единственият, който можеше поне да бъде използван. Този метод не беше критикуван, не беше опроверган, никой от противниците на великия диалектик не можа да направи пробив в гордата сграда на този метод; той беше забравен, защото Хегеловата школа не знаеше какво да прави с него. Ето защо преди всичко трябваше да бъде основно разкритикуван Хегеловият метод.

Хегеловият начин на мислене се различаваше от начина на мислене на всички други философи по огромния исторически усет, който се криеше в основата му. При все че формата беше крайно абстрактна и идеалистична, все пак развитието на неговите мисли винаги е вървяло успоредно с развитието на световната история, а последното трябва всъщност да бъде само потвърждение на първото. Ако с това истинското отношение беше обърнато наопаки и поставено с главата надолу, все пак реалното съдържание проникваше навсякъде във философията, толкова повече, че Хегел за разлика от учениците си не превръщаше невежеството в добродетел, а беше един от най-образованите хора на всички времена. Той пръв се опита да докаже развитието, вътрешната връзка на историята, и колкото и странно да ни се струва сега много нещо от неговата философия на историята, все пак величието на основните му възгледи дори и сега още е поразително, особено ако бъдат сравнени с него предшествениците му или онези, които след него се осмеляваха да се впускат в общи разсъждения за историята. Във „Феноменология“, в „Естетика“, в „История на философията“³⁰² — навсякъде минава като червена нишка това великолепно разбиране на историята и навсякъде материалът се разглежда исторически, в определена, макар и абстрактно изопачена, връзка с историята.

Това епохално разбиране на историята беше непосредствената теоретическа предпоставка на новия материалистически възглед и благодарение на това беше дадена изходна точка и за логическия метод. Щом тази забравена диалектика доведе дори от гледна точка на „чистото мислене“ до такива резултати, щом при това тя с такава лекота сложи край на цялата предишна логика и метафизика, това означава, че тя във всеки случай съдържаше нещо повече от проста софистика и схоластични извъртания. Но критикуването на този метод не беше лесна задача; цялата официална философия се боеше и сега още се бои да се заеме с нея.

Маркс беше и си остава единственият човек, който можеше да се нагърби да отдели от Хегеловата логика онова ядро, което съдържа действителните открития на Хегел в тази област, и да възстанови диалектическия метод, очистен от неговите идеалистически обвивки, в онзи прост вид, в който той именно става единствено правилната форма на развитие на мисълта. Разработването на метода, залегнал в основата на Марксовата критика на политическата икономия, ние оценяваме като резултат, който по своето значение едва ли отстъпва на основния материалистически възглед.

Дори съгласно разработения метод политическата икономия можеше да бъде критикувана само по два начина: исторически или логически. Тъй като в историята, както и в нейното литературно отражение, развитието общо взето също се извършва от най-простите отношения към по-сложните, историческото развитие на политико-икономическата литература даваше една естествена ръководна нишка, към която можеше да се придържа критиката; при това икономическите категории биха се появявали общо взето в същата последователност, както и в логическото развитие. Тази форма има на пръв поглед предимството на по-голяма яснота, тъй като тук се проследява *действителното* развитие, но в действителност в най-добрия случай тя би била само по-популярна. Историята се развива често със скокове и зигзаги и ако би трябвало да бъде непременно следвана навсякъде, би се наложило не само да се разгледа много материал с малко значение, но и често да се прекъсва ходът на мислите. Освен това не може да се пише история на политическата икономия без история на буржоазното общество, а това би направило работата безкрайна, тъй като липсва каквато и да било подготвена работа. Така че единствено подходящ беше логическият метод на изследване. Но този метод всъщност не е нищо друго, освен същия исторически метод, само че очистен от историческата форма и от пречещите случайности. С това, с което започва тази история, трябва да започне и ходът на мислите, и по-нататъшното му движение не ще представлява нищо друго, освен отражение на историческия процес в абстрактна и теоретически последователна форма; коригирано отражение, но коригирано според закони, които ни дава самият действителен исторически процес, при което всеки момент може да бъде разгледан в точката на развитие на неговата пълна зрелост, в неговата класическа форма.

При този метод ние изхождаме от първото и най-просто отношение, което ни е дадено исторически, фактически, следователно в този случай — от първото икономическо отношение, което за-

варваме. Ние анализираме това отношение. Дори самият факт, че то е *отношение*, означава, че то има две страни, които *се отнасят една към друга*. Всяка от тези страни ние разглеждаме отделно; от това произтича характерът на тяхното отношение една към друга, тяхното взаимодействие. При това се разкриват противоречия, които изискват да бъдат разрешени. Но тъй като тук разглеждаме не абстрактен процес на мислене, който протича само в нашите глави, а действителен процес, който някога се е извършвал или все още се извършва, то и тези противоречия се развиват на практика и вероятно са намерили своето разрешение. Ние ще проследим как те са били разрешавани и ще констатираме, че това е било постигнато чрез установяването на ново отношение, чиито две противоположни страни ще трябва да разгледаме, и т. н.

Политическата икономия започва със *стоката*, с онзи момент, в който отделни хора или първобитни общини си разменят продукти. Продуктът, който влиза в размяната, е стока. Но той е стока само защото в тази *вещ*, в този продукт, се завързва *отношение* между две лица, или общини, отношение между производител и потребител, които тук вече не са обединени в едно и също лице. Тук имаме пример на едно своеобразно явление, което минава през цялата политическа икономия и създава ужасна бъркотия в главите на буржоазните икономисти: политическата икономия има работа не с вещи, а с отношения между хора и в края на краищата между класи, но тези отношения са винаги *свързани с вещи и се проявяват като вещи*. Тази връзка, за която в отделни случаи един или друг икономист е само предполагал, беше за пръв път разкрита в цялото ѝ значение за цялата политическа икономия от Маркс и благодарение на това той направи най-трудните въпроси толкова прости и ясни, че сега могат да ги разберат дори буржоазните икономисти.

Ако разглеждаме стоката от различните ѝ страни, и при това в напълно развитата ѝ форма, а не в онова състояние, когато тя още трудно се развива в първобитната разменна търговия между две първобитни общини, тя ще ни се представи в два аспекта: като потребителна стойност и като разменна стойност. И тук веднага навлизаме в областта на икономическите спорове. Който иска да има убедителен пример за това, че на сегашния си стадий на развитие немският диалектически метод най-малко толкова превъзхожда стария, вулгарно-празнословен метафизически метод, колкото железниците превъзхождат транспортните средства на Средновековието, нека прочете у Адам Смит или у който и да е друг прочут официален икономист каква мъка са причинили на тези господа разменната стойност и потребителната стойност, колко труд-

но им е да разграничат ясно едната от другата и да разберат всяка в своеобразната ѝ определеност, а след това нека съпостави всичко това с ясното, просто изложение на този въпрос у Маркс.

След като е направил анализ на потребителната и разменната стойност, стоката ни е представена като непосредствено единство и на двете, във вида, в който тя влиза в процеса на размяната. Какви противоречия възникват тук, читателят може да види на стр. 20—21*. Ще отбележим само, че тези противоречия представляват не само абстрактен, теоретически интерес, но същевременно отразяват и трудностите, които произтичат от естеството на непосредственото разменно отношение, от простата разменна търговия, отразяват невъзможностите, с които неизбежно се сблъсква тази първа груба форма на размяната. Разрешаването на тези невъзможности се намира благодарение на това, че свойството да представляват разменната стойност на всички други стоки се прехвърля върху една специална стока — парите. Парите или простото обръщение се разглеждат след това във втора глава, а именно: 1) парите като *мярка на стойностите*, при което измерената в пари стойност, *цената*, получава своето по-точно определение, 2) като *средство за обръщение* и 3) като единство на двете определения, като *реални пари*, като представител на цялото материално буржоазно богатство. С това завършва изложението на първа книга, а преминаването на парите в капитал е оставено за втората книга.

Както виждаме, при този метод съвсем не е необходимо да се оставя логическото развитие само в чисто абстрактната област. Напротив, то се нуждае от исторически илюстрации, от постоянен допир с действителността. Ето защо тук са дадени много разнообразни примери като указания за действителния исторически ход в различните стадии на общественото развитие, а също и като указания за икономическата литература, които имат за цел да проследят от самото начало процеса на ясното изработване на определенията на икономическите отношения. Критиката на отделните, повече или по-малко едностранчиви или заплетени възгледи е направена вече в основни линии в самото логическо изложение и може да бъде предадена накратко.

В трета статия ще разгледаме икономическото съдържание на самата книга.

Написано от Ф. Енгелс на 3—15 август
1859 г.

Печата се по текста на вестника
Превод от немски

Напечатано във вестник „Das Volk“,
бр. 14 и 16, 6 и 20 август 1859 г.

* Виж настоящия том, стр. 31—33. Ред.

К. МАРКС
БРИТАНСКАТА ТЪРГОВИЯ

Британското министерство на търговията току-що публикува информация за износа през първите шест месеца на тази година, докато неговата таблица за обявената стойност на вноса обхваща само пет месеца, до 31 май включително³⁰³. Като сравняваме съответните периоди от 1858 и 1859 г., откриваме, че с някои малки, незаслужаващи да бъдат споменати изключения, британският внос от Съединените щати изобщо се е намалил, най-малкото по стойност, докато британският износ за тази страна е пораснал както по количество, така и по стойност. За да илюстрираме този факт, даваме от официалната информация следните таблици:

Британски износ за Съединените щати в продължение на шест месеца до 30 юни включително

Пера на износа	Количество		Обявена стойност в л. ст.	
	1858	1859	1858	1859
Памучни тъкани, ярда.....	60 150 771	110 360 198	1 031 724	1 924 951
Дребна железария, пожеве, в центнери	35 349	78 432	2 12 914	534 101
Ленени тъкани, ярда	17 379 691	31 170 751	515 416	961 956
Чугун, в тонове	22 745	39 370	68 640	111 319
Плоско желязо, болтове и железви пръти.....	21 463	56 026	175 944	457 384

Продължение

Пера на износа	Количество		Обявена стойност в л. ст.	
	1858	1859	1858	1859
Ковано желязо.....	9 153	19 368	113 436	238 903
Ламарина и гвоздеи, в центнери.....	5 293	15 522	28 709	77 840
Олово, в тонове.....	1 214	1 980	27 754	44 626
Масло (растително), в галони	411 769	930 784	50 950	111 103
Копринени изделия, във фунтове.....	47 101	134 470	51 277	144 413
Вълнени платове, в тонове	76 311	81 686	273 409	421 006
Вълнени тъкани, различни, в ярда.....	13 897 331	30 893 901	562 749	1 188 859
Камгарни тъкани, в тонове	185 129	489 171	229 981	758 914
Фаянс и порцелан.....	—	—	168 927	279 407
Галантерия и шапкарска артикули.....	—	—	456 364	861 921
Бяла ламарина на листа.....	—	—	397 027	607 011

*Британски внос от Съединените щати в продължение
на пет месеца до 31 май включително*

Пера на износа	1858	1859
Пшеница.....	371 452 л. ст.	7 013 л. ст.
Пшенично и царевично брашно.....	693 847 " "	14 666 " "
Памук (необработен).....	11 631 523 " "	10 486 418 " "

Информацията за британския износ показва изобщо увеличение не само в сравнение с 1858, но и с 1857 г., което се вижда от следната таблица:

Британски износ в продължение на шест месеца до 30 юни включително

1857	1858	1859
60 826 881 л. ст.	53 467 804 л. ст.	63 003 159 л. ст.

Обаче когато човек се запознае по-отблизо с въпроса, става очевидно, че общото увеличение на стойността на износа през 1859 г. в сравнение с 1857 г. се дължи на разширяването на търговията с Индия и че, нещо повече, общата сума на британската експортна търговия през 1859 г. би била с над 2 000 000 л. ст. по-малка в сравнение с 1857 г., ако Индия не беше компенсирала този дефицит. Следователно на световния пазар не са още съвсем изчезнали следите от кризата през 1857 година. Без съмнение най-важна и изненадваща черта на информацията на министер-

ството на търговията е бързото развитие на британската експортна търговия с Ист Индия. Нека първо илюстрираме този факт с официални цифрови данни:

*Износ в Британска Ист Индия в продължение на шест месеца
до 30 юни включително
(в лири стерлинги)*

	1856	1857	1858	1859
Бира и пиво	210 431	130 213	474 438	569 398
Памучни тъкани, басми и т. н.	2 554 976	3 116 869	4 523 849	6 094 433
Памучна прежда	579 807	540 576	967 332	1 280 435
Порцелан и фаянс.....	30 374	23 521	43 915	43 195
Галантерия и шапкарска артикули	39 354	70 502	77 319	105 723
Дребна железария, ножове	84 758	101 083	139 813	153 423
Седла и сарашки изделия	12 339	15 587	35 947	19 498
Машини, парни двигатели и други.....	156 028	313 461	170 959	179 255
Плоско желязо, болтове и железни пръти (без релсо- ва стомана)	306 201	228 838	166 321	172 725
Релсова стомана	—	272 812	475 413	578 749
Ковано желязо (без релсова стомана)	266 355	217 484	192 711	242 213
Мед — необработена.....	62 928	34 139	9 018	51 690
Ламарива и гвозден	144 218	228 325	318 381	205 213
Сол	23 995	91 119	21 849	4 468
Канцеларски стоки.....	66 495	19 968	86 425	89 711
Вълнени платове	96 045	166 509	202 070	174 826
Всичко.....	4 634 304	5 571 006	7 905 760	9 964 955

Ако припомним, че около 16 години, от 1840 до 1856 г., британската експортна търговия с Индия беше обикновено неизменна, при все че от време на време търпеше както малко увеличение, така и забележимо спадане под средната цифра от 8 000 000 л. ст., човек остава твърде изненадан от обстоятелството, че тази неизменна търговия се е удвоила за краткото време от две години и че неочакваното увеличение е станало по време на една изтребителна поробителска война³⁰⁴. Въпросът, дали това разширение се дължи само на временни обстоятелства или на действително развитие на индийското търсене, става особено интересен във връзка със сегашната финансова конюнктура в Индия, която принуждава британското правителство да моли парламента за разрешение да сключи нов индийски заем в Лондон и която кара същевременно дори лондонския „Times“ да постави на обсъждане

въпроса: няма ли да е в края на краищата по-добре за Англия да се задоволи с трите стари провинции и да върне останалата територия от полуострова на местните владетели.

При оскъдения материал, с който разполагаме, не е възможно да се направи окончателна преценка за действителния характер на внезапното разширяване на британската експортна търговия с Индия, но всички известни нам данни ни насочват към мнението, че временни обстоятелства са, така да се каже, раздули тази търговия над органическите ѝ размери. Преди всичко ние не можем да открием каквото и да е особено движение в британския внос от Индия, което би могло да доведе до увеличаване на износа за тази страна. Наистина имаше увеличение на вноса на някои стоки, но той почти се уравнисяваше от намалението на вноса на други стоки; общо взето колебанията в индийския износ са твърде слаби, за да обяснят така или иначе внезапните изменения на вноса в тази страна. Разбира се, гражданската война можеше да помогне на англичаните да проучат провинциите, които бяха преди слабо известни, и войникът можеше по такъв начин да разчисти пътя за търговеца. Освен това през последните години в Индия се внасяше усилено и там се натрупа сребро, и дори индиецът, малко разтревожен от току-що преживените вълнуващи сцени, можеше, изглежда, да действа, въпреки манията си да трупа, и да започне да се освобождава в известна степен от своето сребро, вместо да го заравя. Все пак нямаме основания да придаваме твърде голямо значение на подобни хипотези, толкова повече, че, от друга страна, бие на очи несъмненият факт за извънредните правителствени разходи — на сума около 14 000 000 л. ст. годишно. Макар подобно положение да обяснява достатъчно внезапното увеличение на английската експортна търговия с Индия, едва ли може да се смята, че то предвещава дълготрайност на това ново движение. Най-трайният негов резултат ще бъде вероятно пълното унищожаване на националната индийска промишленост, защото, както читателят трябва да е видял от последната таблица, увеличението на британския износ в Индия се дължи главно на нахлуването на британски памучни тъкани и памучна прежда. Извънредното разширение на продажбите на Манчестер също може да е допринесло до известна степен за набъбването на цифрите в таблицата за британския износ.

Написано от К. Маркс около 5 август
1859 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5717, 19 август 1859 г.,
като ввводна

Печата се по текста на вестника
Превод от английски

К. МАРКС

ЛУИ НАПОЛЕОН И ИТАЛИЯ

Всеки ден хвърля нова светлина върху думите и делата на Наполеон III в Италия и ни помага да видим какво разбира той под свобода „от Алпите до Адриатика“. За него самия войната беше само втора френска експедиция в Рим, наистина във всяко отношение по-голяма, но без да се различава по мотиви и резултати от онази „републиканска“ акция³⁰⁵. След като „спаси“ Франция от една европейска война, като склучи мира във Вилафранка, същият този „освободител“ се готви сега „да спаси“ италианското общество, като принудително върне на власт владетелите, които една дума на господаря на Тюйлери беше лишила от власт, и като смаже със сила народното движение в Централна Италия и Папската област. Докато в британския печат изобилствуваха неопределени предположения и *op dit** за вероятни изменения на условията на Вилафранкския договор на Цюрихската конференция, докато лорд Джон Ръсел с присъщата му неоправима непредпазливост, която накара лорд Палмерстън да му повери портфейла на министър на външните работи, сметна, че има право да заяви в тържествена декларация в камарата на общините, че Бонапарт ще се въздържи да постави своите шикове на разположение на свалените владетели, във „Wiener Zeitung“ от 8 август се появи следното напечатано на първа страница официално съобщение:

„Конференцията в Цюрих трябва да се свика скоро, за да склучи окончателен мир, за главните условия на който се споразумяха във Вилафранка.

* — слухове. *Ред.*

Всеки, който вземе под внимание очевидното значение на конференцията, трудно ще разбере как не само чуждият, но и австрийският печат се осмели да изрази съмнение във връзка с осъществяването или осъществимостта на условията на Вилафранкския договор. Изпълнението на предварителните мирни условия, подписани собственоръчно от двамата императори, е гарантирано с тържествени обещания и с властта на двамата монарси.“

Това е казано на ясен език. От една страна, имаше напразните протести на измамените италианци, от друга страна — „*Sic volo sic jubeo*“³⁰⁶ на Франц Йосиф и Луи Бонапарт, подкрепено с щикове, набраздени оръдия и други „*armes de précision*“*. Ако италианските патриоти не искат да се поддават на сладникавите увещания, те трябва да отстъпят пред грубата сила. Те нямат друг избор, въпреки противоположното твърдение на лорд Ръсел, който е бил може би съвсем искрен, тъй като му приписват това твърдение, за да могат с негова помощ да се отърват временно от британския парламент, докато смажат Италия под желязната пета на съюзните деспоти. Що се отнася до светската власт на папата в Папската област, Луи Наполеон, без дори да изчака края на войната, заяви, че тя ще бъде запазена. Условието на предварителния договор от Вилафранка предвиждат да бъдат възстановени австрийските владетели в Тоскана и Модена. Връщането на Пармската херцогиня на власт не се съдържа в тези условия, тъй като Франц Йосиф искаше да отмъсти на тази принцеса за открития ѝ отказ да свърже съдбата си със съдбата на Австрия, но с присъщото му великодушие Луи Наполеон се съгласи снизходително да изслуша смирените молби на тази *Donna egnante*** . Чрез Валевски той даде честна дума на г-н Сен-Мон, испански посланик в Париж, както и пълномощник на херцогинята, че тя ще бъде възстановена на трона, като по размери територията на херцогството ѝ ще остане предишната, може би с единствено изключение — крепостта Пиаченца, която трябва да бъде предадена на Виктор Емануил, ако той се държи добре на конференцията в Цюрих. Този парвеню не само се блаженеше безкрайно от идеята да играе ролята на покровител на сестрата на Бурбоните, но той мислеше също, че най-после е попаднал на сигурно средство да спечели разположението на Сен-Жерменското предградие³⁰⁷, което отхвърляше досега с презрение неговите подмазвания и проявяваше високомерна сдържаност по отношение на него.

Но как можеше „освободителят на националностите“ да стане мисионер на „законността и реда“, спасител на „съществуващото“

* — „набраздени оръжия“. *Ред.*

** — странствуваща дама. *Ред.*

общество“? Как да си присвои успешно тази по-малко поетична роля? Това беше стремително движение по наклонена плоскост. Предизвикването и поддържането на неувереност сред обществеността по отношение на истинското значение на предварителните условия на Вилафранкския договор, поощряването както на дивите слухове, така и на разумните предположения имаха явно за цел да подготвят постепенно Европа за най-лошото. Лорд Палмерстън, който мрази Австрия и не крие любовта си към Италия и който, както е известно, е доверено лице на Наполеон III, поддържаше героя от декември по тази хлъзгава почва. Палмерстън, който събори правителството на Дерби, като се възползува от симпатиите му към Австрия, се съгласи очевидно да гарантира пред цяла Европа и особено пред Италия честните намерения на своя августейши съюзник Наполеон III. По такъв начин той отстрани преспокойно парламента, а може би дори го разпусна, като го заблуди съзнателно. Недвусмислената му декларация, че Англия не е решила още дали да участва или да не участва в европейския конгрес (последният ще санкционира вероятно решенията на Цюрихската конференция и като разпредели по такъв начин отговорността между всички европейски сили, ще облекчи тежестта на омразата, която би лежала в противен случай само върху раменете на Наполеон), се опровергава от пруските вестници, които публикуваха полуофициално съобщение, в което се твърди, че Англия и Русия са се обърнали заедно към берлинския двор с предложение да участвуват в този европейски конгрес.

Втората стъпка на Наполеон, която той направи едва след като утихна малко трескавото възбуждение сред общественото мнение, беше по отношение на Сардинското кралство. Той се помъчи да склони Виктор Емануил да свърши тази работа вместо него, което не беше така лесно да се постигне. Изглеждаше, че Виктор Емануил е получил всичко, което Австрия и нейните васали загубиха. Фактически, макар и не още по титла, той стана държавен глава на Централна Италия и Папската област, чието население навсякъде призна неговата династия, ако не от любов към Пиемонт, то от омраза към Австрия. Първото искане, което френският поборник за свобода предяви на новия си васал, беше той да се откаже от официалното ръководство на народното движение. Това Виктор Емануил не можеше да му откаже. Той заповяда на сардинските пълномощници да напуснат херцогствата и Папската област и отзова Бонкампани от Флоренция, Масимо д'Адзелйо от Романия и Фарини (най-малкото като официален пълномощник) от Модена³⁰³.

Но коронованият „освободител“ все още не беше удовлетворен. Предишният му опит във Франция му даваше достатъчно основания, за да стигне до извода, че при съответно ръководство гласуването на народа е най-доброто средство в света, с помощта на което може да се установи деспотизъм върху здрава и прилична основа. Затова поискаха от сардинския крал така да въздействува върху гласуването на народа във въстаналите провинции, че да се създаде впечатление като че ли властта на князете в тези провинции е възстановена по волята на народа. Разбира се, Виктор Емануил отказваше и да чуе за едно искане, чието изпълнение сигурно би погубило завинаги бъдещето на италианската свобода и би превърнало възгласите „evviva!“* в проклинащо стенание из целия полуостров. Както казват, Виктор Емануил отговорил на френския съблазнител граф де Резе със следните думи:

„Уважаеми господине, аз съм преди всичко италиански владетел. Не бравяйте това обстоятелство. Интересите на Италия имат за мен по-голямо значение от интересите на Европа, за които благоволихте да наемкнете. Не мога да поддържам с авторитета на своето име възстановяването на свалените владетели, това не ще сторя. И без това бях вече прекалено снизходителен, когато предоставих събитията на собствения им ход.“

Казват дори, че великодушният крал прибавил и следните думи:

„Ако бъде взето решение за въоръжена намеса, ще има да чуете още за мен. Що се отнася до конфедерацията, моите интереси и чест еднакво ме карат да ѝ се противопоставим и затова ще се боря против нея докрай.“

Скоро след като този отговор бил предаден в Париж, се появи знаменитата статия на Гранје де Касаняк за неблагодарността на италианците³⁰⁹, която съдържа зловещ намек, че ако могъщата ръка на един покровител бъде отдръпната, австрийският орел ще се настани скоро на фасадата на кралския дворец в Торино. Виктор Емануил беше незабавно уведомен, че ще получи Пиаченца, ако се държи добре, и че степената на влиянието на италианските владетели в предлаганата конфедерация все още се обсъжда. Окончателен удар му беше нанесен с обсъждането на въпроса за националната принадлежност на жителите на Савоя; при това беше дадено да се разбере, че след като Бонапарт помогне на Виктор Емануил да освободи Италия от австрийско иго, последният едва ли ще може да откаже да освободи Савоя от сардинско иго. Скоро тези заплахи придобиха осезаема форма във възлението, което започна внезапно по сигнал от Париж във феодалните и католическите кръгове на Савоя.

* — „да живее!“ *Ред.*

„Савойците“ — възкликна един парижки вестник — „се умориха да харчат парите си и да проливат кръвта на синовете си за делото на Италия.“

За Виктор Емануил това беше силен *argumentum ad hominem*^{*}, и ако той не се зае непосредствено с поставената пред него задача, има известно основание да се опасяваме, че най-малкото е обещал да подготви пътя за въоръжена намеса на Франция. Ако може да се вярва на съобщението, получено с телеграма от Парма с дата 9 август и което гласи, че „пиемонтците бяха прогонени от града и бе провъзгласена червена република, а богатшите и приятелите на реда се спасяват с бягство“, то е твърде знаменателно за бъдещето. Както и да е, независимо дали е истинско или лъжливо, това съобщение може да се приеме от „спасителя на реда и собствеността“ като сигнал за намеса, да отпрати своите зурави против „непоправимите анархисти“ и да разчисти пътя за връщане на владетелите. Един от тях, синът на великия херцог на Тоскана, отрекъл се в негова полза**, бе вече „приет сърдечно“ в Тюйлери. А упътилите се за родината френски войски получиха заповед да останат в Италия. И така скоро ще изчезнат препятствията по пътя към успешните преговори в Цюрих.

Написано от К. Маркс в средата
на юли 1859 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5725, 29 август 1859 г.
като уводна

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

1859

1859

1859

1859

1859

* — довод, предназначен за дадено лице; доказателство, което се привежда не въз основа на обективни данни, а съгласно чувствата на убеждавания. *Ред.*

** — Леополд II и Фердинанд IV. *Ред.*

К. МАРКС

ПОЛИТИЧЕСКИ ПРЕГЛЕД

Лондон. Стачката на строителните работници, или по-точно казано обявеният от предприемачите lock-out*, продължава³¹⁰, без враждуващите страни да са изменили що-годе съществено своите позиции. Във вторник се състоя съвещание на работническите делегати, на което присъствуваха и пълномощници на други професии; на съвещанието беше единодушно решено да не се постъпва на работа при работодател, който иска обещание да не се членува в „дружеството“. Същевременно в кръжмата „Свободният зидар“ се състоя събрание на „обединените“ работодатели, на което не беше допуснат нито един кореспондент. Както стана известно по-късно, тези страхуващи се от публичност господари след бурно съвещание се споразумели нито един от членовете на асоциацията да не отваря предприятието си дотогава, докато строителните работници не се откажат официално от своето „дружество“ и докато „работниците на г-н Тролоп не прекратят стачката си“. Последната точка сигурно ще бъде скоро уредена, тъй като г-н Тролоп неотдавна започна преговори с работниците и ги уверяваше най-сериозно, че отправените срещу него обвинения (уволняване на работник, който му връчил петицията за деветчасов работен ден и т. н.) почивали на недоразумение. Що се отнася до другото условие, „локаутираните“ не ще се съгласят в никакъв случай с него, освен ако крайната нужда ги принуди да сторят това. Те чувствуват, че да се откажат от „дружеството“, да се откажат от всякаква организация би означавало за тях да

* — локаут. Ред.

се превърнат в истински крепостници на капиталистите и да загубят онай малка независимост, която има още съвременният пролетарий. Безпощадната непреклонност на работодателите, които претендират за такава власт над своите „работни ръце“, каквато американските плантатори имат над своите роби, беше осъдена дори от известна част от буржоазните журналисти. Ние, разбира се, нямаме никакво основание да сме недоволни от работодателите: нека правят всичко, което могат, за да задълбочават и без това достатъчно дълбоката пропаст между труда и капитала и да засилват концентрираната, съзнателна класова омраза, която е най-сигурният залог за един социален преврат.

В Лондон има общо над 1 000 строителни предприятия. От тях са затворени само 88, но затова пък най-големите. Броят на lock-outs (уволнените работници) достига 19 000—20 000, а не 40 000, както се твърдеше отначало. В „дружеството“ се получават щедри ларични пожертвувания от всички краища на страната, но работниците, които нямат хляб, отказваха досега да приемат подкрепа. Слава на смелите! Нима буржоата, ръководени от *своите* класови интереси, са способни на подобна саможертва?

През последните дни на сесията, която завърши в събота, камарата на общините се занимаваше почти изключително с изборни скандали, които като гъби след дъжд покриха самите стени на сградата на парламента. Това ужасяващо зловоние на корупцията прекрасно хармонираше с ароматите на Темза и би трябвало да предизвика повръщане у уважаемите членове на камарата, ако те не бяха свикнали с такива неща. Касаеше се ту за лица, които открито (именно *това* беше тяхното престъпление) продавали и купували стада от британски избиратели като овчи стада, ту за някакъв бедняк, който доброволно се отказал от своето скъпо заплатено място, тъй като не можел да го защити срещу една петиция против избирането му; това би му струвало най-малко 3 000 фунта стерлинги. Но да оставим всичко това. Защо да се ровим в калта? Ще добавим само, че почти всички членове на камарата, уличени в подкупи, принадлежат към „либералната“ партия³¹¹.

Едва ли заслужава да се споменава за тронното слово. Това е официален документ, който не казва абсолютно нищо. Относно проектирания европейски конгрес в тронното слово се казва, че нейно величество не била още стигнала до определено решение. Това е лъжа. Непосредствено след сключването на Вилафранкския мир лорд Палмерстон заяви на руското правителство, че е готов да изпрати представители на конгреса, *чието свикване беше предложено от Русия*. Така че още преди четири седмици той „стигна до определено решение“.

Париж. Ще спестим на нашите читатели описанието на парижките празненства в чест на победата. Въпреки сложните машинации, пуснати в ход, за да накарат хората да забравят поражението във Вилафранка, да отклонят вниманието на парижкото население и да изтръгнат от гърлото на подкупени лица на здравици, лично императорът бил толкова малко доволен от оказания му прием, че дори се реши на отчаяна стъпка — да обяви амнистия, от която усилено го убеждаваха да се откаже „декемврийските“ му съветници. Парижкият печат също получи амнистия, всички „предупреждения“ са отменени³¹².

От *Берлин* никакви новини, освен старите празни фрази и прогължаването на безнадеждната агитация за реформиране на Германския съюз под хегемонията на Пруссия. Както се вижда от следните съобщения, сливането на Готската партия с демократите е вече свършен факт. Състоянието на краля* не се подобрява.

В *Айзенах* се състоя на 14 август ново събрание на „германските патриоти“, за да бъдат провъзгласени с височайше благоволение *възгледите на Готската партия* като единствено спасително средство³¹³. От знаменитостите, участвували в събранието, ще споменем: г-н фон Бенигсен от ХанOVER, Цабел от Берлин (ти знаеш ли кой си?), Зигел, редактор на „Sächsische Konstitutionelle Zeitung“³¹⁴, Титус от Бамберг, Шулце от Делич и т. н. От само себе си се разбира, че предложената от новообразуваната германска партия програма включва реформа на Съюза, пруска хегемония, отменяване на решенията на Бундестага против печата и правото на съюзяване и т. н. Най-после предвижда се следващият конгрес да бъде свикан във *Франкфурт*, вероятно за да бъде по-близо до катедралата св. Павел³¹⁵.

От *ХанOVER* пък съобщават, че с цел да конкурира своите прусофилствуващи патриоти, против които то взема и полицейски мерки, местното правителство отново е повдигнало шлезвиг-холщайнския въпрос.

Написано от К. Маркс около 19 август 1859 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от немски

Напечатано във вестник „Das Volk“, бр. 16, 20 август 1859 г.

* — Фридрих-Вилхелм IV. Ред.

К. МАРКС

НАСЕЛЕНИЕ, ПРЕСТЪПНОСТ И ПАУПЕРИЗЪМ

Лондон, 23 август 1859 г.

По време на последната сесия на парламента, на двете камари беше представена една Синя книга, озаглавена „Кратък статистически преглед на Обединеното кралство за всяка от последните 15 години от 1844 до 1858 година“³¹⁶. Колкото и сухи да изглеждат тези цифри, подредени в тесните колонки на един официално отпечатан документ, в действителност те дават по-ценен материал за историята на общото развитие на нацията от пълни с риторически нелепости и политически клюки томове. Първото, което привлича вниманието ни, са таблиците за числеността на населението; но колкото и странно да е, липсват напълно за 15 години цифри за движението на населението на Ирландия. Шотландските таблици показват незначителни колебания в числеността на населението, и на тях не ще се спираме. Следните цифри показват движението на населението в Англия и Уелс:

Години	Брой на населението	Брой на родените	Брой на умрелите	Брой на браковете
1844	16 520 000	540 763	356 950	132 249
1845	17 721 000	543 521	349 366	143 743
1846	16 925 000	572 625	390 315	145 664
1847	17 132 000	539 965	423 304	135 845
1848	17 340 000	563 059	399 800	138 230
1849	17 552 000	578 169	440 853	141 883
1850	17 766 000	593 422	368 986	152 788

Продължение

Години	Брой на Населението	Брой на родените	Брой на умрелите	Брой на браковете
1851	17 983 000	615 865	395 174	154 206
1852	18 205 000	624 171	407 938	258 439
1853	18 403 000	612 391	421 097	164 520
1854	18 618 000	634 506	438 239	159 349
1855	18 787 000	635 123	426 242	151 774
1856	19 045 000	657 704	391 369	159 262
1857	19 305 000	663 071	419 815	159 097
1858	19 523 000	655 627	450 018	154 500

Наред с тази таблица за населението даваме цифри за престъпността и пауперизма в Англия и Уелс:

Години	Дадени под съд			Осъдени
	мъже	женн	общо	
1844	21 549	4 993	26 542	18 919
1845	19 341	4 962	24 303	17 402
1846	19 850	5 257	25 107	18 144
1847	22 903	5 930	28 833	21 542
1848	24 586	5 763	30 349	22 900
1849	22 415	5 401	27 816	21 001
1850	21 548	5 265	26 813	20 537
1851	22 391	5 569	27 960	21 579
1852	21 885	5 625	27 510	21 304
1853	20 879	6 178	27 057	20 756
1854	22 723	6 636	29 359	28 047
1855	19 890	6 082	25 972	19 971
1856	15 425	4 012	19 437	14 734
1857	15 970	4 299	20 269	15 307
1858	13 865	3 990	17 855	13 246

Таблицата, която показва броя на пауперите (с изключение на скитащите паупери), които получават помощ от различни организации и енории, подчинени на попечителските съвети в Англия и Уелс, започва от 1849 г.

Години	Общ брой на пауперите	Години	Общ брой на пауперите
1849	934 419	1854	818 337
1850	920 543	1855	851 369
1851	860 893	1856	877 767
1852	834 424	1857	843 806
1853	798 822	1858	908 186

Като сравним тези три таблици за движението на населението, престъпността и пауперизма, намираме, че от 1844 до 1854 г. престъпността е растяла по-бързо от населението, докато цифрите за пауперизма от 1849 до 1858 г. са почти неизменни, въпреки че през този период са станали огромни промени в британското общество. Десетилетието от 1849 до 1858 г. е ознаменувано от три големи събития, които ни дават възможност да сравняваме този период с най-бляскавите епохи на XVI век. Отменени бяха законите за зърнените храни, открити бяха златните залежи³¹⁷, емиграцията взе огромни размери. Имаше и други обстоятелства, които дадоха нов тласък на развитието на промишлеността и търговията. Европа премина от революционни сътресения към промишлена треска. Завоюването на Пенджаб³¹⁸, руската война и войните в Азия отвориха път към пазари, почти неизвестни дотогава. Най-последно вносът на британски произведения в Съединените щати стигна такива размери, за каквито преди десет години не можеше и да се помисли. Целият световен пазар се разшири и изглежда удвои или утрои поглъщателната си способност. И въпреки това неизменната цифра от почти един милион паупери в Англия се намали през това паметно десетилетие само с 26 233 души, а ако сравним годините 1853 и 1858, тя дори се е увеличила със 109 364.

Следователно има нещо гнило в самата сърцевина на една такава социална система, която увеличава богатството си, но не намалява бедността, и при която престъпността расте по-бързо, отколкото броят на населението. Наистина, ако сравним 1855 г. с предишните години, очевидно между 1855 и 1858 г. престъпността се е намалила значително. Общият брой на дадените през 1854 г. под съд лица е бил 29 359, а през 1858 г. той се е намалил на 17 855; броят на осъдените за престъпления също намалва значително, макар и не в същото съотношение. Обаче това привидно намаление на престъпността след 1854 г. трябва да се припише изключително на някои технически промени в британското съдопроизводство: първо, на закона за малолетните правонарушители³¹⁹ и, второ, на действието на закона от 1855 г. за наказателното съдопроизводство, който даде право на полицейските съдии да издават краткосрочни присъди, в случай че арестуваните се съгласят да бъдат съдени от тях. Обикновено нарушението на закона е резултат на икономически фактори, които не зависят от законодателя; но както показва приложението на закона за малолетните правонарушители, от официалното общество зависи до известна степен квалифицирането на някои нарушения на установените от него закони като престъпления или само като про-

стъпки. Тази разлика в терминологията далеч не е без значение. тъй като тя решава хиляди човешки съдби и определя нравствената физиономия на обществото. Самò по себе си правото не сá мо може да наказва престъплението, но и да го изфабрикува, като особено в ръцете на професионален юрист законът може да действува в това направление. Така например, както справедливо отбелязва един виден историк, през средните векове католическото духовенство, поради мрачния си възглед върху човешката природа, който то, благодарение на влиянието си, внесе в наказателното законодателство, е предизвикало повече престъпления, отколкото е опостылило грехове.

Колкото и странно да е, но Ирландия е единствената част от Обединеното кралство, в която престъпността намаля значително, приблизително с 50 и дори 75%. Как да се съгласува този факт с разпространеното в Англия мнение, според което не лошото британско управление, а ирландският характер е виновен за простъпките на ирландците! При това не някакво действие на британските управници, а чисто и просто последиците от глад, масова емиграция и общо стечение на обстоятелствата, благоприятстващи търсенето на ирландска работна ръка — ето на какво се дължи тази щастлива промяна в ирландския характер. Както и да е, смисълът на следната таблица е съвсем ясен.

I. Престъпност в Ирландия

Години	Далени под съд			Осъдени
	мъже	жени	общо	
1844	14 799	4 649	19 448	8 042
1845	12 807	3 889	16 696	7 101
1846	14 204	4 283	18 492	8 639
1847	23 552	7 657	31 209	15 233
1848	28 765	9 757	38 522	18 206
1849	31 340	10 649	41 989	21 202
1850	22 682	3 644	31 326	17 108
1851	17 337	7 347	24 684	14 377
1852	12 444	5 234	17 678	10 454
1853	10 260	4 884	15 144	8 714
1854	7 937	3 851	11 788	7 051
1855	6 019	2 993	9 012	5 220
1856	5 097	2 002	7 099	4 024
1857	5 458	1 752	7 210	3 925
1858	4 708	1 600	6 308	3 350

II. Брой на пауперите в Ирландия

Години	Брой на енорите	Брой на пауперите	Години	Брой на енорите	Брой на пауперите
1849	880	82 357	1854	883	78 929
1850	880	79 031	1855	883	79 887
1851	881	76 906	1856	883	79 973
1852	882	75 111	1857	883	79 217
1853	882	75 437	1858	883	79 199

За съжаление в статистическите таблици за емиграцията липсват сведения за различните части на Обединеното кралство, както и не се посочва процентът на емиграцията от всяка отделна част спрямо общите цифри. От таблицата в този ѝ вид може да се заключи, че между 1844 и 1847 г. емиграцията в британските колонии на Северна Америка е била близка по размери до емиграцията в Съединените щати, ако не и по-голяма от нея. Но след 1848 г. емиграцията в британска Северна Америка започва да се превръща в прост придатък към емиграцията в Съединените щати. От друга страна, за 15 години, от 1844 до 1858 г., се увеличи значително британската емиграция в Австралия и Нова Зеландия. Докато емиграцията в северноамериканските колонии достига кулминационната си точка през 1847 г., а в Съединените щати — през 1851 г., емиграцията в Австралия и Нова Зеландия достига най-високата си точка през 1853 година. От този момент до 1858 г. спада непрекъснато броят на емигриращите, които в 1853 г. са били 368 784, а през 1858 г. — 113 972, или намаление с повече от 75%. Ето и споменатата по-горе таблица:

Брой на емигрантите от Обединеното кралство в различни страни

Години	В северноамериканските колонии	В Съединените щати	В Австралия и Нова Зеландия	В други страни	Общо
1844	22 924	43 660	2 229	1 873	70 686
1845	31 803	58 538	830	2 380	93 551
1846	43 439	82 239	2 347	1 826	129 851
1847	109 680	142 154	4 949	1 487	258 270
1848	31 065	188 237	23 904	4 887	248 093
1849	41 367	219 450	32 191	6 490	299 498
1850	32 981	223 078	16 037	8 773	280 869
1851	42 605	267 357	21 532	4 472	335 966
1852	32 873	244 261	87 881	3 749	368 764

Продължение

Години	В северно-американските колонии	В Съединените щати	В Австралия и Нова Зеландия	В други страни	Общо
1853	34 552	230 885	61 401	3 129	329 967
1854	43 761	193 065	83 237	3 366	323 429
1855	17 966	103 414	52 309	3 118	176 807
1856	16 378	111 837	44 581	3 755	176 554
1857	21 001	126 905	61 248	3 721	212 875
1858	9 704	59 716	39 295	5 257	113 972

Написано от К. Маркс на 23 август 1859 г.

Печата се по текста на вестника
Превод от английски

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5741, 16 септември 1859 г.

К. МАРКС

ФАБРИЧНА ПРОМИШЛЕНОСТ И ТЪРГОВИЯ

Лондон, 5 септември 1859 г.

След като разгледахме в една предишна статия движението на населението на Обединеното кралство, нека видим сега динамиката на производството. В следващата таблица цифрите за износа са дадени по години, като се започне от 1844 г., а цифрите за вноса започват от 1854 година. Това несъответствие се дължи на обстоятелството, че изчислената реална стойност на вноса не е проверявана официално преди 1854 г.

А. ИЗНОС

Обща обявена реална стойност на изнесените от Обединеното кралство британски и ирландски произведения

Години	л. ст.	Години	л. ст.
1844	58 534 705	1852	78 076 854
1845	60 111 082	1853	98 933 781
1846	57 786 876	1854	97 184 726
1847	58 842 377	1855	95 688 0*5
1848	52 849 445	1856	115 826 948
1849	53 596 025	1857	122 066 107
1850	71 367 885	1858	116 614 330
1851	74 448 722		

Б. ВНОС

Обща изчислена реална стойност на стоките, внесени в Обединеното кралство

Години	л. ст.	Години	л. ст.
1854	152 389 053	1857	187 844 441
1855	14 542 850	1858	163 795 803
1856	172 544 154		

От първата таблица се вижда, че износът, и следователно производството са се увеличили повече от два пъти между 1844 и 1857 г., докато населението, както показват цифрите, които дадох в предишната си статия, се е увеличило през същото това време едва с 18%. Това е интересен отговор на доктрината на синекюра поп Малтус. Нещо повече, таблица А илюстрира един от законите на производството, който може да бъде доказан с математическа точност, като се сравнят данните за британския внос от 1797 година насам. Този закон се заключава в следното: ако вследствие на свръхпроизводство и прекомерна спекула се стигна до криза, все пак производителните сили на страната и поглъщателната способност на световния пазар се разшириха междуременно до такава степен, че те само временно падат под достигнатата най-висока точка, и след известни колебания, които продължават няколко години, производственото равнище, достигнато в най-високата точка на процъфтяването при един период на търговския цикъл, става изходно положение за следващия период. Така през 1845 г. бе достигнато най-високото през целия търговски цикъл 1837—1847 година равнище в развитието на производителните сили. През 1846 г. започва обратно движение; през 1847 г. става катастрофа, последиците от която се проявяват напълно едва през 1848 г., когато износът пада дори под равнището на 1844 година. Но през 1849 г. равнището на 1845 г. — годината на най-голямото процъфтяване през предходния цикъл — не само се възстановява, но е и надминато с 3 милиона, и сега тази година бележи равнището, до което износът никога вече не ще падне през новия цикъл. Новата най-висока точка е достигната през 1857 г., годината на кризата, пристъпите на която намират израз в намаляването на износа през 1858 година. Но през 1859 г. най-високото равнище от периода 1847—1857 г. става вече изходна точка на нов търговски цикъл — точка, до която производителните сили вероятно не ще спаднат отново.

Като сравним таблиците А и Б, виждаме, че британският износ изостава значително от британския внос и че тази диспропорция расте точно така системно, както и размерът на износа. Това явление беше тълкувано от някои английски автори така, като че ли нещастните британци задлъжняват към други страни, или продават евтино, а купуват скъпо, и по такъв начин подаряват на останалия свят част от продукцията на своята промишленост. Всъщност работата е там, че Великобритания получава известни доходи под формата на внос от други страни, без сама да дава нещо равностойно в замяна, какъвто е случаят със събираната под различни форми индийска дан и с получаването на други

доходи под формата на проценти върху капитала, даден в заем в миналото. Поради това растящата диспропорция между британския внос и износ доказва само, че по отношение на световния пазар Англия развива функцията си на заемодател още по-бързо, отколкото функцията си на фабрикант и търговец.

Четири от вносните пера привличат внимание: благородни метали, зърнени храни, памук и вълна. В миналото динамиката на британския внос и износ на благородни метали е разяснявана неведнаж в „New-York Daily Tribune“; така по време на последната търговска криза вестникът доказва въз основа на официални данни, че сумата на намиращите се в обръщение банкноти на Английската банка по-скоро се е намалила, отколкото увеличила след започналата експлоатация на новите златни залежи³²⁰. Затова не ще се връщаме към тази тема, а ще се ограничим да констатираме един факт, който, доколкото ни е известно, не е още отбелязан от английски автори. За количеството метални монети, намиращи се в обръщение в една страна, може да се направят достатъчно достоверни заключения въз основа на дейността на националния монетен двор. И така, с цел да изясним динамиката на металните пари в обръщение във Великобритания по време на експлоатирането на калифорнийските и австралийските златни залежи, поместваме по-долу таблица, която показва количеството метални монети, сечени в кралския монетен двор:

*Количество златни, сребърни и медни монети,
сечени в кралския монетен двор
(в лири стерлинги)*

Години	Злато	Сребро	Мед	Общо
1844	3 563 949	626 670	7 246	4 197 865
1845	4 244 608	647 658	6 944	4 899 210
1846	4 334 911	559 548	6 496	4 900 955
1847	5 158 440	125 730	8 960	5 293 130
1848	2 451 999	35 442	2 688	2 490 129
1849	2 177 955	119 592	1 792	2 299 339
1850	1 491 836	129 096	448	1 621 380
1851	4 400 411	87 868	3 584	4 491 863
1852	8 742 270	189 596	4 312	8 936 178
1853	11 952 591	701 544	10 190	12 664 325

Продължение

Години	Злато	Сребро	Мед	Общо
1854	4 152 183	140 480	61 538	4 354 201
1855	9 008 663	195 510	41 091	9 245 264
1856	6 002 114	462 528	11 418	6 476 060
1857	4 859 860	373 230	6 720	5 239 810
1858	1 231 023	445 896	13 440	1 690 359

Ще сравняваме сборовете, тъй като на сребърните и медните монети трябва да гледаме като на обикновени знаци, които заменят златните монети, така че когато се преценява общото движение на металните монети в обръщение, е съвсем безразлично дали самата златна монета се е намирала в обръщение или нейни дробни части са били представени от метални знаци.

Петнадесетте години, които горната таблица обхваща, може да бъдат разделени на два почти равни периода; през първия период не се чувства въздействието на новите златодобиващи страни върху Великобритания, докато вторият се характеризира с бърз приток на злато от нови източници. Първия период датираме от 1844 до 1850 г., а втория — от 1851 до 1858 година; 1851 г. е забележителна с това, че през тази година започва влиянието на златните мини в Нов Южен Уелс и Виктория, както и с огромното разширяване на притока на калифорнийско злато, което от 11 700 л. ст. през 1848 г., 1 600 000 л. ст. през 1849 г., 5 000 000 л. ст. през 1850 г. стигна 8 250 300 л. ст. през 1851 година. Като съберем количеството метал, превърнат в монети през периода 1844—1850 г., от една страна, и през периода 1851—1858 г., от друга, и като изчислим след това средната годишна цифра за всеки период, ще намерим, че през първите седем години са сечени средно годишно монети за 3 643 144 л. ст., а през последните осем години — за 7 137 782 лири стерлинги. Така по време на експлоатирането на новите златни източници обръщението на метални пари във Великобритания се е увеличило с почти 100%. Без съмнение това доказва влиянието на Калифорния и Австралия върху развитието на вътрешната британска търговия, но би било съвсем неправилно да заключим, че обръщението на металните пари се е увеличило непосредствено под действието на притока на ново злато. Сравняването на отделните години от двата периода преди и след откриването на златото доказва обратното. Така например през 1854 г. сеченето на монети пада под равнището на 1845 и 1846 г., а през 1858 г. то пада значително под

равнището на 1844 година. Следователно златната маса, която е постъпвала в обръщение под формата на монети, не се е определяла от вноса на злато на кюлчета. Но обикновено по-голямата част от внесеното злато се е поглъщала от вътрешното обръщение през втория период, тъй като общо взето търговската и промишлената дейност се е разширила; това разширение обаче може да се припише в значителна степен на въздействието на новите златодобиващи страни.

Написано от К. Маркс на 5 септември 1859 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5747, 23 септември 1859 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

КОШУТ И ЛУИ НАПОЛЕОН

Лондон, 5 септември 1859 г.

Читателите помнят вероятно, че преди около една година направих в „Тribune“ интересни разкрития за някой си Бандя, за неговата мисия в Черкезия и произлезлите от това раздори между унгарската и полската емиграция в Константинопол³²¹. Фактите, които изложих тогава, попаднаха по-късно в европейския печат, но въпреки това никой не се и опита да оспори точността им. Днес възнамерявам да привлека вниманието на вашите читатели към друга тайна глава от съвременната история. Имам предвид връзката между Кошут и Бонапарт. Не бива да се търпи повече такава положение, когато едни и същи хора получават с едната ръка пари от убицеца на Френската република, а с другата вдигат знамето на свободата, когато играят едновременно ролята и на мъченици, и на царедворци, когато, превърнали се в оръдие на жесток узурпатор, те все още искат да минават за представители на една потисната нация. Мисля, че сегашният момент е особено подходящ да публикувам отдавна известни на мен факти, защото Бонапарт и неговите съучастници, както и Кошут със своите привърженици се стараят еднакво да прикрият тази сделка, която не може да не компрометира единия пред монарсите, а другия — пред народите от целия свят.

Най-заслепените поклонници на г-н Кошут ще се съгласят, че каквито и да са другите му достойнства, за съжаление винаги му е липсвало едно важно качество — постоянство. През целия си живот той е приличал повече на импровизатор, който добива впечатления си от своята аудитория, отколкото на творческа личност, която слага върху света отпечатъка на собствените си оригинални

идеи. Това непостоянство на мисълта не можеше да не намери отражение в двойствеността на поведението му. Няколко факти могат да илюстрират правилността на това твърдение. В Кютахиа г-н Кошут влезе в близка liaison* с г-н Дейвид Уркарт и възприемайки веднага предразсъдъците на този романтичен шотландец, нарече без колебания Мадзини руски агент. Той се задължи официално да се държи настрана от Мадзини. Но едва пристигнал в Лондон, той образува триумвират с Мадзини и Ледрю Ролен³²². Британската общественост беше запозната с безспорните доказателства за тази двойна игра чрез преписката между Л. Кошут и Дейвид Уркарт, отпечатана от последния джентълмен в лондонския „Free Press“³²³. В първата реч, която г-н Кошут произнесе, слизайки на английския бряг, той нарече Палмерстън свой сърдечен приятел. Чрез един твърде известен член на парламента** Палмерстън съобщи на Кошут желанието си да го види у дома си. Кошут поиска британският министър-председател да го приеме като губернатор на Унгария, но, разбира се, това искане беше отхвърлено с презрение. От своя страна г-н Кошут даде на британската общественост да разбере чрез г-н Уркарт и други свои познати, че е отхвърлил поканата на Палмерстън, защото след като е проучил грижливо в Кютахиа Синята книга по унгарските въпроси³²⁴, се е убедил, че Палмерстън, този негов „сърдечен приятел“, е предал в тайно споразумение с петербургския двор „скъпата Унгария“. Когато през 1853 г. в Милано избухна подготвеното от Мадзини émeute***, по стените на къщите в този град се появи прокламация към унгарските войници, която ги призоваваше да застанат на страната на италианските въстаници; прокламацията беше подписана от Лайош Кошут³²⁵. Когато émeute завърши с неуспех, г-н Кошут побърза да обяви чрез лондонските вестници тази прокламация за фалшива, като публично dementi**** своя приятел Мадзини. Въпреки това твърдение прокламацията беше истинска и Мадзини бе действувал в съгласие с Кошут.

Действувайки съгласно установеното убеждение, че австрийската тирания може да бъде съборена само с обединените сили на Унгария и Италия, Мадзини се опитваше известно време да замени Кошут с някой по-надежден унгарски водач, но тъй като усилията му се разбиха в раздорите сред унгарската емиграция, той прости великодушно на своя ненадежден съюзник и се въздържа от разобличения, които биха унищожили престижа на Кошут в Англия.

* — връзка. *Ред.*

** — Дъдли Стюарт. *Ред.*

*** — въстание, бунт. *Ред.*

**** — изоблични в лъжа. *Ред.*

Ако вземем някои събития от по-близкото минало, мога да напомня на читателя, че през есента на 1858 г. г-н Кошут беше на турне в Шотландия, по време на което четеше лекции в различни градове и предупреждаваше тържествено британците против предателските кроежи на Луи Бонапарт. Да вземем например следната извадка от неговата лекция в Глазгоу на 20 ноември 1858 година:

„В една от лекциите си“ — заяви г-н Кошут — „вече говорих за отровата на националната омраза, която сега забърква Луи Бонапарт. С това не искам да кажа, че той обмисля нахлуване във вашата страна: без съмнение той би желал това, но както и лисицата в баснята, него не го съблязвява киселото грозде. Не съмсем отдавна Бонапарт предизвика недоумение у всички дипломати в света — с изключение може би само на господаря от С.-Петербург, на които вероятно е известна цялата тайна — с гигантските си приготовления в Шербур, за които отиваха и последните шилинги от изпразнената му хазна, приготовления, които той вършеше с такава бързина, като че ли съществуването му зависеше от спечелването на една мнута... Както и преди, Шербур е база, насочена само срещу Англия... Бонапарт замисля нов конфликт на Изток заедно с Русия. Той възнамерява в този конфликт да ограничи свободата на маневриране на английския флот, като прикове значителна част от него към вашите брегове, и в същото време да нанесе смъртоносен удар на вашите жизнени интереси на Изток... Нима Кримската война отговаряше по своите резултати на интересите на Великобритания и Турция? Влашко и Молдавия получиха конституция, изработена в канцелариите на тайната дипломатия, това проклетие на нашия век, конституция, скалъпена от Бонапарт при съдействието на Русия и Австрия, а всички те, няма що да се крие, са горещи приятели на народната свобода! В действителност тази конституция е не повече и не по-малко карт-бланш за Русия да хазайничи в Дунавските княжества... Не-що повече! Нима Бонапарт, скъпият съюзник, не изпрати свои офицери в Черна гора, за да обучават дивите планинци да си служат с винтовката? ... Той замисля сключването на нов Тилзитски договор, ако не е вече в джоба му.“

Така през есента на 1858 г. Кошут изобличаваше публично Бонапарт, своя сегашен скъп съюзник. Нещо повече. В началото на 1859 г., когато плановете на Бонапарт за италианския освободителен поход започнаха да приемат осезателна форма, същият този Кошут разобличаваше със силни изрази в Мадзиниевия „Pensiero ed Azione“ холандския мошеник и предупреждаваше всички истински републиканци — италианци, унгарци и дори германци — да не вадят кестените от огъня за този император-Квазимодо. С една дума, той повтаряше изказаното от Мадзини гледище в неговия манифест от 16 май*, към което се придържаше по време на похода на Бонапарт и което отново повтори тържествено в края на войната в друг манифест, прелечатан в „Tribune“.

И така, през януари 1859 г. Кошут не само виждаше прекрасно измамата на Бонапарт, но и направи всичко, което можеше, за да

* Виж този том, стр. 382—387. *Ред.*

разобличи тази измама пред целия свят. Той тласкаше усилено „либералния печат“ в тази посока, което изуми по-късно агентите на Бонапарт като „внезапен взрив“ на „антинаполеонов бяс“ и бе осъдено от тях като симптом на нездрава „симпатия към Австрия“. Но между януари и май 1859 г. стана някаква странна революция в чувствата и мислите на великия импровизатор. Този човек, който през есента на 1858 г. направи лекционно турне из Шотландия с цел да предупреди британците против кървавите кроежи на Бонапарт, предприе през май 1859 г. ново турне, като четеше лекции навсякъде, от Меншгън-хауз в Лондон до Фритрейд-хол в Манчестер³²⁶, за да проповядва доверие към героя от декември и под лицемерния предлог, че поддържа неутралитета, да привлече британците на страната на августейшия мошеник. Скоро след това той прояви собствения си неутралитет по най-недвусмислен начин.

Тези припомняния, които бих могъл да продължа колкото желая, трябва да предизвикат известни опасения в умовете на честните почитатели на Кошут — хора, които не са слепи поклонници на едно прочуто име и не са свързани чрез корисни интереси с демократичния велможа. Във всеки случай те не ще отрекат, че фактите, които възнамерявам да съобщя сега, съвсем не са несъвместими с миналото на този човек, който минава за герой на свободата. В Париж имаше трима унгарски водачи, които ухаждаха знаменития Плон-Плон, известен още като Prince rouge*, издънка на Бонапартовата фамилия, комуто се падна ролята да кокетнич точно така с революцията, както неговият по-важен братовчед флиртува с „религията, реда и собствеността“. Тези трима души бяха: полковник Киш, граф Телеки и генерал Клапка. Ще отбележим en passant**, че Плон-Плон беше добродетелен като Хелиогабал, страхлив като Иван III и фалшив като истински Бонапарт, но въпреки всичко той беше, както казват французите, homme d'ésprit***. Тези трима господа убедиха Плон-Плон, който вероятно никак не е бил изненадан, да започне преговори с Кошут, да го покани в Париж и дори да обещая да представи бившия губернатор на Унгария на коварния господар на Туйлери.

След това г-н Кошут, получавайки английски паспорт на име то на г-н Браун, заминал в началото на май от Лондон за Париж. В Париж той имал преди всичко дълъг разговор с Плон-Плон, комуто изложил мнението си за плана да се вдигне въстание в Унгария, като 40 000 французи, подкрепени от корпус маджарски емигранти, дебаркират на брега при Фиуме, както и по един възп-

* — червения принц. *Ред.*

** — мимоходом. *Ред.*

*** — човек с проициателен ум. *Ред.*

рос, който изглежда е стоял на първо място в патриотичната му душа — въпроса за формиране, макар и привидно, на временно правителство начело с г-н Кошут. Вечерта на 3 май Плон-Плон довел г-н Кошут в Тюйлери със собствения си екипаж, за да го представи на героя от декември. По време на тази среща с Луи Бонапарт г-н Кошут се въздържал този път да използва големия си ораторски талант и предоставил на Плон-Плон да говори от негово име. По-късно той изразил пред принца възхищението си от почти буквалната точност, с която същият изложил неговите възгледи.

След като изслушал внимателно изложението на своя братовчед, Луи Бонапарт заявил, че една голяма пречка, а именно републиканските принципи и републиканските връзки на г-н Кошут не му позволяват да приеме неговите проекти. Тук именно *Кошут се отказал от републиканските си убеждения* в най-тържествена форма. Кошут заявил, че той не е и не е бил републиканец и че само политическата необходимост и необикновено стечение на обстоятелствата го накарали на времето да се присъедини към републиканската част от европейската емиграция. При това, за да докаже антирепубликанизма си, Кошут предложил от името на своята страна унгарската корона на принц Плон-Плон. Наистина короната, с която той се разпоредил по такъв начин, не беше още свободна, и същевременно той не е имал никакви пълномощия да я прави предмет на пазарлъци, но всеки, който е наблюдавал внимателно дейността на Кошут в чужбина, трябва да е забелязал, че той отдавна е възприел принципа да говори за „скъпата Унгария“ приблизително със същия тон, с който земевладелецът-дворянин говори за своето имение.

Смятам, че г-н Кошут искрено се отказва от републиканските идеи. Цивилната листа от 300 000 флорина, която той поиска в Пеща, за да поддържа външния блясък на изпълнителната си власт, предаването на патронажа над болничните заведения, който принадлежеше по-рано на една австрийска ерцхерцогиня, на собствената му сестра, опитът да нарече на свое име някои полкове, желанието да се обкръжи с камарила, упорството, с което, намирайки се в чужбина, се държи за титлата губернатор, при все че се отказва от нея по време на провала на унгарската революция, усвоените от него маниери по-скоро на претендент, отколкото на изгнаник — всичко това говори за тенденции, противоположни на републиканските. Както и да е, аз твърдя решително, че Лайош Кошут се е отрекъл от републиканските си убеждения пред френския узурпатор и в присъствието на героя от декември е предложил унгарската корона на Плон-Плон, този бонапартистки Сар-

данапал. Някои твърде произволни сплетни относно факта на свиждането му с Бонапарт в Тюйлери са послужили може би като причина за появата на явно лъжливия слух, че Кошут бил предал тайните планове на бившите си републикански съмишленици. Никой не го е молил да разкрива техните възможни тайни, а и той не би се поддал на такова гнусно предложение. След като успя да премахне напълно опасенията на Луи Наполеон по отношение на своите републикански тенденции и след като пое задължението да действува в интерес на династията на Бонапартите, беше сключена сделка, по силата на която бяха поставени на разположение на г-н Кошут 3 милиона франка. В това споразумение няма нищо странно, тъй като за да се организира на военна основа унгарската емиграция, бяха необходими пари, и защо г-н Кошут да не приеме субсидия от новия си съюзник, така както всички деспотични сили в Европа получаваха субсидии от Англия през цялата антиякобинска война? Не мога обаче да премълча, че от 3-те милиона, поставени по такъв начин на негово разположение, г-н Кошут присвои веднага за свои лични нужди твърде кръгличката сума от 75 000 франка, като освен това си запази правото, в случай че италианската война не доведе до нахлуване в Унгария, да получава пенсия в продължение на една година. Преди Кошут да напусне Тюйлери, е било уговорено, че той ще противодействува на проавстрийските тенденции, в каквито подозираха правителството на Дерби, като започне в Англия кампания в полза на неутралитета. Общозвестно е как доброволната поддръжка на вигите и манчестерската школа³²⁷ му дадоха възможност, след като се завърна в коварния Албион, да изпълни успешно тази предварителна част от своите задължения.

От 1851 г. насам по-голямата част от шо-годе видните и имащи политическо влияние унгарски изгнаници се отдръпнаха от г-н Кошут; но при перспективата за нахлуване в Унгария с помощта на френски войски и поради твърде убедително действащата движеща сила от 3 милиона франка—а светът, както е казал някога истинският Наполеон по време на един от своите пристъпи на цинизъм, се управлява от „*Le petit ventre*.* — цялата унгарска емиграция в Европа, с няколко достойни за уважение изключения, се стече под бонапартистките знамена, развети от Лайош Кошут. Не може да се отрече, че сключените от Кошут сделки с емигрантите имаха известен „декемврийски“ привкус на подкуп, тъй като за да може по-голямата част от френските пари да попадне у новоизлюпените привърженици, Кошут започна да ги издига в по-високи военни

* — „стомаха“. *Ред.*

чинове. Така например лейтенанти бяха повишавани в майори. Преди всичко всеки от тях получаваше за пътни разноски до Пиемонт, след това разкошем мундир (стойността на униформата на един майор достигаше 150 л. ст.) и заплата за шест месеца в аванс, с обещание да се изплати една годишна заплата след сключването на мира. Така нареченият главнокомандуващ получи заплата от 10 000 франка, генералите по 6 000 всеки, бригадните командири по 5 000, подполковниците по 4 000, майорите по 3 000 франка и т. н.

Ето имената на най-видните лица, които се присъединиха към Кошут и сложиха в джоба си Бонапартови пари: генералите Клапка, Перцел, Фетер, Чец; полковниците Сабб, Емерик и Етиен, Киш, граф А. Телеки, граф Бетлен, Меднянски, Ихас и няколко подполковника и майора. Сред цивилните можем да споменем граф Л. Телеки, Пуки, Пулски, Ирани, Людвиг, Шимони, Хеншлман, Вереш и други; фактически тук бяха всички унгарски емигранти, които живееха в Англия и на континента, с единственото изключение на Ш. Вукович (в Лондон или Ексминстър), Ронай (в Лондон, унгарски учен) и Б. Семере (в Париж, бивш председател на Министерския съвет на Унгария).

Не би било правилно да се смята, че всички тези хора са действували под влияние на користи мотиви. Вероятно повечето от тях са измамени, патриотично настроени войници, от които не могат да се очакват ясни политически принципи или проникателност, която да им даде възможност да вникнат в дипломатическите машинации. Някои от тях, като генерал Перцел, се оттеглиха незабавно, щом събитията хвърлиха светлина върху бонапартистката измама. Но самият Лайош Кошут, който още през януари 1859 г. показва в статиите си в Мадзиниевия „Pensiero ed Azione“, че схваща превъзходно Бонапартовите машинации, не може по никакъв начин да бъде оправдан като тези войници.

Написано от К. Маркс на 5 септември 1859 г.

Печата се по текста на вестника

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5748, 24 септември 1859 г.

Превод от английски

К. МАРКС

НОВАТА КИТАЙСКА ВОЙНА

I

Лондон, 13 септември 1859 г.

Във времето, когато Англия получаваше отвсякъде поздравления по случай успеха ѝ да изтръгне от обитателите на Небесната империя Тянцизинския договор³²⁸, аз се стараех да покажа, че в действителност единствената държава, която извлече полза от пиратската англо-китайска война, беше Русия, докато търговските изгоди, които договорът донесе на Англия, бяха незначителни; същевременно от политическа гледна точка този договор не само не укрепи мира, а, напротив, направи неизбежно възобновяването на войната³²⁹. Ходът на събитията напълно потвърди този възглед. Тянцизинският договор остана в миналото, а привидността на мира се разпръсна като дим пред суровата действителност на войната³³⁰.

Да изложим най-напред фактите, съобщени с последната континентална поща.

Многоуважаваният г. Брус, придружаван от френския пълномощен представител г. де Бурбулон, заминал заедно с британската експедиция, която получила назначение да се придвижи нагоре по река Байхе и да съпровожда двамата посланици, отиващи в Пекин. Експедицията, под командата на адмирал Хоуп, се състояла от седем парни кораби, десет канонерки, два транспорта с войски и запаси и няколкостотин войници морска пехота и сапъори. От своя страна китайците възразявали мисията да се движи по този път. Ето защо адмирал Хоуп намерил входа за река Байхе заграден с вериги. След като престоял до устието на реката девет дни — от 17 до 25 юни (посланиците се присъединили към ескадрата на 20 юни), той се опитал да се промъкне със сила. При пристигането си на река Байхе адмирал Хоуп се уверил, че фортовете

Дагу, разрушени през време на последната война, били възстановени, за което — ще отбележим en passant* — той трябваше да знае от по-рано, защото за този факт официално се съобщи в „Peking Gazette“³³¹.

На 25 юни, когато англичаните се опитали да се промъкнат със сила в Байхе, батареите на Дагу, подкрепяни от монголски части, които възлизали, изглежда, на около 20 000 души, разкрили присъствието си и открили съкрушителен огън по британските кораби. Завързал се бой по суша и по море, който завършил с пълно поражение на нападателите. Експедицията трябвало да отстъпи, като англичаните загубили в боя три военни кораба — „Корморант“ „Ли“ и „Пловър“ — и 464 души убити и ранени, а от 60-те участващи французи били убити и ранени 14. Пет английски офицери били убити и 23 ранени, дори и адмиралът не избягнал раняването. След това поражение г. г. Брус и де Бурбулон се върнали в Шанхай, а британската ескадра трябвало да хвърли котва срещу Чинхе до Нинбо.

Когато тези неприятни известия бяха получени в Англия, Палмерстоновият печат веднага пусна на арената британския лъв и в един глас започна гръмко да иска пълно от мъщение. Разбира се, лондонският „Times“ апелираше към кръвожадните инстинкти на своите съотечественици, запазвайки известно достойнство; но Палмерстоновите вестници от по-нисък разред бяха просто гротескни, разигравайки ролята на Orlando Furioso**.

Погледнете например какво пише лондонският „Daily Telegraph“³³².

„Великобритания трябва да разгърне настъпление по цялото морско крайбрежие на Китай, да завземе столицата, да изгони императора от неговия дворец и да получи съществени гаранции срещу възможни нападения в бъдеще... Ние трябва да набием с камшик всеки чиновник с драконова емблема, който се осмели да оскърби нашите национални символи... Всеки от тях“ (китайските генерали) „трябва да се обеси като пират и убиец на рейовете на британски военен кораб. Дузина от тези обшити с копчета негодяи с людоедски физиономии и шутовски костюми, лклеещи се на показ пред цялото население, ще бъде оздравяващо и полезно зрелище. Така или иначе нужно е да се пусне в ход терорът — стага синзхождение!... Китайците трябва да се научат да ценят англичаните, които стоят по-високо от тях и които трябва да им бъдат господари... Ние трябва да се опитаме най-малкото да завладеем Пекин, а ако имаме по-смела политика, след това трябва да завладеем завинаги Кантон. Ние бихме могли да го задържим за себе си, така както задържахме Калкута, да го превърнем в център на нашата далеконзточна търговия, да се компенсирате за придобитото от Русия влияние на татарската граница на империята и да положим основите на едно ново владение.“

* мимоходом. Бел. на руската ред.

** — Бесният Роланд (герой от еднотменната поема на Арнсто). Бел. на руската ред.

Да оставим обаче тази налудничавост на Палмерстоновите драскачи и се обърнем към фактите, за да се опитаме, доколкото ни позволява наличната оскъдна информация, да разгадаем истинското значение на това неприятно събитие.

Предполагайки, че Тянцизинският договор предвижда незабавен достъп на британския посланик в Пекин, необходимо е преди всичко да отговорим на въпроса, нарушило ли е китайското правителство този договор, съгласието за който беше изтръгнато от него чрез пиратска война, като се противопостави на опита на британската ескадра да си пробие път със сила по река Байхе? Както се вижда от известията, получени с континенталната поща, китайските власти са възразявали не срещу изпращането на британската дипломатическа мисия в Пекин, а срещу това, че британски военни сили се придвижват по р. Байхе. Те предложили г. Брус да замине за Пекин по суша без съпровод на военни сили, които жителите на Небесната империя, в чиято ламет бяха пресни спомени за неотдавнашната бомбардировка на Кантон³³³, не можеха да не разглеждат като средство за нахлуване. Нима правото на френския посланик да се намира в Лондон влече след себе си правото да нахлуе със сила в устието на Темза начело на френска въоръжена експедиция? Нужно е без забикалки да се признае, че обяснението, което дават англичаните на достъпа на британския посланик в Пекин, звучи най-малкото също така странно, както направеното от тях през време на последната китайска война откритие, че бомбардировката на град, принадлежащ на империята, означава не война със самата нея, а само стълкновение от местно значение с едно от нейните владения. В отговор на предявеното от китайците искане за обезщетяване на нанесената им вреда англичаните, според собственото им съобщение, „взеха всички мерки, за да могат, ако дотрябва, да проникнат в Пекин със сила, като се придвижат по река Байхе с достатъчно внушителна ескадра. Дори китайците да бяха длъжни да допуснат в Пекин миролюбивия английски посланик, те несъмнено бяха прави да се съпротивяват на въоръжената експедиция на англичаните. Действайки по този начин, те не нарушиха договора, а попречиха на опита да бъде нарушен.

Вторият въпрос се отнася до следното: макар Тянцизинският договор да предоставяше на Британия абстрактното право да има своя мисия, но лорд Елджин не беше ли се отказал от фактичeskото упражнение на това право поне за дадения период? Всеки безпристрастен човек, като се справи с *„Преписка относно специалната мисия на граф Елджин в Китай, отпечатана по заповед на нейно величество“*³³⁴, ще остане с убеждение, първо, че англий-

ският посланик е трябвало да получи достъп в Пекин не сега, а *значително по-късно*; второ, че правото му на пребиваване в Пекин е било поставено в зависимост от известни условия; най-после, трето, че имащият безусловно значение в английския текст на договора член 3, отнасящ се за допускането на посланика, по искане на китайските представители бил изменен в китайския текст на договора. Това различие между двата варианта на текста на договора се признава от самия лорд Елджин, който, според собствените му думи,

„трябвало, съгласно своите инструкции, да иска от китайците да приемат, като официален екземпляр на международното съглашение, текста, в който те не разбирали нито една дума“.

Можем ли да укоряваме китайците за това, че действуха въз основа на китайския, а не на английския текст на договора, който според признанието на лорд Елджин се отклонява малко от „точния смисъл на съглашението“?

В заключение ще приведа официалното заявление на бившия генерал-аторней за Хонконг г. Т. Чизолм Ансти в писмото му до редактора на лондонския вестник „Morning Star“.³³⁵

„Какъвто и да е този договор, той отдавна вече е загубил сила вследствие актовете на насилие от страна на английското правителство и неговите подчинени, така че британската корона, най-малкото, не е имала право на предимствата и привилегиите, предоставени ѝ с този договор.“

Англия непрекъснато се безпокои от усложненията в Индия, същевременно тя трябва да се въоръжава за в случай на европейска война, а новата катастрофа в Китай, която вероятно е дело на ръцете на самия Палмерстон, може да ѝ навлече големи опасности. Най-близък резултат може да бъде разтуряне на сегашното правителство, шефът на което беше виновник за последната китайска война, докато главните членове на правителството му гласуваха недоверие заради нея. Във всеки случай г. Милнер Гибсън и манчестерската школа трябва или да излязат от сегашната либерална коалиция, или — което е малко вероятно — в съюз с лорд Джон Ръсел, г. Гладстон и неговите колеги пилити³³⁶ да принудят шефа на правителството да се подчини на собствената им политика.

II

Лондон, 16 септември 1859 г.

За утре е насрочено заседание на правителството, за да вземе решение относно начина на действие във връзка с китайската катастрофа. Литературните упражнения на френския „Moniteur“ и лондонския „Times“ не оставят никакви съмнения относно решението, взети от Палмерстон и Бонапарт. На тях им е нужна нова китайска война. Според сведенията, които получих от достоверен източник, на предстоящото заседание на кабинета г. Милнер Гибсън, първо, ще оспорва доводите в полза на войната, и, второ, ще протестира против всяко обявяване на война, несанкционирано предварително от двете камари на парламента; ако мнението му бъде отхвърлено с мнозинство на гласовете, той ще излезе от кабинета и с това ще даде сигнал за нова атака срещу правителството на Палмерстон и за разпадане на либералната коалиция, която на времето предизвика оставката на кабинета Дерби. Както се говори, предстоящото изказване на г. Милнер Гибсън поражда у Палмерстон известна нервност, защото той е единственият от неговите колеги, който му вдъхва известен страх и когото той неведнъж е характеризирал като човек, особено изкусен в „намиране недостатъци“ у своите противници. Възможно е едновременно с тази статия да получите от Ливерпул съобщение за резултатите от заседанието на кабинета. Но засега за действителното състояние на разглеждания въпрос може най-добре да съдите не от публикувания материал, а, напротив, от онова, което умишлено беше премълчано от Палмерстоновите вестници при първата публикация на известията, получени с последната континентална поща.

И така, първо, те премълчаха съобщението, че договърът с Русия вече е ратифициран и че китайският император* е дал вече инструкции на своите мандарини да посрещнат и съпроводят до столицата американската делегация за размяна на ратифицираните екземпляри на договора с Америка³³⁷. Тези факти бяха заобиколени с мълчание, за да не се позволи да възникне съвсем естественото подозрение, че не пекинският двор, а английският и френският дипломатически представители са отговорни за това, че в изпълнение на своята мисия те са се натъкнали на пречки, които техните руски и американски колеги не срещнаха. Друг, още по-важен факт, в началото скрит от „Times“ и другите Палмерстонови вестници, но сега открито признат от тях, е, че китайските власти са заявили, че са готови да съпроводят английския и френския дипломатически представители до Пекин, че китайски чиновници действително са очаквали тяхното пристигане в един от ръкавите на устието на реката и са им предложили охрана, стига само те да се съгласят да напуснат своите кораби и войски. Тъй като Тянцинският договор не съдържаше клаузи, които да дават право на англичаните и французите да изпратят ескадра от военни кораби в р. Байхе, очевидно е, че договърът е нарушен не от китайците, а от англичаните, които предварително бяха взели решение да предизвикат конфликт точно преди момента, определен за размяна на ратификационните грамоти. На никого и през ум няма да мине, че многоуважаваният г. Брус, опитвайки се да маскира съвсем ясните цели на последната китайска война, е действувал на свой риск и отговорност; напротив, той очевидно е изпълнявал само тайните инструкции, получени от Лондон. Наистина г. Брус беше изпратен в Китай не от Палмерстон, а от Дерби, но във връзка с това трябва да ви напомня, че през време на първото правителство на сър Роберт Пил, когато лорд Абърдин беше министър на външните работи, сър Хенри Булвер, английският посланик в Мадрид, се скара с испанския двор, поради което трябваше да напусне Испания³³⁸, и че през време на дебатите в камарата на лордовете по повод на това „досадно събитие“ се доказа, че Булвер, вместо да се подчинява на официалните инструкции на Абърдин, е действувал съобразно с тайни инструкции на Палмерстон, който по това време седеше на банките на опозицията.

През последните дни Палмерстоновият печат пусна в ход и една маневра, която — поне за лицата, запознати с тайната история на английската дипломация през последните 30 години — не остава никакво съмнение в това, кого трябва да смятаме за действи-

* — Сян-фин. Ред.

телен виновник за катастрофата при Байхе и за надвисналата трета англо-китайска война. „Times“ намеква, че оръдията, поставени на фортовете Дагу, които нанесоха такава загуба на английската ескадра, били от руски произход и се обслужвали от руски офицери. Друг орган на Палмерстон се изразява още по-ясно. Цитирам го:

„Сега разбираме колко тясно е преплетена политиката на Русия с политиката на Пекин. Ние забелязваме големите придвижвания на Амур. Ние виждаме големите казашки армии, които маневрират далеч зад Байкал, в приказно снежния край на сумрачните граници на Стария свят. Ние проследяваме придвижването на безчислени кервани. Ние виждаме как специалният пълномощник на Русия (генерал Муравъв, губернатор на Източен Сибир) с тайни планове пътува от отдалечените места на Източен Сибир за изолираната китайска столица. И естествено, общественото мнение на нашата страна не може да не кипи от негодувание при мисълта, че нашият неуспех и гибелта на нашите войници и матроси в известна степен се обясняват и с чуждестранни влияния“.

Това е един от старите трикове на лорд Палмерстон. Когато Русия искаше да сключи търговски договор с Китай, Палмерстон чрез опиумната война хвърли Китай в обятията на северния ѝ съсед³³⁹. Когато Русия искаше отстъпване на Амур, той осъществи желанието ѝ чрез втората китайска война³⁴⁰, а сега, когато Русия иска да затвърди своето влияние в Пекин, той импровизира трета китайска война. В отношенията си със слабите азиатски държави — Китай, Персия, Средна Азия, Турция — той постоянно и неизменно се придържаеше към правилото привидно да противодествува на руските планове, като започва конфликт не с Русия, а с азиатската държава, отблъсква последната от Англия със своите пиратски въоръжени действия и с това по косвен път я принуждава да прави отстъпки на Русия, на които не е искала да се съгласи. Можем да не се съмняваме, че по този повод цялата минала азиатска политика на Палмерстон отново ще бъде поставена на разглеждане, и затова аз ви обръщам вниманието върху „Афганистански документи, напечатани по решение на Камарата на общините от 8 юни 1859 г.“³⁴¹. Нито един публикуван в миналото документ не е хвърлял толкова светлина върху злополучната политика на Палмерстон и дипломатическата история на последните 30 години, както този документ. С няколко думи работата се състои в следното. През 1838 г. Палмерстон започнал война срещу управника на Кабул Дост-Мухамед, която завършила с унищожаване на английската армия³⁴². Той я започнал под предлог, че Дост-Мухамед бил сключил таен съюз с Персия и Русия срещу Англия. За доказателство на това твърдение Палмерстон представил през 1839 г. пред парламента Синя книга, която съдържа главно преписката между сър А. Бърнс, британски представител

в Кабул, и правителството в Калкута³⁴³. Бърнс бил убит в Кабул през време на въстанието срещу английските нашественици, но преди това, тъй като не се доверявал на британския министър на външните работи, своевременно изпратил копия от някои от своите официални писма до брат си д-р Бърнс в Лондон. Когато през 1839 г. се появили „Афганистанските документи“, подготвени от Палмерстон, д-р Бърнс го обвинил в „изопачаване и фалшифициране на депешите на покойния сър А. Бърнс“ и в потвърждение на заявлението си публикувал някои от истинските депеша. Но всичко това беше разкрито едва миналата година. При правителството на Дерби по предложение на г. Хадфилд Камарата на общините разпореди да се публикуват изцяло всички афганистански документи, и това разпореждане беше изпълнено в такава форма, че доказа и на най-тъпата глава правилността на обвинението в изопачаване и фалшификация в *интерес на Русия*. На заглавния лист на Синята книга е написано:

„Забележка. — Преписката, която в предишните документи се е посочвала само частично, тук се публикува изцяло; пропуснатите по-рано места са отбелязани със скоби ().“

Името на чиновника, който гарантира истинността на документите в сборника, е „Д. У. Кей, секретар на политическия и тайния департаменти“; г. Кей е „правдив историограф на афганистанската война“.

За илюстриране на действителните отношения между Палмерстон и Русия, срещу която той според думите му започнал афганистанската война, засега е достатъчно да приведем само един пример. Руският агент Виткевич, който пристигнал в Кабул през 1837 г., предал на Дост-Мухамед писмо от царя. Сър Александър Бърнс се сдобил с копие от това писмо и го изпратил на лорд Окленд, генерал-губернатор на Индия. В своите депеша и в различните документи, приложени към тях, той споменава много пъти за това обстоятелство. Но копието от писмото на царя не било включено в документите, представени от Палмерстон през 1839 г., и във всяка депеша, споменаваща за това писмо, били направени необходимите изменения, за да се скрие фактът за връзката между „императора на Русия“ и мисията, изпратена в Кабул. Фалшификацията била извършена с цел да се унищожи доказателството за връзката между царя и Виткевич, когото след връщането му в С.-Петербург Николай в своя изгода формално дезавуирал. На стр. 82 от Синята книга например може да се намери превод на писмото до Дост-Мухамед, гдето е написано следното, като в скоби са посочени думите, зачеркнати първоначално от Палмерстон:

„Пратеникът на Русия (или на императора) пристигна (от Москва) в Техеран и получи нареждане да чака сердара в Кандахар, а оттам да тръгне за местонахождението на емира. Той носи (конфиденциални послания от императора и) писма от руския посланик в Техеран. Руският посланик препоръчва този човек като извънредно надежден и притежаващ всички пълномощия да води всякакви преговори (от името на императора и от свое собствено), и т. ч. и т. н.“

Тези и други подобни фалшификации, извършени от Палмерстон с цел да защити честта на царя, не са единствената забележителност на „Афганистанските документи“. Нахлуването в Афганистан Палмерстон оправдаваше с това, че сър Александър Бърнс съветвал то да бъде осъществено като средство за противодействие срещу руските интриги в Средна Азия. Но, както излиза, сър А. Бърнс е действувал точно обратно, и затова всички негови призови да се помогне на Дост-Мухамед са били заобиколени с мълчание в Палмерстоновото издание на „Синята книга“, при което чрез изопачавания и фалшификации на преписката бил придаден смисъл, съвсем противоположен на първоначалния.

Такъв е човекът, който възнамерява сега да започне трета война с Китай под мнимия предлог да попречи на плановете на Русия в този район.

III

Лондон, 20 септември 1859 г.

въпросът за това, че предстои още една война в името на цивилизацията срещу жителите на Небесната империя, както изглежда, е свършен факт за английския печат. При все това след съботното заседание на кабинета на министрите във вестниците, които крещяха най-силно, искайки кръв, настъпи поразителна промяна. Лондонският „Times“ в явен припадък на патриотична ярост отначало хвърляше мълнии срещу двойното предателство, извършено, първо, от страхливите монголци, които, като изменили грижливо външния вид на своите позиции и замаскирали артилерията си, примамили *вопһомте** британски адмирал и, второ, от пекинския двор, който с още по-отявлен макиавелизъм наредил на споменатите монголски людоеди да пуснат в ход своите проклети военни хитрости. Забавно е да се гледа как „Times“, подхвърлян насам-натам от бушуващото море на страстите, съумя при препечатването на официалните отчети твърде грижливо да извади всички факти, благоприятни за китайците, чиято съдба беше вече предрешена. Да се объркат фактите е възможно и в припадък на страст, но да се фалшифицират фактите — за това е нужна студена, трезва глава. Както и да е, но на 16 септември, само един ден преди заседанието на кабинета на министрите, „Times“ направи рязък завой и — като че ли нищо не е било — се отказа от едната страна на своето двулико, като Янус, обвинение.

„*Страхуваме се*“ — казва вестникът, — „че не можем да обвиним в предателство *монгоците*, които оказаха съпротива на нашата атака на фортовете Байхе“.

* — наивния. Бел на руската ред.

но след това, за да обезщети тази неловка отстъпка, той с още по-голяма ярост се нахвърля върху „умишленото и коварно нарушение на тържествения договор от пекинския двор“.

Три дни след заседанието на кабинета на министрите „Times“, във връзка с по-нататъшното разглеждане на въпроса, дори

„не се съмнява в това, че ако г. г. Брус и де Булбулон биха настоявали мандарините да ги съпровождат до Пекин, те биха могли да осъществят ратификацията на договора“.

Но в такъв случай какво остава от предателството на пекинския двор? Не остава дори сянка от него. Обаче вместо това „Times“ остава с две съмнения.

„Може би — казва вестникът — трябва да се съмняваме разумно ли беше като военна мярка да се опитваме да си прокараме път до Пекин с помощта на такава слаба ескадра. Още по-съмнителен е въпросът, желателно ли беше изобщо да прибягваме до употребата на сила като дипломатическа мярка.“

До такова колебливо заключение идва „ръководният орган“ след цялата буря от негодувание, обаче по силата на една съвсем своеобразна логика, той, не бидейки в състояние да посочи основания за война, не се отказва от самата война. Откакто г. Д. Уилсон беше назначен за канцлер на индийското ковчежничество, другият официозен орган „Economist“, който се отличаваше със своята гореща защита на кантонската бомбардировка, както изглежда, идва до гледище, в което има по-малко риторика и повече икономически съображения. „Economist“ помества на тази тема две статии, едната с политическо, другата с икономическо съдържание³⁴; първата завършва с изводи от такъв род:

„И така, от казаното дотук е очевидно, че клаузата на договора, която даваше на нашия посланик правото да посещава Пекин или да живее в него, беше в буквалния смисъл на думата наложена на китайското правителство, и ако съществуваше мнение, че съблюдаването на тази клауза е съществено необходимо за нашите интереси, ние мислим, че при искането да се изпълни тя имаше пълна възможност да проявим разбиране и търпение. Без съмнение ще ни кажат, че по отношение на такова правителство, като китайското, отлаганията и търпението биха се изтъквали като признаци на гибелна слабост и затова биха били най-неудачната политика от наша страна. Обаче имаме ли на това основание право в отношенията ни с това източно правителство да измисляме принципите, които трябва несъмнено да спазваме по отношение на всяка цивилизована нация? Когато, използвайки страха им, ние ги принудихме към нежелана от тях отстъпка, възможно е, най-последователната политика да беше, използвайки отново страха им, да ги принудим незабавно да изпълнят сключената сделка по най-удобен за нас начин. Но ако при това ние търпим неуспех, ако китайците в това време, като преодоляха страха си, настояват при съответна поддръжка на думите си със сила, да се посъветваме с тях относно подходящите начини за изпълнение на договора — имаме ли право да

ги обвиняваме в предателство? Не прилагат ли те по отношение на нас нашите собствени методи на убеждаване? Твърде вероятно е китайското правителство да е възнамерявало да ни примаме в тази кървава клопка и съвсем да не е мислило някога да изпълнява договора. Ако истинността на това предположение се докаже, ние трябва и сме длъжни да поискаме удовлетворение. Но може да се окаже и това, че намерението да се защитава устието на Байхе срещу повторяне на такова насилствено нахлуване, каквото беше извършено миналата година от лорд Елджин, не означава намерение да се нарушат задълженията по отношение на всички изобщо клаузи на договора. Тъй като инициативата за нападението изхождаше изцяло от нас и, естествено, нашите командири можеха във всеки момент да се отдръпнат от убийствения огън, открит от китайците единствено за защита на своите фортове, ние не можем да докажем съществуването и на най-малко намерение от тяхна страна да нарушат своята дума. А докато не получим доказателства за съществуването на намерение да се наруши договорът, ние, както ни се струва, имаме основание да почакаме с нашето решение и същевременно да поразмислим, не прилагаме ли в нашето отношение към варварите принципи, твърде прилични на онези, които те практикуват по отношение на нас.“

Във втората статия на същата тема „Economist“ подробно се опира върху важното значение — пряко и косвено — на английската търговия с Китай. През 1858 година британският експорт за Китай се увеличи на 2 876 000 ф. ст., докато стойността на британския импорт от Китай във всяка от последните три години съставляваше средно повече от 9 000 000 фунта стерлинги, така че цялата пряка търговия между Англия и Китай може да бъде оценена на около 12 000 000 фунта стерлинги. Но покрай тази непосредствена търговия има още три други важни вида търговски операции, с които повече или по-малко Англия е тясно свързана в сферата на международните сметки; това са търговията между Индия и Китай, търговията между Китай и Австралия и търговията между Китай и Съединените щати.

„Австралия — казва „Economist“ — получава ежегодно от Китай големи количества чай, но не може да дава в замяна нищо, което би намерило пазар в Китай. В същото положение е и Америка, която получава големи количества чай и известно количество копрна, на стойност значително превъзхождаща нейния непосредствен експорт в Китай.“

Тези два търговски баланса в полза на Китай трябва да бъдат уравновесени от Англия, която за това уравновесяване на стокообмена получава злато от Австралия и памук от Съединените щати. Ето защо Англия, независимо от пасивното салдо на своя баланс с Китай, трябва да плаща на тази страна големи суми за сметка на златото, внасяно от Австралия, и на памука — от Съединените щати. Този излишък, който Англия, Австралия и Съединените щати следва да платят на Китай, в значителна степен се прехвърля от Китай върху Индия, за приспадане на су-

мите, които Китай дължи на Индия за опиум и памук. Ще отбележим en passant, че вносът от Китай в Индия никога още не е достигал 1 000 000 ф. ст., докато износът за Китай от Индия съставлява една сума приблизително от 10 000 000 ф. стерлинги. От тези икономически факти „Economist“ прави извода, че всяко сериозно нарушаване на британската търговия с Китай би било „много по-голямо бедствие, отколкото можем да си представим на пръв поглед въз основа само на цифрите за експорта и импорта“, и че затрудненията, предизвикани от такова разстройство, не само биха се отразили върху непосредствената британска търговия с чай и коприна, но и ще „повлияят“ върху британските търговски отношения с Австралия и Съединените щати. „Economist“, естествено, знае, че през време на последната китайска война военните действия не пречеха на търговията в такава голяма степен, както се опасяваха, и че в шанхайското пристанище влиянието на войната дори съвсем не се чувствуваше. Но „Economist“ обръща внимание върху „две нови черти в сегашния спор“, които могат съществено да видоизменят влиянието на новата китайска война върху търговските връзки; тези две нови черти се състоят в „имперския“, а не „местния“ характер на сегашния конфликт и в „блестящия успех“, който китайците за пръв път постигнаха в борбата срещу европейските войски.

Как се отличава този език от разпаления боен вик на същия „Economist“ през време на инцидента с лорчата!

Както предказах в последната си статия, заседанието на кабинета на министрите се ознаменува с протест на г. Милнер Гибсън срещу войната и заплахата му да излезе от кабинета в случай, че Палмерстон се присъедини към предубедените заключения, изложени на страниците на френския „Moniteur“. За известно време Палмерстон успя да предотврати разпадането на кабинета и на либералната коалиция чрез декларацията си, че необходимите за защитата на британската търговия военни сили ще бъдат съсредоточени в китайски води, но същевременно до получаването на по-обстойно донесение от страна на британския посланик няма да бъде взето никакво решение по въпроса за войната. По такъв начин парливият въпрос беше отложен. Обаче действителните намерения на Палмерстон ясно прозират в колоните на неговия булеварден орган „Daily Telegraph“, който в един от последните си броеве казва:

„Ако някакво събитие доведе през следващата година до неблагоприятно за правителството гласуване, тогава навярно ще трябва да се обърнем към избирателите... Камарата на общините ще покаже резултата от своята дейност с решението си по китайския въпрос, вземайки под внимание, че към профе-

сионистите недоброжелатели, възглавявани от г. Дизраели, трябва да се присъединят космополитите, които заявяват, че монголците са били напълно прави.“

Що се отнася до затрудненията, в които изпаднаха торите благодарение на това, че позволиха да им наложат отговорност за дела, замислени от Палмерстон и осъществени от двамата му агенти — лорд Елджин и г. Брус (брат на лорд Елджин), — може би ще ми се представи случай да се изкажа и по този въпрос.

IV

Лондон, 30 септември 1859 г.

В една от предишните си статии¹ аз твърдах, че конфликтът при р. Байхе не стана случайно, а, напротив, беше предварително подготвен от лорд Елджин, който действуваше съгласно тайните инструкции на Палмерстон и наложи на лорд Малмсбъри, торийски министър на външните работи, проекта на благородния ви-конт, който в същото време седеше на скамейките на опозицията като неин лидер. Преди всичко идеята, според която „случайно-стите“ в Китай били възникнали от „инструкциите“, дадени от сегашния британски премиер, съвоем не е нова; още по време на дебатите за войната поради лорчата тя беше изложена в камарата на общините от така добре осведомено лице, като г. Дизраели, а също така — което е особено интересно — потвърдена не от друг, а от самия лорд Палмерстон. На 3 февруари 1857 г. Дизраели предупреждаваше камарата на общините със следните думи:

„Не мога да не бъда уверен, че събитията, станали в Китай, не бяха следствие на посочената тук причина, а в действителност са следствие на *инструкции, получени от Англия* още много време преди това. Ако това е така, настъпило е, струва ми се, време, когато камарата не може, без да изменя на дълга си, да се отклони от едно сериозно изследване на въпроса, нмаме ли ние средства за контрол на *системата*, която, в случай че я запазим за в бъдеще, ще се окаже, според мен, фатална за интересите на нашата страна.“

Лорд Палмерстон с най-голямо хладнокръвие отговорил:

„Многоуважаваният джентълмен казва, че ходът на събитията е резултат на *известна система, предопределена от английското правителство*. Без съмнение това е именно така“.

В този случай един бегъл поглед върху страниците на Сияната книга, озаглавена „преписка относно специалната мисия на граф Елджин в Китай и Япония през 1857—1859 г.“, ще ни покаже, че събитието, станало на Байхе на 25 юни, е било замислено от лорд Елджин още на 2 март. На стр. 484 от посочената преписка намираме следните две депешни.

Граф Елджин — до контраадмирал Майкл Сеймур

Кораб „Фюрнес“, 2 март 1859 г.

„Сър! Във връзка с телеграмата ми до Ваше превъзходителство от 17 февруари ще си позволя да заявя, че се надявам, че решението, взето от правителството на Нейно величество по въпроса за постоянното пребиваване на британския посланик в Пекин, което съобщих на Ваше превъзходителство във вчерашния ни разговор, може да накара китайското правителство да приеме по подходящ начин представителя на Нейно величество, когато той отиде в Пекин за размяна на документите по ратификацията на Тянцизинския договор. Но в същото време няма съмнение, че е възможно тази надежда да не се осъществи; във всеки случай аз предполагам, че *правителството на Нейно величество ще пожелае* нашият посланик при пътуването си за Тянцизин да бъде съпровождан от *внушителни военни сили*. При такова положение на нещата аз се решавам да предложа на вниманието на Ваше превъзходителство, няма ли да бъде целесъобразно да съсредоточите в Шанхай в най-близкия удобен момент *достатъчно силна за тази цел* ескадра от канонерки, тъй като пристигането на г. Брус в Китай не може да бъде отложено задълго. Имам чест и т. н.

Елджин и Кинкардин“

Граф Малмсбъри — до граф Елджин

Министерство на външните работи, 2 май 1859 г.

„Милорде! Получих телеграмата на Ваше превъзходителство от 7 март т. г. и трябва да Ви съобщя, че правителството на Нейно величество одобрява нотата, препис от която беше приложен, в която Ваше превъзходителство съобщавате на императорския пълномощник, че правителството на Нейно величество няма да настоява посланикът на Нейно величество да стои постоянно в Пекин.

Правителството на Нейно величество одобрява също така *предложението Ви* до контраадмирал Сеймур да приготви ескадра от канонерки в Шанхай, която да съпровожда г. Брус *нагоре по р. Байхе*.

Имам чест
Малмсбъри“.

И така, на лорд Елджин е известно предварително, че британското правителство „ще пожелае“ неговият брат, г. Брус, да бъде съпровождан от „внушителен отряд“ „канонерки“ нагоре по р. Байхе, и затова заповяда на адмирал Сеймур да се подготви „за тази операция“. Граф Малмсбъри в депешата си от 2 май одобрява предложението на лорд Елджин до адмирала. Цялата преписка очертава лорд Елджин в ролята на господар, а лорд

Малмсбъри в ролята на слуга. Докато първият постоянно взема върху себе си инициативата и действа според инструкциите, получени непосредствено от лорд Палмерстон, без дори да очаква нови инструкции от Даунинг-стрийт, лорд Малмсбъри се задоволява с това, че отстъпва на „пожеланията“, които неговият властен подчинен предварително предугажда в неговата душа. Той одобрително кима, когато Елджин твърди, че докато договорот не е ратифициран, англичаните нямат право да влизат в каквато и да било китайска река; той одобрително кима, когато Елджин смята, че трябва да проявяват повече търпение към китайците по отношение на изпълнението на клаузата на договора, засягаща представителството в Пекин, и, без да се замисля, одобрително кима, когато, в явно противоречие с предишното си заявление, Елджин защитава правото на англичаните да си пробият път към р. Байхе със силите на „внушителна ескадра от канонерки“. Той кима одобрително — също както Догбери е кимал одобрително в отговор на предложението на клисаря*.

Жалкият вид и смирената покорност на граф Малмсбъри се обяснява лесно, ако си припомним вика, нададен от лондонския „Times“ и другите влиятелни вестници при идването на торийския кабинет на власт по повод полярната опасност, която заплашваше блестящия успех, който лорд Елджин току-що трябваше да постигне в Китай по инструкции на Палмерстон — успех, който торийското правителство, макар и само за да противоречи на Палмерстон и за да оправдае ювяот вот на недоверие във връзка с неговата бомбардировка на Кантон, по всяка вероятност, ще сведе до нищо. Малмсбъри се уплаши от този вик. Нещо повече, той още не е забравил съдбата на лорд Еленбъро, който се осмели открито да противодействува на индийската политика на благородния виконт и в благодарност за своето патриотично мъжество беше принесен в жертва от своите собствени колеги от кабинета Дерби³⁴⁵. Вследствие на това Малмсбъри се отказа от всякаква инициатива в полза на Елджин и с това позволи на последния да изпълни плана на Палмерстон на отговорност на неговите официални противници — торите. Това е именно и обстоятелството, което в днешно време постави торите пред печалната алтернатива да избират позиция по отношение на събитията при Байхе. Те или трябва да свирят с бойните тръби заедно с Палмерстон и с това да го задържат на власт, или да се отвърнат от Малмсбъри, когато обсипаха с отвратително ласкателство през време на последната италианска война.

* Шекспир. „Много шум за нищо“, IV действие, втора сцена; V-то действие, първа сцена. *Бел. на руската ред.*

Тази алтернатива е толкова по-трудна, тъй като приближаващата се трета война с Китай никак не се ползува с популярност сред британските търговски кръгове. В 1857 г. те пуснаха на арената британския лъв, защото очакваха големи търговски печалби от насилственото откриване на китайските пазари. В настоящия момент, обратно, те чувствуват по-скоро досада, виждайки, че всички плодове на договора внезапно се изскубват от ръцете им. Те знаят, че и без по-нататъшни усложнения, каквито ще донесе една голяма китайска война, положението на работите в Европа и Индия е достатъчно застрашаващо. Те не са забравили, че през 1857 г. вносът на чай спадна с повече от 24 милиона фунта, при което чаят е стока, изнасяна почти изключително от Кантон, който представляваше тогава единствен театър на военните действия, и те се опасяват, че сега прекратяването на търговията поради война може да се разпростре върху Шанхай и останалите търговски пристанища на Небесната империя. След първата китайска война, предприета от англичаните в интерес на контрабандата на опиум, и втората война, започната за защита кораба на някакъв пират, оставаше само да стигнат до крайност и импровизират още една война с цел да раздразнят китайците, като им наложат присъствието на постоянни посолства в тяхната столица.

*Написано от К. Маркс на 13. 16. 20
и 30 септември 1859 г.*

*Печата се по текста на вестника
Превод от английски*

*Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5750, 5754, 5761 и 5768
от 27 септември, 1. 10 и 18 октомври
1859 г.*

К. МАРКС

ИЗБОРНА КОРУПЦИЯ В АНГЛИЯ

Лондон, 18 октомври 1859 г.

Комисиите, образувани, за да обследват положението в избирателните окръзи Глостър и Уейкфилд, само потвърждават с ежедневните си разкрития думите на стария Копок, бивш агент на Риформ-клуб³⁴⁶ по време на изборите, че истинската конституция на британската камара на общините може да се изрази с една дума — *корупция*. Особен интерес към сегашното обследване предизвиква обстоятелството, че Глостър е отдавна „гнило място“³⁴⁷, а Уейкфилд — избирателен окръг, създаден с парламентарната реформа³⁴⁸, и че в Глостър подкупите върши един фанатичен тори, сър Роберт Карден, който си спечели славата на Догбери, а в Уейкфилд — един радикал, г. Литам, зет на г. Брайт. Младенческата невинност, която и в двата случая проявиха кандидатите за парламента, прави в нашия грешен век на скептицизъм донякъде радостно впечатление. И двамата кандидати намират пари, за да купуват гласове, но и двамата правят всичко, за да не знаят къде отиват тези пари. От началото до края на изборите сметките на техните довереници растат в геометрическа прогресия, но в също такава прогресия расте и вярата им в неопетнената чистота на избирателите. И желанието им да ги представляват в парламента е, както те твърдят, върхът на земните им възжеления. Да вземем например този образцов квакер, многоуважаемия г. Литам. През 1857 г. той кандидатствуваше в окръга Уейкфилд, като се ползуваше от услугите на един довереник на име Уейнрайт в качеството му на „приятел-юрист“. В пристъп на чистосърдечна откровеност Уейнрайт отвежда настрана своя приятел, квакера, за да поговорят; простодушният

г. Литам е поразен, той се е смятал за *L'homme qu'on aime pour lui-même**, и че трябва да го изберат в парламента *pour le roi de Prusse***, а ето че му съобщават твърде ехидно, че изборите са преди всичко въпрос на лири, шилинги и пенсове, което значи, че „необходимото“ трябва да бъде намерено на всяка цена. Уейнрайт заявява, че са необходими 1 000 лири. Литам възкликва: „не разполагам с такава сума, но ще я взема на заем“, и удържайки думата си, Литам изпраща на Уейнрайт 1 000 лири чрез Оувъренд и Гърни, квакерски банкери от Ломбард стрийт в Лондон. Скоро след това Уейнрайт, очевидно лобист на тайнствени *rougrarlers****, отвежда отново Литам „настрана“, шепне му на ухото, че, както се оказва, изборите *ще струват* по-скъпо, отколкото е смятал по-рано, и иска още 500 лири. Простодушният Литам „намира това малко странно“, но все пак, след като поразмисля и си спомня, че изборите през 1852 г. са стрували 1 600 лири, увеличава кредита с още 500 лири. При това най-интересното е, че не му е, изглежда, напълно ясно откъде идват тези пари. Но ето че минават още две седмици и неумолимият Уейнрайт настоява за нова сума от 1 000 лири стерлинги. Сега вече нашият Литам, това възплъщение на невинността, разиграва мелодрама.

„Това искане“ — казва той — „твърде ме разсърди, и му го заявих откровенно, като добавих, че много от онова, което се върши в кантората му, дробен не ми е по вкуса. Виждах там голям брой странни хора, но все пак се надявах, че там не става нищо нередно. Уейнрайт каза: „Трябва да оставите тази работа на мен и да не задавате никакви въпроси. Трябва да ми дадете още 1 000 лири, макар и да не мисля, че ще ми потрябват“. Бях твърде неблагоприятен и се съгласих; както *предполагам*, парите бяха получени от предишния източник.“

Тайнственият непознат, който „доставяше парите“, е съдружник на г. Литам, но сега той не присъства на следствието, тъй като, въпреки твърде неподходящото годишно време, му е хрумвало да попътува из континента.

Докато квакерът Литам, въпреки доверчивия си характер, изпитва известни опасения, но съумява да успокои съвестта си като „не задава никакви въпроси“, сър Р. Карден, от друга страна — нали „за чистия всичко е чисто“, — се е чувствувал до такава степен ободрен от глостърския си изборен опит през 1857 г., че през 1859 г. постави отново кандидатурата си в същия изб-

* — човек, когото обичат заради самия него, за личните му качества. *Ред.*

** — даром, заради хубавите му очи. *Ред.*

*** — разговори. *Ред.*

рателен район, макар и този път неуспешно. Истинската причина, която го накара да се опита да прекрачи прага на църквата св. Стефан³⁴⁹ на гърба на глостърските избиратели, се заключаваше в това, че според него Глостър е толкова непорочен, че би било чест и израз на особена почит да стане негов представител в парламента, „докато Копок и мирмидонците му наричаха обикновено Глостър сирене“, защото той „е загнил така вкусно, накратко казано, защото от тази помийна яма вони на корупция. От 500 лири, колкото бяха в началото, изборните разходи скочиха почти на 6 000 лири и въпреки това дори след отчета на контролъора, според който законните разходи са 616 л. 8 шил. и 1 п., сър Карден продължава да е твърдо убеден в безупречното състояние на нещата в Глостър.

„Допреди няколко дни той вярваше, че изборите са проведени безупречно, когато изведнаж беше просто поразен, научавайки за извършените ужасни разобличения. Тези разобличения бяха за него свършено неочаквани.“

И така, цялата изборна философия на кандидатите за парламента е да не позволяват на лявата си ръка да знае какво върши дясната, и така измиват ръцете си във водата на невинността. Да разтварят джобовете си, да не задават никакви въпроси и да вярват в добродетелта на човешкия род — всичко това ги задоволява напълно.

Що се отнася до съсловието на юристите — защитници, довереници и адвокати, към чиито услуги прибягват при изборите, те, разбира се, имат съвсем законно право на хонорар. Не може да се иска от тях да губят времето си и да „уреджат“ работата безплатно.

„Защо“ — възкликнал един от тези глостърски създатели на членове на парламента — „трябва да им давам гласа си за нищо? Погледнете 24-те адвоката, които получават по 25 лири еднократно и по 5 гиней дневно; откъде накъде ще им давам гласа си даром!“

А г. Джордж Бюканън, който събираше гласове заедно със сър Р. Карден, казва:

„Наистина всички се стремяха презглава да се докопат до пари. Неприятно ми е, че така оскърбяват бедняците за техните 3 шил. и 6 п. дневно, а професионалистите, които получаваха големи суми за безделие, се измъкнаха сухи от водата“.

Що се отнася до самите създатели на членове на парламента, достатъчни са няколко примера, за да ги характеризираме. Г. У. Клатърбък, довереник и събирач на гласове за сър Р. Карден, казва, подсмивайки се в шепата си, че „Глостър не е попродажен от което и да е друго място в Англия“. Той хвърлил

око на „семејство Купи“. Тези Купи са осем или девет души и семејството им играе от незапомнени времена влијателна роля в глостърските избори. „Това са хора — казва Клатърбък, — кои-то трябва да бъдат забавлявани“, и затова той ходел при Купи, пушел по една лула с Купи, бѣбрел с Купи, но ништо не им обещавал, не, в никакъв случај! Но все пак „ги накара да се надиват на това-онова“. По стѣпките му трѣгнал и г. Джон Уърд — предприемач, който предложил на всеки Купи по 5 лири стерлинги. Двама Купи, казва той, приеха парите. Наистина един от тях се помина вече, но за него гласува некој друг.

„Аз“ — казва предприемачѣт Джон Уърд — „дадох на деветима от тях по 5 лири, а на покојниѣ 3 лири. По време на изборите през 1857 г. тој не беше вече между живите, но гласѣт му беше даден в полза на сѣр Р. Карден.“

След това идва г. Мейси.

„Аз“ — казва тој — „имам бакалница, а по професија сѣм фризор.“

Мейси се убедил, че „подкупѣт вѣрви с пѣлна пара“, и затова купувал избиратели, заплашайки от 2 до 12 лири за парче. Простосмѣртниѣт, комуто провѣрвјало да получи 12 лири, бил некој си Ивѣнс.

„Тоѣи човек“ — казва нашиѣт почтен фризор — „познаваше добре всички избиратели от низшите сѣсловја. Ивѣнс струваше 20 лири како избирател и доносчик.“

Както се вижда, Мейси, тоѣи юначага фризор, подтикнал некојко главорези начело с некој си Клементс да отвлекат в денѣ на определѣнето на кандидатите един стар избирател на име Уортѣн от крѣчмата „Белиѣ лѣв“, но самиѣт тој (Мейси) не е видѣл „да смѣкват кожата от гѣрба“ на тоѣи „лѣв“. Тоѣи човек, казал Мейси по време на разпита, „беше тѣврде стар и спял, за да се сѣпротивява, и при тоѣа беше пиян“. В Уейкфилд цените са били по-високи, отколкото в Глостѣр; там един глас е струвал от 5 до 70 лири. Съевременно тук противниците са приближавали кѣм по-насилствени методи. Според некој си г. Смит, којто имал многогодишен опит, Уейкфилд бил нај-продажниѣт избирателен окрѣг в цѣла Европа и за пари и бира там могло да се осигури избиранието на всекиго. На последниѣта стадий от борбата между квакера Литам, радикал, и г. Чарлзуѣрт, конзерватор, „целиѣт град знаеше, че човек може да получи колкото пари пожелае в кантората на Уейнрайт“ — агент на нашиѣт ѣнпорочен квакер. Единствената значителна разлика между конзерваторите и либералите беше тоѣи, че последните не се гнусяха при удобен случај да си служат с „фалшиви банкноти“, докато пѣрвите плаща-

ха с пълноценни пари. Около половин дузина уейкфилдски избиратели образуваха клуб, за да наклонят везните накъдето им хрумне, когато гласуването наближи края. Някой си Т. Ф. Тауър, бръснар, гласувал за г. Литам, защото един от Литамовите събирачи на гласове му дал 40 лири за четка за коси. Един изключително принципиален субект, Джон Уйлкокс изобщо не гласувал, тъй като получил 25 лири за глас в полза на Литам и 30 лири за глас в полза на съперника на Литам. „Той се измъкна от положението, като изобщо не се яви на изборите.“ Някой си Бенджамин Ингам, който гласувал за Литам, не можал дори да каже колко пари е получил, тъй като „по това време той по правило бил пиян“. Торите примамили някой си Джеймс Кларк, гадател и астролог, в една странноприемница, където здравата го напили и „го държаха няколко дни в една от стаите на странноприемницата, давайки му да яде и пие до насита“. Но на края той успял все пак да избяга и гласувал за Литам, „отчасти за да отмъсти на сините, затова че го затвориха под ключ, а отчасти, за да получи 50 лири“.

Имало освен това и някой си Уйлям Диксън, по професия водопроводчик, който тази сутрин работел в белилнята на г-н Тил.

„Когато се изкачи до едно помещение, за да вземе още няколко тръби с цел да привърши работата си, вратата се тръшна внезапно отвън, заключиха я и я зачукаха с гвоздеи. В стаята имаше трима мъже и едно момче, които трябваше да го принудят да се държи мирно; те имаха въже, за да го вържат в случай на нужда.“

С една дума, ако либералите се отличаваха със своите „фалшиви банкноти“, консерваторите се прочуха с това, че си служеха с физическа сила.

Във връзка с тези възмутителни разобличения по адрес на английската избирателна система лорд Брум сметна за необходимо да излезе с дълга реч в Брадфорд, в която той призна открито, че бързо расте броят на престъпленията, свързани с подкуп, че до 1832 г. те са били сравнително редки, но са се увеличили чувствително след парламентарната реформа през 1832 година. Лорд Брум имаше намерение да омаловажи това зло. И кое е разковничето, открито от лорд Брум? *На трудещите се кла- си да не се дава избирателно право, докато дребната буржоазия, която се поддава на подкупи, и висшите класи, които я подкупват, не се поправят!* Такъв парадокс може да се обясни само със старческо слабоумие.

Написано от К. Маркс на 18 октомври 1859 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5783, 4 ноември 1859 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

РАДИКАЛНО ГЛЕДИЩЕ ЗА МИРА

Париж, 20 октомври 1859 г.

Сключеният в Цюрих от пълномощниците на Франция и Австрия мирен договор в главните си черти просто възпроизвежда членовете на споразумението от Вилафранка³⁵⁰. Тъй като преговорите за окончателния мир отнеха почти два пъти повече време, отколкото военните действия, прекратени внезапно край стените на Мантуа, намериха се твърде много лековерни хора, готови да обяснят мудноста на миротворците с някакъв дълбоко обмислен таен план на Луи Бонапарт. Бонапарт, казваха те, искаше да предостави на италианците пълна свобода на действие, т. е. да им даде възможност сами да решават своите въпроси, за да може френският освободител, когато укрепне италианското единство, да се откаже лесно от неприятните отстъпки, които той направи на Франц Йосиф, и вместо поетото от него задължение да се позове на една висша сила, силата на *fait accompli**. Политическите договори не са гарантирани против влиянието на случайностите, на които са изложени договорите в областта на гражданското право, които, според *Code Napoléon*, подлежат на анулиране, в случай че се появи *force majeure*³⁵¹. Хората, които разсъждават така, проявиха отново печалното си невежество не само във връзка с характера на любимия им герой, но и във връзка с традиционната френска дипломатия, от „червения кардинал“** до героя от декември и от „злодеите“ на Директорията до „сините“ от 1848 година³⁵². Първият принцип на тази традицион-

* — свършения факт. *Ред.*

** — Ришельо. — *Ред.*

на дипломатия гласи, че първо задължение на Франция е да не допуска образуването на могъщи държави по границите ѝ и следователно да поддържа при всички обстоятелства айтиунитарните конституции на Италия и Германия. Една и съща политика диктуваше мира в Мюнстер и мира в Кампоформио³⁵³. Истинската цел на безкрайно затегналите се преговори в Цюрих стана вече ясна като ден. Ако Луи Бонапарт би се опитал да осъществи условията на Вилафранкския договор в началото на юли, т. е. по времето, когато собствената му армия беше упоена от победата, когато в Италия бушуваха народните страсти и когато Франция утешаваше накърнената си гордост с налудничавата идея, че тя затова и търпяла у дома си робството, за да дарява свобода на друпите народи, тогава холандският узурпатор би развързал яростни враждебни сили, борбата срещу които би била по-трудна от борбата срещу укрепения четириъгълник между Минчо и Адидже. Той не би могъл да разчита на собствената си армия, би подтикнал Италия към борба и би дал може би сигнал за въстание в Париж. За да се премине от инсценираната за случая възвишена мелодрама към фактическата вулгарност на предварително уговорената измама, не беше необходимо нищо друго, освен време. Френската армия все още е на италианска земя, но от освободителна армия тя се превърна в окупационна армия и ежедневните ѝ отношения с местните жители далеч не са приятелски, защото, както се случва обикновено, близкият контакт породи презрително отношение. Франция от своя страна се събуди от краткия си сън, тя трепери пред опасността да се създаде европейска коалиция, тя размишлява над факта, че е загубила старата си армия и е придобила нов държавен дълг, и изпитва повече от когато и да било недоверие към *idéés Napoléoniennes**. Що се отнася до самата Италия, за състоянието ѝ трябва да съдим въз основа на фактите, а не на официалните декларации. Пред нас е Гарибалди, който не може да намери пари, за да купи оръжие за своята доброволческа армия³⁵⁴, пред нас е самата тази армия, чиято сила изглежда почти смехотворна в сравнение с масите, които се стичаха под знамената на Прусия по време на войната за независимост³⁵⁵, когато по територия Прусия стана по-малка от Ломбардия.

В обръщението си към Виктор Емануил³⁵⁶ сам Мадзини признава, че потокът на общонационалния ентузиазъм замръзва бързо в провинциалните блата и че бързо назряват условията за връщане към предишното положение. Наистина мрачното интер-

* -- Наполеоновите идеи. *Ред*

мецо между договора от Вилафранка и Цюрихския мир беше запълнено в херцогствата и в Романия с няколко големи официални инсценировки под ръководството на пиемонтски режисьори; но въпреки шумните ръкопляскания от всички галерии на Европа тези политически фокусници действуваха само в полза на тайните си врагове. На жителите на Тоскана, Модена, Парма и Романия позволиха да формират временни правителства, да свалят своите забягнали управници от миниатюрните им тронове и да провъзгласяват Виктор Емануил за *re eletto**, но в същото време те получиха строго нареждане да се задоволят с тези формалности, да се държат мирно и да предоставят всичко друго на френското провидение, което се готвеше да решава съдбата им в Цюрих и беше особено неблагоприятно настроено към капризите на ентузиазма, избухващите народни страсти и изобщо към всякакви *allures révolutionnaires*** . Те трябваше да възлагат всичките си надежди не на своята енергия, а на благонравното си поведение, не на собствената си сила, а на милостта на чуждия деспот. Едно именуие не би могло да се предаде от един на друг собственик по-спокойно, отколкото Централна Италия премина от чуждо ръководство към национално самоуправление. Във вътрешното управление нищо не се измени, народното движение беше напълно смазано, свободата на печата — премахната и може би за пръв път в историята на Европа плодовете на революцията изглеждаха прибрани без революционни изпитания. Благодарение на всичко това политическата атмосфера в Италия поизстина достатъчно, за да даде на Луи Бонапарт възможност да излезе със своите предварително взети решения, а италианците да предостави на собственото им гневно безсилие. При положение, че една френска армия се намира в Рим, друга — в Ломбардия, една австрийска армия заплашва от тиролските височини, друга заема укрепления четири-ъгълник, и преди всичко при толкова успешните старания на пиемонтските управници да охладят народния ентузиазъм — на Италия ѝ остават сега малко надежди. Що се отнася до самия Цюрихски мир, обръщаме особено внимание на два члена, които липсват в първата редакция на договора³⁵⁷. По силата на първия член Сардиния се натоварва с дълг от 250 000 000 франка, част от които трябва да се изплатят на Франц Йосиф, а част произтичат от възложената ѝ отговорност в размер на три пети от дълговете на Ломбардо-Венецианската банка. Като се прибави този нов дълг от 250 000 000 франка към дълговете от времето

* — избран крал. *Ред.*

** — революционни действия. *Ред.*

на кримската експедиция и последната италианска война, без да се смята малката полица, предявена преди няколко дни от Луи Бонапарт за оказаното от него въоръжено покровителство, скоро Сардиния също толкова ще процъфтява финансово, колкото и нейният омразен противник. Другият споменат от нас член установява, че

„териториалните граници на независимите италиански държави, които не са участвали в последната война, могат да бъдат изменени само със съгласието на другите европейски сили, участвали в образуването на тези държави и гарантирали тяхното съществуване“. Същевременно „правата на държавните глави на Тоскана, Модена и Парма се определят специално от високите договарящи сили“.

И така, временните италиански правителства, които изиграха определената им роля, сега биват най-пренебрежително игнорирани, а населението, което те успяха да удържат в обичайното пасивно състояние, може, ако желае, да отиде и проси милостиня пред дверите на творците на Виенския договор.

Написано от К. Маркс на 20 октомври 1859 г.

Печата се по текста на вестника

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5786, 8 ноември 1859 г.

Превод от английски

К. МАРКС

ТРЕВОЖНО ПОЛОЖЕНИЕ В ГЕРМАНИЯ

Париж, 15 ноември 1859 г.

Сега на дневен ред е *querelle allemande**, която колкото и незначителна да изглежда за широката общественост, може да доведе до общогерманска и дори общоевропейска катастрофа. Малката страна, която е повод за кавгата между главните тевтонски сили, си спечели лоша репутация в историята на Съединените щати. Общеизвестно е, че основната част от хилядите обучени роби, които Англия купуваше в Германия и прехвърляйки ги през Атлантическия океан, ги насъскваше срещу своите въстанали колонии, се доставяха от Хесен-Касел, чийто патриархален курфюрст получаваше за своите верни селяни обикновено доходи в английско злато. От тази паметна епоха насам отношенията между курфюрстовете и техните поданици ставаха очевидно все по-враждебни и през 1830 г. юлската революция във Франция даде сигнала за революция в Хесен-Касел. Тази революция имаше тайната подкрепа на сегашния курфюрст**, който много желаше по онова време да поделит отговорността за върховната власт със своя любим баща***. Малката революция разчисти пътя за хесенската конституция от 5 януари 1831 г., която е сега главният боеви лозунг в борбата между Австрия и Пруссия. Тази конституция ги доведе през 1850 г. до безкръвната битка при Бронцел и при благоприятни условия може скоро да накара Луи Бонапарт да се заеме с „проучването“ на „германския въпрос“, след като успя да омръзне на всички с „италианския

* — германската караница. *Ред.*** — Фридрих Вилхелм I. *Ред.**** — Вилхелм II. *Ред.*

въпрос“. Струва ми се, че не ще е излишно, с цел да обясним сегашния конфликт, да направим кратък преглед на хесенската конституция от 1831 г., на метаморфозите, които тя претърпя, и събитията, които свързаха съдбата ѝ с претенциите на съперниците Австрия и Прусия.

Като изключим начина на изборите, който хесенската конституция от 1831 г. предвижда, т. е. избирането на представители от старите съсловия (дворяни, граждани, селяни), тази конституция може да се счита за най-либералния основен закон, провъзгласяван някога в Европа. Няма друга конституция, която да ограничава изпълнителната власт в толкова тесни рамки, да поставя правителството в по-голяма зависимост от законодателната власт и да дава на съдебната власт толкова широко право на контрол. За да обясним този странен факт, можем да кажем, че хесенската революция от 1831 г. беше, всъщност революция, извършена против монарха от адвокатите, гражданските чиновници и военните, които действуваха в съгласие с недоволните от всички „съсловия“. Според член първи на конституцията всеки хесенски принц, който откаже да положи клетва пред конституцията, се лишава от правото да наследя престола. Законът за отговорността на министрите, която съвсем не е празна фраза, дава на народните представители възможност да отстранят от длъжност с помощта на държавния съд всеки министър, когото считат виновен дори за неправилно тълкуване на някакво постановление на законодателното събрание. Монархът е лишен от правото да помилва. Той няма право да пенсионира членове на правителството, нито да ги отстранява от длъжност против волята им, в какъвто случай те могат винаги да се обърнат към съда. Последният има право да взема окончателно решение по всички въпроси на бюрократичната дисциплина. Камарата на представителите избира измежду своите членове постоянна комисия, нещо като ареопаг, който наблюдава и контролира дейността на правителството и дава под съд чиновниците за нарушаване на конституцията, без да се правят каквито и да е изключения и в случаите, когато подчинените са изпълнявали заповеди на своите началници. По такъв начин чиновниците са независими от властта на короната. От друга страна, съдилищата, които са упълномощени да вземат окончателни решения по всички актове на изпълнителната власт, станаха всемогъщи. Избираните от народа комунални съветници трябваше да ръководят не само местната полиция, но и общата. Преди да постъпят на служба, офицерите от армията са длъжни да се закълнат във вярност на конституцията и имат по отношение на короната същите права, които

имат и гражданските лица. Представителният орган, който се състои само от една камара, има право да спира събирането на всички данъци, такси и мита в случай на някакъв конфликт с изпълнителната власт.

Такава е хесен-каселската конституция от 1831 г., която бащата на сега управляващия курфюрст Вилхелм II провъзгласи „в пълно съгласие със своите съсловия“ и която, както се е навявал той,

„ще процъфтява още много столетия като солиден паметник на хармонията между монарха и неговите поданици“.

На времето проектът за тази конституция беше депозиран от хесенското правителство в бундестага, който макар и да не го санкционира, очевидно го прие като *fait accompli**. Можеше да се предвиди, че въпреки всички *ria desideria*** на конституционната машина в Хесен-Касел не ще бъде съдено да действува гладко. От 1832 до 1848 г. се смениха не по-малко от десет състава на законодателната камара, дори два от които не успяха да изкарат докрай предвидения срок. Революцията от 1848—1849 г. вдъхна на конституцията от 1831 г. по-демократичен дух: изборите по съсловия бяха отменени, назначаването на членовете на върховния съд бе предоставено на законодателната власт, и най-после върховното командване на армията бе иззето от монарха и предадено на военния министър — лице, отговорно пред представителите на народа.

През 1849 г., при откриването на първата хесенска законодателна камара, избрана съгласно новия избирателен закон, в Германия беше започнала вече обща реакция; но въпреки това всичко още само ферментираше. Старият бундестаг бе пометен от революционната вълна, а германското Национално събрание с призрачната му изпълнителна власт бе ликвидирано с помощта на щикове. Така че не съществуваше повече общ център на целия Германски съюз. При това положение Австрия поиска да се възстанови старият бундестаг във Франкфурт, където влиянието ѝ винаги е преобладавало, докато Прусия се стремеше да създаде северен съюз, който да използва за свои интереси и да държи под свой контрол. Поддържана от четирите германски кралства и Баден, Австрия успя наистина да групира около себе си във Франкфурт на Майн остатъците от стария бундестаг, докато Прусия направи слаб опит да организира съюзен парламент Ерфурт с участието на някои от по-малките държави. От само

* — свършен факт. *Ред.*

** — благи пожелания. *Ред.*

себе си се разбира, че Хесен-Касел, ръководен от своето либерално законодателно събрание, се намираше сред главните противници на Австрия и беше привърженик на Прусия. Щом обаче курфюрстът се убеди, че Австрия има подкрепата на Русия и по всяка вероятност трябва да победи в това състезание, той захвърли маската, изказа се в полза на австрийския бундестаг и против пруския съюз, постави на власт реакционно правителство начело с ползуващия се с лоша слава Хасенпflug, разпусна опозиционната законодателна камара, която беше отказала да гласува данъци, и след напразен опит да събира данъците въз основа на собствения си авторитет, не намирайки подкрепа в редовете на армията, сред бюрокрацията и в съдебните учреждения, обяви обсадно положение в Хесен-Касел. Той постъпи много благоразумно, като се отдалечи от своята държава и замина за Франкфурт на Майн, за да бъде там под непосредствената защита на Австрия. От името на стария бундестаг, възстановен от нея, Австрия изпрати един съюзен корпус със задачата да ликвидира хесенската конституция и да възстанови курфюрста на трона. Прусия от своя страна беше принудена да се изкаже в полза на хесенската конституция и против курфюрста, за да подкрепи собствения си протест против възстановяването на бундестага и опита си да създаде северен съюз под свое покровителство. По такъв начин хесенската конституция стана лозунг за борба между Австрия и Прусия. Междувременно работата вървеше към криза. Авангардите на съюзната и пруската армия се срещнаха при Бронцел, но и двете страни дадоха сигнал за отстъпление. На 29 ноември 1850 г. министър-председателят на Прусия фон Мантойфел се среща в Олмюц с австрийския министър-председател княз Шварценберг и се отказа в негова полза от всички пруски претенции за самостоятелна политика по отношение на германския парламент, Хесен-Касел и Шлезвиг-Холщайн. Прусия се върна в бундестага като унижен и каящ се грешник. Унижението ѝ беше подсилено от триумфалния марш на една от австрийските армии към бреговете на Северно море. Разбира се, хесенската конституция от 1831 г. беше ликвидирана без какъвто и да е повече шум и заменена отначало с обсадно положение, а по-късно, през 1852 г., с най-реакционна конституция, скалъпена от Хасенпflug, допълнена от самия курфюрст и подобрена и санкционирана от Германския съюз. Тази конституция от 1852 г. стана постоянна причина за вражда между страната и курфюрста, като всички опити за помирение се оказаха напразни. Неотдавнашните събития в Италия и последвалото движение в Германия даваха, според пруското правителство, най-добра възможност за реванш за поражението

в Олмюц и за подновяване на старата борба с Австрия. На Прусия е известно, че Русия, която през 1850 г. наруши равновесието в полза на Австрия, ще действа този път в противоположна посока. До този момент двете съперничещи си страни не са си разменили още нищо, освен хартиени снаряди. Че хесенските конституции от 1831 и 1852 г. са само предлог за тяхната борба, се вижда от простия факт, че Австрия е за изменяване на конституцията от 1852 г. в съответствие с членовете на конституцията от 1831 г., докато Прусия настоява за възстановяване на конституцията от 1831 г., след като бъде преправена в съответствие с общите (монархически) принципи на бундестага. Народът и парламентът на Хесен-Касел настояват, с подкрепата на Прусия, да бъде възстановена предишната конституция. Цялата тази работа, насочвана съответно отвън от заинтересовани съветници, може да завърши с гражданска война в Германия, ако германският народ не се обърне в подходящ момент против „двете свои управляващи династии“.

Написано от К. Маркс на 15 ноември 1859 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5807, 2 декември 1859 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ТЪРГОВИЯТА С КИТАЙ

По времето, когато се разпространяваха най-фантастични гледища за това, какъв тласък е трябвало неминуемо да получи развитието на американската и британската търговия във връзка с, както казваха тогава, разтварянето на вратите на Небесната империя, ние си поставихме задачата да покажем, като разгледаме внимателно външната търговия на Китай от началото на това столетие, че тези прекалени очаквания нямат сериозно основание³⁵⁸. Като изключим търговията с опиум, която, както доказахме, расте обратно пропорционално на пласмента на фабричните произведения на Запада, ние констатирахме, че главната пречка за бързото разширяване на вноса в Китай е в икономическата структура на китайското общество, което съчетава дребно земеделие с домашна промишленост. В подкрепа на тогавашните ни твърдения можем да се позовем сега на Синята книга, озаглавена „Кореспонденция във връзка със специалната мисия на граф Елджин в Китай и Япония“³⁵⁹.

Винаги когато действителното търсене на внасяните в азиатските страни стоки не отговаря на предполагаемото търсене — което в повечето случаи се определя въз основа на такива повърхностни данни, като териториалните размери на новия пазар, числеността на неговото население и пласмента на чуждестранни стоки в някои големи морски пристанища, — търговците, в стремежа си да разширят района на стокообмена, са твърде склонни да виждат причината на своето разочарование във факта, че на пътя им се издигат изкуствени пречки, създадени от варварски правителства, и че следователно тези пречки могат да бъдат премахнати с военна сила. Именно това заблуждение е превърнало

днес британските търговци в безразсъдни привърженици на всеки министър, който обещава да изтръгне от варварите чрез пиратски нападения търговски договор. Така че изкуствените пречки, които, както се предполагаше, китайските власти издигат на пътя на външната търговия, бяха в действителност главният предлог, който оправдаваше в очите на търговските кръгове всяко насилие над Небесната империя. Ценните сведения в Синята книга на лорд Елджин разсейват в значителна степен тези опасни илюзии у всеки непредубеден човек.

В Синята книга е поместен с дата 1852 г. доклад на британския агент в Кантон г. Мичел до сър Джордж Бантрам, от който цитираме следния пасаж:

„Нашият търговски договор с тази страна“ (Китай) „е досега“ (1852 г.) „почти десет години в пълна сила, като бяха премахнати всички възможни пречки, открити са за нас нови хиляда мили от крайбрежието и нови търговски центрове са създадени на самия праг на производителните области и в най-удобните пунктове на морския бряг. И въпреки това какъв е резултатът от обещанията за увеличение на потреблението на наши фабрични произведения? Направо казано, следният: в края на десетата година докладите на министерството на търговията ни показват, че сър Хенри Потингър е заварил при подписването на допълнителния договор през 1843 г. по-широка търговия, отколкото неговият договор осигурява в края на 1850 г.“ (!), „като тук се има предвид нашето родно производство, което единствено ни интересува в дадения случай.“

Г. Мичел признава, че търговията между Индия и Китай, която се състои почти изключително от размяна на сребро срещу опиум, се е развила силно след сключването на договора от 1842 г.³⁶⁰, но добавя дори по отношение на тази търговия:

„Между 1834 и 1844 г. тя се развиваше със също така бързо темпо, както от 1844 г. до днес, като именно през втория период търговията се водеше уж под покровителството на договора; от друга страна, в таблиците на министерството на търговията се натъкваме на друг очевиден факт, че в края на 1850 г. износът на наши фабрични произведения за Китай беше почти с тръчетвърти милион лири стерлинги по-малък, отколкото в края на 1844 година.“

От следната таблица може да се види, че договорът от 1842 г. не е поощрил ни най-малко британския износ за Китай.

Обявена стойност

	1849	1850	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857
Памучни тъкани	1 001 283	1 020 915	1 598 8 9	1 905 321	1 408 433	640 820	883 985	1 544 235	1 731 909
Вълнени тъкани	370 878	404 797	373 399	434 616	203 875	156 959	134 070	268 642	286 852
Други стоки	164 948	148 433	189 040	163 662	137 289	202 937	259 889	403 264	431 221
Общо	1 537 109	1 574 145	2 161 268	2 503 599	1 749 597	1 000 716	1 277 944	2 216 123	2 449 982

Ако сравним тези цифри с китайското търсене на английски фабрични произведения през 1843 г., което според г. Мичел възлизало на 1 750 000 л. ст., ще видим, че през пет от последните девет години британският износ е бил значително под равнището от 1843 г., а през 1854 г. е възлизал само на $\frac{10}{17}$ в сравнение с 1843 година. Г. Мичел обяснява този поразителен факт преди всичко с някои причини, които са твърде общи, за да доказват нещо конкретно. Той казва:

„Китайците живеят толкова скромно и така се придържат към традициите си, че се обличат точно така, както са се обличали техните бащи, т. е. не носят нищо повече от онова, което е нужно, колкото и евтино да им предлагат някоя стока.“ „Нито един трудещ се китаец не може да си позволи да облече нова дреха, която не ще му изтрае поне три години и при най-груба черна работа през това време. Затова подобна дреха трябва да съдържа най-малко три пъти повече суров памук в сравнение с количеството памук, необходимо за изработване на най-тежките тъкани, които внасяме в Китай; с други думи, тази тъкан трябва да бъде три пъти по-тежка от най-тежкия груб плат, който можем да изпратим там.“

Ограничени потребности и пристрастие към старомодни дрехи — с тези пречки цивилизованата търговия се сблъсква на всички нови пазари. Що се отнася до плътността и здравината на този вид платове, няма британските и американските индустриалци не биха могли да приспособят стоката си към особените изисквания на китайците? Но тук стигаме до самата същност на въпроса. През 1844 г. г. Мичел изпратил в Англия мостри от всички видове туземни тъкани, като посочил и цените. Английските фирми, към които се обърнал, го уверявали, че не могат да произведат по посочените от него цени такава стока в Манчестер, а камо ли да я доставят в Китай. Защо най-развитата фабрична система в света не може да продава произведенията си по-евтино, отколкото се продава един плат, тъкан ръчно на най-първобитен стан? Посоченото вече от нас съчетание на дребно земеделие и домашна промишленост разрешава загадката. Ще цитираме отново г. Мичел:

„След като бъде прибрана памучната реколта, всички работещи в домакинството, без разлика дали са млади или стари, се залавят да разчепкват, предаг и тъкат този памук; от този именно домашен плат, тежък и траен, годен да понесе предстоящото му грубо използване в продължение на две или три години, китайците си шият дрехи, а остатъка носят в най-близкия град, където търговецът го купува за нуждите на градското и речното население. Девет-десети от тукашните жители носят дрехи от този домашен плат, като качеството му варира от най-груб памучен плат до най-фин нанкин; той е изработен изцяло в селските колиби и струва на производителя буквално толкова, колкото е стойността на суровината, или по-точно стойността на за-

харта, която е дал в замяна на тази суровина и която е продукт на собственото му домакинство. Нека нашите фабриканти се замислят само за момент над изумителната икономия на тази производствена система и над нейната, така да се каже, забележителна симетричност спрямо другите стопански процеси на земеделеца, и те ще се убедят веднага, че нямат никакви шансове да я конкурират, доколкото става дума за по-груби тъкани. Характерно е, че измежду всички страни на света може би само в Китай е възможно да се види тъкачен стан във всяко заможно домакинство. Във всички други страни хората се задоволяват да разчепкват и предат и с това завършва тяхното производство, а преждата изпращат на тъкач-професионалист, който я преработва в плат. Само пестеливият китаец довежда целия този процес докрай. Той не само разчепква и изприда своя памук, но сам го и тъче с помощта на своите жени и дъщери, а също и на работничките в своето стопанство, без при това да се ограничава с производство само за нуждите на своето семейство, а значителна част от труда през сезона разходва за производство на известно количество плат за жителите на съседните градове и реки.

И така, фу-киенският селянин не е просто селянин, а едновременно земеделец и промишлен производител. Производството на плат буквално нищо не му струва, освен стойността на суровината. Както показахме, той го произвежда под собствен покрив, с труда на своите жени и работнички. Не е необходимо нито допълнителна работна сила, нито специално време. Той кара домашните си да предат и тъкат, докато посевите му растат, и след като се прибере реколтата, в дъждовния сезон, когато е невъзможно да се работи на открито. С една дума, по време на всяка пауза през годината този образец на домашно трудолюбие е зает и произвежда нещо полезно.“

Като допълнение към това изложение на г. Мичел заслужава да се запознаем със следното описание на селското население, което лорд Елджин е наблюдавал по време на пътешествието си срещу течението на Янцзи:

„Всичко, което видях, ме кара да мисля, че селското население на Китай живее общо взето заможно и е доволно от съдбата си. Стремях се упорито, наистина без особен успех, да получа от тях точни сведения за размера на парцелите им, характера на поземлената им собственост, данъците, които плащат, и други подобни. Стигнах до заключението, че в повечето случаи те получават своите твърде малки парцели с правото на пълна собственост върху тях от короната, при условие че плащат ежегодно известна сума, която не е прекалено голяма, и че благодарение на тези предимства и прилежна работа те задоволяват напълно своите нужди от храна и облекло.“

Точно такова съчетание на селско стопанство и домашна промишленост пречеше дълго време, а и сега още пречи на износа на британски стоки за Ист Индия. Но там това съчетание се основава на особеното положение на поземлената собственост, която британците, като главни земевладелци в страната, можаха да подкопаят и по такъв начин да превърнат насилва част от индийските

самозадоволяващи се общини в обикновени стопанства, които произвеждат опиум, памук, индиго, коноп и други суровини срещу британски стоки. В Китай англичаните още не са достигнали такова могъщество и едва ли някога ще могат да достигнат.

*Написано от К. Маркс в средата на
ноември 1859 г.*

*Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5808, 3 декември 1859 г.*

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

СТРАХЪТ ОТ НАХЛУВАНЕ В АНГЛИЯ

Лондон, 25 ноември 1859 г.

Очевидно напоследък паниката стана също такава обикновено явление в английския политически живот, каквото отдавна вече е в английската промишлена система. Ако бъде умело използвана, паниката дава големи възможности на правителствата на така наречените свободни страни. Когато хората са наплашени до умопомрачение, не е трудно мислите им да бъдат отклонени от опасни фантазии. Нека вземем например въпроса за реформата в Англия. Точно когато Англия обсъждаше въпроса, дали да се откаже завинаги от контрола над Северна Америка, лорд Грей внесе многообещаващ законопроект за парламентарна реформа, която трябваше да сложи край на традиционното влияние на камарата на лордовете върху камарата на общините. През 1780 г. херцог Ричмонд предложи законопроект, в който настояваше дори за ежегодни парламентарни избори и общо избирателно право. Сам Пит, стогодишнината от рождението на когото мина съвсем незабелязано от съотечествениците му, заети изцяло по това време с тържествата по случай стогодишнината от смъртта на Хендел, същият този Пит написа първоначално на своите знамена лозунга: „парламентарна реформа“³⁶¹. Как можа да се случи, че движението за реформа, което е владеело през XVIII в. умовете на най-прогресивните представители на управляващите класи, замря, без да остави никакви следи? То беше пометено от паниката, предизвикана от френската революция, след която последваха антиякобинската война, чудовищният държавен дълг и позорните закони за запушване на устата³⁶². Преди няколко години паническият страх от Русия ликвидира два законопроекта за ре-

форма³⁶³, а сега страхът от френско нахлуване ще изиграе вероятна същата роля. Като имаме предвид това, можем да дадем съответна оценка на мрачните предчувствия на английските радикали, възглавявани от г-н Брайт, които заявяват открито, че според тях олигархията и нейните печатни органи разпространяват умишлено панически слухове, като използват призрака на едно френско нахлуване, за да провалят реформата и да увековечат лошото управление. Тази работа наистина придоби някакви отвратителни и подозрителни черти. Главният разпространител на паниката във връзка с предстоящо нахлуване е Палмерстъновият печат, докато самият Палмерстън минава за най-близък приятел на Луи Бонапарт. Може ли човек, освободен от състава на едно правителство, защото без съгласието на своите колеги е признал *coup d'état*, изваден от състава на друго правителство, защото е внесъл законопроект за френските заговорници³⁶⁴ — може ли такъв човек да бъде най-подходящото лице, което да противодействува на бонапартистките кроежи? Предупреждавайки английския народ против вероломството на Бонапарт, в същото време Палмерстъновият печат го призовава да предприеме заедно с този човек нова експедиция против Китай.

При все това не може да се отрече, че сегашната военна паника в Англия не е лишена от разумни основания, макар че може да се окаже от полза за политиката на аристократическата партия. Винаги, когато Бонапарт сключва нов мир, Англия се пита инстинктивно, не е ли дошъл най-после нейният ред да носи бремето на войната. Така че войната между Франция и Англия изглежда само въпрос на време. Официална Европа призна режима на Луи Бонапарт от страх пред революцията, но периодичното възобновяване на войната е едно от необходимите условия за съществуването на този режим. Той спестява на правителствата страха от ужасния призрак на революцията при задължителното условие, че ще позволят да бъдат едно след друго покорявани. Не бяха минали и две години откак Бонапарт седна на своя узурпиран трон, когато се наложи войната против Русия, за да удължи пребиваването си на власт. Не бяха минали и две години от деня, в който бе подписан мирът с Русия, когато се окажа, че само авантюрата в Италия може да го спаси от позорна катастрофа. Наистина трудностите му не станаха по-малко вследствие на тези редуващи се войни, завършили, от една страна, само с измама, а от друга — с държавен дълг и растящо нахалство на преторианската гвардия, без да споменаваме клерикалната опозиция наред с другите елементи на вече съществуващата вътрешна неустойчивост. След войната с Русия мина известно вре-

ме, преди недоволните орлеанисти да се осмелят да дадат израз на своя сарказъм, а доведените до отчаяние революционери да действуват своите бомби. Разочарованието от последната война намери най-открит израз в застоя на френската търговия, в пълния провал на императорската амнистия, в засилването на репресиите против печата и в оживелите надежди на орлеанистите. Докато по-голямата част от френския народ роптае против безсмислената война, която му струва всички мирновременни спестявания, армията ругае мира, който, според нея, я лиши от плодовете на войната. Още няколко месеца, и трудностите, пред които е изправен Луи Бонапарт, ще се проявят с пълна сила, и той ще има само един изход — нова война. Но тези редуващи се войни, които той е принуден да води поради своето положение, стават все по-опасни и за самия него, и за Европа, най-мощна представителка на която можем да считаме Англия. Кримската война се води по-скоро не на европейска територия, войната с Италия можа да бъде локализирана само благодарение на внезапно то ѝ прекратяване. Една война на Рейн, а толкова повече едно нахлуване в Англия биха били от самото начало равносилни на общоевропейска война. Но когато ще определя обекта на следващото си нападение, Луи Бонапарт ще може да избира само между Прусия и Англия. И в двата случая Англия ще участва във войната, в единия случай като главна воюваща страна, в другия — като съюзничка. Последният вариант е най-вероятен, но не може да се предвиди какви усложнения във взаимоотношенията между Франция и Англия ще предизвика една война между Франция и Прусия. Военните приготовления на Англия във връзка с предстоящия конфликт възнамеряваме да разгледаме друг път.

Написано от К. Маркс на 25 ноември 1859 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5813, 9 декември 1859 г.

Печата се по текста на вестника:

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

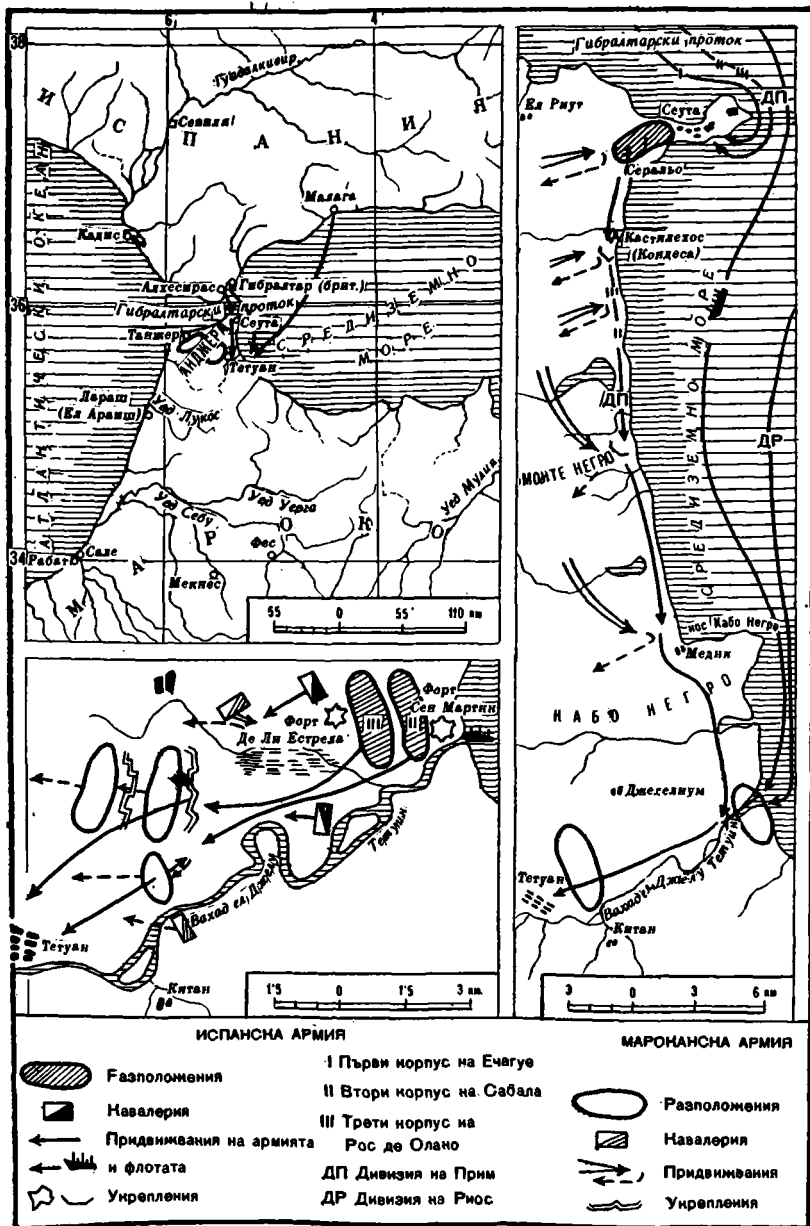
ХОДЪТ НА ВОЙНАТА ПРОТИВ МАВРИТЕ

Дълго очаквахме някакво решително действие на испанската армия в Мароко, което би могло да завърши първия или подготвителния период на войната³⁶⁵. Но напразно. Очевидно маршал О'Донел не бърза да напусне своя лагер по възвишенията на Серальо, и поради това сме принудени да направим преглед на неговите действия в момент, когато те едва що са започнали.

На 13 ноември 1-а дивизия от испанската действаща армия под командването на генерал Ечагуе бе натоварена на кораби в Алхесирас и няколко дни по-късно дебаркира в Сеута. На 17-ия потегли от града и зае Серальо, или Белия дом — голяма сграда на около 1½ мили пред позициите при Сеута. Местността в този район е твърде неравна и пресечена, извънредно удобна за действия в разсеян строй и за нередовен бой. След неуспешния опит същата нощ да си възвърнат Серальо маврите се оттеглили, а испанците започнали да строят укрепен лагер, който трябва да служи като база за по-нататъшни операции.

На 22-и Серальо бе атакуван от анджеритите — мавританско племе, което живее в околностите на Сеута. С това нападение започнаха редица безрезултатни сражения, които изпълват цялата кампания до този момент, като всяко от тях прилича напълно на всички останали. С по-големи или по-малки сили маврите атакуват линиите на испанците и се опитват с внезапни действия или с хитрост да овладеят част от техните позиции. Според мавританските съобщения това им се удава общо взето, но тъй като не разполагат с артилерия, изоставят завзетите редути. Според испанците досега нито един мавър не е успял, макар и веднаж, да

ВОЙНАТА В МАРОКО 1859-1860 г.

погледне в един испански редут, и всичките им нападения са завършили с пълен неуспех. При първата атака анджеритите наброявали не повече от 1 600 души. На следния ден те получили подкрепление от 4 000 души и веднага възобновили нападението. На 22-и и 23-и имало само дребни схватки, но на 25-и маврите предприели настъпление с всичките си сили, завързала се ожесточена битка, в която генерал Ечагуе бил ранен в ръката. Тази атака на маврите била толкова сериозна, че принудила Сид Кампеадор О'Донел да се отърси донякъде от сънливостта, с която воювал до този момент. Той заповядал незабавно 2-а дивизия под командването на генерал Сабала и резервната дивизия под командването на генерал Прим да бъдат натоварени на кораби, и сам заминал за Сеута. През нощта на 27-и цялата испанска действаща армия била съсредоточена пред този град. На 29-и последвала нова атака на маврите, която била повторена на 30-и. След това испанците започнали да търсят изход от тесните си позиции; цел на първото им придвижване станал Тетуан, който се намира на около 20 мили южно от Сеута и на четири мили от морето. Те започнали да строят път към този град; до 9 декември маврите не оказвали никаква съпротива. Сутринта на този ден те нападнали внезапно гарнизона на двата главни редута, но както обикновено, се оттеглили от тях към края на деня. На 12-и станало ново сражение пред испанския лагер, на около четири мили от Сеута, а на 20-и О'Донел телеграфирва, че маврите са атакували отново двата редута, но както винаги били отблъснати победоносно. Така че на 20 декември положението не било ни на йота по-друго, отколкото на 20 ноември. Испанците все още се отбраняваха и въпреки оповестените преди две-три седмици съобщения не се забелязваха никакви признаци за напредване.

Заедно с всички подкрепления, които са получили до 8 декември, испанците наброяват 35 000—40 000 души, така че за настъпателни действия могат да разполагат с армия от 30 000 души. С такава армия завземането на Тетуан не би трябвало да представлява трудност. Наистина липсват добри пътища, а продоволствието за армията трябва да се докара от Сеута. Но как се справяха французите в Алжир или англичаните в Индия? Освен това испанските мулета и товарни коне не са толкова разглезени от добри пътища в собствената им страна, че да отказват да се движат на мавританска земя. Каквото и да казва за свое оправдание О'Донел, абсолютно нищо не може да оправдае продължаващото му бездействие. Сега испанците разполагат с всички сили, които изобщо могат да хвърлят в тази кампания, освен ако неочаквани неуспехи не им наложат извънредно напрежение. Мав-

рите, напротив, стават всеки ден по-силни. Лагерът при Тетуан, под командуването на Хаджи Абд-Салем, към който принадлежаха частите, атакували на 3 декември позициите на испанците, е нараснал вече на 10 000 души, без гарнизона на самия град. Друг лагер, под командуването на Мулай Абас в Танжер получава непрекъснато подкрепления от вътрешните райони на страната. Дори само този факт би трябвало да накара О'Донел да започне настъпление, щом времето позволи това. Но макар и времето да е било благоприятно, той все пак не настъпил. Не може да има съмнение, че това е признак за пълна нерешителност и че маврите не се оказаха такъв нищожен противник, какъвто той очакваше. Няма никакво съмнение, че маврите са се сражавали превъзходно, и най-доброто доказателство за това са получаваните от испанския лагер оплаквания от предимствата, които характерът на местността пред Сеута дава на маврите.

Испанците казват, че в гъсталациите и из теснините маврите са страшен противник и че освен това те познават великолепно всяка педя земя, но че щом попаднат в равнината, сплотеността на испанската пехота ще принуди бързо нередовните мавритански части да се обърнат кръгом и да отстъпят. Тази аргументация е твърде съмнителна при условия, когато три четвърти от времето на всяко сражение отива за действия в разсеян строй в пресечена местност. Ако испанците, които се задържаха шест седмици пред Сеута, не са изучили местността толкова добре, колкото и маврите, толкова по-зле за тях. Напълно ясно е, че за нередовни части пресечената местност е по-благоприятна от гладката равнина. Но и при пресечена местност редовната пехота трябва да превъзхожда значително нередовните части. Модерната система на стрелкови бой в разсеян строй, с поддържащи сили и резерви зад разгънатата верига, редовните придвижвания, възможността да се държат здраво войските и да се осигурява взаимната им поддръжка, като се полагат всички усилия за постигане на една обща цел — всичко това дава такова предимство на редовните войски в сравнение с нередовните части, че в местност, подходяща за действия в разсеян строй, никакви нередовни части не могат да им устоят дори при съотношение на силите две към едно. Но при Сеута численото съотношение е тъкмо обратното. Численото превъзходство е на страната на испанците, и все пак те не се решават да настъпят. Единственият извод е, че испанската армия изобщо не умеє да воюва в разсеян строй и така лошите качества на отделния войник ликвидират при този начин на воюване предимствата, които трябва да осигуряват дисциплината и редовното обучение. Изглежда, че в действителност много често им се налага

да водят ръкопашен бой с ятаган и шик. Обикновено, когато испанците се приближат достатъчно, маврите спират огъня и се втурват срещу тях със сабя в ръка, точно така, както обикновено постъпват турците, и това сигурно не е много приятно за войски, като испанските, които се състоят от млади войници. Но от честите схватки те трябваше да свикнат с особеностите на мавританския начин на воюване и със съответните методи на борба против тях. И когато виждаме, че главнокомандуваният все още се колебае и продължава да стои на отбранителната си позиция, не можем да имаме много високо мнение за неговата армия.

Доколкото фактите позволяват да съдим за испанския план на кампанията, испанците са избрали очевидно Сеута като оперативна база, а Тетуан — като пръв обект за настъпление. Частта от Мароко, която се намира на другия бряг точно срещу Испания, е нещо като полуостров, широк 30 или 40 мили и дълъг около 30 мили. Главните градове на този полуостров са Танжер, Сеута, Тетуан и Лараш (Ел-Араиш). След като бъдат завзети тези четири града, от които Сеута е вече в ръцете на испанците, може лесно да се покори полуостровът и да се направи той база за понататъшни действия против Фес и Мекнес. Ето защо трябва да се предполага, че целта на испанците е да завоюват този полуостров, а първата стъпка към това трябва да бъде завземането на Тетуан. Очевидно този план е твърде разумен, той ограничава бойните действия в малък район, заобиколен от три страни от морето, а от четвъртата страна — от две реки (Тетуан и Лукос), и поради това е много по-лесно да бъде той завзет, отколкото разположената на юг територия. Освен това той премахва необходимостта да се навлезе в пустинята, което би било неизбежно, ако Могадор или Рабат бяха избрани за оперативна база, а също така дава възможност да се действа в непосредствена близост до границите на Испания, която е отделена само от Гибралтарския пролив. Но каквито и да са предимствата на този план, от тях няма никаква полза, ако самият той не се изпълнява, и въпреки високопарния стил на своите съобщения О'Донел ще покрие с позор себе си и испанската армия, ако и занапред действа така, както досега.

*Написано от Ф. Енгелс около 10 декември
1859 г.*

*Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5846, 19 януари 1860 г.
като уводна статия*

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

ВОЙНАТА ПРОТИВ МАВРИТЕ

Най-после кампанията в Мароко започна както следва и във връзка с това бледнеят всички романтични тонове, с които испанският печат и ентузиазмът на испанския народ рисуваха О Донел. Излиза, че О'Донел е обикновен посредствен генерал. Вместо рицарите от Кастилия и Леон виждаме хусари на принцесата³⁶⁶, а вместо с толедски шпаги войната се води с набраздени оръдия и цилиндрични снаряди с конусовиден връх.

Около 20 декември испанците започнали да прокарват подходящ за артилерия и обози път, който трябвало да минава през планинската местност южно от лагера пред Сеута. Маврите изобщо не се опитали да разрушат този път; от време на време те атакували генерал Прим, чиято дивизия прикривала работните групи, а понякога и самия лагер, но винаги неуспешно. Нито едно от тези сблъсквания не надхвърляло размерите на схватка между предни части; в най-значителната от тях, на 27 декември, загубите на испанците не превишавали 6 убити и 30 ранени. До края на годината пътят, не по-дълъг от две мили, бил завършен, но отново започналите бури и дъждове попречили на по-нататъшното движение на армията. Междувременно, като че ли за да осведоми мавританския лагер за предстоящите движения на армията, испанска ескадра, състояща се от един платноходен линейен кораб, три витлови фрегати, три колесни парахода, общо 264 оръдия, се приближила до устието на река Тетуан и бомбардирала на 29 декември фортовете при устието ѝ. Фортовете били заглушени и за около три часа били разрушени земните им укрепления; нека припомним, че това са същите фортове, които преди около месец французите бомбардираха с много по-малки сили³⁶⁷.

Тъй като на 29-и времето се оправило, на 1 януари испанската армия започнала най-после да се придвижва напред. 1-и корпус от две дивизии под командуването на Ечагуе, който дебаркирал пръв в Африка, останал на позиции пред Сеута. При все че първите седмици и той понесъл значителни загуби от болести, сега войниците били вече достатъчно аклиматизирани, и с получените по-късно подкрепления корпусът наброявал 10 000 души, т. е. значително повече от 2-и или 3-и корпус. Тези два корпуса, 2-и под командуването на Сабала, а 3-и под командуването на Рос де Олано, заедно с резервната дивизия на Прим — общо 21 000—22 000 души — потеглили на първия ден от новата година. Всеки войник разполагал с продоволствие за шест денонощия, докато морски кораби, които трябвало да съпровождат армията, пренасяли един милион дажби, или месечния продоволствен запас на армията. Войските минали планинската местност южно от Сеута, като Прим се намирал в авангарда, поддържан от Сабала, а Рос де Олано завършвал колоната. Новият път водел надолу към Средиземно море, минавайки на две мили от лагера. Тук на известно разстояние се простира равнина под формата на полукръг, чиято хорда образува морето, а периферията е пресечена местност, преминаваща постепенно в стръмни планини. Щом по-голямата част от дивизията на Прим напуснала лагера, започнала схватката. Испанската лека пехота отблъснала лесно маврите назад в равнината, а оттам ги изтикала в планините и гъсталациите, намиращи се във фланг на походния им ред. Тук, вследствие на някакво недоразумение, били хвърлени в атака два малобройни ескадрона от хусарите на принцесата. Те атакували толкова смело, че се понесли направо през линията на маврите в техния лагер, но тъй като попаднали в пресечена местност и никъде не срещнали нито кавалерия, нито пехота, която биха могли да атакуват в удобна за себе си местност, били принудени да свият обратно, като загубили при това седем, т. е. почти всички, офицери, без да смятаме войниците. До този момент в сраженията участвували главно пехотата в разсеян строй и няколко батареи планинска артилерия, която тук-таме, по-скоро морално, отколкото физически, поддържали с огъня си няколко канонерки и парахода. Очевидно О'Донел е възнамерявал да спре в равнината, засега още без да държи здраво хребета, който образува на юг границата на тази равнина. Но за да си осигури позицията за през нощта, той заповядал на Прим да изтика мавританските стрелци от северния склон на хребета и да се оттегли, когато започне да се стъмва. Но Прим, най-бойният генерал от испанската армия, завързал сериозно сражение, което завършило с това, че завзел целия гребен на

хребета, наистина с големи загуби. Неговият авангард се разположил на лагер по хребета и се окопал по фронта. Този ден испанците дали 73 убити и 481 ранени.

Завезтата през този ден позиция е известна под името Castillejos*, нейното наименование води началото си от две бели сгради, една от които е на вътрешния склон близо до равнината, а другата на заетия през деня от Прим хребет. Но очевидно официалното наименование на този лагер е Campamento de la Condesa**. Същия ден маврите се опитали да извършат малка диверсия срещу лагера при Сеута, като атакували крайния десен редут, както и местността между двата крайни леви редута. Впрочем те били лесно отблъснати от пехотата и артилерийския огън на Ечагуе.

Действащата армия останала три дни в лагера на графинята. В лагера пристигнали полската артилерия и една минометна батарея, както и останалата кавалерия (цялата кавалерийска бригада се състои от осем ескадрона хусари, четири ескадрона кирасири без кираси, четири ескадрона улани, всичко 1 200 души). Само обсадният артилерийски парк (в състава на който влизала батарея набраздени дванадесетфунтови оръдия) не бил още пристигнал. На 3 януари О'Донел разубил по посока на Монте Негро, следващата планинска верига на юг. Времето, както и преди, било хубаво, през деня горещо, с изобилна роса нощем. Холерата все още свирепствувала в няколко дивизии, някои части постраждали тежко от болести. Например в двата батальона инженерии войски, които постраждали особено от болестите, числеността на всяка рота се намалила от 135 на 90 души.

До този момент не разполагаме с подробни сведения; за да опишем последвалите събития, ще трябва да се задоволим с оскъдни и малко противоречиви телеграми. На 5-и армията напреднала, на 6-и се настанила на лагер „северно от долината Негро, преминавайки без съпротива проходите“. Не е ясно дали това означава, че армията е прекосила хребета Монте Негро и се е разположила на лагер по южния му склон. Както ни съобщават, на 9-и армията била на една лига*** от Тетуан и отблъснала атаката на маврите. На 13-и армията овладяла цялата позиция при Кабо Негро, като спечелила пълна победа и се изправила пред Тетуан; щом стане възможно да се докара артилерията, ще започне атаката срещу града. На 14-и съсредоточената по-рано в Малага дивизия на генерал Риос, наброяваща десет батальона, дебаркирала при устието на река Тетуан и завзела фортовете, разрушени

* Кастильехос (Замъци). *Ред.*

** Лагер на графинята. *Ред.*

*** Една испанска лига се равнява на около 5,5 км. *Ред.*

две седмици преди това от флота. Съобщават ни, че на 16-и армията се готви да премине реката и да започне настъпление срещу Тетуан.

За да разясним всичко това, трябва да посочим, че армията е трябвало да прекоси четири различни планински хребета между Сеута и Тетуан. Първият — непосредствено на юг от лагера — води към равнината Кастильехос, вторият затваря тази равнина от юг. И двата тези хребета испанците завзели на 1-и. Пô на юг, перпендикулярно на средиземноморския бряг, минава хребетът Монте Negro, а успоредно с него, но още пô на юг, минава друг, по-висок хребет, който завършва на брега с нос под името Кабо Negro, на юг от който тече река Тетуан. На 1 януари маврите притискали фланга на нахлулата армия, а след това променили тактиката си, оттеглили се на юг и се опитали да затворят фронтално пътя за Тетуан. Очакваше се, че решителното сражение за този път ще се води по проходите на последния хребет, т. е. Кабо Negro; изглежда, че така и станало на 13 януари.

От гледна точка на тактиката тези сражения не правят чест на нито една от страните. От маврите не можем да очакваме нищо, освен нередовни действия, които те водят с присъщата на полудиваците смелост и ловкост. Но очевидно и тук те не са достатъчно силни. Изглежда, че те не проявяват фанатизма, с който се борят против французите кабилите от алжирските крайбрежни планини и дори от Риф. Очевидно продължителните безуспешни схватки пред редута при Сеута са сломили първоначалния плам и енергия на повечето племена. Те не могат да се сравняват с алжирците и в стратегията. След първия ден от сраженията те се откъзват от своя правилен план, който се е състоял в това, да притискат фланговете и тила на настъпващите колони и да прекъсват или застрашават съобщителните им връзки със Сеута. Напротив, те се стараят с всички сили да изпреварят испанците и да им преградят фронтално пътя за Тетуан, предизвиквайки по такъв начин това, което би трябвало да избягват — решително сражение. Може би те ще съумеят още да разберат, че с такива войници, с каквито разполагат, и в такава страна, в каквата живеят, методът на борба, с помощта на който може да се изтощи неприятелят, е малката война, и че неприятелят, въпреки цялото си превъзходство в областта на дисциплината и въоръжението, е възпрепятствуван във всичките си движения от огромен *impedimenta**, какъвто маврите нямат и с който се маневрира извънредно трудно в една негостоприемна и лишена от пътища страна.

* — обоз. Ред.

Испанците продължават кампанията така, както я започнаха. След като бездействаха два месеца при Сеута, те изминаха за шестнадесет дни двадесет и една миля, или по пет мили за четири дни! Дори ако се вземат под внимание всички трудности по пътя, това е нечувано бавно при условията на съвременната всъйна. Изглежда, че испанските генерали съвсем са отвикнали да командуват големи войскови маси, да подготвят широки операции и да придвижват една армия, която в края на краищата едва ли се равнява по численост на един френски армейски корпус от последната италианска кампания. Как иначе могат да се обяснят тези бавни действия? На 2 януари цялата артилерия на О'Донел се намираше в Кастилийехос, с изключение на обсадния парк, но той изчака още цели два дни и премина към действия едва на 5-и. Очевидно самият поход на колоната не е организиран лошо, но не би могло и да бъде иначе при толкова кратки преходи. Под огъня испанците проявяват пренебрежение към врага, което е винаги резултат на по-здрава дисциплина и редица успешни сражения, но бъдещето ще покаже дали ще се запази тази увереност в победата, когато климатът и трудностите на кампанията, която в края на краищата ще се превърне неизбежно в изтощителна малка война, ще влошат значително както *моралното*, така и *физическото* състояние на армията. Що се отнася до командването, ние и сега можем да кажем за него много малко, тъй като не разполагаме с подробни сведения за сраженията, освен за първото. Но това първо сражение разкрива две несъмнени грешки — атаката на кавалерията и напредването на генерал Прим извън рамките на получените от него заповеди. Ако тези явления станат постоянни в испанската армия, толкова по-зле за нея.

По всяка вероятност отбраната на Тетуан ще бъде кратка, но упорита. Без съмнение укрепленията му са слаби, но маврите са отлични войници, когато се сражават под прикритието на земни насипи, както показаха сраженията в Константин³⁶⁸ и много други алжирски градове. Възможно е със следващата поща да научим, че градът е завзет с пристъп. Ако това стане, можем да очакваме затишие в кампанията, тъй като испанците ще се нуждаят от време, за да подобрят пътя между Тетуан и Сеута, да превърнат Тетуан във втора оперативна база и да изчакат подкрепления. Оттук ще започне следващото настъпление към Лараш или Танжер.

Написано от Ф. Енгелс около 18 януари
1860 г.

Печата се по текста на вестника
Превод от английски

Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5863, 8 февруари 1860 г.,
като уводна

Ф. ЕНГЕЛС

САВОЯ И НИЦА

Докато губернаторът на Шамбери заяви определено, че кралят на Сардиния никога не е имал намерение да отстъпва Савоя на Франция, имаме уверенията на английския министър на външните работи, дадени от него в камарата на общините на 2-и този месец, че миналото лято граф Валевски се е отказал от името на френския император от този проект. Но тези твърдения на лорд Джон Ръсел се отнасят за един период от преди няколко месеца, и онова, което тогава е било отричано, може сега вече да е почти свършен факт. Разбира се, трудно и дори невъзможно е да се повярва, че движението за присъединяване към Франция, което се разви напоследък сред населението на Савоя, има чисто местен произход. То е разпалено по всяка вероятност от френски агенти, а правителството на крал Виктор Емануил го е санкционирало или най-малкото се отнася търпимо към него.

Савоя е провинция, в която изцяло и безспорно преобладава френската националност, както в западните кантони на Швейцария. Народът говори южнофренски диалект (провансалски или лимузински), но литературният и официален език е навсякъде френският. Но това далеч не доказва, че савойците желаят да бъдат присъединени към Франция и особено към бонапартистка Франция. Според бележките на един германски офицер, който пътувал през януари 1859 г. из тази страна с военна цел, никъде привържениците за присъединяване към Франция нямат някакво влияние, с изключение на Шамбери и други градове на Долна Савоя, докато Горна Савоя, Мориев и Тарантез биха предпочели

да запазят сегашното си положение, а Шабле, Фосини и Женева — трите северни окръга — да образуват нов кантон в състава на Швейцарския съюз. При все това Савоя, която е изцяло френска, без съмнение ще гравитира все повече и повече към основния център на френската националност и в края на краищата ще се присъедини към него, така че това е само въпрос на време.

С Ница работата е по-друга. Населението на графството Ница също говори на провансалски диалект, но тук литературният език, образованието, националният дух — всичко е италианско. Северноиталианският и южнофренският диалект са толкова близки помежду си, че е почти невъзможно да се каже, къде свършва единият и къде започва другият. По своите флексии дори наречието на Пиемонт и Ломбардия е изцяло провансалско, докато начинът, по който думите се образуват от латинския, е в основни линии същият, както в италианския език. Да се настоява за присъединяване на Ница въз основа на това наречие би било невъзможно, затова сега настояват тя да бъде присъединена по силата на предполагаемите ѝ симпатии към Франция, чието съществуване впрочем е повече от проблематично. Независимо от тези симпатии и своето особено наречие Ница е изцяло италианска провинция. Най-убедително доказва това обстоятелството, че тя даде *rag excellence** италианския войник Джузепе Гарибалди. Би било просто смешно да си представим Гарибалди французин.

Отстъпването на тези две провинции не би нанесло голяма вреда на Пиемонт от чисто финансова гледна точка. Савоя е бедна провинция, която, макар и да дава най-добрите войници в сардинската армия, все пак никога не покрива разходите по собственото си управление. Финансовото положение на Ница не е много по-добро и освен това тя представлява само малка ивица земя. Очевидно загубата не би била голяма. При все че е италианска провинция, Ница би могла да бъде принесена в жертва в името на обединението на Северна и Централна Италия, а загубата на една чужда провинция като Савоя би могла дори да се прецени като изгодна, доколкото това може да допринесе за обединението на Италия. Но ако разгледаме въпроса от военна гледна точка, работата се откроява в съвсем друга светлина.

Сегашната граница между Франция и Сардиния върви между Женева и Ница почти по права линия. Морето от юг и неот-

* — преди всичко. *Ред.*

рална Швейцария от север преграждат всички пътища към нея. В този смисъл при една война между Италия и Франция положението на воюващите страни би било еднакво. Но и Савоя, и Ница са разположени отвъд главния Алпийски хребет, който заобикаля същински Пиемонт като обширен полукръг, и двете са открити откъм Франция. Следователно, докато по границата между Пиемонт и Франция всяка страна владее по един склон от Алпийския хребет, в северната и южната част от границата Италия владее и двата склона на хребета и поради това господствува напълно над проходите.

Освен това поради недостатъчно развитата търговия всички пътища от Пиемонт за Франция през Алпите са много занемарени, докато пътят от Пиемонт за Савоя през Монсени и пътят от Пиемонт за Ница през Кол ди Тенда са главни пътища на европейската търговия и се поддържат в пълен ред. Поради това във всички войни между Италия и Франция — в случаите, когато нападаща страна е била Италия, — както Ница, така и Савоя са били естествени оперативни бази за нахлуване във Франция, а когато нападаща страна е била Франция, тя е трябвало да завладее и двете тези провинции, за да може да настъпва към трансалпийска Италия. И макар че италианците не биха могли да задържат нито Ница, нито и Савоя пред една числено превъзхождаща армия, все пак тези провинции са давали възможност на италианските сили да се съсредоточат своевременно в равнините на Пиемонт и да бъдат по такъв начин гаранция срещу неочаквано нападение. Ако военните преимущества за Италия от притежаването на Савоя и Ница се ограничаваха само с тези позитивни изгоди, все пак би могло да се пожертвуват тези провинции без някаква сериозна загуба. Но най-значителни са негативните изгоди. Нека си представим, че Монблан, Монт Изеран, Монсени и Кол ди Тенда са гигантски каменни стълбове, които бележат границата на Франция. В такъв случай границата, вместо права линия, каквато е сега, би заобиколила Пиемонт като огромна дъга. Шамбери, Албервил, Мутие — пунктовете, където се събират главните пътища — биха били превърнати във френски бази. Французите биха укрепили северния склон на Монсени и биха го защищавали; предните постове на двете страни биха се срещнали по върховете на тази планина, на два прехода от Торино. На юг център на френските бази би станала Ница, а предните постове биха се разположили в Онелия, на четири прехода от Генуа. Така че дори в мирно време французите биха се намирили пред самите врати на двата най-големи града в Северозападна Италия, и тъй като територията им почти би

обкръжила Пиемонт от три страни, те биха могли да попречат на италианската армия да се съсредоточи в долината на горното течение на По. Всеки опит да се съсредоточат италианските сили на запад от Алесандрия би ги изложил на опасността да бъдат атакувани, преди да приключи съсредоточаването, с други думи, би ги изложил на опасността да бъдат разбити поотделно. По такъв начин центърът на отбраната на Пиемонт би се преместил незабавно от Торино в Алесандрия; иначе казано, същински Пиемонт би загубил възможността да се отбранява сериозно и би се оказал във властта на французите. Това именно Луи Наполеон нарича

„свободна и благодарна Италия, която ще дължи независимостта си само на Франция“.

Ако се обърнем на север, ще видим, че онова, което е за Италия постоянна опасност, би било за Швейцария смъртоносен удар. Ако Савоя стане френска, цяла Западна Швейцария, от Базел до Големия Сен Бернар, би била заобиколена от всички страни от френска територия и в случай на война тя не би могла да бъде държана и един ден. Това е толкова очевидно, че Виенският конгрес реши да неутрализира както Северна Савоя, така и Швейцария, и в случай на война да предостави на Швейцария правото да заеме и да отбранява този район. Сардиния, една незначителна държава с четири милиона жители, не можеше да протестира против такова решение, но ще може ли и ще се съгласи ли Франция част от територията ѝ да бъде по такъв начин подчинена във военно отношение на една друга, и при това помалка, държава? Ще може ли Швейцария в случай на война да се опита да окупира и да държи под свой военен контрол една френска провинция? Разбира се, че не. Но в такъв случай Франция би могла във всеки удобен за нея момент да присъедини точно така лесно и спокойно и цяла френска Швейцария — Бернска Юра, Нюшател, Во, Женева и онези части от Фрибур и Вале, които тя счете за целесъобразно, — както Савоя и Ница; а до този момент Швейцария би се намирала под толкова силно влияние и контрол на Франция, че едва ли би представлявала нещо повече от неин сателит. Що се отнася до неутралитета на Швейцария в случай на война, той би престанал да съществува от самия момент на обявяването ѝ. Не може да има никакъв неутралитет, ако една велика и войнствена сила може всеки момент да смаже своя неутрален съсед.

Този на глед невинен план за присъединяване на Савоя и Ница не означава нищо друго, освен установяване на френско

господство в Италия и Швейцария, т. е. осигуряване на господствувашо положение на Франция в Алпите. След като бъде осъществен този малък план, много ли време ще мине, преди да станем свидетели на опита да се установи господство на Франция и над Рейн?

*Написано от Ф. Енгелс около 30 януари
1860 г.*

*Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5874, 21 февруари 1860 г.,
като уводна*

*Печата се по текста на вестника
Превод от английски*

Ф. ЕНГЕЛС

ВОЙНАТА ПРОТИВ МАВРИТЕ

Тъй като първият, а може би и последният акт на испанската война в Мароко е вече завършен и тъй като се получиха всички подробни официални съобщения, можем още веднаж да се върнем към този въпрос.

На 1 януари испанската армия напусна позициите при Сеута с цел да напредне към Тетуан, който отстои само на 21 миля. При все че маршал О'Донел не беше нито веднаж атакуван сериозно или спрян от неприятеля, необходимо му беше повече от месец, за да докара войските си в околностите на този град. Липсата на пътища и необходимата предпазливост не са достатъчно оправдание за такова нечувано бавно придвижване; ясно е също, че испанците не са използвали напълно господството си по море. Не може да ги оправдае и обстоятелството, че е трябвало да прокарват път за тежката артилерия и обоза. И двете е могло да бъдат превозени главно на кораби, докато армията, снабдена с продоволствие за една седмица и придружена само от планинска артилерия (превозвана с мулета), би могла най-много за пет дни да стигне до господстващите над Тетуан височини и да се съедини с дивизията на Риос, на която тогава, както и три седмици по-късно, нищо не би могло да попречи да дебаркира при устието на река Вахад ел Джелу. Сражението от 4 февруари би могло да стане на 6 или 7 януари и вероятно при още по-благоприятни за испанците условия; така биха били запазени хиляди хора, излезли от строя поради болести, и Тетуан би могъл да бъде завзет на 8 януари.

Това изглежда смело твърдение. Естествено на О'Донел се е искало не по-малко, отколкото на който и да е негов войник, да

стигне до Тетуан; той прояви храброст, предпазливост, хладнокръвие и други качества на войник. Ако на него му е трябвало месец, за да се появи пред Тетуан, как би могъл той да стори същото за една седмица? О'Донел можеше да докара войските си по два начина. Първо, той можеше да избере главно сухопътните връзки, а да използва корабите изключително като спомагателно средство. Именно така и постъпил той. Той организира редовен превоз на провизии и бойни припаси по суша, а армията снабдил с голямо количество полска артилерия от дванадесетфунтови оръдия. В случай на необходимост неговата армия трябвало да служи само като втора съобщителна линия със Сеута, полезна, но съвсем не наложителна. Разбира се, този план изисквал да се организира огромен обоз, а наличието на обоз налагало да се прокара път. Така била загубена една седмица за прокаране на път от заемащата позиция до морския бряг; и почти на всяка крачка цялата колона — армията, обозът и всичко друго — се спирала, докато се построи нов участък от пътя за придвижване на следния ден. Така че дължината на прехода зависела от дължината на участъка, който са могли да прокарат за един ден испанските инженерни войски; а очевидно тя е била средно около половин миля дневно. Така самият начин, избран за превоз на продоволствието, налагал колосално увеличение на обоза, тъй като от само себе си се разбира, че колкото по-дълго армията се намира на път, толкова по-големи са нуждите от продоволствие. И въпреки това, когато около 18 януари буря принудила параходите да се отдръпнат от брега, наложило се армията да гладува, и при това съвсем близо до базата в Сеута; ако бурята би траяла още един ден, щяло е да се наложи една трета от армията да се върне, за да достави провизии за останалите две-трети. Ето така маршал О'Донел карал 18 000 испанци да се разхождат цял месец покрай африканския бряг, изминавайки по две-трети миля дневно. След като тази система на снабдяване на армията била възприета веднъж, никаква сила в света не би могла да съкрати шо-годе значително продължителността на този безпрецедентен поход. Но не е ли изобщо грешка възприемането на тази система?

Ако Тетуан беше град, отдалечен от морския бряг не на четири, а на двадесет и една миля, естествено не би имало друг избор. По време на своите експедиции из вътрешността на Алжир французите се сблъскаха със същите трудности и ги преодоляваха по същите начини, само че по-енергично и бързо. В Индия и Афганистан англичаните си спестиха тези грижи благодарение

на това, че намираха сравнително лесно товарни животни и храна за тях; те имаха лека артилерия, която не се нуждаеше от хубави пътища, тъй като кампаниите се водеха само през сухия сезон на годината, когато армията може да се движи и без пътища. Но само на испанците и маршал О'Донел се падна да придвижват цял месец една армия покрай морския бряг и през цялото това време да изминат огромното разстояние от 21 миля!

Всичко това показва, че както практиката, така и теорията в испанската армия са твърде остарели. С флот от параходи и платноходи, намиращи се постоянно под погледа на армията, този поход е нещо съвсем смехотворно, а войниците, извадени от строя през този поход от холера и дизентерия, станаха жертви на предразсъдъци и бездарност. Построеният от инженерните войски път фактически не е осигурявал връзка със Сеута, тъй като испанците са го владеели само там, където им се е случвало да разположат своя лагер. В тила маврите са могли, когато пожелаят, да го направят непроходим. За да се отнесе едно съобщение или да се придружи обратно до Сеута един конвой, е била необходима най-малко една дивизия от 5 000 души. Връзката с този град се е поддържала по време на целия поход само с параходи. И въпреки всичко продоволствието, с което армията е разполагала, е било толкова недостатъчно, че не минали и двадесет дни и армията се оказала застрашена от глад и била спасена само със запасите на флота. Защо в такъв случай е било изобщо необходимо да се строи този път? За артилерията ли? Но испанците по всяка вероятност са знаели със сигурност, че маврите не разполагат с полска артилерия и че собствените им набраздени планински оръдия превъзхождат всичко, което неприятелят може да им противопостави. Защо в такъв случай е било необходимо да мъкнат със себе си цялата тази артилерия, щом е могло да бъде превозена по море от Сеута до Сан Мартин (в устието на Вахад ел Джелу, или на река Тетуан) само за няколко часа? Във всеки случай могло е армията да бъде придружавана от една батарея полски оръдия, а испанската артилерия е очевидно много тромава, щом не е могла да се придвижва из каквато и да е местност със скорост от 5 мили на ден.

Както доказва дебаркирането на дивизията на Рнос при Сан Мартин, испанците разполагат с достатъчно кораби, за да превозят едновременно поне една дивизия. Ако настъпваха английски или френски войски, няма съмнение, че тази дивизия щеше да дебаркира незабавно при Сан Мартин, след като при Сеута биха устроили няколко демонстрации, за да привлекат вниманието на маврите към този пункт. Една такава дивизия, наброяваща

5 000 души и разположена зад леки полски укрепления, които може да бъдат издигнати за една нощ, би могла да очаква, без да се страхува, атаката на какъвто и да е брой маври. Но в случай на благоприятно време би могло да се дебаркира ежедневно по една дивизия, и по такъв начин армията би могла да бъде съсредоточена при Тетуан за шест или осем дни. Да предположим, че О'Донел не е искал да подложи на атака една от своите дивизии, откъсната от останалата армия в продължение на три или четири дни: войските му са се състоели от млади войници, несвикнали още с войната, и няма защо да го упрекваме, че не е тръгнал по този път.

Но без съмнение той би могъл да стори следното. След като снабди всеки войник с провизии за една седмица и поведе цялата си планинска артилерия, а може би и една батарея полски оръдия и толкова запаси, колкото би могло да се натоварят на товарни мулета и коне, той би могъл да напредне откъм Сеута и да достигне колкото е възможно по-скоро Тетуан. Дори като се вземат под внимание всички трудности, 8 мили на ден е естествено твърде малко. Но дори при скорост на движението, да речем 5 мили, походът би траял четири дни. Да предположим, че два дни отидат за сражения, при все че едва ли можем да наречем бляскави такива победи, които не носят завладяване на пет мили в дълбочина. Общо взето това прави шест дни, включително всички забавяния поради времето, защото една армия без обоз може естествено да измине четири или пет мили дневно при почти всякакво време. Така че армията би стигнала до равнината при Тетуан, преди да изконсумира взетите със себе си провизии; в случай на необходимост има параходи, които могат да я снабдяват с провизии по време на похода, което те всъщност са ги правили. Характерът на местността или климатичните условия в Мароко не са по-лоши, отколкото в Алжир, но работата е там, че французите правеха в Алжир много по-големи преходи в разгара на зимата, при това след като бяха навлезли твърде навътре в планините и без да разполагат с параходи, които да ги поддържат и снабдяват. Ако се изкачеха по височините на Монте Negro и завладееха прохода, който води за Тетуан, би могло да се осигури по Сан Мартинския път връзката с флота, като морето би станало оперативна база. И така, ако имаше налице малко смелост, периодът, през който армията не би имала друга оперативна база, освен сама себе си, щеше да се намали от един месец на една седмица, и затова по-смелият от двата плана щеше да е и по-надежден, тъй като колкото по-страшни са били маврите, толкова по-опасно е ставало бавното придвижване на О'Донел.

А ако армията понесеше поражение по пътя за Тетуан, щеше да ѝ е много по-лесно да отстъпи, отколкото в случай, че беше обременена с обоз и полска артилерия.

Напредването на О'Донел отвъд Монте Негро, която той прекосил почти без да срещне съпротива, хармонира напълно на предишната му бавност. Тук той също строил и укрепявал редути, като че ли срещу него се е намирала най-добрата редовна армия. Така е била загубена цяла седмица, при все че срещу такъв противник са достатъчни обикновени полски окопи; той не е могъл да очаква артилерийско нападение със сили, равностойни на шест негови планински оръдия, затова за строеж на такъв лагер биха били достатъчни няколко дни. Най-после, на 4-и той атакувал укрепения лагер на своя противник. Очевидно в този бой испанците са се държали отлично; не можем да съдим за качеството на тактическите операции, тъй като малобройните кореспонденти в испанския лагер изпускат заради картинното описание и в полза на прекаления ентузиазъм всички сухи военни подробности. Както пише кореспондентът на лондонския „Times“: какъв смисъл има да ви описвам ларче земя, което вие трябва сами да видите, за да съдите за неговия характер. Маврите бяха напълно разгромени, и на следния ден Тетуан падна.

С това завършва първото действие на кампанията, и ако императорът на Мароко* не упорствува твърде много, много възможно е с това да завърши и цялата война. Но трудностите, на които се натъкнаха досега испанците — трудности, които техният начин на воюване увеличи, — показват, че ако Мароко издържи докрай, на испанците предстои много тежка работа. Работата не е в съпротивата на мавританските нередовни войски, които никога не ще успеят да нанесат поражение на дисциплинирани войски, докато последните се държат заедно и получават продоволствие; работата е в това, че страната е неразвита, че е невъзможно да се завоюва нещо друго, освен градовете, и да се получава дори от тях продоволствие и фураж; ще бъде необходимо да се разпръсне армията в голям брой малки постове, които все пак не могат да бъдат достатъчни, за да се поддържа безпрепятствена и редовна връзка между завзетите градове, като тези постове ще могат да бъдат снабдявани с продоволствие само в случай, че по-голямата част от силите съпровождат конвоите в една област без пътища и през обръча на постоянно появяващите се на пътя части мавритански стрелци. Всички знаят какво им беше на французите през първите пет или шест

* — Сиди-Мухамед. *Ред.*

години от тяхната завоевателна война в Африка, когато трябваше да снабдяват с продоволствие дори такива градове, като Блида и Медея, да не говорим за по-отдалечените от брега пунктове. Като имаме предвид, че климатичните условия изтощават бързо европейските армии, шест или дванадесет месеца подобна война не ще бъдат шега за една такава страна, като Испания.

Ако войната продължи, първата цел на настъплението ще бъде естествено Танжер. Пътят от Тетуан за Танжер минава през един планински проход, а след това се спуска по долината на една река. Това са все вътрешни райони на страната, наблизено няма параходи, които да превозват запаси, няма и пътища. Разстоянието е около 26 мили. Колко време ще е нужно на маршал О'Донел, за да измине това разстояние, и колко войници ще трябва да остави той в Тетуан? Както съобщават, той бил казал, че ще му трябват 20 000 души, за да задържи този град, но това, разбира се, е твърде преувеличено. С 10 000 души в самия град и специална бригада в един укрепен лагер при Сан Мартин този пункт ще бъде достатъчно осигурен; такава групировка би могла да приеме винаги едно сражение и да отблъсне с достатъчно сили всякакво настъпление на маврите. Танжер може да бъде превзет с бомбардировка откъм морето и откъм морето да се вкара в него гарнизон. Същото може да се каже за Лараш, Сале и Могадор. Но ако испанците възнамеряват да действуват по такъв начин, защо беше нужно да предприемат дългия поход към Тетуан? Сигурно е едно: ако Мароко удържи още една година, испанците ще трябва да научат още много нещо в областта на военното дело, за да го принудят да сключи мир.

*Написано от Ф. Енгелс в началото
на февруари 1860 г.*

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

*Напечатано във вестник „New-York Daily
Tribune“, бр. 5896. 17 март 1860 г.*

Ф. ЕНГЕЛС
—
САВОЯ, НИЦА И РЕЙН³⁶⁹

Написано от Ф. Енгелс през февруари 1860 г.

*Напечатано като отделна брошура
в началото на април 1860 г.*

Печата се по текста на вестника

Превод от немски

I

Измина вече година, откак пред обществеността започна да се разкрива бонапартистко-пиемонтско-руският заговор. Отначало новогодишната реч, след това сватосването за „италианската Ифигения“, риданието на Италия и най-после признанието на Горчаков, че е сключил *писмен договор* с Луи Наполеон³⁷⁰. А в интервалите — въоръжаване, придвижване на войски, заплахи и опити за посредничество. Тогава, в първия момент, цяла Германия инстинктивно почувствува: тук се касае не за Италия, а за собствената ни кожа. Ще започне на Тичино, а ще завърши на Рейн. Крайната цел на всички бонапартистки войни може да бъде само да се завоюва обратно „естествената граница“ на Франция, рейнската граница.

Но онази част от германския печат, която изпаднаше в неопишум ужас от замаскираните претенции на французите върху естествената граница на Рейн, същият този печат начело с аугсбургския „Allgemeine Zeitung“ защитаваше със също такъв неопишум фанатизъм австрийското господство в Северна Италия под претекста, че Минчо и долното течение на По били естествената граница между Германия и Италия. Г-н Оргес от аугсбургския „Allgemeine Zeitung“ пусна в ход целия си стратегически апарат, за да докаже, че Германия би загинала без По и Минчо, че един отказ от австрийското господство в Италия би бил предателство спрямо Германия.

Това даваше друга насока на въпроса. Съвсем очевидно беше, че заплахата за Рейн е само предлог, че целта е да се запази австрийският деспотизъм в Италия. Заплахата за Рейн трябваше да склони Германия да се обяви солидарно за подчиняването на Се-

верна Италия от Австрия. При това тук се получаваше и комично противоречие: една и съща теория се защитаваше по отношение на По и се осъждаше по отношение на Рейн.

Авторът на тези редове написа по онова време едно произведение, което публикува под заглавието „По и Рейн“*. Именно в интерес на националното движение авторът на брошурата протестира против теорията за границата на Минчо; той се опита да докаже от военно-теоретична гледна точка, че за своята отбрана Германия не се нуждае от нито едно късче италианска територия и че ако се изхожда само от военни съображения, Франция има във всеки случай много по-основателни претенции върху Рейн, отколкото Германия върху Минчо. С една дума, авторът се опитваше да осигури на германците възможността да участвуват с чиста съвест в предстоящата борба.

Нека други съдят доколко това се е удало на автора на брошурата. Не ни е известно да е правен някакъв опит да се опровергае научно даденият в брошурата анализ. Аугсбургският „Allgemeine Zeitung“, против който брошурата бе преди всичко насочена, обеща да помести собствена статия по този въпрос, но вместо това препечата три чужди статии от „Ost-Deutsche Post“³⁷¹, чиято критика се ограничи с това, да обявят автора на „По и Рейн“ за малогерманец, защото искал да се откаже от Италия. Във всеки случай, доколкото ни е известно, аугсбургският „Allgemeine Zeitung“ оттогава не е споменавал повече теорията за границата на Минчо.

Междувременно опитът да се търси от Германия солидарна отговорност за господството и политиката на Австрия в Италия послужи на северногерманските филистери от Гота като удобен предлог да се обявят против националното движение. Първоначалното движение беше наистина национално, много по-национално от всички шилеровски тържества от Архангелск до Сан Франциско³⁷²; то възникна естествено, инстинктивно, непосредствено. Дали Австрия има право върху Италия или не, дали Италия претендира за независимост, дали е нужна линията Минчо или не — всичко това беше в момента съвсем безразлично за националното движение. Един от нас беше нападнат и при това от трети, който няма какво да търси в Италия, но който е толкова повече заинтересован да заграби левия бряг на Рейн — против него, против Луи Наполеон и традициите на френската империя трябва всички да се обединим. Народът почувствува това инстинктивно и съвсем правилно.

* Виж настоящия том, стр. 235—283. — Ред.

Но либералните филистери от Гота престанаха отдавна вече да гледат на германска Австрия като на „един от нас“. За тях войната беше желателна, тъй като тя можеше да отслаби Австрия и по такъв начин да направи най-после възможна появата на малогерманската или великопруската империя. Към тях се присъединяваше масата на северногерманската вулгарна демокрация, която разчиташе, че Луи Наполеон ще разгроми Австрия, а след това ще ѝ позволи да обедини цяла Германия под господството на Прусия; към тях се присъединяваше и онази малка част от германската емиграция във Франция и Швейцария, която беше достатъчно безсрамна да се свърже открито с бонапартизма. Но най-силният им съюзник беше — ще кажем това открито — страхливостта на германската дребна буржоазия, която никога не смее да гледа опасността право в очите; за да издействува отлагане с една година на своята екзекуция, тя предава верните си съюзници и така, без тях, по-надеждно си осигурява впоследствие собственото поражение. Ръка за ръка с тази страхливост вървеше известното свръхблагоразумие, което винаги има хиляда основания да не върши никакви действия, но и толкова повече предлози да признае речи; то се отнася скептично към всичко, освен към посочените предлози; това е същото свръхблагоразумие, което приветствува Базелския мир, отстъпил на Франция левия бряг на Рейн, което потриваше тайно ръце от удоволствие, когато австрийците бяха убити при Улм³⁷³ и Аустерлиц; същото свръхблагоразумие, което никога не вижда приближаването на своята Йена и чиято резиденция е Берлин.

Този съюз победи. Германия захвърли Австрия на произвола на съдбата. Междувременно австрийската армия се сражаваше из ломбардската равнина със самоотвержена храброст, която учудваше враговете ѝ и възхищаваше всички — само не готците и техните блюдолизци. Нито парадната дресировка, нито военният педантизъм, нито капралската сопа не можах да убият у германците неизчерпаемата им боеспособност. Въпреки недостатъчната екипировка и тежкото снаряжение, тези неопитни войски, които никога не са виждали сражение, се държаха като ветерани срещу проверените в боя, леко облечени и леко въоръжени французи, и само австрийското командване със своята изключителна неспособност и липса на единство можа да допусне да бъдат разгромени такива войски. Но що за разгром беше това? Нито трофеи, нито знамена, почти съвсем без оръдия, почти без пленници; единственото пленено от врага знаме беше намерено на бойното поле под купчина убити, а неранените пленници бяха италиански или унгарски дезертъори. От обикновения войник до майора австрийската

армия се покри със слава и тази слава принадлежи почти изключително на жителите на немска Австрия. Италианците не можаха да бъдат използвани и по-голямата част от тях бяха отстранени, унгарците се предаваха на тълпи в плен или бяха много ненадеждни, хърватите се сражаваха в тази кампания много по-лошо от обикновено*. Жителите на немска Австрия могат да си присвоят с пълно право тази слава, при все че и позорът за лошото командване пада преди всичко върху тях.

Това командване беше истински староавстрийско. Онова, което неспособността на самия Дюлаи не можа да постигне, беше довършено от липсата на единство в командването, дължащо се на камарилата и присъствието на Франц Йосиф. Дюлаи нападна Ломелина и веднага спря, когато попадна в района на Касале—Алесандрия; цялото настъпление завърши безуспешно. Французите безпрепятствено се съединиха със сардинците. За да демонстрира напълно безпомощността си, Дюлаи заповядва да се извърши разузнаване при Монтебело, като че ли желае да покаже предварително, че староавстрийският дух на неувереното опипване и мудното размишляване е все още жив във военното командване, както по времето на някогашния хофкригсрат³⁷⁴. Той предоставя изцяло инициативата на противника. Той разпръсква армията си от Пиаченца до Арона, за да има според любим австрийски маниер навсякъде непосредствено прикритие. За някакви си десет години традициите на Радецки са вече забравени. Когато неприятелят настъпва при Малестро, отделните австрийски бригади влизат в бол толкова бавно и несъгласувано, че всяка от тях е изхвърлена от позицията, преди да пристигне другата. А когато неприятелят наистина предприема маневрата, възможността за която придаваше някакъв смисъл на цялата позиция при Ломелина — фланговото движение от Верчели към Бофалора, — когато най-после се удаде случай с удар срещу Новара да се парира тази смела маневра и да се използва неизгодното положение на противника, Дюлаи си загубва ума и бяга обратно през Тичино, за да може по околел път да прегради откъм фронта пътя на настъпващия противник. По време на това отстъпление — на 3 юни, в 4 часа сутринта — в главната квартира в Розате се появява Хес. Очевидно възкръсналият във Верона хофкригсрат се беше усъмнил точно в най-решителния момент в способностите на Дюлаи. Така че сега тук се оказаха двама главнокомандуващи. По пред-

*Виж информацията на кореспондента на „Times“ от австрийския лагер за сражението при Солферино. При Кавриано старият фелдцейгмайстер Нугент, който участва в кампанията като доброволец, напразно полагаше всички усилия, за да хвърли в боя няколко батальона от Военната граница.

ложение на Хес всички колони се спират, докато Хес се убеди, че моментът за атака срещу Новара е пропуснат и че трябва да се изчака естественото развитие на събитията. Междувременно се губят почти пет часа, в течение на които движението на войските е преустановено*. На 4 юни войските пристигат в Маджента в разпръснати колони, гладни, изморени; въпреки това те се бият прекрасно и с отличен успех до момента, когато Мак Махон, *нарушавайки* заповедта да се движи от Турбиго направо за Милано, завива към Маджента и напада австрийския фланг. Междувременно пристигат останалите френски корпуси, а австрийските закъсняват и сражението е загубено. Австрийците отстъпват толкова бавно, че една от техните дивизии е нападната при Меленяно от цели два френски армейски корпуси. В продължение на няколко часа една бригада удържа този пункт срещу шест френски бригади и отстъпва едва след като загубва над половината от личния си състав. Най-после Дюлаи бива уволнен. Армията отстъпва от Маджента по голяма дъга, обхождайки Милано, и въпреки това успява (толкова малко са мислели за преследване!) да пристигне на позицията при Кастильоне и Лонато *по-рано* от противника, който се движи по по-късата хорда. Говореше се, че сам Франц Йосиф избрал за войските си тази позиция, която била отдавна проучена най-грижливо от австрийците. Факт е, че тя влизаше отдавна в отбранителната система на укрепения четириъгълник и беше отлична позиция за отбранително сражение с контраатаки. Тук австрийската армия се съедини най-после с току-що пристигналите или намиращи се досега в резерва подкрепления. Но щом неприятелят пристига на другия бряг на Киезе, отново се разнася сигнал за отстъпление и армията отстъпва зад Минчо. Едва завършва тази операция, и австрийската армия отново преминава същата Минчо, за да отнеме от неприятеля позицията, която току-що му беше отстъпила доброволно. В този хаос от *ordre, contre-ordre, désordre**, с вече силно подкопано доверие към върховното командване, австрийската армия влиза в боя при Солферино. Това е било хаотично взаимно изстребление; никакво тактическо ръководство нито от френска, нито от австрийска страна. По-голямата неспособност, обърканост и страх от отговорност у австрийските

* Виж обяснението на капитан Блекли, първия кореспондент на „Times“ в австрийския лагер, който съобщава за този факт в своя вестник. Дармщадтският „Allgemeine Militär Zeitung“³⁷⁵ защитава Дюлаи, като обяснява петчасовото прекъсване на марша с обстоятелство, на което по служебни съображения не е могло да се даде гласност, но което, независимо от волята на Дюлаи, предопределило загубването на сражението. Но Блекли съобщи вече кое е това обстоятелство.

** заповед, контрзаповед, безредие. *Ред.*

генерали, по-голямата увереност у френските бригадни и дивизионни началници, природното превъзходство на французите при воденето на боя в разпръснат строй и в населени пунктове, доведен до съвършенство в Алжир, прогонват в края на краищата австрийците от бойното поле. С това кампанията завършва, и кой можеше да се радва на това повече от бедния г-н Оргес, чието задължение беше да възхвалява на всяка цена в аугсбургския „Allgemeine Zeitung“ австрийското върховно командване и да обяснява действията му с разумни стратегически съображения.

Луи Наполеон беше също напълно удовлетворен. Мизерната слава на Маджента и Солферино все пак превъзхождаше онази, на която той имаше право да разчита, а сред фаталните четири крепости можеше все пак да настъпи някога такъв момент, когато австрийците не ще се оставят повече да бъдат бити от собствените си генерали. При това мобилизация бе извършила Прусия и нито френската армия на Рейн, нито руските войски бяха готови за война. Накратко, идеята за свободна Италия до Адриатическо море бе изоставена. Луи Наполеон предложи мир и бе подписан Вилфранкският договор. Франция не спечели нито педя земя; тя подари великодушно на Пиемонт преминалата към нея Ломбардия; тя бе воювала за една идея, как можеше да мисли за рейнската граница!

Междувременно Централна Италия временно се бе присъединила към Пиемонт, и северноиталианското кралство представляваше в момента твърде внушителна сила.

Предишните провинции на материка	
и остров Сардиния имаха население	4 730 500 души
Ломбардия, без Мантуа, около	2 651 700 „
Тоскана	1 719 900 „
Парма и Модена	1 090 900 „
Романя (Болоня, Ферара, Равена и Форли).....	1 058 800 „
Всичко (по данни от 1848 г.).....	11 251 800 души

Територията на страната се увеличи от 1 373 на 2 684 германски кв. мили*. Така че ако северноиталианското кралство се беше окончателно оформило, то би било първата италианска държава. Наред с него оставаха още само:

във Венеция	2 452 900 души
в Неапол	8 517 600 „
в останалата част от Папската област	2 235 600 „
Всичко.....	13 206 100 души

* Една германска миля е равна на 7 420 метра. *Ред.*

По такъв начин само Северна Италия би имала толкова население, колкото всички останали италиански провинции, взети заедно. Съответно на финансовата и военната мощ и на равнището на цивилизованост на своето население една такава страна би могла да претендира в Европа за по-високо положение от Испания, следователно за място непосредствено след Прусия и уверена в растящите симпатии на останала Италия, тя би настоявала безусловно да има такова положение.

Но не това целеше бонапартистката политика. Една единна Италия — заяви на всеуслухание Франция — тя не може и няма да търпи. Под независимост и свобода на Италия французите разбираха нещо като италиански Рейнски съюз под бонапартистки протекторат и почетното председателство на папата, смяна на австрийската хегемония с френска. Същевременно се разпространяваше доброжелателната идея да се създаде в Централна Италия етруско кралство, италианско Вестфалско кралство за наследника на Жером Бонапарт³⁷⁶. Консолидирането на северноиталианската държава сложи край на всички тези планове. По време на турнето си из херцогствата Жером Бонапарт junior* не спечели нищо в своя полза, дори *нищо един* глас; една бонапартистка Етрурия беше също така невъзможна, както и реставрацията; не оставаше нищо друго освен присъединяване към Пиемонт³⁷⁷.

Но едновременно с очертаващото се неизбежно обединение на Северна Италия ставаше все по-ясна „идеята“, в името на която Франция води тази война. Това беше идеята за присъединяване на Савоя и Ница към Франция. Още по време на войната се чуваха гласове, които сочеха това присъединяване като цена на френската намеса в италианските работи. На тях обаче не се обърна внимание. И нима Вилафранкският договор не ги опроверга? При все това целият свят научи изведнаж, че при националното и конституционно управление на *гè galantuomo** две провинции са се измъчвали под чуждестранно господство — две френски провинции, обърнали пълни със сълзи и надежди очи към великата родина, от която са били откъснати само с груба сила, — и Луи Наполеон не можеше да остава повече глух към отчаяните ридания, които се носеха от Ница и Савоя.

Сега във всеки случай стана ясно, че Ница и Савоя са били цената, при която Луи Наполеон е бил готов да се съгласи за обединяване на Венеция и Ломбардия с Пиемонт, и че той е поискал тази цена за съгласието си да се присъедини Средна Италия, тъй

* — младши. *Ред.*

** — краля джентълмен (има се предвид Виктор Емануил II). *Ред.*

като в този момент беше невъзможно да се получи Венеция. Сега започнаха гнусните маневри на Бонапартовите агенти в Ница и Савоя и кръсците на подкупения парижки печат, че пиемонтското правителство потъпква в тези провинции волята на народа, който настоява силно да се присъедини към Франция. Сега най-после в Париж бе открито заявено, че *Алпите са естествената граница на Франция, че Франция има право на тях.*

II

Когато френският печат твърди, че по език и обичаи Савоя е близка на Франция, това е поне толкова вярно, колкото и подобно твърдение по отношение на френска Швейцария, валонската част на Белгия и англо-нормандските острови в Ламанш. Народът на Савоя говори южнофренски диалект; навсякъде френският е езикът на образованите слоеве и литературният език. Италианският елемент в Савоя е толкова незначителен, че френокият (т. е. южнофренският или провансалският) народен език е проникнал дори през Алпите в Пиемонт, до високите долини на реките Дора Рипариа и Дора Балтеа. Въпреки това до войната не се чуваше абсолютно нищо за симпатии в полза на присъединяване към Франция. Подобни мисли имаха тук-таме само отделни лица в Долна Савоя, която поддържа известни търговски отношения с Франция, но на основната част от населението те бяха тук също така чужди, както и във всички други погранични на Франция и говорещи френски език страни. Изобщо характерно е, че измежду страните, които от 1792 до 1812 г. бяха под властта на Франция, нито една не изпитва ни най-малко желание да се върне под крилото на френския орел. Те възприеха плодовете на първата френска революция, но им омръзнаха до втръсване строгата централизация на управлението, хазияниченето на префектите, непогрешимостта на изпращаните от Париж апостоли на цивилизацията. Новопробудените от юлската и февруарската революции симпатии към Франция бяха веднага отново потъпкани от бонапартизма. Никой не желае да импортира Ламбеса, Кайена и *loi des suspects*³⁷⁸. Освен това китайската затвореност на Франция спря-

мо почти всякаква вносна търговия се проявява най-силно именно на границата. Първата република намираще на всички граници потиснати, изтощени провинции, раздробени, лишени от общите си естествени интереси народи, на които тя носеше освобождение на селското население, на земеделието, търговията и промишлеността. Втората империя намира на всички граници по-голяма свобода, отколкото тя самата може да предложи; в Германия и Италия тя се натъква на укрепнало национално чувство, в малките страни — на консолидирани сепаративни интереси, които по време на четридесет и петгодишното необичайно бързо промишлено развитие израснаха и се преплетоха по всички посоки със световната търговия. Втората империя не им носи нищо друго, освен деспотизма на римските цезари, нищо друго, освен затваряне на търговията и промишлеността в просторния затвор на митническата ѝ граница и в най-добрия случай правото да отидат доброволно по дяволите.

Отделена от Пиемонт чрез главната верига на Алпите, Савоя получава почти всичко, което ѝ е необходимо, от север — от Женева и отчасти от Лион, така както от другата страна кантонът Тесин, който е разположен на юг от алпийските проходи, се снабдява от Венеция и Генуа. Ако това обстоятелство е мотив за отделяне от Пиемонт, във всеки случай то не е мотив за присъединяване към Франция, тъй като търговската метрополия на Савоя е Женева. Това се предопределя не само от географското положение, но и от мъдростта на френското митническо законодателство и придричивостта на френската митница.

Но въпреки етническото родство, общността на езика и алпийската верига савойците очевидно нямат никакво желание да бъдат ощастливени с имперските институции на великата френска родина. Те имат традиционното чувство, че не Италия е завоювала Савоя, а Савоя е завоювала Пиемонт. Войнственото планинско племе от цялата провинция се сплоти около малката Долна Савоя в една държава, а след това се спусна към италианската равнина и присъедини последователно с помощта на военни и политически мерки Пиемонт, Монферато, Ница, Ломелина, Сардиния и Генуа. Династията основа своя резиденция в Торино и стана италианска, но Савоя остана люлка на държавата, и савойският кръст е до ден днешен герб на Северна Италия, от Ница до Римини и от Сондрио до Сиена. Франция завоюва Савоя по време на кампаните от 1792—1794 г., и до 1814 г. провинцията се наричаше *Département du Mont-Blanc**. Но през 1814 г. тя не беше ни най-малко

* — Департамент Монблан. *Ред.*

склонна да остане френска; въпросът се поставяше само така — присъединяване към Швейцария или възстановяване на старите отношения с Пиемонт. Въпреки това провинцията остана френска, докато минаха „стоте дни“³⁷⁹; тогава тя бе върната на Пиемонт. Естествено с течение на времето старата историческа традиция отслабна; на Савоя престанаха да обръщат внимание, италианските провинции на Пиемонт получиха преобладаващо значение; интересите на пиемонтоката политика тегнеха все повече на изток и юг. Толкова по-забележително е, че най-сепаратистки стремежи проявяваше все още именно *онази* класа от населението, която претендираше за привилегированата роля на носител на историческите традиции: старото, консервативно и ултрамонтанско дворянство; то се стремеше към присъединяване към Швейцария, докато там господстваха старите, олигархически патрициански институции; едва след общото провъзгласяване на демокрацията в Швейцария тези стремежи явно получиха друго направление; под властта на Луи Наполеон Франция стана достатъчно реакционна и ултрамонтанска, за да се стори на савойското дворянство като убежище срещу революционната пиемонтска политика.

Сега положението се очертава така. Общо взето не съществува никакво желание за отделяне на Савоя от Пиемонт. В горната част на страната в Мориев, Тарантез и Горна Савоя населението е решително за запазване на *status quo**. В Женевоа, Фосини и Шабле ще предпочетат, ако някога се наложи промяна, да се присъединят към Швейцария. Само тук-там в Долна Савоя, и то сред реакционното дворянство на цялата провинция, се чуват гласове за присъединяване към Франция. Но тези гласове са толкова редки, че дори в Шамбери против тях решително се обявява най-голямата част от населението, и реакционното дворянство (виж декларацията на Коста де Борегар) не се осмелява да изяви своите симпатии.

Това е всичко, що се отнася до националния състав и волята на населението.

А каква е военната страна на въпроса? Какви стратегически изгоди има за Пиемонт владението на Савоя, какви бяха те за Франция? И как ще повлияе едно преминаване на Савоя в други ръце върху третата погранична страна — Швейцария?

От Базел до Бриансон френската граница образува голяма, силно вдлъбната дъга; твърде голяма част от територията на Швейцария и цяла Савоя се връзват тук в границите на Франция. Ако прокараме хорда за тази дъга, френска Швейцария и Савоя

* — съществуващото положение. *Ред.*

ще запълнят почти изцяло сегмента от кръга, който тя отрязва. Ако френската граница бъде придвижена до тази хорда, тя ще образува от Лотербур до Фрежюс права линия, както и от Лотербур до Дюнжерк. Но за отбраната тази линия ще има много по-друго значение от линията Лотербур—Дюнжерк. Докато северната граница остава съвсем открита, източната граница ще бъде в северната си част прикрита от Рейн, а в южната част — от Алпите. Наистина между Базел и Монблан пограничната линия никъде не ще е обозначена с някаква естествена линия; тук „естествената граница“ ще минава по-скоро по линията на планината Юра до форт Еклюз и оттам през разклоненията на Алпите, които се простират на юг от Монблан, преграждат долината на Арв и също свършват при форта Еклюз. Но когато естествената граница се връзва като *вдлъбнатата* дъга, тя не изпълнява задачата си и по такъв начин престава да бъде естествена граница. А когато се оказва, че този вдлъбнат сегмент от кръга, който се вгъва така неестествено в нашата граница, е населен освен това от хора, които „по език, нрави и цивилизация“ са французи, нима не следва да се поправи допуснатата от природата грешка, да се възстанови на практика изискваната от теорията изпъкналост или най-малкото праволинейност! Нима французите, които живеят от другата страна на естествената граница, трябва да бъдат принесени в жертва на *lusus naturae**?

Че подобни бонапартистки доводи не са лишени от всякакво значение, доказва Първата империя, която вървеше от анексия към анексия, докато бе сложен край на нейните провокации. И най-съвършената граница има своите слаби страни, които могат да бъдат поправяни и подобрявани, и при липса на стеснение тези анексии може да продължат без край. Във всеки случай от горните разсъждения произтича следният извод: всичко, което може да се каже за анексирането на Савоя като по отношение на националния ѝ състав, така и по отношение на военните интереси на Франция, *важи и за френска Швейцария.*

Алпийската верига, която от Кол ди Тенда се простира в северно-северозападна посока, завива от Мон Табор, който образува нещо като пограничен стълб между Пиемонт, Савоя и Франция, в северно-североизточна посока, а от Мон Жеан, пограничния пункт между Пиемонт, Савоя и Швейцария завива още по на изток. Ето защо Алпите могат да бъдат естествена граница на Франция от Мон Табор до Мон Жеан само в случай, че тази граница продължава от Мон Жеан по права линия към Базел. С други думи:

* — играта на природата. *Ред.*

искането за присъединяване на Савоя към Франция *включва искането за анексиране на френска Швейцария.*

В целия район, в който главният гребен на Алпите образува сегашната граница между тези две страни, има само един шосиран проход — Мон Женевр. Освен него има още един проход — Кол д'Арджентера, който води от Барселонета към долината на Стура и през който може да се прекара артилерия, а възможно е да има и други планински пътеки, които могат с известни усилия да бъдат приспособени за превоз на всички родове оръжие. Но тъй като Савоя и Ница разполагат с по два шосирани прохода през главната алпийска верига, то всяка настъпваща френска армия, която не владее още тези провинции, ще завземе поне една от тях, преди да прекоси Алпите. Освен това при едно настъпление откъм Франция Мон Женевр осигурява само пряк удар към Торино, докато Монсени и още повече Малкият Бернар, и двата савойски прохода, дават възможност да се действа във фланговете. А една настъпваща през Мон Женевр италианска армия трябва да направи голямо обходно движение, за да може да нанесе удар в сърцето на Франция, докато през Монсени минава магистралата от Торино за Париж. Ето защо на нито един пълководец не ще хрумне да използва прохода Мон Женевр по друг начин, освен за спомагателни колонии, докато главната оперативна линия ще мине непременно през Савоя.

Следователно, ако владее Савоя, Франция ще има преди всичко на разположение терен, който ѝ е необходим в случай на нападателна война против Италия и който в противен случай тя би трябвало да завоюва предварително. Естествано, една отбраняваща се италианска армия никога не ще защитава Савоя чрез решително сражение, но тя може да забави до известна степен настъплението на противника с активни действия в планините и като разруши пътищата още в долините на горните течения на Арк и Изер (през които минават Монсениският и Сен Бернарският път), а след това с помощта на фортовете, които затварят проходите, да държи още известно време в ръцете си северните склонове на главния Алпийски хребет. Разбира се, тук, както изобщо в една планинска война, не може и дума да става за абсолютна защита; решителното сражение се отлага до момента, в който противникът се спусне към равнината. Но това *несъмнено осигурява печелене* на време — нещо, което може да има решаващо значение за съсредоточаването на сили за генералното сражение и е особено важно за една така проточена на дължина и бедна откъм железопътни линии страна, каквато е Италия, в сравнение с такава компактна, чокрита с великолепна стратегическа железопътна мрежа страна

като Франция; а това време ще е *несъмнено загубено*, ако Франция владее Савоя още преди войната. Но Италия никога не ще воюва сама против Франция; ако тя има съюзник, тогава двете армии в Савоя могат да бъдат равни по сили. В резултат на това борбата за Алпийския хребет ще бъде продължителна; в най-лошия случай италианците ще успеят да се задържат известно време по северните склонове на хребета, а след като го загубят, ще оспорват на французите южните му склонове, тъй като господар на един планински хребет е само онзи, който владее и двата му склона и може да мине през него. Твърде съмнително е обаче дали на нападащата страна ще ѝ стигнат сили и решителност да преследват отбраняващия се в равнината.

Кампаниите от 1792—1795 г. в Савоя са пример на такава продължителна планинска война, при която военните действия и от едната, и от другата страна имаха вял, нерешителен и неуверен характер.

На 21 септември 1792 година генерал Монтеско нахлул в Савоя. 10 000 сардинци, които я защитавали, били, според любимия тогава метод, толкова пръснати във верига от постове, че не можели никъде да съсредоточат достатъчни за съпротива сили. Шамбери и Монмелиан били завзети и французите напреднали бързо по долините до подножието на главния Алпийски хребет. Самият гребен останал изцяло в ръцете на сардинците, които на 15 август 1793 г., след няколко малки схватки, преминали под командването на генерал Гордон в настъпление срещу французите, чиято сила намаляла, след като отделили части за обсадата на Лион, и ги отблъснали от долината на Арк и Изер към Монмелиан. Тук разбитите френски колони се съединили със своите резерви. От Лион се върнал Келерман, който веднага (на 11 септември) преминал в настъпление и отново, без много усилия, отблъснал сардинците към алпийските проходи; но с това се изчерпали и неговите сили, и той трябвало да спре в подножието на планините. Но през 1794 г. алпийската армия била увеличена на 75 000 души, на които пиемонтците могли да противопоставят само 40 000 души и може би един свободен резерв от 10 000 австрийци. Въпреки това първите атаки на французите както при Малкия Бернар, така и при Монсени били безуспешни, докато най-после те завзели на 23 април Сен Бернар; а на 14 май Монсени и докато по такъв начин целият гребен преминал в техни ръце.

И така, необходими били три кампании, за да се пререже от тази страна достъпът на пиемонтците в Италия. Ако при днешните условия е невъзможно да се водят така безрезултатно военни действия на такова ограничено пространство в продължение на ня-

колко кампании, то при известно равновесие на силите за французите ще бъде трудно не само да форсират алпийските проходи, но и да останат достатъчно силни, за да се спуснат веднага към равнината. Повече от това Савоя не може да даде на Италия, но и това вече е достатъчно.

Нека предположим сега обратното — че Савоя се обедини с Франция. Какво ще стане тогава с Италия? Северният склон на Алпийския хребет е във френски ръце, италианците могат да защищават само още южния склон, а от високия хребет може да се господства над неговите фортове и над заемащите от тях позиции, или, във всеки случай, да бъдат те наблюдавани и в повечето случаи дори отходени на твърде близко разстояние. Планинската отбрана се свежда до нейния последен, незначителен и при това свързан с най-големи загуби акт. Възможността за разузнаване, която планинската война в Савоя открива, отпада напълно. Но това не е всичко. Дотогава, докато беше необходимо да се завоюва Савоя, Франция можеше при известни обстоятелства да се задоволява с това, като принуди по такъв начин Италия да премине към пасивна отбрана. Беше вече постигнат известен резултат, войските можеха да бъдат вероятно по-добре използвани на друго място; Франция имаше интерес да не обвързва твърде много сили на този военен театър. Напротив, когато Савоя стане окончателно френска провинция, по-изгодно е да се води настъпателна отбрана по френски образец. В течение на една кампания пасивната отбрана може да струва толкова човешки жертви, колкото едно настъпление в Италия; за едно настъпление не ще бъдат необходими много повече войски, но затова пък ще се открият съвсем други перспективи!

На другия ден след анексията френски офицери от генералния щаб ще се отправят към долините на Арк и Изер, ще обследват страничните долини, ще се изкачат на планинските хребети, ще разпитват за най-добрите алпийски водачи, ще измерят разстоянията, ще направят топографски снимки на нанагорницата и ще запишат всичко грижливо; и ще сторят всичко това не като случайно хрумване на един турист, а по определен и може би отсега още готов план. Скоро след тях ще се появят инженери и предприемачи и след кратко време в най-глухите кътове на високите планини ще бъдат построени пътища, ще бъдат издигнати каменни постройки, чието предназначение вероятно не ще могат да разяснят нито местните жители, нито случайните пътешественици. Тяхното предназначение не е нито за местните селяни, нито за туристите; единствената им цел е да усъвършенствуват природните стратегически качества на Савоя.

Както проходите Монсени, така и проходите Мон Женевр водят към Суза. Ако южните склонове на двата прохода бъдат нападнати от френските колони, защитаващите ги италиански части ще попаднат в истински капан. Те не могат да знаят от коя страна ще бъде нанесен главният удар, но знаят предварително, че ако бъде форсиран един от проходите и Суза бъде завзета, войските, които защитават другия проход, ще бъдат откъснати. Ако бъде първо форсиран Монсени, войските, които защитават Мон Женевр, могат още да се спуснат по пътеки и да се спасят във Фенестрелската долина, като загубят само своите коне, артилерия и обоз; ако пък настъпващите проникнат към Суза през Мон Женевр, войските, които се намират при Монсени, губят всякаква възможност за отстъпление. При такива условия отбраната на тези два прохода се ограничава до проста демонстрация. При това пътищата от Гренобъл за Бриансон и от Шамбери за Ланльобур, които са операционни линии на двете поделения френски войски, вървят общо взето успоредно и са разделени само от един изхождащ от Мон Табор планински хребет, по който има голям брой пътеки за пешеходци и товарни животни. След като прокарат по този хребет напречен път, дълъг само четири германски мили, французите ще могат да прехвърлят по желание силите си от единия на другия път; капанът ще действа още по-ефикасно, а отбраната на алпийската линия от тази страна срещу нападение откъм Италия ще се засили извънредно много.

По-нататък. В Савоя има още един проход през Алпите — Малкият Сен Бернар. Много френски авторитети твърдят, че Наполеон е щял да постъпи по-правилно, ако вместо Големия Бернар беше избрал за своя преход през Алпите именно този проход: той е по-нисък, следователно напролет се очиства по-рано от снега и изобщо през него е по-лесно да се мине. Колоните, излезли от Лион и Безансон, могат еднакво лесно да се съединят както в Албервил, така и в Лозана; и двата прохода водят към Аоста и Ивреа. Вече самият факт, че е възникнал спор за предимствата на единия или другия проход за целите на Наполеон в кампанията през 1800 г., показва колко голямо е значението на Малкия Бернар при една война. Разбира се, че са необходими съвсем особени условия, за да може да се повтори през Малкия Бернар стратегическото обходно движение при Маренго. В съвременната война действуват по-големи армии, които никога не ще могат да прехвърлят планински хребет в една колона; да се решиш в наше време на обходно движение само с 30-хилядна колона — би означавало в повечето случаи да подготвяш собствената си гибел. Всичко това е правилно за първата и втората кампания. Но когато, както

изглежда, всички войни, водени упорито от двете страни благодарение на групи от модерни крепости и укрепени лагери, придобиват друг, траен характер, когато изходът от войната не може вече да бъде окончателно решен, преди силите на сражаващите се да бъдат постепенно изтощени от редица кампании, тогава и армиите стават в края на краищата все по-малки и по-малки. Да предположим, че една война се води в продължение на няколко години с променлив успех в северноиталианската равнина; французите, които вече са заели Каселе или Алесандрия, или и двата тези пункта, биха били след това отблъснати отвъд Алпите, и тук двете значително отслабнали страни биха спрели. Но няма и в този случай, при нашата железопътна мрежа, при наличността на вече повсеместно облекчената артилерия, ще е нужно голямо изкуство, за да се прехвърлят бързо 30 000—40 000 души или дори повече през Малкия Бернар към Ивреа? От Ивреа те могат да потеглят за равнината към своите укрепени бази, където ще намерят всичко необходимо и ще получат подкрепления от гарнизона; ако това се окаже невъзможно, то пътят към Турино и пътят за отстъпление през двата най-близки прохода не биха могли да им бъдат преградени дори от по-силни противникови части. В такъв момент споменатите 30 000—40 000 души заедно с гарнизоните стават вече твърде внушителна сила и могат в най-лошия случай, след като разбият най-близките неприятелски части, да воюват около своя укрепен лагер с големи шансове за успех. Нека си спомним само колко много се бяха намалили армиите още през 1814 г. и с колко малки сили Наполеон постигна през същата година такива големи резултати.

Както беше казано вече, пътят към Бернар върви по долината на Изер, а към Монсени — по долината на Арк. И двете реки извираят от Монт Изеран. Над Бурк Сен Морис пътят за Бернар се отклонява от реката и прехвърля планината, докато проломът (Вал де Тин) се възвишава вдясно към юг. Под Ланльобур, при Терминьон, долината на Арк се съединява с малка странична долина (долината Сен Бартелми). От Вал де Тин излизат три пътеки през планински хребет между Монт Изеран и Мон Шафкаре за долината Сен Бартелми. Един от тези три прохода може да бъде изцяло шосиран. Ако тук бъде построен път, то заедно с предвидения по-рано напречен път стратегическата пътна мрежа на Савоя — като френска погранична провинция — ще бъде вече достатъчно развита. Непосредствено отвъд главния гребен на Алпите би минавал път, който би свързал трите основни прохода и би давал възможност да се прехвърли за два дни главната част от войските от Бернар и Мон Женевр към района на Монсени и за

четири-пет дни — от единия фланг на другия. Ако тази система се допълни с още един път — от Мутье през прохода от Пролонян за Сен Бартелми и Ланльобур — и втори — от Мутье за Сен Жан де Морйен, — то би било трудно да се прибави още нещо. Би трябвало с цел за подсилване, но не и за пълно преграждане, да се издигнат само необходимите укрепления и да се осигури Мутье, главният шосеен възел, като централна база, срещу едно мощно неприятелско нападение. Става дума да се прокарат само нови пътища с обща дължина по-малко от двадесет и пет германски мили.

Когато тези или други подобни пътища бъдат прокарани — а френският генерален щаб без съмнение има вече готов план за пълно стратегическо използване на Савоя, — в какво положение ще се окаже отбраната на южния склон на Алпите? Какви блестящи операции в случай на отбрана би могъл да осъществи един нов Лекурб с помощта на една укрепена централна база и малки фортове, ако една такава пътна мрежа му осигури възможността за придвижване? Нека не ни се възразява, че при днешните наши големи армии планинската война е вече невъзможна. Това е в общи линии вярно дотогава, докато армиите са наистина големи и решаващият превес е на едната страна. Но армиите значително ще се стопяват в борбата против модерните крепости, и ще има достатъчно случаи, когато превесът ще отстъпи място на равновесието. В планините, разбира се, не се отива, когато това не е нужно, но пътят от Париж за Италия и от Италия за Париж ще минава винаги през Савоя или Валис.

Нека резюмираме. Благодарение на географското си положение и по-специално благодарение на проходите си през Алпите, Савоя, като френска провинция, би дала възможност на една френска армия, дори с малочислен превес, да завладее италианските склонове на Алпийските планини, да извършва внезапни нападения в долините и да придобие много по-голямо значение, отколкото биха позволили силите ѝ. Но при известна предварителна подготовка на театъра на военните действия френската армия би била поставена при толкова изгодни условия, че дори при пълно равенство на силите би получила незабавно превес над противника във всички други отношения; при това Малкият Бернар би принудил италианците да държат прикритието на далечно разстояние, докато французите биха могли при известни обстоятелства да използват този проход за нанасяне на решителни удари с настъпателен характер.

За разлика от Италия Савоя е в ръцете на Франция *изключително* *оръдие за настъпление*.

А как стои въпросът с интересите на Швейцария?

При сегашното положение на нещата всички без изключение граничещи с Швейцария съседни страни могат да я атакуват само фронтално. При това ние считаме Южна Германия без Австрия като един и Австрия като друг съсед, тъй като току-що видяхме, че тези две страни не винаги вървят непременно заедно. Южна Германия може да настъпва само в посока Базел—Констанц; Австрия — само по линията Райнек—Мюнстер, Италия — в посока Поскияво—Женева и Франция — по линията Женева—Базел. Линията за отстъпление на швейцарската армия минава навсякъде перпендикулярно зад нейния фронт; неутралните погранични области повече или по-малко прикриват навсякъде фланговете ѝ. Следователно, преди да започне борбата, не може да се организира стратегически обход, ако Швейцария бъде нападната само от една от съседните страни. Само Австрия има флангови предимства при Граубюнден, но и без това швейцарците във всички случаи ще отговорят на едно австрийско нападение с решително сражение не при Граубюнден, а по на северозапад, в предпланините на Алпите. Оттеглянето на Австрия от Ломбардия подобри значително това изгодно за Швейцария положение; до миналата година Австрия разполагаше във всеки случай с възможност за концентрично настъпление към Югозападна Швейцария — възможност, която не винаги може да се пренебрегне при планинска местност и при едно превъзходство на противниковите сили. Но въздействието на едно такова нападение ще се ограничи все пак само в кантоните Граубюнден, Тесин, Ури и Гларус, т. е. в най-слабо населената и най-бедна част от страната. Освен това тук ще е неизбежно едно значително разпокъсване на неприятелските сили, тъй като пътят им от Италия би трябвало да минава през Готард. Сегашното изгодно разположение спрямо пограничните ѝ страни има за Швейцария по-голямо значение, отколкото европейските гаранции на неутралитета. Това разположение ѝ дава възможност, в случай че една от съседните страни я нападне, да продължи борбата колкото е възможно по-дълго, а това в края на крайщата е единственото, на което може да разчита една такава малка страна.

От момента, в който Савоя стане френска или най-малкото бъде заета от френски войски, не може и да се говори за защита на цяла френска Швейцария между Бернска Юра и Долен Валис. Женева може още сега да се превърне за едно денонощие във френска база. Юра може да бъде точно така обходена, както и линията по Цил и Ньошателското и Билското езера; вместо да се бият в клисурите и след това да форсират тесния път, който ми-

нава между тези две езера и през голямото блато, французите ще извършат спокойно обход през богатата хълмиста местност Ваадт, и първата позиция за сериозна съпротива ще съвпадне с онази, на която ще трябва да се приеме първото голямо сражение — с позицията пред Берн зад Зане и Зензе, тъй като една обходна колона от Савоя през Вилньов и Вевей ще направи безполезна всяка съпротива в кантона Ваадт.

Първа отбранителна линия на Швейцария срещу Франция и досега е Юра, отлично поле за действие на една неопитна, но познаваща местността и ползуваща се с подкрепата на населението милиция. Но тя не може да се взема сериозно под внимание поради крайно кривуличещата погранична линия, която често пресича пряко успоредните ѝ хребети. Втора, по-важна отбранителна линия е линията по Цил, която съединява Ньошателското и Билското езера и от Билското езеро се влива в Аар. Отдясно я допълня долното течение на Аар, а отляво Орб, която се влива при Ивердон в горния край на Ньошателското езеро. Между двете езера Цил е дълга само половин миля, а от Билското езеро до Аар само една миля. Всъщност фронтът на позицията е само между езерата; той се подсилва от намиращото се в низината голямо блато, което се простира от Ньошателското езеро до Аарберг и е проходимо само по главния път. Един обход на този фронт откъм десния фланг през Бюрглен може да бъде парализиран от резервите при Аарберг. Един по-дълбок обход ще наложи да се построи мост над Аар и заплашва съобщителните линии на обхождащите войски. Обход на левия фланг може да се извърши само през Ваадт и може да бъде последователно спиран при Орб, Мантю и Бруа. Съпротивата на швейцарската армия по тази линия не може да бъде парализирана от обход покрай Женевското езеро към Фрибур, тъй като отстъпващите покрай Ньошателското езеро швейцарци ще имат винаги на разположение по-късия път. Така че позицията на Цил е подходяща за решително сражение само при особено благоприятни условия, при големи грешки на противника, но все пак тя дава всичко, което Швейцария може да поиска от нея: тя дава възможност да бъде спрян противникът и дори да се докарат части от Югозападна Швейцария.

Но ако Савоя се намира в ръцете на неприятеля, колоната, която настъпва от Сен Женголф през Вилньов и Шател-Сен-Дени, прави всяка съпротива в кантона Ваадт безполезна, тъй като, намирайки се при Вевей, тя е само на две мили по-далеч от Фрибур, отколкото швейцарците, които са на Орб, и може следователно да им пресече отстъплението. Разстоянието от Сен-Женголф до Фрибур е около дванадесет мили; Фрибур се намира на разстояние

еднодневен преход зад левия фланг на цилската позиция, между езерата, и на три мили от Петерлинген (Пайерн), където настъпващите през Ваадт френски колони могат да се съединят със савойските войски. Така че настъпващият, ако владее Савоя, може за три или четири дни, изминавайки долината на Рона, да прекъсне съобщенията с Валис, да завземе Женева, Ваадт и Фрибур до Зане и да излезе с главните си сили в тил на цилската позиция, благодарение на което в ръцете му ще преминат Базел, Золотурн, Бернска Юра и Ньошател. И това съвсем не са негостоприемни високопланински райони, а тъкмо най-богатите и най-промишлените кантони на Швейцария.

Швейцария е чувствувала толкова силно натиска, който Савоя упражнявала над нея в стратегическо отношение, че е постигнала през 1814 г. известното неутрализиране на северната ѝ част, а през 1816 г. е получила от Сардиния обещание, фиксирано в договор, че Шабле, Фосини и Женевоа не ще бъдат никога отстъпени на която и да е друга държава, освен на самата Швейцария. Затова Луи Наполеон разпространява навсякъде слухове, че претендира само за южната част на Савоя, че Шабле, Фосини и част от Женевоа до река Ис трябва да минат към Швейцария. Но тъй като подаръкът иска подарък, той използва, според сведения на вестник „Times“, г-н Фогт, за да запита при случай народното представителство на швейцарския кантон, дали не ще се съгласи да му предостави срещу това правото да се разпорежда свободно със Симплонския проход. Пръв намек, че Симплон е също така естествен пограничен стълб на Франция, какъвто той действително е бил по време на Първата империя.

Нека предположим, че Швейцария се е обогатила с нов кантон — Северна Савоя. Границата би образувал планинският хребет, който се отделя от главната верига на Алпите между Монблан и Малкия Бернар и върви към дефилето на Рона (форт Екюз), и очевидно би била съвсем „естествена“. Но този хребет пресича следните пътища от долината на Изер и Рона: 1) Сесел—Женева, 2) Анеси—Женева, 3) Анеси—Бонвил, 4) Албервил—Саланш. От Бонвил, както и от Саланш, минават пътища през северния хребет на долината на Арв за Тонон. Следователно страната е напълно открита за нашествие към Тонон на южния бряг на Женевското езеро и тъй като от Сесел или Албервил до Тонон има не повече от 15 мили, владееенето на Северна Савоя би дало на Швейцария възможност да удължи най-много с пет дни отбраната си. Но тъй като изглежда, че за отбраната на този нов кантон не може да се отдели нищо, освен опълчение, то настъпващата колона може със същия успех да се отпрати от Женева направо за То-

нон — пет мили, — откъдето ѝ остават само около четири мили до Сен Женголф. Така че в този случай с владееето на Северна Савоя Швейцария ще спечели само три дни. Освен това то може да доведе само до разпокъсване на отбранителните сили на Швейцария. Очевидно пътят за отстъпление на една швейцарска армия, атакувана откъм Франция, минава през Берн по низината, там където е възможно — покрай Аар за Цюрих, а където не — за Люцерн, и от двата тези пункта към долината на Горен Рейн. Ето защо армията не трябва да заема позиция твърде далеч на юг, за да не може да бъде изтикана от тези линии и прогонена във високопланинските райони. Както видяхме, кантонът Ваадт може още лесно да бъде включен в швейцарската отбранителна система; Северна Савоя и откритият с прекратяването на неутралитета на Савоя Валис решително не могат да бъдат включени в нея. Известно е обаче колко силно е в една федеративна страна, където с отбраната е натоварена милиция, желанието на всеки гражданин да защитава в случай на опасност своята родина. Известно е, че войските ще роптаят, членовете на Националния съвет ще се развикат, ако цели градове и кантони бъдат предадени на врага без съпротива, а особено един нов кантон, който Швейцария е получила изключително за целите на своята отбрана! И в самия генерален щаб всеки ще положи всички усилия неговият край да бъде особено добре защитен, а в милиционната армия, където под влияние на мирновременното безгрижно благодушие дисциплината е в най-добрия случай твърде слаба, всичко това ще затрудни твърде много началника да поддържа реда във войската. Можем да се обзаложим, че в девет от всеки десет случая началникът ще се колебае или ще трябва да отстъпи. Северна Савоя ще бъде заета от войски, от които отбраната не ще има никаква полза, но които във всеки случай ще пострадат при отстъплението и една част от тях ще бъдат отхвърлени във Валис, където ще трябва да си помислят как да си пробият отново път към главната армия през хребетите Гемп или Фурка.

Единствена гаранция за Швейцария е едно положение, при което Северна Савоя не принадлежи нито на нея, нито на Франция; в такъв случай по време на война Северна Савоя остава фактически неутрална по отношение на двете страни и действително прикрива Швейцария. А ако тя принадлежи на Швейцария, това не ще е много по-хубаво за Швейцария, отколкото ако би принадлежала на Франция. Значението на Савоя се изчерпва със спечелването на три, максимум пет дни, по-голямата част от които обаче ще бъде по-късно загубена при отбраната на кантона Ваадт. Но колко струва това в сравнение с увереността, че при всички

обстоятелства една неприятелска атака е възможна *само* между Базел и Женевското езеро?

За Швейцария Северна Савоя е данайски дар³⁸⁰. Нещо повече: този подарък крие заплаха. В такъв случай Франция ще господствува във военно отношение над цяла френска Швейцария и ще направи невъзможна всяка що-годе сериозна нейна отбрана. Анексирането на Южна Савоя от Франция *незабавно издига искането за присъединяване и на френска Швейцария към нея.*

III

Графство Ница лежи, като е известно, в подножието на Приморските Алпи и границата му с Генуезката провинция, която минава на една миля източно от Онелия при Черво, се спуска към морето. Неговата западна част говори на провансалски, източната — от другата страна на Руайа — на италиански диалект. Но с изключение на няколко села по река Вар, навсякъде литературен език е италианският и само в град Ница, поради силния приток на чужденци, нему му съперничи френският език.

За да разгледаме правилно въпроса за националния състав, трябва да се запознаем със съотношението между езиците в западните Алпи.

Навсякъде, където италианският език се е сблъсквал в Алпите с други езици, той се е оказвал по-слаб. В нито един пункт той не преминава отвъд Алпийската верига; романските диалекти на Граубюнден и Тирол са съвсем независими от италианския език. Напротив, всички погранични езици са отвоювали от него територия южно от Алпите. В западните планински окръзи на Венецианската провинция Удине се говори на крайнско-словенски език. В Тирол немският елемент господства по целия южен склон и из цялата горна долина на Еч; по на юг, в центъра на италианската област, се намират островите на немския език — *Sette comuni* и *Tredici comuni*³⁸¹; в южното подножие на Грис, както и в тесинската Вал ди Каверньо, в пиемонтската Вал Формаца, в горната долина на Диведро в подножието на Симплон, най-после по целия югоизточен склон на Монте Роза, във Вал де Лис, в горната Вал Сезиа и Вал Анцаска — се говори немски.

От Вал де Лис започва границата на френския език, която обхваща цялата долина на Аоста и източния склон на Котските Алпи от Монсени нататък, и затова обикновено се смята, че изворите на всички реки от горния басейн на По се намират в нейните предели. Прието е да се смята, че тази граница върви от Демонте (на река Стура), малко западно от Кол ди Тенда, към река Руайа и покрай нея до морето.

Въпросът за границата между немския или славянския народен език и италианския не предизвиква никакво съмнение. Но друга е работата, когато се сблъскват два романски езика, и то не литературният италиански език, *il vero Toscano**, и не езикът на образованите слоеве на Северна Франция, а пиемонтският диалект на италианския език и изродилият се в хиляда патоя изчезнал южнофренски език на трубадурите, който ние за краткост ще наречем провансалски, което не е точно, но отговаря на общоприетия израз. На онзи, който макар и повърхностно е изучавал някога сравнителна граматика на романските езици или провансалска литература, трябва веднага да му направи впечатление голямото сходство между народния език на Ломбардия и Пиемонт и провансалския език. Нанстина в ломбардския език това сходство е ограничено само във външната форма на диалекта: изпускане на мъжките гласни окончания, докато женските окончания в единствено число се запазват; също така по-голямата част от гласните окончания в спреженията придават на езика провансалски характер, докато носовото „N“, произношението на „и“ и „оци“ напомня севернофренския говор; но словообразоването и фонетиката са по същество италиански, а там, където стават отклонения, те удивително често напомнят — както и в рето-романския⁸³² — португалския език**. В основните си черти пиемонтският диалект значително се схожда с ломбардския, но той е вече по-близо до провансалския, отколкото последният, а в Котските и Приморските Алпи двете наречия са без

* — истинският тоскански. *Ред.*

** Лат. *clavis*, итал. *chiave*, португ. *chave*, ломбард. *ciàn* (произнася се — чау) — ключ. През миналото лято бяха писали до аугсбургския „Allgemeine Zeitung“ от Верона (виж съобщенията от австрийската главна квартира), че на улицата хората се обръщали един към друг с думите „чау, чау“. Мъдният вестник, който има слабост към грешките в езика, е бил очевидно затруднен относно ключа към това „чау“. Тази дума се произнася „s-ciau“ (шчау) и е аналогична на ломбардската форма „schiaivo“ — роб, слуга, както и у нас хората се поздравяват помежду си: „Ваш слуга, покорен слуга“ и др. п. Спомняме си само две истински провансалски форми в ломбардското наречие: миналото причастие от женски род с окончание на „da“ (*amà, amada*) и първо лице на сегашно време с окончание на „i“ (*amì* — обичам, *saludì* — приветствувам).

съмнение толкова близки, че е трудно да се установи между тях точна граница*. Освен това южнофренските патоя в по-голямата си част не са много по-близки до севернофренския литературен език, отколкото дори пиемонтските. Така че в този случай народният език не може да бъде критерий за решаване на въпроса за националността. Алпийският селянин, който говори провансалски, усвоява еднакво лесно както френски, така и италиански език и еднакво рядко ползува както единия, така и другия; той разбира достатъчно добре пиемонтски, който му е напълно достъпен. Ако е необходимо да се установят по-трайни връзки, те могат да бъдат осигурени само от литературния език, а такъв естествено в цял Пиемонт и Ница е италианският; единствено изключение правят долините на Аоста и Валдеси, където в отделни места преобладава френският литературен език.

Следователно стремещт да се обоснове френската национална принадлежност на Ница с помощта на един провансалски патоя, който при това обхваща само половината провинция, е от самото начало лишен от всякакъв смисъл. Още по-малък смисъл ще има такава обосновка, ако вземем под внимание, че провансалското наречие е разпространено и от другата страна на Пиренеите, като обхваща Арагон, Каталония и Валенсия, и в тези испански провинции, въпреки известно кастилско влияние, то не само се е запазило общо взето в много по-чист вид, отколкото където и да е във Франция, но дори отстоява съществувачето си като писмен език в народната литература. Какво ще стане с Испания, ако Луи Наполеон в най-близко време предяви претенции и към тези три провинции, като национално-френски?

Изглежда, че в графството Ница е още по-трудно да се спечелят симпатии към Франция, отколкото в Савоя. За селото изобщо нищо не се чува; в града всички опити търпят още по-решителен провал, отколкото в Шамбери, при все че в този мор-

* Главни отличителни признаци на италианския и провансалския диалекти са: 1) присъщата на италианския вокализация на „i“ след съгласни (fiore, ric, bianco), чужда на провансалския говор; 2) образуването на множествено число на съществителните имена от латинския именителен падеж (doppe, sarpelli). Наистина и в провансалския, и в старофренския диалект се е срещало през средните векове такова образуване на именителния падеж, докато всички останали падежи са се образували от латинския внимителен падеж (окончание — s). Всички днешни провансалски наречия са запазили, доколкото ни е известно, само тази, последната форма. Въпреки това на границата, където се сблъскват тези диалекти, може да се породи съмнение, дали запазилата се форма на именителния падеж произхожда от италианския или провансалския диалект.

ски курорт е много по-лесно да се съберат група бонапартисти. Наистина не е лоша идеята — да се направи французин роденият в Ница Гарибалди!

Ако Савоя има огромно значение за отбраната на Пиемонт, то много по-голямо значение има Ница. От Ница за Италия водят три пътя: крайбрежният път Корниче към Генуа, пътят през Кол ди Нава от Онелия към долината на Танаро и към Чева и, най-после, пътят през Кол ди Тенда към Кунео (Кони). Наистина Генуа затваря в края на краищата първия, но една настъпваща колона има на разположение още при Албенга и също при Савона хубави шосирани пътища, по които може да прехвърли Апенините, без да се оматат големият брой планински пътеки за товарни животни и пешеходци; как трябва те да се използват за военни операции — Наполеон показва това през 1796 г. Третият път — през Кол ди Тенда — е за Ница същото, което е Монсени за Савоя; той води непосредствено за Торино, но дава малко или не дава никакви флангови предимства. А средният път през Кол ди Нава води направо към Алесандрия и има на юг същото значение, каквото Малкият Бернар има на север, само че влиянието му е много по-непосредствено и зависи много по-малко от странични обстоятелства. Той има още и това предимство, че минава много близо до крайбрежния път, и в случай на нападение може да се получи оттук значителна помощ. Настъпващата по Наваския път колона може отново да се съедини още при Гаресио с колоната, стигнала по крайбрежния път до Албенга, тъй като от Албенга насам има напречен път; отвъд Чева пътят води към Алесандрия, през Каркаре, където се съединява с пътя от Савона — на половината път между Чева и Савона. Но между Чева, Савона и Онелия има високи планини, където е невъзможно да се организира отбрана. Освен това северният склон на Кол ди Нава с изворите на река Танаро се намира на *територията на Ница*, така че проходите принадлежи на оня, който е владееел Ница *преди* войната.

Една френска армия, която би разполагала с Ница още преди да започне войната, би застрашавала оттам фланга, тила и съобщителните линии на всяка италианска част, изтеглена на запад от Алесандрия. Така че ако Ница бъде отстъпена на Франция, при една война това би означавало да се отдръпнат пунктовете за съсредоточаване на италианската армия до Алесандрия, а също да се изостави отбраната на същински Пиемонт, който може изобщо да бъде отбраняван само в Савоя и Ница.

И в този случай историята на революционната война е най-добрият пример.

На 1 октомври 1792 г. генерал Анселм преминал с една дивизия от 9 000 души реката Вар, а едновременно с това френският флот (12 линейни кораба и фрегати) хвърлил котва пред Ница на 1 000 крачки от брега. Симпатизиращите на революцията жители на Ница въстали и слабият piemontski гарнизон (2 000 души), отстъпвайки бързо към Кол ди Тенда, заел позиция при Саорджо. Град Ница приел французите с отворени обятия, но французите започнали повсеместно да грабят, да палят къщите на селяните, да изнасилват жените им и нито заповедите на генерал Анселм, нито прокламациите на комисарите на Конвента не могли да запазят реда. Това именно е първоначалното ядро на бъдещата италианска армия, с която генерал Бонапарт по-късно взема първите си лаври. Очевидно бонапартизмът винаги е трябвало отначало да се опира на lumpenproletariatите, без Дружеството 10 декември той не успява никъде да стъпи на краката си.

Воюващите страни дълго време бездействували, разположени една срещу друга; французите заели града и околностите му, piemontците, подсилени от една австрийска дивизия, запазили господствувашо положение в планините, заемайки силно укрепена позиция с център при Саорджо. През юни 1793 г. французите извършили няколко общо взето безплодни атаки; през юли те завземат прохода Кол д'Арджентера, който водел в тила на неприятелската позиция. След завземането на Тулон (декември 1793 г.) италианската армия получила значителни подкрепления и към нея бил командирован генерал Бонапарт. На следната пролет той организирил настъплението срещу лагера при Саорджо, което на 28 април се увенчало с пълен успех и предало на разположение на французите всички проходи в Приморските Алпи. Тогава Бонапарт предложил да се съедини в долината на Стура алпийската с италианската армия и да се завоюва Piemont; но неговият план не бил приет. Скоро след това Бонапарт загубил в резултат на преврата от 9 термидор³⁸³ своя най-влиятелен покровител Робеспьер-младши, а едновременно с това и влиянието си във военния съвет; той отново станал обикновен дивизионен генерал. Армията преминала към отбрана. Едва когато австрийският генерал Колоредо започнал своето, както винаги, бавно придвижване към Савона с цел да прекъсне крайно важния за французите път за неутрална Генуа, на Бонапарт се удава случай да го атакува и да му нанесе поражение. Въпреки това пътят за Генуа оставал под заплаха и кампанията през 1795 г. започнала с изгонване на французите от цялата генуезка Ривиера. Междувременно се освободила благодарение на мира с

Испания³⁸⁴ източнопиренейската армия; тя била изпратена в Ница, където се съсредоточила напълно към ноември. Шерер, комуто било възложено сега командването в Приморските Алпи, преминал незабавно в настъпление съгласно с изработен от Масена план. Докато Серюрие приковавал пиемонтците към Кол ди Тенда, Масена излязъл чрез обходно движение по високите планини в тила на Лаоно, който Ожеро атакувал фронтално (на 23 ноември). Планът напълно успял, австрийците загубили 2 000 убити, 5 000 пленници, 40 оръдия и били съвсем откъснати от пиемонтците. Сега връзката с Генуа била отново осигурена и оставали през зимата французите безспорни господари в планините. През пролетта на 1796 г. Бонапарт получил най-после командването на италианската армия и работата взела сега съвсем друг обрат. Опирайки се на намиращите се в ръцете му Ница и Ривиера ди Поненте, той се отправил от Савона за планините, разбил австрийците при Монтеноте, Милезимо и Дего и по такъв начин ги откъснал от пиемонтците, които, обкръжени от превъзхождащите сили на французите и изолирани, след няколко ариергардни сражения веднага побързали да сключат мир. Така че четири успешни сражения в долините на горна Бормида и Танаро осигурили на французите военно господство над целия Пиемонт и дори не станало нужда от пряк удар към Торино. Войната незабавно се прехвърлила в Ломбардия, и Пиемонт станал част от оперативната база на французите.

И така, през трите първи години на войната Италия била напълно защитена от Ница. Едва през третата кампания били загубени проходите в Приморските Алпи и чак в четвъртата те били най-после използвани — и то доста решително. След сраженията в планините била достатъчна през първата седмица само една мощна демонстрация, за да застави пиемонтците да разберат безпомощното си положение и необходимостта от капитулация. Истинското настъпление могло да се развие почти необезпокоявано по посока на Милано; цялата местност между Бормида, Тесин и Алпите преминала в ръцете на французите, без каквито и да е усилия от тяхна страна.

Ако Ница е френска провинция, Италия попада по отношение на Франция в същото положение, в което се намираще след кампанията през 1794 г. На французите е не само открит пътят през Кол ди Тенда към долината на Стура и пътят през Кол ди Нава към долината на Танаро: на числено превъзхождащата френска армия, преминала в настъпление, не може да бъде преграден и пътят към Албenga и Савана и благодарение на това след три или четири дни от започването на похода тя ще се

намира при изходния пункт на кампанията от 1796 г. Къде трябва да ѝ окажат съпротива главните сили на италианската армия? В генуезката Ривиера няма плацдарм за тяхното разгръщане; западно от Белбо и Танаро те излагат на опасност своите съобщителни линии с Алесандрия, Ломбардия и полуострова. Единственото, което могат да сторят, е да настъпват южно от Алесандрия и с обединени сили да нападнат отделните колони, които слизат от планините. Но това, разбира се, предполага още от самото начало отказване от отбраната на алпийската граница, тъй като в противен случай всички части, които се намират при Кол ди Тенда и по запад и северозапад, биха били откъснати. С други думи, владенето на Ница *осигурява на Франция господството над Алпите*, които в този случай престават да са за Италия защитна стена, а същевременно и военното господство над Пиемонт.

Ница дава на Франция същите флангови предимства на юг, които Савоя ѝ осигурява на север, само че още по-непосредствени и по-пълни. Щом Ница или Савоя всяка поотделно напълно разголват самия Пиемонт за една френска атака, то каква пък само власт ще придобие Франция над Пиемонт, след като завладее двете провинции! Пиемонт ще бъде притиснат от тях като в клещи; по цялата линия от Малкия Бернар чак до Кол ди Нава и планинските пътища над Савона може да се разиграват демонстративни атаки в безкрайни вариации, докато най-последва истинският удар срещу една от фланговите позиции и откъсне всички италиански части, които са се залостили твърде здраво в планините. На италианската армия не би оставало нищо друго, освен да се съсредоточи при Алесандрия и Касале, да остави в Алпите само патрулни части и — щом се установи главното направление на атаката — да хвърли там обединени сили. Ако се допусне това — значи, с други думи, че не само алпийската верига, но и целият басейн на река По върху територията на Пиемонт предварително се предоставя на неприятеля, така че първата отбранителна позиция на италианската армия срещу Франция ще се намира зад укрепената линия при Алесандрия. Със Савоя и Ница като предни крепости Пиемонт е за италианската армия първа оперативна база; без тях Пиемонт, от военна гледна точка, влиза в системата на френското настъпление и само победа на пиемонтска територия и завоюване на планинските проходи в Савоя и Ница могат да го изтръгнат отново от ръцете на французите.

Анексията на Савоя и Ница има същото значение, което има и една, ако не политическа, то *военна анексия на самия Пие-*

монт от Франция. Всичко това ще стане ясно на Виктор Емануил, когато в бъдеще ще наблюдава от Villa della Regina* близо до Торино разкошната верига алпийски планини, от които нито една не ще му принадлежи.

Но, казват някои, щом в Северна Италия бъде образувана една силна във военно отношение държава, Франция се нуждае от Ница и Савоя за собствената си отбрана.

Че Савоя би засилила значително системата на френската отбрана — видяхме. Ница би могла да я подсили само дотолкова, доколкото би било необходимо за един противник, който би пожелал да нахлуе в алпийските департаменти на Франция, да завладее предварително и Ница. Но въпросът е дали изобщо една силна във военно отношение италианска държава дотолкова ще застрашава Франция, че тя да се нуждае от особена защита срещу нея.

Дори и да би била напълно обединена, Италия никога не би могла със своите 26 милиона жители да води настъпателна война срещу Франция иначе освен в съюз с Германия. Но в една такава война основната маса въоръжени сили винаги би я давала Германия, а Италия би играла подчинена роля. Дори само това би било достатъчно, за да се пренесе главният удар от Алпите срещу Рейн и Маас. Към това трябва да добавим още, че решаващият обект на настъплението — Париж — се намира в Северна Франция. Най-чувствителният за Франция удар винаги ще изхожда откъм Белгия; а ако Белгия остава неутрална — откъм германския ляв бряг на Рейн и откъм баденски горен Рейн. Всеки друг удар е свързан с обходно движение и ще бъде до известна степен ексцентричен, ненасочен направо срещу Париж. И ако Клаузевиц с присмех говори („За войната“, кн. VI, глава 23) как през 1814 г. една армия от 200 000 души, ръководейки се от глупава теория, вместо да настъпи направо към Париж, извършва обходно движение през Швейцария към Лангското плато — какво би казал той за един военен план, според който главният удар срещу Париж трябва да се насочи през Северна Италия и Савоя или дори през Ница? Всяко настъпление през Савоя има в сравнение с едно настъпление откъм Рейн огромни неудобства преди всичко поради по-разтегнатата съобщителна линия, минаваща при това през Алпите, поради по-дългото разстояние до Париж и, най-после, поради притежаващия притегателна сила голям укрепен лагер Лион — всички тези обстоятелства в повечето случаи ще ги принудят да спрат настъплението. Затова в

* — Вилата на кралицата. *Ред.*

кампанията през 1814 г. настъпващите във Франция през Италия части не са играли абсолютно никаква роля.

Разполагайки на тази своя граница, която е и без това прекрасно прикрита, с такива отбранителни средства срещу един от най-слабите си съседи, Франция фактически не се нуждае от разширяване на своята територия. Ако сегашната граница на Франция беше навсякъде така отдалечена от Париж, така сигурна благодарение на естествените препятствия, изкуствените укрепления и грудните за неприятеля съобщителни линии, както границата ѝ с Италия, Франция би била неуязвима. Но ако бонапартизмът избира именно този пункт и предявява тук претенциите си върху така наречените естествени граници под предлог, че за своята отбрана Франция не може да мине без тях — то колко по-лесно ще му бъде да обоснове претенциите си за Рейн!

Ница винаги ще остане италианска, дори и да би минала сега към Франция. Савоя може сама да пожелае да се присъедини към Франция и вероятно ще поиска това в бъдеще, когато се постигне по-значителна консолидация на големите европейски нации. Но далеч не е безразлично дали Савоя ще стане доброволно френска, след като Германия и Италия осъществяват също в политическо и военно отношение националното си обединение и по такъв начин издигнат значително престижа си в Европа — или дали един монарх, който не може да живее без завоевания, какъвто е Луи Наполеон, ще я получи от разпокъсаната още Италия, за да увековечи господството си над нея и да създаде същевременно първия прецедент за теорията за естествените граници.

IV

За нас, германците, са важни в този пазарлък около Савоя и Ница следните три съществени момента.

Първо, практическото обявяване от Луи Наполеон на независимостта на Италия: Италия е разделена най-малко на три, а може би дори и на четири държави; Венеция принадлежи на Австрия; владеейки Савоя и Ница, Франция господства над Пиемонт. След отделянето на Романя Папската област съвсем ще откъсне Неапол от северноиталианската държава и по такъв начин ще пречи на каквото и да е нейно разширяване на юг, тъй като владееенето на останалата част от неговата област ще трябва да бъде „гарантирано“ на папата. В същото време Венеция се оставя като следваща примамка за северноиталианската държава, и националното движение в Италия получава в лицето на Австрия своя непосредствен и главен противник; а за да може това ново кралство да бъде тласнато по желание на Луи Наполеон против Австрия, французите завладяват всички позиции, господстващи над западните Алпи, и устройват предните си постове на девет мили от Торино. Такива са позициите, които бонапартизмът си създаде в Италия и които, в случай на война за рейнската граница, ще му заменят цяла армия. Те дават на Австрия най-добрия повод да постави на разположение най-много своя съюзнически контингент — ако не и още по-малко от това. Тук би могло да помогне само едно: пълна промяна на германската политика спрямо Италия. Че Германия не се нуждае от венецианските владения чак до Минчо и По, ние, струва ни се, доказахме на друго място. Ние също съвсем не сме заинтересовани и от съше-

ствуването на папското и неаполитанското господство, а, напротив, заинтересовани сме от възстановяването на единна и силна Италия, която да може да води собствена политика. Следователно можем при тези условия да предложим на Италия повече, отколкото бонапартизмът. Възможно е скоро да възникнат обстоятелства, при които ще бъде важно да се има това предвид.

Второ, откритото провъзгласяване на теорията за естествените граници на Франция. Не може да има никакво съмнение, че не само със съгласието на правителството, но и по пряка негова заповед френският печат е написал отново на своето знаме тази теория. Засега тази теория се прилага само по отношение на Алпите. Само по себе си това е още донякъде безобидно. Савоя и Ница са малки провинции, с население съответно от 575 000 и 236 000 жители, и те биха увеличили населението на Франция само с 811 000 души; тяхното политическо и военно значение не изпъква на пръв поглед. Но това, че във връзка с претенциите върху тези две провинции бе отново лансирано и възстановено в съзнанието на френския народ гледището за естествените граници, че слухът на Европа отново трябва да привикне към този лозунг, както към другите провъзгласявани в различни периоди в продължение на десет години и след това изоставяни лозунги на Бонапарт — ето това засяга специално нас, германците. На езика на Първата империя, на който продължаваха така старателно да говорят републиканците от „National“³⁸⁵, под естествена граница на Франция се разбира *par excellence** Рейн. И днес още, когато става дума за естествена граница, нито един французин не мисли за Ница или Савоя, а само за Рейн. Кое правителство, което при това се опира на завоевателните стремежи и традиции на страната, ще се осмели да провъзгласи отново принципа за естествените граници и след това ще предложи на Франция да се задоволи с Ница и Савоя?

Провъзгласяваната отново теория за естествените граници на Франция е непосредствена заплаха за Германия, факт, който не бива да се подценява и който оправдава националното чувство, изразено в Германия преди една година. Наистина не Луи-Наполеон, а направляваният от него печат обявява сега на всеуслышание, че е ставало и става дума само за Рейн.

Трето и главно — *позицията на Русия в цялата тази интрига*. Когато миналата година избухна войната и сам Горчаков призна, че Русия е поела „писмени задължения“ по отношение на Луи Наполеон, сред обществеността започнаха да проникват слухове

* — предимно. *Ред.*

за съдържанието на тези задължения. Те произхождаха от различни източници и в основни линии се потвърждаваха един друг. Русия се задължила да мобилизира четири армейски корпуса и да ги разположи на пруската и австрийската граница, за да улесни по такъв начин играта на Луи Наполеон. За самия ход на войната били предвидени три случая.

Или Австрия сключва мир и Минчо става гранична линия: в този случай тя губи Ломбардия и изолирана от Англия и Прусия, лесно ще се остави да бъде склонена да влезе в руско-френския съюз, чиито по-нататъшни цели (подялба на Турция, предаване на Франция левия бряг на Рейн) ще се осъществяват след това по други начини.

Или пък Австрия продължава борбата за Венеция: тогава я изтласкват напълно от Италия, в Унгария се вдига въстание, и тя се предава при съответни обстоятелства на руския велик княз Константин; Ломбардия и Венеция минават към Пиемонт, а Савоя и Ница — към Франция.

Или, най-после, Австрия продължава борбата, и Германският съюз я поддържа: тогава Русия влиза активно в борбата; към Франция преминава левият бряг на Рейн, а Русия получава свобода на действие в Турция.

Повтаряме: тези сведения за главните пунктове на френско-руския съюз станаха известни и бяха публикувани още в началото на войната. Събитията потвърдиха значителна част от тях. А какво е положението с останалата част?

Поради естеството на въпроса е невъзможно в този момент да се представят документални доказателства. Те ще се появят едва тогава, когато самите събития минат в историята. Само установената въз основа на факти и документи политика на Русия през минали периоди от историята (например въз основа на откритите във Варшава през 1830 г. руски документи³⁸⁶) може да даде ключа към тази заплетена интрига. Но за тази цел тя е напълно достатъчна.

Два пъти през това столетие Русия е влизала в съюз с Франция и винаги цел или основа на съюза е било разделянето на Германия.

Първия път на сала при Тилзит³⁸⁷. Русия предаде тогава Германия напълно на разположение на френския император и взе дори като обезщетение част от Прусия. Срещу това тя получи свобода на действие в Турция; тя побърза да заграби Бесарабия и Молдавия и да изпрати войските си отвъд Дунав. Но скоро след това Наполеон започна „да проучва турския въпрос“ и промени съществено гледището си; това обстоятелство послужи

на Русия като едно от главните основания за войната от 1812 година.

Втория път през 1829 г. Русия сключи с Франция договор, според който Франция трябваше да получи левия бряг на Рейн, а Русия — отново свобода на действие в Турция. Този договор бе унищожен от юлската революция; Талейран открил съответните документи, когато готвел обвинителния акт по делото срещу правителството на Полиняк, и ги изгорил, за да спести на френската и руската дипломация шумен скандал. Дипломатите от всички страни са обединени пред широката общественост в таен съюз и никога не ще се компрометират публично един други.

Във войната от 1853 г. Русия разчиташе на Свещения съюз, който, според нея, беше възстановен чрез интервенцията в Унгария и поражението във Варшава и подсилен от недоверието на Австрия и Пруссия към Луи Наполеон. Тя се излъга. Австрия учуди света с голямата си неблагодарност³⁸⁸ (тя изплати междуременно дълга си към Русия с много висока лихва в Шлезвиг-Холщайн и Варшава) и последователното възобновяване на своята традиционна антируската политика на Дунав. По този въпрос Русия сбърка; но по другия въпрос отново я спаси предателството в неприятелския лагер.

Ясно беше едно: досадната идея за завоюване на Константинопол можеше да бъде осъществена сега само чрез съюз с Франция. От друга страна, Франция никога не е имала още правителство, което да се нуждае толкова много от левия бряг на Рейн, както правителството на Луи Наполеон. Положението беше още по-благоприятно, отколкото през 1829 г. Русия държеше играта в ръцете си; Луи Наполеон можеше само да вади за нея кестените от огъня.

Преди всичко трябваше да бъде унищожена Австрия. Със същата упоритост, с която Австрия се съпротивяваше от 1792 до 1809 г. на бойното поле срещу Франция, тя след 1814 г. — и това е единствената ѝ, но безспорна заслуга — се бореше по дипломатически път против руските завоевателни планове на Висла и Дунав. През 1848—1849 г., когато революцията в Германия, Италия и Унгария заплашваше Австрия с пълно разпадане, Русия спаси Австрия — разпадането ѝ не трябваше да се дължи на революция, която би изтръгнала освободилите се части от империята от ръководното влияние на руската политика. Въпреки това движението на различните националности, което след 1848 г. стана самостоятелно, лиши Австрия от възможността да действува против Русия и така премахна последния вътрешен, исторически смисъл на нейното съществуване.

Сега същото това антиавстрийско национално движение трябва да стане фактор за разчленяване на Австрия: преди всичко в Италия, след това, ако бъде нужно, в Унгария. Русия не действа както първият Наполеон; особено на запад, където се сблъсква с гъсто население, което с цивилизацията си превъзхожда собствения ѝ народ, тя напредва много бавно. Началото на подчиняването на Полша датира от времето на Петър Велики и то все още не е напълно завършено. Бавните, но сигурни успехи я задоволяват толкова, колкото бързите и решителни удари с големи резултати; но тя винаги предвижда и двете възможности. Начинът, по който бе използвано унгарското въстание във войната през 1859 г., а именно — отлагането му като запас за второто действие, явно сочи ръката на Русия.

Но нима Русия, доволна в едно отношение от отслабването на Австрия в кратката кампания през 1859 г., не беше предвидила никакви други възможности? Нима беше мобилизирала своите първи четири армейски корпуса само за да получи това удовлетворение? А какво щеше да стане, ако Австрия не беше отстъпила? Ако военните и политическите комбинации бяха принудили Прусия и останала Германия — а при продължаване на войната това не можеше и да бъде иначе — да се обявят в подкрепа на Австрия? Какво тогава? Какви задължения по отношение на Франция би могла в такъв случай да поеме Русия?

Тилзитският договор и договорът от 1829 г. дават отговор на този въпрос. Франция също ще трябва да получи своя дял от плячката, ако Русия разшири владенията си на Дунав и господства пряко или косвено в Цариград. Единствената компенсация, която Русия може да предложи на Франция, е левият бряг на Рейн. Жертвите ще трябва отново да бъдат понесени от Германия. Естествената и традиционна политика на Русия по отношение на Франция се състои в това — да обещава на Франция левия бряг на Рейн или в даден случай да ѝ помогне да го завладее, като в замяна на това бъдат признати и подкрепени руските завоевания на Висла и Дунав, а на Германия, която от благодарност признава руските завоевания, Русия помага да си отвоюва обратно от Франция загубената област. Тази програма може, разбира се, да бъде осъществена само през време на големи исторически кризи, но това ни най-малко не попречи да се предвидят такива възможности в 1895 г. също тъй добре, както през 1829 г.

Би било смешно да доказваме днес, че неизменната цел на външната политика на Русия е завоюването на Цариград и че за осъществяването на тази цел всички средства са за нея добри. Тук искаме да напомним само едно. Русия никога не ще може да

осъществи подялба на Турция, освен в съюз с Франция или Англия. В 1844 г., когато изглеждаше, че е настъпил моментът да се направят преки предложения на Англия, император Николай замина за Англия и сам занесе един руски меморандум за подялба на Турция, в който между другото на англичаните беше обещан Египет. Предложенията бяха отклонени, но лорд Абърдин сложи меморандума в една касетка и я предаде запечатана на своя приемник в министерството на външните работи. Всеки нов министър на външните работи четеше този документ, запечатваше го отново и го предаваше на своя приемник, докато най-после, в 1853 г., по време на едни дебати в камарата на лордовете, въпросът станa публично достояние. Същевременно бе оповестен известният разговор на император Николай I със сър Хамилтън Сеймур за „болния човек“, когато на Англия също били предложени Египет и Крит, докато Русия очевидно е била готова да се задоволи с по-скромни облаги³⁶⁹. Следователно руските обещания по отношение на Англия са били през 1853 г. същите, каквито и през 1844 г.; нима дадените на Франция обещания са били през 1859 г. по-малко щедри, отколкото през 1829 г.?

Както по своето положение, така и по личните си качества Луи Наполеон е предопределен да служи на планове на Русия. Мнимият наследник на една велика военна традиция получи в наследство и пораженията от 1813 и 1815 г. Армията е главната му опора; той трябва да я задоволява с нови военни успехи, като наказва държавите, които нанесоха на Франция поражение през посочените години, и възстановява естествените граници на страната. Едва когато френският трикольор се развее над целия ляв бряг на Рейн, ще бъде измит позорът от двукратното завоюване на Париж. Но за да бъде постигнато това, е необходим силен съюзник. Възможен е избор само между Русия и Англия. Със своите често сменяващи се кабинети Англия е най-малкото несигурна, дори и някой английски министър да се съгласи с тези проекти. А Русия? Срещу умерена компенсация тя вече на два пъти е дала съгласието си за един съюз върху подобна основа.

Никога руската политика не е разполагала с по-подходящ човек от Луи Наполеон, който да **не** намира в по-благоприятно за нея положение от неговото. На френския престол седи владетел, който е *принуден* да воюва, който *трябва* да завладява, за да запази положението си, комуто е нужен съюз и който е принуден да склучи този съюз само с Русия — такава ситуация никога още не е съществувала за Русия. От срещата в Шутгарт³⁹⁰ насам всички пружини на френската политика трябва да се търсят вече не в Париж, не в главата на Луи Наполеон, а в Петербург, в

кабинета на княз Горчаков. „Тайнственият“ човек, който внушава такъв почиттелен страх на германските филистерии, е сведен до ролята на инструмент, на който свири руската дипломация и комуто тя позволява да се показва привидно като велик човек, като сама се задоволява с реалните облаги. Русия, която никога не жертвува нито една копейка и нито един войник, когато това не е крайно необходимо, но която прави всичко възможно, за да сее раздори между европейските сили и да ги отслабя, трябваше да даде чрез договора на Горчаков разрешението си, преди Луи Наполеон да може да се представя самодоволно за освободител на Италия. А когато съобщенията за настроенията в руска Полша започнаха да говорят за твърде лошо положение, за да се допусне в съседна Унгария едно въстание, когато пробната мобилизация на първите четири руски армейски корпуси показва, че страната продължава да е изтощена, когато селските вълнения, както и съпротивата на дворянството взеха размери, които можеха да станат опасни в момент на една външна война — тогава във френската главна квартира се яви генерал-адютантът на руския император и бе сключен Вилафранкският мир. Русия можеше да се задоволи временно с постигнатото. Австрия бе жестоко наказана за своята „неблагодарност“ от 1854 г., много по-жестоко, отколкото Русия е могла някога да се надява. Финансите ѝ, които преди войната бяха на път да се оправят, са подкопани за десетилетия, цялата вътрешна система на държавното управление е безнадеждно разстроена, господството ѝ в Италия е ликвидирано, територията ѝ е окастрена, войските са деморализирани и лишени от вяра в началниците си, националното движение на унгарците, славяните и венецианците толкова се засили, че те вече откриват се стремят към отделяне от Австрия. Отсега нататък Русия може съвсем да не държи сметка за съпротивата на Австрия и да разчита на постепенното ѝ превръщане в свое оръдие. Такива бяха успехите на Русия. Луи Наполеон не получи нищо освен твърде нищожна слава за своята армия, твърде съмнителна слава за самия себе си и твърде ненадеждно обещание за права върху Савоя и Ница — две провинции, които в най-добрия случай представляват за него данайски подаръци и го приковават още по-здраво към Русия.

По-нататъшните планове засега са отложени, но не и изоставени. За колко време се отлагат, ще зависи от развитието на международните отношения в Европа, от това — докога Луи Наполеон ще може здраво да държи преторианската си войска и от по-голямата или по-малка заинтересованост на Русия от една нова война.

За ролята, която Русия възнамерява да играе спрямо нас, германците, ясно говори известната нота, с която княз Горчаков се обърна миналата година към малките германски държави³⁹¹. Никога досега не са разговаряли с Германия на такъв език. Нека се надяваме, че германците никога не ще забравят, че Русия си позволи да им забрани да се притекат на помощ на една нападната германска държава.

Трябва да очакваме, че германците не ще забравят Русия и още много други неща.

В 1807 г. при сключването на Тилзитския мир Русия настоя да ѝ бъде отстъпен от владенията на нейния съюзник — Прусия — Белостокският окръг и предостави Германия на Наполеон.

В 1814 г., когато дори Австрия (виж мемоарите на Каслри³⁹²) признаваше необходимостта от независима Полша, Русия присъедини към своята територия почти цялото Варшавско херцогство (т. е. бивши австрийски и пруски провинции³⁹³), като по такъв начин зае настъпателна позиция спрямо Германия. и ще ни заплашва дотогава, докато я прогоним оттам. Дори русофилът Хакстхаузен признава, че изградената след 1831 г. група от крепости — Модлин, Варшава, Ивангород — представлява пряка заплаха за Германия.

През 1814 и 1815 г. Русия използва всички средства, за да закрепил германския Съюзен акт³⁹⁴ в сегашната му форма и да увековечи по такъв начин външната безпомощност на Германия.

От 1815 до 1848 г. Германия се намираще под непосредствената хегемония на Русия. Ако Австрия се противопоставяше на Русия на Дунав, то на конгресите в Лайбах, Тропау и Верона³⁹⁵ тя изпълняваше всички желания на Русия в Западна Европа. Тази хегемония на Русия беше пряка последица от германския Съюзен акт. Когато в 1841 и 1842 г. Прусия се опита за един момент да се освободи от него, тя бе незабавно принудена да заеме предишното си положение. Затова, когато избухна революцията от 1848 г., Русия издаде циркуляр, в който характеризира движението в Германия като бунт в детска стая³⁹⁶.

В 1829 г. Русия сключи с правителството на Полияк подготвяния още от 1823 г. от Шатобриян (и официално потвърден от него) договор, според който левият бряг на Рейн бе отстъпен на Франция.

През 1849 г. Русия подкрепи Австрия в Унгария само при условията, че Австрия ще възстанови Бундестага и ще сломи съпротивата на Шлезвиг-Холщайн; Лондонският протокол³⁹⁷ осигуряваше на Русия да наследи в най-скоро време цялата Датска морархия и ѝ вдъхваше надежда да осъществи лелеяните от нея още

от времето на Петър Велики планове да влезе в Германския съюз (в миналото — Империята).

В 1850 г. Австрия и Прусия бяха повикани във Варшава при царя, който устрои съд над тях. Унижението на Австрия не беше по-малко, отколкото на Прусия, въпреки че според кръчмарските политикани била унижена само Прусия.

В 1853 г. в разговор със сър Х. Сеймур император Николай I се е разпореждал с Германия така, като че ли тя е негово наследствено владение. Австрия, казвал той, му е вярна. А на Прусия не оказал дори честта да я спомене.

И най-после, в 1859 г., когато изглеждаше, че Свещеният съюз се е разпаднал окончателно — договорът с Луи Наполеон, нападението на Франция срещу Австрия със съгласието и подкрепата на Русия и нотата на Горчаков, която с най-безсрамен тон забраняваше на германците да оказват каквато и да е помощ на Австрия.

Етс какво дължим ние на руснаците от началото на това столетие и какво ние, германците — нека се надяваме, — никога не ще забравим.

Френско-руският съюз и сега още ни заплашва. Самата Франция може да стане за нас опасна само в отделни моменти, и то само в съюз с Русия. Но Русия ни заплашва и оскърбява винаги, а когато Германия се надигне против това, Русия раздвижва френския жандарм с обещания за левия бряг на Рейн.

Нима трябва и занаят да допускаме да си играят така с нас. Нима ние, един четиридесет и пет милионен народ, трябва да търпим още дълго една от нашите най-прекрасни, най-богати и най-промишлени области да служи постоянно като примамка, която Русия държи пред френската преторианска власт? Нима Рейнската област няма никакво друго предназначение, освен да служи като плячка в една война с цел Русия да получи свобода на действие на Дунав и Висла?

Така стои въпросът. Надяваме се, че Германия ще отговори скоро на този въпрос с меч в ръка. Ако бъдем единни, ще прогоним и френските преторианци, и руските червеи.

Междувременно получихме съюзник в лицето на руските крепостници. Борбата, която пламна сега в Русия между господстващата класа и поробената класа на селското население, още от сега подкопава цялата система на руската външна политика. Тази система беше възможна само дотогава, докато в Русия нямаше вътрешно политическо развитие. Но това време мина. Поощряването по всички възможни начини от правителството и дворянството селскостопанско и промишлено развитие достигна такова стъ-

пало, при което съществуващите социални отношения не могат повече да продължават. Премахването им е, от една страна, необходимо, а от друга — невъзможно, без насилствена промяна. Заедно с Русия от епохата между Петър Велики и Николай I се проваля и нейната външна политика.

Очевидно на Германия е съдено да разясни това на Русия не само с перо, но и с меч. Ако работата стигне *дотоам*, това ще бъде реабилитацията на Германия, която ще измие политическия позор на столетията.

ПРИЛОЖЕНИЯ

ЗАЯВЛЕНИЕ НА РЕДАКЦИЯТА НА ВЕСТНИК „DAS VOLK“

За да се сложи край на всички лъжливи слухове и фантастични измислици във връзка със състава на нашата редакция, трябва да заявим, че в състава ѝ не са станали, а и не се предвиждат никакви промени. Но кръгът на нашите сътрудници се разшири, и можем със задоволство да съобщим на нашите читатели, че *Карл Маркс*, *Фридрих Енгелс*, *Фердинанд Фрайлиграт*, *В. Волф*, *Х. Хайзе* — т. е. най-значителните литературни сили на нашата партия — решиха да подкрепят „Das Volk“ и със своето сътрудничество да дадат на редакцията възможност да представлява най-достойно и всеотранно нашите партийни интереси.

Напечатано във вестник „Das Volk“.
бр. 6, 11 юни 1859 г.

Печата се по текста на вестника
Превод от немски

ПО СТРАНИЦИТЕ НА ПЕЧАТА³⁹⁸

„Нашите читатели са умни хора, и когато понякога научаваме за критиките им по адрес на „Негтап“³⁹⁹, склонни сме да вярваме, че *неизмеримото мнозинство* от читателите“ (*неизмеримото* мнозинство от 600 читатели е не повече от 599) „са много по-умни, отколкото ние самите“ („Негтап“).

Доброволното признание е винаги полезно, дори когато, какъвто е случаят, се прави с известно закъснение. Но все пак:

„О старци, сили съберете,
кръвта ви в жилите да ври!
За своя дълг свещен и сетен,
за рiene окопи още сте добри —
пръстта носете със кошове.“

(Туснелда утешава Херман⁴⁰⁰)

„Уйскоисин, най-порядъчният от порядъчните републикански щати, изпрати своя най-блестящ и способен оратор г. Карл Шурц в Масачузетс, за да агитира със смело слово... В своята превъзходна темпераментна реч той доказа...“

какво? — трудно би било да се каже, ако по-долу не следваше:

„че не се смята за представител на онази велика нация на мислители, която се нарича германска нация“. (Студнозус Шурц в ролята на напълно измеримо малцинство и на автобиограф⁴⁰¹.)

„Младежи, мечове точете,
бъдете смели като Херман!“

(Туснелда)

„Ние сами видяхме и проверихме на свещ една мостра от този неизгрящ муселин. Ако го прекараме бавно над пламъка, той никак не гори;

ако го подържим по-дълго на пламъка, той се овъгля, но пламъкът не се разпространява наоколо. Обаче от една английска дама, която е видяла на витрината по-голямото парче, научихме, че тази материя не е толкова ярка и няма толкова овеж вид, както необработеният муселин“ („Негтапп“ — бележка на редакцията.)

„А вие, о жени, набожността
призвание свое направете!“

(Туснелда)

Космополитичното ни сърце се изпълваше с радост, когато четяхме, че Арминий, спомняйки си за онзи възвишен момент, когато тържествено преподнасял на господин Кошут западната революция в замяна на източната⁴⁰², взема под свое покровителство

„17-те милиона австрийски славяни“ и „поради това не само отделя на съответния кореспондент място веднага след уводната статия, но и го кани да се изкаже на страниците на „Негтапп“ като представител на своя народ“. Тъй като „за републиканците трябва да остане открит въпросът на чия страна да застанат в италианската война“,

то вестникът се изказва отчасти за Прусия, отчасти за Луи Наполеон, отчасти за Италия, отчасти за Малка Германия, отчасти за Велика Германия, отчасти за регентство, отчасти за имперски парламент, но *изцяло* — за г-н „Бендер: 8, Листър Сквер, Литл Нюпорт стрийт“, към когото е достатъчно да се обърне „всеки, който се е учил да чете“ („Печат и работилница“), за да може без „обременителен труд над книги и лекции“ да бъде посветен в тайните на естествените науки.

*

* * *

В последния брой на „Негтапп“ един чех заявява:

„Ние бяхме... първи в борбата... за социалната идея.“

Духовното лице, което е притежател на този „форум“⁴⁰³, отбелязва във връзка с това:

„А нима преди чехите *швейцарците* не бяха първи?“

Единствената *социална* идея, за която швейцарците наистина се бориха първи, може да бъде изразена със следните думи: „Point d'argent, point de Suisses“ („Ако няма крайцери — няма да има и швейцарци“) ⁴⁰⁴. Новоизпеченият „швейцарец“ Фогт

и новоотсеченият „крайцер“ Кинкел⁴⁰⁵ ще съумеят да оценят, както се следва, всемирноисторическото значение на тази социална идея.

Все в този „форум“ се казва:

„Съвсем ясно ни е защо английските застрахователни дружества не желаят повече да акцентират (!) за застраховане германски стоки, предназначени за *задокеански световни пазари*.“

Колко „световни пазари“ са известни на това „духовно“ лице?

А ето и модел на *свързано изложение* на „Wochenblatt aus London“, известно още като „Негманп“:

„Върху обсипания с лаври гроб на Хумболдт е свила гнездо двойка ластовички. Детската престъпност, която би трябвало да се изкорени в самия зародиш с всички средства на френологията и физиотерапията, е отново продемонстрирана в цялата ѝ чудовищност от едно деветгодишно момче в Шмидеберг.“

Мнение на „Негманп“ за Метерних. — Възгледът върху политиката на Метерних се формулира, както следва:

„Там, където Метерних и съмишлениците му почти цяло столетие се гавреха и вършеха изюсти, никакъв ангел на мира не може да се разположи край ручея, за да подремне сладко, както се изразява Шилер“. „Да беше се опитал той“ (а именно, Шилер) „да стори това, например, на Минчо“.

Само изобретателят на „задокеанските световни пазари“ може да превърне Минчо в „ручей“.

„Негманп“ заявява в една статия във връзка с

„вакантното място в Савойската църква в Лондон“, че „той“ („Негманп“) „става всеки ден все по-скъп на своите земяци както в Лондон, така и в родината“.

Май че това отговаря на действителността. Всяка нова седмица той доставя все по-малко материал за 3 пенса. Възможно е на това да се и дължи точното изброяване на свободните „приходни пера“ — впрочем това изброяване разкрива тайното желание да се пренесе „форумът“ в „Савойската църква“.

*

* *

В брой 26 на „Готфрид“ е поместено заявлението на „Негманп“* за излизането му в оставка. То гласи:

* Има се предвид Готфрид Кинкел. *Ред.*

„До нашите читатели.

С днешния брой завършва дейността ми като редактор на този вестник. Единствената причина за оставката ми е *състоянието* на моето здраве, което не ми позволява, *наред с предишната*, ми професия на педагог, да се занимавам и с друга, толкова разсейваща вниманието ми дейност. (Тоест професията на педагог е един вид дейност, наред с другата дейност.) „А тъй като поради това“ (поради кое?) „занапред не ще отговарям за съдържанието на вестника“ (по-скоро той не ще отговаря за по-нататъшното му съдържание), „предавам в други ръце също и правото на собственост. Предприятието, чийто успех сега е осигурен“ (благодарение отстраняването на Кинкел), „ще се води в предишния дух“ (ниски цени, отлично обслужване). „Докато по-рано почти не намирах време и място да пиша сам за него“ (а именно за това предприятие), то „в бъдеще“ (по-късно), „след като се освободя от обременителните работи, свързани с външната страна на въпроса, ще доставям толкова по-многоброен материал като кореспондент“. (Ако Готфрид като кореспондент ще доставя „толкова по-многоброен материал“, колкото по-малко „място“ е намнрал за него по-рано, какво ще стане с предприятието, чийто успех сега трябва да бъде „осигурен“ благодарение изчезването на Готфрид като редактор?) „С читателите и струдниците се разделям, изпълнен с чувство на благодарност за приятелското им участие и подкрепа.

Готфрид Кинкел.

Като образец на толкова „разсейващата вниманието му дейност“, на която Херман казва това толкова приятелско „прости“. гореспоменатият „Готфрид“ помества в заключение следната редакционна бележка:

„Ние“ (а именно Готфрид) „изпитваме всеки път един вид чувство на злорадство, когато поне веднаж някой от нашите кореспонденти допусне грешка, защото сред нашите читатели обикновено ще се намери някой(!), когото тази грешка ще подтикне“ (защо да не отблъсне?) „да излезе във връзка със засегнатия въпрос“ (тоест толкова неприятния въпрос за допуснатата грешка) „с поучително и навлизащо във всички подробности“ (във връзка с навлизащо във всички подробности) „съобщение. Именно благодарение на подобна грешка ние и в този случай“ (в кой именно?) „можем да поместим ценната поправка, от която всеки читател“ (но във всеки случай нито един кореспондент!) „веднага ще разбере, че авторът ѝ е, както казват на Рейн, важна клечка“ (ие е ли така, прекрасни читателки?). „За съжаление, големият наплив на неотложен политически материал, особено на статии от нашите кореспонденти за толкова дотегналата висша политика, ни дава възможност едва днес да напечатим тази статия“ (тоест тази редакционна бележка).

Очевидно Херман, въпреки своята толкова дълбока благодарност, се разделя не без огорчение с „кореспондентите“. Бедният не е намерил „по-рано“ в собствения си форум място за „тази статия“ за „допуснатата грешка“ и „клетката“.

Ние пък се провикваме на прощаване с „предишния“ редактор на „Готфрид“: „De mortuis nil nisi bene“*. Но на „бъ-

* — „За мъртвите нищо, освен добро“. Ред.

дещия“ кореспондент на „Негманн“ казваме: „Ще се видим при Филипи!“⁴⁰⁶.

Стратегическо-дипломатическо откритие

„Негманн“ заявява:

„Казват, че въоръженото посредничество на Прусия приема за основа линията Минчо. Е добре, след сражението при Солферино тази линия се открил по-ясно. Само сенките, които падат от крепостните стени на Мантуа и Пескьера, все още я замъгляват. Но една обсада трябва да хвърли светлина върху нея.“

Ловкият фейлетонист* на „Негманн“ изпраща своите статии на лайпцигското „Gartenlaube“⁴⁰⁷, след като ги е използвал в Лондон. За по-голяма пикантност на описанието на тържеството, устроено от „съюза на германските мъже“ в памет на Хумболдт⁴⁰⁸, ни се съобщава, че

„някакъв си комунистически съюз, който издава сега свой седмичник, си е поставил за цел да клевети най-безсрамно не само вестника на Кинкел, но и него лично; при това те не се стесняват да прибегват до най-очевидна лъжа и т. н.“

По този повод ще отбележим само, че нашият вестник, както фейлетонистът би трябвало да знае от нашите нееднократни изказвания, съвсем не е орган на „някакъв си съюз“ и че отправените от нас срещу г-н Кинкел обвинения не трябва да се окачествяват като лъжливи дотогава, докато не бъдат опровергани, а досега това още никой не е сторил, пък и никога не ще стори. Между другото ние сме признателни на г. кореспондента за съобщението, че в основата на проповедта на Кинкел,

„изпълнена от аромата на тържественост“, лежало изречението: „И ако забравиш Сион, сам ще бъдеш забравен“, и че я започнал, „протягайки ръка към черно-червено-златното знаме“.

„Негманн“ се шегува. В една от статиите на „Негманн“ за Австрия се казва, че за наследствените си земи Хабсбургите играят ролята на пастрок, а за Германската империя — ролята на машеха. Че един старец или младеж може да се окаже стара баба, това достатъчно доказва авторът на статията, за която става дума, статия, която избобилствува с цитати от „Историята на света“ за девизи от Пьолиц⁴⁰⁹. Но че пастрокът може да бъде същевременно машеха — това досега смятахме за невъзможно.

* — Хайнрих Бета *Ред.*

За „Nermann“, който се появи подмладен под редакцията на Е. И. Юх и К⁰, заслужава да се помести подробна бележка. Да започнем веднага с First Leader* по въпроса за „позицията на Прусия“.

В случай че бъде сключен мир между Франция и Австрия,

„Прусия ще се намира известно време *приблизително в същото положение*, както и преди. *Но постепенно тя ще се окаже в друго положение. Още по-бързо обаче*“ (още по-бързо от постепенно?) „тя трябва да *измени* позицията си, *доколкото*“ (!) „войната продължава, *тъй като тогава* тя ще бъде принудена да действа, и ако не *намери навреме*“ (!) „*сигурна* позиция за себе си, ще загуби всякаква твърда опора, за да загине заедно с другите държави от Германския съюз“ (може би Прусия ще се съгласи да загуби „всякаква твърда опора, за да загине“).

По-нататък авторът ни представя Прусия в различни повече или по-малко заплетени poses plastiques**. Първо, Прусия би могла да се държи като велика европейска сила, и то пак по два начина.

„Прусия би могла, проявявайки се *като самостоятелна велика сила*, да действа напълно на своя глава“ (самостоятелно?). „Това“ (действие!) „би било чисто *европейско гледище, целта на което*“ (целта на гледището) „... би се определила като *въпрос на властта, тъй като запазването на равновесието, заради което именно се сключват договорите, се състои в уравновесяване на властта, която служи на интересите на държавата*“ (на коя?). „Прусия би могла в *такъв случай* да вземе за изходна точка *породеното от сегашната война нарушение на договорите от 1815 г., чийто контрагент*“ (баща, вместо един от бащите) „е тя, и да се опита да *получи като награда за услугите, които е оказала при това*“ (при нарушаването на договорите?) „на монархическия ред в Европа, материални гаранции“. Освен този хитроумен ход, „Прусия би могла като велика европейска сила да заеме *чисто политическа* позиция, *противодействайки от съображения за самосъхранение на засилването на своя физически съперник*“ (Non bis in idem*** — за уравновесяване на силите стана вече дума). „При това тя би могла да се позове на обстоятелството, че Англия е *още явен* враг, а Русия *вече таен* съюзник на Франция — *врага на Австрия*“ (!) и т. и.

А след като Прусия се е проявила така многогранно като велика европейска сила,

„тя би могла да заеме в бъдеще *изключително германско гледище*. И тук тя е изправена пред свободен избор. А именно: като *германска велика сила* тя може да подчини *останалите държави*“ (включително и Турция) „или пък, държейки се като скромни и *равен член на съюза*, да се подчини на *мал-*

* — първата уводна. *Ред.*

** — пластични пози. *Ред.*

*** — не два пъти за едно и също. *Ред.*

ките страни“ (на швейцарските кантони?), „или да застане редом с тях“. (Не е съвсем ясно, защо един *равен* член на съюза е длъжен да се подчини.)

С други думи, или пруска империя, или запазване на Германския съюз.

Първото „би означавало да застане решително начело на Германия, като сила, която знае, че нуждата има свои закони“ (при обикновените смъртни нуждата не познава закони, но за готците тя създава закон и при това съвсем не строги) „поради което тя“ (нуждата) „е принудена да се откаже от ограничаващите я рамки и т. н., тъй като съществуването ѝ е поставено на карта“ (тоест на карта е поставено съществуването на нуждата).

Основанията, които „Прусия би могла да изтъкне като оправдание на една такава революционна политика“, са за нашия автор истинско *embarras de richesses**.

Между другото „отнасящите се враждебно към единството на Германия чужди сили Русия и Англия, които с помощта на сложна система от балансиращо равновесие в Германия пречека да се разрасне мошта на германските велики сили чрез постоянното им взаимно отслабване, при създаването на съюза повече се грижеха за себе си, отколкото за Германия, и т. н.“ (Оригинален план, според който чуждите сили Русия и Англия трябва да се отслабват взаимно, за да попречат на нарастването на пруската мощ!) „Най-после тя“ (Прусия) „показа, че е разбрала напълно същността на сегашната война, която подобно на *Тридесетгодишната война* има за цел завършването на революцията от 1848 г.“. „Поради това“ (именно защото Тридесетгодишната война си поставяше за цел завършването на революцията от 1848 г.) „Прусия не признава повече Бундестага и... смята, че суверенитетът на всички други германски князе е загубил сила, и т. н.“ И най-после, „пруското правителство би могло, ако подобна *революционна политика* ѝ се стори“ (тоест на Прусия) „твърде рискована, да избере консервативното гледище. То би могло да го избере... тъй като царстващата в Прусия династия, *като равна*“ (кому?) „трябва да поддържа запазването на останалите“ (кои останали?) „... защото ако не е самостоятелна, Прусия трябва да съгласува позицията си с онази, към която ще се придържа неутрална Англия, и т. н.“

Досега тя се „колебаеше“. Тя допусна да бъде разбита нейната „*съперница—Австрия*“.

„Тя постоянно се опитваше да *привлича* с помощта на договори малките държави“ (да извлича от тях богатство, да ги измъчва или да ги привлича на своя страна?) „Тя се върна във Франкфурт“ (от Ерфурт)⁴¹⁰ „почти със *същите предложения*, които, ако биха *изхождали* от Хановер или Бавария, Прусия нямаше да приеме.“

В края на краищата авторът нарича това „*умел ход*“, при все че тук е проявено малко умение в *consecutio temporum***.

За съжаление Вилафранкският договор провали с един удар всички ходове на Прусия, достъпни за фантазията на един готец. Затова, като изоставяме „висшата политика“ на фирмата Юх и

* — затруднение поради голям избор. *Ред.*

** — съгласуване на времената. *Ред.*

К^о, ние се обръщаме към Тиртей, който в лицето на подмладения „Негтапп“ възпява битката при Солферино. Очевидно този Тиртей е добър човечец. Ни за миг той не се съмнява, че всички зуави, тюркоси, хървати, сърби, чехи et autres Zéphyrus¹¹, които се биха при Солферино,

„ако не бяха двамата императори, щяха навсякъде по света, където случаят би ги събрал, да се отнасят един към други като *безобидни и любезни хора*, биха се поздравявали взаимно, биха яли и пили“ (биха се яли и пили взаимно! Каква любезност — канибалска!).

Стихотворният размер, в който се възпява сражението, е размерът на героичния епос, хекзаметър. Както е известно, Клайсг увеличи хекзаметъра с една къса първа сричка. Нашият бард надмина Клайсг: той е извънредно щедър; една стъпка повече или по-малко не играе за него никаква роля. Но от друга страна, не са виновни хекзаметрите, ако, току-що върнали се от бойното поле, им липсва стъпка или е навяхнато коляното им.

Ето няколко примера:

„Безкрайно отпаднал,
сѣв|сѣм изтѣ|шѣн, изнѣ|мѣгѣш ѓт | пѣк, изсѣ|шѣван ѓт | жѣждѣ.

„Зѣ | тѣзѣ прѣ|клѣтѣ гѣ|динѣ, зѣ | десѣтѣ|летѣе“

„Пѣд | слѣ|ниѣтѣ | пѣлѣшѣ, | в кѣрѣвѣ, пѣ|гѣнал ѓт | жѣждѣ, нарядко
от жалост довършен със шик, а във повече случаи само
пѣ|рѣзан, нѣ|мушкан, с ѓ|творѣнѣ, | рѣнѣ, ѓт | блкѣ без|мѣйстнѣ | стрѣда“.

„Виж | жѣжкѣтѣ, | гѣлѣтѣ | хѣлми, дѣмѣщѣ ѓт | крѣв,
във която се мятат сакати тела“

„Тѣк | липсѣвѣ рѣ|кѣ ѣли | крак, тѣм из|трѣгѣнѣтѣ | чѣлюст, ѣ | пѣ-нѣтѣм — | цѣлѣ
стрѣ|нѣ ѓт глѣ|вѣтѣ“.

„Най-сетне

стѣхнѣ нѣ|ѓкѣлѣ | всѣчкѣ ѣ | мрѣкѣт ѓб|гѣрнѣ зѣ|мѣтѣ.

Сѣмѣ ѓт | рѣ|дѣвѣ | ѣ ѓт дѣ|лѣвѣ сѣ | нѣсѣхѣ | вѣпли
ту тук, ту там, навред и дълги часове *наред*“.

„В биткѣтѣ | жѣркѣ ѣ | трѣднѣ тѣ | нѣмѣхѣ | кѣпкѣ вѣ|дѣцѣ.
умираха други от жажда и

в хрѣпѣ прѣд|сѣмѣртѣн, пѣ|срѣшѣхѣ | с пѣглѣд, ѣ|гѣсѣш ѣнѣ|вѣкѣ, дошлия
тѣй кѣсно хирург“.

Веднага след песента за битката следва историческата критика. В статия, изпратена от Париж, „мислителят“ на подмладения „Негтапп“ ни разкрива отношението на Бонапарт към революцията.

„Революцията е закономерна, когато става под покровителството на императора и се утвърждава от него... Но тя запазва предишния си характер и трябва да бъде смазана, когато влиза в противоречие с интересите на императора или нарушава плановете му.“

Ето и цялата премъдрост.

„Открих най-после твърда почва
И здраво се закотвих там.“

„Спускаяки се от сферата на толкова дотегналата висша политика“, от грохота на оръдията и от историческата критика, ние се натъкваме на скромна самотна обител — „Работилницата“, в която е намерил покой старият ни приятел Готфрид, вече като нов кореспондент. Той ни посреща с мърморене:

„Поради постоянните войни и непрекъснатата политика този вестник не можа да отдели досега място и т. н.“

Това старо оплакване ни е известно. Като тънък познавач на изкуството чичероне Готфрид предлага да ни разведе из „Изложбата на Академията на Трафалгар скуер“.

„Тази почти героична фигура, като пчела, която смучи мед дори от отровни цветове“ (виж „Gartenlaube“),

върхлитайки върху нас с цял поток от добре известни сладкозвучни думи, ни съобщава, че

„веселите картинки на Лесли... са истински бисерчета на изящното изкуство“.

Но той се интересува най-много от *прерафаелитите*⁴¹², и тъй като конкретният пример е по-добър от всякакви поучения, той излага в своята „Работилница“ няколко прерафаелитски *word-paintings**, които ни спестяват необходимостта да се разходим по Трафалгар скуер.

Прерафаелитска картина № 1

„Цял ден от 11 часа сутринта в залата господства елегантният кринолин, и около любимите произведения на публнката постоянно се върти цяла опашка.“

Прерафаелитска картина № 2

„Ценно е всичко, което в рода си е изпълнено до съвършенство. Например панталоните, когато са ушити добре и не стягат.“

Прерафаелитска картина № 3

„В манастирското гробище две монахини се занимават с копаене на гроб... Това са две груби женски фигури, които се сменят взаимно при мрачния труд на задача.“ (Две груби фигури се сменят предимно, докато здрачът се труди за тях.) „Едната от тях, която е слязла в гроба и изхвърля с жилестите ръце на перачка тежка влажна черна пръст, прораснала от корени, е съвсем прозаична, безразлична и ординерна личност.“

* — словесни картини, образни описания. *Ред.*

Може би прорасналата от корени личност и да е *съвсем прозацина*, но във всеки случай тя ще е *екстра ординерна*. Sans-gêne*, с която тази личност вместо собствените си ръце използва, копейки пръстта, ръцете на *перачка*, действително говори за известно безразличие.

Тези примери са достатъчни, за да разбере всеки „занаятчия“, над какво собствено го кара така настойчиво „да се замисли“ Готфрид, а именно: евнусите в изкуството

„биха му били много *по-полезни* в неговата *работа*“ (Utile cum dulci**), отколкото „всички неделни разходки из Епингската гора или из Ботаническата градина в Кю“, отколкото „всички весели кръчми в градските предградия“, отколкото „вечерните събрания“ и „безкрайните разсъждения във връзка с баналния въпрос, дали не ще настъпи дори след идната революция хилядогодишното царство на шивашките калфи под фирмата на *работническа диктатура*“.

Но ние, въпреки всички прерафаелити, държим както и преди на мъдрото древно изречение: „*Cacatum non est pictum*“***.

Написано от К. Маркс на 3 и 24 юни,
8 и 16 юли 1859 г.

Напечатано във вестник „*Das Volk*“.
бр. бр. 5, 8, 10 и 11; 4 и 25 юни,
9 и 16 юли 1859 г.

Печата се по текста на вестника
Превод от немски

* — Безцеремонността. *Ред.*

** — полезното с приятното. *Ред.*

*** — „Насраното не е нарисувано“. *Ред.*

БЕЛЕЖКИ
ДАТИ ИЗ ЖИВОТА И ДЕЙНОСТТА
НА К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС
ПОКАЗАЛЦИ

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Забележителното произведение на К. Маркс *«Към критиката на политическата икономия»*, което бележи вгъзен етап в създаването на марксистската политическа икономия, е било написано през август 1858—януари 1859 г. Написването на тази книга е предшествувано от петнадесетгодишна разностранна научноизследователска работа, в хода на която Маркс е прочуил огромна маса обществено-икономическа литература и е разработил основните на своето икономическо учение.

През август 1857 г. Маркс пристъпва към систематизиране на събрания от него материал и написване на голямо икономическо произведение. Първия проектоплан на това произведение Маркс е съставил през август—септември 1857 г. През последвалите няколко месеца Маркс детайлизира своя план и през април 1858 г. решава, че цялото произведение ще се състои от шест книги. Набелязано е било първата книга да се посвети на изследване на капитала, при което авторът е имал предвид няколко уводни глави да предхождат изложението на проблемите на капитала, втората книга — на поземлената собственост, третата — на изследването на наемния труд, четвъртата — на държавата, петата — на международната търговия и шестата — на световния пазар. Предполагало се, че първата книга ще включва четири отдела, при което в първия отдел, наречен от Маркс *«Капиталът изобщо»*, ще влязат три глави: 1) стойност, 2) пари и 3) капитал.

Работейки върху първата книга, т.е. върху книгата *«За капитала»*, през периода от август 1857 до юни 1858 г. Маркс написал ръкопис с обем около 50 петачни коли, издаден от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС през 1939—1941 г. на немски език под название *«Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie (Rohentwurf)»* (*«Основни черти на критиката на политическата икономия (Чернова)»*). В този ръкопис, който съдържа общ увод, раздел за парите и значително по-обширен раздел за капитала, Маркс е изложил в черновка първите резултати от своите многогодишни икономически изследвания, включително основните положения на своята теория за придадената стойност. Ръкописът от 1857—1858 г. е по същина първоначален незавършен вариант на първата част на замисленото по онова време от Маркс фундаментално икономическо произведение.

В началото на 1858 г. Маркс решава да пристъпи към издаване на своя труд на части, в отделни свитъци. Като сключва предварителен договор с берлинския издател Ф. Дункер, той работи върху първия свитък. През август 1858—януари 1859 г. той преработва главата за парите, пише главата за стоката, редактира окончателния текст на този ръкопис и като го озаглавява «Към критиката на политическата икономия», на 26 януари 1859 г. го изпраща на издателя в Берлин. Вместо набелязаните 5—6 печатни коли първият свитък се разраства до 12 печатни коли или се състои вече не от три глави, както е било набелязано по плана, а от две: «Стока» и «Пари или просто обръщение». През февруари 1859 г. Маркс изпраща в издателството и предговора. През юни 1859 г. произведението «Към критиката на политическата икономия» излиза от печат. Поставените в произведението «Към критиката на политическата икономия» подзаглавия «Книга първа. За капитала» и «Отдел първи. Капиталът изобщо» свидетелствуват, че то представлява начало на първа книга от запланиваните шест книги.

Маркс възнамерявал след първия свитък да публикува втори свитък, в който да иамерят отражение проблемите на капитала. По-нататъшните изследвания обаче подтикнали Маркс да измени първоначалния план на своя голям труд. Планът от шест книги бил заменен с план за четири тома на «Капиталът». Затова вместо втория и следващите свитъци Маркс подготвил «Капиталът», в който включил в преработен вид също и някои основни положения на книгата «Към критиката на политическата икономия».

Докато Маркс е бил жив, книгата «Към критиката на политическата икономия» не е била преиздавана. Изключение представлява предговорът, който в донякъде съкратен вид е бил публикуван на 4 юни 1859 г. също в лондонския немски вестник «Das Volk» («Народ»). Откъс от втората глава на книгата, посветен на критика на утопическата теория на Грей за работните пари, Енгелс включил като допълнение в немските издания от 1885 и 1892 г. на произведението на Маркс «Нишета на философията». Първото руско издание на книгата е излязло през 1896 г. в Москва. В основата на настоящото издание на книгата «Към критиката на политическата икономия» е положен текстът на неговото първо немско издание, подготвено за печат от автора. Но при това са били взети под внимание първо, поправките и бележите на Маркс в неговия личен екземпляр на книгата и, второ, поправките и бележките, направени от Маркс в екземпляра на книгата, която той подарил на Вилхелм Волф на 19 август 1859 г. Някои от тези поправки и бележки на автора са били реализирани от Енгелс при подготовката за печат на третия том на «Капиталът». Цитирайки отделни места от произведението «Към критиката на политическата икономия», Енгелс ги е привел в поправена, уточнена от Маркс редакция. Фотокопия от тези екземпляри на книгата с поправки и бележки на Маркс се намират в Архива на Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. — 3.

² Има се предвид незавършеният «Увод», който Маркс предназначавал за голямото икономическо произведение (виж настоящото издание, т. 12, стр. 707—735). — 7.

³ «*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*» («Рейнски вестник по въпросите на политиката, търговията и промишлеността») — всекидневен вестник, излязал в Кьолн от 1 януари 1842 до 31 март 1843 г. Вестникът бил основан от представители на рейнската буржоазия, опозиционно настроена по отношение на пруския абсолютизъм. За сътрудничество във вестника са били привлечени и някои младохегелианци. От април 1842 г. К. Маркс станал сътрудник на «*Rheinische Zeitung*», а от октомври същата

- година — един от неговите редактори. В «*Rheinische Zeitung*» са били публикувани също редица статии на Ф. Енгелс. При редакторството на Маркс вестникът започнал да придобива все по-определен революционно-демократичен характер. Правителството въвело за «*Rheinische Zeitung*» особено строга цензура, а след това го спряло. — 7.
- ⁴ Имат се предвид статиите на К. Маркс: «Дебатите на шестия рейнски ландтаг (статия трета). Дебатите във връзка със закона за кражбата на дървен материал» и «Оправдание на мозелския кореспондент» (виж настоящото издание, т. 1, стр. 115—156, 182—210). — 8.
- ⁵ «*Allgemeine Zeitung*» («Всеобщ вестник») — немски всекидневен реакционен вестник, основан през 1798 г.; от 1810 до 1882 г. излизал в Аугсбург. През 1842 г. излязъл с фалшификация на идеите на утопическия комунизъм и социализъм, която Маркс разобличил в своята статия «Комунизмът и аугсбургският «*Allgemeine Zeitung*», напечатана в «*Rheinische Zeitung*» през октомври 1842 г. (виж настоящото издание, т. 1, стр. 110—114). — 8.
- ⁶ «*Deutsch-Französische Jahrbücher*» («Немско-френски годишник») бил издаван в Париж под редакцията на К. Маркс и А. Руге на немски език. Излязъл само първият, двоен свитък през февруари 1844 г. В него били публикувани произведенията на К. Маркс: «Към европейския въпрос» и «Към критиката на Хегеловата философия на правото. Увод», както и произведенията на Ф. Енгелс: «Наброски към критиката на политическата икономия» и «Положението на Англия. Томас Карлайл. «Минало и настояще»» (виж настоящото издание, т. 1, стр. 368—398, 399—413, 523—550, 551—575). Тези произведения бележат окончателното премияване на Маркс и Енгелс от революционния демократизъм към материализма и комунизма. Главна причина за прекратяването на излизането на списанието били принципните разногласия на Маркс с буржоазния радикал Руге. — 8.
- ⁷ Има се предвид първото икономическо произведение на Ф. Енгелс «Наброски към критиката на политическата икономия» (виж настоящото издание, т. 1, стр. 523—550). — 10.
- ⁸ Виж настоящото издание, т. 2, стр. 225—506. — 10.
- ⁹ Има се предвид произведението на К. Маркс и Ф. Енгелс «Немската идеология» (виж настоящото издание, т. 3, стр. 9—531). — 10.
- ¹⁰ Виж настоящото издание, т. 4, стр. 419—458 и 403—417. — 10.
- ¹¹ Виж настоящото издание, т. 4, стр. 67—184. — 10.
- ¹² Има се предвид произведението на К. Маркс «Наемен труд и капитал» (виж настоящото издание, т. 6, стр. 427—458). — 10.
- ¹³ *Германското работническо дружество* в Брюксел било основано от Маркс и Енгелс в края на август 1847 г. с цел за политическа просвета на германските работници, които живеели в Белгия, и за пропагандиране сред тях на идеите на научния комунизъм. Под ръководството на Маркс и Енгелс и на техните съратници дружеството станало легален център за обединяване на германските революционни пролетарин в Белгия и поддържало пряка връзка с фламандските и валонските работнически клубове. Най-добрите елементи на дружеството влизали в брюкселската община на Съюза на комунистите. Дейността на Германското работническо дружество в Брюксел се

прекратила скоро след февруарската буржоазна революция от 1848 г. във Франция във връзка с арестите и изгонването на неговите членове от белгийската полиция. — 10.

- ¹⁴ *«Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie»* («Нов рейнски вестник. Орган на демокрацията») излизал всекидневно в Кьолн под редакцията на Маркс от 1 юни 1848 до 19 май 1849 г. В състава на редакцията влизал Енгелс, както и В. Волф, Г. Веерт, Ф. Волф, Е. Дронке, Ф. Фрайлиграт и Г. Бюргерс.

Боен орган на пролетарското крило на демокрацията, *«Neue Rheinische Zeitung»* играл ролята на възпитател на народните маси, вдигал ги на борба против контрареволуцията. Уводните статии, които определяли позицията на вестника по най-важните въпроси на германската и европейската революция, били писани обикновено от Маркс и Енгелс.

Решителната и непримирима позиция на вестника, неговият боен интернационализъм, появяването върху неговите страници на политически разобличения, насочени против пруското правителство и против местните кьолнски власти — всичко това още от първите месеци на съществуването на *«Neue Rheinische Zeitung»* довело до преследване на вестника от страна на феодално-монархическия и либерално-буржоазния печат, както и до преследвания от страна на правителството, които се засилили особено след контрареволуционния преврат в Прусия през ноември—декември 1848 г.

Въпреки всички преследвания и полицейски спънки, *«Neue Rheinische Zeitung»* мъжествено отстоявал интересите на революционната демокрация, интересите на пролетарната. През май 1849 г., в обстановка на всеобщо настъпление на контрареволуцията, пруското правителство, възползвайки се от обстоятелството, че Маркс не бил получил пруско поданство, издало заповед да бъде изгонен той от пределите на Прусия. Изгонването на Маркс и репресиите против другите редактори на *«Neue Rheinische Zeitung»* послужили като причина за прекратяване на излизането на вестника. Последният — 301-ят — брой на *«Neue Rheinische Zeitung»*, напечатан с червена боя, излязъл на 19 май 1849 г. В прощалното обръщение към работниците редакторите на вестника заявили, че «тяхна последна дума винаги и навсякъде ще бъде освобождението на работническата класа!» — 10.

- ¹⁵ *«New-York Daily Tribune»* («Нюйоркска всекидневна трибуна») — американски вестник, излизал от 1841 до 1924 г. Основан от видния американски журналист и политически деец Хорас Грили, вестникът до средата на 50-те години бил орган на лявото крило на американските виги, а след това орган на републиканската партия. През 40—50-те години вестникът стоял на прогресивни позиции и се обявявал против робовладението. Във вестника участвували редица големи американски писатели и журналисти; един от нейните редактори от края на 40-те години бил Чарлз Дай, който се намирал под влиянието на идеите на утопическия социализъм. Стърудничеството на Маркс във вестника започнало през август 1851 г. и продължавало повече от 10 години, до март 1862 г. Голям брой статии за *«New-York Daily Tribune»* били написани по молба на Маркс от Енгелс. Тъй като Енгелс писал своите статии главно в Манчестер, поставените върху тях в редица случаи дати се различават от истинските дати на тяхното написване, тъй като Маркс обикновено посочвал върху статияте датата на изпращането им в Ню Йорк. Някои от статиите, написани в Лондон, Маркс отбелязвал с Париж, Виена или Берлин. Статиите на Маркс и Енгелс в *«New-York Daily Tribune»* обхващали най-важните въпроси на международната и вътрешната политика, на работническото движение, на икономическото развитие на европейските

страни, на колониалната експанзия, на националноосвободителното движение в потиснатите и зависимите страни и др. През периода на настъпилата в Европа реакция Маркс и Енгелс използвали широко разпространения американски вестник за разобличаване въз основа на конкретни материали пороците на капиталистическото общество, собствените му непримирими противоречия, както и за показване на ограничения характер на буржоазната демокрация.

В редица случаи редакцията на «New-York Daily Tribune» се отнасяла произволно със статиите на Маркс и Енгелс, печатайки много от тях без подпис на автора във вид на редакционни уводни статии. От средата на 1855 г. изобщо всички статии на Маркс и Енгелс се печатали във вестника без подпис. В някои случаи редакцията допускала намеса в текста на статиите и произволно ги датирала. Тези действия на редакцията предизвиквали нееднократни протести от страна на Маркс. От есента на 1857 г. във връзка с икономическата криза в САЩ, която се отразила също върху финансовото положение на вестника, редакцията предложила на Маркс да съкрати броя на неговите кореспонденции в «New-York Daily Tribune». Окончателно се прекратило сътрудничеството на Маркс във вестника в началото на Гражданската война в САЩ; значителна роля в скъсването на «New-York Daily Tribune» с Маркс изиграло засилването в редакцията на привържениците на компромис с робовладелските щати и отдръпването на вестника от прогресивните позиции. — 11.

¹⁶ Маркс цитира излязлата анонимно книга на У. Петри: «A Treatise of Taxes and Contributions». London, 1667 («Трактат за данъците и таксите». Лондон, 1667). — 23.

¹⁷ «The Spectator» («Зрител») — английско всекидневно литературно списание, излизало в Лондон през 1711—1714 г. — 40.

¹⁸ За паралелограмите на Оуен Рикардо споменава в своя труд «On protection to agriculture». Fourth ed., London, 1822, p. 21 («За покровителството на земеделието». 4-о издание, Лондон, 1822, стр. 21). Развивайки своя утопичен проект за социални преобразования, Оуен доказвал, че икономически, както и от гледище на устройството на домашния бит, най-целесъобразно е селището да се строи във форма на паралелограм или квадрат. Оттук се появил изразът «паралелограмите на Оуен». — 48.

¹⁹ Споменатото от К. Маркс произведение «Theory of Exchanges» е 4-а глава от съчинението на Г. Д. Маклеод «The Elements of Political Economy». London, 1858 («Основи на политическата икономия». Лондон, 1858). — 49.

²⁰ Встремежа си да предотврати затруднения в размяната на банкноти срещу злато през 1844 г. английското правителство по инициатива на Р. Пил приело закон за реформиране на Английската банка, като я разделило на две самостоятелни отделения — банково и емисионно — и установило твърда норма за гарантиране на банкнотите със злато. Пускането на банкноти, негарантирани със злато, се ограничавало на 14 милиона фунта стерлинги. Но въпреки действието на банковия акт от 1844 г. количеството на намиращите се в обръщение банкноти фактически зависело не от фонда за покритие, а от търсенето им в сферата на обръщението. През перодите на икономически кризи, когато нуждата от пари се чувствувала особено остро, английското правителство временно спирало действието на акта от 1844 г. и увеличавало сумата на банкнотите, негарантирани със злато. — 51.

- ²¹ Има се предвид англо-шотландската уния от 1707 г., според която Шотландия била окончателно присъединена към Англия. Вследствие на този акт, който ликвидирал шотландския парламент, били унищожени и всички икономически прегради, които съществували между двете страни. — 58.
- ²² *Leges barbarorum* (Варварски правди) — записи на обичайното право на различни германски племена, съставени между V и IX векове. — 61.
- ²³ Маркс цитира произведението на Дж. Лок: «Some Considerations of the Consequences of the Lowering of Interest, and Raising the Value of Money. In a Letter sent to a Member of Parliament, 1691» («Някои съображения за последиците от намаляването на лихвата и повишаването на стойността на парите. В писмо до член на парламента, 1691»), по книгата: «The Works of John Locke». In four volumes. The seventh edition, London. 1768, p. 54 («Съчинения на Джон Лок». В четири тома. Седмо издание, Лондон, 1768, стр. 54). — 64.
- ²⁴ Има се предвид «*Société generale du Crédit Mobilier*» — голямо френско акционерно дружество, създадено през 1852 г. от братя Перейра и узаконено с декрет от 18 ноември 1852 г. Основна цел на «*Crédit Mobilier*» било посредничеството в кредитна и грюндерството (участие в учредителството на промишлени и други предприятия). Дружеството широко участвувало в железопътното строителство във Франция, Австрия, Унгария, Швейцария, Испания и Русия. Главният източник на неговите доходи била спекулата на фондовата борса. Със средства, получени от издаването на свои собствени акции, гарантирани само с притежаваните от него ценни книжа на други предприятия, «*Crédit Mobilier*» изкупувал акциите на различни компании, гарантирани със стойността на тяхното имущество. Така че една и съща реална собственост изниквала на живот фиктивен капитал в двоен размер. «*Crédit Mobilier*» бил тясно свързан с правителството на Наполеон III и се ползвал с неговото покровителство. През 1867 г. дружеството претърпяло банкрут и през 1871 г. било ликвидирано. Появяването през 50-те години на XIX в. на «*Crédit Mobilier*» като финансово предприятие от нов тип, било предизвикано от специфичните особености на епохата на реакцията, която се характеризирала с невероятно развихряне на борсовия ажиотаж и спекула. По образец на френския «*Crédit Mobilier*» аналогични учреждения били създадени в редица други страни в Централна Европа. Истинската същност на «*Crédit Mobilier*» Маркс е разкрил в редица свои статии, публикувани във вестник «*New-York Daily Tribune*» (виж настоящото издание, т. 12, стр. 21, 37, 207, 215, 296, 299 и др.). — 81.
- ²⁵ Има се предвид книгата: J. Mill. «Commerce defended. An Answer to the Arguments by which Mr. Spance, Mr. Cobbett, and others, have attempted to prove that Commerce is not a Source of National Wealth». London, 1808. (Дж. Мил. «Защита на търговията. Отговор на аргументите, с помощта на които г. Спенс, г. Кобет и др. се опитвали да докажат, че търговията не е източник на националното богатство». Лондон, 1808). — 83.
- ²⁶ «*The Economist*» («Икономист») — английско всекидневно списание по въпросите на икономиката и политиката, излиза в Лондон от 1843 г.; орган на едрата промишлена буржоазия. — 91.
- ²⁷ *Петер Шлемил* — герой на повестта на германския поет-романтик Шамисо «Чудната история на Петер Шлемил», който разменял сянката си срещу вълшебна кесия. — 101.

- ²⁸ *Patrem familias vendacem, non emacem esse* (Бащата на семейството трябва да продава, а не да купува) — израз на Катон Старши из неговото произведение «*De re rustica*» («За земеделието»). — 113.
- ²⁹ Има се предвид войната за независимост на испанските колонии в Америка през 1810—1826 г. В резултат от тази война повечето страни от Латинска Америка се освободили от испанското господство. — 120.
- ³⁰ Има се предвид *Кяхтинският договор* за търговия и за границите, сключен между Русия и Китай на 21 октомври 1727 г. Благодарение на Кяхтинския договор руско-китайската търговия, главно разменната, значително се разширила. — 134.
- ³¹ Става дума за грабителската, така наречена втора «опиумна война» против Китай, която водели Англия и Франция с цел да получат нови привилегии в Китай и да го превърнат в зависима полуколониялна държава. Войната завършила с поражение на Китай и със сключването на грабителския Тянцински договор. — 134.
- ³² Маркс цитира произведението на Ангиера (Петър Мъченика) от «*De Orbe Novo*» («За нов свят») по книгата: W. H. Prescott. «*History of the Conquest of Mexico, with a Preliminary View of the Ancient Mexican Civilisation, and the Life of the Conqueror Hernando Cortez.*» Vol. 1, London, 1850, p. 123 (у Х. Прескот. «История на завоюването на Мексико, с предшествувачия преглед на древната мексиканска цивилизация, както и животопис на завоевателя Ернандо Кортес», т. I, Лондон, 1850, стр. 123). — 138.
- ³³ Jakob Grimm. «*Geschichte der deutschen Sprache*». Bd. I—II. Leipzig, 1848.— 139.
- ³⁴ *Историческа школа на правото* — реакционно направление в историческата и юридическата наука, възникнало в Германия в края на XVIII век. Характеристика на тази школа виж в статията на К. Маркс «Философският манифест на историческата школа на правото» и в неговото произведение «Към критиката на Хегеловата философия на правото. Увод.» (настоящото издание, т. 1, стр. 82—89 и 401). — 150.
- ³⁵ Английският икономист-финансист Джон Ло се опитвал да осъществи на практика своята съвършено несъстоятелна идея — че посредством пускането в обръщение на негарантирани банкноти държавата може да увеличи богатството на страната. През 1716 г. той основал във Франция частна банка, преобразувана през 1718 г. в държавна банка. Едновременно с неограничената емисия на кредитни билети банката на Ло изземала от обръщение металческите пари. В резултат от това се развили извънредно много борсовият ажиотаж и борсовата спекула, които завършили през 1720 г. с пълен банкрут на държавната банка и на самата «система на Ло». — 152.
- ³⁶ *Треднидъ стрийт* — улица в Лондон, на която се намира Английската банка. — 153.
- ³⁷ *Континенталната блокада, или континенталната система*, обявена от Наполеон I в 1806 г., забранявала на страните от европейския континент да търгуват с Англия. В осъществяването на континенталната блокада участвували Испания, Неапол, Холандия, Прусия, Дания, Русия, Австрия и др. страни. — 161.

- ³⁸ Имат се предвид редицата «кралски укази» (orders in council), издадени през 1807 г. в отговор на обявяването от Наполеон I на континенталната блокада и забраняващи на неутралните страни да търгуват с Франция и със страните, присъединили се към континенталната система. — 161.
- ³⁹ *Хемпстед* — един от 29-те окръзи на Лондон. — 164.
- ⁴⁰ Марк използва сюжета на известната басня на Езоп «Овчарят и земеделците». — 171.
- ⁴¹ Френските и австрийските войски се намирали в Рим и на територията на Папската област след потушаването на революцията от 1848—1849 г. в Италия, швейцарските наемници образували гвардията на римския папа. — 172.
- ⁴² В края на 1847 — началото на 1848 г. във Венеция и Ломбардия, които вли-зали в състава на Австрийската империя, станали масови антиавстрийски акции на италианското население. Активна роля в националноосвободителното движение играела буржоазната интелигенция; едно от огнищата на движението бил университетът в град Павиа, закрит от австрийските власти в началото на 1848 година. Навсякъде се водела кампания на подаване пети-ции, в които се искали административни и икономически реформи; в знак на протест срещу данъчните изнудвания и мерките за ограничаване на итали-анската промишленост и търговия срещу въведения от австрийците тютюнев монопол, населението бойкотирало австрийските промишлени изделия и тютюн; нелегалните републикански кръжоци организирали демонстрации, които нередко завършвали със сблъсквания с войниците и полицията. — 172.
- ⁴³ Става дума за народното въстание на 18—22 март 1848 г. в Минало, което сла-га начало на революцията от 1848—1849 г. в Италия. В резултат на петднев-ната борба на народните маси австрийските войски били изгонени от Милано и на 22 март се създадо временно правителство, в което влезли представи-тели на италианската либерална буржоазия. — 172.
- ⁴⁴ На 1 януари 1859 г. на един прием на дипломатическия корпус в Тюйлери Наполеон III изразил съжаление пред австрийския посланик Хюбиер, че отношенията между Франция и Австрия «станаха по-малко приятелски, отколкото бяха преди». Тези думи довели до дипломатически конфликт между Наполеон III и Австрия, въпросът за войната против която бил решен дълго време преди това; през юли 1858 г. в Пломбйер било подписано тайно споразумение между Франция и Пиемонт, според което на Франция били обещани Савоя и Ница срещу участието ѝ в предстоящата война против Авст-рия. — 172.
- ⁴⁵ През 1842—1846 г. Гарибалди участвувал в националноосвободителната борба на уругвайския народ против аржентинския диктатор Росас. Организира-ният от него легион от италиански революционни емигранти изиграл зна-чителна роля при отбраната на столицата на уругвайската република Мон-тевидео и в други решителни сражения. Уругвайското правителство отбеляза-ло със специален декрет героизма, проявен от легнона на Гарибалди.
- През февруари—юли 1849 г. Гарибалди фактически възглавявал от-браната на Римската република, създадена в резултат на народното въстание. В продължение на няколко месеца армията на републиката отблъсквала успешно настъплението на френските, австрийските и неаполитанските войски, които искали да смажат революцията. Римската република паднала на 3 юли 1849 г. в резултат на превъзходството на контрареволуционните сили и

- вероломните действия на френския генерал Удино, който нарушил примирието и завзел град Рим. — 173.
- ⁴⁶ Има се предвид постигнатото през август 1858 г. споразумение между Русия и Пиемонт, според което на Руското дружество за параходство и търговия се давало правото да използва временно източната част на пристанището Вилафранка близо до Ница за престой и снабдяване на корабите с гориво, а също така за ремонтирането им. — 173.
- ⁴⁷ Маркс иронизира по повод «благодарността», с която Австрия се отплатила на царска Русия за оказаната ѝ помощ при смазването на унгарската революция от 1848—1849 година. С изострянето на източния въпрос в началото на 50-те години в австрийската външна политика настъпил враждебен към Русия обрат, което намерило израз в крилатите думи, приписвани на ръководителя на австрийското правителство Шварценберг: «Австрия тепърва ще учуди света колко неблагодарни можем да бъдем». — 173.
- ⁴⁸ *Албион* — древно наименование на Британските острови. Изразът «*Коварният Албион*» влиза в употреба от времето на френската буржоазна революция в края на XVIII век; френските републиканци наричали така Англия заради многобройните интриги на английското правителство против френската република и организирането на антифренски коалиции. — 173.
- ⁴⁹ Става дума за Наполеон III, организиран през нощта на 1 срещу 2 декември 1851 г. контрареволуционен държавен преврат във Франция, който предизвикал падането на Втората република (1848—1851). — 175.
- ⁵⁰ Страхувайки се от разпространението на републиканското движение в Италия пиемонтският крал Карл-Алберт се опитвал по всевъзможни начини да отклони оказването на помощ на Венеция и Милано, въстанали против австрийското господство през март 1848 година. Под натиска на народните маси обаче той бил принуден да обяви война на Австрия, но след първите неуспехи на пиемонтските войски сключил примирие с австрийците през август 1848 г., а подир възобновяването на военните действия през пролетта на 1849 г. предателски капитулирал пред австрийците след поражението при Новара (23 март 1849 г.), въпреки мъжествената борба на пиемонтската армия и италианския народ. В редица статии в «*Neue Rheinische Zeitung*» през 1849 г. Енгелс разобличава предателското поведение на пиемонтската монархия (виж. това издание, т. 6, стр. 409—422). — 176.
- ⁵¹ Тази статия с източник Париж Маркс написва в Лондон. По споразумение с редакцията на «*New-York Daily Tribune*» Маркс слага на някоя своя статия, в които се дава материал за отделни страни на европейския континент, източник съответно Париж, Берлин или Виена, като при това понякога посочва по-раншна дата от действителната. — 178.
- ⁵² Има се предвид Наполеон III, син на брата на Наполеон I Луи Бонапарт, който заемал холандския престол през 1806—1810 година. Наричайки Наполеон III «племенник на Аустерлицката битка», Маркс намеква, че държавният преврат от 2 декември 1851 г. е бил нагласен да съвпадне с годишнината на Аустерлицката битка (2 декември 1805 г.), в която Наполеон I разбил съюзническите руско-австрийски войски. — 178.
- ⁵³ Става дума за «либералния» курс, провъзгласен от пруския принц Вилхелм (от 1861 г. крал), когато станал регент през октомври 1858 година; в буржо-

- азния печат този курс получил гръмкото наименование «нова ера». Въз шност обаче политиката на Вилхелм имала за цел изключително да укрепи позициите на пруската монархия и юнкерството. Не била проведена нито една от либералните реформи, които буржоазията очаквала, а същевременно през 1860 г. била осъществена подготвената от по-рано военна реформа, която унищожила запазилите се в пруската армия остатъци от демократизъм от времето на националноосвободителната война против Наполеон I през 1813—1815 г; реформата предвиждала ландверт (войски, организирани като опълчение) да се използва само за гарнизонна служба и да се увеличи значително числеността на армията в мирно време. «Новата ера» подготвила фактически откритата военна диктатура на юнкерството, която започнала с идването на Бисмарк на власт през септември 1862 година. — 179.
- ⁵⁴ *Crédit Mobilier* — виж бележка 24. — 179.
- ⁵⁵ «*Moniteur*» — съкратено наименование на френския ежедневен вестник «*Le Moniteur Universel*» («Всеобщ вестник»); излизал в Париж от 1789 до 1901 година; от 1799 до 1869 г. — официален правителствен орган. — 179.
- ⁵⁶ *Чанел стрийт*, *Ломбард стрийт* — улици в лондонското Сити, на които се намират най-големите банкови и търговски предприятия в Англия; *Треднидл стрийт* — виж. бележка 36. — 179.
- ⁵⁷ Има се предвид укрепването на позициите на Русия в Средна Азия и Далечния Изток през 50-те години на XIX в. През този период се засилило значително руското влияние в Хивинското, Бухарското и Кокандското ханства; в резултат на сключените договори с Китай през 1858 г. към Русия били присъединени земите по северния бряг на Амур, освен това русите получили възможност да търгуват в пет китайски пристанища. — 180.
- ⁵⁸ Ироническият прякор «Малки» бил даден на Луи Бонапарт от Виктор Юго и получило широко разпространение след излизането на памфлета му «Наполеон Малки» (1852). — 180.
- ⁵⁹ Става дума за обещанията да се отмени крепостното право, които Александър II неведнаж давал след качването си на престола през 1855 г., изплашен от размаха на селските вълнения в страната. — 181.
- ⁶⁰ «*L'Empire c'est la paix*» («Империята значи мир») — думи от речта на Луи Бонапарт, произнесена в Бордо на 9 октомври 1852 година. — 181.
- ⁶¹ Както се вижда от писмото на Маркс до Енгелс от 15 януари 1859 г., тази статия, написана от Енгелс, е преработена и допълнена от Маркс, преди да бъде изпратена в Америка. — 182.
- ⁶² «*L'Indépendance belge*» («Белгийска независимост») — всекидневен буржоазен вестник, основан в Брюксел през 1831 година; орган на либералите. — 182.
- ⁶³ «*The Times*» («Времена») — най-големият английски всекидневник с консервативна насока; излиза в Лондон от 1785 година. — 182.
- ⁶⁴ *Парижки договор* (трактат) — мирен договор, подписан на 30 март 1856 г., на Парижкия конгрес от представители на Франция, Англия, Австрия, Сардиния, Прусия и Турция, от една страна, и Русия — от друга, който сло-

- жил край на Кримската война от 1853—1856 година. Русия, която претърпяла поражение във войната, трябвало да отстъпи устието на Дунав и част от Южна Бесарабия, да се откаже от протектората над Дунавските княжества и от покровителството над християнските поданици на Турция, да се съгласи с неутрализирането на Черно море, което означавало да се затворят проливите за преминаване на чужди военни кораби и да се забрани на Русия и Турция да имат военно-морски арсенали и военен флот в Черно море; в замаяна на Севастопол и други градове, завзети от съюзниците в Крим, Русия връщала Карс на Турция. Въпреки тежките за Русия мирни условия Англия и Австрия не успели да осъществят напълно своите агресивни замисли. Едно от обстоятелствата, които повлияли на изхода от преговорите, било умелото използване на англо-френските противоречия от руската дипломация. На конгреса Франция не подкрепила исканията на Англия за откъсване на Кавказ от Русия и исканията на Австрия за присъединяване на Бесарабия към Турция. Започналото на конгреса сближение между Франция и Русия се засилило впоследствие. — 183.
- ⁶⁵ *Върховна вента на италианските карбонари* — ръководен орган на тайното съзаклятническо сдружение на карбонарите, което възникнало в началото на XIX в. и си поставило за цел изгонването на чуждите окупатори от Италия, Луи Бонапарт се присъединил към сдружението на карбонарите и за кратко време участвувал в дейността му. — 183.
- ⁶⁶ *Епсъм* — предградие на Лондон, където всяка пролет ставали конни състезания. — 183.
- ⁶⁷ Имат се предвид писмата на Феличе Орсини от 11 февруари и 10 март 1858 г., писани според официалната версия до Наполеон III от затворите в Мазас и Ла Рокет, където италианският патриот бил затворен след неуспялото покушение срещу Наполеон III. Първото от тези писма било прочетено на процеса срещу Орсини и след това публикувано на 27 февруари 1858 г. в «*Mopiteur*»; второто писмо било публикувано след екзекуцията на Орсини. В историческата литература и досега се подлага на съмнение достоверността на факта, че Орсини е писал на Луи Наполеон тези писма. — 183.
- ⁶⁸ *Crédit Foncier* (Поземлен кредит) — френска акционерна банка. Основана през 1852 г. на базата на бившата парижка поземлена банка, *Crédit Foncier* отпускала краткосрочни и дългосрочни заеми (със срок до 50 години) срещу залог на недвижими собственост и определена лихва. *Crédit Foncier* получавала значителна субсидия от правителството. — 184.
- ⁶⁹ *Германски съюз* — обединение на германските държави, създадено през 1815 г. от Виенския конгрес и включващо първоначално 34 държави и 4 свободни града. Между двете най-големи държави на Съюза Австрия и Прусия се водела непрекъсната борба за господство. — 185.
- ⁷⁰ Намек за генералния преглед на войските в равнината Сатори (близо до Версай) на 10 октомври 1850 г., устроен от Луи Бонапарт, тогава президент на Френската република. По време на прегледа Бонапарт, който подготвял държавен преврат, дал угощение на войниците и офицерите, за да спечели разположението им. — 188.
- ⁷¹ Става дума за опитите на Луи Бонапарт по време на Юлската монархия да извърши държавен преврат чрез военен бунт. На 30 октомври 1836 г. той

успял с помощта на няколко бонапартистки настроени офицери да вдигне два артилерийски полка от стразбургския гарнизон, но след няколко часа бунтовниците били обезоръжени. Самият Луи Бонапарт бил арестуван и изгонен в Америка. На 6 август 1840 г., използвайки известно съжнвяване на бонапартистките настроения във Франция, той дебаркирал с шепя заговорници в Булон и се опитал да вдигне бунт сред войските от местния гарнизон. Този опит също завършил с пълен провал. Бонапарт бил осъден на доживотен затвор, но през 1846 г. избягал в Англия. — 188.

⁷² *«Le Constitutionnel»* («Конституционалистски вестник») — френски буржоазен ежедневник; излизал в Париж от 1815 до 1870 година; през 40-те години — орган на умереното крило на орлеанците; през време на революцията от 1848 г. изразявал възгледите на контрареволуционната буржоазия, групирала се около Тиер; след държавния преврат през декември 1851 г. — бонапартистки вестник. — 189.

⁷³ Намек за брака на Наполеон I с дъщерята на австрийския император Мария-Луиза, сключен по политически съображения. — 189.

⁷⁴ Има се предвид споразумението, сключено през юли 1858 г. в Пломбйер (Франция) по време на срещата на Наполеон III с министър-председателя на Пиемонт Кавур. Споразумението предвиждало да се ликвидира австрийското господство в Ломбардия и Венеция, да се създаде североиталианска държава начело със Савойската династия и Пиемонт да отстъпи на Франция Савоя и Ница. Споразумението било запазено в тайна до януари 1859 година. — 190.

⁷⁵ *Пале-Роял* — дворец в Париж, през 50-те години — резиденция на принц Жозеф Бонапарт (Плон-Плон). — 190.

⁷⁶ *«La Presse»* («Печат») — френски буржоазен ежедневник, излизал в Париж от 1836 година; през 50-те години бил в опозиция на режима на Втората империя; редактор на вестника бил Емил де Жиранден. Маркс иронично нарича този вестник *«Moniteur»* на Плон-Плон, т. е. негов официален вестник. — 190.

⁷⁷ Със заключителния акт на Виенския конгрес от 9 юни 1815 г. Франция била върната в границите от 1792 г. и поставена под строга надзор на държавите. Този акт забранявал на Франция териториални придобивки в Европа, но в него не се казвало нищо за Северна Африка и други територии, станали обект на нейната грабителска колониална политика. — 191.

⁷⁸ Има се предвид статията на френския журналист Л. Бонифас във вестник *«Constitutionnel»*, бр. 30, 30 януари 1859 година. — 192.

⁷⁹ *«Le Courrier des Etats-Unis»* («Вестител на Съединените американски щати») — всекидневен вестник на френски език, излизал в Ню Йорк от 1828 до 1938 година; изразявал позицията на френското правителство. — 192.

⁸⁰ Има се предвид Кримската война 1853—1856 година. — 193.

⁸¹ *Зуави* — френски колоннални войски, комплектувани от 1830 г. в Алжир измежду местните жители и френските колонисти, а по-късно изключително от французи. Местните жители били отделени в специални полкове *алжирски стрелци*.

Зефири — неофициално наименование на африкански пехотни части на френската армия, които се комплектували от лица, извършили престъпления. — 194.

⁶² Гвардията била създадена от Наполеон III през 1854 г. по образец на императорската гвардия на Наполеон I, разпусната през 1815 година. — 196.

⁶³ *Военна граница* — така се наричали през XVI—XIX векове южните области на Австрийската империя (Словения, Хърватско, Славония и Банат), чиито жители-границари били задължени да носят военната погранична служба, срещу което получавали земя за ползуване. — 198.

⁶⁴ Има се предвид участието на славянски контингенти в шурмуването на революционна Виена от австрийската армия на 30 октомври—1 ноември 1848 година. — 200.

⁶⁵ Въоръжените сили на Швейцария се комплектували по принципа на милиционната система; в мирно време всички способни за военна служба граждани били привлечани за кратко време на обучение, а в случай на война се обявявала обща мобилизация. — 201.

⁶⁶ *Базелският мирен договор* бил сключен сепаративно на 5 април 1795 г. между Франция и Прусия, която участвувала в първата антифренска коалиция. Сключването на този договор било последица не само от победите на френската армия, но и от разногласията между членовете на коалицията и преди всичко между Прусия и Австрия.

В битката при *Йена* на 14 октомври 1806 г. пруските войски били разбити от войските на Наполеон I, което довело до капитулацията на Прусия пред Наполеонова Франция.

За битката при *Аустерлиц* виж бележка 52.

В битката при *Ваграм* на 5—6 юли 1809 г. Наполеон I спечелил решителна победа над австрийците. — 203.

⁶⁷ Изброени са сраженията от началния стадий на италианската кампания на Бонапарт през 1796—1797 г., предприета във войната против първата антифренска коалиция. Армията на Бонапарт започнала през април 1796 г. настъпление от Ница през планинските проходи към долината на река По и на 12 април нанесла поражение на групата австрийски войски при *Монтеноте*. Друга група австрийци, която действувала в състава на съюзната им пиемонтска армия, била разбита от войските на Бонапарт на 13—14 при *Милезимо*, а на 14—15 април французите разгромили при *Дего* изпратенния на помощ на тази група австрийски отряд. Решителното сражение с пиемонтската армия станало при *Мондови* на 22 април 1796 г., след което пиемонтците отстъпили безредно към Торино. — 204.

⁶⁸ Бонапарт започнал обсадата на *Мантуа* през юни 1796 г. Основната част на боевите сили на Бонапарт действувала против австрийските войски, които се опитвали да разкъсат обсадата на крепостта. На 5 август 1796 г. Бонапарт нанесъл поражение на австрийската армия под командването на Вурмзер при *Кастилоне*; през първата половина на септември 1796 г. Бонапарт нанася ново поражение на армията на Вурмзер в долината на река *Брента*; на 15—17 ноември 1796 г. в сражението при *Арке* французите разбили новата австрийска армия, изпратена на помощ на Мантуа; на 14—15 януари 1797 г. при *Риволи* Бонапарт спечелил още едно сражение ют австрийците. На 2 февруари 1797 г. след 9-месечна обсада Мантуа капитулирала. — 204.

- ⁸⁹ Обсадата на *Данциг* (Гданск) била започната от Наполеоновите войски през март 1807 г., в периода на войната на Наполеон I против четвъртата анти-френска коалиция на европейските велики сили. Гарнизонът на крепостта, който се състоял от пруски войски и съюзнически руски отряд, упорито се съпротивявал. Действията на гарнизона били подкрепени от нееднократните опити на друг руски отряд да разкъса блокадата. Крепостта била предадена при почтени условия на превъзхождащите сили на противника едва в края на май 1807 г. — 204.
- ⁹⁰ Сражението при *Мариняно* на 13—14 септември 1515 г. е едно от най-значителните във войните, които Франция, Испания и Германската империя водили в Италия през 1494—1559 г.; армията на френския крал Франциск I нанесла в него поражение на швейцарските наемници на миланския херцог. На 24 февруари 1525 г. войските на Франциск I претърпели поражение при *Лавиа* от армията на германския император Карл V.
- В 1706 г. в сражението при *Торино* италианците разгромили френската армия, която обсаждала града в продължение на 117 дни.
- В сражението при *Нови* на 4 (15) август 1799 г. руско-австрийските войски под командването на А. В. Суворов разбили френската армия на *Жубер*, като завършили изгонването на френската армия от Северна Италия.
- В сражението при *Маренго* на 14 юни 1800 г. армията на Бонапарт нанесла поражение на австрийските войски.
- При *Кустоца* на 25 юли 1848 г. австрийската армия под командването на Радеcki нанесла тежко поражение на пиемонтците.
- За сражението при *Новара* виж бележка 50. — 204.
- ⁹¹ В оригинала игра на думи: «captain» означава «пълководец», а също и «капитан». Под бившия капитан от швейцарската артилерия се подразбира Луи Бонапарт, който живял дълго време в Швейцария, приел швейцарско подданство и в 1834 г. бил назначен за капитан в артилерийския полк на кантона Берн. — 205.
- ⁹² В 1830 г. френското правителство започнало завоевателна колониялна война в Алжир, която продължила с прекъсвания 40 години, тъй като колонизаторите срещнали упорита съпротива от страна на алжирския народ. Едва в 1871 г. френската буржоазия успяла да превърне окончателно Алжир в своя колония. — 208.
- ⁹³ Става дума за кампанията от 1800 г. в Италия. Главнотокомандуваният австрийските войски Мелас отначало атакувал успешно десния фланг на френските войски при река Вар, но през втората половина на май 1800 г. Бонапарт прекосил Алпите и излязъл в тила на австрийската армия. След като французите взели Милано на 2 юни и преминали на южния бряг на По, австрийската армия била разгромена на 14 юни 1800 г. при *Маренго*. — 210.
- ⁹⁴ Има се предвид: «Reports of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, for the Half Year ending 31st October 1858». London, 1858. («Отчети на фабричните инспектори до министъра на вътрешните работи на нейно величество за полугодиято, изтекло на 31 октомври 1858 година». Лондон, 1858). — 212.
- ⁹⁵ Сраженията при *Абенсберг* и *Екмюл* представляват етапи от петдневното сражение в района на Регенсбург (Бавария) през април 1809 г. между армията на Наполеон I и австрийските войски през време на австро-френската

- война от 1809 г. Сражението при Регенсбург завършило с поражението и отстъплението на австрийската армия. — 224.
- ⁹⁶ На 23 юли 1848 г. в сражението при *Сомакампана* австрийските войски под командването на Радецки нанесли поражение на пиемонтците. Това сражение предшествувало непосредствено разгромването на пиемонтската армия при Кустоца. — 224.
- ⁹⁷ Освен тази статия Маркс посвещава на законопроекта от 1859 г. за парламентарна реформа още две статии, написани на 22 март и 1 април 1859 г. Те обаче не били напечатани в «New-York Daily Tribune» и не са стигнали до нас. — 225.
- ⁹⁸ *Законопроектът на Лок Кинг*, внесен в камарата на общините през февруари 1851 г., предвиждал намаляване на изборителния ценз за арендаторите на земни участъци от 50 на 10 л. ст. годишен доход и по такъв начин изравнявал правата им с наемателите на квартири в градовете; законопроектът бил отхвърлен от парламента. — 225.
- ⁹⁹ *Фрихолдери* — една от категориите дребни земевладелци в Англия, произлизаща от средновековните «свободни притежатели». Фрихолдерите плащали на лорда незначителна фиксирана парична рента и имали право свободно да се разпореждат със земята си. За фрихолдерите бил установен нисък имуществен изборителен ценз от 40 шилинга (2 л. ст.) чист годишен доход. — 225.
- ¹⁰⁰ Реформата на изборителното право, приета от английската камара на общините през 1831 г. и окончателно утвърдена от камарата на лордовете през юни 1832 г., била насочена против политическия монопол на поземлената и финансовата аристокрация, тя открила достъпа в парламента на представителите на промишлената буржоазия. Пролетариатът и дребната буржоазия, които били главната сила в борбата за реформа, били излъгани и не получили изборителни права. Членът, предвиждащ да се даде изборително право само на ония арендатори на земя в графствата, които плащали аренда не по-малко от 50 л. ст. годишно, бил внесен като поправка към законопроекта от херцог Чандос (Гренвил). — 225.
- ¹⁰¹ През февруари 1852 г. Джон Ръсел направил предварителна декларация във връзка с вънасянето на законопроекта за изборителната реформа. Предвижданите в законопроекта мерки — ликвидиране на запазилите се и след реформата от 1832 г. така наречени «гнили места» с по-малко от 500 жители, които изпращали депутати в парламента, и преразпределяне на депутатските места в полза на големите градове, както и намаляване на изборителния и имуществения ценз — имали за цел да засилят политическата власт на промишлената буржоазия; законопроектът обаче изобщо не бил поставен на обсъждане в парламента.
- През февруари 1854 г. Джон Ръсел внесъл нов законопроект, в който се предлагало да се изравнят селските и градските изборителни окръзи, да се даде правото на глас на всички лица, които получават годишно не по-малко от 100 л. ст. заплата, или не по-малко от 10 л. ст. дивиденди от държавни ценни книжа, банкови акции или акции от Ост-Индийската компания, или пък притежаващи не по-малко от 50 л. ст. влогове в спестовните каси; предлагало се също да се даде правото на глас на лицата с университетска диплома. Този проект на Джон Ръсел бил отхвърлен от камарата на общините. — 227.

- ¹⁰³ Има се предвид законопроектът за управлението на Индия, чийто автор бил Еленбъро. Законопроектът, внесен през пролетта на 1858 г., предвиждал да се създаде съвет по въпросите на Индия чрез извънредно сложна процедура за избиране на представители от различни слоеве на английското население. Законопроектът бил отхвърлен от парламента. — 227.
- ¹⁰³ *Лизхолдери* — арендатори на земя; срокът и условията на арендата се определяли с договор между лендлорда и арендатора. Лизхолдери са могли да бъдат и дребни земевладелци. — 227.
- ¹⁰⁴ Има се предвид «*The London Gazette*» («Лондонски вестник») — английски правителствен орган; излиза под горното наименование два пъти седмично от 1666 година. — 229.
- ¹⁰⁵ При второ четене през март — началото на април 1859 г. законопроектът за избирателната реформа не получил мнозинство и бил отхвърлен от камарата на общините. — 229.
- ¹⁰⁶ Има се предвид законът от 1844 г., който забранявал да се наемат във фабриките деца, по-малки от 8 години, и ограничавал работното време на децата от 8 до 13 години на $6\frac{1}{2}$ часа. Този закон потвърждавал също с някои изменения задължителното обучение на децата, установено със закона от 1833 г. — 230.
- ¹⁰⁷ Става дума за измененията на закона от 1833 г. във връзка с приемането на закона от 1844 г., който разрешавал на децата над 11 години, работещи в коприненото производство, да не посещават училище. — 232.
- ¹⁰⁸ Ф. Енгелс написва труда «*По и Рейн*» във връзка с надигналия се в Италия конфликт и необходимостта да се определи — в противовес на становището на буржоазията, преди всичко на германската — позицията на пролетарските революционери и европейската демокрация по въпроса за пътята за обединяването на Германия и Италия. В това произведение Енгелс си поставя също задачата да разобличи и докаже несъстоятелността от военностратегическа гледна точка на различните шовинистически теории, които управляващите кръгове на европейските държави използвали, за да оправдаят политиката на агресия и заграбване.
- Енгелс, който замисля произведението през февруари, към 9 март вече го написва и изпраща на Маркс ръкописа за преглед. Запознавайки се с произведението, Маркс му дава висока оценка. «Удивително умно — пише той на Енгелс на 10 март 1859 г., — прекрасно е разработена и политическата страна на въпроса, което беше дяволски трудно». По съвета на Маркс, за да се избегне заговорът на мълчанието, произведението било издадено в Германия анонимно. През април 1859 г. издателството Дункер в Берлин го пуска в тираж 1 000 екземпляра. Този труд оказва голямо влияние върху общественото мнение в Германия. Той имал успех също и сред военните кръгове; мнозина предполагали, че авторът е един от видните генерали. През май 1859 г. Маркс и Енгелс сметнали за необходимо да разяснят на широката публика от какви кръгове произхожда произведението и поместват в бр. 2 на вестник «*Volk*» бележка, че авторът му е виден деец на пролетарската партия; името на Енгелс било посочено малко по-късно, на 4 юни, в бр. 5 на вестника. — 235.
- ¹⁰⁹ Има се предвид речта на Радович на 12 август 1848 г. на заседанието на германското Национално събрание; от 18 май 1848 до 30 май 1849 г. засе-

- данията на Събранieto ставали в катедралата св. Павел във Франкфурт на Майн. — 238.
- ¹¹⁰ W. Willisen. «Der Italienische Feldzug des Jahres 1848». Berlin, 1849. — 238.
- ¹¹¹ Според Вестфалския мирен договор от 1648 г., с който завършила Тридесетгодишната война, Елзас и част от Лотарингия, които дотогава принадлежали на Хабсбургите, били предадени на Франция, цяла Лотарингия била присъединена към Франция през 1766 година. — 239.
- ¹¹² *Свещена римска империя на германската нация* — средновековна империя, основана през 962 г., която обхващала територията на Германия и част от Италия. По-късно в състава на Империята влезли и някои френски земи, Чехия, Австрия, Нидерландия, Швейцария и други страни. Империята не била централизирана държава и представлявала нездраво обединение на феодални княжества и свободни градове, които признавали върховната власт на императора. Империята прекратила съществуването си през 1806 г., когато след поражението във войната с Франция Хабсбургите били принудени да се откажат от титлата император на Свещената римска империя — 239.
- ¹¹³ Има се предвид Южна Нидерландия (днешна Белгия и Люксембург), която от 1714 до 1797 г. била част от владенията на австрийските Хабсбурги и била известна през този период под името Австрийска Нидерландия. — 239.
- ¹¹⁴ Има се предвид подражаването на *континенталната система* на Наполеон I (виж бележка 37). — 239.
- ¹¹⁵ Виж бележка 90. — 241.
- ¹¹⁶ *Седемгодишната война* (1756—1763) — война между двете коалиции европейски държави: англо-пруската, от една страна, и френско-руско-австрийската, от друга. Войната била предизвикана от сблъскване на интересите на феодално-абсолютистките сили (Прусия, Австрия, Русия, Франция) и от колониалното съперничество между Франция и Англия. В резултат на войната британската колониална империя се разширила за сметка на френските владения и могъществото на Русия пораснало: Австрия и Прусия запазили в основни линии предишните си граници. — 249.
- ¹¹⁷ Термин, с който си служи Жемни в книгата си «Précis de l'art de la guerre, ou Nouveau tableau analytique des principales combinaisons de la stratégie, de la grande tactique et de la politique militaire» («Очерки за военното изкуство или Нова аналитична таблица на главните комбинации на стратегията, голямата тактика и военната политика»). Първото издание на книгата излязло в Париж през 1838 година. — 250.
- ¹¹⁸ Виж бележка 43. — 252.
- ¹¹⁹ През мартенските дни на 1848 г. под натиска на народните маси, вдигнали се из цяла Италия на борба против австрийското господство, папа Пий IX и неаполитанският крал Фердинанд II били принудени да изпратят в Северна Италия войска, която да участва в борбата против австрийците; обаче участието на тези войски в освободителната война било кратковременно. Скоро Фердинанд II и Пий IX преминали открито в лагера на враговете на италианската революция. — 252.

- ¹²⁰ На 15 май 1848 г. неаполитанският крал Фердинанд II извършил контрареволуционен преврат, като потушил жестоко народното въстание в Неапол. Фердинанд II отзовал в Неапол корпуса на неаполитанските войски, които се намирили в Ломбардия, за да окажат помощ на революционната армия; това облекчило положението на Радецки в Северна Италия. — 253.
- ¹²¹ Изброени са сраженията от италианската кампания на Бонапарт 1796—1797 г. по време на обсадата на Мантуа (виж бележка 88): при *Медоле* австрийците претърпели поражение от французите; на 8 септември 1796 г. край *Басано* Бонапарт нанесъл поражение на австрийските войски под командването на Вурмзер; в резултат на сражението при *Калиано* на 6—7 ноември 1796 г. австрийците отблъснали френските войски към Риволи. — 255.
- ¹²² Има се предвид националноосвободителната борба против Наполеоновото потисничество, която водели през 1809 г. тиролските селяни начело с Андреас Хофер. В тази въстаническа война тиролците прилагали широко партизанските методи на воюване в планината. След като австрийското правителство сключило през октомври 1809 г. мир с Наполеонова Франция, тиролските селяни, които не получили поддръжка от редовните австрийски войски, били разгромени през 1810 г. от французите и италианците. — 255.
- ¹²³ Става дума за сражението при *Хохенлинден* на 3 декември 1800 г. по време на войната на Франция против втората коалиция на европейските сили. Френската армия под командването на Моро нанесла поражение на австрийската армия на ерцхерцог Йохан. — 256.
- ¹²⁴ Има се предвид книгата: Bulov. «Histoire de la campagne de 1800 en Allemagne et en Italie» (Бюлов. «История на кампанията от 1800 г. в Германия и Италия»). Първото издание на книгата излязло на немски език в Берлин през 1801 година. — 256.
- ¹²⁵ Има се предвид националноосвободителната борба на испанския народ против френските окупатори през 1808—1814 година. В борбата против Наполеоновите войски испанците прилагали особено широко партизанските методи на воюване в планините. — 257.
- ¹²⁶ *Рейнски съюз* — обединение на германските държави в Южна и Западна Германия, основано под протектората на Наполеон I през юли 1806 година. Наполеон успял да създаде тази военно-политическа опора в Германия в резултат на разгрома на Австрия през 1805 година. В съюза влезли 16, а след това още 5 държави, които станали фактически васали на Наполеонова Франция. Съюзът се разпаднал през 1813 г. след пораженията на Наполеоновата армия в Германия. — 258.
- ¹²⁷ Според сключения на 26 декември 1805 г. в *Пресбург* (Братислава) мирен договор между Франция и Австрия последната признавала заграването от Франция на част от италианската територия (Пиемонт, Генуа, Парма, Пиаченца и др.) и отстъпвала на Италианското кралство (т. е. на Наполеон I, който станал крал на Италия) Адриатическото крайбрежие — Венецианската област, Истрия и Далмация, като запазвала за себе си само Триест. Наполеон предал Тирол на съюзна Бавария. — 258.
- ¹²⁸ Има се предвид стремителното и почти безпрепятствено напредване на френските войски под командването на Наполеон I в Пруссия след победата над прусците на 14 октомври 1806 г. при Йена и Ауерштедт; на 28 октомври французите влезли вече в Щетин (Щчецин). — 263.

- ¹²⁹ През 321 г. преди н. е. по време на втората Самнитска война самнитите нанесли поражение на римските легиони в Кавдинската клисура близо до древноримския град Кавдия и ги принудили да минат под «ярем», което се смятало най-голям позор за една победена армия. Оттук изразът «да минеш през Кавдинската клисура», т.е. да бъдеш подложен на крайно унижение. — 263.
- ¹³⁰ Имат се предвид революционните събития в Италия в началото на 20-те години на XIX в. През юли 1820 г. буржоазните революционери-карбонари в Неапол вдигнали въстание против абсолютисткия режим, в резултат на което била въведена умерено-либерална конституция. През март 1821 г. избухнало въстание в Пиемонт. Либералите, които стояли начело на въстанието, провъзгласили конституция и се опитали да използват движението против австрийското господство в Северна Италия, за да обединят страната под властта на управляващата в Пиемонт Савойска династия. В резултат на намесата на силите от Свещения съюз и окупирването на Неапол и Пиемонт от австрийските войски в двете държави били възстановени абсолютистките порядки. — 263.
- ¹³¹ Към есента на 1808 г., когато Наполеон I пристигнал в Ерфурт, за да преговаря с руския император Александър I, почти цяла Германия била подчинена на Франция; само Австрия оказвала още съпротива на Наполеон. Германските князе, които пристигнали в Ерфурт, за да изразят предаността си на Наполеон, дали съгласието си за общи действия срещу Австрия.
- През май и октомври 1850 г. във Варшава се състояли конференции с участието на Русия, Австрия и Прусия, свикани по инициатива на руския император във връзка с изострянето на борбата между Австрия и Прусия за хегемония в Германия. На конференциите руският император играл ролята на арбитър в спора между Австрия и Прусия и използвайки влиянието си, накарал последната да се откаже от опита да създаде политическо обединение на германските държави под своя егида.
- Сражението при *Бронцел* се нарича тук иронично една незначителна схватка между пруски и австрийски предни отреди на 8 ноември 1850 г. по време на въстанието в Курхесен (Хесен—Касел); Прусия и Австрия си оспорвали правото на намеса във вътрешните работи на Курхесен с цел да потушат въстанието. В този конфликт с Прусия Австрия отново получила дипломатическа подкрепа от Русия и Прусия трябвало да отстъпи. — 265
- ¹³² Има се предвид превземането на Париж от войските на антинаполеоновската коалиция на 30—31 март 1814 г. и на 6—8 юли 1815 година. — 268.
- ¹³³ Сражението при *Ауденард* станало на 11 юли 1708 г. по време на войната за Испанското наследство. Съюзените англо-австрийски войски наели поражение на французите.
- При *Жемап* на 6 ноември 1792 г. френската революционна армия под командването на Дюмурне удържала голяма победа над австрийците. В сражението при *Фьорюс* на 26 юни 1794 г. Френските войски разбили войските на херцог Кобургски. Тази победа дала възможност на французите да влязат в Белгия и да я окупират.
- При *Лини* на 16 юни 1815 г. пруските войски под командването на Блюхер претърпели поражение от френската армия на Наполеон. Това било последното сражение, спечелено от Наполеон I. В сражението при *Ватерло* на 18 юни 1815 г. армията на Наполеон била разбита от съюзените англо-

- холандски и пруски войски под командуването на Уелингтън и Блюхер. — 271.
- ¹³⁴ Става дума за победите на Наполеон I над превъзхождащите го по численост войски на шестата антифренска коалиция през февруари—март 1814 г. в сраженията при Монмирай, Шато-Тнери, Реймс и др. — 272.
- ¹³⁵ *Везел*, *Кастел* и *Кел* били присъединени към Франция през 1808 година; тези укрепени пунктове на Рейн били върнати на Прусия след разгромяването на Наполеонова Франция от съюзените войски. — 273.
- ¹³⁶ *Дания до Айдер* — лозунг, издигнат от датската либерална партия през 40—60-те години на XIX в. (айдердатчани), който искал населеното предимно с германци херцогство Шлезвиг, отделено от съседните немски области с река Айдер, да се слее напълно с Дания. — 278.
- ¹³⁷ *Ройс-Грайц-Шлайц-Лобенщайн* — ироничен намек за двете германски държави-джджета, известни под официалните названия Ройс младша линия и Ройс старша линия — 279.
- ¹³⁸ По решение на Виенския конгрес от 1815 г. Белгия и Холандия влезли в състава на обединеното кралство — Нидерландия, като Белгия фактически била подчинена на Холандия. В резултат на буржоазната революция от 1830 г. Белгия станала самостоятелна конституционна монархия. — 279.
- ¹³⁹ Намек за войнствените изявления в духа на великодържавната пруска политика на германския буржоазен публицист Г.Ф. Колб, публикувани в редактирания от него през 1859—1866 г. буржоазнодемократичен «*Neue Frankfurter Zeitung*» («Нов франкфуртски вестник»). — 280.
- ¹⁴⁰ Думи от инструкцията на Фридрих II за генерал-майорите от кавалерията от 14 август 1748 година. — 281.
- ¹⁴¹ По време на Седемгодишната война (1756—1763) в сражението при *Росбах* на 5 ноември 1757 г. войските на пруския крал Фридрих II нанесли поражение на обединените сили на французите и враждебните на Прусия германски държави. На 25 (14) август 1758 г. при *Цорндорф* Фридрих II дал сражение на руската армия, в резултат на което двете армии понесли сериозни загуби, без да постигнат успех.
- В сражението при *Хоенфридеберг* на 4 юни 1745 г. по време на войната за Австрийското наследство (1740—1748) пруските войски под командуването на Фридрих I нанесли поражение на австрийско-саксонските войски. Голяма роля във всички тези сражения играела пруската конница. — 281.
- ¹⁴² *Съещен съюз* — реакционно обединение на европейските монарси, основано през 1815 г. от царска Русия, Австрия и Прусия с цел да смазва революционните движения в отделните страни и да запазва феодално-монархическите режими в тях. — 281.
- ¹⁴³ Има се предвид излязлата анонимно брошура на бонапартиста Ла Героинер: *L'Empereur Napoléon III et L'Italie*. Paris, 1859 («Император Наполеон III и Италия». Париж, 1859). — 282.
- ¹⁴⁴ В края на 1858—началото на 1859 г. на Ионийските острови, над които през 1815 г. бил установен британски протекторат, се засилило национално-

освободителното движение сред местното население, което искало да се премахне неограничената власт на британския лорд-върховен комисар над островите и да се присъединят те към Гърция. Продължилата от 1815 г. борба завършила през 1864 г. с предаването на Йонийските острови на Гърция.

През 1857—1859 г. в Индия станало голямо народно въстание против английското владичество. Въстанието избухнало през пролетта на 1857 г. сред така наречените сипайски части на бенгалската армия, които се вербували измежду местните жители, и обхванало най-големите райони в Северна и Централна Индия. Главна движеща сила на въстанието били селяните и бедните занаятчии в градовете. Ръководеното от местните феодали въстание претърпяло поражение поради феодалната разпокъсаност на Индия, религиозните и кастовите различия, а също поради военно-техническото превъзходство на колонизаторите. — 282.

- ¹⁴⁵ Схващането на Енгелс за историческата съдба на малките народи, неговото мнение, че те обикновено не са способни на самостоятелно национално съществуване и че в хода на централизацията неизбежно трябва да бъдат погълнати от по-големите и жизнеспособни нации, е неточно. Забелявайки правилно присъщата на капитализма тенденция към централизиране, към създаване на големи държави, Енгелс не е вземал достатъчно предвид друга тенденция — борбата на малките народи против националното потисничество за независимост, стремежа им да си създадат собствена държава. Както показва историята, редица малки народи и преди всичко славянските народи, които влизаха по-рано в състава на Австрийската империя, не само проявиха способност за самостоятелно национално развитие, но и участвуват в създаването на новия обществен, социалистически строй (подробно за това виж предговорите към 6, 8 и 11 том на това издание). — 283.
- ¹⁴⁶ Тази и следващата статия «Въздишка от Тюйлери» били написани от Маркс като една статия, но поместени от редакцията на «New-York-Daily Tribune» като две самостоятелни уводни статии в различни броеве на вестника. — 284.
- ¹⁴⁷ Има се предвид статията, публикувана в неофициалния раздел на вестника «Moniteur» от 5 март 1859 г. и препечатана в «New-York Daily Tribune». — 284.
- ¹⁴⁸ Френската дипломация използвала стремежа на княжествата Молдавия и Влашко за слияне в една държава, за да укрепи влиянието на империята на Наполеон III на Балканите. През януари 1859 г. за владетел (управник) на двете княжества бил избран със съдействието на Франция, а също и на Русия полковник Александър Куза. Единна Румънска държава била създадена през 1862 година. — 285.
- ¹⁴⁹ Има се предвид писмото на Наполеон III до английския писател Френсис Хед, публикувано във вестник «Times» на 5 март 1859 година. — 286.
- ¹⁵⁰ Намек за книгата на Ф. Хед. «Сапунени мехури от насауския кладенец», скоро след издаването на която той получил титлата баронет. — 286.
- ¹⁵¹ Намек за пребиваването на принц Луи Бонапарт в Англия като емигрант през 1838—1840 и 1846—1848 година. — 286.
- ¹⁵² Става дума за неуспешните опити на Луи Бонапарт да вдигне бунт във френската армия през 1836 и 1840 година (виж бележка 71). — 287.
- ¹⁵³ През февруари 1846 г. в полските земи се подготвяло въстание, което имало за цел националното освобождение на Полша. Главни инициатори на въста-

- нието били полските революционни демократи (Дембовски и други). Обаче вследствие на предателството на шляхтски елементи и арестуването на ръководителите на въстанието от пруската полиция общото въстание било провалено и се стигнало само до отделни революционни взривове. Само в Краков, подчинен от 1815 г. на съвместния контрол на Австрия, Русия и Прусия, въстаниците успели да удържат на 22 февруари победа и да създадат Национално правителство, което издало манифест за отмяна на феодалните задължения. Въстанието в Краков било потушено в началото на март 1846 година. През ноември 1846 г. Австрия, Прусия и Русия подписали договор за присъединяването на Краков към Австрийската империя. — 290.
- ¹⁵⁴ Има се предвид острата финансова криза в Австрия през 1848 г., която се изразила в колосално увеличаване на държавния дълг, обезценяване на валутата и масово издаване на книжни пари. — 290.
- ¹⁵⁵ Става дума за антиавстрийските изявления на Наполеон III на новогодишния прием на 1 януари 1859 г. (виж бележка 44). — 290.
- ¹⁵⁶ През февруари 1858 г. под влияние на заплахите на френското правителство, обвиняващо Англия, че предоставя убежище на политическите емигранти, Палмерстън внесъл в камарата на общините *законопроект за чужденците*, според който последните наред с англичаните се наказвали сурово за участие в заговори. Под натиска на масовото протестно движение законопроектът бил отхвърлен от камарата на общините, а Палмерстън бил принуден да подаде оставка. — 291.
- ¹⁵⁷ *Даунинг стрийт* — улица в центъра на Лондон, на която се намира официалната резиденция на английското правителство. — 291.
- ¹⁵⁸ През 1852 г. френското правителство разработило план за имиграция на негри от Африка, включително от африканските владения на Португалия, с цел да ги изпрати на работа в плантацията на френските колонии във Вест-Индия. Осъществяването на този план, който фактически възстановявал търговията с роби, предизвикало конфликт между Франция и Португалия. През ноември 1857 г. в португалските владения край бреговете на Източна Африка бил задържан френският кораб «Шарл и Жорж», превозващ негри, което предизвикало шумни отзиви в европейския печат. — 291.
- ¹⁵⁹ *С Люневилския мир* през 1801 г. между Франция и Австрия и *Амиенския мир* от 1802 г. между Франция и Англия завършила войната на Франция с втората антифренска коалиция. Обаче мирът бил твърде непродължителен. Наполеон I използвал като предлог за възобновяване на войната неизпълнението от Англия на едно от условията на Амиенския мир, което предвиждало тя да евакуира окупираните от нея през 1800 г. остров Малта и да го предаде под колективната охрана на великите сили. На един прием в Тюйлери през март 1803 г. Наполеон завършил разговора си с английския посланик лорд Уитуърт с рязката заплаха: «Малта или война!». — 291.
- ¹⁶⁰ През есента на 1858 г. Палмерстън, който възглавявал тогава опозицията на вигите срещу кабинета на торите Дербн—Дизраелн, бил поканен от Наполеон III в Компьен с цел да се изяснят позициите му по предстоящата война на Франция против Австрия. При срещата Палмерстън не възразил против изгонването на австрийците от Италия. Но в речта си на 3 февруари 1859 г. при откриването на парламента Палмерстън осъдил действията на Франция. — 291.

- ¹⁶¹ По-малките синове на английските херцози получавали титлата лорд «по благоволение» («by courtesy»), т.е. носили го само по обичай, без да имат законно право да наследяват тази титла и да членуват в камарата на лордовете. Изразът «by courtesy» се употребява за всичко, което е гарантирано не от правото, а от благоволението или обичая. — 292.
- ¹⁶² На 15 юли 1840 г. Англия, Русия, Австрия и Прусия без участието на Франция подписали в Лондон конвенция за оказване помощ на турския султан против египетския управник Мухамед-Али, който бил поддържан от Франция. В резултат на конвенцията възникнала опасност от война между Франция и коалицията от европейските сили, обаче крал Луи-Филип не се решил да воюва и отказал да подкрепи Мухамед-Али. — 292.
- ¹⁶³ В нотата си от 22 февруари 1859 г., адресирана до Прусия и съобщена на другите германски държави, влизащи в Германския съюз, Австрия призовавала Прусия да изпълни своите съюзнически задължения и да участва в предстоящата борба против Франция. — 293.
- ¹⁶⁴ Намек за тайната организация на италианските карбонари (виж бележка 65) *Vehme* (Феме) — така наричали тайните съдилища в средновековна Германия, които при тайно гледане на процеса произнасяли присъди в отсъствието на обвиняемия и сами тайно ги изпълнявали. — 293.
- ¹⁶⁵ Има се предвид Австрия, която през 1855 г. сключила конкордат с римския папа Пий IX. Това споразумение възстановявало редица привилегии на католическата църква, отменени по време на революцията от 1848—1849 година. Епископите получили отново правото непосредствено да се обръщат към Рим, установявала се висша духовна цензура, преподаването в учебните заведения било поставено под надзора на църквата. За контрол над изпълнението на конкордата във Виена бил учреден специален духовен съвет под председателството на папския нунций. — 295.
- ¹⁶⁶ *Ламбеса* (Ламбез) — френска изправителна колония, основана върху развалините на едноименния древноримски град в Северна Африка; от 1851 до 1860 г. там заточвали политически затворници.
Кайена — град във Френска Гвиана (Южна Америка), място за ка торга и заточване на политически затворници. — 296.
- ¹⁶⁷ За *Варшавските конференции* и за *Бронцелското сражение* виж бележка 131. Шлезвиг-холщайнският въпрос бил една от причините за изострянето на австро-пруските отношения през 1848—1850 година. От март 1848 г. в Шлезвиг-Холщайн се водела националноосвободителна война против Дания, в която Прусия участвувала на страната на въстаниците. През този период Австрия заедно с другите европейски сили подкрепила датската монархия и оказала натиск върху Прусия, като я заставила да сключи мир с Дания през юли 1850 година. През зимата на 1851 г. войските на Германския съюз, в състава на които влизали австрийски части, предприели наказателни действия против въстаниците и ги принудили да сложат оръжие.
По време на Кримската война (1853—1856) Прусия, която лавирала между Русия и западните сили, трябвало през 1854 г. под натиска на Австрия, а също на Англия и Франция, да се присъедини към австрийското искане за евакуиране на Дунавските княжества от руските войски и в края на войната да подкрепи австрийския ултиматум до Русия, който накарал царското правителство да приеме условията на съюзниците като основа за мирни преговори. — 296.

- ¹⁶⁶ Има се предвид антиавстрийската позиция на Прусия на Парижката конференция на силите (Англия, Франция, Русия, Австрия, Турция, Прусия, Сардиния) през май—август 1858 г., на която Прусия подкрепила противно на Австрия предложението за обединяване на княжествата Молдавия и Влашко в една държава (виж бележка 148).
- Съюзен сейм* — централен орган на Германския съюз (виж бележка 69), който заседавал във Франкфурт на Майн и се състоял от представители на германските държави. Съюзният сейм бил оръдие на реакционната политика на германските правителства
- От 1851 г. пълномощник на Прусия в Съюзния сейм бил Бисмарк. В началото на своята дейност той се стремил към съюз с Австрия. След това заел рязка антиавстрийска позиция. В началото на 1859 г. за представител на Прусия вместо Бисмарк бил назначен Узедом. — 297.
- ¹⁶⁹ *Митническият съюз* на германските държави, които установили обща митническа граница, бил основан през 1834 г. под господството на Прусия. Постепенно съюзът обхванал всички германски държави с изключение на Австрия и някои дребни държави. Роден от необходимостта да се създаде общогермански пазар, Митническият съюз допринесъл впоследствие и за политическото обединение на Германия. — 297.
- ¹⁷⁰ За *Базелския мир* виж бележка 86. — 297.
- ¹⁷¹ «*Neue Preußische Zeitung*» («Нов пруски вестник») — германски ежедневник, започнал да излиза в Берлин от юни 1848 година; орган на контрареволуционната придворна камарила и на пруското юнкерство. Този вестник бил известен и под името «*Kreuz-Zeitung*» («Вестник с кръст»), тъй като на заглавието му бил изобразен кръст. — 297.
- ¹⁷² Има се предвид издаденият в Берлин през 1859 г. памфлет «*Preußen und die Italienische Frage*» («Прусия и италианският въпрос»). — 297.
- ¹⁷³ *Беотийци* — жители на Беотия, която се смятала за една от най-изостааналите в икономическо и културно отношение области на Древна Гърция. — 298.
- ¹⁷⁴ Има се предвид провъзгласяването през юни 1848 г. от германското Национално събрание във Франкфурт на Майн на австрийския ерцхерцог Йохан за имперски регент, на когото било възложено ръководството на изпълнителната власт до влизането в действие на имперската конституция; Йохан, който бил регент до декември 1849 г., бил фактически проводник на контрареволуционната политика на германските владетели. — 298.
- ¹⁷⁵ Наполеон III заедно с императрица Евгения посетил Англия през април 1855 година. — 300.
- ¹⁷⁶ Има се предвид короната на Ломбардия. — 300.
- ¹⁷⁷ Става дума за благоприятната икономическа конюнктура през 1836 и 1856 г. в навечерието на кризите от 1836 и 1857 година. — 300.
- ¹⁷⁸ Намек за бягството на херцозите на Тоскана, Модена и Парма от своите владения в началото на революцията от 1848—1849 г. в Италия. — 301.
- ¹⁷⁹ Съгласно *Парижкия мир* (виж бележка 64), сключен през 1856 г. след Кримската война, Русия била лишена от устието на Дунава и част от Южна Бе-

сарабия и била принудена да се откаже от протектората над Дунавските княжества Молдавия и Влашко.

Впоследствие, стремежът си да укрепи влиянието си на Балканите, Русия подкрепяла националноосвободителното движение на балканските народи против турското господство. Заедно с Франция Русия поддържала стремежа на Молдавия и Влашко към обединение и създаване на Румънска държава, тя също подкрепила династическия преврат в Сърбия в края на ноември 1858 г., в резултат на който династията на Карагеоргиевичите, която във външната си политика се ориентирала към Австрия и Турция, била заменена с Обреновичите. — 307.

¹⁸⁰ Виж бележка 144. — 308.

¹⁸¹ *Парични награди* — суми, които правителството отпусвало на екипажите на кораби, участвували в унищожаването или пленяването на неприятелски, а също и на неутрални кораби, превозващи контрабандни стоки. — 308.

¹⁸² През 1854 г. в Мексико започнала буржоазна революция, след която избухнала гражданска война; тя продължила до края на 1860 г. и завършила с разгром на реакционните сили на феодалите и духовенството. — 311.

¹⁸³ Има се предвид Бомбай, който наред с Бенгалия и Мадрас, съгласно административното делене на Британска Индия, бил отделен в специално президентство, възглавявано от губернатор. — 314.

¹⁸⁴ Наследници на Великия Могол Маркс иронично нарича английските управници на Индия. Империята на Великите Моголи (така наричали управляващата династия), основана през 1526 г. от завоевателите от тюркски произход — моголите, които съвременниците смятали за монголци, достигнала значително могъщество, като в средата на XVII в. подчинила по-голямата част от Индия и част от Афганистан. Обаче в резултат на селските въстания и нарасналата съпротива на народите на Индия срещу завоевателите, а също вследствие постоянните раздори и засилването на феодално-сепаратистките тенденции империята на Великите Моголи започнала да упада и през първата половина на XVIII в. фактически се разпаднала. — 314.

¹⁸⁵ Има се предвид приложенето към неравноправния Тянцизински договор, сключен през юни 1858 г. след втората «опиумна» война (1856—1858) — грабителска война на Англия и Франция против Китай. Според условията на този договор освен откритите по-рано 5 китайски пристанища за чуждестранна търговия били открити допълнително още 5 пристанища: на река Янцзи, в Манчжурия, на островите Тайван и Хайнан; на чуждите държави било разрешено да имат постоянни дипломатически представители в Пекин, чужденците получили правото свободно да се движат из страната и да плават по вътрешните ѝ води, гарантирала се защитата на мисионерите. Английските колонизатори, чито привилегии в Китай се разширили значително съгласно Тянцизинския договор, ограничили търговията с опиум, тъй като тя изтощавала ресурсите на страната и стеснявала възможността да бъдат експлоатирани от колонизаторите.

Приложенето към договора уреждало търговските отношения между Англия и Китай и предвиждало високи мита за вноса на опиум в Китай: чуждестранните търговци могли да търгуват с опиум само в строго определените от договора пристанища; всички привилегии на търговците за търговията в Китай не се отнасяли до търговията с опиум. — 316.

- ⁸⁶ Краков бил присъединен към Австрийската империя след потушаването на въстанието през 1846 година (виж бележка 153).
След потушаването на революцията от 1848—1849 г. в Унгария австрийските власти установили там режим на жесток терор, отменени били не само всички закони, приети през време на революцията в Унгария, но също била унищожена частичната автономия, която Унгария имала още преди революцията. — 318.
- ¹⁸⁷ *Четири точки* — искания, които силите — участници в Кримската война — Англия и Франция, а също и Австрия, поставили на Русия в нотата си от 8 август 1854 г. като предварителни условия за започването на мирни преговори. Русия трябвало да се откаже от протектората над Молдавия, Влашко и Сърбия, който се заменял от общоевропейска гаранция; да предостави свобода на корабоплаването по Дунава; да се съгласи с ревизирането на Лондонската конвенция от 1841 г. за Проливите и да се откаже от покровителството над християнските поданици в Турция. Руското правителство отказало в началото да приеме тези точки, но през ноември 1854 г. се съгласило те да залегнат в основата на бъдещите мирни преговори. — 318.
- ¹⁸⁸ Правото да поддържа военни гарнизони във Ферара, Комакьо и Пиаченца било дадено на Австрия с Виенския трактат от 1815 година. — 318.
- ¹⁸⁹ *Аахенският протокол от 15 ноември 1818 г.* бил подписан от 5 сили (Англия, Австрия, Прусия, Русия и Франция) на първия конгрес на Свещения съюз (виж бележка 142). Протоколът потвърдил верността към договорите от 1815 г., а също към държавното устройство в Европа, установено на Виенския конгрес; той провъзгласил намерението на силите да поддържат навсякъде феодално-абсолютистките режими и да потъпкват революционното и националноосвободителното движение. — 321.
- ¹⁹⁰ «*La Patrie*» («Родина») — френски ежедневник, основан през 1841 година; през 1850 г. изразявал интересите на обединените монархисти, на така наречената партия на реда; след държавния преврат на 2 декември 1851 г. — бонапартистки вестник. — 324.
- ¹⁹¹ Тази статия на Енгелс е била, както се вижда от писмото на Маркс до Енгелс от 22 април 1859 г., преработена и допълнена от Маркс във връзка с получаването на нови материали. — 325.
- ¹⁹² Има се предвид конгресът на Свещения съюз в Лайбах (Люблияна) през май 1821 година. На конгреса в Лайбах бил открито провъзгласен принципът на намеса на силите от Свещения съюз във вътрешните работи на други държави с цел да се поддържат там феодално-монархическите режими. В съответствие с това Лайбахският конгрес приел решение да се изпратят австрийски войски в Италия, за да потушат революционното и националноосвободителното движение там. Представителите на монархическите кръгове на италианските държави присъствували на конгреса съгласно ограничителния пункт, включен в Аахенския протокол от 1818 г. по настояване на английския министър на външните работи Каслри. Според този пункт намесата във вътрешните работи на други държави трябвало да става само «по желание» на последните, като им се даде правото да участвуват в преговорите. — 326.
- ¹⁹³ През ноември 1850 г. във връзка с изострянето на австро-пруските отношения, предизвикано от борбата за хегемония в Германия, Прусия обявила обща мобилизация. Мобилизацията разкрила сериозни недостатъци в прус-

- ката военна система и слабото въоръжение на пруската армия, което нака- рало правителството да вземе енергични мерки за премахване на тези недо- статъци. — 328.
- ¹⁹⁴ Има се предвид сключеният на 3 март (19 февруари) 1859 г. в Париж таен договор между Русия и Франция за неутралитет и сътрудничество в случай на война между Франция и Сардиния, от една страна, и Австрия — от друга. Сведения за договора проникнали в печата, обаче министърът на външните работи на Русия Горчаков опровергал официално съществуването на някакви писмени задължения към Франция. Съобщението за участие на Дания в договора не се потвърдило впоследствие. — 333.
- ¹⁹⁵ През април 1859 г. в Тоскана, Модена и Парма избухнали народни въстания; представителите на управляващите там херцогски династии избягали от своите владения под защитата на австрийските войски. Създадените в резултат на въстанията национални събрания обявили, че населението на херцогствата иска те да влязат в Пиемонт. Въпросът за присъединяването на херцогствата към Пиемонт бил решен окончателно през март 1860 г. чрез плебисцит. — 336.
- ¹⁹⁶ В средата на февруари 1859 г. английското правителство на Дерби предло- жило официалното си посредничество за уреждане на френско-австрийския конфликт. За тази цел в края на февруари 1859 г. със съгласието на Напо- леон III във Виена бил изпратен лорд Каули, който преговарял с австрийск- ия император Франц-Йосиф. Обаче мисията на лорд Каули не се увенчала с успех. — 337.
- ¹⁹⁷ *Готската партия* била основана през юни 1849 г. в град Гота от предста- вители на контрареволуционната едра буржоазия и десните либерали, които напуснали франкфуртското Национално събрание след отказа на пруския крал Фридрих Вилхелм IV да приеме от Събранието императорската корона и решението на лявото мнозинство в Събранието да се създаде имперско ре- гентство. Бойки се от победа на революцията, тази партия си поставяла за цел обединението на цяла Германия, с изключение на Австрия, под господ- ството на хохенцолернска Прусия. — 342.
- ¹⁹⁸ Намек за угощението, дадено на войниците по време на военния преглед в Сатори (виж бележка 70). — 342.
- ¹⁹⁹ Формулата: *Caveant consules ne quid respublica detrimenti capiat* («Нека консулите бъдат бдителни, за да не губи републиката»), се прилагала от древноримския сенат, когато над държавата надвисвала някаква външна или вътрешна опасност; в такива случаи консулите били обличани с диктаторски пълномощия. — 342.
- ²⁰⁰ *«Kölnische Zeitung»* («Кьолнски вестник») — немски ежедневник, излизал под това наименование в Кьолн от 1802 година; през революцията от 1848— 1849 г. и настъпилата след това реакция отразявал страхливата и предател- ска политика на пруската либерална буржоазия. — 342.
- ²⁰¹ Има се предвид Карл Фогт. Подробно за Фогт виж произведението на К. Маркс «Господин Фогт», поместено в това издание, т. 14. — 343.
- ²⁰² Става дума за статията на Паумер «Der Standpunkt Preußens», публикувана през пролетта на 1859 г. в «Spenerische Zeitung» («Шпенерски вестник») и пре-

- издадена скоро след това заедно с други негови статии в сборник под наименованието «Zug Politik des Tages» («Към съвременната политика»). — 343.
- ²⁰³ Има се предвид една от бележките на Наполеон I за книгата на Бюлов «История на кампанията от 1800 г. в Германия и Италия», която той чел на остров Св. Елена през 1819 година. Подробно за това виж този том, стр. 255—258. — 345.
- ²⁰⁴ От трудовете на В. Вилизен с най-голяма известност са се ползвали: «Theorie des großen Krieges angewendet auf den russisch-polnischen Feldzug von 1831». In zwei Teilen. Berlin, 1840. («Теория на голямата война, приложена към руско-полската кампания от 1831 година». В две части, Берлин, 1840) и «Der Italienische Feldzug des Jahres 1848». Berlin, 1849. («Италианският поход през 1848 година». Берлин, 1849). — 350.
- ²⁰⁵ През март 1848 г. във Венеция избухнала революция, австрийците били изгонени и властта преминала в ръцете на временно правителство начело с Данел Манин, което провъзгласило Венеция за република; републиката просъществувала до август 1849 година. — 351.
- ²⁰⁶ На 28 юни 1849 г. по време на националноосвободителната война от 1848—1849 г. в Унгария австрийските войски разбили унгарските край Рааб (Дьор) и завладели града. — 351.
- ²⁰⁷ Става дума за поражението, което унгарските революционни войски нанесли на австрийците при Ач (близко до Коморн) на 3 август 1849 г. — 351.
- ²⁰⁸ Имат се предвид бойците от създадената по време на мартенската революция през 1848 г. във Виена студентска въоръжена организация — Академически легион. — 352.
- ²⁰⁹ «Wiener Zeitung» — съкратено наименование на официалния правителствен вестник «Oesterreichisch Kaiserliche Wiener Zeitung» («Австрийски императорски виенски вестник»), излизал под това название от 1780 година. — 354.
- ²¹⁰ Австрийски Лойд Маркс нарича параходното дружество, основано в Триест през 1833 година. Името на Лойд, собственик на кафене в Лондон, където била основана (в края на XVII — началото на XVIII в.) първата английска компания за застраховка на морски съдове, започнали да носят много застрахователни параходни дружества в европейските страни. — 355.
- ²¹¹ Маркс има предвид основаното в Хамбург през ноември 1857 г. по време на поредната циклична криза Гаранционно дисконтно дружество, а също емигрането на лихвоносни ценни книжа на сума 15 000 000 марки за отпускане на заеми срещу стоки или държавни ценни книжа; заемите трябвало да бъдат от 50 до 66²/₃% от стойността на залаганите стоки (Виж статията на К. Маркс, «Финансовата криза в Европа» в това издание, т. 12, стр. 347—352.). — 355.
- ²¹² Има се предвид политиката на австрийските управляващи кръгове по време на голямото селско въстание в Галиция през февруари—март 1846 г., което станало едновременно с националноосвободителното въстание в Краков (виж бележка 153). Използвайки класовите и националните противоречия, австрийските власти успели да предизвикат сблъсквания между въстаналите галицийски селяни и полската шляхта, която се опитвала да подкрепи Краков. Селското въстание, което започнало с разоръжаване на шляхтските

въстанически отряди, взело характер на масов разгром на помешчицките имения. След като се справило с въстаническото движение на шляхтата, австрийското правителство потушило също и селското въстание в Галиция. — 366.

²¹³ С тази статия започва сътрудничеството на Енгелс във вестник «Volk». Статията е написана от Енгелс по молба на Маркс.

«Das Volk» («Народ») — седмичен вестник, излизал на немски език в Лондон от 7 май до 20 август 1859 година. Вестникът бил основан като официален орган на лондонското Просветно дружество на германските работници. Първият брой излиза под редакцията на германския публицист, дребнобуржоазния демократ Елард Бискамп. От бр. 2 нататък вестникът излиза при най-близкото участие на Маркс, което се изразява в неофициално сътрудничество, в постоянни съвети и помощ, в редактиране на статии, в организиране на материална подкрепа за вестника и т.н. В бр. 6 от 11 юни редакцията на вестника съобщава официално за сътрудничеството на Маркс, Енгелс, Фрайлиграт, В. Волф и Х. Хайзе (виж този том, стр. 641). Оттогава Маркс фактически е редактор на вестника, който става орган на пролетарските революционери. От началото на юли Маркс става и редактор и администратор на вестника.

Във вестник «Volk» намират отражение разработените от Маркс и Енгелс въпроси на революционната теория и тактиката на пролетарската борба, разясняват се класовите битки на пролетариата, води се непримирима борба против представителите на дребнобуржоазната идеология. Във вестника се анализират от позициите на пролетарския интернационализъм събитията от австро-итало-френската война през 1859 г., въпросите за обединението на Германия и Италия, разобличава се външната политика на Англия, Прусия, Франция, Русия и другите реакционни държави, води се последователна борба против бонапартизма и неговите открити и скрити привърженици.

Вестник «Volk» отпечатва предговора на Маркс към неговия труд «Към критиката на политическата икономия», 5 статии на Маркс, включително незавършената серия от статии «Quid pro quo», 9 статии на Енгелс, а също рецензията му за труда на Маркс «Към критиката на политическата икономия», съставените от Маркс с участието на Бискамп прегледи на вестника на германските дребнобуржоазни демократи «Негманн», публикувани в раздела «По страниците на печата». Освен това много статии и политически прегледи носят следите на непосредствената редакционна работа на Маркс. Излизат всичко 16 броя на вестника. Вестникът спира да излиза на 20 август 1859 г. поради липса на парични средства. — 375.

²¹⁴ През 1849 г. по време на националноосвободителната война в Унгария крепостта Коморн (Комаром) била опорен пункт на унгарските революционни войски: на два пъти (януари — април и юли — септември) тя издържала продължителната обсада на австрийските войски. — 375.

²¹⁵ В навечерието на падането на Римската република (виж бележка 45), на 2 юли 1849 г., след като римското Учредително събрание взело решение да прекрати борбата, Гарибалди напуснал Рим с 4-хиляден отряд доброволци и отишъл на помощ на Венецианската република, която се борела против австрийските войски. Гарибалди изкусно маневрирал в тила на австрийците и много пъти се измъквал от обкръжаване, но не успял да проникне в обсадената Виена и на 30 юли 1849 г. бил принуден да навлезе на територията на неутралната република Сан Марино и да разпусне своя отряд. — 380.

- ²¹⁶ Имат се предвид действията против австрийците на отряда ломбардски доброволци под командването на генерал Алеманди, които през април 1848 г. блокирали тиролските проходи от Тонале до Стелвио. — 380.
- ²¹⁷ В публикуваните в тома встъпителни бележки на К. Маркс към манифеста на Мадзини «Войната» намира отражение подкрепата, която Маркс и Енгелс смятали за необходимо да окажат на заетата от Мадзини правилна позиция по въпроса за намесата на Бонапарт в освобождението на Италия. Одобрявайки антибонапартнското изказване на Мадзини по този въпрос, Маркс и Енгелс наред с това продължават и през този период да критикуват последователно възгледите и тактиката на Мадзини като цяло. — 382.
- ²¹⁸ От март 1849 г. Мадзини оглавявал трнумвирата (Мадзини, Сафи, Арменини), на който Учредителното събрание на Римската република предоставило цялата изпълнителна власт и извънредни пълномощия за защита на републиката. — 382.
- ²¹⁹ Става дума за възванието, с което Гарибалди се обърнал към жителите на Ломбардия през май 1859 г. при влизането на доброволческия му корпус в Ломбардия. — 382.
- ²²⁰ *Pensiero ed Azione* («Мисъл и действие») — орган на италианските буржоазни демократи, издаван под редакцията на Мадзини; излизал два пъти месечно през 1858—1859 г. в Лондон и през 1860 г. в Лугано и Генуа.
Манифестът на Мадзини «Войната», препечатан в «New-York Daily Tribune» с някои съкращения, бил публикуван във вестник «Pensiero ed Azione» на 16 май 1859 година. — 383.
- ²²¹ Става дума за гибелта на италианския поет и патриот Гофредо Мамели през юли 1849 г. по време на защитата на Римската република от изпратените от Луи Бонапарт френски войски. — 383.
- ²²² Има се предвид договора, сключен от император Карл V с папа Клемент VII през 1528 г. в Болоня след окончателната победа на Карл V над бившите съюзници на папата французите и изгонването им от Италия. Оттогава императорската власт и католическата църква действували ръка за ръка за унищожаването на остатъците от самостоятелността на италианските градове-държави. — 385.
- ²²³ *Кампоформийският мирен договор* бил сключен през октомври 1797 г. между Франция и Австрия, участничка в първата антифренска коалиция. Съгласно този договор французите предали на Австрия част от територията на Венецианската република заедно с град Венеция, а също Истрия и Далмация в замяна на отстъпките, които Австрия направила по рейнската граница; другата част била присъединена към Цизалпинската република, създадена от Наполеон I през лятото на 1797 г. от завоюваните в Северна Италия земи; към Франция преминали също Йонийските острови и владенията на Венецианската република по албанското крайбрежие. — 387.
- ²²⁴ Намек за противоречивите информации за битката при Новара на 23 март 1849 г. (виж бележка 50), които Енгелс анализира в серията статии «Поражението на пиемонтците» (виж това издание, т. 6, стр. 413—422). Една от причините за поражението на пиемонтците при Новара било малодушното поведение на крал Карл-Алберт, чиято «доблест» дотогава била по всевъзможен начин възхвалявана от монархическите кръгове, привърженици на обе-

- динението на Италия под властта на Савойската династия, които дали на Карл-Алберт прякора «Spada d'Italia» («Мечът на Италия»). След абдикацията на Карл-Алберт неговият син Виктор Емануил бил принуден през август 1849 г. да склучи в Милано мир с Австрия, според който Австрия запазвала всичките си владения в Италия и получавала от Пиемонт контрибуция в размер на 75 милиона франка. — 389.
- ³²⁵ «The Daily News» («Ежедневни новости») — английски либерален вестник, орган на промишлената буржоазия; излизал под това наименование в Лондон от 1846 до 1930 година. — 391.
- ³²⁶ При Лютцен (Саксония) на 2 май (20 април) 1813 г. станало сражение между армията на Наполеон I и съюзените руско-пруски войски под командуването на Витгенщайн. Сражението не донесло решителен успех на нито една от страните. — 383.
- ³²⁷ Настоящата статия била публикувана с незначителни изменения и на английски език във вестник «New-York Daily Tribune» на 2 юли 1859 г. под заглавие «Глава от историята» («A chapter of History»). Този вариант бил даден в първото руско издание и на Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс. — 401.
- ³²⁸ *Обществото от 10 декември* — тайно бонапартистко дружество, създадено в 1849 г., се състояло предимно от декласирани елементи. Подробна характеристика на това общество е дадена от Маркс в произведението му «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт» (виж настоящото издание, т. 8, стр. 164—167). — 406.
- ³²⁹ Намек за думите на Луи Бонапарт: «Империята значи мир» (виж бележка 60). — 408.
- ³³⁰ Намек за книгата на Луи Бонапарт «Наполеоновите идеи», излязла в Париж през 1839 година (Napoléon-Louis Bonaparte. Des idées napoléoniennes. Paris, 1839). — 409.
- ³³¹ «National-Zeitung» («Национален вестник») — германски всекидневен буржоазен вестник, излизал в Берлин през 1848—1915 година; през 50-те години се придържал към либералното течение. — 409.
- ³³² Има се предвид стихотворенията на баварския крал Людвиг I, популярни сред немските филнстери — образец на безсъдържателна и маниерна поезия. — 411.
- ³³³ «Cirque Olympique» («Олимпийски цирк») — театър в Париж.
Сент Джеймс стрийт — улица в Лондон, на която се намирал клубове и хазартни домове.
Амфитеатърът Естли — лондонски цирк с открита арена. — 413.
- ³³⁴ *Кодекс на Наполеон* — граждански кодекс, публикуван от Наполеон I в 1804 г. Енгелс го наричал «Класически кодекс на буржоазното общество». «La recherche de la paternité est interdite» («Търсенето на бащинство се забранява») — формулировка от чл. 340 на кодекса на Наполеон. — 414
- ³³⁵ Към това място вестник «Volk» дава следващата по-долу бележка, принадлежаща на редакцията: «Известно е, че според последните съобщения австрийците действително са отстъпили зад Минчо, в района на своите кре-

- пости. Дори благодарение на това отстъпление да не е загубено нищо *в стратегическо отношение*, все пак то не може да не окаже гибелно влияние върху духа на войските.» — 415.
- ²³⁶ «New-York Daily Tribune» направил редакционни промени в тази статия, особено в началото ѝ. — 417.
- ²³⁷ Има се предвид политиката на пруския крал Фридрих-Вилхелм III, който провеждал тактика на лавиране между третата антифренска коалиция на европейските сили и Наполеон I; това помогнало на последния да разбие отначало през 1805 г. Австрия, а след нея през 1806 г. и самата Прусия.
За *Базелския мир* виж бележка 86.
За *Рейнския съюз* виж бележка 126. — 419.
- ²³⁸ Виж бележки 90 и 96. — 423.
- ²³⁹ Виж бележка 165. — 423.
- ²⁴⁰ «Revue des deux Mondes» («Преглед на Стария и Новия свят») — двуседмично буржоазно литературно-художествено и публицистично списание, излиза в Париж от 1829 година. — 433.
- ²⁴¹ Намек за предприятия от Прусия опит в съюз с владетелите на ХанOVER и Саксония и присъединилите се към тях 17 други германски владетели да обедини Германия, без Австрия, под свое господство и по такъв начин да осъществи плана за създаване на «Малка Германия». Този план бил подкрепен от десните либерали, от представителите на контрареволуционната едра буржоазия, обединили се в така наречената Готска партия (виж бележка 197). Готската партия взела активно участие в изборите за германски парламент, който се събрал на 20 март 1850 г. в Ерфурт, за да приеме ревизираня в духа на контрареволуцията проект за общогерманска конституция. Под натиска на австрийската монархия и руския царизъм редица германски държави, които поддържали по-рано Прусия, преминали на страната на Австрия, а пруското правителство, не смеейки да не се подчини на Николай I, разпуснало на 29 април 1850 г. Ерфуртския парламент. — 434.
- ²⁴² *Мартенски искания* — 4 основни политически искания, изразяващи настроението на народа, формулирани от дребнобуржоазните демократи в Баден през февруари 1848 г. и разпространили се в скоро време в цяла Югозападна Германия: 1) въоръжаване на народа и право офицерите да бъдат избрани, 2) неограничена свобода на печата, 3) съд със съдебни заседатели, 4) незабавно свикване на германския парламент. Под натиска на народа либералната буржоазия в германските държави направила тези искания своя програма в борбата против монархията, обаче идвайки на власт благодарение на революционните действия на народните маси, тя предала интересите на народа и сключила компромис с монархическите кръгове. — 434.
- ²⁴³ Има се предвид «Декларацията на насауските граждани», публикувана във Висбаден на 21 юни 1859 г., която била политическа програма на буржоазията в германските държави, стремящи се към обединение на Германия под господството на Прусия. — 435.
- ²⁴⁴ Ешенхаймер-гасе — улица във Франкфурт на Майн, където през 1816—1866 г. се намирал германският Съюзен сейм. — 435.

- ²⁴⁵ По инициатива на Наполеон III, който се боял, че продължителната война ще засили революционното и националноосвободителното движение в Италия и в другите европейски страни, на 8 юли 1859 г. в град Вилафранка се състояла сепаративна — без краля на Пиемонт — среща между френския и австрийския император, на която било постигнато споразумение за примирие. На 11 юли между Франция и Австрия бил подписан предварителен мирен договор, според който Ломбардия (с изключение на крепостите Мантуа и Пескiera) преминавала към Франция, по-късно обаче Наполеон III я отстъпил на Сардиния в замяна на Савоя и Ница, Венеция оставала под австрийско господство, херцозите на Тоскана и Модена трябвало да бъдат възстановени на престола. Договорът предвиждал да се създаде италианска конфедерация под председателството на папата. Въпреки че някои точки от предварителния договор си останали само на книга (например точките за създаване на италианска конфедерация, за реставриране на херцозите на Тоскана и Модена) или били изменени, неговите условия като цяло залегнали в основата на окончателния мирен договор, сключен в Цюрх на 10 ноември 1859 година. — 437.
- ²⁴⁶ Имат се предвид загубилите властта си дребни германски князе, чиито владения били медиатизирани, т. е. присъединени към по-големите германски държави в резултат на прекрояването на политическата карта на Германия по време на Наполеоновите войни и Виенския конгрес (1814—1815). Представители на много медиатизирани държави били поканени на Виенския конгрес. — 445.
- ²⁴⁷ В стремежа си да ограничи разпространението на революционното движение в Италия и действувайки в интерес на традиционната британска политика на «европейско равновесие», през 1848 г. Палмерстън настоявал Ломбардия да се присъедини към Пиемонтската монархия. Изплашено от революционните събития в страната и националноосвободителната борба на италианския народ, австрийското правителство било принудено в меморандума си от 24 май да се съгласи да отстъпи Ломбардия, а също така Венеция да се отдели в самостоятелна държава с австрийски ерцхерцог начело, обаче след поражението на Пиемонт Австрия се отказала от предложението си. — 445.
- ²⁴⁸ N. Machiavelli. «Le istorie Fiorentine». Първото издание на книгата излязло в Рнм и Флоренция през 1532 година. — 446.
- ²⁴⁹ Във връзка със засилването на движението за присъединяване към Пиемонт, обхванало Северна Италия, а също Папската област, Пий IX издал през юни 1859 г. енциклика, в която заплашил, че ще отлъчи всеки, който посегне на светската власт на папата, имайки предвид преди всичко Виктор Емануил II. — 446.
- ²⁵⁰ На това място във вестник «Volk» в текста на Енгелс била вмъкната следната фраза: «Ако не беше това спиране в 4½ часа, корпусът едва ли би издържал огромното напрежение на силите, с които той бързаше за бойното поле». Тази фраза, противоречаща на контекста на статията, което Енгелс посочва в писмото си до Маркс от 25 юли 1859 г., не влиза в текста на статията в това издание. — 452.
- ²⁵¹ Виж бележки 87 и 95. — 453.
- ²⁵² «L'Illustration» («Илюстрация») — френско илюстрирано литературно-художествено списание, излиза в Париж от 1843 година. — 457.

- ²⁵³ «The Illustrated London News» («Илюстрирани лондонски новини») — английско седмично илюстривано списание, излиза в Лондон от 1842 г. — 458.
- ²⁵⁴ *Via sacra* (свещен път) — път в древния Рим, по който минавали триумфалните шествия на завръщащите се победоносни войски; изразът «*via sacra*» станал нарицателен изобщо за победоносна кампания или поход. — 459.
- ²⁵⁵ Намек за затварянето на Луи Бонапарт в крепостта Ам в 1840 г. след провала на военния пуч в Булон; Луи Бонапарт избягал от крепостта в 1846 г. (виж бележка 71). — 459.
- ²⁵⁶ *Порт Сен Мартен* — театър в Париж, близо до който в дните на държавния преврат през декември 1851 г. станало избиването на републиканците от бонапартистките военни. — 459.
- ²⁵⁷ Тази мнсъл Клаузевиц изказва в книгата си «*Vom Kriege*» («За войната»). Първото издание на книгата излязло в Берлин през 1832 година. — 462.
- ²⁵⁸ Става дума за манифеста на Франц Йосиф от 15 юли 1859 г., публикуван в австрийския официален орган «*Wiener Zeitung*» на 16 юли 1859 година. — 463.
- ²⁵⁹ *Шьонбрюн* — дворец във Вiena, лятна императорска резиденция. — 464.
- ²⁶⁰ Има се предвид речта на Наполеон III по време на прием за членовете на Държавния съвет, Сената и Законодателния корпус в Сен-Клу на 19 юли 1859 година. Речта била напечатана във вестник «*Moniteur*», бр. 201, 20 юли 1859 година. — 464.
- ²⁶¹ *Napoléon-Louis Bonaparte*. «*Fragments historiques 1688 et 1830*» (Луи Наполеон Бонапарт. «Фрагменти от историята на 1688 и 1830 година»). Книгата била написана, когато Луи Бонапарт бил затворен в крепостта Ам; първото издание излязло в Париж през 1841 година. — 467.
- ²⁶² Има се предвид статията без подпис, напечатана в неофициалния раздел на вестник «*Moniteur*», бр. 207, 26 юли 1859 година. — 467.
- ²⁶³ «*Entente cordiale*» («сърдечно съгласие») — съюзни отношения, установили се между Англия и Франция след юлската революция през 1830 г. и оформени през април 1834 г. със сключването на така наречения четворен съюз между Англия, Франция, Испания и Португалия. Още при сключването на този договор се разкрили обаче противоречията между интересите на Англия и Франция, които в бъдеще неведнъж довеждали до изостряне на отношенията между двете страни. — 468.
- ²⁶⁴ Декларацията на Наполеон III за преминаване на армията и флота към мирновременна състояние била напечатана в «*Moniteur*», бр. 209, 28 юли 1859 г.; декларацията, направена в навечерето на войната, била също публикувана в «*Moniteur*», бр. 64, 5 март 1859 година. — 469.
- ²⁶⁵ «*Quid pro quo*» («Едно вместо друго, смесване на понятията») — наименование на серията статии на Маркс, публикувани във вестник «*Volks*» в края на юли—средата на август 1859 година; серията останала незавършена поради това, че вестникът престанал да излиза. — 472.
- ²⁶⁶ Clausewitz. «*Der Feldzug von 1796 in Italien*» (Клаузевиц. «Кампанията от 1796 г. в Италия»). — 472.

- ²⁶⁷ Има се предвид декретът на президента Луи Бонапарт, публикуван на 2 декември 1852 г., за възстановяване на империята във Франция и за провъзгласяване на самия Луи Бонапарт за император под името Наполеон III. — 472.
- ²⁶⁸ *Египетската експедиция* била предприета по инициатива и под командването на Наполеон Бонапарт през май 1798 г., с цел да се завоюва Египет и да се нарушат съобщенията на Англия с Индия. Този авантюристичен поход, който продължил повече от три години, завършил с провал.
Осемнадесети брюмер (9 ноември 1799 г.) — държавен преврат, с който завършил процесът на буржоазната контрареволуция във Франция; в резултат на преврата била установена военната диктатура на Наполеон Бонапарт. — 472.
- ²⁶⁹ Имат се предвид тайните преговори за мир между Франция и Русия през 1855 г., водени чрез саксонския посланик в Париж барон Зеебах, който имал големи връзки при руския двор. — 474.
- ²⁷⁰ През 1856 г. на Парижкия конгрес ръководителят на руската делегация граф Орлов и членът на делегацията Брунов изграждали тактиката си, използвайки англо-френските противоречия; на конгреса се очертавало сближаване между Франция и Русия. — 474.
- ²⁷¹ През 1856—1860 г., стремежи се да утвърди своето влияние на Балканите, Наполеон III подкрепял черногорския княз Данило I в борбата му против посегателствата на Турция срещу Черна гора. Във връзка с това Данило I търсел лично сближаване с Наполеон III; последният станал кръстник на черногорския наследник.
През 1851—1852 г. Венедей посветил на Луи Бонапарт и неговия държавен преврат редица статии в изданията от него в Бон «*Zeitung für Norddeutschland*» («Вестник за Северна Германия»). — 474.
- ²⁷² Построената от англичаните турска крепост Карс била предадена на руските войски през ноември 1855 година. Въпреки че отбраната на крепостта била ръководена от английски офицери начело с генерал Уйлямс, английското правителство, което тайно било заинтересувано от отслабването на съюза на Турция, действувало спрямо защитниците на Карс твърде двусмислено. Подробно за това виж статията на К. Маркс «Падането на Карс», това издание, т. II, стр. 649—684. При все това през 1856 г. при завръщането на Уйлямс от руски плен в Англия му бил устроен великолепен прием, дадени му били награди и почетни звания. — 474.
- ²⁷³ Имат се предвид Рим, окупиран от французите през 1849 г., а също Атина и Константинопол, в които по време на Кримската война се намирали френски войски — 474.
- ²⁷⁴ Има се предвид подкрепеното от представителите на другите държави изказване на министъра на външните работи на Франция Валевски на едно от последните заседания на Парижкия конгрес през 1856 г., който поискал белгийският печат да спре нападите си срещу Наполеон III. — 474.
- ²⁷⁵ Намек за участието на Франция във втората «опиумна» война (1856—1858) против Китай (виж бележка 31). — 474.
- ²⁷⁶ Виж бележка 158. — 474.

- 277 Виж бележка 158. — 474.
- 278 Намек за недоволството в Швейцария, предизвикано от намесата на Наполеон III във вътрешните ѝ работи. В началото на 1858 г. Наполеон поискал от швейцарското правителство да предаде политическите емигранти, обвинени в съучастничество в заговора Орсинн. — 474.
- 279 Има се предвид декретът от 27 януари 1858 г., който по примера на Испания разделял територията на Втората империя на пет военни окръзи; начело на окръзите били поставени маршали. — 475.
- 280 Декретът за регентството и за учредяването на Таен съвет бил издаден на 1 февруари 1858 г. скоро след покушението на Орсинн срещу Наполеон III. Пелисне бил включен в състава на Тайния съвет, който в случай че малолетният син на императора стъпел на престола, се превръщал в Съвет на регентството.
Маркс намеква за варварските действия на Пелисне през 1845 г. по време на смазването на въстанието в Алжир; Пелисне заповядал да се задушат с дим хиляди арабски въстаници, укрили се в планинските пещери. — 475.
- 281 Намек за съдебния процес в края на 1858 г. против френския публицист Монталамбер, който написал статия, осъждаща режима на Втората империя. Наполеон III помилвал подсъдимия, но Монталамбер се отказал от помилването, искайки да бъде оправдан. Маркс иронично сравнява този процес с процеса против Джон Хемпден, един от видните дейци на английската буржоазна революция от XVII в., който през 1636 г. отказал да плати на кралските бирници «корабните пари», тъй като данъкът не бил утвърден от камарата на общините. Във връзка с отказа на Хемпден започнал съдебен процес, който допринесъл значително за засилване на опозицията против абсолютизма в английското общество. — 475.
- 282 Маркс има предвид брошурата «La Justice poursuivie par L'Eglise» («Справедливостта, която църквата следва»), издадена от Прудон през 1858 г. в Брюксел. В тази брошура Прудон прави паралел между династиите на Бонапартите и Орлеаните, като отдава предпочитане на принципите на управление, провъзгласени от Орлеанската династия с уговорките, че са необходими някои демократични реформи. Маркс иронично сравнява тези уговорки с *Acte additionnel* (Допълнителния акт) — конституционни допълнения, въведени от Наполеон I във Франция през 1815 г. след завръщането му от остров Елба. — 475.
- 283 Има се предвид претърпялата неуспех републиканска акция на армейските части в Шалон на Сона на 6 март 1858 година. — 475.
- 284 Виж бележка 153. — 476.
- 285 *Blue book of its own make* (Синя книга, собствено производство) — така Маркс нарича по аналогия с английските Сини книги дипломатическите документи на австро-итало-френската война през 1859 г., публикувани от пруското правителство в «*Neue Preußische Zeitung*» през юли 1859 г., а след това на 30—31 юли препечатани в аугсбургския «*Allgemeine Zeitung*».
Сини книги — общо наименование на публикуваните материал на английския парламент и на дипломатическите документи на министерството на външните работи. Сините книги, наричани така поради сините си корици,

- се издават в Англия от XVII в. и са главният официален източник за икономическата и дипломатическата история на тази страна. — 476.
- ²⁸⁶ През 390 г. преди н. е. нахлулите в Рим гали след продължителна обсада на Капитолия се съгласили според преданието да напуснат града срещу голям откуп, но когато златото било премерено, вождът на галите Брен, извиквайки «*Vae victis!*» («Тежко на победените!»), хвърлил тежкия си меч върху блюдото на везните, като нарушил първоначалното споразумение. — 478.
- ²⁸⁷ «*By courtesy*» («по благоволение») — виж бележка 161.
«*On sufferance*» («по милост») — в английското право означава правото на едно лице на собственост или титла по милост, а не по закон.
«*Quos ego!*» («Ще ви дам да се разберете!») — в поемата на Вергилий «Енеида» Нептун отправя тази страшна заплаха към ветровете, които без негово знание вдигнали буря в морето. — 479.
- ²⁸⁸ «*Готаизми*» Маркс нарича високомерните декламации на привържениците на Готската партия (виж бележка 197).
Укермарк — северната част на провинцията Бранденбург (Прусия), опора на реакционното пруско юнкерство. — 480.
- ²⁸⁹ *Бустрана* — прякор на Луи Бонапарт, съставен от първите срички на градовете Булон, Страсбург и Париж; прякорът намеквал за предприетите от него опити да вдигне бонапартистски метежи в Страсбург и Булон (виж бележка 71), а също за държавния преврат в Париж от 2 декември 1851 г., в резултат на който във Франция била установена бонапартистка диктатура. — 481.
- ²⁹⁰ Текстът на телеграмата на Горчаков до руските дипломатически представители в германските държави от 27 (15) май 1859 г. бил напечатан във вестник «*L'Indépendance belge*» и препечатан на 16 юни 1859 г. в бр. 167 на аугсбургския «*Allgemeine Zeitung*». — 481.
- ²⁹¹ Става дума за «*Königlich-Preussischer Staats-Anzeiger*» («Кралско-пруски държавен вестник») — германски ежедневник, официален орган на пруското правителство; под това наименование излизал в Берлин от 1851 до 1871 година. — 481.
- ²⁹² Има се предвид калайджията Кристофър Слай — герой от пиесата на Шекспир «Укротяване на опърничавата», пролог, сцена първа и втора. — 483.
- ²⁹³ «*La mort sans phrase*» («Смърт без всякакви приказки») — думи, казани уж от абат Сиейес през януари 1793 г., когато членовете на Конвента били питани поименно за присъдата срещу бившия крал Людовик XVI. — 487.
- ²⁹⁴ Маркс има предвид една категория надничари, които очаквали да бъдат наети на работа на пресечките на улиците в големите германски градове, предимно в Берлин (така наречените «*Eckensteher*»). Езикът на тези надничари се отличавал със своеобразен народен хумор. — 488.
- ²⁹⁵ Има се предвид телеграмата на Джон Ръсел до английския посланик в Прусия Блумфилд от 22 юни 1859 г.; текстът на телеграмата бил напечатан в приложението към аугсбургския «*Allgemeine Zeitung*», бр. 199 от 18 юли 1859 година. — 489.

- ²⁹⁶ «Coercion bills» — изключителни закони, приети през 1833 и 1847 г. с цел да се смаже революционното движение в Ирландия. Според тези закони в Ирландия се въвеждало обсадно положение и на английските власти се давали деспотични пълномощия. — 489.
- ²⁹⁷ Рецензията за книгата на К. Маркс «Към критиката на политическата икономия» останала незавършена. Публикувани са само първите две части. Третата част, в която Енгелс смятал да направи разбор на икономическото съдържание на книгата, не е публикувана в печата и ръкописът и не е намерен. — 491.
- ²⁹⁸ Холандия влизала в състава на Свещената римска империя на германската нация от 1477 до 1555 година, когато след разделянето на империята попаднала под властта на Испания. Към края на буржоазната революция от XVI век Холандия се освободила от испанско господство и станала независима буржоазна република.
След отделянето на Холандия от Свещената римска империя Германия била лишена от най-важните си търговски пътища и изпаднала в зависимост от посредническата търговия на холандците, което се отразило отрицателно върху икономическото ѝ развитие. — 491.
- ²⁹⁹ *Камералистика* (или *Камерални науки*) — единен курс от административни, финансови, икономически и други дисциплини, които били преподавани в средновековните, а по-късно в буржоазните университети на редица европейски страни; камералистиката била всъщност «миш-маш от най-разнообразни сведения» (Маркс). — 492.
- ³⁰⁰ Ироничен намек за десните хегелианци, които през 30—40-те години заемали много катедри в германските университети и използвали положението си, за да отпратят нападки срещу представителите на по-радикалното течение във философията; десните хегелници тълкували ученето на Хегел в реакционен дух.
Диадочи се наричали пълководците на Александър Македонски, които след неговата смърт повели ожесточена борба помежду си за подялба на империята му. — 497.
- ³⁰¹ Виж G. W. F. Hegel «Wissenschaft der Logik», Th. 1, Abt. 2; Werke, Bd. IV, Berlin, 1834, S. 15, 75, 145 (Г. В. Ф. Хегел. «Наука за логиката», ч. 1, отд. 2; Съчинения, т. IV, Берлин, 1834, стр. 15, 75, 145). — 498.
- ³⁰² Имат се предвид книгите на Г. В. Ф. Хегел: «Phänomenologie des Geistes». Bamberg und Würzburg, 1807 («Феноменология на духа». Бамберг и Вюрцбург, 1807); «Vorlesungen über die Aesthetik» Bd. I—III; Werke, Bd. X, Berlin, 1835, 1837—1838 («Лекции по естетика». Томове I—III; Съчинения, т. X, Берлин, 1835, 1837—1838); «Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie». Bd. I—III; Werke, Bd. XIII—XV, Berlin — 1833, 1836 («Лекции по история на философията». Томове I—III; Съчинения, томове XIII—XV, Берлин, 1833, 1836). — 498.
- ³⁰³ Имат се предвид информацията за износа и таблицата за обявената стойност на вноса, публикувани в списание «Economist», бр. 831, 30 юли 1859 година. — 502.
- ³⁰⁴ Има се предвид националноосвободителното въстание в Индия против английското господство през 1857—1859 г. (виж бележка 144). — 504.

- ³⁰⁵ Става дума за изпратения в Италия през април 1849 г. по инициатива на президента на Френската република Луи Бонапарт експедиционен корпус, който трябвало да извърши интервенция против Римската република и да реставрира светската власт на папата. — 506.
- ³⁰⁶ «*Sic volo, sic jubeo*», по-точно: «*Nos volo, sic jubeo*» («Така искам, така заповядам») — думи от сатра VI на Ювенал, в която авторът бичува безграничното властолюбие на аристокрацията. — 507.
- ³⁰⁷ *Сен-Жерменско предградие* — аристократичен квартал в Париж. — 507.
- ³⁰⁸ Споменатите сардински извънредни пълномощници били изпратени от Виктор Емануил във встаналите против австрийското господство херцогства и в Романия (Папската област), за да подготвят присъединяването на тези територии към Пиемонт. След сключването на Вилафранкския мир (виж бележка 245), който предизвикал протестно движение в цяла Италия, Виктор Емануил отзовал под натиска на Франция пълномощниците. — 508.
- ³⁰⁹ Има се предвид статията на френския журналист Гранје де Касаняк, озаглавена «Неблагодарността на Италия», напечатана във вестник «*Constitutionnel*» на 3 август 1859 год. — 509.
- ³¹⁰ През лятото на 1859 г. в Англия възникнало масово движение за 9-часов работен ден; в Лондон то обхванало строителните работници, организирани в трейдюнион. В края на юли 1859 г. строителните работници от фирмата на Тролоповци обявили стачка, тъй като работодателите отказали да удовлетворят искането им за намаляване на работния ден, като им се запази предишната заплата; в стачката взели участие дърводелци, зидари, тухлари и други работници. Стачното движение в Лондон и други градове се засилило особено след като на своето общо събрание от 27 юли работодателите обявили открита война на работническите съюзи, решавайки единодушно да не приемат на работа работниците, членуващи в трейдюнионите, а на 6 август обявили локаут на повече от 20 хиляди работници. Стачкуващите и подложени на локаут лондонски строители били подкрепени от работниците от други професии не само в Лондон, но и в 80 града на страната. Стачката продължила до февруари 1860 г. и завършила с компромис: работодателите се съгласили да приемат на работа членове на трейдюнионите, а работниците били принудени да оттеглят искането си за 9-часов работен ден. — 511.
- ³¹¹ В края на 50-те и в първата половина на 60-те години на XIX век в Англия се оформя либералната партия, в състава на която влизат вгги, манчестерци (представители на промишлената буржоазия) и пилити (умерени тори). Либералите заели в английската дупартийна система мястото на вигите и техен противник била създадалата се също в онзи период консервативна партия, която сменила партията на торите. — 512.
- ³¹² Има се предвид декретът за амнистия, обявен от Наполеон III на 16 август 1859 година.
Член I на декрета предвиждал отменяне на административните «предупреждения» към печата, които властите имали право според закона за печата от 1852 г. да отправят, когато се публикували неугодни за правителството материали. Тези предупреждения били едно от средствата за открит правителствен натиск върху печата. — 513.
- ³¹³ Има се предвид събранието на представителите на либералната буржоазия на държавите от Северна и Централна Германия, което се състояло на 14

- август 1859 г. в Айзенах. На събранието били обсъдени основните положения на програмата на либералната буржоазия, които предвиждали да се реформира Германският съюз, да се установи силно централизирано правителство начело с пруския крал, да се създадат общи въоръжени сили и т. н. На конгреса във Франкфурт на 15—16 септември 1859 г. въз основа на тази програма била създадена нова партия под наименованието Национален съюз; главно ядро на Съюза била Готската партия (виж бележка 197). — 513.
- 314 «*Sächsische Konstitutionelle Zeitung*» («Саксонски конституционен вестник») — германски либерален вестник; под това наименование излизал в Дрезден от 1850 до 1859 г., от април 1859 до 1874 г. вестникът се наричал «*Konstitutionelle Zeitung*» («Конституционен вестник»). — 513.
- 315 Намек за германското Национално събрание, което заседавало през 1848—1849 г. във Франкфурт на Майн в катедралата св. Павел. — 513.
- 316 *Statistical Abstract for the United Kingdom in each of the last fifteen years, from 1844 to 1858*. London, 1859. — 514.
- 317 Законопроектът за отменяне на житните закони бил приет през юни 1846 година. Така наречените житни закони, които имали за цел да ограничат или забранят вноса на зърнени храни от чужбина, били приети в Англия в интерес на едрите земевладелци лендлордове. Приемането на законопроекта от 1846 г. означавало победа за промишлената буржоазия, която се борела против житните закони под лозунга за свободна търговия.
- Откриването на богатите златни залежи в Калифорния през 1848 г. и в Австралия през 1851 г. оказало голямо влияние върху икономическото развитие на страните от Европа и Америка. — 516.
- 318 *Пенджаб* (Северозападна Индия) бил заграбен от английските колонизатори в резултат на англо-сикхските войни през 1845—1846 и 1848—1849 година след заграбването на Пенджаб цяла Индия се превърнала в английска колониya. — 516.
- 319 През 1854 г. в Англия били основани така наречените поправителни училища, където вместо в затвора били изпращани за кратко време малолетните нарушители на закона на възраст от 12 до 16 години. — 516.
- 320 Има се предвид статията на К. Маркс «Търговските кризи и паричното обръщение в Англия» (виж това издание, т. 12, стр. 554—558). — 522.
- 321 Става дума за разобличенията, които К. Маркс прави в статиите «Любопитна страничка от историята» и «Още една странна глава от съвременната история» (виж това издание, т. 12, стр. 486—492 и 567—573). — 525.
- 322 Има се предвид участието на Кошут в създадения през юни 1850 г. в Лондон по инициатива на Мадзини Централен комитет на европейската демокрация. Комитетът представлявал организация, която обединявала буржоазните и дребнобуржоазните емигранти от разни страни. Крайно нееднородната както по своя състав, така и по идейни позиции организация не просъществувала дълго; още през март 1852 г. Централният комитет на европейската демокрация се разпаднал фактически поради изострилите се противоречия между италианските и френските емигранти демократи. — 526.
- 323 Преписката между Кошут и Уркарт била публикувана във вестник «*The Free Press*», бр. 16, 12 май 1858 година.

«*The Free Press*» («Свободен печат») — английски буржоазен вестник, опозиционен на правителството на Палмерстън; издаван от Уркарт и неговите привърженици в Лондон от 1855 до 1865 година; във вестника били публикувани няколко работи на Маркс. — 526.

324 «Correspondence relative to the Affairs of Hungary. 1847—1849. Presented to both Houses of Parliament by Command of her Majesty. August 15, 1850». London («Кореспонденция във връзка с унгарските събития. 1847—1849 година. Представена на двете камари на парламента по нареждане на нейно величество [на 15 август 1850.】 Лондон.)) — 526.

325 Има се предвид въстанието, вдигнато в Милано на 6 февруари 1853 г. от привържениците на италианския революционер Мадзини и подкрепяно от унгарските революционни емигранти. Въстаниците, повечето от които били италиански работници патриоти, искали да съборят австрийското господство в Италия. Обаче въстанието бързо претърпяло поражение, тъй като било организирано на основата на заговорническа тактика и без оглед на реалната обстановка. Маркс прави оценка на това въстание в редица свои статии (виж това издание, т. 3, стр. 539—540, 545—548, 564—565, 567—568). — 526.

326 *Менишън-хауз* — сграда в Лондон, резиденция на лорд-мера.
Фритред-хол — зала в Манчестер, където правели събранията си фритредерите. — 528.

327 *Манчестерска школа* — течение в английската икономическа мисъл, което отразявало интересите на промишлената буржоазия. Привържениците на това течение, фритредерите, защитавали свободата на търговията и ненамесата на държавата в икономическия живот. Агитационният център на фритредерите се намирал в Манчестер, където начело на това движение стояли двамата текстилни фабриканти — Кобден и Брайт — организатори на Лигата против житните закони през 1838 г. През 40—50-те години фритредерите представлявали особена политическа групировка, която по-късно влязла в Английската либерална партия. — 530.

328 Виж бележка 185. — 532.

329 Става дума за статиите на К. Маркс «Договорът между Китай и Британия» и на Ф. Енгелс «Успехите на Русия в Далечния Изток» (виж настоящото издание, т. 12, стр. 593—598 и 633—637). — 532.

330 Описаният по-долу в текста провокационен инцидент на река Байхе послужил като повод за третата «опиумна» война през лятото на 1860 г., предприета от англо-френските колонизатори с цел да натрапят на Китай нови заробващи условия; в резултат на тази война през откомври 1860 г. в Пекин били сключени нови грабителски договори и бил ратифициран Тянцинският договор (виж бележка 185.)

Съгласно условията на Пекинските договори Англия и Франция получавали голяма парична контрибуция, наложили откриването за търговия на пристанището Тянцин, получили правото да вербуват в Китай работна сила за своите колонии, Англия анексирала южната част на полуостров Коулун (Цзюлуун). — 532.

331 «*Pekin Gazette*» («Пекински вестник») — под това име е известен официалният вестник на китайското правителство «Хинг пау» («Голям вестник»), който излизал в Пекин от 1644 до 1911 г. — 533.

- ³³² «Daily Telegraph». («Ежедневен телеграф») — английски либерален, а от 80-те години на XIX век консервативен ежедневник; излизал под това заглавие в Лондон от 1855 до 1937 г.; от 1937 г. след сливане с вестник «Morning Post» («Утринна поща») излиза под заглавие «Daily Telegraph and Morning Post». — 533.
- ³³³ Става дума за варварското бомбардиране на Кантон от англичаните през октомври 1856 г.; като предлог било използвано арестуването от китайските власти в Кантон на екипажа на китайския контрабандистки кораб (лорча) «Ароу», който според твърдението на английския консул се намирал под защитата на британския флаг. Бомбардирането на Кантон било прологът към втората «опиумна» война. — 534.
- ³³⁴ Става дума за книгата «Correspondence relating to the Earl of Elgin's Special Missions to China and Japan. 1857—1859». London, 1859. — 534.
- ³³⁵ «The Morning Star» («Утринна звезда») — английски ежедневник, орган на фритредерите; излизал в Лондон от 1856 до 1869 г. — 535.
- ³³⁶ Пилити — група умерени тори, които през 40-те години на XIX век се обединили около Р. Пил и поддържали неговата политика на отстъпки по отношение на търговско-промишлената буржоазия в областта на икономиката при запазване политическото господство на едрите земевладелци и финансисти. През 1846 г. в интерес на промишлената буржоазия Пил отменил житните закони, което предизвикало рязко недоволство от страна на торите протекционисти, довело до разцепление на партията на торите и до обособяване на групата на пилитите. След смъртта на Пил в 1850 г. пилитите били политическа групировка, без определена програма. В края на 50-те години те влезли в основаващата се тогава либерална партия. — 535.
- ³³⁷ Става дума за неравноправните договори между Китай и Русия, както и между Китай и САЩ, подписани през юни 1858 г. в Тянцизи и аналогични по своето съдържание на договора на Китай с Англия и Франция. — 537.
- ³³⁸ Има се предвид грубата намеса на английския пълномощен министър в Мадрид Булвер във вътрешните работи на Испания, която довела до скъсването на дипломатическите отношения между Испания и Англия през юли 1848 г. — 537.
- ³³⁹ Става дума за първата «опиумна» война (1839—1842) — грабителска война на Англия против Китай, която сложила началото на превръщането на Китай в полуколониална страна. Като повод за войната послужило унищожаването в Кантон от китайските власти на запасите от опиум, принадлежащи на чуждите търговци. След завършването на тази война станало сближение между Русия и Китай, което дало възможност на Русия да сключи през юли 1851 г. Кулджинския договор, който давал на Русия благоприятни условия за търговия в Западен Китай. — 538.
- ³⁴⁰ Към края на втората «опиумна» война, преди сключването на Тянцизинския договор с Англия и Франция, китайското правителство сключило през май 1858 г. с Русия Айгунския договор, по силата на който към Русия били присъединени земите по северния бряг на Амур. — 538.

- ³⁴¹ «East India (Cabul and Affghanistan), Ordered by the House of Commons to be printed, 8 June 1859» («Източна Индия (Кабул и Афганистан), напечатано по решение на камарата на общините от 8 юни 1859 г.»). — 538.
- ³⁴² Става дума за първата англо-афганистанска война от 1838—1842 г., която Англия предприела с цел за колониалното заробване на Афганистан. През август 1839 г. англичаните завзели Кабул, но поради избухналото в него през ноември 1841 г. въстание били принудени през януари 1842 г. да започнат отстъпление, което завършило с пълния разгром на английските войски. — 538.
- ³⁴³ «Correspondence relating to Persia and Affghanistan». London, 1839 («Кореспонденция относно Персия и Афганистан». Лондон, 1839). — 539.
- ³⁴⁴ Имат се предвид статиите: «Бедствието в Китай и «Китайската търговия», напечатани в списание «Economist», кн. 838 от 17 септември 1859 г. — 542.
- ³⁴⁵ Става дума за сблъскването на лорд Еленбъро, председател на Контролния съвет за Индия, с генерал-губернатора на Индия лорд Кънинг. В телеграма от 19 април 1858 г. Еленбъро, който бил за по-гъвкава политика по отношение на индийската феодална върхушка, рязко разкритикувал прокламацията на Кънинг относно конфискуването на земите на феодалите на Ауд, които се присъединили към националноосвободителното въстание. Но телеграмата на Еленбъро не срещнала одобрението на управляващите кръгове в Англия и през май 1858 г. той бил принуден да напусне поста председател на Контролния съвет. С цената на оставката на Еленбъро кабинетът на Дерби се стремил да се задържи на власт. — 548.
- ³⁴⁶ *Реформ-клуб* — политически либерален клуб в Лондон, основан през 1834 година; център на политическата борба на либералите против консервативите. — 550.
- ³⁴⁷ «Гнили места» — така наричали в Англия през XVIII—XIX в. слабо населените или обезлюдените градчета и села, които от времето на средновековието имали право да изпращат свои представители в парламента. Депутатите от «гнилите места» били назначавани фактически от едрите поземлени аристократи, от които зависело местното население. Привилегиите на «гнилите места» били отменени с реформите от 1832, 1867 и 1884 година. — 550.
- ³⁴⁸ Става дума за парламентарната реформа от 1832 година (виж бележка 100). — 550.
- ³⁴⁹ Има се предвид английският парламент; от 1547 г. камарата на общините заседава в *църквата св. Стефан* (Уестминстерския дворец). — 552.
- ³⁵⁰ На 16 октомври 1859 г. в Цюрих била открита конференция с участието на Австрия, Франция и Сардиния, която трябвало да изработи условията за окончателния мирен договор; договорот бил подписан на 10 ноември същата година. В основата на Цюрихския мирен договор залеждали с някои изменения условията на Вилафранкския предварителен договор (виж бележка 245). Цюрихският договор се състоял от три отделни дипломатически документа — австро-френски договор, френско-сардински договор за предаване Ломбардия на Сардиния и общ австро-френско-сардински договор. — 555.

³⁵¹ *Code Napoléon* (Наполеонов кодекс) — виж бележка 234.

Force majeure (непреодолима сила, непредвидени обстоятелства) — формула, извлечена от член 1148 на Наполеоновия кодекс, който гласи: «Няма основание да се търсят каквито и да било загуби, ако вследствие непредвидени обстоятелства или случайно събитие длъжникът бъде възпрепятствуван да даде или направи нещо, за което е бил задължен, или да направи нещо, което му е било забранено». — 555.

³⁵³ *Директория* (състояла се е от пет директора, един от които бил преизбиран всяка година) — ръководен орган на изпълнителната власт във Франция, който бил учреден съгласно конституцията от 1795 г., приета след падането на революционната диктатура на якобинците през 1794 г. До държавния бонапартистки преврат от 1799 г. Директорията била правителство на Франция, като поддържала терористичния режим против демократичните сили и защищавала интересите на едрата буржоазия.

«*Сините*» от 1848 година — така наричали във Франция буржоазните републиканци за разлика от «червените» (дребнобуржоазните републиканци и социалистите, така наречената партия на Планината) и «белите» (монархистите, обединени в партията на реда). Диктатурата на «сините» начело с Кавеняк била установена по време на смазването на въстанието на парижкия пролетариат през юни 1848 година и продължила до президентските избори през декември същата година — 555.

³⁵³ *Мюнстерски мирен договор* (октомври 1648 г.) — един от договорите, влезли в историята под общото наименование Вестфалски мир, който сложил край на общоевропейската Тридесетгодишна война (1618—1648). Според този договор, подписан между представители на Германската империя и германските князе, от една страна, и Франция — от друга, Франция получила Елзас (без Страсбург), и били потвърдени правата и върху 3 епископства — Мец, Тул и Вердюн; германските князе били признати за суверенни монарси, имащи право независимо от германския император да сключват външнополитически договори и споразумения. Договорът от Мюнстер допринесал за по-нататъшното отслабване на Германската империя и за укрепването на господстващото положение на Франция в Централна и Западна Европа. За *Кампоформийския мирен договор* виж бележка 223. — 556.

³⁵⁴ Страхувайки се от засилване на революционното движение в страната, Виктор Емануил II се стремил по време на войната против Австрия да ограничи максимално действията на поддържания от народа гарибалдийски доброволчески корпус, като го поставял в най-неблагоприятни условия. След сключването на Вилафранкския мир между Франция и Австрия Гарибалди предложил да продължи борбата против австрийците, но по настояване на Виктор Емануил II през ноември 1859 г. доброволческият корпус бил разпуснат. — 556.

⁴⁵⁵ Има се предвид националноосвободителната война на Пруссия против Наполеонова Франция през 1813—1815 година. — 556.

³⁵⁶ Става дума за писмото на Мадзини до Виктор Емануил II от 16 септември 1859 г., в което той предложил на краля да възглави борбата за освобождението на цяла Италия, да вдигне на борба с помощта на Гарибалди Южна Италия и организира поход срещу Рим. Писмото на Мадзини останало без последствие. — 556.

- ³⁶⁷ Става дума за предварителния Вилафранкски договор. — 557.
- ³⁶⁸ Има се предвид статията на К. Маркс «Договорът между Китай и Британия» (виж това издание, т. 12, стр. 593—598). — 564.
- ³⁶⁹ Виж бележка 334. — 564.
- ³⁷⁰ Има се предвид неравноправният Нанкински договор, натрапен на Китай от английските колонизатори на 29 август 1842 г. след завършването на първата «опиумна» война (виж бележка 339). Според условията на този договор 5 китайски пристанища (Кантон, Амой, Фучжой, Нинбо и Шанхай) били открити за английската търговия, на англичаните бил предаден във «вечно» владение остров Хонконг, Китай трябвало да изплати огромна парична контрибуция, въведена била нова благоприятна за англичаните митническа тарифа. На 8 октомври 1843 г. в Нанкин бил подписан допълнителен договор, който правел на чужденците нови отстъпки: давал правото да се създават в откритите пристанища специални квартали за чужденците (сетълменти), правото на екстериториалност, според което чуждите поданици не могли да бъдат съдени от китайски съдилища, въвеждали принципа на «най-голямо благоприятствование», т. е. механично разпространяване върху Англия на привилегиите, които другите сили получавали от Китай. — 565.
- ³⁸¹ Вследствие на бурното промишлено развитие на Англия през втората половина на XVIII в. се засилила борбата за власт между буржоазията и поземлената аристокрация. Една от формите, в които се проявявала тази борба, били изброените в статията законопроекти за парламентарна реформа; те били предлагани от отделни представители на управляващите аристократически кръгове, които искали компромис с промишлената буржоазия. Проектът, предложен от херцога Ричмонд през 1780 г., предвиждал ежегодни избори за парламент, избирателни права за възрастното мъжко население и преразпределяне на избирателните окръзи. Проектът, внесен от Пит Младши в качеството му на член на камарата на общините през 1782 г. и повторно внесен от него като шеф на правителството през 1785 г., предвиждал да се ликвидират «гнилите места» (виж бележка 347) и да се преразпределят избирателните окръзи в полза на промишлените центрове. В законопроектите за реформа, внесени в камарата от Чарлз Грей през 1793 и 1797 г., също се предлагало ликвидиране на «гнилите места», предвиждало се да се увеличи броят на избирателите в селските местности и т.н. Всички тези законопроекти били отхвърлени от парламента. — 569.
- ³⁸² Има се предвид «Актът за запушване на устата» («Gagging act») — шест извънредни закони, приети от английския парламент през 1819 г., които премахвали неприкосновеността на личността и ограничавали свободата на печата и събранията.
- ³⁸³ Имат се предвид законопроектите на Лок Кинг и Джон Ръсел (виж бележки 98 и 101). — 570.
- ³⁸⁴ След бонапартисткия държавен преврат на 2 декември 1851 г. във Франция Палмерстън, който тогава бил министър на външните работи на Англия, одобрил в един разговор с френския посланик в Лондон узурпаторските действия на Луи Бонапарт. Това свое изказване Палмерстън не съгласувал с другите членове на кабинета на вигите, което довело до оставката му през декември 1851 г., макар че по принцип английското правителство споделяло гледището на Палмерстън и първо в Европа признало бонапартисткия ре-

жим във Франция. През февруари 1858 г. Палмерстън, който възглавявал кабинета, бил принуден да подаде оставка във връзка със своя *законопроект за чужденците* (вж бележка 156). — 570.

³⁶⁵ През ноември 1859 г. Испания, която преследвала грабителски цели, обявила война на Мароко и войските ѝ под командването на генерал О'Донел нахлули в мароканска територия. Обаче военните действия, продължили до март 1860 г., не донесли особени успехи на испанците, които срещнали упорита съпротива от страна на свободлюбивия марокански народ. През април 1860 г. бил сключен мир, сред който Испания получила парична контрибуция и неголеми териториални отстъпки. — 572.

³⁶⁶ *Хусари на принцесата* — един от полковете на леката кавалерия в испанската армия. — 578.

³⁶⁷ През ноември 1859 г. френското правителство предприело нов опит да наруши границата на Мароко с Алжир, но се натъкнало на съпротивата на мароканците. В отговор на тсва френска ескадра в състав от 4 кораба бомбардирала форта Тетуан. — 578.

³⁶⁸ През есента на 1836 г. алжирските войски под командването на бей Хаджи Ахмед успешно отблъснали атаките и нанесли големи загуби на френските войски, които се опитвали да превземат с шум град *Константин*. Едва през есента на 1837 г. по време на втората военна експедиция французите успели с обсада да завладеят града. — 582.

³⁶⁹ Трудът *«Савоя, Ница и Рейн»*, написан от Ф. Енгелс през февруари 1860 г., е продължение на труда му *«По и Рейн»* (вж този том, стр. 235—283). Непосредствен повод за написването му била декларацията на Наполеон III за претенциите на Франция спрямо Савоя и Ница, които Енгелс разобличава и в статията си *«Савоя и Ница»* (вж този том, стр. 583—587). Използувайки обширните си познания в областта на военната наука, историята и лингвистиката, Енгелс разкрива несъстоятелността на бонапартистките претенции към Савоя и Ница, а също към левния бряг на Рейн. Целта на Енгелс била също така да докаже чрез анализиране на хода и резултатите от австро-итало-френската война правилността на защитаваната от Маркс и него революционно-пролетарска позиция по въпросите на международната политика.

Поради разногласия с Енгелс по оценката на позициите на германските политически партии, берлинският издател Дункер, в чието издателство била издадена анонимно брошурата *«По и Рейн»*, този път се съгласил да печата новия труд само при условие, че името на автора бъде посочено на заглавната страница. Енгелс смятал за необходимо само да се посочи, че новата брошура принадлежи на перото на автора на *«По и Рейн»*, като не искал да съобщава сфинично свсето авторство и по такъв начин да разкрива преждевременно пред военните читатели, че автор на двете брошури е гражданско лице. Брошурата е издадена анонимно през април 1860 г. в Берлин от издателството на Берендс. — 595.

³⁷⁰ Имат се предвид: новогодишното изявление на Наполеон III пред австрийския посланик (вж бележка 44); бракът на братовчедата на Наполеон III принц Наполеон (Плон-Плон) с принцеса Клотилда (вж този том, стр. 188), която Маркс нарича иронично Ифигения, дъщеря на цар Агамемнон, принесена от него според гръцката митология в жертва на боговете в навечерието на

троянския поход на гърците, а също руско-френският договор от 1859 г. (вж бележка 194). — 595.

- 371 «*Ost-Deutsche Post*» («Източно-германска поща») — австрийски всекидневник от умерено-либералното течение; излизал във Виена от 1848 до 1866 година. — 598.
- 372 Имат се предвид юбилейните тържества по случай навършилата се през 1859 г. стогодишнина от рождението на Шилер. — 598.
- 373 На 17 октомври 1805 г. край Улм австрийските войски капитулирали пред Наполеон I. — 599.
- 374 *Хофкригсрат* — висш придворен военен съвет в Австрия (1556—1848), който управлявал военното ведомство и осъществявал върховно ръководство над военните операции по време на война. Хофкригсратът бил откъснат от театъра на военните действия и с постоянната си намеса сковавал действията на главнокомандуващите. — 600.
- 375 Има се предвид кореспонденцията, напечатана във вестник «*Times*» на 10 юни 1859 година.
«*Allgemeine Militär-Zeitung*» («Общ военен вестник») — германски вестник по военните въпроси; излизал в Дармщадт и Лайпциг от 1826 г.; през 60-те години във вестника били напечатани няколко статии на Енгелс. — 601.
- 376 *Вестфалското кралство* било създадено от Наполеон I на територията на Централна Германия през 1807 г. и просъществувало до 1813 година. Вестфалският трон бил даден на по-малкия брат на Наполеон I Жером Бонапарт; негов син бил принц Наполеон (Плон-Плон). — 603.
- 377 Става дума за предвиденото от Вилафранкския и Цюрихския договори реставриране на херцогските династии на Модена, Парма и Тоскана, отстранени от власт в резултат на избухналите през 1859 г. въстания в тези държави (вж бележка 195). Засилването на народното движение в Модена, Парма и Тоскана за присъединяване към Пиемонт направило невъзможно реставрирането на предишните владетели. През март 1860 г. херцогствата влезли в състава на Пиемонт. — 603.
- 378 *Loi des suspects* (Закон за подозрителните) — така се наричал законът за обществената безопасност, приет от Законодателния корпус на 19 февруари 1858 г., който предоставял на императора и неговото правителство неограниченото право да заточва в различни местности на Франция и Алжир или съвсем да прогонва от френска територия всички лица, заподозрени във враждебно отношение към режима на Втората империя. — 605.
- 379 «*Стоте дни*» — периодът на кратковременното възстановяване на империята на Наполеон I, който продължил от пристигането му в Париж от остров Елба на 20 март 1815 г. до второто му сваляне на 28 юни същата година след поражението при Ватерло. — 607.
- 380 *Дарът на данайците* — подарък, гибелен за този, който го получава. Според легендата за превземането на Троя гърците (наричани били също данайци на името на едно от гръцките племена) подарили на троянците в знак на помнрение дървен кон, в който били скрити въоръжени войници. Оттук идват получените широко разпространение думи на един от героите на по-

- емата на Вергилий «Енеида», книга 2: боя се от данайците; дори когато носят подаръци». — 619.
- ³⁸¹ *Sette comuni* (Седем комуни) и *Tredici comuni* (Тринадесет комуни) — наименования на неголеми планински райони с немско население в южните разклонения на Алпите на територията на Венецианската област. Германските колонии възникнали тук във втората половина на XIII век; диалектите на немския език, на които говорело населението на тези колонии, са се запазили сега само в няколко села. — 620.
- ³⁸² *Рето-романски език* (от наименованието на древноримската провинция Ретия) принадлежи към групата на романските езици; разпространен е предимно като разговорен език във високопланинските райони на Югоизточна Швейцария и Североизточна Италия. — 621.
- ³⁸³ *9 термидор* (27—28 юли 1794) — контрареволуционен държавен преврат, в резултат на който паднало правителството на якобинците и се установило господството на едрата буржоазия. — 624.
- ³⁸⁴ Има се предвид сепаративният мирен договор, сключен в Базел на 22 юли 1795 г. между Франция и Испания, която участвувала в първата антифренска коалиция. — 625.
- ³⁸⁵ «*Le National*» («Национален вестник») — френски ежедневник, излизал в Париж от 1830 до 1851 година; орган на умерените буржоазни републиканци. — 630.
- ³⁸⁶ По време на полското въстание от 1830—1831 г. полските въстаници успели да заграт във Варшава архива на великия княз Константин, в който се намрнали редица документи на царската дипломация. Част от тях била публикувана в издаваната от Д. Уркарт серия дипломатически документи и материали «*Portfolio, or a Collection of State Papers*» («Портфейл, или Събрани държавни документи») през 1835—1836 г., друга част в книгата «*Recueil des documents relatifs à la Russie pour la plupart secrets inédits utiles à consulter dans la crise actuelle*» («Събрани документи за Русия, по-голямата част тайни и непубликувани, които е полезно да се знаят във връзка със съвременната криза»), излязла в Париж през 1854 година. — 631.
- ³⁸⁷ Има се предвид Тилзитският договор от 1807 година. Първата среща между Наполеон I и Александър I станала на закрепен сред Неман сал. — 631.
- ³⁸⁸ Думи, приписвани на Шварценберг (виж бележка 47). — 632.
- ³⁸⁹ За преговорите между английския посланик в Петербург лорд Сеймур и Николай I по турския въпрос в началото на 1853 г. виж статията на К. Маркс «Документи за подялбата на Турция» и «Тайната дипломатическа преписка» (това издание, том 10, стр. 139—166). — 634.
- ³⁹⁰ При срещата с Александър II в Шутгард на 25 септември 1857 г. Наполеон III си осигурил подкрепата му в случай на война с Австрия заради Италия. — 634.
- ³⁹¹ Става дума за нотата на руския министър на външните работи Горчаков от 27 (15) май 1859 г. (виж бележка 290). — 636.

- ³⁹⁵ «Memoirs and Correspondence of Viscount Castlereagh» («Мемоари и кореспонденция на виконт Касълри») — 636.
- ³⁹⁶ *Варшавско херцогство* — васална държава, създадена от Наполеон I през 1807 г. по Тилзитския мирен договор върху неголяма част от полските земи, присъединени по-рано към Прусия; през 1809 г. след разгрома на Австрия към него били присъединени част от полските земи, които принадлежали преди това на Австрия. С решение на Виенския конгрес от 1814—1815 г. територията на Варшавското херцогство била поделена между Прусия, Австрия и Русия. — 636.
- ³⁹⁷ *Германският съюзен акт* бил приет от Виенския конгрес на 8 юни 1815 година; въз основа на този акт многобройните германски държави били обединени формално в така наречения Германски съюз (виж бележка 69). — 636.
- ³⁹⁸ Конгресът в *Тропау* (Опава) — вторият конгрес на реакционния Свещен съюз бил открит през октомври 1820 г. и завършил през май 1821 година. За конгреса в *Лайбах* виж бележка 192.
- Конгресът във *Верона* — последният конгрес на Свещения съюз, състоял се през октомври—декември 1822 г., приел решение за френска интервенция в Испания, продължил австрийската окупация на Италия, осъдил гръцките въстаници. Всички тези конгреси се стремели да смажат буржоазните революции и националноосвободителните движения в европейските страни. — 636.
- ³⁹⁹ Има се предвид окръжното на руския министър на външните работи Неселроде от 6 юли 1848 г., адресирано до руските представители в германските държави (виж това издание, т. 5, стр. 302—308). → 636.
- ⁴⁰⁰ Става дума за Лондонския протокол от 8 май 1852 г. за целостта на Датската монархия, подписан от представители на Русия, Австрия, Англия, Франция, Прусия, Швеция заедно с представители на Дания. В неговата основа залегнал приетият на 2 август 1850 г. от посочените участници в Лондонската конференция (с изключение на Прусия) протокол, който установявал принципа за неделимост на владенията на датската корона, включително херцогствата Шлезвиг и Холщайн, влизащи едновременно в състава на Германския съюз. Руският император бил споменат в лондонския протокол като един от законните претенденти за датския престол (като потомък на херцог Холщайн-Готорпски Карл-Петър-Улрих, царувал в Русия под името Петър III), отказал се от правата си в полза на херцог Кристиан Глюксбургски, който бил обявен за наследник на крал Фредерик VII. Това създавало прецедент за претенции на руския цар върху датския престол в бъдеще, в случай че се прекрати Глюксбургската династия. — 636.
- ⁴⁰¹ Тези прегледни, публикувани във вестник «Volk» (виж бележка 213) в раздела «По страниците на печата», били насочени против вестник «Негтапп» («Херман»), издаван в Лондон от германския дребнобуржоазен демократ Готфрид Кинкел. В съставянето им освен Маркс вземал също така известно участие Елард Бискамп. Във връзка с австро-итало-френската война през 1859 г. и съживяването на дейността на дребнобуржоазната демократическа емиграция Маркс смятал за една от най-важните задачи на вестник «Volk» борбата против влиянието на дребнобуржоазната идеология върху представителите на пролетариата. В прегледите Маркс подлага на унищожителна критика политическата безпринципност и илюзиите на дребнобуржоазните

идеолози, техните еснафски вкусове и невежество. Със статните си против Кинкел Маркс го принудил да излезе от редакцията на «Hermann». Само обстоятелството, че «Volk» престанал да излиза поради липса на средства през август 1859 г., попречило на Маркс да нанесе окончателен удар на вестника на дребнобуржоазните демократи.

В публикуваните прегледи се критикува съдържанието на броеве 21 24, 26 и 27 на вестник «Hermann», излезли на 28 май, 18 юни, 2 и 9 юли 1859 година. — 641.

³⁹⁹ «Hermann» — съкратено наименование на седмичния вестник «Hermann. Deutsches Wochenblatt aus London» («Херман. Германски седмичник от Лондон»), орган на германските дребнобуржоазни демократи. Вестникът излизал на немски език в Лондон от 1859 година; от януари до юли 1859 г. негов редактор бил Готфрид Кинкел.

Вестникът е наречен на името на вожда на херуските Арминий, неправилно наричан също Херман от края на XVII в. след излизането на романа на Лоенщтайн «Храбрият народен герой Арминий, или Херман». В 9 г. от н.е. германците начело с Арминий разбили легионите на римския наместник Вар в Тевтобургската гора. — 641.

⁴⁰⁰ Имат се предвид авторът на цитираното стихотворение, поместено във вестника с подписа Катенка Циц, и редакторът на «Hermann» Готфрид Кинкел. *Туснеда* според преданието била съпруга на вожда на херуските Арминий. — 641.

⁴⁰¹ Ироничен намек за миналото на германския дребнобуржоазен демократ Шурц и неговите връзки с Кинкел. Като младеж Шурц участвувал в основания от Кинкел литературен кръжок «Съюз на майските бръмбари». Този период от дейността на Кинкел е охарактеризиран от Маркс и Енгелс в памфлета «Велнките мъже на емиграцията» (виж това издание, т. 8, стр. 260—264, 275). — 641.

⁴⁰² Става дума за дейността на Кинкел през време на реакцията, настъпила в Европа след поражението на революциите от 1848—1849 година. Политиката на Кинкел, който бил един от водачите на германската дребнобуржоазна демократическа емиграция, се основавала не на обективните икономически и социално-политически условия в Европа по онова време, а на субективистични, волунтаристични представи, че революция в Европа можело да избухне всеки момент. В написания през 1852 г. памфлет «Великите мъже на емиграцията» (виж това издание, том 8, стр. 243—346) Маркс и Енгелс разобличават безпочвеността и илюзорността на възгледите и авантюристичния характер на тактиката на Кинкел и другите водачи на дребнобуржоазната емиграция. — 642.

⁴⁰³ Има се предвид Готфрид Кинкел, започнал кариерата си като помощник пастор. — 642.

⁴⁰⁴ «Point d'argent, point de Suisses» («Щом няма кройцери, няма да има и швейцарци») — думи, казани уж от швейцарските наемници, които отказали да служат на френския крал Франциск I (1515—1547), когато хазната му се изпразнила. Тези думи били използвани от френския драматург Расин в драмата му «Les Plaideurs». * — 642.

⁴⁰⁵ Маркс намеква за натурализацията на Фогт в Швейцария, където той емигрирал след поражението на революцията в Германия през 1848—1849 г.

* — хора, които обичат да се съдят за шяло не шяло. Б. пр.

- Наричайки Кинкел «кройцер» (германска дребна монета), Маркс осмива неговата дребнавост по паричните въпроси. — 643.
- ⁴⁰⁶ «*Ще се видим край Филипи!*» — според преданието думи на призрака на убития Цезар, който се явил в съня на Брут в навечерието на сражението край Филипи (древен град в Тракия); при сражението войските на римските триумвири Марк Антоний и Октавиан разбили в 42 г. преди н.е. армията на привържениците на римската аристократическа република под предводителството на Брут и Касий. — 645.
- ⁴⁰⁷ «*Gartenlaube*» — съкратено наименование на германското дребнобуржоазно седмично литературно списание «*Die Gartenlaube Illustriertes Familienblatt*» («Беседка. Илюстрирано списание за семейството»); излязло и през 1853—1903 г. в Лайпциг и през 1903—1943 в Берлин. — 645.
- ⁴⁰⁸ Имат се предвид траурните събрания по случай смъртта на видния германски учен Александър Хумболдт (6 май 1859 г.), в които участвували организациите на германските емигранти, а също вестник «Негтапп». — 645.
- ⁴⁰⁹ Има се предвид популярната през XIX век книгата на Пьолиц «*Die Weltgeschichte für gebildete Leser und Studierende*» («Световна история за образовани читатели и студенти»). Първото издание на книгата излязло в Лайпциг през 1805 година. — 645.
- ⁴¹⁰ Намек за Ерфуртския парламент (виж бележка 241). — 647.
- ⁴¹¹ *Et autres Zéphyres* — и други зефири (виж бележка 81). — 648.
- ⁴¹² *Прерафаелити* — школа в живописа, появила се в Англия през втората половина на XIX век. Прерафаелитите подражавали на художниците от ранния Ренесанс до Рафаел (оттук наименованието на школата). Творчеството на прерафаелитите било израз на дребнобуржоазния романтичен протест срещу грозната капиталистическа действителност, на която те противопоставяли средновековието с неговата дълбока религиозност и мистика. Откъсването от съвременността водело прерафаелитите до символизъм и стилизаторство. — 649.

ДАТИ ОТ ЖИВОТА И ДЕЙНОСТТА НА К. МАРКС И Ф. ЕНГЕЛС

(януари—декември 1859)

1859

- Януари* Маркс завършва започнатата още през август 1858 г. работа над първата свезка на замисления от него голям икономически труд в шест книги, посветен на изследване на капиталистическия начин на производство и критика на буржоазната политическа икономия. Смятайки да издаде първата свезка, в която изследва проблемите на стоката, труда, стойността и парите, в отделна книга под заглавието „Към критиката на политическата икономия“, Маркс подготвя в споразумение с берлинския издател Дункер ръкописа за печат.
- Около 5 януари* Маркс пише статията „Въпросът за обединяването на Италия“, в която отбелязва засиленото се в Италия движение за национално единство и изгонване на австрийците, а също опитите на Луи-Наполеон да използва това движение за своите династични интереси. Статията е публикувана в „New-York Daily Tribune“ („Нюйоркска всекидневна трибуна“) на 24 януари като уводна.
- Около 6 януари* В писмо до германския поет Фрайлиграт, в миналото един от редакторите на „Neue Rheinische Zeitung“ („Нов Рейнски вестник“) и член на Съюза на комунистите, Маркс изразява надеждата, че той няма да участва в седмичника на дребнобуржоазния демократ Кникел „Hermapf“ („Херман“), чието направление било чуждо на пролетарското движение.
- 6 януари* В писмо до Енгелс Маркс го моли да пише на Фрайлиграт, че е недопустимо каквото и да е споразумение с Кникел.
- 11 януари* Маркс пише статията „Перспективите за война в Европа“, в която, анализирайки икономическото и политическото положение на главните европейски страни, а също и международните отношения, стига до извода, че управляващата бонапар-

тистка клика на Втората империя се стреми да разпали нова война, която обаче може да се превърне в „погребален звън за тази фалшива империя“. Статията е публикувана в „New-York Daily Tribune“ на 31 януари.

13 януари

Маркс редактира и допълня изпратената от Манчестер статия на Енгелс за „New-York Daily Tribune“, озаглавена „Паричната паника в Европа“. Статията, която разобличава плановете на контрареволуционните бонапартистки кръгове да продължат с помощта на локална война господството си във Франция, е публикувана във вестника на 1 февруари.

21 януари

След като завършва работата над ръкописа на „Към критиката на политическата икономия“, Маркс съобщава в писмо до Енгелс, че не може да изпрати ръкописа на издателя в Берлин поради липсата на пари за пощенски разходи и моли Енгелс да му изпрати 2 лири стерлинги; Маркс също така се съветва с Енгелс относно авторското право върху превода на книгата.

25 януари

Маркс пише за „New-York Daily Tribune“ икономически преглед. Статията не е напечатана.

25—26 януари

Енгелс пише писмо на поета Фрайлиграт, в което изразява отрицателното си отношение към подкрепата, оказвана от Фрайлиграт на Кинкел.

26 януари

Маркс изпраща на издателя Дункер в Берлин ръкописа на „Към критиката на политическата икономия“.

28 януари

Маркс пише статия за вътрешнополитическото положение във Франция, в която използва изпратен от Енгелс материал. Статията, озаглавена „Положението на Луи Наполеон“, излиза в „New-York Daily Tribune“ на 18 февруари; поради това, че Маркс изпраща статията си като кореспонденция от Париж, той и слага дата 26 януари.

В писмо до Енгелс Маркс го моли да напише статия за перспективите на промишленото развитие на Манчестер. Написаната от Енгелс статия не стига до Маркс; очевидно тя е била иззета в пощата.

31 януари

Енгелс пише статията „Френската армия“, в която анализира военните ресурси на Франция; той използва официалните цифри, публикувани по нареждане на Луи Наполеон във вестник „Le Constitutionnel“ („Конституционалистски вестник“). Статията е напечатана в „New-York Daily Tribune“ на 24 февруари като уводна.

1 февруари

Маркс работи над нова статия за „New-York Daily Tribune“. Статията не е публикувана.

В писмо, изпратено в Америка до бившия член на Съюза на комунистите германския социалист И. Вайдемайер, Маркс му съобщава за скъсването на отношенията с чартисткия лидер Ърнест Джонс поради опитите на последния да се споразумее с буржоазните радикали; информира го за партий-

ните другари, бившите членове на Съюза на комунистите — Енгелс, Волф, Фрайлиграт, Веерт, Дронке, Имандт. Маркс съобщава на Вайдемайер, че в Германия се подготвя издаването на труда „Към критиката на политическата икономия“, и го запознава с плана на книгата.

Маркс отговаря с писмо на ръководителя на германското комунистическо дружество в Ню Йорк А. Комп, че не е свързан в дадения момент с никакви обединения, тъй като е зает с теоретическа работа, необходима за освободителната борба на пролетариата.

2 февруари

В писмо до Ласал Маркс изразява безпокойство за съдбата на изпратения на Дункер ръкопис на „Към критиката на политическата икономия“, опасявайки се, че ръкописът е попаднал в ръцете на полицията.

4 февруари

В писмо до Ласал Маркс разглежда перспективите за война в Европа и изразява убеждението си, че войната ще доведе до сериозни и в края на краищата революционни последици.

8 февруари

Маркс пише за „New-York Daily Tribune“ статия по повод тронното слово на Наполеон III при откриването на Законодателното събрание на 7 февруари и инспирирания от него анонимен памфлет „Император Наполеон III и Италия“. Статията не е печатана.

9 февруари

Дункер уведомява Маркс, че на 1 февруари е получил ръкописа на „Към критиката на политическата икономия“.

10 февруари

Енгелс пише за „New-York Daily Tribune“ статията „Военните ресурси на Германия“; въз основа на официални германски източници той оценява въоръжените сили, които германските държави биха могли да вдигнат против бонапартистка Франция в случай на война; Енгелс идва до заключението, че ходът на войната може да доведе до революция в Германия. Статията е публикувана във вестника на 12 март.

12 февруари

Маркс залага дрехата си, за да помогне на тежко заболял партиен другар, бившия член на Съюза на комунистите Г. Екариус.

Средата на
февруари

Маркс запитва един от редакторите на „New-York Daily Tribune“ Ч. Дан дали е възможно да издаде в Америка труда си „Към критиката на политическата икономия“, преведена на английски. Книгата не е издадена в Америка.

Енгелс пише статията „Как Австрия държи в ръцете си Италия“, в която анализира стратегическите предимства на австрийската позиция на Минчо и Адидже в района на четириъгълника на крепостите (Мантуа, Пескйера, Лентяго и Верона). Статията е публикувана в „New-York Daily Tribune“ на 4 март.

23 февруари

Маркс изпраща на Дункер в Берлин предговора на „Към критиката на политическата икономия“. В този предговор Маркс дава класическа формулировка на основите на материалистическото разбиране на историята.

- Около 25 февруари* В писмо до Маркс Енгелс съобщава за намеренето си да напише брошура под заглавието „По и Рейн“, в която смята да изложи своето и на Маркс гледище по подготовяната от Франция и Пиемонт война срещу Австрия.
- 25 февруари* Маркс моли Ласал да намери издател за замислената от Енгелс брошура „По и Рейн“.
- Придавайки голямо политическо значение на появяването на брошурата „По и Рейн“, в писмо до Енгелс Маркс го съветва да ускори подготовката на ръкописа. Той предлага да се издаде анонимно, за да се създаде у читателя впечатление, че автор на книгата е някой от видните военни авторитети.
- 25 февруари и 4 март* Маркс пише за „New-York Daily Tribune“ две статии под заглавие „Положението в британската фабрична промишленост“, в които анализира официални статистически отчети на английското правителство. Статии са публикувани във вестника на 15 и 24 март.
- 28 февруари — декември* Маркс работи над следващата свезка от „Към критиката на политическата икономия“, в която проучва проблемите на капитала. Във връзка с това продължава заниманията си в Британския музей, чете произведенията на английски, френски, италиански и други икономисти, по-специално на Уейланд, Пети, Малтус, Мил, Молинари, Галиани, и изважда голям брой цитати от тях.
- Краят на февруари* Енгелс пише статията „Шансовете за успех в предстоящата война“, като анализира в нея стратегическите позиции на Австрия, от една страна, на Франция и италианските държави, от друга. Статията е публикувана като уводна в „New-York Daily Tribune“ от 17 март.
- Краят на февруари — 9 март* Енгелс пише брошурата „По и Рейн“, в която излага политическата позиция на пролетарската партия по въпроса за националното обединение на Германия и Италия.
- 1, 22 март и 1 април* Маркс пише 3 статии за внесенния от Дизраели в парламента законопроект за избирателна реформа. Първата от тях под заглавие „Новият законопроект за парламентарна реформа в Англия“ е публикувана във вестник „New-York Daily Tribune“ на 17 март, другите две статии не са публикувани.
- 10 март* Маркс съобщава на Енгелс, че е получил ръкописа на брошурата „По и Рейн“ и я оценява високо. Същия ден той я изпраща на издателя Дункер в Берлин.
- Около 11 и 15 март* Маркс пише статиите „Перспективите на войната във Франция“ и „Перспективите на войната в Прусия“, които са публикувани в „New-York Daily Tribune“ на 31 март. Статията „Перспективите на войната във Франция“ е датирана от Маркс: „Париж, 9 март“.
- Около 18 март* Маркс пише статията „Исторически паралел“, в която прави аналогия между политическото положение на Наполеон I

през 1813 г. и Наполеон III през 1859 година. Статията е публикувана като уводна в „New-York Daily Tribune“ на 31 март.

27 март—май

Маркс получава отново чрез Ласал предложение от редактора на виенския буржоазно-либерален вестник „Die Presse“ („Печат“) Макс Фридлиндер да сътрудничи на вестника; този път Маркс се съгласява, тъй като вестникът е изменил политическото си направление, след като Маркс отхвърля полученото през декември 1857 г. предложение да сътрудничи в него, поради съчувственото отношение на вестника към политиката на Палмерстън. Но преговорите с Фридлиндер отново не се увенчават с успех поради започналата австро-итало-френска война.

Краят на март

Маркс получава предложение от Ч. Дан да напише за издаваната от него в Ню Йорк „Нова американска енциклопедия“ статиите „Фортификация“ и „Пехота“.

Началото на април

Енгелс пише статия по повод предложението на Русия да се свика мирен конгрес за уреждане на австро-френския конфликт. Под заглавие „Предстоящият мирен конгрес“ статията е публикувана като уводна в „New-York Daily Tribune“ от 23 април.

април

В Берлин излиза анонимно от печат в тираж 1000 екземпляра брошурата на Енгелс „По и Рейн“.

8 и 12 април

Маркс пише две статии за сериозните финансови затруднения на британските колониални власти в Индия във връзка с разходите за смазване на националноосвободителното въстание на индийския народ през 1857—1859 година; под заглавие „Голяма бъркотия в индийските финанси“ статиите са публикувани в „New-York Daily Tribune“ от 30 април.

Около 11 и 28 април

Енгелс пише две статии за приготовленията на Франция, Пиемонт и Австрия за война. Под заглавие „Неизбежността на войната“ и „Перспективите за война“ (уводна) статиите са публикувани в „New-York Daily Tribune“ от 30 април и 12 май.

14 април — около 6 май

Маркс следи внимателно международната обстановка и поспециално военните приготовления; своите разбирания той излага в редица статии — „Предстоящият мирен конгрес“, „Финансовата паника“, „Сладникави уверения“ (уводна), публикувани на 30 април, 12 и 18 май в „New-York Daily Tribune“.

19 април

В писмо до Ласал Маркс прави критични забележки по драмата му „Франц фон Зикинген“, в която Ласал възвеличава германското рицарство от XVI век в лицето на водача на дворянското въстание от 1522—1523 г. Зикинген. Маркс посочва в писмото, че Ласал поставя лютеранско-рицарската опозиция над плебейско-мюнцеровата, като по такъв начин представя изопачено революционните събития в Германия по времето на Реформацията и Селската война. В писмото Маркс разкрива една от най-вредните черти на ласалианството — отричането на революционния характер на селското движе-

ние, стремежът да се представи селячеството като реакционна класа. Като анализира драмата на Ласал, Маркс прави редица важни изказвания по въпросите на литературата и естетиката.

- Около 20 април* Маркс се среща с Фрайлиграт, който го запознава с политическата „Програма“ на дребнобуржоазния демократ и вулгарен материалист Карл Фогт, формулирана от последния във връзка с предстоящата война. Маркс открива в „Програмата“ на Фогт известно предпочитание към Бонапарт.
- 21—22 април* Енгелс пише статията „Симптоми на приближаващата се война. — Въоръжаването на Германия“, която Маркс допълва и датирайки я 22 април, я изпраща до „New-York Daily Tribune“. Статията е публикувана във вестника на 9 май.
- Около началото на май* Маркс се запознава с излязлата през април 1859 г. брошура на Карл Фогт „Проучвания върху сегашното положение в Европа“, която не оставя у него никакво съмнение за връзката на Фогт с бонапартистките среди. През 1871 година било документално потвърдено, че Фогт е получавал парични субсидии от Луи-Наполеон.
- След 1 май* На свикано от Маркс съвещание на група германски емигранти, членове на лондонското Просветно дружество на германските работници — Лохнер, Пфендер, Либкнехт и др. — той критикува остро печатния орган на Дружеството „Die Neue Zeit“ („Ново време“), който се е превърнал в оръдие на дребнобуржоазния публицист Едгар Бауер. На това съвещание се разгръща широка дискусия по въпроса за пролетарската партия изобщо и за нейния печатен орган.
- 9 май* Маркс присъства на организиран от английския политически деец Д. Уркарт публичен митинг във връзка с войната в Италия и се намира на трибуната. По време на митинга германският дребнобуржоазен демократ Карл Блинд съобщава на Маркс, че Фогт получава от правителството на Наполеон III средства за бонапартистка пропаганда и се стреми чрез покупки да склони някои публицисти да се обявят в полза на Луи Бонапарт.
- 10—24 май* Маркс пише три статии във връзка със започналата в края на април война в Италия — „Отношението на Австрия, Пруссия и Германия към войната“, „Извънредно важни съобщения от Виена“, „Пруско гледище за войната“. Статията са публикувани в „New-York Daily Tribune“ от 27 май, 6 и 10 юни.
- 11 май* Либкнехт и германският публицист Бискамп посещават Маркс, като му предлагат да сътрудничи в неотдавна основания от Бискамп вестник „Das Volk“ („Народ“), официален орган на лондонското Просветно дружество на германските работници и други просветни работнически дружества. Маркс отхвърля предложението за сътрудничество поради липса на време, но обещава да помогне, като организира подписка сред приятели, парична подкрепа, и чрез статии, написани за „New-York Daily Tribune“. Маркс обещава да помогне на вестника при

условне, че се бори против представителите на германската буржоазна демокрация, които заемат прусофилска и пробонапартистка позиция. По време на разговора Маркс им съобщава за съдържанието на „Програма“-та на Фогт и за получените от Блинд по време на митинга на 9 май 1859 г. сведения за дейността на Фогт като бонапартистки агент. Тези сведения Бискамп използва без знанието на Маркс в своята статия „Имперският регент“, която е насочена против Фогт и е напечатана във вестник „Volk“ от 14 май.

12 — около
24 май

Енгелс пише четири статии за хода на военните действия в Италия и за първите сражения — „Войната“, „Войната не напредва“, „Най-послед сражение!“, „Сражението при Монтебело“. Статните са публикувани като уводни в „New-York Daily Tribune“ от 23, 27 май, 6 и 10 юни.

14 май

По предложение на Маркс в брой 2 на вестник „Volk“ се печата бележка за анонимната брошура на Енгелс „По и Рейн“, в която се цитират отделни места от брошурата и се посочва, че авторът на брошурата е виден деец на пролетарската партия.

Около 18 май

Маркс получава от Америка писма от И. Вайдемайер и А. Комп, които съобщават, че за труда на Маркс „Към критиката на политическата икономия“ в САЩ са се записали вече не по-малко от 100 души.

18 май

Енгелс пише писмо до Ласал с критични бележки за драмата му „Франц фон Зикннген“, като я анализира както от литературна гледна точка, така и от гледна точка на историческото ѝ съдържание. Както и Маркс, Енгелс разглежда драмата на Ласал от партийни позиции, отбелязва основната ѝ грешка — подценяването на селското движение.

Във връзка с издаването на брошурата на Ласал „Италианската война и задачите на Прусия“ Маркс предлага в писмо до Енгелс да се издаде „партиен манифест“, в който да се изложи отношението на пролетарските революционери към войната и да се разкритикува защитаваната от Ласал позиция на неутралитет на Германия. Маркс оценява брошурата на Ласал като погрешна и вредна, защитаваните от него възгледи за австро-итало-френската война той разглежда като оправдане на политиката на Наполеон III и контрреволюционните управляващи кръгове в Прусия.

24 май

За да се укрепят позициите на пролетарските революционери в лондонското Просветно дружество на германските работници, Маркс препоръчва чрез Пфендер на К. Шапер да влезе в Дружеството и да поеме ръководството му.

Около 27 май

По молба на Маркс, който смята, че статните на Енгелс за военните събития могат да увеличат броя на абонатите на вестник „Volk“, Енгелс пише за вестника статията „Италианската кампания“, публикувана във вестника на 28 май.

30 май —
около 9 юни

Енгелс пише три статии за „New-York Daily Tribune“ за хода на военните действия в Италия и за първото голямо

сражение при Маджента. Статните на Енгелс са публикувани във вестника като уводни на 15, 17 и 22 юни под заглавия „Стратегията на войната“, „Ходът на военните действия“, „Пораженето на австрийците“.

Краят на май

Маркс пише встъпителни бележки към манифеста на италианския революционер Мадзини, публикуван на 16 май във вестник „Pensiero ed Azione“ („Мисъл и действие“). Бележките на Маркс заедно с преведения текст на манифеста са публикувани в „New-York Daily Tribune“ на 17 юни.

*Около 3 юни —
15 юли*

В сътрудничество с Бискамп Маркс пише за вестник „Volk“ бележки, в които осмива съдържанието и стила на вестник „Netmann“. Под заглавие „По страниците на печата“ тези бележки са публикувани във „Volk“ на 4, 25 юни, 9 и 16 юли.

4 юни

По предложение на Маркс вестник „Volk“ печата по-голямата част от предговора му към произведението „Към критиката на политическата икономия“. Предговорът на Маркс е препечатан също в много немски вестници, издавани в Америка.

Около 7 юни

Маркс чете в приложенето към швейцарския вестник „Der Schweizer Handels-Courier“ („Швейцарски търговски куриер“) от 2 юни 1859 г. пасквилната статийка на Фогт „Предупреждение“, която се състои изцяло от груби клеветнически измислици против Маркс и неговите привърженици. С цел да бъде разобличена клеветата на Фогт по настояване на Маркс тази статия е публикувана във вестник „Volk“ от 11 юни 1859 година.

Около 9 юни

Енгелс завършва статията „Фортификация“, която той пише по молба на Маркс за „Нова американска енциклопедия“. Статията е публикувана същата година в VII том на енциклопедията.

*Около 9 и
около 16 юни*

Енгелс пише за „Volk“ две статии за хода на военните действия в Италия. Под заглавия „Военните събития“ и „Сражението при Маджента“ статите са публикувани във вестника на 11 и 18 юни. Статията „Сражението при Маджента“ е публикувана и в „New-York Daily Tribune“ от 2 юли под заглавие „Глава от историята“.

10 юни

По време на разговори с Бискамп Маркс изразява от свое име и от името на Енгелс готовност да участвуват открито и по-активно в издаването на вестник „Volk“ и предлага да се помести съобщение за това в предстоящия брой на вестника.

11 юни

В Берлин излиза произведението на Маркс „Към критиката на политическата икономия“, свезка I, тираж 1 000 броя.

Във вестник „Volk“ се публикува със знанието и съгласието на Маркс редакционно съобщение за разширяване на кръга от сътрудници на вестника и за привличане към участие в него на най-значителните литературни сили на пролетарската партия и преди всичко на Маркс, Енгелс, Фрайлиграт, В. Волф и Хайзе.

*Около 12 юни —
около 2 юли*

Маркс е при Енгелс в Манчестер. Те обсъждат въпроси, свързани с издаването на „Volk“, и уговарят с редица познати материали помощ за вестника. Маркс заминава също за

Шотландия при бившите членове на Съюза на комунистите Имандт и Хайзе, с които разговаря по въпроса за намиране на средства за издаване на вестника.

Около 23 юни

Маркс пише за вестник „Volk“ статията „Шпрее и Минчо“, в която изказва мнението, че след като свърши войната в Италия, център на нови революционни събития ще стане Германия; статията е публикувана във вестника на 25 юни.

23 юни —
7 юли

Енгелс пише за вестник „Volk“ статията „Отстъплението на австрийците към Минчо“ и две статии под заглавие „Сражението при Солферино“; статии са публикувани на 25 юни, 2 и 9 юли.

Около 24 юни
и около 6 юли

Енгелс пише за „New-York Daily Tribune“ две статии за хода на военните действия в Италия — „Новини във връзка с войната“ и „Правосъдие на историята“; статии са публикувани като уводни на 8 и 21 юли.

Около 3 юли

След като се връща от Манчестер в Лондон, Маркс поема фактическото ръководство и редактирането на вестник „Volk“, възнамерявайки не само да го използва като трибуна за пропагандиране на революционно-пролетарските идеи, но и да го превърне в случай на революционни събития в организиционен център за създаване на пролетарска партия.

Около 9 юли

Маркс пише статията „Ерфуртовщина през 1859 година“, в която разкрива антиреволюционния характер на кампанията за обединяване на Германия под хегемонията на Пруссия, подета от представителите на германската либерална буржоазия и присъединилите се към тях буржоазни демократи. Статията е публикувана във вестник „Volk“ на 9 юли.

Около 12 юли —
средата на
август

Маркс пише за „New-York Daily Tribune“ пет статии за предварителния Вилафранкски мирен договор — „Какво спечели Италия?“, „Мирът“, „Вилафранкският договор“, „Потвърдена истина“ и „Луи-Наполеон и Италия“, в които обяснява прибързано сключения от Наполеон III през юли мир с Австрия със страха му от революционни сътресения в Италия, Франция и други страни и разкрива враждебното отношение на бонапартистките кръгове към истинските национални интереси на италианския народ. Статии са публикувани във вестника като уводни на 27, 28 юли, 4 и 29 август.

Около средата
на юли

Маркс разговаря с Блинд, Либкнехт и Холингер — собственик на печатницата, в която се печата вестник „Volk“, във връзка с насочения против Фогт анонимен позив „Предупреждение“, текстът на който е публикуван на 18 юни във вестник „Volk“ и на 22 юни в аугсбургския „Allgemeine Zeitung“ („Всеобщ вестник“). В този позив се разобличава Фогт като подкупен бонапартистки агент. Като се позовава на обстоятелството, че в средата на юни Либкнехт е открил в печатницата на Холингер коректура на позива с поправки на Блинд и я е изпратил до редакцията на „Allgemeine Zeitung“, Маркс изказва мнението, че автор на позива е Блинд. Но Блинд, който не желае да се обяви открито против Фогт, отрича своето авторство.

- 20 юли —
около 3 август* Енгелс пише за вестник „Volk“ серия от статии под заглавие „Италианската война. Преглед на миналото“, в които осветлява главните събития от австро-итало-френската война. Статите са публикувани във вестника на 23, 30 юли и 6 август.
- 23 юли —
20 август* Маркс препечатва от „The Free Press“ („Свободен печат“) във вестник „Volk“ превода на един дипломатически документ, озаглавен „Руски мемоар за поука на сега царуващия император, издаден от кабинета през 1837 година“. Маркс изпраща документа също на „New-York Daily Tribune“, където с малки съкращения е поместен на 3 август.
- Около 25 юли* Енгелс пише на Дункер за необходимостта да помести във вестниците съобщения за излизането на произведението на Маркс „Към критиката на политическата икономия“.
- Краят на юли —
средата на
август* Маркс пише за вестник „Volk“ серия от статии „Quid pro quo“, в която прави въз основа на официални дипломатически документи критичен анализ на политиката на пруските управляващи кръгове по време на австро-итало-френската война. Статите са публикувани във вестника на 30 юли, 6, 13 и 20 август; серията е недовършена поради това, че вестникът престава да излиза.
- 3—15 август* Енгелс пише рецензия за книгата на Маркс „Към критиката на политическата икономия“, в която характеризира труда на Маркс като забележително научно постижение на пролетарската партия и важен етап от разработването на научен мироглед на пролетариата; рецензията е публикувана във вестник „Volk“ от 6 и 20 август. Рецензията е недовършена, тъй като вестник „Volk“ престава да излиза.
- Около 5 август* Маркс пише статия за външната търговия на Англия под заглавие „Британската търговия“; статията е публикувана като уводна в „New-York Daily Tribune“ от 19 август.
- Около 13 август* Маркс получава от Дан предложение да напише за „Нова американска енциклопедия“ статия за Хегел. Но тъй като Дан настоява статията да бъде написана „абсолютно безпристрастно“, тоест да не се критикуват възгледите на Хегел, Маркс не приема това предложение.
- Около средата
на август* Маркс узнава от Либкнехт, че редакцията на аугсбургския „Allgemeine Zeitung“, против която Фогт е завел дело за публикуването на изпратения от Либкнехт позив „Предупреждение“, моли настойчиво да се представят доказателствата от отправените против Фогт обвинения. Въпреки рязко отрицателното си отношение към направлението на „Allgemeine Zeitung“, Маркс смята за необходимо да помогне на вестника: да се разобличи бонапартистката дейност на Фогт. Във връзка с това той решава да се срещне с Блинд, за да поиска от него да потвърди отправените против Фогт обвинения. Поради това, че Блинд отсъствава от Лондон, срещата се осуетява.
- Около 18 август* Маркс пише за вестник „Volk“ статията „Политически преглед“, в която отделя главно място на стачката на строител-

- ните работници в Лондон; статията е публикувана във вестника на 20 август.
- 20 август** Излиза последният (16-и) брой на редактирания от Маркс вестник „Volk“. Вестникът престава да излиза поради парични затруднения.
- 23 август** Маркс пише за „New-York Daily Tribune“ статията „Население, престъпност и пауперизъм“, в която въз основа на анализа на официалната английска статистика за периода 1844—1858 г. отбелязва засилващия се процес на обедняване на английския пролетариат, въпреки увеличаването на промишленото производство. Статията е публикувана във вестника на 16 септември.
- Краят на август — октомври** Във връзка с преустановяването на вестник „Volk“ Маркс отделя много време за ликвидиране на въпроси, свързани с издаването на вестника. Той е принуден да плати със свои средства част от дълга към собственика на печатницата за печатането на вестника.
- Маркс е в тежко материално затруднение, няма пари, за да изплати сметките за наем, газ, вода, да внесе училищната такса за децата. Енгелс, както винаги, помага на Маркс.
- Септември — около 10 октомври** По молба на Маркс Енгелс работи над статията „Пехота“ за „Нова американска енциклопедия“. Статията е публикувана през 1860 г. в IX том на енциклопедията.
- 1 септември** Унгарският политически деец Семере, участник в революцията 1848—1849 г., посещава Маркс и го осведомява за преговорите между Кошут и Луи-Наполеон в началото на австро-итало-френската война.
- 5 септември** Маркс пише статията „Фабрична промишленост и търговия“, в която въз основа на официални статистически данни установява известни закономерности, присъщи на цикличното развитие на капиталистическото производство. Статията е публикувана на 23 септември в „New-York Daily Tribune“.
- Маркс пише статията „Кошут и Луи-Наполеон“, в която, въз основа на получените от Семере сведения, разобличава опитите на бонапартистките кръгове да използват за своите цели националното движение на потиснатите народи. Статията е публикувана в „New-York Daily Tribune“ на 24 септември, съкратено в лондонския вестник „Free Press“, в аугсбургския „Allgemeine Zeitung“ и във „Weser-Zeitung“ („Везерски вестник“).
- Между 8 и 20 септември** Енгелс пътува из Шотландия с пристигналите от Германия негови родители.
- Около 10 — краят на септември** Маркс узнава за писмото от 8 септември, изпратено от Блинд до Либкнехт, в което Блинд отрича категорично да е участвувал в отпаваните срещу Форт обвинения. Маркс отива заедно с Либкнехт при отговорния редактор на лондонския вестник „Free Press“ Колет, който потвърждава, че именно Блинд е

автор на публикуваната във „Free Press“ от 27 май анонимна статия „Великият княз Константин — бъдещ крал на Унгария“, която по съдържание съвпада в основни линии с публикувания по-късно позив „Предупреждение“.

- 13—30 септември** Маркс пише серия от статии под заглавие „Новата китайска война“, в която разобличава действията на английските и френските колонизатори и подлага на бичуваща критика завоевателната колонизаторска политика на правителството Палмерстън. Статиите са публикувани в „New-York Daily Tribune“ от 27 септември, 1, 10 и 18 октомври.
- 17 септември** Маркс получава от словослагателя А. Фьогеле, който работел в печатницата на Холингер, писмено потвърждение, че ръкописът на позива „Предупреждение“ е написан с почерка на Блинд и че Холингер сам е казал на Фьогеле, че автор на позива е Блинд.
- Октомври — ноември** Маркс, който отдава голямо значение на разпространението на своето икономическо учение сред пролетариата, чете пред група работници лекции по политическа икономия.
- 18 октомври** Маркс пише статията „Изборна корупция в Англия“, която разобличава политическия строй на буржоазно-аристократическа Англия; статията е публикувана в „New-York Daily Tribune“ от 4 ноември.
- 19 октомври** В отговор на молбата на редактора на аугсбургския „Allgemeine Zeitung“ Оргес да изпрати документи, които потвърждават, че автор на позива „Предупреждение“ е Блинд, Маркс му изпраща писмо заедно с потвърждението на словослагателя Фьогеле от 17 септември, за да представи тези документи на съда, който гледа делото на Фогт против вестника. Писмото на Маркс заедно с потвърждението на Фьогеле е публикувано в аугсбургския „Allgemeine Zeitung“ на 27 октомври.
- 20 октомври** Маркс пише статията „Радикално гледище за мира“, в която разглежда критично условията на мирния договор между Франция, Сардиния и Австрия, преговорите за чието сключване се водят в Цюрих през октомври—ноември 1859 година; статията е публикувана на 8 ноември в „New-York Daily Tribune“.
- Ноември** Енгелс изучава готски език, възнамерявайки да се заеме с усъвършенствуване на своите знания също в древнонорвежкия и англосаксонските езици.
- 7 ноември** Маркс изпраща до хамбургския вестник „Die Reform“ („Реформа“) и аугсбургския „Allgemeine Zeitung“ писмо против редактора на хамбургския вестник „Der Freischütz“ („Свободен стрелец“) Едуард Майен, който твърди без доказателства, че Блинд не е автор на позива „Предупреждение“, и обвинява Маркс, че иска да наклевети Блинд. В края на писмото си Маркс призовава Блинд да признае авторството си и по такъв начин да допринесе за разобличаване на връзката между Фогт и Наполеон III. Писмото на Маркс е публикувано в приложението към бр. 139 на вестник „Reform“ от 19

ноември под заглавие: „Към делото на Карл Фогт срещу аугсбургския „Allgemeine Zeitung“. Аугсбургският „Allgemeine Zeitung“ не публикувал това писмо на Маркс.

10 ноември

Енгелс присъства на празненството по случай 100-годишнината от рождението на Ф. Шилер.

15 ноември

Тъй като Блинд отказва публично да признае, че е автор на позива „Предупреждение“, Маркс изпраща до аугсбургския „Allgemeine Zeitung“ писмо, в което отново доказва въз основа на неопровержими факти, че Блинд е авторът. Писмото на Маркс е напечатано в приложението към бр. 325 на аугсбургския „Allgemeine Zeitung“ от 21 ноември.

Маркс пише статията „Тревожно положение в Германия“, отбелязвайки изострянето на австро-пруските противоречия; статията е публикувана на 2 декември в „New-York Daily Tribune“.

17 ноември

Маркс пише за „New-York Daily Tribune“ статия по сuezкия въпрос. Статията не е отпечатана.

Средата на ноември

Маркс пише статията „Търговията с Китай“, в която, давайки за пример Китай, разобличава хищническото отношение на европейските колонизатори към страните в Азия; той посочва неблагоприятните перспективи за развиване на търговията между европейските сили и Китай поради неговата икономическа изостаналост. Статията е публикувана на 3 декември в „New-York Daily Tribune“.

25 ноември

Маркс пише за „New-York Daily Tribune“ статията „Страхът от нахлуване в Англия“ във връзка с реагирането на английското обществено мнение срещу опасността от френско нахлуване на Британските острови. Статията е публикувана на 9 декември.

Около 10 декември 1859 — началото на февруари 1860

Енгелс пише три статии, в които осветлява хода на започнатата от Испания през ноември 1859 г. грабителска война в Мароко; първите две статии, озаглавени „Ходът на войната против маврите“ и „Войната против маврите“ са публикувани в „New-York Daily Tribune“ на 19 януари и 8 февруари като уводни; третата статия е публикувана на 17 март под заглавие „Войната против маврите“.

Около 12 декември

В писмо до Маркс Енгелс му съобщава, че изучава труда на Дарвин „За произхода на видовете“; той оценява високо книгата, като отбелязва, че Дарвин е доказал успешно историческото развитие в природата и по такъв начин е нанесъл съкрушителен удар на теологията.

13 декември

В писмо до Енгелс Маркс пише за по-бързия темп на социалното развитие в Русия, отколкото в останала Европа, като отбелязва, от една страна, движението на селяните против дворянството, от друга страна, конституционното движение на дворянството против царя.

Краят на 50-те — началото на 60-те години

Енгелс изучава книгата на английския икономист Даблдей „История на английските финанси, парична система и статистика“ и вади от нея обширни цитати.

ИМЕНЕН ПОКАЗАЛЕЦ

- Абърдин* (Aberdeen), Джордж Гордън, граф (1784—1860) — английски държавен деец, тори, от 1850 г. водач на пилитите, министър на външните работи (1828—1830, 1841—1846) и министър-председател на коалиционното правителство (1852—1855). — 537, 634.
- Адзельо* (Azeglio), Масимо д' (1798—1866) — италиански държавен деец и писател, умерен либерал, привърженик на обединението на Италия под властта на Савойската династия, участник в революцията от 1848—1849 г. в Италия, председател на пиемонтския кабинет на министрите и министър на външните работи (1849—1852), през 1859 г. сардински пълномощник в Романия. — 508.
- Албрехт* (1817—1895) — австрийски ерцхерцог, генерал, през 1848—1849 г. участвувал в смазването на революцията в Италия, през 1851—1860 г. — цивилен и военен губернатор на Унгария, през 1859 г. бил изпратен с дипломатическа мисия в Берлин. — 477, 485.
- Александър*, принц Хесенски (1823—1888) — австрийски генерал, по време на австро-итало-френската война от 1859 г. командувал бригада. — 378, 404.
- Александър I* (1777—1825) — руски император (1801—1825). — 415.
- Александър II* (1818—1881) — руски император (1855—1881). — 173, 302, 372, 382.
- Алеманди* (Allemandi), Микеле Наполеоне (1807—1858) — италиански генерал, участник в революцията от 1848—1849 г. в Италия, възглавявал ломбардските, швейцарските и генуезките доброволци. — 380.
- Ангиера* (Anghiera), Петър Мъченик (1457—1526) — историк и географ, роден в Италия, дълго време служил в испанския двор. — 137, 138.
- Анселм* (Anselme), Жак Бернар Модест (1740—1812) — френски генерал, по време на войната между революционна Франция и Австрия през 1792 г. командувал армия. — 623.
- Ансти* (Anstey), Томас Чизолм (1816—1873) — английски юрист и политически деец, буржоазен

- радикал, през 1847—1852 г. член на парламента, държавен юристконсулт за Хонконг (1854—1859). — 535.
- Арбу̀тнот** (Arbuthnot), Джордж (1802—1865) — чиновник в английското ковчежничество (министерство на финансите); автор на редица трудове по въпроси на паричното обръщение и кредита, привърженик на школата «принцип на паричното обръщение». — 167.
- Аретико** (Aretino), Пиетро (1492—1556) — италиански писател-сатирик от епохата на Възраждането, автор на остроумни памфлети против папския двор и монарсите в Европа. — 152.
- Ариосто** (Ariosto), Лодовико (1474—1533) — голям италиански поет от епохата на Възраждането, автор на поемата «Бятният Роланд». — 533.
- Аристотел** (384—322 преди н.е.) — велик мислител на древността; във философията се е колебал между материализма и идеализма; идеолог на робовладелската класа; по своите икономически възгледи защитник на натуралното робовладелско стопанство, пръв е анализирал формата на стойността — 15, 30, 39, 55, 102, 121, 139.
- Арминий** (17 преди н.е. — 21 от н.е.) — вожд на германското племе Херуски, възглавявал борбата на германските племена против римляните и им нанесъл поражение през 9 г. от н.е. в Тевтобургската гора. — 643.
- Армстронг** (Armstrong), Уйлям Джордж (1810—1900) — английски изобретател, известен с изобретяването на особено набраздено оръдие. — 243.
- Атений** (края на II — началото на III в.) — древногръцки ритор и граматик. — 60.
- Атила** (ум. през 453 г.) — вожд на хуните (433—453). — 476.
- Атууд** (Attwood), Томас (1783—1856) — английски банкиер, икономист и политически деец, буржоазен радикал. — 68.
- Аурангзеб** (1618—1707) — падишах (1658—1707) от династията на Великите Моголи в Индия. — 114.
- Ауерсвалд** (Auerswald), Рудолф (1795—1866) — пруски държавен деец, представител на близката до буржоазията либерална аристокрация, министър-председател и министър на външните работи (юни—септември 1848), министър без портфейл (1858—1862). — 477.
- Ашурбанал** (в съчинения на древни автори *Сарданал*) — асирийски цар (668-ок. 626 преди н.е.) — 530.

Б

- Базен** (Bazaine), Франсуа Ашил (1811—1888) — френски генерал, от 1864 г. маршал, през 30—40-те години участвувал в завоюването на Алжир, участник в Кримската война през 1853—1856 г., в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал дивизия, участник във френската въоръжена интервенция в Мексико през 1862—1867 г., по време на френско-пруската война (1870—1871) командувал Рейнската армия, през октомври 1870 г. капитулирал в Мец. — 379.
- Балабин**, Виктор Петрович — руски дипломат, през 1858—1864 г. посланик във Виена. — 320, 322.
- Бандя** (Bangya), Янош (1817—1868) — унгарски журналист и офицер, участник в революцията през 1848—1849 г. в Унгария; след поражението на революцията емисар на Кожут в чужбина, същевременно бил таен полицейски агент; по-късно под името Мехмед-бей минал на турска военна служба и действувал като турски агент в Кавказ (1855—

- 1858) по време на войната на черкезите срещу Русия. — 525.
- Вараге д'Илийе** (Baraguay d'Hilliers), Ашил (1795—1878) — френски маршал, бонапартист; през 1854 г. командувал френския експедиционен корпус в Балтийско море; в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал корпус; през 1870 г. генерал-губернатор на Париж. — 332, 359, 361, 367, 368, 378, 379, 390, 391, 396, 402, 405, 428, 431, 449.
- Вараге д'Илийе** (Baraguay d'Hilliers), Луи (1764—1812) — френски генерал, участник във войните на Френската република против коалициите на европейските държави и в походите на Наполеон I; баща на споменатия погоре. — 246.
- Варбон** (Varbon), Николай (1640—1698) — английски буржоазен икономист, смятал, че стойността на вещта се определя от нейната полезност; предшественик на така наречената държавна теория за парите. — 65.
- Барнум** (Barnum), Финеас Тейлър (1810—1891) — американски антрепренор, занимавал се с показване на всевъзможни курйозитети и редки предмети. — 473.
- Бастиа** (Bastiat), Фредерик (1801—1850) — френски вулгарен икономист, проповедник на теорията за хармония на класовите интереси в буржоазното общество. — 25.
- Ваш** (Vach), Александър барон (1813—1893) — австрийски реакционен държавен деец, привърженик на абсолютната монархия и клерикалите, по професия адвокат, през 1848—1849 г. министър на правосъдието, от юли 1849 до август 1859 г. заемал поста министър на вътрешните работи, фактически ръководел цялата политика на Австрия. — 449.
- Вейкър** (Vaker), Роберт — фабричен инспектор в Ирландия. — 218, 232, 234.
- Бейли** (Bailey), Самюел (1791—1870) — английски буржоазен икономист и философ; от позициите на вулгарната политическа икономия се обявявал против трудовата теория на Рикардо за стойността, същевременно посочил правилно някои противоречия в икономическите възгледи на Рикардо. — 58, 127.
- Бекер** (Bekker), Имануил (1785—1871) — германски филолог, подготвил редица издания на произведенията на древни автори (Платон, Аристотел, Аристофан и др.). — 15, 39, 55.
- Бендер** (Bender) — книжар в Лондон. — 643.
- Бенедек** (Benedek), Лудвиг (1804—1881) — австрийски генерал, участвувал в смазването на въстанието на галицийските селяни през 1846 г., на националоосвободителното движение в Италия и Унгария през 1848—1849 година; в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал корпус, през 1860 г. началник-щаб на австрийската армия, цивилен и военен губернатор в Унгария, по време на австро-пруската война през 1866 г. главнокомандуващ австрийската армия. — 358, 359, 364, 365, 396, 413, 426—428, 431, 456, 457.
- Бенигсен** (Bennigsen), Рудолф (1824—1902) — германски политически деец, привърженик на обединяването на Германия «отгоре» под хегемонията на Прусия; през 1859—1867 г. председател на партията Национален съюз, от 1867 г. водач на дясното крило на национал-либералната партия, която изразявала интересите на едрата буржоазия, депутат в германския райхстаг (1871—1883 и 1887—1898). — 513.
- Бергер** (Berger) — австрийски генерал, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал дивизия. — 454.

- Бере** (Beuret), Жорж (1803—1859) — френски генерал, участник в испанската експедиция през 1823 г., в алжирската и римската експедиция, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал бригадата. — 368.
- Берние** (Bernier), Франсуа (1625—1688) — френски лекар, пътешественик и писател. — 114.
- Бернщорф** (Bernstorff), Албрехт, граф (1809—1873) — пруски дипломат, пълномощен министър в Лондон (1854—1861), министър на външните работи (1861—1862), посланик в Лондон (1862—1873). — 488.
- Бета** (Beta), Хайнрих (псевдоним: Бетцих) — германски журналист, дребнобуржоазен демократ емигрант в Лондон, привърженик на Кинкел. — 645.
- Бетлен** (Bethlen), Гергели, граф — унгарски офицер, участник в революцията от 1848—1849 г. в Унгария, след поражението на революцията емигрирал в чужбина. — 531.
- Биксио** (Bixio), Жак Александър (1808—1865) — френски публицист, буржоазен републиканец, един от редакторите на вестник «National», през 1848 г. заместник-председател на Учредителното събрание, 20—29 декември 1848 г. министър на селското стопанство и търговията, през 1849 г. депутат в Законодателното събрание. — 190.
- Бисмарк** (Bismarck), Ото, фон *Шьонхаузен*, княз (1815—1898) — държавен деец и пруски и германски дипломат, представител на пруското юнкерство; през 1851—1859 г. пруски пълномощник в Съюзния сейм; посланик в Петербург (1859—1862) и в Париж (1862); министър-председател на Прусия (1862—1871), канцлер на Германската империя (1871—1890); осъществил обединението на Германия по контрареволуционен път, върл враг на работническото движение, автор на извънредния закон против социалистите (1878). — 297, 488.
- Блан** (Blanc), Луи (1811—1882) — френски дребнобуржоазен социалист и историк, деец на революцията от 1848—1849 г., бил за споразумение с буржоазията. — 150.
- Бланшар** (Blanchard) — френски генерал, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал бригадата. — 368.
- Блейк** (Blake), Уйлям — английски икономист от първата половина на XIX в., автор на трудове за паричното обръщение. — 89, 161.
- Блейкли** (Blakeley) — английски офицер и журналист, по време на австро-итало-френската война през 1859 г. кореспондент на «Times» при австрийската армия. — 600, 601.
- Блумфилд** (Bloomfield), Джон Артър Дъглас (1802—1879) — английски дипломат; през 1851—1860 г. пълномощен министър и пълномощен представител в Берлин. — 490.
- Блюхер** (Blücher), Гебхард Леберехт (1742—1819) — пруски генерал-фелдмаршал, участник във войните против Наполеон I. — 281, 468.
- Бюер** (Boér) (1808—1859) — австрийски генерал, по произход унгарец, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал бригадата. — 413, 454.
- Бозанкет** (Bosanquet), Джеймс (1804—1877) — английски банкиер и икономист, публикувал също редица трудове по библейска хронология. — 83.
- Бозанкет** (Bosanquet), Чарлз (1769—1850) — английски предприемач и икономист, полемизирал с Рикардо по въпроси на паричното обръщение. — 153, 155.
- Бомел** — виж *Лабомел*, Лоран *Англияейл де*.
- Бонапарт** — виж *Наполеон I*.
- Бонапарт**, Луи — виж *Наполеон III*.

- Бонапарт** (Bonaparte), Жером (1784—1860) — по-малък брат на Наполеон I, крал на Вестфалия (1807—1813), от 1850 г. маршал. — 603.
- Бонапарт** (Bonaparte), Жозеф (1768—1844) — по-стар брат на Наполеон I, крал Неаполитански (1806—1808) и Испански (1808—1813). — 407.
- Бонапарт** (Bonaparte), Жозеф Шарл Пол, принц Наполеон (1822—1891) — син на Жером Бонапарт, братовчед на Наполеон III, взел името Жером след смъртта на по-стария си брат (1847), по времето на Втората република депутат в Учредителното и Законодателното събрание, през 1854 г. командувал дивизия в Крим, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал корпус; известен под прякорите Плон-Плон и Червения принц. — 188—190, 284, 360, 377, 417, 426, 430, 432, 433, 460, 528—530, 603.
- Бонапарт** — императорска династия във Франция (1804—1814, 1815, 1852—1870). — 175, 190, 196, 266, 287, 442, 444, 447, 470, 528, 530.
- Бонин** (Bonin), Едуард (1793—1865) — пруски генерал и държавен деец, военен министър (1852—1854, 1858—1859). — 477.
- Бонкомпани** (Boncompagni), Карло (1804—1880) — италиански държавен деец, умерен либерал, привърженик на обединението на Италия под властта на Савойската династия; през 1848 г. министър на просветата на Сардиния, през 1852 г. министър на селското стопанство, търговията, просветата и правосъдието, през 1853—1856 г. председател на камарата на депутатите, през 1859 г. сардински пълномощник във Флоренция. — 508.
- Бохарне** (Beauharnais), Хортензия (1783—1837) — майка на Наполеон III, жена на холандския крал Людовик Бонапарт. — 473.
- Бохарне** (Beauharnais), Евгений, принц (1781—1824) — френски генерал, заварен син на Наполеон I, участник в Наполеоновите походи, включително и похода в Русия през 1812 година; през 1805—1814 г. вицекарал на Италия. — 244.
- Брайт** (Bright), Джон (1811—1889) — английски фабрикант, буржоазен политически деец, един от водачите на фритредерите и основателите на Лигата против житните закони; от началото на 60-те години водач на лявото крило на либералната партия; заемал редица министерски постове в либерални кабинети. — 226—228, 550, 570.
- Брей** (Bray), Джон Френсис (1809—1895) — английски икономист, социалист-утопист, последовател на Р. Оуен; развивал теорията за «трудовите пари». — 72.
- Брен** — легендарен вожд на галите, нахлуил през 390 г. преди н.е. в Италия и завзел Рим. — 478.
- Брум** (Brougham), Хенри Питър, барон (1778—1868) — английски юрист и литератор, през 20—30-те години виден деец на партията на вигите, лорд-канцлер (1830—1834); от 50-те години не играл значителна роля в политическия живот. — 49, 489, 554.
- Брунов**, Филип Иванович, барон (1797—1875) — руски дипломат, пълномощен министър (1840—1854, 1858—1860), след това посланик (1860—1874) в Лондон, член на руската делегация на Парижкия конгрес през 1856 година. — 474.
- Брюс** (Bruce), Фредерик Уилям Адолф (1814—1867) — английски колониален администратор и дипломат, пълномощен министър в Китай (1858—1865). — 532—534, 537, 544, 547.
- Буа** (Bouat) — френски генерал, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал дивизия. — 347.

- Буагилбер** (Boisguillbert), Пиер (1646—1714) — френски икономист, предшественик на физиократите, родоначалник на класическата буржоазна политическа икономия във Франция. — 41—43, 49, 81, 89, 109—111, 130.
- Булвър** (Bulwer), Уилям Хенри Лийтън Ърл (1801—1872) — английски дипломат, член на парламента (1830—1837), виг; през 1839 и 1840 г. управляващ работите на Англия в Париж, след това пълномощен министър в Мадрид (1843—1848), Вашингтон (1849—1852) и Флоренция (1852—1855); през 1858—1865 г. посланик в Цариград. — 537.
- Буол-Шауенщайн** (Buol-Schauenstein), Карл Фердинанд, граф (1797—1865) — австрийски държавен деец и дипломат, пълномощен министър в Петербург (1848—1850), след това в Лондон (1851—1852), министър-председател и министър на външните работи (1852—1859). — 318, 320—323, 448.
- Бурбаки** (Bourbaki), Шарл (1816—1897) — френски генерал, по произход грък, участник в Кримската война през 1853—1856 г., в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал дивизия, участник във френско-пруската война през 1870—1871 година. — 305, 431.
- Бурбони** — кралска династия във Франция (1589—1792, 1814—1815 и 1815—1830). — 507.
- Бурбулон** (Bourboulon) — френски пълномощен представител в Китай през 1859 година. — 532, 533.
- Бустрада** — виж *Наполеон III*.
- Бъркли** (Berkeley), Джордж (1685—1753) — английски реакционен философ, виден представител на субективния идеализъм, епископ, в политическата икономия — критик на меркантилизма; смятал труда за главен източник на богатството; представител на номиналистическата теория за парите. — 23, 24, 65, 104.
- Бърли** — виж *Сесия*, Уилям, лорд *Бърли*.
- Бърнс** (Burnes), Александър (1805—1841) — английски офицер, по време на англо-афганистанската война от 1838—1842 г. изпълнявал функциите на политически съветник при шаба на английската армия в Кабул. — 538—540.
- Бърнс** (Burnes), Джеймс (1801—1862) — английски лекар, брат на споменатия по-горе. — 539.
- Бюканън** (Buchanan), Дейвид (1779—1848) — английски публицист и буржоазен икономист, последовател и коментатор на А. Смит. — 98.
- Бюлов** (Bülow), Хайнрих Дитрих (1757—1807) — пруски реакционен военен писател, автор на известния труд «Духът на новата военна система». — 255—257, 345, 449, 453.
- Бюхнер** (Büchner), Лудвиг (1824—1899) — германски физиолог и философ, представител на вулгарния материализъм. — 497.
- Бюш** (Büsch), Йохан Георг (1728—1800) — германски икономист, имал в основни линии меркантилистски възгледи. — 150.

В

- Валевски** (Walewski), Александър Флориан Жозеф *Колона*, граф (1810—1868) — френски дипломат и държавен деец, син на Наполеон I и полската графиня Валевска; участник в полското въстание през 1830—1831 г.; след поражението на въстанието емигрирал във Франция; министър на външните работи (1855—1860); председателствувал Парижкия конгрес (1856). — 468, 487, 507, 583.
- Ваян** (Vaillant), Жан Батист Филибер (1790—1872) — френски маршал, бонапартист, военен министър (1854—1859), по време

- на австро-итало-френската война през 1859 г. началник на генералния щаб. — 457.
- Велден** (Welden), Франц Лудвиг, барон (1782—1853) — австрийски генерал, през 1848 г. участник в похода против революционна Италия; след смазането на октомврийското въстание през 1848 г. комендант на Виена; през април—май 1849 г. главнокомандуващ австрийските войски, които смазали революцията в Унгария. — 253, 254.
- Велики Моголи** — династия на индийски падишахове (1526—1858). — 314.
- Венедей** (Venedey), Якоб (1805—1871) — германски радикален публицист, през 1848—1849 г. депутат във франкфуртското Национално събрание, принадлежал към лявото крило; след революцията от 1848—1849 г. либерал. — 434, 435, 474.
- Вергилий** (Публий Вергилий Марон) (70—19 преди н.е.) — бележит римски поет. — 479.
- Вереш** (Veress), Шандор (1828—1884) — унгарски историк и журналист, участник в революцията от 1848—1849 г. в Унгария, след революцията емигрирал в чужбина. — 531.
- Вери** (Véry), маркиз — сардински дипломат. — 410.
- Вери** (Vegri), Пнетро (1728—1797) — италиански буржоазен икономист, един от първите критици на учението на физиократите. — 134.
- Вертер** (Werther), Карл (1809—1894) — пруски дипломат, посланик в Австрия (1859—1866 и 1866—1869). — 410, 480, 481, 483—485.
- Веспасиан** (Тит Флавий Веспасиан) (9—79) — римски император (69—79). — 444.
- Вецлар** (Wetzlar), Густав (1813—1881) — австрийски генерал, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал бригадата. — 403.
- Виктория** (1819—1901) — английска кралица (1837—1901). — 230, 300, 301, 512.
- Виктор Емануил II** (1820—1878) — сардински крал (1849—1861), италиански крал (1861—1878). — 173, 175, 178, 180, 185, 186, 188—191, 282, 284, 297, 360, 379, 381, 388—390, 438, 440, 444, 445, 447, 477, 507—510, 556, 557, 583, 603, 626.
- Вилизен** (Willisen), Вилхелм (1790—1879) — пруски генерал и военен теоретик; през 1848 г. кралски комисар в Познан, през 1850 г. главнокомандуващ шлезвиг-холщайнската армия във войната против Дания; автор на редица военно-исторически трудове. — 238, 259, 264, 274, 350.
- Вилизен** (Willisen), Фридрих Адолф (1798—1864) — пруски генерал, участвувал в смазането на революционното и националноосвободителното движение в Италия през 1848—1849 г., през 1862—1864 г. пруски посланик в Италия. — 350, 480—482, 484, 485, 487.
- Вилхелм I** (1797—1888) — принц Пруски, принц-регент (1858—1861), пруски крал (1861—1888), германски император (1871—1888). — 317, 319, 409, 424, 435, 477, 479, 481, 482, 485, 486.
- Вилхелм I Завоевател** (1027—1087) — английски крал (1066—1087). — 60.
- Вилхелм II** (1777—1847) — хесен-каселски курфюрст (1821—1847) — 559, 561.
- Вилхелм III Орански** (1650—1702) — щатхалтер на Нидерландия (1674—1702), английски крал (1689—1702). — 63, 68.
- Вимпфен** (Wimpffen), Франц (1797—1870) — австрийски генерал, участник в смазането на революционното и националноосвободителното движение в Италия през 1848—1849 г., в австро-итало-френската война през 1859 г.

- командуващ 1-а армия. — 360, 415.
- Винца** (Vinoу), Жозеф (1800—1880) — френски генерал, бонапартист, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал дивизия, един от палачите на Парижката комуна. — 368, 377, 379, 403—405.
- Вителсбахи** — династия баварски херцози (1180—1806), след това крале (1806—1918). — 373.
- Виткевич**, Иван Викторович (ум. през 1839 г.) — руски офицер, дипломатически представител в Афганистан (1837—1838). — 539.
- Вобан** (Vauban), Себастиен ле Претр (1633—1707) — френски маршал, военен инженер, автор на редица трудове по фортификация и обсада. — 267, 270, 276.
- Волтер** (Voltaire), Франсуа Мари (истинско презиме *Аруе*) (1694—1778) — френски философ-деист, писател-сатирик, историк, виден представител на буржоазното Просвещение през XVIII в., борил се против абсолютизма и католицизма. — 295, 408.
- Волф** (Wolff), Вилхелм (1809—1864) — германски пролетарски революционер, по професия учител, син на силезийски крепостен селянин; участник в студентското движение, през 1834—1839 г. бил затворен в пруски тъмници, през 1846—1847 г. член на Брюкселския комунистически кореспондентски комитет, от март 1848 г. член на Централния комитет на Съюза на комунистите, през 1848—1849 г. един от редакторите на «Neue Rheinische Zeitung», депутат във франкфуртското Национално събрание; приятел и съратник на Маркс и Енгелс. — 641.
- Волф** (Wolff), Христиан (1679—1754) — германски философ-идеалист, метафизик. — 497.
- Вукович** (Vukovics), Шебьо (1811—1872) — унгарски политически деец, министър на правосъдието в революционното правителство (1849), след поражението на революцията в Унгария емигрирал в Лондон, поддържал връзки с Кошут. — 531.

Г

- Габленц** (Gablencz), Лудвиг Карл Вилхелм (1814—1874) — австрийски генерал, участвувал в смазването на революцията в Италия и Унгария през 1848—1849 г., в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал бригада, участник в австро-пруската война през 1866 година. — 388.
- Гагерн** (Gagern), Хайрих, барон (1799—1880) — германски буржоазен политически деец, умерен либерал; депутат и председател на франкфуртското Национално събрание, принадлежал към десния център, имперски министър-председател (декември 1848 — март 1849) — 434.
- Гайярде** (Gaillardet), Фредерик (1808—1882) — френски журналист и драматург, през 1839—1848 г. издавал в САЩ вестник «Courrier des Etats-Unis»; през 1848 г. се върнал във Франция, оставяйки постоянен кореспондент на този вестник. — 192.
- Галиани** (Galiani), Фердинандо (1728—1787) — италиански буржоазен икономист, критик на учените на физиократите; твърдял, че стойността на вещта се определя от нейната полезност, същевременно правел редица правилни предположения за характера на стоката и парите. — 22, 46, 59, 75, 90, 137.
- Гарibaldi** (Garibaldi), Джузепе (1807—1882) — италиански революционер, демократ, водач на националноосвободителното движение в Италия; през 1848 г. начело на корпус доброволци се сражавал самоотвержено на страната на пиемонтската армия във войната против Австрия; главен

- организатор на отбраната на Римската република през април—юли 1849 година; през 50—60-те години възглавявал борбата на италианския народ за национално освобождение и обединение на страната; в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал алпийски стрелци. — 173, 178, 185, 359, 364, 377, 380—383, 388, 394, 398, 408, 409, 414, 444, 450, 556, 584, 622.
- Гарние** (Garnier), Жермен (1754—1821) — френски икономист и политически деец, монархист; епигон на школата на физиократите; преводач и критик на А. Смит. — 60, 94.
- Георг II** (1683—1760) — английски крал (1727—1760). — 59, 62.
- Георг III** (1738—1820) — английски крал (1760—1820). — 59.
- Гибсън** (Gibson), Томас Милър (1806—1884) — английски политически деец, един от водачите на фритредерите, впоследствие либерал; министър на търговията (1859—1865 и 1865—1866). — 535, 536, 544.
- Гизо** (Guizot), Франсуа Пиер Гийом (1787—1874) — френски буржоазен историк и държавен деец, от 1840 до февруарската революция през 1848 г. фактически ръководел вътрешната и външната политика на Франция, изразявал интересите на едрата финансова буржоазия. — 8, 227.
- Гладстон** (Gladstone), Уилям Юарт (1809—1898) — английски държавен деец, тори, по-късно плит, през втората половина на XIX в. един от водачите на либералната партия; канцлер на хазната (министър на финансите (1852—1855 и 1859—1866) и министър-председател (1868—1874, 1880—1885, 1886, 1892—1894). — 51, 535.
- Гордон** (Gordon) — австрийски генерал, участник във войните на коалициите на европейските държави против Френската република. — 610.
- Горчаков**, Александър Михайлович, княз (1798—1883) — руски държавен деец и дипломат, посланик във Виена (1854—1856), министър на външните работи (1856—1882). — 481, 488, 597, 630, 634—637.
- Готшед** (Gottsched), Йохан Христоф (1700—1766) — германски писател и критик, представител на ранното Просвещение на XVIII в. в Германия. — 151.
- Гранье де Касаняк** (Granier de Casagnac), Адолф (1806—1880) — френски журналист, безпринципен политик; до революцията от 1848 г. орлеанист, след това бонапартист; депутат в Законодателния корпус (1852—1870), заемал крайно дясна позиция; сътрудничел на вестник «Constitutionnel». — 509.
- Грей** (Gray), Джон (1798—1850) — английски икономист, социалист утопист, последовател на Р. Оуен; един от авторите на теорията за «трудовите пари». — 69—72.
- Грей** (Grey), Чарлз, граф (1764—1845) — английски държавен деец, един от водачите на вигите, министър-председател (1830—1834). — 569.
- Гренвил** (Grenville), Ричард, херцог Бъкингам и Чандос (1797—1861) — английски историк и политически деец, виг, член на парламента (1818—1839). — 225, 228.
- Грим** (Grimm), Якоб (1785—1863) — виден германски филолог, събирач на германски фолклор, професор в Берлинския университет. — 138.
- Грюне** (Grünne), Карл Лудвиг, граф (1808—1884) — австрийски генерал, представител на придворната камарила, генерал-адютант на император Франц Йосиф (1850—1859). — 423, 426, 449.

Гьоте (Goethe), Йохан Волфганг (1749—1832) — велик германски писател и мислител. — 435, 479.

Д

Далхузи (Dalhousie), Джеймс Ендрю Рамзи, маркиз (1812—1860) — английски държавен деец, генерал-губернатор на Индия (1848—1856), осъществявал политика на колоннални грабежи. — 314.

Данило I Негош (1826—1860) — княз на Черна гора (1852—1860). — 474.

Данте Алигиери (Dante Alighieri) (1265—1321) — велик италиански поет. — 11.

Даримон (Darimon), Луи Алфред (1819—1902) — френски политически деец, публицист и историк; споделял и пропагандирал възгледите на Прудон. — 72.

Д'Аспре (D'Aspre), Константин, барон (1789—1850) — австрийски генерал, участвувал в смазането на революцията през 1848—1849 г. в Италия. — 253

Дер (Daige), Ежен (1798—1847) — френски икономист, издател на съчинения по политическа икономия. — 43, 81.

Дерби (Derby), Едуард Джордж Джефри Смит Стенли, граф (1799—1869) — английски държавен деец, водач на торите, впоследствие един от водачите на консервативната партия; министър-председател (1852, 1858—1859 и 1866—1868). — 293, 308, 311, 325, 335, 336, 448, 481, 508, 530, 536, 537, 539, 548.

Десол (Dessolle), Жан Жозеф Пол Огюстен (1767—1828) — френски генерал, участник в Наполеоновите войни, впоследствие легитимист. — 245.

Джейкъб (Jacob), Уйлям (ок. 1762—1851) — английски търговец,

автор на редица икономически трудове. — 94, 119, 120.

Дженовези (Genovesi), Аитонио (1712—1769) — италиански философ идеалист и икономист-меркантилист. — 37, 109.

Джербе де Соназ (Gerbaix de Sonnaz), Маурицио (1816—1892) — генерал от пиемонтската армия, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал бригада. — 378.

Дизраели (Disraeli), Бенджамин, от 1871 г. граф *Бикънсфилд* (1804—1881) — английски държавен деец и писател, един от водачите на торите, през втората половина на XIX в. водач на консервативната партия; канцлер на хазната (министър на финансите) (1852, 1858—1859 и 1866—1868), министър-председател (1863 и 1874—1880). — 225—227, 546.

Дод (Dodd), Джордж (1808—1881) — английски публицист; автор на редица трудове по въпроси на промишлеността. — 93.

Дост-Мухамед (1793—1863) — афганистански емир (1826—1863). — 538—540.

Дурандо (Durando), Джовани (1804—1869) — генерал от пиемонтската армия, сражавал се против австрийците през 1848—1849 г., в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал дивизия. — 252, 253, 390, 391, 431.

Дюверноа (Duvernoy), Хайнрих Густав (1802—1890) — вюртембергски буржоазен държавен деец, министър на вътрешните работи в либералното правителство (1848—1849), депутат в ландтага (1851—1868), привърженик на обединението на Германия под хегемонията на Пруссия, един от създателите на партията Национален съюз. — 435.

Дюлай (Gyulay), Ференц, граф (1798—1868) — австрийски генерал, по произход унгарец,

участник в смазването на революцията през 1848—1849 г. в Италия, военен министър (1849—1850); в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал австрийската армия до поражението при Маджента (април—юни 1859 г.). — 178, 327, 346—349, 351, 352, 357, 367, 394—399, 402—404, 406, 407, 415, 418, 449—454, 460, 600, 601.

Дюрфелд (Dürfeld) — австрийски генерал, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал бригада. — 403.

Е

Евгений, принц — виж *Бохарне*, Евгений.

Евгения — виж *Монтихо*, Евгения.
Еврипид (ок. 480—ок. 406 преди н. е.) — бележит древногръцки драматург, автор на класически трагедии. — 121, 477.

Едуард III (1312—1377) — английски крал (1327—1377). — 62.

Езон (VI в. преди н. е.) — полулегендарен древногръцки баснописец. — 171.

Елгин (Elgin), Джеймс Брус, граф *Кинкардин* (1811—1863) — английски дипломат, през 1857—1858 и 1860—1861 г. бил изпращан в Китай с извънредни пълномощия, вицецрал на Индия (1862—1863). — 534, 535, 545—548, 564, 565, 567.

Еленбъро (Ellenborough), Едуард Ло, граф (1790—1871) — английски държавен деец, тори, член на парламента; генерал-губернатор на Индия (1842—1844), през 1846 г. пръв лорд на адмиралтейството (морски министър), председател на Контролния съвет по въпросите на Индия (1858.) — 227, 316, 467, 548.

Елизабет (1801—1873) — кралица на Прусия, жена на Фридрих-Вилхелм IV. — 350.

Елизабет (1533—1603) — английска кралица (1558—1603). — 127.

Емануил — виж *Виктор Емануил II*.

Емет (Emmett), Антони (1790—1872) — английски военен инженер, от 1855 г. генерал, началник на инженерната служба на остров Св. Елена (1815—1821). — 255, 256.

Енгелс (Engels), Фридрих (1820—1895) (биографични бележки). — 10, 598, 641.

Еспинас (Espinasse), Шарл Марн Еспри (1815—1859) — френски генерал, бонапартист, еднн от активните участници в държавния преврат на 2 декември 1851 г., участник в Кримската война, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал дивизия. — 403.

Ечагуе (Echagüe), Рафаел (1815—1887) — испански генерал, участник в буржоазната революция през 1854—1856 г., принадлежал към партията модератос; в испано-мароканската война през 1859—1860 г. командувал корпус. — 572, 573, 578, 580.

Ж

Жанен (Jannin) — френски генерал, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал бригада. — 403.

Жермини (Germigny), Шарл Габриел граф (1789—1871) — френски държавен деец и финансист, бонапартист, през януари—април 1851 г. министър на финансите, директор на акционерната банка Cr dit Foncier (1854—1856), директор на Френската банка (1856—1867). — 189.

Жинен (Ginain), Луи Ежен (1818—1886) — френски художник-баталист. — 486.

Жирарден (Girardin), Емил де (1806—1881) — френски буржоазен публицист и политически деец,

през 30—60-те години с прекъсвания бил редактор на вестник «Presse», в политиката се отличавал с крайна безпринципност. — 191.

Жомини (Jomîni), Анри (1779—1869) — генерал на френска, по-късно на руска служба, по произход швейцарец, буржоазен военен теоретик, автор на редица трудове по стратегия и военна история. — 250.

Жубер (Joubert), Бартеlemi Катрин (1769—1799) — френски генерал, участник в италианския поход на Бонапарт през 1796—1799 г., през 1798—1799 г. главнокомандуващ армията в Италия. — 246.

3

Зебах (Seebach), Алби Лео, барон (1811—1884) — саксонски дипломат, през 50-те години пълномощен министър в Париж. — 173, 474.

Зигел (Siegel), Франц Лудвиг (1812—1877) — германски журналист и адвокат, редактор на «Sächsische Konstitutionnelle Zeitung», привърженик на обединението на Германия под хегемонията на Пруссия, един от създателите на партията Национален съюз. — 513.

И

Иван III. (1440—1505) — велик княз московски (1462—1505). — 528.

Йохан (1782—1859) — австрийски ерцхерцог, от юни 1848 до декември 1849 г. имперски регент на Германия. — 298.

Ирани (Irány), Даниел (1822—1892) — унгарски политически деец и публицист, участник в революцията през 1848—1849 г. в Унгария, депутат в парламента, по-късно комисар в революционното правителство, след по-

ражението на революцията емигрирал в чужбина. — 531.

Ихас (Ihász), Даниел (1818—1882) — унгарски офицер, участник в революцията през 1848—1849 г. в Унгария, впоследствие емигрирал в чужбина, приятел на Кошут. — 531.

Йънг (Young), Артур (1741—1820) — английски агроном и буржоазен икономист, привърженик на количествената теория за парите. — 150.

K

Кавур (Cavour), Камило Бензо, граф (1810—1861) — италиански държавен деец, идеолог и водач на либерално-монархическата буржоазия и обуржоазилото се дворянство; ръководител на сардинското правителство (1852—1859 и 1860—1861), провеждал политика на обединяване на Италия отгоре, под хегемонията на Савойската династия, ориентирал се към подкрепата на Наполеон III, през 1861 г. възглавил първото правителство на Италия. — 172, 174, 318, 382, 441, 444.

Каму (Camou), Жак (род. през 1792 г.) — френски генерал, участник в Кримската война (1853—1856), в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал гвардейска дивизия. — 403.

Канинг (Canning), Чарлз Джон, от 1859 г. граф (1812—1862) — английски държавен деец, торн, по-късно пилит, ръководител на пощенското ведомство (1853—1855), генерал-губернатор на Индия (1856—1862), организатор на потушаването на национално-освободителното въстание през 1857—1859 г. в Индия. — 309, 311.

Канробер (Canrobert), Франсуа Сертен (1809—1895) — френски маршал, бонапартист; през 30—40-те години участвувал в завою-

- ването на Алжир; един от активните участници в държавния преврат на 2 декември 1851 година; по време на Кримската война главнокомандуващ френската армия (септември 1854—май 1855); в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал корпус, участник във френско-пруската война през 1870—1871 година. — 332, 359, 390, 391, 394, 397, 402—404, 407, 428, 431, 432.
- Капт** (Kapt), Имануил (1724—1804) — виден германски философ, родоначалник на германския идеализъм от края на XVIII — началото на XIX век. — 497.
- Карден** (Carden), Роберт Уолтър (род. през 1801 г.) — английски чиновник, член на парламента, тори. — 551—552.
- Карл II** (1630—1685) — английски крал (1660—1685). — 42.
- Карл-Алберт** (1798—1849) — сардински крал (1831—1849). — 175, 445.
- Карл Велики** (ок. 742—814) — франкски крал (768—800) и император (800—814). — 300.
- Карли** (Carli), Джан Риналдо (1720—1795) — италиански учен, автор на редица трудове за парите и за житната търговия; обявявал се против меркантилизма. — 134.
- Кясълри** (Castlereagh), Роберт Стюарт, виконт (1769—1822) — английски държавен деец, тори, министър на военните работи и колонии (1805—1806, 1807—1809), министър на външните работи (1812—1822). — 68, 636.
- Кастелборго** (Castelborgo) — италиански генерал, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал дивизия. — 390, 391.
- Катон** (Марк Порций Катон Старши) (234—149 преди н. е.) — римски политически деец и писател, обявявал се в защита на аристократическите привилегии. — 113.
- Каули** (Cowley), Хенри Ричард Чарлз Уелсли, барон (1804—1884) — английски дипломат, посланик в Париж (1852—1867). — 337.
- Кей** (Kaue), Джон Уйлям (1814—1876) — английски военен историк и колониален чиновник, секретар на политическия и тайния департамент на министерството по въпросите на Индия (1858—1874), автор на книгата «История на афганистанската война». — 539.
- Келерман** (Kellermann), Франсуа Кристоф (1735—1820) — френски генерал, от 1804 г. маршал, участник във войните на Френската република против коалициите на европейските държави и в походите на Наполеон I, впоследствие легитимист. — 610.
- Кинг** (King), Питър Джон Лок (1811—1885) — английски политически деец, буржоазен радикал, член на парламента. — 225.
- Кинкейд** (Kincaid), Джон (1787—1862) — през 50-те години инспектор по фабриките и затворите в Шотландия. — 217, 218.
- Кинкел** (Kinkel), Готфрид (1815—1882) — германски поет и публицист, дребнобуржоазен демократ, участник в баденско-пфалцкото въстание през 1849 година; осъден от пруски съд на доживотен затвор, избягал от затвора и емигрирал в Англия; един от водачите на дребнобуржоазната емиграция в Лондон, редактор на «Негтапп» (1859), борил се против Маркс и Енгелс. — 642—646, 649, 650.
- Кисш** (Kiss), Миклош (род. през 1820 г.) — унгарски офицер, демократ, емигрант, бил свързан с бонапартистки кръгове. — 528, 531.
- Клайст** (Kleist), Евалд (1715—1759) — германски поет. — 648.
- Клам-Галас** (Clam-Gallas), Едуард (1805—1891) — австрийски ге-

- нерал, по произход унгарец, през 1848—1849 г. участвувал в потушаването на революционното и националноосвободителното движение в Италия, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал корпус, участник в австро-пруската война от 1866 година. — 401, 427.
- Клапка** (Klapka), Дьорд (1820—1892) — унгарски генерал, през революцията от 1848—1849 г. командувал една от унгарските армии; през юни—септември 1849 г. комендант на крепостта Комаром, която се отбранявала храбро от австрийците; през 1849 г. емигрирал в чужбина; през 50-те години поддържал връзки с бонапартистки кръгове, през 1867 г. след амнистията се завърнал в Унгария. — 408, 409, 528, 531.
- Клаузевиц** (Clausewitz), Карл (1780—1831) — пруски генерал и голям буржоазен военен теоретик; през 1812—1814 г. служил в руската армия. — 462, 472, 627.
- Клей** (Clay), Уилям (1791—1869) — английски политически деец и икономист, привърженик на школата «принципът на паричното обръщение». — 167.
- Клотилда**, принцеса Савойска (1843—1911) — дъщеря на сардинския крал Виктор Емануил II, от 1859 г. жена на принц Наполеон. — 188—190, 597.
- Кобет** (Cobbett), Уилям (1762—1835) — английски политически деец и публицист, виден представител на дребнобуржоазния радикализъм, борел се за демократизиране на английския политически строй. — 82.
- Колб** (Kolb), Георг Фридрих (1808—1884) — германски политически деец, публицист и статистик, буржоазен демократ, през 1848—1849 г. член на франкфуртското Национално събрание, през 1859—1866 г. редактор на «Neue Frankfurter Zeitung». — 280.
- Колер** (Koller), Август (род. през 1805 г.) — австрийски дипломат, посланик в Берлин (1857—1860.). — 484.
- Колоредо-Мелц и Валзее** (Colloredo-Melz und Wallsee), Венцел Йозеф (1738—1822) — австрийски генерал, от 1808 фелдмаршал, участвувал във войните на коалициите на европейските държави против Френската република и Наполеон I. — 624.
- Колумб** (Colombo), Христофор (1451—1506) — бележит мореплавател, откривател на Америка, по произход генуезец. — 141.
- Констансио** (Constancio), Франсиско Солано (1772—1846) — португалски лекар, дипломат и писател; превеждал на френски език трудове на английски икономисти. — 49.
- Константин Николаевич** (1827—1892) — руски велик княз, втори син на Николай I, генерал-адмирал, възглавявал морското ведомство (1853—1881) и флота (1855—1881), като член на Главния комитет по селския въпрос през 1858—1861 г. вземал участие в подготовката и провеждането на селската реформа през 1861 година; наместник на Полското царство (1862—1863) — 631.
- Копок** (Coppock), Джеймс (1798—1857) — английски юрист, агент по изборите за парламент. — 550, 552.
- Корбет** (Corbet), Томас — английски буржоазен икономист от XIX век. — 83.
- Кордон** (Cordon), Франц (1796—1869) — австрийски генерал, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал дивизия. — 401, 402, 404, 405.
- Коста де Борегар** (Costa de Beauregard) — маркиз — италиански аристократ, депутат в сардинския парламент от Савоя. — 607.
- Котън** (Cotton), Уилям (1786—1866) — виден търговец, директор на

- Английската банка; изобретател на автоматични възни за теглене на злато. — 96.
- Косут** (Kossuth), Лайош (Лудвиг) (1802—1894) — вожд на унгарското националноосвободително движение, възглавявал буржоазнодемократичните елементи през революцията от 1848—1849 г., ръководител на унгарското революционно правителство; след поражението на революцията емигрирал от Унгария, през 50-те години търсел подкрепата на бонапартистките кръгове. — 408, 409, 441, 525—531, 643.
- Край** (Kray), Пал (1735—1804) — австрийски генерал, по произход унгарец, активен участник във войните на коалициите на европейските държави против Френската република и Наполеон I. — 256, 257.
- Кромвел** (Cromwell), Оливър (1599—1658) — водач на буржоазията и обуржоазилото се дворянство по време на английската буржоазна революция от XVII век; от 1653 г. лорд-протектор на Англия, Шотландия и Ирландия. — 42.
- Ксенофонт** (ок. 430—ок. 354 преди н.е.) — древногръцки историк и философ, идеолог на робовладелческата класа, защитник на натуралното стопанство. — 119, 121, 140.
- Куза** (Cuza), Александру (1820—1873) — румънски политически деец, през 1859—1866 г. под името Александър Йоан I владетел (управник) на Дунавските княжества Молдавия и Влашко, които през 1862 г. образували единна Румънска държава; в резултат на реакционен заговор бил отстранен от власт и емигрирал от страната. — 474.
- Кукяри** (Cucchiari), Доменико (1806—1900) — италиански генерал, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал
- пиемонтска дивизия. — 390, 391.
- Кун** (Kuhn), Франц, барон *Куненфелд* (1817—1896) — австрийски офицер, от 1866 г. генерал, участвувал в потушаването на революционното и националноосвободителното движение в Италия и Унгария през 1848—1849 г., в австро-итало-френската война през 1859 г. началник на генералния щаб, след това командир на бригада, през 1868—1874 г. военен министър. — 351.
- Купър** (Cooper), Томас (1759—1840) — американски учен и политически деец; виден представител на буржоазната политическа икономия в САЩ, проповедник на идеите за свободна търговия. — 24.
- Кустоди** (Custodi), Пиетро (1771—1842) — италиански икономист, известен с издаване съчиненията на италиански икономисти от края на XVI—началото на XIX век — 22, 28, 46, 94, 109, 134.
- Кьорнер** (Körner), Георг — германски историк от средата на XVIII век. — 139.

Л

- Лабомел** (La Beaumelle), Лоран *Англивйел де* (1726—1773) — френски писател, литературен противник на Волтер. — 408.
- Ла Героньер** (La Guéronnière), Луи Етиен Артур *Любровй-Ейлон* (1816—1875) — френски публицист и политически деец, през 50-те години бонапартист. — 282.
- Ладмиро** (Ladmirault), Луи Рене Пол (1808—1898) — френски генерал, през 30—40-те години участвувал в завоюването на Алжир, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал дивизия, участник във френско-пруската война през

- 1870—1871 г., един от палачите на Парижката комуна. — 405.
- Ладре де ла Шарьер* (Ladreit de la Charrière), Жюл Мари (1806—1870) — френски генерал, участвувал в завоюването на Алжир, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал бригада, участник във френско-пруската война през 1870—1871 година. — 405.
- Ламотруж* (La Motterouge), Жозеф Едуард де (1804—1883) — френски генерал, участник в Кримската война (1853—1856), в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал дивизия, участник във френско-пруската война през 1870—1871 година. — 403.
- Лаундс* (Lowndes), Уйлям (1652—1724) — английски икономист и държавен деец, секретар на хазната (министерство на финансите). — 63, 64, 68, 105.
- Ледрю-Ролан* (Ledru-Rollin), Александър Огюст (1807—1874) — френски публицист и политически деец, един от водачите на дребнобуржоазните демократи, редактор на вестник «Républicain»; през 1848 г. член на временното правителство, депутат в Учредителното и Законодателното събрание, където възглавявал партията на Плянината; след демонстрацията на 13 юни 1849 г. емигрирал в Англия. — 526.
- Лекурб* (Lecourbe), Клод Жак (1759—1815) — френски генерал, участник във войните на Френската република против коалициите на европейските държави и в походите на Наполеон I. — 245, 614.
- Ленсдаун* (Lansdowne), Хенри Пети-Фицморис, маркиз (1780—1863) — английски държавен деец, вг; през 1806—1807 г. канцлер на хазната (министър на финансите), председател на Тайния съвет (1830—1841, 1846—1852), министър без портфейл (1852—1863) — 42.
- Леополд II* (1797—1870) — велик херцог Тоскански (1824—1859). — 510.
- Лесинг* (Lessing), Готхолд Ефраим (1729—1781) — велик германски писател, критик и философ, един от видните просветители на XVIII век. — 150.
- Лилиа* (Lilia) — австрийски генерал, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал дивизия. — 402, 404—406.
- Линдхърст* (Lyndhurst), Джон Сингълтън Копли, барон (1772—1863), английски държавен деец, юрист, тори; лорд-канцлер (1827—1830, 1834—1835, 1841—1846), член на парламента. — 467.
- Лист* (List), Фридрих (1789—1846) — германски вулгарен буржоазен икономист, проповедник на краен протекционизъм. — 25, 492.
- Литам* (Leatham), Уйлям Хенри (1815—1889) — английски поет и политически деец, радикал, член на парламента. — 550, 551, 553, 554.
- Лихтенщайн* (Lichtenstein), Едуард Франц Лудвиг (1809—1864) — австрийски генерал, участвувал активно в потушаването на пражкото въстание през юни 1848 година; в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал корпус. — 364, 401.
- Ло* (Law), Джон (1671—1729) — английски буржоазен икономист и финансист, министър на финансите във Франция (1719—1720); известен със спекулативната си дейност по пускането на книжни пари, завършила с грандиозна катастрофа. — 147, 151, 153.
- Лойд* (Loyd), Семюел Джонс, барон *Овертън* (1796—1883) — английски banker, буржоазен икономист, привърженик на школата «принципът на паричното обръщение». — 157, 167, 168.

- Лок** (Locke), Джон (1632—1704) — бележит английски философ-дуалист, сенсуалист, буржоазен икономист, колебал се между номиналистическата и металистическата теория за парите. — 62, 64, 65, 105, 131, 143, 147, 152.
- Лок Кинг** — виж **Кинг**, Питър Джон **Лок**.
- Лорена** (Logena), Фердинандо (1835—1907) — син на великия херцог на Тоскана Леополд II, приел през юли 1859 г. след абдикирането на бащата титлата велик херцог Фердинанд IV. — 510.
- Лофтъс** (Loftus), Огастъс Уйлям Фредерик-Спенсър (1817—1904) — английски дипломат; посланик в Австрия (1858—1860). — 320, 323, 448.
- Луазон** (Loison), Луи Аири (1771—1816) — френски генерал, участник във войните на Френската република против коалициите на европейските държави и в походите на Наполеон I. — 245.
- Лудвиг** (Ludvigh), Янош (1812—1870) — унгарски журналист и политически деец, участник в революцията през 1848—1849 година; след революцията емигрирал в чужбина. — 531.
- Лудвиг I** (1786—1868) — баварски крал (1825—1848). — 411.
- Луи Бонапарт** — виж **Наполеон III**.
- Луи Наполеон** — виж **Наполеон III**.
- Луи Филип** (1773—1850) — херцог Орлеански, френски крал (1830—1848). — 196, 292, 472, 473, 475.
- Луиза Бурбонска**, Мария-Тереза (1819—1864) — херцогиня Пармска, регентка на херцогство Парма (1854—1859). — 507.
- Луис** (Lewis), Джордж Корнуъл (1806—1863) — английски държавен деец, виг; секретар на хазната (1850—1852), от 1852 до 1855 г. издател и редактор на списание «Edinburgh Review», канцлер на хазната (министър на финансите) (1855—1858), министър на вътрешните работи (1859—1861) и военен министър (1861—1863). — 316.
- Людвиг XIV** (1638—1715) — френски крал (1643—1715). — 43.
- Людвиг XV** (1710—1774) — френски крал (1715—1774). — 185.
- Лютер** (Luther), Мартин (1483—1546) — виден деец на Реформацията; основател на протестантството (лютеранството) в Германия; идеолог на германското бюргерство; по време на Селската война през 1525 г. се обявил против въстаналите селяни и бедните в градовете, на страната на князете. — 115, 125, 130.

M

- Мадзини** (Mazzini), Джузепе (1805—1872) — италиански революционер, буржоазен демократ, един от водачите на националноосвободителното движение в Италия, през 1849 г. ръководител на временното правителство на Римската република, през 1850 г. един от организаторите на Централния комитет на европейската демокрация в Лондон; през 50-те години се обявявал против намесата на бонапартистка Франция в националноосвободителната борба на италианския народ. — 382, 383, 447, 526, 527, 531, 556.
- Макдоналд** (Macdonald), Жак Етнен Жозеф Александър (1765—1840) — френски маршал, участник в походите на Наполеон I, през 1799 г. главнокомандуващ френските войски по време на италианския и швейцарския поход; след абдикирането на Наполеон I постъпил на служба при Бурбоните, от 1816 до 1830 г. заемал високи постове при кралския двор. — 243, 244, 246, 257.
- Макиавели** (Machiavelli), Николо (1469—1527) — италиански политически деец, историк и писател, един от идеолозите на италианската буржоазия по време на зараждането на капиталисти-

- ческите отношения. — 446, 474, 541.
- Мак-Кулох** (Mac Culloch), Джон Рамси (1789—1864) — английски буржоазен икономист, вулгаризатор на икономическото учение на Рикардо, върл апологет на капитализма. — 23, 41.
- Макларен** (MacLaren), Джеймс — английски буржоазен икономист от XIX в., изследовател на историята на паричното обръщение. — 57, 150, 152.
- Маклеод** (Macleod), Хенри Данинг (1821—1902) — английски вулгарен буржоазен икономист, развивал така наречената капиталоворческа теория за кредита. — 49, 127.
- Мак-Махон** (Mac-Mahon), Мари Едм Патрис Морис (1808—1893) — френски реакционен военен и политически деец, бонапартист, участник в Кримската война, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал корпус, генерал-губернатор на Алжир (1864—1870); капитулрал начело на 100-хилядна френска армия при Седан (1870), един от палачите на Парижката комуна; президент на Третата република (1873—1879). — 331, 332, 360, 390, 391, 394, 397, 402—404, 407, 413, 428, 431, 601.
- Максимилиан II** (1811—1864) — баварски крал (1848—1864). — 319.
- Максуел** (Maxwell), Джон Хол (1812—1866) — английски агроном и статистик, секретар на Шотландското селскостопанско дружество. — 234.
- Малмбъри** (Malmesbury), Джеймс Хоуард Харис, граф (1807—1889) — английски държавен деец, тори, през втората половина на XIX в. виден деец на консервативната партия; министър на външните работи (1852 и 1858—1859), лорд-пазител на печата (1866—1868, 1874—1876). — 318, 319, 321, 323, 448, 546—548.
- Малтус** (Malthus), Томас Роберт (1766—1834) — английски свещеник, икономист, идеолог на обуржоазилата се земевладелска аристокрация, апологет на капитализма, проповедник на човеконенавистническата теория за народонаселението. — 25, 82, 521.
- Мандевил** (Mandeville), Джон (ок. 1300—1372) — предполагаем съставител на популярни разкази за пътешествия из различни страни на света. — 102.
- Мантойфел** (Manteuffel), Ото Теодор, барон (1805—1882) — пруски държавен деец, представител на дворянската бюрокрация; министър на вътрешните работи (1848—1850), министър-председател и министър на външните работи (1850—1858). — 297, 562.
- Маркс** (Marx), Карл (1818—1883) (биографични данни). — 7, 8, 10, 11, 498—501, 525, 532, 564, 641.
- Мартенпре** (Martimprey), Аиж Огюст (1809—1875) — френски генерал, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал бригада, участник във френско-пруската война през 1870—1871 година. — 405.
- Масена** (Masséna), Андре (1756—1817) — френски генерал, от 1804 г. маршал, един от участниците в походите на Наполеон I, през 1814 г. преминал на страната на Бурбоните. — 257, 624
- Меднянски** (Mednyánszky), Шандор (род. през 1816 г.) — унгарски офицер, участник в революцията през 1848—1849 г. в Унгария, след поражението на революцията емигрирал в чужбина. — 531.
- Мелас** (Melas), Михаел Фридрих Бенедикт (1729—1806) — австрийски генерал, участник в Седемгодишната война (1756—1763), главнокомандуващ австрийската

- армия в Италия през 1799—1800 година. — 210.
- Менделсон** (Mendelssohn), Мойсей (Мозес) (1729—1786) — германски реакционен буржоазен философ-деист. — 150.
- Метерних** (Metternich), Клеменс, княз (1773—1859) — австрийски държавен деец и дипломат, реакционер; министър на външните работи (1809—1821) и канцлер (1821—1848), един от организаторите на Свещения съюз. — 644.
- Мил** (Mill), Джеймс (1773—1836) — английски буржоазен икономист и философ, вулгаризатор на теорията на Рикардо. — 82, 162—164.
- Мил** (Mill), Джон Стюарт (1806—1873) — английски буржоазен икономист и философ-позитивист, епигон на класическата школа в политическата икономия. — 82.
- Милнър Гибсън** — виж *Гибсън*, Томас *Милнър*.
- Мини** (Mirié), Клод Етиен (1804—1879) — френски офицер и военен изобретател, създал винтовка от нов образец. — 185, 200, 202.
- Миселдън** (Misselden), Едуард (1608—1654) — английски търговец и икономист, меркантилист. — 110, 113—115.
- Мичел** (Mitchell) — британски агент в Кантон. — 565—567.
- Молар** (Mollard) — пнемонтски генерал, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал дивизия. — 431.
- Молешиот** (Moleschott), Якоб (1822—1893) — буржоазен учен-физиолог и философ, представител на вулгарния материализъм; роден в Холандия; преподавал в учебни заведения в Германия, Швейцария и Италия. — 497.
- Мон** (Mon), Алехандро (1801—1882) — испански политически деец, либерал, министър на финансите (1837, 1844—1846); през 1858—1862 г. посланик във Франция, ръководител на правителството (1864). — 507.
- Монталамбер** (Montalambert), Шарл (1810—1870) — френски политически деец и публицист, по време на Втората република депутат в Учредителното и Законодателното събрание, орлеанист, шеф на католическата партия, поддържал Луи Бонапарт по време на държавния преврат на 2 декември 1851 г., но скоро преминал в опозиция. — 474.
- Монтанари** (Montanari), Джеминиано (ок. 1633—1687) — италиански учен, професор по математика и астрономия; автор на редица трудове за парите. — 28, 136.
- Монтескьо** (Montesquieu), Шарл (1689—1755) — бележит френски буржоазен социолог, икономист и писател, представител на буржоазното Просвещение през XVIII век; привърженик на количествената теория за парите. — 143, 148.
- Монтескьо-Фезенсак** (Montesquion-Fezensac), Ан Пиер (1739—1798) — френски генерал, политически деец, легитимист, участвувал в завоюването на Савоя през 1792 година. — 610.
- Монтихо** (Montijo), Евгения (1826—1920) — френска императрица, жена на Наполеон III. — 187, 475.
- Морни** (Mogny), Шарл Огюст Луи Жозеф, граф *де* (1811—1865) — френски политически деец, бонапартист; доведен брат на Наполеон III, един от организаторите на държавния преврат на 2 декември 1851 г., министър на вътрешните работи (декември 1851—януари 1852), председател на Законодателния корпус (1854—1856, 1857—1865), посланик в Русия (1856—1857). — 182, 190.
- Моро** (Mogeaу), Жан Виктор (1763—1813) — френски генерал, участник във войните на Френската

- република против коалициите на европейските държави. — 256.
- Мулай Абас* (ум. през 1885 г.) — марокански принц, в испано-мароканската война през 1859—1860 г. главнокомандуващ мароканската армия. — 576.
- Мюлер* (Müller), Адам Хайнрих (1779—1829) — германски публицист и икономист, представител на така наречената романтична школа в германската икономическа наука, изразявала интересите на феодалната аристокрация; противник на икономическото учение на А. Смит. — 59.
- Мюрат* (Murat), Наполеон Люсиен Шарл, принц (1803—1878) — френски политически деец от времето на Втората република и Втората империя; братовчед на Наполеон III. — 174, 175, 319.

Н

- Наполеон I* Бонапарт (1769—1821) — френски император (1804—1814 и 1815). — 175, 184, 204, 205, 209, 220, 224, 243—246, 249, 251, 253, 255—258, 261, 163, 265, 272, 273, 280, 281, 287, 288, 288—292, 296, 297, 300—302, 345, 356, 360, 375, 376, 393, 397, 406, 407, 412, 415, 453—455, 458—561, 463, 472—475, 530, 612, 613, 623—625, 630—632, 636.
- Наполеон III* (Луи-Наполеон Бонапарт) (1808—1873) — племенник на Наполеон I, президент на Втората република (1848—1851), френски император (1852—1870). — 172—176, 178—193, 196, 198, 199, 203, 205, 237, 273, 281, 282, 284—287, 289—293, 318, 321—324, 326—328, 332, 335—339, 342, 343, 345, 346, 350, 357, 360, 370, 372, 376, 377, 381, 382, 388—392, 395, 397—402, 406—410, 412, 414, 416, 417, 419, 421, 423, 425, 431,

433, 434, 437, 438, 440—449, 452—455, 457—465, 467—476, 479—481, 486, 489, 490, 506—510, 513, 525, 527—530, 536, 555—560, 570, 571, 586, 597—599, 602, 604, 607, 617, 622, 628—632, 634, 635, 637, 643, 649.

Наполеон, принц — виж *Бонапарт*, Жозеф Шарл Пол, принц Наполеон.

Ней (Ney), Мишел (1769—1815) — френски маршал, участник във войните на Френската република против коалициите на европейските държави и в походите на Наполеон I. — 246.

Неслер (Nessler) — френски офицер, изобретател на нов пушечен куршум (1857). — 185.

Ниел (Niël), Адолф (1802—1869) — френски генерал, впоследствие маршал; участник в Кримската война (1853—1856), в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал корпус. — 190, 332, 359, 389, 390, 392, 394, 397, 402—405, 428, 431.

Николай I (1796—1855) — руски император (1825—1855) — 458, 539, 540, 633—635, 637, 638.

Нонот (Nonnotte), Клод Франсуа (1711—1793) — френски писател, йезуит, литературен противник на Волтер. — 408.

Норман (Norman), Джордж Уърд (1793—1882) — английски буржоазен икономист, автор на трудове за паричното обръщение и данъците, привърженик на школата «принципът на паричното обръщение»; директор на Английската банка. — 167.

Нугент (Nugent), Лавал, граф (1777—1862) — австрийски фелдмаршал; участвувал в смазането на революцията през 1848—1849 г. в Италия и Унгария, участник в австро-итало-френската война през 1859 година. — 207, 253, 351, 600.

Нюмарч (Newmarch), Уйлям (1820—1882) — английски буржоазен

икономист и статистик. — 169, 225.

О

Оверстън — виж *Лойд*, Семюел Джонс, барон *Оверстън*

О'Донел (O'Donnel), Леополдо, граф *Люсенски* (1809—1867) — испански генерал и реакционен политически деец, един от водачите на партията модерадос; през 1854 г. използвал революционната криза в страната за установяване на военна диктатура; като военен министър ръководил потушаването на буржоазната революция (1854—1856); ръководител на реакционното правителство 1856—1857, 1858—1863, 1865—1866), главнокомандуващ испанската експедиционна армия по време на испано-мароканската война през 1859—1860 година. — 572, 573, 576—580, 582, 588—593.

Ожеро (Augereau), Пиер Франсуа Шарл (1757—1816) — френски генерал, от 1804 г. маршал, участник във войните на френската република против коалициите на европейските държави и в походите на Наполеон I. — 624.

Окленд (Auckland), Джордж *Идън*, граф (1784—1849) — английски държавен деец, виг, заемал редица министерски постове, генерал-губернатор на Индия (1836—1842). — 539.

Омир — полулегендарен древногръцки епически поет, автор на «Илиада» и «Одисея». — 152.

Опдайк (Opdyke), Джордж (1805—1880) — американски предприемач, буржоазен икономист. — 83.

Оргес (Orges), Херман (1821—1874) — германски журналист, от 1854 до 1864 г. един от редакторите на аугсбургския «Allgemeine Zeitung». — 597, 602.

Орлеани — кралска династия във Франция (1830—1848). — 571.

Орлов, Алексей Фьодорович, княз (1786—1861) — руски военен и държавен деец, дипломат; възглавявал руската делегация на Парижкия конгрес (1856). — 474.

Орсини (Orsini), Феличе (1819—1858) — италиански революционер, буржоазен демократ и републиканец, един от видните участници в борбата за национално освобождение и обединение на Италия; езекутиран за атентат срещу Наполеон III. — 183, 187, 290, 291, 293, 295, 408, 409, 475.

Оуен (Owen), Роберт (1771—1858) — велик английски социалист-утопист. — 49.

П

Палмерстън (Palmerston), Хенри Джон *Темпл*, виконт (1784—1865) — английски държавен деец, в началото на своята дейност торн, от 1830 г. един от водачите на вигите, опирал се на десните елементи в тази партия; министър на външните работи (1830—1834, 1835—1841 и 1846—1851), министър на вътрешните работи (1852—1855) и министър-председател (1855—1858 и 1859—1865). — 291, 293, 445, 448, 474, 475, 481, 489, 505, 508, 512, 513, 526, 533—540, 544—548, 570.

Пармска, херцогиня — виж *Луиза Бурбонска*, Мария-Тереза.

Пелисие (Pelissier), Жан Жак (1794—1864) — френски маршал, през 30-те — началото на 50-те години участвувал в завоюването на Алжир, отличавал се с крайна жестокост; главнокомандуващ армията в Крим (май 1855 — юли 1856); посланик в Англия (1858—1859), през 1859 г. командувал обсервационната армия в Нанси. — 342, 465, 475.

Перейра (Pèreire), Исаак (1806—1880) — френски банкер, бонапартист, през 1852 г. заедно с

- брат си Емил Перейра учредил акционерното дружество *Crédit Mobilier*, автор на редица трудове по въпроси на кредита. — 81, 318.
- Персигни** (Persigny), Жан Жилбер, Виктор, граф (1808—1872) — френски държавен деец, бонапартист, депутат в Законодателното събрание (1849—1851), един от организаторите на държавния преврат на 2 декември 1851 г., министър на вътрешните работи (1852—1854, 1860—1863), посланик в Англия (1855—1858, 1859—1860). — 190.
- Перцел** (Perczel), Мориц (1811—1899) — унгарски генерал, участник в революцията през 1848—1849 г. в Унгария; след поражението на революцията емигрирал в Турция, през 1851 г. в Англия — 531.
- Пету** (Petty), Уйлям (1623—1687) — английски икономист и статистик, родоначалник на класическата буржоазна политическа икономия в Англия. — 23, 41—43, 51, 109, 114.
- Петър I** (1672—1725) — руски цар от 1682 г., император всерусийски от 1721 година. — 101, 633, 636, 638.
- Пианори** (Piaoggi), Джовани (1827—1855) — италиански революционер, участник в революцията през 1848—1849 г. в Италия в отбраната на Римската република от френските интервенти; след поражението на революцията емигрирал в Пиемонт, по-късно във Франция; през май 1855 г. екзекутиран за атенат срещу Наполеон III. — 183.
- Пий IX** (1792—1878) — римски папа (1846—1878). — 174, 176, 252, 295, 299, 301, 439, 440, 446, 508, 629.
- Пикар** (Picard) — френски генерал, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал бригадата. — 403.
- Пил** (Peel), Роберт (1788—1850) — английски държавен деец, водач на умерените тори, наречени по неговото име пилити, министър на вътрешните работи (1822—1827 и 1828—1830), министър-председател (1834—1835 и 1841—1846); с подкрепата на либералите отменил житните закони (1846). — 51, 60, 68, 157, 168, 537.
- Пит** (Pitt), Уйлям, Младши (1759—1806) — английски държавен деец, един от водачите на торите; министър-председател (1783—1801, 1804—1806). — 569.
- Платон** (ок. 427 — ок. 347 преди н.е.) — древногръцки философ-идеалист, идеолог на робовладелската аристокрация, защитник на натуралното стопанство. — 102, 187.
- Плиний** (Гай Плиний Секунд) (23—79 от н.е.) — римски учен-натуралист, автор на «Естествена история» в 37 книги. — 116.
- Плон-Плон** — виж *Бонапарт*, Жозеф Шарл Пол, принц Наполеон.
- Поерио** (Poerio), Карло (1803—1867) — италиански политически деец, либерал, участник в националноосвободителното движение; през 1848 г. префект на полицията и министър на просветата в Неапол, през 1849—1859 г. лежал в италиански затвори, през 1861—1867 г. подпредседател на парламента на Италианското кралство. — 178.
- Полиняк** (Polignac), Огюст Жюл Арман Мари, княз (1780—1847) — френски държавен деец по времето на Реставрацията, легитимист и клерикал, министър на външните работи и ръководител на министерския кабинет (1829—1830). — 632, 636.
- Помпнян** (Pompiignan), Жан Жак Ле Франк, маркиз (1709—1784) — френски поет, литературен противник на Волтер. — 408.
- Прим-и-Прагс** (Prim y Prats), Хуан (1814—1870) — испански генерал и политически деец, един от

- водачите на партията на прогресистите, участник в буржоазните революции през 1834—1843 и 1854—1856 г., в испано-мароканската война през 1859—1860 г. командувал дивизия, а по-късно корпус. — 573, 578—580, 582.
- Проперций*, Секс (ок. 49 — ок. 15 преди н.е.) — римски поет-лирик. — 16.
- Прудон* (Proudhon), Пиер Жозеф (1809—1865) — френски публицист, икономист и социолог, идеолог на дребната буржоазия, един от родоначалниците на анархизма. — 10, 43, 50, 69, 72, 474.
- Пруски*, принц — виж *Вилхелм I*.
- Пуки* (Puky), Миклош (1806—1887) — унгарски политически деец, през революцията от 1848—1849 г. в Унгария депутат в унгарския парламент и комисар в революционното правителство, след поражението на революцията емигрирал в чужбина, след амнистията от 1867 г. се завърнал в Унгария. — 531.
- Пулски* (Pulszky), Францишек (1814—1897) — унгарски политически деец, писател и археолог, по произход поляк, участник в революцията от 1848—1849 г. в Унгария; след поражението на революцията емигрирал в чужбина, през 50-те години сътрудничел на вестник «New-York Daily Tribune», през 1867 г. след амнистията се завърнал в Унгария, депутат в сейма (1867—1876 и 1884—1897). — 531.
- Пушкин*, Александър Сергеевич (1799—1837) — велик руски поет. — 161.
- Пьолиц* (Pölitz), Карл Хайнрих Лудвиг (1772—1838) — германски историк. — 646.
- P
- Радецки* (Radetzky), Йозеф, граф (1766—1858) — австрийски фелдмаршал, от 1831 г. командувал австрийските войски в Северна Италия, през 1848—1849 г. потушавал жестоко революционното движение в Италия, през 1850—1856 г. генерал-губернатор на Ломбардо-Венецианското кралство. — 178, 200, 207, 208, 252—254, 306, 352, 390, 406, 450, 600.
- Радовиц* (Radovitz), Йозеф (1797—1853) — пруски генерал и държавен деец, представител на придворната камарила, през 1848—1849 г. еднѝ от водачите на дясното крило във франкфуртското Национално събрание. — 238, 260, 261, 264, 266, 274, 298, 436.
- Раминг* (Ramming), Вилхелм (1815—1876) — австрийски генерал, участвувал в потушаването на революцията от 1848—1849 г. в Унгария и Италия; в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал бригада, участник в австро-пруската война от 1866 г. — 403.
- Рау* (Rau), Карл Хайнрих (1792—1870) — германски буржоазен икономист, по отделни въпроси споделял възгледите на Смит и Рикардо. — 492.
- Раумер* (Raumer), Фридрих (1781—1873) — германски реакционен историк и политически деец. — 343.
- Редгрейв* (Redgrave), Александър — фабричен инспектор в Англия. — 230—232.
- Резе* (Reiset), Гюстав Арман Анри, граф (1821—1905) — френски дипломат; през 1859 г., като посланик в Дармшадт, бил изпратен със специална мисия при Виктор Емануил II във връзка със сключването на Цюрихския мирен договор. — 509.
- Рейшах* (Reischach), Зигмунд (1809—1878) — австрийски генерал, участник в потушаването на революционното и националноосвободителното движение в Италия и Унгария през 1848—1849 г., в

- австро-итало-френската война през 1859 г. командувал дивизия. — 401—404.
- Рено** (Renault), Пиер Иполит (1807—1870) — френски генерал, през 30—40-те години участвувал в завоюването на Алжир, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал дивизия, участник във френско-пруската война през 1870—1871 година. — 305, 403, 404, 428.
- Рехберг** (Rechberg), Йохан Бернхард, граф (1806—1899) — австрийски държавен деец и дипломат, консерватор, министър-председател (1859—1860), министър на външните работи (1859—1864). — 342, 481—485.
- Рикардо** (Ricardo), Дейвид (1772—1823) — английски икономист, един от големите представители на класическата буржоазна политическа икономия. — 41, 48—50, 82, 142, 150, 153—163, 165—168.
- Рил** (Riehl), Вилхелм Хайнрих (1823—1897) — германски реакционен историк на литературата и публицист. — 492.
- Риос** (Rios), Диего де Лос — испански генерал, в испано-мароканската война през 1859—1860 г. командувал дивизия. — 580, 588—590.
- Ричмонд** (Richmond), Чарлз Ленокс, херцог (1735—1806) — английски политически деец, тори, член на парламента. — 569.
- Ришельо** (Richelieu), Арман Жан дю Плеси, херцог (1585—1642) — голям френски държавен деец по времето на абсолютизма, кардинал. — 555.
- Робак** (Roebuck), Джон Артър (1801—1879) — английски политически деец и публицист, буржоазен радикал, член на парламента — 228.
- Робеспьер** (Robespierre), Огюстен (1763—1794) — един от видните дейци на френската буржоазна революция от края на XVIII в., якобинец; брат на Максимилиан Робеспьер. — 624.
- Роден** (Roden) (ум. през 1859 г.) — австрийски генерал, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал бригада. — 413—454.
- Ройшер** (Reyscher), Август Лудвиг (1802—1880) — вюртембергски буржоазен политически деец, юрист, привърженик на обединението на Германия под хегемонията на Прусия, един от създателите на партията Национален съюз. — 435, 436.
- Ронай** (Rónay), Янош (1814—1889) — унгарски учен и писател, участник в революцията през 1848—1849 г. в Унгария, след поражението на революцията емигрирал в чужбина, през 1866 г. се върнал в Унгария, депутат в унгарския сейм. — 531.
- Рос де Олачо** (Ros de Olanco), Антонио (1808—1886) — испански генерал и политически деец, принадлежал към партията модерадос, участник в буржоазната революция през 1854—1856 г., в испано-мароканската война през 1859—1860 г. командувал корпус. — 579.
- Ротшилдовци** — династия финансисти, която имала банки в много европейски страни. — 301, 318, 355.
- Русо** (Rousseau), Жан Жак (1712—1778) — бележит френски просветител, демократ, идеолог на дребната буржоазия. — 295.
- Русел** (Russell), Джон (1792—1878) — английски държавен деец, водач на вигите, министър-председател (1846—1852 и 1865—1866), министър на външните работи (1852—1853 и 1859—1865), председател на Тайния съвет (1854—1855); през 1855 г. представител на Англия на Виенската конференция. — 226—228, 488—490, 506, 507, 535, 583.

С

- Сабала-и-де-ла Пуенте* (Zabala y de la Puente), Хуан (1804—1879) — испански генерал, принадлежал към партията модератор, участник в буржоазната революция от 1854—1856 година; в испано-мароканската война през 1859—1860 г. командувал корпус. — 573, 579.
- Сабо* (Szabo), Имре (Емерик) (1820—1865) — унгарски офицер, участвувал в революцията от 1848—1849 г. в Унгария, военен министър (1848), след поражението на революцията емигрирал в Лондон, участник в австро-итало-френската война от 1859 г. — 531.
- Сабо* (Szabo), Иштван (Етиен) (1825—1862) — унгарски офицер, участвувал в революцията от 1848—1849 г. в Унгария, след поражението на революцията емигрирал от Унгария. — 531.
- Савойска династия* — една от царувалите италиански династии, от 1720 до 1861 г. — в Сардинското кралство, от 1861 до 1946 г. — в обединеното Италианско кралство. — 445, 508.
- Сарданпал* — виж *Ашурбанпал*.
- Сей* (Say), Жан Батист (1767—1832) — френски вулгарен буржоазен икономист, пръв изложил систематически апологетическата теория за «услугите». — 25, 49, 82, 102, 152.
- Сеймур* (Seymour), Джордж Хамилтън (1797—1880) — английски дипломат, през 1851—1854 г. пълномощен министър в Петербург. — 634, 637.
- Сеймур* (Seymour), Майкл (1802—1887) — английски адмирал, през 1854—1856 г. участвувал в Кримската война, командувал морските сили по време на втората «опиумна» война с Китай (1856—1858). — 547.
- Семере* (Szemere), Берталан (1812—1869). — унгарски политически деец и публицист; министър на вътрешните работи (1848) и ръководител на революционното правителство (1849); след поражението на революцията емигрирал от Унгария. — 531.
- Сениор* (Senior), Насау Уйлям (1790—1864) — английски вулгарен буржоазен икономист, апологет на капитализма, обявявал се против намаляването на работния ден. — 117, 127.
- Сен-Мон* — виж *Мон*, Алехандро.
- Сен-Симон* (Saint-Simon), Анри (1760—1825) — велик френски социалист-утопист. — 81, 140.
- Сент-Арно* (Saint-Arnaud), Арман Жак Ашил Леруа де (1801—1854) — френски маршал, бонапартист; през 30—40-те години участвувал в завоюването на Алжир; един от организаторите на държавния преврат на 2 декември 1851 г., военен министър (1851—1854), през 1854 г. главнокомандуващ армията в Крим. — 190.
- Серюрие* (Séruurier), Жан Матьо Филибер (1742—1819) — френски генерал, от 1804 г. маршал, участник във войните на Френската република против коалициите на европейските държави и в походите на Наполеон I. — 624.
- Сесил* (Cecil), Уйлям, лорд Бърли (1520—1598) — английски държавен деец, пръв министър (1558—1598). — 127.
- Сиди-Мухамед* (1803—1873) — император на Мароко (1859—1873). — 592.
- Сисмонди* (Sismondi), Жан Шарл Леонар Сисмонд де (1773—1842) — швейцарски икономист, дребнобуржоазен критик на капитализма, виден представител на икономическия романтизъм. — 41, 49, 82.

- Смит (Smith), Адам** (1723—1790) — английски икономист, един от най-големите представители на класическата буржоазна политическа икономия. — 25, 41, 43, 46—48, 56, 60, 98, 111, 129, 150, 152, 500.
- Смит (Smith), Томас** (1513—1577) — английски държавен деец, професор по гражданско право. — 127.
- Сократ** (ок. 469 — ок. 399 преди н. е.) — древногръцки философ идеалист, идеолог на робовладелската аристокрация. — 482.
- Соназ** — виж *Джербе де Соназ*, Маурнцио.
- Спаркс (Sparks), Джаред** (1789—1866) — американски историк, основател на първата в САЩ катедра по история в Харвардския университет. — 44.
- Спенс (Spence), Уилям** (1783—1860) — английски ентомолог, занимавал се и с икономически въпроси. — 82
- Спиноза (Spinoza), Барух (Бенедикт)** (1632—1677) — бележит холандски философ-материалист, атеист. — 150.
- Стадион (Stadion), Филип** (1799—1868) — австрийски генерал, участник в потушаването на революционното и националноосвободителното движение в Италия през 1848—1849 г.; в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал корпус. — 361, 362, 364, 367, 368, 377, 378, 427.
- Стенли (Stanley), Едуард Хенри**, от 1869 г. граф *Дерби* (1826—1893) — английски държавен деец, тори, през 60—70-те години конзерватор, по-късно либерал; министър на колонии (1858, 1882—1885) и министър по въпросите на Индия (1858—1859), министър на външните работи (1866—1868, 1874—1878), син на Едуард Дерби. — 308, 309.
- Страбон** (ок. 63 преди н. е. — ок. 20 от н. е.) — голям древногръцки географ и историк. — 140.
- Стюарт (Stuart), лорд Дадли Кутс** (1803—1854) — английски политически деец, виг, член на парламента; бил свързан с кръговете на полската консервативно-монархическа емиграция. — 526.
- Стюарт (Steuart), Джеймс** (1712—1780) — английски буржоазен икономист, един от последните представители на меркантилизма, противник на количествената теория за парите. — 46, 47, 65—67, 145, 148—152, 168.
- Суворов, Александър Василиевич** (1730—1800) — велик руски полководец. — 245.
- Сян-фън** (ок. 1831—1861) — китайски император (1850—1861). — 536.

Т

- Талейран-Перигор (Talleyrand-Périgord), Шарл Морис, княз** (1754—1838) — знаменит френски дипломат, министър на външните работи (1797—1799, 1799—1807, 1814—1815), представител на Франция на Виенския конгрес (1814—1815), отличавал се с крайна безпринципност в политиката и с користолюбие. — 632.
- Телеки (Teleki), Ласло, граф** (1811—1861) — унгарски политически деец и писател, по време на революцията от 1848—1849 г. в Унгария представител на Унгарската република във Франция, след поражението на революцията останал във Франция, депутат в унгарския сейм (1861). — 531.
- Телеки (Teleki), Шандор (Александър), граф** (род. през 1818 г.) — унгарски офицер, участник в революцията през 1848—1849 г. в Унгария, след пора-

жението на революцията емигрирал в чужбина. — 528, 531.

Тиер (Thiers), Адолф (1797—1877) — френски буржоазен историк и държавен деец, министър на вътрешните работи (1832, 1834), министър-председател (1836, 1840), президент на републиката (1871—1873), палач на Парижката комуна. — 189.

Тиртей (7—6 в. преди н. е.) — древногръцки поет, възпявал военните подвизи на спартанците. — 648.

Титус (Titus) — германски буржоазен политически деец, адвокат, привърженик на обединението на Германия под хегемонията на Прусия, един от създателите на партията Национален съюз. — 513.

Томпсън (Thompson), Уилям (ок. 1785—1833) — ирландски икономист, използвал теорията на Рикардо за социалистически извод; последовател на Оуен. — 72.

Торенс (Torrens), Роберт (1780—1864) — английски буржоазен икономист, привърженик на школата «принципът на паричното обръщение». — 167.

Тролоп (Trollope) — английски предприемач, шеф на строителна фирма. — 511.

Трошу (Trochu), Луи Жюл (1815—1896) — френски генерал и политически деец, орлеанист, през 30—40-те години участвал в завоюването на Алжир, участник в Кримската война, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал дивизия; през 1870—1871 г. военен губернатор на Париж и председател на правителството на Националната отбрана. — 388, 390, 391, 403, 404, 428.

Тук (Tooke), Томас (1774—1858) — английски буржоазен икономист, стоял близо до класическата школа в политическата иконо-

мия, критик на теорията на Рикардо за парите. — 83, 161, 162, 168, 169.

Тун (Thun), Лео, граф (1811—1888) — австрийски държавен деец, реакционер; по националност чех; един от най-близките съветници на Франц Йосиф, министър по въпросите на култа и просветата (1849—1860). — 449.

Туселда — жена на вожда на херските Арминий. — 642.

У

Уелингтън (Wellington), Артър *Уелсли*, херцог (1769—1852) — английски пълководец и държавен деец, тори, през 1808—1814 и 1815 г. командувал войските във войните против Наполеон I; началник на артилерийското управление (1818—1827), главнокомандуващ (1827—1828, 1842—1852), министър-председател (1828—1830), министър на външните работи (1834—1835). — 276.

Уседом (Usedom), Карл Георг Лудвиг Гвндо (1805—1884) — пруски дипломат, пълномощник във франкфуртското Национално събрание (1848) и в Съюзния сейм във Франкфурт на Майн (1858—1859). — 373.

Уйлсън (Wilson), Джеймс (1805—1860) — английски буржоазен икономист и политически деец, фритредер, основател и редактор на списание «Ecopomist», член на парламента, през 1853—1858 г. секретар на държавната хазна (министерство на финансите); през 1859—1860 г. канцлер на индийската хазна; противник на количествената теория за парите. — 161, 169, 315, 542.

Уилямс (Williams), Уилям Фенуик, баронет *Карски* (1800—1883) — английски генерал, през 1855 г. по време на Кримската война

- ръководил отбраната на Карс, член на парламента (1856—1859). — 474.
- Уолпол** (Walpole), Спенсър Хорацо (1806—1898)— английски държавен деец, тори, министър на вътрешните работи (1852, 1858—1859 и 1866—1867). — 228.
- Уолпол** (Walpole), Хорацо (1717—1797) — английски аристократ, писател и изкуствовед. — 410.
- Урбан** (Urban), Карл (1802—1877) — австрийски генерал, участвал в потушаването на революцията от 1848—1849 г. в Унгария, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал дивизия. — 380, 381.
- Уркарт** (Urquhart), Дейвид (1805—1877) — английски дипломат, реакционен публицист и политически деец, туркофил; през 30-те години изпълнявал дипломатически поръчения в Турция, през 1847—1852 г. член на парламента. — 61, 526.
- Устарис** (Ustaris), Херонимо — испански икономист през първата половина на XVIII в., меркантилист. — 43.
- Ф
- Фалиеро** (Faliero), Марино (1274—1355) — венециански дож (1354—1355), екзекутиран поради участието му в заговор за събаряне властта на аристокрацията. — 299.
- Фанти** (Fanti), Манфредо (1808—1865) — италиански генерал и държавен деец, участник в националноосвободителното и революционното движение през 1848—1849 г. в Италия, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал пиемонтска дивизия; през 1860—1861 г. военен и морски министър на Италия. — 389—391, 431.
- Фарини** (Farini), Луиджи Карло (1812—1866) — италиански държавен деец и историк, привърженик на обединението на Италия под властта на Савойската династия, министър на просветата (1851—1852); през 1859 г. сардински пълномощник в Модена, министър на вътрешните работи (1860), ръководител на правителството (1862—1863). — 508.
- Фердинанд II** (1810—1859) — неаполитански крал (1830—1859), наречен краля-бомба заради бомбардировката над Месина през 1848 година. — 176, 178, 319.
- Фердинанд IV** — виж *Лорена*, Фердинандо.
- Фердинанд-Максимилиан** (1832—1867) — австрийски ерцхерцог, генерал-губернатор на Ломбардо-Венецианското кралство (1857—1859), император на Мексико под името Максимилиан I (1864—1867). — 172, 178.
- Ферие** (Fegrier), Франсуа Луя Огюст (1777—1861) — френски вулгарен буржоазен икономист, държавен чиновник, епигон на меркантилизма. — 492.
- Фетер фон Догенфелд** (Vetter von Doggenfeld), Антон (1803—1882) — унгарски генерал, през 1848—1849 г. сподвижник на Кошут, след поражението на революцията емигрирал от Унгария. — 531.
- Фещетич** (Festetics), австрийски генерал, по произход унгарец, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал бригада. — 363—364.
- Филанджери** (Filangieri), Карло, херцог *Сатриано* (1784—1867) — неаполитански генерал и държавен деец, участник в походите на Наполеон I, през 1848—1849 г. потушил жестоко въстанието в Сицилия и бил до 1855 г. генерал-губернатор там, министър-председател и военен министър (1859—1860). — 319.
- Филип II** (1527—1598) — испански крал (1556—1598). — 113.

- Фишер** (Vischer) — германски политически деец, участвувал в създаването на партията Национален съюз. — 435.
- Фльори** (Fleury), Емил Феликс (1815—1884) — френски офицер и дипломат, бонапартист, активен участник в държавния преврат от 2 декември 1851 година. — 190.
- Фогт** (Vogt), Карл (1817—1895) — германски естествоизпитател, вулгарен материалист, дребнобуржоазен демократ; през 1848—1849 г. депутат във франкфуртското Национално събрание, принадлежал към лявото крило; през юни 1849 г. един от петте имперски регента; през 1849 г. емигрирал от Германия; разобличен от Маркс в памфлета «Господин Фогт» (1860) като агент на Луи-Бонапарт. — 343, 408, 409, 412, 497, 617, 643.
- Фойербих** (Feuerbach), Лудвиг (1804—1872) — голям философ-материалист от домарксовия период, един от представителите на германската класическа философия. — 496, 497.
- Форбоне** (Forbonnais), Франсуа Верон Дюверже, де (1722—1800) — френски буржоазен икономист, финансист, привърженик на количествената теория за парите. — 147.
- Форе** (Forey), Ели Фредерик (1804—1872) — френски генерал, впоследствие маршал, бонапартист; през 30—40-те години участвувал в завоюването на Алжир; един от активните участници в държавния преврат от 2 декември 1851 г., през 1854—1855 г. командувал войскови части в Крим; в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал дивизия. — 361, 365, 367, 368, 377—379.
- Фрайлиграт** (Freiligrath), Фердинанд (1810—1876) — германски поет, в началото на своята дейност романтик, след това революционен поет, през 1848—1849 г. един от редакторите на «Neue Rheinische Zeitung», член на комунистическия съюз; през 50-те години се отдръпнал от революционната борба. — 641.
- Франк де Помпинян** — виж Помпинян, Жан Жак Ле Франк.
- Франклин** (Franklin), Бенджамин (1706—1790) — бележит американски политически деец, участник във войната за независимост в Северна Америка, голям учен, физик и икономист, пръв определял съзнателно стойността въз основа на работното време. — 44, 45, 103, 147.
- Франц-Йосиф I** (1830—1916) — австрийски император (1848—1916) — 178, 297, 301, 317—319, 351—353, 357, 363, 399, 415, 416, 421—426, 428—433, 438, 440, 444, 449, 454—457, 461—465, 477, 484, 507, 555, 557, 600, 601.
- Франциск II** (1836—1894) — неаполитански крал (1859—1860). — 439, 440.
- Фрегон** (Frégon), Ели Катрин (1719—1776) — френски критик и публицист, литературен противник на Волтер. — 408.
- Фридрих II** (Велики) (1712—1786) — пруски крал (1740—1786). — 280, 473.
- Фридрих-Вилхелм I** (1802—1875) — хесен-каселски курфюрст (1847—1866), през 1831—1847 г. регент. — 559, 561—563.
- Фридрих-Вилхелм III** (1770—1840) — пруски крал (1797—1840). — 473.
- Фридрих-Вилхелм IV** (1795—1861) — пруски крал (1840—1861). — 350, 513.
- Фулартон** (Fullarton), Джон (1780—1849) — английски буржоазен икономист, писал по въпросите на парничното обръщение и кре-

- дита, противник на количествена теория за парите. — 169.
- Хабсбурци* — династия императори на така наречената Свещена Римска империя от 1273 до 1806 г. (с прекъсвания), австрийски императори (от 1804 г.) и императори на Австро-Унгария (1867—1918). — 172, 373, 410, 421, 444, 447, 464, 489, 646.
- Хаджи Абд-Салем* — командувач мароканските войски край Тетуан по време на испано-мароканската война през 1859—1860 година. — 576.
- Хайзе* (Heise), Хайнрих (ум. през 1860 г.) — германски публицист, демократ, участник в революцията през 1848—1849 г., по-късно емигрант в Англия. — 641.
- Хайлбронер* (Hailbronner), Карл (1789—1864) — баварски военен писател и пътешественик, един от изразителите на агресивните стремежи на управляващите кръгове в Австрия. — 238, 264, 266, 274.
- Хайнау* (Haunau), Юлиус Якоб (1786—1853) — австрийски генерал, потушавал жестоко революционното движение в Италия и Унгария през 1848—1849 г., за проявена жестокост получил прякора «бясната хиена». — 178.
- Хайне* (Haine), Хайнрих (1797—1856) — велик германски революционен поет. — 237, 239, 436.
- Хакстхаузен* (Haxthausen), Август (1792—1866) — пруски чиновник и писател, автор на труд, в който се говори за остатъците от общинния строй в поземлените отношения в Русия, по политически възгледи реакционер-крепостник. — 636.
- Хартунг* (Hartung), Ернст (1808—1879) — австрийски генерал, участвувал в смазането на революционното и националноосвободителното движение в Италия през 1848—1849 г., в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал бригада, участник в австро-пруската война през 1866 година. — 403.
- Хасенпflug* (Hassenpflug), Ханс Даниел (1794—1862) — германски реакционен държавен деец, през 1832—1837 г. министър на правосъдието и вътрешните работи на Хесен-Касел, през 1850—1855 г. ръководител на правителството, привърженик на абсолютизма. — 562.
- Хаугвиц* (Haugwitz), Христиан Август Хайнрих Курт (1752—1832) — пруски държавен деец, министър на външните работи (1792—1804, 1805—1806). — 297.
- Хегел* (Hegel), Георг Вилхелм Фридрих (1770—1831) — крупен представител на германската класическа философия, обективен идеалист, най-всестранно разработил идеалистическата диалектика. — 8, 492, 496—499.
- Хед* (Head), Френсис, баронет (1793—1875) — английски колониален администратор, пътешественик и писател. — 286—288.
- Хедфилд* (Hadfield), Джордж (1787—1879) — английски политически деец, буржоазен радикал, член на парламента. — 539.
- Хелиогабал*, или *Елагабал* (204—222) — римски император (218—222), чието име станало символ на разточителство, деспотизъм и разврат. — 528.
- Хемпдън* (Hampden), Джон (1594—1643) — виден деец на английската буржоазна революция от XVII в., изразявал интересите на буржоазията и обуржоазялото се дворянство. — 475.
- Хендел* (Händel), Георг Фридрих (1685—1759) — велик германски композитор. — 569.
- Хенли* (Henley), Джозеф Уорнър (1793—1884) — английски дър-

жавен деец, тори, министър на търговията (1852, 1858—1859). — 228.

Хенцлман(Henzlmann), Имре (1813—1888) — унгарски археолог, участник в революцията през 1848—1849 г. в Унгария, след поражението на революцията емигрирал в чужбина. — 531.

Херман — виж *Арминий*.

Хес (Hes), Хайнрих, барон (1788—1870) — австрийски генерал, впоследствие фелдмаршал, участвувал активно в потушаването на революцията в Италия през 1848—1849 година; през 1854—1855 г. главнокомандуващ войските в Унгария, Галиция и в Дунавските княжества; в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал австрийската армия след поражението при Маджента (юни—юли 1859)). — 207, 349, 351, 357, 399, 415, 423, 432, 433, 449, 351, 451, 452, 455, 459, 462—464, 500, 601.

Хесенски, принц — виж *Александър*, принц *Хесенски*.

Хобс (Hobbes), Томас (1588—1670) — бележит английски философ, представител на механистическия материализъм; социално-политическите възгледи на Хобс се отличавали с рязко антидемократични тенденции. — 42.

Ховелянос-и-Рамирес (Jovellanos у Ramirez), Гаспар (1744—1811) — испански държавен деец, писател, юрист и икономист, последовател на френските просветители от XVII в., имал меркантилистски възгледи. — 43.

Ходжкин (Hodgskin), Томас (1787—1869) — английски икономист и публицист; защищавал интересите на пролетарната; критикувал капитализма от позициите на утопическия социализъм, използвайки при това теорията на Рикардо. — 40.

Хохенцолерни — династия бранденбургски курфюрсти (1415—

1701), пруски крале (1701—1918) и германски императори (1871—1918). — 297, 342, 373, 411, 447.

Хохенщaufени — династия императори на така наречената Свещена Римска империя (1138—1254). — 248.

Хол Максвел — виж *Максуел*, Джон Хол.

Хораций (Квинт Хораций Флак) (65—8 преди н. е.) — бележит римски поет. — 117.

Хорнър (Horneg), Леонард (1785—1864) — английски геолог и обществен деец; фабричен инспектор (1833—1856), защищавал интересите на работниците. — 213, 215.

Хортензия — виж *Боарне*, Хортензия.

Хоуп (Hore), Джеймс (1808—1882) — английски адмирал, през 1859—1860 г. командувал военната експедиция в Китай. — 532, 533, 541.

Хумболдт (Humboldt), Александър (1769—1859) — велик германски учен, естествоизпитател и пътешественик. — 342.

Хюбнер (Hübner), Александър (1811—1892) — австрийски дипломат и държавен деец, през 1849—1859 г. посланик в Париж. — 172, 179, 284, 301.

Ц

Цабел (Zabel), Фридрих (1802—1875) — германски либерален публицист, редактор на берлинския «National-Zeitung» (1848—1875), привърженик на обединението на Германия под хегемонията на Прусия, един от създателите на партията Национален съюз. — 477, 513.

Цайс (Zais) — германски буржоазен политически деец, лекар, привърженик на обединението на Германия под хегемонията на

Прусия, участвувал в създаването на партията Национален съюз — 434—436.

Цезар (Гай Юлий Цезар) (ок. 100—44 преди н. е.) — знаменит римски пълководец и държавен деец. — 181.

Циглер (Ziegler), Франц — вюртембергски буржоазен политически деец, привърженик на обединението на Германия под хегемонията на Прусия, участвувал в създаването на партията Национален съюз. — 435.

Цобел (Zobel), Томас Фридрих, барон (1799—1869) — австрийски генерал, участник в смазането на революционното и националноосвободителното движение в Италия през 1848—1849 г., в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал корпус. — 364, 427, 450.

Ч

Чалдини (Cialdini), Енрико (1811—1892) — италиански генерал, участник в националноосвободителната война през 1848—1849 г. и Кримската война, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал дивизия. — 388—390.

Чандос — виж *Гренвил*. Ричард, херцог *Бакингем* и *Чандос*.

Чец (Czetz), Янош (1822—1904) — унгарски генерал, по време на революцията през 1848—1849 г. в Унгария началник на генералния щаб на семиградската революционна армия, след поражението на революцията емигрирал в чужбина. — 531.

Ш

Шапер (Schaper), фон — един от представителите на пруската реакционна бюрокрация; обер-

президент на Рейнската провинция (1842—1845). — 8.

Шатобриан (Chateaubriand), Франсуа Рене, виконт *де* (1768—1848) — известен френски писател, реакционен държавен деец и дипломат, министър на външните работи (1822—1824). — 636.

Шафготш (Schaffgotsch), Йохан Франц (1792—1866) — австрийски генерал, участвувал в потушаването на революционното и националноосвободителното движение през 1848—1849 г. в Италия, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал корпус. — 427.

Шварценберг (Schwarzenberg), Едмунд (1803—1873) — австрийски генерал, участник в смазането на революционното и националноосвободителното движение през 1848—1849 г. в Италия и Унгария, в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал корпус. — 364, 427.

Шварценберг (Schwarzenberg), Феликс, княз (1800—1852) — австрийски реакционен държавен деец и дипломат; след потушаването на въстанието във Виена през октомври 1848 г. министър-председател и министър на външните работи. — 434, 562.

Шевалие (Chevalier), Мишел (1806—1879) — френски инженер, икономист и публицист, през 30-те години сенсмонист, по-късно буржоазен фритредер. — 102, 140.

Шекспир (Shakespeare), Уйлям (1564—1616) — велик английски писател. — 124, 287, 301, 402, 477, 489, 548.

Шерер (Schérer), Бартеlemi Луи Жозеф (1747—1804) — френски генерал и държавен деец, през 1795—1796 г. и 1799 г. участник във войните на Франция в

- Италия, военен министър (1797—1799). — 624.
- Шилер* (Schiller), Фридрих (1759—1805) — велик германски писател. — 474, 598, 644.
- Шимони* (Simonyi), Ерньо (1821—1882) — унгарски политически деец, участник в революцията през 1848—1849 г. в Унгария, след поражението на революцията емигрирал в чужбина, през 1861 г. депутат в унгарския сейм. — 531.
- Шлейниц* (Schleinitz), Александър, граф (1807—1885) — пруски държавен деец, реакционер, министър на външните работи (юни 1848, 1849—1850, 1858—1861). — 342, 435, 477—490.
- Шлик* (Schlick), Франц Хайнрих, граф (1789—1862) — австрийски генерал, участвувал в потушаването на революцията в Унгария през 1848—1849 година; през 1854—1859 г. командувал войските в Галиция и Буковина; в австро-итало-френската война през 1859 г. командувал 2-а армия. — 415, 418.
- Шот* (Schott), Зигмунд (1818—1895) — вюртембергски писател и буржоазен политически деец, привърженик на обединението на Германия под хегемонията на Прусия, един от създателите на партията Национален съюз. — 435, 436.
- Шулце-Делич* (Schulze-Delitsch), Херман (1808—1883) — германски буржоазен икономист и политически деец, привърженик на обединението на Германия под хегемонията на Прусия, един от създателите на партията Национален съюз, през 60-те години един от водачите на буржоазната партия на прогресистите, опитвал се да отклони работниците от революционната борба чрез организиране на кооперативни дружества. — 514.
- Шурц* (Schurz), Карл (1 9—1906) — германски дребнобуржоазен демократ, участник в баденско-пфалцкото въстание през 1849 година; емигрирал в Швейцария; по-късно държавен деец в САЩ. — 642.
- Шьонайх* (Schönaich), Кристоф Ото (1725—1807) — германски поет, автор на епичната поема «Херман». — 152.
- Шьонхалс* (Schönhals), Карл (1788—1857) — австрийски генерал и военен писател; участвувал активно в смазването на революцията в Италия през 1848—1849 година. — 207.

Щ

- Щайн* (Stein), Лоренц (1815—1890) — германски юрист, професор по държавно право, историк, вулгарен икономист. — 16, 23, 492.
- Щибер* (Stieber), Вилхелм (1818—1882) — началник на пруската политическа полиция, един от организаторите на съдебния процес в Кьолн срещу членове на Съюза на комунистите (1852) и главен свидетел на този процес. — 487.
- Щорх*, Андрей Карлович (Хайнрих) (1766—1835) — руски буржоазен икономист, статистик и историк, член на Петербургската Академия на науките, епигон на класическата школа в политическата наука. — 102, 118.
- Щраус* (Straus), Йохан (1825—1899) — бележит австрийски композитор и диригент. — 352

Ю

- Ювенал* (Децим Юний Ювенал) (род. през 60-те години — ум. след 127 г.) — знаменит римски поет-сатирик. — 323, 507.

- Юго** (Hugo), Виктор (1802—1885) — велик френски писател. — 293, 414, 416, 475, 527.
- Юлиус** (Julius) Густав (1810—1851) — германски публицист, дребнобуржоазен демократ, представител на «истинския социализъм». — 150.
- Юм** (Hume), Дейвид (1711—1776) — английски философ, субективен идеалист, агностик; буржоазен историк и икономист, противник на меркантилизма,

едни от ранните представители на количествената теория за парите. — 143—148, 150—154, 164, 165, 168.

- Юм** (Hume), Джеймс Дикън (1774—1842) — английски буржоазен икономист, фритредер. — 161, 162.
- Юх** (Juch) — германски журналист, дребнобуржоазен демократ, от юли 1859 г. редактор на вестник «Hermann». — 646, 648.

ЛИТЕРАТУРНИ И МИТОЛОГИЧЕСКИ ГЕРОИ

- Аарон** — според библейското предание, по-голям брат на Мойсей и първосвещеник у древните евреи; поставил на Синайската планина златен телец за поклонение. — 300.
- Бесният Роланд** — герой на едноименната поема на Арносто. — 533.
- Бурма** — герой от комедията на Шекспир «Сън в лятна нощ», столар. — 488.
- Ваал** — библейско име на бога на небето, слънцето и плодородието, култът към който бил разпространен във Финикия, Сирия и Палестина през 2—1 хилядолетие преди н. е.; християнската традиция клеймяла поклонниците на Ваал като хора, които се стремят към печалба и затънали в пороци. — 179.
- Вилхелм Тел** — герой на народни легенди за освободителната война на швейцарците против Хабсбургите в края на XIII—началото на XIV век; легендите го рисуват като точен стрелец с лък, убил австрийския наместник. Шилер е използвал образа на Вилхелм Тел в едноименната си драма. — 474.
- Дамокъл** — според древногръцкото предание придворен на сиракуз-

кия тиран Дионисий (IV в. преди н. е.). Изразът «дамоклев меч» е синоним на постоянна, непосредствена и страшна опасност; той води началото си от едно предание, според което Дионисий поканил Дамокъл на пиршество и искайки да убеди завидящия му Дамокъл в нетрайността на човешкото благополучие, го накарал да седне на неговия трон, като окачил над главата му остър меч на конски косъм. — 183.

- Джон Бул** (Джон Бик) — нарицателно име, с което характеризират обикновено представителите на английската буржоазия; разпространило се широко след появата през 1712 г. на политическата сатира на писателя-просветител Арбътнот «История на Джон Бул» — 287, 308, 309, 316, 320, 474.

Догбъри — герой от комедията на Шекспир «Много шум за нищо»; олицетворение на чиновническо високомерие и глупост. — 548, 550.

Ифигения — в древногръцката митология дъщеря на цар Агамемнон, която той принесъл в жертва преди Троянската война. — 597.

- Йехова** — главният бог в юдейската религия. — 477.
- Квазимодо** — герой от романа на Юго «Парижката света богородица», името на Квазимодо е олицетворение на уродство. — 293, 414, 416, 475, 527.
- Клисарят** — герой от комедията на Шекспир «Много шум за нищо». — 548.
- Лизандър** — герой от комедията на Шекспир «Сън в лятна нощ». — 489.
- Макбет** — герой от едноименната трагедия на Шекспир, който не се спира пред кървави престъпления, за да осъществи честолюбивите си цели. — 301.
- Мамон** — в гръцката митология бог на богатството; в християнските църковни текстове — зъл дух, идол, който олицетворява сребролюбие и користолюбие. — 213.
- Марс** — бог на войната у древните римляни. — 190.
- Митлер** — герой от романа на Гьоте «Родинство по избор»; като духовно лице Митлер (преведено на български — посредник) е постоянно зает с уреждане на кавгите в своята енория. — 479.
- Мойсей** — според библейското предание пророк, който освободил древните евреи от преследванията на египетските фараони («излизането от Египет»). — 25.
- Молох** — бог на слънцето в религията на Древна Финикия и Картаген, поклонението пред който било съпровождано с принасяне на човешки жертви; впоследствие името Молох станало олицетворение на свирепа всепоглъщаща сила. — 43.
- Нестор** — според гръцката митология, най-старият и най-мъдрият от гръцките герои, участвували в Троянската война; в литературната традиция влязъл като тип на богат с житейски опит старец. — 42.
- Орфей** — според гръцката митология, поет и певец, който с песните си укротявал зверовете и очаровал дори камъните. — 352.
- Петер Шлемил** — герой от повестта на германския поет-романтик Шамисо «Чудната история на Петър Шлемил; който разменил сянката си срещу вълшебна кеся. — 101.
- Петър, свети** — апостол. — 478.
- Сид Кампеадор** — герой на средновековната «Песен за моя Сид» — първия литературен паметник на испански език (ок. 1140), на «Хроника за Сид» и редица романи; любим герой на испански народни предания, послужили на френския драматург от XVII в. Корней като сюжет за неговата трагедия «Сид». — 573.
- Сизиф** — в гръцката митология цар на Коринт, който заради това, че измамил боговете, бил осъден да бута вечно нагоре скала, която се смъквала обратно. Оттук изразът «сизифов труд» — тежка и безрезултатна работа. — 289.
- Слай, Кристофър** — герой от комедията на Шекспир «Укротяване на опърничавата», калайджия. — 483.
- Тезей** — герой от комедията на Шекспир «Сън в лятна нощ». — 488.
- Фалстаф** — герой от редица произведения на Шекспир («Веселите внидзорки» и «Крал Хенрих IV»); страхлив самохвалко, шегобиец и пияница. — 402, 477.
- Христос** (Исус Христос) — митически основател на християнството. — 299, 478.
- Янус** — древноримски бог, когото изобразявали с две лица, обрнати в противоположни страни; в преносен смисъл Янус е двуличен човек. — 541.

УКАЗАТЕЛ НА ПЕРИОДИЧЕСКИТЕ ИЗДАНИЯ

- «*Allgemeine Militär-Zeitung*» («Общ военен вестник») (Дармшат). — 601.
- «*Allgemeine Zeitung*» («Общ вестник») (Аугсбург). — 8, 238, 266, 297, 362, 365, 597, 598, 602.
- «*Le Constitutionnel*» («Конституционалистски вестник») (Париж). — 189, 192—197, 306, 334.
- «*Courrier des Etats-Unis*» («Курнер на САЩ») (Ню Йорк). — 191.
- «*The Daily News*» («Ежедневни новини») (Лондон). — 321.
- «*Daily Telegraph*» («Ежедневен телеграф») (Лондон). — 533, 544.
- «*Deutsch-Französische Jahrbücher*» («Немско-френски годишници») (Париж). — 8, 10.
- «*The Economist*» («Икономист») (Лондон). — 91, 161, 542—544.
- «*France Centrale*» («Централна Франция»). — 187.
- «*The Free Press*» («Свободен печат») (Лондон). — 526.
- «*Die Gartenlaube. Illustriertes Familienblatt*» («Беседка. Илюстрирано семейно списание») (Лайпциг, Берлин). — 645, 649.
- «*Hermann, Deutsches Wochenblatt aus London*» («Герман. Немски седмичник от Лондон») (Лондон). — 642—646, 648, 649.
- «*L'Illustration*» («Илюстрация») (Париж). — 457, 458.
- «*The Illustrated London News*» («Илюстрирани лондонски новини»). — 458.
- «*L'Indépendance belge*» («Белгийска независимост») (Брюксел). — 182, 190, 465.
- «*Kölnische Zeitung*» («Кьолнски вестник»). — 343.
- «*Königlich Preussischer Staats-Anzeiger*» («Кралско-пруски държавен вестник») (Берлин). — 480.
- «*The London Gazette*» («Лондонски вестник»). — 229.
- «*Le Moniteur universel*» («Всеобщ вестник») (Париж). — 179, 284, 292, 296, 321, 326, 334, 342, 463, 467, 469, 536, 544.
- «*The Morning Star*» («Сутрешна звезда») (Лондон). — 535.
- «*Le National*» («Национален вестник») (Париж). — 630.
- «*National-Zeitung*» («Национален вестник») (Берлин). — 409, 410.
- «*Neue Preussische Zeitung*» («Нов пруски вестник») (Берлин). — 297.
- «*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*» («Нов рейнски вестник. Орган на демокрацията») (Кьолн). — 10.

- «*New-York Daily Tribune*» («Ню-Йоркскa ежeднeвнa тpибунa»). — 11, 177, 181, 186, 191, 197, 203, 211, 218, 224, 229, 234, 285, 288, 290, 294, 298, 302, 307, 316, 319, 324, 328, 332, 336, 339, 344, 349, 355, 360, 366, 369, 374, 381, 387, 391, 399, 407, 417, 420, 429, 439, 442, 447, 465, 471, 505, 510, 519, 521, 524, 525, 527, 531, 549, 554, 558, 563, 568, 571, 577, 582, 587, 593.
- «*Ost-Deutsche Post*» («Източно-германска поща») (Виена). — 598.
- «*Oesterreichisch Kaiserliche Wiener Zeitung*» («Австрийски императорски виенски вестник»). — 354, 506.
- «*La Patrie*» («Родина») (Париж). — 324, 466.
- «*Peking Gazette*» («Пекински вестник»). — 533.
- «*Pensiero ed Azione*» («Мисъл и действие») (Лондон). — 383, 527, 531.
- «*La Presse*» («Печат») (Париж). — 190.
- «*Revue des deux Mondes*» («Списание на Стария и Новия свят») (Париж). — 433.
- «*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*» («Рейнски вестник за политика, търговия и занаяти») (Кьолн). — 7, 8.
- «*Sächsische Konstitutionelle Zeitung*» («Саксонски конституционен вестник») (Дрезден). — 513.
- «*The Spectator*» («Зрител») (Лондон). — 41, 143.
- «*The Times*» («Времена») (Лондон). — 182, 229, 285—288, 320, 334, 363, 366, 382, 425, 468, 504, 533, 534, 537, 541, 542, 548, 600, 601, 617.
- «*Tribune*» — виж «*New-York Daily Tribune*».
- «*Das Volk*» («Народ») (Лондон). — 377, 395, 407, 411, 416, 424, 430, 433, 436, 455, 461, 468, 490, 493, 501, 513, 641, 650.
- «*Wiener Zeitung*» — виж «*Oesterreichisch Kaiserliche Wiener Zeitung*».

ПОКАЗАЛЕЦ НА ГЕОГРАФСКИТЕ ИМЕНА*

А

- Ааре*, река — 616, 618.
Аарбург — 616.
Абиатеграцо — 361, 401, 402, 412, 413, 451—453.
Абенсберг — 224, 453.
Авен — 269.
Австрийска Холандия (Белгия и Люксембург) — 239.
Агоня, река — 363, 364, 391, 393, 394, 398.
Ада, река — 223, 242, 243, 246, 247, 250, 258, 259, 380, 395, 460.
Адидже (Еч), река — 176, 186, 197, 206, 208, 209, 211, 219, 220, 223, 238, 240—246, 248—255, 257—259, 263, 270, 273, 282, 298, 300, 395, 399, 419, 490, 556, 620.
Адриатическо море — 178, 205, 242, 243, 250, 351, 507, 602.
Азола — 426, 430.
Айдер, река — 278.
Айзенах — 513.
Аквиля — 242.
Акуи — 220.
Албания — 319.
- Албонга* — 623, 625.
Албервил — 586, 612, 618.
Албула, планински проход — 245, 246.
Александрия — 220—223, 251, 258, 260, 330, 331, 346—348, 358—360, 364, 376, 390, 459, 586, 600, 613, 623, 625, 626.
Алжир — 172, 189, 193, 195, 196, 208, 305, 317, 573, 590, 591, 602.
Алпи, планини — 210, 219, 221, 223, 242—245, 247, 250, 260, 261, 327, 332, 348, 406, 438, 450, 459, 506, 585, 587, 604—606, 608—615, 617, 620, 625—627, 629, 630.
Алтдорф — 245.
Алхесирас — 572.
Ам, крепост във Франция — 459, 467, 473.
Амстердам — 67.
Амур, река — 538.
Анеси — 618.
Антверпен — 271, 272, 280.
Аоста — 247, 612, 620, 622.
Апенински полуостров — 241.
Апенини, планини — 219, 223, 242, 368, 623.

* В скоби се посочва името в съвременните карти. В случаите, когато от текста не е ясно местонахождението на един или друг пункт, е дадено кратко пояснение. *Ред.*

- Априка — 244, 246.
 Арагон — 622.
 Арброт — 218.
 Арв, река — 608.
 Ардени, плато — 271.
 Арк, река — 609—611, 613.
 Арколе — 204, 255, 459, 460.
 Арлон — 272.
 Арнято — 359.
 Арас — 279.
 Арона — 346, 364, 600.
 Архангелск — 598.
 Асти — 376.
 Атлантически океан — 187, 367, 388.
 Аугсбург — 371.
 Ауденард — 271.
 Аустерлиц (Славков) — 178, 203, 297,
 415, 418, 475, 599.
 Ахен — 321.
 Ач, н.п. в Унгария — 352.
- Б**
- Бавария — 201, 202, 243, 244, 246,
 249, 255, 256, 258, 260—262,
 274, 327, 373, 381, 478.
 Баден — 202, 419, 561.
 Базел — 203, 268, 271, 272, 297,
 420, 586, 599, 607—609, 615,
 617, 619.
 Байхе, река — 532—534, 537, 546—
 548.
 Балтийско море — 263, 278.
 Бамберг — 513.
 Барт, форт — 245.
 Бармен — 232.
 Барселонет — 609.
 Басано — 210, 242, 255.
 Безансон — 612.
 Белано — 244.
 Белуно — 242.
 Белосток — 636.
 Белбо, река — 220, 251, 625.
 Белгия — 269—271, 275, 277.
 Белджойосо — 365, 412, 414.
 Берберия — 67.
 Бергамо — 178, 381.
 Бергамски Алпи (Бергамска), плани-
 на — 244.
 Берегуардо — 364, 393, 395, 396,
 399, 402, 451, 452.
 Берлин — 276, 295, 350, 370—372,
 410, 477, 478, 480, 484—487,
 489, 490, 513, 599.
 Берн — 350, 616, 618.
 Бернардин (Сан-Бернардино) — 245,
 247.
 Бернска Юра, планинска верига —
 586, 616, 617.
 Бессарабия — 631.
 Бестацо — 403.
 Биела — 221, 450.
 Билско езеро — 616.
 Бианско — 403, 412, 413, 452, 453.
 Блида — 593.
 Боденско езеро — 244, 248.
 Бойте, река в Италия — 248.
 Болоња — 602.
 Бомбай, град и президентство в Ин-
 дия — 310, 313.
 Бонвил — 618.
 Боргофорте — 205, 254.
 Бордо — 189.
 Бормида, река — 219—221, 247, 251,
 346, 625.
 Бормио (Вормски проход) — 210, 243,
 245, 246.
 Босна — 319.
 Бофалора — 363, 364, 392, 393, 395,
 396, 399—403, 600.
 Бохемия — виж Чехия.
 Боцен (Болцано) — 255, 258.
 Брабант Северен — 274.
 Брабант Южен — 271.
 Брадфорд — 554.
 Бранденбург — 481.
 Браулио — 246.
 Бренер, планински проход на грани-
 цата между Австрия и Италия—
 242, 243, 260, 261.
 Брента, река — 204, 209, 242, 248,
 250, 253, 258.
 Бреслау (Вроцлав) — 355, 372.
 Брешия — 178, 381, 433.
 Бриансон, град и крепост във Фран-
 ция — 221, 222, 607, 612.
 Брианца — 450.
 Бриа, река — 616.
 Бронцел — 265, 283, 296, 435, 475,
 559, 562.
 Брунек (Брунико) — 242.
 Брюге — 272.
 Брюксел — 8, 10, 475.
 Брюн (Бърно) — 355, 356.
 Буковина — 278.
 Булон — 188, 190, 272, 392.

Бурк Сен Морис — 613.

България — 319.

Бъркенхед — 228.

Бърнли — 228.

Бюкебург — 489, 490.

Бурглен — 616.

В

Вадт (Во), кантон в Швейцария — 586, 616—619.

Ваграм — 203.

Вакарица — 367, 377, 381.

Валансиен — 279.

Вал Анцаска (долина Анцаска) — 620.

Вал д'Арса — 253.

Вал Бленшо — 245.

Вал де Лис — 620.

Валдеси — 622.

Вал де Тин — 613, 614.

Валеджо — 427, 431, 432.

Вал ди Каверно — 620.

Валенца — 346, 347, 357, 359, 360, 363, 376, 390, 391, 393, 394, 396—398.

Валенция — 622.

Валис (Вале), кантон в Швейцария — 265, 586, 614, 616—619.

Вал Камоника — 246.

Вал Сабия — 246.

Вал Сасина — 244.

Вал Сезия — 620.

Вал Сугана — 242, 248, 258.

Валтелина — 242, 244, 246, 380.

Вал Тромпия — 246.

Вал Формаца — 620.

Вар, река — 242, 620, 623.

Вар, проход — 210, 222.

Варесе — 380, 381.

Варшава — 265, 283, 296, 475, 631, 632, 636, 637.

Ватерло — 173, 271.

Вахад ел Джелу, река в Африка — 588, 590.

Вевер — 616, 617.

Везел — 273, 274.

Везувий, вулкан — 171.

Венецианска област — 176, 207—210, 222, 238, 240, 251, 253, 258, 274, 439.

Венеция — 136, 172, 173, 176, 249, 351, 445, 603, 604, 606, 629, 631.

Венло — 271, 273, 274.

Венсен — 179.

Вердюн, град и крепост — 269.

Верезото — 450.

Верона — 205—209, 249, 252—255, 259, 414, 415, 418, 433, 459, 463, 465, 484, 600, 636.

Верчели — 220, 221, 346—348, 357, 362—365, 379, 388, 390, 391, 393, 394, 396, 397, 406, 450, 600.

Вестфалия — 10, 603.

Виамала, планински проход в Алпите — 245.

Виджевано — 346, 357, 361, 363, 394, 398, 450, 451.

Виена — 200, 209, 210, 239, 243, 244, 249, 253, 255, 258, 261, 274, 276, 279, 280, 290, 301, 317, 320, 322, 323, 337, 343, 349, 350, 352—355, 423, 444, 464, 472, 480—482, 485, 558, 586.

Виктория, щат в Австралия — 523.

Вилафранка — 443—446, 469, 476, 506—508, 512, 513, 555—557, 602, 603, 635, 648.

Вилньов — 616, 617.

Винцальо — 379, 388, 450.

Висла, река — 278, 371, 410, 632, 633, 637.

Виченца — 207, 208, 249, 253, 254.

Влашко — 285, 293, 298, 474.

Вогега — 357, 361—362, 365, 368, 377, 381, 390, 393, 394, 396, 398.

Военна граница, област — 198, 200, 203, 456, 600.

Волта — 254, 414, 415, 418, 422, 426, 432.

Воржски проход — виж Бормио.

Вюртемберг — 202, 373, 419, 435.

Г

Гавиа — 244.

Галашиц — 218.

Галиция — 274, 278, 298, 353.

Гамболо — 364.

Ганг, река — 490.

Гарда, езеро — 205, 251, 252, 258, 381, 414, 417, 426, 431, 454, 455.

Гаресио — 623.

Гарласко — 361, 365, 391, 393, 396, 450.

Грајфсенд — 228.

Гемп, проход — 619.

Гент — 271.

Генуа, град и пристанище — 221—223, 247, 262, 317, 323, 331, 332, 345, 347—349, 358—360, 364, 365, 448, 586, 606, 620, 622, 624.

Генуезка Ривиера — 624, 625.

Гермерсхайм — 273.

Гибралтар, пролив — 577.

Глазгоу — 217, 527.

Гларус — 615.

Глостер — 550—553.

Глорис (Глоренца) — 258.

Гойто — 253, 415, 418, 427, 428, 433.

Гота — 598, 599.

Готард — виж Сен Готард

Гравелона — 364.

Градиска — 210.

Граполо — 361, 364.

Граубюнден — 248, 615, 620.

Гренобъл — 268, 612.

Грис, планина — 620

Гуйдицоло — 415, 418, 422, 426—428, 431.

Гюз — 268.

Д

Дагу — 533, 537.

Далмация — 298, 351.

Данциг (Гданск) — 204, 255, 263, 273, 375.

Дарданели, пролив — 474.

Дармщад — 435.

Дего — 204, 224, 459, 625.

Дезенцано — 427.

Дели — 114.

Демонте — 621.

Дербишир, графство в Англия — 213, 230.

Дервио — 244.

Джинестрело — 368, 378.

Джудикарие — 223, 242, 246, 248.

Диведро, долина — 620.

Дил, река — 270.

Дижон — 271.

Дора Балтеа, река — 348, 349, 357—359, 390, 450, 605.

Дора Рипария, река — 605.

Дрезден — 474.

Дунав, река — 238, 249, 255, 301, 307, 631—633, 636, 637.

Дунавски княжества — виж Влашко и Молдавия

Дуе — 273, 275, 279.

Дънди — 218.

Дьоц — 273.

Дюнкерк — 268, 608.

Дюселдорф — 458.

Дяволски мост — 245.

Е

Египет — 25, 472, 634.

Еклюд, форт — 608, 618.

Екмюл — 224.

Ексминстер — 531.

Елберфелд — 232.

Елба, река — 300, 393, 397.

Елзас — 239, 280.

Ена, река — 269, 272, 277.

Енфилд, населен пункт в Англия — 199, 201.

Еперне — 269.

Епинал — 273.

Еренбraitщайн — 273.

Ерфурт — 265, 393, 397, 562, 648.

Есекс — 230.

Етрурия — 603.

Еч — виж Адидже.

Ж

Жемап — 271.

Женева — 221, 242, 584, 586, 606, 615—618.

Женевско езеро — 616, 618, 619.

Женева (Женевоа) — 607, 617.

З

Залцбург — 248, 255.

Зане (Сарин), река — 616, 617.

Земеринг, планински проход и хребет в Източните Алпи — 460.

Зенге, река — 616.

Златният бряг — 411.

Золотурн — 617.

И

Ивангород — 636.
Ивердон — 616.
Ивреа — 244, 348, 612, 613.
Изар, река в Германия — 260.
Изео, езеро — 246.
Изер, река във Франция — 609—611, 613, 618.
Изонцо, река — 242, 248, 253, 255, 260, 261, 274.
Иланц — 245.
Инголицат — 262.
Индия — 62, 119, 124, 282, 308—310, 313—316, 333, 503—504, 535, 539, 543, 544, 549, 565, 573, 590.
Ин, река — 243, 244, 246, 248.
Инсбрук — 249, 255, 258.
Ирландия — 41, 42, 212, 233, 234, 514, 517, 518.
Ис, река — 617.
Италия — 204.

Й

Йена — 203, 263, 270, 599.
Йона, река — 272.
Йонийски острови — 282.
Йоркшир, графство в Англия — 213, 228, 230.

К

Кабул — 538, 539.
Кабо-Негро, нос — 580, 581.
Кавдински пролом, близо до гр. Кавдия (Древен Рим) — 263.
Кавриано — 414, 415, 418, 427, 428, 456, 600.
Кадоре — 242.
Казале — 177, 220, 221, 250, 251, 330, 331, 346, 348, 349, 357, 359, 360, 363, 364, 376, 390, 450, 460, 600, 613, 626.
Кайена — 296, 318, 339, 605.
Кале — 273.
Калиш — 410.
Калиано — 255.
Калкута — 309, 310, 538.
Камаско — 450.
Камбио — 346, 358, 359.

Камиоформио — 556.
Кактон — 534, 542, 548, 549, 565.
Каринтия — 242, 248, 260.
Каркаре — 623.
Карс — 474.
Карфрейт (Кобарид, Капорето), планински проход — 242.
Касалино — 379.
Касел — 355, 371.
Кастеджо — 368, 377—379.
Кастел — 273.
Кастел-Гофредо — 413, 415, 418, 422, 426, 427.
Кастелето — 402, 451.
Кастелнуово — 365.
Кастенодоло — 414.
Кастильоне — 204, 255, 413—415, 418, 421, 426—428, 453, 454, 459, 460, 611.
Кастилия — 578.
Каталония — 622.
Квебек — 417.
Кел — 273.
Кембридж — 127.
Кивасо — 348.
Киезе — 223, 242, 248, 250, 413, 414, 422, 425, 427, 429, 430, 432, 454, 481, 601.
Кинцигулум — 245.
Клагенфурт — 249, 255, 258.
Клен, река — 245.
Кобленц — 419.
Кол д'Арджентера — 609, 624.
Кол ди Нава — 622, 623, 625, 626.
Кол ди Тенда, проход — 221, 222, 262, 332, 585, 608, 621—625.
Комакьо — 318.
Комо, езеро — 243, 244, 247, 257, 380, 381.
Комо, населен пункт в Италия — 380.
Коморн (Комаром) — 352, 375.
Компиен — 269, 272, 274, 291, 467.
Кондеса (Кастилехос) — 580—582.
Константина — 582.
Констанц — 615.
Конфиенца — 388—390.
Корбета — 401, 402, 404, 451.
Корнале — 364.
Корнелиано — 210.
Корниче, път — 622.
Корсика, остров — 282, 323, 331.
Кортина д'Ампеццо (Кортина) — 242.
Кетски Алпи — 620, 621.
Коцо — 446.

Краков — 318.
 Кремона — 178, 248, 258—260, 413.
 Крешентино — 221.
 Крит, остров — 634.
 Кройдон — 228.
 Крим — 174, 345, 470.
 Кунго (Кони) — 622.
 Куртатоне — 253.
 Кустоца — 204, 224, 254, 351, 423.
 Кьоли — 271, 272, 274, 295.
 Кютахя (Кунтахия) — 525, 526.
 Кяхта — 133.

Л

Лаго Маджоре, езеро — 346, 357, 364, 380, 450.
 Лайбах (Люблина) — 327, 636.
 Лайпциг — 371, 392, 397.
 Ламбеса (Ламбез) — 296, 318, 605.
 Ламани, пролив — 322, 605.
 Ландреси — 269.
 Ланкашир, графство в Англия — 213, 228, 230.
 Ламбро, река — 413, 454.
 Ланг, плато — 627.
 Ланлебург — 612—614.
 Лараш (Ел Аранш) — 577, 582, 593.
 Лекс — 243, 381.
 Лемберг (Лвов) — 355.
 Лењаго — 203—207, 209, 222, 252, 253, 414, 463, 465.
 Леон, в Испания — 578.
 Ливерпул — 361, 537.
 Ливорно — 377.
 Лил — 273, 279.
 Линдау — 249.
 Лики, крепост в Белгия — 271.
 Лион — 185, 196, 221, 222, 268, 271, 272, 331, 332, 606, 610, 612, 627.
 Лис, река — 270.
 Лоано — 624.
 Лоара, река — 268, 277.
 Лоди — 178, 459, 460.
 Лозана — 244, 612.
 Ломбардия — 172, 174—176, 181, 184, 186, 190, 204, 205, 222, 223, 238, 240, 243, 247, 249—251, 256, 258, 260—266, 282, 399, 438, 444, 445, 451, 463, 471, 487, 556, 557, 584, 602, 604, 615, 619, 625, 631.

Ломелина — 357, 358, 360, 361, 363—366, 377, 393, 399, 660, 606.
 Ломело — 346, 349, 358.
 Лонато — 413—415, 418, 426, 427, 460, 601.
 Лондон — 10, 83, 160, 178, 229, 230, 276, 308, 309, 311, 316, 327, 230, 276, 308, 309, 311, 316, 327, 359, 383, 468, 490, 504, 512, 526, 528, 529, 531, 534, 537, 539, 551, 636, 645.
 Лотарингия — 239, 280.
 Лотербург — 268, 608.
 Лукманир, проход — 245.
 Лукос — вж Уед Лукос.
 Луциенцайг — 246.
 Люневил — 291.
 Лютих (Лиеж) — 271, 272.
 Лютцен — 393, 397.
 Люцерн — 618.

М

Маас, река — 269—271, 273, 274, 279, 627.
 Маастрихт — 272, 274.
 Магдебург — 355, 371, 372, 489, 490.
 Мадагаскар — 189.
 Маджента — 392, 394—396, 399—406, 412—415, 422, 425, 426, 451—453, 457, 458, 461, 481, 601, 602.
 Мадрид — 537.
 Майн, река — 262.
 Майнц — 272.
 Малага — 580.
 Малборг (Малборгето) — 246.
 Малва — 313.
 Манхайм — 272.
 Мантуа — 204—209, 223, 240, 249, 251—255, 258, 260, 274, 278, 301, 414, 415, 418, 426, 430, 432, 433, 459, 460, 463, 465, 555, 602.
 Мантуя, река — 616.
 Манчестер — 505, 528, 566.
 Маренго — 204, 210, 221, 223, 243, 255, 358, 459, 613.
 Мариньяно (Меленяно) — 204, 396, 413, 414, 454, 601.
 Марна, река — 269, 272, 277.

- Мароко* — 201, 572, 577, 578, 588, 591—593.
Мариенбург — 270.
Марсилия — 189, 317, 345, 361.
Мартинсбург — 245.
Медея, форт в Алжир — 593.
Медоле — 255, 427.
Мезиер — 270.
Мекнес — 577.
Меленяно — виж *Мариняно*.
Мец — 183, 272, 273, 419.
Мидълсекс, графство в Англия — 228, 230.
Милано — 172, 176, 178, 207, 210, 223, 242, 249, 252, 262, 301, 345, 352, 366, 377, 391, 393 — 402, 406, 412, 413, 450, 451, 453, 526, 601, 625.
Милезимо — 204, 224, 453, 459, 625.
Минчо, река в Италия — 186, 197, 204—210, 219, 220, 222, 223, 240, 246, 249—255, 258—261, 263, 268, 274, 275, 278, 279, 281, 283, 298, 300, 345, 407, 408, 410, 412, 414, 415, 415—419, 421—423, 425, 427, 429, 431, 432, 441, 445, 449, 454, 455, 459, 463, 489, 556, 597, 598, 601, 629, 631, 644.
Мо — 269.
Мобьож — 269.
Могадор — 577, 593.
Модена — 174, 176, 178, 252, 296, 301, 321, 336, 341, 440, 444, 446, 507, 508, 557, 602.
Модлин — 636.
Мозел, река — 269, 270, 273, 277.
Молдавия (Молдова) — 284, 293, 298, 474, 631.
Монблан, планински масив — 585, 608, 618.
Монблан, департамент — 606.
Мондови — 204, 224.
Мон Жан (връх Гигант) — 608, 609.
Мон Жевр, проход — 221, 222, 332, 609, 612, 614.
Монмелиан — 610.
Монс — 268.
Монсени, проход — 221—223, 317, 332, 347, 585, 609—614, 620, 623.
Мон Табор (Табор), планина — 608, 609, 612.
Монтбело — 361, 362, 365, 367—369, 376—379, 391, 404, 422, 449, 459, 464, 600.
Монтевидео — 173.
Монте Корно — 244.
Монте Негро — 580, 581, 591, 592.
Монтеноте — 204, 224, 453, 459, 625.
Монте Роза — 620.
Монт Изеран, проход — 585, 613, 614.
Монтикиари — 415, 418.
Монферато — 606.
Мон Шафкаре — 614.
Моравия — 298.
Мортара — 358, 365, 393, 394, 397, 398, 450.
Мориен, плато — 584, 607.
Муотатаал — 245.
Мутие — 585, 614.
Мериланд, щат в Северна Америка — 61.
Мюнстер — 245, 556, 615.
Мюнхен — 255, 258, 262, 355, 371.

Н

- Навильо*, река — 402.
Навильо Гранде, канал — 401.
Намюр — 270—273.
Нанси — 273, 342.
Насау — 435, 436.
Неапол — 171, 241, 252, 253, 296, 321, 341, 446, 603, 629.
Нефелс — 245.
Нойс — 272.
Нинбо — 533.
Ница — 221, 332, 583—587, 595, 603, 604, 606, 609, 622, 623 — 631, 635.
Новара — 176, 204, 221, 224, 346, 357, 358, 364, 389—396, 398, 402, 450, 451, 600, 601.
Новарезе — 364.
Нови — 204, 220, 358, 359, 364, 365, 376, 390.
Нов Южен Уелс, щат в Австралия — 523.
Норо — 246.
Ню Йорк — 320.
Ню Фаулд — 417.
Нюшател, кантон в Швейцария — 586, 617.
Нюшателско езеро — 616.

О

Оаза, река — 269, 272, 277.
Об, река — 272.
Одер, река — 278, 410.
Оксфорд — 127.
Олмюц (Оломоуц) — 562, 563.
Ольо, река — 223, 242, 246, 250, 453.
Ольо, река — 223, 242, 246, 250, 453.
Онеля — 585, 620, 622, 623.
Орб, река в Швейцария — 616, 617.
Орба, река в Италия — 220, 251.
Ориоло — 368.
Орлеан — 268.
Остенде — 272.
Ост Индия — 504, 568.

П

Павиа — 172, 178, 204, 241, 262, 357, 358, 363, 364, 367, 376, 377, 393—399, 403, 413, 450—452.
Падуа — 253.
Палестро — 376, 388—391, 450, 600.
Паникс, планински проход — 245.
Папска област — 171, 241, 301, 323, 438, 439, 506—508, 603, 629.
Париж — 8, 68, 119, 136, 172, 173, 178—180, 183, 192, 196, 268, 269, 271, 272, 274, 276, 277, 290, 293, 299, 307, 321, 331, 332, 335, 342, 358, 407, 420, 441, 448, 453, 472, 473, 486, 507, 509, 510, 513, 528, 529, 531, 556, 604, 605, 609, 614, 627, 634, 649.
Парма — 172, 174, 176, 252, 259, 296, 301, 321, 336, 341, 365, 432, 440, 444, 446, 510, 557, 602.
Пекин — 532, 534, 535, 537, 538, 539, 548.
Пендџаб — 517.
Пескиера — 205—209, 222, 240, 252, 253, 258, 259, 274, 414, 426, 427, 431, 433, 463.
Петерлинген (Пайерн) — 617.
Пеца, столица на Унгария, намиращата се на левия бряг на Дунава, част на днешна Будапеща — 351, 529.
Пиаве, река — 242, 250.
Пиадена — 414, 453.

Пиаченца, крепост — 248, 259, 260, 318, 331, 346, 357, 364, 367, 368, 376, 377, 393, 394, 396, 398, 413, 507, 509, 600.
Пиємонт — 171—176, 180, 181, 185, 186, 200, 204, 219—223, 242, 247, 248, 250—252, 258, 259, 264—266, 284, 297, 301, 305, 306, 321—323, 326, 327, 329—334, 337—339, 346, 347, 352, 357, 362, 365, 366, 376, 437—441, 445—449, 459, 460, 463, 508, 509, 531, 557, 558, 583—586, 602—608, 617, 621—626, 629, 631.
Пирано — 351.
Пиренеи, планински масив — 278, 622.
Пицигетоне — 260.
Пицок — 245.
По, река — 204—206, 210, 219—221, 235, 237, 238, 240—242, 250—252, 255, 258—260, 263, 268, 275, 278, 279, 283, 298, 300, 331, 346—349, 357—365, 367, 368, 371, 376, 377, 391, 393, 395, 396, 403, 413, 438, 449, 450, 453, 460, 586, 597, 598, 620, 626, 629.
Пойтелщайн, проход — 242, 248.
Пола (Пула), в Югославия — 351.
Пон де Бовоазен (Ле Пон де Бовоазен) — 244.
Понтафел, проход — 242, 246, 248.
Португалия — 278.
Поскиаво — 615.
Поциоленго — 422, 426, 432.
Прага — 355, 356.
Прага, проход — 245.
Пресбург (Братислава) — 258.
Приморски Алпи — 204, 247, 460, 620, 621, 624, 625.
Прованс — 221, 222, 332.
Пролюнж — 614.
Пфалц — 419.

Р

Рааб (Дньор) — 352.
Рабат — 577.
Райдинг, Източен — 230.
Райдинг, Западен — 213, 228.
Райдинг, Северен — 213.

- Райнек — 615.
 Райхенберг — 355.
 Равена — 602.
 Ревере — 252.
 Регенбург — 453.
 Реймс — 273.
 Рейн, река — 184, 203, 206, 210, 235, 237, 238, 245, 248, 260, 262, 268, 269, 271—275, 277—279, 292, 298, 300, 328, 371, 410, 419, 420, 424, 459, 470, 477, 571, 587, 595, 597—599, 602, 608, 618, 627, 628, 630—634, 636, 637.
 Рейнска провинция — 8.
 Рейс, нос — 361.
 Решен Шайдек, планински проход — 245, 246.
 Риволи — 204, 254, 255, 259, 459, 460.
 Риволийско плато — 253, 259.
 Ривиера ди Поненте — 625.
 Рим — 173, 174, 186, 295, 321, 341, 380, 441, 446, 460, 506, 557.
 Римини — 242, 606.
 Робекко — 403, 404, 452.
 Розате — 451, 600.
 Ройс, река — 245.
 Роя, река — 620, 621.
 Рокроа, населен пункт във Франция — 270.
 Романя — 444, 446, 508, 557, 602, 629.
 Рона, река — 221, 268, 305, 617, 618.
 Росбах — 281.
 Рубикон, река — 188, 190, 241.
- C
- Саар, река — 273.
 Савоя — 221, 247, 347, 448, 509, 510, 583—587, 595, 603—612, 614—619, 622, 623, 626—631, 635.
 Савона — 623—626.
 Саксония — 372, 373, 381.
 Сале — 357, 593.
 Саланш — 618.
 Самбра, река — 270, 271, 274.
 Сан Баркола — 351.
 Сан Барнадино — виж Уернардин.
 Сян Касиано — 414, 418, 427, 428, 456.
- Санкт Пьолтен — 351.
 Санкт Петербург (Ленинград) — 102, 171, 178, 289, 321, 327, 352, 488, 539, 634.
 Сан Марино — 341, 380.
 Сан Мартин, форт в Африка — 590, 591, 593.
 Сан Мартино — 401, 402, 426, 428.
 Санта Лучия — 207, 252, 254, 255.
 Сантя — 221.
 Сан Франциско — 598.
 Саорж — 623, 624.
 Сардиния — виж Пиомонт.
 Сардиния, остров — 602.
 Сатледж, река — 490.
 Сатори, плато, близо до Версай — 188, 290, 292, 401, 407, 472.
 Света Елена, остров — 255, 288, 410, 468.
 Севастопол — 276, 284, 375.
 Северно море — 271, 475, 562.
 Седан — 271.
 Сезиа, река — 219, 220, 247, 251, 260, 330, 346, 349, 357, 358, 363—365, 376, 377, 379, 388, 391, 449, 450.
 Селкърк — 218.
 Сена, река — 268, 269, 272.
 Сен Бартеlemi — 614.
 Сен Бернар Голям, проход — 210, 244, 245, 247, 586, 609, 611—614.
 Сен Бернар Малък, проход — 244, 247, 609, 611—613, 615, 618, 623, 626.
 Сен Готар, проход — 245, 247, 615.
 Сен Дизие — 273.
 Сен Жан де Морпен — 614.
 Сен Женсслф — 617, 618.
 Сен Кантен — 273.
 Серало — 572.
 Сесел — 618.
 Сесто Календе — 221, 244, 380.
 Сеута — 572, 573, 576—582, 588—591.
 Сиена — 606.
 Сикс Мадун, проход — 245.
 Силезия — 355, 372.
 Симплон, проход — 243, 244, 247, 250, 265, 617, 620.
 Сицилия — 319, 341.
 Скривия, река — 357, 365.
 Соасон — 269, 272, 274.

Солферино — 421—423, 425, 427, 428, 430, 433, 441, 455, 456, 458, 460, 464, 489, 600—602, 648.
 Солфорт — 490.
 Сомакампаня — 224, 254, 423.
 Сона, река — 254.
 Сондрио — 606.
 Специя — 247.
 Средиземно море — 173, 175, 205, 332, 579, 581.
 Стелвио (Щилф), проход — 221, 223, 242, 243, 247, 248, 258, 259, 381.
 Страдела — 357, 361, 364, 365, 367, 377, 381, 393, 396.
 Страсбург — 188, 268, 272.
 Стура, река — 609, 621, 624, 625.
 Суза — 347, 612.
 Суецки канал — 474.
 Сърбия — 293, 307.
 Съррей — 230.

Т

Таляменто — 242, 250.
 Танаро, река — 220, 251, 376, 622, 623, 625.
 Танжер — 576, 577, 582, 593.
 Тарантез — 584, 607.
 Темза, река — 512, 534.
 Тенда — виж *Кол ди Тенда*.
 Тердопио, река — 363, 364.
 Терминьон — 613.
 Тесин (Тичино), кантон в Швейцария — 606, 615, 625.
 Тетуан, река в Африка — 577, 578, 580, 581, 590.
 Тетуан, населен пункт в Африка — 573, 576, 577, 580—582, 588, 589, 591—593.
 Тилзит (Советск) — 631, 633, 636.
 Тионвил — 272.
 Тирол, планинска страна — 206, 207, 209, 210, 223, 243, 247, 248, 252, 253, 255—258, 260—263, 381, 433, 557, 620.
 Тиролски Аалпи — 205, 210.
 Тичино, река в Северна Италия — 173, 208, 242, 247, 248, 250, 252, 259, 327, 346, 347—349, 361, 363, 365, 371, 379, 380, 391, 392, 394, 395, 398—403, 405, 406, 432, 450, 597, 600.

Толбах, планински проход — 255.
 Тонале, проход — 223, 242—244, 246.
 Тонон — 618.
 Торино — 173, 178, 190, 204, 220, 221, 326, 331, 332, 346—348, 357, 358, 379, 449, 450, 509, 585, 586, 606, 609, 613, 623, 625, 626, 629.
 Тортона — 223, 346, 357, 365, 390.
 Тоскана — 174, 252, 296, 301, 321, 336, 340, 341, 377, 417, 440, 444, 446, 507, 509, 557, 602.
 Трансилвания — 319.
 Тревизо — 249, 255, 258.
 Триест — 173, 209, 210, 238, 351, 355, 360, 433.
 Тропау (Опава) — 636.
 Тулон — 185, 221, 222, 317, 624.
 Турбиго — 392, 401, 402, 406, 601.
 Тюрингия — 435.
 Тянцизи — 532, 534, 537.

У

Удине — 244, 620.
 Укермарк — 480.
 Улм — 256, 262, 598.
 Унгария — 238, 298, 319, 355, 441, 526, 528—531, 631, 632, 635, 636.
 Ури, кантон в Швейцария — 615.
 Уед Лукоз, река — 577.
 Уейкфилд — 550, 553, 554.
 Уелс — 515—517.
 Уенсбъри — 228.
 Уест Бромвич — 228.

Ф

Фела, река — 248.
 Фенестреле — 612.
 Ферара — 252, 318, 602.
 Фес — 577.
 Филиппи — 270.
 Финстермюнц, проход — 243, 246, 248, 258.
 Фиуме (Риека) — 529.
 Флоренция — 508.
 Фльорюс — 271.
 Форли — 602.
 Фосини — 584, 607, 617.
 Франкония — 435.

Франкфурт на Майн — 297, 298,
328, 342, 350, 355, 371, 373, 435,
513, 561, 562.
Франция — 268, 270, 271, 273, 275.
Фрасинето — 357.
Фрежюс, пристанище — 608.
Фрибур, кантон в Швейцария —
586, 616, 617.
Фридрихцад — 278.
Фурка, проход — 619.
Фюсен — 243, 258.

X

Халифакс — 379.
Хамбург — 83, 296, 311, 355.
Хановер — 319, 328, 373, 410, 513.
Харидж — 218, 490.
Хартълпул — 228.
Хейлибридж — 228.
Херсонес Кримски — 471.
Хесен Дармцад — 202, 419.
Хесен Касел — 559—563.
Хоенлинден — 255.
Хоенфридеберг — 281.
Хонконг — 535.

Ц

Цариград — 525, 632, 633.
Цил, река — 616, 617.
Цорндорф — 281.
Цюрих — 506—508, 510, 555—557,
618.

Ч

Чева — 622, 623.
Чеведале, проход — 244.
Черво, река — 620.
Черезара — 415, 418.
Черна гора — 293.
Чехия — 354, 355, 381.
Чешир, графство в Англия — 213,
230.

Чивидале дел Фриула — 242.
Чинхе — 533.

Ш

Шабле — 584, 607, 617.
Шалон на Марна — 273.
Шалон на Сена — 475.
Шамбери — 583, 585, 607, 610, 612,
622.
Шанхай — 533, 544, 549.
Шател Сен Дени — 617.
Шато Тиери — 269, 277.
Швабия — 248, 249.
Шелда, река — 270, 271, 279.
Шербур — 174.
Шехентал — 245.
Шлезвиг Холцайн — 296, 350, 513,
562, 632, 636.
Шомон — 269, 273.
Шотландия — 41, 47, 60, 99, 212,
217, 234, 527, 528.
Шплюген, планински проход — 243,
245—247, 381.
Шпрее река — 408.
Шьонбрун — 464.

Щ

Щетин (Щецин) — 263, 372.
Щилф — виж Стелвио.
Щутгарт — 634.

Ю

Юлийски Алпи — 460.
Юлих — 274.
Юлиер, проход — 245, 246.
Юра, планини — 272, 608, 616.

Я

Ямайа, остров — 141.
Янцизи, река — 567.

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор	V—XXV
К. МАРКС. КЪМ КРИТИКАТА НА ПОЛИТИЧЕСКАТА ИКОНОМИЯ	3—170
Предговор	7— 11
КНИГА ПЪРВА. ЗА КАПИТАЛА	13—170
ОТДЕЛ ПЪРВИ. КАПИТАЛЪТ ВЪОБЩЕ	15—170
Глава първа. СТОКАТА	15—50
А. Исторически данни към анализа на стоката	40
Глава втора. ПАРИТЕ, ИЛИ ПРОСТАТА ЦИРКУЛАЦИЯ	51—170
1. Мярка на стойностите	51
В. Теория за единната мярка на парите	63
2. Средство за циркуляция	73
а) Метаморфозата на стоките	73
в) Обръщението на парите	84
с) Монетата. Стойностният знак	92
3. Пари	108
а) Образуване на съкровища	110
в) Платежно средство	122
с) Световни пари	133

4. Благородните метали	137
С. Теории върху средствата за циркулация и парите	141
К. МАРКС.* ВЪПРОСЪТ ЗА ОБЕДИНЕНИЕТО НА ИТАЛИЯ	171—177
К. МАРКС. ПЕРСПЕКТИВИТЕ ЗА ВОЙНА В ЕВРОПА. .	178—181
К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС. ПАРИЧНАТА ПАНИКА В ЕВРОПА	182—186
К. МАРКС. ПОЛОЖЕНИЕТО НА ЛУИ НАПОЛЕОН	187—191
Ф. ЕНГЕЛС. ФРЕНСКАТА АРМИЯ	192—197
Ф. ЕНГЕЛС. ВОЕННИТЕ РЕСУРСИ НА ГЕРМАНИЯ. . .	198—203
Ф. ЕНГЕЛС. КАК АВСТРИЯ ДЪРЖИ В СВОИ РЪЦЕ ИТАЛИЯ	204—211
К. МАРКС. СЪСТОЯНИЕТО НА БРИТАНСКАТА ФАБРИЧНА ПРОМИШЛЕНОСТ	212—218
Ф. ЕНГЕЛС. ШАНСОВЕТЕ ЗА УСПЕХ В ПРЕДСТОЯЩАТА ВОЙНА	219—224
К. МАРКС. НОВИЯТ ЗАКОНОПРОЕКТ ЗА ПАРЛАМЕНТАР- НА РЕФОРМА В АНГЛИЯ	225—229
К. МАРКС. СЪСТОЯНИЕТО НА БРИТАНСКАТА ФАБРИЧНА ПРОМИШЛЕНОСТ	230—234
Ф. ЕНГЕЛС. ПО И РЕЙН	235—283
I	237—240
II	241—267
III	268—277
IV	278—283
К. МАРКС. МИР ИЛИ ВОЙНА?	284—285
К. МАРКС. ВЪЗДИШКА ОТ ТЮЙЛЕРИ	286—288
К. МАРКС. ПЕРСПЕКТИВИТЕ НА ВОЙНАТА ВЪВ ФРАНЦИЯ	289—294
К. МАРКС. ПЕРСПЕКТИВИТЕ НА ВОЙНАТА В ПРУСИЯ.	295—298
К. МАРКС. ИСТОРИЧЕСКИ ПАРАЛЕЛ	299—302
Ф. ЕНГЕЛС. ПРЕДСТОЯЩИЯТ МИРЕН КОНГРЕС.	303—307
К. МАРКС. ТЕЖКО РАЗСТРОЙСТВО НА ИНДИЙСКИТЕ ФИ- НАНСИ	308—316
I	308—312
II	313—316

* Заглавията на статията, дадени от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС, са отбелязани със звездичка. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС.* НЕИЗБЕЖНОСТТА НА ВОЙНАТА	317—319
К. МАРКС. ПРЕДСТОЯЩИЯТ МИРЕН КОНГРЕС	320—324
К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС. СИМПТОМИ НА ПРИБЛИЖАВАЩАТА СЕ ВОЙНА. — Въръждането на Германия	325—328
Ф. ЕНГЕЛС. ПЕРСПЕКТИВИТЕ НА ВОЙНАТА	329—332
К. МАРКС. ФИНАНСОВАТА ПАНИКА	333—336
К. МАРКС. ЗАХАРОСАНИ УВЕРЕНИЯ	337—339
К. МАРКС. ОТНОШЕНИЕТО НА АВСТРИЯ, ПРУСИЯ И ГЕРМА- НИЯ КЪМ ВОЙНАТА	340—344
Ф. ЕНГЕЛС. ВОЙНАТА	345—349
К. МАРКС. ИЗВЪНРЕДНО ВАЖНИ СЪОБЩЕНИЯ ОТ ВИЕНА	350—355
Ф. ЕНГЕЛС. ВОЙНАТА НЕ НАПРЕДВА	356—360
Ф. ЕНГЕЛС. НАЙ-ПОСЛЕ СРАЖЕНИЕ!	361—366
Ф. ЕНГЕЛС. СРАЖЕНИЕТО ПРИ МОНТЕБЕЛО	367—369
К. МАРКС. ЕДНО ПРУСКО ГЛЕДИЩЕ ЗА ВОЙНАТА	370—374
Ф. ЕНГЕЛС. ИТАЛИАНСКАТА КАМПАНИЯ	375—377
Ф. ЕНГЕЛС. СТРАТЕГИЯТА НА ВОЙНАТА	378—381
К. МАРКС. МАНИФЕСТЪТ НА МАДЗИНИ	382—387
Ф. ЕНГЕЛС. ХОДЪТ НА ВОЕННИТЕ ДЕЙСТВИЯ	388—391
Ф. ЕНГЕЛС. ВОЕННИТЕ СЪБИТИЯ	392—395
Ф. ЕНГЕЛС. ПОРАЖЕНИЕТО НА АВСТРИЙЦИТЕ	396—400
Ф. ЕНГЕЛС. СРАЖЕНИЕТО ПРИ МАДЖЕНТА	401—407
К. МАРКС. ШПРЕЕ И МИНЧО	408—411
Ф. ЕНГЕЛС. ОТСТЪПЛЕНИЕТО НА АВСТРИЙЦИТЕ КЪМ МИН- ЧО	412—416
Ф. ЕНГЕЛС. НОВИНИ ЗА ВОЙНАТА	417—420
Ф. ЕНГЕЛС. СРАЖЕНИЕТО ПРИ СОЛФЕРИНО	421—424
Ф. ЕНГЕЛС. ПРАВОСЪДИЕТО НА ИСТОРИЯТА	425—429
Ф. ЕНГЕЛС. СРАЖЕНИЕТО ПРИ СОЛФЕРИНО	430—433
К. МАРКС. ЕРФУРТОВЩИНАТА ПРЕЗ 1859 ГОДИНА	434—436
К. МАРКС. КАКВО СПЕЧЕЛИ ИТАЛИЯ?	437—439
К. МАРКС. МИРЪТ	440—442

К. МАРКС. ВИЛАФРАНКСКИЯТ ДОГОВОР	443—447
Ф. ЕНГЕЛС. ИТАЛИАНСКАТА ВОЙНА. ПРЕГЛЕД НА СТАНА- ЛИТЕ СЪБИТИЯ	448—461
I	448—452
II	453—457
III	458—461
К. МАРКС. ПОТВЪРДЕНА ИСТИНА	462—465
К. МАРКС. НАШЕСТВИЕ!	466—468
К. МАРКС. ФРАНЦИЯ СЕ РАЗОРЪЖАВА	469—471
К. МАРКС. QUID PRO QUO	472—490
I	472—476
II	477—490
Ф. ЕНГЕЛС. К. МАРКС. «КЪМ КРИТИКАТА НА ПОЛИТИЧЕС- КАТА ИКОНОМИЯ»	491—501
I	491—495
II	496—501
К. МАРКС. БРИТАНСКАТА ТЪРГОВИЯ	502—505
К. МАРКС. ЛУИ НАПОЛЕОН И ИТАЛИЯ	506—510
К. МАРКС. ПОЛИТИЧЕСКИ ПРЕГЛЕД	511—513
К. МАРКС. НАСЕЛЕНИЕ, ПРЕСТЪПНОСТ И ПАУПЕРИЗЪМ.	514—519
К. МАРКС. ФАБРИЧНА ПРОМИШЛЕНОСТ И ТЪРГОВИЯ .	520—524
К. МАРКС. КОШУТ И ЛУИ НАПОЛЕОН	525—531
К. МАРКС. НОВАТА КИТАЙСКА ВОЙНА	532—549
I	532—535
II	536—540
III	541—545
IV	546—549
К. МАРКС. ИЗБОРНА КОРУПЦИЯ В АНГЛИЯ	550—554
К. МАРКС. РАДИКАЛНО ГЛЕДИЩЕ ЗА МИРА	555—558
К. МАРКС. ТРЕВОЖНО ПОЛОЖЕНИЕ В ГЕРМАНИЯ .	559—563
К. МАРКС. ТЪРГОВИЯТА С КИТАЙ	564—568
К. МАРКС. СТРАХЪТ ОТ НАХЛУВАНЕ В АНГЛИЯ . . .	569—571
Ф. ЕНГЕЛС. ХОДЪТ НА ВОЙНАТА ПРОТИВ МАВРИТЕ .	572—577
Ф. ЕНГЕЛС. ВОЙНАТА ПРОТИВ МАВРИТЕ	578—582

Ф. ЕНГЕЛС. САВОЯ И НИЦА	583—587
Ф. ЕНГЕЛС. ВОЙНАТА ПРОТИВ МАВРИТЕ	588—594
Ф. ЕНГЕЛС. САВОЯ, НИЦА И РЕЙН	595—638
I	597—604
II	605—619
III	620—628
IV	629—638

П Р И Л О Ж Е Н И Я

Заявление на редакцията на вестник «Das Volk»	641
По страниците на печата	641—651
<i>Бележки</i>	653—705
<i>Дати из живота и дейността на К. Маркс и Ф. Енгелс</i>	706—718
<i>Именен показалец</i>	719—753
<i>Указател на периодичните издания</i>	754—755
<i>Указател на географските имена</i>	756—766

И Л Ю С Т Р А Ц И И

Заглавната страница на първото издание на «Към критиката на политическата икономия»	5
Карта на Северна Италия и Швейцария.	между 262—263.
Карта на италианската война от 1859 г.	между 454—455.
Карта на войната в Мароко през 1859—1860 г.	573

Редактори: *Кирил Тотев*
Алфред Криспин
Худож. редактор: *Тотю Данов*
Техн. редактор: *Годор Бъчваров*
Коректор: *Лиляна Иванова*
Корица: *Милка Пейкова*

Дадена в прозв. на 15. I. 1964 г. Подписана за печат на 15. III. 1964 г.
Формат 65x92/16. Печ. коли 50. Изд. коли 49,87. Авт. коли, при бл. 85.

Тираж 6000. Изд. № 3431. Лит. група II.
ена на кн. тяло 1,50 лв.; за подв. 0,35 лв.; за илюстр. 0,12 лв.
Цена 1,97 лв./1962 г.

Държавен полиграфически комбинат „Дим. Благоев“